ORSZ

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. évfolyam

1977

1

Ó • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. ÉVF. 1977/1. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társszerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként — Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

H 50
TA 1479

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

1977.
XCIII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN (társszerkesztő), V. KOVÁCS SÁNDOR, MEZEY LÁSZLÓ, REJTŐ ISTVÁN, TARNAI ANDOR

A NÉVMUTATÓT ÉS A TARTALOMJEGYZÉKET
ÖSSZEÁLLÍTOTTA

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Batári Gyula: Magyar írók olvasmányairól 335
Borsa Gedeon: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséhez 213
Buzinkay Géza: Az Egyetemi Nyomda és orvosi- természettudományos szakirodalmunk kialakulása 25
Dán Róbert: Erdélyi könyvek és a pfalzi antitrinitáriusok 223
Fabó Irma: Barsi József laptervei 1848 őszén 325
Haiman György: Németh János nyomdászattörténete (1818) 243
Karner Károly: Két soproni polgár könyvtára a 17. század harmadik negyedében ... 111
Ligeti Lajos: Az Akadémia Könyvtára és az orientalisztika 3
Markovits Györgyi: A Bécsi Magyar Újság (1919 október—1923 december) 257
Ritoókné Szalay Ágnes: Az Akadémia Könyvtárának Régikönyvgyűjteménye 14
Rozsondai Marianne: Anton Koberger és a 15. századi kiadói kötések 101
Soltész Zoltánné: II. Rákóczi György és Erdély 1659. évi Puncta pacificationis-a s más ismeretlen hungarika-nyomtatványok a stockholmi Királyi Könyvtárban 233
Szentágothai János: The Library of the Hungarian Academy of Sciences; its International Relations 1
Tasi József: József Attila és a Korunk 134
Tóth Béla: Szilágyi Tönkő Márton „Philosophiá"-ja megjelenésének körülményei 313

KÖZLEMÉNYEK

Abrahamowicz, Zygmunt—Hopp Lajos: Rákóczi és a török könyvnyomtatás 178
Barlay Ö. Szabolcs: Elias Corvinus és magyarországi barátai 345
Barlay Ö. Szabolcs: 400 éves francia levelek és könyvszámlák. Batthyány Boldizsár és Jean Aubry barátsága 156
Benedek András: Mégy egyszer Doby Antal tiszaújlaki könyvtáráról 181
Frank Tibor: Egy százesztendős propagandakiadvány keletkezéséről 58
Fenyő István: A klasszicizmus visszaszorulása és utóvédharca — a Felső Magyarországi Minerva 361
Cs. Gárdonyi Klára: Bartholomaeus Fontius. (Újabb adalékok magyarországi kapcsolataihoz.) 38
Gombáné Lábos Olga: Joinus-Joó János padovai Aristoteles-példánya 354
Heverdle László: Kőhalmi Béla és a Huszadik Század 66
Sz. Koroknay Éva: Egy 16. századi nagyszombati kötés-csoport. (Oláh Miklós könyvtárának eddig ismeretlen kötetéről.) 47
Kovács József László: Ferenczffy Lőrinc nyomdai reklámlevele 1628-ból 51
Kovács József László: Irodalompártolás a reneszánsz Sopronban (1550—1631) 167

Kozocsa Sándor: Kner Imre levelei 278
Lengyel András: Darvas József Fekete kenyér című regényének ügyészi „kritikája" 371
Lengyel András: Szabó Ervin két levele Kolozsvárra 183
Pavercsik Ilona: Laurenz Brewer hagyatéki leltára 174
Sipos György: Egy 1495-re szóló érvágó kalendárium a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 43
Székely Júlia Anna: II. Apafi Mihályné Bethlen Kata ismeretlen könyvjegyzéke 357
Szelestei N. László: Liebhard Eghenvelder egy kódexe az esztergomi Ferences Könyvtárban 271
Szilágyi Ferenc: Bartha Boldizsár Rövid Chronicajának XIX. századi kiadásáról 367
Vásárhelyi Judit: Adalék Molnár Albert Imádságos könyvecskéjének nyomtatásához 275
Vida Tivadar: Ismeretlen Weszprémi-kézirat az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban 52

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: A Pesti Gábor-féle „Nomenclatura" egyes kiadásainak problémái 187
Borsa Gedeon: Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok" első kötetéhez IV. 375
Holl Béla: Pécsi Lukács levele az 1593. esztendőre nyomtatott nagyszombati kalendáriumról 374
Varga Imre: Magyar verseket tartalmazó casseli kiadvány 1638-ból 191

FIGYELŐ

Apor Éva: A 150 éves Akadémiai Könyvtár jubileuma 72
Batári Gyula: Iszlám könyvművészeti kiállítás 201
Borsa Gedeon: Rövid megjegyzés a legrégibb könyvtörténeti folyóiratról 196
Fényes Miklós: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973 382
Fülöp Géza: A debreceni KLTE Könyvtárának Évkönyve 197
Gyenis Vilmos: Teleki Sámuel és a Teleki téka 283
Havasi Zoltán: Az Akadémiai Könyvtár jubileumi kiadványai 74
Indali György: Történelmi sorsfordulók falragaszokon és plakátokon 286
Käfer István: Jan Čaplovič (1904—1976) 77
[*Kókay György*] *k. gy.:* A Magyar Könyvszemle jubileuma 194
Kókay György: Új lengyel könyv- és sajtótörténeti kézikönyvek 199
Kulcsár Péter: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972 78
Miklóssy János: Buday György-kiállítás a Széchényi Könyvtárban 384
Neményi László: „A könyvkötészet múltja és jelene" 80
Vásárhelyi Judit: A 18. századi magyarországi nyomtatványok feltárásáról 285

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1971—1975. I. A középkori kéziratosság bibliográfiája. Összeáll.: Fodor Adrienne és Madas Edit 82
A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1971—1975. II. Nyomdászat, könyv-, könyvtár- és sajtótörténet. Összeáll.: Borsa Gedeon és Szelestei N. László 289
A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1976-ban. Összeáll.: Fodor Adrienne, Madas Edit, Szelestei N. László 387

SZEMLE

Actes du colloque international sur les techniques de laboratoire dans l'étude des manuscrits. Paris, 1974. *(Tóth András)* 96
Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány Indexe. 1840—1970. Bp. 1975. *(B. Juhász Erzsébet)* 305
Armarium. Hrs. von Piroska Dezsényi und László Mezey. Bp. 1976. *(Havasi Zoltán)* 395
Attal, R.: Bibliography of the Writings of Prof. Shelemovo Dov Goitein. Jerusalem, 1975. *(Schreiber Sándor)* 99
Balogh Jolán: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Matthias Corvinus und die Kunst. Graz, 1975. *(V. Kovács Sándor)* 305
Bethlen Gábor korának költészete. (RMKT XVII/8. köt. Bp. 1976.) *(V. Kovács Sándor)* 203
Bibliografie československé hungaristiky za léta 1966—1968. Brno, 1971—1974. *(Fried István)* 99
Bibliografie československé balkanistiky za léta 1972—1974. Brno, 1975. *(Fried István)* 311
Bulovec, Štefka: Prešernova bibliografija. Maribor, 1975. *(Fried István)* 312
Documenta artis Paulinorum. II. Bp. 1976. *(V. Kovács Sándor)* 400
Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919—1945. Összeáll.: Markovits Györgyi. Bp. 1975. *(B. Juhász Erzsébet)* 206
Hocks, Paul—Schmidt, Peter: Literarische und politische Zeitschriften. Stuttgart, 1975. *(Kókay György)* 210
Horea Beatae Mariae Virginis. Az egri főegyházmegyei könyvtárban őrzött kódex hasonmása. Bp. 1976. *(Kovách Zoltán)* 401
Hutt, Allen: The Changing Newspaper. Typographic Trends in Britain and America 1622—1972. London, 1973. *(Kókay György)* 98
Hutterer, Claus Jürgen: Die germanischen Sprachen. Bp. 1975. *(Vizkelety András)* 309
Ila Bálint: Gömör megye története 1773-ig. Bp. 1976. *([Vé]gh [Ferenc])* 207
Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976. *(Havasi Zoltán)* 397
József Attila válogatott levelezése. Bp. 1976. *(Stoll Béla)* 92
Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften. London, 1975. *(Scheiber Sándor)* 210
Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika, iparművészet, építészet. Bp. 1975. *(Varga József)* 402
Kovács József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920—1945. Bp. 1977. *(B. Juhász Erzsébet)* 399
Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek. Bp. 1976. *(Batári Gyula)* 206
Magyar szocialista irodalom. (Első kiadások 1945-ig.) Bp. 1975. *(B. Juhász Erzsébet)* 94
A második magyarországi ősnyomda egyik nyomtatványa. (Az Egyetemi Könyvtár ősnyomtatvány-unikuma.) Hasonmáskiadás. Bp. 1975. *(Vértesy Miklós)* 94
Mészáros István: Iskolai jegyzetkönyv a XVI—XVII. század fordulójáról. Bp. 1976. *(Körmendy Kinga)* 204
A múlt magyar tudósai. VII. Bp. 1976. *(Kókay György)* 398
Pató Imre: A Híd repertóriuma (1934—1941). Novi Sad, 1976. *(Lakatos Éva)* 308
Pató Imre: Az osztályharcos. (Simkovics Rókus élete és naplója.) Szabadka, 1976. *(Lengyel András)* 400
Stummvoll, Josef: Technikgeschichte und Schrifttum. Wien, 1975. *(D. Szemző Piroska)* 209

Szenci Molnár Albert: Discurcus de summo bono. Bp. 1975. *(Varga Imre)* 95
Széplaki, Joseph: Louis Kossuth „The Nation's Guest". Ligonier, Pa., 1976. *(Jeszenszky Géza)* 307
Two Renaissance Book Hunters. New York—London, 1974. *(Dán Róbert)* 208
Widmann, Hans: Geschichte des Buchhandels. Vom Altertum bis zur Gegenwart. I. Wiesbaden, 1975. *(Kókay György)* 310

NÉVMUTATÓ

Abádi Benedek 244
Ábel Jenő 159
Ablea, Matthias 123
Abonyi Lajos 183
Abrahamowitz, Zygmunt 179, 181
Ábrányi Emil 329, 336, 337
Achates 123
Achraff 179
Acro 117
Ács Tibor 390
Acsády Ignác 234, 336
Aczél György 72
Ádány András 32
Adler 259
Ady Endre 67, 92, 93, 148, 206, 260, 268, 309, 338, 339, 342, 343, 402
Aemilius, Julius 53
Aeneas Sylvius Piccolomineus 114
Aesopus 114, 116, 118
Ágai Adolf 336, 337
Agárdi Ferenc 137, 141—144, 147
Agárdi Péter 134
Agrippa ab Nettesheim, H. C. 17
Ahmed Yesevi 11
Ahmed (nagyvezér) 236
Aistleitner József 6
Ajzenstejn, N. A. 73
Albert (király) 56
Albert, Giovanni 281
Albertinus, Aegidius 118
Albertus, Johannes 118
Albertus, Magnus 218
Albinus, Franciscus 14
Albrecht, Bernhardus 116, 120
Alciatus, Andreas 124, 126
Aldrich, T. B. 338
Alexander de Hales 107—110
Ali Šir Navāyi 11
Alkalay, E. 97
Almási Balogh Pál 366
Alstedius, Johannes Henricus 192
Altmann, Ursula 84
Alvarez, Emanuel 118, 127
Amesius, Wilhelmus 119
Amicus 402
Amman, Jost 80
Ammiratus, Scipio 115, 131
Andics Erzsébet 307
Andreas Ellonensis 121
Andreas Jacob 351
Andruskó Károly 299
Angyal Dávid 367
Angyal Endre 391
Angyal Katalin, B. 197, 388
Anna hercegnő 107
Anonymus l. P. mester
Anselm, Szent 273
Antal János 269
Antal Sándor 258, 262
Antall József 301
Ányos Pál 35
Apáczai Csere János 15, 53, 314, 323
I. Apafi Mihály 17, 357
II. Apafi Mihály 357, 358
II. Apafi Mihályné 357—360
Apáti M. Miklós 315
Apfel, August 115
Aphthonius 119
Apianus, Petrus 377
Apor Éva 11, 13, 73, 74
Apollinarés 118
Apponyi Sándor 19, 128, 233, 258, 376
Apponyi Rudolf 59, 64, 65
Apuleius, Lucius 124, 281
Aquinói Tamás 88, 120, 342
Aranka György 284
Arany János 181, 260, 337, 339, 342, 385
Arányi Lajos 36
Arató Antal 295, 391
Argyropilus 39
Arisztotelész 42, 115, 117, 121, 126, 129, 204, 354, 355
Arnd, Josua 123
Arndt, Johannes 112, 116, 120, 360
Arnisaeus, Henning 121
Árpád (fejedelem) 3
Árpádházi Margit 272
Artner Farkas 52
Artner Vilmos 111
Aschbach, J. 346
Asztalos István 301
Asztalos Miklós 137, 174
Athanasius 192
Attal, R. 99
Attila (fejedelem) 3, 4
Aubry, Daniel 275—278

Aubry, Jean 156—166, 277, 350
Augustinus 120, 273
Ausztriai Albert 274
Avemanns, Georg 113
Aventinus, Johannes 112, 119, 121, 129
Ayalon, D. 99

Babarczy Antal 329
Babits Mihály 135, 136, 138, 142, 150, 338—340, 342, 343, 391
Bach Sándor 58
Bachovius 113
Bacsinszky András 182
Bacsó 258
Bagó M. 329
Bajcsy-Zsilinszky Endre 135
Bajza József 331, 332, 361, 364, 366
Bakócz Ferenc, Erdődi 106
Bakócz Tamás 212—221
Bakody József 34
Bakos József 293, 300, 392
Bala Ferenc 358
Balásfi Tamás 55
Balassa János 36
Balassi Bálint 55, 355, 359
Balázs Béla 258, 261, 262, 266—268, 294 338, 391
Bálint (professzor) 260
Bálint Aladár 94
Bálint Gábor, Szentkatolnai 4
Bálint Gábor 12
Bálint György 92, 206
Balla György 392
Ballagi Aladár 43, 220, 253
Balogh Attiláné 393
Balogh Edgár 136
Balogh István 287
Balogh Jolán 86, 305
Balogh József 90
Baloghy 258
Balta, Moise 147
Balth, Conredini 227
Balzac, Honoré de 281, 318
Bán Imre 42, 294, 314, 315, 388
Bán János 168
Bánffi Mária 358, 360
Bánffi Zsuzsanna 360
Bánó Zsuzsa 301
Bányai László 142
Baradlai János 34
Baranowski, I. 181
Bárány Ágoston 365
Baranyai Decsi János 55, 79, 80, 113, 128
Baranyai Dóra 291
Baráth 68
Barb, Alphons 83, 87
Barbusse, Henri 267, 342
Barclai, Johannes 120, 123, 124
Barcsai Zsigmond 276
Barcsay Ákos 235, 241
Barcza József 392
Barczafalvi Szabó Dávid 204
Barelajus, Johann 129
Barlay Ö. Szabolcs 158, 353
Barna Sándor 257, 259
Baróti Dezső 385
Barsi József 325—334
Bársony Elemér 34
Bársony István 336, 337
Barta Gábor 214, 217—220
Barta Lajos 262, 267—269
Barta Lajosné l. Szucsich Mária
Bartalis János 341
Bartalus István 398
Bartha Boldizsár 367—370
Bartha Miklós 135, 136, 337
Bartholius, Daniel 123
Bartholomaeus Brixiensis 49
Bartók Béla 72, 268, 398, 399, 402
Basta György 234, 240
Bata Imre 296,382
Batári Gyula 35, 202, 207, 295, 301, 303, 335, 336, 338, 340, 342—344, 390, 393
Báthori András 234
Báthori Zsigmond 240
Báthory István 158, 347, 354
Báthory Mihály 359
Báthory Zsigmond 159, 234
Batizi András 182
Batsányi János 362, 365, 367
Batthyány-család 16, 345
Batthyány Boldizsár 156—166, 345, 353
Batthyány József 52, 53, 57, 58
Batthyány Kázmér 325, 326
Batthyány Kristóf 157, 346
Batthyány Lajos 326
Batthyány Tivadar 16
Batthyányné Zrínyi Dorottya 350
Batthyány Ignác 247
Baudelaire 336
Bauer, Otto 259
Bayly, Lewis 119
Baysal, Jole 178
Beaufort, Henry de 208
Beaumont, Somerset 64
Bebrits Lajos 399
Beck 284
Becsky Andor 154, 269
Bednář, Jaroslav 145
Beham, Hans Sebald 377
Beistius, Joachimus 114
Bejthe István 53, 55, 252, 253
Beke György 295
Bekes Gáspár 223, 224
Békés István 148
Bél Károly András 58
Bél Mátyás 52, 57, 58, 290
Beleznay M. Cecília 361
Belgius 118
Bélley Pál 299
Benda Kálmán 234, 235, 291, 316
Bendefy László 87, 298, 387, 392
Bene Ferenc 27, 30, 34, 35
Benedek András 183
Benedek Elek 337
Benedek Marcell 338, 340, 342

Benjamin Ferenc 94
Benjámin László 94
Benkő József 251, 284
Benkő Sámuel 19, 34
Benkőné Bartha Ilona 296
Benzing, Josef 237, 238, 277, 278
Bényei József 296
Bényei Miklós 301
Beöthy László 183
Beöthy Ottó 294
Beöthy Zsolt 249, 367
Beppo 280
Berczeliné Monori Erzsébet 383
Berda József 150, 153
Bereck, Fr. 401
Berecz József 392, 393
Berény Róbert 258, 260, 261
Berkovits Ilona 83, 84
Berlász Jenő 15, 79, 88, 128, 159, 291, 300, 301, 384, 387, 392
Berlász Piroska 290
Berlichius 112
Bernardus de Dacia 250
Bernát György 194
Bernáth Aurél 341, 343
Bernegger, Matthias 116, 122
Bernhardus, Behm Cuilelmus 348
Bertók László 301, 391
Berwäld, Jakob 237, 238, 240, 241
Berwäld, Zacharias 237
Berza László 393
Berzeviczy Albert 185
Berzeviczy Márton 347
Bese Lajos 73
Besoldus, Christophorus 122, 123
Bessenyei Ferenc 72
Bethlen Gábor 19, 114, 127, 192, **203, 204**, 239
Bethlen István 276
Bethlen István, ifj. 276
Bethlen Kata l. II. Apafi Mihályné
Bethlen Klára 358
Bethlenfalvy Géza 19, 294
Beust, Friedrich Ferdinand von 59, 61—65
Beythe András 31
Beythe István ld. Bejthe István
Beza, Theodore 226
Bezdán Sándor 393
Bezerédy István 301, 302
Bezruč, Petr 145
Bidenbach, Felix 113
Bidermann, Jacob 119,124
Billroth 36
Bíró Lajos 258, 260, 338
Bíró Mihály 287
Bíró Vencel 17
Bisterfeldius, Johannes Henricus 192
Bitskey István 293, 300
Bizantinus, Michael Sophianos 348
Blanckenberg, Albertus 117
Blandrata György 225—233, 227, 228
Blesco 274
Bleyer Jakab 273, 274
Blotius, Hugo 348, 349, 352, 354
Blotz, Hugo 345
Blum Sándor 12
Boccaccio, Giovanni 281
Boccalinus, Trajanus 114, 122, 129
Bocerus, Heinricus 113
Bock, Hieronymus 121
Bod Péter 19, 20, 80, 245, 246, 284, 289, 389
Boda Miklós 300
Boda Miklósné 302
Bóday Pál 195
Bodin 158
Bodmer 320
Bodó Lajos 116, 128
Bodoki József 18
Boecker, Heinrich 115
Boemius, Johannes 124
Boethius 95, 121
Bogáti Fazekas Miklós 79
Bogdán István 290, 389
Bogner Péter 347
Bohatec, Miloslav 83
Bojti Veres Gáspár 276
Bóka László 341
Boldogréti Vig László l. Verseghy Ferenc
Bolgár Elek 399
Bolgár István 291
Bólyai-család 22
Bond, Johann 119
Bondius 116
Bonfini 15, 55, 204, 352
Bónis György 89, 90, 388
Boquin, Peter 224
Borbély Márton 347
Bori Imre 400
Bornemisza Anna 17, 358, 359
Bornemisza Kata 358
Bornemisza Péter 247, 355
Boronkai Iván 85, 86
Boros Mihály 183
Borovkov 11
Borsa Gedeon 87, 109, 190, 197, 203, 212—216, 218, 220, 221, 290—293, 299, 303, 381, 384, 389, 394
Bortnyik Sándor 266, 287
Borzsák István 86, 127, 131, 294, 354
Botka Ferenc 94, 294, 391
Botta István 292, 349
Bottyánfy Éva 90
Bourdichon, Jean 402
Bowring, John 366
Böhm, Hertha 93
Bölöni György 257, 258, 264, 267
Böszörményi Péter 191
Braccolini, Poggio 208, 209
Bramer, David 114
Brandio, Tilo 84
Brassai Viktor 94, 153
Brassicanus, Joannes 20
Braun Soma 94
Braun Róbert 66
Brautlach, Georg 124

Bret, Harte 338
Breughel 357
Brewer, Laurenz 174—178
Bródy Ernő 258, 267
Browning, Robert 281
Bruyn, Jan de 314
Buchanan, Georgius 120, 123
Budai Ézsaiás 363
Budai P. István 314
Buday György 384—386, 392
Buddens, Aurelio 65
Budenz József 5, 12
Budik 41
Buffon 364
Bugát Pál 33, 35
Bugenhagen, Johannes 114, 122
Bugyi Balázs 301
Bulot, Hans Ulrich 319, 320
Bulovec, Štefka 312
Burciensis de Szeidlino, Martinus 250
Burckard 130
Burgius, Baptista Petrus 120
Burián (antikvárius) 20
Burkard, Franciscus 114
Burkus Andrásné 302
Bustya Endre 90
Buzinkay Géza 25—37, 90, 290, 389
Bülow 356
Bünting, Henricus 121
Bünting, Johannes 112
Byron 281

Calixtus, Georgius 113, 114, 117, 124
Callimachus Experiens 306
Calvinus 278
Camerarius, Joachim 129
Camerarius, Ludovicus 118
Camerarius, Philippus 121
Campegius Vitringa 358
Canisius, Heinricus 115
Canova 364
Čaplovič, Ján 77, 78, 292, 349
Caraffa, Carolus 123
Cardanus, Hieronymus 122
Carion 120
Carlyle 68
Carpzovius, Benedictus 112, 130
Casmann, Otto 115, 116
Casselius, Johannes 117
Cassut, Umberto 228
Castiglione, Balthasar 115, 158
Catharinus 117
Celebi 178
Cellarius 122
Celtis, Konrad 102
Cennerné, Wilhelmb Gizella 298
Cenninius Petrus 39
Cervantes, Miguel de Saavedra 337
Chaplin 268
Chemnitius, Martinus 113
Chiaverina, J. 97
Chilla Szilvia, Sz. 81
Chokier, Johann 113
Chrysopolitanus, Zacharias 88
Chytraeus, David 113, 122, 167
Cicero 113, 115, 116, 118, 120, 123, 126, 128, 158, 170, 173, 192, 205, 208, 355
Cincius Romanus 208
Claius, Johannes 116
Claudianus, Claudius 123, 204
Clémenceau 257
Clusius 156, 349
Cluverus, Johannes 114, 120, 122, 129
Coccejus 313
Cochlaeus, Johann 113
Colferidge 281
Comenius, Jan Amos 17, 117, 248, 359
Cominaeus, Philippus 118
Commynes, Philippe de 355
Conradi, Caspar 116
Conring, Hermann 125
Consul Anna 169, 170
Contarenus, Caspar 124
Contarini, Leonardo 347
Contzen, Adam 116
Copenius 376, 377
Corneille 283
Cornides Dániel 18, 58, 246
Corona, Andreas de 250
Cortesius 352
Corvinus, Arnoldus 123
Corvinus, Elias 158, 345—353
Corvinus, Johannes 113
Cosmerovius, Johann Christoph 238
Cosmerovius Máté 238
Cosmerovius, Susanna Christina 241
Cortus, Aron 147
Cramer Dávid 113, 126
Cromer, Lenhard 378
Crusius, Martinus 113
Čurčić, Lazar 293
Curio, Johannes 120
Curtius Rufus, Quintus 123, 128, 204
Cutigius, Martin 170
Cvetko, Malušev 400
Cyprianus, Minutius 117
Czakó Ambró 206
Czakó Elemér 28
Czégely Tibor 389
Czegle Imre 293, 348
Czeglédi István 359
Czeglédy K. 13
Czech János 15
Czigler Róbert 302
Czine Mihály 149
Czuczor Gergely 15
Czvittinger Dávid 204, 253

Csahinen Károly 305
Csáky-család 204
Csanak Dóra, F. 14, 16, 17, 295, 300, 390, 393
Csanda Sándor 78, 293
Csapláros István 390
Csapodi Csaba 22, 41, 76, 77, 84, 86—88, 110, 209, 290, 300, 306, 388, 389, 393, 396

Csapodiné Gárdonyi Klára 42, 83, 86—88, 300, 384, 387, 388, 393
Császár Elemér 185
Császár Mihály 305
Császka György 305
Csathó Emil 291
Cseh Mária 392
Csehi Gyula 391
Csendes Katalin 302
Csép Attiláné 302
Csepeli Szabó Béla 290
Cserépfalvi Imre 92, 155
Cseres Tibor 87
Cserey Farkas 363
Cserháti János 303
Csipkés György 314
Csóka J. Lajos 85
Csokonai József 368, 370
Csokonai Vitéz Mihály 35, 143, 342, 368, 370
Csontosi János 270
Csupor Zoltán Mihály 81
Csuzi Cseh János 55
Csüry István 197, 198

Dadius, André 346
Dalos Gáspár 105, 106
Dán József 388
Dán Róbert 209, 223, 224, 226, 228, 230, 291, 292, 300, 396
Danicus, Lampertus 118
Dankanits Ádám 88
Dankó Imre 291
Dante Alighieri 340
Danzinger Ferenc l. Agárdi Ferenc
Darabos Pál 76, 305
Darvas József 371—373
Dasypodus 116
Dathen, Peter 224
Dávid Ferenc 226, 228—230
Davy 33
Deák Ferenc 287
Deák György 181
Debreceni István 191
Debreceni János 159
Debreczeni Péter 359
Dedinszky Gyula 296
Deé Nagy Anikó 283
Degen, Leonhard 167, 168, 170
Deguignes 4
De la Mare, Albinia 38, 40
De Laria, M. 178
Dolarie l. De Laria, M.
Delille (abbé) 363
Démán Samu 183
Demény Lajos 389, 396
Demkó Kálmán 174, 175
Démosthenés 173
Dempster, Thomas 113
Dénes Béla 149
Dénes Zsófia 262, 266, 268
Denis, Michael 43, 46, 251
Densusianu, Ovid 147
Denzinger 56
Dér Ferenc 290
Dercsényi Dezső 388, 401, 402
Derkay Gy. 15
Dersi Tamás 295, 296
Déry Tibor 151—153, 262, 263, 266, 341
Descartes, René 314, 315, 322, 323
Deseő Edit 253
Desportes, Philipp 118
Dessewffy Aurél 363, 364, 391
Dessewffy József 361—366
Deucerus, Johannes 116—120
Dezsényi Béla 295, 296, 302, 390, 396
Dezsényiné l. D. Szemző Piroska
Dézsi Lajos 183, 185, 186, 191, 277, 339
Dicasterus, Conradus 115
Dickens, Charles 337, 343
Dieher 120
Dienes Erzsébet 90
Dienes László 66, 138, 139
Dierus, Johannes 123
Dietericus 117, 119
Dika, Jeremias 115
Dilherus 119, 120
Dinkelsbühl, Nicolaus von 274
Diodorus Siculus 119, 129
Diogenész 123
Dionysios, Halicarnassus 120, 129
Diószeghy Tibor 257
Dioszkoridész 115
Dobay Székely Sámuel 18
Dobrovský, Jozef 311
Dobszay László 88, 89
Doby Antal 181—183
Dodsley, R. 19
Dolce, Ludovicus 119
Dolch, Walther 43, 46
Domokos József 267
Domokos László 299
Domokos Pál Péter 86, 87, 199
Domsa Károlyné 76, 305
Donáth Regina 290, 291
Donati, Lamberto 83
Donellus, Hugo 114
Dornfeld Jakab 171
Doromby Károly 296
Dorozsky, Ivan 311
Dorsch 119
Dos Passos, John Roderigo 138
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 337, 342, 343
Dózsa György 220
Döbrentei Gábor 1, 15
Döme Piroska 296
Dömény Ottó 359
Dörnyei Sándor 203, 392, 396
Drábik Mátyás 320
Draco 55
Drahos Istvánné 290
Draskovics-család 79
Drechsler Ágnes 302
Dreius, Philippus 115
Drekelius, Christianus 119

Drenyovszky János 291
Drexel, Jeremias 120—122, 124, 131
Dreznitz, Sámuel 210
Dubois, Clement 277
Dudás Lajos 391
Dudith András 55
Dudlinger Kristóf 159
Duka Tivadar 8, 9
Duka Zólyomi Norbert 35
Dulházy Mihály 361, 362, 365
Durzsa Sándor 89, 388
Dutrien, Philipp 121
Dzseláleddin Rumi 73

Ebel 43
Eber, Paul 116, 129
Eccard 116
Eckhardt Mária, P. 383
Eckhardt Sándor 106, 262, 360
Eckhardt Tibor 260
Eckhart Ferenc 307
Ecsedy Ildikó 73
Ecsedy Judit 293, 384
Eder, Georg 346, 347
Edvi Illés Pál 15, 365
Eghenvelder, Johannes 272
Eghenvelder, Liebhard 273—274
Eghenvelder, Margit 274
Eghenvelder, Sebastianus 272, 390
Eghenvelder, Liebhard 274
Egri Lukács 226
Eigenbrodt 36
Ék Sándor 278
Elek László 294, 298
Elekes János 278
Ellebodius, Nicasius 348, 353, 354, 357
Ellegård, Alvar 60
Ellinger István 361, 362, 365
Elver, Hieronymus 117
Elzevir testvérek 129
Ember Ervin 94
Ember Pál 248—251
Engels, Friedrich 60, 145
Ens, Caspar 116, 128
Eörsi J. 307
Eötvös József 328, 331, 332, 337
Epikurosz 364
Erasmus Roterodamus 47, 112, 115, 118, 129
Erast, Thomas 224
Erdélyi János 182
Erdélyi József 143, 145, 149
Erdélyi Lajos 236
Erdődy-család 106
Erdődy Péter 106
Erg Ágoston 138
Erkel 72
Erlenmeyer 36
Ernuszt, Johanna 354
Érszegi Géza 215
Ertly János 15
Escher, Heinrich 318, 320
Este, Borno d 39
Esze Tamás 293
Ethei István 369
Ettinghausen, R. 99
Evans, R. J. W. 157, 345
Eveman, Georg 120
Exenberger, Herbert 390, 396

Faber, Basilius 112
Faber (Schmidt) Georgius 167
Fábián Dániel 135—137
Fábián Imre 356
Fabiny János Teofil 35
Fabó Irma 295, 325, 326, 328, 330, 332, 334
Fábri Magda, B. 392
Fabricius, Jacobus 120
Fabricius, Johann Ludvig 315, 318, 320, 346, 349
Fábry Zoltán 138, 139, 143, 147, 151, 152
Fallenbüchl Zoltán 90, 291, 298, 392
Fallopio 346
Falu Tamás 341
Faludy György 153, 155
Falvy Zoltán 89
Farczády Elek 90
Farkas Béla 389
Farkas Imre 51, 170, 171
Farkas László 299, 301
Farkas Márta, Sz. 398
Farnabius 119
Farnovius, Stanislav 225
Faut Jeromos 125, 132
Faut Jeromosné 125
Faut Márk 11, 112, 121, 125—132, 167, 169, 171, 172
Faut Márk, ifj. 124
Fautor Márk l. Faut Márk
Fáy András 363, 364
Fazakas József 290, 383, 388
Fazekas Árpád 88, 390
Fazekas Mihály 370
Feger, Theobaldus 101, 250
Fehér Erzsébet 92, 93
Fehér Géza 83, 387
Fehér Mátyás 85, 87
Fejtő Ferenc 135, 148, 149, 150, 152
Fekete Gézáné 76, 77
Fekete Nagy Antal 214, 217, 218, 220
Felicián (gróf) 349
Fellini 357
Fellner, Erasmus 168, 172
Fenimoore, Cooper 337
Fényes Elek 398
Fényes Miklós 299, 384
Fényes Samu 258, 262, 269
Fenyő István 296, 325, 361, 367, 390
Fenyő László 134
Ferdinánd (király) 378
I. Ferenc 81
Ferenc József 63, 228, 287
Ferenczffy Lőrinc 51, 52
Ferenczi Ilona 388
Ferenczy Endréné 382
Ferenczy József 328, 361

Feridun (bej) 7
Fichte 311
Ficino, Marsiglio 20, 306
Fiedler Mihály 111
Figyelmessy 308
Filelfo 39
Filó l. Mihályfi Ernőné Fischer Ilona
Finkus, Caspar 114
Firdauszi 202
Fitz József 25, 250, 252, 253, 278
Flatt Károly, A. 31
Florus, Lucius Annaeus 122, 128
Flurheimb, Christophorus 116
Fodor Adrienne 91, 388, 392, 396
Fodor Ferenc 15
Fodor József 151
Fodor Sándor 73
Fógel József 38, 40
Foktői Mihály 191
Fónyad Ernő 299
Fontius, Bartholomaeus 38—42
Forgách Ferenc 347
Forgács Antal 142, 149
Fournier, J.-M. 97
Földi János 35
Förstner, Christophorus 122
Fraknói Vilmos 217
Franciscus de Fiana 208
Franciscus, Erasnus 115
Francke, Hermann August, 9, 17, 360
Francovith Gergely 31, 170
Frank, Sebastian 113, 114, 117
Frank László 257, 258, 262, 267
Frank Tibor 59, 65
Frankel Leó 396
Franyó Zoltán 267
Franz, Georg 61
Fráter Jánosné 14, 16, 76, 393
Fráter Lajosné 301
Freiberger, Sigismundus 114
Freinsheim, Johann 123
Fresenius 36
Fried István 80, 100, 296, 311, 312, 384, 393
Fried Salamon 183
II. Friedrich 223
III. Friedrich 224
Friedrich Ildikó 34, 297
Friedrich, Johann 114
Friedrich, Leopold 61
IV. Frigyes 191
Frischlinius 115, 116, 118, 119
Fuker Jakab 34
Fülep Lajos 279, 338
Fülöp Ernő l. Fejtő Ferenc
Fülöp Géza 196, 199, 292, 294, 295, 301, 303, 325, 390, 394
Füssli, Peter 319, 320
Füst Milán 268, 341
Füves Ödön 300

Gaál Gábor 134, 136, 138—142, 144—147, 149, 150, 152—154
Gaál Gáborné 152, 153
Gaál József 182, 203
Gabelman Miklós 173
Gábor Andor 257—259, 261, 262, 267, 399
Gabriel, Astrik L. 89
Gailius, Andreas 113
Gajdoš Vševlad Josef 90
Gál Anna 145
Gál Éva 308
Gál István 137, 293, 298, 302, 391
Galambos Ferenc 181, 290, 297, 300—302, 392
Galavics Géza 392
Galeotto Marzio 55
Galilei 314
Gallen, Johan 159
Gallyas Ferenc 295
Gams, Pius Bonifacius 106
Ganzinger, Kurt 293
Gara, Simon de 250
Garai János 94
Garai Judit Sz. 305
Garami Ernő 259, 268
Garamvölgyi József 72
Garázda Péter 39, 42, 306
Gárdonyi Albert 28
Gárdonyi Géza 337
Gaselee, Stephen 45
Gáspár Endre 93, 269
Gáspár János Theodor 4
Gastionaspski Györgyné 111
Gaubisch, Jakab 237, 238, 240, 241
Gaudanus 122
Geber 351
Gebhardus 270
Géfin Gyula 243
Geibel 331
Geisler, Adam Friedrich 233
Geleji Katona István 19, 276
Gelléríné Lázár Márta 294
Gellius, Aulus 123, 128
Georgievics Bertalan 124, 375—377
Gerardy, Th. 97
Geréb László 86
Gereblyés László 145
Gerengel Simon 117, 167, 168, 172
Gergely, Jean 90
Gergely Pál 76
Gergely Sándor 137—139
Gerhardius 119—121
Gerics József 84, 387
Geringer 29
Gerstinger, H. 354
Gesenius, Justus 119
Gesnerus 112
Gessner Dávid 316, 318—321
Gessner, Hans Jakob 319
Geulincx, Arnold 314
Gevers, Valentin 174, 175
Geyder, Johann Georg 277
Ghiaccetus, Paulus 41
Gilissen, L. 97
Giorgetti-Vichi 97

Giskra 274
Glaser, Peter 117
Glénisson, Jean 96, 97
Glirius, M. l. Vehe, Matthias
Gobler, Justin 116
Goddard, Robert H. 263
Goethe, Johann Wolfgang von **261, 281,** 336, 337, 339, 342, 343, 385
Goitein, S. D. 99
Goldschmidt, Ernst Philipp 102
Goldziher Ignác 6, 9, 10, 73, 99
Golius 118
Goltz, Moritz 159
Gombáné Lábos Olga 198, 278, 354, 357
Gombocz Endre 31—33
Gombocz István 302
Gombocz Zoltán 12, 13
Gombrich 41
Gonda László 182
Goniaeus, Johannes 115
Gontery, Jean 322
Gordau, Ph. W. G. 208, 209
Gorkij, Makszim 259, 267
Gortvay György 34, 35
Gosztonyi János 106
Gottofredus 113, 123
Gömöri Jenő Tamás 268
Göndör Ferenc 94, 257
Görgey Artúr 9
Görög Demeter 363
Gracza György 307
Graefe 36
Graesse, Jean Georg Theodor 43
Graf, Urs 354—357
Grămadă, Livia 390, 396
Gratianus 47, 49
Graus, F. 88
Gregor, J. 356, 367
Groszmann Zsigmond 375, 376
Grotius, Hugo 114—116, 118, **119, 122, 131**
Gruber Ábrahám 111
Grueber Dániel 111
Gryneus, Georgius 250
Gryneus, Simon 224
Guarinus Veronensis 208
Guevara, Antonio 113, 121, 122, **130**
Guillot-család 402
Gulyás Pál 34, 159, 339, 340
Gunda Béla 137
Gusti D. 137
Gusztáv Adolf 239
Gutgesel Dávid 159
Gutenberg, Johann 310, 311, 341
Guttler Gáspár 159
Guzmics Izidor 361, 365
Gvazdius, Stephanus 119
Gwilhelmus Durandus 273
Günther, Andreas 127
Gyr, Radu 147
Gyalui Farkas 337, 338, 342, 343
Gyalui Torda Zsigmond 378
Gyárfás István 5
Gyenis Vilmos 285, 291, 292
Gyéressy Béla 88, 400, 401
Gyöngyösi István 315, 318, 319
Györffy György 4, 85, 88, 204
Györi György 299, 393
Győri Erzsébet 393
Győry Tibor 25, 27—29
II. Gyula pápa 214
Gyulai Ferenc 360
Gyulai Márton 203
Gyulai Pál 391

Haader Lea 90
Haan Lajos 52, 58, 389
Habermann, Johann 116, 117
Habsburg-család 238—240, 370
Haebler, Karl 48
Haffenrefferus, Matthaeus 115
Háfiz 202
Haiman György 95, 243—246, 248, 250, 252, 254, 255, 291, 293, 298, 389, 392
Haiman Hugó 281
Hain, Caspar 174—176
Hain, Ludovicus 43, 49
Hajnal Jenő 257, 262, 268
Halasi László 390
Halász Anna 301
Halász Gábor 341
Haller János (XX. sz.) l. Vándor Pál
Haller von Hallerstein, Helmut 106
Haller, Wolf 101
Halmi József 258, 262, 264, 265, 267
Halmi Klára 265
Hamanova, Pavlina 84
Hammer 7
Hammerschmidt Ferdinánd 34
Hamsun, Knut 342
Hansonius, Petrus 113
Haraszti Éva, H. 296, 307
Haraszti Sándor 135—137
Haraszti Gyula 382
Hargita Pál 292, 389
Harkó Viola, R. 28, 30, 292, 299, 301
Harmatta János 73
Hárs László 137
Harsányi István 175
Hartlieb György 170—172
Hartmann von Aue 281
Hartmann, Alfred 49, 109, 112
Hasan (pasa) 7
Hatib, Ibn 7
Hattiserius 119
Hatvany Lajos 140, 268, 338, 340
Havas Endre 206
Havas László 277
Havasi Zoltán 77, 195, 196, 302, 390, 397, 398
Hay, Louis 96
Hazai György 398
Házi Jenő 124
Häckel 336
Héberger Károly 299
Heckel György 168
Heckel, Stephanus 250

Hegedüs István 38
Hegedüs Mózes 373
Hegel 141
Hegyesi István 16, 359
Hegyi Balázs 180
Heidenreich, Tobias 119
Heidermann 117
Heidmann, Christophorus 122
Heinc, Johann 122
Heine, Heinrich 337, 343
Heidegger, Johann Heinrich 313—316, 318, 319, 320
Hekimoglu Ali 178
Helevig 101
Heliodórosz 120
Hellbruner, Jacob 121
Hellebrant Árpád 22, 375, 376
Hellenbach 55
Heltai Gáspár 247, 248, 281, 349, 379, 389
Helwig, Hellmuth 102, 103
Herbergerus, Zacharias 117
Herberstein Felician 346
Herczeg Ferenc 337
Herd, Friedrich 118
Herepei János 178, 192, 276, 296, 300
Herlicius 115
Herman Ottó 337
Hernáci Istvánné 299
Hérodotosz 112
Herrlingen, Aron Schreiber 210
Herrmann Antal 183—185
Hervay Ferenc 88, 290, 292, 293, 401
Hess András 248, 250
Hesseni Móric 191, 192
Hessus, Eobanus 102
Héthy Zoltán 290, 389
Heverdle László 71
Hevesi András 150
Hevesi Sándor 338
Heydemann, Christoph 119
Hiller István 393
Hiller, Martin 119
Hinckelmann, Andreas 120
Hints Elek 45
Hippolytus à Lapide 123
Hitler, Adolf 268, 367
Hock János 266
Hocks, Paul 210, 211
Hoffhalter 316
Hoffhalter Rafael 249, 251
Hoffmann 61, 62, 64
Hofsteter János Ádám 55
Hofstetter, M. 123
Hohenegg, Matthias 115
Holberg 57
Holderman, J. B. 178, 179, 180
Holl Béla 291—293, 375, 389
Holovics Flórián 293
Holub, J. 353
Holzhalb 319
Homberger, Jeremias 167, 168, 172
Homérosz 129
Homor Ferenc 382
Hondorff 112
Honterus János 251
Honti Rezső 281
Hoóz Istvánné 299
Hopp Lajos 8, 178, 181, 293, 389
Hora, Josef 145
Horányi Elek 128, 246, 252, 370
Horárik János 325, 326, 329
Horatius, Flaccus Quintus 42, 117, 119, 123, 128, 204, 341
Horn, Curt 223, 225—228
Horner, S. 307
Horneus, Conrad 113, 115, 116, 122
Horovitz, J. 99, 369
Horster, Goerg Philipp 123
Horthy Miklós 261, 265
Horvát István 250, 392
Horváth Alice 90
Horváth Anna 73
Horváth János 85—87, 292
Horváth K. János 32, 33
Horváth Mária 87
Horváth Mihály 307
Horváth Pál 301
Horváth Tibor 78
Horvatovszky Zsigmond 33
Hossmann Ábrahám 171, 172
Houghton, Walter E. 60
Hőgyes Endre 29
Hölvényi György 396
Hrenkó Pál 90, 298, 392
Hubay Ilona 233, 236
Hueber, Christoph 113
Hugo, Victor 337, 343
Hunfalvy Pál 22
Hunger, Friedrich Wilhelm Tobias 156
Hunya István 206
Hunyadi-család 352
Hunyadi Demeter 347
Hunyadi János 40, 274, 352
Hunyadi Mátyás 39, 41, 42, 55, 306, 396
Hunyady József 299
Husarska, M. 97
Husein (pasa) 7
Husz János 47
Huszár Dávid 250
Huszár Gál 248, 249, 251, 257, 378
Huszthy Sándor 296
Huszty István 358, 360
Huszty Z. G. 34, 35
Hutira Albin 294
Hutt, Allen 98, 99
Hutter 116
Hutter, Leonard 123
Hutterer, Claus Jürgen 309
Huxley, Aldous 342

Ibráhim (efendi) 8
Igmándy József 368
Ignác, Szent 119
Ignotus Pál 93, 135, 149, 150—152, 297, 338, 340
Ila Bálint 207, 208

Illés Béla 206, 399
Illés László 134
Illyés Bálint 299
Illyés Gyula 143, 145, 149, 151, 206, 341 343, 399
Illyés Katalin 299
Imreffy 182
Indali György 287, 296, 301—303
Irinyi János 316
Irenaeus, Christophorus 113
Irinyi Károly 291
Isaac, Frank 218
Iselin 284
Isocratés 204
István (nádor) 325, 329, 330
Istvánffy Miklós 15, 79, 80, 347, 349, 353
Ivanics (könyvkereskedő) 15
Iványi B. 28, 157, 160, 345, 346, 351—353
Iványi Sándor 388, 401
Iványi Tamás 73

Jacobsen, Michael 83
Jacobus de Terano 112
Jakab (király) 119
Jakab Elek 358, 359
Jakab Sámuel 85
Jakó Zsigmond 388, 397, 398
Jámbor Ferenc 146
Jancsik Pál 134
Jancsó Imre 19, 20
Jánisch József 329—331
Jankó János 184
Jankovics József 358
II. János 159, 347
János Zsigmond (fejedelem) 230
Jansits Gabriella 389
Janus Pannonius 39, 42, 86, 87, 306
Jas, José 72
Jászai Mari, 336, 337
Jászi Oszkár 257—259, 262, 264—269
Jászi Oszkárné 70
Jaszlinszky András 28, 32
Jäner, Abraham 112
Jékely Zoltán 343
Jenisch, Paulus 120
Jeromos, Szent 94, 95
Jesbersing, Christoph 112
Jeszenszky Erik l. Molnár Erik
Jeszenszky Géza 80, 297, 308, 384
Johannes a Delphi 116
Johannes de Bromyard 109
Johannes de Haselach 273
Johnson 364
Joinus-család
Joinus-Joó János 354—357
Jókai Mór 183, 336—339, 343
Jónás Ilona 83
Joó János l. Joinus-Joó János
Jordán Tamás 347
Josephus Flavius 112
Jósika Miklós 183, 337, 343
József (nádor) 329
II. József 27, 30, 285, 311
József Attila 92, 93, 134—155, 309, 341—343
József Farkas 134, 290, 297
József Jolán 92, 93, 154
Judex György 192
Juhász Erzsébet, B. 94, 196, 206, 305, 393, 399
Juhász László 38, 353
Julius Caesar 113, 128
Jungerman, Gottofred 113
Junius, Melchior 115, 116, 129
Justh Zsigmond 280, 281, 336
Justinianus 115, 118, 123, 130
Justinus 120
Juvenalis 42
Jügelt, K. H. 127

Kabai Bodor Gellért 359
Kaczér Illés 260, 267
Kacziányi Géza 308
Kacyrylia l. Kaczér Illés
Kádár Zoltán 83, 90
Kajzer, Leszek 86
Kakuk Zsuzsa 13, 73
Káldi György 112, 126, 127
Kállay István 391
Kálmán Lászlóné 140, 291
Kálmáncsehi Domonkos 83
Kálmány Lajos 183
Kalmár Lajos 83
Kálnoky Gusztáv 59, 61
Kanisai Pálfi János 360
Kant, Immanuel 311
Kánya Pál 325, 326, 328, 329, 331—333
Kapisztrán János 274
Kapitánffy István 85
Kaposy József 281
Kara György 73
Karácsonyi Benő 341
Karácsonyi Béla 85
Karádi Pál 249
Karancsi György 316
Kárász József 290, 297
Kardos Gyula 298, 389
Kardos Tibor 86
Karikás Frigyes 399
Karikó Sándor 292
Karinthy Frigyes 262, 268, 338, 339
Karner Károly 111, 112, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 133
Károli Gáspár 342
X. Károly 235, 239
Károly Sándor 90
Károlyi 35
Károlyi György l. Károlyi C. György
Károlyi C. György 276
Károlyi Mihály 265, 266, 269
Károlyi Péter 230
Karrichter, Bartholomaeus 118
Karsai Géza 85
Kassák Lajos 138—140, 151, 206, 258, 262, 266, 338, 339
Kastaly Beatrix 78, 84

Kastner, J. C. 307
Kathona Géza 229, 294
Katona Imre 51, 157, 293
Katona István 251
Katona Lajos 183
Katona Rezsőné 299
Katona Tamás 401
Kaufmann Dávid 9, 10
Kaym, Urbanus 250
Kaz, Johann 119
Kazinczy Ferenc 251, 284, 342, 361—366, 368
Käfer István 78, 79, 290, 291
Keckerman, Bartholomaeus 313
Kecskeméti Alexis János 278
Kedd, Jodocus 121, 131
Kegan, Paul 60
Kegel, Philipp 120, 123, 128
Kégl Sándor 11, 12, 73
Kéki Béla 83, 292, 293, 298
Kelecsényi Ákos 80, 301
Keleti Artur 298
Kelemen Elemér 296
Kemény István 297
Kemény János 16
Kemény József 190, 249
Kemény Lajos 159, 175, 378
Kemény Lajos, ifj. 174, 175
Kéméri Sándor 264
Kempelen, Kurt 296
Kempis Tamás 117, 359, 360
Kenyeres Balázs 260
Kepler, Johann 112
Kercz Pál 347, 348
Kerényi Ferenc 300
Keresztúry Dezső 80, 385
Kéri B. Ferenc 32
Kéri Pál 264, 268, 269
Kéri Sámuel 124, 128, 359, 360
Kerr, Alfred 267
Kertainé Friedrik Klára 298
Kertius, Paulus l. Kercz Pál
Keserű Bálint 276
Keserű János 191
Kesler, Andreas 115, 119
Keszler József 183
Khlesl, Melchior 172
Kibédi Sándor 147
Kidric, Franz 375, 376, 378
Kilian György, id. 331
Kilian György, ifj. 332, 333
Kindlovits Kálmán 296, 390
Király György 204, 279, 281
Király Péter 87
Kis Ferenc 149
Kis János 361, 363, 365
Kisfaludy Károly 362, 365
Kisfaludy Sándor 302, 393
Kiss Árpád 290, 300
Kiss Géza 303
Kiss István 294
Kiss Jenő 150
Kiss József 294, 335, 337, 342, 343
Kiss Lajos 94
Kitonich János 114, 122, 128
Klaniczay Tibor 89, 131, 203, 348, 353, 354, 357, 359
Klay, Andor 307
Klein, Hermann 326
Klementis, Eugen 389, 396
Klin, Melchior 115
Klinda Mária 45
Knaus, Hermann 101
Kmoskó Mihály 6, 13
Knauz Nándor 380
Kneifel Mária 348
Kner Imre 278—281, 298, 385, 402
Koberger, Anton 101—110
Kocsis Botond 299
Kodály Zoltán 72
Kodolányi János 143
Koegner, H. 356
Koger Tamás 302
Kohl, Hans 390
Kókay György 99, 196, 201, 211, 291, 295, 302, 311, 390, 399
Kolár, Jaroslav 391, 396
Kolb-Carbo János 167, 168
Koler János 170
Kollányi Ferenc 47, 48
Kolosz (?), Georg 120
Koltay Ferenc 291
Koltay-Kastner Jenő 42, 393
Komjáthy Miklósné 286, 290
Komlós Aladár 134, 268, 341
Komlovszki Tibor 203
Koncz József 21
Kondor Imréné 206, 207
Kondor Viktória 291
Konecsni György 287
Konstadt Richárd 257
Kónya Sándor 76
Koós Judit 402
Koppi Károly 246
Kormányos András 302
Kornfeld Móric 187
Kornis Károly 276
Kornis Mihály 276
Koroknay Éva, Sz. 47, 51, 84, 106, 299
Korompay János 196
Korompayné Szalacsi Rácz Mária 389
Korponay Béla 293
Korvin Ottó 257
Korvin Sándor 149
Kosáry Domokos 76
Kossuth Lajos 287, 307, 325, 326, 329, 331, 391
Kosztalnicai Kithonics János l. Kitonich
Kosztolányi Dezső 281, 338, 343
Kothi János l. Kotsi (Csergő) János
Kotsi (Csergő) János 315, 318
Kotsi János l. Kotsi (Csergő) János
Kotvan, Imrich 84
Koukoly, Františka 99
Kovachich Márton György 244, 251
Kovách Zoltán 48, 84, 87, 88, 402

Kovács György 81
Kovács Béla 87, 300
Kovács Ilona 302, 383, 393
Kovács István 83
Kovács József 399
Kovács József László 51, 52, 125, 130, 167, 174, 293, 294, 301
Kovács Magda 391
Kovács Mária 290
Kovács Máté 299
V. Kovács Sándor 57, 86, 204, 245, 249, 290, 291, 294, 300, 306, 388, 401
Kovács Sándor Iván 88, 300, 346, 358
Kovacsóczy Farkas 354
Kovásznai Sándor 19, 284
Kováts József 150
Kozma Andor 336
Kozma Borbála, L. 293, 389
Kozma Lajos 281, 402
Kozocsa Ildikó, B. 78, 79, 84
Kozocsa Sándor 25, 278—281, 294
Kőhalmi Béla 66—71, 184, 185, 195, 258, 262, 266—268, 336, 338—343
Kölcsey Ferenc 260, 362, 364
Köleséri Sámuel 19, 55
König György l. Király György
König Gyula 67
Köpeczi Béla 19, 390
Köppen, Johann 112
Köprüli Mohamed 236
Körmendy Kinga 77, 78, 206
Körner, Alfred 320
Kőrösi Csoma Sándor 5, 73, 74
Kőszegi Szekér Mátyás 173, 174
Kövess Lajos 399
Krajevszky Gizella 302
Krapf 61
Krausz János 276
Krausz Jánosné 276
Krebs, Barbara 59, 61, 62, 64, 65
Krieg, Michael 187
Kristeller, P. O. 39—41
Kristó Gyula 85
Krisztics Sándor 70
Krleža, Miroslav 309
Kronstein Gábor 297
Krusiński, Judas Tadeusz 179, 180, 181, 187, 189
Krüger, Johann 119
Kubinyi András 89
Kubinyi Péter 80, 243, 300
Kulenkamp, L. 19
Kultsár István 149
Kun Béla 138, 259
Kun István 359
Kunfi Zsigmond 267
Kunos Ignác 13, 73
Kuntár Lajos 294, 297, 301—303
Kurcz Ágnes 383, 389
Kuun Géza 5
Kuzmik, Josef 84
Kükedi József 293
Künstle, K. 356
Küzler, Daniel 121
Kyriss, Ernst 104, 105, 107, 109
Kyrmesser l. Kyrmezer, Pavel
Kyrmezer, Pavel 253

Lackner Ádámné l. Consul Anna
Lackner Kristóf 51, 52, 114, 117, 124, 125, 127, 130, 132, 167, 169—172
Lactantius 112
Laczkó Géza 281, 341
Ladányi Sándor 390
Lajti Rudolf 295
Lakatos Éva 309
Lakatos Péter Pál 140, 142
Lambert, E. 65
Lamberteschius, Pier de 208, 209
Lambinus 113
Lampe, F. A. 248, 250
Lampert Vera 398
Landerer 27
Landino, Christoforo 39, 42
Láng Gusztáv 134
Lang, Helmut W. 391
Lang Mátyás 125, 131, 393
Lang Péter 302
Lange, Abraham 113, 118
Langer, Eduard 43, 46
Lansius, Thomas 115, 122
Lantos 338
Lányi Viktor 281
Lasar l. Lázár Vilmos
Laskai Csókás Péter 56
Lastitius, Joahnnes 225, 226
V. László (király) 274
László Gyula 4
Laureemberg, Peter 123
Lautenbach 112
Lauterbeck, Georg 112
Lázár György 235, 236
Lázár György 241
Lázár Jenő 257, 259, 267
Lázár Vilmos 147
Lazarus-Yafeh, Hava 99
Lazius 347
Lehoczky Tivadar 183
Leinclavius, Johannes 115
Lékai János 399
Lencsés György 396
Lengyel András 186, 373, 400
Lengyel Imre 198, 199
Lengyel József 206, 399
Lengyel Menyhért 342
Lencsó László 298
Lenin, Vlagyimir Iljics 257, 264, 308
Lentulus 123
X. Leó (pápa) 214—217
Leon, Andor 267
Leporini, Melchior 114
Lessing, G. E. 224, 229, 311
Lesznai Anna 266, 338
Lett Miklós 94
Lévárdy Ferenc 86
Libenthal, Christophorus 122

Ligeti Lajos 72, 73, 77, 393
Lindberg, Folke 239
Linder Béla 266
Linné, Carolus 33
Lindenmayer, Georg 170
Linzbauer Ferenc 29, 34
I. Lipót (császár) 235
Lippay János 31
Lipsius, Justus 95, 115, 117, 120, 129
Listhius János 345, 348, 352, 354
Liszt Ferenc 72, 308, 383
Lisztes László 297
Litván György 297
Literati Nemes Sámuel 15
Livius, Titus 113, 114, 128
Lloyd George 257
Lochner János András 111
Lochner K. 101, 102
Lojka, Jeszego 201
Lombardus, Petrus 104, 105
London, Jack 342
Lorant, André 59
Lorsius, Lucas 117
Lossay Péter 87
Lósy Imre 51
Lotharingiai Károly 236
Loubier, Jean 101
Lovászy Márton 268
Löchler, Margareta 277
Lökös István 294
Lőkös Zoltán 297
Lőrincz László 73
Lucius, Jacobus 250
Lucius, Ludovicus 276
Lucretius 208
Ludovicus Granateuris 118
Lugossy József 23
Lukáč, Emil Boleslav 150
Lukács György 184, 206, 338, 342
Lukács Hugó 268
Lukianos 281
Luther, Martin 47, 111—116, 118, 120, 121, 168
Luxemburgi Zsigmond 56
Lyra, Nicolaus de 104, 107
Lyulph Stanley, E. 60

Macaulay 182
Macchiavelli, Niccolo 117, 123, 131, 281
Mácza János 260
Madách Imre 260, 385
Madai Dávid Sámuel 55
Madas Edit 91, 388
Maday Attila 361
Madzsar József 70
Magda Pál 364
Magiirus, Johannes 116
Magyar András 300, 302, 303, 394
Magyar Arnold 90, 345
Magyar Mihály 331
Magyar Zsuzsa 299
Magyari István 248
Magyary-Kossa Gyula 33, 43, 45
Mailáth János 364
Majer István 15
Major, Georg 118
Major, Johannes 117
Mák Gyula 296
Makara Anna 294
Makk Ferenc 85
Makkai László 76, 392
Malachi Beit-Arié 210
Malan, S. C. 8
Mâle, Emile 355, 356
Málnási Ödön 150
Mályusz Elemér 86, 88, 294
Mándy Teréz 143
Manlius János 79, 244, 249, 252
Mann, Thomas 266, 360
Manskovits 253
Manutius, Aldus 115, 117, 159
Manutius, Paulus 116
Márai Sándor 341
Marchesi, C. 38
Marcius, Andreas 347
Marczell Mária 83
Mária Béla 145
Mária Terézia 30, 283, 285
Marius, Conrad 224
Márki Sándor 183
Markó György 391
Markos Béla 290, 293
Markovits Györgyi 80, 94, 206, 257, 258, 260, 262, 264, 266, 268, 269, 291, 297, 284, 391, 397
Márkus László 297
Markusovszky Lajos 36
Marne, Claude de 277
Marot 120
Maróthi György 199, 322, 323
Marsilaer, Fridericus de 113
Márta Ferenc 72
Martens, Stephan 233
Martini, L. 31
Martinus, Daniel 116
Marton Istvánné 302
Martonfalvi Ramus 313
Marx, Karl 60
Marza, Jacob 388
Maschek, Franz 273, 274
Mašlanki, Julianna 200
Mátai Mária 90
Máté György 296, 297, 391
Mátrai László 194, 195, 197, 39€
Matthaeides, Samuel 57
Matthaeus, Christianus 121
Mátitja, Ábrahám b. 210
Mátyás (főherceg) 350
Maurer, Caspar 124, 128
Mauritius 192
Maurois, André 342
Mautner József 294, 389
May István 291
Mayer, Anton 46, 238
Mazal, Otto 84, 273, 387
Mazeppa 280

Medgyesi Pál 248
Medici-család 39
Medici, Giovanni 214
Medici, Giuliano 39, 40
Medici, Lorenzo 39, 41
Medve Imre 337
Megiserus, Hieronymus 117, 129
Meier (helytartó) 319 320
Meisner, Balthasar 121
Melanchthon, Philipp 47, 112, 115—118, 129, 167
Melandrus 119
Melissandrus, Caspar 121
Melius Juhász Péter 31, 150, 153, 226, 249
Meray István 204
Meray János 204
Mester Sándor 267
Mészáros István 85, 89, 204—206, 292, 389
Mészáros Tibor 294
Meszlényi Antal 52
Mészöly Gedeon 90
Metellus 351
Metternich, Richard 64
Meyer, Wolffgang 117
Meyfartus, Johann Matthias 114, 115, 117, 119
Mezey Katalin 297
Mezey László 84—86, 88—90, 105, 294, 387, 388, 395, 396
Mezősi Károly 301
Mezőszegedi Gáspár 276
Mezőszegedi Gáspárné 276
Michelangelo 364
Micillius, Jacobus 115
Mieg, Ludwig Christian 223, 224, 284
Mihály (vajda) 79, 234, 240
Mihályfi Ernőné Fischer Ilona 287
Mihályi Ödön 136, 145
Mikes Kelemen 178
Mikes Lajos 281
Miklóssy János 80, 296, 384, 386, 391
Miksa (császár) 219, 348
II. Miksa 346
Mikszáth Kálmán 68, 337
Miller Jakab Ferdinánd 51, 245, 246, 249, 250
Milton, John 281
Minsinger 118
Misaldus 351
Mitterpacher Lajos 23
IV. Mohamed 7
II. Mohamed (szultán) 240
Mokry Bertalan 363
Moliére 281
Mollay Károly 88, 167, 274
Moller, Martin 113, 118
Moller Ottó Károly 56
Molnár Albert 276
Molnár Erik 141
Molnár Ferenc, A. 198, 199
Molnár Imre 295
Molnár János 28, 32
Molnár József 91, 368, 388
Molnár László 296
Molát Ferenc 297
Móna Ilona 389
Montaigne 281
Montesquieu 363
Montrozat-család 402
Móra László 300, 391
Moreau, Jeanluc 90
Móricz, ifj. (választó) 191
Móricz Zsigmond 136, 338, 339, 343
Morrison, Stanley 98
Moscherosch, Michael 122
Moustart, Johann 123
Muchliński, A. 181
Mucsi András 84, 297, 391
Muhammad Salih 11
Mulingus, Michael 116
Muncz, Johannes 43, 45, 46
Munkácsi Bernát 4, 13
Murányi Lajos 293, 389, 391
Murányi Róbert Árpád 291
Muretus, Andreas 117, 118
Muretus, Marcus Antonius 123, 129
Murmelius, Johannes 118
Musaeus 112
Musculus, Andreas 117
Musil, Robert 342
Müller, Heinrich 113
Müller, Johannes 319, 320, 331
Münster, Sebastian 112, 121, 129
Müteferrika, Ibrahim 178
Mylius, Georgius 114

Nádasdy Ferenc 158, 349
Nádasi János 121, 127
Nádass József 135, 140
Nagy Dezső 297
Nagy Gábor 370
Nagy Géza 4, 17
Nagy István 155
Nagy Iván 106, 358, 360
Nagy Károly (utópista) 325, 326, 333
Nagy Lajos 142, 144
Nagy Lajos, Cs. 297
Nagy Lajos Gyula 8, 12
Nagy Sándor, E. 151
Nagy Tamás 169
Nagyapáthi Kiss Sámuel 365
Nagydiósi Gézáné 297
Nagylucsei Dóczy Orbán 41
Nagypál István 371
Naima 8
Naphegyi Gábor 307
Natl Lipót 121
Naudaeus, Gabriel 120, 123
Neauder, Michael 120
Negelein, Paulus 116
Némedi Dénes 297
Némedi Lajosné 87, 197—199
Nemenyi László 81, 302, 389
Nemeskürty István 293, 357
Németh Andor 92, 137, 150, 258, 260—262, 266, 267, 341

Németh G. Béla 391
Németh János 7, 243—255
Németh Lajos 392
Németh Mária 78, 382
Németh S. Katalin 90
Némethi Mihály 359
Némethy Lajos 53
Nendtvich Károly 34
Nepos, Cornelius 120, 122
Nero (császár) 357
Nevşehirli Dâmât Ibrahim 178
Neudörffer, Johann 110, 101
Neugebauer 123
Neumark, Georg 123
Neuser, Adam 223—225, 228—230
Newhanus, Heinricus 122
Nexő 267
Ney Ferenc 328
Nicolaus magister 273
Nicolaus de Noccolis 208
Nicolaus, Philippus 113
Niemeyer 36
Nietzsche 342
Nigrinius, Georgius 112
Nizám 202
Noske 257
Nothnagel, Christophorus 123
Novarinus, Aloysius 119
Noyel-család 402
Nuthius, Bernardus 39
Novák László 253
Novákné Szabó Katalin 393
Novalis 211
Nussbacher, Gernot 293
Nyakas Miklós 291
Nyáry Albert 331
Nyéki Károly 297
Nyerges László 390
Nyilas Márta 84
Nyireő István 299
Nyíri Antal 90

Oates, J. C. T. 43, 45
Obermann, Karl 296
Obrecht, Georg 113
Octavius, Minutius 117, 123
Oersted 33
Ohel David 210
Ojtozi Eszter 198, 290, 389
Oláh Miklós 47—49, 338, 340, 349
Oldendorpius, Johannes 115
Oldendoynius 122
Olevianus, Caspar 223
Olexo Endre 206
Opitius, Josua 115, 118, 120
Opitz, Martin 123
Oppenheimer 68
Orges, Ludwig von 63
Oroszné Murvai Margit 325
Ortutay Gyula 184, 341, 385, 389, 398
Ortvay 270, 274
Osiandrus 120
Osvát Ernő 139
Oswald, Eugene 65
I. Ottó 310
II. Ottó 310
III. Ottó 310
Ouy, G. 97
Ovenus, Johannes l. John Owen
Ovenus, Oxoniensis 121, 124, 129
Ovidius, Publius Naso 116, 118, 204
Owen, John 129
Ozorai Imre 190
Örvényi Béla 367, 369

P. mester 85, 204, 387
Pach Zsigmond Pál 76
Paep, Johannes 250
Pais Dezső 85
Pajkossy Györgyné 60, 295
Pákh Albert 326
Pákozdy Ferenc 144
Palaeologus, Jacobus 225
Pál Lajos 398
Pálné Péter Judit 198
Paládi-Kovács Attila 398
Palásti László 297
Páldi Székely István 251
Pálffy-család 43
Pálffy Judit 195
Palotás Ádám 301
Palotás Gyuláné 297
Palthenius, Zacharias 277
Pamlényi Ervin 76
Pancirollus, Guido 121
Pánczél Dániel 363
Pandolfini, Francesco 41
Pandolfini, Pierfilippo 41
Panzacius, Zenobius de 209
Panzer, Georg Wolfgang 43, 250
Pap Gábor 154
Pap Károly 341
Pápai Imre 173
Pápai Páriz Ferenc 56, 245, 359
Pápay József 4
Pápay Sámuel 363
Papp István 78
Papp Ivánné 181, 183
Pappenberger, Udalricus 219
Pareus, David 204
Pas, M. De 97
Passilius, Franciscus 116
Pastorius, Florus 118
Pásztor Árpád 338
Pásztor József, M. 134, 297
Pataki István 248
Pataki István, S. 248
Patay Pálné 383
Pató Imre, 308, 309, 400
Paul, Simon 116
Pável Ágoston 391
Pavercsik Ilona 178
Payr Sándor 124, 167, 168, 170
Payrmayer 120
Pázmándi Gábor l. Pázmány Péter

Pázmány Péter 15, 25, 53, 55, 112, 127, 247, 248
Pazzi 39
Pécseli Király Imre 204
Pécsi Lukács 31, 374, 375
Peleskei Lajos 25
Perényi Erzsébet 60
Pergel Ferenc 297
Perlaky Dávid 15
Perneki Mihály 148
Pernesz Gyula 303
Persius 42, 117
Persius Anna Mária 125, 126
Persius György Fülöp 125, 132
Pesonius, Joachimus 115
Pesti Gábor 187—190, 347
Pestalozzi 199
Pesty Ferenc 159
Péter László 93, 371, 399
Péter Katalin 235, 239
Péteri Károly 294
Pétervári Lászlóné 305
Pethő Gergely 359
Pethő Gyula 302
Petneki Áron 89
Pető S. 309
Petőfi Sándor 260, 326, 336, 337, 343
Petrarca 121
Petrik Géza 190, 285, 286, 290, 358, 369
Petró András 294
Petronius Arbiter 41, 120, 128, 208, 357
Petrovich Ede 89, 300
Petrőczi Kata Szidónia 359
Petrus Comestor 88
Petrus Lombardus 106
Petrus Ungarus 250
Pettenkoffer 36
Petz, Jozef 102
Peucer, Caspar 129
Phaenius, Matthias 115
Philelphus, Ph. 20
II. Philipposz 118
Phillysius de Caponibus 209
Philobiblos l. Kőhalmi Béla
Phocylides 41
Piccart, Michael 276
Pictor, Goerg 116
Pidninger, Philipp 186, 189
Pifiner Erasmus l. Vinifer
Pighius, Stephanus Vinandus 203
Pikkard, Philipp 123
Piller Mátyás 33
Pinelli 353
Pinkász Samu 183
Pintér Jenő 367
Pintér Márta 88
Pirbright 64
Pirckheimer 102
Pirnát Antal 204, 223, 229
Pisarek, Walery 200, 201
Piscator, Philippus Ludovicus 192
Pistor, Johann 113
Pitiscus, Bartholomaeus 124
II. Pius (pápa) 109
Platón 129, 192, 364
Plautus 86, 118, 128
Plavecz Tibor 91
Plenck Jakab 29, 35
Plener, Ernst von 63, 65
Pletscher Róbert 81
Plinius Secundus 115, 121, 128
Plutarkhosz 79, 86, 115, 123, 129
Poch-család 130
Poch György 111, 112, 121, 124, 132
Poch György, ifj. 125
Poch János 125
Pocsi Gusztáv 393
Podhorszky Lajos 5
Podhradszky György 301
Poe, Edgar Allan 281
Pogányné Balás Edit 84
Poggendorf 46
Pók Attila 297
Polányi Károly 267, 268
Poliziano, Angelo 39
Pomogáts Béla 297
Ponori Thewrewk Aurél 379
Pontanus, J. 31, 113
Poór Imre 35
Poronyi Zoltán 87
Pósalaki János 369, 370
Pósfai Horváth János 297
Postgate, Raymond 60
Pottenstein, Ulrich von 396
Pray György 4, 5, 14, 20, 251
Pražák, Richard 99, 100
Preissing, E. 307
Prešeren 312
Priebsch, Robert 273
Prischwicz, Michael 250
Probus, Christoph 224
Proust 340
Przibram, Ludwig 61, 63, 64
Ptolemaiosz 122, 129, 355
Pukánszkyné Kádár Jolán 302
Pulcinella 99
Pulszky Ferenc 12
Purkircher György 347, 348, 353
Purkyně, J. E. 99
Puruczki Béla 292, 297
Puy, Henry W. de 307
Püski Anikó 292
Pyrker János László 402
Pythagoras 355

Quengels, Johann 113

Raab, Elias l. Elias Corvinus
Rabelais 118, 351
Rabus, Ludovicus 118
Rácz Sámuel 28—30, 35
Rácz Zsigmond 301
Radákovics 338
Ráday Gedeon 58, 390
Ráday Pál 359, 360
Radéczy István 345, 352, 353

Raderus, Matthaeus 121
Radnóti Miklós 149, 206, 341, 342, 385
Radó Polikárp 84
Radocsay Dénes 401
Rafael 364
Rafaynus Ungarus 250
Raith Tivadar 134
Rajeczky Benjamin 89, 388
Rákóczi István 301
II. Rákóczi György 233—242, 367
II. Rákóczi Ferenc 17, 178—180, 233
Rákosi Jenő 337
Rákosi Viktor 337
Ramé, A. 355
Ránki György 239
Ranschburg Gusztáv 45
Ranzovius 119
Rapcsányi László 196
Rasid 8
Ráskai Lea 90
Rásonyi László 12
Ráth György 15, 20, 21, 108, 109, 159
Ráth-Végh István 341
Ratkoš, Peter 85
Ratt, Jacob 167
Raymann 56
Reeve, Henry 60
Regőczi Emil 87
Reguly Antal 4
Rehm, Franz 191
Reich Károly 287
Reichard Piroska 281
Reiffenberg, Justus 117
Reineccius, Jacobus 117
Reineggs Jakab 34
Reinitz 268
Reinking, Theodor 114, 130
Reisinger János 35
Reisingerné Dékány Mária 292
Rejtő István 76, 390
Remenyik Zsigmond 145—148, 150—155, 341
Remenyik Zsigmondné 146
Remete László 302, 389, 392
Renaudot 98
Renner 259
Resch, Conrad 356
Réti Endre 27, 33, 34
Reusner 346
Révai testvérek 68
Révai Mór 67
Révay József 281
Révész Béla 94, 338, 339, 402
Révész Mihály 268
Reviczky Antal 32
Reychman, Jan 181
Réz, Heinrich 329
Rezik János 57
Rhédei Ferenc 235
Rheder Gáspár 167
Riccius, Stephanus 118
I. Richard 356
III. Richard 356
Richter, Georg 122
Richter, Philipp 121
Riedl Frigyes 342
Riedl Szende 182
Rigó László 391
Rimay János 359
Ripoli, S. Jacopo di 39
Ristius, Johannes 119
Ritoók Zsigmondné 14—24, 203, 300, 346, 375, 376, 378
Ritter Aladár 298
Rivandrus, Zacharias 112
Rivius, Qualterus 112
Rixer András 391
Rolland, Romain 259, 267
Romhányi Józsefné 303
Romportlová, Marta 311
Romsics Ignác 298
Róna Lajos 257
Róna-Tas András 73, 393
Rónai Zoltán 267
Rónay György 85
Rónay Jácint 398
Rosbach, Emericus 123
Rosenthal, Gottfried Erich 209
Rosenkrantz, Carolus 167
Rosinus, Johannes 121
Rosner Mátyás 111
Rotermund 46
Roth-család 19
Rott, Hans 223—230
Rousseau 283
Rouzet, Anne 377
Rózsa György 72, 74, 75, 76, 298, 392, 393
Rózsahegyi Tiborné 389
Rozsbach, Johann Emericus 116
Rozsondai Béláné Kolauch Marianne l. Rozsondai Marianne
Rozsondai Marianne 22, 84, 101, 102, 104, 106, 108, 110
Rődi Csehi István 397
Rösler János Kristóf 329
I. Rudolf 251
Rudolph, Johannes 115
Rudolphus, Caspar 117
Rudolphus, Christophorus 117
Ruffinus 167
Ruffy Péter 89, 388
Rukkendorff, Georgius 272, 274
Rusch, Adolf 109
Russel, Bertrand 141
Ruzička, Vladislav 57
Rüden, Johann 117

Sabinus 116
Sacc, Siegfried 113
Sacratus, Paulus 118
Sacrobosco, Joannes de 377
Sáfáry László 94
Sah Iszmáil (kán) 7
Saher, Susanna Christina 238
Sajó Géza 43, 49, 104, 290
Salamon Ernő 147, 153

Salgó Ágnes, W. 79
Salm-család 346
Salmasius 119
Sambucus, Johannes l. Zsámboky János
Sand, George 182
Sándor l. Skan-dhar
Sándor Ernőné 298
Sándor István 246—249, 252, 253
Sándor László 150, 298, 391
Sándor Pál 298
Sannazarius, Jacobus 120
Santucci, L. 97
Saresberiensis, Johannes 117
Sarkady Sándor 85, 90
Sárkány Oszkár 345, 346, 349, 352
Sárközi György 341
Sarzer, Erasmus 118
Sashegyi Oszkár 291, 361, 365
Sassetti, Francesco 38, 40
Sassoon, David Solomon 210
Saubert, Johann 114
Sauer, Ábraham 117
Sauer, Johann 277
Saussure, César de 178, 179
Savoyai Jenő 241
Sax, Ch. 284
Schaliger, Julius Caesar 115, 122, 129
Scharff 119
Scharffenberg, Crispin 159
Schäfferey 117
Schedel l. Toldy Ferenc
Schedius Lajos 244, 363
Scheffel, Hans 313
Scheiber Sándor 9, 73, 88, 99, 210, 300, 303, 388, 390, 396
Schererzius 119, 120
Scherzer 120
Schesaeus Keresztély 257
Scheteling, H. 309
Schierstabin 117
Schikkard, Wilhelm 123
Schiller, Friedrich 337
Schimberg, Theodosius 229
Schlauch Lőrinc 187
Schlegel, Karl Wilhelm Friedrich 211
Schleich, Clement 277, 278
Schmid, Erasmus 115
Schmid-Zabierow 63
Schmidt, Adolf 101, 103, 109
Schmidt, Hans 169, 170
Schmidt József 281
Schmidt, Peter 210, 211
Schneeperger, Georg 169
Schneidewin, Johannes 121
Schoepf-Merei Ágost 35, 36
Schonhoovius, Florentinus 122
Schonsperger, Johann 49
Schopperus 119
Schotanus, Bernhardus 119
Schöffer 101
Schönborner, Georg 115
Schöpflin Aladár 338, 340
Schraud Ferenc 28
Schreiner, Hanss 167
Schröter, Ernst Friedrich 125
Schulek Tibor 293
Schultheisz Emil 58
Schulzen, Gottfried 118, 123
Schuppius, Salomon 119
Schurmann, Anna Maria 117
Schuster János 33
Schütz, Justus 113, 122
Schweger János 34
Schweitzer 318
Schwenke, Paul 101, 109
Schwenter, Daniel 122
Schwimpfenstaler Joakim 111
Schirmer 121
Scitovszky János 326
Sciverius 120
Sebesi Ernő 267, 269
Sebestyén Sándor 303
Secundus, Johannes 120
Seeling, W. 226
Seidelius, Wolffgang 124
Seivert János 251, 252
Sejanus, Aemilius 118
Selenus, Gustavus 112
Semmelweiss, Karl 168
Seneca, Lucius Annaeus 122, 128, 359
Seneca, Thomas 40
Sester, Sebastianus 123
Severini, Markus 175
Shakespeare, William 337, 339, 342, 343
Shaw, G. B. 259
Shuttleworth 9
Sieberus, Adam Theodorus 115
Sigler, Georg, 119
Sigonioro, Carolo 346, 348
Sík Sándor 341
Simler, Josias 226
Simokovich Rókus 400
Simon Andor 137
Simon Györgyi 388
Sinapius, Johannes 114
Sinclair, Upton 267
Singriener, ifj. 189
Singriener, Johann 218
Sinka Erzsébet 290
Sipos Csaba 389
Sipos György 46
Sipos Istvánné 303
Sipos Kamilló, Léczfalvi 70
Sipulusz l. Rákosi Viktor
Sirat, C. 97
Sirokmány Lajos 298
IV. Sixtus (pápa) 39
Skan-dhar 9
Skandhar-beg l. Skan-dhar
Sleidanus, Johannes 115
Sófalvi József 19
Soltész Erzsébet l. Soltész Zoltánné
Soltész Zoltánné 43, 49, 79, 84, 94, 95, 104, 233, 234, 236, 238, 240, 242, 290—293, 306, 382, 383, 389, 390, 392
Sólyom Jenő 167, 203

Sophianos 346
Sopko, Julius 84
Somkuti Gabriella 78, 84, 178, 300, 382
Sommer János 229, 230
Somodi László 144
Somogyi 258
Somogyi Árpád 87
Sörös Pongrác 106
Spangl Máté 168
Sparg, J. W. 356
Spielmann József 396
Spiess, Placidus 238
Spillenberger, Johann 174
Spillenberger, Samuel 174
Spillenberger, Samuel ifj. 174
Spiritza 270
Sprenger, Johann 123
Stadius, Johannes 118, 123
Stahl H. 137
Stáhly György 34
Staihing, Jacob 116
Staindörffer, Franz 109
Stalius, Daniel 122
Stansith-család 19
Stapleton, Augustus Granville 60
Statschreiber, Liebhard 274
Steed, H. W. 80
Stein Aurél 9, 12, 13
Stein, Werner 209
Steiner, Gerhard 390
Steinitzer, M. 356
Steinmayer, Elias 125
Stegmann, Josua 119, 120
Steinitzer 357
Stella, Didaeus 120
Stephanus, Carolus 115, 129
Stifter 281
Stiker, Johann 114
Stock János 56
Stoll Béla 93, 203, 204, 276, 277
Stöckel, Matthes jun. 240, 241
Straka, Anton 147
Strassburgi Pál 239
Strassoldo, Carlo 316
Stratford de Redcliffe 65
Strauch, Egidius 124
Strauchius, Johannes 121
Strauschert, Conradus 114
Strauss, Richard 356, 357
Strindberg 269
Struven, Georg Adam 122
Stummyoll, Josef 209, 210
Sugár Ágnes 303
Sugár Erzsébet 134, 154
Sugár István 290, 298, 303
Suetonius, Tranquillus 40
Sulzer, J. G. 19
Sulyok János 293, 393
Supka Géza 143
Suquet, A. 15
Surgoth 258
Suskovics Péter 48
Suskowich István 48, 49
Suter, Jakob 227, 229
Suthold, Bernhard 118
Sylvan, Johann 223—231
Sylvester János 244, 247, 251
Szabó Béla 87
Szabadváry Ferenc 33
Szabó Dezső 338, 339, 342
Szabó Ervin 66, 183—186, 262
Szabó Ferenc 296, 298, 392
Szabó Gyula 393
Szabó Kálmán 303
Szabó Károly 22, 187, 188, 233, 252, 253, 368, 369, 389
Szabó Lőrinc 149, 281, 341
Szabó Pál 341, 343
Szabó Pap Lóránt 294
Szabó László, Cs. 88
Szabó T. Attila 90
Szabóki Györgyi 300
Szabolcsi Miklós 94, 147
Szabolcska Mihály 337
Szádeczky Lajos 224
Szádi 202
Szakács János 391
Szakáts István 290
Szalatnai Rezső 136
Szalay Imre 15
Szalay László 326
Szállási Árpád 294, 390, 391
Szamosközi István 88
Szántó Judit 144—146, 153
Szántó Tibor 292, 295, 299, 390, 392, 401
Szász Béla 137, 301
Szász Károly 14
Szász Zoltán 66
Szathmáry József 27, 30, 34
Szatmári Pap Mihály 19, 20
Szatmári Pap Zsigmond, ifj. 19
Szczuki, Lech 226
Széchényi Ferenc 15, 190, 246
Széchenyi István 58, 69, 72, 257, 330, 361, 363—366, 398
Szecskó Károly 292
Székely Artúr 294, 298
Székely Béla 149
Székely György 75, 87, 89, 239
Székely Júlia Anna 360
Székely Sándor 27, 30
Szelestei N. László 87, 274, 303, 388, 391, 394
Széll Farkas 370
Szemere Samu 295
Szemlér Ferenc 147
Szemző Piroska, D. 210, 295, 388, 391, 393, 395, 396
Szenci Kertész Ábrahám 251
Szenci Molnár Albert 95, 96, 114, 127, 191, 276—278, 358
Szende Pál 258, 259, 266, 267, 269
Szendrey Janka 88, 89
Szentágothai János 1, 72
Szentgyörgyi Mária 76
Szentimrei Jenő 186

Szentimrei Mihály 300
Szentiványi Márton 32, 53
Szentpétery Imre 45
Szép Ernő 341
Szepesi Hajnal 392
Szepessy Géza 293
Szepessy Tibor 85
Széplaki József 307, 308
Szepsi András 248
Szepsi Mihály 191
Szepsi Korocz György 127, 204
Szerb Antal 341, 384
Szigeti Ferenc 192
Szigeti Kilián 86, 88, 89
Szigeti Mihály 207
Szíj Rezső 294, 299, 393
Sziklay László 88
Szikszai István 191
Szilády Áron 183
Szilágyi Dániel 6—8
Szilágyi Ferenc 295, 301, 370
Szilágyi Sándor 236, 239
Szilágyi (Sylvanus) Márton l. Szilágyi Tönkő Márton
Szilágyi Tönkő Márton 313—324
Szilvás-Újfalvi Imre 204
Szimonidesz Lajos 143
Szinai Miklós 291
Szini Gyula 338
Szini Karola 396
Szinnyei József 25, 26, 35, 243, 329, 360, 369, 370
Szita László 296
Szokolyai István 359
Szolón 204
Szomory Dezső 339
Szontagh Gusztáv 363
Szőkefalvy-Nagy Zoltán 33, 300
Szőnyi Nagy István 359
Szörényi László 203
Sztripszky Hiador 127, 381
Sztrókayné Mándi Teréz 298, 392
Szucsich Mária 258, 267
Szuromi Lajos 278
Szűcs Jenő 85—87, 220

Tabernigg, Theodor 157
Tabor, Otto 122
Tábori Kornél 308
Tacitus, Publius Cornelius 115, 116, 122, 128
Takács Gyula 234
Takács Miklós 303
Takáts Sándor 345, 346
Tálas Géza 297
Tállyai Pál 203
Tamás Aladár 392
Tamási Áron 385
Tamisch Márton 169
Táncsics Mihály 325, 326, 332
Tanka János 303
Tapolcai Ernőné 391
Tardy Lajos 306
Tarján Ferencné 389
Tarján Tamás 290
Tarnai Andor 19, 86
Tarnóc Márton 293
Tasi József 299, 390, 393
Tasnádi Nagy József 204
Tatár Péter l. Medve Imre
Tavasi Lajos 325, 328
Taxner Ernő 303
Teitge, Hans-Erick 84
Telegdi (nyomdász) 251
Telegdi Miklós 374
Telekes Béla 281
Teleki-család 16, 18, 19
Teleki Ádám, id. 17
Teleki Ádám, ifj. 17, 283, 284
Teleki József 1, 16—20, 72, 283, 284
Teleki László 17—19
Teleki Mária 17
Teleki Mihály 16, 359
Teleki Pál 16, 17
Teleki Pálné 17, 18
Teleki Sámuel 246, 283—285, 370
Telgarsky, Jozef 188
Terentius 117, 119, 128
Terhes Sámuel 365
Terjék József 8, 73, 77
Tersánszky-Józsi Jenő 341
Tersianus, Petrus Johannes 116
Teutonicus, Joanness 49
Tevan Andor 280, 292
Thallóczy Lajos 357—359
Thaisz-család 365
Thebaldeus 306
Thesaurus Ferenc 192
Thienemann Tivadar 168
Thilo 117
Thomas de Aquino l. Aquinói Tamás
Thomas Septemcastrensis 250
Thretius, Christoph 225, 266
Thromna, Leo 114
Thuri Pál 277
Thury Ede 371
Thury Etele 315
Thury József 12
Thurzó Ferenc 378
Thurzó Imre 19
Tihanyi Lajos 260
Tilkovszky Lóránt 76
Timár Ede 298, 392
Timkovics Pál 388, 396
Timur Lenk (kán) 7, 11
Tinódi Sebestyén 135
Tirnitz József 52
Tisza István 67
Tiszay Andor 298
Tlethan, Georgius 272
Todesco 61
Tofoeus Mihály 19
Tofoeus Mihályné 17
Toldy Ferenc 1, 4, 23, 36, 45, 49, 102, 361, 364, 367, 369
Tolnai Gábor 390

Tolnay (orvos) 27
Tolnay Sándor 36
Tolsztoj, Lev 281, 340, 342, 343
Tominato, Bernardino 346
Tompa László 341
Torbágyi Tiborné 290
Torday György 329
Tótfalusi Kis Miklós 245, 251
Tóth András 15, 89, 98, 300
Tóth Árpád 281, 338
Tóth Béla 198, 199, 313, 314, 316, 318, 320, 322, 324, 337, 390, 392, 393
Tóth Dezső 303
Tóth Kálmán 183
Tóth Lajos 293
Tóth Lőrinc 337
Tóth Sándor 134, 392
Tóth Zoltán, I. 308
Totis Béla 140, 141
Tóvári Judit, M. 393
Tömörkény István 337, 338
Törő Györgyi, H. 290
Török Bálint 248
Trattner János Tamás 27, 35, 243—245, 250
Trautsohn, Johann 378
Treutler 114
Trinkaus, Charles 38, 40—32
Trnka 29
Trócsányi Zoltán 396
Trogus Pompeius 120
Turányi Kornél 391
Turba, Gustav 347
Turczel Lajos 392
Turgenyev, Ivan Szergejevics 318, 338
Turkovich Dezső 259
Turóczi-Trostler József 31, 281
Twain, Mark 338
Tzara 266

Uberinus, Casparus 113
Uberpan, Simon 117
Udvardy János 365
Ugoletto Taddeo 39
Ugróczky Mihály 295, 296
Ugrin Aranka 296, 325, 394
Uitz Béla 266
Újfalvi Katona Imre 204
Újházi 308
Újvári László 149
II. Ulászló 106, 215
Ulner, Hermann 117
Umberg 56
Ungepauer, Erasmus 122
Ungvári Tamás 184
Unterkircher, Franz 273, 274
Ulenberg, Caspar 119
Uray Béla 303
Uri János 6
Uroševic, Danilo 301
Ursinus, Elias 114
Ursinus, Zacherias 225, 226
Urszin Sándor 393

Váci György 81
Váczy Péter 85, 204
Vadász Sándor 296
Vadnay Károly 183
Vágó Márta 92, 93
Vahot Imre 183
Vahot Imréné 183
Vailli, Johannes 119
Vajda János 260
Vajda Pál 292
Vajda Péter 325
Valerius Flaccus 41
Valerius Maximus 119, 120, 128
Valkó Arisztid 294
Valla, Giorgio 42
Valor Fülöp 55
Vámbéry Ármin 5—8, 10, 11, 336, 337, 398
Vámbéry Rusztem 10
Vámos Éva 294
Vándor Pál 140
Ványai Illés 203
Ványai János 203
Váradi Gergely 191
Váradi Mihály 55
Váradi Péter 86
Váradi-Sternberg János 291
Váradi Szabó János 199
Varay György
Varga Imre 96, 193, 203
Varga Istvánné 94
Varga József 94, 402
Varga László 303, 393
Varga Sándor 295
Vargha Balázs 368
Varjas Béla 191, 295, 298
Varjas János 389
Várkonyi Ágnes, R. 76
Várnai Zseni 341
Városi György 85
Varró Attila 390
Váry Albert 258
Vas Gereben 183, 338
Vas István 149, 341
Vásárhelyi György 315
Vásárhelyi Judit 95, 96, 278, 286
Vásárhelyi Kerekes István 204
Vásárhelyi Miklós 297
Vásonyi Márton 359
Vass László 136
Vasvári Pál 331
Vatablus, Franciscus 113, 126
Vay Ádám 17
Vay Kata l. Teleki Pálné
Vayer Lajos 84, 86
Vedelius, Nicolaus 120
Végh Ferenc 195, 208, 300
Végh Oszkár 291, 294, 390
Vehe-Glirius, Matthias 223—229, 396
Vekerdi József 91
Vekerdi László 76
Velleius Paterculus 120
Vellert, Dirk 377
Velli, Giuseppe 41

Veljaminov-Zernov 11
Verancsics Antal 349, 354
Verancsics István (püspök) 251
Veres Péter 141, 148, 149, 341
Veresegyházi Sz. Mihály 248
Veress Endre 105, 347, 348, 354
Verestói-család 19
Verestói György 19
Verestói Sámuel 19
Vergilius Maro, Publius 57, 116, 117, 119, 120, 128, 192, 204, 261, 355, 357
Verne Gyula 182, 338
Verseghy Ferenc 250
Vértes György 146
Vértes Jenő 299
Vértes Marcell 260
Vértessy György 392
Vértesy-család 106
Vértesy Miklós 95, 106, 290, 296, 298, 301, 303, 393
Vértesy Péter 106
Veylich, Wolfgang 157
Vida, Girolamo 42
Vida Mária 300
Vida Sándor 296
Vida Tivadar 45, 58, 85, 90
Viénot, J-Ch. 97
Vietor, Hieronymus 218
Viexmontius, Claudius 119
Vigyázó Ferenc 21, 22
Vikár Béla 183, 341
Viktória (királynő) 64
Villon, François 150
V. Vilmos 191
Vincze Edit, S. 296
Vinea, Ion 154
Vinifer, Erasmus 53
Virgilius, Polydorus 115
Viterbói Gottfried 4
Vitéz János 39, 40, 86, 88, 306
Vitéz János, ifj. 53
Vitruvius 208
Vives, Ludovicus 119
Vízkelety András 83, 84, 274, 310, 387, 388, 396
IV. Vilmos 191
Vogel, Michel 274
Voit Krisztina 391
Volandus, Johannes 115
Volckmann, Adam 121
Voltaire 283, 364
Voronca, Ilarie 154
Vorsius, Johannes Gerhardus 114
Vörös Antal 76
Vörösmarty Mihály 22, 72, 182, 281, 312, 325, 337, 343, 366
Vujicsics D. Sztoján 86

Wachtel Dávid 34
Wagner 356, 357
Waldapfel Eszter 307
Waldapfel József 305
Walker, F. 97
Wallance, Aylmer 60
Wallaszky Pál 53, 55, 245, 249, 250
Walther, Michael 113
Warenius, Bernhardus 123
Warga Lajos 187
Weber János 57
Wechel-család 156
Wechel, Andreas 277
Wecker, Johannes Jacobus 115
Wehli Tünde 387
Weigelius, Erhard 123
Weiner Mihályné 299
Weinmann, Frederick L. 64, 65
Weisz Miksa 9
Wells, H. G. 259
Wellner Emil 248
Weöres Sándor 358
Werbőczi 15, 127, 128
Werner Gyula 68
Wernle, Paul 318
Wesel-Roth, Ruth 224
Wesenbecius, Matthaeus 122
Wesenbeck 113
Wesselényi Miklós 363, 366
Westphal, Joachim 118
Weszprémi István 53—58, 246, 313
Widmann, Hans 310, 311
Widukind 4
Wieland 211, 364
Wiesz Sándorné 303
Wilbur, Eare Morse 225
Wild, Karl 229
Wildman, A. B. M. 307
Wilhelmb Gizella, C. 392
Windischgraetz 333
Windisch Éva, V. 360, 382, 383
Wingeskind, Johannes 118
Winsheimius, Seraphicus 116
Winter, Erasmus 115, 116
Winterburger, Johannes 43, 218
Winterl Jakab 29, 33
Winterlen 35
Wirt Mihály 167
Wittich, Christoph 322
Wix Györgyné 79
Wojtilla Gyula 19, 73
Wolf, Georgius 105, 106
Wolf, Hermann 277
Wolf, Johann 226
Wolff, Heinrich 106
Wolff, Nicolaus 121
Wolzogen, Ernst von 356, 357
Wolker, Jiři 145
Worms-család 64
Worms, Henry de 61—65
Wotschke, Theodor 225—227
Wölfer, Daniel 123
Wunssler, Michael 49

Xenophón 115, 129, 364

Yeats 269
Yolland A. 307

Zacchia, Laudivius 94, 95
Zádor György, ifj. 364
Zalai Károly 391
Zalka Máté 399
Zám István 391
Zanger, Johann 114
Zeiller, Martin 123, 128
Zeiselmauer, Johann 170
Zelk Zoltán 138, 149
Zemplén Jolán, M. 32
Zentai Loránd 387
Zieglel, Georgius 95
Zilahi László 262
Zilahi Sámuel 284, 390
Zilahy Lajos 149
Zimmermann, Wilhamb 169
Zinner, Ernst 43
Zoltai Lajos 369, 370
Zoltán József 18
Zoványi Jenő 315, 318
Zrínyi Miklós (XVI. sz.) 352
Zrínyi Miklós (XVII. sz.) 131, 158, 281, 368
Zuleger, Wenzel 224
Zvonarits Mihály 114, 127
Zsámboki László 300, 345, 353
Zsámboky János 123
Zsigmond (császár) 274
Zsigmond (lengyel király) 215
Zsigmond Ede 94
Zsigmond Gábor 391
Zsindely Endre 226
Zsinka Ferenc 159
Zsoldos Jenő 295
Zsolt Béla 143

JÁNOS SZENTÁGOTHAI

THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES; ITS INTERNATIONAL RELATIONS

The words of Count József Teleki, a Hungarian aristocrat and also an outstanding scholar, with which he offered his family library of 30.000 volumes to the Hungarian Learned Society on March 17, 1826, „to be used by all citizens of the country" can now be regarded as symbolic. There were several similar, or even more valuable libraries in Hungary at the time, yet only those have developed really over the past 150 years that became the property of the community. This was precisely what the success of the Academy's library was rooted in, and to the celebration of which we have assembled here today with legitimate pride.

From the very beginning of its activities, the Library of the Hungarian Academy of Sciences has paid great attention to following up the developments of the world of learning abroad. It is for this reason that the first officials of the Academy started editing the *Tudománytár* („Mine of Knowledge") in 1833, a semi-annual journal, with the task of giving rapid information on the advancement of science abroad. Intented to inform about the results of the Hungarian Learned Society. Gábor Döbrentei, the first secretary of the young Academy, presented the first volume of the Almanac to the General Assembly on November 11, 1833. In pursuance of the resolution of the General Assembly, the following foreign learned societies were receiving the almanacs regularly: the French Academy, the Royal Societies of London and Edinburgh, the American Philosophical Society, the Asiatic Society of Calcutta, the Czech Scientific Society, the Bavarian Academy, the Göttingen Academy, and the St. Petersburg Academy. Thus the regular exchange activity of the Library came into being with its still existing double function: to forward the circulation of scientific publications sponsored by the Hungarian Academy of Sciences, among the libraries of foreign academies, universities and scientific institutions, and to introduce the knowledge conveyed by foreign publications, received on exchange basis to the Hungarian scientific life and research.

Reflecting the progressive spirit of the „Reform Era", the conception of the founders of the Academy and of Ferenc Toldy, the then head of the Library, has yielded its fruits over the past 150 years. The ever increasing rate of the international flow of scientific information is conspicuous: the Library was maintaining exchange relations with almost 100 foreign academies and scientific institutions in 1865, with some 150 in 1880, and with nearly 200 in 1900. According to a survey in 1912, the Library had exchange relations with 250 institutions of 25 countries of three continents — Europe, Asia and America.

During World War I and the following decades the role of the Hungarian Academy of Sciences was on the wane. After the country's liberation in 1945, an intellectual revival commenced in the field of international relations as well. The reorganization of the Hungarian Academy of Sciences in 1949 brought, about a qualitative change in establishing the new international relations of the Academy and its Library. Owing to the fact that the Academy became not only an organizing centre of the country's research endeavour but also the sponsor of a good part of the publishing of scientific books and periodicals and its Library developed into one of the country's most remarkable special libraries of foreign literature, it became necessary to solve more complex tasks than before in extending international exchange relations. The experiences, results and best traditions of the previous 110 years had to be united with the demand of the new-type Academy and to be brought into harmony with the acquisitions policy and organizational principles of a large research library. The building up of a wide range of research institutes, the large-scale development of the Academy's research capacity, as well as the rapid pace of publishing the new research results have made it particularly important to make the outside world acquainted with the activities research efforts and achievements of the Hungarian Academy of Sciences. But it is just as important to keep pace with the methods and results of scientific research going on in every part of the world. Unfortunetely, libraries and librarianship in general throughout the world cannot keep abreast with what is almost proverbially called ,,information explosion", so characteristic of our time. Therefore, when speaking of our development and achievements, it is appropriate to refer here to our troubles with some selfcriticism. In the coming few decades one of the most serious responsibilities of our Academy will be to take steps towards solving the alarming problems of the exchange, storage and making available of information, a challenge that cannot be met by small countries if left to their own resources.

A few more words must now be said of the balance of the past year: in 1975 the Library of the Academy maintained relations with 1.590 academies, scientific societies or research institutes of 87 countries of the five parts of the world. In the same year, 13,000 volumes, books and periodicals, were sent abroad by the Library, while 12,500 volumes of scientific books and periodicals were received in and made available for the use our scientists.

It is for this reason that the Library of the Hungarian Academy of Sciences celebrating the 150th anniversary of its foundation, has invited – on this occasion – the representatives of its first and most active partner institutions to commemorate together our time-honoured cooperation.

LIGETI LAJOS

AZ AKADÉMIA KÖNYVTÁRA ÉS AZ ORIENTALISZTIKA

A magyar orientalisztikának terjedelemben és eredményekben legjelentősebb ága a török és vele rokon népek nyelvével, történetével, régi és mai életével foglalkozik. Ez a tudományág a magyar nyelv és nép történetének kutatása során szükségszerűen alakult ki.

A magyar nép az ugor közösségből kiválván lovas nomád vándorlásai alatt számos keleti néppel került lazább-szorosabb kapcsolatba. E népek közül eddig sikerült azonosítani egy sor török népet, így a bolgár-törököt, a kazárt, az úzt vagy oguzt és a besenyőt; az iráni népek közül ebbe a kategóriába tartozik az alán és a horezmi. Mindez a honfoglalás előtti századok nehezen megközelíthető eseményeiből hámozható ki. A honfoglalás után már világosabban rajzolódik ki a betelepülő besenyők, úzok szerepe, a kunok megjelenése, a pusztító viharként végigsöprő mongolok tatárjárása, a jászok, kálizok szerepe.[1] A krími tatár és magyar kapcsolatok főbb vonulatai eléggé ismertek; a török hódoltság szinte áttekinthetetlen problemtikájáról itt nem szükséges bővebben szólni.

A legfőbb figyelem kezdettől fogva a honfoglalás és az azt megelőző századok felé fordult. Ahogy megszólalnak első hazai forrásaink, a krónikák, nekik is ez a mondanivalójuk: az őshaza, a honfoglalás, a letelepedés. Ám amit elmondanak, abban szinte kibogozhatatlanul összefonódik a valóság, a monda, a korábbi írott forrás hamis vagy félreértett információja, sőt olykor a valóságos események célzatos módosítása.

E krónikák számos olyan problémát örökítettek tovább, hogy azok pontos értelmezése, megfejtése nemzedékek hosszú sorának erőfeszítésébe került (ha egyáltalán sikerült). E munkához igénybe kellett venni a szóba jöhető egykorú keleti és nyugati forrásokat, majd idővel az egyre gyarapodó nemzetközi tudományos szakirodalmat. Érdekes figyelemmel kísérni az Akadémia folyóirataiban és kiadványaiban, mint alakult e problémák sorsa olykor éles viták közepette, és mint próbálta tartani magát makacsul a régi tévedés az újonnan megismert helyes megoldással szemben. A tudományos nézetek kialakításáért folyó harchoz a muníciót elsősorban az Akadémia könyvtára szolgáltatta.

A lefolyt hosszú viták közül mutatóba most csak néhányra utalunk.

A hun—magyar kapcsolat. Krónikáinkban előbb Árpádnak Attilától való származtatása formájában jelentkezik; nyugati krónikákban rövidesen megjelenik a hun—magyar azonosítás. Ebből az azonosításból keletkezik a Hun krónikában a korábbi fehérló mondát — mint a foglalás jogát igazoló érvelést

[1] Ligeti Lajos: *Régi török jövevényszavaink etimológiai problémái.* Nyelvtudományi Értekezések 87. sz., Bp. 1976. 193—199. és *A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van.* Magyar Nyelv LXXII, 1976. 11—27, 129—136.

— helyettesítő hun—magyar kettős honfoglalás. Végül aztán Pray György, a magyar kritikai történetírás megalapítója kilép a krónikák világából, és a hunok, avarok, magyarok történetét széles perspektívából szemléli. Forrása Deguignes, a francia történész — sinalógus nagy műve, amely a kínai forrásokból lefordítja a hunokra, a különböző török népekre és a mongolokra vonatkozó forrásokat, és azokat a nyugati forrásokkal egybevetve próbál e népek történetéről összefüggő képet nyújtani. Elsőként ő azonosítja a kínai források hiungnu népét Attila hunjaival, a zsuan-zsuanokat az avarokkal; az egyéb ,,tartár'' népek között külön fejezetet szentel a magyaroknak. A későbbi kutatások tisztázták, hogy a magyar—hun-monda könyvi eredetű és a honfoglalók még nem ismerték.

Avar—magyar azonosításnak krónikáinkban nincs nyoma, nyugatiaknál azonban igen (Widukind 967; Viterbói Gottfried). Napjainkban azonban nálunk is kialakult a (kései) avar—magyar kettős honfoglalás elmélete. E szerint a 670 táján jelentkező avar hullám avarjai magyarok lettek volna. Ezzel szemben a valóság az, hogy az avaroknál két, kronológiailag is jól elválasztható réteggel kell számolnunk. Az első, a régebbi, mongoloid antropológiai vonásokat, tárgyi emlékeiben dél-szibériai analógiákat mutat, és mongolul beszél. A másik, a későbbi, bolgár (kuturgur) eredetű, ennek megfelelő antropológiai és művészeti jellemzőkkel; nyelvük török.[2]

A hun és avar nép történetének, nyelvének, tárgyi emlékeinek, azok belsőázsiai előzményeinek tanulmányozása orientalisztikánknak továbbra is legfőbb gondjai közé tartozik.

Az őshaza. Krónikáink szerint ez Szkítiában volt. E könyvi eredetű meghatározás történetileg semmitmondónak bizonyult, ám ebből fejlődött később a rosszízű szittya-magyarkodás. Hiába igazolódott be a napnál világosabban hogy a szkíták iráni eredetű és nyelvű nép, a régész Nagy Géza még 1905-ben tartott levelező tagsági székfoglalójában is a szkítákat ,,tősgyökeres turán népnek'' próbálta bemutatni. Az őshaza-kutatás nem is Szkítia felkutatását tűzte ki célul. Régi hazai és külföldi kútfők két Keleten maradt magyar töredékről tudnak; az egyik a ,,perzsa részek'' felé vonult szavárdok voltak, a másik a Maior Hungaria vagy Magna Hungaria magyarjai. E töredékek a tatárjárás alatt és az azt követő időkben elpusztultak, akik közülük megmaradtak, szétszóródtak, beolvadtak a környező népekbe. Felkutatásukra Dr. Gáspár János Theodor expedíció szervezését javasolta az Akadémiának, az ügyben benyújtott ,,emlék-iratá''-ban Toldy Ferenc titoknok azt válaszolja 1858-ban, hogy az ,,Akadémia a javasolt utazáshoz sem anyagi, sem erkölcsi részvéttel nem járulhat''.[3] Ugyanakkor az Akadémia nem tagadta meg ezt a támogatást hivatott tudós kutatóktól. Így kerültek Keletre finnugor, török—tatár, sőt mongol nyelvi anyag és folklór gyűjtése céljából Reguly Antal, Pápay József, Munkácsi Bernát, Szentkatolnai Bálint Gábor és még sokan mások.

A magyar nyelv eredete. Ismeretes, hogy a korábbi délibábos nyelvészkedések során a döntő összecsapásra e kérdésben az Akadémia két nagy tekin-

[2] Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Bp. 1948. G. Pray, Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum ab anno ante natum Christum 220 ad annum Christi 997 deducti, Vindobonae 1761. Deguignes, Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares I—V, Paris 1756—1758. László Gyula: *A honfoglalókról.* Bp. 1973. (Tankönyvkiadó).

[3] Nagy Géza: *A skythák.* Értekezések a Tört. tud. köréből XXII: III, Bp. 1909.

tályú tagja, Budenz József és Vámbéry Ármin közt került a sor. Ez az „ugor—török háború" Budenz teljes győzelmével végződött: kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, s hogy a szókészletében található török elemek oda jövevényszavakként jutottak. Ugyanekkor Vámbéry legyőzetése sem számított kudarcnak: igen sok hasznos útmutatással szolgált a török—magyar érintkezések történetének további kutatásához. Vámbéry ugyanakkor elévülhetetlen érdemeket szerzett a hazai turkológia ma is érvényes arculatának kialakításával.

De a délibábos nyelvészet még ekkor sem adta meg magát, tovább járt a maga útján, még az Akadémián belül is. Podhorszky Lajos 18 évvel levelező taggá történt megválasztása után megtartott székfoglaló értekezésében a magyar nyelv kínai eredetét próbálta igazolni.[4]

A kun nyelv hovatartozandósága. Talán szűkebb körben, de nem kevésbé szenvedélyes vita folyt e körül is, akárcsak a magyar nyelv eredete körül. A kunok sajátos török nyelvet beszéltek eredetileg, amely a török nyelvek kipcsak csoportjába tartozott. Ezt a nyelvet kunjaink (csakúgy mint az iráni nyelvű jászaink a magukét) eredeti nyelvüket elvesztették s helyette áttértek a magyar beszédre. E nyelvcsere pontos idejét nem ismerjük, de úgy látszik, hogy a folyamat a XVI. század végére lényegében befejeződött. A kunok elmagyarosodása olyannyira általános lett, hogy a XVIII. századtól kezdve senki (még a különben jól értesült Pray sem) kételkedett abban, hogy a kunok eredetileg is magyar nyelvűek voltak. E nézet mellett haláláig kitartott Gyárfás István levelező tag, a jászkunok lelkes történetírója.[5]

E viták még tévedéseikben is igen gyümölcsözőeknek bizonyultak: fokozatosan megvilágosodott, hogy e problémákat eredményesen megközelíteni csak akkor lehetséges, ha azokat szélesebb távlatokba állítjuk. A török kapcsolatok vizsgálatából megszületett a magyar összefüggések kutatásától független turkológia, annak további helyes értelmezése érdekében az altajisztika. A kelet-európai népmozgalmak távolabbi rugóinak a vizsgálata Belső-Ázsiára irányította a figyelmet. Innen már csak egy lépés volt annak felismerése, hogy Belső-Ázsia népei történetének eredményes kutatásához elengedhetetlen a kínai források megszólaltatása, mint azt — ha másodkézből is — már Pray is tudta. Így született meg nálunk a sinológia, amely önálló problémafelvetéseivel csakhamar fel tudott zárkózni a nemzetközi sinológiához. És Végül Kőrösi Csoma halálának századik évfordulóján a budapesti egyetemen megszólalt a tibeti nyelv is. A századeleji nagy belső-ázsiai expedíciók során előkerült tibeti kéziratok fontos új információkat tartalmaztak Belső-Ázsia történetéről. Ugyanakkor az óriási terjedelmű tibeti buddhista irodalom első kézből való tanulmányozása elengedhetetlen az ujgur és a mongol buddhizmus megértéséhez. Végül, de nem utolsósorban a tibetisztikának ez a partománya egyik hasznos bázisa a korszerű vallástörténeti kutatásoknak.

Az orientalisztika bizonyos területei nálunk is — csakúgy mint külföldön — teológiai eredetűek. Elsősorban a biblikus nyelvek (héber, arami, szír stb.)

[4] Podhorszky Lajos: *A magyar képzők és ragok megfejtése sínai gyökszók által* (1876. III. 13) és *Etymologisches Wörterbuch der magyarischen Sprache genetisch aus chinesischen Wurzeln und Stämmen erklärt.* Paris 1876—1877.

[5] Gyárfás István: *A jászkúnok története I—IV.* Kecskemét 1870—1885. Uő.: *A Petrarca Codex kún nyelve.* Értekezése a tört. tud. köréből X: VIII, Bp. 1882. Gróf Kuun Géza: *A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.* Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XII: XI, Bp. 1885.

tanulmányozására gondolunk. Innen indult el Úri János, aki a XVIII. században az oxfordi Bodleiana kéziratainak katalógusát készítette el, Kmoskó Mihály, aki a szír Patrológia egyik vaskos kötetét adta ki, mielőtt arab nyelvi ismereteit a magyar őstörténet forrásainak kutatásaira hasznosította volna. Aistleitner József az ugariti sémi anyag nemzetközi hírű kutatója, az arabista Goldziher Ignác, korának elismert nagy iszlám-kutatója.

Nem lehet most feladatunk, hogy az orientalisztika egyéb ágaiban végzett régi kutatásokat még oly vázlatosan is áttekintsük. Azt azonban meg kell említenünk, hogy az ókori Közel-Kelet nyelvi, történeti stb. problémái (egyiptomi stb.) ezek közé tartoznak, csakúgy mint a kaukazológia (örmény, grúz), az iranisztika (szkíta, alán, oszét, baktriai, stb), az indológia. Ha az arabot és perzsát még egyszer megemlítjük, azzal hangsúlyozni szeretnénk, hogy itt a régi tiszteletreméltó hagyományok mellett új, korszerű eredményekkel kell számolnunk.

Orientalisztikánk kialakításában, fejlesztésében Akadémiánknak megalakulásától kezdve vitathatatlanul jelentős szerepe volt: felolvasó ülésein fórumot biztosított a vitás nézetek képviselőinek arra, hogy véleményüket kifejthessék (vita-ülések abban az időben még nem voltak); tanulmányaikat sorrarendre kiadta.

Az Akadémiát ebben a tevékenységében a Könyvtár kezdettől fogva támogatta. A rendszeres könyvvásárlás mellett (melynek lehetőségei közismert módon olykor a minimumra zsugorodtak) a könyvcsere olyan értékes anyagot szolgáltatott, amelyet csak a későbbi nemzedékek tudtak igazán megbecsülni. Példaképpen elegendő az első világháború előtti idők orosz nyelvű anyagára utalni, amely olyan sorozatokat, folyóiratokat, egyes kiadványokat tartalmaz, amelyek turkológus vagy mongolista számára nélkülözhetetlenek, de amelyeket pl. Párizs mienknél összehasonlíthatatlanul nagyobb könyvgyűjteményeiben is hasztalanul keresünk.

Az idők folyamán a Könyvtáron belül szinte észrevétlenül egy egyre értékesebb orientalisztikai anyag halmozódott fel. Ez az anyag a Könyvtár hagyományos gyarapodási módján — a vásárlás és csere mellett — nem utolsó sorban mecénások adományaiból táplálkozott. A keleti anyagon belül megkülönböztetett jelentőségre tettek szert a kéziratok, ezek mellett — bizonyos területeken — a keleti nyomtatványok is a ritkaságok közé tartoznak.

Könyvtárunk története számon tartja azoknak a nevét is, akik alkalomszerűen egy-egy könyvvel, kisebb gyűjteményekkel gyarapították az orientalisztikai anyagot. Ezekről itt most nem szólhatunk. A jelentősebb gyűjteményekről is csak néhányat emelünk ki, hiszen ezek azok, amelyek rendkívüli értéket kölcsönöznek Könyvtárunk keleti anyagának.

Elsőként *Szilágyi Dániel gyűjteményé*ről kell szólnunk, melyet Vámbéry Ármin javaslatára szerzett meg az Akadémia.[6]

Szilágyi Dániel, „szegény, egyszerű huszár", a szabadságharc leverése után Konstantinápolyba emigrált, ott élt 36 évig, 1885-ben bekövetkezett haláláig. Szilágyi csakhamar megtanult törökül, ám nem elégedett meg az egyszerű beszéd-tudással (megbecsült tolmács is volt), hanem elmélyült a török nyelv

[6] *Vámbéry Ármin r. tag . . . jelentése a néhai Szilágyi Dániel Konstantinápolyban elhunyt hazánkfiának keleti kéziratok és nyomtatványokból álló gyűjteményéről.* Akad. Ért. 1886. 203—207.

irodalmi, történelmi emlékeinek tanulmányozásában. Hozzáértéssel gyűjtött kéziratokat, amelyek a török—magyar kapcsolatokra vonatkoztak, különös előszeretettel olyanokat, amelyek a régi török nyelvnek 500—600 éves emlékei közé tartoztak.

A Szilágyi Dániel-féle gyűjtemény gerincét mintegy 500 kézirat képezi. Az arab kéziratok számát Vámbéry 25-re teszi, a perzsákét valami 40-re. A többi mind török nyelvű. Közöttük a legtöbb az oszmán birodalom történetével foglalkozik, ahhoz szolgáltat első kézből való forrásokat. E történeti munkák közt több olyan is akad, amely Vámbéry szerint Hammer forrásai közül hiányzik, sőt Feridun bej sem ismeri. Kiemeli a történeti források közül Timur Lenk, Sah Iszmáil, a krími kánok, a ,,muszka és európai fejedelmeknek a Portához intézett leveleit''. Megítélése szerint ez az okiratgyűjtemény sok olyant is tartalmaz, amely nemcsak a török történet számos részletét képes új megvilágításba helyezni, hanem a török—magyar korszak szempontjából is felettébb jelentős. Vámbéry szerint ezek különösen érdekelnék történészeinket és ,,fiatal orientalistáink ezen részletek lefordításával kiváló szolgálatot tehetnek a magyar tudományosságnak''.

,,Fiatal orientalistáink'', úgy látszik, nem olvasták el Vámbéry jelentését, nem végezték el az abban javasolt fordítások kiadását. Igaz, helyette rengeteg más, hódoltság korát megvilágító okmányt kiadtak, fel is dolgozták őket; ez a munka ma sem ért véget. Eggyel azonban adósok maradtak: máig hiányzik a krími tatárok kapcsolatait megvilágító tatár okmányok kiadása. A krími kánok 1477-től kezdve a Portától hűbéri függésbe kerültek, de a magyarokkal való további kapcsolataik ez időtől fogva nemhogy megszűntek volna, de jelentékenyen megerősödtek.

A hódoltság korára vonatkozó török kéziratok közül Vámbéry kiemeli a Findikli tarihi-t, az Idris Bidlisi-féle *Heşt bihişt* töredék-részletét, Küçük Nişani történetét, Hasan pasa harcainak a leírását, melyeket Szeged és Kanizsa táján, meg másutt vívott, Husein pasa történetét, IV. Mohamed hadjáratának a leírását. Más oszmán-török művek kéziratai a temesvári hadjáratot, Kőszeg Kanizsa, Eger ostromát beszélik el figyelmet érdemlő részletességel.

Van azonban a Szilágyi Dániel-féle gyűjteménynek egy olyan része, amely a budapesti Turcicaknak nemzetközi rangot biztosít. A régi török nyelvnek, az óoszmánlinak olyan páratlan gazdagságú és szépségű gyűjteményét tartalmazza, hogy hozzá hasonlóval kevés európai könyvtár dicsekedhetik. E csodálatos gyűjteményről máig nem készült részletes beszámoló. Közülük csak egyről kaptunk alaposabb tudományos ismertetést. Ez Ibn Ḫatīb költői műve, a *Ferah-nāme* 1425-26-ból (a kézirat 1521-22-ben készült másolat).[7]

A régi török kéziratos emlékek nem szorítkoznak az oszmán-török korra, akad köztük számos olyan mű is, amely a csatagáj nyelv emléke, sőt, úgy látszik, még olyan is, amely ezt a korszakot megelőző időkből származik. Ezek — e keleti török nyelvek és irodalmak újabban előtérbe kerülésével — különös figyelmet érdemelnek.

Szilágyi nagy érdeklődést tanúsított a szótárak iránt. Ennek köszönhető, hogy gyűjteményében szép számmal találunk török—arab, török—perzsa, sőt csagatáj—török szótárakat és szójegyzékeket.

[7] J. Németh: *Das Ferah-nāme des Ibn Ḫatīb. Ein osmanisches Gedicht aus dem XV. Jahrhundert.* Le Monde Oriental XIII, 1919, 145—184.

Szilágyi a török kéziratokon kívül nagy gonddal gyűjtötte a török nyomtatott könyveket is, mégpedig ezek közül is elsősorban a legrégebbieket.

Mint ismeretes, a török könyvnyomtatás megalapítója, úttörője a magyar származású Ibráhim efendi, aki 1674-ben született Kolozsvárott (eredeti neve ismeretlen).[8] Török fogságba esvén megtanult törökül, áttért az iszlámra. Mint tolmács, a rodostói Rákóczi-emigráció körül is tevékenykedett. Nem kis fáradsággal sikerült pártfogói révén leküzdeni a török könyvnyomtatással szemben tanúsított ellenszenvét. Létrehozta nyomdáját, melyben 17 mű 23 kötetben készült el. Nos, Szilágyi nagy buzgalommal összegyűjtött mindent (egyiket-másikat több példányban is), ami csak keze ügyébe került az Ibráhim efendi nyomdájában készült művekből. Vámbéry megemlíti közülük Raşid és Naima történeti művét. De gyűjtött minden elérhető később nyomtatott műből is egy-egy példányt, s Vámbéry megítélése szerint ez a ritka gyűjtemény még külföldön is párját ritkítja.

Jelentése végén Vámbéry javaslatot tett az Akadémia valamennyi keleti kézirata és nyomtatványa magyar és francia nyelvű katalógusának az elkészítésére; e kitűnő javaslat sajnos máig sem valósult meg. Nem valósult meg az a javaslata sem — nyilván nem jószándék híján —, hogy Szilágyi Dániel gyűjteményét külön teremben helyezzék el, és gondozásával hozzáértő orientalistát bízzanak meg. Viszont a javaslatnak megfelelően beszerezték Szilágyi Dániel arcképét. Ezt az arcképet az Akadémia hasonló arcképei között sokáig számon tartották; ma valahol lappang, ha ugyan nem semmisült meg a második világháború során.

A Kőrösi Csoma-gyűjtemény. Alapja az a tibeti kézirat- és fanyomat-gyűjtemény, amely valamikor Kőrösi személyes tulajdonát képezte: a lámakolostorokban gyűjtött tibeti anyag zömét a Bengáli Ázsiai Társaság könyvtárának adta. Ez a személyes gyűjtemény Csoma ajándékaként S. C. Malanhoz került 1839-ben. Ezt a gyűjteményt aztán Malan 1884-ben (vagy utána röviddel) a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának adományozta.

A gyűjtemény Malan korábbi, Dukának tett közlése szerint „mintegy 30" kötetet tartalmazott. Malan Budapestre megérkezett ajándéka viszont 43 számból állott, közülük 14 kézirat, a többi fanyomat. Nagy Lajos Gyula, a Csoma-féle tibeti anyag első rendezője több összetartozó számot egyesített, ezeket tematikai rendbe foglalta, és 38 szám alatt próbálta elemezni az akkor rendelkezésre álló szerény eszközök birtokában. A gyűjteményből újabb, részletes katalógust készített Terjék József.[9]

Mint már Nagy Lajos Gyula is arra rámutatott, e műveket Csoma publikációiban felhasználta, erősen mutatják a kéziratok lapjai a használat nyomait és a lapok magyar nyelvű széljegyzetei alighanem magától Csomától származnak.

A Csoma-kéziratok nevezetes sajátsága, hogy egy részüket az ő kérésére három tudós láma készítette, az általa feltett kérdésekre. Ily módon e művek

[8] Hopp Lajos: *Ibrahim Müteferrika (1674/5—1746), a török könyvnyomtatás megalapítója.* Magyar Könyvszemle 1974. 126—131.

[9] Rev. S. C. Malan: *Tibetan Books and Manuscripts of the Late Alexander Csoma de Kőrös presented to the Royal Hungarian Academy of Sciences at Budapest.* Journ. of the Roy. Asiatic Society XVI, 1884, 494. Louis J. Nagy: *Tibetan Books and Manuscripts of Alexander Csoma de Kőrös.* Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Kőrös Dicata (Bibliotheca Orientalis Hungarica V, 1942—1947), 29—56. Megjelent külön is: *Dissertationes Sodalium Instituti Asiae Interioris* 1, 1—30. Bp. 1942. J. Terjék: *Collection of Tibetan MSS and Xylographs of Alexander Csoma de Kőrös.* Oriental Studies — Keleti Tanulmányok, No. 2 (Az MTA Könyvtárának sorozata).

a (buddhista irodalomban nem ismeretlen) „kérdések" műfajának elkésett kategóriájába tartoznak. Gyűjteményünk 14 kézirata közül 9 ebbe az érdekes csoportba sorolható.

E kéziratok kolofonjában a Csoma kérését teljesítő tibeti szerzők elmondják, hogy a kérdéses művet Skan-dhar vagy Skandhar-bheg kérdéseire válaszként készítették, aki messze Rum földjéről érkezett a Tan tanulmányozására. Skan-dhar, azaz Sándor éppúgy, mint Rum (vagy Rgya-gar Rum-yul) Európát jelenti, mégpedig a perzsa Iskandar ill. Rum tibetiesített alakjában. Mint magától Csomától tudjuk, ő a perzsa nyelvet jól ismerte, és első ismereteit a tibeti nyelvről perzsául is értő tibeti személytől szerezte.

E kéziratoknak nemzetközi visszhangja lett, amikor 1925-ben Shuttleworth Zaṅs-dkar tartományában tett utazása során Rjoṅ-khul lámakolostorában egy ilyen kéziratra bukkant, amelyet A. H. Francke, az ismert tibetista *Die Fragen Alexander's* címmel illetett. Utána állapítottuk meg, hogy az újonnan felfedezett kézirat már másolat, s könnyen meglehet, hogy több más hasonló kézirat is forgalomba került — másolat formájában —, legalább is azokban a kolostorokban, amelyekben Csoma élt és dolgozott. Egy indiai kollégánk rövidesen kiadni szándékozik a budapesti *Alexander's Questions* kéziratok fakszimiléit, egy magyar tibetista bevezető tanulmányával együtt.

A gyűjtemény többi darabja Duka Tivadartól, Kőrösi Csoma emlékének lelkes istápolójától, első életrajzírójától származik. Gyűjteményét az Akadémiának ajándékozta, amelyhez később még díszes könyvszekrényt is küldött. Duka Tivadar a szabadságharc (Görgey segédtisztje volt) leverése után Angliába emigrált. Ott megszerezte az orvosi képesítést, majd mint katonaorvos Kelet-Indiába került. Itt aztán Csoma emlékeit módjában állott felkutatni. Akadémiánknak tagja volt, az emlékbeszédet róla Stein Aurél tartotta.

Keleti gyűjteményeink között kimagasló szerepet tölt be *Kaufmann Dávid könyvtára.*

Kaufmann Dávid, 1877 óta a budapesti Országos Rabbiképző Intézet tanára, tudós hebraista, anyagát bámulatraméltó hozzáértéssel és szorgalommal, no meg nem kevés szerencsével gyűjtötte össze aránylag rövid idő alatt; 42 éves volt mindössze, mikor 1899-ben Karlsbadban elhunyt. A könyvtárat teljes felszerelésével együtt a család az Akadémiának ajándékozta.

A könyvtár ritka értékéről aránylag világos képet nyújtottak azok az előzetes beszámolók, amelyeket Weisz Miksa, majd Goldziher Ignác adtak.[10]

Mint arra már Goldziher rámutatott, a Kaufmann gyűjtemény értéke abban rejlik, hogy az nem egy amatőr szeszélyes, véletlenekhez igazodó érdeklődéséből született meg, hanem egy jól informált tudós kutatónak célratörően összeszerzett szakkönyvtára, amely egybehordott mindent ahhoz a tematikához, amely foglalkoztatta. A könyvtár zöme szaktudósok hagyatékából, főleg Olaszországból származik.

A gyűjtemény gerincét 594 darabból álló kézirat alkotja; képviselve van benne a héber irodalomnak szinte minden kora és területe. Köztük jelentős héber szövegek találhatók arámi és arab fordítással, glosszákkal kísérve.

[10] *Dr. Weisz Miksa, Néhai Dr. Kaufmann Dávid tanár könyvtárának héber kéziratai és könyvei.* Összeállítja és ismerteti —. Akad. Ért. XVII, 1907, 197. *Goldziher Ignác, Kaufmann Dávid könyvtára.* Akad. Ért. XVI, 1906. 306—314. M. Weisz: *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. David Kaufmann-s.* A, Frankfurt a/M 1906., Alexander Scheiber: *The Kaufmann Haggadah.* Bp. 1957.

Goldziher a kéziratos anyag jelentőségét méltatva mondanivalóját három szempont szerint csoportosítja.

Először is azokról a kéziratokról ejt szót, amelyek unikumok, vagy a ritkaságok közé sorolandók. Az iszlám-kutató Goldziher érthetően e csoportból olyan példákat emel ki, amelyek az ő szakmáját közelről érintik, s amelyekből többet maga is felhasznált tudományos műveiben, másokat pedig tanítványaival doktori értekezések formájában dolgoztatott fel.

Ebből a csoportból kiemelt egy érdekes magyar vonatkozású kéziratot. A mű Budavár 1686-ban történt visszavételéről szól héber nyelven úgy, ahogyan azt egy szemtanú elbeszélte, s amely számos érdekes apró részletet tartalmaz. A kéziratot különben maga Kaufmann már 1895-ben kiadta és értékelte.

Másodjára azt a kézirat-csoportot emeli ki, amelynek biblikus darabjai, vallásos költeményei stb. részben arab glosszákkal és jegyzetekkel vannak ellátva, köztük arab nyelvű költemények is találhatók; ezek mind Jemenből származnak. E kéziratokat Jemenből Jeruzsálembe vándorolt jemeni araboktól szerezhette meg Kaufmann. E jemeni csoportnak olyan jelentősége is van, amelyre annak idején Goldziher még nem gondolhatott. Jemen ui. nevezetes arab szellemi központ volt, amely nemcsak az arabistákat és hebraistákat érdekli. A XIV. századból innen kerültek elő napjainkban eddig ismeretlen glosszáriumok, amelyek arab nyelven magyarázták a török, mongol, bizánci, perzsa és örmény szójegyzékeket.

A harmadik csoportba Goldziher az ún. responsumokat sorolta, amelyek vallásos és magánügyekre vonatkozó konzultációkat tartalmaznak; ezek a kéziratok zömmel Olaszországból származnak.

A Kaufmann-gyűjtemény kéziratainak külön kategóriáját alkotják a részben héber, részben arab nyelvű egyiptomi Genizákból származó levelek és töredékek. Az ide tartozó kéziratokat Goldziher két csoportra osztotta; közülük az egyikbe a családi és üzleti levelek, hivatalos okiratok tartoztak (a XI—XIII. századból), a másikba pedig különböző művekből származó töredékek. Elsőnek Goldziher próbált rendet teremteni ebben a fontos, de szét nem válogatott anyagban. Az elmúlt évtizedekben aztán egyik jeles hebraistánk szerzett érdemeket egy részük tudományos feldolgozásával. A kairói Genizáknak különben kb. a fele Cambridge-be került, jelentős részét pedig ma Leningrádban őrzik.

A Kaufmann-gyűjtemény kéziratai közt sajátos helyet foglal el az a 25 díszesen illuminált, leginkább hártya-lapokra írt kódex, amelyek legtöbbje Olaszországból származik, s legrégibb darabja a XIV. századból való. E kéziratoknak elsősorban művészettörténeti jelentőségük van. Közülük egyet, a Kaufmann Haggadah-t Akadémiánk fakszimilében közzétette.

Szólnunk kell még a Kaufmann-gyűjtemény nyomtatványairól. Ezek száma több mint 2000. E gyűjtemény aránylag igen gazdag ősnyomtatványokban és régi nyomtatványokban.

A Vámbéry-hagyaték. A kéziratokból és nyomtatott könyvekből álló gyűjteményt Vámbéry Ármin halála után fia, Rusztem ajándékozta az Akadémiának. Az értékes anyag 660 egységből áll, ebből 56 kézirat. A kéziratok legnagyobb része török nyelvű, 11 perzsa és néhány arab nyelven van írva.

A kéziratok közül egyedül a perzsa nyelvűekről készült katalógus. A perzsa kéziratok között nem akad olyan, amely akár koránál, akár ritkaságánál fogva nagyobb figyelmet érdemelne. Kettőre érdemes mégis ügyelni, mert jól

tükrözi a turkológus érdeklődését még ezen a területen is. Az egyik a *Badāi al-luġat*, amely Ali Šīr Navāyi költeményeihez készült perzsa-csagatáj szótár; ezt azóta a jeles szovjet turkológus, Borovkov egy másik, a mienknél régibb másolat alapján (a fakszimilével együtt) ki is adta. A másik, úgy látszik, mégis ritkaság-féle. Címe *Tāriḫ-i vafāt-i mihr-i Tīmūr*, Timur Lenkre vonatkozó mondákat tartalmaz. Szerzője ismeretlen, modern (XIX. századi) másolat. Érdekessége, hogy közép-ázsiai perzsa nyelven íródott és hemzseg a török szavaktól; a tádzsik nyelv története szempontjából kétségtelenül nevezetes mű. Részleteket, szemelvényeket annak idején maga Vámbéry közölt belőle.

A kéziratokról készült sommás jegyzékben csak két arab kézirat szerepel. Ezek közül az egyiknek az az érdekessége, hogy a hódoltság-korából származik; tartalmilag aligha jelentős: Korán-magyarázatok.

A török kéziratok tüzetesebb vizsgálatot érdemelnének (ez sem történt meg máig). Annyi máris világos, hogy csak egy részük oszmán-török nyelvű. Javarészt modern másolatok, közöttük azonban feltűnik egy *Camasb-name* c. mű, amely legalábbis beható vizsgálatot érdemelne, ti. egy ugyanilyen című óoszmáni nyelvemléket is ismerünk, amelyet 1429-ben fordítottak perzsából. Nyilván nem ez az egyetlen, amely az oszmán nyelv története szempontjából hasznosnak bizonyul majd.

A török kéziratok csoportjába sorolhatók azok, amelyeket csagatájnak és keleti töröknek minősített az ideiglenes jegyzék, nyilván Vámbéry korábbi meghatározása alapján. Ezek közül a csagatáj-csoport tűnik későbbinek.

Legismertebbek ezek közül az *Abušqa* c. csagatáj szótár 1552-ből. A különben szerény terjedelmű szójegyzéket kiadta Vámbéry Pesten 1862-ben és Veljaminov-Zernov Pétervárott 1869-ben. A jegyzékben mindössze még egy kézirat viseli a csagatáj jelzést. Nem kétséges azonban, hogy a „keleti török"-nek minősítettek közt is akadnak ilyenek jócskán, így pl. a *Mahbūb al-qulūb* nyilván nem más mint a híres csagatáj költőnek, Nevájinak egyik műve. A „keleti török" kéziratok közül meg kell említenünk legalább a következőket: *Ferhad u Širin*-t (a kézirat 1533-ból való), a XIV. sz.-i Ahmad Yesevinak *Hikmet* c. művét, valamint a jól ismert *Šeibāni-nāme*-t, melyet szerzője Muhammad Salih 1506-ban fejezett be. A művet német fordítással és rövid jegyzetekkel Vámbéry adta ki egy 1510-ből keltezett másolat alapján, melyet Bécsben őriznek.

A Vámbéry-hagyaték nyomtatványai közt értékes, ritka könyvek egész sorát találjuk, régi és kortárs orientalistáknak szinte minden jelentős műve megvan benne; sajátságos (de talán értnető), hogy saját művei közül egyetlen egy szerepel benne. Ami a nyomtatványokat illeti, külön csoportba sorolandók a keleti nyelven, keleten kiadott művek. Legnagyobb számmal isztambuli kiadású török könyveket találunk itt, de vannak olyanok is, amelyeket Orenburgban, Kazánban adtak ki. Vannak köztük Teheránban nyomtatott perzsa művek, Kairóban és Bejrutban megjelent arab nyelvű munkák is.[11]

Vámbéry emléke megérdemelné, hogy hagyatékáról — a könyvtáron belül — szakértő rendezéssel tárgyi rendbe szedett katalógus készüljön.

Könyvtárunk keleti anyagának további gyarapodását jelentette *Kégl Sándor* egyt. rk. tanár, lev. tag *hagyatéka*. Kégl Akadémiánkra hagyott könyvtára

[11] *Keleti kéziratok és könyvek Vámbéry könyvtárából.* Akad. Ért. XXVII, 1916, 660—683. Éva Apor: *The Persian Manuscripts of the Vámbéry-Bequest.* Az MTA Könyvtárának Kiadványai 62, Bp. 1971.

11 000 kötetből állott. Mint ismeretes, Kégl Sándor az újperzsa irodalom jeles művelői közé tartozott, s könyvtára ennek megfelelően kitűnően el volt látva az ilyen tárgyú művekkel. Ki kell emelnünk gyűjteményéből 75 keleti kéziratát, melynek nagy része perzsa nyelvű. A perzsa kéziratok (köztük egy-két ritkaság is akad) perzsa szépirodalmi és történelmi műveket tartalmaznak. a kéziratok közt találunk szanszkrit, urdu és arab nyelvűeket is; e kéziratok katalogizálása szintén még várat magára. A hagyaték fő értéke a gazdag szakirodalom és a nem kevésbé figyelemreméltó szótári anyag. A hagyaték átvételéről szóló jelentés megemlíti, hogy az a keleti anyag mellett értékes gyűjteményt tartalmaz európai klasszikusokból is.[12]

A nagy donátorok közt kell megemlítenünk *Stein Aurélt* is. Stein Aurél Akadémiánk iránt érzett hálájának és ragaszkodásának már korábban is számos jelét adta. Ezt kívánta kifejezésre juttatni azzal az elhatározásával is, hogy könyvtárát Akadémiánkra hagyta. Könyvtárának egyik, kisebb részét (1112 kötetet) még életében (1926) átadta az Akadémiának. Ez a rész már magában is nagy értéket képviselt, mivel nagy számban tartalmazott olyan ritka és fontos keleti tárgyú műveket, melyek könyvtárainkban addig nem voltak megtalálhatók. Ugyanakkor Stein Aurél átadta az Akadémiai Könyvtárnak egyes műveinek kéziratát és tanulmányaihoz készített jegyzeteit. Könyvtárának hátralevő része halála után, jóval a felszabadulás után érkezett meg Angliából hozzánk hagyatékként.[13]

Végül szólnunk kell *Thury József könyvtárá*ból származó 8 török és 1 perzsa kéziratról (Thury József könyvtára eredetileg a kiskunhalasi gimnázium könyvtárába került; további sorsa ismeretlen). *Pulszky Ferenc* Akadémiára hagyott *könyvtárá*ban szép számmal akadtak szanszkrit nyelvre és irodalomra vonatkozó művek. *Blum Sándor*tól került Könyvtárunkba egy sor fontos keleti szótár, nyelvtan, szövegkiadás.

Az Akadémiai Könyvtár keleti vonatkozású anyagának még e vázlatos áttekintésében sem feledkezhetünk meg egy kis, de nem jelentéktelen gyűjteményről. E gyűjtemény jeles orientalistáink posthumus műveinek kéziratait tartalmazza. Ritkán akad köztük olyan mű, amely befejezett, s valamely okból mégsem jelent meg (de azért akad); gyakoribb az az eset, hogy a mű befejezetlen maradt. Még gyakoribb az, hogy a szerző terepen (vagy az első világháború hadifogolytáboraiban) gyűjtött anyagának feldolgozására, kiadására valamely oknál fogva nem került sor. Mint ez utóbbi kéziratok átvizsgálásából kiderült, számos esetben ez ma is lehetséges, sőt kívánatos volna, csak lelkes hozzáértőkre (olykor megértő örökösökre) volna szükség ahhoz, hogy régi kollégáink adósságát letörleszteni segítsük.

Ebből az anyagból csak néhányat legyen szabad megemlíteni.

Bálint Gábor kalmük és halha szöveggyűjtései kiadatlanok.[14]

Thury József *Magyar—török összehasonlító szótár*a kiadatlan maradt, igaz, csak az első fele készült el teljesen, a második vázlatosan, torzóban maradt. Budenz József még kiadásra javasolta, Gombocz Zoltán — érdemeinek hang-

[12] Akad. Ért. XXXVIII, 1927. 32.

[13] Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka.* Az MTA Könytárának Közleményei 18. Bp. 1960, 48 p. 1. t.

[14] L. J. Nagy: *G. Bálint's Journey to the Mongols and his Unedited Texts.* Acta Orient. Hung. IX, 1959. 311—327.

súlyozása mellett — már csak arra tett javaslatot, hogy az Akadémia vásárolja meg a kéziratot.[15]

Munkácsi Bernát oszét nyelvi feljegyzései még mindig kiadást érdemelnének.[16]

Kunos Ignác — hasonlóan Munkácsihoz — hadifogoly-táborokban érdekes anyagot gyűjtött a krími tatárból, a kazániból, a miserből, a nogájból. Ezek kiadására volna avatott vállalkozó is, kívánatos volna e feljegyzéseket minél előbb hozzáférhetővé tenni a kutatások számára.[17]

Végül meg kell említenünk Kmoskó Mihály kézirati hagyatékát, amelyben szír és mohamedán források magyar őstörténeti szempontból értékes anyagát próbálta feldolgozni. A kézirat egy része magyar, más része német nyelvű. A hagyatékot részletesen ismertette egyik jeles társunk; ez az ismertetés komoly visszhangot keltett külföldön, sőt ott kiadására is vállalkoztak. Érdemes volna mérlegelni kiadását, bár a legjelesebb kiadatlan kézirat felett is eljár az idő.[18]

Bármennyire és értékesek voltak az egyes gyűjtemények, folyóiratok, sorozatok, amelyek a Könyvtárban alapítása óta ajándékozás vagy vásárlás útján felhalmozódtak, rendszeres gyarapítást szolgáló, központi gondoskodás nélkül nem szolgálhatták elég eredményesen az orientalisztikában is meginduló tervszerű munkát. E feladat megoldására jött létre az 1949-es átszervezés után a Könyvtár *Keleti Gyűjteménye.*

Az elmúlt negyedszázad fényesen igazolta, hogy a Gyűjteményre valóban szükség volt, és hogy az feladatát kitűnően látta el. A Keleti Gyűjtemény mai 44 000 kötete, 800 folyóirata, 5000 keleti kézirata valójában a kézikönyvtár szerepét tölti be, mögötte áll a Könyvtár teljes anyaga, a Mikrofilmtár, a Xerox- és a Sokszorosító Osztály. Ennek az eredményes együttműködésnek köszönhető, hogy a Keleti Gyűjtemény a hazai keleti kutatásoknak nélkülözhetetlen tudományos műhelyévé vált.

LAJOS LIGETI

La bibliothèque de l'académie et les sciences orientales

En Hongrie dans l'étude des langues orientales, l'attention principale se tournait, dès le commencement, vers la conquête de la Hongrie et vers les siècles précédents. On a essayé de placer dans des perspectives plus larges, de tels problèmes que les relations hunno-hongroises et avaro-hongroises, la question de la patrie d'origine hongroise et l'origine de la langue hongroise. C'est par suite des résultats de ces efforts qu'on a vu naître les branches diverses des sciences orientales: la turcologie, puis l'altaïstique, la sinologie et les études tibétaines. L'Académie s'est chargée d'un rôle considérable dans la formation et dans le développement des branches énumérées ci-dessus et des autres domaines des sciences orientales, telles p. ex. les langues antiques du Proche Orient, l'iranistique, l'arabistique, l'indologie. Dans cette activité, elle a reçu toujours un soutien considérable de la part de la Bibliothèque. Le stock de livres orientaux de la Bibliothèque a été enrichi, outre l'achat et les échanges, par les dons aussi, d'une mesure considérable. Et la Collection Orientale de la Bibliothèque, organisée en 1951, est devenue l'atelier scientifique des langues orientales en Hongrie.

[15] Gombocz Zoltán: *Thury József „Magyar—török összehasonlító szótár":* ÖM. I, 9—16, Bp. 1938.

[16] Éva Apor: *Ossetic Material among the Literary Remains of Bernard Munkácsi.* Acta Orient. Hung. XVI, 1963. 225—240.

[17] Suzanne Kakuk: *Poésie populaire tatare recueillie par I.* Kunos. Acta Orient . Hung. XVI, 1963, 83—97.

[18] K. Czeglédy: *Monographs in Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó.* Acta Orient. Hung. IV, 1954. 19—91.

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES

AZ AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK RÉGIKÖNYV-GYŰJTEMÉNYE

(Vázlat és adatok a gyűjtemény fejlődésének történetéhez)

A Magyar Tudós Társaság Fiók Könyvtára

A magyar nyelvű tudományosság előmozdítására alapított Magyar Tudós Társaság működésének első évtizedeit a lázas tevékenység jellemezte. A céltudatos aktivitás az eredeti tervezett kereteket csakhamar szétfeszítette, működésének területét jóval kiterjesztette. „Nyelvmívelő társaságból, minek eredetileg alapítva volt, általános tudományos akadémiává (Academie des sciences) vált vagy fejlődött, bár eredeti jellemét egyik legfőbb irányául őrizve meg ma is, ez lévén föladata első vonalban" — Így fogalmazta meg a fejlődést a század második felében készült jelentés.[1] A változást, fejlődést az Akadémia célkitűzéseinek alárendelt Könyvtár másfélszázados működése is tükrözi. Elsősorban ez irányította mindenkor a könyvszerzeményezési politikát.[2]

Az első évtizedek munkáját a magyar tudományszervezés alapvetésének tekinthetjük. Az Akadémia gazdája lett sokakban fölmerült, szerteágazó törekvéseknek, a reformkor szellemi árját szervező tevékenységével tervezett, szabályozott mederbe kényszerítette. Föltérképezte és begyűjtötte nyelvünk múltjának emlékeit. Pályadíjakkal ösztönözte a kortárs írókat az alkotásra, és bábáskodott a magyar nyelvű színház ügyénél is. A magyar nyelven művelt tudományos irodalomnak a megjelenés lehetőségét és kereteit biztosította. Mindezen föladatok elsőrendű eszközeként, csaknem valamennyi tagjának közreműködésével hamarosan megjelentette az egyes tudományok magyar nyelvű szakszótárát. Munkáját a lelkesedés és szervezettség vitte előre, miközben nélkülözte működésének legszükségesebb külső föltételeit: otthona bérelt, szűkös, átmeneti szállás volt, ahol még az alapításkor fölajánlott Teleki könyvtárat se lehetett fölállítani.

Tagjai munkálataikhoz akkor Pesten két közcélt szolgáló könyvtárt használhattak. A fél évszázada a pesti Ferences kolostorba költöztetett Egyetemi Könyvtár igen gazdag régikönyv anyaggal rendelkezett. De vezetőjének az egyetem elöljáróival való áldatlan viszálya következtében, amely éppen a gyarapítást érintette, a gyűjtemény a XIX. század elejére teljesen korszerűtlenné vált. Ötven évvel azelőtt Pray György úgy üdvözölte e könyvtár Budán való fölállítását, mint a háromszáz éve elpusztult Corvina újjáéledését. A reformkorban a látogatót évtizedek porrétegével betemetett, megközelíthetetlen galériákon elhelyezett könyvanyag fogadta egy aládúcolt könyvtárteremben,

[1] Szász Károly: *Könyvtáraink és az egy országos könyvtár.* (Pest, 1871) 15.

[2] A Könyvtár kezdeti működésére részletes tanulmányok: F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig.* MKsz 75(1959) 47—73, (Az MTA Könyvtárának Kiadványai 14.) Fráter Jánosné: *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből.* Bp. 1965. (Az MTA Könyvtárának Közleményei 45.)

amelyet alkonyatkor világítás híján bezártak.[3] A Széchényi Ferenc alapította Nemzeti Könyvtár céljának megfelelően magyar vonatkozású gyűjtemény volt. Mostoha sorsa miatt, 1838-tól hosszú ideig otthontalanul, nem lehetett a tudományos kutatás szolgálatára.[4] Se egyik, se másik közgyűjtemény nem igazodhatott az Akadémia célkitűzéseihez.

Az új intézménynek magának kellett gondoskodnia arról, hogy sürgető feladataihoz a korszerű tudományos könyveket és folyóiratokat megszerezze. Ez egyúttal azt is jelentette, tekintettel anyagi lehetőségeinek korlátaira, hogy könyvvásárlásainak egyetlen irányítója a szükségszerűség és célszerűség volt. Még a régi magyar irodalom nyomtatott emlékeit is, a kegyelet mellett, főleg a nyelvművelő program megvalósítása érdekében gyűjtötték. A vásárolt könyvek sorában az elsők között van Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediá*ja (Utrecht, 1653): 1833. október 18-án vásárolták Ivanics pesti könyvárustól. Döbrentei Gábor titoknok pedig más könyvekkel együtt „műszavak leírása végett a Tagok számára általvette és az Octob. 26' volt ülésben kiosztotta." Azon az ülésen jelentette be éppen Szalay Imre, hogy a két évvel korábban kitűzött filozófiai műszótár anyagának összeállításával elkészült. Az Apáczai szóanyagával megbővített szótár 1834-ben már meg is jelent.[5]

Az alapítást követő évtizedekben a nemzeti felbuzdulás az ország minden részéből könyvajándékokkal támogatta az új intézményt. A Vizsolyi Biblia, Pázmány művei, Verbőczy, Bonfini és Istvánfy több kiadása is az első gyarapodások, és mellettük persze a magyar művelődéstörténet kisebb nevei is. Tanítók, papok, birtokosok az első ajándékozók, szerzetesrendek elöljárói becses régiségeiket ajánlják föl az Akadémiának. Majer István „nevendék pap" 1834-ben egy 1678-as nagyszombati nyomtatvánnyal kívánta „a HAZA javán fáradozó Magyar tudós Társaságnak könyvtárát megbővíteni."[6] Követték őt ajándékaikkal Czuczor Gergely a Társaság levelező tagja és levéltárnoka, Fodor Ferenc ügyvéd, Perlaky Dávid lelkész, Ertly János ügyvéd, Czech János, Edvi Illés Pál az Akadémia tagjai és sokan mások, „lelkes honosaink buzgó iparral".[7] Még Literati Nemes Sámuelt, a leleményes antikváriust is elragadta a lelkesedés és önzetlenül az ország minden tájáról összegyűjtött negyvenöt régi és ritka művet ajándékozott az Akadémiának.

Időközben a fölszaporodott könyvek lajstromozása is szükségessé vált. Czuczor Gergely levéltárnok műve: „A magyar tudós társaság fiók könyvtárának czímsora", amely a könyvek legszükségesebb adatain kívül többnyire származásukról is tudósít.[8] Sok esetben egyetlen támaszunk a gyarapodás módját illetően.

[3] Tóth András: *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatása alatt (1824—1843).* MKsz 75(1959) 265—279.

[4] Berlász Jenő összefoglalása: Könyvtári Minerva. I. Bp. 1965. 583—584.

[5] MTAK Kézirattár. Főpénztári Számlák 225/1833. Szalay Imre jelentése ugyanott RAL 78/1933.

[6] MTAK Kézirattár RAL 72/1834. A könyv: A . Suquet (ford. Derkay Gy): *Az örök életnek uttya.* Nagyszombat, 1678. Nem ismerve a könyvnek Könyvtárunk számára historiai értékét, mivel több példány is volt belőle, a XIX. század végén kiselejtezték. Ráth György vásárolta meg, az ő gyűjteményével került vissza a Könyvtárunkba. Ma jelzete: Ráth 349/I.

[7] Perlaky Dávid szavai. MTAK Kézirattár RAL 101/1836.

[8] MTAK Kézirattár Bibliogr. 2° 38. A „fiók könyvtár" az Akadémia Könyvtárának egyik alosztályát jelenti, a másiknak az akkor még át nem vett Teleki könyvtárat tekintették.

Az 1830-as évek végén kapta meg az Akadémia a Batthyány család több ágának könyvgyűjteményét. A sokrétű könyvtárból ma a legértékesebbnek Batthyány Tivadar (1729—1812) természettudományos és műszaki könyveinek gazdag gyűjteményét tartjuk. Elődeink kiválogatták a tekintélyesebb és réginek látszó könyveket, ezeket földolgozták. Az igénytelenebb külsejű, többszáz kötetecskéből álló könyvhalmazt pedig félretették. Földolgozására most kerül sor. Az európai technikatörténet egészébe illesztve lehet majd csak a gyűjtőnek és gyűjteményének helyét kijelölni. Talán ez a gyarapodás példázza a legjobban, azt hogy egy ilyen elavultnak látszó könyvanyag megítélésében milyen óvatosan kell eljárni.[9]

Az Akadémia kezdeti célkitűzéseit módosította a fejlődés, bővült tevékenységi köre. A Könyvtárnak pedig tudomásul kellett vennie, hogy vállalnia kell bizonyos holtnak látszó anyag megőrzését is.[10]

A Teleki család könyvtára

Könyvtárunk ma tekintélyes és gazdag régikönyv gyűjteménnyel rendelkezik. Ennek alapját az alapításkor kapott Telekiek családi könyvtára képezi. A generációkon át gyűjtött könyvtárból többszöri családi osztozkodás után is igen tekintélyes rész maradt az Akadémiát gazdagító Teleki Józsefre. Ez a gyűjtemény tükrözi a családnak az ország művelődésében és politikájában századokon át vállalt szerepét.

A könyvszerető család több kiemelkedő tagjától őrizünk könyveket, a legkorábbiakat éppen Teleki Mihály (1634—1690) kancellártól. Kemény János fejedelem kevéssel tragikus bukása előtt hívének ajándékozta krími rabsága idején írt *Gilead balsamuma* (Sárospatak, 1659.) című könyvét.

„Az en jo érdemem felet valo kgls uram atta ez konyvet nekem ... olvasasra 1662 4. januarii midon mar indulni akarna Erdely orszagaba. Non est currentis neque volentis sed miserentis Dei. Teleki Mihály" —

— jegyezte bele sajátkezűleg a kapott könyvbe.[11] Könyvtára másik darabjának pompás külseje, a legyeződíszes, ékes kötés meg az aranymetszés is elárulja, hogy azt már mint Erdély nagyhatalmú kancellárja kapta.[12]

Fia Teleki Pál (1677—1731) az első, aki a családra később oly jellemző sokoldalú műveltségre hazai tanulmányok után külföldi utazással tett szert. Öt éven át járta Németország és Hollandia egyetemeit, de megfordult Angliában, Franciaországban és Svájcban is. Fönnmaradt levelezése tanúsága szerint kapcsolatban volt külföldi professzoraival, és mindenütt ahol járt igyekezett megszerezni a legfrissebb tudományos könyvújdonságokat. Érdeklő-

[9] Csanak idézett mű 11.

[10] Még 1869-ben is leszögezi a „Magyar Akadémiai Könyvtár célját tárgyazó vélemény", hogy az Akadémia Könyvtára tekintve „tisztán tudományos jellemét, mely egyedül felel meg alapítási és létezési céljának" — nem archívumszerű könyvtár. Fráter idézett mű 45—46.

[11] RM I. 4° 37. Az elkallódott könyvet „a bors takarás veszedelmétől" 16 krajcáron mentették meg 1828-ban. Ajándékozás útján került vissza a családhoz.

[12] Borosjenei Hegyesi István: *Kegyességnek nagy titka.* Kolozsvár, 1686. RM I. 8° 281. A szerző ajánlásával.

désének főiránya a cocceianizmus volt, könyvvásárlásait is ez irányította.[13] Könyvtárának darabjait bizonyosan csak abban az esetben azonosíthatjuk, ha sajátkezű bejegyzésével találkozunk. Beírta a vásárlás körülményeit és szimbolumát: „Si Deus pro me, quis contra me".[14] Teleki Pállal kezdődik a családnak Erdély művelődési életében betöltött az a különösen jelentős szerepe is, hogy kíséretében nyugati műveltségre tett szert több tehetséges diák is, akik később mint kollégiumi tanárok és papok bőségesen kamatoztatták a kapott javakat. Levelezéséből azt is megtudjuk, hogy utazásai során nemcsak magának, hanem diáktársainak és az erdélyi főiskoláknak is megszerezte a legújabb tudományos könyveket.

Teleki Pál felesége Vay Kata volt, Vay Ádámnak, II. Rákóczi Ferenc hűséges marsalljának lánya. Könyvtárunk mintegy harminc könyvéről tudjuk bizonyosan, hogy az ő bibliothecajából való. Határozott ductusú írásával a könyvek címlapjára jegyezbe be: (árva) Vay Kata. Valamennyi kezünkbe került darab hitbuzgalmi mű Bornemissza Péter prédikációitól (Komjáti-Sempte, 1573) A. H. Francke gyermeknevelésről írott munkájának magyar fordításáig (Halle, 1711). Valamennyi különösebben díszes kötés nélküli, sokat forgatott, olvasott könyv. Van közöttük Apafi Mihály fejedelem és Bornemissza Anna könyvtárából való, kettő pedig a fejedelmi udvar keményszavú prédikátoráé, Tofoeus Mihályé volt.[15] Vay Katáról írva maradt, hogy „szüntelen hol a Szent Írásból, hol külső historiákból vett példákkal tanított." Meg az, hogy „Régen vagy közelebb lett dolgoknak valóságos káptalanja, konzervatoriuma volt, honnét szép renddel tudott előhozni ót és újat."[16] Ha majd könyvtárát megközelítő teljességben ismerjük, egy nagy egyéniséggel gazdagodik művelődéstörténetünk.

Fiuk, Teleki Ádám (1703—1769) tizenegyéves korában Comenius: *Orbis sensualium pictus trilinguis* (Lőcse, 1685) c. tankönyvéből tanult.[17] Az ifjabb Teleki Ádám (1740—1792), a *Cid*-fordító, halála után 1793-ban a már jócskán fölszaporodott családi könyvtárat három felé osztották. Egyharmada Teleki Máriának jutott, Teleki László (1764—1821) feleségének.[18] Így a család két ágával egyesült részben a két könyvtár is. Az Akadémiának ajándékozott gyűjtemény megalapozójának e Teleki László apját, Józsefet (1738—1796) tekinthetjük.

Teleki József könytáráról rendelkezünk ma a legalaposabb ismeretekkel.[19] Tudományos érdeklődése elsősorban a modern filológiai és természettudományos irányba terelte könyvgyűjtését. Az öröklött családi könyvtárát tudomá-

[13] NAGY Géza: *Külföldön bujdosó erdélyi magyar diákok levelezése.* Kolozsvár, 1933.

[14] H. C. Agrippa ab NETTESHEIM: *De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium liber.* Frankfurt—Lipcse, 1693. Philos. O. 825.

[15] Vay Kata könyvtárából való például: RM I. 4° 278, 4° 35, 4° 225, 8° 31, 8° 34 stb.

[16] BIRÓ Vencel: *Vay Kata, Teleki Pálné, mint nevelő (1684—1768).* EM UF 10(1939) 329—342.

[17] RM II. 456. Három szimbólumot is választott: „Qui scit laudatur qui nescit vituperatur. Non omnes sunt sancti qui calcant limina templi. Non datur ad Musas currere lactea via."

[18] Valamennyi könyvbe a következő szöveget jegyezték be: „Ex Bibliotheca Excellentissimi quondam Domini Comitis Adami Teleki de Szék primis Mensis 7bris diebus in Anno 1793 in tres partes divisa cessit in partem Ill. Dominae Comitissae Mariae Teleki de Szék."

[19] F. CSANAK Dóra: *Teleki József könyvtára.* = Irodalom és felvilágosodás. Bp. 1974. 401—443. Ugyanő: *Die Bibliothek eines Ungarischen Aristokraten im 18. Jahrhundert.* = Gutenberg-Jahrbuch 1975. 345—350.

sunk szerint fia Teleki László gyarapította először nagymértékben és tervszerűen régi könyvekkel. Külföldön bizományos közvetítéssel volt kapcsolata antikváriusokkal.[20] Könyvtárának részben sajátkezű katalogusából látjuk, hogy gyűjteményének rendezésében bibliofil szempontok is vezették. A latin szerzők Aldus-kiadásai külön szakot képeztek, és föltüntette olykor az Elzevir kiadásokat is. Korábbi könyvjegyzékében az ősnyomtatványok nem részesültek kiemelésben. Egy későbbi jegyzékben van már „Incunabula typographica" csoport is, de ez a valódi ősnyomtatványokon kívül tartalmaz XVI—XVII. századi könyveket is. Teleki László könyvtárában a magyar nyelvű és magyar vonatkozású könyvek külön-külön csoportot alkottak. A nemzeti múlttal való tudományos foglalkozás és az ilyen könyvek különleges megbecsülése a Teleki családban Cornides Dániel személyes hatására történt. Kapcsolatban állt (I.) Teleki Józseffel és Lászlóval is. Halála után könyvtárát megvásárolták. A Teleki gyűjteménybe olvasztott Cornides könyvtárat ma már csak a nyomtatott katalógus segítségével lehet azonosítani, mert névbejegyzés a kötetekben ritkán található.[22] Gyűjteménye igen sok egészen ritka nyomtatványt tartalmazott, főleg magyar és magyar vonatkozású történelmi munkákat. A ritkaságok nemcsak Erdély területéről valók, hanem más országrészekből is. Cornides baráti kapcsolatai, amelyek az egész országot behálózták, akár a könyvtár összetételéből is kiolvashatók. Az ugyancsak jeles könyvgyűjtő felvidéki Dobai Székely Sámuel például felső-magyarországi könyveket ajándékozott neki. Jelentős a Cornides könyvtár azért is, mert benne a XVI. századtól kezdve sok régebbi tulajdonos nevével találkozunk.

Az egész magyarországi művelődéstörténet számára igen nagy értéket mentett meg Teleki László azzal, hogy megvásárolta sok erdélyi főiskolai tanár könyvhagyatékát. Korántsem mondhatjuk, hogy a Teleki gyűjtemény régi anyagának nagy részét átvizsgáltuk már ebből a szempontból. De az eddig kézbekerült kötetekből is látjuk, hogy a Teleki könyvtár anyagának majdan teljes ismerete a magyar művelődéstörténet jelentős részének hosszmetszeti képét adhatja. Az egymásra épülő könyvgyűjtemények gazdáiból itt csak a legjelentősebbekre figyelmeztetünk.

Többszáz kötetes könyvtára volt Bodoki József (1730—1799) professzornak, aki Kolozsvárt a történelem, régészet és keleti nyelvek tanára volt. Könyvtárunk történetében az elsőnek emlegetett Teleki Józseffel egyidőben volt külföldön, könyveinek nagyrészét is ekkor szerezte.[23] Filozófiai, teológiai, filológiai és történeti jellegű könyvtára volt, igen sok értékes XVI. századeleji ritkaságunk az ő gyűjtéséből származik. Könyvtárát otthon is tovább gyarapította. Megvásárolta például az elhunyt Zoltán József (1712—1763) kolozsvári orvos könyveit. Ez a könyvtár főleg természettudományos művekből állt. Zoltán hollandiai tanulóévei alatt régi orvostudományi művek mellett a legmodernebb szakmunkákat is beszerezte. Könyvtárában sok volt a filozófiai és irodalmi mű is. Ezek mutatják a gyakorló orvos másirányú kedvtelését: Fénelon *Telemaque*-jának első magyar fordítójaként tartjuk számon. Ő a

[20] MTAK Kézirattár. Irod. lev. 4° 137.
[21] MTAK Kézirattár. Bibliogr. 2° 14 és 2° 8.
[22] Danielis Cornides Bibliotheca Hungarica. Pestini 1792.
[23] A Teleki családhoz egész életén át szoros kapcsolat fűzte, ő temette el Vay Katát. Levelei Teleki Lászlóhoz: MTAK Kézirattár Irod. lev. 4° 147.

magyarítója a *Bidpai és Lokman indiai historiái* egy részének is.[24] Ugyanilyen kettős érdeklődés, pontosabban a makro- és mikrokozmosz egységének fölismerése tükröződik Sófalvi József (1745—1794) kolozsvári professzor olvasmányainak kiválasztásában. Könyvtárában megvoltak s'Gravesand természettudományos munkái. Ő maga lefordította J. G. Sulzer *A természet munkáiból vétetett erkölcsi elmélkedéseit* (Kolozsvár, 1776), valamint R. Dodsley nagyon népszerű erkölcsi fejtegetéseit. (Kolozsvár, 1777).[25]

Ma a Teleki gyűjtemény részét képezi Szatmári Pap Mihály (1737—1812) és fia, az ifjabb Szatmári Pap Zsigmond könyvtárából is igen sok könyv. Szatmári Pap Mihály tervezte Bod Péter *Magyar Athenas*-ának kibővítését. Könyvtára jellegzetesen „magyar theca" volt. Fia szerzeménye volt L. Kulenkamp göttingeni professzor könyvhagyatéka, amely igen korai, értékes műveket tartalmaz, megszerzése már bibliofil törekvésekre mutat.

Bekerült a Telekiek könyvtárába a már említett Tofoeus Mihály sok könyve, valamint Bod Péter, az ifjabb Geleji Katona István, Köleséri Sámuel, Kovásznai Sándor, a két Verestói, György és Sámuel könyvtárának egy része is. Mind jelentős egyéniségek a nyugatról frissen plántált és Erdélyben meggyökeresedett szellemi mozgalmak történetében.[26] Könyvtáraik tartalmi elemzése hozzájárul majd e szellemi mozgalmak elterjedésének föltárásához. Ma e könyvtárak még rejtve pihennek a Teleki bélyegzővel ellátott gyűjteményben. Csak a Verestói család könyveinek szigorú fekete kötése árulja el messziről az egykori tulajdonost.

Az Erdély szellemi arculatára oly jellemző könyvtár felső-magyarországi anyaggal is gyarapodott. Teleki László anyjától a felvidéki királyfalvi Roth család több generáción át fölhalmozódott könyveinek jelentős részét őrizzük. A tartalmában a könyvtárnak más színezetet adó könyvek itt is azért érdekesek, mert az egykori tulajdonosok között jelentős nevekkel találkozunk. Vannak könyveink Thurzó Imre (1589—1621) a „wittenbergi rektor", Bethlen Gábor nikolsburgi biztosa könyvtárából. A gradeczi Stansith család könyveinek egy része is úgy látszik, hogy a Roth család könyvtárába került.

A gyarapodó gyűjtemény

A már saját könyvtárát is használó Akadémiát Teleki József további nagyértékű adományokkal gyarapította.

1850-ben megvásárolta a Könyvtár részére Jancsó Imre (1793—1848) magyar vonatkozású könyvgyűjteményét Bécsben. Érdemének megfelelően sem a könyvtárral, sem gyűjtőjével nem foglalkozott még senki. Száz évvel később Apponyi Sándor hozott létre hasonló könyvtárat, közös bennük a tudós-bibliofil vonás is. Jancsó személyében szerencsésen találkozott a kolozs-

[24] Köpeczi Béla: *Fénelon Telemachusának első magyarországi fordítási kísérlete.* FK 15(1969) 1. A fordítás 1753-ban készült, de csak 1783-ban adták ki Kolozsvárt. Újabban: Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei. Közreadja Bethlenfalvy Géza és Wojtilla Gyula. Bp. 1972.

[25] Tarnai Andor: *Egy tibetinek álcázott laikus erkölcstan a XVIII. századi magyar irodalomban.* ItK 62(1958) 177—186.

[26] Benkő Samu: *A felvilágosodás meggyökerezésének néhány sajátossága az erdélyi magyar művelődésben.* = Korunk Évkönyv 1973. 101—114. Köpeczi Béla: *Karteziánus politikai eszmék Magyarországon és Erdélyben a XVII. században és a XVIII. század elején.* ItK 79(1975) 417—432.

vári indítás — Bod Péter és Szatmári Pap Mihály „magyar thecáján" nevelődött — meg Praynak nyugati gyűjteményeket is figyelemmel kísérő „raritas" elve. Minden könyvét végigolvasta, erről ceruzás bejegyzései tanúskodnak. Az első előzéklapon pedig többnyire a mű irodalomtörténeti, bibliográfiai becsét örökítette meg filológiai hivatkozásokkal. Megemlékezett a korábbi tulajdonosról is, ha az jelentős személy volt. Szerencsés időben kezdte el a gyűjtést, amikor Bécsben még sok őt érdeklő könyv bukkant föl a könyvpiacon. Gyűjteménye tisztán hungarika szempontú. Magyar vonatkozásai miatt kapott benne helyet pl. M. Ficino: *Liber de vita* (Florentiae, 1489), vagy Ph. Philelphus: *Epistolarum familiarum libri 37* (Venetis, 1502) is. A könyvtár nagyrészét külsejéről is meg lehet ismerni, a jellemző színes sima bőrkötésekről.[27]

A bécsi Hofbibliothekből Teleki József egy duplumakció keretében többszáz Aldina-t vásárolt, és azt 1850-ben a Könyvtárnak ajándékozta. Erről a könyvcsoportról még nem került a kezünkbe jegyzék. A Könyvtár raktározási gyakorlatának megfelelően a könyvek a szakokba kerültek. Ma mégis egyenként fölismerhetők egységes pergamen kötésükről. Hajdani tulajdonosa igen soknak J. Brassicanus, a jeles bécsi humanista volt, aki némelyik kötetét végig jegyzetelte.

A számbavétel, a tudatos könyvszerzeményezés volt a célja 1850-ben az akadémiai fölhívásnak: „A hazafiakhoz intézett kérelem az iránt, hogy az itt ott fennmaradt régi magyar kéziratok és nyomtatványok vagy ajándékul vagy megvétel végett küldetnének be az academiához, vagy ha azok kinyerhetők nem volnának, rólok legalább értesítés közöltessék."[29]

Szerencsés csereakciót bonyolított le a Könyvtár 1855/56-ban Burián kolozsvári antikváriussal. Az új akadémiai kiadványokért ötven 1711 előtti régi magyar könyvet kapott. Vannak közöttük máig is egyedülinek ismert ritkaságok.[29]

Annál kevésbé szerencsésen történt a század végén a duplumok kiválogatása. A selejtezés egyetlen szempontja a nyomtatvány lehető teljessége volt. Így a régi akadémiai és a Teleki állományból is sok olyan könyv került szabad forgalomba, amelyet ma egykori birtokosa vagy ajándékozója miatt tartanánk becsesnek. Intő példa ez arra, hogy végzetes dolog az, ha egy történelmi multú intézmény átmeneti helyproblémáját öncsonkítással kívánja orvosolni.

Az 1882-ben rendezett első országos könyvkiállításon az Akadémia kétszáz legértékesebb régisége volt látható.[30]

1905-ben az elhunyt Ráth György könyvtárát kapta meg az Akadémia. Az Iparművészeti Múzeum megszervezőjének gazdag magánkönyvtára 2300 magyar vonatkozású kötetből állt. Ráth György műgyűjtő és kutató volt egyszemélyben, hozzáértő gonddal gyűjtötte össze könyvtárát. Megbízott antikváriusai szállítottak neki külföldről és kapcsolatban állt a hazai gyűjtőkkel. Fölkutatta a magánosoknál lévő ritkaságokat is. Pénzt és fáradságot nem sajnált, szenvedéllyel gyűjtött, kitartóan levelezett akárcsak egyetlen ritkaság

[27] Jancsó Imre könyvtárának jegyzéke: MTAK Kézirattár Bibliogr. 2° 46 és Tört. 2° 83.

[28] A MTA Kisgyűlési Jegyzőkönyvei Nyelvtudományi Osztály. 1850. június 24. MTAK Kézirattár. Közölte a Pesti Napló 1850. jún. 26. és az Új Magyar Múzeum 1(1850—1851) II. köt. XIV.

[29] MTAK Kézirattár. K 801: 3/1856.

[30] Ugyanott K 801: 4/1881. Könyvkiállítási Emlék. Bp. 1882.

megszerzéséért. Levelezése művelődéstörténeti dokumentumgyűjtemény. Egyetlen levélből idézünk csak, Koncz József marosvásárhelyi tanár Ráth sürgetése elől kitér:

„Becses levelére most is csak azt válaszolhatom, amit 7 év előtt . . . azok a szegény füstfogta, moly-ette füzetkék mintha félnének a fényes társaságba — társakhoz menni, azt mondják nekem: türjem meg őket egyideig eddigi társaik között. Bocsásson meg azért Méltóságod, hogy ezek néma intésére hallgatok."[31]

Ráth kifogástalan példányokat helyezett el polcain. Ennek érdekében akár ugyanazon mű több példányát is feláldozta, hogy egy teljeset nyerjen belőlük. A szétbontott kötetek lapjai vegyszeres fürdőbe kerültek, a régi tulajdonosok ma nagyon becsült bejegyzései így örökre eltűntek. A példányok olyanok mintha most kerültek volna ki a nyomdából. Tökéletes technikával készült facsimilék pótolják a hiányzó lapokat. Ma ezt azt eljárást nem helyeseljük, még kevésbé követjük. Elvünk az, hogy az eredetit a pótlástól szembetűnően megkülönböztessük. Ebben a műemlékek helyreállításának mai gyakorlatát követjük úgy, ahogyan Ráth György is követte a maga korát. Igen sok szépen restaurált kötetét a századvég legkitűnőbb könyvkötőművészével köttette be. De vannak külföldön javított könyvei is. A Ráth-gyűjtemény a maga érintetlen egészében tanúskodik egy kor sajátos bibliofiliájáról.

Vigyázó Ferenc végrendeletében ingatlanaival együtt könyvtárának örökösévé az Akadémiát tette. 1928-ban vette át az ősnyomtatványokat, régi magyar könyveket és egyéb ritkaságokat tartalmazó gyűjteményt Könyvtárunk. Ez a könyvtár eredetében hasonló a Ráth-gyűjteményhez, mert ezt is szervezett antikvár hálózat gyűjtötte itthon és külföldön. Vigyázó az eredetre vonatkozó adatokat maga írta be könyveibe. De az egyes kötetek megszerzése körül személyes közreműködése nem annyira nyilvánvaló.[32]

A hatalmas Vigyázó-könyvtár földolgozását, a meglévő gyűjteménybe olvasztását az akkor már százéves Könyvtárunk nem tudta megoldani Módosítás, a szakok átszervezése vált szükségessé. Tudomásul kellett venni hogy a mindig modern orientációjú könyvtárnak a könyvarchívum, a nemzet értékek egy sajátos fajtája őrzésének tisztét is vállalnia kell.

A második világháború alatt a gyűjtemények megóvása körüli fáradozás, az unikumok lefényképezése, a pincébe és vidékre rejtés gondja minden más kérdést háttérbe szorított.

A rendezett gyűjtemény

1954-ben az Akadémián belüli átépítések lehetővé tették, hogy a Kéziratt áron belül önálló Régikönyv-gyűjtemény kapjon helyet. Először az ősnyomtatványok és a régi magyar könyvek elhelyezése történt meg.

Az ősnyomtatványok a Palotába költözésig az egyes szakokban voltak elhelyezve, minden különösebb megkülönböztetés nélkül. Helyrajzi nyilvántartásokkal nem rendelkezünk ebből a korból, ezért ezt a kölcsönzési könyvekből lehetett megállapítani. A könyvtár új otthonában 1865-től, az egyéb szakcsoportokhoz hasonlóan, három rétnagyságba sorolva az „Incunabula" is külön szak volt. Ez a gyűjtemény korán szakszerű földolgozóra talált.

[31] Ráth György Régi magyar könyvtára. AkÉrt 1905. 577—650. Koncz József levele: MTAK Kézirattár Ms 4809/39

[32] A Vigyázó könyvtár inventáriuma: MTAK Kézirattár K 873.

Hellebrant Árpád rendezte, és 1886-ra katalogizálta az akkor már csaknem ötszáz művet. Fél évszázadnál is többnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az időközben megduplázódott gyűjtemény ismét gazdára találjon. Csapodi Csaba az újonnan szervezett Régikönyv-gyűjtemény megszervezője és első vezetője újra rendezte a most már több mint 1100 művet. A fölállításnál szem előtt tartotta a gyűjtemény történeti kialakulását is. A földolgozott állományt betűrendes, időrendi és szakkatalógus segítségével lehet használni.[33] Legújabban megtörtént a történelmi kötések katalogizálása is.[34]

A régi magyar gyűjtemény már a könyvtár bérelt szállásain is külön volt fölállítva. Nyilván, mert a Teleki könyvtárban is külön részleg volt a „magyar theca", meg az Akadémia különleges célkitűzései is így kívánták. A sorban számozott szekrényekben szakok szerint elhelyezett könyvanyag végén, a régi magyar könyvek a 73. 74. és 75. szekrényben voltak elhelyezve.[35] Előbb a Teleki könyvek, majd folytatólag a Fiók könyvtár darabjai sorakoztak. A palotába költözés után Hunfalvi Pál ezt a szakot az elsők között rendezte. 1867-ben 466 feldolgozott régi magyar munkát jelentettek.[36] Ettől az időtől vezették be azt az új rendszert, hogy az eredeti művek közé folytatólagos sorszámmal besorolták a régi magyar irodalomtörténeti munkákat és a szövegkiadásokat is. A magyarázatot talán az új épületben való berendezkedés, az egyes szakok fülke rendszerű elkülönítése adhatja. Így a kutató mindent együtt találhatott munkájához. Amikor 1928-ban Vigyázó Ferenc régi magyar könyveivel a gyűjtemény megkétszereződött, akkor az újabb keletű könyveket kiiktatták ebből a szakból. Ugyanekkor került sor, megkésve a Régi Magyar II. és III. csoport fölállítására. Szabó Károly alapján az idetartozó könyveket a szakokból kiszedték. Megszervezték a nálunk Régi Magyar IV.-nek nevezett magyar vonatkozású művek csoportját is. A fölállítás az egyéb szakoktól eltérően a három csoportban csak két nagyságban történt.

A különgyűjteményen belül az 1500—1550 között megjelent könyvek Ant. jelöléssel külön részleget alkotnak. Korábban ezek a művek az egyes szakokban álltak.

Ugyancsak a Régikönyv-gyűjteménybe kerültek azok a könyvek, amelyek nagyon különböző okok miatt részesültek fokozott védelemben. Itt vannak az 1551—1600-ig megjelent kiadványok. A különlegesen szép metszetek, vagy az értékes kötés is ide utalhat némely könyvet. A Bolyaiak gyűjteménye, Vörösmarty Mihály és más íróink könyvtára a tulajdonos miatt kerül ide. Átvesszük a régi szakokból az 1850 előtt Magyarországon megjelent, és az 1880 előtt külföldön kiadott könyveket is.

A Régikönyv-gyűjtemény fölállításával csaknem egyidőben megindult a sérült, elhanyagolt állomány rendbehozása is. A könyvek konzerválása és restaurálása szakemberek bevonásával Csapodi Csaba irányítása alatt történt. A helyreállított és újonnan tervezett művészi kötések megőrzik korunk törekvését a tartalomhoz illeszkedő forma keresésében vagy megközelítésében.[37]

[33] Csapodi Csaba: A *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnyomtatvány-gyűjteménye*. Bp. 1967. (Az MTA Könyvtárának Közleményei 53.)

[34] Rozsondai Béláné munkája.

[35] MTAK Kézirattár. Tört. 2° 83/I.

[36] MTAK Kézirattár. K 801: 1/1867.

[37] Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. MKsz 1958. 118—143. (Az MTA Könyvtárának Kiadványai 10.) Állomány-

Kapcsolódik a gyűjtemény történetéhez a könyvtáblákról lefejtett, vagy a táblákból kibontott töredékek összegyűjtése és gondozása is. Már 1853-ban Lugossy József figyelmeztette Toldy Ferencet erre a kincsesbányára.[38] A múlt században azután az amatőr régészkedés mintájára a könyvcsonkításnak ez a fajtája eléggé elharapódzott. A művelődéstörténet sokat nyerhet ezekkel a töredékekkel, de ugyanannyit veszíthet is, ha nem kellő körültekintéssel végzik a lebontást. A könyv mindenkori kötésével együtt történeti egység, tanúskodik a könyv sorsáról, tulajdonosairól, olvasóiról. A tábla alatt levő anyag kormeghatározó lehet a kötést illetően. A megbontás csak úgy lehetséges, ha mint ez Gyűjteményünkben szokásos, a kötetben is, a töredéken is egyértelmű utalás van a hajdani összetartozásra. A művészi értékű kötések esetében pedig az alkotás tisztelete is fokozott óvatosságot parancsol.

Folyamatos gyarapodásra nyílt lehetőség az 1950-es évektől kezdve a nemzeti könyvalapból elosztásra kerülő könyvekből. Könyvtárunk állományát teljesebbé tehettük, sokezer kötettel gyarapíthattuk olyan területeken, amelyek gyűjteményünk sajátos létrejöttének következtében hiányosnak mutatkoztak.

Alapításának százötvenedik évfordulóját ünnepli az Akadémia könyvtára. Az örökségül kapott nemzeti kincs mai gondozóira sokszoros föladat hárul. A jelenkor kutatómunkáját segítjük azzal, hogy hozzáférhetővé tessszük a könyvanyagot. A föltárás részletességét, mélységét lehetőségeink korlátozzák. Muzeális gyűjteményünk iránt joggal megnyilvánul bizonyos szélesebb körű érdeklődés. A bemutatás, vagy állandó kiállítás lehetőségét szűkös elhelyezkedésünk lehetetlenné teszi. Az egyetemeken folyó oktatás, az országos kutatómunka segítségünkre támaszkodik, ritka könyveink és a föltárás során szerzett ismereteink biztosítják ennek tárgyi és személyi föltételeit.

A ma föladata az is, hogy a könyveket a jövő számára épségben megőrizzük. Az elmúlt két évtized tapasztalata azt mutatja, hogy a mai kutatómunkát segítő technika, a sokszorosító eljárások rövid idő alatt elnyűvik a régi könyveket. A rongálódás olyan mértékű, hogy az megközelíti az egykorú állandó forgatás, vagy az évszázadok során bekövetkező kopás mértékét. A felelősség, a gondosság e téren különösen megszívlelendő.

Legnagyobb gondunk ma a könyvtári férőhelyek hiánya. Külső raktárainkban a könyvek megóvásának kérdése a klímaviszonyok következtében nem tekinthető megnyugtatónak. Egész könyvtárunk, sőt budapesti társintézményeink külön-külön, de egyúttal közös gondja ez. Az Akadémia működésének kezdeti szakaszát tárgyalva utaltunk arra, hogy a reformkorban a három könyvtár nem céljainak megfelelő, elavult épületekben működött. Ugyanekkor a különböző állományú gyűjtemények kölcsönösen kiegészítették egymást. Mindegyik könyvtár a saját fejlődési útját járta az elmúlt százötven év során de gyűjteményeik ma is kiegészítik egymást, föladataik közösek, a gondjaik is. Kinőttük a minket befogadó épületeket. Aládúcolt termeiben szorong az Egyetemi Könyvtár. A Nemzeti Könyvtár anyagának nagy része csak nehezen, vagy egyáltalán nem használható. Bérelt, szűkös külső szállásokon őrzi az Akadémia régi könyveinek tekintélyes részét.

---

védelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régikönyv gyűjteményében. Bp. 1965. (Az MTA Könyvtárának Közleményei 44.)

[38] „Ne hagyjuk az ily régi könyvtáblákat . . . vizsgálatlanul: a maculatúrák gyakran végkép elveszett nyomtatványok töredékeit foglalták magokban, s mióta engem e körülményre Lugossy barátom figyelmeztetett, ez úton több nem csak érdekes, de fontos fölfedezést is tettem." — írja Toldy. Új Magyar Múzeum 3(1853) I. köt. 355.

Mindhárom gyűjtemény nemzeti múltunk, az európai közös múlt nagy értékeit őrzi, és ezzel segíti a jelen kutató munkáját. A nemzet gondja kell hogy legyen, hogy egykor majd hűtlen sáfároknak ne bizonyuljunk!

ÁGNES RITOÓK-SZALAY

Die Sammlung der Alten Bücher in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

Zum selben Zweck, wie die in 1825 gegründete Akademie der Wissenschaften war auch ihre gleichzeitig fundierte Bibliothek berufen. Die Aufgabe dieser war vornehmlich die Ergebnisse der modernen wissenschaftlichen Forschung zugänglich zu machen; alte Bücher zu sammeln war nur insofern zum Ziel gesetzt, als das für die in der Nationalsprache zu pflegende Wissenschaft erforderlich war.

Das bedeutet allerdings nicht, daß alte Bücher anfangs von der Akademie-Bibliothek fehlten. Den Grundstock dieser bildete nämlich die Familiebibliothek des Grafen József v. Teleki, die — Generationen hindurch gesammelt — eine Fülle auch von wertvollen alten Büchern enthielt. Eine gründliche Analyse der Telekischen Sammlung scheint auch deshalb von Interesse zu sein, da die Telekis öfters ganze Bibliotheken für sich erworben haben, und daher in ihre Sammlung die Bibliotheke von manchen bedeutenden ungarländische Geistesschaffenden erhalten geblieben ist.

Als Erbschaft erhielt die Akademie in 1905 die an Inkunabeln und alten Büchern reiche Sammlung von György Ráth, und etwa ein Vierteljahrhundert später eine ähnliche als Nachlaß des Grafen Ferenc v. Vigyázó. Infolge dieser Bereicherung und andersartiges Zuwachses wurde eine separate Behandlung der alten Bücher ein immer dringenderes Bedürfnis, die dazu nötige Unordnung der ganzen Biblitohek war jedoch vom II. Weltkrieg gehindert.

Erst in 1954 konnte die Sammlung der Alten Bücher, so wie sie jetzt besteht, eröffnet werden. Sie enthält zur Zeit mehr als tausend Wiegendrucke und eine große Anzahl von sog. Antiqua (1501—1550) bzw. alten ungarischen Büchern (16—17. Jh.). Hier sind ferner alle Bücher aufbewahrt, die aus irgendeinem Grund als museal zu betrachten sind. Gleichzeitig mit Organisation der Sammlung wurde auch die Restauration der Bücher in Gang gesetzt.

BUZINKAY GÉZA

AZ EGYETEMI NYOMDA ÉS ORVOSI-TERMÉSZETTUDOMÁNYOS SZAKIRODALMUNK KIALAKULÁSA

Az 1577-től fennálló, majd az 1640-es években új életre kelő nagyszombati nyomda az ellenreformáció kiadójaként tett szert nagy hírre Magyarországon és Európában.[1] Ez egyúttal meghatározta kiadott munkáinak jellegét is. A Pázmány alapította nagyszombati egyetem és a hozzá csatolt nyomda egyaránt elsősorban jezsuita volt. A megjelenő művek jobbára teológiai és filozófiai, később jogi és történeti tárgyúak voltak. A jezsuita rend feloszlatása után (1773), az alig korábban alapított orvosi kar (1769) működésével együtt, szemmel láthatóan nagyobb részt vállalt a természettudományok fejlesztésében, mégis uralkodó maradt „humán" kiadói irányvonala, mely a 18—19. század fordulójától különböző nyelvű nyelvészeti és szépirodalmi kiadásokkal is gazdagodott. A 18. század utolsó harmadától ugyancsak szembetűnő volt „állami nyomda" jellege: a legtöbb hivatalos nyomtatványt itt adták ki. (Joggal nevezhetjük annak a törvénygyűjteményeken kívül pl. a gyógyszerárszabványokat, tágabb értelemben pedig a hivatalosan előírt tankönyveket.)

A Győry Tibor által készített első rendszeres orvostudományi bibliográfián kívül[2] Peleskei Lajos kéziratos bibliográfiája (a 19. század közepétől 1947-ig) dolgozta fel teljességre törekvően a magyar orvosi irodalmat.[3] Mind ez ideig nem készült azonban hozzávetőleges felmérés sem arról, hogy melyik kiadó vagy nyomda milyen részt vállalt e tudományágak hazai meggyökereztetésében és fejlesztésében. Mindez tehát, ami az alábbiakban következik, részben hipotézis jellegű, részben csonka vagy megválaszolhatatlanul felmerülő kérdés éppen a megbízható összehasonlító anyag hiányában.

Az orvosi-természettudományos kiadások általános adatai

Győry említett bibliográfiája a 19. sz. végéig több mint 15 000 művet tartalmaz — köztük szerepelnek azonban a magyar vonatkozású külföldi publikációk is. Ezek pedig a 18. század végéig a túlnyomó többséget képezték, a 19. században is jelentős százalékot tettek ki (főleg Bécs révén). Mindent összevetve elfogadhatónak tűnik, ha legalább 40%-ot külföldi kiadásnak fogadunk el. Így tehát maximum mintegy 9000 orvosi és kapcsolódó természettudományos művet nevezhetünk magyarországi publikációnak.[4]

[1] Fitz József: *A magyar könyv története 1711-ig.* Bp. 1959. 145.

[2] Győry Tibor: *Magyarország orvosi bibliographiája* 1472—1899. Bp. 1900.

[3] Kozocsa Sándor: *A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia a kezdettől napjainkig.* MKsz 1961. 190—196.

[4] Szinnyei József 1875-ig állította össze Magyarország természettudományi és matematikai könyvészetét, melyben az orvosi szakirodalom is megtalálható. 1875-ig 9821

Az Egyetemi Nyomda első háromszáz évében, 1877-ig 398 orvosi és természettudományos munkát adott ki 449 kötetben; ezeken felül 4 folyóiratot is (ez a szám nem tartalmazza bérmunkáit, melyeknek nem ő volt kiadója).[5] Ez a kilencezer magyarországi kiadványnak 4,42%-a. A kiadott orvosi-természettudományi kötetek összoldalszáma 52 300 lap felett volt, vagyis a kötetek átlagosan majdnem 120 oldal terjedelműek voltak. A művek nagy része eredeti munka volt (338) és első kiadás (349) -- nem számítva a szorosan vett hivatalos kiadványokat és folyóiratokat.

A legjelentősebb időszak: 1770—1870

Nehéz egyértelmű választ adni arra a kérdésre, vajon a mintegy négy és fél százalékos részesedés jelentős volt-e vagy sem. Ha az Egyetemi Nyomdát a 17. század közepétől egyik legnagyobb nyomdánknak tekintjük, alacsonynak tűnik ez a szám, ha viszont a fent említett „szakterületeit" tartjuk szem előtt, nem elhanyagolható, az adott tudományágak fejlődését, illetve fejletlenségét tekintve pedig érthető. Sokat mond még e tekintetben a 120 oldalas kötetenkénti átlagméret is, mely ha alig van is összefüggésben a tartalmi jelentőséggel, de mindenképpen a művek tekintélyességének fokjelzője lehet.

Az Egyetemi Nyomda orvosi-természettudományos műveinek megoszlása. 1577—1877

idő	orvostudományi	ismeretterjesztő	természettudományi	disszertációk, tézisek	hivatalos kiadvány	tankönyv	egyéb	összesen
16. sz.	—	1	—	—	—	—	1	2
17. sz.	2	1	3	—	1	—	1	8
1700—1749	2	—	3	2	2	—	1	10
1750—1769	—	—	—	6	—	6	—	12
1770—1799	3	2	2	58	—	20	2	87
1800- 1809	3	—	2	—	5	4	1	15
1810—1819	18	1	1	2	5	3	—	30
1820—1829	4	—	—	28	2	1	1	36
1830—1839	11	2	—	111	5	2	1	132
1840—1849	1	2	1	17	2	2	1	27
1850—1859	—	—	—	—	1	—	1	2
1860—1869	17	—	—	—	2	4	5	28
1870—1877	—	1	—	—	4	—	4	9
Össz.:	61	10	12	224	29	43	19	398

műről tudtak, tehát a század végéig számítva a matematikai művek nékül, de számolva a hiányokat is, reálisnak látszik a 9000 hazai orvosi-természettudományos mű elfogadása. — Szinnyei József: *Magyarország természettudományi és mathematikai könyvészete 1472—1875.* Bp. 1878.

[5] A nagyszombati egyetemi orvosi kar megindulása (1770) előtti időszakból minden természettudományos vonatkozású művet figyelembe vettem — kivéve a csillagászati-asztrológiai és matematikai munkákat. Ettől kezdve csak azok szerepelnek az adatokban, melyeket az orvosi karon oktattak, tehát: természettan, kémia, botanika, állattan és ásványtan.

Az 1770-es évektől változás látható az orvosi-természettudományos művek kiadásában. Az addigi lassú számemelkedést három évtizedes ugrásszerű fejlődés követi. Témakörünkben összesen 87 mű jelent meg — több mint a következő harminc évben — köztük 20 tankönyv és tankönyvjellegű tudományos munka s 58 disszertáció. Ezt követően az 1830-as évtized emelkedett ki ismét, amikor összesen 132 mű hagyta el az Egyetemi Nyomda sajtóit; mégha ezek közül 111 disszertáció volt is. Itt azonban a puszta szám már félrevezető. 1785 és 1816 között az orvosi karon nem készültek disszertációk — bár II. József eltörlő intézkedése csak 1785—1790-ig volt érvényben.[6] A disszertációkat nem tekintve, a 19. század első felében hullámzott az évtizedenként kiadott művek száma:

az 1800-as évtizedben 15
az 1810-es évtizedben 28
az 1820-as évtizedben 12
az 1830-as évtizedben 21
az 1840-es évtizedben 10.

Ez azt jelenti, hogy ekkor évente átlag 1—2 orvosi-természettudományos munkát jelentetett meg az Egyetemi Nyomda, sőt érdekes módon az 1810-es évtizedben adta ki a legnagyobb mennyiséget. A legtöbb orvostudományi munka (18) is ebben az évtizedben jelent meg. Jelentős szám ez, még akkor is, ha hozzájárult három olyan mű, melyet a magyaron, latinon és németen kívül az ország nemzetiségeinek nyelvén is megjelentettek (Bene és Szathmáry himlőoltási, Tolnay marhavész-megelőzési munkája).

A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Könyvtárának — az egykori egyetemi orvoskari könyvtárnak — a 19. század első feléből származó anyagában 65 hazai kiadású monográfia található a klinikai területekről (bábakönyvek, himlőoltási művek, disszertációk, kolerajelentések és kozmetikával foglalkozó munkák nélkül.)[7] Az Egyetem egyik kari könyvtáráról lévén szó, joggal feltételezzük, hogy az Egyetemi Nyomda e témában kiadott összes kiadványa megtalálható közöttük. E művek közül — számításaink szerint, a nemzetiségi nyelvű kiadványokat nem tekintve — 25 készült az Egyetemi Nyomdában, vagyis 38,5%-uk. Ez az arány is világosan jelzi, hogy ekkor a Nyomda döntő szerepet játszott az orvosi könyvkiadásban.[8]

Az 1850-es évek csendje után a számban is jelentőset produkáló 1860-as éveket (27 mű) újabb visszaesés követte. Az 1870-es éveken túl már nincsenek pontos adataink, de nyilvánvalóan sokat leadott az Egyetemi Nyomda abból a jelentőségből, melyet egy évszázadon keresztül őrzött. Századvégi kiadói katalógusában már egyetlen orvosi-természettudományos munkát sem találunk.[9] Ez a kor azonban már nemcsak a magyarországi elméleti orvostudomány gyors

[6] Réti Endre: *Egykori doctori dissertatiók.* Bp. 1974. 4.

[7] Székely Sándor: *A magyarországi orvosok szakmai tájékozódási forrásai a XIX. sz. első felében. Communicationes de Historia Artis Medicinae* 57—59 (1971). 273—274.

[8] Győry i. m. bibliográfiája alapján az a gyanúnk, hogy ebben a korban pl. a Trattner és a Landerer nyomda e területeken mennyiségileg megközelítette az Egyetemi Nyomda kiadói tevékenységét. Ám a megbízások hullámzása szerint ezeké egyenlőtlenebb volt s valószínűleg színvonalban és jelentőségben is kiegyensúlyozatlanabb.

[9] Jegyzék a magyar királyi Tudomány-Egyetemi Nyomda igazgatóságánál készenlétben tartott . . . nyomtatványokról. Bp. 1897.

fejlődésének, hanem a nyomdák-kiadók gomba módra szaporodásának kora is. A nagy mennyiségben megjelenő szakmunka többé már nem köthető egy-egy kiadóhoz.

A kiadások fő megrendelői: az Egyetem és a helytartótanács

A mennyiségi adatokat tekintve is bizonyos, hogy az 1770 és 1870 közötti évszázadban volt a legnagyobb az Egyetemi Nyomda jelentősége az orvostudományi és rokonterületi szakirodalom szempontjából; illetve az orvosi-természettudományos művek ekkor foglalták el kiadványai között a viszonylagosan legnagyobb helyet. Politikai és művelődéstörténetünkben egyaránt élesen elkülönülő korszakokat foglal magában ez az évszázad. Mégis az Egyetemi Nyomda orvosi-természettudományi kiadásainak alakulásában egyedül a Bach-korszak nyomát fedezhetjük fel. Erre az érdekes jelenségre a magyarázatot csakis az Egyetemi Nyomda jellegében, igazgatási, működési formájában leljük meg. Az 1779-ben megkapott szabadalom után a tankönyvkiadás maradt fő kiadói területe 1851-ig, amikor megfosztották a többi mellett e privilégiumától is egy évtizedre.[10] Az Egyetem nyomdájaként nemcsak annak alárendelt része volt, hanem kiadói működésében közvetlenül érvényesült a helytartótanács irányítása is.[11] Az Egyetem szempontjából az orvosi kar igényei és tevékenysége, a helytartótanács oldaláról pedig a hivatalos nyomtatványok (gyógyszerárszabványok, járványokkal kapcsolatos rendszabályok, illetve tájékoztató és felvilágosító munkák stb.) vagy a nehezen eladható és ezért a kiadónak rossz üzletet jelentő tudományos munkák sürgetése vagy megrendelése szabta meg munkáját.[12] Az Egyetem és a helytartótanács igénye legtöbbször nem is volt elválasztható egymástól. Mégis pl. már 1802. március 17-én a helytartótanács sürgette és kötelezte az Egyetemi Nyomdát magyar nyelvű művek kiadására.[13] Ekkor az orvosi művek közül még csak magyar nyelvű tankönyvirodalmunk úttörőjének, Rácz Sámuelnek *Orvosi praxis* című műve hagyta el a nyomdát. Az 1810-es évtizedre már 5-re nőtt a magyar nyelvű munkák száma, s érdekes módon majd visszaesett az 1820-as években. A magyar nyelvűség kérdésében a helytartótanács volt egyértelműen a kezdeményező fél sokáig, az orvosi kar ellenére.[14]

[10] Iványi Béla—Gárdonyi Albert—Czakó Elemér: *A királyi magyar Egyetemi Nyomda története 1577—1927.* Bp. (1927), 106, 156.

[11] I. m. 95-től.

[12] A tudományos munkák eladási nehézségére utal rendkívül magas áruk. Míg pl. Molnár János három kötetes verses természettana (1780) kötetenként 7 krajcárba került 1799-ben és 18,21, ill. 18 krajcárba 1827-ben, addig Jaszlinszky András egy kötetes fizika-tankönyve (1761) 2 forint 9 krajcárba került 1799-ben és 3 forintba 1808-ban, Schraud Ferenc *Historia pestis Syrmiensis* c. kétkötetes műve (1802) 8 forint 56 krajcárba, Rácz Sámuel kétkötetes *Orvosi praxis*-a (1801) 4 forint 27 krajcárba került 1827-ben. Egyébként e művek alacsony példányszámára utal, hogy az Egyetemi Nyomda katalógusaiban rendkívül kevés orvosi-természettudományos munka szerepel, s azok többsége is ismeretterjesztő jellegű. L. Catalogus generalis diversorum librorum in linguis diversis cum specialibus appendicibus tam librorum praescriptorum scholasticorum in genere, quam slavo-serbicorum et valachicorum. Buda 1799.; Catalogus eorum antiquorum typographiae reg. universitatis librorum qui adhuc in paucissimus exemplaribus venales prostant, et non facile amplius reimprimentur. Buda 1808.; Catalogus librorum qui in typographia r. universitatis hungaricae in v. v. venales prostant. Buda 1827.

[13] Győry Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770—1935.* Bp. 1936. 253. A helytartótanács ugyanekkor kötelezte az egyetemet, hogy az egyetemi alapból honorálja a szerzőket.

[14] R. Harkó Viola: *A magyar orvosi szaknyelv kialakulása és a magyar nyelvű oktatás bevezetése az pesti orvosi karon. Comm. Hist. Artis Med.* 51—53 (1969). 234.

Később meg ugyancsak közvetlenül a helytartóság rendelte el Linzbauer Ferenc egyetemi tanár egészségügyi törvénygyűjteményének *(Codex sanitario-medicinalis Regni Hungariae)* kiadását is (1852),[15] mely mű legalább annyira tudományos munka volt, mint amennyire a hivatalos kiadványok közé sorolható.

Az orvosi kar igényei elsősorban a kötelezően előírt egyetemi tankönyvek kiadásában jelentkeztek. Az orvosi karon 1770-től 1848-ig 104 mű szerepelt tankönyvként. Mivel azonban előbb csak a tárgyanként megnevezett szerzők művei voltak előírva — csak az 1780-as években nevezték már meg a műveket is[16] — és a „conformetur" elve alapján a bécsi orvosképzéshez kellett igazodni alapvető kérdésekben, tehát a szerzők és művek is túlnyomó többségben idegen professzorok és külföldön nyomott művek voltak. A karigazgató ajánlása után a helytartótanács és az udvari kancellária által jóváhagyott tankönyvek közül az egész korszakban mindössze 23 mű származott a magyar egyetem valamelyik tanárától[17] és ezek közül is csak 9 jelent meg az Egyetemi Nyomdánál (a többiek zöme Bécsben).[18]

A tankönyvirodalommal szorosan — eleinte szétválaszthatatlanul — összefüggött a magyarországi szakirodalom kialakulásának kérdése. Ennek is gócpontja az Egyetem volt. A 18. század végén néhány professzora (Plenck, Winterl, Trnka, Rácz stb.) kezdte meg a korszerű értelemben vett szakirodalom művelését. Több művük az Egyetemi Nyomda kiadásában vagy nyomásában jelent meg, olykor több kiadásban is. Később is majdnem kizárólag az orvosi kar tanárai jelentették az Egyetemi Nyomda szerzői gárdáját.

Az orvosi kar igényei közé tartozott a disszertációk kinyomatása. (Az írásos disszertációk kötelezettsége 1848-ig állt fent.) Ezt azonban a hallgatók maguk intézték: fedezték a kinyomatás költségeit, disszertációjukat pedig szétosztották a tanárok, bel- és külföldi szakemberek között.[19] Értekezésüket tehát elvileg bármely kiadónál nyomathatták. Mégis 1770 és 1785 között túlnyomóan (58), az 1830-as években pedig legnagyobb mértékben (111) az Egyetemi Nyomdát foglalkoztatták.

Az 1860—70-es években a korábbi évtizedenkénti 1—1-ről 4—5-re nőtt az egyetemi orvoskari tanárok által elmondott és az Egyetemi Nyomdánál kiadott ünnepi és megemlékező beszédek száma. Ezek a nyomtatványok is az egyetem igényei közé tartoztak.

[15] A szerző 1852. május 7-én folyamodott GERINGERhez, a helytartóság elnökéhez műve kiadása miatt, mivel neki nem volt rá pénze. GERINGER intézkedett, hogy az Egyetemi Nyomda saját költségén nyomja ki a művet. Még ebben az évben meg is jelent három kötete (I. II. III/1.) 700 példányban, s fedezték is a kiadás költségeit. Az 1860-ban megjelent újabb három kötetből (III/2—4.) azonban 400 megmaradt. Az Egyetemi Nyomda kérte a Helytartóságot, hogy ajánlja a közhivatalok egészségügyi közegeinek, ettől azonban ez már elzárkózott (1861. március 27.). OL D 210 (7) 29. 1/a.

[16] GYŐRY i. m. 1936. 50. 142.

[17] HŐGYES Endre: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről.* Bp. 1896. 116—122.

[18] Az előírt tankönyvek természetesen, néhány kivételtől eltekintve, latin és kisebb számban német nyelvűek voltak.

[19] HŐGYES i. m. 16.

A kiadványok nyelve

Feljebb már szót ejtettünk a kiadványok nyelvéről. Orvosi-természettudományos kiadványaink nyelvének alakulása eltérést mutat irodalmi és más tudományági szaknyelvünk alakulásától. Magyarországon az orvostudomány nyelve sokáig a latin, majd még a 19. század közepén is elsősorban a német volt,[20] nem kis részben a német származású, nemzetiségű és iskolázottságú orvosok nagy száma miatt.[21] Ez teszi érthetővé, hogy múlt századi és korábbi anyagot tartalmazó orvosi könyvtáraink anyagában túltengenek a latin és német nyelvű munkák s a külföldi kiadások. E két, Kelet-Közép-Európában nemzetközi tudományos nyelvnek tekintett nyelven művelve az orvosi tudományokat és praxist, hazai orvosaink nemcsak diplomájukat szerezték 1770 előtt kizárólag, s utána is még sokáig jelentős számban külföldi egyetemeken, de a szakirodalmat is ott szerezték be — sőt a 18. század közepéig szakirodalmi működést is többségükben még csak külföldi tartózkodásuk idején fejtettek ki. Mindebből következik, hogy a hazai szakirodalom kiadására lassan alakult ki az igény. Állandósulásáról és folyamatos fejlődéséről csupán attól az időtől kezdve beszélhetünk, amikor a felvilágosult abszolutizmus uralkodói (Mária Terézia és II. József) megszervezték a hazai egészségügyet és orvosképzést. Magyar nyelvű szakirodalomra pedig — az ismeretterjesztés igénye után — először a sebészhallgatók oktatásánál volt szükség (Rácz Sámuel tankönyvei), majd a falusi egészségügyi személyzet (sebészek, bábák) számára írt munkákban. A magyar irodalmi nyelvújítás, a reformkor szelleme és a tudományok önálló művelésének igénye csak lassan tört utat az orvostudományi szakirodalomban az 1830-as években (ekkor is még a többségében latin nyelvű disszertációk nagy száma erősen a latin oldalára billentette a mérleg nyelvét), s véglegesen majd csak az 1860-as években vette át a vezérszerepet a magyar nyelv. Ebben a folyamatban találjuk meg magyarázatát annak, hogy az 1850-es évekig az Egyetemi Nyomda orvosi-természettudományos munkáinak legnagyobb része latin nyelvű volt (281 mű), s hogy a német nyelvű könyvek száma igen alacsony volt (24), messze mögötte maradva még a magyar nyelvűekének is (90).

Az Egyetemi Nyomdában 1831-től az 1870-es évekig kiadott 4 orvosi-természettudományos vonatkozású folyóirat mindegyike magyar nyelvű volt. Ez a tény — a folyóiratok tartalmán túl — igen nagy jelentőségű volt szaknyelvünk kialakulása és meggyökerezése szempontjából.

A szlovák, román, szerb, horvát és más nemzetiségű orvosok művelődési forrása a 19. század közepéig azonos volt a magyarokéval. Ez okozta, hogy a történelmi Magyarország nemzetiségeinek nyelvén jelentős számú könyvet kiadó Egyetemi Nyomda az orvos- és természettudományok területén csak néhány művet bocsátott ki (1770 és 1840 között 9 szerb, az 1810-es években 2 román és 1—1 szlovák, illetve horvát nyelvű orvosi-egészségügyi mű hagyta el sajtóit). E művek is olyan munkák — többségükben fordítások — melyek éppúgy szóltak a nagyközönséghez mint az orvosokhoz; tehát közegészségügyi érdekű művek (mint pl. Bene és Szathmáry himlőoltási munkái).

[20] Székely i. m. 269—275.; R. Harkó i. m. 231—240.

[21] L. erről bővebben: Buzinkay Géza: *Medical Society in Hungary in the Middle of the 19th Century.* Acta Congressus Internationalis XXIV Historiae Artis Medicinae, Budapest 1974. Bp. 1976. s. a.

Már a tartalmi kérdésekhez közelít, ha az Egyetemi Nyomda első háromszáz évének orvosi-természettudományi kiadványait fordítási és első kiadási szempontból megnézzük. A hivatalos kiadványokat nem tekintve, mindössze 31 mű volt fordítás, a 224 disszertáción kívül, más 114 mű eredeti munka volt, igen kevés kivételtől eltekintve, hazai szerzőtől. A disszertációk természetesen egyúttal első kiadások is voltak, ezen kívül még 125 kiadvány ugyancsak. A 20 magasabb számú kiadás vagy utánnyomás között nagyjából felét azok képezik, melyek már első kiadásban is az Egyetemi Nyomdában jelentek meg.

Az általános adatok és mennyiségi mutatók csak érzékeltethetik az Egyetemi Nyomda kiadói tevékenységének ezen oldalát. Tényleges jelentőségének felméréséhez nélkülözhetetlen, hogy kiadványainak tartalmával, jelentőségével is foglalkozzunk.

A vallás és filozófia oldaláról közelítő 16—17. századi művek

A 16—17. században összesen 10 olyan kiadványa jelent meg, mely akár távolról is orvosi-természettudományos vonatkozású. A 16. századból Pécsi Lukács két munkáját nevezhetjük meg. Kevésbé *Az test körül való hét irgalmasságnak cselekedeteiről* című művét (1598), inkább *Az keresztény szüzeknek tisztességes koszorúját* (1591). Ez utóbbi — egyébként németből fordított, átdolgozott és elsősorban valláserkölcsi munka — azáltal emelkedik ki a század magyar nyelvű orvos-botanikai irodalmából (Méliusz Juhász Péter, Beythe András, Francovith Gergely), hogy az első növényábrázolásokat közli hazánkban. Művének második részében 20 virág saját metszésű képét közölte — L. Martini műve nyomán (1581) —, és erényeket szimbolizáló szerepük mellett rövid növénytani leírásukat is adta, megemlítve orvosi hasznukat.[22] Könyvészeti szempontból igen nagy ritkaság.

A nyolc 17. századi mű közül négyet nem lehet teljes biztonsággal az Egyetemi Nyomda kiadványának nevezni. Közülük a *Laus Podagrae, azaz az Köszvénynek dicséreti* című szatirikus irat érdemel nagyobb figyelmet, ami hely, nyomda és évszám nélkül jelent meg. Az ó- és középkorban egyaránt elterjedt műfaj névtelen magyar megszólaltatója J. Pontanusnak, a jezsuita iskoladráma alapítójának, a barokk humanizmus nagy alakjának művét követte. Éppen ez a jezsuita vonatkozás teszi lehetővé, hogy ne zárjuk ki az Egyetemi Nyomdában történt kiadását.[23]

A többi azonosíthatatlan kiadvány közül az egyik érdektelen irat, egy másik pestis-traktátus, a harmadik pedig egy pozsonyi kiadású, jezsuita emblémával ellátott népszerűsítő munka az olajok hasznáról, mely újabb kiadásban még 1744-ben is megjelent.

Botanikai vonatkozásai miatt itt is szót kell ejtenünk a magyar kertészeti és mezőgazdasági irodalom egyik legjelentősebb művéről, Lippai János *Posoni*

[22] RMNY 670.; A. Flatt Károly: *Pécsi Lukács és botanikai műve.* Természettudomány Közlöny 1900. 456—469.; Gombocz Endre: *A magyar botanika története.* Bp. 1936. 29—63.

[23] Ellentmondani látszik viszont az, hogy a szerző annyit elárult magáról, hogy Erdélyben írta művét. Túróczi-Trostler arra a meggyőződésre jutott, hogy a mű első kiadása a 17. században jelent meg, ez azonban elkallódott, az egyetlen fennmaradt példány viszont 18. század eleji utánnyomás. L. Túróczi-Trostler József utószavát az 1936-os gyomai facsimile kiadáshoz.

Kert-jéről, melynek első kötete az Egyetemi Nyomdában jelent meg (*Virágos Kert*, 1664). Ez volt az első önálló magyar kertészeti mű; a pozsonyi érseki botanikus kert alapján készült.[24]

A jezsuita tanár Szentiványi Márton — a 17. század jelentékenyebb természettudománnyal foglalkozó tudósai közül az egyetlen katolikus, aki 1674-től vezette a nyomdát, 1688-tól királyi főcenzor volt — hatalmas műve, a *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* 1689-től két évtizeden keresztül jelent meg. Kora teljes ismeretanyagát önálló dolgozatokban tette egymás mellé, erőteljesen skolasztikus természetszemlélettel, de a korban páratlanul tág körben. Műve a 18. század közepéig a jezsuita természettudományos irodalom példájaként és forrásaként szerepelt, iskolát teremtett.[25]

A 18. században a fizika foglalja magában az összes természettudományt

A 18. század közepéig, az 1753-as egyetemi reformig a természettudományos oktatás képe nem sokat változott, s ezzel együtt a szakirodalom szintje is nagyrészt a 17. századin tengődött. A természettudományok a filozófián belül — bár önálló tanszékkel — a fizika keretében jelentek meg. A tanárok viszont nem egy-egy szaktárgyat tanítottak, hanem egy-egy csoportot „felvezettek", végigvittek tanulmányaik során; tehát a tanárok a kellő szakmai elmélyülést nem érhették el (ez a rendszer csak 1770-ben szűnt meg). 1753-tól azonban jelentős módosítást jelentett a tanárok tankönyvírási kötelezettsége.[26] Kéri B. Ferencnek az 1750-es években megjelent mechanikai művei — melyek nemcsak a descartes-i és newtoni szemlélet harcának, a felvilágosodás természetszemlélete betörésének dokumentumai a magyar egyetemen, hanem a Habsburg birodalom jezsuita természettudományos irodalmában az 1750-es évek végén megjelenő késői karteziánizmusnak elindítói — jelentették a frontáttörést.[27] Hamarosan három egyetemi fizikakönyv jelent meg az Egyetemi Nyomdánál Ádány András, Jaszlinszky András és Reviczky Antal tollából. Ezek az 1775 és 1758 között megjelent művek egyúttal műfajuk első képviselői voltak hazánkban. A tudományág látványos átalakulásáról vallott, e koruk színvonalán álló tudományos tankönyvek megjelenésének puszta tényén túl az is, hogy egészében eklektikus mivoltuk mellett, részleteikben megjelent szerzőik mechanikus materialista állásfoglalása.[28]

Ugyancsak jelentős részben az Egyetemi Nyomdánál jelentek meg a 18. sz. egyik legjelentősebb tankönyvírójának, Horváth K. Jánosnak fizikakönyvei (1767-től kezdve) s a magyar nyelvű népszerűsítő természettudományos irodalom megalapítójának, Molnár Jánosnak — egyébként az időmértékes verselés egyik első megszólaltatója is — latin nyelvű, verses, három kötetben kiadott ismeretterjesztő műve.[29]

[24] Gombocz i. m. 137—142.
[25] M. Zemplén Jolán: *A magyarországi fizika története 1711-ig.* Bp. 1961. 144—149.; M. Zemplén Jolán: *A magyarországi fizika története a XVIII. században.* Bp. 1964. 136—137. 145—149.
[26] M. Zemplén 1964. i. m. 136—140.
[27] I. m. 153, 214-től.
[28] I. m. 221—229, 240.
[29] I. m. 254—260, 446—448.

A kémia és a botanika kifejlődése az orvosi karon

A kémia a többi természettudományhoz hasonlóan a fizikán belül fejlődött a 18. század utolsó harmadáig. Az orvosi kar megalapítása után azonban — az orvostudomány igényei miatt — itt gyorsabb léptekkel indult fejlődésnek, mint a bölcsészeten belüli, eredeti helyén. Ez utóbbin, Horváth K. János tankönyvein kívül Piller Mátyás és Mitterpacher Lajos tankönyvei jelentős állomásai a hazai kémiai szakirodalom kialakulásának.[30] Az orvosi kar kémiai-botanikai tanszékére a megalakuláskor Winterl Jakabot nevezték ki. *Prolusiones ad chemiam saeculi decimi noni* című 1800-ban kiadott műve amellett, hogy új kísérleteket tett közzé, Oersted majd Davy több nagyjelentőségű elgondolásának is kiindulását adta. Alapjában véve ez a mű volt a kémia történetében az első elektrokémiai alapra épített rendszer.[31]

A magyar kémiai műnyelvet Schuster János dolgozta ki először egységes elvek alapján. Ez a később elvetett és átdolgozott nyelv — mely mégis jelentős szerepet játszott, s rendszerként az egyik első magyar műnyelv volt — az 1829-es gyógyszerárszabásban jelent meg.[32] Itt kell megemlítenünk Bugát Pál *Természettudományi szóhalmazát* (1843), mely a sok elemében erőszakosan megmagyarított orvosi-természettudományi szaknyelv első reprezentatív gyűjteményét tette közzé.[33]

A botanika tudománya ugyancsak Winterl műveivel kapott alapvető munkákat az Egyetemi Nyomdától. (A bölcsészeti fakultáson csak 1774-től rendszeresítették a természetrajz oktatását.[34]) Winterl Jakab volt az egyik első magyar flórakutató is. Valószínűleg nagyrészt ő írta az első magyar flórát (*Flora Tyrnaviensis*, 1774), mely tanítványa, Horvatovszky Zsigmond disszertációjaként jelent meg. Az egyetem botanikus kertjének indexét 1788-ban adta ki Linné rendszere szerint, s ezzel egyúttal Magyarország számos növényfajtájának első leírását és képét is adta.[35] Az immár pesti egyetem botanikus kertjének megalapítása és kifejlesztése lett egyúttal a tervszerű flórakutatás alapja, s a tudományos kutatás központja a 19. század közepéig.[36]

Orvosdoktori disszertációk, hivatalos kiadványok és tankönyvek

Az orvosi irodalom négy műfajában kizárólagos, illetve kimagasló szerepet játszott az Egyetemi Nyomda.

1772-től 1848-ig készültek orvosdoktori disszertációk — közben harminc év kihagyással. Ez idő alatt mintegy 860 orvosdoktori értekezést nyomattak ki.[37] Ezeknek negyed része, 216 disszertáció készült az Egyetemi Nyomdában. Jelentőségüket pusztán mennyiségi oldalról is igen nagyra kell tartanunk.

[30] Szabadváry Ferenc—Szőkefalvi-Nagy Zoltán: *A kémia története Magyarországon.* Bp. 1972. 108—109.
[31] I. m. 103—104.
[32] I. m. 176—178.
[33] Magyary-Kossa Gyula: *Bugát és a magyar orvosi nyelv.* Magyar orvosi emlékek. I. köt. Bp. 1929. 316—322.
[34] Gombocz i. m. 192—194.
[35] I. m. 227—240.
[36] I. m. 249.
[37] Réti i. m. 4.

Témáik pedig felölelték az orvosi elmélet, a klinikum, a közegészségügy és betegségmegelőzés csoportjait, sőt már a 19. század első évtizedére annyira szaporodott a kémiai tárgyú — általában „medico-pharmaceutica" jelzővel illetett — disszertációk száma, hogy az orvosi kar kémiai doktorátust is akart adományozni. Tehát az orvostudomány körénél lényegesen többet felöleltek a disszertációk. Tudománytörténetünk néhány jelentős alakjának (Huszti Zakariás, Reineggs Jakab, Stáhly György, Bakody József, Linzbauer Ferenc, Benkő Sámuel, Nendtvich Károly, Wachtel Dávid) disszertációja az Egyetemi Nyomdából került ki. E vegyes színvonalú, a rutin- vagy fércmunkát és a tudományos újdonságokat egyaránt megjelentető kiadványcsoportnak egyébként néhány érdekes darabját is megtaláljuk az Egyetemi Nyomda kiadványai között. Fuker Jakab 1773-ban készült munkája pl. az egyetemi állapotokat bíráló hangjával még egykorú bécsi pamfleteknek is alapanyagot adott. A klinikum terén Schweger János 1777-ben megjelent értekezése ma is érdekes, kimerítő képet nyújt a 18. század végi orvosi vizsgálatok lefolyásáról. Hammerschmidt Ferdinánd 1838-ban az elsők között foglalkozott természettudományos megalapozottsággal a testedzés fontosságával.[38] E néhány kiragadott munkán és neven kívül arról ma még keveset lehet mondani, hogy a szakirodalom továbbfejlesztésére milyen hatással voltak.

A hivatalos nyomtatványok — az Egyetemi Nyomda privilégiumának folyományaként — szinte kivétel nélkül ott jelentek meg. Ezek az egészségügy egésze és az orvosképzés számára természetüknél fogva mindig jelentősek voltak. Közülük néhány ma is kiemelkedő orvostörténeti érték. Ilyen a 19. század eleji gyógyszerárszabványok csoportja. A Magyarországra érvényes hivatalos gyógyszerkönyvek 1774 és 1844 között Bécsben jelentek meg. A gyógyszerárszabványokat azonban 1804-ben elkülönítették Magyarország számára s az Egyetemi Nyomdánál jelentették meg évtizedenként 2—4 kiadásban. 1829-ben és 1843-ban már az orvosi kar dolgozta ki ezeket.[39]

Rendkívül fontos volt, s ma már forrásértékű gyűjtemény Linzbauer hét kötetes munkája, mely közzé tette az Árpád kortól 1848-ig kiadott összes egészségügyi vonatkozású törvény, rendelet és szabályzat teljes szövegét (1852—1861).

A hivatalos kiadvány-jelleg, az orvostudományi és az ismeretterjesztő irodalom együtt jelentkezett a himlőoltással kapcsolatban. Magyarországon 1799-től végezték a Jenner-féle oltásokat, s a világon elsőként, 1804-ben már rendelet írta elő alkalmazását, amit 1813-ban általánosan kötelezővé tettek. A vakcináció bevezetése Bene Ferenc nevéhez fűződik; az ezzel kapcsolatos irodalom alapvető művei az Egyetemi Nyomdában jelentek meg: Bene műve 1816 és 1818 között latin, magyar, német, szlovák, román, szerb és horvát nyelven is; Szathmáry Józsefé magyarul, latinul és szerbül (1818); Lenhossék Mihály hivatalos szabályzata és újraszabályozása pedig latinul (1829).[40]

A többi természettudományhoz hasonlóan az orvostudomány számára is sokáig a tankönyvirodalom maradt a legfontosabb műfaj. A hazai orvostudo-

[38] L. bővebb ismertetésüket: Réti i. m.

[39] Baradlai János—Bársony Elemér: *A magyar gyógyszerészet története.* Bp. 1930. II. 61.

[40] Gortvay György: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története.* I. Bp. 1953. 12—16.; Friedrich Ildikó: *Bene Ferenc és az első himlőoltás Pest-Budán. Orvosi Hetilap* 1971. 14. 811.; Friedrich Ildikó: *The Spreading of Jenner's Vaccination in Hungary.* Medical History in Hungary 1972. (Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 6.) Bp. 1972. 139.

mány szervezett központja az orvoskar lévén, ez volt kiindulópontja a tudományos igényű szakirodalomnak is, mely már az első orvoskari tanárok működésével jelentkezett.[41] A már említett Winterlen kívül különösen Plenck Jakab volt termékeny — bár művei sokszor kompilációk voltak — és a század végén már Európa több részében ismert tankönyvíró. Műveinek jelentős része a bécsi Gräffer kiadónál, de az Egyetemi Nyomda nyomásában jelent meg.

A magyar orvosi tankönyvirodalom megalapítója, a sebészhallgatók első tanára, Rácz Sámuel volt. Magyar nyelvű tankönyvei fellelkesítették a kor költőit, akik dicsőítő verseket írtak egyes műveihez (Ányos Pál, Földi János, Csokonai Vitéz Mihály). Művei közül alapvető tankönyve, a két kötetes *Orvosi praxis* az Egyetemi Nyomdában jelent meg. Évtizedekig a sebészek legkedveltebb tan- és kézikönyve volt.[42] Feltehetőleg igen magas példányszámban jelent meg 1801-ben, mert még az 1870-es években is árusították.[43]

A kötelezően előírt tankönyveknek, mint korábban már említettük, csak egy része jelent meg az Egyetemi Nyomdánál. Ezek közül azonban igen fontos volt néhány munka. Bene Ferenc tankönyvei közül is kiemelkedik *Elementa politiae medicae* című műve (1807), mely Huszty korán jött műve után ténylegesen megalapította Magyarországon az egészségügyi rendészetet,[44] valamint igazságügyi orvoslási tankönyve (1811). Fabiny János Teofilnak, a szemészet első magyar egyetemi tanárának tankönyve magyar nyelvű kiadásban jelent meg az Egyetemi Nyomdánál. Reisinger János kétkötetes, magyar nyelvű állattani tankönyve ugyancsak itt jelent meg (1846—1848).

Az első magyar nyelvű orvosi szakfolyóiratok

A magyarországi orvosi szakirodalom kifejlődésében és megizmosodásában, s a magyar orvosi szaknyelv kialakulásában is nagy szerepet játszottak első orvosi folyóirataink. Ezeknek kiadásával az Egyetemi Nyomda végképp egyedülállóan fontos helyet biztosított magának orvostörténelmünk szempontjából. Az első magyar orvosi szakfolyóirat — mely nemcsak a hazai orvostudományi irodalom igényét, de már a magyar nyelvű szakirodalom létjogosultságát is bizonyította —, a Bugát és Schedel (Toldy) szerkesztette *Orvosi Tár* első három évfolyama 12 füzet kivételével az egyetemi Nyomda kiadásában látott világot.[45]

A magyar tudományos gyermekgyógyászat megalapítója, Schoepf-Merei Ágost hívta életre a második magyar orvosi periodikát, a *Magyar orvosi és természettudományi évkönyvek*et (1842—1844), mely egyúttal első orvosi referáló folyóiratunk is volt.[46]

Amikor Poór Imre 1861-ben megindította a *Gyógyászat*ot, nemcsak a már kialakult hazai orvostársadalom középrendjének orgánumát hozta létre az *Orvosi*

[41] Duka Zólyomi Norbert: *Orvosképzés a nagyszombati egyetem orvosi karán.* Comm. Hist. Artis Med. 51—53 (1969). 40.
[42] Gortvay i. m. 168—169.
[43] Szinnyei i. m. 622.
[44] Duka Zólyomi, Norbert: *Z. G. Huszty, 1754—1803.* Mitbegründer der modernen Sozialhygiene. Bratislava 1972.
[45] L. bővebben: Batári Gyula: *Bugát Pál folyóirata, az Orvosi Tár, 1831—1848.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971. Bp. 1972. 357—370. Az első kötet kiadója után tévesen általánosítja Trattner-Károlyit az egész folyóirat kiadójaként.
[46] Gortvay i. m. 89—90.

*Hetilap*pal szemben, hanem Magyarország második leghosszabb életű és egyik legfontosabb orvosi folyóiratát is.

E három lap mellett feltétlenül említést érdemel a Schedel által megindított *Tudománytár* is, mely 1843-től az Akadémia tudományos folyóirataként, orvosi és természettudományos művelődésünk története szempontjából is alapvető fontosságú.

A 19. századi orvostudomány néhány jelentős műve

Az Egyetemi Nyomdánál megjelent orvosi munkák jelentőségének vázolása azonban nem lenne teljes, ha legalább néhány egyedileg kiemelkedő művet fel nem sorolnánk. Itt jelent meg Tolnay Sándornak, az Egyetem első állatorvos professzorának és állatorvosi irodalmunk egyik megteremtőjének két munkája; marhavész elleni oktatása (1816) több nyelven is. Schoepf-Merei munkái közül is kiemelkedik alapvető gyermekgyógyászati tankönyve (1847). Semmelweis vitairatai, melyeket nyílt levélként írt tanai védelmében kora legtekintélyesebb szülészeihez (1861—1862-ben), ugyancsak az Egyetemi Nyomdánál jelentek meg *(Zwei offene Briefe, Offener Brief)*. A kórbonctan első hazai professzora, meghonosítója, Arányi Lajos itt jelentette meg 1864-ben tankönyvét.

Az 1860-as évek második felében az orvosi szakirodalom szervezett központja is működni kezdett: a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Pesti orvostanhallgatók nyílt levelére, a New Sydenham Society mintájára Markusovszky Lajos már 1860-ban megkezdte szervezését, engedélyeztetését. Az 1863-ban megkapott legfelsőbb jóváhagyás után Balassa János elnökletével, Markusovszky titkárságával megkezdte működését a Kiadó, mely orvosi tankönyvek és kézikönyvek kiadását, valamint a legjobb külföldi művek magyar nyelvű kiadását tűzte ki célul.[47] Első köteteinek előállítását is jelentős részben az Egyetemi Nyomda végezte (Niemeyer, Billroth, Fresenius, Erlenmeyer, Eigenbrodt, Pettenkoffer, Graefe művei).

Az egyetemi orvoskar, mint tudományos gócpont működésének megindulása után majdnem egy évszázaddal létrejött a szakirodalom szervezőközpontja is. Az orvostudomány és az orvostársadalom erre az időre kialakult, megizmosodott; többé-kevésbé határozott körvonalakkal kialakultak tudományos szakágai, sőt a szakmai élet és a tudományág művelésének különböző színterei is. Ezzel a Egyetem addigi, tudományszervezőként is kizárólagos helyét más szervek vették át. Ennek a folyamatnak kiteljesedése, a kiegyezés utáni időszak gyors kapitalista átalakulása, a kapitalista kiadók állandósulása és megerősödése, a nyomdaipar gyors gyarapodása együttesen indokolta, hogy az 1870-es évektől az Egyetemi Nyomda elvesztette azt a kiemelkedő szerepét a hazai orvosi-természettudományos irodalom kiadásában, melyet egy évszázadon keresztül őrzött.

A feldolgozott adatok és a kiadott művek tudománytörténeti jelentőségének összevetése alapján bizonyos, hogy az Egyetemi Nyomda orvosi-természettudományos irodalmunk kialakulási időszakának legfontosabb kiadója volt. Az is nyilvánvaló, hogy ez nem valamiféle kiadói politika eredménye volt, hanem szükségszerűen eredt az Egyetemi Nyomda helyzetéből és privilégiumaiból. Ez is egyik bizonyítéka és mutatója a hazai tudományosság és szakirodalom egyközpontú — egyetem-centrikus — kialakulásának.

[47] Győry 1936. i. m. 564—565.

GÉZA BUZINKAY

The University Press (Nagyszombat—Buda—Pest) and the Development of the Medical and Scientific Literature in Hungary (1577—1877)

The press established in 1577 and flourishing from 1640 onwards rendered full homage in whole Europe as the printing house of conter-reformation. That already determined the character of its publications. Since the Society of Jesus had been dissolved in Hungary (1773) — and partly because of the pretension of Medical Faculty having been established for a short while (1769) — the University Press took greater share than earlier in the developing of sciences until the last quarter of the 19th century.

We can estimate at nine thousand medical and scientific books connecting closely with medicine which were published in Hungary till the end of the 19th century. In its first three hundred years, till 1877, the University Press published 398 medical and scientific works in 449 volumes (without its paid works) and 4 periodicals. This counted 4.42 per cent of the nine thousand books mentioned above. The greatest part of these were first publications (349) in their original languages, first of all in Latin and in the 19th century in Hungarian (338).

Having increased the number of medical-scientific publications in the last quarter of the 18th century, it published 38.5 per cent of the whole one in the first half of the 19th century. After the War of Independence in 1848/49 it was only in the 1860s that a more notable quantity of scientific books appeared at the University Press. In the 70s the Press already losed its significance. The following decades were not only the period of quick development in academic medical science but also that of the mushroom growth of the number of presses. The medical-scientific literature appearing in a large number could not be attached to a certain press any more.

Being taken into consideration the significance of its publications in the field of Hungarian history of sciences beyond quantitative data, it is clear to us that the University Press was the most important printing house of the initial period of our medical-scientific literature. This role issued, also obviously, not from any conscious policy of the Press but from its position and privileges necessarily. This leading role showed and proofed that the development of sciences and scientific literature in Hungary was closely bound to one centre, to the University. In addition we must point out that the government of those centuries, the Consilium Locumtenentiale, by its influence on the University and University Press played a quite important role in the development and encouragement of sciences in our country.

KÖZLEMÉNYEK

Bartholomaeus Fontius. (Újabb adalékok magyarországi kapcsolataihoz és Poétikája.)* Fontiusról az első nagyobb monográfiát C. Marchesi írta századunk elején.[1] Ezt részletesen ismertette nálunk Hegedűs István tanulmány keretében 1902-ben.[2] Juhász László az 1930-as években sorozatában kiadta leveleit és költeményeit.[3] Fontius neve szerepel a legtöbb munkában, amelyet magyar vagy külföldi kutatók a Corvina-könyvtárról, vagy általában magyar humanistákról, humanizmusról írtak. A legutóbbi két évtizedben jelentős újabb eredmények születtek a Fontius-kutatással kapcsolatban, az alábbiakban ezekről számolunk be.

Az amerikai humanizmus-kutató, Charles Trinkaus a *Studies in the Renaissance* sorozatban két nagyobb tanulmányt is szentelt Fontiusnak, melyek közül az egyikben a firenzei egyetemen tartott inaugurációs beszédeivel, valamint fennmaradt kéziratival és ezek kiadásával foglalkozik, a másikban pedig közli nemrég megtalált Poétikájának szövegét és ehhez a poétika történetét illető, szakszerű tanulmányt fűz.[4]

Legújabban a neves oxfordi írástörténész, Albinia De la Mare, Francesco Sassetti firenzei bankár könyvtáráról szóló értekezésében olyan új adatokat közöl Fontiusról, amelyek lényegesen kiegészítik a firenzei humanistára vonatkozó eddigi ismereteinket.[5]

A maguk részéről korábban főleg a budai könyvtár kódexmásolóival kapcsolatban érintettük munkásságát,[6] újabban azonban azt is sikerült megállapítanunk, hogy több korvinában Fontius lapszéli és egyéb jegyzetei találhatók meg — ami érdekesen vág egybe De la Mare eredményeivel —, valamint nyomát találtuk annak is, hogy Fontius, ha nem is

* Az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz-kutató Csoportja 1976. febr. 18-án tartott vitaülésén hasonló címen elhangzott előadás újabb adatokkal kibővített változata.

[1] Marchesi, C.: *Bartolomeo della Fonte.* Catania 1900. Contributo alla storia degli studi classici in Firenze, nella seconda metà del quattrocento.

[2] Hegedűs István: *Bartolomeo della Fonte.* ItK 1902. 1—20.

[3] Bartholomaeus Fontius Epistolarum libri III. Bibl. scriptorum recentisque aevorum. Edidit L. Juhász. Budapestini 1931. — Bartholomaeus Fontius Carmina. Ediderunt J. Fógel et L. Juhász. Lipsiae 1932.

[4] Trinkaus Charles: *A Humanists Image of Humanism. The inaugural orations of Bartolomeo della Fonte.* Studies in the Renaissance VII. [1960.] 90—125. l. Appendix I.: *The Works of B. della Fonte from Florence.* Bibl. Naz. Cod. Pal. Capp. 77.; Appendix II.: *Manuscripts and editions of located works of B. d. F.* 127—132. l. — u. a.: *The unknown Poetics of Bartolomeo della Fonte.* Studies in the Renaissance XIII. [1966.] 40—122. l.

[5] De la Mare Albinia: *The Library of Francesco Sassetti (1421—1490.)* Cultural ascpects of the Italian Renaissance. Essays in Honour of P. O. Kristeller. Edited by Cecil H. Clough. Manchester 1976. 160—201. l.

[6] Legutóbb kandidátusi értekezésemben *(A Corvina könyvtár kodikológiai problémái.* Írás és miniatúra. Budapest 1972. 92—94., 177—178. l.), mely kéziratban van az MTA Könyvtára kézirattárában.

ismerte személyesen Vitéz Jánost, de kapcsolatban volt vele, sőt eredetileg Vitéz hívta meg őt Magyarországra.

Mielőtt azonban ismertetném az újabb kutatási eredményeket, szükséges felvázolni Fontius életrajzából a legfontosabb tudnivalókat.[7] Bartholomaeus Fontius 1445 körül született Firenzében. A szülők korai halála miatt nehéz körülmények között élt. Firenzében tanult, ahol előbb Landinus, majd Argyropilus és Bernardus Nuthius voltak mesterei. Legjobb barátja és iskolatársa Petrus Cenninius volt. Latinul és görögül is tudott. Firenzéből — az ott, a Mediciek uralmával szemben kialakult forrongó hangulat miatt 1467-ben Ferrarába ment, ahol Borso d'Este haláláig (1471. aug. 20.) időzött. Ferrarában kötött barátságot Garázda Péterrel, aki hívta őt Magyarországra. Nem sokkal ezután elérte tetőfokát a Vitéz-Janus-féle összeesküvés, amely miatt Garázda is még tovább maradt Itáliában, Fontius pedig ez idő tájt tért vissza Firenzébe. Itt egyrészt a Mediciek pártfogását kereste, de ugyanakkor Sassetti könyvtárának fejlesztésével és kódexeinek emendálásával is foglalkozott. A Pazzi-féle összeesküvés után (1478) néhány évig korrektorként működött a S. Jacopo di Ripoli nyomdában, ahol már egy évvel előbb megjelent *Explanatio in Persium* c. munkája (Medici Lorenzonak ajánlva), majd 1478-ban *Celsus editio princeps*-e. 1481-ben hívták meg a firenzei stúdióba, Filelfo megüresedett „oratoria e poetica" katedrájára. Itt súlyos polémiába keveredett korábbi barátjával, Angelo Polizianoval és emiatt Rómába ment, ahol IV. Sixtus pápa „artis oratoriae professor"-rá nevezte ki, de reményeiben csalódva innen hamarosan visszatért Firenzébe és itt folytatta tanári működését. A Polizianoval való vita még parázslott, de már nem lángolt. Firenzében találkozott Fontius Taddeo Ugoletoval, aki Mátyás király megbízásából könyvbeszerző úton járt Itáliában. Fontiusban újra fölébredt a vágy Mátyás udvara és humanista környezete után. Ugoleto beajánlotta őt a királynak, amit meghívás követett. 1488-ban Fontius Budára érkezett, de csak rövid ideig tartózkodhatott itt, mivel 1489 októberében már újra Firenzéből ír levelet a királynak. Hogy miért nem maradt itt tovább, pontosan nem tudjuk. De Firenzében is nyugtalanító a hangulat, úgy hogy Fontius előbb Pelagoba, majd Ghiaccetoba ment barátaihoz, míg végül 1493-ban a montemurloi Ker. Sz. János templomának plébánosa lett. 1511-ben még egyszer visszatért Firenzébe, ahol 1513-ban meghalt. Kívánsága szerint Montemurloban temették el.

Időrendben haladva, először a Vitéz Jánossal való kapcsolatára vonatkozó adalékokat ismertetjük. Kristeller *Iter Italicum*ában jelez egy XVI. századi másolatgyűjteményt a perugiai Biblioteca Augustában,[8] melyben többek között megtalálható Fontiusnak *De poenitentia* c. munkája, Giuliano Medicinek ajánlva, azonban az ajánlás szövegéből világosan kiderül, hogy az eredetileg Vitéz János számára készült, aki levelekkel és üzenetekkel hívta őt Pannóniába.[9] Lehet, sőt szinte bizonyos, hogy Fontius meghívásának gondolata Garázdától származott ugyan, de nyilván Vitézzel egyetértésben. Az erre vonatkozó, Fontiusnál említett levelek ugyan sajnos nem maradtak fenn, vagy legalábbis ez idő szerint nem ismeretesek, de az említett munka bevezetésében Fontius olyan jelzőkkel illeti

[7] Az 1—6. sz. jegyzetben megadott művek, valamint újabb kutatásaim alapján.

[8] KRISTELLER, P. O.: *Iter Italicum*, Vol. II. London—Leiden 1967.: Perugia, Bibl. Communale, Manoscritto J. 100. Cart. misc. XVI. ff. 301^{v}—312^{v}; Kristeller ugyanennek a munkának még egy kéziratát jelzi a Vatikáni könyvtárban, Vat. lat. 13. 679. jelzeten. Ez egy vegyes másolatgyűjtemény, melynek 270^{v}—278^{v} lapjain is megvan — bár csonkán — a *De poenitentia* c. Fontius-mű.

[9] A Giuliano Medicihez szóló ajánlás kezdete: „Johannis Histrigoniensis archiepiscopi nuper crebris litteris et nuntiis inuitatus, ut ad se in Pannoniam proficiscerer, cum aliquod munusculum mecum deferre statuissem: proximus diebus scripsi in dialogo de penitentia librum unum" (etc.) Az ajánlás a 8. sz. jegyzetben említett mindkét kéziratban megvan. A mű nyomtatásban is megjelent, hely, év, nyomda nélkül, ezt azonban még nem láttam.

Vitézt (theologum eruditissimum-nak és sacro sancte fidei et christiane religionis antistesnek nevezi), amiből világosan látszik, hogy személye és gondolkodása ismeretesek voltak előtte. Bizonyos tehát, hogy a *De poenitentiát* Fontius azzal a szándékkal írta, hogy Vitéz Jánosnak kedveskedjék vele, mivel azonban magyarországi útja ekkor elmaradt, a munkát Giuliano Medicinek ajánlotta fel.

Egy másik adat is arra mutat, hogy Fontius milyen mélyen érdeklődött Vitéz János iránt. Kristeller utal egy, a sienai Biblioteca Communale-ban őrzött kéziratra, amely Argyropilus Aristoteles fordításának csupán a Vitéznek ajánlott *De coelo* fejezetét tartalmazza.[10] A kódexet eredetiben megvizsgálva, előzéklapján Fontius (utóbb áthúzott) tulajdonosi bejegyzését találtuk meg benne (Bartholomaei Fontii et amicor [um]), valamint azt is megállapíthattuk, hogy a kéziratot elejétől végig Fontius lapszéli jegyzetekkel kísérte. Mindezek alapján bizonyosra vehető, hogy Vitéz iránti érdeklődésből íratta le magának a szöveget, sőt távolabbi feltételezésként talán arra is gondolhatunk, hogy ő volt az, aki Argyropilus figyelmét Vitéz Jánosra irányította.

A Fontius hagyatékában talált kéziratok között említve van egy következő című munka: *Vita Johannis vaivodae*. Ez nem lehet más, mint Hunyadi János életrajza, sajnos azonban a mű szövege ez idő szerint nem ismeretes.[11]

Ami Fontiusnak Sassettivel való kapcsolatát illeti, A. De la Mare említett tanulmányára kell hivatkoznunk.[12] Tudott dolog volt már eddig is az a körülmény, hogy Sassetti könyvtárából több kódex került Budára. A korábbi feltételezés szerint ez Sassetti végrendeletével, ill. halálával volt összefüggésben, vagyis 1488—90-re volt tehető. Most úgy látszik, hogy inkább akkor következett be, amikor Sassetti 1480-ban anyagi csődbe került és több kódexet el kellett adnia.[13] Ezek közül a Corvina-könyvtárban eddig is négy kódexet tartottunk nyilván, most ehhez két újabbat kell csatolnunk, részben De la Mare, részben saját kutatásaink alapján.[14] Ezekben szinte kivétel nélkül Fontius sajátkezű lapszéli jegyzetei, emendálásai is megtalálhatók. Nyilvánvaló, hogy ezek a bejegyzések még abból az időből származnak, amikor Fontius Sassetti könyvtárának gondozója, fejlesztője volt, mivel Fontius bejegyzései több más, egykor Sassetti tulajdonában volt kódexekben is kimutathatók. Vannak azonban olyan korvinák, amelyek előzetesen nem Sassettitől kerültek Budára és mégis felismerhetők ezekben Fontius bejegyzései.[15] Ezek akkor kerülhettek az

[10] Kristellernek a 8. sz. jegyzetben id. m.-ben: Siena, Bibl. Communale G. XI. 89. jelzeten.

[11] Trinkausnak a 4. sz. jegyzetben idézett első munkája I. Appendixe 126. lapján a 12. tétel.

[12] Vö.: 5. sz. jegyzet.

[13] De la Mare részletesen ismerteti Sassetti életét, valamint Fontiussal való kapcsolatát. Többek között megállapítja, hogy a korábbi véleményekkel szemben Sassetti nem kereskedett könyvekkel és csupán anyagi veszteségei miatt vált meg egyes kódexektől. Fontius 1471—72 körül lett Sassetti könyvbeszerzője, egyszersmind könyvtárának gondozója, egészen 1481-ig, amikor meghívták professzornak a firenzei stúdióba. Baráti kapcsolatuk azonban egészen Sassetti haláláig fennállott.

[14] A már általunk korábban is ismertekhez — milánói Miscellanea (Cod. 818.), modenai Strabo (Cod. 472.), New-York-i Cicero (Cod. 497.) velencei Suetonius (Cod. 3585.) — De la Mare megállapítása alapján csatolni kell a manchesteri Aulus Gelliust (Cod. 27. 900), melyet csak mikrofilmről ismerünk, és saját megállapításunk alapján a budapesti Egyetemi könyvtár Tacitus-kódexét (Cod. lat. 9.), melynek Mátyás címere szabad szemmel is látható módon egy Sassettiéhez teljesen hasonló címerre van ráfestve.

[15] A Corvina-könyvtár maradványai között jelenleg négy olyan kódexet tartunk nyilván, melyet Fontius másolt le (ld. felsorolásukat e tanulmány 6. sz. jegyzetében idézett kandidátusi értekezésem 92. lapján). Fontiusnak a korvinákban található egyéb bejegyzései közül már Fógel is felismerte a müncheni Seneca Thomas (Cod. 341.) és a velencei Suetonius (Cod. 3585.) kódexekbe írt, a művek tartalmát összefoglaló bejegyzé-

illető kéziratokba, amikor Fontius 1488—1389-ben Budán időzött. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Fontius lapszéli jegyzetei kétes esetben bizonyító erejűek lehetnek egy-egy kéziratnak a budai könyvtárba tartozására nézve. Így például a bécsi Cod. lat. 179. jelzetű, Petronius Arbiter *Satyricon*-ját is tartalmazó kéziratnál, melynek címlapját az idő folyamán megcsonkították, a lapszéli jegyzetek írása viszont nagyon hasonló Fontiuséhoz.[16] Egyébként Budik is említ egy Petronius kéziratot, amelyre rá volt írva, hogy „Bibliothecae Budensi relectus a Bartolomeo Fontio", ami nyilván azt jelenti, hogy Fontius elolvasta és emendálta is a szöveget. Hogy a Budik által látott kézirat azonos-e a Cod. lat. 179-cel, a kézirat csonkasága miatt ez idő szerint nem tudjuk határozottan megállapítani.[17]

A Fontius halála után tanítványa Francesco Pandolfini által összeállított jegyzékben 33. tételként szerepel: *De poetice ad Laurentium Medicem libri III.*, amit Charles Trinkaus első tanulmánya megjelenésekor még nem ismert,[18] azonban később megtalálta ezt Gombrich professzor, a Warburg Institute akkori igazgatója, három évvel később pedig, 1964-ben, ugyanazt megtalálta az olasz Giuseppe Velli is, aki Kristeller tanítványa volt. Kristeller Trinkaus rendelkezésére bocsátotta a kézirat mikrofilmjét, majd Gombrich is hozzájárult, hogy Trinkaus annak szövegét közölhesse.

A kézirat maga a párisi Bibliothèque Nationale kézirattárában található, jelzete Ms Lat. 7879., terjedelme 49 folió. Az írás Fontius autográfja, a kézirat címlapján Medici címere van. Mivel a mű Medici Lorenzonak van ajánlva, a Poétika elkészültének ante quem-je 1492, április 8., Lorenzo halálának napja. A terminus postquem megállapítása sokkal nehezebb. A műben ugyanis hivatkozás történik Phocilydes lírai költeményeire, melynek kéziratát — mint más helyről tudni lehet — Fontius 1485-ben ajánlotta a Poétikában is szereplő Francesco Pandolfini atyjának, Pierfilippo Pandolfininek. Ugyancsak utalás történik Valerius Flaccus Argonautica-jára, illetve Fontiusnak ehhez a műhöz készített kommentárjaira, amiről Fontius 1481—82-ben a firenzei stúdióban előadásokat tartott. A Poétikában ezt olvassuk: „Argonautica, cuius nuper interpretati sumus". A „nuper" eléggé tág meghatározás és valószínűnek látszik, hogy nem előadásaira, hanem arra a munkájára gondolt Fontius, amely még nem volt készen 1488 januárjában, mint erről ő maga Mátyás királyhoz intézett levelében említést tett. 1489 szeptemberében ugyancsak Mátyáshoz intézett levelében említést tett. 1489 szeptemberében ugyancsak Mátyáshoz intézett levelében a megküldött művek között nem tesz említést az Argonautica-ról, így lehetséges, hogy személyesen adta azt át a királynak Budán — bár maga a korvinabeli példány ez idő szerint nem ismeretes. Mindezek alapján az látszik valószínűnek, hogy a Poétikát Budáról Firenzébe való visszatérése után írta. De ennél jobban is megközelíthető a dátum, ha elolvassuk az ajánlás szövegét. Az egész mű cicerói modorban megírt beszélgetés Fontius és két fiatal tanítványa, Paulus Ghiaccetus és Francesco Pandolfini között. A dialógus helye Ghiacceto, ahol Fontius 1490. július 21. után időzött. Bár az egész beszélgetés képzeletbeli, mégis összefüggésben van az említett hellyel, melynek természeti szépségeit is ecseteli Fontius a bevezetésben.

---

seit. Ezeken kívül a magunk részéről már eddig is több kódexben találtunk Fontius által írt tartalmi bejegyzéseket, így a bécsi Cod. lat. 48.-ban (Nagylucsei Dóczy Orbán címerével), az ugyancsak bécsi Cod. lat. 799-ben (mely kétes korvina) és a Cod. lat. 2384-ben (mely hiteles korvina). Bizonyosnak látszik, hogy a hiteles és kétes korvinák újabb átnézésével lehetne még nyomokat találni Fontius itáliai és magyarországi működésére vonatkozóan.

[17] Vö.: Csapodi Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock.* Budapest 1973. 481—482. tétel.

[18] Vö. 4. sz. jegyzet.

Maga a Poétika három részre oszlik: 1. De dignitate poetices et poetarum, 2. De poeticis officiis, 3. De varietatibus poematum. Qui poetae in suo quisque genere floruerunt. Lehet, hogy ez a munka csak Fontius szűkebb baráti körében volt ismeretes, mégis igazat kell adnunk Trinkausnak, aki megállapítja, hogy Fontius Poétikája igen magas színvonalú, s abban látja jelentőségét, hogy a studia humanitatis fejlődésében ez volt az a történelmi pillanat, amely elvezetett egy formális poétika megírásához, amely 35 évvel előzte meg Girolamo Vida 1527-ben készült Ars poetica-ját s hét évvel előbb keletkezett, mint hogy megjelent Giorgio Valla Aristoteles Poetica fordítása 1499-ben.[19] Fontius azért írt poétikát, mivel a studia humanitatis programszerű tárgyalása és a bonae artis szisztematikus ismertetése rávezette őt ennek hiányára.

A poétikának jelenleg egyetlen kézirata ismeretes és ha volt is ennél több, az bizonyos, hogy nem lehetett meg Budán. De mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy éppen azok a Fontius-művek kerültek a szerző sajátkezű másolatában a Corvina könyvtárba, amelyek a poétikával a legközelebbi kapcsolatban állnak. A Mátyásnak ajánlott Opera omniában megvannak Fontiusnak mindazok az inaugurális beszédei, melyek közvetlenül megelőzték a poétika megírását s melyeknek nem egy passzusát a poétikában is megtalálhatjuk.[20]

A téma iránti érdeklődése azonban időben firenzei előadásainál korábbi időre is visszavezethető. Még tanuló korából fennmaradt kézirata (1464), mely többek között kivonatokat tartalmaz Christoforo Landino előadásaiból, melyeket az Horatius Ars poeticájáról tartott, de jegyzetei — Trinkaus megállapításai szerint — az ő saját eszméit is tartalmazzák a témára vonatkozóan. A poétika megírásához vezethette Fontiust az is, hogy ő maga is írt kommentárokat Persiushoz, Juvenalishoz és más auktorokhoz.

Nem célunk ezen a helyen Fontius Poétikájának részletes ismertetése, csupán annyit említünk még meg, hogy munkája második részében, a költészet etikai és filozófiai céjáról szólva merül fel nála az antik írók imitációjának kérdése, de óv attól, hogy az imitáció szolgai legyen. A legjobb költők is követnek el hibát („bonus dormitat Homerus"), ezért mindig tudni kell, hogy mit és mikor imitáljanak a költők.

Fontius kitűnően ismerte a klasszikus költőket s talán részben ez is az oka, hogy Poétikája eklektikus jellegű. Forrásaira rendszerint ő maga hivatkozik, de mindig közli saját kommentárjait is. Feltűnő a görög költők listájának terjedelmesebb volta a latinokénál, valamint az is, hogy ennek ellenére forrásai között nem szerepel Aristoteles műve, noha ez latin fordításban már a XIV. században is ismert volt. Mindamellett poétikája platonista és aristoteliánus is egyben, mivel a költészetet isteni eredetűnek tartja ugyan, de rámutat a reális élet megfigyelésének szükségességére is. A költészet a való élet imitációja.

Hogy azokra a magyar humanistákra, akikkel Fontius még ifjú korában kapcsolatban volt — és itt nemcsak Garázda Péterre, hanem Janus Pannoniusra is gondolunk — voltake, lehettek-e hatással az olasz humanista eszméi — e kérdés megvizsgálása a megfelelő szaktudomány kutatási körébe tartozik.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

[19] Vö.: BÁN Imre—KOLTAY-KASTNER Jenő: *Az olasz reneszánsz irodalomelmélete.* Budapest 1970. A Trinkaus által 1966-ban kiadott Fontius-féle Poétikára nem utal.

[20] Trinkaus 4. sz. jegyzetünkben idézett második munkájában, a Poétika szövegkiadásához írt tanulmányában több helyen utal erre a körülményre.

Egy 1495-re szóló érvágó kalendárium a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének állományában Bf 0930/14 helyszámon egy igen érdekes, nagy ritkaságnak számító ősnyomtatvány található. Az egyleveles, fólióméretű, latin nyelven vörös és fekete színnel nyomtatott munka a *Tabula minutionu[m] super meridiano Budensi anno d[omi]ni MCCCXCV.* címet viseli. Magyary-Kossa Gyula véleménye szerint ez az első magyar vonatkozású orvosi nyomtatvány.[1]

A nyomtatványról kiderül, hogy Johannes Winterburger bécsi nyomdász műhelyében készült, összeállítója pedig Muncz volt. Bár a kiadás éve a kalendáriumon nem szerepel, minden valószínűség szerint azt már az előző évben, 1494-ben kinyomtatták. Egyébként a közönség az időhöz kötött érvágáshoz aligha használhatta volna.

Az érvágó naptár könyvészeti leírását megtalálhatjuk a külföldi szakirodalomban: Hain 11 173, Denis 304, Denis Suppl. p. 617, Panzer III. 526.19, Graesse IV. 535, Langer-Dolch p. 38. No 13, Einblattdrucke 1023, Zinner 578, Oates 4034.[2] Nálunk pedig Ballagi Aladár (46), az ő nyomán pedig Magyary-Kossa Gyula írt róla.[3] Legfrissebb bibliográfiai ismertetése: C. I. H. 2348.[4]

Denisnél, Langer-Dolchnál, valamint az Einblattdrucke-ben a naptár Klosterneuburgban fellelhető példányának részletesebb leírását olvashatjuk. Ezek és elsősorban a Klosterneuburgból kapott fényképmásolat alapján tudjuk, hogy az ausztriai példány csonka. Két darabból ragasztották össze úgy, hogy közepén mintegy öt sornyi szelet teljesen hiányzik. Ennek következtében az érvágó táblázatban az április, május, október és november hónapok erősen megcsonkultak. Ezen kívül számos, kisebb-nagyobb szakadás és lyuk nehezíti a naptár szövegének folyamatos olvasását.

Denis arról is tudósít, hogy a klosterneuburgi apátság Ebel nevű tudós és buzgó könyvtárosa fedezte fel ezeket a csillagászati táblázatokat egy régi kötésben és ügyesen lefejtette azokat.

A külföldi szakirodalom részben a 18. század végéről, részben a 20. század elejéből való. (Kivéve Oatest és Zinnert, akik századunk közepén jelentették meg művüket.)

Ballagi 1925-ben publikált könyvészeti munkájában a fenti leírásokban szereplő kalendáriumnál teljesebb példányról beszél. Ez feltehetően az a példány, amely Bajmócon, a gróf Pálffy család birtokában volt. Erről megjegyzi, hogy „gyönyörű ép példány". Tudomása van a klosterneuburgi ágostonrendi kolostorban található csonka kalendáriumról is.

[1] Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek. III. köt. Adattár 1000-től 1700-ig.* Bp., 1931. 113—114. l.

[2] Hain, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum 1500. Vol. 1—2.* Stuttg., Cotta 1826—1838. — Denis, Michael: *Wiens Buchdruckergeschichte bis MDLX.* Wien, 1782. — Denis, Michael: *Annalium typographicorum* V. Cl. Machaelis Maittaire supplementum. Viennae, 1789. — Panzer, Georg Wolfgang: *Annales typographici ab artibus inventae origine ad annum MD post Maitarii Denissi. Vol. 3.*, Norimbergae, 1795. — Graesse, Jean Georg Théodor: *Trésor de livres rares et précieux ou nouveau dictionnaire bibliographique. Tom 4.* Lpzg., Paris 1900. — *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts.* Hrgsg. von Eduard Langer. I, l. Bearb. von Walther Dolch. Wien, 1913. — *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts.* Ein bibliographisches Verzeichnis hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Halle a. S., 1914. — Zinner, Ernst: *Geschichte und Bibliographie der Astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance.* Lpzg., 1941. — Oates, J. C. T.: *A Cataloque of the fifteenth-century printed books in the University Library Cambridge.* Cambridge, 1954.

[3] Magyary-Kossa Gyula: i. m. — Ballagi Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban. 1473—1711.* Bp., 1925.

[4] *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Ed. Géza Sajó et Erzsébet Soltész Bp., 1970.

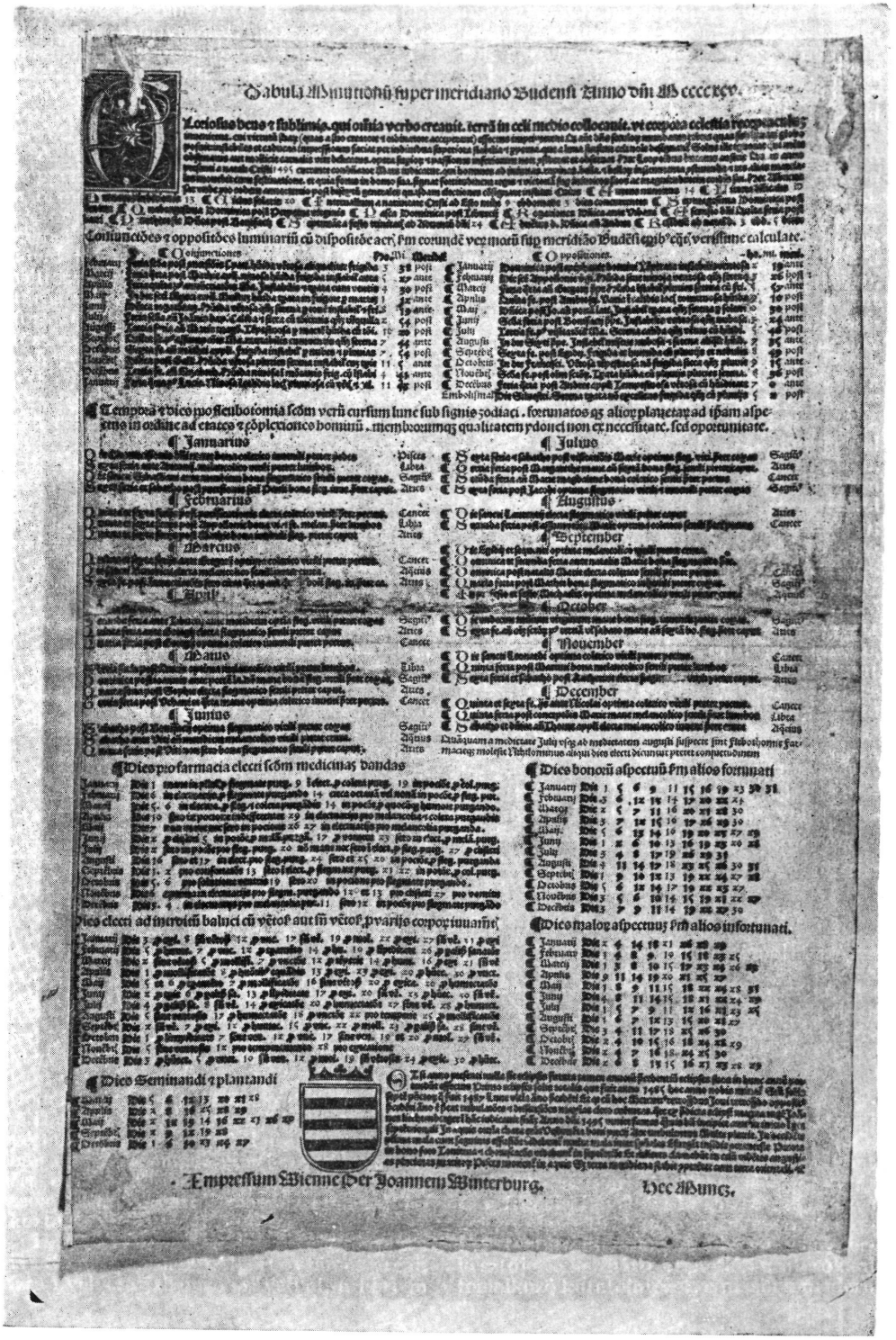

Tabula Mutationū super meridiano Budensi Anno dñi M cccc xcv.

Conjunctiones & oppositiões luminariū cū diſpoſitõe aeris, ſm eorundē vez motū ſup meridiõ Budēſi ejusq; verissime calculate.

Conjunctiones	Pro. hr.	Mens.
☽ ☌ ☉ Januarij	3	28 poſt
☽ ☌ ☉ Februarij	7	27 ante
☽ ☌ ☉ Martij	2	29 poſt
☽ ☌ ☉ Aprilis	2	30 ante
☽ ☌ ☉ Maij	2	30 poſt
☽ ☌ ☉ Junij	2	54 poſt
☽ ☌ ☉ Julij	1	20 poſt
☽ ☌ ☉ Auguſti	2	44 ante
☽ ☌ ☉ Septēb	11	5 ante
☽ ☌ ☉ Octobris	1	25 ante
☽ ☌ ☉ Novēbris	4	5 poſt
☽ ☌ ☉ Decēbris	11	49 poſt

Oppoſitiones	Pro. hr.	Mens.
☽ ☍ ☉ Januarij	2	13 ante
☽ ☍ ☉ Februarij	2	28 poſt
☽ ☍ ☉ Martij	2	28 ante
☽ ☍ ☉ Aprilis	2	29 poſt
☽ ☍ ☉ Maij	2	30 poſt
☽ ☍ ☉ Junij	2	24 ante
☽ ☍ ☉ Julij	1	48 poſt
☽ ☍ ☉ Auguſti	2	35 ante
☽ ☍ ☉ Septēb	9	15 ante
☽ ☍ ☉ Octobris	8	49 poſt
☽ ☍ ☉ Novēbris	7	15 ante
☽ ☍ ☉ Decēbris	7	0 ante
Embolismal	8	0 poſt

Temperá vico po ſiculotomia ſcõm verũ curſum lune ſub ſignis zodiaci. formatos q3 alios planetas ad ipam aſpectus in oblitz ad exactã & cõpletionẽ hominũ. meq; rogatus q3 ſatisfacerem p̃dicti non ex neceſſitate. ſed oportunitate.

¶ Januarius

☉ in ☌ ☽ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Piſces
☽ ꝑfect. cum ☉	Libra
☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Sagitt'
☽ ꝑfect. cum ☉	Aries

¶ Februarius

☉ intrat ſignũ ſuũ	Cancer
☽ ꝑfect. cum ☉	Libra
☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Aries

¶ Marcius

☉ intrat ſignũ ſuũ	Cancer
☽ ꝑfect. cum ☉	Aries
☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Aries

¶ Aprill

☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Sagitt'
☽ ꝑfect. cum ☉	Aries
☉ intrat ſignũ ſuũ	Cancer

¶ Maius

☽ ꝑfect. cum ☉	Libra
☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Sagitt'
☽ ꝑfect. cum ☉	Aries
☉ intrat ſignũ ſuũ	Cancer

¶ Junius

☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Sagitt'
☽ ꝑfect. cum ☉	Aries

¶ Julius

☉ intrat ſignũ ſuũ	Cancer
☽ ꝑfect. cum ☉	Libra
☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Aries

¶ Auguſtus

☉ in ſignũ ſuũ	Cancer
☽ ꝑfect. cum ☉	Aries

¶ September

☉ intrat ſignũ ſuũ	Libra
☽ ꝑfect. cum ☉	Sagitt'
☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Aries

¶ October

☽ ꝑfect. cum ☉	Sagitt'
☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Aries

¶ Novembr

☉ in ſignũ ſuũ	Libra
☽ ꝑfect. cum ☉	Aries

¶ December

☉ in ſignũ ſuũ	Cancer
☽ ꝑfect. cum ☉	Libra
☽ in ☌ ☉ ꝑ ſcõm ſuũ motũ	Aries

Dies pro farmacia electi ſcõm medicinas dandas

Januarij	Die 1	mane in p̃ſtõ	8	ſignat'	9	ſcõt	12	colat'	19	in pocio	26	purg.
Februarij	Die 6	in clyſtere	8	ſignat'	9	purgando	14	cura octaui	16	ſcõt	19	in pocio
Martij	Die 5	6	in clyſtere	8	ſignat'	9	colat'	14	in pocio	19	quocũq;	
Aprilis	Die 10	ſpo tpe	12	in clyſtere	19	in clyſtere	20	ſpo	21	in pocio	26	ſignat'
Maius	Die 1	ſpo tpe	8	in clyſtere	26	in clyſtere	29	ſpo				
Junius	Die 2	in pocio	5	in pocio	16	in clyſtere	17	ſpo	23	ſcõt	24	in pocio
Julius	Die 16	ſpo	18	in clyſt'	20	ſpo	21	ſcõt	22	in pocio	28	ſignat'
Auguſti	Die 1	2	in pocio	5	ſignat'	6	ſcõt	7	in pocio	8	ſignat'	
Septēbris	Die 1	2	in pocio	5	ſignat'	6	ſcõt	7	in pocio	8	ſignat'	
Octobris	Die 5	6	in pocio	19	ſpo	20	in pocio	21	ſignat'			
Novēbris	Die 1	2	in pocio	5	ſignat'	6	ſcõt	7	in pocio	8	ſignat'	
Decēbris	Die 3	4	in clyſtere	10	ſignat'	11	ſcõt	12	in pocio	19	ſignat'	

Dies electi ad inuriēdi balnei cū vētoſ aut cū vētoſ pariſ corpoꝛ iuuantes

Januarij	Die 3	ꝑpit.	5	ſtellat'	12	ꝑmut.	17	ſtiel.	19	ꝑmut.	22	ꝑpit.
Februarij	Die 5	ꝑmut.	7	ꝑpit.	12	ꝑmutatio	14	ꝑbu.	19	ꝑ ſtellatõ	26	ꝑpit.
Martij	Die 2	ſtiel.	6	ꝑmutat'	7	ꝑmutat'	12	ꝑmutat'	14	ꝑbum.	16	ꝑpit.
Aprilis	Die 1	ꝑmutatio	2	ꝑ ſtellat'	4	ꝑmutatio	13	ꝑpit.	23	ꝑpit.	29	ꝑbu.
Maius	Die 5	6	ꝑpit.	7	ꝑmutatio	16	ſtiel.	18	ꝑpit.	20	ꝑpit.	
Junius	Die 2	ꝑpit.	6	ꝑpit.	13	ꝑbum.	17	ꝑpit.	20	ſtiel.	23	ꝑbu.
Julius	Die 4	ꝑpit.	8	ſtiel.	14	ꝑpit.	20	ꝑbum.	27	ſtiel.	28	ꝑbum.
Auguſti	Die 5	ſtiel.	7	ꝑbum.	18	ꝑpit.	22	ꝑbu.				
Septēbris	Die 1	ꝑbum.	15	ꝑbum.	15	ꝑbu.	23	ꝑpit.	25	ſtiel.		
Octobris	Die 1	ꝑbum.	12	ꝑbu.	17	ſtiel.	18	ꝑbu.	23	ꝑpit.		
Novēbris	Die 1	ꝑbum.	8	ꝑbu.	17	ſtiel.	18	ꝑbu.	23	ꝑpit.		
Decēbris	Die 3	ꝑbum.	5	ꝑbu.	12	ſtiel.	19	ſtiel.	24	ꝑpit.	30	ꝑbu.

Dies ſeminandi & plantandi

Januarij	Die	5	6	13	20	21	25					
Februarij	Die	2	8	18	25	28	29					
Martij	Die	1	12	13	14	16	22	23	26	27		
Aprilis	Die	1	8	15	19	25						
Maius	Die	1	5	10	13	14	17	24	27			

Dies boni aſpectus ſm alios formati

☾ January	Die	1	5	6	9	11	15	16	19	23	30	31
☾ February	Die	3	6	12	14	15	17	20	22	24		
☾ March	Die	2	5	7	11	16	20	23	28	30		
☾ Aprilis	Die	3	5	7	12	15	19	26	29	30		
☾ May	Die	3	5	6	13	14	19	20	25	27	29	
☾ June	Die	1	2	6	10	13	16	19	23	26	28	
☾ July	Die	2	4	5	7	17	19	22	29	31		
☾ August	Die	3	13	14	19	21	23	25	28	30	31	
☾ Septēb	Die	1	9	10	12	13	19	22	24	27	28	
☾ Octobris	Die	5	6	12	14	17	19	22	25	27		
☾ Novēbris	Die	3	5	6	10	14	15	19	21	22	27	
☾ Decēbris	Die	3	7	9	11	14	19	22	27	30		

Dies malor aſpectus ſm alios infortunati.

☾ January	Die	2	4	14	18	21	26	28	29			
☾ February	Die	1	4	8	9	10	15	18	28	25		
☾ March	Die	1	3	8	10	15	17	23	25	26	29	
☾ Aprilis	Die	9	11	14	19	20	21	25	27			
☾ May	Die	1	6	9	11	15	18	22	24	25	31	
☾ June	Die	4	5	11	14	15	18	21	22	24	29	
☾ July	Die	1	3	7	9	11	12	16	21	23	25	
☾ August	Die	1	4	7	12	13	15	20	21	27		
☾ Septēb	Die	3	4	11	17	18	23	26	30			
☾ Octobris	Die	2	4	10	15	16	18	24	25	29		
☾ Novēbris	Die	2	4	7	14	16	24	25	30			
☾ Decēbris	Die	2	6	8	13	15	16	23	28	29		

Impreſſum Wiennę Per Joannem Winterburg. Hec Manu.

Oates szerint a naptár egy harmadik példányát őrzik a cambridge-i egyetem könyvtárában. Bal szélét, csakúgy mint az ausztriaiét, levágták. Az egyetemi könyvtárnak egyébként Sir Stephen Gaselee ajándékozta 1934-ben.

Klinda Mária a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1966—67. évkönyvében a könyvtár birtokában levő ősnyomtatványokat ismertető cikkében a következőket írja:

„A Deutsche Staatsbibliothektól kapott információnk szerint ma is csak két példányát tartják nyilván: a klosterneuburgi mellett egy teljes példányt Cambridge-ben."

Ebben az időben ugyanis a könyvtári példány nem volt található a helyén. Időközben azonban megkerült, és az általunk ismert szakirodalom alapján megállapíthatjuk, hogy a budapestivel együtt mindössze három darab található a világon.

A Szabó Ervin Könyvtár érvágó naptárát 1931-ben vásárolták meg hatszáz pengőért Ranschburg Gusztáv antikváriumából.[5] Ranschburgnak 126. számú, ugyanebben az évben kiadott könyvjegyzéke a 220-as tétel alatt írja le és méltatja röviden Muncz művét, árát hétszázötven aranypengőben jelölve meg. A katalógus címlapján pedig magának a kalendáriumnak kisebbített másolatát közli, amelyről az összehasonlítás után kiderült, hogy nem azonos a FSZEK által megvett példánnyal.

Magyary-Kossa Gyulának már idézett munkájában olvashatjuk a számunkra igen érdekes mondatot: „Nemrégiben Ranschburg budapesti antiquárius két (nem egészen ép) példányát kínálta megvételre; ezek egyike a székesfővárosi könyvtár birtokába került." Egyúttal közöl (az ő nyomán pedig Hints Elek)[6] egy, a naptár alsó részéről készült fényképmásolatot, amely az antikvár katalógus borítóján látható példány részletének bizonyult.

Mi lett ennek a példánynak a további sorsa? A könyvészeti leírások és az időbeni egybeesések azt a gyanút ébresztették, hogy ezt a példányt vásárolta meg Sir Stephen Gaselee, és adományozta a cambridge-i egyetemi könyvtárnak. Az onnan kért és kapott fotómásolat minden kétséget kizáróan bebizonyította ezt a feltevést: a Ranschburg által megvételre kínált másik példány Angliába került.

A FSZEK Budapest Gyűjteményének állományához tartozó naptár a balszélén kartonra van ragasztva. Ezt a szélét levágták, és így a kezdő G inicialé is csonka. A nyomtatvány közepén a kettéhajtás következtében törés keletkezett, amelyet később restauráltak. Az érvágó táblázat baloldali hasábjában egysoros szövegrész (az április hava) hiányzik. A szeptemberi részből pedig két, vörössel nyomtatott csillagképmegnevezést kivakartak. Egyéb lényeges csonkulás nincs a naptár teljes szövegében, így az jól olvasható.

A nyomtatvány vörös betűs kezdete a fentebb már leírt címet tartalmazza. Néhány üres sor után nagy, vörös iniciáléval kezdődik a bevezető rész. Ebből, többek között megtudhatjuk, hogy az 1495. év Marsnak az esztendeje lesz. Mars pedig rablásokra, háborúskodásokra, hadieszközök készítésére fogja indítani az embereket. A bevezető rész tíz sorában az adott év időszámítási tényezőit is felsorolja: aranyszám, vasárnapi betű, az indikció száma stb.[7]

Ezután egy hasábban folytatódik a naptár: *Coniunctiones et oppositiones luminarum cum dispositione aeris secundum eorundem verum motum super meridiano Budensi temporibus equinoctis verissime calculate.*[8] Alatta két hasábban tizenhárom, illetve tizennégy sorban az égitestek együtt-, illetve szembeállásának időpontjait tartalmazó táblázatokat

[5] Klinda Mária: i. m.

[6] Hints Elek: *Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében. 2. köt. Középkori orvostudomány.* Bp., 1939. 288. l.

[7] A középkori keresztény időszámítás elemeit lásd Szentpétery Imre: *Oklevéltani naptár.* Bp., 1912. 7. l. ssk. Az 1495. év naptárának táblázata: 114—115. l.

[8] A naptár rövidített szövegének kiegészítését, ill. feloldását részben a cikk szerzője, részben dr. Vida Tivadar orvostörténész végezte.

találjuk, majd a légköri változások leírását — tehát lényegében időjóslatokat — olvashatunk.

A baloldali, konjunkciókat felsoroló hasáb havonkénti időpont-megjelölésnél feltűnő, hogy a hónapok februárral kezdődnek, és januárral fejeződnek be. Az időpont-megjelölések azonosításából kiderül, hogy a hónapok elcsúsztak, így az eredetileg februárhoz írt napmegjelölés januárban, a márciusi pedig februárban van, és így tovább. Ez a tény sajtóhibát feltételez.

Ezután következik a tulajdonképpeni érvágó rész: *Tempora et dies pro fleubotomia secundum verum cursum lune sub signis zodiaci. fortunatosque aliorum planetarum ad ipsam aspectus in ordine ad etates et complexiones hominum. membrorumque qualitatem ydonei non ex necessitate. sed oportunitate.* Ezt a vörössel nyomtatott címet követi a havonkénti érvágások táblázata két hasábban. Megjelöli az érvágásra alkalmas napot, esetleges napszakot. Feltünteti az érvágásra szoruló személy korát, vérmérsékletét, és megnevezi az érvágásra alkalmas testrészt, valamint azt az állatövi csillagképet, amelynek e testrész a hatása alatt áll.

Az érvágó rész alatt a baloldali hasáb tizenkét sorában a purgálásra kijelölt napokat és a megfelelő gyógyszerek alkalmazását olvashatjuk: *Dies pro farmacia electi secundum medicinas dandas.* Mellette a *Dies bonorum aspectuum secundum alios fortunati*, vagyis a jó előjelű napok táblázata. Alatta pedig, ugyancsak a jobb oldalon a fentiek ellentéte a *Dies malorum aspectuum secundum alios infortunati* olvasható.

Ez utóbbitól balra találjuk a *Dies electi ad introitum balnei ventosis aut sine ventosis pro variis corporum iuvamentis* című fejezetet, amely a fürdőbe járás napjait és az ott alkalmazható gyógymódokat tünteti fel. A vetés és az ültetés napjainak ötsoros táblázatát adja a *Dies seminandi et plantandi* című rész, amely mellett a kis nyílt koronával tetőzött magyar címer fametszete található: fehér mezőben négy vörös pólya.

Ezt követi a kilenc sorban olvasható zárószöveg, amely különféle jóslatokat tartalmaz napfogyatkozásokról, illetve azok 1495. évi hatásairól: éhínségről, nagy esőzésekről, vérontásokról stb. A zárórész alatt a vörössel nyomtatott és a szerzőségre utaló *Hec Muncz* szavakat, ettől balra ugyancsak vörössel az *Impressum Wienne per Joannem Winterburg* szöveget találjuk.

Végezetül érdemes néhány sorban megemlékeznünk a naptár szerzőjéről, Munczról.[9] Egy másik, időrendben utolsóként ismert munkájának címe származásáról is árulkodik: „Astrologica operatio anni 1502. Per magistrum Johannem Muncz Wurtenbergensem super Viennensem meridianum calculata."[10] A róla szóló szűkszavú adataink szerint Johannes Muncz vagy Muntz a Württenberg fejedelemség Blaubeyern nevű helységében született. Születési éve ismeretlen. Bécsben a Szent István templom kanonokjaként működött. 1497-ben a bécsi egyetem filozófiai fakultásának dékánja volt. Korának egyik leghíresebb matematikusaként tartották számon. 1494 óta adott ki kalendáriumokat. Az évenként összeállított „prognostica a stellis sumta" Bécsben nagyon ismertté tették nevét. Langer-Dolchnál az ismertetett naptáron és a fentebb említett Astrologica operatio. . .-n kívül a neve alatt, Winterburg nyomdatermékeinek felsorolásában még három (köztük egy töredékes) munkáját találhatjuk. Muncz halálozási éve 1503.

A ritkabecsű ősnyomtatvány tartalmi feltárása, értékelése még hátra van. Ez a feladat elsősorban az orvostörténészekre vár.

SIPOS GYÖRGY

[9] DENIS, Michael: *Wiens Buchdruckergeschichte* . . . Wien, 1782. 296. l. — MAYER, Anton: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882. 1. köt.* 1482—1682, Wien, 21. l. POGGENDORF: *Bibliographisch-literarisches Handwörterbuch* . . . Lpzg., 1863. 2. köt. 239. l. — ROTERMUND: *Fortsetzung* . . . . Hildesheim, 1961. 5. köt. 197. l.

[10] Leírása: DENIS: i. m. 301. l. — LANGER-DOLCH: i. m. 48. l. No 31.

Egy XVI. századi nagyszombati kötéscsoport. (Oláh Miklós könyvtárának eddig ismeretlen kötetéről.) A budapesti Egyetemi Könyvtár a *Schedel Kronika* két példányát őrzi. Az első példányban (jegyzék 1. sz.) eddig publikálatlan bejegyzést fedtünk fel, melyet Oláh Miklós esztergomi érsek[1] 1557-ben írt a kötetbe. A kötéskutatás szempontjából azért terelődött figyelmünk e példányra, mert kötéstáblájának díszei teljes egyezést mutatnak az esztergomi Főszékesegyházi könyvtár Gratianus Decretumát tartalmazó ősnyomtatványának, továbbá az esztergomi Prímási Világi Levéltár 1553 előtti Protocollumának, valamint a nagyszombati Levéltár kamarai számadásainak 1556, 1560, 1565 és 1567-es köteteinek (Jegyzék 2—3 sz.) kötésén szereplő mintákkal.

A budapesti Egyetemi Könyvtár kérdéses kötetének meghatározásához meg kell vizsgálni a korszak eddig ismert nagyszombati kötéseit, annak érdekében, hogy az újonnan felfedezett kötet kötéscsoportjára vonatkozó ismereteinket tovább finomíthassuk.

A nagyszombati levéltárban kötéscsoportunknak egyetlen előzményeként említjük az 1533-as *Register Orpanorum* kötetet, amely bizonyos fokig még az 1530 előtti kötés stílushoz kapcsolódik.[2] 1680 előtt a most vizsgált együttes az első összefüggő kötéscsoport, jóllehet időközben más díszítésű kötések is készültek a város számára.

Nagyszombatban ugyanis 1556 és 1567 között az eredeti kötésben fennmaradt jegyzőkönyvek kötései nem mutatnak egységes díszítést. Ez egyrészt arra mutathat, hogy több könyvkötő működött a városban, másrészt arra, hogy esetleg egyes köteteket más városokban vásároltak.

Az 1557-es jegyzőkönyv kötése *MP.* és *GE.* jelzésű szalagokkal díszített, ezek egyezést mutatnak *pozsonyi*, *soproni* és *kőszegi* levéltári kötésekkel, valamint néhány nyomtatvány kötéstáblájával.[3]

Az 1561-es jegyzőkönyvet díszítő, 1542-es évszámmal ellátott szalagdísz ma még egyedülálló, azonban az 1563-as kötet kötésének *B. M.* és *H. R. 1560.* jelzésű szalagdíszei ismét *soproni* és *kőszegi* levélváltási kötéseken fordulnak elő, más díszítmények társaságában.[4]

1566-os jegyzőkönyv kötése egyik szalagjában *NP.* jelzés látható[5], figyelemre méltó azonban a másik szalag, amely lutheránus protestáns színezetet árul el Erasmus, Melanchton, Luther és Husz János feliratos arcképeinek alkalmazásával.[6]

Az 1570-es években még *HE* és magyar címer mellett elhelyezett *MP* jelzésű kötetek fordultak elő, hogy végül 1581-től egy egységes C. H. jelzésű csoportnak adjanak helyet.

A XVI. század nagyszombati kötésekre ugyanúgy, mint a közép-kelet-európai kötésekre általában jellemző volt, hogy díszítésük vaknyomásos, és még a század végén is

[1] (1493—1567.) Esztergomi érsek lett 1553-ban.

[2] Sz. Koroknay Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötőműhelyek.* Bp. 1973. 151 és 178. sz. (Művészettörténeti füzetek 6.) Esztergom, Főszékesegyházi könyvtár, Inc. I. 114 XV. és Inc. II. 34. XVI. jelzetű kötésekkel mutat egyezéseket.

[3] MP. GE. szignatúrák egyike vagy másika szerepel az alábbi köteteken: Pozsonyi Levéltár, K 116. — Soproni Levéltár, Árvaletétek kezelési könyve, 1578—1638. — Vas megyei Levéltár, Kőszeg Város Levéltára, Bürgerbuch 1612—1615. Lásd Sz. Koroknay Éva: *Nyugat-magyarországi könyvművészet.* Szombathely 1971. (Kiállítási katalógus).

[4] BM. HR. szignatúrák egyike vagy másika szerepel az alábbi köteteken: Soproni levéltár, Stadtbuch 1583—1586. — vas megyei levéltár, Kőszeg város levéltára Berck-Buch der Statt Gyns 1573.

[5] NP. Zsuzsanna alakja mellett szerepel még Selmecbánya levéltárában az 1613, 1633—1636 és 1645-ös köteteken más szalagokkal együtt.

[6] Mindez arra mutat, hogy a terület vallásilag korántsem egységes. Oláh Miklós sokat fáradozott a protestantizmus visszaszorításán, azonban mint írásaiból is kitűnik „fájdalommal kellett látnia, hogy a reformáció terjed" minden igyekezet ellenére. Protestáns tartalmú városi kötésünk készítésével közel egyidőben, 1567. okt. végén a korábbiak után még egy rendeletet eszközölt ki a királynál „a soproni kálvinisták és keresztség ismétlők ellen". Kollányi Ferenc, Esztergomi kanonok, Esztergom 1900. 133 és 134. l.

mértékkel használtak aranyozást. Jellemző továbbá a görgetőkkel vagy lemezekkel nyomott figurális és ornamentális szalagdísz, illetve négyszöget, oválist vagy háromszöget közelítő felületet kitöltő figurális vagy ornamentális minta. Ezek mellé olykor bélyegzőkkel nyomott díszek csatlakoztak. A figuális díszítmények, jelenetek, vagy jelenetsorok tematikus jellegűek, mondanivalójukat többnyire a szalagokban vagy a lemezekben szereplő feliratokkal is alátámasztották. Ezek az ábrázolások jobbára metszetes előképekre tekinthetnek vissza, így tematikában és megfogalmazásban egyaránt általában egymáshoz igen hasonlók.

Főleg a század első harmadára jellemzőek a vadászjelenetes ábrázolások, később úgy a szalagdíszek, mint a lemezzel nyomott figurális minták témájukat tekintve vallásos vagy mithológiai tartalmúak. Ezek mellett gyakoriak voltak a reneszánsz indák közé foglalt címerek és portrék, ez utóbbiak több esetben reformátorokat ábrázoltak. Ilyenek, mint láttuk, Nagyszombatban használt, esetleg ott készült kötéseken is előfordulnak. Általában kevesebb szerepet kaptak az ornamentális minták, ezek naturális jellegű indák, arabeszkek, szalagfonadékok, — vagy bélyegzőkkel nyomott liliomok és egyéb stilizált virág- és levéldíszek.

A görgetős, lemezpréseléses kötések sajátossága, hogy a minták között sokszor szignatúrákkal, betűjelzésekkel találkozunk. Vitatott, és minden esetben külön eldöntendő kérdés, hogy a szignatúra a könyvkötő vagy a szerszámkészítő személyére vonatkozik-e, mindkét lehetőségre akad példa.

A német területeken használt görgetők és lemezek mintáit már 1928—1929-ben közzétette Haebler,[7] mi azonban a kötéskutatás területén erre a korra vonatkozóan is csak most tesszük meg az első lépéseket, jóllehet elődeink a magyarországi kötéskutatás fontosságára már a múlt században felhívták figyelmünket.

Kiindulási pontunkhoz visszatérve megállapíthatjuk, hogy csoportunk darabjai beillenek abba az általános képbe, amit a 16. századi nagyszombati kötésekről jelenleg kialakíthattunk. A rendkívül szépen kidolgozott díszítőszerszámok lenyomatai igen mértéktartóan jelennek meg a kötéstáblákon. A gondosan készített köteteket mindössze három görgetős szalaggal díszítette a könyvkötő. A szépen formált makkos és rozettás indás szalag mellett reneszánsz indák közé helyezett elegéns portré sor jelentkezik. Végül a sokat ismételt Bűnbeesés — Rézkígyó, majd keresztrefeszítés és megdicsőülés jeleneteinek figurális megfogalmazásai ugyancsak művészethez értő kezekre vallanak. A nagyszombati levéltári kötések között kétségtelenül ezek a díszek képviselik a legmagasabb művészi színvonalat.

Kötéseink készítési ideje a nagyszombati levéltári kötések alapján mintegy 1556 és 1567 közé tehető. A levéltári kötések legtöbb esetben a tartalommal egykorúak voltak, de erre az időpontra utal Oláh Miklós 1557-es bejegyzése is. Az esztergomi Prímási Levéltár kötetének tartalma jóllehet korábbi, de igen valószínű, hogy a belső táblán fent látható „1566 febr. 8. Tyrnaviae" bejegyzés a köttetés időpontjára vonatkozik. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár ősnyomtatványának bejegyzéséről csak az állapítható meg, hogy XVI. századi, a bejegyzés azonban további érdekességet rejt.

A kötet egykori tulajdonosa, „Suskowich István", rokona lehetett a kroátiai származású Suskovics Péternek, aki 1561-ben lett esztergomi kanonok, ezt megelőzően Oláh Miklós káplánja volt.[8] Tudjuk róla, hogy 1567-ben egy misekönyvet vásárolt. 1583-ban halt meg Nagyszombatban.[9]

[7] HAEBLER, Karl: *Rollen und Plattenstempel des 16. Jahrhunderts I. II.* Leipzig 1928—1929.

[8] Erre az összefüggésre dr. Kovách Zoltán (Esztergom) hívta fel figyelmemet. Mind ezért, mind kutatásaimban nyújtott szíves segítségéért köszönetet mondok.

[9] Kollányi i. m. 171. l.

Az egykorú levéltári kötések a lokalizáláshoz igen fontos támpontot nyújtanak, bár ezt a kérdést ugyanúgy mint az egyes nyomdákhoz láthatóan kapcsolódó kötések esetében, minden alkalommal külön vizsgálat alá kell venni. A készítési hely csak több tényező egybehangzó tanúsága után állapítható meg biztonsággal.

Jelen esetben a nagyszombati levéltár, valamint az akkor Nagyszombatban székelő esztergomi Prímási levéltár kötetei a nagyszombati eredet felől nem hagynak kétséget. A két nyomtatvány bejegyzései tovább szűkítik a kört, és ez esetben a protestantizmus ellen harcoló Oláh Miklós esztergomi érsek közvetlen környezetében működő könyvkötőműhelyre kell gondolnunk.

Oláh Miklós esztergomi érsek jeles könyvgyűjtő hírében állott, mégis kevés olyan kötetet tudunk ma felsorakoztatni, amelyek bizonyosan könyvtárából származnak. 13 kötetet őriz a kismartoni ferences rendház, legutóbb 1968-ban Soltészné[10] további két kötetet tudott azonosítani.[11] Ezt a sort most az egyetemi könyvtár 1567-es bejegyzésű kötetével bővíthetjük, amellett, hogy egy, a XVI. században Nagyszombatban működő könyvkötőműhely létét sikerült rekonstruálnunk.

Jegyzék

A nagyszombati kötéscsoport kötetei

(cca 1556—1567)

1. *Budapest, Egyetemi Könyvtár:* Inc. 648. (Sajó—Soltész 3040)
(Schedel, Hartmann): *Liber chronicarum.* Augsburg. Johann Schonspreger in vigila purificationis Mariae (1. Febr) 1497.
Oláh Miklós 1557-es bejegyzéseivel.
2. *Esztergom Főszékesegyházi Könyvtár.* Inc. I. 6. XV. (Sajo—Soltész 1447. — Hain 7896) Gratianus: *Decretum.* Cum apparatu Johannis Teutonici et additionibus Bartholomaei Brixiensis. Basel, Michael Wnssler, Non. Sept (5. Sept.) 1482.
Suskowich István XVI. sz.-i bejegyzésével.
3. *Esztergom, Prímási világi Levéltár: Protocollum* E. Liber Sancti Alberti. Urbáriumok, tizedjegyzékek, vámkivetések 1553 előtt.
Bejegyzése: „1566 febr. 8. Tyrnaviae"
4. *Nagyszombat, Levéltár, (Trnava Metsky archiv): Rationes Camerae* 1556, 1560, 1565, 1567.

A nagyszombati kötéscsoport szalagdíszei

(cca 1556—1567)

I. Reneszánsz indák között négy medaillonba foglalt éremszerű portré váltakozó sora. Sz: 2,3 cm.
II. Egészalakos jelenetsor, négy mezőben, egysoros feliratokkal: 1. PECCATVM a.) b.) 2. SATISFACTIO 3. IVSTIFICATIO Sz: 2. cm.
1. a. A középütt elhelyezett fától balra Ádám, jobbra Éva almát tartó alakjával, a fa tetejéről Éva felé sziszegő kígyóval.
1. b. A Rézkígyó jelenete. „Csinálj egy tüzes kígyót és erősítsd a póznára" (Számok könyve 21. 4—9.)

[10] Soltész Zoltánné: *XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlékkönyvtár antiqua gyűjteményében.*
[11] Gyöngyös, Ant. 543 (1546-ból) — Országos Széchényi Könyvtár Ant. 6685. (1559-ből).

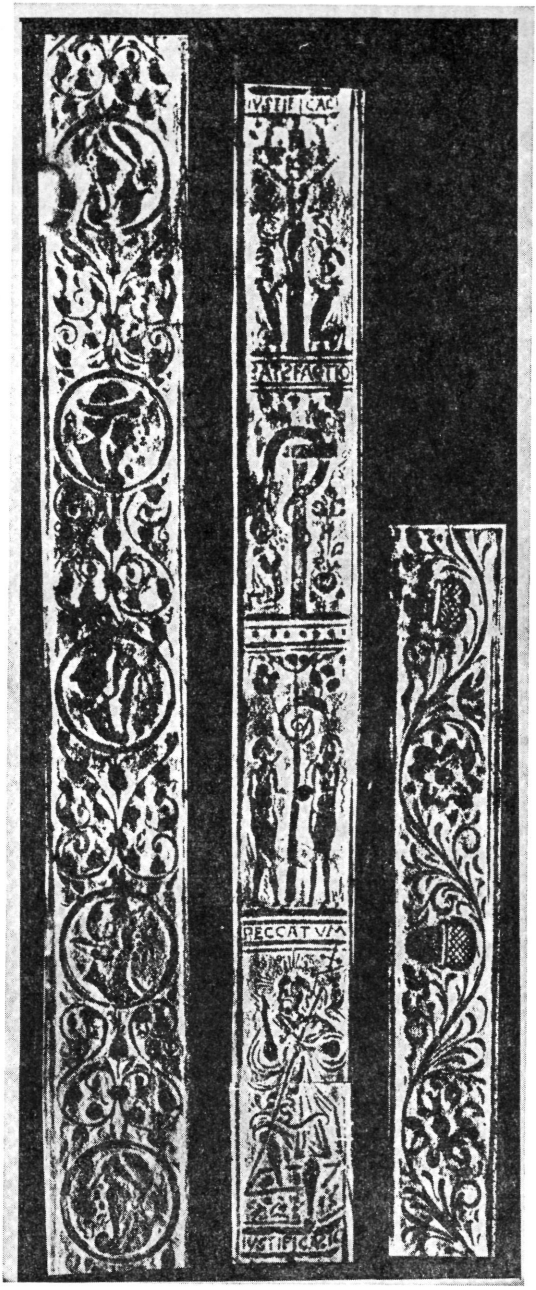
IVSTIFICAC
PECCAT VIA

2. Középütt elhelyezett Krisztus a kereszten, kétoldalt a térdelő Mária és János alakjával.
3. A sírból, — antik szarkofág — kilépő diadalmas Krisztus, keresztet tartó alakja, vagyis az „elégtétel" jelenete.
A képen látható sorrend: 3, 1, a—b, 2.
III. Lágy hajlású hullámvonalú inda makkokkal és rozettákkal. Sz: 1,8 cm.

Sz. Koroknay Éva

Ferenczffy Lőrinc nyomdai reklámlevele 1628-ból. Ferenczffy Lőrinc nyomdász tevékenységének megrajzolásához egyre több adat gyűlt össze, főleg az utóbbi évtizedekben. Levéltáraink őriznek eddig ismeretlen adatokat a nyomdászat iránt szenvedélyesen érdeklődő királyi secretarius majd consiliarius tevékenységéről, ezekből a Sopron városához írt 1628-as reklámlevelet mutatjuk be.

Már Miller Jacob Ferdinánd kiadta azt a Pázmányhoz írt Lósy Imre-levelet, melyben a püspök lebecsülő véleménye olvasható Ferenczffy nyomdavásárlásáról; nem tudja, mit fog vele kezdeni, „mert számtalan sok dib-dáb vagyon a' Typographiához."[1] Az új tulajdonos azonban telve volt tervekkel, munkához látott, megírta nyomdatörténetünk egyik első ismert nyomdai reklámlevelét. Ajánló levéllel fordult Sopronhoz, és ez érthető is, hiszen 1628-ban újra az író—humanista Lackner Kristóf volt Sopron polgármestere. Az a Lackner, akit Ferenczffyvel annak nyomdai felkészültsége is összekötött már az 1620-as években, hiszen leveleskönyve tanúsága szerint Fereczffy irányította 1625-ben a bécsi Gelbhaar nyomdában Lackner *Salicetum Semproniense* verseskönyvének megjelenését.[2] Lackner eddig nyomdai gondokkal küszködött, a húszas években írt munkái ezért jelentek meg Bécsben, ill. Tübingában. A Sopronkeresztúrról Csepregbe átköltözött Farkas Imrével nem dolgoztatott, mert annak elhasznált betűkészletét még az 1621-es csepregi városégés is megrongálta.[3] Ferenczffy reklámlevelét humanista formulával kezdi. Az élet értelmét a jó emlékezet és a barátság fenntartásában látja, azonban ennél is fontosabb a haza díszítése. Horatiusi képpel, az 1620-as évek végének békéjét a fegyvercsörgetés utáni csenddel, a kikötőben horgonyra erősített hajó képével jeleníti meg.

Ezután tér a lényegre, bejelenti a soproni tanács prudens és circumspectus urainak, hogy könyvek kiadására vállalkozik, és büszkén közli, hogy minap Prágából teljes nyomdát vásárolt, melyet az utolsó tulajdonostól hamarosan elszállíthat. Művek közzétételére a patronusok díszét, ezt a nemes várost is meg akarja nyerni, az ügyet persze a tanács szabad tetszésére, nemeslelkűségére hagyja. Ezek a Ferenczffy-levél főbb gondolatai.

Az 1628-ban már betegeskedő Lackner új művet nem írt, tehát nem foglalkoztatta a pozsonyi nyomdát. A város tanácsa a jó kapcsolatokat ápolva bizonyára ajándékkal viszonozta a számunkra fontos királyi tisztviselő ajánlatát. A soproni levéltár további tüzetes vizsgálata esetleg fényt deríthet arra, hogy mégis nem foglalkoztatta-e Ferenczffyt a város? A jó kapcsolat később is fennállt. 1632-ben magyar nyelvű levélben kérte a főexpeditor a

[1] Lósy Imre levele Miller Jacob Ferdinánd Pázmány-levelezés kiadásában olvasható, 1822. I. 219. l.
[2] Ferenczffy Lőrinc és Lackner Kristóf kapcsolatáról készülő, *Lackner Kristóf leveleskönyve* c. dolgozatomban szólok részletesebben.
[3] Farkas Imre nyomdájáról ld. dolgozatomat a *Magyar Könyvszemle* 1973. 3—4. számában *Farkas Imre sopronkeresztúri és csepregi nyomdája (1608—1643)* címen. A Farkas-nyomda sorsáról helytörténeti adatok, kéziratos források alapján ír Katona Imre a *Vasi Szemle* 1973. 1. számában. Lackner Kristóf tübingai nyomtatványairól, ill. a Bécsben Gelbhaarnál megjelent versesnyomtatványáról ld. Kovács József László: *Lackner Kristóf és kora.* Sopron, 1972.

kancellária egy levelének Szombathelyre továbbítását Lackner utódától, Artner Farkas polgármestertől, két év múlva pedig Artner Erhardot kérte meg a kancellária szükségletére beszerzett újbor megvizsgálására.[4] Ferenczffy és Sopron kapcsolatának azonban az alábbi közlendő levél a fontos dokumentuma. Nem lenne meglepő, ha a nyomdát propagáló levél változata más hajdani szabad királyi város levéltárából is előkerülne.[5]

Generosj ac Prudentes et Circvmspectj Dominj et fautores observandissimi.

Salute et serujitiorum meorum Promptissima commendatione praemissas. Scite dictum trjtum illud, Ortus nostri Partem, partim Patrja, partim Amitj nostra uendjcant, huius ego bene memor quod amitorum fuit, eius exertitium et Praxis quotidie offerebatur, quod patriae debebatur, uetus voluntas huc usque exercjtium et Praxin extendit, Res in eo est; Labor multarum gentjum ac rationum in concelebrandis et ornandis Patria et ratione Propria, me quoque Permouit ut simile de inclyto hocce Regno et Regni Indigenis Pertentarem, et ljcet ob multas ujcissitudjnes temporum et armorum strepjtus jactata fuerit cymba horum mercjum, jam tamen numire ProPjtio uideretvr aura initiori fierj et quod dicitur, in Porta nauigarj, et Pone littys anchoras figj. Pro edjtione operis moljtj, cuius frontispjcjum et summa est huiusmodj titulo seu inscriptione comprehensa, comparauj nuper Pragae typographiam plenam, ut eo commodjvs vltima manus operj, (exusionem puto) apportetur jam tandem; Multis humeris et lacertis, hac quidem uice, imPar onus plerae exolutionis: Multj et svmmates Regnj et Maecenates beneuolique huc symbola sua contulervnt, Idem et Respubljcae praestiterunt, Ego cupjens hoc instjtuto patronorum (az 1.r vége) decvs huic quoque Inclytae Reipublicae evadere, Intermittendum rem petauj, quid oportunitatem et commodjtatem hanc inclyto Senatuj proponerem et offerrem. Factuae sunt Dominationes Vestrae ut celebrjtas et famae inclyti huius Regnj, etiam adminiculo et fauenti Promotione magis uigent, quam ut tenuitas mea, uel mora ob defectum, uel certe aliqua insuffitientia umbram negotio generare debeat. Caeterum causam ipsam relinquo Do(minationum) Vestrarum et libertatj et liberaljtatj. Quorum beneuolentiae me commendans, easdem in relinquo me offjciose denouens optjmi ualere peradfio.

Dabam Viennae die 27 Mensis July. Anno Dominj 1628.

Earundem Dominationum Vestrarum

Servitor additissimus

Laurentius Ferenczffy

(Soproni Városi Levéltár, Lad. XXIV et Y, Fasc. XIII. Num. 877.)

Kovács József László

Ismeretlen Weszprémi-kézirat az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban. Bél Mátyás orvosi kapcsolatait kutatva Haan Lajosnak 1879-ben mondott akadémiai székfoglalója alapján[1] az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében levő Bél Mátyás-kézirathagyatékot néztem át iratonkint.[2] Ha netán meglep valakit, hogy a katolikus egyházfő könyvtárába odakerülhetett az evangélikus szuperintendens és teológiai tanár kéziratos hagyatéka, nem szabad figyelmen kívül hagynia két tényezőt. Az egyik az, hogy Batthyány felismerte: korában a racionalista hitetlenség sokkal inkább veszélyezteti a katolikus hitet, mint a háromfelé osztott protestantizmus.[3] A másik, amit a

[4] A csak idézett Artner Farkashoz, ill. Artner Erhardhoz címzett levél a Soproni Állami Levéltárban található, Lad. XXIV et Y, Fasc. XIII. Num. 900, illetve Lad. XIX. et T, Fasc. III. Num. 158 számon.

[5] Ferenczffy Lőrincz szövegében közzétett nyomdai reklámlevelét Tirnitz Józseffel, a Soproni Állami Levéltár igazgatóhelyettesével olvastam össze.

[1] Haan Lajos: *Bél Mátyás*. Budapest, 1879. 18. 65.

[2] Coll. Batthy. Cat. X. Hist. Tit. VII.

[3] Meszlényi Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707—1945)*. Bp. 1970. 126.

korabeli *Mindenes Gyűjtemény* is megírt róla 1789-ben, hogy ti. buzgón és költséget nem kímélve igyekszik minden Magyarországra vonatkozó írásművet megszerezni.[4]

Az említett Bél-iratkötegben egyszerre csak ismerős kézirat került a szemem elé — már majdnem a vége felé a kötegnek. *Supplementa ad Biographiam Medicorum Hungariae et Transilvaniae suis quaeque Locis inserenda vel corrigenda aut inde delenda:* — magyarul: Kiegészítések a Magyar- és Erdélyország Orvosai Életrajzához, melyeket a maguk Helyein kell beiktatni vagy kijavítani vagy onnan törölni. Következik hat, kézzel teleírt oldal a sajtó alá készített változtatásokkal kezdve a 2. cikkelytől a 10.-ig. Hetedik oldalként a mű 1. kötetének („Centuria prima") a címlapja következik ugyancsak kézzel írva. Rajta felül ez a megjegyzés: „Operis hujus Titulum hunc esse vellem." — azaz: Ezt szeretném e mű címoldalául. Az oldal alján pedig ez a „Nota bene": „Nollem in prima pagina Nomen meum adponere, nam id praeterea in Articulo ultimo in adjecta Nota, et asterisco signata, indicabitur." Magyar fordításban: Nem akarnám az első oldalra odatenni a nevemet, hiszen azt különben is feltünteti az utolsó cikkelyben odavetett, csillagos megjegyzés. S valóban, az I. kötet címlapjáról hiányzik a szerzőnek, Weszprémi Istvánnak a neve.[5] A „nollem" ill. a „vellem" idealakok egyesszám 1. személye azt sugallja, hogy maga a szerző, Weszprémi István írta le ezeket a sorokat.

Nem cáfolja ezt a feltevést az iratköteg és a borítólap közé csúsztatott betétlap, amelyen más kéz írásával a következő feljegyzés olvasható: „Histor: VII. a. 19. Supplementum ad Geographiam Medicorum Hungariae et Transylvaniae Suis quaeque Locis inserenda vel delenda, aut corrigenda, quo autore, unde comparatum non liquet." Nyilván a prímás valamelyik udvari papja jegyezte be, tévesen Geographiának olvasva a Biographiát, hogy nem tudni, ki a szerzője e kiegészítéseknek, sem azt, hogy honnan vásárolták. Némethy Lajos (1840—1917) egyháztörténész, aki később **átlapozta** a Bél-hagyaték iratait, ceruzával áthúzta a „Geo" szórészt, a „Bio" szócskát írva föléje. Ugyancsak ceruzával beírta a „Transylvaniae" szó után a 2 sor közé a szerző nevét: „Steph. Veszprémi".[6]

Hozzáláttam ezután a kéziratban javasolt változások egybevetéséhez az 1784-ben megjelent könyv szövegével.

A 2., Aemilius Julius-t tárgyaló cikkelyben a nyomtatott szöveg tárgyesetbe teszi a budai Sodalitas Litteraria Danubiana tagjainak a nevét. Közülük a krakkói „Vinifer Erasmus" a kéziratban „Pinifer Erasmus"-ként szerepel. Ami a testület elnökét, a veszprémi püspököt illeti, Wallaszky Pál műve,[7] amelyből Weszprémi István a névsort idézi, nem említi a nevét. A nyomtatott szövegben szerzőnk hozzáteszi, hogy Szentiványi Márton *Dissertatio Paralipomenon*-ja sem említi.[8] Valójában ifj. Vitéz János volt.

Egészen jelentéktelen stiláris eltérést vettem észre az Apáczai Jánosról szóló 4. cikkely 6. pontjában.

A Bejthe Istvánnal foglalkozó 8. cikkely kéziratos változatában aláhúzott a pótlás egész szövege. Ezzel szemben a nyomtatott szövegben egyetlen szót szedtek kurzívval: Pazmanus, azaz Pázmány bíborosérsek nevét. (A kéziratban ez a név németesen így szerepel: „Pazmannus", két n-nel.) A vele kapcsolatos megállapítás viszont élesebbnek tűnik a

[4] MESZLÉNYI, i. m. 124.

[5] Batthyány-gyűjt., Cat. X. Hist. Tit. VII. a. 19. Vö. WESZPRÉMI István: *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia.* Centuria Prima. Lipcse, 1774. Címlap.

[6] Ld. a 2. ill. 5. jegyz.-ben i. h. Némethy Lajos kézírásának azonosítását V. Kovács Sándornak köszönöm.

[7] Ld. WESZPRÉMI i. m., a 2. és 3. lap apróbetűs jegyzete. Wallaszky Pál művének a címe: *Tentamen historiae litterariae sub Matthia Coruino rege.* E mű 74. lapjára utal.

[8] Ld. a 7. j.-ben i. h.

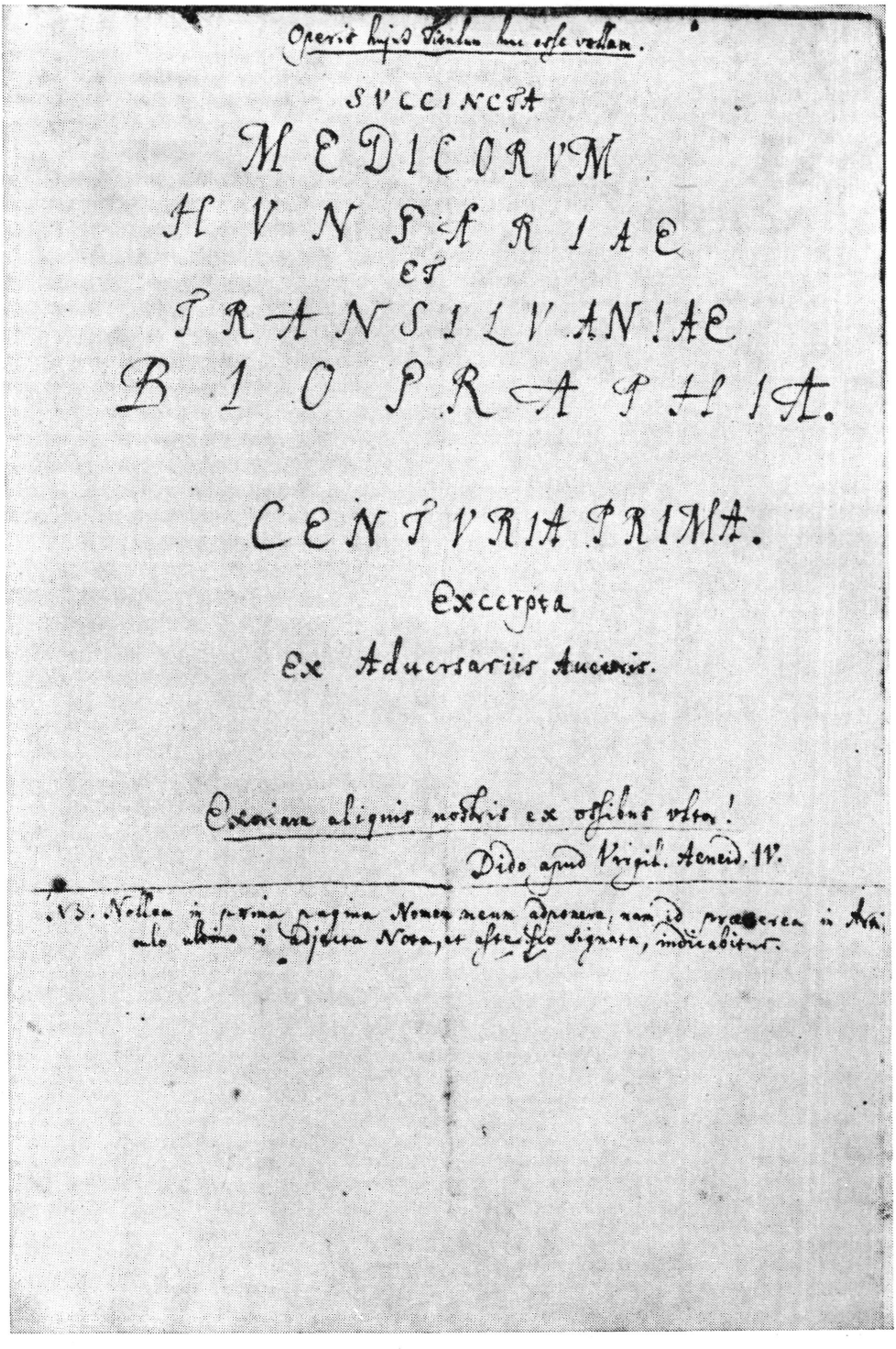

Operis hujus Titulum hunc esse vellem.

SVCCINCTA
MEDICORVM
HVNPARIAE
ET
TRANSILVANIAE
BIOPRAPHIA.

CENTVRIA PRIMA.

Excerpta
Ex Aduersariis Auctoris.

Exoriare aliquis nostris ex ossibus vltor!
Dido apud Virgil. Aeneid. IV.

NB. Nollem in prima pagina Nomen meum adponere, nam id praeterea in Articulo ultimo in adjecta Nota, et asterisco signata, indicabitur.

nyomtatásban, mint a kéziratban. Itt így ír W. I.: „. . .et quare hoc ita factum sit, edocet acerbius R. E. Cardinalis, Pazmannus. . .", azaz: . . .s hogy miért történt így, arról keserűen (vagy: epésen) tudósít a római egyház bíborosa, Pazmann. A nyomtatott szövegben ugyanez így hangzik: „. . .quare id factum ita sit, mordacibus, pro more suo, verbis, docet Cardinalis Pazmanus. . .". Magyarul: „. . .hogy ez miért történt így, szokása szerint csípős (szószerint: harapós) szavakkal tudósít Pázmány bíboros. . .[9]

Bejthe műveinek a felsorolásában lényegtelen eltérések vannak a kurzív szedést, a szórendet és a ragozást illetően.

Érdekes a 8. helyen szereplő mű címe: A kézirat így idézi: „Fives Könüv, füvecnec és fáknac nevekröl" stb. Hozzáteszi: „quae sequuntur, addenda sunt omnia" — ami még következik, nyilván a címlapon, mind hozzá kell tenni. A nyomtatott könyvben ez meg is történt, de már átírva a XVIII. századi magyar helyesírás szerint.[10]

A 16. cikkelyben (Csuzi Cseh János) minden változtatás átkerült a nyomtatott szövegbe. A 19. cikkelyben (Draco) egy szó az eltérés. Bonfini bírálójának Decsi Jánosnak a nevéhez került ez az előnév: „Barouius".[11] (Baronyai)

A 20. cikkely (Dudith András) rövid betoldása változatlanul, a 21. cikkely (Erzsébet királyné) hosszabb lélekzetű csillagos jegyzete rövidebb alakban került a könyvbe.[12]

A 22. cikkely személye mellől elmaradt mind az eredetileg szerepelt Balassi, mind a változtatásként javasolt Balásfi előnév, úgyhogy a cikkely szereplőjeként megmaradt: „Ellebodius (Nicasius)".[13]

A Galeottoval foglalkozó 29. cikkely javasolt csillagos jegyzete, ahol Wallaszky már említett művét idézve szerzőnk megígéri, hogy az általa említett Mátyás korabeli 3 orvoshoz a második Centúriában még kettőt fűz majd hozzá, a nyomtatásban több, mint 20 sorral bővült. Ebben előfordul a Caserta-i püspök, akiről a III. cent. I. és II. cikkelyében írt, továbbá Valor Fülöp és Váradi Mihály, akik az I. cent. 65. és 96. cikkelyében kaptak helyet. Ugyanitt szerepel egy elírás is, amit nyomtatásban majd az „errata"-jegyzék hoz helyre.[14]

Jelentéktelen stiláris változásokkal és rövidítésekkel ment át a sajtón mindaz a változás, amit Weszprémi a 31. cikkellyel (Hellenbach) és a 34.-kel (Hofsteter János Ádám) kapcsolatban javasolt. Utóbbinak a műveit felsorolva a mesterséges cinóberről írt traktátusánál a nyomtatott szövegből kimaradt a kérdés: „an editus?" — vajon ki lett-e adva. A csillagos jegyzetben szereplő versből lemaradt egy sor, ez azonban sajtóhiba, amit pótolt az errata-jegyzék.[15]

A Kölesériről szóló 47. cikkelyben, művei felsorolásában, a 2.-nál írásban kimaradt az értekezés címe, de nyomtatásban megvan: *De Sacrificiis* — az áldozatokról. A 3. műnél viszont a vonatkozó bibliai hely van másként megadva az írott változtatásban, mint a nyomtatottban.[16]

A Madai Dávid Sámuelt tárgyaló 54. cikkelyben az 5. mű címénél pontosabb a nyomtatott szöveg a kéziratos javaslatnál, mert a *Vollständiges Thaler-Cabinet* c. numizmatikai katalógusnak mind a 4 kötetét felsorolja (a IV. k. 1774-ben jelent meg), sőt, hozzáteszi a gyűjtemény értékelését is: „Nem könnyű a magánemberek között" — kimaradt: találni

[9] Ld. Weszprémi i. m. 14.
[10] Uo. 15.
[11] Uo. 32.
[12] Uo. 40.
[13] Uo. 40.
[14] Uo. 51—52.
[15] Uo. 72.
[16] Uo. 86. A kéziratban több hely is szerepel, a nyomtatásban csak a Gen. (1 Móz.) 22, 18.

olyan valakit — „aki a talléroknak olyan bőséges és választékos gyűjteményén örvendeznék, amit bizonyára senki a kutatók közül nem hagy megnézetlenül.[17]

Moller Ottó Károly életével kapcsolatban (59. cikkely) az írásban javasolt törlés benn maradt a nyomtatott szövegben. Csekély stiláris változtatással arról szól, hogy az 1761. augusztus 4-i nagy besztercebányai tűzvész idején, amikor több mint 300 ház leégett, és 150-en lelték halálukat, Moller lakberendezésének és könyvtárának nagyobb része is a tűz martaléka lett. Nem sokat változtat ezen, hogy a hiba-jegyzék törlendőnek tünteti fel ezt a hosszú mondatot. . .[18]

A Pápai Páriz Ferencről és műveiről szóló 63. cikkelyben két jelentéktelen stiláris eltérést találtam. Ugyanott csekély változás van az 1. művével kapcsolatos román versben.[19]

A 72. articulus szövegébe maradéktalanul bekerült a himlőoltással kapcsolatos csillagos jegyzet, amelyben Weszprémi kiáll Raymann eperjesi orvos elsőbbsége mellett a britekkel szemben.[20] Hasonlóan változatlanul vette át a nyomda a Stock Jánossal, Zsigmond és Albert magyar királyok udvari orvosával kapcsolatos szövegmódosítást.(86. cikkely)

Tsókás Péter harmadikként felsorolt munkájának címe élesebben jezsuitaellenes fogalmazású a nyomtatott könyvben, mint Weszprémi István kéziratos korrekció-javaslatában. Ebben csak annyi az él, hogy a rend kolozsvári gimnáziumát így aposztrofálja: „in gymnasio Jesuipolitano" — Claudiopolitano helyett. A nyomtatott szövegben ugyan „Claudiopolitano" van, de utána következik ez az éles kitétel: „a nouis Societatis Judae monachis", magyarul: Júdás Társaságának új szerzetesei által. Különben a mű teljes címe: „*Theorematum, de puro expresso Dei verbo*, tam scriptis, quam viva voce tradito, et pari utriusque autoritate, an. 1581, in Gymnasio Claudiopolitano in Transilvania, a novis Societatis Judae monachis propositorum *examen et refutatio*. Accedunt orthodoxae assertiones de auctoritate et necessitate ac fine sacrarum litterarum, certissimis Scripturarum testimoniis, et sacris antiquorum Patrum scriptis comprobatae". Magyarra fordítva: Az Isten tiszta és kijelentett, mind írásban, mind pedig élőszóval áthagyományozott igéjével, s e kettő azonos tekintélyével kapcsolatos, 1581-ben az erdélyi Kolozsvár gimnáziumában a Júdás Társasága új szerzetesei által előadott elméleteknek vizsgálata és cáfolata. A könyv egyébként 1584-ben jelent meg Genfben.[21]

Hasonló a helyzet a 4. munkával kapcsolatban, amely szintén egy jezsuitaellenes röpirata Tsókásnak. Weszprémi címjavaslata egyszerűen: *Pigmentum originis Jesuiticae*. A nyomtatott szövegben ez olvasható: „Pigmentum originis sectae Iesuiticae, quo vita, doctrina, et mores Iesuitarum, in primo nouae huius Sectae magistro repraesentati, depinguntur", magyarul: A jezsuita szekta eredetének festménye, amelyben lefestik a jezsuiták életét, tanítását és erkölcseit, ahogyan ezeket ez új szekta első mestere bemutat-

[17] Uo. 102.
[18] Uo. 116—117. ill. 209.
[19] Ld. az errata-jegyzéket a 127—128. lapokhoz.
[20] Uo. 155.
[21] Uo. 190. Meg kell jegyeznem, hogy itt a modern kétnyelvű kiadás fordítása pontatlan. „Az Isten írásban vagy élőszóban ránk hagyott tiszta és világos szaváról vallott s 1581-ben *mindkettejük tekintélye alapján* a Júdás-társaság újféle szerzeteseitől . . ." (1. k. Bp. 1960. 381.) „Mindkettejük tekintélye" — személyekre érthető kifejezés. Itt azonban nincs szó a személyek tekintélyéről. Hanem a lutheri „sola Scriptura", azaz egyedül a biblia mint hitforrás elvével szemben a tridenti (Trento-i) zsinaton meghatározott másik, katolikus elvről, mely szerint Isten írott és élőszóban áthagyományozott szavának, tanításának egyképpen megvan a hitforrás jellege. A zsinat *mindkettőt* „*pari* pietatis affectu ac *reverentia* suscipit". (Ld Conc. Trid. Sessio IV. 1546. ápr. 8. In: Denzinger—Umberg: *Enchiridion Symbolorum*. Freiburg i. Br., 1942. 279.) A kolozsvári jezsuiták ugyanezt a jelzőt használták ugyanebben az értelemben.

ja. A 3.-ként feltüntetett munka 2 ív terjedelmű, ez a 4. 2 1/2 ívnyi, és ugyancsak Genfben jelent meg 1584-ben. Mindez a 92. cikkelyben.[22]

A Weber Jánosról tárgyaló 98. cikkely csillagos jegyzetének szövege Rezik János eperjesi gimnáziumi igazgató sokáig kéziratban maradt munkájával kapcsolatban csak stilárisan tér el az írásos pótlásétól.[23]

Végül a 100. cikkely csillagos jegyzete — ahol magáról Weszprémiről van szó — ugyancsak csekély stílusbeli különbségekkel került a kéziratból a nyomtatott könyvbe.[24] Az ezt követő javítás, amely Weszprémi második feleségére s a tőle született gyermekekre vonatkozik, azonos írásban és nyomtatásban.[25]

A kötet címlapja pedig csaknem azonos az írásban előterjesztettel, kivéve természetesen a lap tetején olvasható utasítást és a lap alján szereplő N(ota) B(ene) jegyzetet. Ez utóbbiban kifejezi azt a kívánságát, hogy a neve ne szerepeljen a címlapon, mivel az utolsó (100.) cikkely csillagos jegyzetéből úgyis kitűnik. A két kis eltérés az *Aeneis*ből vett mottóval kapcsolatos. A kéziratban „!"-jel van az idézet végén. Az irodalmi utalás pedig tartalmazza „Virgilius" (= Vergilius) neve előtt az „apud" viszonyszót. A nyomtatott címlapon ez hiányzik, a felkiáltójel helyett pedig pont van az idézet végén.

Említettem már néhány belső ismérvet, amely a kéziratnak eredetére nézve Weszprémi szerzősége mellett szól. Külső ismérvként kínálkozik az egybevetése olyan kézirattal, amely biztosan Weszprémi István tollából való. A debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában található a XVI. q csoportban q 292/6 jelzettel a *Mulier temulenta*-kézirat, amely biztosan Weszprémitől való. Ő maga is említi a Succincta I. kötetében, a 100. cikkelyben saját művei között.[26] Mind a címlap, mind a további 9 1/2 szöveglap kézírása világosan egyezni látszik az esztergomi kézirat általános és részleges jellegével.

További érdekes kérdés lehet, hogyan kerülhetett Weszprémi kézirata a Bél Mátyás-hagyatékba. Hiszen nem valószínű, hogy Batthyány prímás külön szerezte volna meg ezt a néhány lapot, és utólag tette volna valaki a Bél-iratok közé.

Bél Mátyásról tudjuk, hogy nem egymaga dolgozott. Valóságos kutatócsoportja volt, amelyet fiaiból és tanítványaiból szervezett, és így gyűjtötte mindenfelé a műveihez szükséges adatokat.[27] Mivel Weszprémi Bél Mátyás halála évében mindössze 26 éves volt, és

[22] Uo. (Weszprémi) 190.

[23] Uo. 198. Újabban megjelent kétnyelvű kiadásban Pozsonyban; Rezik Ján—Matthaeides Samuel: *Gymnasiologia* (Euangelico-Hungarica . . .) — *Dejiny gymnázii na Slovensku*. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Vladislav Ruzička. Bratislava, 1971. 614 l. E modern kiadásra V. Kovács Sándor hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

[24] Uo. 202.

[25] Uo. 205.

[26] Az Opera Inedita között a 3. helyen megemlítve egyben azt is, hogy ez az értekezés — egyébként a teljes címe: „Mulier temulenta Holbergiana methodo feliciter curata per St. W. (= Stephanum Weszprémi) Philiatrum, Londini apud Ioan. Tuach, at the Golden Ball in vico, dicto Strand. An. MDCCLV." — az 1756-ban megjelent orvosavató Észleleteiben is szerepel, ugyancsak a 3. helyen, a 26. lapon. — Az eredeti debreceni címleírás, amely „Philianus" család- és „St. W." utónevű szerzőt ad meg, téves. — A cím magyar fordítása: A Holberg-féle módszerrel, Weszprémi István orvosjelölt (szószerint: orvoslást kedvelő) által sikeresen meggyógyított részeges asszony. — Holbergről ld. a szerző előadását: „A 33 éves Weszprémi István javaslata a pestisoltás megkísérlésére"; in: Orvostörténeti Közlemények, 75—76. sz. (1975) 126. — A Holberg-féle módszer tk. a beteg felvilágosítása, esetleg káros önszuggesztiójának ügyes megszüntetése. — Érdekes, hogy Weszpréminek e munkája, melynek fordítását elkészítettem és benyújtottam közlésre az OtK szerkesztőségének, a címterv tanúsága szerint ugyanabban az évben s ugyanazon londoni nyomdásznál jelent volna meg, mint a *Tentamen de inoculanda peste*. Utóbbi fordításomban megjelent az OtK id. sz. kötetében, 171—191.

[27] Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon. I. k.* Bp. 1967. 163.

semmi adatunk sincs arra, hogy már ekkor készen lett volna a *Succincta* kézirata, nem valószínűsíthető az a feltevés, hogy kettejük között e tárgyban személyes kapcsolat lett volna. Viszont a Bél-körhöz személyes kapcsolatok fűzték Weszprémit. Bél Mátyás fia, Bél Károly András (1717—1782), aki 1743-tól egyetemi tanár Lipcsében, és többek között magyar őstörténeti és középkori témákkal is foglalkozott,[28] előszót írt a *Succincta* I. kötetéhez, amely 1774-ben jelent meg éppen Lipcsében. E műhöz adatokat gyűjtve Weszprémi 1769-ben levelet ír Ráday Gedeonnak, aki annak idején Bél Mátyással is levelezésben állt,[29] két nappal később pedig Cornides Dánielnek. Ez „a felvidéki históríkus, Bél Mátyás és Kármán József tanítványa... főként az erdélyi vonatkozású anyag feltárásában nyújthat segítséget".[30] Nyilván itt kereshető a válasz a feltett kérdésre. Apja irodalmi hagyatékát minden bizonnyal Bél Károly András vette át, s a Lipcsében élő tudósnak küldhette el Weszprémi a lipcsei nyomda sajtója alá készülő kéziratának változtatásait egyrészt véleményezés, másrészt továbbítás végett. Így az sem lehetetlen, hogy a kézirat és a nyomtatott szöveg közti eltérések Bél Károly András lektorálásának eredménye.

Bél Károly András 1782-ben Lipcsében önkezével vetett véget életének, feltehető, hogy kéziratainak magyar vonatkozású darabjai a Magyarországon maradt özvegy édesanyjához kerültek, s tőle vette meg aztán *Batthyány* prímás. Feltételezésemet igyekeztem megerősíteni lipcsei, jénai és hallei tudománytörténészekhez intézett szó- és írásbeli megkeresés útján, de sajnos, közléseik szerint semmi nyoma sincs az ottani levéltárakban Bél Károly András iratainak, vagy annak, hová kerültek azok halála után.

VIDA TIVADAR

Egy százesztendős propagandakiadvány keletkezéséről. A XIX. századi osztrák politika apológiái közül egy vált igazán nevezetessé, s az is csupán zseniális leleplezője jóvoltából. Pedig a Széchenyi *Blick*-je (1859) által hírhedtté tett *Rückblick auf die jüngste Entwicklungs-Periode Ungarns* (1857) nem az első, és különösen nem az utolsó kísérlete volt a császári kormányzatnak, hogy a hazai közállapotokat a nemzeti és nemzetközi közvélemény előtt kedvező színekben tüntesse fel, s így bizalmat (és hitelt!) szerezzen a pillanatnyi politikai vezetés számára. Úgy tűnik, nem csupán Bach Sándor — Nyugat-Európában mélyen megvetett — abszolutisztikus rendszere igényelte a jóindulat megnyerését, hanem a kiegyezéssel létrehozott, liberálisnak hirdetett dualista szerkezet is rászorult életrehívóinak védelmére. 1870-ben, először angolul, Londonban jelent meg az a mindmáig kevés figyelemre méltatott, vaskos kötet, amely a beusti politika s az osztrák—magyar kiegyezés legnagyobb szabású védirata. Rokonsága a *Rückblick*-kel szembeötlő: névtelenségbe burkolózó államférfiú önigazolása mindkettő. Az osztrák kormányzat azonban mintha időközben jobban felismerte volna a külföldi közvélemény politikai jelentőségét: ezúttal egy idegen tollával íratja meg, s külföldön, egy éven belül három nyelven és nagy példányszámban adja közre és terjeszti apológiáját. Ám csak a módszerek korszerűsödtek: a propagandairat rendeltetése és szelleme ugyanaz maradt. Pillantsunk száz év múltán a kötetbe és derítsük fel keletkezésének történetét.

***

[28] Uo. 162—163.

[29] Ld. a Ráday Könyvtár Levéltárának vonatkozó anyagát, amelybe 1973 őszén betekinthettem Bél Mátyás *De re vestiaria Hungarorum* (= A magyarok öltözködése) c. kéziratának azonosítása végett; valamint HAAN Lajos i. m. 66.

[30] Ld. a *Succincta* modern kiadásának 1. kötetében az előszó megállapítását a XLIV. lapon. (Írója Schultheisz Emil.)

„A császári követség az itteni sajtónál évek óta nem tud többet elérni, minthogy néhány lap (Morning Herald, John Bull stb.) „Jelentések Bécsből" címmel rovatot nyitott. Nem járt eredménnyel az a kísérlet, hogy a sajtóra nagyobb mérvű befolyást gyakoroljunk, és minthogy többrendbeli tapasztalat nyomán az a meggyőződésünk alakult ki, hogy az angol újságírás tényszerű függetlensége folytán csak igen nagy pénzösszegek bevetése révén számíthatnánk sikerre, és a kisszerű befolyásolási törekvések teljes mértékben kudarcot vallottak, a kevés szálat elvágtuk és a sajtóval mindennemű kapcsolatunkat megszakítottuk.[1]"

Kálnoky Gusztáv grófnak, a londoni osztrák követség titkárának, a későbbi osztrák—magyar külügyminiszternek 1866 decemberében kelt jelentése világos képet ad a követség és az angol sajtó viszonyáról az 1860-as évek első felében.[2] A jelentés egyben korszakhatárt is jelöl: a hivatalba lépő Friedrich Ferdinand von Beust kancellár 1866—67 fordulóján éppen azért kívánta felmérni a nyugat-európai sajtó osztrák befolyásolásának addigi tapasztalatait, hogy új utakra léphessen a sajtópolitikában.

A porosz—osztrák háború után hatalomra kerülő Beust báró rendkívüli érdeklődéssel fordult a nyugat-európai sajtó felé. Felmérte a hazai és külföldi közvélemény befolyásolásának jelentőségét, s a sajtóorgánumokat kitűnő eszköznek tartotta erre a célra. Nyugat-európai sajtópolitikájának eredményei kétségkívül hozzájárultak a beusti diplomácia sikereihez. A sajtó ügyeket 1867. január 1-től a külügyminisztérium külön részlegéhez rendelték és egyidejűleg feltérképezték az egyes nyugati országokban folytatott sajtópolitika addigi eredményeit. 1869-ben Beustnak sikerült titkos kormányalapot is létesítenie, főként államrendőrségi és sajtópolitikai célokra. Ebből a Departement III, a Külügyminisztérium Sajtóosztálya 200 000 forintot kapott, a következő évben pedig 185 000-et.[3]

A beusti diplomácia elsősorban Franciaország felé fordult nagy érdeklődéssel, s így érthető, ha a külföldi sajtópolitika is elsősorban Párizsnak szentelte a legtöbb figyelmet.[4] Ezt mindenekelőtt a költségvetés egyenlőtlen megoszlása mutatta: míg 1867-ben a párizsi osztrák követség 127 000 frankot kapott sajtó célokra, addig Apponyi Rudolf gróf londoni követsége 1865 és 1871 között mindvégig évenként 200 fonttal gazdálkodhatott, kivéve az 1866-os, háborús esztendőt, amikor ezen összeg kétszeresét bocsátották a londoni követ rendelkezésére.[5]

Két fő oka volt annak, hogy Beust az előző korszakhoz képest nem emelte fel az angliai követség költségvetését. Egyfelől a tapasztalatok sok év óta azt mutatták, hogy az angol közönség alig érdeklődik kontinentális ügyek iránt. A korszak angol külpolitikai gondolkodásában lényeges új mozzanat volt a *non-intervention* (be-nem-avatkozás) elvének gyakorlati programmá emelése, ami nemcsak az angol politika, hanem a közgondolkodás izolálódásához is vezetett.[6] Az angol közvéleményben megmutatkozó feltűnő külügyi érdek-

[1] Kálnoky—Beust; London, 1866. december 19. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) (a továbbiakban: HHStA): Min. des Äussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 68, Berichte, No. 76 F

[2] Az angol publicisztika osztrák befolyásolásának forradalom utáni problémáival és a kiegyezés előtt elért eredményeivel. *Apponyi Rudolf londoni követsége (1856—1871)* című, sajtó alatt levő tanulmányom foglalkozik (Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1976).

[3] Krebbs, Barbara: *Die westeuropäische Pressepolitik der Äre Beust (1865—1871).* Göppinger Akademische Beiträge, Nr. 5 (Göppingen, 1970) 5, 93—99. l.

[4] A dualizmus osztrák propagandájának franciaországi eredményeiről ld. Lorant, André: *Le compromis Austro-Hongrois et l'opinion publique française en 1867* (Genève, Librairie Droz, 1971); ill. Krebs, Barbara: i. m. 10. l. Lorant munkájáról írott recenziómat ld. Századok, 1973/3, 757—761. l.

[5] Krebs, Barbara: i. m. 101. l. — A londoni követség sajtó-célokra kapott dotációjára vonatkozóan ld. HHStA: Min. des. Äussern, Pressleitung, 1867: 756; 1868: 78, 279, 333; 1869: 89, 191, 338, 406, 518, 589, 742, 781, 782 (vö. Index: 1867—1873).

[6] Vö. Tibor Frank: *Foreign Affairs in British Political Thought in the 1860s. In:*

telenséggel, sőt tudatlansággal a kortársi publicisztika behatóan foglalkozott.[7] A. G. Stapleton, aki 1866-ban egész kötetet szentelt a „beavatkozás vagy be-nem-avatkozás" kérdéskörének, munkájában több helyen is arról panaszkodik, hogy „ez ország népének nagy többsége — nem lévén tisztában valódi helyzetével — érdektelen a külpolitika iránt, és általában nagyon nehéz, néha egyenesen lehetetlen (a külpolitika) fontosságának tudatára ébreszteni."[8] A *Times* cikkírója ugyanígy panaszkodik 1866-ban: „Aligha volt oly idő, amikor ez ország népe olyan kevés figyelmet fordított volna a kontinens ügyei iránt, mint az elmúlt két évben."[9] A kortárs Marx az angol polgárság külpolitikai tudatlanságát két okból eredeztette.

„Egyrészt az 1688. évi dicsőséges forradalom óta Angliában mindig az arisztokrácia monopolizálta a külügyek irányítását. Másrészt a munka fokozódó megosztása bizonyos mértékben vérszegénnyé tette a középrétegek tagjainak általános intellektusát, minthogy minden energiájukat és szellemi képességüket kereskedői, ipari és szakmai érdeklő désük szűk területére korlátozta. Így történt, hogy külügyi és nemzetközi ügyekben az arisztokrácia cselekedett, a sajtó pedig gondolkodott helyettük, és mind az arisztokrácia, mind a sajtó csakhamar rájöttek, hogy kölcsönösen érdekükben állna az összefogás."[10]

Az angol közönség egy része olykor egyenesen színjátéknak tekintette a nemzetközi eseményeket, s a vélemények legfeljebb annak megítélésében különböztek, hogy vajon komédiát látnak-e éppen vagy tragédiát.[11] Pedig a színvonalas folyóiratok tucatjai igyekeztek az angol otthonokban is érdeklődést kelteni a nemzetközi küzdőtér nagy kérdései iránt.[12] Sőt, oxfordi tudósok megkísérelték még az angol külpolitika tudományos szintű elemzését is.[13] Népszerűségre ugyan egy ilyen pozitivista fogantatású munka nemigen számíthatott, hiszen — Stapleton könyvéhez hasonlóan — keményen bírálta az angolokat,[14] mégis jól mutatta, hogy az angol szellemi életben nagyon is él az igény Anglia nemzetközi helyzetének, külpolitikai küldetésének az eddigi vélekedéseket felülvizsgáló, újszerű meghatározására. Mert ha a politikus közvélemény nagy többsége tisztában volt is azzal, hogy az európai elkötelezettség — legalábbis addigi formájában — túlságosan súlyos ballaszt az országnak, a hozzáértőbbek féltek attól, hogy a kontinens ügyeitől való visszahúzódás előbb-utóbb az angol világhatalmi pozícióról való lemondást fogja jelenteni.[15]

Erzsébet Perényi and Tibor Frank (eds.): Studies in English & American, Vol. 2 (ELTE, Budapest, 1975.) 323—348. l.

[7] (Reeve, Henry:) *The State of Europe* (The Edinburgh Review, Vol. 124, 1866. július, 275. l.) — A szignálatlan tanulmány szerzőjének azonosításában a *The Wellesley Index to Victorian Periodicals , 1824—1900* c. kiadvány volt segítségemre (Editor: Walter E. Houghton, Vol. I; Wellesley College, Mass., USA, University of Toronto Press, Routledge & Kegan Paul, Toronto—London, 1966).

[8] Stapleton, Augustus Granville: *Intervention and Non-Intervention, or the Foreign Policy of Great Britain from 1790 to 1865* (London, 1866) 272, 269. l.

[9] The Times, 1866. március 20.

[10] Marx, Karl: *A londoni „Times" és Lord Palmerston.* Marx és Engels Művei, 15. kötet, 299—300. l.

[11] Postgate, Raymond—Vallance, Aylmer: *Those Foreigners. The British People's Opinion on Foreign Affairs as reflected in their Newspapers since Waterloo* (London—Sydney—Bombay, 1937) 109. l.

[12] Ellegård, Alvar: *The Readership of the Periodical Press in Mid-Victorian Britain* (Göteborgs Universitets Årsskrift, Vol. LXIII, No. 3, Göteborg, 1957) — Hálás vagyok Pajkossy Györgyné dr.-nak (ELTE Egyetemi Könyvtár), amiért felhívta figyelmemet erre a kiváló munkára.

[13] *International Policy. Essays on the Foreign Relations of England* (London, 1866).

[14] Lyulph Stanley, E.: *International Policy...* (The Fortnightly Review, Vol. V, 1866. július 15., 636—640. l.)

[15] (Reeve, Henry:) i. m. 294—295. l.

Az angol publicisztika befolyásolhatósága iránti szkepszis másik oka az volt, hogy újra meg újra bebizonyosodott: a jelentősebb angol lapokat nem lehet megvesztegetni. Ezt hangsúlyozta Kálnoky az 1860-as évek első felére vonatkozó összefoglaló jelentésében is, s ezt erősítették meg azok az ügynökök is, akiket a kiegyezés után küldtek Angliába. A követségi és az ügynöki jelentésekben rendszeresen visszatérő panasz, hogy a kontinens ügyei iránt az angol lapok nem mutatnak érdeklődést; egy 1870. évi ügynöki jelentés pedig kendőzetlenül kimondja: „Tapasztalataink szerint pénzügyi eszközökkel alig látszik lehetségesnek, hogy befolyásoljuk a vezető sajtó-orgánumok irányvonalát, mert a jelszó az, hogy *„we would not commit us. . .*"[16]

Mindennek ellenére a Beust-kormány ismételten kísérleteket tett az angol sajtó befolyásolására. E próbálkozásokat az elmondottak ismeretében nem szabad túlértékelnünk, számbavételük ugyanakkor nélkülözhetetlen és tanulságos: bepillantást enged az információk áramlásának és a külföldön kialakuló Ausztria- és Magyarország-kép formálódásának mechanizmusába.

A Külügyminisztérium a kiegyezés után a brit sajtóval nem elsősorban a londoni osztrák követségen keresztül lépett érintkezésbe; sajtóattasét is csak a későbbi időszakban alkalmaztak Londonban.[17] A vidéki sajtóval az osztrák konzulátusok érintkeztek: Krapf liverpooli konzul például kitűnő kapcsolatrendszert épített ki a helyi orgánumokkal. A legfontosabb közvetítő azonban a kiegyezés után kiépülő ügynöki hálózat volt, amely részben a követséggel, részben pedig közvetlenül a Külügyminisztériummal (Präsidial-Section des Ministerium des Aeussern, Departement III, más néven Pressleitung) állott kapcsolatban.

Az osztrák publicisztika fő ereje Angliában az *Englische Korrespondenz* című lap lett, melyet az osztrák Schlesinger szerkesztett. Bécs évi 600 forinttal támogatta Schlesingert, akinek lapját nemcsak Angliában, hanem Észak- és Dél-Németországban is sokan olvasták. Az osztrák sajtópolitika keleti orientációját leginkább talán az osztrák alapítású, *Eastern Budjet* című lap tükrözte, mely már elnevezésével is utalt politikai irányvonalára. A Pressleitung évi 400 forinttal támogatta az 1869-ben induló lapot, és kötelezte magát információs anyag szolgáltatására. E lapok megindulásáig a Pressleitung azokkal az angol lapokkal igyekezett elsősorban kapcsolatot teremteni, amelyek külpolitikai tudósításaikban és híranyagukban a hangsúlyt a keleti problémákra tették (így például a *Pall Mall Gazette* és a *Morning Post)*. E lapokkal angol és osztrák ügynökök kötötték össze a császári és királyi kormányzatot.[18]

Az osztrák érdekeket képviselő angolok közül Henry de Worms (1840—1903) játszotta a legfontosabb szerepet. A Rothschildokkal rokonságban álló Worms a *Standard* tudósítójaként gyakran járt az osztrák fővárosban, ahol feleségül vette Todesco bankár legidősebb leányát. A Todesco-házban hamarosan közeli, sőt baráti kapcsolatba került Beusttal és munkatársaival.[19] A kiegyezés táján, Leopold Friedrich von Hofmann báró (az új kancellár külügyminisztériumi osztályfőnöke, a későbbi közös pénzügyminiszter) buzdítására vál-

[16] HHStA: Min. des Äussern, Pressleitung, 1870. Karton 21, 334, Agentenbericht. Idézi Krebs, i. m. 49. l.

[17] KREBS, Barbara: i. m. 18—19. l. — A követség csaknem valamennyi fontosabb sajtóközleményt kivágta, és a rendszeres jelentéssel együtt Bécsbe küldte. Vö. HHStA: Min. des Äussern, Polit. Archiv, VIII. England, Berichte 1865—1870 (mellékletek).

[18] KREBS, Barbara: i. m. 20, 51, 109, 156—158. l.

[19] PRZIBRAM, Ludwig Ritter von: *Erinnerungen eines alten Österreichers, Band I.* (Stuttgart—Leipzig, 1910) 262—263. l. — *Dictionary of National Biography:* Supplement 1901—1911 (Oxford University Press repr. 1958, Vol. I.) 495—496. l. — A Todesco-családra vonatkozóan ld. FRANZ, Georg: *Liberalismus. Die deutsch-liberale Bewegung in der Habsburgischen Monarchie* (Callwey, München, 1955) 203. l.

lalta magára azt a feladatot, hogy az osztrák érdekek szószólója legyen az angol publicisztikában.[20] Egyfelől maga is írt cikkeket Ausztriáról, melyekhez Hofmanntól kapott anyagot, s igyekezett írásait vagy a *Morning Post*-ban, vagy a *Pall Mall Gazette*-ben elhelyezni.[21] Másfelől megkísérelte az osztrákellenes cikkek megjelenését meggátolni, ha másként nem ment, annyi pénzt fizetve egy-egy meg-*nem*-jelent cikk szerzőjének, amennyit az írásának honoráriumaként kapott volna. Figyelemmel kísérte ugyanakkor a porosz politika és a magyar ellenzék angliai sajtótörekvéseit is, és ezekről is tájékoztatta Bécset. Angol lapok mellett bécsieknek is dolgozott: a *Deutsche Zeitung*ba írott vezércikkei nagy feltűnést keltettek.[22]

Ausztria, illetve a Beust-kormányzat érdekében kifejtett angliai tevékenysége legfontosabb eredményeként alighanem 1870-ben, névtelenül megjelentetett könyvét kell tekintenünk. A szerző „Egy angol", aki a mű címében az Osztrák—Magyar Monarchia, valamint Beust *gróf* politikájának leírását ígéri. A könyv azonban a hangsúlyt főként az utóbbira, Beust működésére fekteti és a szövegből világossá válik, hogy itt gyanúsan hízelgő véleményt kapunk az osztrák politikusról, és „művéről, a dualizmusról". A munka céljáról sokat megtudhatunk, ha összehasonlítjuk a könyv első és (1877-ben megjelent) második kiadását. Ez utóbbinak már a címéből is látni lehet, hogy mi a két kiadás közötti eltérés lényege: elmarad a Beustra utaló félmondat. Pedig a második kiadás egyszerű utánnyomás; változtatás mindössze annyi történt, hogy a második kiadás elhagyja azt az *(akkor* aktuális) néhány oldalt, melyen a szerző a Beustot ért támadásokra reagált, hevesen védelmébe véve a külügyminisztert; és ide toldja be a *most* aktuális részt, mely a keleti kérdéssel foglalkozik. E kiadás már feltünteti a szerző, Henry de Worms báró nevét is. Ezek a tények már magukban is arra utalnak, hogy itt egy Beust védelmében, a személye körüli polémiában adandó válaszként született munkáról van szó, melyből az aktuális vonatkozásokat Beust bukása után már nyugodtan el lehetett hagyni.[23]

A kötet szövege még többet elárul a kiadvány céljairól. Határozott törekvése mindenekelőtt az, hogy az osztrák birodalomban végbement változásokat mintegy az angol modell követéseként értelmezze. Az alkotmányosság legfőbb akadályaként „a nemzetiségek sokféleségét, . . .valamint a centralizált és az autonóm rendszerek konfliktusait" említi. A szerző mindvégig nem titkolja, hogy műve tengelyében Beust személye és politikája áll, s munkája számos helyén talál alkalmat az osztrák politikus dicsőítésére. Személy szerint Beustnak tulajdonítja egyebek mellett az Ausztria iránti brit rokonszenv újjászületését, aminthogy a kiegyezés tervét és megvalósítását is az ő

[20] Worms—Hofmann; London, 1870. június 6. HHStA: Min. des Äussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75, Varia. — Worms és a külügyminisztériumi Sajtóosztály együttműködésére vonatkozóan ld HHStA: Min. des Äussern, Pressleitung: 1868: 533; 1869: 288, 321, 350; 387, 419, 501, 556; 563; 659; 1870: 23; 342, 388, 398, 405, 469; 460 (vö. Index: 1867—73).

[21] Worms—Hofmann; London, 1867. december 27. HHStA: Min. des Äussern, Polit. Archiv, VIII. England. Fasc. 70, Varia. — Krebs, Barbara: i. m. 158—159. l. — HHStA Min. des Äussern, Pressleitung, Karton 21, 377, 1870 (Az irat hiányzik, tartalmára csak a mutatókönyv utal: Index: 1867—73).

[22] Krebs, Barbara: i. m. 128, 155—156. l. — The Vanity Fair Album: a show of sovereigns, statesmen, judges, and men of the day . . . Vol. XII, London,; 1880, No. 326.

[23] Worms munkájának első kiadása: *The Austro-Hungarian Empire and the Policy of Count Beust. A political sketch of men and events from 1866 to 1870.* By an Englishmen (London, 1870) XVII, 331 l.; második kiadása: Worms, Henry de, Baron: *The Austro-Hungarian Empire.* A political sketch of men and events since 1866 (2nd ed., London, 1877) IX, 341 l — Az 1. kiadás 260—273, ill. 323—327. oldalai helyén ld. a 2. kiadás 261—272, ill. 324—341. oldalait. Ez utóbbihoz ld. még Worms, Henry de, Baron: *England's Policy in the East* (London, 1877) VII, 181 l., mely rövid idő alatt hat kiadást ért meg.

államférfiúi bölcsességéből eredezteti: „A szívből jövő, sokszoros ‚éljenek', melyekkel a koronázás napján a magyarok a király kíséretében lovaglót [Beustot] köszöntötték, meggyőzően bizonyították, hogy milyen nagyra értékelik a magyar kiegyezés érdekében végzett munkáját" — írja, és összegezve megállapítja, hogy Ferenc József koronázása Európa számára egy „megelégedett Magyarország" képét mutatta. Magyarországról ezen túlmenően nem is igen esik szó a negyedfélszáz oldalas könyvben, s a kevés utalás is a Lajtán-túli propaganda jól ismert elemeit dolgozza fel (így például a kiegyezés pénzügyi feltételeinek Ausztria számára kedvezőtlen következményeiről szól). A könyv nagyobb része a birodalom nyugati felének belpolitikai problémáival foglalkozik, amelyeket a „feudál-klerikális", „ultramontán bigottokkal" harcban álló, felvilágosult Beust küzdelmeiként interpretál.[24]

Az első kiadás anonymitását nyilvánvalóan Beust igényelte, nem akarván felfedni szerepét a munka megszületésében. Emlékirataiból, különösen pedig az annak 1887. évi angol kiadása elé Worms által (!) írott előszóból azonban már a kortársak is sok mindent megtudhattak a munka születéséről;[25] Ludwig von Przibram 1910-ben megjelent memoárjai, illetve a Pressleitung időközben hozzáférhetővé vált iratanyaga pedig az utókor számára is feltárták a propaganda-kiadvány hiteles történetét. A munka a bécsi Külügyminisztériumban készült, három publicista állította össze. A kiegyezésről Schmid-Zabierow báró, a belpolitikáról Ludwig von Przibram, a nemzetközi kapcsolatokról Ludwig von Orges írt egy-egy nagyobb fejezetet. Worms külön erre a célra kapott egy szobát a Külügyminisztériumban, ahol az angol szöveget készítette, s ahol rendszeresen tanácskozott a miniszterrel, illetve a nyersanyag összeállítóival.[26] Worms a Beust-memoárokhoz írott előszavában kifejezetten tagadta, hogy Beust bármiben is befolyásolta volna őt munka közben, és azt is, hogy köze lett volna a még 1870-ben (!) megjelenő német és francia kiadásokhoz.[27] A Przibram-emlékiratok tükrében azonban világossá válik, hogy itt *kifejezetten Beust intenciói szerint készült propaganda-anyagról van szó*, amit — tekintettel arra, hogy Beust különösen fontosnak tartotta a nyugat-európai közvélemény befolyásolását — először angolul, majd nem sokkal később franciául és németül is megjelentettek. Wormsnak egy Beusthoz írott magánlevele elárulja a német és a francia fordítás születésének körülményeit is. Előbbit von Orges készítette Bécsben, az utóbbit az angol eredetiből Párizsban fordíttatták franciára, Metternich herceg párizsi osztrák követet kérve fel arra, hogy biztosítson megfelelő színvonalú fordítót és kiadót. Worms ugyanis rendkívül lényegesnek ítélte a francia fordítás minőségét: „A könyvet a Franciaország iránti legbarátibb szellemben írtam & emlékezve

[24] WORMS: i. m. 1. kiadás, VI, VII, XV—XVII, 26, 30, 33, 39. l.

[25] BEUST, Friedrich Ferdinand Graf von: *Aus drei Vierteljahrhunderten*. Erinnerungen und Aufzeichnungen 1809—1885 (Stuttgart, 1887) II. kötet, 554—555. l.; ill. Memoirs of Friedrich Ferdinand Count von Beust, Written by Himself. With an Introduction containing personal reminiscences of Count Beust's career as Prime Minister of Austria and Austrian Ambassador in London. By Baron Henry de Worms, M. P. (London, 1887) II. kötet, 317. l., ill. I. kötet, I—XCV. l.

[26] PRZIBRAM, Ludwig Ritter von: i. m. I. kötet, 262—263. l. — Przibram leleplezése csak a legjobban informált kortársakat nem lepte meg. Ernst von Plener például már naplójába feljegyezte: „H. Worms Buch über Beust im Wr Pressbureau geschrieben von Schmid Zabierow, Przibram & Orges" HHStA: Nachlass Plener, Karton 13, Jegyzetek 1865—73. 20. l. — Ld. még Worms, Henry de: Introduction to Beust's Memoirs, i. m. XVI, XXVII, XXXIII—XXXV. l.

[27] WORMS, Henry de: *Introduction* . . . , i. m. XXXIV—XXXV. l. A német és a francia kiadás adatai: Die oesterreichisch—ungarische Monarchie und die Politik des Grafen Beust. Eine politische Studie der Personen und der Begebenheiten während der Jahre 1866 bis 1870. Von einem Engländer (Deutsche, autorisierte Ausgabe, Leipzig, 1870) XXII, 276 l.; ill. L'Empire austro-hongrois et la politique du Comte de Beust. Esquisse politique des hommes et des choses de 1866 à 1870. Par un Anglais (Paris-Bruxelles, 1870) 260 l.

arra a számos beszélgetésre, melyeket Excellenciáddal arról a kölcsönös előnyről folytattam, amely egy Ausztria, Anglia és Franciaország közötti alapos „entente cordiale"-ból származna, ezt a politikai vonalat állandóan „en évidence" tartottam & ezért azt gondolom, hogy egy, az *eredeti angol* szövegből készült gondos, jó fordítás kitűnő hatást váltana ki."[28]

Wormsnak az új Ausztria külföldi népszerűsítése érdekében végzett munkája is szerepet játszhatott abban, hogy atyja — s révén a Worms család — 1871-ben *osztrák* birodalmi báróságot kapott, aminek angliai használatát Worms számára Viktória királynő 1874-ben engedélyezte. Sikeres, bár rövid kereskedelmi pályafutása után konzervatív politikus lett, hosszabb időn át parlamenti képviselő, több kormány, sőt a *Privy Council* tagja, az angol kereskedelmi kamara elnöke. 1895-ben Baron Pirbright néven *peer* lett.[29]

Wormshoz hasonló munkát végzett Angliában Frederick L. Weinmann is. Londonban működött, és — úgy látszik — ő is a kiegyezéskor került közvetlen kapcsolatba a követséggel. A Pressleitung hosszú éveken át rendszeresen utalt ki számára névre szóló honoráriumot, amikor a követség sajtótevékenységét finanszírozta.[30] Legtöbbet akkor, amikor Weinmann — mindjárt 1867-ben — 100 oldalas pamfletet írt *Austria, a Constitutional State* címen, amely a dualizmus első, kifejezetten Angliának szánt apológiája.[31] A szöveg és a germanizmusokkal teli fordítás egyaránt elárulja, hogy itt is a Külügyminisztérium propagandájáról van szó. Ugyancsak Weinmann fordította angolra az egy évvel később, ugyanannál a kiadónál (Dulau & Co.) megjelenő osztrák „vörös-könyvet" is, mely a Beust által kiadott, tendenciájában poroszellenes osztrák diplomáciai anyag első kötetének angol kiadása.[32] A „vörös-könyv" és a Weinmann-pamflet számos angol publicista forrásává

[28] Worms — Beust; Vienna, 1870. március 5. Mellékelve: Hofmann — Richard Metternich; Wien, 1870. március 12. HHStA: Min. des Äussern, Pressleitung, Karton 19, 140/III. Ld. még Krebs, Barbara: i. m. 177. l.

[29] Przibram, Ludwig von: i. m. I. kötet, 263. l. — Dictionary of National Biography: Supplement 1901—1911, i. m. 495—496. l.

[30] HHStA: Min. des Äussern, Pressleitung, 1867: 103, 206/M. A., 307, 319, 532, 553, 756/pro 868.

[31] Weinmann, F. L.: *Austria, a Constitutional State: a Short Sketch of the Rise, Progress, and Development of Constitutional Life in the Austrian Dominions* (Dulau & Co., London, 1867) 100 l. — Vö. HHStA: Min. des Äussern, Pressleitung, Karton 10, 1867, 717/PL (Az irat hiányzik, tartalmára csak a mutatókönyvből lehet következtetni: Index 1867—73).

[32] 1868 és 1870 között négy osztrák „vörös-könyv" jelent meg diplomáciai iratokkal: „Correspondenzen des kaiserlich-königlichen (gemeinsamen) Ministeriums des Äussern" No. 1—4 (1866. november—1870. december). E kötetek, amellett, hogy Poroszországellenes politikai eszközök voltak, az angol *Blue Book*-ok mintájára az osztrák politika új korszakának szellemét: liberális, demokratikus felfogását voltak hivatva dokumentálni, már pusztán közzétételük tényével is. E célokat hangsúlyozta a „vörös-könyvek" első kötetének éppen angol nyelvre történő fordítása is, amely a bécsi német kiadással egyidejűleg jelent meg *(The Austrian Red-Book.* Diplomatic Correspondence of the Imperial-Royal Ministry for Foreign Affairs from November 1866 to 31st December 1867. No. 1. Translation. Dulau & Co., London, 1868; 238 l.) — Az angol sajtó világosan felimerte a propagandakiadvány célját: „. . . still more pregnant with suggestive matter is the recent gratuitous publication of the Red Book by Count Beust, which is throughout nothing more than an artful indictment of Prussia on the charge of machinations calculated to excite the jealousy of the Hungarians . . ." *(The Spectator*, 1868. december 26. 1526. l.) — Egyéb sajtóvisszhangjáról ld. *Opinions of the Press:* sajtóvélemények az *Austria, a Constitutional State*, ill. a *The Austrian Red-Book* c. kiadványokról, Weinmann kötetének mellékleteként az Országgyűlési Könyvtárban (327.256); továbbá Apponyi Rudolf—Beust (magánlevél); London, 1868. február 10. HHStA: Min. des Äussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 72, Varia. — A „Vörös-könyvnek" az angol gazdasági élet vezető személyiségeire tett kedvező hatásáról ld. Somerset Beaumont—Apponyi Rudolf; London, 1868. február 18. HHStA: Min. des. Äussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 72, Varia.

vált:[33] Weinmann tevékenysége kétségkívül nagy hasznára volt az osztrák kormányzatnak Londonban. Worms mellett egyébként Weinmann is kapcsolatba lépett a *Morning Post*-tal és a *Pall Mall Gazette*-tel, és ő fordította angolra Ernst von Plenernek, a követség attaséjának, a későbbi osztrák—magyar közös pénzügyminiszternek a gyári törvényhozásról írott munkáját is.[34] Weinmann érintkezésbe lépett Stratford de Redcliffe lorddal is, aki a Lordok Házának leginkább osztrákbarát tagjai közé tartozott,[35] és a 70-es évek végéig kapcsolatban maradt a külügyminisztériumi Sajtóosztállyal.[36]

Worms és Weinmann mellett más ügynökök is igyekeztek a Departement III angliai célkitűzéseit megvalósítani. Wormsnak komoly szerepe volt ezek munkába állításánál. Ajánlásával látott dologhoz többek között E. Lambert 1869-ben. Bár neki is meg kellett küzdenie az angol lapok érdeklődésének hiányával, mégis eredményes munkát végzett. Sikerült rávennie a *Times*-ot, hogy olykor elfogadja kommentárjait; megújította a kapcsolatot a *Morning Herald*-dal és a *Standard*-dal; és végül azt is elérte, hogy a *Morning Star*, az *Evening Star*, a *Saturday Review* és az *Economist* olykor tudósítsanak Bécsből.[37]

***

Az Osztrák—Magyar Monarchia megszületésétől fogva igen nagy gondot fordított arra, hogy Angliát megnyerje magának. A Monarchia fokozottan ügyelt az angol közvéleményre, és fontosnak tartotta annak befolyásolását. E munkában különösen nagy szerepet játszott a londoni osztrák követség és a bécsi külügyminisztérium sajtóosztálya. Sikerre Bécs annál is inkább számíthatott, mivel a magyar emigráció ekkorra már feladta angliai „vonalát", komoly befolyásra nem igyekezett, és nem is volt képes szert tenni.

Az osztrák politika kétségkívül a Beust-korszakban érte el a legtöbb eredményt a brit sajtó — s így feltehetően a közvélemény — megnyerése terén. Ez részben éppen annak a felismerésnek volt az eredménye, hogy a külpolitikai közvélemény külföldön is befolyásolható, illetve, hogy e folyamatban a publicisztika igen lényeges szerepet játszik; részben pedig annak a szisztematikus szervező munkának lett a gyümölcse, melyet a hivatalba lépő Beust átszervezett külügyminisztériuma e téren kifejtett. A beusti sajtópolitika azonban nem elsősorban Angliában kívánt eredményeket elérni, és átütő sikerekre az angol sajtó érdektelensége és nehezen megvesztegethető jellege folytán nem is volt kilátás. Mégis: az osztrák—magyar kiegyezés kedvező angliai fogadtatásához, az újjászerveződő birodalomban rejlő kereskedelmi és pénzügyi lehetőségek iránti angol érdeklődés felkeltéséhez és a Monarchia nemzetközi politikai súlyának növeléséhez a brit publicisztika osztrák manipulálása nagyban hozzájárult.

FRANK TIBOR

[33] OSWALD, Eugene: *Austria in 1868* (Reprinted from „The English Leader", London, 1868, 10. l. és *passim)*; (BUDDEUS, Aurelio:) The Constitutional Development of Austria (The North British Review, Vol. 51 (OS) ill. 12 (NS), 1869. október, 167. l.). (Az utóbbi cikk szerzőjét a Wellesley Index segítségével azonosítottam, vö. a 7. sz. jegyzettel.).

[34] KREBS, Barbara: i. m. 160. l.; Plener, Ernst Edler von: The English Factory Legislation (London, 1873) XXIV, 175 l.

[35] Stratford de Redcliffe—Apponyi Rudolf: London, 1870. augusztus 16. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára: Fond II/374/4. A levélhez mellékelve volt Weinmannak a lordhoz írott levele is, amelyben a publicista valamely tervet tárt Stratford elé. Minthogy a mellékletet a címzett (Stratford) visszakérte Apponyitól, Weinmann elképzeléseit nem tudjuk rekonstruálni.

[36] Vö. HHStA: Min. des Äussern, Pressleitung, Index 1874—78. 1874: 126, 319; 1875: 26; 1876: 237; 1877: 669.

[37] KREBS, Barbara: i. m. 162—163. l. Vö. HHStA: Min. des Äussern, Pressleitung, 1869, 563 (Index: 1867—73).

Kőhalmi Béla és a Huszadik Század. A Szabó Ervin baráti köréhez tartozó radikális szellemű fiatal értelmiségiek közül többen foglalkoztak könyvészettel, így Braun Róbert, Dienes László és Kőhalmi Béla is. Hármuk közül Kőhalmi jelentkezett először ilyen irányú cikkeivel a polgári radikalizmus legrangosabb hazai fórumában, a *Huszadik Század* hasábjain. Tekintettel azonban arra, hogy Braun Róbert 1911-ben került csak Budapestre és egyre inkább a szociológia érdekelte, Dienes László pedig később jelentkezett írásaival, így leginkább Kőhalmi cikkei fejezték ki az I. világháború előtti *Huszadik Század* kiadáspolitikai, könyvtárszervezési törekvéseit.

Működésük indítékát Kőhalmi fogalmazta meg a legteljesebben Dienes Lászlóról szóló emlékezésében:

„A század első két évtizedében sok olyan író, tudós, könyvtáros került a munkásmozgalom szoros közelségébe, kik nem vettek részt a mozgalmi munkában, de akiket a puszta rokonszenvnél jóval erősebb kötelék — a társadalmi felelősségtudat — kapcsolt a dolgozók élethalálharcához."[1]

Az általa kiemelt „társadalmi felelősségtudat" alakítja cikkeinek hangvételét, stílusát. Így válnak ezek a szaktárgyi írások felháborodott vagy ironikus hangvételükkel leleplező erejű dokumentumokká, agitatív publicisztikai munkákká.

A *Huszadik Század*ban megjelent cikkeinek első csoportjába azokat sorolhatjuk, amelyekben a magyarországi kapitalista könyvviszonyokkal foglalkozik. *Utazás a magyar irodalom és könyvkiadás körül* c. cikkének[2] megírására főképpen Szász Zoltánnak a folyóirat előző évfolyamában megjelent írása késztette[3]. Kőhalmi, tanulmánya bevezető részében, elismeri a Szász által hangsúlyozott tényt: az író kiszolgáltatottságát a nagykapitalista könyvkiadóval szemben, de a hangsúlyt e probléma megközelítésekor a fogyasztóközönség vizsgálatára és a Szász-cikkben elmarasztalt részletüzlet elemzésére helyezi.

Statisztikai adatai és Budapest tíz legnagyobb könyvárusával folytatott beszélgetése alapján jut el a szomorú végkövetkeztetéshez: „néhány ezer körül jár a fővárosban azok száma, akiknél a könyv mindennapi szükséglet."[4] Ennek okait a lakosság alacsony életszínvonalában és a könyv iránti érzéketlenségben látja. Az alacsony életnívón élő lakosság szabad idejében mellékkereset után néz vagy szerencsejátékot próbál. Tanulságos számadatot idéz: 1902-ben 112 millió koronát költöttek el a lóversenyen. A könyv iránti érzéketlenséggel az elmaradt ízlésű polgárságunkat vádolja. Őket az irodalomhoz kapcsolni, vagy ami a kapitalista könyvkiadók számára a legfontosabb, rendszeres fogyasztókká tenni, csak részletüzlet formájában lehet, hiszen „egy szűkös középosztály a maga rendkívül mérsékelt betűszomjával és a kultúrbarbárság ideáljához közelálló életmódjával erre mindennél alkalmas, sőt talán csak ez az egyedül lehetséges módja a könyv eladásának".[5]

Kőhalmi a kapitalista könyvkiadással kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a kiadókat nem irodalmi szempontok vezetik, hanem a profitszerzés. „Kultúrgyerekességnek" tartja a részletfizetés útján történő könyvvásárlást, amelynek a fejlettebb országokban, mint pl. Nagy-Britanniában nincs is akkora jelentősége.

Helyesen látja, hogy a részletüzlet virágzása nemcsak a kapitalista könyvkiadók expanzív törekvéseinek köszönhető, hanem a differenciálatlan, a könyvet rendszeresen nem fogyasztók széles táborának is, amely mindent elfogad, amit az ügynökök rátukmálnak. Kiemeli azonban a részletüzlet hasznát is, hiszen „könyvet visz könyvtől szűz házakba is. Nem érdemes-e azon elgondolkodni, hogy néhány ezer házban ott vannak a Klasszi-

[1] *Dienes László válogatott írásai (1889—1953)*. Bp. 1964. 63 l.
[2] HSZ 1909. II. 148—161.
[3] Szász Zoltán: *A mai irodalom sorvadásának okairól*. HSZ 1908. II. 593—601.
[4] HSZ 1909. II. 153.
[5] Uo.

kus Regénytár ma még sok helyütt lebecsült és meg nem értett kötetei, és mellettük felnő egy sereg gyerek, akinek ez a temérdek kincs a keze ügyébe esik?"[6]

A cikken végigvonul az a gondolat, hogy az író kizsákmányoltságának és a könyvkiadó profitszerzésének egyik legfőbb oka a kultúrbarbárság egy fokán álló, szellemi táplálékhoz nem szokott, differenciálatlan ízlésű polgárság. Ezzel a felismerésével kapcsolódik talán leginkább a *Huszadik Század* törekvéseihez, s így lesz Kőhalmi a lap világnézetéhez olyan közelálló, Ady szavaival élve a „magyar Ugar" egyik speciális szeletének feltérképezője és leleplezője.

Kőhalmi azonban nemcsak a bajok gyökereit világítja meg, hanem a megoldást is látja. Differenciált ízlésű olvasóközönség kialakítása lenne szükséges, mert ők alkotnák azt az igazi könyvvásárló réteget, amelyik „pontosan vagy a lehető legpontosabb kívánságai szerint kiválasztja a neki megfelelő könyveket. Ez anyagi és szabadidőbeli feltételeken kívül viszonylag magas műveltséget és az irodalmi élettel való állandó kontaktust kívánja meg."[7]

Ezt a differenciált ízlésű olvasóközönséget azonban nem a kiadóhivatalok nevelnék, hanem a fiatal irodalmi társaságok, szabad iskolák, amelyek „a magyar és idegen könyvtermelés kritikájával, irodalmi szempontok elterjesztésével el tudnák érni azt, hogy épebb kívánságok és tisztább szükségletérzések ébrednének a közönségben."[8]

Rávilágít arra is, hogy a könyvkiadók „irodalmi" szempontjait a konzervatív ízlésű kritikusok és irodalmi társaságok diktálják. Éppen ezért kell

„frontot szegezni a Kisfaludy-Társaságnak és a Petőfi-Társaságnak, amely a hagyományoknak csak a köntösét szokta felvenni matinés ülésein, de termeiből még nem szűrődött ki egyetlenegy termékeny vitának a hangja sem; szóval vagy kívül kellene legyöngíteni azt a tekintélyt, amely ma a kiadók szemében irányító, vagy komolyan kellene venni azt, amit erről egy erős fiatal író mondott : el kell foglalni az irodalmi pozíciókat és aztán dologhoz látni a régi házban".[9]

A négy évvel később írott cikkének kemény leleplező hangja mutatja, hogy Kőhalminak azok az illúziói is megszűntek, amelyek a kiadók részletüzlet tevékenységével kapcsolatban az előző írásában felbukkantak. *A kapitalista könyvirodalom* c. cikkének[10] indulatos hangjához a tartalmi alapot és az indulati töltést a Révai—Franklin-per anyaga adta.

Az élesebb, keserűbb hangot indokolják a megváltozott történelmi körülmények: a kapitalista üzleti szellem előretörése, amely a könyvkiadást a nagyobb profit utáni hajsza sikeres színterévé tette, ahol az irodalmi szempontok teljességgel elvesztek, Tisza István befolyásának növekedése a politikai és irodalmi életben, a sajtó korrumpálódása, a magyar polgárság gerinctelensége, amelynek elvhű magatartásától pedig a *Huszadik Század* és köre oly sokat várt.

A per anyagát áttanulmányozva Kőhalmit főként a Franklin mögött álló állami banktőke kíméletlensége képeszti el, eszközeit az amerikai trösztökéhez hasonlítja. Felháborítják a per során szembenálló felek bíróság előtt elmondott beszédei

„főképp a Révai Mór kíméletlen támadó szónoklata, de a König Gyula támadása is a magyar könyvkiadás rejtelmeibe olyan eleven bepillantást engednek, hogy például a Révai Mór beszédét és a König Gyula gyorsíró feljegyzések alapján majd elkészítendő teljes beszédét az irodalomtanárjelőltek köteles olvasmányai közé kellene felvenni. Hadd tudják meg, mi a magyar irodalom".[11]

[6] HSZ 1909. II. 157.
[7] HSZ 1909. II. 154.
[8] HSZ 1909. II. 160.
[9] HSZ 1909. II. 161.
[10] HSZ 1913. I. 98—103.
[11] HSZ 1913. I. 99.

Kőhalmi a *Huszadik Század* olvasóközönsége elé tárja a meggyőző erejű példákat, amelyek mutatják a két profitéhes kiadó versengését:

„a könyvkiadói motívumok felett se rendezzünk szavazást, ha jó dolgok sülnek ki s az irodalom és a publikum nyer rajtuk, de az már botrányszámba kell, hogy menjen, hogy kiadók egymást gyilkoló manőverjei ilyen mértékben veszélyeztessék a közízlést hebehurgyán, a ráijesztés céljára egy éjszakán összerótt gyűjteményes vállalatok közrebocsátásával, úgy hogy a megvásárolt sajtóban elhelyezett cikkek minden gyűjteményben a szereplő névnek hozsannát zengjenek, akármilyen egyéniséget és szürkeséget képviseljen is az."[12]

Állításainak igazolására részletesen ismerteti Révaiék *Klasszikus Regénytár*ának és a Franklin *Külföldi Regényírók* sorozatának születését, a *Révai Lexikon* létrejöttét. Amikor leleplezi a Mikszáth jubileumi kiadás körüli mesterkedéseket, keserűen jegyzi meg: „Idejöjjenek az önképzőköri gimnazisták irodalom iránti tiszteletet tanulni!"[13]

A könyvkiadók munkájában az irodalmi szempontok háttérbe szorulásának még további példáit sorolja fel, így Révaiék szándéka szerint a magyar regény irodalomtörténeti fejlődését szemléltetni kívánó *Magyar Regényírók* sorozattervében szerepelt Werner Gyula *Rákóczi Rodostó*ban c. műve, amely akkor még meg sem íródott. A kellő ívszám elérése érdekében Oppenheimernek, a *Világkönyvtár*-sorozatban megjelenő kötetében felvették az 1896-ban megjelent munkájának egy-egy fejezetét, ami így megcsonkítva zavaros képet adott szerzőjének munkásságáról. Az elavult fordításokat a könyvkiadók nem nézetik át, például a *Világkönyvtár*ban kiadott Carlyle-munka Baráth-féle magyarra ültetését.

Kőhalmi Béla a kapitalista könyvkiadási politika még egy sajátosságára hívja fel a figyelmet: „ideje volna, hogy a külföldi szerzőkkel való viszony nyugat-európai formák között rendeztessék",[14] azaz az írók megkérdezése nélkül ne fordítsák le műveiket.

A kiadók részletakciójáról szólva kritikusabban fogalmaz, mint előző cikkében. Ott inkább az üzlet jellegének lehetséges pozitív oldalát emelte ki. Ebben az 1913-ban írott cikkében már a könyvkiadói mesterkedések, a profithajsza feltárt dokumentumainak fényében, egészében negatívnak látja a részletüzletet:

„Ma is azt állítjuk, hogy a magyar könyvkiadás szárnyait a részletüzlet bontotta ki, s az értelmiségi, az ipari és kereskedelmi középosztály korlátolt vásárlóképessége és spontán jelentkező érdeklődésének nagyon is mérsékelt volta mellett másként nagyarányú könyvelhelyezés nem is volt lehetséges, de mindez nem indokolhatta azt az irodalmiatlan stílusát a könyvkiadásnak, mely itt dühöngött és dühöng . . . A legnagyobb szerencsétlenség, amit ez a balkáni hadjárat megtermett az, hogy idejét múlta, időktől kikopott, fölösleges, túldíszes művekkel nem valódi szükségleteket elégítenek ki, és hogy ezekkel túltelítették és megcsömörítették a fogyasztóképes magyar közönséget; úgy hogy új nemzedéknek kell felnőnie, amely újra hajlandó lesz nagyobb terhet vállalni, ha könyvekről van szó."[15]

Bár talán túlsötét képet festett, de látható, hogy nem magát a könyveladási formát veti el, hanem annak jelenlegi ízlésromboló belső tartalmát, amivé ez a lényegében helyes kezdeményezés a könyvkiadók kezében silányult.

[12] HSZ 1913. I. 100.
[13] HSZ 1913. I. 101.
[14] HSZ 1913. I. 103.
[15] HSZ. 1913. I. 98.
[16] HSZ. 1911. I. 491—492.

Kőhalmi Bélának a *Huszadik Század*ban megjelent cikkei második csoportját azok teszik, amelyek most már nem általánosságban foglalkoznak könyvpolitikával, hanem konkrét kiadvány kapcsán leplezik le az úri Magyarország valamely kulturális programot is valló intézményét. *A könyvkiadó Nemzeti Kaszinó* c. cikkében[16] írja szarkasztikus gúnnyal:

„Pont abban az időben, mikor a Széchenyi-serleg cécós kiürítésével szokták bekormozni a nagy magyar emlékét, jelent meg egy 27 oldalas vaskos kötet a Nemzeti Kaszinó kiadásában A licitáló (aukciós) bridge szabályai . . . Miért táplálják Önök a közvéleményben azt a babonahitet, hogy a Nemzeti Kaszinó oly intézmény, melyért, ha egyébért nem, hát történelmi alapon lelkesedni kell. A különféle kézikönyvek oly szépen mondják, hogy Széchenyi a kaszinót politikai, gazdasági és társadalmi kérdések megvitatására s az összetartozás erősítése és saját eszméi terjesztésére alapította. Miért nem szokták Önök megmondani, hogy a Kaszinó ramsli és ferbli, a quinze, ecarte és a pocker és a totalizatőr kultiválását tűzte ki életcélul, miután a Széchenyi által kijelölt nagy feladatokat változatlan jó egészségben alaposan mind elvégezte?"[17]

Az *Analfabétizmus és az Országos Közművelődési Tanács* c. cikkében[18] az intézmény hatástalan munkájának okait elemzi. Ezeket az anyagi erőforrások hiányában, az iskolarendszerben, a tanfolyamok szervezésének módjában látja. Utal arra, hogy az államilag támogatott analfabéta-tanfolyamok munkája igazán akkor volna hatékony, hogyha közvetlen feladatán túl a betű, az olvasás szeretetét is tudná ebbe a legfrissebb olvasórétegbe beoltani, ha megtanítaná őket gondolkodni. Éppen ebből a szempontból elemzi hosszabban az analfabéta-tanfolyamok hallgatói számára kiadott két kötet olvasmányt. Szemléletes példákkal igazolja, hogy a gyűjteményben szereplő olvasmányok a népet együgyűnek, kiskorúnak tartják. A kiadott kötetek mese- és frázisgyűjtemények, a militarizmus dicsőítését tartalmazzák. A cikk befejező részében félreérthetetlenül céloz a polgári radikálisok által kezdeményezett munkástanfolyamokra, azok hatékonyabbá tételét sürgetve:

„tömeges lélekgyilkolás az, amit az uralkodó rendszer folytat a nép ellen, de azok, akik a nép helyes felvilágosítását viselik szívükön, gondolkozzanak azon is, célszerű-e rábízni egészen a Tanácsra, hogy miről és hogyan világosítja fel a népet?"[19]

Kőhalmi *Huszadik Század*ban megjelent írásainak harmadik csoportját a szorosan vett könyvészeti szakcikkek alkotják. Írójuk tollát ezek megírásakor sem a szűk szaktudományi szemlélet irányította, a bennük foglalt új elképzelések lendületes megfogalmazása miatt a folyóirat minden korszerű iránt fogékony olvasótáborának érdeklődésére számot tarthattak.

Ismeretes, hogy Kőhalmi 1909-től a Fővárosi Könyvtár alkalmazásában állt. Az 1910-es éveknek a világháború kezdetéig terjedő időszakára esik Szabó Ervin és Bárczy István tervének végrehajtása, mely a Fővárosi Könyvtárat európai színvonalú kultúrintézménnyé fejlesztette. E terv végrehajtásának tevékeny részese volt Kőhalmi Béla is, aki egyre jobban elmerülve a könyvészeti munkában 1913-tól a *Könyvtári Szemle*, 1914-től pedig Pikler Blankával együtt, a *Magyar Könyvészet*nek szerkesztője.

A *Közkönyvtáraink szervezéséhez* c. cikkében[20] is a könyvtáraknak a művelődésben betöltött fontos szerepét emeli ki. Hangsúlyozza, hogy a közkönyvtárak feladata a differenciált ízlésű olvasóközönség nevelése. Tömören megfogalmazza, hogy milyen tartalmi különbség rejlik a régi népkönyvtár s az új „nyilvános könyvtár" elnevezés mögött:

[17] HSZ 1911. I. 492.
[18] HSZ 1911. II. 200—202.
[19] HSZ 1911. II. 202.
[20] HSZ 1914. I. 264—266.

„A régi népkönyvtár, mint könyvtári fogalom olcsó, válogatatlan szórakozások zűrzavarát és badar tudásvágyát úgy ahogy kielégítő könyveket, olcsó könyvekre vadászó szépirodalmat és panoptikumbeli természettudományt jelent. Ezt kapta meg a nép a népkönyvtárakban, mert másnak, mint valami durva szórakozásvágynak és éretlen, rendezetlen ismeretszomjnak a jelenlétét fel se tételezték nála."[21]

A nyilvános könyvtár meghatározásából kitűnik létrehozóinak demokratikus szelleme, hiszen, mint írja:

„a nyilvános könyvtár nem a n é p n e k csinálódik, hanem a k ö z ö n s é g n e k. Abból indul ki, hogy a különböző osztályba tartozók között se az ízlésbeli, sem a befogadó képességbeli különbségek nem oly nagyok, hogy külön elbánásban kellene őket részesíteni, hogy alacsonyabban vagy magasabban értékelt szellemi táplálékra külön-külön szükség volna. Ahol egyszer a betűszomj fellépett, megvan a törekvés az ízlésbeli és értelembeli nívó egyenlősülése felé. Tehát némi engedménnyel, irodalmi ízléssel válogatni össze a szépirodalmat, körültekintéssel az aktualitásokat kísérő könyvtermelést, beszerezni minden jól megírott nagyobb áttekintésű tudományos munkát — monográfiát is — még akkor is, ha az a munka az illető tudomány alapvető műve volna, beszerezni minden olyan forrásművet, mely szorosabban kapcsolódik a szociális élethez, és beszerezni a társadalmi tagozódáshoz igazodóan a különböző foglalkozási ágak, alkalmazott tudományok irodalmát. Ezt a programot vállalja a nyilvános könyvtár . . ."[22]

Kőhalminak ez a cikke voltaképpen a Madzsar József által készített és a Fővárosi Könyvtár fiókjai számára kötelező érvénnyel kiadott alapbibliográfiának a legszélesebb nyilvánossággal való megismertetése érdekében íródott. Elismerőleg nyilatkozik Madzsar munkájáról, mert a benne felsorolt 2823 könyv 76,4%-a a 900-as évek óta jelent meg, tehát a modern magyar irodalom is képviselve van, s ez szakítást jelent a régi népkönyvtári gyakorlattal. Örömmel üdvözli a bibliográfiát azért is, mert „érdekes és nagyjelentőségű kísérlet alapja van lerakva ebben a jegyzékben, . . .annak az új könyvtári iránynak, mely a könyvtárban és a könyvtárral bizonyos nevelőmunkát akar végeztetni. . ."[23]

Léczfalvi Sipos Kamillónak a nemzetiségi kérdésről szóló bibliográfiáját elemezve[24] nemcsak a szaktudós érzékeny szemével felfedezett hiányosságokról szól, hanem előljáróban azt az igen elterjedt magatartást állítja pellengérre „amikor valaki nekiáll bibliográfiát csinálni úgy, mintha előtte soha senkise csinált volna."[25] A továbbiakban érdekesen világítja meg a bibliográfus szerepét:

„a feladata éppen abban csúcsosodik ki, hogy tudomásul veszi, mi történt az ő munkája előtt valamely munkaterületen. A bibliográfia ennélfogva mindenekelőtt a kalauz szerepére vállalkozik, jól kell laknia a Bibliográfia terített asztalánál, hogy minket az Irodalom terített asztalához vendégül láthasson. Vagy hogy a milícia leszállított katonamértékét használjuk: legalább kell, hogy fogalma legyen bibliográfiáról."[26]

Természetesen nem hallgatja el szakmai kifogásait sem: az anyag bősége miatt a fő szempont a célszerű válogatás kell hogy legyen. Sipos az általános részben nem a kérdés elméleti irodalmát sorolta fel, tájékozatlan a szakirodalomban, hiszen hiányzanak olyan alapvető magyar munkák, mint amilyenek Jászi Oszkáré és Krisztics Sándoré, a betűrendes katalógus tárgymutató nélkül használhatatlan.

[21] HSZ 1914. I. 265.
[22] Uo.
[23] HSZ 1914. I. 266.
[24] *A nemzetiségi kérdés bibliográfiája.* HSZ 1916. II. 464—466.
[25] HSZ 1916. II. 465.
[26] Uo.

Az 1915-ben írott *Katasztrófa érte-e a nemzetközi tudományt?* c. cikke[27] politikai tisztánlátásáról, optimista hitéről és arról tanúskodik, hogy szaktudományának nemzetközi jelentőségéről is mélyen meg volt győződve. Azokban az években, amikor a különböző nemzetiségű tudósok nacionalista és soviniszta szólamaikkal aláásták a tudományok nemzetközi összefoglaló fejlesztésének szépen induló ügyét, Kőhalmi hitet tesz az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége működésének hasznossága mellett, hiszen ez a szervezet annak az eszmének a megtestesítője, mely szerint

„van nemzetközi öntudat és ennek a nemzetközi öntudatnak: a lélektani realitássá lett emberiségnek vannak közös, megmaradó és tovább ható élményei: a tudományos eredmények és fölfedezések, amelyek azonmód tulajdonaivá lesznek — úgy lehet hét nap távolán belül — az egész kultúremberiségnek. Ebben a perspektívában, a tudományok nemzetköziségének ügye szempontjából a világháború csak epizód lehet, mely csak olyan nagyon is szép terveket tolhatja félre hosszabb időre, amelyek egy meghittebb kulturális testvériség csendes atmoszféráját kívánják meg . . . A többi, a hús-vérrel teljesebb szükségletei a tudományok nemzetközi kapcsolatának, felújulnak a háború után és pedig mindjárt a háború után a legtürelmetlenebbül, szinte be se várva a békepontok aláírását.[28]"

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége által eddig végzett munkák közül nem is annyira a több nemzet tudósai által kiadott közös kiadványokat érzi igazán jelentősnek (pl. az Iszlám encyklopédiája, a Mahabharata kritikai kiadása), hanem a tudományos segédeszközök egységesítésére való törekvését, így a könyvtárkatalógusok terén, vagy a természettudományok nemzetközi bibliográfiájának tervét. S ezeket ugyanolyan horderejű dolgoknak tartja, mint a világposta-egyezményt, vagy a párizsi nemzetközi mértékiroda felállítását.

A fentebb ismertetett cikkei alapján plasztikusan áll előttünk a pályakezdő könyvész, bibliográfus Kőhalmi Béla alakja. Széleskörű érdeklődés, kora ideológiai áramlatai közötti biztos tájékozódás, a nép, közelebbről a munkásság szellemi felemelését vállaló társadalmi felelősségtudat, ezek vitték őt töretlen ívben a Tanácsköztársaság könyvtárügyének megszervezéséig.

HEVERDLE LÁSZLÓ

[27] HSZ 1915. I. 166—169.
[28] HSZ 1915. I. 168—169.

FIGYELŐ

A 150 éves Akadémiai Könyvtár jubileuma. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára fennállásának 150. évfordulójához ért az idén. Másfélszáz évvel ezelőtt adományozta Teleki József a Magyar Tudós Társaságnak 30 000 kötetes könyvtárát, megvetve ezzel az Akadémiai Könyvtár alapjait.

A jubileum alkalmából a Könyvtár 1976. szeptember 22-én délelőtt 10 órakor ünnepi ülést tartott az Akadémia dísztermében, melyben politikai és kulturális életünk számos vezető személyisége részt vett, s elnökségében helyet foglalt Aczél György miniszterelnökhelyettes is. Az ünnepi ülést Szentágothai János, az MTA elnöke nyitotta meg, majd Bessenyei Ferenc szavalta el Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* c. versét. Ünnepi beszédet mondott Márta Ferenc, az MTA főtitkára, Garamvölgyi József kulturális miniszterhelyettes és Rózsa György, az MTA Könyvtárának igazgatója. Márta Ferenc főtitkár a Magyar Tudományos Akadémia Központi Hivatala, a kutatóintézetek, az akadémiai kutatóhálózat valamennyi dolgozója nevében köszöntötte a jubiláló Könyvtár minden dolgozóját, s a százötven év történetét a Könyvtárnak a magyar tudományos életben betöltött szerepe, s a rá váró feladatok szemszögéből méltatta. Garamvölgyi József miniszterhelyettes a könyvtárügy fontosságát hangsúlyozta művelődéspolitikánkban, külön szólva a társadalomtudományokkal kapcsolatos teendőkről. Kiemelte itt azokat a feladatokat, melyek a társadalomtudományi információ területén várnak az Akadémiai Könyvtárra, különös tekintettel arra a hazai vezetőszerepre, mely a szocialista országok nemzetközi társadalomtudományi információs rendszerében reá hárul. (Garamvölgyi József beszédét különben teljes terjedelmében közli a *Könyvtáros* 1976. évi decemberi száma, Szentágothai János beszéde jelen füzetünkben, Rózsa Györgyé pedig a *Magyar Tudomány* 1976. 6. számában látott napvilágot.) A külföldi akadémiáktól és tudományos könyvtáraktól érkezett vendégek nevében José Jas UNESCO-küldött köszöntötte a jubiláló Könyvtárat, s tolmácsolta az UNESCO főigazgatójának üdvözletét. Az ünnepi ülést zenei műsor zárta be, ahol kiváló előadók tolmácsolták Liszt, Erkel, Bartók és Kodály műveit.

Szeptember 22-én délután 5 órakor Ligeti Lajos akadémikus, az MTA Könyvtári Bizottságának elnöke megnyitotta a Könyvtár történetét és értékeit bemutató reprezentatív kiállítást az MTA előcsarnokában, mely október 9-ig állt az érdeklődők rendelkezésére.

A kiállítás célja az volt, hogy a Könyvtár történetét az Akadémiával és a magyar politikai élettel, a művelődési viszonyokkal való kapcsolatában mutassa be. A Könyvtár története három jól elhatárolható korszakra tagolódik, mely híven tükröződött a kiállítás képein. Az alapítástól az Akadémia mai palotájának felépítéséig tart az első korszak, s illusztrációkban ez a Széchenyi-tervezte hajdani akadémiai címertől az alapításon, a reformkor nagyjainak szereplésén át a szabadságharc és az önkényuralom korszakának képeivel és irataival zárul.

A második korszak 1865-től 1949-ig tartott. Ennek legnagyobb eseményei: a Könyvtár méltó elhelyezése jelenlegi otthonában, a Könyvtári Bizottság létrejötte, az első kiadványok megjelenése, a második világháború és a háborús károk helyreállítása.

A harmadik, ma is tartó korszak az Akadémia átszervezésével kezdődött 1949-ben. A hagyományos funkciók fenntartása mellett korszerű szolgáltatások, a kiadványok sokasodása, az Akadémia sorra létrejövő kutatóintézeteinek könyvtári hálózata jelzik a fejlődést.

Külön rész foglalkozik a 25 éve létrehozott Keleti Gyűjtemény anyagával, kiemelve annak legbecsesebb darabjait, s emléket állítva a Gyűjtemény tudós gazdagítóinak.

Ugyancsak szeptember 22-én délután vette kezdetét a Keleti Gyűjtemény huszonötéves fennállása alkalmából rendezett tudományos ülésszak az Akadémia kistermében. A kétnapos ülésszakon elhangzott tizenhat előadás bemutatta a Keleti Gyűjtemény nagyértékű kéziratgyűjteményeit, azok egy-egy darabját, s a legújabb hazai kutatások eredményeiről adott számot.

Megnyitó előadásában Ligeti Lajos akadémikus áttekintette a magyarországi orientalisztika kialakulását s az Akadémiai Könyvtárral való kapcsolatát. Terjék József a Csoma-könyvek alapján elemezte Kőrösi Csoma kutatómunkáját Nyugat-Tibetben. Róna-Tas András egy eddig ismeretlen csuvas szójegyzék kiadásának problémáit vetette fel. Scheiber Sándor a Kaufmann-geniza kutatásának történetét és jelentőségét vázolta. Ugyancsak a Kaufmann-gyűjtemény egy kéziratát elemezte és vetette egybe arab megfelelőkkel Fodor Sándor, a zsoltárok felhasználását vizsgálva a zsidó varázslásban. Az első napi előadások sorát Ecsedy Ildikó elméleti fejtegetése zárta a régi Kína történeti és mitikus kronológiájának problematikájáról.

A tudományos ülésszak második napját Harmatta János akadémikus előadása nyitotta meg. Az előadó, kutatásainak új eredményeként vázolta a Stein Aurél feltárta szogd régi levelek keletkezésének körülményeit, és értelmezésüket adta. Kakuk Zsuzsa Kúnos Ignác gazdag hagyatékát mutatta be, kiemelve a kazáni tatár népdalgyűjtéseket. Lőrincz László a héroszok sorsát kísérte nyomon Héraklész történetének s a mongol Geszer-monda hőse életének egybevetésével. Kara György egy mongol kézirat alapján elemezte az álom különféle típusait és azok magyarázatát. N. A. Ajzenstejn, a moszkvai Keletkutatási Intézet munkatársa Dzseláleddin Rumi életfelfogását vizsgálta orosz nyelvű előadásában. Iványi Tamás az iszlámkutató Goldziher Ignác nyelvészeti megnyilatkozásait és módszerét elemezte. A Keleti Gyűjtemény mongol és mandzsu kéziratait Bese Lajos mutatta be, összehasonlítva azokat Európa más mongolisztikai gyűjteményeivel. Horváth Anna a török kéziratgyűjteményt ismertette, különös figyelmet szentelve a magyar történelem szempontjából ritka becsű kéziratoknak. Wojtilla Gyula egy kásmiri kéziratot analizált Stein Aurél könyvtárából. A kétnapos tudományos ülésszak Apor Éva Kégl Sándor hagyatékáról és a Keleti Gyűjtemény perzsa kéziratairól szóló előadásával ért véget. Az előadások anyaga az Akadémiai Könyvtárnak a jubileum alkalmával indított *Oriental Studies — Keleti Tanulmányok* című sorozatában jelenik majd meg angol, német, orosz és francia nyelvű tanulmányok formájában.

Szeptember 22-én este az Akadémia elnöksége fogadást adott a Tudósklubban az ünnepi ülés vendégei tiszteletére, akik szeptember 23-án a Duna-kanyar történelmi nevezetességeivel ismerkedtek meg.

A jubileum utolsó eseményeként szeptember 30-án került sor a Keleti Gyűjteményben a tibeti kéziratokból és fanyomatokból, Kőrösi Csoma Sándor könyveiből és a tibetisztika alapműveiből összeállított Csoma — gyűjtemény felavatására. Ezen megjelentek a Kőrösi Csoma Társaság által szeptember 24—30. között Mátrafüreden ren-

dezett Kőrösi Csoma Memorial Symposium külföldi és magyar résztvevői, a tibetisztika legjelesebb művelői, akik Rózsa György könyvtárigazgató megnyitója után megtekintették a Keleti Gyűjtemény legértékesebb kéziratait.

APOR ÉVA

Az Akadémiai Könyvtár jubileumi kiadványai. A könyvtárak, mint kutató műhelyek a múlt században és jelen századunk első felében elfoglalt helyükhöz képest — a Magyar Tudományos Akadémia kifejlődött kutatóintézeti apparátusa, az ipari kutatóintézetek, a műszaki felsőoktatási intézmények, általában az egyetemek kutatóhelyei, valamint az ideológiai centrumok és művészeti fórumok létesülése, szaporodása és előretörése következtében — az elmúlt évtizedekben (az 50-es és 60-as években) általában hátrább sorolódtak. A 70-es évek elején azonban megerősödött bennünk az a meggyőződés, hogy a következő évtizedekben a könyvtárakban dolgozókra a tudományos tevékenységben a jelenleginél nagyobb feladatok hárulnak. A tudományos fejlődés egyik égető kérdése már ma is a tudományos információk tárolása, átadása, értékelése és hasznosítása, tökéletesebb és hatékonyabb rendszerének megtalálása. Ma már nemcsak a hivatásukat komplex értelemben felfogó könyvtárosok vallják, hogy a könyvtári munkát, sajátos feladatai, a tudománytervező, tudományszervező és a kutató, alkotó munka részévé teszik. A tudomány elméleti kérdéseivel foglalkozók szerint is: az információs rendszer, benne a szakirodalmi információs rendszer, jó vagy kevésbé hatékony működése befolyásolja a tudomány funkcionális hivatása betöltésének minőségét.

A könyvtárak közvetítő szerepük (híd-szerepük) betöltése közben azonban nemcsak szolgáltatásokat teljesítenek a tudomány és a termelési-gazdasági szférák között, a technikai szakirodalom áramoltatásával, a művészeti-tudományos és a mindennapi élet struktúrái közötti kulturális transzmisszóval, hanem a tudományos és szakkönyvtárak, valamint vezető közművelődési könyvtáraink legjobban felkészült munkatársai át is törik a társadalmi munkamegosztás következtében nem minden esetben előnyösen keletkezett merev határokat, szervezeti burkokat; tudományos tevékenységük révén a kettős kapcsoltságok szálait erősítik, az intézményi kötődés mellé a tudományos irányú kapcsoltságot kötik. Ily módon intenzívebben, magasabb hatásfokon szolgálhatják a célt, amely szerint: a könyvtárak tevékenységét még szorosabban össze kell hangolni a szolgáltatásokkal ellátandó tudományterületek, népgazdasági ágak, közigazgatási egységek soronlevő és távlati feladataival. Ugyanis a könyvtári munka tartalmát, a könyvtári szolgáltatások jellegét az egyes szakterületek sajátos feladatai által meghatározott követelmények szabják meg.

A társadalmi szükségletek és lehetőségek nyomán kialakuló gyakorlat hátrább kényszerítette azt az irányzatot, törekvést, amely a könyvtári elméleti kérdéseket úgy tekintette, hogy nem hozta kapcsolatba a többi tudományokkal, nem teremtett eleven együttműködést a szaktudományokat gondozó intézetekkel és azok kutatóival. Elérkezettnek látszott az idő olyan tudományos tevékenységet körvonalazó koncepció kidolgozására, amely magában foglalja a könyvtári elméleti kérdéseken túl a könyvtárak állományára épülő szakterületi kutatási tevékenység elvárásaival összefüggő könyvtári tudományos tennivalókat. A koncepciónak számolnia kellett a tudományos vizsgálódásra kitűzhető feladatok természetes, értelemszerű egymásra épülésével, vagyis azzal, hogy az alapfeladat az irodalomellátás szintjének a szükségletekhez való közelítése, az információs munka tudományos nívóra emelése, és ebből következik, erre épül a könyvtári munkatársaknak a tudományos tevékenységbe, az aktív kutatásokba való bekapcsolódása, a főhivatású tudományos kutatók partnereiként történő munkálkodása.

Az elmúlt évek fejleményei igazolják, hogy a koncepció kiérlelése nélkül is érvényesül-

tek olyan könyvtári tudományos irányok, amelyek nemcsak a könyvtári rendszer fejlődésén hagyták nyomukat, hanem az egész magyar tudományosság, tudományos és kulturális közélet alakulásába belejátszottak. A könyvtárügy saját kutatási koncepciójának hiánya nem akadályozta egyes könyvtári intézmények tudományos tevékenységének kibontakozását, műhelyek alakulását, sőt bizonyos értelemben „iskolák" teremtődését. Ha szerényebben fogalmazunk: könyvtári rendszerünkben kitapinthatók azok a sajátos arculattal rendelkező intézmények, amelyek vagy önálló karaktert formáltak a könyvtári alapműveletekre épülő tevékenységükkel, vagy értelemszerűen megtalálták munkakapcsolatukat a főhivatású kutatóhelyekkel, vagy legalábbis kezdeti eredményeket értek el a könyvtárakban folytatandó többrétű tudományos tevékenység kibontakoztatásában.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára már korábban is magára hívta a figyelmet meglehetősen széleskörű tudományos tevékenységével, amelynek keretében kedvező arányokban ötvöződtek egybe a könyvtár hagyományos és új kutatási feladatai. Rózsa György, a könyvtár igazgatója 1964-ben a hagyomány és korszerűség elveinek egyesítése jegyében szabta meg az intézmény távlati fejlesztésének irányát, és ez a program a tudományos tevékenységet tükröző kiadványokban, a munkatársak publikációs tevékenységében megvalósítottnak tekinthető. Hozzá kell fűznünk: a könyvtár tudományos funkciójának kibontakozásán, a koncepció érvényesülésén maga az MTA Elnöksége őrködött, és adott erkölcsi, valamint kellő anyagi támogatást.

A könyvtár műhelyévé vált a *hazai tudománypolitikai és kutatásszervezési tájékoztatásnak*, megvalósítva ezáltal azt az elvet, hogy a tudományos vizsgálódásra kitűzhető feladatok természetes egymásra-épülése révén a könyvtári munkatársak a főhivatású tudományos kutatók partnereiként munkálkodhatnak, és ez a fejlődési folyamat is eredményezheti a könyvtárak kutató műhelyekké válását. Az ily módon sajátosan megteremtett műhelymunka keretében az adott, az intézmény profilja szerinti tudományágak szakirodalmának mélyreható elemzése mellett egy-egy téma vagy kutatási irány magas színvonalú áttekintésére, időről-időre való kritikai összefoglalására, szintetizálására is sor kerülhet. Az 1961 óta megjelenő *Tudományszervezési Tájékoztató* a nemzetközi szakirodalom alapján ad tájékoztatást a tudománypolitika, a tudományos kutatás szervezése, igazgatása, tervezése területéről információs szintézisek, szemle-cikkek, figyelő-cikkek, szakirodalmi ismertetések és bibliográfia formájában.

Műhellyé vált a könyvtár *forrásfeltáró tevékenységével* is. Feladatának tartja gyűjteménye és különgyűjteménye katalógus-sorozatainak szerkesztését és kiadását. A könyvtár állományában levő forrásanyag és szakirodalmi információs anyag tudományos igényű gondozása és feltárása vitathatatlanul könyvtári tudományos munka, amelyet a könyvtár — gyűjtési profilja szerint alkalmazott — szaktudományos felkészültségű munkatársak közreműködésével végez.

Különösen jelentősnek tekinthető az a könyvtári kutatási vállalkozás, amely *tudománytörténeti segédeszközök létrehozását* eredményezte. Közismert ugyanis, hogy a jelen és a jövő tudati viszonyainak, a tudomány mai és várható feladatainak megértését, megítélését, előrelátását az ideológia-, eszmetörténeti vizsgálódások, a kultúrhistóriai, tudománytörténeti kutatások segítik elő. A vizsgálódást végzők köréből nem hagyhatók ki a könyvtárosok, mert kezük ügyében sok olyan dokumentum van, amely a múlt kutatóját eligazítja.

Nem adhatunk teljes képet az intézmény sokrétű tudományos munkájáról, de az Akadémiai Könyvtár másfélszázados jubileuma alkalmából elismeréssel adózunk — a törekvések megvalósulása láttán — a könyvtáros kollégáknak. Jelen írásunkban — a címben vállalt feladatunk szerint — a jubileumi kiadványokra hívjuk fel a figyelmet, azokra, amelyek a Magyar Tudományos Akadémia 150 évének (1825—1975) áttekintéséhez nyújtottak segítséget, és azokra, amelyek a könyvtár jubileumának (1826—1976) alkalmából kerültek kiadásra.

Az általunk említendő kiadványok 1971-től 1976-ig jelentek meg, részben a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei* (ill. *Kiadványai)* sorozatban, részben sorozatokon kívül, részben pedig már az 1976-ban induló új sorozatok tagjaiként. Keletkezésük zömmel arra az időszakra esik, amikor Rózsa György igazgató tartós külföldi távolléte idején Rejtő István vezette az intézményt, akinek a Könyvtáron belül egyébként is vezetői feladata közé tartozik a szerkesztői és kiadói munka irányítása.

Az Akadémia jubileumára, az MTA Történettudományi Intézetében Pach Zsigmond Pál főszerkesztésével és Vörös Antal szerkesztésében készült monográfia: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825—1975* — a forrásokat és irodalmat feltüntető fejezetében — több helyen utal azokra a kutatásokra, melyeket a Könyvtár munkatársai végeztek, illetve azokra a kiadványokra, amelyek a Könyvtár kiadásában jelentek meg. A monográfia írói (Kónya Sándor, Kosáry Domokos, Makkai László, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, R. Várkonyi Ágnes, Vekerdi László, Vörös Antal) közül többen is támaszkodhattak a Könyvtár kiadványaiban felölelt ismeretanyagra már az egyes könyvtári kötetek megjelenése előtt is, ugyanis több esetben történészeket kértek fel lektori munkára. Gergely Pál: *A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa* (Bp. 1971.) című kötetet R. Várkonyi Ágnes lektorálta, Szentgyörgyi Mária: *Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián 1831—1945* (Bp. 1973) c. kiadvány lektora Pamlényi Ervin volt, Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854—1949* (Bp. 1974.) c. kötetet Csapodi Csaba és Kónya Sándor lektorálták. Gergely Pál munkája kezdetén úgy gondolta: az Akadémia 150 éves fennállásának évfordulójára kiadandó monográfia elkészítéséhez nélkülözhetetlen forrásanyagot tartalmazna a Vigyázó-vagyon sorsának ismertetése. Szentgyörgyi Mária: „munkája előzményeit keresve ütközött először azokba a tényekbe, melyek ellent látszottak mondani annak a csaknem egyértelműen elmarasztaló ítéletnek, mely a felszabadulás után a »régi Akadémiáról« szóban és írásban napvilágot látott". Fráter Györgyné kézikönyvének célját abban jelölte meg, hogy adatszolgáltatást nyújtson a másfélszázados Akadémia történetének megírásához, valamint tudományos segítségül szolgáljon a történetkutatók számára.

A szerzők helyesen gondolkodtak és cselekedtek. A jubileum alkalmára — éppen a források felderítése révén — hitelesebb kép alakulhatott ki a magyar tudományosság múltjáról. A könyvtári feldolgozó munka, a történeti adattár, az elfelejtett vagy ismeretlen adatok feltárása ad alapot az értékelő munkához. Ilyen adattár a Fekete Gézáné összeállításában — sorozaton kívül — megjelent *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825—1973* (Bp. 1975.) c. kötet (lektorálta: Várkonyi Ágnes és Kónya Sándor), amely „jellegénél fogva nem tudománytörténeti, tudománypolitikai feldolgozás, nem az akadémiai tagok teljes munkásságát részletező és értékelő kiadvány, csupán az akadémiai tagok akadémiai pályafutásával kapcsolatos legszükségesebb adatokat tartalmazó összeállítás". Magunk is résztvettünk már kisebb jelentőségű, de hasonló kötet *(Szegedi Egyetemi Almanach 1921—1970.* Szeged, 1971.) szerkesztésében, és tudjuk, mennyire nem volt elég világosan leszögezni, hogy segédeszközöknek szánták a szerkesztők, hogy pusztán adatközléseivel kíván ösztönzést adni az értékelő egyetemtörténeti kutatásokhoz. Az Akadémiai Könyvtár kiadványának összeállítója és lektorai az Akadémia Elnökségének állásfoglalását érezhették maguk mögött, amikor nem végeztek válogató munkát: kik kerülhetnek be a kötetbe. A teljes adattár teszi lehetővé azt az értékelő tudományos munkát, amely során az adott intézmény vagy testület progresszív és kevésbé progresszív korszakait vagy éppen retrográd periódusait meg lehet ítélni.

Ugyancsak a magyar tudománytörténetírás számára lesz fontos az a háromkötetes mutató *(Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840—1970.* Szerk. Darabos Pál és Domsa Károlyné. Bp. 1975.), amelynek speciális célja az, hogy eligazítást nyújtson az Akadémia folyóiratának 130 év alatt megjelent publikációiról, hogy eligazítást nyújt-

son tudományos témákra, tudományos eseményekre és személyekre vonatkozóan — mindezt különös tekintettel az MTA belső életére és fejlődésére. Ez az index az akadémiatörténeti és az általános tudománytörténeti kutatásokhoz egyaránt támogatást kíván nyújtani. Újszerűségével és, sok kutató számára ugyan még szokatlan rendszerével, a használatához adott útmutató segítségével — meggyőződésünk szerint — hasznosan fogja teljesíteni a maga elé kitűzött célokat.

A Könyvtár a jubileumi évben, sőt éppen az ünnepi megemlékezés körüli hetekben új kiadványokkal jelentkezett. Olyanokkal, amelyeket a 150 éves megemlékezésre kiadott könyvtári tájékoztató *(A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1826—1976.* Bp. 1976.) még nem is említhetett a könyvtár kiadásában megjelent munkák bibliográfiájában. A Kézirattár katalógusainak a sorában (9. sz.) Körmendy Kinga a *Széchenyi-gyűjteményt* mutatja be (lektorálta Csapodi Csaba).

Az ünnepi év a könyvtár életében nem lezárás, de méginkább folytatás és sok tekintetben kezdet is. Ezt jelzi a forrásfeltáró tevékenységben egy új sorozat útrabocsátása: a *Keleti Tanulányok — Oriental Studies.* E sorozat első tagja: Terjék József: *Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben.* Bp. 1976. (lektorálta és az előszót írta Ligeti Lajos). Ebben a most induló önálló sorozatban jelennek meg majd a további orientalisztikai tárgyú tanulmányok, a Keleti Gyűjtemény történetét, dokumentumainak ismertetését tartalmazó kiadványok.

Megújhodik *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei (Kiadványai)* sorozat is. „1/76" új sorozati jelzést viseli magán az a kötet, amely a könyvtár munkatársainak az elmúlt 25 évben megjelent szakirodalmi közleményeit mutatja be *(A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársainak szakirodalmi munkássága 1950—1975.* Bibliográfia. Szerk. Fekete Gézáné. Bp. 1976.). Ez a kiadvány is jól szimbolizálja a múlt értékeinek megőrzését, a folytatást és az új kezdeményezések korszakának kezdetét.

HAVASI ZOLTÁN

Ján Čaplovič (1904—1976). Életének jelentős részét a pozsonyi Líceumi Könyvtárban töltötte, alkotó energiáját szinte teljes egészében a szlovák művelődéstörténetnek, elsősorban a könyv- és nyomdatörténetnek szentelte. Főművének — A *Szlovákia területén kiadott nyomtatványok bibliográfiája 1700-ig* — második kötetét már nem dedikálhatja barátainak, tisztelőinek, munkatársainak.

Tudományos munkássága minden területen érintkezett a magyar nemzeti művelődéstörténet megfelelő szakaszaival, hiszen a történelmi ország szlovákok és magyarok közös hazája volt. Ján Čaplovič a közös cseh—szlovák örökséget mutatta be elsősorban (Tranoscius-kiadások, 1936; Ján Silván költészete, 1957; Comenius-tanulmányok; a régi szlovák irodalom periodizációs kérdései stb.), de a tudós kutató objektivitásával foglalkozott mindenekelőtt a mai Szlovákia területének egykori magyar vonatkozásaival is, aminek egyik jelentős megnyilvánulása *Huszár Gál három ismeretlen műve* (MKsz 1972) vagy a *Comenius sárospataki nyomdájáról* készült értekezése (Archív pro bádání . . . Komenského . . . 1962).

Gyakran köszönthettük Budapesten, a Széchényi, az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtárban, ahol nagy bibliográfiájának adatait gyűjtötte, hasonlította, ellenőrizte. A munkálatok párhuzamosan folytak az ő kötetén és az RMNY első könyvén, és Ján Čaplovič a legpéldásabb önzetlen együttműködést folytatta magyar kollégáival: a még meg nem jelent második bibliográfiakötetének egyik kézirat-példányát azonnal a magyar kutatás rendelkezésére bocsátotta. Úgy véljük, e saját kezével javított példány a magyar—szlovák művelődéstörténeti kapcsolatok becses dokumentumaként kerül majd nemzeti könyvtárunk kézirattárának értékes darabjai közé.

Ján Čaplovič Pozsonyban megkülönböztetett figyelemmel fogadta a Líceumi Könyvtárban a magyar kutatókat, akiket nemegyszer munkaidő után is „kiszolgált", sőt, amíg egészsége engedte, maga hordta elő a raktárból a kért anyagokat. A könyvtár vendégkönyvének bejegyzései szerint alig akadt Pozsonyban magyar kutató, aki elkerülte volna a Konvent utcai ódon ház első emeletét.

Szenvedélyes vitáit a nyomdák sorsáról sajnos ma már nem folytathatja, de munkássága tovább él és hat a magyar művelődéstörténet eredményeiben is. S élő tanúságként idézhetjük megszívlelendő gondolatát a magyar—szlovák kapcsolatokról Csanda Sándor: *Valóság és illúzió* című tanulmánykötetéhez (Bratislava, 1962) írott Előszavából:

„A magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok tanulmányozásának ma mélyebb értelme, mélyrehatóbb jelentősége van. Nem holmi öncélú tudományos vizsgálódás ez, sem pedig kritikátlan objektivista adathalmozás. Olyan jelenségek, olyan irodalmi alkotások tanulmányozásáról van itt éppen szó, amelyeknek a múltban is megvolt a pozitív jelentőségük, ma pedig irodalmunk haladó hagyományait képezik. Ezeket a hagyományokat akarja folytatni jelenünk is, amikor az irodalmi alkotó munka feladatai közt méltó helyet biztosít a szocialista nemzetek őszinte, meghitt és tartós közeledése kívánalmának is."

KÄFER ISTVÁN

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972. (Bp. 1975. 425. l) A szokásos csoportosításban (I. Somkuti Gabriella—Papp István: Az OSzK 1972-ben, II. A könyvtári munka elvi és gyakorlati kérdései, III. Könyvtörténeti és művészettörténeti tanulmányok), Németh Mária szerkesztésében jelent meg nemzeti könyvtárunk tizenegyedik évkönyve, az ugyancsak megszokott, efféle kiadványoknál sajnálatosan törvényszerűnek tekinthető késéssel. A rövid, csak a lényegre koncentráló működési beszámoló — azóta már jócskán túl is haladott — adataiból hadd emeljünk ki egyet: a könyvek kötetszáma ez évben lépte túl a kétmilliót. Ezt az önmagában örvendetes tényt azonban a külső körülmények — az eltelt időszakban is csak súlyosbodott helyhiány — jelenleg inkább nyomasztó teherré teszik, és a felmérhetetlenül értékes anyag jó (és egyre jobb) része hozzáférhetetlen lévén, pillanatnyilag csak statisztikai adat, aminek életre keltése még roppant erőfeszítéseket kíván (és nem is elsősorban a Könyvtár dolgozóitól).

Az őrzött anyag kimeríthetetlen és inspiráló gazdagsága meg a feltárására irányuló munka színvonalas sokrétűsége a II. és III. részben néhány könyvtártechnikai érdekű elemzés, beszámoló mellett olyan kezdeményezéseket hív életre és olyan kutatási eredményeket hoz, melyek a szűkebb szakmánál jóval szélesebb körű érdeklődésre tartanak számot, a Könyvtár anyagára támaszkodva vagy abból kiindulva azon jóval túl mutatnak. Tizenöt dolgozatról van szó. Horváth Tibor *A könyvtári szolgáltatások rendszeréről* ír rendszerelméleti tanulmányt a legújabb szakirodalomra támaszkodva, s nem épp csak a könytárszervezők hasznára. Igaz viszont, hogy megállapításai konkrétan csak a címnél szűkebb körre érvényesek: inkább a természet- és alkalmazott tudományok igényeit tartják szem előtt, társadalom- és történettudományi vonatkozásban aligha alkalmazhatók, még kevésbé a könyvtár népművelési funkcióját tekintve. Két tanulmány jellegű és értékű munkabeszámoló a könyvtári restaurálás módszereivel, problémáival, eredményeivel és lehetőségeivel foglalkozik: B. Kozocsa Ildikóé *(Az OSzK Restauráló Laboratóriumainak munkájáról)* az alkalmazott eljárásokat ismerteti (remek képanyaggal), Kastaly Beatrixé pedig *A hírlaprestaurálás néhány kérdéséről* szólva annál is fontosabb, mert erre vonatkozó szakirodalom nemzetközi viszonylatban is alig-alig akad, holott a probléma egyre égetőbbé válik. Felrémlenek könyvtári tapasztalataink, és óhatatlanul fölmerül a naív kérdés: vajon nem lehetne-e a könyvtári megőrzésre szánt hírlapokat azon melegében, rögtön a megjelenéskor impregnálni valamiképp, hogy az iszonyú tömegben létező és áradó

anyag legalább sok évtizedes perspektívában mutasson valami hajlandóságot a rendbejövetelre? Wix Györgyné *Egy XVIII. századi magyar anoním-lexikon összeállításának problémáiról* teszi közzé módszertani meditációit, egyúttal értesítve arról a nem kis jelentőségű hírről, hogy a szóban forgó vállalkozás munkálatai a megvalósulás reményével haladnak.

W. Salgó Ágnes — adalékul a XVI. századi hazai görög műveltség meglehetősen elhanyagolt vizsgálatához — Bogáti Fazekas Miklósnak egy ritkán emlegetett Plutarchos-magyarítását elemzi *(Szép história az tökélletes asszonyállatokról)*. Borsa Gedeon cikke *(Nyomtatványok Manlius kötéstábláiban)* egy, ha nem is új keletű, de mostanában nemzetközileg (és a kéziratok terén is) egyre jobban nekilendülő, egyre eredményesebb kutatási területre vezet, nevezetesen a kötéstáblákban rejlő töredékek közé (Kozocsa Ildikó fentebb említett cikke is szán ezekre néhány sort). Ha a világon mindenütt komoly reményeket fűznek e munkálatokhoz, nálunk ez még indokoltabb, hiszen ismeretes a hajdani magyarországi könyvtermelés elszomorító méretű pusztulása, s hogy újabb művekről, kiadásokról nagyobb mennyiségben már csak innen-onnan felbukkandó töredékektől várhatunk tájékoztatást. Borsa igen fontos kutatásmódszertani megállapításokat tesz, leszögezvén, hogy az eddig többnyire ötletszerű vállalkozásoknál összehasonlíthatatlanul célravezetőbb egy-egy XVI. századi nyomdász felismert kötéstábláinak szisztematikus vizsgálata. A cikk maga frappáns igazolással szolgál az elmélethez: tíz Manlius kötéstáblából 14 nyomdatermék került elő, közte hét teljesen ismeretlen, másik három is új részekkel egészített ki korábban ismert darabokat. Az egyetlen aggály a kötéstáblák felismerhetőségével kapcsolatban merül fel, hiszen kötéstörténeti adatunk még a nyomdatörténetinél is kevesebb maradt. Ugyanez kelti fel viszont a reményt, hogy azonos nyomdából kikerült termékek előfordulása egyébként meghatározhatatlan eredetű kötésben kötéstörténeti ismereteinket fogja gyarapítani. Soltész Zoltánné *Gregor Gelbhaar bécsi nyomdász 1638. évi magyar kalendáriumát* ismerteti, s ennek kapcsán foglalkozik a különböző típusú kalendáriumok ismeretterjesztő és történeti tudatformáló szerepének kérdésével is. Hasonló a témája Käfer Istvánnak: *Zsolnai szlovák kalendáriumok történet-szemlélete a Rákóczi-szabadságharc koráról* (bár itt nem történetszemléletről, hanem az aktuális politikai kérdésekben elfoglalt álláspontokról van szó, vagy — legfeljebb és ritkán — ezek múltba való visszavetítéséről).

Berlász Jenő *Istvánffy Miklós könyvtárának* néhány eddig nem ismert darabját mutatja be, illetőleg felvázolja ezek útját, némely esetben a Corvinától Istvánffyig, onnan a Draskovics családig. Bemutat többek között egy újonnan fölfedezett Istvánffy-kódexet is, egy történeti forrásokat tartalmazó gyűjteményt. A tartalmi kérdésekkel egyelőre csak futólag foglalkozik, amit nem hiányosságként jegyzünk meg, inkább figyelmeztetésül: talán a — tudomásunk szerint munkában levő — Istvánffy-kiadás során kamatoztatható volna. Úgy hisszük azonban, méginkább egy régóta esedékes — ha nem is készülő — Baranyai Decsi-kiadásnál; az ő kommentárjainak ugyanis nagyon vézna a szöveghagyománya. Látatlanban nem ajánlatos állást foglalni, de első benyomásunk szerint a kötet nem annyira Istvánffy, mint inkább Baranyai Decsi gyűjtőmunkájának terméke lehet: az általa tervezett nagylélegzetű magyar történet ténylegesen megfogalmazott részei — a X. decas és a XI. egy darabja — a kötetbe foglalt dokumentumok közül mindent tartalmaznak, ami időrendben odaillik, mégpedig nem kivonatosan, mint később Istvánffy munkája, hanem teljes terjedelmükben. Így a Berlász által b)-vel jelölt rész nem más, mint a X. decas I—VII. könyve; a g) jelű, Schwarzenburg jelentése = XI. decas II. könyv 1. és 3. fejezet, az ehhez csatlakozó Consignatio ugyanott a 2. fejezet; a „Kazikereij" ügyét tartalmazó h) = XI. decas II. 8. fejezet, i) Mihály vajda hűségesküje ugyane fejezetben folytatólag. Ezen kívül a c) rész magának Decsinek egy orációját tartalmazza. Az a), d), e), k) jelű darabok a tervezett teljes magyar történettel hozhatók kapcsolatba (bár ez a kor

bármelyik történetírójára vonatkoztatható, Istvánffyra is). Azt azért meg kell említenünk, hogy a kódexről Bod Péter is tudott már, Baranyai Decsiről szóltában írja: „Leírta Magyarországnak is Históriáját a sok költeményektől megtisztítva jól, mely História 1603-ban megvolt az Istvánffi Miklós vicepalatinus bibliothékájában, de hová lett azután, bizonytalan. Igen nagy kár, ha ugyan elveszett" stb. Íme, hát nem veszett el!

Fried István *Kállai Ferencnek, egy elfelejtett magyar szlavistának életművét* ismerteti, s kimutatja jelentőségét a magyar szlavisztika történetében. Kelecsényi Ákos *Literáti Nemes Sámuel*, „a kor antikváriusi életének egyik legérdekesebb alakja" életútját rajzolja meg, közöl rá vonatkozó dokumentumokat, és arra a megállapításra jut, hogy nem szabad személyét csupán a nevéhez fűződő hamisítványok alapján megítélni (még azt is megkérdőjelezi — igaz, csak sejtetve —, csakugyan tőle valók-e ezek), hiszen múlhatatlan érdemeket szerzett művelődéstörténetünk nélküle minden bizonnyal megsemmisülő, elkallódó emlékeinek megmentése révén. Miklóssy János a *Vasárnapi Újság* Bach-korszakbeli éveit elemzi és értékeli — pozitívan: megállapítván, hogy a „nemzeti egység" jelszava, mely 67 után egyértelműen reakciós célokat szolgált, a tárgyalt időszakban még az elnyomó hatalom elleni küzdelem mozzanatát is magában hordta. Keresztury Dezső *Az önálló magyar opera és balett-szcenika kialakulásáról* ad történeti áttekintést, úttörő munkát végezve a szinte teljesen járatlan területen, megemlítve azt az ellenállást is, melyet az OSzK Színháztörténeti Osztályának kellett leküzdenie ahhoz, hogy a vonatkozó anyagot legalább részben begyűjthesse. Jeszenszky Géza cikke, *A Times és Magyarország az 1904—1906-os politikai válság idején*, részint a lap bécsi tudósítójának, H. W. Steednek nézeteit elemzi, részint ezzel összefüggésben álló levéltári forrásokat dolgoz fel, s így hoz új adatokat az első világháború, illetve a békeszerződések előtörténetére vonatkozólag. Markovits Györgyi *(Egy New-York-i magyar folyóirat a második világháború idején)* a *Magyar Fórum* c. haladó emigráns lapot és a mellette csoportosuló kör tevékenységét mutatja be, hoz jellemző szemelvényeket.

KULCSÁR PÉTER

„A könyvkötészet múltja és jelene." (Kiállítás Martonvásáron.) Közművelődési intézményeink általában ritkán vállalkoznak könyvkultúránk népszerűsítésére. Nemcsak a nagyobb igényű, reprezentatív kiállítások száma elenyésző, de az ismeretkörbe tartozó, az előbbieknél kevesebb gonddal, fáradtsággal járó előadásoké is. És ebben a tekintetben sajnos, nem kivételek a könyvtárak sem, amelyek pedig autentikus gazdái lehetnének — értő kezdeményezői és kivitelezői — az effajta rendezvényeknek. Ezért üdvözöljük örömmel és megkülönböztetett figyelemmel azt a kiállítást, amelyet 1976. május első felében láttunk Martonvásáron, a községi könyvtárban.

A két helyiséget megtöltő tárlók és tablók elég teret engedtek a rendezőknek ahhoz, hogy a laikus nézőt bevezessék a könyvkötés technikájának és művészetének történetébe, s ebből ízelítőt, vázlatos áttekintést adjanak az ókortól a huszadik századig. Fekete-fehér és színes reprodukciókon s jónéhány eredeti példányon kísérhette végig a látogató a könyvtábla fejlődését és díszítését a diptichontól a mai gépi könyvkötésig; szemelvényeket láthatott a könyvkötés régi híres műhelyeinek munkáiból, továbbá megismerkedhetett a könyvkötés egyes korokra jellemző anyagaival, munkafolyamataival és neves magyar mestereivel is. Számos szép bőrmetszet és bőrmozaik-berakás, aranyozott és vaknyomásos tábla, valamint többek között Jost Amman fametszeteinek hasonmásai érzékeltették a művészi könyvkötés és könyvdíszítés sokévszázados múltját; a mai gépi könyvkötést pedig az Akadémiai Nyomda martonvásári könyvkötészetének legújabb munkái, amelyek dísztelen, síma felületükkel, feszített kompozícióikkal és anyagukkal már az úgynevezett modern könyvkötőstílust képviselik.

Szakmatörténeti dokumentumként szerepelt a kiállításon egy céhlevél I. Ferenc pecsétjével és a *Code Napoléon* 1810-es párizsi kiadása. Több értékes ritkaság közül is kiemelkedett egy ősnyomtatvány, első nyomtatott krónikáink egyike: a *Thuróczy Krónika*, amelyről a lezárt vitrinben nem deríthettük ki, vajon a brünni vagy a néhány hónappal későbbi augsburgi kiadás-e 1488-ból. Az angol királyi udvarban is ismert Váci Györgynek, a Könyvkötés Kiváló Mesterének bemutatott munkái nemcsak a mai kézi könyvkötés kimagasló teljesítményeit, szegély- és betűmuntáit, aranyozó kliséit tárták a látogató elé, hanem jól szemléltették a különböző kötéstípusokat és anyagokat is. A kötéstáblák, hasonmások, ábrák, fotók mellett kiállított szakirodalmi művek általában szerencsésen egészítették ki a dokumentumok információit, néhol viszont tovább bővítették a vállalt téma amúgy is széles körét.

Csak örülhetünk a martonvásári községi könyvtár vállalkozásának, amely néhány jeles gyűjtő (Csupor Zoltán Mihály, Kovács György, Váci György) és az Akadémiai Nyomda martonvásári könyvkötészetének, KISZ fiataljainak (legfőképp Pletscher Róbertnek) segítőkész felajánlásából, példamutató összefogásából jött létre. Sz. Chilla Szilvia, Martonvásár új községi könyvtárosa érdemes teljesítménnyel mutatkozhatott be olvasóinak.

NEMÉNYI LÁSZLÓ

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1971—1975*

I. A középkori kéziratosság bibliográfiája

Bevezetés

A középkori kéziratosság bibliográfiája 1971-től 1975-ig tekinti át az idevonatkozó tanulmányokat. (1970-ből csak azokat a cikkeket vettük fel, melyek *A magyar irodalomtörténet Bibliográfiája 1772-ig* c. kötetben nem szerepelnek, 1975-ből viszont csak az 1976. január 1-ig megjelent folyóiratokat vettük figyelembe. Gyűjtésünket kiterjesztettük a külföldön megjelenő magyar nyelvű, ill. magyar vonatkozású tanulmányokra is.) A vizsgált időszak a kéziratosság megjelenésétől kb. a 16. sz. végéig terjed, amikor annak jelentőségét a könyvnyomtatás térnyerése nagymértékben háttérbe szorította. Csak azokkal a kódexekkel foglalkozunk, melyek a középkori magyar kultúra részesei voltak, tehát latin, magyar, esetenként német és szláv kéziratokkal. A bibliográfia nem kizárólag az egyes kéziratokra, hanem átfogóan a középkori kéziratosságra vonatkozó anyagot tartalmazza: tehát helyet kapnak benne a paleográfiai tanulmányok mellett a kódex-kötés, és -restaurálás problémái, valamint a középkori írásbeliségre vonatkozó művelődés- és eszmetörténeti cikkek. A rendszerezés is ennek megfelelően történt, az első részben az írás-, a másodikban a könyvtörténeti publikációkat gyűjtöttük össze, a harmadik rész foglalkozik szűkebb értelemben a kéziratokkal, míg a negyedikben a kéziratokra vonatkozó művelődés- és irodalomtörténeti tanulmányok bibliográfiai adatai kaptak helyet. Az egyes cikkek után zárójelben jelöltük a kézirat lelőhelyét és jelzetét. Az esetleges átfedéseknél utalókat alkalmaztunk.

Rövidítések

AAnt	— Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
AHistArt	— Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae
A. Hist. Litt. Hung. A. Univ. Szeg.	— Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Litteraria
ALitt	— Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae
AngFilTan	— Angol Filológiai Tanulmányok
Ann. Univ.Bp. Sect. hist.	— Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica
Ann. Univ.Bp. Sect. phil.	— Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio philologica
AntTan	— Antik Tanulmányok
AOrient	— Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
DériM Évk	— A Debreceni Déri Múzeum évkönyve
EK Évk	— Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei

* A *Magyar Könyvszemle* a jövőben rendszeresen közölni szándékozik az előző év könyvtörténeti szakirodalmának bibliográfiai összeállítását. Tekintettel arra, hogy *A magyar irodalomtörténeti bibliográfia* kötetei az 1970. évvel zárják feldolgozásukat, kurrens bibliográfiánk első közlései kivételesen öt év anyagát tartalmazzák. Ezúttal a középkori kéziratosság, legközelebb pedig a könyvnyomtatás korának bibliográfiáját adjuk közre. (Szerk.)

Élt — Élet és Tudomány
Ethn — Ethnographia
It — Irodalomtörténet
ItK — Irodalomtörténeti Közlemények
KtáriF — Könyvtári Figyelő
Ktáros — Könyvtáros
MG — Magyar Grafika
MKsz — Magyar Könyvszemle
MNy — Magyar Nyelv
MS — Magyar Sajtó
MSH 1. — Középkori kútfőink kritikus kérdései. Bp. 1974. (Memoria saeculorum Hungariae 1.)
MSH 2. — Janus Pannonius. (Tanulmányok.) Bp. 1975. (Memoria saeculorum Hungariae 2.)
MTörtSz — Magyar Történelmi Szemle
MTud — Magyar Tudomány
MűvtÉrt — Művészettörténeti Értesítő
OSzK Évk — Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve
PedSz — Pedagógiai Szemle
SoprSz — Soproni Szemle
Száz — Századok
TörtSz — Történelmi Szemle
VasiSz — Vasi Szemle

I. Paleográfia

Kéki Béla: Az írás története. Bp. 1971. (2. átdolg. kiad. 1975.)

Kovács István: A paleográfiai sajátosságok mint bizonyítékok a kéz és a szövegező azonosításakor. = MNy 1975. 20—28; 186—197.

II. Könyvtörténet

1. Scriptorium, scriptor

Jónás Ilona: A világi értelmiség középkori térnyerésének történetéhez. (Az intellektuális munkákhoz kapcsolódó mesterségek a XIII. századvégi párizsi adólajstromokon. (= Száz 1974. 879—900.

Marczell Mária: Gergely budai srciptor. = MKsz 1971. 265—269.

2. Könyvdíszítés

Barb, Alphons: Der Maler der Pilz-Aquarelle des Clusius-Codex. = Burgenländische Heimatblätter 1974. 3. 116—123.

Berkovits Ilona: A későközépkori könyvkultúra Székesfehérvárott. = Székesfehérvár Évszázadai. 2. Középkor. 185—191. Kálmáncsehi Domonkos könyvei: Breviárium (OSzK Clmae 446.), „Breviáriumos Missale" (USA), Livre d'heures (Paris), Missale (Zágráb), Imakönyv (OSzK. Clmae 136).

[Berkovits Ilona]: Magyar kódexek a a XI—XVI. században. Bp. 1975. M. Helikon—Corvina. 194 l. ill.

Bohatec, Miloslav: Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen. Praha, 1970. 72 l. 32 t.

Csapodi-Gárdonyi Klara: Influenze Veneziane nella miniatura dei codici a Buda. = Rapporti veneto-ungeresi all'epoca del Rinascimento. Bp. 1975. 95—101.

Csapodi(né) Gárdonyi Klára: L'arte del libro veneziano e la Biblioteca del re Mattia Corvino. = MKsz 1972. 175—179.

Donati, Lamberto: Bibliografia della miniatura. I—II. Firenze, 1972. — Ism.: Vízkelety András. = MKsz 1975. 115—116.

Fehér Géza: Miniatures Turques du XVI. siècle relative à l'histoire de Hongrie. = Az Iparműv. Múz. és a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múz. évkönyve. Bp. 12. 1970.

Fehér Géza: Török miniatúrák a magyarországi hódoltság korából. Bp. 1975. M. Helikon—Európa.

Jacobsen, Michael: A Sforza Miniature by Cristoforo da Preda. = The Burlington Magazine. 96. 1974. 851. 91—96. (Vatican Urb. Lat. 110f. 1. Corvina)

Kádár Zoltán: Die Gewinnung der Mandragorawurzel. Beitrage zu einem Bilderzyklus der mittelalterlichen Handschriften. Debrecen 1971. (A Debreceni KLTE Könyvtárának közl. 80.)

Kádár Zoltán: Anfänge der zoologischen Buchillustration. = Das Altertum. 19. 1973. 88—95.

Kalmár Lajos: A Victorinus-corvina madárábzolásának intellektuális háttere. = EK Évk. 6. Bp. 1972. 171—202. néme-

tül: AHistArt 1973. 1—2. 23—60. (Victorinus-Corvina OSZK Clmae Nr 370)

MUCSI András]: Magyarországi miniatúrák. — Miniatures in Hungary. 2. kiad. Bp. 1972.

NYILAS Márta: Raffaello festménye II. Gyula pápáról és Andreas Pannonius. = MKsz 1971. 324—326. [Andreas Pannonius 2 kódexének miniatúrái: Bibl. Estense, Modena, Lat. 108. c. I.; 436. F. 2r.]

POGÁNY(NÉ) BALÁS Edit: Capua kapuja. Küküllei János krónikájának művészettörténeti forrásairól. = MűvtÉrt 1975. 1. 17—24.

VAYER Lajos: Die Literatur der Miniaturmalarei und der graphischen Wiegenodruckillustrationen in Ungarn wärend der letzten Jahre. = AHistArt 1972. 1—2. 150—160.

3. Könyvkötés

Einbandstudien. Herausg. Ursula Altmann — Hans-Erick Teitge. Berlin. 1972. — Ism.: Soltész Zoltánné. = MKsz 1974. 202—203.

HAMANOVA, Pavlina: K vystavě uherské renesačni vazby v Budapesti. = Historicka Knižní Važba. 5. 1966/1970. 169—172.

KOROKNAY Éva: Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek. Bp. 1973. Akad. (Művészettörténeti füzetek 6.)

KOROKNAY Éva: Ungarische Einbandtechniken aus dem XV—XVIII. Jh. und ihre Restaurierung . . . Internationale Graphische Restauratorentag. 2. Wien—Bp. 6—11. Sept. 1971. Tagunsbericht. 1972. 253—260.

KOROKNAY Éva: Zu Fragen aus der Geschichte des Bucheinbandes. Historicka Knižní Važba. 1966/1970. 167—169.

MAZAL, Otto: Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit. Graz 1970. — Ism.: Rozsondai Marianne. = MKsz 1974. 203—204.

4. Restaurálás

KOZOCSA Ildikó, B.: Az egyházi könyvtárak muzeális értékeinek restaurálása. = MKsz 1975. 2. 154—163.

KOZOCSA Ildikó: XVI—XVII. századi zenei kéziratok restaurálása. = KtáriF 1972. 5. 534—537. — Olaszul: MKsz 1972. 27—31.

KOZOCSA Ildikó, B. — KASTALY Beatrix: A Firenzei Nemzeti Könyvtár restaurálási rendszere. = KtáriF 1974. 2. 156—166.

III. Kéziratok

1. Kéziratkatalógusok, kéziratgyűjtemények

BERKOVITS Ilona: Magyar kódexek. ld. Könyvdíszítés

Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Bearb. András Vízkelety. Bd. 2. Bp. 1973. Akad.

CSAPODI Csaba: Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának gyarapodása. 1964—1973. = MTud 1974. 11. 723—726.

CSAPODI Csaba: A „Magyar Codexek" elnevezésű gyűjtemény (K 31—K 114) Bp. 1973. MTA. 133 l.

Katalog der Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg. Bd. VII. Beschr. von Tilo Brandio. Hamburg, 1972. 229 l. 20 t. — Ism.: Vízkelety András = MKsz 1973. 405.

KOTVAN, Imrich: Rukopisy universitnej knižnice v Bratislave. Bratislava, 1970. 544 l. 24 t. — Ism.: Csapodi Csaba = MKsz 1971. 376—377.

KOVÁCH Zoltán: Könyvek és oklevelek Esztergomból. = MKsz 1974. 186—189.

KUZMIK, Jozef: Stredoveký rukopisný zbornik stredoslovenskej proveniencie. = Historický Časopis. 1974. 2. 261—266. [Az esztergomi káptalan énekgyűjteménye a 15. sz. elejéről: 48 latin, 4 ócseh, 2 német és 1 latin—német szövegű ének.]

RADÓ (Polikárp): Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limithropharum regionum. (Revidit et adlaboravit Ladislaus Mezey.) Bp. 1973. Akad. Kiad. 639 l.

SOMKÚTI Gabriella: Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei. (1969) = MKsz 1972. 135—139.

SOPKO, Julius: Die Kodexliteratur aus der Slovakei des Mittetalters. = Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho. Graecolatina et Orientalia. 1975. 47—80.

2. Egyes kéziratok, kódexek

ÁRPÁD-KOR

Krónikák, geszták

GERICS József: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. = MSH 1. 113—136. németül: AHist 1973. 273—303.

GERICS József: A krónikakutatás és az oklevéltan határán. (A 90. krónikafejezet kritikájának egyes módszertani vonatkozásairól.) = ItK. 281—295.

KARÁCSONYI Béla: Néhány kronológiai probléma középkori elbeszélő forrásaink szövegében. = MSH 1. 203—228.
Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János, Székely György. Bp. 1974. Akad. Kiadó 384 l. ill. (Memoriam saeculorum Hungariae I.)
KRISTÓ Gyula: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól. = MSH 1. 229—238.
KRISTÓ Gyula: XI—XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. = Ethn 1972. 1. 53—73.
KRISTÓ Gyula—MAKK Ferenc: Krónikáink keletkezéstörténetéhez. = TörtSz 1972. 198—203.

Legendák

CSÓKA J. Lajos: Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete. = MSH 1. 137—146.
HORVÁTH János: A Gellért-legendák keletkezése és kora. = MSH 1. 147—163.
MÉSZÁROS István: Pedagógiatörténeti adalék a „magyarok szimfóniá"-jához. = MPed 1974. 3. 291—296.
RÓNAY György: Szent István király legendái. = Vigilia 1971. 8. 527—533.

Codex Albensis ld. Musica

Cerbanus

BORONKAI Iván: Cerbanus Maximos-fordítása. Egy müncheni kézirat tanulságai. =AntTan 1972. 2. 193—213. (Catalogus Codicum Latinorum Bibl... Monacensis: 2550.)

Pray-kódex

MEZEY László: A Pray-kódex keletkezése. = MKsz 1971. 109—123.
MEZEY László: Egy cikk jobb megértése érdekében. (Válasz Peter Ratkošnak.) = MKsz 1973. 59—61.
RATKOŠ, Peter: A Pray-kódex váci eredetének kérdéséhez. = MKsz 1973. 55—58.
VIDA Tivadar: A Pray-kódex orvostörténeti vonatkozásai. = MKsz 1975. 121—136.
SARKADY Sándor: A Halotti Beszéd. ld. Nyelvemlékek.

Anonymus

ANONYMUS: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeiről. Hasonmás kiad. Ford. (és jegyz.) Pais Dezső. (Bev. és jegyz. kieg. Györffy György.) Bp. 1975. M. Helikon—Európa.
FEHÉR Mátyás: Avar elemek Anonymus helynév-ismeretében. = MTörtSz. 2. 1971. 329—341.
GYÖRFFY György: Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des anonymen Notars. = AAnt 1972. 209—229.
HORVÁTH János: Anonymus és a Kassai kódex. MHS 1. 81—110.
HORVÁTH J(ános): Meister P. und sein Werk. Die türksprachlichen Kenntnisse des Meisters P. = AAnt 1970. 371—412.
HORVÁTH J(ános): Die Persönlichkeit des Meisters P. und die politische Tendenz seines Werkes. = AAnt 1971. 347—382.
HORVÁTH János: Középkori irodalmunk székesfehérvári vonatkozásai. = Székesfehérvár Évszázadai, 2. Középkor. 123—142.
KAPITÁNFFY István: Anonymus és az Excidium Troiae. = ItK 1971. 126—129.
KARSAI Géza: Ki volt Anonymus? (Az Anonymus-gesta kézirata, szövegkritikája, tartalmi és nyelvi problémái, különös tekintettel a palimpszeszt szövegek fototechnikai kérdéseire.) = MSH 1. 39—59.
KRISTÓ Gyula: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. 1. A kérdés állása. = MKsz 1972. 166—174.
JAKAB Sámuel—VÁROSI György: Az Anonymus-kódex lapjának optikai és fotográfiai feltárása. = MSH 1. 61—79.
VÁCZY Péter: Anonymus és kora. = MSH 1. 13—37.

Paulus de Hungaria

FEHÉR Mátyás J.: Magyar Pál mester „Summa de penitentia"-ja. = MTörtSz 1973. 1. 51—70.
KAPITÁNFFY István—SZEPESSY Tibor: Paulus Hungarus két Notabiliájának magyar vonatkozású helyei. = MSH 1. 279—314.
KAPITÁNFFY I(stván)—SZEPESSY T(ibor): Ein Fragment der Notabilien des Paulus Hungarus in einem Kodex der Ungarischen Staatsbibliothek. AAnt 1972. 1—2. 231—233. — Magyarul: MKsz 1974. 109—110. (OSZK Clmae 30.)

Kézai Simon

KRISTÓ Gyula: Kézai Simon és a XIII. század végi köznemesi ideológia néhány vonása. = ItK 1972. 1. 1—22.
SZŰCS Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. = Száz 1973. 569—643; 823—878.

Szűcs Jenő: Teoretikus elemek Kézai Gesta Hungarorumában. (1282—85.) Adalék az eszmei struktúrák „európai szinkronjának" kialakulásához. = Valóság 1974. 8. 1—20.

Leuveni kódex

Mezey László: Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária-siralomról. = It 1971. 356—370.

ANJOU-KOR

Domonkos Pál Péter: A havasalföldi ferencesek zsoltároskönyve 1364-ből. = MTörtSz 1972. 1. 131—139.

Horváth J(ános): Die ungarischen Cronisten der Angiovinenzeit. = ALingu 1971. 321—377.

Szigeti Kilián: Mesko veszprémi püspök (1334—44) Pontificaléja. = MKsz 1972. 5—14. (OSZK Clmae 317.)

Tarnai Andor: A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai. = ItK 1973. 135—147.

Magyar Anjou Legendárium

(Hasonmás kiadás) Bev. tanulmányt írta, a legenda szövegeket összeáll. és sajtó alá rend. Lévárdy Ferenc. Bp. 1973.

Vayer Lajos—Lévárdy F(erenc): Nuovi contributi agli studi circa il Leggendario Angiovino Ungherese. = AHistArt 1972. 1—2. 71—83.

Képes Krónika

= (A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. (1358.) Ford. Geréb László. A képek leírása: Cs. Gárdonyi Klára. Jegyz. Mezey László. Bp. 1971.

Kajzer, Leszek: Wegierskie Chronicon Pictum i wartosc jego miniatur jako zrodet de historii ubrojenie. (A Magyar Képes Krónika miniatúráinak fegyvertörténeti forrásértéke.) = Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 1974. 25—37.

Mályusz Elemér: A Képes Krónika kiadásai. = MSH. 1. 167—186.

Tarnai Andor: A Képes Krónika forrásaihoz. = MSH 1. 203—211.

HUMANIZMUS, RENESZÁNSZ

Borzsák István: Sambucus Horatius-kódexe. = AntTan 1972. 1. 39—51. (OSZK Clmae 419.)

Csapodi Csaba: Báthori Miklós Cicero-kódexe és egy állítólagos Athenaios-korvina. = AntTan 1972. 97—98. [OSZK Clmae 150; Clmae 421.]

Kovács Sándor, V.: Manoscritti umanistici ad Esztergom. I. (Libri epistolari apografi.) = MKsz 1972. 15—26.

Kovács Sándor, V.: Mátyás király leveleskönyvének egri töredéke. (Adatok Váradi Péter kancelláriai éveihez. (= MKsz 1974. 115—118. [Egri Érseki Kt. Collectio miscellaneorum II. Vv. 29.]

Korvinák (ld. még: Könyvdíszítés)

Csapodi Csaba: The Corvinian Library. History and Stock. Bp. 1973. Akad. Kiadó. (Studia Humanitatis 1.)

Csapodi Csaba: Felix Petancius és a Bibliotheca Corviniana. = Szomszédság és közösség. Szerk. Vujisics D. Sztoján. 1972. Akad. K.

Csapodiné Gárdonyi Klára: A Barberini-gyűjtemény néhány kódexéről. = MKsz 1973. 351—355.

Csapodiné Gárdonyi Klára: Ismeretlen korvina a Vatikáni Könyvtárban. = MKsz 1974. 217—221. (Vat. Palat. lat. 1587.)

K[ovács] S[ándor], V.: Cs. Gárdonyi Klára és Csapodi Csaba Korvina- és Janus Pannonius-kutatásai. = MKsz 1975. 217—218.

Vitéz János

Boronkai Iván: Vitéz János első követi beszédei. = ItK 1972. 212—226. (Prága, Kapit. Bibl.: G 20.)

Boronkai, Iván: Textkritisches zu Johannes Vitéz. = MKsz 1975. 45—50. [Praha, Kapit. Bibl.: G 20.; München, Staatsbibl.: Cod. 8482.]

Vitéz János könyvtárát ld.: Könyvtárak, könyvgyűjtemények

Janus Pannonius

Balogh Jolán: Janus Pannonius képmásai. = MSH. 2. 83—92. [Bécs, Öst. Nat. Bibl. Cod. 111.: Plautus]

Boronkai Iván: Adalékok a Janus Pannonius-szöveghagyományhoz. = MSH. 2. 459—466.

Boronkai Iván: A Vatikáni Könyvtár ismeretlen Janus Pannonius kódexe. = MKsz 1973. 128—137. [Regin. Lat. 1931. Plutarchus]

Janus Pannonius. Tanulmányok. Szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor. Bp. 1975. Akad. K. 600 l. (MSH 2.)

Janus Pannonius (1434—1472). Akad. K. 1972. (Az MTA tud. ülésszak előadásai. Pécs, 1972. márc. 27—31.)

Janus Pannonius könyvtára: ld. Könyvtárak, könyvgyűjtemények

Cs. Gárdonyi Klára és Csapodi Csaba Korvina- és Janus Pannonius kutatásai: ld. Korvina

A sevillai Janus-kódex (Bibl. Colombia: MS 7—1—15.)

HORVÁTH Mária: A sevillai Janus Pannonius-kódex. (MSH 2. 445—455.)
HORVÁTH Mária: Híradás egy Janus Pannonius kódexről. = FK 1971. 123—130.
HORVÁTH, Mária: Vorbericht über einen Janus Pannonius-Kodex in Sevilla. = ALingu 1972. 1—2. 95—106.
Janus Pannonius ismeretlen versei a Sevillai-kódexben. Közread., ford. Horváth János. = ItK 1974. 594—627.
SZÉKELY György: A sevillai Janus Pannonius kódexhez. = Száz 1973. 710—712.

EGYÉB, XV. SZÁZADI KÓDEXEK ÉS KÉZIRATOK (ld. még: Könyvdíszítés, Musica)

DOMOKOS Pál Péter: Vadász Miklós „Compendiuma" 1428-ból. = MTörtSz 1971. 243—268. (facs. közlésével)
FEHÉR Mátyás Jenő: Galonifonti J. pekingi érsek Notitia Orbis"-a. = MTörtSz 1972. 3. 391—428. [facs. közlésével]
KOVÁCH Zoltán: III. János niederaltaichi apát levele 1491-ből egy kézírásos passaui Agendában. = MKsz 1975. 164—165. [Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár MS III. 202.]
SZABÓ Béla: Nézzük meg együtt a szécsényi Cicero kódexet. = Művészet 1974. 1. 28—29. (Szécsény, Múzeum)
SZELESTEI N. László: A Hess-féle Chronika legrégibb kéziratos másolata (1481). = MKsz 1973. 349—351. [Az Eötvös Kollégium könyvtárában]

Zichy-kódex: ld. Architektura

Lossai kódex (OSZK Clmae 197.)

BENDEFY László: Lossai Péter 1498. évi Geometria Practicájával kapcsolatban felvetődő kérdések. = MKsz 1974. 118—126; Geod. és Kartogr. 1973. 290—292.
PORONYI Zoltán: A Lossai-kódex szövege egy XVI. századi könyvben. = Geod. és Kartogr. 1974. 443—449.
REGŐCZI Emil: A Lossai-kódex és hasonmása. = Geod. és Kartogr. 1972. 2. 128—133.

Kassai kódex

BORSA Gedeon: A „Kassai kódex" hitelességéről. = MKsz 1972. 88—90.
BORSA Gedeon: Újra a „Kassai kódex" hitelességéről. = MKsz 1974. 170—177.
CSERES Tibor: Képek a Kassai Kódexről. = Élet és Irod. 1973. 47. 15.
FEHÉR Mátyás: A Kassai kódex szövegkiadása. 1.: MTörtSZ. 1970. 4—5. 135—139.; 2.: uo. 6. 116—124.
FEHÉR Mátyás: Válasz többeknek a Kassai kódex dolgában. = MTörtSZ. 1970. 3. 122—125.
FEHÉR Mátyás Jenő: A Kassai kódex hitelessége. = MTörtSz 1971. 604—605.
FEHÉR M[átyás] Jenő: Mégegyszer a Kassai kódex hitelességéről . . . = MTörtSz 1972. 4. 561—569.
HORVÁTH János: Anonymus és a Kassai kódex ld. Anonymus

Nem latin kódexek, kéziratok

KIRÁLY Péter: A magyarok említése a Konstantin-legendában. = MNy 1974. 1—11, 157—173.
KIRÁLY Péter: A magyarok említése a Metód-legendában. = MNy 1974. 269—285, 406—430.
NÉMEDI Lajosné: A debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának egy középkori kódexéről (Erhart Gros Witwenbuchja). = Könyv és Könyvtár 8/1. 85—92. [Jelzete: R 521.]
NÉMEDI Lajosné: Augustinus-fordítás a debreceni Gros-kódexben. = Könyv és Könyvtár 8/2. 103—113.

XV. századi magyar nyelvű kódexek (Ld. Nyelvemlékek)

XVI. SZÁZADI KÓDEXEK *(latin, szláv)*

BARB, A. A.: Der Maler der Pilz-Aquarelle des Clusius-Codex — Ld.: Könyvfestészet
KOVÁCS Béla: A Liber Sancti Johannis keletkezése és kora. = Archívum. 1974. 3. 5—27. [Heves Megyei Levéltár: MS XII-2/d/39.]
SOMOGYI Árpád: A piricsei óegyházi szláv kódex. = MűvtÉrt.1970. 4. 272—277.
SOMOGYI Árpád: Ein kirchenslawischer Kodex von Ungarn. = Études Balkaniques 1973. 2. 65—79.
SZŰCS Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. = LK 1972. 213—263. (OSZK, Clmae 432.)

XVI. századi magyar nyelvű kódexek (Ld. még: Nyelvemlékek)

DOBSZAY László: Dies est leticie. = AEthn. 1971. 3—4. 387—410. [Dies est leticie s. 15.; Winkler-kódex: EK Cod. hung. 2.]

KÓDEXTÖREDÉKEK, FRAGMENTAKUTATÁS

MEZEY László: A Fragmenta Codicum szabályzata. = MKsz 1973. 211—213.

MEZEY László: Die Kommission für Buchgeschichte und Bibliographie der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. = Biblos 1971. 1. 15—17.

MEZEY László, A korai magyar művelődés története kötéstáblákban. Eltűnt kódexeink nyomában. = M. Hírlap. 1975. 163.

*

DOBSZAY László: Pozsonyi antifonálék. = MKsz 1972. 271—275. [Bratislava, Archiv Mesta: EC LAD jelzetű kódextöredékei]

FAZEKAS Árpád: XV. századi kódexlap Nagykállóban. = Szabolcs-Szatmári Szle 1972. 1. 63—67. [Antiphonale-töredék]

KOVÁCS Sándor Iván: Szamosközi István rejtélyes térképvázlata Amerikáról. = Élet és Tud. 1975. 13. 593—597. [Egyetemi Könyvtár: Fragm. m. lat. 109.: Antiphonale OSPA, s. 14. — rajta Szamosközy rajza]

KÖRMENDY Kinga: Egy XV. századi magyarországi graduale. = MKsz 1974. 111—115. [MTA Könyvtár: T 297.]

Középkori kották és nyelvemlékek egy ősnyomtatványban. = Korunk 1971. 9. 1425—1426. (XV. századi többszólamú töredékek és egy négysoros magyar nyelvű népének]

MEZEY, László: Les rapports intellectuels entre la France et la Hongrie des Árpáds. Recherches nouvelles — textes nouveaux. = ALitt. 1975. 3—4. 327—334. [az Egyetemi Könyvtár Zacharias Chrysopolitanus, Petrus Comestor, Thomas de Aquino és Collationes Parisienses töredékei.]

SCHEIBER Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. Bp. 1969. Akad. K.

SZENDREY Janka: A Budai Psalterium (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár) töredékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. = MKsz 1972. 87.

SZIGETI Kilián: A nagykállói kódextöredék. = Szabolcs-Szatmári Szle. 1972. 2. 70—75.

IV. Az írásbeliség kialakulása és története

MOLLAY Károly: A német nyelvű írásbeliség és szépirodalom a XVI. század végén Sopronban. = Hel. 1971. 447—453.

Eastern and Western Europe in the Middle Ages. By F. Graus etc. London, 1970. (Az írásbeliség kialakulása Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon) — Ism.: Cs. Szabó László: Katol. Szle. 1971. 3. 195—208.

Középkori könyvkultúra, könyvtárak, irodalmi élet

BERLÁSZ Jenő: Die Enstehung der ungarischen Bibliothekskultur im XVI—XVII. Jahrhundert. = MKsz 1974. 14—28.

CSAPODI Csaba: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. = MSH 2. 189—208.

CSAPODI Csaba: Les livres de Janus Pannonius et sa bibliothèque à Pécs. = Scriptorum 1974. 1. 32—50.

CSAPODI Csaba: Die Bibliothek des Janus Pannonius. = ALitt. 1972. 3—4. 389—400.

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Vitéz János könyvtára. = MSH 2. 235—245.

DANKANITS Ádám: XVI. századi olvasmányok. = Korunk 1972. 1. 30—34.

KOVÁCH Zoltán: Vitéz János emlékkiállítás Esztergomban. = MKsz 1973. 222—225. (Vitéz János kódexei is.)

Régi könyvek és kéziratok. Tanulmánygyűjtemény. Összeáll. Pintér Márta. Bp. 1974. OSZK—KMK. 379 l.

SZIKLAY László: Thurzó György udvara mint későreneszánsz irodalmi és tudományos központ. = Hel. 1971. 3—4. 393—401.

INTÉZMÉNYTÖRTÉNET, EGYHÁZTÖRTÉNET

Documenta Artis Paulinorum. 1. A magyar rendtartomány monostorai A—M. (Gyűjt. Gyéressy Béla, bev. Hervay Ferenc.) Bp. 1975. 383 l.

GYÖRFFY György: Zu den Anfängen der Ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer quellenkritischer Ergebnisse. = Archívum Historiae Pontificae. 7. 79—113.

MÁLYUSZ Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. Akad. K. 398 l.

MÁLYUSZ Elemér: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarország

gon. Bp. 1973. Akad. K. (Irodalomtörténeti füzetek 79.)

MEZEY László: A hiteleshely a közhitelűség fejlődésében és III. Béla szerepe. = MSH 2. 315—332.

MEZEY [László] Ladislaus: Anfänge der Prifaturkunde in Ungarn und der glaubwürdigen Orte. = Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde. 1972. 290—302.

MEZEY László: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. = Székesfehérvár évszázadai. 2. Középkor. 21—36.

A KÖZÉPKORI ISKOLÁZÁS TÖRTÉNETE

Egyetemtörténet

GABRIEL, Astrik L.: Garlandia. Studies in the history of the mediaeval university. Notre Dame, Ind. 1969. — Ism. Tóth András: MKsz 1972. 153.

KLANICZAY Tibor: Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül. = ItK 1974. 161—178.

PETROVICH Ede: Új magyar egyetemi vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban. = FK 1970. 158—163.

SZÉKELY György: Fakultät, Kollegium, Akademische Nation — Zusammenhange in der Geschichte der mitteleuropäischen Universitäten des XIV. und XV. Jahrhunderts. = Ann. Univ. Bp. Sect. hist. 13. 1972. 47—78.

Az artes (grammatica, dialectia, rhetorica arithmetica, geometria, astronomia, musica) tanítása

Grammatica

DURZSA Sándor: Az appositio, mint középkori stíluskategória az ars dictandi tanításában. = ItK 1971. 3—23.

DURZSA, Sándor: L'ars dictaminis di un maestro italiano del secolo XII. = ALitt. 1970. 1—2. 159—173.

MÉSZÁROS István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Bp. 1972. Akad. K. 340. l. [Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár: MS II. 395.]

MÉSZÁROS István: Nyomtatott tankönyv a XV. század végi sárospataki iskolában. = MKsz 1975. 50—59. [Szalkai kódex, Vocabularius breviloquis c. ősnyomtatvány]

MÉSZÁROS István: A XII. századi esztergomi diákjegyzet. Bp. 1973. 71 l. (Pedagógiai Múzeum 2.) [Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár: MS II. 3.]

Musica (Ld. még: Kódextöredékek)

DOBSZAY László: Dallamminta a Példák Könyvének verses tízparancsolatához. = MKsz 1974. 307—312.

DOBSZAY László: Középkori zenetörténetünk székesfehérvári vonatkozásai. = Székesfehérvár évszázadai. 2. Középkor. 215—231. [Codex Albensis, Kálmáncsehi breviárium]

FALVY Zoltán: A troubadourok és Magyarország. = MZene 1974. 1. 44—50.

FALVY Z[oltán]: Troubadourmelodien im mittelalterlichen Ungarn. = StudMus. 1—4. 79—88.

KUBINYI A[ndrás]: Musikleben am Budaer Königshof, Anfang des XVI. Jahrhundert. Geschulte Musiker Spielleute. = StudMus. 1973. 1—4. 89—100.

PETNEKI, Aron: Ikonographie der musikalischen Darstellungen ungarischen Mittelalters. = StudMus. 1973. 1—4. 175—185.

RUFFY Péter: Megszólal a középkor. Rajeczky Benjamin a Széchényi Könyvtár igen értékes felfedezéséről. = M. Nemzet 1971. 162. [XV. századi többszólamú töredékek.]

RAJECZKY B[enjamin]: Europäische Volkmusik und Musik des Mittelalters. = StudMus. 1973. 1—4. 201—204.

SZENDREI Janka: Tedeum als ungarischer Volksgesang im Mittelalter. = StudMus. 1973. 1—4. 303—320.

SZENDREI, Janka: Zur Notations- und Vortragsweise der Prosulen nach den ungarischen Handschriften. = MKsz 1972. 157—165.

SZIGETI Kilián: Eine Orgeltabulator aus dem ersten Viertel des 16. Jahrhunderts in Ungarn. = Die Musikforschung 1975. 3. 287—290. [15. századi kódexben.]

A KÖZÉPKORI TEOLÓGIA ÉS LITURGIA (Ld. még: Kódexek, Kódextöredékek

SZIGETI Kilián: A szentmise megújított liturgiájának előzményei a középkori magyar liturgiában. = Vigilia 1973. 2. 84—88.

A KÖZÉPKORI JOG

BÓNIS György: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Bp. 1972. Akad. K. 177 l. (Értekezések a Tört. Tud. köréből 63.)

BÓNIS György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. Akad. K. 446 l.

Bónis György: Egyházjog és egyházi bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon. = Vigilia 1971. 8. 520—526.

A KÖZÉPKORI ORVOSTUDOMÁNY ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYOK — MEDICINA

Buzinkay Géza: XV—XVIII. századi ritkaságok a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban. = MKsz. 1973. 395—397.

Kádár Zoltán: Megjelent a legrégibb természettudományi kódex színes facsimile kiadása. = MKsz 1971. 200—201. [Bécs, Öst. Nat. Bibl. Cod. med. Gr. 1.]

Kádár Zoltán: Some notes on the common archetypes of pharmaco-zoological illustrations in the MSS. Cotton Vitellius C., 3. and the Greek theriaca. = Orv. tört. Közl. 1972. 6. suppl. 85—95.

Szabó T. Attila: Lencsés György „Ars medica"-ja kéziratainak kérdéséhez. = MNy. 1974. 2. 144—157.

Vida T.: A Pray-kódex orvostörténeti vonatkozásai ld. Pray-kódex

A KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSZET — ARCHITECTURA

Horváth Alice: Adatok a XV. századi építészetelmélet kutatásához a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár „Zichy-kódexe" alapján. = Épít.-Építész. Tud. 1974. 1—2. 101—119. [jelzete: MS 09/2690.]

FÖLDRAJZ, TÉRKÉPEK — GEOGRAPHIA

Fallenbüchl Zoltán: Egy régi Pest-Buda látképről. = MKsz 1971. 174—177. OSZK, Kézirattár: Fo. Germ. 636.

Hrenkó Pál: Magyarország Gastaldi térképén. = Geod. és Kartogr. 1975. 2. 110—121.

Hrenkó Pál: A Lázár-térkép szerkezete. = Geod. és Kartogr. 1974. 5. 359—365.

A MAGYAR NYELVI MŰVELTSÉG TÖRTÉNETE, NYELVEMLÉKEK

Mezey László: Die mittelalterliche Frauenbewegung und die Anfange der ungarischen Literatur. Ann. Univ. Bp. Sect. Philol. Hung. 1973.

Sarkady Sándor: A Halotti Beszéd egy kérdéses mondatának értelmezése. MNy 4. 410—418.

Mészöly Gedeon: Az Ó-magyar Mária Siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázata. Kolozsvár 1944. (Hasonmás kiad. Bp. 1973.)

A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák. Bev., jegyz. Farczády Elek, Szabó T. Attila. Bukarest 1973. Kriterion. (Koncz kódex)

Károly Sándor: Les latinismes du Codex Jókai. (Mélanges offerts à Aurélien Sauvagot . . . Réd. Jean Gergely, Jean-luc Moreau.) Bp. 1972.

A Müncheni kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt. Szerk. Nyíri Antal. Bp. 1971. (Codices Hungarici 7.)

Károly Sándor: A huszitizmus és a magyar bibliafordítás. (A Müncheni Kódex új magyar kiadása alkalmából.) Létünk, 2. 1972. 81—90.

Mátai Mária: A határozók, névutók és igekötők rendszere a Müncheni Kódexben. Bp. 1971. ELTE soksz. (Nyelvtud. dolg. 2.)

Nyiri Antal: Corrigenda „A Müncheni Kódex" című műhöz. MNy 1972. 342—345.

Bottyánfy Éva, H.: Adalékok az Apor-kódex töredékeinek jelentéstanához. MNy 1973. 1. 75—78.

Bottyánfy Éva, H.: Néhány rokon értelmű ige az Apor-kódexben. (Adalékok a magyar nyelv életrajzához.) Bp. 1973.

Haader Lea: Egy forráselemzés tanulságai. Ráskai Lea elválasztási gyakorlatáról. (A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései. Tanulmánygyűjt.) Bp. 1971.

Példák könyve ld. musica

Németh S. Katalin: A Pécsi disputa szövegeiről. A Hist. Litt. Hung. A. Univ. Szeg. 13. 1973. 75—81. (OSZK Quart. Hung. 313.)

Dienes Erzsébet: Földrajzi nevek az Érdy-kódexből. Szeged (1973.)

Balogh József: Zápolya János bájoló imája. XVI. századi magyar szövegemlék a Teleki Tékában. KtáriSz 1971. 2. 79.

Bustya Endre: A Kányádi Töredék. Nyelvi emlék a XVI. századból. NyItudK 1972. 295—305.

Gajdoš Vševlad Josef: A XVI. század első feléből származó magyar nyelvemlék. MNy. 1972. 340—342. [magyar nyelvű bejegyzés a pozsonyi Ferencrendi kolostor 8125 jelzetű nyomtatványában]

Magyar Arnold: Új magyar nyelvemlék: A németújvári kálvinista káté a XVI. századból. (Facs.) és a kézirat feloldása.

MTörtSz 1971. 1. 117—139. (Ferencesek könyvtára, Güssig 5/75)

Molnár József: Az 1501-i czenstohowai magyar nyelvemlék. MNy 1975. 1. 110—112 (a czenstohovai Pálos kolostor Cantionale ecclesiasticum c. kézirata)

Plavecz Tibor: A Görlitzi Glosszák. MNy 1971. 353—362.

Vekerdi József: A Szent László-énekhez. ItK 1972. 133—145. [Peer-kódex, OSZK Kézirattár Nyelvemlékek 12.]

Fodor Adrienne—Madas Edit

SZEMLE

József Attila válogatott levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta FEHÉR Erzsébet. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó. (Új Magyar Múzeum 11.)

Fehér Erzsébetnek már eddig is sokat köszönhet a József Attila-kutatás. Számos részlettanulmánya mellett Vágó Márta emlékezéseinek gondos jegyzeteivel járult hozzá a költő teljesebb megismeréséhez, s röviddel utána sok év fáradságos és áldozatos munkájának eredményével, a költő válogatott leveleinek kiadásával örvendeztette meg az olvasókat.

A levelek gyűjteménye bizonyos szempontból teljesnek mondható. Fehér Erzsébet valamennyi olyan József Attila-levelet közzétett, amelyet közgyűjteményekben őriznek, a magánkézben levők közül pedig azokat publikálta, amelyek nyomtatásban megjelentek. Nálam hivatottabbakra hagyom annak elemzését, hogy a költő személyiségéről kialakult képet menynyiben módosítja ez a gyűjtemény, és nem próbálom elemezni a költő levélírói stílusát sem. Ehelyett néhány kisebb-nagyobb jelentőségű kiegészítést és pótlást adok közre. Azt hiszem, ezzel fejezem ki legjobban elismerésemet Fehér Erzsébet munkája iránt, hiszen kiadványától ő maga is azt reméli, hogy „új, ismeretlen anyagok nyilvánosságra kerülését segíti elő".

*

[*Bécs, 1925. okt.—nov.*] — József Jolán közölte először azt a rövid levelet, amelyet a költő *Isten* című versével együtt, azt magyarázva küldött hozzá. (*József Attila élete.* Bp. 1940. 260—261.) Fehér Erzsébet kötetéből kimaradt. Cserépfalvi Imre szívességéből módomban állt az eddig lappangó eredetit megnézni. Megállapíthattam, hogy József Jolán közlése hiányos, s a levelet (vele a verset) tévesen keltezte 1926 szeptemberére. A levél nagyobbik része — keltezés és megszólítás nélkül — a következő öt vers gondos tisztázatát tartalmazza: *Látod?* — *A tavi torony harangozója* — *Pirosszemű* — *Olyan bolond vagy* — *Isten.* Majd így folytatódik:

Lucy, íme új verseimből. Az utolsóra, erre, különös figyelmet kérek: az aláhúzott hat sorra leginkább — nem hiszem, hogy valaha ember ilyen szépen és ennyire ki tudta volna mondani Istent; *Nyitott* tenyérrel, *térdig* csobogó nyugalomban: szegény Adynak ehhez képest a leggyönyörűbb vergődő fohásza is csak szándék, terve a kimondásnak, mikroszkóp alatt felboncolt csíra a Mindenség életéhez képest. Mert itt, ebben a versben az egész mindenséget megfogtam és fölemeltem, mint egy almát. A tavi torony harangozója is, amellett hogy nagyszerű, még különösen furcsán megkapó is. Egész új hang, még nálam is. Írtam még egy pár verset, de most nem érek rá többet küldeni. Azt hiszem különben, hogy a Nyugatban majd olvashatod őket. A.

A levelet Németh Andor szegedinek gondolta („Itt látom viszont azt a versét, melyet Jolán nővérének küldött Szegedről, aláhúzva három sorát . . ." *József Attila* Bp. 1944. 21.), s a versek közül hármat *(Látod? — Olyan bolond vagy — Isten)* „Szeged, 1924." keltezéssel közölt az első gyűjteményes kiadásban, 1938-ban. A következő gyűjteményes kiadás, a Bálint Györgyé, egy további verset közölt a levél alapján, *A tavi torony harangozóját,* ugyancsak „Szeged, 1924." keltezéssel. A kritikai kiadás szerkesztői ez utóbbinak és az *Olyan bolond vagy* címűnek datálását autográf kéziratok alapján módosították; a kéziratokon a „Wien, 1925." megjegyzés olvasható. Ugyanezzel a keltezéssel jelent meg a *Pirosszemű* is a *Makói Friss Újság*ban. Az Országos Széchényi Könyvtár An. 2773. jelzet alatt őrzi a *Látod?* és *A tavi torony harangozója* aláírt autográf tisztázatát (ezt a kritikai kiadás szerkesztői még nem használhatták fel), mindkét szöveg alá ez van írva: „Wien, 1925." Nyilvánvaló tehát, hogy a levél 1925. utolsó hónapjaiban íródott; a *Látod?* ennek megfelelően egy évvel későbbre, az *Isten*

pedig egy évvel korábbra datálandó. Hogy aztán József Jolán miért hagyta el az Ádyra vonatkozó, érdekes részletet, csak találgathatjuk: azt hitte, hogy öccsét kompromittálják a naivnak érzett sorok? vagy az adysták dühétől tartott?

Cagnes-sur-mer, 1927. jún. 10. (128. sz. levél.) Alkalmam volt a levél 3—4. oldalát is látni, melyet Fehér Erzsébet csak József Jolán közlése alapján adhatott ki. Az első versbetét teljesebb és pontosabb szövege a következő:

Barátommal egy ágyban lakom
nem is lesz hervadó liliomom
nincs gépfegyverem kövem vagy nyilam
ölni szeretnék mint mindannyian — —

a lányok csak hordják a kenyereket
a lélek vén teknőc hátán lebeg
négy fillérem van mindenem kopott
ne nevessetek ki asszonyok.

A *fillérem* szó helyén előbb ez állt: *szantimom*. A 2. vsz. első sorát József Jolán megváltoztatva közölte: *Nővérem csak küldi a kenyereket. (József Attila élete.* Bp. 1940. 289—290.)

*

[1937. dec. 3.] — A rövid búcsúlevelek sora kiegészíthető a *Magyar Hírlap* 1937. dec. 5-i számában megjelent töredékkel:

Nem tréfadolog az ember élete. Bármit gondolnak rólam, ha szerencsésen, ha szerencsétlenül éltem, azt már akarva, nem akarva, vállalnom kell. Ki kell állnom a közönség elé — hogyan állhatna helyt másként egy lírikus? Hozzá kell azonban tennem, hogy nagy kétségeim vannak, vajjon egyáltalán jó költő voltam-e?

A közlő és címzett talán Ignotus Pál volt.

*

A levelek közlési módja ellen csak az a kifogás tehető, hogy többször elmaradt a címzés és az utóirat. A 132. sz. levél címzése pl. már csak külsőségei miatt is jellemző:

juhász gyula
„délmagyarország" szerkesztősége
szeged

Az *53. sz. levél (Szeged, 1924. okt. 27.*, nővéreinek) hátlapján ez a ceruzával írott postscriptum olvasható:

Fiaim, ne aggódjatok, mert most a Virágh cukrászdában mindennap kapok fölséges uzsonnát és a Szeged kiadójától, Pásztortól, hetenként két-háromszor vacsorát. A pénzt mindjárt küldjétek. Csókokkal Attila

A hiány annál érthetetlenebb, hiszen első közlőjük, Péter László nem mulasztotta el ezeknek az apró, de jellemző részleteknek a közlését.

Elmaradt a Párizsban, 1925 őszén kelt, Gáspár Endréhez szóló levél hátlapján olvasható utóirat is:

Az ernyőm nem tudom nálatok feledtem-e? Ha ott van, jó helyen van. De verses füzetem, ha kedved kerekedik — elküldheted. Szervusz. A.

Az érdekes persze nem az ernyő, hanem a „verses füzet". József Attila még ekkor is füzetekbe írta össze verseit, mint kamasz korában?

*

Fehér Erzsébet a költőhöz írott levelek közül a legjellemzőbbeket adta ki. Talán nem ártott volna egy kissé bőkezűbben válogatnia — ha ugyan a Kiadó terjedelmi megkötései nem akadályozták meg ebben. Vágó Márta levelei megjelentek ugyan 1975-ben, de az új kiadványban éppen azok közül hagyott ki néhányat Fehér Erzsébet, amelyek fennmaradt József Attila-levelekre válaszolnak. (Így az 1975-i kiadvány 17. számú Vágó Márta-levele a 143. számú József Attila-levélre válaszol, ugyanígy a 20. sz. a 144. sz.-ra, a 22. sz. a 146. sz.-ra stb.) „Ahol az anyag erre módot adott, arra törekedtem, hogy a levelek lehetőleg feleljenek egymásnak." Fehér Erzsébet ezt az előszóban megfogalmazott szándékát itt nem valósította meg.

Hiányossága a kötetnek, hogy Hertha Böhm levelei közül egyet sem közöl. Igaz, a levelezés egyoldalú, mert a költőnek az osztrák lányhoz írott levelei sajnos elvesztek, de így is érdemes lett volna néhány Herthától írott levelet közzétenni, mert ezek József Attila párizsi tevékenységéről sokmindent elárulnak.

Fehér Erzsébet jegyzeteiről csak a legnagyobb elismeréssel írhatunk. Egy-egy levélrészlet jelentésének tisztázásához alapos kutatásokat végzett; a szakirodalom ismerete mellett gyakran levélben is felkereste a még élő illetékeseket.

Mindent egybevéve: Fehér Erzsébet kiadványa sokáig a József Attila-kutatások egyik alapvető kézikönyve marad.

STOLL BÉLA

Magyar szocialista irodalom. (Első kiadások 1945-ig). Az anyaggyűjtésben és a szerkesztésben közreműködtek: LETT Miklós, VARGA Istvánné. Írói álnévszótár: MARKOVITS Györgyi. A bibliográfiát szerkesztette: BOTKA Ferenc. Bp. 1975. Petőfi Irodalmi Múzeum. 325 l. (A PIM Bibliográfiai Füzetei, E. sorozat 1.)

A Petőfi Irodalmi Múzeum 1972-ben jelentette meg első bibliográfiai füzetét. Azóta figyelemre méltó frissességgel jelennek meg különböző sorozatokban az újabb bibliográfiák. A *Magyar Könyvszemle* már méltatta a vállalkozás jelentőségét (1973. 90—91.).

A *Magyar szocialista irodalom* c. kötet új sorozatot nyit meg, a témabibliográfiákét. Amint Botka Ferenc gondosan és koncentráltan felépített előszava is említi, szándéka szerint egy-egy tematikailag körülhatárolható irodalmi, illetve rokontudományi jelenségkörről akar tájékoztatást nyújtani. E jelenségkör a múlt század közepétől 1945-ig a könyvalakban megjelent műveket foglalja magába, amelybe beleértendők az egyes szerzők önálló kötetein kívül a vegyes tartalmú antológiák és naptárak is. Érdemes tehát hangsúlyoznunk, hogy ezen új sorozat esetében a válogatás tematikai alapokon nyugszik, ellentétben Botka sok vonatkozásban hasonló másik munkájával, *A magyar irodalom első kiadásai* c. kiadvány eddig megjelent füzeteivel, amelyek esetében esztétikai szempontok voltak irányadók.

A gyűjtőkört szándékosan tágan értelmezte Botka Ferenc, annak érdekében, hogy érzékeltesse a téma irodalmának sokoldalú összefüggéseit, és bevonhassa gyűjtésébe a határjelenségeket is. Ezek megvonásánál Szabolcsi Miklós iránymutató elvi meghatározásából indult ki, és ennek következtében a bibliográfiai felgyűjtő munkát is nyilvánvalóan irodalomtörténeti szempontok határozták meg.

A bibliográfia szerkezetileg két nagy egységre tagolódik: gyűjteményes kiadványokra (antológiák, naptárak), valamint egyes szerzőkre. Az első részben kronológia szerint épül fel a tételek sorrendje, a másodikban viszont az egyes írók alfabetikusan követik egymást, és az időrend az életművön belül érvényesül. A gyűjteményes kötetek esetében az annotáció hiánytalanul magába foglalja a szereplő szerzők puszta névsorát, amely ebben az esetben jól helyettesíti a részletesebb analizálást. A bibliográfiai tételekben közölt adatok általában elegendőek, címleírásukban az sem okoz zavart, hogy az általánosan érvényes szabályokon némi változtatás történt (vö. a kötet előszavát, 9. l.). Az áttekinthetőséget és használatot egyaránt megkönnyíti a jó tipografizálás is.

Az egyes íróknál kellemes meglepetés, hogy az életrajzi adatok számos tételnél minden eddiginél teljesebben vannak feltüntetve, mint például Benjamin Ferenc, Brassai Viktor, Ember Ervin, Garai János, Kiss Lajos, Révész Béla, Sáfáry László és Varga József esetében. Az írók születési adatait tekintve azonban eltérések is mutatkoznak, ha a legutolsó *Magyar Irodalmi Lexikon* és a Botka-kötet adatait összevetjük. Így például Bálint Aladár és Benjámin László születési helyének, Braun Soma és Göndör Ferenc halálozási évszámának, Zsigmond Ede születésnapjának adatai térnek el. Botkának bizonyára igaza van, de az eltérésekre az előszóban fel kellett volna hívni a figyelmet.

A kötetet álnév-szótár, névmutató, valamint időrendi mutató egészíti ki, melyek használatát tételszámozás könnyíti meg. Az álnév-szótár Markovits Györgyi munkája, amely nem függelék jellegű összeállítás, így érdemes lett volna önállóan is megjelentetni, de legalább e kötet címlapján külön feltüntetni, hogy mit „rejt", magában ez a terjedelmes bibliográfia.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

A második magyarországi ősnyomda egyik nyomtatványa. (Az Egyetemi Könyvtár ősnyomtatvány-unikuma). Laudivius Zacchia: Vita beati Hieronymi. 1478/1479. Hasonmás-kiadás SOLTÉSZ Zoltánné bevezető tanulmányával. Bp., 1975. 54, [25] l. („Studium" A Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-Grafikai tanszékének kiadványai.)

A *Chronica Hungarorum* 1972-es kiadása után most egy másik magyarországi ősnyomtatvány hasonmás kiadását is kézbe tudjuk venni. Az Iparművészeti Főiskola Typo-Grafikai Tanszéke összefogott a Zrínyi Nyomdával, és 500 számozott példányban megjelentette Laudivius Zacchia 1478-ban vagy 1479-ben nyomtatott Szent Jeromos életrajzát. Az eredeti mű csak egyetlen példányban maradt korunkra, de így a könyvtörténészek és a nagyközönségnek a régi nyomtatványok iránt érdeklődő csoportja könnyen tanulmányozhatja ezt a sok tekintetben kezdetleges technikával, deformálódott betűkkel előállított félezer esztendős inkunábulumot.

(Az Egyetemi Könyvtár budai ősnyomtatvány-unikuma.) A második magyarországi ősnyomda egyik nyomtatványa.

A hasonmás a nyomtatott részeken kívül pontosan feltünteti az Egyetemi Könyvtárban őrzött unikumon látható aláhúzásokat, rubrumozást és a néhány egyszerű iniciálét. Az eredetihez való teljes hasonlóságot — kis mértékben ugyan — csak egy körülmény rontja, s ez a szín. A bevezető tanulmányt ugyanis szürkés papírra nyomták, a fakszimile részt pedig hófehérre, holott inkább fordítva kellett volna, mert az ősnyomtatványok papírja mindig sárgás vagy sárgásszürke, sohasem ragyogó fehér.

A kiadvány, amely Haiman György professzor tervei alapján finom tipográfiával és gondos szedéssel készült, a könyvbarátok részére tartalmában és külsejében egyaránt értékes bibliofil csemege, a jövő könyvtervezői számára pedig követendő példa arra, hogy miképpen kell egy művészi könyvet előállítani.

A bevezetés kétnyelvű: magyar és angol. Szerzője, Soltész Zoltánné a laikusok által is könnyen érthetően, kellemes stílusban mondja el mindazt a lényegeset, amit Szent Jeromos középkori kultuszáról, életrajzáról s ennek írójáról, Laudiviusról, továbbá a Confessionale nyomda működéséről, ránk maradt termékeiről, valamint a Jeromos életrajz nyomtatási idejéről tudunk.

VÉRTESY MIKLÓS

Szenci Molnár Albert: Discursus de summo bono (Értekezés a legfőbb jóról). Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta VÁSÁRHELYI Judit. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó. 538 l. Régi Magyar Prózai Emlékek 4. kötet.

A Régi Magyar Prózai Emlékek legújabb kötetéről mind a tárgyválasztást, mind a sajtó alá rendező munkáját illetően a legnagyobb elismeréssel szólhatunk. Bár amikor Szenci magyarra fordította Georgius Cieglerus (Ziegler) erkölcsfilozófiai munkáját, a könyv már nem tartozott az irodalmi újdonságok közé (hiszen már 1598-ban kiadták!), a sztoicizmus magyar történetében még elég friss alkotásnak számított, és jelentős szerepet töltött be eszmeiségével és olvasmányosságával egyaránt. Másrészt a fordítás a hazatért Szenci Molnár Albert életművének méltó összefoglalása volt mind tartalmában, mind kifejező eszközeiben. A mű problematikája közel állt Szencihez. Idegen országokban átélt megpróbáltatásaiban és az itthoni „meghidegült" világ sorsfordulóiban „némellyecknek szomoritó és kártévő rágalmazásai ellen" (lásd a kiadvány 91. lapján!) bizonyára a Zieglertől formába öntött sztoikus tanítások nyújtottak neki vigaszt. A könyvnek az a tanítása, hogy a földi életben szerezhető javak — legyenek azok a test, a szerencse vagy az elme adományai — legfeljebb rövid ideig tartó boldogságot jelentenek; a *bona corporis, fortunae bona* és *animae bona:* hiúságok hiúsága; a *summum bonum* mindezeken felül és kívül van, az életet csak a túlvilági boldogság ígéretében vigaszt keresés, az önuralom, a belenyugvás, az állhatatosság — a tudós humanista életfelfogás teheti elviselhetővé.

Bármennyire elmékeztet is ez a felfogás az újsztoikusok, Justus Lipsiusnak a tanítására, az Isten rendelése következtében szükségszerűen bekövetkező sors állhatatossággal való elviseléséről „közvetlen kapcsolatot a művek között kimutatni nem lehet, bár Lipsiusé előbb jelent meg, s Ziegler ismerte is talán, mégsem befolyásolta őt a *Discursus* Boëtiusra épülő koncepciójának kidolgozásában. A hasonló válaszadást az azonos kor, a közös sorsproblémák magyarázzák." (37. l.)

Az olvasmányosságot részben a könyvben található számtalan érdekes történet, példa biztosította, melyet a szerző a bibliából, az antikvitásból, a keresztény középkorból és a korban hozzá közel eső írók műveiből válogatott össze gondolatainak illusztrálására és igazolására. Legnagyobb részük a fejedelmek, nagyurak, a fejedelmi kegyencek bűneiről szól, elítéli a hatalmasok kizsákmányoló zsarolásait, védelembe veszi a szegénységet, jobbágyságot. Ezért is közel állhatott Ziegler műve Szenci szívéhez.

Az olvasmányosságot szolgálta másrészt az a mód, ahogyan Szenci kitűnő fordítói érzékével, költői találékonyságával a történeteket önmagukban is élvezetes olvasmányokká tette. Szencinek ez az a munkája, melyen a tudatos fordítás bélyege leginkább érezhető. Legalábbis ez tűnik ki Vásárhelyi Judit alapos, minden szempontra kiterjedő elemzéséből, mellyel Szenci fordításának sajátosságait a prózai fordításban és a verses átültetésekben vizsgálja. Szenci hűen fordít, de bizonyos változtatásokat hajt végre. Hangulatilag az eredetinek megfelelő, de magyaros jellegű képekkel adja vissza a német szólásokat, helyenként rövidebbre fogva a történeteket. Nem szakad el a német szövegtől, mégis önállóan alkalmazott stíluseszközökkel hatásosan ki tud fejezni bármilyen hangulatot, lelkiállapotot, eseményt. Mértékkel alkalmazott szóképei, az azonos mondatrészek halmozása sok esetben a manierizmus formai sajátosságaira emlékeztetnek, de Szencinek sikerült

elkerülnie a manierista retorika pusztán dekoratív motívumait. „Szenci Molnár a manierista stílusnak egy klasszikus, letisztult, önálló változatát valósította meg, mely átmenet a XVII. századi prédikátorok és a manierista írók prózastílusa között." (63. l.)

A versbetétek fordításában hasonlóképpen tudatosan járt el Szenci. Általában a német vers szövegét vette alapul, csak akkor fordult az eredeti latinhoz, mikor a német túlzott eltéréseket mutatott. Szenci jóval tömörebb a németnél, költői képei változatosabbak, plasztikusabbak. A zsoltárokkal ellentétben nem kötötték a versformák, ez megkönnyítette a nagyszámú (összesen 65) szentencia költői megfogalmazását.

Ki kell emelnünk a bevezető részből a *Szenci Molnár Albert utolsó évei* című fejezetet. Ez az a tíz esztendő, melyet tényszerűen alig ismerünk. Ezekre az évekre világít rá Vásárhelyi a biztos tényekből, Szenci utazásaiból, tartózkodási helyeiből, az ezekről szóló dokumentumokból, leveleiből levonható következtetések felsorolásával.

A bevezető fejezeteken túlmenőleg a szöveg gondozása és kommentálása is azt mutatja, hogy a sorozat szerkesztői jó kezekre bízták Szenci fordításának a kiadását. Vásárhelyi Judit lelkiismeretes, minden részletre kiterjedő munkát végzett. Mindennek utánanézett, mindent ellenőrzött. Se szeri, se száma az ezt bizonyító észrevételeknek, kiegészítéseknek, javításoknak, legyenek azok bibliai, klasszikus görög, latin, arab, középkori vagy a szerző korához közel eső irodalmi termékek, ködbe vesző mítoszok, hiedelmek, mondák, szokások, képzelt vagy valóságos személyek, történeti események. Pedig a hivatkozások száma töméntelen. Erről bárkit meggyőzhetnek a kiadvány marginális jegyzetei, ha csak futólag lapozza is át a kötetet. De hogy ellenőrzésük és ezen túlmenőleg kiegészítésük és javításuk milyen energiát és időt igénybe vevő munkát jelentett, csak az tudja értékelni, aki hasonló munkával már foglalkozott. Külön dicséret illeti a sajtó alá rendezőt, hogy a tárgytörténeti szempontból figyelemre méltó történeteknek világ- és magyar irodalmi utóéletére is többször utal.

Dicsérni kell Vásárhelyi Juditot a kötet végén található, mások hasonló munkájában nagy haszonnal forgatható *Névmutató*ért, ahol számtalan személyről, velük kapcsolatos mozzanatról nyer az ember tájékoztatást.

Hasonlóképpen tanulságos a *Szójegyzék* is Szenci Molnár Albert számos régi, ízes nyelvére jellemző szavaiból, a korban még gyakran használatos idegen fordulatairól. Magánál a jegyzéknél azonban sokszor gazdagabb szómagyarázatot találunk a lapalji, valamint az egyes fejezeteket magyarázó jegyzetekben. Kár, hogy az ott értelmezett szavak nem kerültek mind be a Szójegyzékbe, illetőleg, hogy több ízben, a mai olvasó számára már érthetetlen szavak, kifejezések magyarázata minden gondosság ellenére is hiányzik a könyvből. Ha a sajtó alá rendező, bizonyára a lektor helyeslésétől kísérve, és tőle biztatva is, helyesnek tartotta pl. ilyen szavaknak a jegyzékbe vételét, mint ravás (= rovás), elrégenten (= nagyin régen), ismégint (= megint), ittigyen (= helyesen: ittégyen, vö. a 133. lapon a. m. itten), sziny (= szín, zurzavar = zűrzavar), és jónak látta, hogy lábjegyzetben magyarázza a „kis uracska" = úrfi; „jó indulatú elmék" = jó indulatú, jó szándékú; „különb életet" = másféle életet stb. — ekkor joggal keresheti az ember részben a lap alján, de hátul a jegyzetben, sőt a Szójegyzékben pl. az alábbi szavakat és kifejezéseket: tol cimmer (a. m. tollcímer, azaz sisakdísz); maga (a. m. pedig); siu (a. m. szíj); egyszálné (a. m. egyáltalán); servettel, ászok talp, oxtábla, melleszt, frautus, vont arany, ösztövér konyha, holt szén, elévé ellátás, legeltettétek szíveitek, ízében esett ez őnéki, többek is voltak efféle jólsütek stb, stb. El kell azonban ismernünk, roppant nehéz e tekintetben megtalálni a helyes mértéket, és következetesen végigvinni az elvet.

Ez a csekély fogyatékosság mit sem von le Vásárhelyi Judit érdemeiből. Tájékozódottságáról, hozzáértéséről, lelkiismeretes munkájáról csak a legnagyobb elismeréssel emlékezhetünk.

VARGA IMRE

Actes du colloque international sur les techniques de laboratoire dans l'étude des manuscrits. [Réd.] par Jean GLÉNISSON et Louis HAY. Paris. 1974. Éditions du CNRS 270 + [20] p. (Colloques internationaux zu CNRS, No. 548.)

A kézirattani kutatások technikai-természettudományos — tehát nem tartalmi — kérdéseivel foglalkozott a francia Tudományos Kutatásügyi Központ (CNRS), a párizsi Nemzeti Könyvtár és a francia Levéltári Főigazgatóság közös égisze alatt 1972 szeptemberében Párizsban tartott ülésszak. A kötet egyik szerkesztője a szövegtörténeti kutatásokkal foglalkozó kutatóintézet, a másik a modern

kéziratkutató központ igazgatója. A kérdéssel tehát legmagasabb szinten foglalkozott a francia tudományos közélet. Számunkra a jól szerkesztett, a hozzászólásokat is tartalmazó kötet azért is jelentős, mert szó van arról, hogy a legközelebbi ülésszakot hazánkban fogják megrendezni.

A bevezető előadások a kérdés aktualitására utaltak: a tudományos kutatás mai irányzata interdiszciplináris. Az érdeklődés homlokterébe kerültek e szövegek hordozói, mint „régészeti tárgyak", s az újkori papírkutatás nyomán egyre jobban érdekeltté válik a kérdésben az újkori kéziratkutatás is. Viszont már a megnyitó szavak is óvatosságra intettek: újszerű kutatási ágazat kibontakozásának vagyunk tanúi, éppen ezért nagyfokú óvatosságra van szükség.

A szakelőadások öt főcsoportja: írásforma, a kézirat anyaga, fényképészeti eljárások, fizikai-kémiai eljárások és restaurálás. Az írásformák vizsgálatának új módszereivel kapcsolatban C. Sirat fontosnak tartja egy szélesebb körű, „statisztikai" jellegű, elektronikusan is betáplálható összehasonlítási bázis kialakítását, mely az egyes betűformák általános, történeti és egyéni jelei mellett lehetővé tenné a ductus, a testtartás és az íróeszköz differenciáló jegyeinek értékelését is. L. Gilissen annak a reményének adott kifejezést, hogy a datált (esetleg névről ismert kéztől származó) kéziratok bőséges katalógusainak kiadása egyenes arányban fogja megnövelni az eleddig datálatlan, lokalizálatlan kéziratok meghatározásának lehetőségét. J.-M. Fournier és J.-Ch. Viénot az írásformák holografikus eszközökkel történő mérhetőségéről szólva jelzik, hogy minden betű optikai egyéggnek tekinthető, ami a hologramm alkalmazásával megkönnyítheti az azonosítást. G. Ouy — nagyon reálisan — felveti a kérdést: mit várhat a könyv-, írás-, irodalom- és művelődéstörténet a kéziratokkal kapcsolatos laboratóriumi technikától? Szerinte: a dokumentumok állagának megőrzését, azok alaposabb megismerését (szövegstúdium, olvashatóvá tétel, gépi-automatikus szövegrekonstrukció és kiadás, írásazonosítás és a keletkezés módjának megállapítása útján). J. Chiaverina hozzászólásaiban egyrészt a papíranyag mikroszkopikus vizsgálatának, másrészt kémiai összetétele meghatározásának módszereivel foglalkozik. Ez utóbbi kérdés a XIX. század közepétől válik egyre jelentősebbé. M. de Pas a középkor folyamán használt fekete tinta két fajtájának (korom- és gubacs-alapanyag) elemzéséről, az ismert receptek révén történő azonosítás lehetőségéről ír, alapos kémiai felkészültséggel.

Több szerző foglalkozott a vízjelkutatás régóta vizsgált kérdéseivel, azonban érintették az új műszaki-technikai lehetőségek alkalmazhatóságát. Th. Gerardy a vízjelkészítés technikáját ismerteti; egy szerzőhármas a béta-részecskéket kibocsátó sugárizotóp vizsgálat módszeréről szól — bonyolult gépi berendezésekkel végzett vizsgálatok alapján. Három optikus szakember a fotometrikus képanalízis (kontrasztfelerősítés) és a sztereomikroszkopikus vizsgálatok lehetőségeiről értekezik. Különösen érdekesek a kéziratok anyagával kapcsolatos fiziko-kémiai eljárásokról szóló beszámolók. L. Santucci azokról a még folyamatban lévő vizsgálatokról számol be, melyek a savtalanodáson átment (tehát károsodott) papíranyag kémiai és optikai jellemzőinek megváltozásával foglalkoznak. F. Walker a richmondi (USA) Barrow-laboratórium legújabb eredményeiről számol be. E laboratórium legfontosabb kutatási területei: laminálási technika, savtalanodás, hőhatás, időtálló, nem-merített papíranyag előállítása, a papírpusztulás mérve (1507—1590 között), papírarchívum létesítése.

Külön kerekasztal foglalkozott a kézirattári és levéltári papírrestaurálás kérdéseivel. E. Alkalay a jeruzsálemi Egyetemi Könyvtár régi héber kéziratainak rekonstruálási technikáját ismertette. M. Husarska a sok megpróbáltatásnak kitett varsói közgyűjtemények restaurálási gondjairól szólt. Giorgetti-Vichi asszony a firenzei árvízkatasztrófa után szükségessé vált munkálatokról szólva, említést tett a zágrábi és a budapesti közgyűjtemények helyreállítási problémáiról is. Felszólalt természetesen az Instituto di Patologia del Libro munkatársa is.

Bölcs mértéktartással vonta meg J. Glénisson az ülésszak mérlegét. Örömmel regisztrálta annak valóban interdiszciplináris jellegét, (fizikusok, kémikusok, optikusok, paleográfusok és könyvtárosok együttese révén) s kifejtette, hogy most a társadalomtudománnyal foglalkozóknak kell feltenniök a kérdéseket a természettudomány számára: mit tud segíteni a paleográfiában és a kézirattanban a holográfia, a lézer és a sztereomikroszkop. „Ha az elhangzott ígéretek valóra válnak". — mondta, akkor átalakul a paleográfia a maga teljes egészében (könyv- és kézirattan, régi és legújabbkori anyagvizsgálat egyaránt). A legközelebbi ülésszakon majd elválik, hogy mennyiben volt lehetséges az ígéretek beváltása. Dicsérendő éppen ezért minden oly szándék, mely hazai vonatkozásban a helyzet fel-

mérésére, az eddigi eredmények összefoglaló értékelésére, a technikai lehetőségek és kívánalmak viszonyának tisztázására törekszik.

TÓTH ANDRÁS

Hutt, Allen: The Changing Newspaper. Typographic Trends in Britain and America 1622—1972. London, 1973. Gordon Fraser. 224 l.

Allen Hutt könyve több szempontból is úttörő jelentőségű, mégpedig nemcsak az angol nyelvű újságok története szempontjából, hanem bizonyos fokig az egyetemes sajtótörténet számára is. Újszerűvé teszi mindenekelőtt az a tipográfiai központúság, ami az egész mű legfőbb jellegzetessége: a hírlapirodalom történetéről úgy kapunk áttekintést, hogy előtérben az újság külsejének: tipográfiájának, tördelésének, beosztásának a századok folyamán megfigyelt változásai állanak. Noha szinte magától értetődőnek látszik, hogy a minden korban valamiféle befolyásolásra, hatásra is törekvő újság számára e külső forma fontos eszköz volt, mégis az ilyen szempontú vizsgálódás aránylag ritkán jellemezte idáig a sajtótörténeti szakirodalmat, de a nyomdászattörténeti művekét is csak elvétve. Az előbbiekben az újságok tipográfiai köntöse csak mellékesen játszott szerepet, a főhangsúly legtöbbször az újságok tartalmi illetve tipológiai fejlődésén volt.

Hogy a sajtótörténeti áttekintéseknél mennyire indokolt nézőpont az újságok tipográfiai változásainak a vizsgálata is, Allen Hutt műve egyértelműen bizonyítja. A szerző — aki egyébként sajnálatos módon, könyve megjelenését már nem érhette meg, annak csak kefelevonatát láthatta — egy személyben volt újságíró, történész és kitüntetett nyomdász. Az ő nevéhez fűződött a *Daily Worker* tipográfiai megtervezése, amiért a —*Times*szal közösen — magas kitüntetést kapott. Ő volt az egyetlen angol újságíró, akinek újságtervezésért odaítélték a „Royal Designer for Industry" című magas szakmai kitüntetést.

Az újság-tipográfia iránti gyakorlati érdeklődése, könyve tanúsága szerint is a sajtótörténetből táplálkozott. Személyében a történész és a nyomdász szerencsésen ötvöződött egybe (történelmet Cambridge-ben tanult, az újságírást és nyomdászatot a *Daily Herald*nál kezdte); bizonyára ezeknek nagy mértékben köszönhető, hogy e nagy történeti és tipográfiai szakismereteket egyszerre igénylő mű megszülethetett.

Eredetileg csupán egyszerű kiegészítésül szánta Stanley Morrison 1932-ben megjelent, és ma már szinte könyvészeti ritkasággá vált *The English Newspaper* című művének, amely az első világháborúig dolgozta fel az angliai sajtó történetét. Az első négy fejezet valóban e korábbi összefoglalás nyomán készült, de már itt végre kellett hajtania bizonyos korrekciókat és változtatásokat ahhoz, hogy az utolsó fél évszázad sajtójának jelentős tipográfiai fejlődéséről is áttekintést tudjon nyújtani, és hogy kiegészíthesse a szigetország sajtójának történetét az Egyesült Államok hírlaptörténetével, amelynek kialakulása az angliai újságok közvetlen hatása alatt ment végbe, de amelyhez a későbbiek során is sok kapcsolat fűzte az angol sajtót. Allen Hutt ezért teljesen indokoltan vizsgálja párhuzamosan az angol nyelvű hírlapok történetét Angliában és az Egyesült Államokban.

Behatóan foglalkozik a „kezdetek"-kel: az angol sajtó előtörténetével; ezt a már periodikusan megjelenő newsbook-okkal és news-pamflet-ekkel kezdi, elmellőzve a csak egyszeri vagy rendszertelen megjelenésű újságlapok vizsgálatát. Ezért elemzéseit csak az 1620-as évek hollandiai és londoni kiadványaival indítja el. Tágabb körű, mert könyv- és kultúrtörténeti érdekességű is az egybevetése, amelyben a nyomtatott hírlap „idősebb testvéré"-nek, a könyvnek, pontosabban a könyv címlapjának az első újságokra gyakorolt tipográfiai hatásait mutatja ki. Érdekes sajtótörténeti megfigyelése az is, hogy Renaudot *Gazette*jének külső hatása sokáig nyomot hagyott az angol sajtón.

Bár a szerző figyelme az újság formai fejlődésére irányul, az olvasónak mégis alkalma nyílik felfigyelni a tartalom és a forma szoros kapcsolatára az újság fejlődéstörténetében is. Például igen jellemző, hogy éppen a sajtó számára is oly jelentős korban, mint az angol forradalom időszaka, figyelhető meg az angliai újságokon a könyvstílus végleges elhagyása és a híreknek az újság címlapjára történő, szinte robbanás-szerű előnyomulása. Allen Hutt a szakember tájékozottságával vezeti végig olvasóit a angol sajtó tipográfiai változásainak történetén, mindig sokrétűen megvilágítva a formai változások okait és összefüggéseit. A két hasábos *London Gazette*-től kezdve figyelemmel kíséri a három-négy, majd a többhasábos újséglapok felbukkanását; olyan címlap-díszítő motívumok megjelenését, mint pl. az 1696-os *Old Post-master* című újságon látható lovas metszete, amely a 18. század

első harmadában általánosan elterjedt az európai sajtóban, és a század végén a mi újságainkon is megtalálható volt. *(Magyar Kurir).*

Az újság betűtípusainak és szövegének kialakulása is fontos helyet tölt be a szerző vizsgálódásai sorában. E szempont is megtalálható a sajtó 16. századi előtörténetétől kezdve a 19. századi nagy technikai változásokon át az első világháború idején kibontakozó bulvár-sajtón keresztül, az utolsó fél évszázad szenzációs technikai újításaiig: a sajtó grafikai tervezésének koráig terjedő áttekintéseken. E könyv alapján világosan látjuk, hogy azokat a nagy műszaki változásokat, amelyek az újság fejlődését befolyásolták, fontos tipográfiai változások is nyomon követték. Allen Hutt munkájának nagy érdeme — az angol nyelvű hírlapirodalom történetéről nyújtott értékes áttekintésén kívül — hogy általánosítható tanulsággal is szolgál: a sajtótörténet a jövőben nem mellőzheti az újság tipográfiai fejlődésének vizsgálatát sem. A kiadvány — szerzőjéhez és tárgyához méltó — szép tipográfiai kiállításban készült; a két színben nyomott 200 illusztráció szemléletesen is bemutatja az angol és amerikai újságok három és fél évszázadának fejlődését.

KÓKAY GYÖRGY

Attal, R.: A Bibliography of the Writings of Prof. Shelomo Dov Goitein. Jerusalem, 1975. XXXII, 70 l.

S. D. Goitein professzor ma a világ egyik vezető orientalistája. Jeruzsálemben és Philadelphiában tanított, ma Princetonban. Széles tudomány-területeiből hadd emeljük ki az iszlámot, a jemeni zsidók nyelvét és folklórját s — az utolsó negyedszázadban — a genizát. A négy kötetre tervezett *A Mediterranean Society* c. hatalmas mű a geniza dokumentumai alapján megrajzolja a mediterraneum zsidóságának életét a középkorban. Ezt követi majd az idevonatkozó szövegek kiadása fordítás kíséretében (*Mediterranean People)* s az *India Book*, amely az Indiával való kereskedelmet tárgyalja.

A bibliográfiát az Israel Oriental Society és a Héber Egyetem Institute of Asian and African Studies tanszéke adta ki. Az előbbinek Goitein egyik alapítója, az utóbbinak sok évig vezetője volt.

A művet Prof. Hava Lazarus-Yafeh, a kezdeményező vezeti be. R. Ettinghausen angolul, D. Ayalon héberül méltatja Goiteint (hangsúlyozza, hogy Goldziher óta nem élt senki, aki úgy ismerte volna a zsidóságot és az iszlámot, mint ő).

A kötet gyöngyszeme Goitein önvallomása, amelyet a philadelphiai Oriental Clubban mondott el 1970-ben. Néhány részlet belőle. Nem akart tudós lenni, csak nevelő, vagy egy gyermekváros feje. Élete útjelzői: a postakocsi és az űrrakéta. Amikor doktori disszertációjának tárgyát — ima a Koránban — J. Horovitz professzorral Frankfurtban átbeszélte, a mester tíz percet szánt rá: „Gyűjts össze mindent, amit a Korán mond az imáról és próbáld kritikai vizsgálattal időrendben csoportosítani." Elmondja, hogy geniza-tanulmányai 1948-ban a budapesti Kaufmann-gyűjtemény átvizsgálásával vették kezdetüket. A Prédikátor szavaival zárja (11: 6): „Reggel vesd el a magot és este se pihentesd kezed." Életünk estéjén se hagyjuk abba a vetést. Gyümölcsöt hozhat még.

A bibliográfia csak válogatást ad a terjedelmében és mélységében hatalmas életműből. 548 számot tüntet fel. A többi is ki van cédulázva és hozzáférhető. Pályája kezdetén, 1927-ben, drámát írt héberül Pulcinelláról, aki Bloisban 1171-ben mártírhalált halt.

Goldziher Ignáccal öt ízben foglalkozott (132, 153, 161, 169, 193. szám). Magyarországi látogatásáról annak idején irodalmilag is beszámolt (175. szám).

Hadd említsük meg, hogy a Kaufmann-Haggadah kritikája kimaradt, holott a legrangosabb napilapban jelent meg (Háárec. 1975. VI. 14.).

Angol és héber index és az ismertetett könyvek jegyzéke könnyíti meg a pompás kivitelű bibliográfia használatát.

SCHEIBER SÁNDOR

Bibliografie československé hungaristiky za léta 1966—1968. Sestavil a k vydání připravil Richard PRAŽÁK. Universita J. E. Purkyně, Brno, 1971. 98 l. — Bibliografie československé hungaristiky za léta 1969—1971. Sestavili a k vydání připravili za technické spolupráce Františka KOUKOLY. Universita J. E. Purkyně. Brno 1974. 108 l.

A brnoi J. E. Purkyně Egyetem Közép- és Délkelet-Európa történetére vonatkozó bibliográfiai sorozatának „magyar" tárgyú két kötetét tartjuk a kezünkben. Öt esztendő termését regisztrálja a két könyv, a Csehszlovákia területén megjelenő hungarológia pontos, alapos, jól rendszerezett könyvészetét adja. A sorozatnak és a jelen két kötetnek szerkesztője és szerve-

zője Richard Pražák docens, a magyar irodalom és történelem jó ismerője, kiváló egyetemi előadója, és a cseh—magyar kapcsolatok problémakörének legjelesebb szakértője. Tanulmányait a magyar szaksajtó is közölte, monográfiáiról elismerő recenziók jelentek meg a cseh és a magyar folyóiratokban egyaránt. Az első kötet 934 tételt tartalmaz, 134 periodika és 17 tanulmánygyűjtemény szerepel a földolgozott anyagban; a második kötet tetemes bővülést mutat: 1055 tételről adhatunk számot, 181 periodika és 20 tanulmánygyűjtemény adja ezúttal a bibliográfia alapanyagát. A kötet beosztása emígy fest: általános rész, nyelvtudományi hungarisztika, irodalomtudományi hungarisztika, magyar történelem, etnográfia és folklorisztika, magyarok Csehszlovákiában; a második kötetben még kiegészítések is találhatók, illetve az átfedések elkerülése végett a két helyre is beosztható tételekre vonatkozó utalások, majd a földolgozott anyagok, a rövidítések jegyzéke, a névmutató az alábbi bontásban szerepel: hazai szerzők, a fordított művek szerzői, a fordítók, illetve feloldhatatlan álnevek, jegyek.

Az első kötethez képest nagy nyereséget jelent a második kötet számára, hogy nemcsak csehszlovákiai szerzőket szerepeltet a bibliográfia, hanem az adott témakörökön belül a Csehszlovákiában megjelent anyag egészét igyekszik föltárni. További haszon, hogy a második kötetben a jelzett időszak fordításai is helyet kaptak (szépirodalmi művek és szakirodalom tematikai elrendezésben). E helyen nyilván fölösleges bővebben méltatnom ennek jelentőségét a magyar bibliográfiák készítői előtt. Különösen akkor, ha fölhívjuk a figyelmet, hogy nemcsak a kötetben napvilágot látott művek tárulnak föl előttünk, hanem a folyóiratokba, illetve népszerű képeslapokba rejtett és olykor kisebb fontosságú versek, novellák, karcolatok szlovák és cseh tolmácsolásai is.

A bibliográfia használatát erősen megkönnyíti, hogy az egyes tételek után ott a rövidített jelölés: recenzióról, monográfiáról stb. van-e szó?

Több szempontból kell örömmel üdvözölnünk a brnoi egyetemnek ezt a fáradságos, de számunkra kiválóan fontos vállalkozását. Először is azért, mert részleteiben is megismerjük a csehszlovákiai hungarisztika törekvéseit, jelen állapotát, problémáit. Másodszor pedig azért, mivel egy adott tárgykör mintaszerű bibliográfiai feldolgozását adja, s így a magyar bibliográfia hasonló jellegű kezdeményezéseit is segítheti példájával. Nem utolsósorban Richard Pražáknak a cseh—magyar kulturális kapcsolatok erősítésében végzett kiemelkedő munkájáért üdvözöljük ezt a két kötetet. A kölcsönös megismerés, a termékeny művelődési csere ma is időszerű, sőt egyre inkább az. Ebben a brnoi egyetem is szerepet vállalt, s a bibliográfia e szerepvállalásnak méltó dokumentuma. Tudományos és művelődéspolitikai hasznáért köszöntjük tehát e két kötetet, bízvást mondhatjuk így: egy szép hagyománnyá növő sorozat két első darabját.

FRIED ISTVÁN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Agócs András
A kézirat nyomdába érkezett: 1976. XI. 18. — Terjedelem: 8,75 (A/5) ív
77.3842 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Szentágothai, János: The Library of the Hungarian Academy of Sciences; its International Relations 1
Ligeti Lajos: Az Akadémia Könyvtára és az orientalisztika 3
Ritoókné Szalay Ágnes: Az Akadémia Könyvtárának Régikönyv-gyűjteménye... 14
Buzinkay Géza: Az Egyetemi Nyomda és orvosi-természettudományos szakirodalmunk kialakulása 25

KÖZLEMÉNYEK

Cs. Gárdonyi Klára: Bartholomaeus Fontius. (Újabb adalékok magyarországi kapcsolataihoz) 38
Sipos György: Egy 1495-re szóló érvágó kalendárium a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 43
Sz. Koroknay Éva: Egy 16. századi nagyszombati kötés-csoport 47
Kovács József László: Ferenczffy Lőrinc nyomdai reklámlevele 1628-ból 51
Vida Tivadar: Ismeretlen Weszprémi-kézirat az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban 52
Frank Tibor: Egy százesztendős propagandakiadvány keletkezéséről 58
Heverdle László: Kőhalmi Béla és a Huszadik Század 66

FIGYELŐ

Apor Éva: A 150 éves Akadémiai Könyvtár jubileuma 72
Havasi Zoltán: Az Akadémiai Könyvtár jubileumi kiadványai 74
Käfer István: Ján Čaplovič (1904—1976) 77
Kulcsár Péter: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve az 1972. évre 78
Nemenyi László: „A könyvkötészet múltja és jelene." (Kiállítás Martonvásáron). 80

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1971—1975. I. A középkori kéziratosság bibliográfiája. Összeáll. *Fodor Adrienne* és *Madas Edit.* 82

SZEMLE

József Attila válogatott levelezése. Bp. 1976. *(Stoll Béla)* 92
Magyar szocialista irodalom. (Első kiadások 1945-ig). Bp. 1975. *(B. Juhász Erzsébet)* 94
A második magyarországi ősnyomda egyik nyomtatványa. (Az Egyetemi Könyvtár ősnyomtatvány-unikuma). Hasonmáskiadás. Bp. 1975. *(Vértesy Miklós)* 94
Szenci Molnár Albert: Discursus de summo bono. Bp. 1975. *(Varga Imre)* 95
Actes du colloque international sur les techniques de laboratoire dans l'étude des manuscrits. Paris, 1974. *(Tóth András)* 96
Allen Hutt: The Changing Newspaper. Typographic Trends in Britain and America 1622—1972. London, 1973. *(Kókay György)* 98
Attal, R.: A Bibliography of the Writings of Prof. Shelomo Dov Goitein, Jerusalem, 1975. *(Scheiber Sándor)* 99
Bibliografie československé hungaristiky za léta 1966—1968. Brno 1971—1974. *(Fried István)* 99

Ára: 20 Ft
Előfizetés egy évre: 60 Ft

INDEX: 25.543
0025—0171

SOMMAIRE

János Szentágothai: The Library of the Hungarian Academy of Sciences; its International Relations 1
Lajos Ligeti: La Bibliothèque de l'Académie et les sciences orientales 3
Ágnes Ritoók-Szalay: La Collection des livres anciens de la Bibliothèque de l'Académie 14
Géza Buzinkay: La Presse de l'Université et la formation des littératures spéciales se rapportant à la médecine et aux sciences naturelles 25

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Klára Cs. Gárdonyi: Bartholomaeus Fontius. (Contributions nouvelles à ses relations hongroises.) 38
György Sipos: Un calandrier de phlébotomie pour l'année 1495 à la Bibliothèque Ervin Szabó de la Capitale 43
Éva Sz. Koroknay: Un groupe de reliure de Nagyszombat provenant du XVIe siècle 47
József László Kovács. Une lettre de réclame de la presse de Lőrinc Ferenczffy de 1628 51
Tivadar Vida: Un manusrit inconnu de Weszprémi dans la Bibliothèque de la Cathédrale d'Esztergom 52
Tibor Frank: Sur l'origine d'une proclamation de propagande centenaire 58
László Heverdle: Béla Kőhalmi et la revue Huszadik Század (Vingtième Siècle) .. 66

CHRONIQUE

Éva Apor: Le jubilé de la Bibliothèque de l'Académie 72
Zoltán Havasi: Les publications jubilaires de la Bibliothèque de l'Académie ... 74
István Käfer: Ján Čaplovič (1904—1976) 77
Péter Kulcsár: Les Annales de la Bibliothèque Nationale Széchényi pour l'année 1972. Budapest 1975 78
László Neményi: Le passé et le présent de la reliure (Une exposition à Martonvásár) 80

BIBLIOGRAPHIE

La littérature spéciale sur l'histoire du livre hongrois 1970—1975. I. Rédigée par *Adrienne Fodor* et *Edit Madas* 82

REVUE

La correspondance choisie d'Attila József. Budapest 1976. *(Béla Stoll)* 92
La littérature hongroise socialiste. (Les éditions princeps jusqu'à 1945.) *(Erzsébet B. Juhász)* 94
Un incunable à la Bibliothèque de l'Université. Budapest, 1975. *(Miklós Vértesy)* 94
Albert Szenci Molnár: Discursus de summo bono. Budapest 1975. *(Imre Varga)* 95
Actes du colloque international sur les techniques de laboratoire dans l'étude des manuscrits. Paris, 1974. *(András Tóth)* 96
Allen Hutt: The Changing Newspaper. Typographic Trends in Britain and America 1622—1972. London, 1973. *(György Kókay)* 98
Attal, R.: A Bibliography of the Writings of Prof. Shelomo Dov Goitein Jerusalem, 1975. *(Sándor Scheiber)* 99
Bibliografie československé hungaristiky za léta 1966—1968. Brno, 1971—1974. *(István Fried)* 99

50.013 -

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. évfolyam

1977

2

[illegible] KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. ÉVF. 1977/2. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társszerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként — Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

ROZSONDAI MARIANNE

Anton Koberger és a 15. századi kiadói kötések*

A XV. század legtermékenyebb német nyomdásza és legnagyobb könyvkereskedője kétségtelenül a nürnbergi Anton Koberger. Működését 1470-ben kezdte. A nyomdászkodást 1504-ben feladta, s élete utolsó évtizedében, 1513-ban bekövetkezett haláláig kizárólag könyvkereskedéssel foglalkozott. Mint könyvkereskedőnek Velencétől Frankfurtig, Lyontól Budáig Európa nagy részét behálózták kereskedelmi kapcsolatai. Budán, az 1490-es évek első felében egy ideig veje, Wolf Haller volt a megbízottja. Tartósabb üzleti kapcsolatban a budai könyvkereskedők közül Theobald Fegerrel állt.

Közismert, hogy a könyveket a XV. században kötetlenül hordókba, később (éppen Koberger kezdeményezésére) bálákba csomagolva szállították. A nyomdák ugyanis általában kereskedelmi csomópontokban jöttek létre; a könyvkötők, akik egyben gyakran könyvkereskedők is, ezzel szemben az egyetemi városokban találhatók.

Koberger is könyvei nagy részét kötetlenül szállította a nagy városokba, a könyvvásárokra (Lipcse, Frankfurt, Lyon) és az egyetemi városokba.

Mégis Loubiernak[1] már a század elején föltűnt, hogy a Koberger-nyomtatványok jó része[2] nagyon hasonló, vagy közel egyforma kötésben van. A század első felében, különösen a két világháború között, több cikk is foglalkozott ezekkel a kötésekkel, amelyek hamarosan mint kiadói kötések váltak ismertté, majd párhuzamosan más kiadói kötésekről is értesülhettünk, pl. a mainzi Schöffer-félékről.[3]

Knaus, Schmidt, Schwenke, Helwig és más kötéskutatók valószínűnek tartották, hogy a nagy kiadók, mint amilyen Koberger is volt, saját könyvkötőműhellyel rendelkeztek. E feltételezésnek annál is inkább megvolt az alapja, mivel a nagyjából kortárs Johann Neudörffer[4], a XVI. század első felében azt írja Kobergerről, hogy könyvkötői is voltak.

* Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának és a Kulturális Minisztérium Könyvtári Osztályának Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága felolvasó ülésén 1976. február 5-én elhangzott előadás alapján.

[1] LOUBIER, Jean: *Der moderne Bucheinband für Verlagswerke.* — Archiv für Buchbinderei (1) 1901. 21.

[2] Eddigi vizsgálataink szerint a Koberger-nyomtatványoknak hozzávetőlegesen egyhatoda van Koberger-féle kötésben. — ROZSONDAI Béláné Kolauch Marianne: *Anton Koberger, a nyomdász, kiadó és könyvkereskedő a kötéskutatás tükrében.* Bölcsészdoktori disszertáció. Bp. 1976. 183. p. [Gépirat.]

[3] KNAUS, Hermann: *Über Verlegereinbände bei Schöffer.* — Gutenberg Jahrbuch 1938. 97—108.

[4] NEUDÖRFFER, Johann: *Des — Nachrichten von Künstlern und Werkleuten daselbst aus dem Jahre 1547. Nebst der Fortsetzung des Andreas Gulden.* Hrsg. von G. W. K. Loch-

Tehát kortársi hagyományozás szerint volt Kobergernek könyvkötőműhelye. De a Koberger-nyomtatványok egy részének előbb említett nagyon hasonló kötései is erre engednek következtetni. Beszélhetünk-e ezekután Koberger-féle kiadói kötésekről?

Előbb a kiadói kötés fogalmát kell tisztázni. Modern értelemben véve nagy példányszámú, azonosan bekötött könyvre gondolunk. Ezek a modern kiadói kötések a legapróbb részletekig azonosak, hiszen gépi úton állítják őket elő. Ezzel szemben a XV. századi ún. kiadói kötések kézműves könyvkötőműhelyben készültek. Ezek a kötések általában nem egyformák. Adódik ez a kézműipari előállítás természetéből is. Minden kötés egyedi. S az egyformaság nem is igény. Ezenkívül az összkiadásnak csak egy részét kötötték be, s ezeket sem egyszerre, hanem a kelendőség szerint. Voltak kötetlen és kötött példányok raktáron. Ha a kötöttek elfogytak, célszerű volt újabb egy-két példányt bekötni.

Goldschmidt,[5] aki egyébként tagadja a Koberger-féle kiadói kötések létét, mégis feltételezi, hogy egy-egy példányt azért kötöttek be, hogy az érdeklődőknek jobban felkeltsék a figyelmét, mintát tudjanak mutatni, amelyet már ellenőriztek, kollacionáltak.

A hangsúly nem is azon van, hogy a nagy nyomdász-kiadóknak saját könyvkötőműhelye legyen. Ezek kiadványaik egy részét a helyi könyvkötőkkel kötették be, s egyszerre több könyvkötőt is foglalkoztattak. A XV. században a kiadói kötés tehát csak azt jelenti, hogy a könyveket a nyomdász-kiadó megrendelésére és számlájára kötötték.[6]

Mint említettük, a könyvkötők általában könyvkereskedők is. Koberger korának egyik legnagyobb könyvkereskedője, s mint üzletember, feltehetően a nagyobb haszon érdekében köttette be kiadványai egy részét. Mivel kötve nem szállítottak könyveket, véleményünk szerint ezek a nürnbergi, polgári könyvkötőműhelyben készült kötéssel ellátott könyvek Nürnberg és környékén kerültek eladásra. E német gótikus, vaknyomásos bőrkötések ugyan nem olyan drágák, de azért általában a kötött könyv ára így is kétszerese a kötetlenének s a kötések mind a kiadó, mind a vásárló számára a nyomtatványtól függetlenül is értéket képviseltek.[7]

Nürnberg a könyveknek jó piaca volt. Sok humanista élt falai között (Pirckheimer, Schedel, Celtis, Eobanus Hessus stb.), s egy tucatnyi férfi és női kolostora volt a birodalmi városnak. Ezenkívül a polgárok is vettek könyveket (éppen ők inkább a kötés miatt), s okleveles adat bizonyítja, hogy a nürnbergi Tanács is vásárolt Kobergertől könyveket a városi könyvtár (Librei) számára.[8]

Helwig szerint[9] a kiadói kötések csalhatatlan jelei a kötések előtábláján fölül a cím, vagy a mű tartalmára vonatkozó felirat. Ezeket nem egyes betűbélyegzőkkel állították elő, hanem a két-három szavas feliratot lemezbe vésték és ezt a

---

NER. Wien, 1875. Braumüller. — Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance 10. 173.

[5] GOLDSCHMIDT, Ernst Philipp: *Gothic and renaissance bookbindings.* 2. ed. 1—2. vol. Nieuwkoop—Amsterdam, 1967. Degraaf—Israel. 1. köt. 36. p. továbbá 40—41.

[6] HELWIG, Hellmuth: *Verlegereinbände im 15. und 16. Jahrhundert.* — Archiv für Buchbinderei (38) 1938. 83—84.

[7] HELWIG, H. id. cikk 84.

[8] PETZ, Josef: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Bücherei des Nürnberger Rates, 1429—1538.* — Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 6. (1886) 149., 154., 161. p.

[9] HELWIG, Hellmuth: *Handbuch der Einbandkunde. 1—3. Bd.* Hamburg, 1953—1955. Maximilian-Gesellschaft. 1. köt. 58. p.

lemezt préselték a bőrbe. Helwig úgy véli, hogy ezek a lemezek a kiadó megrendelésére készültek, s lenyomatuk csak az általa köttetett könyvek tábláján jelenik meg.

Schmidt[10] nemcsak azt fogadja el, hogy létezik Koberger-féle kiadói kötés, hanem hogy nemcsak Koberger-nyomtatvány lehet ún. Koberger-kötésben. Tudjuk, hogy Koberger más nyomdák termékeivel is kereskedett. Több példával találkoztam kutatásaim során, hogy strassburgi, hagenaui, velencei, würzburgi, lyoni nyomtatvány volt Koberger-kötésben. (Egy strassburgi kiadványnyal mi is megismerkedünk a későbbiek során.)

Meggyőződésünk, hogy a fenti értelemben *van* tehát Koberger-féle kiadói kötés. Célunk ezt bizonyítani.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, célszerű egy kis technikatörténeti kitérőt tenni.

A XV. századi német bőrkötéstáblák kedvelt díszítőeleme volt a gránátalmavirág. Különösen Nürnberg környékén volt nagyon népszerű. Leginkább az előtábla középmezőjében láthatjuk gót ruta-indával körülvéve. Ennek a rutaindának az alapmotívuma az ún. fejbélyegző. A ruta-inda előállításához kétféle fejbélyegző szükséges (ld. az *1. ábrán:* I/1 és I/2). A harmadik bélyegző a rutaindát kitöltő gránátalmavirág (I/3). Hogy tehát gránátalmavirágos gót rutaindát kapjunk, három bélyegzőre van szükség. A kettős fejbélyegzőt négyszer kell a bőrbe nyomni, a másik típusú fejbélyegzőt pedig nyolcszor. Ez összesen tizenkettő, a tizenharmadik művelet a gránátalmavirágos bélyegző bőrbenyomása.

Egyszerűbbé tették ezt az eljárást, amikor a teljes ruta-indát mintegy elfelezve készítettek egyetlen bélyegzőt (II/1). Ezt egyszer fölülről, egyszer alulról egymáshoz illesztve nyomták a bőrbe. Harmadik művelet a virágtő (II/2) beillesztése volt. Most már tehát csak két bélyegzőre volt szükség, a műveletek száma pedig tizenháromról háromra csökkent.

Az előbbiekhez képest a lemezbélyegző (III) szinte forradalmi előrelépés. A lemezbélyegző a kis egyesbélyegzőknek szinte összefoglalója. Minden egyszerre, egyetlen műveletben kerülhet a bőrtábla felületére. A lemezbélyegzőt már nem kézzel, mint az egyesbélyegzőket, hanem kézi sajtóval préselték a bőrbe. Ez drágította az eljárást, nem is beszélve arról, hogy a lemez készíttetése, metszése is többe került. Ez, szerintünk, a magyarázata annak, hogy sokáig a kettőt párhuzamosan használták.

Az a könyvkötő, akinek már megvolt az egyesbélyegzőkből álló szerszámkészlete, ezeket használta továbbra is, mégha időben, ügyességben többet is követeltek tőle az egyesbélyegzők.

A görgető is ugyanezen az elven alapszik, vagyis egyszerűsíteni azt az eljárást, amivel a kötéstáblán a tükröt körülvevő keretet nyerhetjük. A mellékelt ábrán a nürnbergi kötésekre annyira jellemző pálcán áthurkolódó indát és rozettát láthatjuk görgetőn egyesítve.

Németországban mind a lemez, mind a görgető csak majd a XVI. században, a reneszánsz kötéseken válik általánosan uralkodóvá és szorítja háttérbe az egyesbélyegzőket. De akkor már témaváltozás is következik, a tisztán növényi és állatvilágból vett elemeket allegorikus emberábrázolások, a bibliából vett jelenetek, vagy portréképek váltják föl.

[10] SCHMIDT, Adolf: *Verlegereinbände Anton Kobergers zu Nürnberg in der Landesbibliothek zu Darmstadt.* — Archiv für Schreib- und Buchwesen (2) 1928. 120.

Egy kötésen általában öt-nyolc bélyegző szerepel. (Ld. a *3. ábrát.*) Egy könyvkötőműhelynek pedig ennél jóval több bélyegzőből áll a készlete. Az egy műhelyből származó kötések díszítésénél kettő—három—négy ugyanolyan bélyegző mindig megjelenik, általában azonban más elrendezésben, vagy egy-két újabb bélyegző társaságában.[11]

A Koberger-kötések létjogosultságának bizonyítására előbb a többkötetes művek különböző könyvkötőnél készült köteteit hozzuk fel.

Az Egyetemi Könyvtár Inc. 637/I és 637/II (CIH 671)[12] jelzetű ősnyomtatványai az 1497-ben Kobergernél megjelent Nicolaus de Lyra kommentálta Biblia második és harmadik része. Az itt bemutatott két kötés két különböző könyvkötőműhelyben készült.

Az Univ. 637/I felirata „Secunda ps lire", a felirat alatt egymásba kapcsolódó ívek (4.1) láthatók. Alul a rövidebb oldalon griffek (4.2) sorakoznak, a két hosszabb oldalon rozetta (4.3) váltakozik pálcán áthurkolódó gótikus indával (4.4). A tükröt gót ruta-indás gránátalmavirág tölti ki (4.5). A háttábla kerete rozetta és inda bélyegzőkből (4.3 és 4.4) áll. A tükröt átlók tagolják, az így nyert háromszögekbe griff bélyegzők (4.2) kerültek.

Ez a kötés abban a nürnbergi könyvkötőműhelyben készült, amelynek bélyegzőit Kyriss 237. táblázatán láthatjuk.

Az Univ. 637/II felirata „Tertia ps lire". Felépítése megfelel a szokásos Koberger-féle kötésekének. A hosszabb oldalakon körbe foglalt rozetta (5.1) és pálcán áthurkolódó inda (5.2) sorakozik, alul pedig kétfejű sasok (5.3). A középmezőben ruta-indás gránátalmavirág (5.4). A háttábla keretében a rövidebb oldalakon szabad gránátalmavirágok (5.5), a hosszabb oldalakon kétfejű sasok (5.3) láthatók. A tükör átlók osztotta háromszögeiben is egy-egy szabad gránátalmavirágot (5.5) helyezett el a mester. A gerincmezőkben körbe foglalt rozetták (5.1).

E kötés bélyegzői Kyriss 227. táblázatán látható bélyegzőkkel egyeznek.

A két kötés összetartozását bizonyítja, hogy mindkettő kötésébe az előtáblán GK monogram van belesütve. (Az Univ. 637/III, vagyis a Biblia negyedik része sima pergamen kötésben van, de a possessor bejegyzés is mutatja, hogy eredetileg sem tartozott ehhez a két kötethez.)

A többkötetes művek két vagy több könyvkötőnél köttetett, s véleményünk szerint a kiadó megrendelésére készült kötéseire a következő példa:

a Széchényi Könyvtár 558 b jelzetű ősnyomtatványa, amely Petrus Lombardus munkáját, a *Sententiarum libri* négy kötetét tartalmazza (CIH 2646).

Az első és a negyedik rész kötése készült ugyanannál a könyvkötőnél. A felépítés és a díszítőelemek megfelelnek az eddigi Koberger-kötésekének. A felirat (Prima ps bonaventure) alatt és az előtábla alján griffek (6.1) sorakoznak. A hosszmenti oldalon valószínűleg pálcán áthurkolódó gótikus inda bélyegzők voltak. Ez nehezen kivehető. Az előtábla középmezőjét tulipános gót ruta-inda (6.2) tölti ki. A kapcsos oldalon hiányos és szúrágta az előtábla, a gerinc mentén pedig átragasztott. Restauráláskor feltétlen le kell fejteni ezt az átragasztást és

[11] A német gótikus kötések meghatározásához KYRISS, Ernst: *Verzierte gotische Einbände im alten deutschen Sprachgebiet. 1—4. Bd.* Stuttgart, 1951—1958. Hettler. c. munkáját szoktuk alapul venni. E munka II. kötetében KYRISS tizenegy nürnbergi, polgári könyvkötőműhely leggyakoribb bélyegzőit is közzétette. Kutatásaink során a vizsgált kötések meghatározásánál egy-egy ilyen KYRISS-féle táblázat bélyegzőivel hasonlítottunk.

[12] SAJÓ Géza—SOLTÉSZ Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. 1—2. vol.* Bp. 1970.

visszaállítani a kötés eredeti állapotát, ha hiányosan is. A háttáblán szabad rozetta (6.3) váltakozik pálcán áthurkolódó indával (6.4), a keret négy sarkában viszont körbe foglalt rozetta (6.5) látható. A középmezőbe egy-egy virágtő (6.6) került.

Az 558 b negyedik részének kötésén egy kivételével (rombuszos sas: 6.7) ugyanezeket, vagyis ugyanilyen rajzolatú bélyegzőket láthatunk viszont. E bélyegzők közül öt látható Kyriss 225. táblázatán.

Ezeknél a kötéseknél, amelyeket sorban egymás után látunk a rajzolatban, az egyes bélyegzők gyakorlatlan szem számára alig észrevehető eltérő formájában van csak különbség. Hiszen az eddigiek során és ezután is mindig ugyanolyan tartalmú bélyegzőket látunk viszont. Ezek a bélyegzők szimbolikus jelentésűek: a *rozetta* Mária virága, a *nyíllal átlőtt szív* is őrá utal, a pálcán áthurkolódó *gót inda* tulajdonképpen szőlőinda, az *egyszarvú* a középkor emberének a szűziességet jelképezte, a *majom* a hiúságot stb. Nem egészen egyértelmű az annyira kedvelt és annyi változatban előforduló *gránátalmavirág*. Már a keleti népeknél tisztelték az ókorban, a rómaiak a görögökből vették át (Cerésnek és Proserpinának áldoztak vele), egyszerre volt a termékenység és megsemmisülés jelképe. A középkorban a gránátalmavirág a miseruhákon gyakori minta, egyesek szerint a keresztény egyházat jelképezte volna. Mindenesetre a XV. századi bőr kötéstáblákon, különösen Dél-Németországban, rendkívül gyakori.

Visszatérve az 558 b jelzetű Petrus Lombardus műhöz, tehát az első és negyedik kötet készült egy könyvkötőnél, a második és harmadik kötet pedig egy másiknál.

A második és harmadik rész kötése egyetlen bélyegzőben, a „Secunda ps bonaventure" felirata fölött látható ívdíszítményben (7.1) tér csak el egymástól, egyébként felépítésük is megegyezik. Az előtáblán a felirat alatt „ihesus" bélyegzők (7.2) sorakoznak. A tükröt három oldalon kis, körbe foglalt rozetták (7.3) és pálcán áthurkolódó gótikus inda (7.4) keretezi. A tükörben két részből alkotott gót ruta-inda látható, benne gránátalmavirág (7.5). A háttábla keretét nagyméretű, szabad rozetták (7.6) és pálcán áthurkolódó gótikus inda bélyegzők (7.4) adják. A tükröt két átló tagolja, az így nyert háromszögekben egy-egy, ill. három-három griff bélyegző (7.7) látható.

Felmerülhet a kérdés, hogy az itt bemutatott kötetek eredetileg összetartoztak-e, vagy csak az idők folyamán, mint azonos mű különböző részeit sorolták egy helyre. (Az összetartozásra utaltunk az Univ. 637/I és II-nél is.)

Az OSZK 558 b köteteinek possessor bejegyzései megnyugtatóan bizonyítják, hogy ezek a kötetek eredetileg is együvé tartoztak. Magyar szempontból különösen érdekesek a négy kötet bejegyzései.

Az 558 b első kötetének előtábláján a belül található bejegyzésből kiderül, hogy egy bizonyos Gáspár kapta ajándékba a *Sententiarum libri* négy kötetét Georgius Wolf magistertől:

Isti quattuor libri sente[n]tiaru[m] Seraphici doctoris dati sunt // michi Gaspardo cur[r]atoris[13] a m[a]g[ist]ro Georgio Wolf cui // vero tanto munere dii Immortales dignas p[er]solva[n]t grates. // Requiescat in pace amen.

[13] A „curatoris" szó harmadik betűje fölött jelölt rövidítés problematikus. Minthogy VERESS Endrénél *(A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai 1264—1864. 1. köt.* Bp. 1915. 24.) megtudhatjuk Dalos Gáspárról, hogy kézműves fia („. . . quondam Pauli fabri."), feltehető, hogy a „currator" kocsikészítőt jelentene és Dalos Gáspár apjára utalna. A genitivus ezt a feltevést erősíti. A szó olvasatát Mezey László professzor úrnak köszönöm.

Az első könyv ff 10. lapján:

Magister Georgius Wolf huius libri // largitor magnificus requiescat in pace. Amen.

A harmadik kötetben olvasható bejegyzésből azt is megtudhatjuk, hogy mi a teljes neve ennek a bizonyos Gáspárnak, hová való és mely városokban járt:

Anno 1503 die Saturni in profesto divi Georgii martiris sive septimo die // Pasce ante Domi[ni]cam Quasimodo egressus ex regali urbe Parisiana[14] // et sexto die mensis Junii ingressus sum nobilissima[m] urbem Padwanam. // In prima urbe indulsi sacris litteris sacratissime Theologie, matris mee. // In s[e]c[un]da Sacris Canonibus paru[m] tumentibus iuvamine Theologie positive. // Mag[iste]r *Caspar Dalus* // Pannonius ex Sabbaria.[15]

A negyedik kötetben a *c* ív úgy látszik hiányzott, s honfitársunk ezt kézzel pótolta. A *c* ív végén ez áll:

Cetera habes in textu // et hiis additis Dei au- // xilio nichil deficit. // Scripsi hec ego magister // Caspar de Sabbaria duobus // diebus Parisiis Anno etc. // 1503. die Veneris ante // Invocavit hora undecima // noctis.[16] Hoc opus peregi etc.

Tehát nemcsak hogy összetartozott ez a négy kötet, hanem már korán, megjelenése után alig tíz évvel magyar tulajdonba került. Az ajándékozás minden bizonnyal Párizsban történt, s oda valószínűleg Georgius Wolf vitte magával a Sententiarum librit bekötve.[17]

A Petrus Lombardus mű kötésének Koberger volta mellett további, döntő érvként hozzuk fel, hogy a kötéstáblákból Koberger makulatúrák kerültek elő. Az OSZK 558 b I. kötetéből a HC 10 399 két lapja, a IV. kötetből a GW 1105 két lapja.[18]

[14] 1503. április 22. szombat.

[15] A németújvári (Güssing) ferences kolostor könyvtárának 2/197 (86) jelzetű könyvében is olvashatunk DALOS Gáspárral kapcsolatos bejegyzést. Ld. SZ. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek.* Bp. 1973. 84. — Az első két bejegyzés szerint Peter Wertesi Sabariensis örökölte a könyvet Dalos Gáspártól. A VÉRTESY család egyik tagja, Miklós, 1563-ban Erdődy Pétertől kapta Vas megyében Nagyszőlőst. Ld. NAGY Iván: *Magyarország családai. 12. köt.* 156. — Bizonyára régi, talán familiáris kapcsolatban állt az ERDŐDY és a VÉRTESY család. Ez számunkra azért érdekes, mert 1494—1509 között Franciscus Bakács de Erdőd volt a győri püspök. Szombathely, ahonnan Vértesy Péter és Dalos Gáspár is származott, ekkor a győri püspökséghez tartozott. Ld. GAMS, Pius Bonifacius: *Series episcoporum ecclesiae catholicae.* Ratisbonae, 1973. Manz. 374. — Talán Erdődy Bakócz Ferenc püspök Dalos Gáspár patrónusa, s ő segítette Dalost Párizsba is. A másik lehetőség, az ugyancsak Vas megyei Felsőszelestei Gosztonyi János, aki ugyan csak 1510-től győri püspök, de talán már az 1500-as évek elején Párizsban tanult, hiszen 1502-től II. Ulászló feleségének, Anna francia hercegnőnek a tolmácsa és titkára. Kézenfekvő lenne, hogy Gosztonyi Párizsban tanult meg olyan jól franciául. Ld. SÖRÖS Pongrác: *Adatok Felsőszelestei Gosztonyi János püspök életéhez.* — Religio. 1909. 596. — ECKHARDT Sándor *(Magyar humanisták Párizsban.* — Minerva 1929. 4.) viszont Gosztonyi párizsi útját jóval későbbre teszi.

[16] 1503. március 3. péntek.

[17] Georgius Wolf talán a nürnbergi, nagyon gazdag Heinrich Wolff-fal állt rokonságban. Ld. HALLER von HALLERSTEIN, Helmut Frhr.: *Grösse und Quellen des Vermögens von hundert Nürnberger Bürgern um 1500.* — Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte Nürnbergs. Bd. 1. Nürnberg, 1967. 122—123. p.

[18] A makulatúrákról bővebben külön cikkben számoltunk be: ROZSONDAI, Marianne: *Drei Kobergersche Makulaturblätter.* — Gutenberg Jahrbuch 1977. (Megjelenés alatt.)

A több kötetes művek több könyvkötőnél készült kötéseire még egy harmadik példát hozunk. Ugyancsak a Lyra kommentálta Biblia, de egy korábbi, az 1485-ben megjelent (CIH 666) példány köteteit láthatjuk Koberger kötésben az Akadémia Könyvtárában Inc. 118/1—4 jelzet alatt.

Ez a négy kötet három könyvkötőnél készült, éspedig az elsőt és negyediket kötötte ugyanaz a személy, a második részt egy másik, a harmadikat pedig egy harmadik könyvkötő.

Az első rész kötésének elő- és háttáblája teljesen megegyezik. A felépítése is aránylag egyszerű. Rozettából (8.1) és pálcán áthurkolódó gótikus indából (8.2) álló keret veszi körül a gránátalmavirágos lemezbélyegzővel (8.3) kitöltött középmezőt. A nyíllal átlőtt szív (8.4) a gerincmezőt díszíti. A könyvkötő csupán négy bélyegzőt használt ennél a kötésnél, míg a negyedik rész kötéstábláján kilencet.

Az MTA Inc. 118/4 előtábláján a felirat „Quarta ps lire" aranyozott. Alul nagyméretű, szabad rozetta (8.1) és pálcán áthurkolódó gótikus inda (8.2) váltakoznak. A fölötte levő sorban rombuszba foglalt kis virágtő (8.5). A hosszabb oldalakon is kettős sordísz van. A külsőkben a rombuszos virágtő négyszirmú virággal (8.5 és 8.6), a belsőkben kisméretű, szabad rozetta (8.7) kisméretű, pálcán áthurkolódó gótikus indával (8.8) látható. A középmezőt két részből alkotott gót ruta-inda díszíti, benne gránátalmavirág (8.9). A fél rutákban levéldísz (8.11) van. A háttáblán a keret nagyméretű, szabad rozettákból (8.1) és nagyméretű, gótikus indából (8.2) adódik. A középmezőt három-három átló tagolja, az így kapott négy nagy rombuszban egy-egy griff bélyegző (8.10), a nyolc háromszögben négyszirmú virág bélyegző (8.6) található. A gerincen négy dupla borda, a gerincmezőkben nagyméretű rozetta és négyszirmú virág (8.1 és 8.6) van.

Az Inc. 118/1 és 118/4 kötésén látható kilenc bélyegzőből hat egyezik Kyriss 235. táblázatán levő bélyegzőkkel.

Merőben más díszítésű az MTA 118/2 kötése. A keret szabad levelek (9.1) füzéréből adódik. Az előtábla tükrét új típusú lemezbélyegző (9.2) tölti ki terülőmustraszerűen. A háttáblán a középmezőt két átló tagolja, az így nyert háromszögekben kétféle stilizált növényi dísz (9.3 és 9.4) látható, a gerincmezőben pedig egy érdekes fejbélyegző (9.5). Ez a fejbélyegző jobban látható — a levélfüzérrel és a lemezbélyegzővel együtt — Kyriss 229. táblázatán.

Az MTA 118/3 kötésére később térünk vissza, s akkor elemezzük részletesen.

Három példáját láttuk a több kötetes művek több könyvkötőnél készült kötéseinek. Meggyőződésem szerint ezeket a kiadó, vagyis Koberger csináltatta saját könyvkötőműhelyében vagy adott esetben hivatásos, önálló nürnbergi könyvkötőnél. De nemcsak ez a három eset van. Könyvtárainkban is, a szakirodalomban is találkoztam hasonlóakkal. Véleményem szerint, ha az adott ősnyomtatványokat a vevő, vagy possessor köttette volna, egyetlen könyvkötőhöz fordul, hogy a három vagy négy kötetet annál az egynél készíttesse el.

Ezt tartom az egyik bizonyítéknak arra, hogy Koberger megrendelésére készültek a fenti kötések. S most következzék a másik bizonyíték.

A Széchényi Könyvtárban Alexander de Hales *Summa universae theologiae* c. 1481—82-ben Kobergernél megjelent művéből (CIH 128) két példány is van. Az Inc. 1 és 1 b két-két meglevő kötetének kötése teljesen egyforma.

Az Inc. 1 (pars 2) előtábláján a felirat „Secunda ps alexandri." A hosszmenti oldalakon pálcán áthurkolódó gótikus inda bélyegzői (10.1) sorakoznak egymás alatt. Ezen belül keret fut körbe, amelyben rombuszba foglalt griffek (10.2) lát-

hatók. A tükröt fejbélyegzőkből (10.3 és 10.4) alkotott gót ruta-inda tölti ki, a ruta-indákban gránátalmavirág (10.5) van. A háttáblán a középmezőt kettős keret veszi körül. A külsőben rozetta (10.6) váltakozik pálcán áthurkolódó gótikus indával (10.1), a belső keret griff (10.2) bélyegzőkből áll. A középmezőben fölül és alul három—három szabad virágtő (10.7) sorakozik. A gerincen négy dupla borda van, a gerincek hiányosak, a restaurálás után visszaállított bőrfelületen szabad rozettákat (10.6) találunk.

A következő, Inc. 1 (pars 4) kötése tökéletesen megegyezik az előzőével, csupán a teljesebb gerincmezőkben fordul elő több bélyegző: rozetta (10.6), gránátalmavirág (10.7) és néhány apró négyszirmú virág (10.8).

Ugyancsak egyezik a Summa theologiae másik példánya, az Inc. 1 b (pars 1) kötése a fentiekkel. Ennél a gerincmező díszítése is teljesen azonos. Lehet, hogy az ebben a csoportban elsőnek bemutatott kötés gerincén is eredetileg több bélyegző volt, csak a csonkulás miatt nem látszik több.

Az Inc. 1 b (pars 2) kötésén is ugyanaz a pálcán áthurkolódó gótikus inda, griff, rozetta, fejbélyegzőkből alkotott ruta-inda, gránátalmavirág és a gerincmező apró virágai ötlenek szemünkbe, mint az előző három kötéstáblán.

Azonos mű, Alexander de Hales *Summá*ja két példányának azonosan bekötött köteteit láttuk. Ez arra is enged következtetni, hogy közel egyidőben készültek ezek a kötések, talán rögtön egymás után, különben a könyvkötő több mindenben eltért volna az egyes köteteknél.

Fontosabb megállapítás azonban, hogy ezek a kötések nagy valószínűséggel a nyomdász-kiadó, Anton Koberger megrendelésére készültek. Az a feltevés ugyanis, hogy két különböző vásárló ugyanahhoz a könyvkötőhöz vitte volna a *Summa theologiae*t köttetésre, kisebb valószínűséggel bír. Az pedig még inkább kizárható, hogy ugyanaz a személy vette volna meg két példányban. Marad tehát az első feltevés, hogy Koberger köttette ezeket a műveket, s biztos hogy több példányban.

Alexander de Hales *Summá*jának fent tárgyalt kötéseihez szorosan kapcsolódik a Széchényi Könyvtár Inc. 282/III jelzetű ősnyomtatványának kötése. Ez az 1485-ös Koberger-féle Biblia (CIH 666) harmadik kötete. Mutatja is a felirat „Tertia ps lire". A bélyegzők közül a griff (10.2), a gránátalmavirág (10.7), a gerincmezőt díszítő szabad rozetta (10.6) és az apró virág (10.9) egyeznek az előző kötésekével. Új bélyegző az előtáblán a felirat alatt sorakozó rombuszba foglalt liliom (10.10), továbbá a gót ruta-indát nyerte más típusú fejbélyegzőkből (10.11 és 10.12) a könyvkötő.

Az előbb tárgyaltuk az Akadémia Könyvtár ősnyomtatvány-gyűjteményéből a 118-as jelzeten található Biblia négy kötetét a több kötetes művek különböző könyvkötőnél készült kötéstábláinak csoportjában.

A harmadik rész kötése (118/3) ehhez a kötéscsoporthoz kapcsolódik. Újra láthatjuk a gránátalmavirágot (10.7), az ezt körülvevő, most megismert fejbélyegzőket (10.11 és 10.12), a griffet (10.2), a szabad rozettát (10.6), a pálcán áthurkolódó indát (10.1) és a rombuszos liliomot (10.10). Az előzőekhez képest új a nagyméretű, körbe foglalt rozetta (10.13).

Meg kell jegyeznünk, hogy ez a Biblia is Koberger 1485-ös kiadása, mint az OSZK 282/III jelzetén található példány, sőt ez is, az is harmadik rész. Vagyis megint egy mű több példányának azonos kötéseivel állunk szemben. Ezek szerint Koberger 1485-ös Bibliájából is több példány kerülhetett bekötve eladásra!

Végül még egy kötéstábla kívánkozik ebbe a csoportba: az Akadémia Ráth-gyűjteményének 1518-as jelzetű ősnyomtatványa.

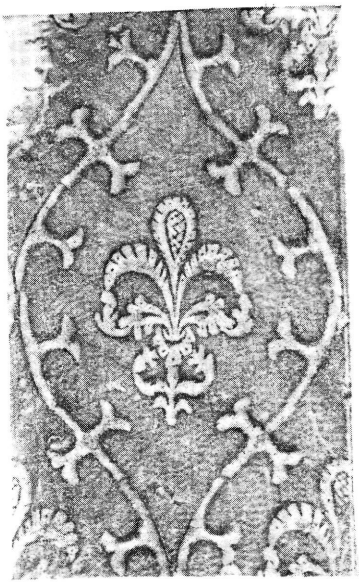

I.

I/1.

I/2.

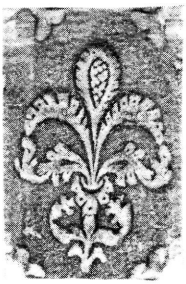

I/3.

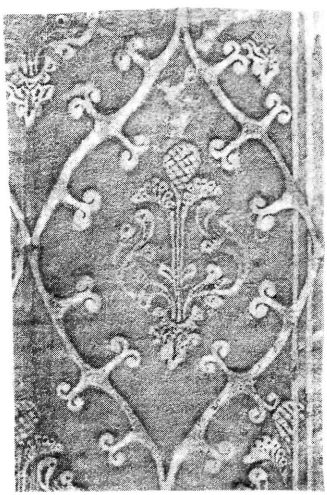

II.

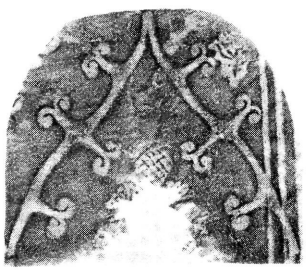

II/1.

II/2.

1. ábra

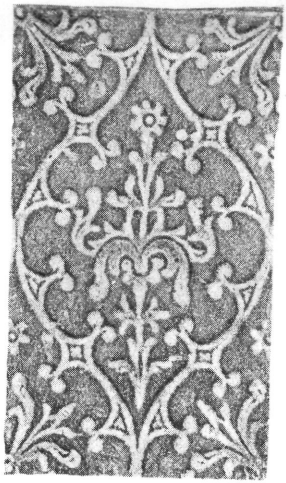

III. Lemezbélyegző

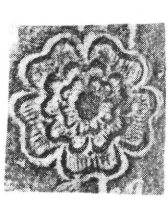

Egyesbélyegzők

görgető

2. ábra

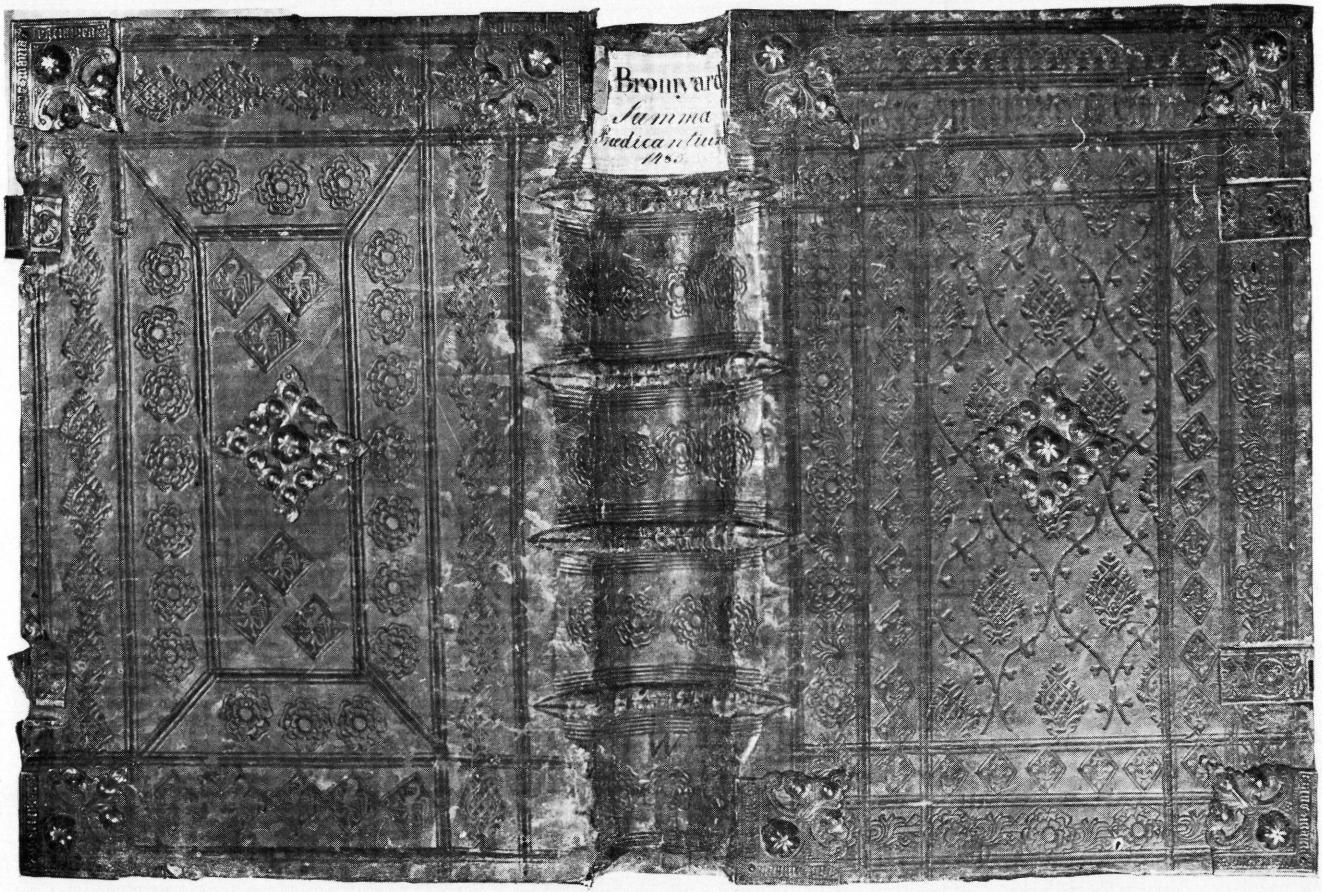

3. ábra

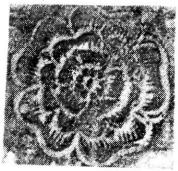

3

1

4

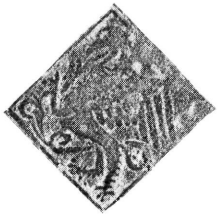

2

4. ábra

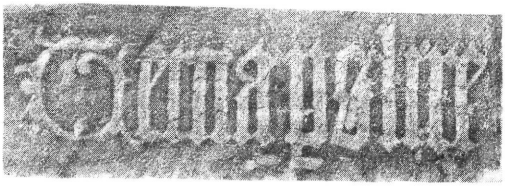

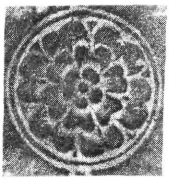

1

5

4

2

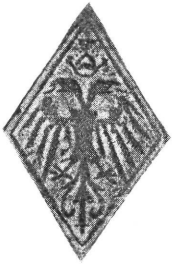

3

5. ábra

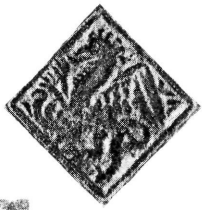

1

4

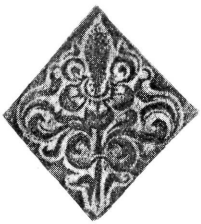

6

2

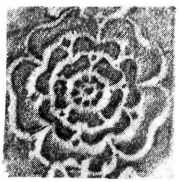

3

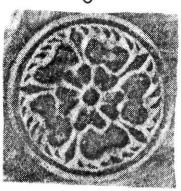

5

7

6. ábra

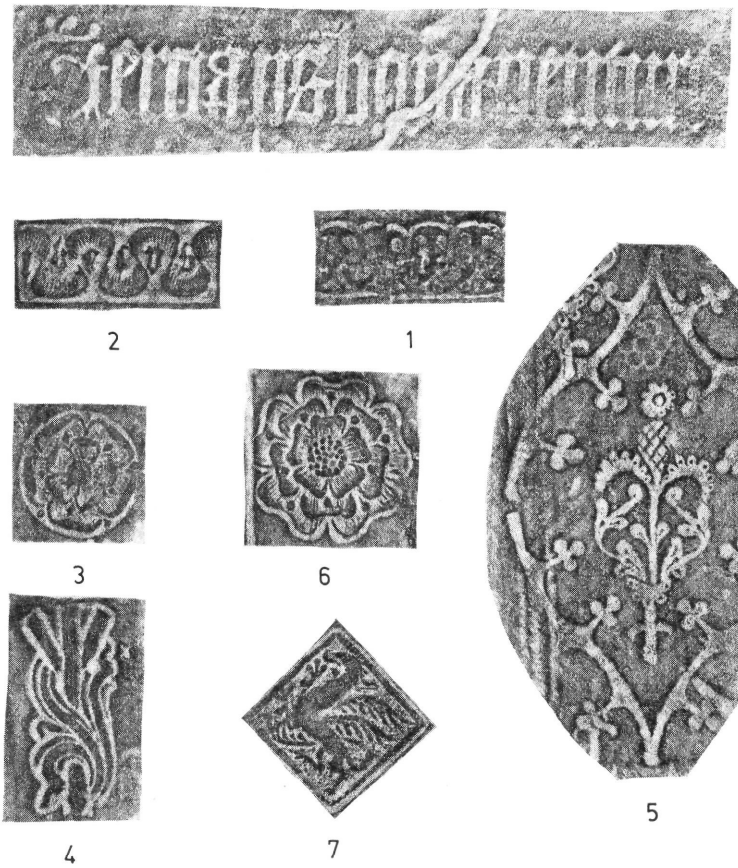

7. ábra

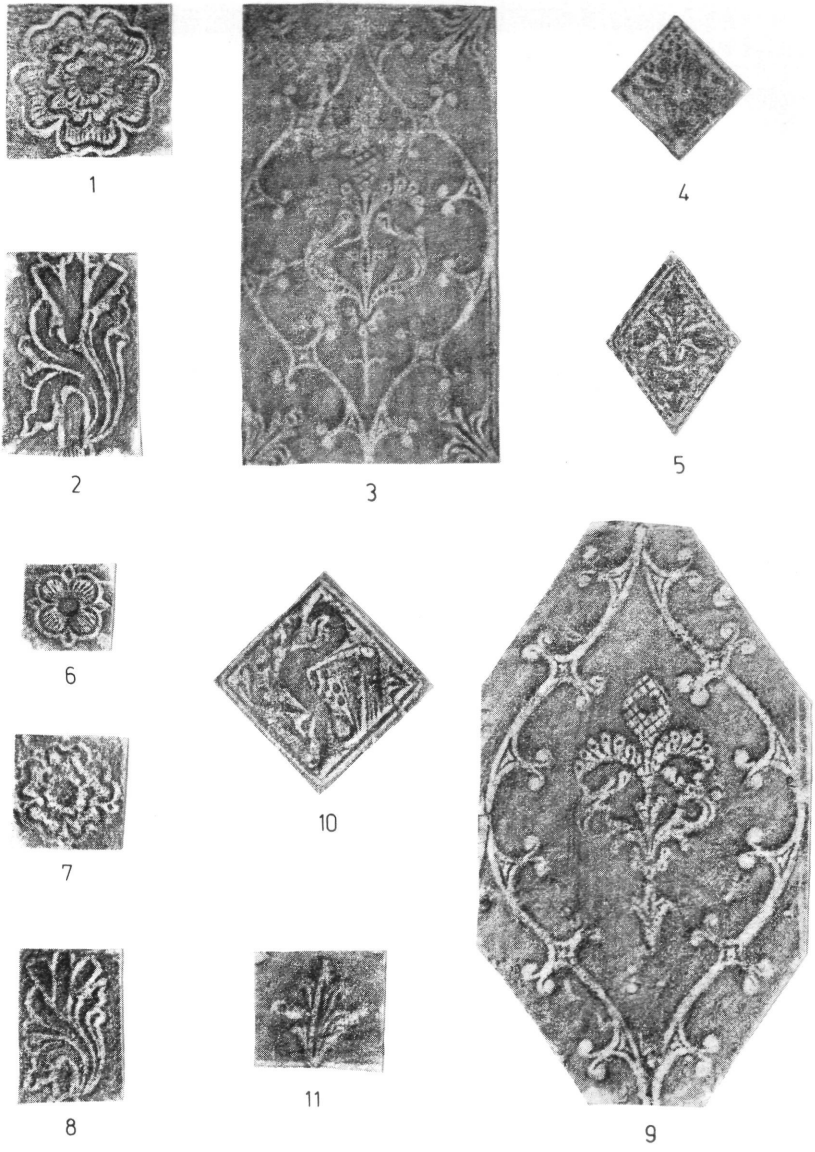

8. ábra

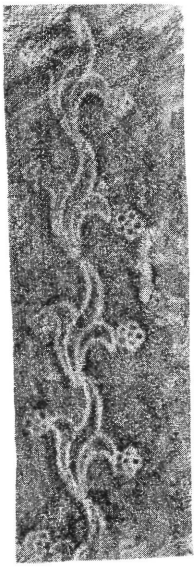

1

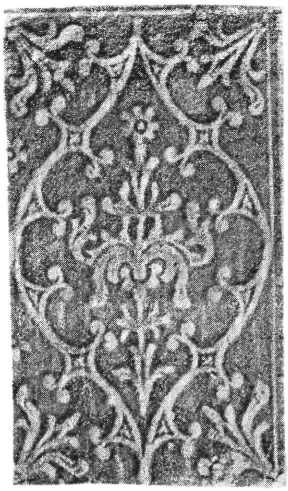

2

5

3

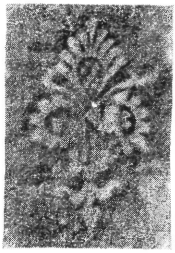

4

9. ábra

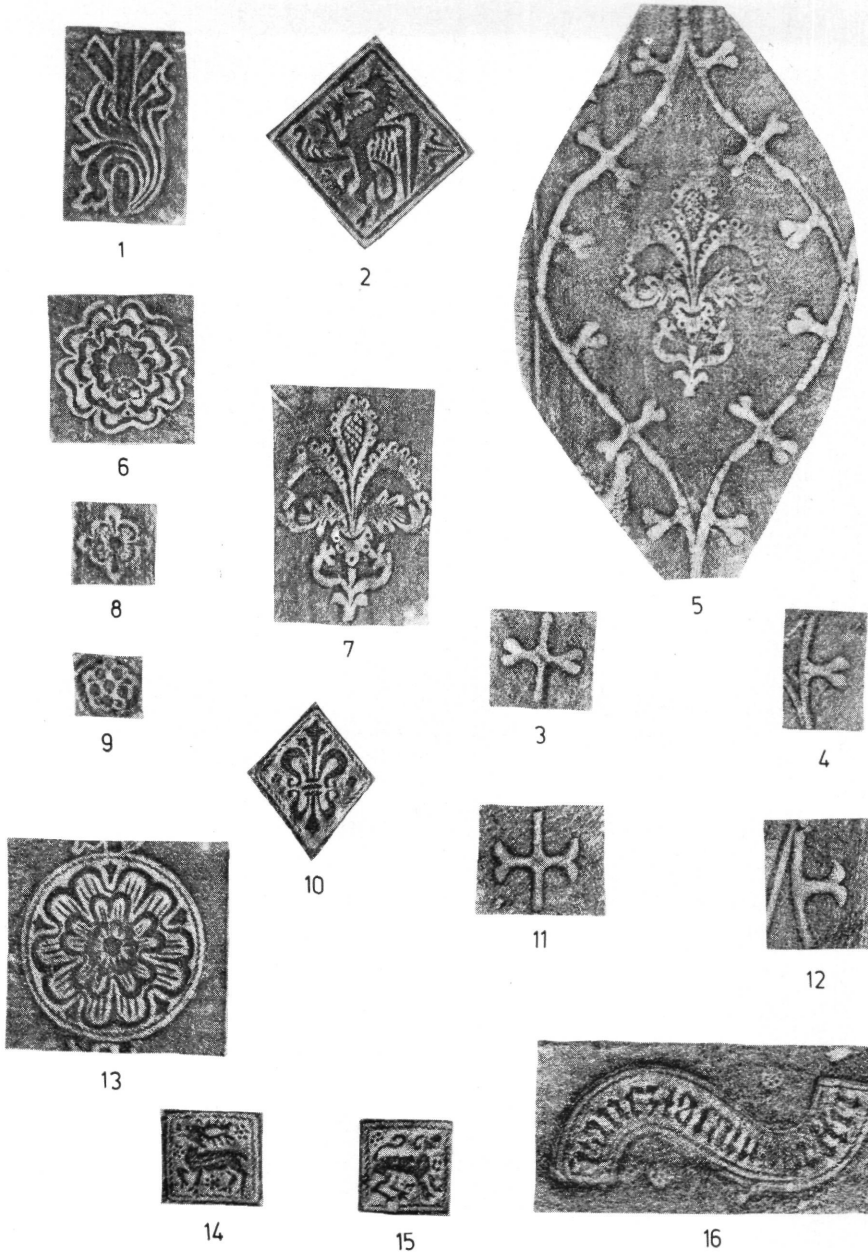

10. ábra

Ezen a kötésen a már ismert bélyegzőkön kívül (10.1, 10.3, 10.4, 10.6, 10.7, 10.13) három újat láthatunk: őz (vagy szarvas?) bélyegzőt (10.14), majom bélyegzőt (10.15) és egy névbélyegzőt (10.16). Ez a könyvkötő neve: Francz Staindorffer. A 10. ábra bélyegzői Kyriss 133. táblázatán Staindorffer neve alatt összeállított bélyegzőkkel egyeznek.[19]

A Ráth 1518 kötése nem Koberger-nyomtatványt takar, hanem az Adolf Rusch kiadásában Strassburgban 1470—75 között megjelent II. Pius-féle *Epistolae familiarest* (CIH 2741). A könyvnek nincsen kolofonja.

Tudjuk, hogy Rusch és Koberger tartós üzleti kapcsolatban álltak egymással. Rusch főleg papírkereskedéssel foglalkozott, gyakran papírért könyveket kért és kapott cserébe.[20] II. Pius levelezését később Koberger is kiadta háromszor: 1481-, 1486-, 1496-ban. Lehet, hogy éppen ez a strassburgi kiadvány, ami 5—10 évvel az ő első Pius-levelezés kiadása előtt látott napvilágot, érlelte meg benne az elhatározást, hogy ő is kiadja II. Pius leveleit.

A Ráth 1518-as kötéstáblája tehát hat másik kötéstáblával egyezik. Ezzel együtt tehát hét olyan kötéstáblát ismertünk meg, amit Francz Staindorffer kötött.

Staindorffer valószínűleg az 1450-es évek végén, esetleg csak 1460-ban született.[21] Így, ha csak néhány évvel a megjelenés után kötötte be a Rusch-féle Pius-leveleket, akkor is a megjelenési időnek inkább az 1475-ös évhez kell közelebb állni, mint az 1470-eshez.

Paul Schwenke[22] is találkozott Staindorffer névbélyegzővel a pelplini (Lengyelország) szemináriumi könyvtárban. Méghozzá éppen Alexander de Hales *Summa theologiae*jának negyedik kötetén. Ez az 1481—82-es Koberger kiadás, vagyis ugyanaz, mint az OSZK Inc. 1 és 1 b példányai. Ezzel tehát háromra emelkedett azoknak az Alexander de Hales *Summá*knak a száma, amelyek azonos kötésben találhatók.

Schwenke, mert Staindorffer névbélyegzőt talált ezen a Koberger kiadványon, kétségbe vonja, hogy Kobergernek saját könyvkötőműhelye lett volna. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ezeknek a Koberger-nyomtatványoknak a kötésében nagyon gyakran Koberger nyomdájából származó makulatúra van, így „egyáltalán nem kétséges, hogy ezeket a könyveket a nyomdász (Koberger) rendelésére és számlájára kötötték be."

[19] Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Kyriss 133. táblázata és 231. táblázata lényeges bélyegzőegyezéseket mutat egymással. Ezek a következők: 231/1=133/5, 231/2=133/4, 231/4=133/7, 231/7=133/6 és 231/8=133/8. Szerintünk ennek magyarázata az, hogy azok a bélyegzőszerszámok, amelyeket Staindorffer használt míg Koberger szolgálatában állt, Kobergeré voltak, s itt egyetlen műhelyről van szó. Emellett szól az esztergomi Simor Könyvtár 8215 (CIH 1884) jelzetű ősnyomtatványának kötése is, amelynek bélyegzői a következők: Kyriss 231/1, Kyriss 231/2, Kyriss 231/3, Kyriss 231/4, Kyriss 231/5 és 6, Kyriss 231/8, valamint Kyriss 231/9. A kötéstáblában Koberger nyomdájából származó makulatúra van: az 1485-ben nyomtatott Litterae indulgentiarum *A* és *B* variánsa. Ld. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. Wratislaviae—Varsaviae—Cracoviae, 1970. 1. köt. 3374 és 3375. tétel. Ez utóbbi a British Museum Könyvtárának is megvan (BMC II 428), s az is Johannes de Bromyard Summa praedicantiumából származik, mint a most felfedezett Simor Könyvtár-beli példány. A makulatúrát Dr. Borsa Gedeon találta és határozta meg, neki köszönöm, hogy az én figyelmemet is felhívta rá.

[20] HARTMANN, Alfred: *Die Amerbachkorrespondenz. 1. Bd. Die Briefe aus der Zeit Johann Amerbachs 1481—1513*. Basel, 1942. Vrl. d. Universitätsbibl. 1. p.

[21] SCHMIDT, A. id. cikk. 117. p.

[22] SCHWENKE, Paul: *Zur Erforschung der deutschen Bucheinbände des XV. und XVI. Jahrhunderts*. — Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten 10. Leipzig, 1898. 115.

A bevezetőben ismertettem a német kötéskutatók álláspontját a kiadói kötéseket illetően, hogy az a lényeg, ki köttette a könyveket, nem pedig, hogy azokat saját könyvkötőműhelyben kössék. Koberger esetében én mégis biztosra veszem a saját műhely létezését is, s osztom a nézetet, hogy emellett más nürnbergi könyvkötőket is foglalkoztatott. Ha a kortársnak vehető Neudörffer azt írja Kobergerről, hogy voltak könyvkötői, s a kötéskutatás is ezt látszik igazolni, akkor annál inkább el kell ezt fogadni. Éppen a Staindorffer-csoport bélyegző-szerszámairól és a hozzákapcsolódó „ismeretlen, nürnbergi, polgári műhely" szerszámairól (ld. a 19. jegyzetet) tételezzük fel, hogy ezek Koberger saját könyvkötőműhelyének könyvdíszítő eszközei.

Összefoglalva: bizonyítani igyekeztünk, hogy van Koberger-féle kiadói kötés. Ehhez egyrészt egy mű több kötetének különböző műhelyben készült kötéseit vizsgáltuk (ilyen három volt: az Egyetemi, a Széchényi és az Akadémia Könyvtárából hozott egy-egy példa). Másrészt azonos mű több példányának azonos kötéseit mutattuk be. Erre Alexander de Hales munkáját (a pelplini példánnyal együtt három példányban[23]) és Koberger 1485-ös Bibliája két harmadik kötetét hoztuk példának. Harmadsorban utaltunk a makulatúra bizonyító értékére. Kitértünk technikatörténeti kérdésre és vizsgálati módszerre. Ezenkívül bemutattunk névszerint egy nürnbergi könyvkötőt, s láttunk példát arra, hogy a kötés mennyiben járulhat hozzá a kolofon nélküli mű datálásához.*

MARIANNE ROZSONDAI

Anton Koberger und die Verlegereinbände im XV. Jahrhundert

Es ist den Fachleuten schon an der Wende dieses Jahrhunderts aufgefallen, dass viele der gotischen Ledereinbände, die Kobergersche Drucke enthalten, sehr ähnlich sind. Auf Grund ihrer Stempel lassen sich diese Einbände auf Nürnberg lokalisieren, und sie wurden dann als „Koberger–Einbände" bzw. als „Kobergersche Verlegereinbände" bezeichnet.

Nachdem die Motive der gotischen Ledereinbände und die allmähliche Vereinfachung des Verzierungsverfahrens, sowie der Begriff der Verlegereinbände im XV. Jahrhundert untersucht werden, führt die Verfasserin, mit Beispielen illustriert, von den Beweisgründen, dass die Benennung Koberger–Einbände berechtigt ist, die folgenden an:

– von verschiedenen Buchbindern verfertigte Einbände mehrbändiger Werke,
– mehrere Exemplare eines Werkes in gleichen Einbänden,
– die aus den Koberger–Einbänden stammenden Kobergerschen Makulaturblätter.

Es sollen noch die vier Bände des Werkes *Sententiarum libri* von Petrus Lombardus unter der Signatur *558 b I–IV.* (Széchényi Nationalbibliothek) erwähnt werden. Die handschriftlichen Eintragungen des Besitzers beweisen nicht nur, dass die von zwei verschiedenen Buchbindern gebundenen vier Bände auch ursprünglich zusammengehört haben, sondern auch dass dieses Exemplar von Sententiarum libri früh, schon 1503 ins ungarische Eigentum gelangt ist. Der Besitzer, Caspar Dalus (dass heisst: Dalos) Pannonius ex Sabbaria hat die *Sententiarum libri* als Geschenk von Magister Georgius Wolf[f] wahrscheinlich in Paris bekommen. Georgius Wolf[f] kann vielleicht mit der berühmten und reichen Nürnberger Familie Wolff in Zusammenhang gebracht werden. Jedenfalls stammen die Einbände des Werkes aus Nürnberg, so kann man annehmen, dass Georgius Wolf[f] die vier Bände gebunden von Nürnberg nach Paris mitgenommen hat.

[23] A pelplini példány negyedik kötetében Koberger Justinianus: Digestum vetus 1482 (H 9550) egy makulatúralapja volt beragasztva.

* E helyen is szeretnék köszönetet mondani Dr. Csapodi Csaba ny. osztályvezetőnek, hogy kutatásra ösztönzött, s munkámat kezdettől fogva (1969) figyelemmel kísérte és hasznos tanácsaival segítette.

KARNER KÁROLY

Két soproni polgár könyvtára a 17. század harmadik negyedében

Sopron évszázadokon keresztül Magyarország egyik legfontosabb kapuja volt Nyugat felé. Nyugati áruk és eszmeáramlatok — részben, de csak részben — Bécs felől Sopronon keresztül jutottak el hazánkba, és soproniak adták azokat tovább az ország belsejébe. Viszont a soproni vásárokon gyűltek össze magyar áruk — elsősorban szarvasmarhák és sertések —, melyeket innen vittek tovább Nyugatra. Ugyanakkor soproniak igyekeztek megismertetni hazánkat és szülővárosukat Nyugaton.[1] Ezért a soproni polgárok művelődésének története túlnő annak helytörténeti jelentőségén és országos érdeklődésre tarthat számot.

A soproni városi levéltár — ma: Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron), a következőkben: GySmL 2. sz. (Sopron) — a 17. századból számos hagyatéki leltárat őriz, amelyekbe ugyan csak a vagyonosabb soproni polgárok és lakosok hagyatékát vették fel, de azok sok érdekes és tanulságos adatot őriztek meg a város egykori gazdasági és művelődési viszonyairól. Egyebek közt a leltárak feljegyzik — többnyire summásan — a hagyatékban található könyveket és irományokat. Néha némely könyvet külön is megemlítenek: leginkább Luther-bibliákat és német áhítatossági munkákat. Előfordulnak magyar könyvek is[2] és alkalmilag kiemelnek drága kötésű példányokat[3].

Vannak olyan hagyatéki leltárak is, amelyek a könyveket cím szerint sorolják fel. Ezek közül a következőkben az 1665-ben városbíróként elhunyt Poch György és az 1667-ben elhalt Faut (latinosan Fautor) Márk városi „vice notarius" könyvtárát ismertetjük. Mindketten régi soproni családból származtak

[1] A 17. században külföldön tanuló soproni diákok ismételten választották disszertációjuk témájául hazai viszonyaik, ill. szülőföldjük leírását. Így Artner Vilmos a magyar királyság jogrendjéről (*Dissertatio Politico-Juridico De Regno Hungariae, eiusque Jure*, 1624, RMK III, 1366), hasonló témáról írt Lochner János András (*Facies iuris publici Hungarici*, 1666, RMK III, 2363, amely 2. kiadásban 1717-ben, 3. kiadásban 1756-ban *Tractatus iuris publici et historici Hungarici* cím alatt jelent meg, vö. Karner Károly: *Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből*, Soproni Szemle, 1966. 73 k. 1.). Sopronról Rosner Mátyás (*Disputatio Geographica. Exhibens descriptionem breviorem Reg. ac Lib. Civitatis Sopronii*, 1660 RMK III, 2129), valamint Gruber Ábrahám (*Descriptio Sempronii Liberae Reg. Hungariae inferioris urbis* 1676, RMK III, 2737) írt.

[2] Vö. GySmL 2. sz. (Sopron) 1015a-2 „Gerichtsprotokoll", 1631, p. 147r: „Ein vng Postill in quarto" és „Ein vng gesangbuch in quart" Gastionaspski György és felesége, Barbara hagyatékában. Uo. 1015a — 17, p. 11v; 1649: „ain magyarische Bibel in Folio" Schwimpfenstaler Joakim hagyatékában.

[3] GySmL 2. sz. (Sopron) „Inventarium" 1003/k — 3, p. 37r: *Teutsches Gesangbuch sambt*, az id. Faut Márk könyvtárában (1617). Uo. „Gerichtsprotokoll" 1015a — 24, p. 249 Grueber Dániel hagyatékában egy Luther-biblia „in praunem sambt eingebunden mit silberner spang", p. 274 Fiedler Mihály hagyatékában: *Gebetbuch mit Silberbeschlag*, — mindkettő 1655-ből.

— Faut nagyapja, ugyancsak Faut Márk krónikát is írt[4] —, mindkettő családjából többen városi vezető tisztséget is betöltöttek. Könyvtárukban nyilván családi örökségből származó könyvek is voltak, így könyvtáruk nemcsak saját érdeklődési körüket tanúsítja, hanem az egymást követő soproni nemzedékek művelődési viszonyait is tükrözi.

1. Poch György könyvtárát az 1665. augusztus 19-én felvett leltár „Bibliotheca" címszó alatt őrzi.[5] A leltárat szó szerint, az eredeti helyesírással, de a rövidítéseket feloldva, a leírási hibákat lehetőleg kijavítva és — ahol megállapíthatók voltak — a kimaradt szerzői neveket pótolva közöljük. Baloldalt található a hagyatéki jegyzék lapszáma, valamint a tételek tőlem származó sorszáma.

p. 139v. *In folio*
Ein teutsch Bibel Franckfurth am Main 1589 gedruckt.
[Johannes] Aventinus teutsch ibid. 1565.
Biblia Lutheri teutsch Wittemberg 1565.
Benedicti Carpzovij Praxis Criminalis.
Promptuar(ium) Exemplor(um) Zach. Rivandri Franckfurth 1567
Examen Concilij Tridentini Chemnitij teutsch Franckfurth am Main 1576.
Musaei Postill.
Berlichij Conclusiones Practicabiles in jus Saxon. Lips. 1642.
Adag(ia) Erasmi, Basiliae 1525.
Notariat Buch Abrahambs Jäner.
Cosmographia Münsteri Basel 1555.
Corpus Doctrinae Philippi Melanch(thonis) Franckfurth am Main 1565.
Opus Chronologicum/ Ubbonis Emmij Cröningae 1619.
Josephus teutsch
Lexicon Graeco-Latinum Gesneri.
Basilij Fabri Dictionar(ium).
Reg[en]tenbuch Georg Lauterbeckij.
p. 140r. Hartmanni Observa(ti)o(n)es singulares Lipsiae Ao 1621
Die neue Perspectio Qualteri Rivii, Nürnberg 1547.
Außlegung Danielis Georg Nigrinij Ursill(ae) 1574.
Hauß-Postill Luthers Nürnberg 1596.
Promptuar(ium) Exemplor(um) Hondorffij.
Arzneybuch Christoph. Jesbersing [?]
Joh. Köppen Decisiones Sax(onicae) 1617, Magdeburg.
Roß Arzney-Buch Anonymi.
Generale Decret(um ? ?) Reg(ni) Hung(ariae).
[Johannes Bünting] Itinerarium S. Scripturae.
Jambst [! = Johannes Arndt] Postill Tomus I & II.
Catalogus testium Veritatis Lautenbachij Fran(ckfurth) Ao 1575.
Kirch Postill Lutheri Wittemberg Ao 1554.
Hauß Postill Lutheri Nürnberg Ao 1559.
Lactantij Opera.
Herodotus Teutsch.
Gustavi Seleni Christographia [! = Cryptographia] Libri 9.
Ejusdem Schach Spiell in einem Band.
Biblia Hung(arica) Georg(ij) Káldi Jesuitae.
Cardinal Basmanni [! = Pázmány] Ungrische Postill.
Stylus Patvaristicus Majoris Cancellariae.
[Jacobus de Terano] Processus Juris Lucifers contra Jesum.
Roß-Arzneybuch Mangensauters [?]
Archimedis Mäßkunst Joh. Kepleri.

[4] A kéziratot az OSZK őrzi.
[5] GySmL 2. sz. (Sopron) „Gerichtsprotokoll" 1015a — 35 p. 139v—150v.

p. 140v. Teutsche Rhetoric Joh. Qwengels 1587.
Gerichtl. Prozess der NO [= Nieder-Österreichischen] Regierung *Ao 1552 geschrieben.*
Biblia Lutheri Franckfurth am Main Ao 1562.
Jesus Syrach Caspar Uberinij [= Huberinus] 1553.
Die gültene Archa Sebastian Franckij. 1539.
Titus Livius teutsch zu Mainz gedruckt.
Officia Marci Tullij Cic(eronis) teutsch.
In Quarto
Biblai Crameri teutsch in 3 Tomis.
Corpus Juris Civilis Gottofredi.
Corpus Jur(is) Canonici.
Les Empires & principaute selu [!] Monde.
Antiquitatum Rom(ae) Corpus Thomae Dempsteri.
Julij Caesaris opera Gottofredi Jun Germani [! = Jungermann].
Bachovius in Instit(utiones) Justin(iani).
Ejusdem in Pandectas Vesemberij [! = Wesenbeck].
Ciceroni [!] opera Lambini.
Bibl(ia) S. Francisci Vatabli.
Psalterium Davids M. Felix Bidenbachij.
Praxis Evangelior(um) Martini Mülleri [! = Moller].
Horolog(ium) Princip(um) Lat(ine) Antonij Gvevarra.
Friderici de Marsilaer legatus.
Martini Crusij Poem(ata) graeca cum versione Latina.
Georg Obrechti Tractatus de necessaria defensione.
De justitia armor(um) inter Caesar(em), Reges & Francis. Waremund.
p. 141r. Wohlgemeinter Discurs von dem jezigen Reichstag de Ao 1663.
Tripart(itum) Hungarico Latinum Ao 1611.
Decij [= Decsi János] Syntagma Juris Hung. & Civilis.
Thesaurus Politicor(um) Aphorismor(um) Joh. à Chokierj.
Von der Seligkeit Unterweisung Andreae Lang [! = Abraham Lange ?] 2 Theil.
Loci Comunes Joh. Corvini.
Entdeckung der Irrthumb in dem Concordienbuch Petri Hansonij.
Theatrum Crudelitatum haereticor(um) n(ost)ri t(em)p(o)ris.
Gründlicher bericht der Wittembergischen Theologen wid(er) das Buch Interim.
Antonij Grevarra gültene Sendschreiben 3 Theil.
[Cochlaeus, Johann] Historia Martini Lutheri Christoph. Hueb(er).
Heinrici Boceri Disputa(ti)o(n)um Juridicar(um) pars 1 & 2 in zwey bänd(en).
Volumen variar(um) Disputa(ti)o(n)um Juridicar(um).
Conringius in Tacitum & alij ejus disputat(ti)o(n)es Politicae.
3 Pfingstpredigt Siegfried Sacc.
Gründliche Ablainung d(er) Famos-Schrift an die Österreichische(n) Stände Georg Avemanns.
Geschriebenes Kochbuch
Colleg(ium) Publ. de Statu Rei Romanae Justi Sinold alias Stüz [! = Schütz].
Observat(i)o(n)es Practicae Andreae Gailij.
Pacis Compos(itio) in(ter) Principes & Ordines Imperii Romani Constitu(ti)o(n)ib(us) illustrata Ao 1629.
Diarij Europaei in 5 Bänden 9 theil.
NB es soll(en) noch 2 theil ausgeliehen sein.
p. 141v. Georg(ij) Calixti Concordia Evangelior(um) Scriptor(um).
Pontani Progymnasmata.
Anatomia Lutheri Joh. Pistor(ij).
Evangelischer Gnadenspiegl Christophori Irenaei.
De duabus in Chri(st)o Na(tur)is Mart(ini) Chemnitij.
Himmlischer hebeskuß [! = Liebeskuß] Heinr. Mülleri.
Disserta(ti)o(n)es Theologicae Conradi Hornej.
Funebria varia.
[Chytraeus, David] Historia der Augspurgisch(en) Confession.
Historia deß Reichs Chri(st)i Phil. Nicolai.
Centuria Miscellaneor(um) Theologic(orum) Mich Valtheri [! = Walther]
Praeliminaria Pacis Imperij.

Kithonich János Rövid igazgatás Major [!] Országos Teörvény.
Von d(er) Jesuiten Gott Leonis de Thromna.
Trajani Bocalini [! = Boccalini] relationes auß dem Parnass.
Tractatus de Regimine Seculari & Ecclesiastico Theodori Prerik [! = Reinking].
Svonaritz [! = Zvonarits Mihály] Postilla Hung(ari)ca.
Von dem greulich(en) Laster d(er) Trunckenheit Sebastian Frank.
Wie auch etliche Außlegung d(er) Psalmen Lutheri.
Commentarius Pomerani [= Johannes Bugenhagen] in ψ [= Psalmos].
De Autonomia Francisci Burckardi [! = Burkard] Ister Theil.
Postilla Ecclesiastica & Academica Caspari Finkij.
De jure Connubior(um) Joachim Beistij.
Ibidem Hugonis Donelli opera.
Ibidem Joh. Zancheri [! = Zanger] Tractatus de Exceptionibus.
p. 142r. Germania perturbata & restaurata Sigism. Freiberger.
Commentarii Rhetor(um) Joh. Gerhardi Vossij.
Acta Bohemica ab Ao 1618 2 Tom.
Glaubenstrost Joh. Stikerij.
Der 90 ψ [! = Psalm] außgelegt per Luther(um) und and(ere) theologische Tractate.
Angesichts Schweiß der Adamskinder David Brameri.
Miscellanea Academiae Argentoratensis.
Etliche Predigt vom Ewig(en) Leb(en).
Epitome historiar(um) Cluverij.
Babst Predigter [!] Georg Mylij.
Ibid. Historia Jesuitici Ordinis Melch. Leporinj.
Treutleri Disputa(ti)o(n)es.
Confession Churfürst Joh. Fridrichs d(er) Landschafft Türing. Ao 1549 übergeb(en).
Apologia d(er) Böhmisch Stände sub utraque in Böh(m)ischer Sprach.
Aesopus teutsch.
Miracula Augustanae Confessionis Joh. Sauberti.
Processus Judiciarius Kidonichij [! = Kithonich János].
Nachricht und Informa(ti)on aller Act(en) und Tractat(en) so zwisch(en) dem Koenig in Schweden unnd Churfürst von Sachs(en) passiret.
Aliquot ora(ti)o(n)es Panegyricae & Disputa(ti)o(n)es Academicae.
Nothwendige Vertheidigung deß Evangel. Augapfels.
Teutscher Hugo Grotius Oßij.
p. 142v. Sesqui Seculum Anglicum od(er) Unterschiedliche Sach(en) so bey deß Königs Enthauptung vorgelaffen.
Calixti Disput(ationes) Theolog(icae).
Parva Schola Joh. Sinapij.
Revocati(o)ns Predigt Francisci Albani [! = Albini] Vangionis.
Ejusdem Päbstliche Anatomia.
[Albinus, Franciscus] Einfältiger Chatolischer Münchsesel.
Oßnabrückischer Friedens-Schluß.
Geistl(iche) Erneuerung weg(en) eingeschlichener Barbarey(en) Joh. Matth. Meyfarti.
Vom Kriege wider d(ie) Türck(en) Lutheri & alior(um) Author(um).
Tuba Angelica Elias Ursini.
Vom Beruff zum Predig-ampt Unterrichtspredigt M. Conradi Strauschert [! = Rauscher ?].
Atlas Minor in grossem und kleiner(em) Format.
Ursini Passionspredigt.
Vindiciae Eccl(es)iasticae Petri Basmann [! = Pázmány] contra Princip(em) Bethlem[!].
Puerilia Exercitia, it(em) fabulae diversar(um) Author(um) item ande(re) unterschiedliche Tractate) darbey.
Coronae Hungariae Emblematica descriptio Lakneri.

In Octavo

Universa Philosophica Picolominaei [!]
Titus Libius [!]
Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum Mollnaris [!]

Joh. Oldendorpii Progymnasmata.
p. 143r. Biblia Lutheri teutsch gedruckt zu Strassburg.
Dictionar(ium) historicum Geographicum & Poeticum Caroli Stephani.
Joh. Sleidani Comentarior(um) Libri 26.
Cornelius Tacitus.
Ora(ti)o(n)es & histor(iae) Melchior(is) Junij.
Plutarchi vitae Paralelae.
Ejusdem Moralia 2 bände.
Lansij Consulta(ti)o(n)es.
Aristotelis libri Ethicor(um).
Historica [!] Ecclesiastica Gallico idiomate.
Suma Juris Canonici Heinrici Canisij.
Gramatica Erasmi Schmid.
Vom Buß und Besserung deß Lebens Matth. Phaenius.
Scipionis Ammiratj Disserta(ti)o(n)es in Tacitum.
Nosce se ipsum Jeremias Dikae.
Julij Scaligeri exoticar(um) exercita(ti)o(n)um Lib II
Eine franzhösische Postill.
Jtem ein franzhösische Bibel.
Eine erzehlung von französich Academia.
Sylva vocabulor(um) Decimatoris.
Manutij in Ep(istol)as Cic. 2 Tom.
Xenophontis opera Joh. Leinclavij.
p. 143v. Thesaurus Consola(ti)o(n)um M. Erasmi Vinter [! = Winter].
Justi Lipsij Epistolae.
Ora(ti)o(n)um Junij Tomus 1 & 2.
Ciceron. opera in 8 Bänd.
Loci Theologici Philip. Melanch(thonis).
De secretis Joh. Jac. Vecker [! = Wecker].
Selectae Declama(ti)o(n)es Joh. Goniaei [?]
In Hugonis Grotij jus pacis & belli Heinr. Bekler [! = Boeckler].
Philosophia moralis Conradi Hornei.
Opitij Poemata, Franckfurth am Main.
Justi Lipsij Politica.
Loci Theologici Matthaei Haffenrefferi.
Philippus Dreius in Tit. Pandectar(um) de Regulis Juris.
Epistolae familiares Cic(eronis) Adami Theod. Sieberi.
Loci Comunes Philos. Joh. Volandi.
Der teutsche Secretarius, Nürnberg 2 Theil in 2 bänd(en) 1661.
Dioscoridis herbarium.
Von dem himlisch Jerusalem Meyfarth.
Ejusdem Höllisches Sodoma.
De cura(ti)o(n)ib(us) gravidar(um) puerperar(um) Herlicii.
Aristotelis Politicor(um) Lib 2.
Conradi Dicasterus Apophthegmata.
Melch Klin [?] enarra(ti)ones in Jnstit Justinianas.
p. 144r. Aristotelis Libri Ethicor(um) Joach. Pesonij.
Institutio viri Aulici & Privati.
Frischlini Nomenclator Graeco-Latin.
Methodus eloquentiae comparandae Melch. Junij.
Paraphrasis Erasmi Roterodami in Epist. Pauli.
Castillionis [= Castiglione, Balthasar] de Lib. 4.
Jacobi Micillij Sylvar(um) Lib. 5.
Desiderium bibendi [? vivendi?] & moriendi Ottonis Asmanni. [!= Casmanni]
Werbung Büchlein oder teutsche Ora(ti)on Joh. Rudolph.
Polydori Virgilij de rer(um) Inventor(ibus).
Podagramisches Trostbüchlein.
Nothwendige Vertheidigung des Aug Apfels.
Evangel. Handbüchl. D. Hohe [! = Höe von Hohenegg, Matthias].
Luthertumb Andr(eae) Kesleri.
Georg Schönborneri Politica.
Plinij Epistolar(um) Lib X ac Panegyric(us).
Erasmi Francisci Lustige Schaubücher.

Vielerhant Curiositäten, Nürnberg Ao 1660.
Farrago Locor(um) Decretalium Reg. Hung(ari)ci Lud. Bodo.
Biblia teutsch, Wittemberg 1626.
Eras(mi) Roterod(ami) Colloquia.
Dictionar(ium) Gallicum.
Joh. Magiiri Physiolog(ia) Peripatetica.
p. 144v. Methodus Doctrinae Civilis S. [! = sive] Abyssini Regis Hist. Adam Contzen.
De Ep(isto)lis Germanicis Conscribendis Lib. 3.
Warzeich(en) der Gnadenwahl Ottonis Rasmanni [! = Casmanni]
Joh. Habermanns Gebetbuch.
Dictionar(ium) Dasypodij.
Grotius de jure belli et pacis.
Ciceronis officia.
Eine alte Hauß-Postill Simonis Pauli.
Problemata Theolog(ica)
Benedicti Arelij [! = Aretij] } [! összetartozik!]
Justinus Matthiae Bernecceri [!? = Bernegger?]
Fabulae Aesopicae Camerarij.
Ovidij Hero[idum] Ep(i)st(o)lae Micilli.
Francisci Patrilij [? Passilij?] de Regno & Regis Institu(ti)one.
Calendar(ium) Historicum Eberi.
Erasmi Roterod(ami) de Copia Verbor(um).
Hutteri Compendium Theologicum.
Poemata Sabini.
Annota(ti)ones Melanch(thonis) in Matthäum et alia similia.
Epistolae Pauli Manutij ibid.
Epist(olae) Clar(orum) Viror(um).
Instituti(n)es Imperiales Latino-Germ. Justin. Gobleri.
ψ (= Psalm)odiae Davidicae Metaphrasis Poetica Casp. Conradi.
p. 145r.
Rer(um) Hungarica(rum) Historia Casp. Ens.
Evangelia & Catechesis Germ. Latin. Graeci & Hebr. Joh. Caij (! = Claius)
Christianus Religiosus M. Eccardi.
Ejus(dem) Pastor Conscientios(us).
Ejus(dem) Geminus Christianismus.
Borndij [! = Bondius] Epistolae.
Jacob Staihings [?] Retracta(ti)on eines Cathol. Handbuchs 1 und 2 Theil in 2 bände.
Thesaurus Consola(ti)on(um) M. Eras. Winters.
Wahres Christentumb Joh. Arndt
Noch ein Exemplar Ep(isto)lar(um) ex hist. Melch. Junij.
M. Christophori Flurheimb [?] Kirchen Gesäng von Introit der Meß biß auf die Complet.
Grammatica Gallica Danielis Martini.
Der grosse Schauplaz Lust- und Lehrreicher Geschichten.
Praxis Civilis secundum ordina(ti)o(n)em Camerarum Imper(ialium) Joh. Emer(ici) à Rossbach.
Institu(ti)on(um) Logic(orum) Lib. 5 Canradi Hornei.
Ejusdem Compendium Dialectices.
Joh à Delphi von Kaiser Friedrich Barbarossa und Herzogen Jerrl. [?]
Ibidem die Sieben waisen Maister, oder historia Pontiani & Diocletiani.
Bericht wie in dem Furstenthumb Gotha die Schuljugent zu informiren.
p. 145v. Leib Arzney Georg Pictorij
Petr. Joh. Tersiniani [?] ora(ti)o(n)es 22.
Questiones Sphaericae Vnisheinij [! = Winshemius]
Der Prediger Salomonis D. Luth(eri).
Hauß und Kirchschaz M. Bernh. Albrecht.
Brandenburgisch Neuvollständiges Gesang Buch.
M. Joh. Teuceri [! = Deucer] Gebetbuch.
Cornelij Taciti Annalium Libri.
Virgilij Bucolica & Georgica Frischlini.
Ausführl. Bericht von Pest Regiment M. Mich. Mulingi.
Vom Bürgerlichen Stand Pauli Näglein [! = Negelein].

Joh. Majoris Opera poetica.
Aldi Manutij Phrases.
Joh. Saresperiensis [= Saresberiensis] Polycraticus s. de Musis [! = nugis] Curial(ium) & vestigiis Philosophor(um).
Catharini Dulcis Schola Italica.
Horatius cum Commentariis Acronis.
Seelen Apothec M. Joh. Städi [! = Rüden?].
Thilonis Exercitia Oratoria.
Teutsch und Welsches Sprach-Buch.
Geistl. Brautfackel Zach. Herbergeri.
Germania Sacra Restaurata Caraffae.
Volffamgi [!] Meyeri beschreibung von der Englisch Pulver verrätherey.
Praxis Processus Civilis Judiciarius Justi Reiffenberg.
p. 146r. Ein altes Gebetbuch und darbey Seelen-Arzney für Gesunde und Kranck.
Phrases Lat. Germ. Hermanns Ulneri.
Schäfferey von der schönen Juliana.
Ehrteuffel [? = Eheteuffel?] Andreae Musculi. ibidem
Hurenteuffel Spangenberg, ibid.
Gesind-Teuffel Peter Glaserers [! = Glasers].
ibid. Jag-Teuffel Spangenbergs.
ibid. Wucher-Teuffel Alberti von Nauckenberg [! = Blanckenberg].
Höllisches Sodoma Mayfarts.
Teutscher Redner Heidermanns.
Delitiae Apodemicae Hieronymi Elveri.
Hippolyti à Collibus Princeps & Consiliarius.
Janua Lingvar(um) reserata Comenij.
NT graeco-Latinum, Eras(mi) Rot(erodami).
Ejusdem Methodus Compendio perveniendi ad Theologia(m).
Concilia(ti)o Locor(um) Scripturae Althameri.
Oratorium Artificium Jacobi Reineccij.
Bett Büchlein Andreae Musculi.
Bauten-Schneider oder Diebshistor(ia) Anonymi.
Künstl. Stech [?]-Kunst Christoph. Rudolphi.
Instit. Rhetor. Dieterici.
Teutsche Rhetorica Abraham Sauer.
Erotemata Dialect. & Rhetoric. Lucae Lossij.
p. 146v.
Varii Tractatus diversor(um) Author(um), quor(um) n(omi)na pag. 1. contingit.
Nicol. Machiavelli de Rep. discursus.
Dialectica Casp. Rudolphi.
Arist(otelis) Libr(i) Ethicor(um) graec. Lat.
Promptuar(ium) Juris Christiani P(as)toris.
Georgi Calixti Epitome Theologiae.
Virgilius teutsch in Libros Aeneidum.
Habermanns Gebetbuch.
Gerengels Catechismus.
Minut(ius) Octavius & Cyprianus de Idol. vanitate.
Anna Mariae à Schurmann disserta(ti)o de ingenio mulieris ad doctrinam aptitudine.
Thomas à Kempis von der Nachfolge Chri(sti) Joh. Arndt.
Loci Communes Philip(pi) Melanch(thonis) teutsch.
Instit. Ling. Turcicae Libri quatuor Hieron. Megisien [! = Megiserus].
Paradoxa 280 Scholast(ica) Frank.
Florilegus Aegyptiacus Lackneri.
Speculum Conjugale Schierstabin [?]
De conscribendis Epist. Sim. Uberpani [?]
Terentius Muretj.
Erasmi Epistolae.
Tacitus de moribus Germanor(um) Lipsij.
Bericht wie man sich zur Pestzeit halten soll Doct. Persij.
Centuria Epistolar(um) Joh. Casselij.
Discurs über Kayser Karol 5. item Königes Frankreich vor [?] gehaltener schlacht bey Padua.

p. 147r. Florus Joh. Stadij.
Grundfeste teutscher Nation aus dem 8. Artickl Oßnabrückisch Friedensschluß Friedrich von Herd.
Der Prediger Salomon Lutheri.
Practica Barth. Karrichters von allerhand Leibes Kranckheit.
ibidem de Partu Caesareo.
Von der Seeligkeit Andr. Lang. [! = Abraham Lange ?]
Bettbuch Minsingeri.
Der rechte glaub von hochwürdig(em) Sacrament Joach Vestphal [! = Westphal].
Betbuch Ludovici Rabbus [! = Rabus].
Grammatica Graeca Golij [?]
De praeparatione ad mortem Martin Molleri.
Epist. And(reae) Muretj.
Manuale Philip(pi) Melanch(thonis).
7 Predigt über das lied: Wenn mein stündlein etc. Joh. Vingeskindi [! = Wingeskind].
2 Tractat als Contemptus vitae Aulicae & Laus ruris Aegidii Albertini.
ψ [= Psal]mi Davidici Georg Majoris.
100 Christl. Haußgesäng, so in and. gesangbüchern nicht gefunden werden.
Von der Gesellschaft Jesu Joh. Alberti.
Principia Albari [! = Alvarez] Lat. Hung.
Frischlini N(omen)clator 3 linguis.
Vita Mart. Luth(eri) Ritteri.

p. 147v.
Littere amorose.
Fab. Aesopicae Camerarij.
Quattro Libri delle Osservationi de M. Ludovico Dolce [?].
Exilium Melancholiae.
Instructions de les Courtisans.
Physic. Christ. pars altera Lamperti Danici [?]
Kurzes Handbüchlein und Experiment vieller Arzney Doctor Apollinaris.
Loci Comunes Sententiosor(um) Versuum Joh Munnilij [! = Murmelij].
Commentarius de jure Principum et Subditor(um), deque studio Regis Philip. in subditos Belgij manuscript.
Epistolar(um) familiar(um) Cicero(nis) Lib 5. 6. 7. & 8. germ. redditus per Steph. Riccium.
Ein theil der Bibel teutsch.
Ein Neu Künstliches Kochbuch.
Geistl. Abmessung deß heutigen Predigtampts.
Kinder Bibl. M. Josuae Opitij.
Creuz Büchlein Erasmi Sarzeni [! = Sarzer]
Enchiridion militis Christ. Roter(odami).
Ovidij Metamorphosis [!]
Epist(o)lae Pauli Sacrati.
Proverbalia Dicteria.

p. 148r. *In duodecimo*
Epistres [!] Estiennes du Fronchet Secretaire du Roy.
Philipp. Cominaeus französisch.
Pacius in Instit. Justiniani.
Plautus ex recensione *τὸ οὐσικα* [! = Dousica].
Aelius Sejanus französisch.
Apologeticus Hugonis Grotij.
Frauen Zimer Gespräch Spielharsdorffer-Frauenzimmer-Gesprächsspiele, Harsdörffer]
Ein Ungrisches Gesangbuch Leutsoviae.
Les premiers ouvres de Philippis Diffottis [? = Desportes].
Europäischer teutscher Florus Pastorij.
Corvini Inst. Justin(iani).
Gottfried Schulzens neu augirte Cronica.
Bernhardi Suthold Disserta(ti)o(n)es in Inst. Juris.
Mart. Luthers Gebetbuch.
Florus [? Flores ?] Ludov. Granatensis.

Salmasij Defensio Regia & Rege [? = Regis?] Britanniae.
Salomo Schuppij.
Stachel der Buß Claudij Viekmontij [! = Viexmontius].
Palaestra Christ. Drekelij.
Frischlini Comoediae.
De mutua et civili Conversa(ti)o(n)e Stephani Gvazdij [?]
[Bayly, Lewis] Praxis Pietatis Außm Englisch ins teutsche vertirt.
Die verschmähte eitelkeit vnd verlangte Ewigkeit Joh. Ristij.
Fuga Melancholiae Schererzij.
Joco-Seria Melandri.
Welt-Spiegel M. Georg Sigleri.

p. 148v.
Praxis Pietatis Melica oder Gesangbuch Joh. Krügeri.
Poesis Lyrica Avancini.
Joh. Kaz Hollandisch.
Virgilij opera cum notis Farnabij.
Patientia Christiana And. Kesleri.
Himlisches Jerusalem Mayfarthj.
Joh. à Felden Annotata in Hugon(em) Grotium.
Nürnbergerisch Handbüchl mit 50 büchln [?]
Unterschiedliche Religionis Scrupel Dorsaei [! = Dorsch].
Suspiria Tempor(um) Jusuae [! = Josuae] Stegmanns.
Handbüchlein bey Krancken und sterbenden zu gebrauch Caspar Ulenberg.
Aphtonij [! = Aphthonius] Progymnasmata.
Freudenblick in das ewige Leben Dilheri.
Horatij Poemata Joh. Pont [! = Bond].
Valeri Maximi Lib. 9.
Viridarium Juris Tobiae Heidenreichs.
Nürnbergerisch Handbüchl mit 38 Büchern [?].
Vilh. Amesij de casibus Conscientiae.
Inst. Cat. Dieterici.
Christlicher Jungfr(auen) Ehrenkränzlein Avencini [! = Avancini].
Ora(ti)ones ex historicis Latinis.
Jesus meine Liebe gecreuziget Martin Hilleri.
Joh. Vaelli [? Vailli?] G(ene)rale Artificium ora(ti)onis.
Ottomanni Constitution(um) Illustrium Liber.
Altenburgisches Handbüchel.
Von den leiden und sterben unsers H Jesu Christi mit Kupfer stich
Alvijsij [! = Aloysii] Novarini verborgene Wohlthat Gottes.

p. 149r.
La Muse gverij.
Examen Juridicum Bernh. Schottani [! = Schotanus].
Trauer über trauer, Trost üb(er) trost.[6]
Kleine Catechismus Schule M. Justi Jesenij [! = Gesenij].
Schoperus [! = Schopperus] de Astutia vulpeculae Steineches [! = Reineckes].
Epistola monitoria Jacobi Regis Britanniae ad Rudolphum 2 Imperatorem.
51 Geistliche Andacht(en) Gerhardi.
Christoph Heydmanni [! = Heidmann] Disserta(ti)o(n)es Politicae.
Libor [!] Hattiserij Analysis Juris Feudalis.
Methodus peregrinandi Ranzovij.
Terentij Comoediae.
Jacob Bidermanni de B. Ignatio Lib. 3.
Artis dicendi praecepta Junij.
Terentius Mureti.
Diodori Siculi Bibliothec. historic.
Manuale Logicum Scharffj.
Exercita(ti)ones animi in Deum Ludov. Vives.
N. T. Latin.
Joh. à Saude Comment. in Tit. de diversis regulis Juris.
Disserta(tionum) Ludicrar(um) [?] Scriptores verij
Hist. Teutscher Händl de ao 1617 biß 1644.

[6] Vö. RMK II, 452.

Heliodorus [!] Divi Augustini Confess. Libr. XIII.
Schillerus Quadrilingvis Scherzeri.
Epistolae Familiares Ciceronis.
Psalterium Davidis Buchanani.
50 [! = 51] Medita(ti)o(n)es Gerhardi.
p. 149v. Didaeus Stella de contemnendis mundi vanitatibus.
Beichtbüchlein Osiandri.
Menschen Spiegel Mich. Neandri.
Ungrisches Handbüchlein.
Aurifodina Drexelij.
Maroz [! = Marot] Psalterium franzhösisch.
Herzengespräch Dilherns.
Chronicon Curionis [! = Carionis].
Dionysij Halicarnassi de antiquitatibus Rom.
2 neugebundene vergüldete Bibeln Lüneburgisch.
31 Kriegsfragen Jac. Fabricij.
Medicina Salernitana Joh. Curionis.
Nürenbergisch Gesangbuch.
Item noch ein Exemplar dessen.
Joh. Secundi opera Politica.
Geistliches Handbüchlein.
Velleji Patercul. historiae.
Der Seelen Schaz Hanßen Payrmayers [?]
Mars Sveco-Germanicus Petr. Baptistae Burgij.
Justini Trojus Pompejus.
Petronij Satiricon.
Observa(ti)o(n)es Politicae super nuper Galliae motibus et Lustitania vindicata [?]
βασιλικὸν [! = *βαάιλικον*] *δώρον* in Ungrischer Sprach Georg Kolosz.
Jacobi Sandazarij [! = Sannazarij] opera o(mn)ia.
Sardi venales.
p. 150r. Contemplationes & suspiria h(omin)is Christiani Dilheri.
Virgilii opera.
Sententiae ex variis autoribus collectae.
Gabrielis Naudaei Bibliographia Politica.
Das ganze neue Testament teutsch.
Gebetbüchlein wider den türcken Dilherij 3 exemplar.
Erneuerte Herzens Seuffzer Josuae Stegmanns.
Joh. Barclai Argenis.
Resp. Regni & Status Hung(ariae).
Cornelius Nepos.
Soliloquia Augustini.
Rosae selectissimar(um) virtut(um) Drexelij.
Das Neue Testam(ent) teutsch Luth(eri).
Das Neue Testam(ent) franzhös(isch).
Resp. Romano-Germanica.
Psalterium teutsch Opitij.
Biblische Ehrencron Georg Evemans [?]
Betbüchlein Joh. Teuceri [! = Deuceri].
Introductio in Geographiam Cluverii.
Thomae Aq(ui)natis de Regimine Principum.
Schwanen Gesang Josuae Stegmanns.
Resp. Romana Scriverii.
Lipsij monita & exempla Politica.
Psalterium Opitij.
Seelen Schaz Pauli Jonisch [! = Jenisch].
p. 150v. Manuale Communicantium Schererzii.
Panacea Apostasiae Nicol Vedelij.
Paradiß-Gärtlein Joh. Arndts.
Geistl. Trost und Freudenbäumlein Andr. Hinckelmann.
Teutsches Neues Testam(ent) Lutheri 12 Andacht Philippi Kegelij.
Valerius Maximus.
Hauß und Kirchen Schaz M. Bernh. Albrecht.

Beicht und Bettbüchlein Casp. Melissandri.
51 Andacht Gerhardij.
Epigrammata Oveni.
Passbort [! = Passport] deß Luth. und Calv. Predicant [! = Predigtamts]. Jodo Kett [! = Kedd].
Daniel Küzlers gülden Kleinoth deß Psalters.
4vor ho(min)es ultimae [?] Matthaei Raderi
[Nádasi János] Annus Marianus.
Nicetas Drexelij.
Aeternitatis Prodromus ejusdem.
Boetij [! = Boethius] de consola(ti)o(n)e Philosophiae.
Exemplor(um) memorabilium Andreae Ellonensis [?]. Tom. posterior, prior deest.
Arist. Phys. Tom 2. prior deest.
Fenestella de Magistratibus.
Petrarcha [!] Italienisch.
Trutina Staterae [?] Europae.

2. Faut Márk könyvtárának jegyzékét a Natl Lipót városbíró vezetésével 1667. június 4-én felvett hagyatéki leltár „Catalogus Librorum" címszó alatt közl.[7] Az alábbiakban a könyvjegyzéket, mely kéthasábos beosztásban található, a hasábok feltüntetésével ugyanúgy szó szerint közöljük, mint Poch könyvtárának jegyzékét.

p. 81/1r. In Fol.
col. a. Biblia Germanica D. M. Lutheri.
Annalium Bojorum Lib VII Joh. Aventino Autore.
Joh. Schneidevini [! = Schneidewin] comentarij in IV libros Institut: Just
Weltbeschreibung Münsterij.
Hieronymi Bocki herbarium.
Uncatholisches Pabstumb in XX Haupt Artickel abgetheilt, von Jacob Heilbruneren Doctore.
L. [!] Plinij secundi naturae historiar(um) Lib XXXV. castigationibus Hvermolai [! = Hermolai], Barbari, quar(um) emendatissime editi.
Colloquia Doctoris Lutheri von den Haupt Artikeln Christlicher Lehre.
David Schirmers Liebes und Tugendlieder.
Philippus Dutrien Enucleatus Tabulis XXX. inclusus.
Kurtze Beschreibung eines ordentlichen rechten Buchhaltens, zusammen getragen durch Nicolaum Wolffen bürgers in Nürnberg.
Historien der Königreich Hispanien, Portugall und Africa, auß den Italienischen durch Albrecht Fürsten in dz [= das] Hochteutsche gebracht.
Adami Volckmann neuverbeßerte Notariatkunst in IV theil abgetheilet.
col. b. Tripartiti eperis Tomus primus.
Exemplar Reconciliationis cum Hungaris factae, nec non conditiones pacis Turcicae.
Itinerarium Sacrae Scripturae Henrici Bunting [! = Bünting]
Epithalium Symbolicum
In Quart.
Johannes Rosini antiquitates Romanae.
[Guevara, Antonio de] Horologium Principum.
D. Christiani Matthaei Theatrum Historicum.
Horae successivae Philippi Camerarij.
Joh. Strauchij J. U. D. et P. P. Exercitationes Exotericae tredecim.
Henningus Arnisaeus de Republica.
Gvido Pancirollus.
Philosophia sobris Balthasaris Meisneri S. S. Theologus, D. et P. P. in Acad. Witteb.
Centuria Regular(um) s. Praeceptor(um) Juris Christoph. Philippi Richteri.

[7] GySmL 2. sz. (Sopron) „Gerichtsprotokoll" 1015a — 36 p. 81/1—81/2.

Hugonis Grotij de Jure belli et pacis Lib. III.
Georgij Adami Struven J. U. D. et P. P. Exercitationes Exotericae tredecim cum Syntag. Jurisprud. Vol. sex continens.
Disputationes Juridicae.
Axiomatum Politicorum editio 3. accessione C. L. XXIV novar(um) Regularum locupleta [!] Georgio Richtero Gorlicio.
Exercitationes Justi Sinoldi al Schür [! = Schütz] Armamenarium [!] Just. D. Taboris.
Johannis Cluverij Epitome historiar(um) et Philippi Cluverij Geographia.
Geometriae Practicae novae et auctae Tractatus, I. Danielis Schwenter.
Collegium in novum D. Conradi Hornei Compendium.

p. 81/1v.
col. a.

Christophori Heidmanni Europa.
Christophori Besoldi discursus Politicus.
Christophori Besoldi opus Politicum.
Christophori Besoldi discursus de Aerario publico.
Christophori â Libenthal Collegium Polit.
Trajani Boccalini Relationes ex Parnasso.
Manuscripta Theologica.
Pars generalis Sciagraphiae Jurisprudent. methodice Dispositae.
Erasmi Ungepaueri Exercitia Justin.
Directio methodica Processus Judiciarij M. Johan. Kithonich. de Kortanicza [!].
Abtruk des Religions Fridens im H. Römisch. Reich.
Directio Methodica processus Judiciarij, Juris consuetudinarij. Joh. Kithon. de Kortanicza [!]
Emblemata Florentij Schoonhovij J. C.
Gaudani partim Moralia, partim Civilia.
Axiomatum Historicorum pars Tertia continens axiomata Ecclesiastica.
Loci Communes Decretor(um) constitutionu(m) omniumque Articulor(um) Diaetalium, Jnclyti Regni Hungar.
Atlas minor.
Geographia C. L. [!] Ptolomaei Alex.
Thesaurus Locor(um) cōmunium Jurisprudentiae Joh. Ottonis Taboris.
Sendschreiben Antoni Guevara.
[Chytreus, David] Historien der Augspurgisch(en) Confession.
Georgi Adami Struven J. U. D. Syntagma J(uris) pr(udenti)ae vol. 1.
Passionale et Crux Christi D. Buge(n)hag(en).

col. b.

Tractatus Juridicus de Juribus et Privilegiis viduatis D. Heinrici Newenhani. In Oct.
Oldendoynij Progymnasmata.
Matthaei Wesenbecij [!] in Pandectas Juris Civilis Cōmentarii.
Lexicon Historicum, Geographicum Polticum [!].
Ocium Uratislauiense.
Lexicon Juridicum.
Annaei Senecae opera omnia.
Philosophia moralis Conradi Hornei.
Cornelius Tacitus.
Hieremiae Dregelij [! = Drexel?] opera
[Lansius, Thomas]: F. A. D. W. [! = Friderici Achillis Ducis Württembergiae] Consultatio de Principatu inter provincias Europae.
Dissertationes Academicae Joh. Heinc. [!] Böcler [! = Böckler].
Julius [!] Caesaris Scaligeri viri clarissimi Poemata omnia.
Mantissa Consultationum et orationum opera Thomae Lansij.
[Bernegger, Matthias-Freinshemius, Johannes] Quaestiones Miscellaneae ex com. Tac. Germ. et Agric.
Lucius Annaeus Florus et Corn. Nepos.
Balthasaris Cellarij Politica.
Danielis Stalij Regulae Philosophicae, cum aliquot orationibus.
Christoph(ori) Förstneri observationes Politicae ad XVI. Libr. Annal C. [!] Corn, Taciti.
[Moscherosch, grhaun Michael] Geschichte Philanders von Sittewaldt.
Hieronymi Cardani Mediolanensis medici de subtilitate Lib. XXI.

Gottfried Schultzens neu agirte und constituirte [! = continuirte ?] Cronica.
Joh. Freinsheimij Commentarij in Libr, sup.-stites Q. Curtii Rufi.
Ciriaci [!] Lentuli Arcana Regnor. et Rer(um) publ(icarum).
p. 81/2.
col. a. Matthiae Ableae Metamorph. telae [?] Iudietar.
Joh. Emerici [! à Rosbach] Processus Judiciarij [! = Judiciarius] Natalis Comitis Mithiologia [!].
Schauplaz Georgi Philippi Horsteri.
Martini Zeillers Epistel undt Sendschreiben in 5 Bänden.
Observationes Historico Politicae Michaelis Pikkardi.
Sphaericae Lib. III Erhardi Weigelij.
Novum Theatrum humanae vitae Matthaei Hofstetteri.
D. Leonhardi Hutteri compendium Theologicum.
In Duod.
Georg Neumarks Lußtwaldt.
Antonij Mureti Epistolae.
Daniel Bartholius.
Gabrielis Naudaei Bibliograph[ia] Politica.
Opera Poetica Claudij Claudiani.
Historia Constantinopolitano-Turcica Christoph(ori) Besoldi.
Marci Antonij Mureti orat. vol. II.
Julij [!] Flori rerum â Romanis gestar. Lib. V. â Johanne Stadio emendati.
Philippi Gegelij [! = Kegel] Meditationes Hungar.
Gottofredi manuale Juris, seu parva Juris misteria [!].
D. Joh. Dieri definitiones Philosophicae.
Der Mäßigkeit Wolleben, der Trunckenheit selbß Mordt Arlei.
Josuae Arndi artificium Oratorium [! = oratorum].
Wilhelm Schikkardi Astroscopium.
Aulij Geli [!] noctes Atticae.
Ficlus [? Fidus ?] Achates
M. T. C. [= Marcus Tullius Cicero] Ep(isto)lar(um) ad Fam. Lib. XVI.
Ejusdem Orat. Tomus I. Tomus II.
M. T. C. de officiis Libr. III.
M. T. C. Philosoph: Tomus Imus et IIdus.
col. b. M. T. C. Libr. Rhetor(ici).
Geographia generalis Bernhardi Warenij.
Geistliche undt weltliche Poemata Martini opicij [! = Opitz].
Neugebaueri Emblemata.
Christophori Nothnagels mathematici manuale.
Mercurius Historicus Octaviani Chiliad.
Deutsche Rhetorica Joh. Matth. Meuspart [? Moustart ?].
Nicolai Machiaveli [!] Florentini disputationes de Republ.
Q. Horatius Flaccus.
Idea Principis Christ. Polit. centum symbolis expressa.
Dissertatio de Ratione status in Imperio germanico Hippoliti [!] â Lapide.
Compendium Physicum Danielis Wölferi.
Nicolai Machiaveli [!] Florentini de potestate et officio Principum contra Tyrannos.
Justiniani Institutionum Lib. IV.
Petri Laurembergij institutiones Arith.
Apophthegmata Graeca Regum et Ducum, Philosophor(um) item aliorumque quorundam ex Plutarcho et Diogene cum latina interprete(ti)one.
Psalmorum Davidis paraphrasis poetica Georgij Buchanaei Scoti.
Caroli Caraffa restaurata Germania.
Jacobi Fabricij XXXI Kriegsfragen.
[Zeiller, Martin] Beschreibung des Königreichs Ungarn.
1 Jacobus [! = Johannes] Barclajus.
2 Arnoldi Corvini Jus Canonicum.
3 Curtii Rufi de rebus gestis Alexandri Magni historiae.
4 Sebastiani Seteri Epitome.
5 5 Emblemata et aliquot nummi Sambucci.
p. 81/2v.
col. a. Johannis Sprengeri bonus Princeps.

Breviarium Chronologicum M. Egidij Strauch.
Epitome Jurisprud. Georgij Brautlach.
Artis Notariatus sive Tabellionum Libr. II Tomus Imus.
Omnium gentium mores, Leges et ritus ex multis clarissimis Regum scriptoribus per Joh. Boemium congesti.
Signum tangentium et secantium Bartholomaei Pitisci.
Wolffgangi Seidelij Tugend undt Ehrenspiegel.
Emblematum Libri duo D. Andreae Alciad [! = Alciati]
[Maurer, Caspar] Ungarische Cronica von allen Christlichen Königen in Ungarn.
Apuleius Madurensis Platonicus.
De Turcarum moribus Epitome Barth. Georgevecz [! = Georgievics].
Tribunal Christi â Drexelio explicatum.
Editio postrema Epigram. Joh. OWenoxoniensis [! = Ovenus Oxoniensis] Angli.
[Kéri Sámuel] Seneca Christianus Hungaricus.
Partes. V. Joh. Barclai.
Aquilae Romanae Iconismus.
Caspar Contarenus de Republ. Venetor(um).
Compendium belli Germanici.
Bidermanni Anacroamatum Lib. III.

col. b.
3 Strauchi Astrognosia.
4 Baukunst Büchlein.

II.

A két soproni Poch György és az ifjabb Faut Márk.

1. Poch Györgyöt Szinnyei is ismeri,[1] de csak annyit tud róla, hogy a helmstedti, altdorfi és wittenbergi egyetemek hallgatója volt és hogy két latin, egy helmstedti és egy altdorfi disszertációja maradt.[2] Ehhez még hozzáteszi, hogy Poch üdvözlő verseket írt több tanulótársa disszertációjába.[3] Szinnyei tehát — nem tudván semmi közelebbit Poch életkörülményeiről — feltételezi, hogy a két disszertáció és az üdvözlő versek szerzője ugyanaz volt.[4]

Valójában két Poch György volt, mindkettő soproni születésű és kortársak is voltak.

2. A — nyilván idősebbik — Poch György[5] polgárszülőktől valószínűleg 1617-ben született. Itthoni iskoláinak elvégzése után 1634-ben folyamodott külföldi stipendiumért[6] és a Lackner Kristóf-féle ösztöndíjalapítvány segítségével először Wittenbergben, majd 1637-től Helmstedtben tanult.[7]

A helmstedti egyetem akkor élte virágkorát. Főként két professzor működése tette híressé. Az egyik Georg Calixtus volt, aki a harmincéves háború viharai

[1] *Magyar Írók Élete és Munkái*, X, 1263—1264.
[2] *Dissertatio Politica*, Helmstadii, M. DC. XXXIX (vö. RMK III, 1465) és *Epistolae Paulinae ad Gal. cap. 3. vers. 20—23*, Altdorf, M. DC. XXXXVI (vö. RMK III, 1659).
[3] Vö. RMK III, 1713, 1732 és 1733.
[4] Hasonlóan az ő nyomában pl. Payr Sándor *A soproni evangélikus egyházközség története*, 1917, 375. l.
[5] A reá vonatkozó adatok egy részét Dr. Házi Jenő ny. főlevéltáros bocsátotta rendelkezésemre: szíves készségéért ezúton mondok köszönetet.
[6] GySmL 2. (Sopron) Lad XII et M. fasc. VIII, 309/29.
[7] Evang. Gyül. Levtár (= EGYL), Sopron, III, 10, 103 és 104 sz. a. — Prot. Egyháztört. Adattár 14, 121.

közt a felekezetekre szakadt és egymással vitatkozó keresztény egyházak egységét szerette volna helyreállítani. A másik, Hermann Conring korának egyik legkiválóbb polihisztora volt. Pochra mindegyik erős hatást gyakorolt, de végül is Conring elnöklete alatt védte meg 1639.június 26-án *Disputatio politica de Rebus publicis in genere* c. disszertációját.[8] Nem sokkal utóbb a fiatal lüneburgi herceg udvarmestere lett, majd 1644-ben visszatért Sopronba és hamarosan a város szolgálatába lépett. 1651-től fogva a belső tanács tagjaként, közben néhány évig a Szt. György-templom gondnokaként, végül pedig korán bekövetkezett haláláig városbíróként szolgálta városát. Első feleségének hamar bekövetkezett halála után 1654. nov. 17-én a néhai Persius Fülöp császári palotagróf és felső-ausztriai rendek főorvosának („archiater") leányával Anna Máriával kötött házasságot.[9] Ebből a házasságból született György Fülöp nevű fia 1659-ben.[10] Második felesége Regensburgban, 1663. dec. 26-án, ő maga pedig 1665 augusztusában „váratlanul" halt meg.[11] Fia, akit nyilván anyai rokonsága Bécsbe vitt és ott nevelt, nem érte meg a nagykorúságot, mert 1669-ben Bécsben meghalt.

2. A városbíró Poch Györgytől meg kell különböztetni a nála valamivel fiatalabb, ugyancsak soproni családból származó Poch Györgyöt, akinek az atyja a polgárjoggal bíró Poch János pék volt. Fia 1625 táján születhetett, itthoni tanulmányainak elvégzése után ugyancssk a Lackner Kristóf-féle ösztöndíj támogatásával 1644 - 1647 az altdorfi egyetemen, majd 1648-ban Wittenbergben tanult.[12] Az altdorfi egyetemen készítette disszertációját. *Epistolae Paulinae ad Galatas Disputatio decima tertia exhibens genuinam capitis III.* a *v. 20. usque ad v. 23. lectionem . . .* [13]. 1647-ben ment Wittenbergbe.[14] Hazatérése után az akkor Sopronhoz tartozó Meggyesen (ma Mörbisch, Burgenland, Ausztria) volt lelkész 1667 elején bekövetkezett haláláig.[15] Fia volt Poch János György, aki Lang Mátyás soproni lelkész leányát vette feleségül és Sopron város polgármestereként 1724-ben halt meg.[16]

3. Mint mindkét Poch György, úgy Faut Márk is régi soproni családból származott. Nagyapja volt az a Faut Márk, akit a Lackner Kristóf által alapított Foedus Studiosorum Nobilium Soproniensium harmadik helyen sorol fel alapító tagként.[17] Jeromos nevű fiának második, Katalin nevű feleségétől született 1632 novemberében az „ifjabb" Faut (vagy latinosan Fautor) Márk.[18] Soproni iskoláinak elvégzése után — ugyancsak a Lackner Kristóf-féle ösztöndíj segítségével — külföldre, Jenába ment, ahol 1656-ban Ernst Friedrich Schröter rektor elnöklete alatt *Discursus Juridicus de Heredibus* címen tartotta disszertá-

[8] Helmstedt, 1639 (vö. RMK III, 1546).
[9] EGYL Ház. akv. 1654, Nr. 76.
[10] EGYL Szül. akv. II, 1659, Nr. 160.
[11] GySmL 2. (Sopron) 1665. évi Tjkv. 1003/a-75. 263. 266—267. old.
[12] STEINMAYER Elias: *Die Matrikel der Universität Altdorf:* 1643, Apr. 16. 8258 sz. a. — Prot. Egyháztört. Adattár, 14, 123.
[13] L. a 2. jzetet.
[14] Prot. Egyháztört. Adattár, 14, 123.
[15] Payr, id. h. GySmL 2 (Sopron), 1015a — 36, 42. k. lpk.
[16] EGYL ház. akv. IV, 1684, 21. sz. a. és hal. akv. III, 1724. júl. 1.
[17] OSZK Fol. Lat. 1321, továbbá KOVÁCS József László: *Lackner Kristóf és kora*, 1972, 48.
[18] EGYL szül. akv. I, 1632, 176. sz. a.

cióját.[19] 1659-ben tért vissza Sopronba, ahol 1660. február 11-én városi aljegyző lett. Tisztét azonban nem sokáig tölthette be, mert 1667 első hónapjaiban meghalt.[20]

Néhány összefoglaló megjegyzés

Poch György és Faut Márk „bibliotheca"-ja számos kérdést tesz fel, de itt csak néhány megjegyzésre szorítkozunk a barokk világ soproni polgári művelődési viszonyaira vonatkozólag.[21]

1. Mindkét könyvtárban valószínűleg nemcsak Poch, ill. Faut saját gyűjtéséből származó, hanem családi örökségből származó művek is voltak. Poch könyvtárát valószínűleg második felesége is gazdagította nemcsak apósának értekezésével (P 331), hanem még más orvosi könyvekkel is: a leltár kb. tíz orvosi művet sorol fel, amihez még két állatorvosi munka is járul. De apja orvosi könyvtárát Persius Anna Mária nem hozta hozományként a házasságba: az orvosok könyvtára abban az időben jóval gazdagabb volt.[22] Poch könyvtárában inkább csak olyan orvosi művek foglaltak helyet, amelyek — egyes kivételektől eltekintve (P 195, 338) — inkább általános használatra voltak alkalmasak (pl. P 23, 264, 337).[23]

Ugyancsak átöröklött anyagra mutat a meglepően sok két vagy több példányban előforduló mű. Első helyen ezek közt a bibliákat kell említeni. Nem kevesebb, mint öt német (P 1, 3, 44, 154, 218) teljes bibliát, ezen kívül három német Újszövetséget (P 482, 490, 507) is találunk nem szólva Cramer Dániel (1568—1637) 3 kötetes német bibliájáról, a Franciscus Vatablus (megh. 1547) alkotta latin (P 58) és egy francia fordítású (P 171) bibliáról. A Káldi György fordította magyar biblia is ott sorakozott Poch könyvei közt (P 36). Néhány áhítatossági és imakönyv is több példányban szerepel. Ennél tanulságosabb, hogy a leltár több példányban sorolja fel egyes latin és görög auktorok, pl. Cicero vagy Aristoteles műveit (Cicero: P 48, 57, 174, 179, 189, 228, 364, 450, Aristoteles: P 162, 196, 199, 313, 521).[24]

Faut Márk sokkal szerényebb könyvtárában is nyilván voltak családi örökségből származó művek: egyes darabok talán az idősebb Faut Márk könyvtárából származhattak.[25]

2. Poch György könyvtárának túlnyomórészben latin és német művei közt feltűnnek a magyar nyelvű és vonatkozású művek. Faut Márk könyvtárában valamivel kevesebb a magyar nyelvű és vonatkozású könyv, de ott is megtalálhatók. Ez a körülmény arról tanúskodik, hogy Poch és Faut — mint valószínűleg a város vezető polgársága általában — kétnyelvű volt és nemcsak értett,

[19] RMK III, 1967.

[20] GySmL 2. (Sopron), 1015a — 36, 77—81. o.

[21] A következőkben Poch (= P) és Faut (= F) könyvtárára a tételszámmal utalunk.

[22] Összehasonlításul kínálkozik az 1629-ben elhalt Ribstein János soproni orvos könyvtára (hagyatéki leltárát l. GySmL 2. [Sopron] 1015a — 2, 85—88), mely beleértve a nemorvosi műveket is közel 200 tételt sorol fel.

[23] Ilyenek pl. az idősebb Faut Márk könyvtárában is akadtak, pl. *Pharmaceuticum chirurgicum* vagy *Arzneybuch*, l. GySmL 2. (Sopron) 1003k — 3, 36—37.

[24] A Cicero-kiadások közül ki kell emelni az *Epistolae Familiares* Stephanus Riccius (1512—1588) által „in usum scholarum iuventutis" készített kiadását: talán maga Poch vagy valamelyik elődje tanult belőle (P 364).

[25] Az id. Faut könyvtárában is megvolt pl. Alciatus (F 143) műve.

hanem beszélt is magyarul.[26] Nem tudjuk, hogy a soproni polgárok mennyire követték azt az utat, mellyel Lackner Kristófot atyja a csepregi kollégiumba adta, — nyilván a magyar nyelv megtanulása érdekében is. De könnyen lehet, hogy Poch még tanult Csepregben és hogy jól elsajátította a magyart. Így érthető, hogy ott volt könyvtárában Szenci Molnár Albert latin-görög-magyar szótára (P 152),[27] és Werbőczi Tripartituma ugyancsak — valószínűleg az 1611-i debreceni — latin-magyar kiadásban (P 67).[28] Használta Emanuel Alvarez (1546—1632) nyelvtanát (Lőcse, 1650, vö. RMK II. 725) is.

Voltak Poch könyvtárában olyan tisztára magyar nyelvű művek is, amelyek gyakori vagy legalább is többszöri használatot igényeltek. Így Zvonarics Mihály *Magyar Posztillája* (P 103),[29] egy lőcsei magyar énekeskönyv (P 381),[30] végül pedig a közelebbről meg nem határozható *Ungrisches Handbüchlein* (P. 456).[31] Ebbe az összefüggésbe tartozik bele a Szepsi Korocz György által magyarra fordított *BAΣILIKON DΩPON* c. könyvecske is.[32] (P 475.)

A 17. század második fele mint az egész országban, így Sopronban is az erősödő ellenreformáció jegyében állott. Ez mutatkozik Poch könyvtárában is, ahol nemcsak a Káldi György által magyarra fordított biblia (P 36), hanem Pázmánynak *A . . . minden vasárnapokra és egynehány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk* c. posztillája (P 37) és a Bethlen Gáborhoz intézett irata (P 146), sőt a magyar jezsuita Nádasi János (1614—1679) *Annus Marianus*-a (P 516)[33] is megtalálható volt.

Faut Márk könyvtárában jóval kevesebb az olyan mű, mely tulajdonosának kétnyelvűségéről, ill. magyar tanultságáról tanúskodik. Pedig, hogy Faut már ifjúkorától fogva szoros kapcsolatban volt a magyar nyelviséggel, annak érdekes tanújele, hogy jénai disszertációjában a kor szokása szerint barátai és szorosabb társai által írt üdvözlő versek közt magyar nyelvű is van. A nyilván ugyancsak inkább németül beszélő „Késmárki való" Andreas Günther volt az, aki kedveskedésül négy enyhén botladozó — talán tipográfiai nehézségek miatt a kelleténél jobban döcögő és kissé tört magyarságú — distichonnal köszöntötte Fautot:

Szorgalmatosan most tanuly, osztán országnek / Szolgály, szolgalhasson magadnak is világnak / Mind időjében. Hogy ha kesszülsz haza menni / Nagy örömmel tudhatsz jó hasznat tüle venni![34]

Nincs okunk kételkedni abban, hogy az itt megszólaló, lényegileg antik filozófiai etikai hagyományokban gyökerező és a reneszánsz humanizmusa által a polgári gondolkodás közkincsévé tett patriotizmus komolyan élt mind a szerző-

[26] Mindkét családnak volt „armalis" nemessége is: a hagyatéki leltárakban az irományok közt szerepel az „armalis", GySmL 2. (Sopron) 1015a — 35, p. 126 ss. és 1035a—36, p. 77ss.

[27] Hanau, 1611, vö. RMK I, 513.

[28] Vö. RMK I, 426.

[29] 1. rész, Csepreg, 1627, vö. RMK I, 560 és 2. rész, Csepreg, 1628, vö. RMK I, 567.

[30] A lőcsei magyar énekeskönyvnek több kiadása (1635, 1642, 1654) közül nem lehet eldönteni, melyikről van szó.

[31] Nem volna lehetetlen, hogy énekekkel bővített imádságos könyv lappang a megjelölés mögött. Ilyen 1646-ban két kiadásban is megjelent, vö. Sztripszky Hiador RMK-pótléka, 1979, 1980 és 1981.

[32] Oppenheim, 1612, vö. RMK I, 436.

[33] Vö. RMK I, 551, 613, RMK II, 1287, RMK III, 1696 vagy 1737.

[34] Vö. JÜGELT, K. H.: *Ungarische Gelegenheitsdichtung des 17. u. 18. Jahrhunderts in der Universitätsbibl. Jena* (Studien der deutsch—ungarischen literarischen Beziehungen, 1967, 100 k. l.) (Borzsák István szíves közlése).

ben, mind az üdvözölt Faut Márkban és mindkettőjük életfolytatásának alapelveihez tartozott.

Faut könyvtárának jegyzéke két magyar nyelvű könyvet tartalmaz. Az egyik a Kéri Sámuel ferencrendi szerzetes által kiadott és magyarra fordított szentenciák gyűjteménye Seneca műveiből (F 149),[35] a másik az osztrák származású, Ulmban pedagógusként tevékenykedő Philipp Kegelius által kiadott és magyarra fordított *Tizenkét idvösséges Elmélkedések* (Ulm, 1633).[36]

Mint jogvégzett szakember Faut is kezeügyében tartotta Werbőczi *Tripartitumát* (F 14). Tanulságos, hogy Poch is, Faut is használta a magyar perrendtartásnak Kosztalnicai Kithonics János (kb. 1560—1619) által készített és hosszú időn keresztül használt kézikönyvét, a *Directio Methodica Processus Judiciarii Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae* c. művét (P 128, F 44, 46). Magyar fordítása is megvolt Poch könyvtárában (P 99).[37] Ezen kívül mindkét könyvtárban találunk olyan műveket, amelyek magyar törvénygyűjteményeket tartalmaztak, ill. magyar jogtudományi segédkönyveknek minősülnek. Ilyen Decsi János (kb. 1560—1601) *Syntagmá*-ja (P 68) vagy Bodó Lajos *Farrago*-ja (P 217).[38] De akad mindkét gyűjteményben olyan magyar vonatkozású jogi szakgyűjtemény is, amelyet nem sikerült azonosítani. (P 26, 38 F 50).[39]

Ebbe az összefüggésbe tartoznak azok a művek is, amelyek Magyarországgal, főként annak a történetével foglalkoznak. Ilyenek voltak Caspar Ens Kölnben 1604-ben kiadott *Rerum Hungaricarum Historia, novem libris comprehensa*, amelyhez talán a függelék: *Ad Rerum Hungaricarum Historiam ... Appendix* (Köln, 1608), azután az Elzevir testvérek nyomdájában Leidenben, 1636-ban megjelent *Respublica et Status Regni Hungariae* (P 245, 486) járult. Faut könyvei közt pedig Caspar Maurer *Ungarische Chronica*-ja (Nürnberg, 1662) és Martin Zeiller (1588—1661) *Beschreibung des Königreichs Ungarn* (Ulm, 1664) c. művek szerepelnek (F 144, 130).[40]

3. A 17. században a közműveltség egyik alappillére a humanisták által újból felfedezett és a könyvnyomtatás által könnyen hozzáférhetővé tett antik, első sorban latin irodalom volt. Ezt tükrözi Poch és Faut könyvtára is. Az antik írók közt kiemelkedő szerep jutott Ciceronak, akinek művei — főleg levelei és beszédei — az iskolai latin-oktatásban első helyen álltak. De a *De officiis* is kiemelkedő helyet kapott a humanista szellemű erkölcsi nevelésben.[41] Szép számmal szerepelnek — Pochnál kb. 40, Fautnál 12 tétellel — a többi görög és latin auktorok is. A latin történet- és prózaírók közül Iulius Caesar (P 54), Titus Livius (P 47, 51), különösen sokszor Tacitus (P 157, 271, 330, F 66, 77), mellettük Velleius Paterculus (P 469), Cornelius Nepos (P 487, F 73) és Curtius Rufus (F 80, 133), valamint a nagyon kedvelt L. Annaeus Florus (P 334, F 73, 98) és Valerius Maximus (P 414, 508) emelkednek ki. Olvasták az ifjabb és idősebb Pliniust (P 214, F 7), Aulius Gelliust (F 105) és Petronius Satyricon-ját is (P 473). A költők közt a legkedveltebb Vergilius (P 272, 316, 403, 479) és Horatius (P 279, 413, F 119) volt, a vígjátékíró Plautus (P 377) és Terentius (P 328, 407, 440), vala-

[35] Bécs, 1654. vö. RMK I, 882.
[36] Vö. RMK I, 875.
[37] Vö. RMK I, 835 és II, 727.
[38] Vö. RMNY 719 (RMK II, 241) és Horányi: Nova memoria I, 500.
[39] Talán írott gyűjteményekről van szó (Berlász Jenő szíves közlése), bár a szóban forgó tételek nincsenek kéziratnak jelezve.
[40] Vö. Apponyi: Hungarica II, 676, 828, 859 és 842.
[41] Poch könyvtárában németül is megvolt, vö. P 48.

mint Seneca tragédiái (F 64) ugyancsak olvasottak voltak. Viszonylag kisebb a görög szerzők száma: csak a prózaírók, Xenophon (P 175), Plutarchos (P 159, 160), Diodorus Siculus és Halicarnassus-i Dionysius (P 461) kerülnek elő a listákon. Meglepően sok azonban az Aristoteles-művek száma (P 162, 196, 199, 313, 521): etikája három (egyszer külön megjegyezve, hogy görög—latin), Politika-ja egy tételben szerepel. Viszont teljesen hiányoznak a görög költők, pl. Homéros vagy a nagy tragédiaírók, hiányzik Platon is. Faut könyvtárában a görög írókat hiába keressük, — az ún. ptolomaeusi világkép főképviselőjétől C. Ptolemaios (F 52) földrajzától eltekintve. Ez utóbbi azonban Faut külön érdeklődési körével függ össze.

Nem kell külön hangsúlyozni, hogy a listák több szótárt és más olyan segédeszközt is hoznak, amelyek az antik irodalom megértését nyelvi, helyi-földrajzi és történeti vonatkozásban elősegítették.

Poch és Faut humanista műveltségének fontos tanúi az újkor elejének szellemi vezetői, újlatin költők, prózaírók, mint pl. Iustus Lipsius (1547—1606) (P 177, 186, 330), Melchior Iunius (1545—1607) (P 158, 178, 202, 254, 439), Marcus Antonius Muretus (1518—1585) (P 328, 345, 440, F 92, 97) stb. Külön ki kell emelni közülük Erasmust, aki Poch könyvtárában nyolc tétellel szerepel (P 9, 203, 219, 237, 300, 301, 329, 370). De meg kell említeni Joachim Camerarius (1500—1574) rendkívül népszerű ezópusi meséit is (P 233, 356), valamint az ugyancsak nagyhírű humanista tudóst, Julius Caesar Scaligert (1484—1558) (P 169, F 70). A költők közül külön figyelem illeti meg az olasz Trajanus Boccalinit (1566—1613) (P 101, F 40), a skót származású, de Franciaországban élt Johann Barclajust (1582—1621) (P 485, F 130, 150) és John Owent (latinosan Johannes Ovenus (1560—1622) (P 512, F 148).

Különféle idézetgyűjtemények, szemelvények antik írók és költők gyűjteményeiből, sőt még egy közmondásgyűjtemény is beletartozott Poch és Faut könyvtárába: az ilyen példák és életbölcsességet tanúsító, frappáns szemléletességgel szolgáló mondások hozzátartoztak műveltségükhöz, hogy készenlétben legyenek, ha akár nyilvánosan, akár társas körben meg kellett szólalniok vagy valamilyen véleményt kellett alátámasztaniok.

Poch azonban nem elégedett meg az antik hagyományokra támaszkodó humanista műveltséggel, hanem ennél szélesebb látókörre törekedett: nyilván megtanult franciául, valószínűleg olaszul is, sőt volt könyvtárában holland nyelvkönyv is (P 256, 278, 282, 402). Viszont a hazai viszonyok tükröződnek abban, hogy Poch könyvtárában helyet foglalt Hieronymus Megiserus (megh. 1616) török nyelvtana is (P 323): soproniak kapcsolatba kerülhettek törökökkel, aminthogy török rabok kerültek is Sopronba.

A humanizmus megélénkítette a történeti és vele kapcsolatos földrajzi érdeklődést is. A divatba jött krónikák mellett széles körben elterjedtek a több kiadást megért művek, mint pl. a Melanchton és Caspar Peucer (1525—1602) által bővített kiadásban megjelentetett „Chronicon Carionis" (P 460), Sebastian Münster (1489—1552) „Cosmographia universa"-ja (P 11). Nem hiányzott könyvtárukból Johannes Aventinus (1477—1534) híres műve (F 2, P 2), Paul Eber (1511—1569) „Calendarium historicum"-a (P 236), Carolus Stephanus (1504—1564) „Dictionarium"-a (P 155) és Johann Cluver (1593—1633) „Epitome historiarum"-a sem.

Lehetett mindebben átöröklött anyag is. Mégis meglepő, hogy milyen nagy volt azoknak a műveknek száma, amelyek a 16. és 17. század, elsősorban saját koruk eseményeivel foglalkoztak és azokat rögzítették. Tudjuk, hogy a soproni

városi tanács is élénk figyelemmel kísérte a napi eseményeket.[42] Poch könyvjegyzékében sorozatosan tűnnek fel azok az iratok, amelyek saját korának történéseiről, ill. a közelmúltról tudósítanak. Különösen jelentős ebből a szempontból, hogy a Frankfurtban 1657-től fogva többször rendszeresen megjelentetett *Diarium Europaeum* (P 86) 5 kötetét, ill. 9 részét azzal a megjegyzéssel vette számba a hagyatéki leltár, hogy belőle még két kötet ki is volt kölcsönözve. Ez a kiadványsorozat rendszeresen tudósított az európai eseményekről, „kiváltképpen a Német–Római birodalomban és a vele határos királyságokban". Közelről érintették Poch családját és általában a soproniakat a harminc éves háborút elindító csehországi események (vö. az *Acta Bohemica* P 114), a háború további eseményei (hiszen Poch maga is ebben az időben volt fiatal és járt német egyetemeken), végül a westfaliai békekötés. Mindezeknek nyoma van könyvtárában.[43] De érdekelték Pochot távolabbi, így angliai események is (P 133, 285, 432). Bár szerényebb keretek közt, de hasonlókról tanúskodik Faut könyvtára is (F 33, 35, 79). Őt is érdekelték a hazánk szempontjából oly fontos török viszonyok (F 96, 146). Faut érdeklődési körét talán még ezeknél is jobban megvilágítja az a körülmény, hogy hagyatékában földgömböt és különféle matematikai mérőeszközöket vettek leltárba.[44] Természettudományos érdeklődésére vall az is, hogy könyvtárában voltak asztronómiai, matematikai és geometriai művek (F 23, 104, 115, 126, 141, 155), sőt volt egy építészeti szakkönyv is (F 156).

Végül ebbe az összefüggésbe tartozik az is, hogy Faut könyvtárában viszonylag sok olyan művet találunk, amely a 17. században elterjedt barokk emblematikával foglalkozik (F 47, 114, 120, 135, 143).[45] Gvevara *Horologium principium* c. műve is megvolt könyvei közt (F 19).

4. A városi magisztrátusban viselt állásuk mellett Poch és Faut nyilván jogtanácsosi, „ügyvédi" segítséget is adtak a hozzájuk fordulóknak. Erre utalnak a könyvtárukban levő gyakorlati jogi segéd- és kézikönyvek (P 10, 191, 314, F 11, 13, 139).

Poch könyvtára azonban arról tanúskodik, hogy tulajdonosának szélesebb körű jogi és politikai érdeklődése volt. Nyilván nemcsak a jogtudomány hagyományos tekintélyeit, főként a római jogot és annak kommentátorait (Justinianus P 55, 56, 188, 243, 376, 384) ismerte, hanem saját korának újabb jogtudományi íróit is, mint pl. a híres lipcsei jogász, Benedictus Carpzov *Praxis criminalis*-át (P 4). Ehhez több oly jogtudományi mű járult, amely megismertette vele saját korának igazságszolgáltatási és törvénykezési gyakorlatát (P 8, 24, 50, 77, 258, 286, 314, 415, 428, 435 stb.). Faut könyvtárában ilyen mű inkább csak elvétve akad (F 60, 138).

A jogtudományoknak egyik nagyon fontos ága, az egyházjog is szerepel Poch könyvtárában (P 51, 164, vö. Fautnál F 132). A katolikus egyház jogállásával és „autonomiájával" foglalkozó Burckard (P 107) és az ugyancsak az egyház által meghatározott házasságjog (vö. P 108) is beletartozik ebbe a gondolatkörbe. Feltűnő érdekesség, hogy ott találjuk nála a protestáns egyházjog történetében fontossá lett Theodor Reinking (1590–1664) művét (P 103) is.

[42] Vö. Kovács, id. h. 41. lp.
[43] Vö. P 114, 125, 447, 98, 139, 111, 129.
[44] GySmL 2. (Sopron) 1015a–36, p. 60v.
[45] Fautnak ez az érdeklődési köre családi hagyományon is alapulhatott, hiszen az id. Faut Márk szoros kapcsolatban volt Lackner Kristóffal, akinek emblematikus érdeklődését több műve is tanúsítja.

Ebbe az összefüggésbe tartoznak azok a művek is, amelyek ország-, ill. birodalmi gyűléseken hozott törvényeket tartalmaznak, ill. velük foglalkoznak, így az 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlésen hozott törvények 1629.-es kiadása (P 85, vö. F 45) vagy az 1606. évi bécsi béke (F 15).[46]

Itt kell megemlítenünk azt a meglepő tényt is, hogy Poch és Faut könyvei közt egyaránt feltűnik két szerző neve: Nicolo Machiavelli (1469—1527) és Hugo Grotius (1583—1645). Ismeretes, hogy Machiavelli művei — részben „tacitista" írókon (pl. Scipio Ammiratus, megh. 1603) (P 167) keresztül — széles körökben nagy hatást fejtettek ki (vö. 311, F 118, 123). Zrínyi Miklós a költő, akinek szoros kapcsolatai voltak Sopronnal, prózai műveiben ugyancsak Machiavelli hatását tükrözi.[47]

Nem kevésbé figyelemreméltó, hogy Poch is, Faut is megszerezték és nyilván tanulmányozták is a híres holland jogtudósnak, Hugo Grotiusnak egyik, a nemzetközi jog számára alapvető művét: a *De iure belli et pacis*-t (P 227, német fordításban is P 132, továbbá P 379, F 27). Poch könyvtárában ezenfelül több Grotius művével és hányatott életsorsával foglalkozó mű (P 183, 406) is volt. Az a körülmény, hogy Grotius egyik legfontosabb műve ott volt Poch és Faut könyvtárában, nemcsak szerzőjük szellemének széles körű kisugárzásáról, hanem a soproni vezető polgárok gondolatvilágának széles látóköréről is tanúskodik.

5. Hogy Poch könyvtárában igen nagy mennyiségben találunk vallásos műveket, nem meglepő, mert tükrözi korának a barokk vallásosságtól áthatott eszmevilágát. Annál meglepőbb, hogy Faut sokkal szerényebb könyvtárában alig akad vallásos munka, — noha nagyapjának, az id. Faut Márknak a könyvtárát kb. harmadrészben vallásos iratok alkották.

Noha nem volna értelme részletesen elemezni ezt az anyagot, mégis néhány megfigyelést ki kell emelnünk. Egyik az, hogy nagy számban találhatók a vallásos jellegű művek közt olyanok, amelyek a kegyesség ápolására voltak alkalmasak. De noha Poch evangélikus volt, néhány katolikus kegyességi mű — pl. a jezsuita Jeremias Drexel (1581—1638) több írása (P 457, 489, 517, vö. F. 147) — ugyancsak megvolt könyvtárában: ez talán nemcsak az ellenreformáció szellemi erejét, hanem a kegyesség fellazulását és kiegyenlítődését is mutatja.

Ezzel összefügg a másik mozzanat is. Nem meglepő, hogy Poch őrizte a hitvitázó irodalom több termékét is. De meglepő, hogy a kb. tucatnyi evangélikus mű mellett majdnem ugyanannyi katolikus vitairat is állott. Különösen is meglepőnek kell mondanunk, hogy Poch könyvtárából hiányoztak annak a hitvitának az emlékei, amely saját napjaiban és szeme láttára folyt Sopronban: az egyik oldalon a nagyhírű bécsi jezsuita, Jodocus Kedd (1597—1657) és a soproni jezsuita páterek, a másik oldalon Lang Mátyás (1622—1682) soproni evangélikus lelkész közt. Kedd egyik kisebb jelentőségű irata (P 512) megvolt ugyan Pachnak, de sem azok az iratok, melyekkel az evangélikus lelkészeket vitára hívta, sem Lang feleletei nem tűnnek fel könyveinek jegyzékében. Nem volna ugyan lehetetlen, hogy ezek az iratok a gyűjteményes kötetekben (pl. P 310) lappangtak, de ez nem látszik különösebben valószínűnek. Inkább azt a feltevést kell kockáztatnunk, hogy Poch nem tartotta megőrzésre érdemeseknek ezeket az iratokat.

[46] Vö. RMK II, 656.

[47] Vö. Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós, a költő*, 2. kiad. 1964 (Borzsák István szíves közlése) és Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig.* (1964) 178. l.

6. A legutóbbi megfigyelés már felveti a kérdést, mennyire voltak meg Poch és Faut könyvtárában soproni szerzők művei. A leltárból hiányoznak Poch és Faut disszertációi, de más soproni szerzők tollából származó disszertációk címeit sem találjuk. Lehetséges azonban, hogy ilyenek a kolligátumokban ott voltak. Poch mindenesetre őrizte apósa, Philipp Persius (1569—1644) egyik, a pestis elleni küzdelemmel kapcsolatos értekezését (P 331), de őrizte a soproni gyülekezet történetében jelentős szerepet betöltő Gerengel-féle kátét is (P 318.) Feltűnő azonban, hogy Faut könyvei közt nem voltak meg Lackner Kristófnak a művei sem, — hacsak az *Aquilae Romanae Iconismus* (F. 151) nem rejti Lackner *Iconismus Hungariae Aquilae* c. művét.[48] Pedig Faut családja szoros kapcsolatban volt Lackner Kristóffal: nemcsak annak révén, hogy nagyapja alapító tagja volt a Lackner-féle *Coetus Studiosorum*-nak, hanem azáltal is, hogy Faut édesatyja, Faut Jeromos első házasságából született gyermekek keresztapja Lackner volt.[49]

Poch könyvtárában azonban ott volt Lackner Kristóf két jelentős műve: a *Coronae Hungariae Emblematica Descriptio* és a *Florilegus Aegyptiacus* (P 149, 325).[50] Ez mindenesetre mutatja, hogy Lackner művét és emlékét a soproni polgárság vezető rétegében nem felejtették el, hanem őrizték.

7. Végül felvetődik a kérdés: mi lett a sorsa Poch és Faut könyvtárának. Örökségük felosztásánál nincs nyoma a könyvtár sorsának. Lehet, sőt valószínű, hogy sem Poch, sem Faut nem jelölte meg a tulajdonában levő könyveket nevének bejegyzésével. Poch és Faut könyvei valószínűleg Sopronban maradtak és talán a rokonság osztozott rajtuk. De valószínűnek látszik, hogy egyes darabok vagy közvetlenül vagy közvetve valamely örökös ajándékaképpen az 1660 táján alapított Evangélikus Gyülekezeti Könyvtárba kerültek és most a soproni Berzsenyi Gimnázium, ill. amennyiben vallásos művekről van szó, a soproni Evangélikus Gyülekezeti Könyvtárban vannak.[51]

De ha a két könyvtár könyveinek sorsáról nem is tudunk bizonyosat, akkor is hálásak lehetünk, hogy a hagyatéki leltárban ránk maradt könyvtáruk jegyzéke: mindkettő tanulságos képet rajzol Sopron polgárságának művelődési viszonyairól a 17. században.

[48] Keresztúr, 1617, vö. RMK II, 373.
[49] EGYL ker. akv. I, 1624, 67. sz. 1626, 158. sz. a.
[50] RMK III, 1156 és II, 374.
[51] Mind Poch, mind Faut könyvtárának elég sok tételéről meg lehet állapítani, hogy az illető mű megvan az említett könyvtárakban, de megfelelő possessor-bejegyzések hiányoznak. Különösen érdekes, hogy a Berzsenyi Gimn. könyvtárában Bb 2 jelzet alatt megvan az Ágost braunschweig-lüneburgi herceg által Gustav Selenus írói név alatt kiadott „Cryptomantices et Cryptographiae LL. IX" c. műve (vö. P 34): ezt a művet Poch talán abban az időben kapta vagy szerezte, amikor a lüneburgi herceg udvarmestere volt.

KÁROLY KARNER

Die Bibliotheken zweier Bürger in Sopron aus dem 3. Viertel des 17. Jahrhunderts

Die im Archiv der Stadt Sopron aufbewahrten Inventare des Nachlasses des als Stadtrichter 1665 verstorbenen Georg Poch und des als Vicenotarius 1667 verstorbenen Markus Faut enthalten auch die Verzeichnisse ihrer Bücherbestände. Diese Verzeichnisse (524 bzw. 156 Titel) werden veröffentlicht und dazu kurze Erläuterungen gegeben. Die Muttersprache Pochs und Fauts war deutsch, sie beherrschten aber auch das Ungarische und besassen z. T. bedeutsame ungarische Bücher. Als Juristen benutzten sie die damaligen ungarischen Fachwerke, was auch für die damalige Rechtsprechung in Sopron bedeutsam ist. Auf den Universitäten Wittenberg, Helmstedt bzw. Jena gebildet besassen sie eine durch die klassischen Auktoren geprägte gediegene Bildung. Dazu enthält vor allem Pochs Bibliothek eine breite Reihe von Werken humanistischer, bes. auch neulateinischer Autoren. Eine beträchtliche Zahl von Büchern, bzw. Schriften bezeugt das Interesse für Zeitereignisse, auch das Hauptwerk des H. Grotius wurde offenbar studiert. Dass bes. in der Bibliothek Pochs das religiöse Schrifttum einen breiten Raum einnahm, ist für den Zeitgeist bezeichnend. Auffallend ist aber, dass Werke polemischen Inhalts zurücktreten und dass der evangelische Poch auch Werke katholischer Autoren, z. T. polemischen, z. T. auch erbaulichen Inhalts besass. Fauts Nachlass bezeugt den Sinn seines Besitzers für Mathematik, Astronomie und Erdkunde. Zuletzt sei auf den Besitz von Werken des humanistischen Bürgermeisters von Sopron, Christoph Lackner verwiesen, welche im Nachlass von Poch aufscheinen.

TASI JÓZSEF

József Attila és a Korunk

A két világháború közötti évek leghosszabb ideig fennálló magyar nyelvű marxista folyóirata és a magyar proletariátus legnagyobb költője kapcsolatát vizsgálom. Korántsem elsőként,[1] de az elérhető teljességre törekedve.

József Attila nevével először a *Korunk* első évfolyamában tanlálkozunk; 1926 novemberében. Raith Tivadar, a Budapesten 1921—1927 között megjelenő *Magyar Írás* szerkesztője *A XX. század magyar irodalma az európai szellem áramlataiban* című tanulmányában a saját orgánuma íróinak programját ismertetve („Hitet, világnézetet hirdetnek ezek az írók. Nem politikai programot, hanem világnézetet kívánnak, amely az analitikus tendenciák rohanó útján szétbontott Európának újra egységet, értelmet, célt adjon. Egységet a szétbontás helyett, szintézist az analízis helyett. Szeretetet a gyűlölség helyett. Egységet! Emberséget!") megjegyzi, hogy „a Magyar Írás-tól független írók, mint Fenyő László, József Attila stb. is többé kevésbé ezért harcolnak."[2]

[1] Komlós Aladár már 1948-ban megállapította: „Külön szerepet játszott (. . .) ez évek József Attila-kritikájában az emigráció és az itthoni szélső baloldal közt hídként szolgáló *Korunk* című erdélyi folyóirat, mely 1929-től kezdve József Attilának állandó kritikai támasza volt." *(József Attila és kritikusai. Magyarok*, 1948. január. 5. l.) — József Attila *Korunk*-ban publikált műveiről tájékoztatnak a kritikai kiadás jegyzetei. *(József Attila Összes művei* I—IV. Budapest, 1955—1967. A továbbiakban: JAÖM.) — Láng Gusztáv — Jancsik Pál: *József Attila és a Korunk* című tanulmánya *(Korunk*, 1962. december 1468—1479.) a *Korunk*ban publikált József Attilával kapcsolatos írásokat is felsorolja. — Sugár Erzsébet: *Gaál Gábor és József Attila. A Hét* 1971. március 12. 4. l. Úttörő jelentőségű tanulmány, néhány tévedéssel. Például: József Attila 1932. október 19-én dedikálta Gaál Gábornak a *Külvárosi éjt*, nem pedig 1934-ben. A dedikált címlap fényképe a Petőfi Irodalmi Múzeum *50 éves a Korunk* című emlékkiállításán volt látható. — Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről* (Bukarest, 1971.) című monográfiájában röviden összefoglalja a *Korunk* és József Attila kapcsolatának dokumentumait (152—153.). — M. Pásztor József: *József Attila műhelyei* című könyvében (Bp. 1975. 304—308.) hasonló munkát végez. Agárdi Péter: *A szocializmus mint költészet. Adalékok a két világháború közötti marxista kritika József Attila-képéhez.* In: *„Vár egy új világ" Tanulmányok a szocialista magyar irodalom történetéből IV.* Szerkesztette: Illés László es József Farkas. Bp. 1975. 81—140. A tanulmányban nagyon sok utalás található József Attila és a *Korunk* kapcsolatára; a költővel kapcsolatos írásokra. Témájánál és szándékánál fogva — „Nem foglalkozunk összefoglalóan a kommunista *Korunk* cikkeivel sem." (119. l.) — nem a teljességre törekszik ugyan, de úttörő érdemei vannak József Attila *Korunk*-beli kritikusai, például Fejtő Ferenc pályaképének megrajzolásában.

[2] Ugyancsak 1926 novemberében írt először Gaál Gábor, a *Korunk* későbbi szerkesztője József Attiláról. Ignotus *Nyugat*-beli cikkén fellelkesülve tanulmányt írt a *Tiszta szívvel*-ről a kolozsvári *Új Kelet* november 2-i számában. Sajnos több, közvetlenül József Attiláról szóló írásáról nem tudunk.

A költő *Nincsen apám se anyám* című kötete 1929 februárjában jelenik meg, és a *Korunk* július—augusztusi nyári számában olvashatjuk Nádass József recenzióját:

„József Attila látszólag könnyelmű és felelőtlen énekes, valahogy mintha leszármazottja lenne Tinódi Lantos Sebestyénnek és mindazoknak a lantosoknak, kiknek olyan természetesen termik a dal. És a nép dala is az, amit itt hallasz, valami elbúsult vagy hányaveti betyár dala. Mindezeknek jóértelemben mása József Attila költészete mélységben is és könnyedségben is. Dúdolni lehet ezeket a dalokat és nézegetni, mint a »medáliákat«, ahogy maga József Attila kissé affektált régieskedéssel nevezi őket."

Nádass szerint ez az affektáltság József költészetének „egyik legnagyobb veszedelme". A másik veszedelem „a mai fiatal magyar költőknél szinte példátlan forma készsége". Ezt a „veszélyt" bővebben is kifejti: „József Attila a legnagyobb könnyedséggel rázza ki a legkülönbözőbb versformák és képsorozatok szép példáit, komoly Whitman szerű szabad vers váltakozik a csengettyű hangú népdal rímeivel." A méltatás után megjegyzi, hogy a kötet néhány verse „csak formacsinálás" szempontjából érdemel figyelmet. Sajnos, nem írja meg, mely költeményekre vonatkoznak kifogásai. A többi versben — folytatja Nádass — „érdekes, egyéni ember mutatkozik meg. Fejlődöttebb, megnyugodottabb és kitisztultabb ember, mint a tegnapi József Attila, de annak furcsa, rokonszenves szabad ízét megtartva." Dicséri a költő sokoldalúságát is: „Ahogyan gondolatasszociációinak merészségével a világ minden összehordott dolgát önmagával egyűvé gyúrja ez mutatja költősége mellett forradalmiságát is." „Különös költő, őszinte költő, tehetséges költő" — folytatódik a méltatás. „Sok szép verse után, más, »nagy« költők és írók munkáira gondolok, amelyek mint széles folyók hajókat, csónakokat visznek hátukon, városokat teremtenek partjaikon és csatornákra, amelyeknek jólkiszabott vízeiből veteményes kerteket és hasznos ültetvényeket táplálnak. A 'Nincsen apám, se anyám' hirtelen felbukkant tiszta forrás, szabályozhatatlan vad víz, a meglepetések so[d]rával és szilajságával." A bírálat utolsó sorai elárulják, hogy Nádass végképp a kötet hatása alá került. A kritikusok közül elsőnek írta le, hogy József Attila forradalmi költő tehetséges költő, sok szép verse a nagy költőkére emlékeztet, az egész kötet pedig: tiszta forrás.

*

1929 nyarán jelent meg Nádass József idézett kritikája a *Korunk*ban. Ez év őszétől József Attila munkatársa lett Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjának, az *Előőrs*nek és belépett a Bartha Miklós Társaságba. 1930 januárjában jelenik meg *A Toll*-ban emlékezetes pamfletje Babits Mihály *Az istenek halnak, az ember él* című kötetéről, májusban pedig Hódmezővásárhelyen *Ki a faluba* című, Fábián Dániellel, a Bartha Miklós Társaság ügyvezető elnökével közösen írt röpirata.

Mindkét írása nagy felzúdulást vált ki. A Babits-ellenes — röpiratként is terjesztett — tanulmányt elutasítják az „elefántcsonttorony" hívei, de üdvözli a következetesen baloldali kritika. Így például Haraszti Sándor, aki 1930 januárjától 1931 áprilisáig a *Korunk* budapesti szerkesztője és terjesztője. Haraszti *A mai magyar irodalom ideológiai csoportosulásai (Béka-egér harc vagy osztályharc?)* című tanulmányában a *Korunk* 1930 márciusi számában „az akadémizmussal cimboráló Nyugat" ellen fellépő ellenzék egyik jelentkezéseként említi

„a Bartha Miklós-beli írók, köztük József Attila támadását Babits ellen."[3] A tanulmányból kiderül, hogy a Bartha Miklós Társaságot és így József Attilát a „népies-csoport vagy a »narodnyik irodalom«" képviselőinek tartja.

Ugyanő kemény hangú vitacikket írt a *Ki a faluba* című röpiratról[4] *(Magyar eszerek, Korunk,* 1930. október):

„Az orosz szociálforradalmárok legendás nevét újabban kikölcsönözte a Bartha Miklós Társaság — *fügefalevélnek.* Azt takarja el vele, amit egyelőre nem akar mutogatni: szellemének fasiszta díszeit. A magyar élet vihartjelző, kaján szellői azonban néha lesodorják róla és Fábián Dánielék pőrére vetkőzve állnak a fórumon. Azt is megmutatják, amit nem akarnak: a romantika mögött a *valóságot,* reakciós arcukat, amit muzeális értékű dicskoszorú övez. *Ki a faluba!* a címe annak a röpiratnak, amit a költő *József* Attila és *Fábián* Dániel, a Társaság vezetője írt — fügefalevél nélkül. S ebben a röpiratban csak úgy tobzódik a fasiszta szellem."

Haraszti úgy véli, hogy a röpirat szerzői csak eszközként akarják felhasználni a magyar parasztságot — a hatalom megragadásához. Kifogásolja, hogy az új társadalmi és állami életelvekre felépülő Magyarországot hirdetik, de az „életelvek" hiányzanak a röpiratból; helyette regősjárásra kap buzdítást az olvasó. Ezzel kapcsolatban elítélőleg említi a „sarlósok fakó romantikáját"-t.[5]

Ha mai szemmel olvasva túlzónak is érezzük Haraszti Sándor József Attilára vonatkozó szavait, bírálatának a Bartha Miklós Társaság *egészére* vonatkoztatva ebben az időben volt némi alapja. A Társaság rövid életű folyóirata, az *Új*

[3] Haraszti megismétli Gaál Gábor egy hónappal korábbi vádjait a Babits és Móricz által szerkesztett *Nyugat* ellen. (Gaál Gábor: *Nemzeti koncentráció a Nyugatnál. Korunk* 1930. február, 135—136. A támadást márciusban Haraszti Sándor folytatja, idézett művében és — néhány oldallal később — *Móricz Zsigmond útja* című glosszájában. (216—217. l.)

[4] József Attila és Fábián Dániel röpiratát egy évvel megelőzi Mihályi Ödön hasonló témájú írása a *Korunk*-ban. *(Az új parasztért,* 1929. április. 256—259. l.) Mihályi Ödön teljesen elfeledett írása fontos adalék a *Korunk* — szemléletében ekkor még József Attilát is megelőző — falu-képéhez. Néhány sorát idézem: „A múlt kísértései ellen kell segítségére lenni a parasztnak és ha a kapitalizmus sokban, sőt a leglényegesebben, az anyagi előfeltételeiben meg is akasztja a további fejlődés lehetőségeit, egy-két kötelességét ma sem mulaszthatja el az, aki a falu parasztja között él: a felvilágosító munkát és a hagyományok rombolását. De aki ezt a munkát magára akarja vállalni, nem szabad, hogy elfelejtse: nem a paraszt szájaíze szerint, hanem a maga és a paraszt teljes emberi méltóságának tudatával kell beszélnie, agitálnia." (259. l.)

[5] Utóbb éppen a sarlósok egykori vezetője rehabilitálja majd a *Ki a faluba* íróit a *Korunk*-ban. (Balogh Edgár: *A második Bartha Miklós Társaság . . . Korunk,* 1937. 434—435. l.) Balogh Edgár, aki megtisztelt e dolgozat elolvasásával, ehhez a részhez a következő megjegyzést fűzte Kolozsvárról, 1976. november 27-én írt levelében: „. . . a *Ki a faluba* (helyesen felkiáltójel *nélkül!)* keletkezéséről már többször írtam, a füzetet Fábián Dani és Attila a Sarló javaslatára szerkesztette, s a kiadvány nagy része el is jutott Pozsonyba. Lásd: *Hét próba* című könyvemben (Budapest, 1965.) a 152—153. lapokat. Majd bővebben *Tabáni találkozón* című cikkemet a marosvásárhelyi Igaz Szó 1963/1. számában (újraközölve *Mesterek és kortársak* című könyvemben — Bukarest, 1974. — *A teljes József Attila cím alatt,* a 224—228. lapon). [. . .] Erről lásd Szalatnai Rezső cikkét: *Pesti találkozás,* Korunk, 1960. 1450—1457. A közvetlen összekötő Vass László nem él már. A *Ki a faluba* célja az volt, hogy a középiskolai ifjúságot Magyarországon is (a Sarló mintájára) a polgári nacionalizmus frázisaival szembehelyezve a nép, a táj, a falu valósága felé kalauzolja, s így a baloldallal összekösse." (Megjegyzés: a kézirat első változatában a JAÖM III. kötet 197. l.-on közölt felkiáltójeles címet — *Ki a faluba!* — használtam. A levél vétele után meggyőződtem, hogy az eredeti nyomtatvány felkiáltójel nélküli. Haraszti cikkében felkiáltójellel írja, így az idézetben meghagytam ezt a formát. Balogh Edgár szíves segítségét, mely a röpirat keletkezéstörténetére is rávilágított, ezúton is köszönöm — T. J.)

Magyar Föld 2. számában Asztalos Miklós elnök már szót ejtett „a Társaság egy-két tagjától megindított, de hangsúlyozom, hogy a Társasággal semmi közösségben nem álló Magyar Nemzeti Szocialista Párt" szervezkedéséről. Azért idézem ezt az 1929(!)-ből származó nyilatkozatot, hogy bizonyítsam, a BMT vezetősége már a kezdet kezdetén elhatárolta magát a soraiba beférkőző szélsőjobboldali elemektől. (Köztudott, hogy Fábián Dániel és József Attila a Társaság balszárnyát alkotó fiatalok vezetői voltak.[6])

Közben tovább folyt a Társaságon belüli „pártépítés". Szász Béla dr. a Bartha Miklós Társaság minden tagjához eljuttatta pártja meghívóját. A továbbiakról így számol be Fábián Dániel: „Barátaim egy csoportjával, akik a Hársfa utcában, a Diákok Házában laktak és akiket könnyen elértem, azokkal elhatároztuk, hogy a Társaságból kilépünk" és átadtak egy nyilatkozatot erről a *Magyar Országos Tudósító*nak.[7] A nyilatkozatot egyik aláírója, Gál István véleménye szerint Haraszti Sándor idézett bírálata hozzájárult József Attila és a BMT kapcsolatainak gyors felszámolásához. A költő és a BMT kapcsolata azonban csak rövid időre szakadt meg. „Pár hónap múlva — írja Fábián Dániel — a tüntető kilépés egyedül magamra korlátozódott. A szélső baloldaliak feltűnés nélkül visszaléptek, sőt éppen [az] 1931—32-es években használták ki legeredményesebben kommunista fedőszervnek a Társaságot . . . "[8]

Haraszti Sándor írása amúgy is elkésett. 1930 októberében József Attila már a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* forradalmi verseit írta. Az 1931 márciusában megjelenő könyvről májusban már olvasható volt Gergely Sándor bírálata a *Korunk*ban. Gergely először meghatározza saját esztétikai alapállását: „Szép az, ami a polgárságnak tetszik és érdekeinek megfelel és másképpen szép az, ami a proletariátus céljait szolgálja. S amíg lesznek osztályok, mindig így választódnak ketté a fogalmak." A *Végül* és a *Tömeg* című versek elemzése után így folytatja „a szocialista kultúrmunka termékei"-ről írva: „Nem lehet vitás: — az értékmérő: mennyiben használ annak a küzdelemnek, amely a proletariátus napi harcait a végcél érdekében irányítja: József Attila néhány versének hasznossága ilyen viszonylatban nem lehet problematikus."

A továbbiakban Gergely Sándor József Attila burzsoá-bosszantó verseit *(Csin-bin, Medália)* „fölösleges energia és papírpazarlás"-nak minősíti. Megismétli Nádass két évvel korábbi bírálatát: „ . . . a tisztaság s a zavartalan meg-

[6] Asztalos Miklós: *Az ifjú nemzedék új arca. Új Magyar Föld.* 1929. 2. sz. A folyóirat felelős szerkesztője és kiadója Fábián Dániel, szerkesztője pedig Simon Andor.

[7] Fábián Dániel: *József Attiláról.* Bp. 1974. Szerző k. 107. l. A nyilatkozatot közölték: Németh Andor: *József Attila és kora. Csillag,* 1948. május, 23. 1; Gunda Bé¹a: *József Attila és a néprajz. Ethnographia* 1957. 634. (Gunda Béla csak említi a kilépő nyilatkozatot, de érdekes adalékot közöl a *Ki a faluba* című röpiratról: „József Attila 1930. őszétől 1932. elejéig többször megfordult a Diákok házában. Egy alkalommal kisebb csoportunknak előadást tartott Fábián Dániellel közösen írt szociográfiai kérdőívéről ('Ki a faluba'), amelynek néprajzi, népművészeti anyagát ő írta. Akkori falujárásaink során ezt az úttörő, néprajzi szempontból is figyelemre méltó kérdőívet már használtuk. Később is, amikor az Elsüllyedt falu a Dunántúlon c. munkánkon dolgoztunk — a kemsei terepmunka során Gusti D. iskolájának útmutatói mellett főleg Stahl H. munkáit tanulmányoztuk — gyakran elővettük ezt a szociográfiai kérdőívet."); Gál István: *Apró szolgálatok József Attilának. Irodalmi Szemle,* 1973. január, 82. l.

[8] Fábián Dániel: I. m.: József Attilának marxista szemináriuma volt 1932—1933-ban a Bartha Miklós Társaságban. (111. l.) Hárs László szíves szóbeli közlése szerint a költő minden második csütörtökön a dialektikus materializmusról tartott előadást. L. még: Agárdi Ferenc: *József Attila a proletárság felszabadításának harcosa. Magyarország* 1957. december 4. 3. l.

értés kedvéért le kell szokni a költőnek a fölösleges rikkantgatásairól, filológiai képzettségének túlságos hangsúlyozottságáról." Ezután dicsérve-bírálva kijelenti, hogy „. . . ez a nagyon tehetséges költő, aki az utóbbi években jobbról-balra és balról-jobbra dülöngélt tanácstalankodva, most, mai új kötetével rálép az útra, amelyen fegyelemmel, felelősségérzettel, és meglevő költői képességeivel hasznosat alkothat". Végül egyértelműen üdvözli az *Egy költőre* című Babits-ellenes verset, mely bizonyára jól illett a kommunista körök ekkori *Nyugat*-ellenes állásfoglalásához. Gergely bírálata saját hasznosság-esztétikája mérlegén is pozitívnak ítéli József Attila új kötetét; fejlődést lát a költő korábbi és jelenlegi magatartása között s további, a proletariátus végső harci célját elősegítő műveket vár a költőtől.

*

József Attila nemcsak kapott, maga is osztogatott sebeket ezekben az években. Bár a *Korunk*ban 1931 szeptemberében közölt Kassák-kritikájáról elmondhatjuk: úgy kezdődött, hogy ő visszaütött. Hogy megértsük József Attila túlzó, igencsak balos kritikáját *Kassák Lajos 35 versé*-ről, ismernünk kell Kassák és József Attila, valamint Kassák és Gaál Gábor kapcsolatát. József Attila 1925 őszén ismerkedett meg Kassák Lajossal, Bécsben. Az ifjú költő korábban is küldött verseket a *Ma*nak, de Kassák nem közölte. Már ekkor — személyes találkozásuk előtt — kijelentette, hogy csak abban az esetben közli József szabadverseit, ha nem ír „felváltva magyar népdalokat és ilyen verseket".[9] Jóval később, 1928-ban a *Munka* első számában megjelent ugyan egy Dos Passos-fordítás József Attilától, de ez egyszersmind utolsó közlése is a *Munká*ban. Kassák anatémája változatlanul fennállt, sőt Kassák odáig ment, hogy átírta, kifogásokkal tarkította Zelk Zoltán lelkendező bírálatát a *Nincsen apám* . . . kötetről.[10]

Külön fejezetet érdemelne Kassák Lajos és Gaál Gábor kapcsolatának vizsgálata. Kassák ugyan publikált a *Korunk*ban — 1926 és 1929 között hét különböző írása jelent meg —, de Dienes László „kádere" volt. Kiderül ez Gaál Gábor Fábry Zoltánhoz írott leveleiből is. Fábry Zoltán ugyanis a *Korunk* 1930 májusi számában közölt *Tíz szomorú, magyar év* című tanulmányában azt állította, hogy Kassák Lajos szerint „a forradalmi hullám elmúlt". Ebből az állítólagos, bőven kiaknázott idézetből már könnyen következhet a lesújtó bírálat: „Forradalmi szocializmus helyett polgárjogot nyert kassákizmus izolálja a forradalmi folytonosságot." Erről volt szó ugyanis azokban az években: a forradalmi folytonosságról. Idézhetném Kun Bélát, aki a *Forradalomról forradalomra* illúziójának igézetében közelinek látta a második magyar tanácsköztársaságot, s mint tudjuk, 1933 előtt a Komintern is hasonlóan vélekedett a világforradalom kitörésének idejéről. A Fábry-cikkben említett „forradalmi szocializmus" a kommu-

[9] Erg Ágoston — József Attilának. Bécs, 1924. október 7. József Attila ismételt próbálkozásairól olvashatunk Erg Ágoston több levelében is. *(József Attila Válogatott levelezése,* Bp. 1976. 495—499.)

[10] Zelk Zoltán: *József Attila: Nincsen apám, se anyám.* Munka 1929. 190—191. Néhány hónappal megelőzve Nádass József *Korunk*ban közölt kritikáját, Zelk is szót ejt a József Attila „. . . költészetében rejlő játékos adottságokról . . . " Zelk—Kassák azonban minden dicséretet szigorúan ellenpontoz. Az idézett szavak után például ezt olvassuk: „Soha könynyelműbb írásokat nem olvastam, mint az ő versei." A következő mondat egyszerre bírál is, dicsér is: „Csak a kellő rutin kell hozzá — s ez megvan nála —, hogy a forma, mellyel most dolgozik, elvonja az élettől, csengettyűvé váljon, hogy minden érintésre pajkos kedvvel csilingeljen."

nizmus cenzúraképes kifejezése, a szociáldemokratákat pedig a magyar emigráció tömören „szociálfasisztának" nevezte. Ezekben az években válik általánossá az „aki nincs velünk, az ellenünk"-elve és gyakorlata. A „független szocialista" Kassákot is „szociálfasisztának" minősíti a proletárirodalom platformtervezete.

Kassák tiltakozott Fábry támadása ellen, állításait pontról pontra cáfolta, de Berlint (Dienes László) és Kolozsvárt (Gaál Gábor) megjárt vitacikkét Gaál Gábor nem közölte, csak néhány sorban összefoglalta tiltakozása lényegét. Közölte viszont Fábry cseppet sem hátráló helyesbítését.[11] Fábry és Gaál levelezéséből gyakran idézik Gaál Fábryt mérsékletre intő szavait: „ . . . olyan jellegű harcoknak a felidézését, mint aminő a 100% és a Munka között van, kerülni akarom, s ezért már előre oda akarom szigetelni a disputát, hogy pusztán a lényegre szorítkozzon." (1930. május 12.) Kevéssé ismert, hogy Gaál 1930. szeptember 13-i levelében már jelzi Fábrynak a Kassákkal való kritikai megmérkőzés szándékát. 1931 szeptemberétől a *Korunk* egyedüli szerkesztője Gaál Gábor lesz. Önálló ügyvezetése első hónapjában le is hozza József Attila szektás-balos jegyeket hordozó bírálatát az említett Kassák kötetről.

József Attila, miként említett kritikájában Gergely Sándor, esztétikai alapállásának kifejtésével kezdi. Majd megvizsgálja, Kassák 35 verse mennyiben nem felel meg kritériumainak. Szubjektív idealizmussal, szolipszizmussal vádolja Kassákot. Tudatosan úgy válogatja meg idézeteit, hogy elvárásainak megfeleljenek. Vajon miért nem vesz tudomást a 80. számú költeményről, mely a Tanácsköztársaságot siratja el?

Ama bizonyos számozatlan, Osvát Ernőt elsirató költemény elleni kifogásainak pedig bőven volt személyes indoka: József Attilát korántsem támogatta olyan mértékben Osvát, mint Kassák Lajost. Az Osvát-vers ízekre szedése, úgy vélem, József Attila *Nyugat*-ellenességének utolsó megnyilvánulása.

Kassák Lajos „válasza" közismert. József Attila további köteteiről nem közölt bírálatot a költő életében. (Emlékezései szerint az idézett kritika *Korunk*-beli megjelenése után néhány hónappal — vagy: egy-két évvel — ugyan kibékült József Attilával s a költőtől dedikált verskötetet is kapott.[12]) Következő lépésként plasztikus torzképet rajzolt Kassák a *Korunk* szerkesztőjéről, Gaál Gáborról az *Egy ember élete* soron következő kötetében, majd — némileg más szavakkal — a *Munká*ban.[13] 1932 októberében pedig a *Társadalmi Szemle* egyik

[11] *A Korunk* 1930 július—augusztusi száma 599. lapján a *Hozzászólás* rovatban: (GAÁL Gábor): *Kassák és a forradalom* és FÁBRY Zoltán: *Válasz Kassák Lajosnak.*

[12] KASSÁK Lajos: *Emlékezés József Attilára* című kéziratból közölt írásában így olvassuk: „Bántott ez a támadás (a *Korunk*ban — T. J.), de sosem tettem szóvá. Vagy két év múlva, hogy éjszaka hazafelé mentem szokott kávéházamból, az Abbázia előtt valaki utánam kiabált, hogy álljak meg egy percre. József Attila futott át hozzám az út másik oldaláról. Bocsánatkéréssel kezdte, mentegette magát a *Korunk*ban leadott cikk miatt. »Meggondolatlan voltam és hagyam magam beugrasztani — mondta —, nem az igazság szeretete, hanem felpaprikázott indulataim mondatták el velem azokat az oktalan sorokat.« [. . .] Elővette hóna alól a tömött aktatáskát, és átadta új verseskönyvét a már előre beírt dedikációval." KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók.* Válogatott irodalmi tanulmányok. Bp. 1975. *Magvető.* 221. l. (Rádióelőadás kézirata, é. n.) — *Huszonöt éve* című emlékezésében némileg másként írja meg Kassák Lajos a *Korunk*-kritika után történteket: „Néhány hónap múlva új verseskönyve jelent meg és idejét látta annak, hogy az ellenem intézett támadását valamiképpen jóvá tegye." KASSÁK Lajos: I. m.: 230. l.; és *Kortárs*, 1962. 1809. l. Az első idézet szerint a *Medvetánc*ot dedikálta József Attila Kassák Lajosnak, a másik emlék-változatba inkább a *Külvárosi éj* illik.

[13] KASSÁK Lajos: *Egy ember élete* II. rész 3. *Háború.* Bp. 1932. 153—154. l. Kassák itt *A Tett* alapítása körüli időkre — 1915. november előtt — datálja megismerkedését Gaál

Kassák-ellenes írására válaszolva a *Munka* helyettes szerkesztője, Nádass József[14] a folyóirat „álneves firkásza" mögött Lakatos Péter Pált vagy József Attilát sejti, „. . . akiket a »T. Sz.« a fasiszta »Előőrs«-től vett át . . . " Ezúttal az a Nádass József írja ezt, aki korábban elismerően írt a *Nincsen apám, se anyám*ról.

*

Az 1932-es évben töretlen elkötelezettségű versek *(Külvárosi éj, Mondd, mit érlel . . . , Invokáció)*, éles polémiák, lapalapítási kísérlet és újabb verskötet jelzik a költő útját. A *Korunk*ban egymás után jelennek meg tanulmányai és év végén Gaál Gábor mint költőt is bemutatja *(Invokáció)*. A lapban számos utalás történik József Attilára és — miközben a magyarországi munkásmozgalomban szinte egyöntetűen félreértik kötetét, a *Külvárosi éjt* — a novemberi számban Danzinger Ferenc tanulmányának már a címe szerint is *József Attila, a szocializmus költője*.

A *Korunk*ban ebben az időben két vitacikke és egy könyvkritikája jelenik meg. A májusi számban *Természettudomány és marxizmus* címen vitára kel Totis Bélával. Totis ismert szociáldemokrata nőorvos és szexuális felvilágosító könyvek szerzője volt. A vitára alapot adó írása a *Korunk* márciusi számában jelent meg, hasonló címen. József Attila fölényesen leszámol Totis vulgarizáló tételeivel. Vitacikkében maga is leírja a korabeli munkásmozgalom gyakran hangoztatott tételét: „Ki nem velünk, az ellenünk". A folytatás is érdekes:

„Marxista igazán nem veheti szívére, hogy a szervezet-robbantó anarchista milyen önfeláldozással küzd téves, de következetes módon a proletárság felszabadításáért ! Hiszen a marxizmusra nem az a jellemző, hogy kollektív, hanem hogy kollektivista és nem is etikai, hanem tudományos és csak annyiban etikai, amennyiben a tudományosság az. Nem nevetséges-e elgondolni, hogy olyképpen ítéljük meg a kapitalisták cselekedeteit, hogy azok akár a forradalmi, akár az ellenforradalmi mozgalom, akár valamely általánosság szempontjából erkölcsösek-e, vagy sem? Nem, a marxista nem ítéli meg semmiféle etika szempontjából a kapitalisták cselekedeteit, hanem tudomásul veszi őket, mint tényeket, mert a tényeknek, a valóságnak a figyelembe vétele a tudományosság első föltétele." A költő végső következtetése: „A tudományos szocializmus természettudomány, hiszen a társadalom természet és nem elvont idea."

Gáborral. G. G. ekkor frontszolgálatos katona volt, valószínűleg korábban, 1914 előtt ismerkedett meg vele valamelyik pesti kávéházban. Könyvében „tanárnak készülő lírai lélek"-nek, „jezsuita-növendék"-nek ábrázolja Gaál Gábort, aki „prototípusa a szegénységből kifelé evickélő, papi kenyéren nevelődött antiszemita érzelmű strébernek." Nem kevésbé elfogult a *Munká*-ban sem. *Tárgyilagosság vagy trágárság* című glosszájában (1931. 514—516.) a következőket írja: „. . . a proletáriátus osztályát destruáló, szociáldekadenciában vonagló irodalomnak családi fészke a magát szocialista balszárnynak nevező 'Korunk' című folyóirat. Ne felejtsük el, hogy a folyóirat szerkesztője: jezsuita neveltségű, a legutóbbi időkig vallásfilozófiába bódult s hirtelenében baloldali szocialistává vedlett vagy praktizálódott tanárember." A *Munka* 1932. február—márciusi számában pedig *Válasz néhány levélre* címen elismétli „A *Korunk* jezsuita szerkesztőjéről" önéletírásában mondottakat, további „leleplezésként" közölve Gaál Gábor Hatvany Lajos körüli szerepét (a forradalmak bukása után Hatvany Lajos titkára volt — T. J.). Kassák nem csökkenő dühvel csépeli Gaál Gábort: „Parvenü lélek, akinek most a szalonbolsevizmus adja meg a legkényelmesebb megélhetési alapot . . . " (622. l.)

[14] (Vándor Pál) Haller János: *Hitler-diktatúra vagy proletár egységfront. Társadalmi Szemle* 1932. 270—275. (Az álnevet feloldotta Kálmán Lászlóné: *Társadalmi Szemle* (1931—1933) *Repertórium*. Bp. 1974. Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei B/5. sz. 11. l.). [Nádass József] n. j.: *A „Társadalmi Szemle"*. *Munka* 1932. 716. Nádass támadása alaptalan rágalom.

József Attilának ebben az időben írt, a marxizmus alapkérdéseit feszegető tanulmányai ugyanakkor szintén vitát váltottak ki. A *Korunk* állandó teoretikusa ezekben az években a Jeszenszky Erik néven író Molnár Erik volt. Ahogyan a költő kioktatta Totis Bélát, hasonló élességű „tanításban" részesült maga is Jeszenszkytől. József Attila ugyanis hozzászólt a *Korunk* szeptemberi számában a Jeszenszky Erik cikksorozata körül kialakult vitához *(Kapitalista tervgazdaság vagy marxista elmélet)*. Vitacikkét nyomban követte Jeszenszky írása: *Skolasztika vagy dialektika (Válasz József Attilának)*. Jeszenszky — mint előbb bírálója — ízekre szedi József Attila állításait, s közben azokra a támadásokra is utal, melyeknek a költő „a 'Valóság'-ban megjelent cikkével kapcsolatban *(Egyéniség és valóság* — T. J.) elsősorban éppen skolasztikus módszere folytán tette ki magát."

Az elmérgesedő vitához — melynek részletes ismertetése nem feladatom — a *Korunk* következő számában Veres Péter is hozzászólt, kijelentve,

„. . . . hogy egy cseppet sem hasznos dolog, ha a szocialista gondolkodók avval akadályozzák egymást és önmagukat a kutatásban és a gondolkozásban, hogy opportunistának és a mozgalomra károsnak minősítenek olyan megállapításokat, amelyek ha megtámadhatók és esetleg tévesek is, de mindenesetre utat és alkalmat adnak a valóság tisztább felismerésére." (774. l.)

Veres Péternek válaszolva Jeszenszky [Molnár] Erik így érvel: a proletár osztályalapon álló szocialisták mellett „vannak oly »szocialisták« is, akiket a valódi munkásmozgalom résztvevőitől éppoly áthidalhatatlan szakadék választ el, mint magukat a kapitalistákat, (. . .) vannak olyan »szocialisták« is, akikkel szemben a vitáknak nem az a célja, hogy meggyőzzön, hogy a társadalmi valóságra vonatkozó ismereteinket elmélyítse, hanem az, hogy őket valóságos, a kapitalista osztályérdeket szolgáló lényükben leleplezze."

Gaál Gábor a vita ellenére továbbra is közölte József Attila írásait. A két vitacikk között a *Korunk* júliusi—augusztusi kettős számában olvashatjuk a költő remek marxista kritikáját Bertrand Russell *Kína*-könyvéről. Bevezetőül említi a „fejleményekkel lépést tartó marxista publikációk"-at, nyilván [Agárdi] Danzinger Ferencnek a *Korunk* szinte valamennyi számában megtalálható Kína-tanulmányaira gondol. Danzinger különben a *Valóság* 1932 júniusi számában ismerteti ugyanezt a könyvet; véleménye több ponton is egyezik József Attiláéval, helyenként azonos idézetet is használnak. József Attila, a *Valóság* szerkesztője, minden bizonnyal Danzinger bírálatának ismeretében írta saját kritikáját; a *Korunk*ban közölt tanulmánya mégsem tekinthető átvételnek, mert például Hegel-idézettel — „A vízszabályozás a kormányzat legfontosabb tevékenységeinek egyike. A kínaiak fizikai életét a földmívelés, különösen pedig a rizstermelés határozza meg; ezért a gátak fenntartása a legfontosabb ügy." — igazolja azt, hogy „amikor az idealista rajtafelejti tekintetét az anyagi valóság folyamán, materializmusba csap át és ellentmondásba kerül saját rendszerével. Így kerül ellentmondásba — folytatja — Russell is magával." Külön érdekessége a cikknek, hogy József Attila — recenzensként első ízben — kísérletet tesz a freudizmus marxizmusba való integrálására. A *Totem és tabu*-ra hivatkozik, magyarázatot keresve a kínaiak ős — azaz: apa — tiszteletére. A bírált könyvet fenntartásai ellenére végül is kedvezően értékeli: „Marxista haszonnal forgathatja minden tévedése dacára Russell könyvét." Kevésbé jó véleménye van a kötet fordítójáról: „Kétségtelen értékeit előszóval és utószóval igyekszik a könyv magyarnyelvű tolmácsolója ellensúlyozni és magát a szöveget is több

helyütt sikerül néki leleményes magyaros fordulatokkal nehezen érthetővé torzítani."

1932-ben József Attila költőként is jelentkezett a *Korunk*ban. Köztudott, hogy Gaál Gábor mennyire igényes volt publicista munkatársai szépirodalmi munkái iránt. József Attila az *Invokáció*val debütált, melyben „a munkások dalát" énekli.

Ugyanabban a *Korunk*-számban, amelyben az *Invokáció* megjelent — 1932 december — József Attila sógora, Bányai László is bemutatkozott, Nagy Lajos novellásкötetéről — *Uccai baleset* — írt kritikájával. A recenzióból kiderül, hogy szerzője olvasta az *Irodalom és szocializmus*t, sőt annyira József Attila hatása alá került, hogy a *Külvárosi éj* egyes kifejezéseit variálja: Ez a könyv, írja Bányai „. . . *maga a tett*, amely a közöny palotájának kapuját döngető kalapácsot forgatja, amely sikoltó, nemes pengét kovácsol a harcosok éhes hüvelyébe." (Vö.: „kalapácsot, mely cikkan pengve, — sikló! pengét a győzelemre, . . . ")[15]

Az 1932-es *Korunk* is — természetesen — több helyen is foglalkozik József Attilával. Először Forgács Antal említi a májusi számban, a Babits által összeállított *Új anthológiát* bírálva: „E költők — kettő kivételével (József Attila, Illyés Gyula) — egy eleve halálra ítélt osztály énekesei, akik a homokba búvó strucc világszemléletével közelednek a valóság felé." Babits Mihály bevezetőjében »Abszolút« és »örök emberi« irodalomról beszél s így leplezi az igazságot, amely nem más, nem lehet más, mint az osztályharc valósága. E cél érdekében kisebb irodalmi ferdítésektől sem riad vissza. József Attilának olyan verseit hozza, amelyeket 1927-ben és 1928-ban írt, hogy közben a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* is megjelent, azzal nem sokat törődik. Illyés Gyulának is azokat a verseit közli, amelyek a legkevésbé jellemzik írójukat. Holott e két költő — műalkotásként értékelhető — verseiben igenis „politikai érzelmeket" énekel.

„Tudják, hogy az »új« költőnek, a »fiatal« költőnek az a feladata, hogy a történelem kisemmizettjeihez, a dolgozókhoz szóljon, hogy őket a forradalmi osztályharc vonalához vezesse, mert a »politikamentesség«, a »tiszta« és »abszolút« művészet nem jelentenek egyebet, mint az uralkodó osztályok előtt való szótlan behódolást s így az ellenforradalom közvetett támogatását és igenlését. [. . .] De sajnos, csak két ilyen költője van az anthológiának. (Az is meghamisítva.) A többiek zsebrevághatják büszkén főszerkesztőjük dicséretét."[16]

[15] Bányai László: *Nagy Lajos. Korunk* 1932. 928—930. A bírálat *Korunk*-beli közléséről Bányai László a következőket írta kérésemre, 1976. május 8-i levelében: „1932-ben (kiskabátban jártunk) egyik este a Japán kávéház Liszt Ferenc téri részén a fal melletti boxsor közepén üldögéltünk: Attila, Nagy Lajos, Danczinger (Agárdi) Ferenc és én. Figyelmesen hallgatták vélekedésemet NL. kevéssel előbb megjelent »Uccai baleset« c. novellás-kötetéről. »Ezt az egészet így írja meg« — ütött rajtam »Danci«. Szabadkoztam; meg hát nem is láttam értelmét. Mégis megtörtént s a kéziratot pár nap múlva Danczinger magához vette. Hónapok múltán Ő hozta el nekem a Korunkat, benne — szó változtatás nélkül — írásomat. Szinte egyidejűleg érkezett akkor Dessewffy utcai lakásomra egy kézírással körömig teleírt levelezőlap Gaál Gábortól (valahol meg kell lennie lomjaim között !): köszöntött és köszönt; kérdezte: mi érdekel? kérte: írjak a lapnak. Többet nem leveleztünk; egymást személyesen nem ismertük, soha nem láttuk." Vö.: Bányai László: *Négyszemközt József Attilával*. Bp. 1943. Körmendy. 163. l. Idézi a bírálatot elolvasó József Attila szavait: „— A bevezetés egészen rossz, — mondotta kezében tartva a füzetet. — Iskolás. De mindenen felül — semmi újat nem mond. Ami utána van, a kritika, az egész cikk, elég jó. Nem vagy tehetségtelen. És nem is írsz rosszul. De még jól sem. Sok minden gátlástól kell megszabadulnod, hogy épen tudd nyújtani azt, ami megvan benned." Bányai Lászlónak több írása nem jelent meg a *Korunk*ban.

[16] Hasonlóan — bár árnyaltabban — ír a kötetről Lakatos Péter Pál (*Új anthológia. Valóság* 1932. június. 44—45.)

A költő ebben az időben *A halálbüntetés elleni röpirat* megírásával és szerzőségének vállalásával kivívta Fábry Zoltán elismerését is, a *Korunk* 1932 decemberi számában:

„Gondoljunk a pesti bátorságjelekre, írókra, akikre sokan már nem is számítottak — Zsolt Bélára, Illyés Gyulára, József Attilára, Szimonidesz Lajosra — akiktől a rend és nyugalom bírósága kéri számon a kinyilatkoztatott lelkiismeretet. Még nem gyávultunk el egészen, mindössze annyi történt, hogy a régiek helyére újak kerülnek. A létszám megmarad."

Ugyancsak 1932-ben (szeptember 4 és 11 között) rendezte meg az Írók Gazdasági Egyesülete — az IGE — első kongresszusát, a Balatoni Íróhetet. Erről Mándy Teréz tudósít a *Korunk* októberi számában. Kisebb névsorolvasást tart a találkozó zömmel haladó szellemű íróinál. „Ott volt Kodolányi János, József Attila, Erdélyi József, akik anyagi helyzetük feljavítását várják az I. G. É.-től." A hivatalos ízű ünnepségek mellett volt néhány valós gondokat felvető előadás. Például Supka Gézáé, aki a *Literatura*ban közölt 16 kérdésre beérkezett válaszok alapján kimutatta 109 író és kutató kereseti viszonyait, lakáskörülményeit, irodalompolitikai nézeteit és így tovább. A Balatoni Íróhét utáncsak az a kérdés:

„. . . hogyan realizálódik az Í. G. E.? — Annak az osztálynak a szolgálatába lép-e, amely ezer pengőket és balatoni telkeket juttatott neki vagy keresztül viszi azt, ami szinte lehetetlen: az anyagi támogatás ellenére függetleníteni tudja magát a tőke-érdektől és realizálni tudja majd az annyit hangoztatott irodalmi szabadságot és függetlenséget."

*

1932 októberében jelent meg József Attila *Külvárosi éj* című verseskötete. „*Természetesen* a költő kiadásában" — reagál gúnyosan Danzinger Ferenc, a *Korunk* novemberi számában közölt bírálatában. Ez az a híres kritika, melynek már a címe is minősít: *József Attila, a szocializmus költője*. Danzinger Ferenc ma is elfogadható megállapításaiban elsőként teszi a „helyére" József Attilát!

„*József Attila* mindegyik kötete — írja — egy-egy állomása annak a fejlődésnek, amelyet a *Nem én kiáltok* tisztázatlan világnézetű és ezzel összefüggően kiforratlan művészi készségű alkotásaitól a költői technika fölényes alkalmazásáig és a harcos szocialista szemlélet bensőséges kiformálásig megfutott. A most megjelent *Külvárosi éj* c. kötete azonban nemcsak a költő egyéni fejlődésében bír jelentőséggel, hanem az egész újabbkori magyar költészet történetében fontos etappot jelent."

Danzinger elemzi a kapitalista termelési mód és a magyar költészet kapcsolatát, Csokonaitól József Attiláig. Az izmusok megjelenését költészetünkben „a polgári kultúra zsákutcába jutása"-ként értékeli s megállapítja, hogy divatjuk leáldozván, szabad teret teremtettek az új költészet számára.

„A forma szabadabb lehetőségei állanak rendelkezésére most már azoknak az új költőknek, akik a mai korszerű irodalmat testesítik meg. De fontosságában nagyobb lenne az eredmény, amelyet azok az új költők érhetnének el, akik a proletárság törekvései mellé állva az új társadalom alkotására elhivatott osztály konkrét vágyait feléreznék, költői módon kifejeznék és napi harcaiból is részt vállalnának." Ilyen költő József Attila, akinek költészete „. . . a lét aktuális feladatain át nyilvánítja az örök emberit. Mivel a történések az ő számára nem vak erők kaotikus játékaként jelennek meg, hanem oly fejlődés gyanánt, melynek irányát és egyes szakaszait marxista voltánál fogva hatalmas, vagy alig mutatkozó picike megnyilvánulásaiban is felbecsülni képes, anélkül, hogy költeményeinek alkotásában reflexiv agymunka zavaró hatásait pillanthatnók meg. Versei pontosan és minden

szempontból jellemzik azt a történeti fázist, amelyben létrejöttek és viszont a történelmi fázis határozza meg költeményeit. Így válhat József Attila erkölcsös költővé. A világot megismerve magának a történelmi korszaknak az igazságait is elismeri és önmagát a harcvonalba dobva levonja a konzekvenciát. Az erkölcsnél nem az igazság felismerése a döntő, hanem a vállalása. József Attila, amikor a belátott igazság oldalára bátran elkötelezi magát, abban a legjobb értelemben vett res publicaeben vesz részt amelytől való megtartózkodást a régi rómaiak halállal büntették. Ezért oldódhat fel a lét és tudat kettőssége József Attila költészetében. És valóban tudjuk, hogy e verseken kívül számos József Attila költemény terjed szájról-szájra, kézről-kézre a magyar ajkú proletárság között, versek, amelyek ha csupán munkásünnepélyeken, kiránduláskor csendülve is fel, népszerűbbé teszik költőjüket a hivatalos irodalom minden lektorának és kritikusának magasztalásánál." „József Attila költészetében — folytatja Danzinger — a szocializmusnak nemcsak harcos átérzése, hanem elmélete is, egészen a szabatos terminológiáig, megjelenik. És mennyire költőien! Ki hitte volna, hogy az egyes gúnyolódók »maró« próféciája a »rímekbe szedett Kapitalról« ilyen testet öltsön?" Állításai „bizonyítékaként" idézi és elemzi ezután a *Munkások*, a *Mondd, mit érlel . . .*, a *Bánat*, a *Külvárosi éj* és az *Eső* című verseket. E gondolatmenetből logikusan következik az értékelés: „Sokan az esztéta ideológusok közül általában a legkiválóbb költőnek tartják József Attilát. Mi hisszük és elvárjuk tőle, hogy a proletárság legkiválóbb költője legyen!"[17]

Hosszasan idéztem a *Külvárosi éj* Korunkban megjelent bírálatát. Köztudott, hogy ezekben az években a magyarországi marxista kritika mily mostohán bánt József Attilával. Előző kötetét sem fogadta üdvrivalgás, a *Külvárosi éj*t pedig szinte kivétel nélkül „félrehallották". Itt nem csupán Pákozdi Ferenc hírhedt *Társadalmi Szemle*-beli cikkére gondolok, hanem a költő írásait — problematikus, *Az egységfront körül* című vitacikkét is — közlő szocialista munkásszemle, az *Új Harcos* kritikájára. (1933 május.) Somodi László bírálata mindössze kilenc mondatból áll. „József Attila szocialista költő — kezdi írását —, kötetről kötetre egyre tudatosabban válik azzá." A következő öt mondatban átengedi magát a kötet hatásának és dicséri a *Mondd, mit érlel . . .* -t, a *Külvárosi éj*t és a *Munkások*at. Aztán jön a „levágás":

„J. A.-nak ez a könyve inkább versek sorozata, mint egységes kötet. Mindenesetre ebben a kötetben inkább csak 5—6 vers képviseli méltóan J. A.-t, a többi mintha csak ráadás lenne. Hiányzik belőlük az ideológiai összefüggés, némelyik csak verses játék, amelyben talán örömét leli a költő, de a szocialista olvasó semmiesetre sem."

Gaál Gábornak, a *Korunk* szerkesztőjének mindenesetre nem ez volt a véleménye, mert megjegyzés nélkül közölte Danzinger bírálatát, minden bizonnyal a kötet ismeretében; József Attila ugyanis dedikált példányt küldött a *Külvárosi éj*ből. (Az ajánlás a kötet címlapján: „*Gaál Gábornak szeretettel, József Attila. Budapest, 1932. október 19.*") A költő és a *Korunk* kapcsolatának — megjelent írásain túl — ritka dokumentumai közé tartozik Szántó Judithoz 1932. december 19-én írt levele. Idézem néhány sorát: „Ma befizettem 70 pen-

— [17] Érdekes megjegyzései vannak Agárdi Ferencnek írása visszhangjáról — negyedszázaddal később: „Sem Nagy Lajost, sem József Attilát nem ismerte el kellően a harmincas évek első felében a kritika. A polgári oldalról tanúsított ellenállást, elszigetelést és elhallgatást büszkén könyvelték el. De saját elvtársaiknak, fegyvertársaiknak közönye, sőt egyesek ellenséges megnyilvánulásai, szíven találták őket. Ezt ugyan férfiasan titkolták, de vérző szívükre balzsamként hatottak a baráti dícséretek. És amikor 1932 októberében [helyesen: novemberében — T. J.] József Attilát a szocializmus nagy költőjének méltattam az erdélyi *Korunk*nak beküldött cikkemben, Nagy Lajos is elismerően szorongatta a kezemet." (Agárdi Ferenc: *Nagy Lajos és József Attila. József Attila Emlékkönyv.* Bp. 1957. *Szépirodalmi.* 274.)

gőt a csekkszámlámra, ez az írógépre kell. Te úgyis kapsz még 5 pengőt a Korunktól s addig talán a Népszava is esedékes lesz. [. . .] Ha jössz, hozd magaddal Illyés és Erdélyi verseit, valamint az új Korunkat."[18]

*

1933 márciusában József Attila levelet kap Gaál Gábortól:

„Kedves Kollégám, ajánlott lev. lapon jelentkezem, miután a régebben írt egyszerű lev. lapjaimra nem reagált. Verseket, fordításokat, cikket kértem azokon, s verseket, fordításokat, cikket kérek ezen is. Hozzátéve még, hogy hajlandó volnék önnek négy-öt Korunk-számon keresztül megjelent verseit összegyűjtve különlenyomatként, kötetben tehát, közép minőségű papíron kiadni — honoráriumképpen akár ezer példányban is, ha a füzet nem több négy ívnél. — Kérem mielőbbi válaszát. Nagyon sokszor üdvözlöm: Gaál Gábor"

A levelet március 11-én írta a *Korunk* szerkesztője, aki hasonló ajánlatot több munkatársának, így Mihályi Ödönnek[19] és Illyés Gyulának is tett. Utóbbi *Hősökről beszélek* című elbeszélő költeménye éppen 1933 elején jelent meg 1100 példányban a *Korunk* kiadásában. Sajnos, József Attila válasza nem maradt meg, amint Gaál Gábor József Attilához írt többi levele is elveszett.[20] A nyomatékos felszólítás mégsem volt eredménytelen: a *Korunk* 1933. évi számaiban József Attilának öt műfordítása és négy költeménye olvasható. Először az áprilisi szám közli négy műfordítását, *Cseh költők* címen (Petr Berzuč: *A bányász*, Jiří Wolkeř: *Arc az üveg mögött*, Josef Hora: *Szívem testvére az idő* és Jaroslav Bednář: *Molodecsnó)*. Ezt követte a júniusi számban a *Tidmann úr* című ó-dán népballada, amelyet Friedrich Engels német fordításából magyarított a költő. A júliusi—augusztusi nyári szám három eredeti József Attila-verset közöl. Első az *Elégia*, második az *Óda*, későbbi címén *A város peremén* s a harmadik az *Egy kisgyerek sír*. A *Korunk* következő József Attila verse *A tőkések hasznáról*, mely a szeptemberi számban jelent meg a *Mai magyar költők* című rovatban (Mária Béla: *Ars poetica* és Gereblyés László: *Liquidátorok* című versei között).

*

Nem lenne teljes a *Korunk* és József Attila kapcsolatáról rajzolt kép, ha nem szólnék egy különös pamflet-regényről, Remenyik Zsigmond: *Költő és a valóság* című művéről. Remenyik ebben a *Korunk*-ban folytatásokban közölt művében torzképet rajzol József Attiláról. (A regényről már 1938-ban így nyilatkozott Szántó Judit: [Remenyik Zsigmond] „. . . *megboldogult Attila életében regényt írt, amelyben Attilát és engem gúnyol ki.* »A költő és a valóság« a regény címe." [In: József Attila özvegye felel Remenyik Zsigmond cáfolatára. — Társadal-

[18] A levélben említett öt pengő bizonyára a decemberi számban megjelent *Invokáció* című vers honoráriuma. *(József Attila Válogatott levelezése* 288.)

[19] Gaál Gábor — Mihályi Ödönhöz, Kolozsvár, 1929. február 21. „. . . A paraszt-cikkekre vonatkozólag szeretném megjegyezni, hogy nekem a téma nagyon jó. Szeretném azonban arra kérni, hogy őrizze meg, illetve törekedjék továbbra is a konkrét szociológiai hangra. A szedést félre tudom tenni s így semmi akadálya annak, hogy egy szép füzetet csináljunk belőle." (Kiadatlan levél a Petőfi Irodalmi Múzeumban.) Mihályi Ödön: *Az új parasztért* című írása a *Korunk* 1929 áprilisi számában jelent meg. Folytatása a szerző halála miatt elmaradt. Vö. 4. jegyzet.

[20] A Gaál Gáborhoz írott levelek nagyrésze kiadatlan, de Gál Anna szíves írásbeli közléséből tudom, hogy József Attila levelei elkallódtak.

munk, 1938. március 11.] Vö.: Vértes György: József Attila és az illegális kommunista párt. Bp. 1964. Magvető. 147. l. Mindkét forrás csak említi, de nem igazolja, hogy a *Költő és a valóság* József Attiláról szól.) Hogy megértsük — vagy legalább megpróbáljuk megérteni — Remenyik szatírájának születését, meg kell ismernünk József Attila és Remenyik Zsigmond barátságának történetét. Remenyik Zsigmond Dél-Amerikában töltött évei után 1927-ben baloldali íróként saját folyóiratot indított, *Új Föld* címen. Ekkoriban kezdte írni *Bolhacirkusz* című regényét, mely csak 1932-ben jelent meg, az író saját kiadásában. A címlap túloldalán ugyan a *Valóság*ot, József Attila folyóiratát tünteti fel kiadóként, de ez inkább csak baráti gesztus volt József Attilához, akinek folyóiratába éppen könyvének kiadásáról írt szatírát *(Klasszikusok küzdelmei avagy: Hogyan vigyáz a légy arra, hogy meg ne dögöljék)*.

Nem tudjuk, mikor ismerkedett meg József Attila és Remenyik Zsigmond. 1931-ben, Remenyik nősülése és Budapestre költözése után mindenesetre gyakori vendég volt egymásnál a két házaspár: Remenyik Zsigmond és felesége, valamint József Attila és Szántó Judit. Erről Remenyik Zsigmondné szíves szóbeli közléséből tudok, mert Remenyik Zsigmond sajnos nem írta meg József Attilával való kapcsolata történetét. Az egymásnál való vendégeskedésnek egy csúnya pletyka vetett véget 1933 elején. A két író barátsága ezután hosszú évekre fellazult, de végképp sohase szűnt meg; a *Szép Szó* éveiben pedig ismét felerősödött. Mindenesetre az asszonyok közötti viszály is belejátszhatott abba, hogy Remenyik József Attilát választotta modellül a *Költő és a valóság* csetlőbotló, ügyefogyott, szörnyeteg-feleségű, bárgyú klapanciákat írogató és a gazdagoknak meg a véderőnek eredménytelenül felkínálkozó figurájához.

A regény hét folytatásban jelent meg a *Korunk*ban 1933 októberétől 1934 áprilisáig, *Li-Fu-szun gazda és cselédei* címen.[21] A színhely Peru, a főhős pedig Louis, a félszeg, kínai származású költő. A Gazda a rothadó kapitalizmust testesíti meg, minden undokságával. Louis időnként verset ír, így például megírja a kerekorrú disznókról szóló költeményt, mely így kezdődik: „Az én kondám olyan konda, orrán nő a bolondgomba". Első pillantásra látjuk, hogy József Attila *A kanász* című, a *Külvárosi éj*-ből ismerős verse kezdősorainak parafrázisát olvastuk. („Az én falkám olyan falka, / ondolálva van a farka.") Louis következő klapanciája — „Elefánt vagyok, jámbor és szegény, hűvös és bölcs vizeket iszom én."[22] — jelenidőbe áttett idézet a *Medáliák*ból.

A *Korunk* 1934 októberi számában Gaál Gábor az alábbi jegyzetet írja: „A Korunk olvasói közül a jobbindulatúak nyilván ismerik a lap hasábjain nem régiben megjelent Li-Fu-szun gazda és cselédei című regényt. Ez írásmű közlése közben és közlése után olyannyira bővült, míg végre kötet lett belőle, mely e hó folyamán *Költő és a valóság* címen hagyja el a sajtót."[23] E bejelentés után közli a

[21] Gaál Gábor eredetileg a *Korunk* mellékleteként akarta közölni s az összefűzött részekből könyv kerekedett volna. 1933. július 24-i és augusztus 9-i levelében ír erről. Utóbbi levélben részletes tanácsokat ad Remenyiknek a könyv átdolgozására, megkurtítására.

[22] *Korunk* 1934. február. 111. l. Remenyik a *Költő és a valóság* (Bp. 1935, *Pantheon)* című kötetében jobban álcázza a József Attila-idézetet: „Elefántocska vagyok én, rózsaszínű elefánt, / Fölemelem az ormányom, hogyha valaki megbánt." (103. l.)

[23] *Korunk* 1934. október. 713. A *Költő és a valóság*ot maga Gaál Gábor szándékozott a *Korunk*ban ismertetni. 1935. szeptember 16-án írja Remenyiknek: „Könyvét várom. Írni fogok róla." Október 2-án: „Megkaptam új regénye példányát. Jó a címlap. Köszönöm. Könyvével novemberi számban feltétlenül foglalkozom. Erre hogy úgy mondjam, mérget vehet." November 7-én: „Könyvéről, amint a kivágásból látja, Jámbor Ferenc írt a lapban." [Jámbor Ferenc] j. f.: *A költő és a valóság*, *Korunk*, 1935. 892—893. l.

regény újabb fejezeteit. Érdemes a címváltozáson eltűnődni. A *Költő és a valóság* József Attila folyóiratára, a *Valóság*-ra, közelebbről pedig *Egyéniség és valóság* című tanulmányára utal.[24] A megjelent könyv néhány fejezetcíme pedig József Attila életére: „Szerelmes verset írok, de nem a feleségemhez", „Mérget iszik a feleségem, de nem pusztul bele", „Lasar, a nagyorrú földbérlő" és végül „A bohémiai konzul Straja, az éhenkórász költők pártfogója". (Lasar = Lázár Vilmos, József Attila és Remenyik barátja. a bohémiai konzul pedig Anton Straka, a költő cseh fordításainak bábája.)

A *Korunk*ból az is kiderül, hogy Remenyik eredetileg nem szándékozott pamfletet írni József Attiláról. A regény legkorábbi részlete a *Lu-Den-szi, az együgyű óriás* című elbeszélés a *Korunk* 1932 áprilisi számában jelent meg. A *Költő és a valóság*-ban csaknem szóról szóra ezt a történetet olvashatjuk — élesen Louis ellenes kicsengéssel. Louis, a bárgyú költő, ugyanis elárulja a véderőnek a fogságból megszökött Lu-Den-szi tartózkodási helyét. Azt hiszem, nem kell tovább bizonyítanom, hogy a *Költő és a valóság* a kulcsregényhez közel álló szatíra. Lu-Den-szi a *Korunk* Kína-szakértőjének, Danzinger Ferencnek vonásait viseli,[25] Louis pedig József Attiláét. Utóbbit ebben az időben sokan a munkásmozgalom árulójának tartották.[26]

*

A *Korunk* és magyarországi munkatársai kapcsolata 1934-ben kezdett meglazulni; bizonyára a lap magyarországi terjesztésének lehetetlenné tétele miatt.

Gaál Gábor a betiltás ellenére sem akarta elveszteni lapja olvasóit és munkatársait. Az elmaradozó szerzőket hűséges munkatársai bevonásával is sürgette. Ilyen levelet küldött 1934. június 11-én Remenyik Zsigmondnak, melyben a következőt kéri: „József Attilának egy csomószor írtam, főleg vers-kéziratért. Kérem, József Attilát ebben a vonatkozásban szuggerálni." Nem tudjuk, valóban „szuggerálta"-e Remenyik József Attilát; mindenesetre a *Korunk* július—augusztusi számában megjelentek József Attila újabb műfordításai *Mai román költők* címen.[27] Aron Cotruș-tól egyszerre négy költeményt is lefordított a költő *(A bányász, Gyárban, Ion Codru, Magányos fa)*. Lefordította továbbá Radu Gyr *Mészárszékek* és Ovid Densunianu *Hol a földes dülő . . .* című verseit.

Aron Cotruș a *Korunk* talán legtöbbet fordított kortárs román költője. József Attila mellett Salamon Ernő, Szemlér Ferenc és Kibédi Sándor is magyarította. A román állampolgárságú Kibédi Sándor, aki a Nansen-útlevéllel rendelkező Gaál Gábor mellett a *Korunk* névleges felelős szerkesztője volt, egy kis kötetet is megjelentetett 1935-ben Cotruș-fordításaiból, a *Korunk* kiadásában. Kibédi kötetén meglátszik, hogy ismerte József Attila fordításait és — verseit. Egyik

[24] Még egy lehetséges „címátvételről" tudok. Fábry Zoltán: *A költő és a valóság* című tanulmánya a *Korunk* 1931 márciusi számában „a koncentrált vöröst", tehát az aktuális kommunista elkötelezettséget kutatja kortárs költőink verseiben (193—202. l.).

[25] A regény egyik kéziratos példányát, mely még a *Li-Fu-szun gazda és cselédei* címet viseli, Danzinger Ferencnek ajánlotta a szerző. OSZK, Fond 109.

[26] Erről lásd Szabolcsi Miklós: *József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez. Kritika* 1965. november. 11—20. „Valószínűnek látszik — írja Szabolcsi —, hogy ez időből (1933 nyara — T. J.) — vagy néhány hónappal későbbről, 1933 végéről, 1934 elejéről — származhatik az a talán a budapesti pártszervezettől származó utasítás több elvtársnak, hogy József Attila nem tagja a pártnak, meg kell vele szakítani a kapcsolatot." (16. l.)

[27] Ahogy cseh fordítását A. Straka, úgy román fordításait Moise Balta, a román követség sajtóattaséja inspirálta.

fordításának már a címe is — *Nincsen apám, sem anyám* — József Attilára utal.

Eredeti költeményt is közöl 1934-ben a *Korunk* József Attilától. A decemberi számban olvasható a költő *Vigasz* című verse, mely korábban a *Népszava* 1933. október 31-i számában jelent meg. Ezzel be is fejeződik József Attila aktív szereplése a *Korunk*ban.

Természetesen ezután is gyakran jelentek meg munkásságával, köteteivel és a *Szép Szó*val foglalkozó írások. Az 1934 szeptemberi *Korunk*-számban egy vitacikkben merül fel József Attila neve — pozitív példaként. A Fülöp Ernő álnéven író Fejtő Ferenc vitatkozik Békés Istvánnal, aki dícséri Perneki Mihály proletárköltő új kötetét, bár Perneki versei megformálására nem sok gondot fordított. Fejtő védelmébe veszi a „remekoldalakat" és József Attilára hivatkozik, a mestersége fogásait tökéletesen ismerő és alkalmazó művészre *(A mű-e vagy a hatás?)*.

Fejtő Ferencnek hamarosan alkalma nyílt véleménye árnyaltabb kifejtésére, ugyanis a *Medvetánc* című gyűjteményes József Attila-kötetről ő írt a *Korunk* 1935 februári számában. A részletes, alapos elemzés már terjedelmében is méltó a pályája zenitjén visszanéző költőhöz. Ismerteti a költő változatos életét, mely a „proletárokéval vetekszik"; a korai versek kapcsán megvizsgálja József Attila és Ady Endre kapcsolatát, az Ady-hatást és ennek leküzdését; elemzi Istenverseit, majd szerelmes-költeményeit veszi bonckés alá; végül a költő proletárverseiről szól: „József megtette az utat a csavargó anarchizmustól a szocialista eszme tudatos vállalásáig, de jóízlése megakadályozta abban, hogy költő tollát, sok szocialista költő példájára, a vezércikkíró tollával cserélje föl." Az elismerés szavai után hiányérzetét is közli a bíráló: a *Munkások* és a *Korunk*ban közölt *Óda (A város peremén)* például teljesebbé tenné a kötetet. Tanulmánya végén nyugodt hangon szót ejt a költő körül kialakult visszás jelenségekről:

„József figyelmeztet, hogy az emberségért és az emberségre megy a játék. Költészetén át »egy megszerkesztett, szép, szilárd jövő« távoli sugara vetődik lelkünkre. S hiába folyik ellene a tehetségtelenek hadjárata minden oldalon s hiába igyekeztek többen — ezt meg kell végre mondanunk — József Attilától elhidegíteni a munkásság egy részét. És hiába reagált erre József sértett és gyermekded bosszúval —, tudjuk nagyon jól és ő is tudja, hogy József a dolgozók és haladó intellektuelek osztatlan táborának költője, értjük és szeretjük, betéve tudjuk és szavaljuk, mindenki ellenére és sokszor önmaga ellenére is."[28]

Fejtő Ferenc kitűnő tanulmánya kiszorított egy másik kritikát a *Medvetánc*ról, a Veres Péterét. Veres Péter 1935 elején többször is reklamálta beküldött írását,[29] míg végre májusban visszakapta, Gaál Gábor következő megjegyzésé-

[28] Vö.: 1/g jegyzettel. A Fejtő írása végén vázolt konfliktust elemzi Remenyik Zsigmond is *A józan ész kritikája* című publicisztikájában: „Két malomkő közé került, amelyek egyikét a dolgozók tömege forgatja keservesen, másika a kapitalizmus jólfelfogott érdekében csikorog az előbbinél nem irigylésreméltóbb könnyedséggel. [. . .] Legjobb akarata mellett is képtelen magát azonosítani ama balga felfogással, hogy haladó regényt, drámát, vagy verset csupán a negyedik rend alacsony módon eszközölt elnyomatásának és azok okainak leleplezésével kapcsolatban lehet írni." Végül a „ . . . haladó szellemű művész azon veszi magát észre, hogy egyik oldalon gyanúsnak találtatik, másik oldalon pedig, mivel nem kielégítő a vágyálmokat igazoló romantikája és mert »nem mutat utat«, legjobb esetben csak »mitläuferként« csatlakozhatik a csupán pártpolitikailag gáncsnélküli, de művészileg elégtelen kollégái seregéhez." *(Korunk* 1935. március. 195—196.)

[29] „ . . . értesítést kérek a legutóbb küldött írásaimról, a József A. verseskötetéről írt kritikáról és a »Magánzárka« című novelláról." 1935; „Beküldött írásaimról is kérem, nyilatkozzon, egy kritika József A.-ról és egy elbeszélés. Ha a kritika elkésett, akkor esetleg

vel: „A József Attila-jegyzetet nem használtam, mert nagyobb terjedelmű tanulmány jelent meg a beküldés idejében József Attiláról a lapban." (1935. május 18.) Tudomásom szerint írása végülis seholsem jelent meg. Ezt maga Veres Péter is fájlalja egy későbbi tanulmányában:

„Én József Attilát elég korán megismertem és felismertem, de soha sem írhattam és soha se beszélhettem róla. Nem oka senki, egyszerűen távol éltem mindig és megelőztek mások, akik közelebb voltak hozzá. Még csak az az írásom se jelenhetett meg, amelyet a versei felszabadító hatásáról írtam."[30]

Kár, hogy ez az írás — úgy tűnik: végképp — elveszett; annál is inkább, mivel Fejtőnek a *Korunk*ban közölt *Medvetánc*-recenziójával egyidőben a *Szocializmus*ban is tanulmánya jelent meg József Attila válogatott verseiről.

*

A *Korunk* következő, 1935 márciusi számában is olvashatunk József Attiláról; ezúttal *Az öngyilkos* című, Kultsár István és Székely Béla szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet ismertető Korvin Sándor (Magyar könyv az öngyilkosságról) említi József Attila „novellettjét". Újvári Lászlónak ebben az időben írt polémiáiban gyakran találkozunk József Attila nevével. Így a Vas István *Válasz*-beli cikkével — *Levél egy szocialistához* — vitatkozó írásában (A mai magyar reformizmus természetrajzához — 1935 május) azt olvassuk a költőről, hogy „. . . aligha ingatagabb proletárszeretetében, mint Erdélyi amaz érzésében, amellyel a parasztsághoz kapcsolódik." A következő hónapban, 1935 júniusában az Új Szellemi Frontot bírálja a *Korunk*ban. Felülről jövő, fasiszta jellegű szellemi mozgalomnak minősíti a „magyar narodnikok" és a kormány szövetségét. A mozgalmat szervező Zilahy Lajost azonban védelmébe veszi a „polgári szabadelvű *Ignotus Pál*"-lal és a „szocialista *József Attilá*"-val szemben is. Ugyanő 1936 januárjában bírálja a Budapesten kiadott *Korunk* című költői antológiát *(Nagytakarítás egy anthológia körül)*. A tizenkét fiatal költőt bemutató kötetnek már a címe is kifogásolható, mert nem a *Korunk*at — a folyóiratot — képviselik; bár többen a lap egykori munkatársai (Radnóti Miklós, Vas István, Forgács Antal, Kis Ferenc, Zelk Zoltán — utóbbi kettő „hozzánk nem idegen"). Újvári vitatkozik a könyv bevezetőjét író Fejtő Ferenccel és az antológia összeállítóival, Dénes Bélával és Radnóti Miklóssal, akik — szerinte helytelenül — a harminc évesnél fiatalabb „harmadik nemzedék" költőinek verseiből válogattak: a korhatárt „Nyilván azért kellett oly rövidre fogni, mert a 'második nemzedék', amelybe Illyés Gyulát, József Attilát, Szabó Lőrincet és a többieket számítják, még távolról sem érte el a negyvenet."

*

1936 márciusától ismét folyóiratot szerkeszt József Attila. Felelős szerkesztő lesz a *Valóság*nál jóval hosszabb életű *Szép Szó*nál; Ignotus Pállal, majd a társszerkesztőként dolgozó Fejtő Ferenccel. A *Korunk* üdvözli az új magyar folyó-

majd a Gondolatban vagy a most meginduló pozsonyi 'Ár ellen'-ben próbálom meg." Balmazújváros, 1935. február 19. A leveleket Czine Mihály közölte az *Új Írás* 1976. áprilisi számában (110–111.).

[30] Veres Péter: *József Attila. Kelet Népe* 1942. május 1. 6. l.

iratot, bár Gaál Gábor kezdettől tudja, hogy megfogyatkozott számú magyarországi munkatársai kéziratain a *Szép Szó*val is osztoznia kell.[31]

Először Méliusz József ismerteti a *Szép Szót* és a „valódi realizmus jegyében" megújuló *Gondolat*ot a *Korunk* 1936 júniusi számában. „A Cserépfalvi könyvkiadó kiadásában megjelenő Szép Szót — írja — Ignotus Pál és József Attila jegyzik, mellettük Fejtő Ferenc, Déry Tibor, Hevesi András, Németh Andor stb. dolgoznak s ez az összetétel máris utal a lap 'városi' jellegére, mintegy az új népiesség ellenpólusaként. Ignotus Pállal szemben, aki az »új liberalizmus« jogaira hivatkozva áll ki, a többi vezető munkatársak — kevés kivétellel — megjárták már a marxizmus öbleit is. Ignotusszal a szabadság és a demokratikus humanizmus követeléseiben valamennyien találkoznak." Méliusz végül, a *Szép Szó* „irányáról" szólva, idézi József Attila programadó szerkesztői üzenetének néhány sorát:

„Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hírünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot."

A *Korunk* következő, július—augusztusi számában Remenyik Zsigmond ismerteti a *Szép Szó* első tematikus számát *(Mai magyarok régi magyarokról)*. Véleményét így összegezi: „*Babits* Széchenyi arcképe, *József Attila* bevezető Ódája *(A Dunánál* — T. J.) és *Málnási Ödön* Werbőczije adják meg a kötet jelentőségét." Érdemes megjegyeznünk, hogy Gaál Gábor — levelezése tanúsítja — Remenyik jegyzetét csak hosszas habozás után közölte, mivel a *Szép Szó* egyáltalán nem foglalkozott a *Korunk*kal.

A *Korunk* említett nyári számában Méliusz József is leírja József Attila nevét, *Négy verseskönyv*ről szóló bírálatában:

„A Nyugat költői között serdült Berda József utolsó kötetében *(Indulat*, Magyar Téka kiadása Szeged), egyenletes ritmusba kötött verseiben már a József Attilánál is ösmert gamines, fölényes hangot üti meg, mely a világirodalomban Villon óta minden ellentmondásokkal fűtött kor költőiben feltámad. De míg József Attilánál ez a személyes gyökerű hang a líra'ságban oldódik egyénivé, addig Berda József kemény, szinte németes tudatossággal támasztja alá költői magatartását hedonista árnyalatú anyagelvűségével."

Méliusz felfigyelt József Attila és Berda József hangvételének bizonyos párhuzamaira. A *Korunk* 1937 áprilisi számában Kováts József már József Attila közvetlen hatását fedezi fel Kiss Jenő egyik versében *(Külvárosban)*. Sándor László a márciusi számban „legjelesebb fiatal költőink" egyikeként említi József Attilát, az Anton Straka által összeállított *Cseh és szlovák költők antológiájá*ról szólva. Ugyancsak Sándor László — aki ekkoriban a *Korunk* csehszlovákiai kiadóhivatalának vezetője — az 1937 júniusi számban Emil Boleslav Lukáč magyar költőket szlovákul megszólaltató versfordításait bírálva megjegyzi, hogy a fordító „. . . nyilván merőben esztétikai szempontok szerint válogatta

[31] Az új folyóirat „elvonó" hatását jól érzékeltetik Gaál Gábor Remenyikhez írt levelei: „Érdekelne egy hosszabb levele az ottani lapviszonyokról. Mi van a Gondolattal? Szép Szóval? Hogy' élnek? Hogy' prosperálnak? Gyönyörűségesebb-e azokat csinálni, mint a Korunkat? Nagyon lekötelezne, ha ezekre vonatkozólag mielőbb írna." (1937. február 17.) „Különben pedig szemrehányást teszek Önnek és minden pesti embernek, aki valaha írt vagy írni akart a Korunkban. [. . .] Amiért ülök itt, egyedül, reménytelenül, és könyörgök, mint egy javasasszony a beteg, jó kéziratokban mindinkább szűkölködő Korunk felett."

össze a verseket. Az úgynevezett harcos versek nem kaptak képviseletet a kötetben. [. . .] Jellemző, hogy például József Attila, Kassák Lajos, Déry Tibor, de még csak Illyés Gyula vagy Fodor József sem kapott helyet a fordítások között." E bírálat mai olvasója felfigyelhet a *Korunk* Kassákkal kapcsolatos szemléletváltására is.

1936 karácsonyára megjelenik József Attila — életében utolsó — versesköte-te, a *Nagyon fáj*. A csupa nagy verset, köztük a „szocialista ódát" tartalmazó, díszes kiállítású könyvről Remenyik Zsigmond ír a *Korunk*-ban (1937 februári szám). A *Korunk*, talán sikerült bizonyítanom, mindvégig a nagy teljesítménynek kijáró elismerés hangján szólt József Attila verseiről. Ebbe a sorozatba méltón illeszkedik Remenyik Zsigmond írása. A tanulmány mindent összegező utolsó bekezdését teljes egészében idézem:

„Szeretem töredékeknek, kísérleteknek látni nagy költők és nagy írók munkásságát, töredékeknek egy alakuló és változó, formálódó és formáló világ egységében, kísérleteknek pedig a világ és saját személyünk ellentmondásainak kiegyensúlyozásában. Ez a legtöbb, amit költő és író elérhet, ha méltó felelősséggel jegyzi és állja kísérleteit. A költő alakítja a világot versein és prózáin át, miközben alkít, ő maga is formálódik és átalakul. A mű előre és visszahat, nem csupán egy világ változásaira és titkaira figyelmeztet, de formálja a költő személyét is. A költészet kötelez, elhangozhatik-e ennél nagyobb elismerés József Attila költészetével kapcsolatban tehát, mint az, hogy az ő töredékei is belékapcsolhatók e változó világ anyagi és szellemi zűrzavarába. »A költő — ajkán csörömpöl a szó, de ő (az adott világ varázsainak mérnöke), tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát.« Valóban, egy világot építeni és törvényerőre emelni annak zűrzavarát, költőhöz méltó küldetés, különösen egy korban, amelyben mindenki nyög, mindenki sír és jajong ezen a világon. A paraszt az ellopott kenyérért, a kereskedő a kicsiny és veszélyeztetett haszonért, a ravasz csecsemő, hogy sajnáltassa magát, akadhatna-e bárki is, akit fel ne rázna a költő sűrített jajongása? Kiváltképp ha a költő — mint ezt József Attila is teszi —, a világ keretein belül a hamu alatt alvó szabadságért, az emberi méltóság nevében az elveszett szabadságon kívül egy rossz rend és a megfélemlített ösztönök állapota miatt is jajong. Akinek füle van, az hallja, akinek torka, az továbbadja ezt a jajgatást, méltón ehhez a nagy költőhöz, ki saját sorsában, kényszeredett állapotában és egy emberségesebb világba vetett hitében is az egész emberiség sorsát, kényszeredett állapotát és assan növekvő hitét regisztrálja."

*

1937. október 13-án Fábry Zoltán levelet ír Remenyik Zsigmondnak.[32] A *Korunk* szlovenszkói szerkesztőségének és kiadóhivatalának bélyegzőjével ellátott levél így kezdődik:

„Kedves Remenyik Zsigmond, a tehetetlenség suta érzésével üdvözlöm Szlovenszkón, Ignotus Pállal és József Attilával meg a többiekkel együtt. Az anyagi tehetetlenség nem engedi, hogy kimozduljak innen és kezet szoríthassak azokkal, akikkel évek óta összeköt a közös sors. Nem láthatom Remenyiket és József Attilát, akikkel levelezésben rég barátok vagyunk; köszöntöttük, biztattuk egymást és most amikor mindkét oldalon érni kezdenek a gyümölcsök én mégis a lekötöttség a fel-nem-szabadultság érzéseivel kezdem."

A további sorokból kiderül, hogy — mint önmagát nevezi — „a stószi remete" segítséget, „kézszorítást, szolidaritás-gesztust, hangot, tükrözést koldul, hogy látva lássák".

[32] Fábry Zoltán kiadatlan levelének — PIM — V. 2172/75 — néhány sorát közölte E. Nagy Sándor: *Remenyik Zsigmond*. Bp. 1973. Akadémiai K. 73. l.

„E napokban jelent meg új könyvem »Fegyver s vitéz ellen« címmel. Elküldettem a címére, csakúgy, mint az Ignotus Páléra, Fejtőére, József Attiláéra. Nem tudom megkapták-e [. . .] Ha nem kapták meg, kérem írják meg, hogy pótolhassam. De ha megkapták, kérem olvassák el és tegyenek róla, hogy ezek a szavak visszhangot kapjanak. Ez nem könyv, aki könyvet lát benne, az nem látta meg."

1937 októberében József Attila már súlyos beteg. Az öntudata „utolsó morzsáit rágó" költőt a Siesta szanatóriumban ápolják, s hamarosan utolsó útjára indul, Balatonszárszóra. Fábry Zoltán könyvéről így már nem írhatott, de Remenyik igen; ismertette is Fábry háborúellenes kötetét a *Szép Szó*ban.

*

A *Szép Szó*ról ebben az időben nem volt jó véleménnnyel a *Korunk* szerkesztője. Remenyikhez 1937. november 16-án írt, sokat idézett levelében ennek hangot is adott. Remenyik válaszában azután a József Attila-dráma utolsó felvonására való utalással találkozunk:

„Jegyzést (nevének szerkesztőként való feltüntetését — T. J.), dacára szépszóék szinte már kellemetlen szorításának és lelkiismeretre ható kapacitálásainak, mégsem fogadom el, bár tudom, mi lesz a következménye, cserbenhagyást emlegetnek már így is, hát még végső válaszom esetén mit fognak emlegetni, nem értik meg, hogy semmi kedvem megtébolyodott szerkesztők rangsorába lépni, amidőn mint egyszerű munkatársként is jól éreztem magam szerkesztők viszonylagos normális állapotának idején."[33]

E levél megírása után mintegy két héttel a *Szép Szó* „megtébolyodott szerkesztője" (a *Korunk* egykori munkatársa), József Attila, a szárszói tehervonat alá vetette magát. Gaál Gábor a gyászhír vétele után gondoskodik a költő megfelelő búcsúztatásáról. Magyarországi munkatársai közül először Déry Tibornak ír, december 6-án:

„Kedves Barátom! Arra kérem — s kérdezem egyúttal —, nem volna-e kedve valami személyeset írni Attiláról a januári számban. Nem kritikát, nem »irodalomtörténetet« akarok, de eleven gyászbeszédet, hogy úgy mondjam, ennek a szörnyűségnek a mélyebb értelméről. Mert betegség ide, betegség oda, minden összefügg mindennel. Nagyon szeretném, ha maga írná meg . . . Tudom, hogy súlyosat írna. Tegye meg. De feltétlenül értesítsen: számíthatok-e a kéziratra. Az ünnepek miatt 20-ra kellene, persze honorárium ellenében. Még egyszer kérem: írja meg. Nagyon sokszor ölelem: Gaál Gábor."

A következő címzett Remenyik Zsigmond, — bár a december 10-én írt levél első mondata úgy is értelmezhető, mintha Remenyik már korábban is kapott volna ez ügyben levelet:

[33] Remenyik Zsigmond — Gaál Gábornak. Postabélyegző: 1937. november 19. A levelet közli: Gaál Gáborné: *Remenyik Zsigmond leveleiből. Korunk*, 1963. 265. l. Itt a dátum: nov. 16. valószínűleg rosszul olvasták a dátumot; Gaál Gábor november 16-i levelére minden bizonnyal 19-én válaszol Remenyik. Érdekes, hogy huszonhat évvel később Remenyik elfeledi, hogy — nem sokkal halála előtt — „megtébolyodott szerkesztőnek" nevezte József Attilát: „A Szép Szó szerkesztőiből és munkatársaiból összeverődött kis csoportunkban talán én voltam az egyetlen, aki nem hitt betegségében, míg a szerkesztőtársak és barátok már kétségbeesetten szemlélték ijesztő hanyatlását, leromlott testét szemlélve, és figyelve idegeinek és feldúlt lelkének minden megnyilvánulását." (Remenyik Zsigmond: *József Attila és a Szép Szó. Élet és Irodalom*, 1962. január 13. 7. l.)

„Kedves Barátom ! Bármennyire tiltakozik is a megterhelés ellen, feltétlenül engednie kell kérésemnek s a januári számban írnia kell Attiláról; személyeset, elevent, siratást és elégiumot, távlatosat és remenyikiest. Ezzel tartozik Neki, a Korunknak, önmagának, nekem. Két-három oldal elég; aktuális legyen, de időn felüli. 22-re, 23-ra küldje. Ha nem írja meg: minden átkom és keserűségem kíséri."[34]

Közben befutott Kolozsvárra Déry Tibor december 9-én írt válasza. Déry értesíti Gaál Gábort, hogy hamarosan küldi a búcsúcikket: „. . . a Szép Szó-nak amúgy is írok már Attiláról, minthogy ez csak jan. 20-án jelenik meg, maga gondolom hozhatja az elsejei számban. Nagyon megviselt a dolog." Gaál Gábor december 19-én már a befutott írást nyugtázza: „Nagyon köszönöm a szép cikket. (De ugye január elseje előtt nem jelenik meg máshol? A Szép Szó ti. kapható itt.")

Remenyik Zsigmond december 13-án írt levele is megérkezik: „kedves szerkesztőm, föltétlenül rendelkezésére állok, egy héten belül megkapja attila nekrológot, remélem érdekes lesz, aktuális, becsmérlő, vádló és lendületes. három vagy négy tételből fog állani, bár terjedelme nem lesz több, mint ahogy kívánta.[35]

December 20 körül a kéziratok megérkeztek — Remenyiké csak újabb sürgetésre —, sőt Méliusz Józseftől is kap egy nekrológot Gaál Gábor. Ezt azonban visszaküldi, helyette Méliusz megrendítő elégiája jelenik meg a *Korunk*ban.

Az 1938 januári *Korunk*ban (a megjelenés sorrendjében) a következő írások búcsúztatják József Attilát:

1. Faludy György: *József Attila emlékére* — (Vers.) 2. Déry Tibor: *József Attila* — (Próza.) 3. Méliusz József: *Vigaszt! Vigaszt!* — (Vers.) 4. Remenyik Zsigmond: *Költő és a valóság* — (Próza.) 5. Salamon Ernő: *Búcsú József Attilától* — (Vers.) 6. Brassai Viktor: *Befödhetetlen sírgödröd fölött* (József Attila emlékére) — (Vers.) 7. Berda József: *Meghalt* (József Attila emlékének) — (Vers.)

A búcsúztatók közül legnagyobb visszhangja Remenyik Zsigmond írásának volt — Budapesten is, Kolozsvárott is.[36] A nekrológ, mely már a címével is — *Költő és a valóság* — Remenyik József Attiláról írt regényére utal, tele van átokkal és bűntudattal: „Átok kísérte életét, kísérje hát átok mindenkiét és mindenét, aki és ami az ő életével roncsoló kapcsolatba került. (. . .) Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét így veszni és süllyedni hagyta." Az átok részletezésében önmagát sem kíméli, de a költő „föléje tülekedő" társairól és a nőkről is van néhány keresetlen szava. Ugyanis a nekrológ Szántó Judit-ellenes sorait — ismerősek az azonos című regényből — Gaál Gábor (vagy maga Remenyik) némileg tompította: többes számba téve át a *Szép Szó*ban kizárólagosan Juditra vonatkozó vádat: „A nők

[34] Remenyiket és Déryt egyidőben kérte fel a *Korunk* szerkesztője. Erről Gaál Gábor Méliuszhoz írt december 24-i leveléből értesülünk: „Mellékelten visszaküldön a József Attila-emlékbeszédet kizárólag azért, mert én még aznap, amikor Attila haláláról értesültem, élmény-cikkeket rendeltem Remenyiktől és Dérytől. Mind a kettőt meg is kaptam, úgyhogy több írást vele kapcsolatban a már rendelkezésre álló emlékverseken kívül nem közlök."

[35] Gaál Gáborné: I. h. 265. l. A dátum itt is hibásan közölve. A levél fénymásolatán jól látszik, hogy Remenyik eredetileg december 23-at írt, de a kettest „átütötte". A helyes dátum: 1937. dec. 13.

[36] Gaál Gábor még a Szép Szó megjelenése előtt jelzi Remenyiknek búcsúcikke erdélyi visszhangját: „. . . egymásután érkeznek hozzám hölgyek és urak dícsére ei és elragadtatásai megjelent J. A. cikkével kapcsolatban." (1938. január 13.)

— olvassuk az átkot a *Korunk*ban —, akik hosszú éveken át rombolták nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyítették hitét, a nyilvánosság előtt és maga előtt is sokszor megalázva, legyenek magtalanok, kódorogjanak uccákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ocsmány szájukból kihullott fogakkal, szavuknak eddig is kétes hitelét végleg elveszítve, kifolyt gonosz szemekkel." A nekrológ befejezésében magát a költőt is „megátkozza":

„Nagy költőtársunk is legyen átkozott, halálában éppúgy, mint életében volt, az értelembe és a jóságba vetett hite váljon semmivé egy gonosz kor ostoba kalapácsainak csapásai alatt. Tiszta emléke, amely él és élni hivatott, váljon legendává és elrettentő példaképpé, élete és munkái pedig váljanak vádló és soha szűnni nem akaró bizonyítékaivá ennek a lucskos, gonosz, sárban és ködben hentergő világnak."

Sugár Erzsébet már 1971-ben felfigyelt rá, hogy Remenyik Zsigmond átkait tulajdonképpen — Gaál Gábor sugallta: „Lélegzetvétel nélkül olvassuk végig Remenyik siratását. Felkavarja az embert, s csak a végén kap észbe, mint eresztett gyökeret a szerkesztő levelének egy odavetett vagy jól meggondolt (ki a megmondhatója?) mondata: »Ha nem írja meg, minden átkom és keserűségem kíséri«."[37] Ezt a megfigyelést csak alátámasztja Remenyik válaszlevelének néhány — már idézett — szava: „megkapja attila nekrológot, remélem érdekes lesz, aktuális, becsmérlő, vádló és lendületes."

A *Korunk* „József Attila emlékszáma" közli még *József Attila két román versfordítását*. Ion Vinea *Tél* című verse átvétel a *Szép Szó* 1936 májusi számából, Ilarie Voronca *Sokaság, te* című költeményének magyarítása viszont itt jelenik meg először. Utóbbi fordítását valószínűleg 1934-ben küldte József Attila a *Korunk*nak, amikor egyszerre hat román versfordítása jelent meg a július—augusztusi számban. Kár, hogy a költő életében nem közölték, mert a nagy beleérzéssel szinte József Attila-verssé formált költemény a fordítás idején — 1934 — a munkásmozgalommal való kapcsolatát elvesztő költő gondjainak is hangot ad. Egy szakaszát idézem:

Sokaság te, mint egy tenger visszafogadtál engem és tovalöktél,
magányosan úgy sajtolódtam beléd, mint szénbe a csillogás
s ráismertem a hajótöréstől mélyre hasított sávban
hangomra, mely egyre nagyobb hullámokat vet benned.

*

Az 1940 szeptemberében megszűnő *Korunk*ban több alkalommal történik még említés József Attiláról. Az 1938 áprilisi számban a Pap Gábor álnevet használó Becsky Andor kritikája olvasható egy versantológiáról:

„Faludy György — ifjú költő, bár verskutatásban öreg jeleskedő —, *Európai költők anthológiája* c. munkájában feledtetni akarja velünk József Attila halálát. Bevezető szavában maga is bevallja, hogy ez lehetetlen. Viszont az elszakadt láncszemet tőle telhetőleg összefogja és beugrik az üres helyre. Faludy elmondja, hogy ezt az anthológiát József Attilának kellett volna életre hívnia, ha nem következik be az, ami bekövetkezett. Ezért áldozza az egész könyvet a tragikus végű költő emlékének."

Az *Európai költők anthológiáját*[38] az a Cserépfalvi Imre adta ki, aki korábban megjelentette József Attila utolsó kötetét. Ugyanő kiadja a költő nővére, József Jolán könyvét is, az első József Attila-biográfiát. A készülő könyvből nyolc részletet közöl a *Korunk* 1939 decemberétől 1940 augusztusáig.

[37] Sugár Erzsébet: *Gaál Gábor és József Attila. A Hét* 1971. március 12. 4. l.
[38] Vö.: Tasi József: *József Attila és az Európai költők antológiája.* — MKSz. 1976/1—2. 149—155.

Egy hónappal a *Korunk* József Attila emlékszáma után Nagy István búcsúztatja a költőt „a külvárosi éjszakák alvói nevében" *(Az elsötétült „Külvárosi éj")*. Már korábban Remenyik, idézett búcsúcikkében, ironikusan hangot adott a József Attila számára oly fájdalmas ellentmondásnak: „A költő valóban a népért élt, majdnem természetes dolog tehát, hogy a költőt nem ismerte a nép." A proletársorsot belülről ismerő Nagy István írása magyarázatot keres erre az ellentmondásra.

„Be kell vallanom — írja —: néhány évvel ezelőtt nekem is nagyon idegen volt a verselése s a külvárosoknak ma is idegen, idegen éppen azért, mert a szegénységről verselt. Pedig szépen verselt — mondják a műértők —, s mi azt mondhatjuk: lehet, hogy szép volt, de a szegénységet ismételte. Már pedig mi irtózunk a szegénységtől, mert mi mindig csak azt éljük. Mi gyűlöljük a szegénységet, a külvárosi éjjeleket, mi csak muszájból és dühösen káromkodva tudunk a szegénységről beszélni. Közülünk sokan szégyelik és amennyit csak lehet, letagadnak a szegénységből. Nem egyszer hallottam tiltakozni külvárosi barátaimat, hagyjatok békén unalmas irka-firkáitokkal. Gyanúsak vagyunk nekik, ha szépíteni kezdjük előttük a szegénységet. Érzéketlenek, mert rájuk csak a gyilkos vonatkerék, a kötél, a bitó, az ökölcsapás, a Max Brand revolver durranásai, a cowboy hőstettei hatnak, amíg fel nem emeli a külvárost is valamilyen erő a költészet szépségeinek megértéséhez. Soraikból a mosónők fiaiból költők, írók nőnek ki, de ők nem mindig nőnek velük egyszerre." Ebből eredt a költő tragédiája. „Ő lehet azok közé tartozott, akik rögtön látni akarják a versei nyomán a sokak arcán felgyúló lelkesedést, a szépülést . . . Nem láthatta, hisz' legutolsó könyvéből is csak százötven példány fogyott el . . . A külváros nem is tudott róla s talán ez is arra késztette, hogy értéktelennek tartsa költészetét, szemben minden baráti dícsérettel. Úgy láthatta . . . népének nem kell, azon felül meg félnek a verseitől . . . Helyébe én is a vonat kerekei alá feküdnék, ha ilyen helyzetbe kerülnék . . . "

Nagy István szavai: nem csupán a munkásosztály „kései siratója", hanem — immár posztumusz — rehabilitálása is József Attilának. Tulajdonképpen ezzel zárul a *Korunk* és József Attila kapcsolata.

JÓZSEF TASI

La revue Korunk et Attila József

L'étude examine la relation de la revue marxiste excellente d'entre les deux guerres mondiales, intitulée *Korunk* (Notre Époque) et d'Attila József. Bien qu'elle ne trouve pas d'écrits inconnus d'Attila József dans les années de *Korunk* de 1926 à 1940, elle poursuit pourtant, d'année en année, de numéro en numéro, la relation de *Korunk* et d'Attila József.

C'est pour la première fois en novembre 1926, en connexion avec la présentation de la revue d'avant-garde de Hongrie, intitulée *Magyar Írás* (Écriture Hongroise) que la revue *Korunk* fait mention d'Attila József, par la suite, elle publie des critiques sur chacun de ses volumes publiés plus tard. Au commencement des années trente, dans la presse marxiste de Hongrie — en partie à la base d'une évaluation erronée de la revue *Sarló és Kalapács* (Faucille et Marteau) — Attila József reçoit des critiques aiguës. Gábor Gaál, le rédacteur de *Korunk*, n'entre pas dans le rang de ceux qui attaquent le poète, de plus, il commence à publier les études, les poèmes et les traductions d'Attila József qui ont une inspiration marxiste.

L'étude analyse en détail le roman-pamphlet de Zsigmond Remenyik, écrit sur Attila József, intitulé *Le poète et la réalité* qui parut pour la première fois dans la revue *Korunk*. Elle présente, à la base des volumes de correspondance et des mémoires récemment publiés et de la propre collection de l'auteur, les polémiques qui paraissaient dans *Korunk* avec Attila József et pour Attila József. Enfin, après évaluation de la relation de la revue *Szép Szó* (La Belle Parole), rédigée par Attila József et de la revue *Korunk*, elle analyse les écrits dans lesquels la revue prend congé d'Attila József.

KÖZLEMÉNYEK

400 éves francia levelek és könyvszámlák. Batthyány Boldizsár és Jean Aubry barátsága

Az itt közlésre kiszemelt kilenc levél, illetve könyvszámla egy nagyobb terjedelmű tanulmányom egysége. A zömében francia nyelven írt levelek attól a Jean Aubrytól valók, aki a 16. században közismert Wechel könyvkiadó cégnek, mondhatnám dinasztiának is, egyik jónevű tagja. Jóllehet frankfurti illetőségű volt, mégis legtöbbet Bécsben, Prágában tartózkodott. Különösen azóta, amióta a bécsi udvar fizetéses könyvbeszerzője lett. Ezért írja leveleinek végére eleinte „libraire françois", majd később „librarius aulicus". Ez a fémjelzés minket elsősorban azért érdekel, mert a francia humanista e megbízatása révén a lehető legszorosabb kapcsolatba került a bécsi humanista körrel, beleértve a bécsi udvarban tevékenykedő magyarországi urakat is. E kapcsolatnak egyik dokumentuma az a barátság, mely Jean Aubry és Batthyány Boldizsár között egy életen át tartott. Alighanem helyt álló az a következtetésem, hogy Batthyány már Párizsban hallott — vagy tán ismerte is — a hite miatt menekülni kényszerülő Wechel családot. Az mindenképpen bizonyított, hogy Wechelék párizsi házában lakott az ugyancsak üldözött Clusius. Hangsúlyozni kívánom a Wechel—Clusius—Aubry—Batthyány kapcsolat közötti reális összefüggéseket, melyeknek betetőzése épp abban domborodik ki, hogy a Németújvárról Nyugatra távozó, Bécsben sem „grata persona" Clusiust Jean Aubry fogadta be, sőt frankfurti lakáson kívül, kertet is vásárolt számára.[1] Aubry tehát nem csak könyvügynöke volt Batthyány Boldizsárnak, hanem hitsorsosa, barátja is, aki az itt közölt levelek tanúsága szerint főúri barátját a legfrissebb hírekről informálta. Mindenek felett könyvtörténeti vonatkozásban rejt számos adatot ez a levelezés.

Leltárak, végrendeletek, peres ügyek aktái révén nem egy humanistánk könyvtáráról tud a szakirodalom. Ezeknek is igen nagy értékük van, de a legritkább esetben adnak számot egy-egy könyvtár születésének körülményeiről, a könyvtárgyarapítás elvi és gyakorlati kivitelezéséről, koncepciójáról. Ami pedig a könyvek árát illeti, legtöbbször hazai vagy provinciális jellegüknél fogva nem nyújtanak összehasonlítási alapot a nemzetközi könyvpiaccal.

A még rendelkezésünkre álló, egyéb könyvkereskedőtől származó számláktól függetlenül, vagyis önmagában ez a kilenc könyvjegyzék és levél is perdöntő abból a szempontból, hogy Batthyány Boldizsár tudatosan, tervszerűen és a korabeli „könyvtártudomány" igényeinek megfelelően látott hozzá a németújvári bibliotéka megteremtéséhez. Eleve megdől az a feltevés, hogy Boldizsár könyvtárának legnagyobb részét őseitől örökölte vagy szekularizációs, jogtalan rekvirálások alkalmával, óriási kiterjedésű bir-

[1] A Wechel, illetve Aubry és Clusius egykori párizsi, majd később frankfurti barátságáról a *Wechel könyvkiadó cég magyarországi kapcsolatai* című tanulmányomban külön tárgyalok (Kézirat). Vö.: Friedrich Wilhelm Tobias HUNGER: *Charles de L'Escluse (Carolus Clusius 1526—1609)* 29., 134., 169—171.

tokain található kolostorok kifosztásával szerezte volna. A Batthyány-Missilisek mindezt apja számlájára írják.[2] Boldizsárt nem elégítette volna ki ez a fajta „könyvtárgyarapítás". Előre összeállított katalogusokat küldött Aubrynak is, akárcsak a többi könyvárusnak. Elég csak Wolfgang Veylichnek, Aubry titkárának 1587. febr. 7-i, Bécsből küldött levelére hivatkoznunk és már is választ kapunk arra, hogy ki irányította Batthyányt. Nem az ügynökök, de még humanista barátai sem, ahogy Iványi Béla feltételezte.[3] Könyvtárának fejlesztésével kapcsolatban, sőt annak „profiljáról" úgy tűnik, saját maga döntött. Egyedül a francia könyvek terén tapasztalható némi kezdeményezés Aubry részéről; ő ugyanis mindig jelezte, ha a francia könyvpiacon Batthyány igényeinek megfelelő művekre talált. De ezekkel kapcsolatban is mindig hozzáfűzi, hogy csak félretette, és majd a könyvek átnézése után döntse el a főúr, hogy megkívánja-e tartani azokat. (Pl. 1573. okt. 31.)

Vajon Aubry számlái alapján következtetni lehet-e a németújvári könyvtár teljes állományára? Korántsem. Egyrészt azért nem, mert más bécsi és gráci kereskedőktől is vásárolt Batthyány könyveket, — másrészt bizonyára sokkal több csomagot, levelet, számlát küldött Aubry Németújvárra, mint amennyit a körmendi hercegi, majd 1945 után az Országos Levéltár megőrzött. A híres könyvtár első fennmaradt katalógusa (18. századból való) ugyanis számos olyan 16. században kiadott könyvről ad számot, melyek legtöbbjét alighanem szintén Batthyány Boldizsár vásárolta és köztük sok Aubry útján kerülhetett hozzá. Ettől függetlenül, az itt közölt számlák a könyvek számszerűségét illetően, pusztán quantitatív összefüggésükben tekintve is, igen tekintélyes gyarapodást jelentenek. 153 műről ad számot ez a levelezés, ami a korabeli könyvtárállományokhoz viszonyítva feltűnő magas. A könyvekről azt is elárulják a számlák, hogy hány rétűek, milyen a kötésük, — és hogy mi az áruk. A legdrágább könyv az a 8 kötetes *Biblia magna Regia*, melyről az 1577. febr. 27-i számla ad számot: 103. — f. (!)

A számlák alapján reális képet alkothatunk magunknak a könyvek tartalmáról is. A teológiai, vallástörténeti, hitvitázó művek számszerint túlsúlyban vannak, — de a történeti témákkal foglalkozó könyvek száma, valamint a természettudomány körébe vágó kémiai, alkémiai művek gyakorisága elgondolkoztató. Az utóbbi annyira feltűnő volt, hogy elindítója lett a németújvári alkémia utáni további kutatásaimnak. Ezen a téren R. Ewans fontos megállapításokat tett.[4] A közép-európai reformáció krízisének okait vizsgálva, összefüggéseket látott a Wechel—Aubry—Marn könyvkiadók okkultista kiadványainak magas száma és a válság létrejötte, majd pedig elterjedése között. Evans megfigyelése minden bizonnyal megalapozott és helytálló, különösen Közép-Európa más országaival kapcsolatban. Batthyány Boldizsár esetében azonban a további kutatások azt is felszínre hozták, hogy az alkémia iránti érdeklődésének főforrása nem a Jean Aubryhoz fűződő erős kapcsolata. Az 1571. dec. 14-i számla ugyan erre engedne következtetni,

[2] Batthyány Kristóf fosztogatásairól, az ezzel kapcsolatos ferences előljárók, „custosok" panaszleveleiről a Batthyány-Missilisekben talált adatokat l.: Katona Imre: *A Báthoryak, Batthyányak és Zrínyiek Habsburg-ellenes mozgalma*. Savaria 1964. 160. Ezek alapján nem helyt álló Theodor Tabernigg véleménye, mely szerint Kristóf csak a már megszünt, a török vagy reformáció miatt feloszlatott kolostorokból hozzá menekítetett javakat vette volna őrizetbe; vö. *Die Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing*. Biblos 1972. 167. l.

[3] Iványi Béla többször érinti ezt a témát és hol Pistalociusra, hol Elias Corvinusra, máskor pedig Homelis doktorra tesz célzást, vö. OSZK kézirattár Fol. Hung. 2903. 91—134.

[4] R. J. W. Ewans: *The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572—1627*. Past & Present Supplement 2. Tanulmányának 38—52. l. foglalkozik az említett krízis okaival *The crisis of Intellectual Calvinism* cím alatt. A tavaly megjelent tanulmányról bővebben l. ismertetésemet a MKSz 1976. évfolyamában.

de az Elias Corvinus bécsi professzorral folytatott levelezés alapján nyilvánvaló, hogy Aubry szerepe ezen a téren elhalványul, és őt néhány szóban forgó mű beszerzésére kérte fel csupán. Corvinusszal viszont laboratóriumi kutatásokat készített elő elméleti és gyakorlati síkon egyaránt.[5] Jean Aubry szerepét más vonatkozásban látom igen gyümölcsözőnek. A valamikor Párizsban apród szolgálatot teljesítő Batthyányt élete végéig érdekelték a francia események: kül- és belpolitika, a hugenotta kérdés. Nos Aubrytól szerezte be ezeket a híreket és számos olyan könyvet küldött neki, melyeken keresztül belelátható az akkori francia szellemi élet részleteibe is. A számtalan példa közül az 1574. jún. 18-i bécsi levélre hívjuk fel elsősorban a figyelmet, melyben a Báthory István lengyel sikereit megelőző új helyzetről, a bécsi udvar, illetve a francia király politikai vereségéről informálta Batthyányt. Az ilyen jellegű levelek adnak igazi választ arra a mindmáig tisztázatlan kérdésre, miért nőtt egyre jobban még a protestáns urak körében is a Báthory vezetése alatt elképzelt Habsburg-ellenes nyugat-magyarországi ellenállási mozgalom, sőt a magyar királlyá választandó Báthory által egy erős nemzeti állam létrehozásának vágyálma. Bécs sokáig nem tudta, mi az oka és mi a forrása annak a jólértesültségnek, melyet a Batthyány—Zrínyi—Nádasdy triász magatartása árult el. Aubry révén Batthyány egy hónapon belül értesült az európai külpolitika legfrisebb „sakkhúzásairól". Határozott egyéniségét itthon ez még vonzóbbá, Bécs számára még félelmetesebbé tette. Így lett Batthyány Boldizsár a már-már „nemzeti pártnak" nevezhető ellenállás vezére, akit a bécsi udvar hiába igyekezett a legtitkosabb tanácsosai közé sorolva magához láncolni. Az 1583. országgyűlésen tanúsított magatartása miatt szóba került letartóztatása is. Politikai érettségét csak úgy tudjuk lemérni, ha figyelembe vesszük az Aubry számláin feltüntetett impozáns olvasmányi „repertoárját" (*Machiauellius de Republica; Histoire de Machiauello; Discours Antimachiaveliste; Relatio historica; Discours Modernes* stb., stb.). Jean Aubry az előbb említett, 1574 nyarán írt levelében (egyelőre még nem tisztázott ok miatt) drámai szavakkal arra kéri Batthyányt, hogy a quasi „becsempészett" *Dialogue françois* c. könyvet néhány más művel együtt a legnagyobb óvatossággal kezelje. Ez, valamint az 1576. márc. 8-ihoz hasonló levelek („összeurópai" konferencia Angliában!) — úgy gondolom — messze túlmutatnak a csupán művelődéstörténeti érdekességeken és fontos adatok forrásává teszik a Jean Aubry—Batthyány Boldizsár között kialakult barátság írásban rögzített levéltári dokumentációját.

Művelődéstörténeti, de még inkább irodalomtudományi értékelésre természetesen itt most még kísérletet sem teszünk. Erre csak a többi (gráci, bécsi) könyvszámlák egyes tételeinek pontos meghatározása és a közzétett katalógusok alapján történő azonosítási kísérleteink után kerülhet sor. E kollektív közreműködést igénylő hosszadalmas kutatástól függetlenül, annyit már ezekből a számlákból is láthatunk, hogy a humanista-reneszánsz kutatás minden ágát érintő anyag nagy meglepetéseket tartogat. Külön említésre méltók azok a művek, melyek szépirodalmi vagy a szépízlés, művészi stílus elsajátítása szempontjából jelentenek igen fontos határkövet. Manutius levelezése, korabeli Cicero kiadások, Castiglioni, Bodin, de különösen Rablais művei (meg volt német fordításban is!) sokat jelentő tételek!

Talán nem megalapozatlan az a remény, hogy a közeljövőben új szempontok figyelembevételével elkezdhető már a „németújvári humanista központ" monográfiájának megírása. Ez a közlemény többek között szerény felhívás kíván lenni e nélkülözhetetlen

[5] Vö.: Barlay Ö. Szabolcs: *Elias Corvinus magyarországi barátai. Különös tekintettel a Batthyány-Missilisekben talált adatokra,* valamint *Batthyány Boldizsár humanista köre és a németújvári bibliotéka első évtizedei* című MKSz- és ItK-ban sorrakerülő tanulmányaim. (Kézirat.)

mű elkészítésére, külön hangsúlyozva, hogy az ehhez szükséges dokumentáció feltárása csakis levéltári kutatás alapján történhetik.

E legfontosabb feladat mellett — átmenetileg — természetesen minden adatot össze kell gyűjteni és összefüggéseire felhívni a figyelmet. Így például arra is, hogy a fent említett szempontokon kívül ez a levelezés a hazai könyvkereskedelemmel kapcsolatban is igen becses és új adatokat nyújt. Gulyás Pál akadémiai r. tagsága alkalmából elkészített székfoglaló előadásában azért nem szólt az itt közölt könyvjegyzékekről, árakkal ellátott katalógusról, mert ismeretlen volt számára a körmendi hercegi levéltárban őrzött 16. századi dokumentum.[6] Így a rendkívül értékes tanulmányt a jelen és az ezt követő közleményeink kiegészítik és teljesebbé válik ezáltal a 16. század második felére vonatkozó könyvkereskedelmi ismeretünk. Azok az adatok ugyanis, melyek a bártfai Gutgesel Dávid, Dudling Kristóf vagy az Eperjesen működő Guttler Gáspár és néhány vándorkönyvárus „Puchführer" tevékenységére vonatkoznak — a jelek szerint — csak apró, bár jelentős nyomai a magyarországon meginduló könyvkereskedelemnek.[7] Ugyanez vonatkozik a másik, 1576-ból származó könyvjegyzékre is, „Az Minemeo keoiweket Pesty Ferencztül az zantay praedicator Debreceni János praedicator, ky mostan karoly praedicator, Debrecenben az keoni keoteonel hagiot",[8] A 9 tétel 308 példányban került a könyvkötőhöz („In flor. 39 den. 70." árban) és bár a művek címét is közli, mégsem hasonlítható összel Jean Aubrynak, az Európa-hírű könyvkiadó és -kereskedő humanistának magyarországi tevékenységével. Nem szólva arról, hogy a bártfai és eperjesi árusok esetében a szálak Breslauig (Scharffenberg Crispin) és Wittenbergig (Moricz Goltz) vezetnek, míg a németújvári könyvtár gyarapítását a frankfurti, augsburgi, linzi, bécsi, prágai könyvpiac biztosította. A levéltári dokumentációnknak egy másik értéke az árak megjelölésében mutatkozik. A könyvkereskedelem történetével foglalkozó szakirodalom ugyanis ritkán talál olyan katalógust, mely az árakat is feltüntetné. A könyvkereskedők ugyanis gyakran a kereslettől tették függővé az árakat és így nem volt érdekük az előre megszabott árak rögzítése. Aldus Manutius 1498-as, árakat is feltüntető katalógusának nem sok kereskedő örült, és igen kevés ehhez hasonló maradt ránk. A Báthory Zsigmond engedélyével működő Joan Gallen nevéhez fűződő árak sem jöhetnek számításba, mert ezek az adatok a hagyaték összeírásának értékmeghatározására vonatkoznak, nem pedig a hazai könyvpiac tényleges áraira.[9]

Végül szólni szeretnék az itt közzétett és az ezután sorra kerülő könyvjegyzékek, számlák forrásáról és a kutató munkával kapcsolatos lényeges tudnivalókról. A körmendi

[6] Gulyás Pál: *Könyvkereskedelmünk a Mohácsi vésztől az 1772. évi rendtartás kibocsátásáig* (Rendes tagsági székfoglaló a Magyar Tud. Akadémiában) OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 152—170. Ezenkívül sok új szempont található Jenő Berlász: *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16—17. Jahrhundert.* MKSz 1974. 1—2. sz. 14—28., valamint uő.: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században* c. tanulmányának történeti áttekintésében. Különlenyomat az *Irodalom és Felvilágosodás* c. tanulmánykötetből. 1974. 283—332. l.

[7] Gutgesel Dávidról és breslaui kapcsolatáról Ábel Jenő: *A bártfai szt. Egyed templom könyvtárának története.* Bp. 1885. 116—117.; Dudlinger Kristóf wittenbergi tartozásáról uo.; Az eperjesi Guttlerről, aki engedély nélkül még Gyulafehérvárott is árusított és ezért II. János letartóztatta: Keményy Lajos: MKSz. 1920—21 évf. 133. l. Kassa város jegyzőkönyvéből, — valamint uő.: *Adatok a kassai könyvmásolók történetéhez* MKSz 1910. 190 l.

[8] Vö.: Zsinka Ferenc: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár.* Bp. 1928, XII. k. 23. l.

[9] Johan Gallenről Kemény i. m. 190. l.; valamint uő. Egy 16. századi könyvkereskedő raktára MKsz 1895. 310. — Különben az első nyomtatott könyvkatalógus Magyarországon a nagyszombati jezsuitáktól maradt fenn *(Catalogus librorum. 1710)* vö.: Ráth György: *A legrégibb magyarországi könyvárusjegyzék 1710-ből.* MKSz. 1888. 59—84.

ún. „Hercegi levéltár" átnézésével megbízott Iványi Béla 1940-es évek elejétől rendkívül pontos, lelkiismeretes szakavatottsággal végezte levéltári munkáját. Számtalan adatközlésre került sor az ún. *Körmendi Füzetek* és egyéb folyóiratok hasábjain. A németújvári könyvtárra vonatkozó tanulmánya azonban már nem jelent meg. Ennek kézirata az OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903. jelzet alatt található. Az itt közölt levelek betű szerinti átnézését a Körmendről Budapestre áthozott és az Országos Levéltárban őrzött eredeti dokumentumok alapján végeztem el. Egyedül az 1576. márc. 8-i bécsi levélnek nem akadtam a nyomára és így ezt a rendkívül érdekes és fontos iratot Iványi Béla leírása alapján adom közre (i. m. 120—121.) Mindezzel Iványi kutató munkájának felbecsülhetetlen értékét akartam újból hangsúlyozni. A Batthány Missilisek terén mindmáig őt kell tekintenünk a legmegbízhatóbb szaktudósnak. Levéltári kutató munkája kötelez a folytatásra.

I.

1571. december 14. Bécs.

Jean Aubrynak sikerült megszereznie a Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum c. művet. Viszont sem a Coelum Philosophorum, sem a Dialogi de Alchimia c. könyvekből nincs már példánya. Más könyvkereskedőnél nem sikerült beszereznie Batthyánynak alkémista művekkel kapcsolatos megrendelését. Viszont a mostani csomagban levő Moriens Romain műre külön is felhívja figyelmét. — Eredetije félív papíron. OL P 1314 1073.

Tres magnifique Signeur, iay receu per l'ung de nos domestiques ung memoire suiuant lequel ie uous enuoyé les lieures soubs escriptz pour lequelz ay esté payé comme aussi demi thalar me restoit quant partistes d'icy pour ung Rerum a Societate Jsu in oriente gestarum ie n'ay plus de Coelum philosophorum ny de Dialogi de Alchimia et ay cherche chez les aultres libraires, mais n'en ay trouué aulcun. Vostre Signeurie uoirra le Moriens Romain que presentement uous enuoye, car il me semble soit beaucoup plus ample que nestoit celuy que dernierement vous vendey, affin si le demandies pour quelque aultre le retenies plus tost pour uous mesmes. Je n'ay rien receu de nouueau digne estre mande a votre Signeurie feray fin apres auoir prie Dieu nous augmenter ses graces. A Wienne ce 14 Decembre 1571.

De Votre Signeurie humble serviteur
Jan Aubri libraire françois.

Idea Medicinae Disputatio de Medicina	simul cumpacti	— fl.	1 k.	15
Raymundi Lulii Mercuriorum Raymundi Lulii de Sancta Essentia	s. cumpacti	— fl.	1 k.	—
Laurencii Venturi de Conficiendo lapidis philosophorum Dialogi Garlandi 8	s. cumpacti	— fl.	— k.	48
Moriens Romain	cumpacti 4	— fl.	— k.	28
Lapis Metaphisicae Dorn Chimicum Artificium prima pars Dorn Chimicum Artificium 2 pars	simul cump.	— fl.	— k.	48
Rerum in Galia gestarum	cumpacti	— fl.	1 k.	32
		fl.	5 k.	51
Rerum a Societate Jsu in Oriente gestarum	R	— fl.	— k.	34
		fl.	6 k.	25

II.

1573. október 31. Bécs.

Megemlíti Saller Farkast, mint aki kettőjük postáit hozza-viszi. Most is rajta keresztül bonyolítja le a megrendelt könyvek szállítását. Sajnos az idő annyira rövid volt, hogy nem tudta beköttetni a számlán szereplő műveket. Ezeken kívül is van jó néhány francia könyve, ezeket majd

akkor küldi el, ha Batthyány visszajön. Ami az útközben elmaradt — vagy tán elveszett — naptárakat illeti, mihelyst előkerül a hordó, azonnal útnak indítja. — Eredetije papíron, kívül zárópecséttel, mesterjegyhez hasonlítható ábrával. A borító lapon címzés: Au tres magnificqe et tres honore Signeur Monsigneur Balthazar Büdchiany (!). La part ou il sera. OL P 1314 1074.

Au nom de Dieu le dernier octobre 1573 le Wienne.

Tres magnificque et tres honore Signeur, y a dix jours que receus ung memoire de quelque petitz liures desirez auoir l'ung des serviteurs de Votre Magnificence et lors n'ayant encor rien receu de nos lieures nouueaux ne vous peu enuoyer aulcuns des dicts liures jusque a present ayant seullement hier receu uos dicts liures ce jourd huy est uenu uers nous l'ung des serviteurs de votre dicts Magnificence nomine Wolff Schaller, auquel ay deliuray les liures soubz escriptz lesquelz pour la brieuete du temps non peu estre relies et les enuoyé a votre dicts Magnificence esperant, que sont reliurs par de la, qui les pourront relier ou si non me les rennoyant par de ça par la premiere comodité les feré relier, nous auons beaucoup d'aultres beaux liures francois que reservons a quant votre Magnificence retournera par de ça. Quant aux Calendarium ou Ephemerides pro anno 1574 le malheur a voullu quilz sont restes avecq aultres liures dans ung tonneau, lequel nous est demeure derriere par les chemins, que esperons toutesfois recepuere dans 15 jours et les ayant receus ne fauldray a en envoyer a votre dicts Magnificence faisant fin par mes humbles relations a votre Magnificence priant Dieu pour icelle. De Votre Magnificence humble serviteur Jan Aubry.

Epistola ornatissimi cuiusdam viri in 4—0	— f.	— k.	20
Histoire des Massacres de France 8—0	— f.	— k.	12
Epistola Carpentarii in 4—0	— f.	— k.	10
Responsio ad orationem in concilio Helvetiae habita 8	— f.	— k.	4
Carmina illustrium Germanorum in 4—0	— f.	— k.	6
Dialogus novus in 8—0	— f.	— k.	12
Von Vervolgung der Kirchen 8—0	— f.	— k.	12
Hieronimi Zanchi de Trinitate in folio	— f.	2 k.	—
Stephani Zegedini de Trinitate 8—0	— f.	— k.	15
Epistolarum Theologorum Theodori Bezae 8—0	— f.	— k.	35
Fides Jesu et Jesuitarum 8—0	— f.	— k.	30
Litere de Sr P. Martir in 8—0	— f.	— k.	4
Preseruatif contre les Jesuites 8—0	— f.	— k.	6
Harangue de Monsieur de Valence 8—0	— f.	— k.	10
Histoire de la guerre de Cypre 8—0	— f.	— k.	30
Bericht wider die Juden deudsch in 4—0	— f.	— k.	12
Disputatio de medicina noua Theoph paracelsi 4—a pars		— k.	35
Summa	— f.	6 k.	13

III.

1574. jún. 18. Bécs.

Aubry nyugtázza a neki küldött összeget. A mellékelt csomagban található könyveken kívül tudott volna még másokat is vásárolni, de inkább megvárja míg Batthyány Bécsbe jön. A lengyel trónra vonatkozó francia külpolitikai híreken kívül beszámol a Németújvárra küldendő francia szakács ügyéről. Külön lelkére köt Dialogue françois-t, mely bizonyára a „tiltott" könyvek listáján szereplő mű, tehát bizalmasan kezelje. Utóiratként a kifestett Theatrum Orbis Terrarum-ra vonatkozó tudnivalókat foglalja össze. — Eredetije félív papíron. Kívül címzés: Au tres magnificq et tres honore Signeur Monsigneur Balthasar Bachianj (!) la part ou il sera. OL P 1314 1075

Au nom de Dieu le 18 Juing 1574 en Wienne.

Tres magnificqu et honore Signeur, par ce present porteur ay receu cinq ducatz de Sallzburg valent k. 105 piece et quatre ducatz d'Hungrie a k. 108 la piece, qui faict en somme toutte quinze florins cinquant e sept kreutzers ie dis f. 15 k. 57 et votre Magnificence me debouit du passe f. 14 a present par votre serviteur present porteur ie uous enuoye les liures cy apres escriptz au memoire cy en clos montans a trente ung florin quinze kreutzers, ie dis f. 31 k. 15 ie usse heu la comodité et loisir faire relier quelque aures liures par votre Magnificence leusse volontiers fairt et si scauois aussi que votre Magnificence eust aultres liures agreables que ceux que luy enuoye a present luy eusse volontiers enuoye, mais ayant

crainte en enuoyer aulcuns vous uiendroyent a desplaisir attandray a les vous faire veoir a quant il plaira a Dieu vous ramenez en santé en ce pays. Au reste tres magnificque Signeur suiuant le comandement ay de Vre Magce si ie pouoois trouuer quelque cuisinier francois pour servir icelle sçaures, qui l'y en a ung par de ça lequel iay areste passant par cy retournant de Pologne lequel iay aussi prie vouloir rester icy a mes despens jusque a ce que iaurons auiz de votre Magce s'il vous plairoit le retenir ou non et le usse volontiers enuoye des a present uers vre Magce si le present porteur si fust accorde mais il luy a semble meilleur que premierement en escruusse ung mot a vre Magce disant que dans huict iours il retourneroit par de ca et nous en donra responce.

Quant aux liures que ienuoye a vre Magce entre aultres trouueres ung Dialogue françois, que ie croy vous plaira comme aussi quelque aultres liures, qui y sont, mais ie supplie humblement vre Magce ne uouloir dire qui cest que vous les a enuoyes, car ie serois en grand peinne pour iceulx liures mestant expressement deffendu deu amener en ce pays et si bien quelque aultre Signeur me donnoit d'ung des dicts Dialogues so escuz ie ne luy en pourrois bailler par tant en ce ie me confieray en vre Magce. Quant aux nouuelles de par de ca sçaurez que on porte icy le dueil du Roy de France et en huict jours est bien passe huict embassadeurs francois allans en Pologne plusieurs esperent, que le Roy de Pologne passera par cy avecq consentement des Polonois pour aller prandre la couronne en France et par ce que vre Magce aura aduiz de ceste cour de plus grande personages, qui de moy feray fin a la presente apres auoir bache les mains de vre Magce priant Dieu par icelle.

De vre Magce humble et obeissant serviteur a jamais Jan Aubry.

Le Theatrum Orbis Terrarum peint que ie uous enuoye est des meilleurs et mieux paintz se peuuent trouuer et est paint en la maison de l'autheur mesmes l'ayant moy mesme achepté duch(?) Ortelius.

IV.

1576. márc. 8. Bécs

A már eltűntnek tekinthető levélben Aubry a csomagban küldött új könyvekről ír. Sajnálja, hogy a kért Vita Admiralii Castilionaei c. könyvet eddig nem tudta beszerezni; reméli, hogy közeli frankfurti útja alkalmából más könyvújdonságokkal együtt ezt is elküldheti. Részletesen beszámol a legújabb francia politikai hírekről és a tervezett nagy angliai konferenciáról. — Eredetije fél ív papíron; I. A. betűs, mesterjegyes, gyűrűs zárópecséttel. Kívül címzés: Au tres magnificq et honore Signeur Monsigneur Balthasar Bachianj soit donne le presante, la part quil sera. A levelet még látta és lejegyezte Iványi Béla. Vö.: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 120—121.

Au nom de Dieu le 8 Mars 1576 a Vienne.

Tres magnificqe et honore Signeur. la presente sera pour accompagner ung petit pacquet de liures, que ie vous enuoye par ce present porteur vostre serviteur, ie suis bien marry, que ie nay un Vita Admiralii Castilionaei pour le vous enuoyer, mais iexpere vous l'enuoyer a nostre retour de Franckfort auecq quelque aultre chose de nouueau que iay entendu est inprime, nous partirons dans huict jours Dieu aydant pour aller au dicts Franckfort.

Nous auons certainnes nouuelles de France, que le Roy de Nauarre est enfuy du Roy de France des le 3-e februier passé et cest retire auecq les huguenotz et mal contans. Des le 21 Januier passe monsieur Dauuille auecq ses trouppes sadjoignit auecq Monsieur le Ducq Casmier entre Diion et Beaulne et dit on que le 28 ensuiuant Monsieur le Duc D'Alancon frere du Roy auecq la plus part de la Noblesse de France les sont aussi nenus trouuer et dit on quilz sont bien 80.000 hommes ensemble l'on a ci deuant par de ca faict courir le bruict, que les papistes auoient bien defaict 1200 hommes des reitres du dict Signeur Casmir, mais cela cest trouué faulx. Il se faict a present une diette ou landtag en Angleterre ou sont plusieurs ambassadeurs tant du Roy de France, du Roy d'Espagne, du prince d'Orange, que du Pape et aultres et espere on quilz concluront d'ayder aux bons francois a chastier les meurtriers et massacreurs, qui sont dans le Royaulme. L'on a aussi escript d'anuers dernierement que le frere du Roy de France a este declare, publie, et est tenu pour roy de plus des trois pars de françois, mais de ceste nauuelle nauons encor la confirmation ains l'attandons de jour a aultre. Quant aux nouuelles de Pologne ie ne vous en scay que escrire aussi vos serviteurs vous en dirent de bouche plus que ie ne vous scaurois escrire a tant pour n'auoir aultre, ferai fin a la presente par mes humbles relations a vos bonnes graces et prie Dieu Monsigneur vous auoir en sa gard.

Votre humble serviteur a jamais

Jan Aubry

V.

Számla az 1577. febr. 27—okt. 21 között küldött könyvekről.

A 72 tételből álló jegyzék önmagában is komoly gyűjteménynek felel meg. Valószínűleg nem Aubry írta, hanem az ő nevében a titkára. A 3 oldalnyi számlán külön szerepelnek a Prágából küldött márciusban vásárolt és a május 24-én Bécsben megrendelt művek. — Eredetije egy ív papíron. Kívül: Compte de Monsieur Buchianj. OL P 1314 1076.

Magnif. Dnus Bachianj debet Bibliopolae gallico pro infrascriptis Libris ad. 27. feb. 1577.

La Legende du Cardinal de Lorrayne 8—0 Edicta Henrici tertii regis Galliae 8—0	Reliez		f. —k.	35
Ephemerides a. 77. compacta cum papiro		—	f. —k.	12
Apologia pro Monlucio 8—0 De officio magistratus 8—0	ligatti	—	f. —k.	35
Promptuarium exemplorum in folio ligattus		—	f. 3k.	—
Promptuarium virtutum ac vitiorum in f. o	ligattus	—	f. 2k.	30
Plutarchus de natura daemonum 8—0 Camerarius de generib. divinationum 8—0 Gobellius de thermis 8—0	ligatti	—	f. —k.	40
Nomenclatura b. Lmg. Had. Junii 8—0	ligattus	—	f. 1k.	—
Simonius de peste m 4—0 Trimegistus Pymandras 4—0	ligatti	—	f. 1k.	—
Histoire de France soubz Charles 9e 8—0	Relie	—	f. 3k.	—
Histoire de France soubz Francoys 2e	Relie	—	f. 1k.	10
Araetii problemat. 3-a pars 8—0 Tractatus de Antichristo 8—0	ligatti	—	f. 1k.	10
Biblia magna Regia 8—0 vollumina compacta		—	f. 103	—
Item, Praga, mense martio. 77. —				
Discours Antimachiaveliste 8—0	Relie	—	f. 1k.	—
Aubertus de Re Metallica 8—0 Quercetanus contra Aubertum 8—0 Quercetani sclopetanus 8—0 Fenottus contra Quercetanum 8—0	compacta	—	f. 1k.	—
Item, Wienae, ad 24° may. 77.				
Pauli Jovij Elogia virorum armis et litteris illustrium — folio	ligattus	—	f. 4k.	—
Martinij Bucery opera lat. folio	ligattus	—	f. 3k.	—
Eticha christiana Danaei 8—0	ligatta	—	f. 1k.	—
Arrianus Historicus folio Leydej moralis B. folio	ligatti	—	f. 2k.	20
Harchij sententiae de Eucharistia 8—0 Homiliae Nathaelis Nesechy 8—0 Brevis notatio Boquini 8—0	ligatti	—	f. 1k.	—
		—	f. 131k.	12

2. oldal

Musaj Jouianj Imagines 4—0 cum papiro	ligattum	—	f. —k.	50
Confessio fidej comitis Palatini 4—0 lat. Confessio eiusdem germanice 4—0 Leichpredigt germanice 4—0 Carmina in Laudem Comitis Palatini 4—0	ligattum	—	f. —k.	35
Wierius de ira morbo 8—0 Aulica vita m. 8—0 lat Hemingius de superstite magno 8—0	ligatti	—	f. —k.	50
Vitae excellentium Imperatorum 4—0 lig.		—	— f. —k.	4
Aulae turcicae descriptio 8—0 lig.		—	f. 1k.	10
Theophrastus: von offnen schaden 8—0 Theophrastus: von wilden bader 8—0 Alle heilsamen Bader in Deutschland 8—0	ligatti	—	f. —k.	35

Poemata Th. Bezae 8—0 Ihesus nazareus 8—0 Assertio Boquinj contra Jesuitas 8—0	ligatti	—	f.	—k. 50
Epistola Albuty ad Jesuitas 4—0 Oratio Rodyngi Hasii 4—0		—	f.	—k. 8
Confessio fidei Th. Bezae 8—0 Questiones et Responsio eiudsem 8—0	ligatti	—	f.	—k. 50
Exegesis de coena 8—0 Dialogus de utraque in Xto natura 8—0	ligatti	—	f.	—k. 40
Jordanus de peste 8—0 ligattus		—	f.	1k. —
Les oeuures de F. Rablais 16—0 Relie dore			f.	1k. 30
Expositio catholica in Noum Testamentum fol. lig.		—	f.	10k. —
		—	f.	19k. 38
	ex altera parte	—	f.	131k. 12
Adi primo martii anno 1577 accepi ad		—	f.	150k. 50
		—	f.	150k. 50
Adi primo martii anno 1577 accepi ad computationem thaleros 50	efficiunt	—	f.	58k. 20
	Restant	—	f.	92k. 30

3. oldal

Adi. 17. Augusti a°. 77. —

Almanach Thurneydes pro a°. 77.		—	f.	—k. 12
Commentaria Rerum Gallicarum, gebunden 2. theil		—	f.	2k. —

Adi 21 octobris a°. 77. —

Rerum in Aruerma gestarum 8—0 a—°77. Rerum in Gallia gestarum 8—0 a° 76. Acta conventus blesis a° 76.			f.	— k. 24
Carmina P. Fabri caesari Rudolfo adscripta			f.	— k. 4
Cromeri Polonia 8—0			f.	— k. 12
Alexander Sardus de moribus gentium 8—0			f.	— k. 12
Oratio funebris Lamberti Gruberi 8—0			f.	— k. 6
Oratio funebris Jo. Cratonis 8—0			f.	— k. 4
Aulicus Castillionij 8—0			f.	— k. 12
Thesaurus Philosophorum Theophrasti 8—0			f.	— k. 12
Theophrastus von frantzosaei 8—0 lig.			f.	— k. 12
Consolationes Philosophicae 8—0			f.	— k. 10
Apomasanis apotelesmata 8—0			f.	— 24
La Republicque de J. Bodni 8—0 Relie			f.	1 k. 50
			f.	6 k. 14
	De lautre part		f.	92 k. 30
	Summe		f.	98 k. 44

Monseigneur, oultre les liuvres nouueaulx cy dessus escriptz et que vous enuoyons par le present porteur je y en a encores quelques autres tant en francoys qu'en latin nouueaulx qu'esperons vous faire veoir a votre retour de par de ca que desirons estre bien tost pour le besoing dargent qu'auons a present cependant il vous plaira prendre en bonne part ce que dessus. A tant pour n'auoir autre ferons fin nous recommandans humblement a voz bonnes graces prians Dieu. Monseigneur vous doint en sante longue et heureuse vye. De Wienne ce XXI. d'okt. 1577.

VI.

1587. február 7. Bécs.

Aubry helyett alkalmazottja, Wolfgang Veylich ír Batthyánynak. Kéri, hogy állítson össze egy könyvjegyzéket megrendelt művekkel kapcsolatban, mert ura rövidesen Frankfurtba utazik; a vásáron bizonyára sikerül azokat beszereznie. Pénzt is kér, hogy Aubry ki tudja

elégíteni frankfurti hitelezőit. — Eredetije egy ív papíron, kívül két gyűrűs zárópecséttel. A körmendi levéltárban megtalálta és lejegyezte Iványi Béla. Vö.: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 125—126.

Wolgeborner gestrenger gnediger her. Nach wunschung durch Gottes gnadt alles glücks und glücksehliger Wollfahrt sampt erpietung meines unterhenigsten und jederzeit willigsten diensts. Haben E. Gnaden ahnzuzeigen, nit sollen unterlassen, als nemlich wie dasz nach weinigh Wochen die frankfurter Oster Mesz anfangen wirdt. Daher wir dan alhie den mehrer Theil unser Bücher haben müssen, wofern also E. Gnaden will und begern ist, etzliche Bücher derer ort gedruckt zu haben qualiscunque professionis, dieselbe auch wahren, begern E. Gnaden wolle einen catalogum derer Bücher mir zukommen lassen, uff dasz denselben meinen hern Johan Aubry wilcher zich jetz zu Frankfurt uffhaltet zeitlich genugh ubersende, und soll E. Gnaden ahm unterhenigst und fleissigst nach meinem geringen vermogen jederzeit gedient werden. Es ist auch hierbei ein verzeignusz deren Bücher, wilche E. Gnaden auff verschiedne Zeiten durch E. Gnaden diener ausz meines hern laden gehabt. Und dieweil mein her uff zukinfftigen frankfurter Marckt seinen Creditori eine zemliche summa zu thun ist, und dieselbige zuverrichten schuldigh uff soliche Zeit, wie auch pillich, — wolle also Ewere Gnadt ahm unterhenigligsten und demütigligh gebetten dieselbe wolle mir disse beigeschriebene und geringe summa nach E. Gnaden wollgefallen zukommen lassen. Solchs umb E. G. zuverschulden sollen mich zu allen zeiten ahm hochsten befeleissigen, pittendt den Almechtigen dasz E. Gnadt dem gemeinen Vatterlandt zu nutz in langwirigen gesuntheit und glucksehliger wolfart erhalten wolle.

In Wien, den 7 february 1587.

Ewer gnaden unterhenigster

Wolffgangh Veylich
diener desz herrn Johan Aubry

A levél borítékján Batthyány összes címével: Dem Wolgebornen Hern Hern Balthasar von Butthian (!) Freyher uff Güssingh und Schlamingh, Rom. Khays. Maiestet Rath und Obrister Stallmaster der Cron Vngarn etc. Meynem gnedigen hern.

VII.

1588. június 23. Bécs.

A 16 tételből álló számla összeállítója Jean Aubry. A jegyzék mellett levelet nem találtam, pedig a francia könyvkiadó, ill. könyvárus a számlákhoz legtöbb esetben magyarázatokat is szokott fűzni. — Eredetije fél ív papíron. Címzés: Magnifico ac generoso domino domino Balthasaro Bathiani. OL P 1314 1077.

Vidi in Wien 23 Junii anno 88.

1 Relation historica 4—0 pgo	f.	—	k.	27
1 Bellum giganteum 4—0 pgo	f.	—	k.	35
1 Discours de la Norie 4—0 pgo	f.	2	k.	15
1 Lipsi Epistolae 16—0 pgo	f.	—	k.	32
1 Histoire de Machiauello 12—0	f.	—	k.	55
1 Lipsi in Ciceronem de Consolatione 16—0	f.	—	k.	20
1 Historia della China 12—0 pgo	f.	1	k.	—
1 De gigantibus 8—0 pgo	f.	—	k.	15
1 Reisneri Emblemata 8—0 pgo	f.	—	k.	33
1 Discours de la Beauté 8—0 pgo	f.	—	k.	40
1 Vigelii Vrsach 8—0 pgo	f.	—	k.	18
1 Minutius de morbo Gallico 8—0 pgo	f.	—	k.	28
1 Mureti variae lectiones 8—0 pgo	f.	—	k.	38
1 Contarenus de perfectione rerum 8—0 pgo	f.	—	k.	42
1 Machiauellius de Republica 8—0 pgo	f.	—	k.	40
1 Gesnerus de serpentibus folio pgo	f.	1	k.	45
	f.	12	k.	3

Ex bibliopolio Johannis Aubry
Librarii Aulici

VIII.

Jean Aubry udvari könyvkereskedő számlája

A 23 tételből álló számla, hely és idő meghatározás nélkül is rendkívül fontos adatokat tartalmaz Batthyány Boldizsár mindenre kiterjedő érdeklődési körére vonatkozóan. — Eredetije félív papíron. OL P 1314 1078.

1 Civitates Orbis terrarum in folio, reliez	f.	12	k.	—
1 Annales Glycae in 8—0 reliez	f.	—	k.	48
1 Historia Neapolitana Pandulphi, reliez	f.	—	k.	4
1 Camerarius in acta in 4—0	f.	—	k.	35
1 Descriptio caesarum 8—0	f.	—	k.	15
1 Supputatio annorum mundi in 8—0	f.	—	k.	6
1 Acta concordiae in 4—0 reliez	f.	—	k.	10
1 Summarischer begriff von abendmal	f.	—	k.	20
1 Sendbrieff Bezae in 4—0	f.	—	k.	2
1 Examen Araetii in 16—0	f.	—	k.	10
1 Discours sur la mort de la Roger de Nauarr	f.	—	k.	6
1 Zwo predigt von abendmal	f.		k.,	
1 Oratio Rasarii deudsch 4—0	f.	—	k.	8
1 Figure de meutrre de L'Amiral				
1 Bachius de thermis folio	f.	3	k.	30
1 Tertia pars Erasti 4—0	f.	—	k.	45
1 Historia natalis comitis in 4—0	f.	2	k.	—
1 Poemata in victoriam contra turcas 8—0, reliez	f.	—	k.	40
1 Francisci Franciscoados 8—0, reliez	f.	—	k.	36
1 Tractatus theologicarum Bezae folio, reliez	f.	4	k.	—
1 Discours de la religion et castram. 4—0, reliez	f.	2	k.	35
1 Histoires tragicques in 16—0,5 vollumina reliez	f.	4	k.	—
1 Annales de France alleman., folio, reliez	f.	3	k.	—
	f.	36	k.	38

IX.

Jean Aubry utolsó könyvszámlája

Az év ismeretlen de a számla első sorában olvasható „Prespurg" nyilvánvalóvá teszi, hogy a jegyzéket, esetleg az itt felsorolt műveket is Pozsonyból küldte a kereskedő. — Eredetije félív papíron. OL P 1314 1079.

Pour Monsieur Bathiani enuoye a Prespurg —				
Topica theologica Hipperii 8—0	f.	—	k.	12
De coniugio etc. henningii 4—0	f.	—	k.	20
Contareni Historia 4—0	f.		k.	18
Historia Hieronimi Rubei	f.	3	k.	15
Medicinae veteris deffensio 4—0	f.		k.	30
Histoire entiere des troubles in 8—0 francois	f.	1	k.	45
2 Wunder Artzney 8—0	f.	—	k.	24
Discours Modernes 16—0	f.	—	k.	12
Deu flores de graece 16—0	f.	—	k.	30
Tractatus theologicus Bezae vollumen 2-um folio	f.	2	k.	45
	f.	16	k.	24

Barlay Ö. Szabolcs

Irodalompártolás a reneszánsz Sopronban (1550—1631). A reneszánsz történetének soproni szakaszai Mollay Károly szerint a következők: I. a reformáció győzelme (1550—1579), II. a humanizmus felülkerekedése (1580—1603), III. a reneszánsz soproni kiteljesedése (1604—1631).[1]

Beosztásával mi is egyetértünk. A XVI. század közepére a városban már szinte egyeduralkodóvá lesz az evangélikus vallás, jóllehet igehirdetőnek csak 1565-ben hívják meg az osztrák Gerengel Simont a tanácsbéliek. A tridenti zsinat határozatait a korszak végére már nem volt könnyű végrehajtani a győri egyházmegyében, ekkorra Sopronban már győzött a reformáció.

A wittenbergi egyetem első soproni diákjait Faut Márk humanista krónikája említi:

„Vmb dise Zeit haben zu Wittenberg studirt Michael Wirtt, Jacob Ratt oder Ruffinus, Hanss Schreiner, Carolus Rosenkrantz, vnter Herrn Philippo Melanchtone von Ödenburg dorthin geschickt, Da zuuor kein Ödenbürgerisch kindt ihemals Gehn Wittenberg gezogen ist. Vnd hat her Philippus mit einem schonen lateinischen schreiben den Michel Wirt einem Ehrsamen rath alhie commendirt."

Wirt kivételével a felsoroltak hazatérés utáni művelődéstörténeti szerepének értékelése jórészt még hiányzik, nevüket sem Faut Márk, hanem egy, a szerzőnél idősebb anyaggyűjtője jegyezte fel. Aki az első wittenbergiek nevét összeírta, két nevet kifelejtett, Georgius Fabert (Schmidt) 1533-ból, továbbá Johannes Schreiner Supruniensis Ungarust. Őket is beleértve, ez a nemzedék vitte győzelemre a városban a reformációt.[2] A felsoroltak közül Wirt Mihály pályafutását, tanulmányainak folyását a közelmúltban részletesen is megrajzoltam. A tények nyomán is lemérhető, hogy a peregrinációból hazaérkezettek beleilleszkednek az otthoni körülményekbe. Ha szellemi tevékenységük lassúbbodik is, kialakítják a humanizmus győzelmének otthoni körülményeit. Fiaik nemzedékének tagjai lesznek aztán azok, akik életében a reneszánsz győzelme Sopronban végleges lesz. Velük hozza létre Lackner Kristóf 1604-ben a Soproni Nemes Tudósok Társaságát.[3]

2.

A reneszánsz második soproni időszakában, az 1580-as évektől megsokasodnak a város irodalompártolásának jelei. Payr Sándor *A soproni evangélikus egyházközség történetében* (a VII. Szellemi műveltség és anyagi állapot az első korszak végén c. fejezetben) az alábbiakat írja: „A város műveltségének és áldozatkészségének messze földön jó híre volt". Majd felsorol nyolc szerzőt, akik munkájukat Sopronnak megküldték. Már a felsorolásból is kiviláglik, hogy Payr a városhoz írt kísérőleveleket aligha látta, ezért emlegeti Rheder Gáspár valamely munkáját, vagy Leonhard Degen egy nyomtatott versét. „Nemcsak műveltségéről, hanem a városnak vallásos buzgalmáról is nagy elismeréssel szólnak nemcsak saját lelkészei, (Gerengel) hanem külföldi tekintélyek is, mint a gráci Homberger és a rostocki Chytraeus."[4]

Így tehát igaz az, hogy Sopronnak a XVI. század második felében irodalombarát híre kerekedett, a mecénásság kérdése azonban egyáltalán nem olyan egyszerű, mint azt első pillanatban gondolnánk. Az irodalompártolásnak határai vannak, jellegét és gyökerét egyaránt érdemes részletesebben megvizsgálni. Kolb — Carbo — János, Lackner Kristóf

[1] Mollay Károly: *Többnyelvűség a középkori Sopronban.* Soproni Szle 1968. 130—150.
[2] Faut Márk krónikája, OSZK Kézirattára Quart. Germ. 192. Szövegkiadásra évek óta kéziratban kész. Az első két wittenbergi soproni diákról Sólyom Jenő: *Luther Márton és Magyarország.* Bp. 1933. 175, 177. l.
[3] Kovács József László: *Lackner Kristóf és kora. Sopron,* 1972. 46—67. l.
[4] Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története.* I. Sopron 1917, 207. l.

féltestvére, katolikus papnövendék még a szentlélekről ír verset: „ne plane ingratitudinis atque socordiae notam incurram, pauca de spiritu sancto exercitij loco repetere volui". Kolb küldeménye a reformáció győztes soproni időszakában egyedülálló, küldője sem működött hosszabb ideig katolikus papként, a pozsonyi kanonokból, majd linzi plébánosból a tübingai egyetem evangélikus teológusa lett.

A kemmathi Heckel György az Úr szenvedéséről és feltámadásáról írt verse, a Steyerből küldött Dávid zsoltárok verses parafrázisai — Spangl Máté versei is a gyakorlati reformációs céloknak felelnek meg. Felner Erasmus lelkész Ágfalváról prédikációja kiadását sürgeti a tanácsnál, a wirtsbergi Leonhard Degen Kristus boldog visszatéréséről szóló versét nyomatta ki Bécsben és küldte újévi ajándékként Sopronba.

Ez reformációs szándékú, vallásos, hitbuzgalmi irodalom és teljesen lutheri szándékú. Gondolja meg minden polgár — tanítja Luther a tanácsosoknak szóló beszédében — hogy mennyi pénzt és javakat fordítottak bűnbocsátó cédulákra, misére, alapítványokra, évfordulókra, testvériségekre és kolduló barátokra. Ezért „wöllt doch Gott zu danck vnd ehren hynfurt desselben eyn teyl zur schulen geben". És nemcsak iskolákra kéri Luther a katolikus vallás költségeitől felszabadult pénzt, hanem hitbuzgalmi irodalomra is. „Da haben wyr ietzt die feynsten gelertisten iunge gesellen vnd menner mit sprachen vnd aller kunst geziert, weliche so wol nutz schaffen kündten wo man yhr brauchen wöllt das iunge volck zu leren."

Tehát támogatni kell a kiválóan felkészült ifjakat, férfiakat, akiknek munkássága hasznot is hozhat az egyháznak. De támogatták-e őket valóban? Felner Erasmus 1581 februárjában másodszor érdeklődik már prédikációja „Ein klein geschriben tractettlein oder predig" sorsa felől. Kiadási szándékát sürgeti: „ob meinen christlichen begeren nach, günstige bewilligung erfolget", mert következő vásárra már szeretné (nyilván a város költségén) nyomdába adatni.

De sor került-e rá egyáltalán? Alapja szándékának a lutheri tanítás lehetne: „Die buchstaben sind todte wörter, die mundliche rede sind lebendige wörter"[5] Azonban semmi nyomunk nincs arra, hogy a város valóban vállalkozott-e a nyomdai költségek viselésére.

Volt ugyan erre is példa — azonban ez Gerengel Simon *Cathecismus und Erklärung der Kinderlehre* c. munkája volt, az új tanítások legfontosabb foglalata Sopronban. Még egészében előttünk áll Gerengel egyéb műveinek vizsgálata, ezek közt is akadhat a város költségén megjelent prédikáció. Bizonyára hozzájárult Sopron tanácsa Homberger Jeremiás Flosculus *Eden* c. evangélikus teológiai kézikönyve kiadásához, mely a szerzőnél, (a gráci evangélikus rendi templom főlelkészénél) vizsgázó lelkészjelöltek tananyagát tartalmazza. A szerző ajánlása „Domino Consuli, domini judici totique senatui . .. civitatis Soproniensis" szól.[6] Az ágfalvi lelkész azonban aligha volt a belső tanács számára ilyen fontos személy! Nyomtatott műveket nyilván jutalom azaz tiszteletdíj reményében küldenek a szerzők a német lakosságú városba. Leonhard Degen azt kéri, parancsolják meg neki, hogy más és jobb kereszténi művekkel szolgálhasson: „mich lassen beuollen sein . . . in andern vnd höchern christlichen werckhen dienen kan" és egyben jutalmát is várja, „bescheidte wartten". Az inkább csak szép forma, hogy újévkor szokás egymást megajándékozni „ains dem Andern pflegen ein geschenkhe zusenden", a könyv árucikké vált.

[5] Az idézett Luther-szöveget THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak.* Pécs, 1930. c. műve nyomán vettem át.

[6] Payr id. műve adatai szerint a Gerengel Cathecismus I. kiadása Regensburg, 1569, a második Augsburg 1571, a harmadik az 1582-es hely nélkül, a negyedik pedig Bécs, 1619. Payr, 102. l. Bán János *(Sopron újkori egyháztörténete)* szerint az 1582-es a második kiadás. Hombergerről ld. SEMMELWEISS, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes.* Eisenstadt, 1972. a 19. lapon Homberger rövid életrajzával.

Sopron és a XVI. század végén még evangélikus Grác kapcsolataira világít Hans Schmidt gráci nyomdász reklámlevele. Wilhalmb Zimmermann, a már említett Stiftkirche lelkésze „dise herliche tröstliche Turkhen Gebetlein, mier alls verorndtem Puechdrukher . . . Zu drukhen göben" ezért ő küldi szét és terjeszti „auszuschikhen vnd auß zupraiten" hogy jusson a köznép közé. Mivel Georg Schneeperger soproni polgár Grácban járt, vele küld bizonyára egy köteget az imából, mely a mahometi alkorán erejét megtöri. Az ilyen török-ellenes ima a magyar—török hosszú háború előestéjén kelendő cikk lehetett. Hogy fizetett-e és mennyit a város Schmidt gráci nyomdásznak, arról csak esetleg előbukkanó számadáskönyvi adat tájékoztathatna.[7]

Lackner Kristóf nevelőanyjának, a kiváló képességű Consul Annának sorai újabb gráci nyomtatványról adnak hírt, és egyben szigorú, keserű bírálatban részesítik a város tanácsát. Lackner Kristóf elveszett, vagy lappangó gráci gimnáziumi téziseiről van szó. Szép ajánlólevéllel küldte haza a fiatal szerző első, ma már ismeretlen munkáját — „Quod mitto, patriae mitto, ostendens amorem. . . . Signum enim mitto studiorum meorum". Az illustre gymnasium elvégzése után elkészült tézisekre a belső tanácsbéliek azonban ügyet sem vethettek. Consul Anna bosszúsan írja nevelt fiának, levelét — melyből idézünk — és téziseit (talán ez is a gráci Schmidt nyomtatványa?) átadta, de kevés híre van még felőle, szétosztatlanul hevernek a városházán. Többször is kérelmezte a döntést, a tiszteletreméltó tanácsnak azonban nincs füle a hallásra. Levelét (mely egyben nyelvjárástörténeti emlék), így folytatja:

„Wil glauben das sie nicht gross achdung haben auff soliche notbendige Khunst sein Ier wenig die es verschten wil ich glabn, Vor Nagi, Damisch, oder her faudt findern die soch auch wenig es ist in Verdrieslich dieselbigen Dheses nuer ain mal in die hend Zu nemen Vnd schauen was dein fleiß vnd arbet ist . . . ich wil glauben die guden hern fragen nidt fil darnach du studierst wenig oder fil Es gildt inen gleich Wan sie gelerde Leid Lieb hetten so würden sie auch in grössern wierten sein . . ."

Tehát nem törődnek az ilyen fontos művészettel, keveset értenek belőle. Nagy Tamás, Tamisch Márton és Faut Márk nem is tartanak sokat az egészről. Nem bánják a belső tanácsban, hogy Lackner tanul-e, vagy sem, ha szeretnék a tudós embereket, jobban megbecsülnék őket.

Consul Anna indulatai sok igazságot is takarnak, a gráci tézisekből hírmondó sem maradt. Szinte kínálkozik összehasonlításként Lackner egy újabb, huszonöt év múltán kelt levele. Lackner már régen túlnőtt a belső tanács magyar kisnemesén, Nagy Tamáson és nagyobb tudós Faut Márknál. A Tanácshoz fűződő vonzalmát úgy fejezi ki, „ich khein teüglicher argument khinnen erfinden" hogy *Cura regia* c. iskoladrámáját a város vezetőinek ajánlja: „Allso hab ich inen . . . solche inscribiert, voviert Vnndt dediciert." De míg a többszörösen összetett mondatsorban Lackner eddig a megállapításig eljut, elmondja: a dráma előadása a városházukon történt, ez bizonyára nem esett meg haszon nélkül, hanem a város tiszteletére és becsületére szolgált. Reméli hogy ez az esemény minél többüknek emlékezetes marad, ezért adta művét közzé és kinyomatta. („Allso hab ich invulgiert vnndt truggen lassen")

Az írói öntudat megnyilvánulásának ezzel még nincs vége. Művét átnyújtja a belső tanácsnak, becsületes, keresztyéni és híres vállalkozása („mein erlich Christlich Vnndt rumblich Fuernemben") tetszeni fog nekik, kegyesek maradnak hozzá. Már udvari formának tekinthetjük, hogy ajánló levele végén felsorolja a külső tanácsot is, reméli, hogy a belső tanács hatására nekik is tetszeni fog hazája (azaz Sopron) iránti hajlandósá-

[7] Azt írjuk, hogy *még* evangélikus. A XVII. század elején az ausztriai reformációt erősen visszaszorítják.

ga. Szó sincs a levél záradékában Degen burkolt fizetségkéréséről: „gantz underthanig beuelhent, bescheidts wartten" (ugyanez Schmidt nyomdász levelében: genedigen Beschaidts). A tanács „tiszteletdíja" azonban így sem maradt el, a szerzőnek arany serleget ajándékoztak.

A könyvüket tiszteletdíj reményében megküldők természetesen nem vehették fel ezzel a társadalmi helyzetre és vagyoni biztonságra épülő tudatossággal szemben a versenyt. Nekik szükségük volt a város jutalmára. A Krisztus harmincöt csodájáról verselő Georg Lindenmayernek (Bécs, 1580), a verseit küldő Johann Zeiselmauernek, Martin Cutigiusnak, aki a pestisről küldi könyvét, vagy a hungarus Koler Jánosnak, aki Pomogyról küldte nyomtatott *Kampfgespräch*-jét 1580-ban.[8] És még inkább kellett volna a város támogatása a koldusszegény Kőszegi Szekér Mátyásnak, aki nemcsak hungarus, hanem magyar író volt a XVII. század első-második évtizedében a jórészt német kultúrában gyökerező Sopronban. Alakjával — ha Frankovith Gergely személyét leszámítjuk — a magyar prédikátor író jelenik meg hosszabb időre a városban.[9]

Levelében — mellyel (magyar nyelvű?) epigrammáskötetét a város tanácsának küldi, minden tanácstagnak, arra hivatkozik, hogy „az ighaz Isteni esmeretben föl epetteteth es fundaltatott Aniaszentegyhaz" de maga Sopron tanácsa is „az tiztesseghes tudomannak . . . Vasath magukra föl tettek"

Húsz év eltelte után ennyit változott volna kedvezően a kép? Mást látott Consul Anna és mást Kőszegi Szekér? Az tény, hogy Lackner Kristóf vezeti már ebben az időben a várost, de az is igaz, hogy a kis számú magyarság soproni papja a patrónusok kegyét keresi. Van tehetsége — jelenti ki — ezért írt Isten kegyelméből verseket: „írtam es nyomtattam ez egy nehany Epigrammat" „consecraltam, es dedicaltam" — akárcsak Lackner 1617-es levelében: „hab . . . inscribiert, voviert Vnndt dediciert". Figyelmeztet műve jutalmára: „kéruen azon Urasaghtokat hogy ez en kicziny faratsagomath jo neuen venneie, es jouendöben, ha latom ezt . . . jo neuen Venni, többül igherem az en eröm szerenth Urasagtokath szolgalny" A szerénykedés a tiszteletdíj kérésével párosul, ha „jó néven veszik" — azaz kellőképpen jutalmazzák —, további munkálkodást várhatnak tőle. Nem ez történhetett, mert a tanács jegyzője azt írja az ajándékkötetet kísérő levelére, hogy a belső tanács az ajándékozást tudomásul vette Kőszegi Szekér kérése szerint — „nach des H(errn) Begeren" — azonban ilyen gyakorlat nem lehet a város szabadságainak kárára „daz solches usum G(emeiner) St(adt) freyheiten nicht derogiere". Talán kaphatott valami kis ajándékot, de gyakorlata nem ismételhető meg?

Az író kedve azonban nem törik meg, mert két év múltán nyomtatott, színezett képes emblémás kötettel állt a város urai elé. „offero: Emblemata Vero quadratis figuris, et coloribus insigniri" majd kifejti, hogy a kötetet (Cicero példájára) maga állította össze régi írásokból: „haec emblemata mea ex Veteris scriptis composita, rejecta figurarum adjectione, commendaverim". Feltétlenül saját alkotásról van szó, mert hibáztatja a nyomdász hanyagságát is: „Typographum multis intricarum laboribus atque lucubrationibus Variis intentum esse." Ki lehetett a nyomdász? Farkas Imre Sopron mellett, Németkeresztúron? Az ő munkájára más is panaszkodott, szinte egy időben Kőszegi Szekérrel. Eddig azonban nyoma sincs az ajánlólevélben leírt kötetnek!

A Farkas Imrére panaszolkodó és tehetségére, poeta laureatusságára büszke író pedig nem más, mint a Carminákat író kőszegi evangélikus lelkész, Hartlieb György. Királyok

[8] Lackner első művét 1592-ben küldi Sopronba Grácból, Lad. I. fasc. I. num. 7. Consul Anna levele ugyanott num. 3. A felsorolt szerzők neve és esete jelenleg nem több adaléknál. Nevüket Pay id. művében 207. lapon említi, Cutigius Pestis könyve: Lad. XXV et Z, fasc. III. num 141. Zeiselmauer versei Lad. XXV et Z, fasc. I. num. 91.

[9] Farkas Imre nyomdájáról a *Magyar Könyvszemle* 1974. évfolyamában írtam *Farkas Imre németkeresztúri és csepregi nyomdája* címmel.

és hercegek nagy tiszteletben tartják a tudós embereket, mégpedig azért — írja Hartlieb —, mivel megörökítik lovagi, férfias tetteiket, de az írói tehetségből részt kaphat a polgár is: „auch anderer ahrliebenden leut, ihnen von der Natur eingepflanzte tugenden vleissig beschriben und durch dieses mittel denenselben einen unsterblichen nahmen erworben"[10]

A halhatatlanság megszerzésének ezt a módját választotta a soproni belső tanács is, hiszen a Hartlieb kötet sorra megverseli Lackneron kívül, Faut Márkot, Dornfeld Jakabot és a több nemzedékben értelmiségivé vált Artnereket. A szerző persze humanista eloquentiával nem mulasztja el a hivatkozást Aristotelesre, mert szerinte semmi sem kedvesebb, mint az erényeket napvilágra vinni, sőt nem feledkezik meg saját szerepéről sem. „. . . ich auch destwegen . . , von Rom(ischer) Kay(serlicher) May(estät) mit ainem ehrentittel Priuiligegirt Vnndt begnadet worden". Senkinek sincs joga tehetségét elásnia vagy elrejteni: „niemandts . . . Zuevergraben und Zueverbergen kaineswegs befuegt".

Bibliai érvként azzal folytatja, hogy a rábízott és néki átadott talentumot nem rejtette el, hanem megénekelte Sopron XVII. századi világát: „deroselben wolbeseltes regiment, löbliche Policej schöne schuol und kirchenordnung, tugent und gottesfurcht sambt andern und mehren in der p(rae)fation dieses opusculi allegierten Vrsachen".

Sort kerített hát mindenre, igazgatásra, városvezetésre, szép iskoláira és templomaira, egyházkormányzatára, erényeire és istenfélelmére. Mindezt bővebben elmondja a kötet bevezetésében. Majd következik a nyomdász, felrója neki a hibákat: „so vil Vitia vnd errores immiscirt und eingemengt". De még ennél is nagyobb a bűne: Hartlieb könyvét saját munkájaként küldte szét. Olyan levél maradt ránk, melyben mindössze Hartlieb aláírása eredeti: azaz reklámlevél korai példájával találkozunk. Úgy hiszem, hogy a hajdani nem hódoltsági Magyarország több levéltárában is előkerülhet szerencsés esetben Hartlieb levele. Jellegzetes reklámlevél, mert őt a nyomdász ugyan kirabolta, (vádaskodik tovább) — de senki ne higgye, hogy ő munkáját hibáival együtt szégyenlené. Neki előkelő barátai tanácsolták, hogy művét így is küldje szét, nyilatkoztassa ki Farkas Imre könnyelműségét, de az opusculumot adja közzé.

Sopron irodalompártolásának és az írói tudatosság jelentkezésének számbavételekor még egy esetet említsünk meg, Abraham Hossmann „császári történész" kapcsolatát a várossal.

Egy korábbi forráselemző írásomban bemutattam már Hossmann alakját, a teljes sor bemutatásakor azonban őt végképp nem hagyhatjuk el. Az ő esete az ígérgető, szinte mondhatnám — műveire az előleget felvevő tudósnak esete, aki ígéreteiből vajmi keveset tart meg. Könyvet ígér a pestisről, felveszi a jutalmat, de nem küldi a művét, nehogy az a pestisveszély előtt álló (!) soproniakat elszomorítsa. Hivatkozik arra, hogy különböző munkáiban mekkora megbecsüléssel ír Sopronról, de mindig más munkája címét, és más oldalszámokat jelöl meg. Legjelesebb vállalkozása azonban az volt, amikor azzal hitegette a soproniakat, hogy megírta a város történetét. „hab ich aus sonderen affection gegen offt ermelten Stadt Edenburg derselben volkomne geschicht . . . in ein richtige Stadt Chronica gefasset". Már látták a kéziratot lipcsei tudós barátai — folytatja a meggyőzést — és azoknak tetszett. Mutatványt is küld belőle, de az mentegetőzése szerint még nagyon rendetlen, azt majd kijavítja. A lényeg azonban az, hogy addig is küldjenek neki pénzt! Drága könyveket kellett vennie munkájához — ugyan mit vehetett 1617-ben Sopron történetéhez? — nyilvánvaló, hogy mindezek igen átlátszó érvek. Pénzt olyan címen kér, hogy ezekre fordított pénzét térítsék meg. Majd meglátják, hogy mit alkotott, folytatja a tudós koldulást. Nem is kell mondanom, semmi sem lett a *Stadt*

[10] Hartlieb levele Lad. XII et M, fasc. III. num. 135. Az esetet röviden említem idézett tanulmányomban.

*Chronik*ból — hacsak a káros következményeket nem soroljuk fel. Ezekben az években hagyta abba Faut Márk várostörténeti kéziratát, talán sértődöttségből, talán azért, mert nem akarta felvenni a céhbelivel a versenyt.[11]

3.

Az ajánlóleveleket még tovább elemezhetnénk, azonban a lényeges fajtákat sorravettük. Újabb szerzők akadnak még az elemzett időszakból, jellegzetesen más esetek azonban nem.

Úgy látszik, tudomásul kell vennünk, hogy többen kértek a várostól támogatást, mint kaptak. Fellner Erasmus és a hozzá hasonlók felkínálhatták a munkáikat a városnak. Sopron azonban a neki fontos embereket támogatta, mint ezt Gerengel Simon, vagy a gráci Jeremias Homberger esetében láttuk. Az összefűződő szálak arra is intenek, hogy a nyugatmagyarországi németek felekezetileg a XVI. század végéig a gráci evangélikus rendi központhoz kapcsolódtak, de a századfordulóra az ott győző, Melchior Khlesl vezette ellenreformáció ennek lehetőségét megszüntette. Látnunk kell azt is, hogy nem a város veszi fel az igaz tudomány fegyverzetét — mint ezt Kőszegi Szekér Mátyás írta — hanem az írók helyzete változhat. Másként fogadták Lackner Kristóf gráci diák, és másként a városbíró Lackner Kristóf munkáját. Látnunk kell emellett az írói öntudat különböző szintű megnyilvánulását. A szerény „guten Beschaidts erwartend" vagy Kőszegi Szekér Mátyás formulájával: „Jo Valazt Uarok Urasagtoktul" Lacknernél az „inscribiert, voviert und dediciert" alakokkal bővül. A város legyen arra büszke, hogy művét nekik írja, szenteli és ajánlja. Ugyanebben a hangnemben fogalmaz a poeta laureatus Hartlieb, aki büszke mesterségbeli tudására is. Nem vitás, hogy őt és Hossmann „historicus caesareus"-t Sopron humanista tudatossága kiteljesedésének idején a saját dicsősége rangjának és nevének megörökítése reményében foglalkoztatja.

Önmagában jellemző Kőszegi Szekér Mátyás két könyvének sorsa is, a magyar irodalomnak, a magyar íróknak még hosszabb harcot kell vívniok helyük és rangjuk megvédése, vagy inkább kivívása ügyében. Hírt adnak ezek a levelek végül elveszett művekről is. Ha a város tanácsa megőrizte a hozzájuk küldött kísérőleveleket, gondoskodnia kellett magukról a felajánlott művekről is. Valahol elhelyezhette azokat is.

Talán a XVII. század hatvanas éveitől fennálló, Berzsenyi Gimnáziumi Könyvtár — ma leválasztott és külön kezelt — teológiai anyagának fel nem tárt colligatumaiban felbukkanhat némelyik. Bármely előkerülése nyereség lenne, könyvtörténeti ismeretanyagunk gazdagodna általa.

*

1592:

Lackner Ádámné Consul Anna elítéli Lackner Kristófhoz írt levelében a soproni városi tanácsot, mivel nem törődnek a tudományokkal.

Lieber Sochn Cristoff dein schreiben Wölliches mier Den Erschten Dag-92 ist Jar Decembris sand, dos Hern Maigister Cergii schreiben Zue khomben hab ich genuegsam mich darin Ersehen vnd verschtanden das dier der her Maigister Nastinger den Prieff so ich geschrieben, Langsam hatt Zue geschtölt, Dein schreiben ist das du mier schreibst wegen andwort fon meinen Hern Wögen deiner Dheses vnd schreiben das ich mit iber geben hab, darauff das ich noch wenig Beschaitt hab, Ligt alles noch Vnaufgedailder auff dem ratthaus hab Edlich mal angehalden Vm beschaid So hatt ain ersamer Rahdt niht ohren Zu hören Wil glauben das sie nicht gross achdung haben auff soliche nodben-

[11] Hossmann Ábrahám soproni leveleiről a *Soproni Szemle* 1965. évfolyamában írtam.

dige Khunst sein Ier wenig die es verschten wil ich glabn, Vor Nagi, Damisch, oder her faudt findern die soch auch wenig es ist in Verdrieslich dieselbigen Dheses nuer ain mal in die hend Zu nemen Vnd schauen was dein fleiß. vnd arbet ist wan sie Lust vnd Lieb dar Zur hetten ist nit miglich Das sie es solang machten vor inem Ligen Lassen wie denn allen es werten fileicht die sach fier die hand nemen vnd sich ehr kleren, was sie dain oder andberten das wil ich dich mit dem Eisten Perichten hab ain klaine geduld du solst inen werten was sie daruon halden ich wil glauben die guden hern fragen nidt fil darnach du studierst wenig oder fil Es gildt inen gleich Wan sie gelerde Leid Lieb hetten so würden sie auch in grössern wierten sein, Ich hab sorg gott wiert vnß alle gar Ibel schtraffen Es gett wol so Ibel Zue Vnd ist ain grasse Verainderung der Zeid Pei Vnß, Was den Krieg andriffe Wie Du sagst das man werde balt hand anlegen das ist Zuuer Wundern bei Vnß sagt man Jeder man Ziech ab vnd Verten Vnferrichter sachen wider fannonder anhaims Ziechen, Wegen dös Hern Gabelman khödn Pin ich schon im Weckh sein goltt wigt nicht gar XX Ducatn edlich Ducatn gar Leicht geböst vnd die Cramern auch so mögen als die ducatn hab ich noch dem schmöltzn auff der Wag nit mer gehabt als 19 schber vnd ain ertt fom Ducatn darzue hab ich geben 11 ducatn Das Vm Dreissig Dukhatn Lenger wiert aber mein Raht Wer Das mier der her noch XX Ducatn schikhet So wiertt sie gerahtt hundert Ducaten Wögen vnd die Leng bekhomen wie das mas ist, Wiert auch dem Hern Reichlich 3mal Um den Hals gehn, den Wie ich das maß gesehen, hab ich Die Khödn flugs gabellt darauf gehalden ist khödn es ain wenig lenger geböst als halbe leng Dös maß, vnd Wennoch füffzig Ducatn darzue khomen wirt es Elenrecht das magst dadurch Gabelman.

Wegen Deines geburtz dag wie du schreibst, waiß ich nit anderscht den auff Elisabet das ist dem Neien Calender nach der 19 Nouember auff vnsern Jarmarkht ist es alle Zeid jar Zeidt aber den Dritu Dag her nach Pist du auff die Welt khamen vnd Zu der Dauff gebracht, gefatter leid sein geböst H. Emrich Papaj adam seibid vnd die fraw Hans Stainerin Soliches ist Peschehen dös ain vnd sibenzigist Jare den 3 dag nach Elisabet wie aber vermelt.

(Soproni Áll. Levéltár Lad. I. Fasc. Nr.).

1615:

Kőszegi Szekér Mátyás négyszögletes emblémákkal díszített nyomtatott emblémagyűjteményét felajánlja Sopron város tanácsának, egyben jobb fizetést kér.

Demosthenes Graecarum inquisitor, et Rhetor celeberrimus non Parum sapientiae etiam Carminibus inesse, Verum etiam divini Poete Plerique autumaruntur, Quod ego quoque licet carminum rudem habeam Mineruam, Prudentiam in hoc studio Poetices latere haud ignoranter offero: Emblemata Vero quadratis figuris, et coloribus insigniri, Praesertim apud Hispanos ut historici traduntur, solentur, sed Cicero etiam arte et nodose compositas orationes et sententias eo Nomine titulauitur, cui ego assentiri videor quod Vestris clarissimis et Prudentissimis Dominationibus haec emblemata mea ex Veteris scriptis composita, rejecta figurarum adjectione, commendaverim, ea en etsi non magni sicut ponderis, tamen exercitationem Nostram maxime Juuerum juuenturum Itaque obinde oro Vestras amplissimas et Prudentissimas Dominationes ne Nostram commendationem et opera reyciant sed benignum erga nos vultum exhibeantur; Consulueram et quidem deliberaram mecum ut Praelo adycerem cum uero Typographum multis intricarum laboribus atque lucubrationibus Variis intentum esse, senserim, ad tempus distuli, experdant annuentiam et clementiam Vestrarum dignitatum: Quid autem harum praesentia declarem.

Vestrae dignitates optimi expertum habent me jam Per semestre et septimanas quatuor concionibus Non sine frugi exercuisse, et rerum mearum citra jacturam quoque petitioni satisfecisse, quod ulterius quoque facturum spondeo, licet a' parte Aduersa minas et criminationes non sine dolori animi sepius audio, quod ego inordinatus quasi adhoc officium animum adycerim, Verum Noui etiam illorum successiones fiere uel fraudibus, dolis, aut caede parata, Anserum strepitum moueri non solvo, data occasione Deo (manda) juante et coordinante hac de re Nosuos Seniores me inquirere minime pigebit, donec autem ad hoc opus Sanctum me applicem non parum ruminationis opus est, abrupto en aliquid fieri, sed malum, scimus. Vestrae Amplitudinis diligenter confiderent quisnam hominum Pro quinque florenis Per angariam huic operi manum ardyceret per integram septimanam labor in concionibus legendis Non Versanti erit, ut populus

inde uberiorem quam speravit accipias fructum, multos Vero authores opus esse, quos ego successiue mihi comparaturus sum, et Pro horum coemptione aliarumque rerum maxime Vtilium Angariam ampliari cupio, fieri en nequit dantus labor absque solutione. Mercenarius dignus suo premio. Dominus R. antecessor meus pro angariam 20 R(enanos) accepit quinque Vrnas to Modios, ego autem per totum, quadrantem solum. Pensitent saltem aequa lance Vestrae Dignitates, profecto rem justam et dignam postulo juuentutem aliam esse coadjuuandam, administratione ad altiora tendimus, compositione librorum, fine quibus Nostra Doctrina profecto rudis est, Majorem et ego posteas adjicio diligentiam, qua profecto si non erit facile Nostros Hungaros ad immanum Papae Idolomaniam opponemus, qui alias Controuersorum Articulorum minimum quoque Partem non norunt officiam Deo mediante et mecum laborante ut eorum sint consortes. His diuinae Protectioni commendo Vestras Dignitates. Dabam ex Musaeo meo reptim. Anno 1615. 2 Octobris Benignum responsum expecto Matthias Küszöghius Rector Ungar(us) Soproniensis (Soproni Áll. Levéltár Lad. XII et M, fasc. 10. num 61).

Kovács József László

Laurenz Brewer hagyatéki leltára. Demkó Kálmán Lőcse történetével kapcsolatos tanulmányaiban[1] többszáz hagyatéki leltár mellett felhasználta Laurenz Brewer lőcsei nyomdász hátrahagyott javainak leírását is. Ez az irat azonban teljes egészében is igényt tarthat a nyomdászattörténet kutatóinak és az érdeklődőknek figyelmére, mert az eddig ismerteknél terjedelmesebb, és híven tükrözi egy gazdagabb XVII. századi nyomdász vagyonát.

Brewer haláláról a *Lőcsei Krónika* emlékezik meg: az 1664 márciusától télig tartó pestisjárvány vitte el október 12-én, igen idős korában (valószínűleg hetven felett). A város politikai életében jelentős szerepet töltött be: nyomdaalapításával egyidőben, 1625-ben már képviselőtestületi elöljáró, 1639-től 1641-ig, majd 1646-ban bíró, ezután évtizedeken keresztül tanácsos volt. A tanácsban általában a majorok vagy a malmok felügyelője tisztséget viselte. 1657-ben a lőcsei lövészegyesület „atyamestere" lett.[2] Rokonságához a város gazdag kereskedői és tudós emberei tartoztak, köztük a teplici papírmalom alapítója, Samuel Spillenberger orvos is.[3] Két kisebbik fia, Johann és Samuel a wittenbergi egyetemre járt.[4]

Brewer hátrahagyott vagyonának összértéke 24.098 Ft 3 dénár. Legnagyobb értékű ingatlanai: két háza (a köztük levő nagy értékkülönbség magyarázata, hogy az egyik a Főtéren álló emeletes kőház volt, a másik valószínűleg csak faház), 54,5 hold földje, több majorsága, kertje, rétje. A nyomdát összes tartozékaival együtt 2.000 Ft-ra becsülték, több mint négyszeresére Valentin Gevers kassai nyomdájának (440 Ft).[5] A kéziratok, az öntőkészülék és „más dolgok" 382 Ft 18 dénárt tettek ki, de amellett 2 mázsa megolvasztott betűfém is volt a műhelyben. A tulajdonos halála idején a betűkészlet már kissé kopott volt, hiszen egyik fele indulástól, másik fele pedig az 1630-as évek közepétől volt használatban, de a készlet mennyiségét tekintve a lőcsei műhely kiemelkedett a többi magyarországi nyomda közül: egyidejűleg 31 féle latin, görög és fraktúr betűtípussal dolgozott. (Az 1666-os sárospataki nyomda-leltár csak 16 féle típust

[1] Demkó Kálmán: *Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században.* Lőcse 1882. és *Lőcse története.* Uo. 1897.

[2] Ld. Hain, Caspar: *Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung.* Lőcse 1910–13. 305., 168., 195–197., 212., 272. lapját.

[3] Spillenberger 1655-ös hagyatéki leltára bizonyítja ezt. Lőcsei Városi Levéltár XXI. oszt. 51. sz. 284. lev.

[4] Asztalos Miklós: *A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812.* Bp. 1931. 131, 133. p.

[5] Ifj. Keményy Lajos: *Kassa XVII. századbeli könyvnyomtatói.* MKsz 1899. 233. p.

tüntetett fel.)[6] A könyvüzletben található bekötött és kötetlen könyvek értéke még a nyomda értékét is meghaladta.

Ezer forintnál többet értek ezenkívül a háziállatok, az élelmiszer-, bor- és sörkészlet. (A leltárban feltüntetett árak meglehetősen alacsonyak az akkori valóságos árakhoz képest.)[7] Brewer lakásának berendezésében a polgári fényűzést a függönyök, festmények és a bőr karosszék képviselték. Tulajdonosuk igen jómódú volt, de a leggazdagabb helybeli polgároktól elmaradt, hiszen tükörrel, szőnyeggel, órával nem rendelkezett. Ugyanerre az eredményre vezet az arany- és ezüstneműek mennyiségének vizsgálata is.[8] A leltár szerint az elhunytnak lengyel, német, magyar és török pénze maradt. A hagyatékon belül a legnagyobb összeget a pénz-követelések jelentették: 11.117 Ft 64 dénárt. Ismert, hogy Brewernak adósa volt Markus Severini kassai nyomdász. Mivel özvegye nem tudott fizetni, Brewer örökösei az adósság fejében a nyomdát követelték, de ennek teljesítését a kassai tanács megakadályozta.[9] Laurenz Brewernak nyilván több, könyvértékesítéssel megbízott üzletfele tartozott, de az előbbi összeg magas volta miatt elképzelhető, hogy más jellegű vállalkozásba is pénzt fektetett.

A német nyelvű hagyatéki leltárnak azt a részét közöljük, amely a nyomdász hátrahagyott javainak teljes felsorolását tartalmazza, a vagyon felosztásáról szóló részt, amely egyébként is megszakad, nem. Az irat a lőcsei Városi Levéltárban (Mestsky Archiv) található, jelzete: XXI. oszt. 51. sz. 369—372. lev.

[A margón:] *Laurentij Brewers Verlas.*

Anno 1665 Den 20 Januarij: Ist auff befehl Eines E. E. vndt W. W. H. Richters vndt Rahts allhier, durch die Verordneten H. deß Theilsambts, deß H. Laurentij Brewers Se. Verlaßenschafft ördentlich Inventiert worden, vndt vnter seine hinterlaßene Kinder, nahmens Margaretha, Michael, Anna, vndt Barbara Stierbitzin, dreyen hinterlaßenen Kindern, erster Ehe, vndt fr. Judith, Maria, Johannem vndt Samuelem, anderer Ehe, vertheilet: wie nach der Inventur volget:

Erstlich pahres Geld

42	Einletzige Ducaten		Thuen fl	151,20
3	Doppelte Ducaten		Thuen fl	10,80
1	Stuck Heydnischgeld	2½ Ducaten	Thuet fl	9,—
1	Stuck dito	2¼ Ducaten	Thuet fl	8,10
1	Stuck dito	1¾ Ducaten	Thuet fl	6,32
5	Stuck goldene Vngerle	á ¼ Ducaten	Thuet fl	4,50
104½	Reichstaller, bestett in gantzen, halben, vndt viertels Thallern		fl	188,10
60	Polturacken, oder Polnische Kreutzer			1,20
3	Stuck doppelte vndt 1 vergolter Thaller		Thuet fl	12,66
	Vngrische Pfennig böß vndt gutte vmb		fl	3,—
	Vnterschiedliche gemeine Müntz		fl	115,19
	Von Goldenen Ringen			
1	Goldener Ring mitt einem Türckis		fl	5,—
1	Carniol Ring		fl	4,—

[6] A Brewer-nyomdával kapcsolatos általam végzett betűtípuskutatás alapján, továbbá: Harsányi István: *A sárospataki nyomda leltárai.* MKsz 1926. 111—121.

[7] Hain i. m. 306. p.: 1664-ben 1 köböl búza ára 2 Ft 24 den — 2 Ft 60 den között volt (itt 1,80), 1 köböl rozs 2 Ft (itt 1,18), az árpa 1 Ft 80 den (a leltárban 1 Ft), 1 köböl borsó 2 Ft 60 den (itt 1,50) stb.

[8] Vö. Demkó: *Polgári családélet . . .* 17., 29—30., 65.

[9] Kemény Lajos: *Kassai könyvnyomtatók életrajzához.* MKsz 1902. 535—536. Hasonlóképpen Valentin Gever is tartozott Brewernak 25 tallérral. Ld. ifj. Kemény Lajos: *Adalék a kassai könyvsajtó történetéhez.* MKsz 1901. 65—67.

1 Dito Ring					fl 3,—
1 Dito Zerbrochener					fl 2,—

Von Silbern Geschmeid

1 Grader halb vergolter becher Wiegt	37¼	Loth		á fl 1,50	fl 55,77
1 Vergolte Halbe flasch	47	Loth		á fl 1,—	fl 47,—
1 Bundbecher	23½	Loth		á fl 1,—	fl 23,50
1 Köllich becherle	8	Loth	2 N*		fl 8,60
1 Hoffbecherle	4½	Loth		á d 75	fl 3,37
1 Vergolter Puckelgürtel	36	Loth		á fl 1,48	fl 53,28
1 Rosengürtel auff einen silbern borten	35	Loth		á fl 1,50	fl 52,50
1 Vergolter Rosengürtel	19	Loth		á d 90	fl 17,10
1 Dito Rosengürtel	17	Loth		á d 90	fl 15,30
1 Dito alter gürtel	20	Loth		á d 75	fl 15,—
1 Pantzer gürtel	17	Loth		á fl 1,—	fl 17,—
1 Vergolte Meßersched	9	Loth		á fl 1,—	fl 9,—
11 Leffel	33¼	Loth		á d 75	fl 24,94
9 Vergolte Leffel	32	Loth	2 N	á fl 1,—	fl 32,60
14 Vnterschiedliche Leffel	43	Loth		á d 75	fl 32,25
2 Schlechte Leffel	5½	Loth		á d 50	fl 2,75
3½ Paar Gesperr	20	Loth		á d 75	fl 15,—
8 Ecken zu einem büchel	2	Loth		á fl 1,—	fl 2,—
16 Vnterschiedliche Schaugroschen	5	Loth	1 N	á d 75	fl 4,—
18 Stuck allerley geld	2	Loth		á d 50	fl 1,—
2 funtanell Bloch	5	Loth		á d 75	fl 3,75

Volgen die Kleyder

1 Zobelner Hutt fl 18,— 1 Schwartzgriene Menteh, mitt taterschen Zeug gefüttert fl 25,— 1 Schwartze dito fl 25,— 1 Schwartzer Mantel fl 12,— 2 Breite Hütt fl 2,— 1 Schwartzer Peltz mitt Wammen gefüttert fl 18,— 1 Dito Peltz mitt Rücken fl 18,— 1 Schwartzer alter Rock fl 8,— 1 dito fl 8,— 1 Kafftan d 75 2 Paar alte hosen, fl 2,— 1 Stuetz d 75 1 Schwartzer Keppenick fl 2,— 1 Paar Wölffene Handschueh d 30 Etliche paar strümpff fl 2,— 1 Gutter Perleborten fl 36,— 1 Dito borten fl 28,— 1 Taffeter Weiber Rock mitt einer grienen Sammet Wüst vndt silbern haffteln fl 12,— 1 Türckischer tobicht fl 3,— 1 Scheybel fl 5,— 1 Schlesisch vmb Kotsch Peltzel fl 6,— 1 Blau dito Peltzel fl 3,— 2 Anzieh Peltzel von grober leimet fl 2,— 14 Stuck Bettkleyder fl 52,— 11 Polster fl 22,— 1 Mesolaner fürhang fl 3,— 1 Gar gutter dito fl 8,— 1 Streen garn d 66 5 Gebilderte vndt 2 Gestreffte tischtücher fl 8,75 2 Gebilderte handtücher d 72 4 New gestreffte dito d 50 5 Alte handtücher d 36 3 Kleine Leibtücher d 90 5 Grobe dito fl 1,20 2 Gestreffte bettwettziechen fl 2,52 1 Bettwettzich von schlechten zwillich fl 2,— 5 Stuck Dito Polsterzichen fl 1,50 3 Alte Dito Pfüllziechen fl 1,— 10 Rothgestreffte Pfüllzichen fl 2,— 120 Eln leimet á d 12 Th. fl 14,40 27 Eln Roht gestreffte leimet fl 2,70 29 Eln grobe leimet fl 1,54 33 Eln schatter leimet fl 1,65 1 Badmantel fl 1,— 47 Stuck gantze rothe bandel á d 24 Th. fl 11, 28 13 Stückel dito á 24 Th. fl 3,12 1 Kuhhaut Weißgerber arbeit fl 3,— 2 Gutte Thecken, 3 Lederne Polster, 2 Überlegene Pfüll, 1 Bettwett, 1 Gutt Leillach, 1 Türckische Deck, 3 Kleyder Strick. Thuet alles zusamen fl 382,40

Von Ziengefeß

302 lb Allerley Ziengefeß	á d 33	Thuet			fl 99,66
7 Wiedertaufferische Krüegel					fl 3,—
2 Glaserne gutte Latern					fl 2,—

Von Meßingenen gefeß

58 lb Meßing gefeß	á d 33	Thuet			fl 19,14
15 lb alt Meßing	á d 33	Thuet			fl 4,95

* neßig, a lat harmadrésze. Hain i. m. 13. p.

Von Köpffern gefeß

157 lb	Köpffern gefeß	á d 30	Thuet	fl 47,10

Von Gewehr

2	Muschgueten, 2 Pantalier, 1 Hedgyeschter, 1 Sebel, 1 Stecher, 1 Degen vndt 1 Plutz.		Thuet	fl 6,35

Von Eysern Geschierr

1 Brätter, 1 Pfeffer Müll, 2 fewer schlitten, 4 Brandrosten, 3 Rosten, 2 große vndt 1 kleine Stoßgabel, 1 Heber, 9 große vndt 3 kleine Spieß, 3 Hackmeßer, 2 große leffel, 1 fischham, 3 Reibeysen, 1 Plumbheber, 1 Brandpfann, 14 Vnterschiedliche Pfannen, 8 Stürtzen, 3 dutzet eyserne leffel, 1 trichterle, 2 Eyserne Offenthierl, 1 Krantz zum fleischrauchern, 1 Keilhau, 1 Brun hocken, 1 Dreyfuß, 1 Rechen, 2 Kratzen, 2 Pfoll, 250 Brettnagel, 1 große holtz Seeg, 2 Spaden, 1 Grabeysen, 1 Heygabel, 1 Mistgabel, 1 alte hau, 2 krätzhin, 3 alte strosinfen (?), 1 Werckzeug zum Äpffel abbrechen, 1 Brandrost, 1 Eysern hedscheid, 1 Offengabel, 1 Ax, 1 Heugabel, 2 Ketten zum anheng Keßel. Thuet zusamen fl 26,99

Von Tischler vndt Bittner arbeit

1 Eybener Tisch sambt einer taffel, 1 Lindener tisch, 1 Weißer alter tisch, 1 Roht täffelchin, 2 Lange weiße taffeln, 2 Weiße täffelchin, 10 Weiße Lehnbäng, 2 Waschbäng, 2 Schreibtaffeln, 4 Himmelbetter, 6 Schlechte bett, 1 Kleyder allmerey, 1 Speiß allmerey, 1 Speißthrun, 1 töpffallmerey, 3 alte thruen, 5 Schlechte laden, 5 Kramer thrun, 1 Großer Kasten, 3 Wappen, 1 Kalender taffel, 1 Schenck Vaß, 1 Gutter lederner Seßel, 2 Kasten, 1 Mangel, 1 große Badwan, 1 beschlagene bad, 2 Eyserne Reutern, 2 Löcherige scheppen, 2 Schragen, 1 Holtztrag, 2 Lange trög, 1 Krautthubel, 3 gutte laden, 3 Haspeln, 2 Lange Rottbäum, 16 Rottbaumene brett, 16 andere brett, 5 große bilder, 1 geferbt bett, 2 Schreibläd el, Bücher bretter, Kuffen vndt Betten, 2 Lange leytern, 78 Stappen Holtz, vndt sonst ander gerömpel, welches nicht gar auffgeschriben ist: Thuet zusamen fl 170,18

Volgen die Bücher

Im Buchladen gebundene Bücher vmb				fl 796,73
Vngebundene in Cruda				fl 1879,76
Johan vndt Samuelis Bücher				fl 131,99
Hauß Bücher				fl 9,—
Pergament, feell, Clausuren vndt dergleichen vmb				fl 68,56
Die Druckerey sambt aller zugehör				fl 2000,—
Schrifften, Gießzeug vndt andere sachen				fl 382,18
2	Zentner geschmoltzener Zeug			fl 40,—
3	Kuffen Wein			fl 120,—
9	Kuffen Bier			fl 72,—
396 lb	Speck	á d 12	Thuet	fl 47,52
40 lb	Leim	á d 20	Thuet	fl 8,—
4½	Kuff Sauer Krautt			fl 12,50
12	Stuck Rindvieh			fl 74,—
3	Ziegen			fl 3,75
6	Schwein			fl 16,10

Volget daß Getreid

115 Kl	Weitz	á fl 1,80	Thuet	fl 207,—
287 Kl	Korn	á fl 1,18	Thuet	fl 338,66
280 Kl	Gerst	á fl 1,—	Thuet	fl 280,—
16 Kl	Erbs	á fl 1,50	Thuet	fl 24,—
14 Kl	Rocken Meell	á fl 1,—	Thuet	fl 14,—
12	Fuhre Heu	á fl 6,—	Thuet	fl 72,—
41	Erdtoch Acker			fl 1018,—
13½	Erdtoch Wießwachs			fl 405,—

Volgen die Gärten

1	Bierhauß am Zitterberg	fl 10,—
1	Garten beym Mitter Thierl	fl 175,—
1	Garten grad über	fl 150,—
1	Garten so Cristoff Pollags gewesen	fl 25,—
1	Garten so der Fickerns gewesen	fl 180,—

1 Meyerhoff bey dem Vntern Gasthauß	fl 500,—
1 Halber Mayerhoff bey dem Oberthor	fl 250,—
1 Hauß am Nieder Ring	fl 3000,—
1 Hauß in der Klostergaß	fl 700,—
1 Gärtel hinder der Mauer	fl 10,—

Volgen die Einnehmenden schulden

Einnehmende schulden sindt in der Summa	fl 11117,64
Summa deß gantzen Inventarij	fl 25859,94
Auß diesem Gutt sindt schulden zuzahlen in der Summa	fl 1761,91

Ohne der Theils Herrn Salarium

PAVERCSIK ILONA

Rákóczi és a török könyvnyomtatás. A török könyvnyomtatás megalapítója, az egykor elrabolt kolozsvári diák, a későbbi renegát, Ibrahim Müteferrika 1717 őszén találkozott a Törökországba érkezett kuruc fejedelemmel. Rákóczi Vallomásai, a Mikeslevelek és a portai iratok tanúsága szerint a jövevények október végén értek Drinápolyba. Ekkor rendelte egy fermán Ibrahim agát, a „belgrádi magyar tolmácsot" Rákóczi mellé tolmácsi és török titkári megbízatással, aki a nagyvezéri kancellárián és udvari hivatalban is tevékenykedett. A kuruc bújdosók sorsának alakulása folytán a következő két évtizedben Ibrahim gyakran tartózkodott Rákóczi udvari környezetében. A fejedelem maga is megemlékezett róla, amikor a nagyvezérnek írott búcsúzó levelében „hív tolmácsát" Hekimoglu Ali pasa kegyes jóindulatába ajánlotta. Mikes később is emlegeti őt, de arról, hogy Ibrahim nyomdász is volt,[1] a rodostóiak közül csak Rákóczi svájci udvari nemese, César de Saussure tudósít.

Ibrahim Müteferrika már egy évtizede munkálkodott Rákóczi mellett, amikor a török könyvnyomtatás megalapítását kezdeményezte.[2] Pártfogója Nevşehirli Dâmât Ibrahim pasa nagyvezér volt, akivel Rákóczi kezdettől fogva jó kapcsolatban állott. Az első arab betűs török nyelvű nyomda 1727-ben indult meg Ibrahim isztambuli lakásán. 1729-ben elsőként látott napvilágot az arab—török ún. Vankuli szótár, amelyet Kâtip Çelebinek a tengeri háborúkról írott, térképekkel kísért könyve követett. A következő évben további öt kötet jelent meg Ibrahim műhelyében; ezek közül kettőt említünk meg. Az egyik az első franciák számára készült latin és arab betűs török nyelvkönyv, a *Grammaire Turque*, amelynek kiadását az isztambuli francia követség oszmán tolmácsi hivatalának vezetője, M. De Laria (v. Dolarie) és J. B. Holderman orientalista, német származású jezsuita páter közös munkája tette lehetővé. A másik, *Tercemei tarihi seyyah*, egy történeti tárgyú munka, az utazó históriája, a XVIII. század eleji afgán—perzsa háborúról szóló leírás. E könyv kiadásának körülményeire újabban fény derült, s bennünket közelről érdeklő, Rákóczi szerepét is érintő összefüggések tárultak fel.

Eddigi ismereteink alapján is föltételezhető volt, hogy Rákóczi rodostói udvarában tudtak Ibrahim Müteferrika török könyvnyomtatói működéséről, ilyen irányú erőfeszítéseiről, nehéz körülmények között megvalósított terveiről. Láthatták és kézbe vehették a megjelent köteteket, hiszen munkássága első fázisában, 1729 és 1735 között, Rákóczi

[1] Vö. erről dolgozatunkat, *Ibrahim Müteferrika, a török könyvnyomtatás megalapítója*. MKsz 1974. 126—131. Ld. még HEREPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Bp. Szeged 1971. III, 349. — SOMKUTI Gabriella: *Nagy könyvtáraink jelentősebb új szerzeményei*. MKsz 1969. 417—418.

[2] Jale BAYSAL: *Müteferrika, dan Birinci Meşrutiyete Kadar*. Osmanli türklerinin bastiklari kitaplar. Istanbul 1968, 10., 46., 56—58., 78., 85. L. HOPP: *Ibrahim Müteferrika l'interprète de Rákóczi, fondateur de l'imprimerie turque*. Acta Orientalia XXIX 1974, nr. 1.

haláláig 13 könyvet nyomtatott ki. Egyesek, mint pl. César de Saussure, vásároltak is belőlük. Arra is gondolhattunk, hogy Rákóczi tanácsaival segíthette törekvő tolmácsát –, igaz minderre nem volt írásos bizonyítékunk. De az alábbi, a krakkói Jagello Könyvtárban Zygmunt Abrahamowicz által fölfedezett páratlan értékű dokumentum még ennél is többet bizonyít: Rákóczi személyes közreműködését Ibrahim sorrendben harmadik kiadványának napvilágra hozásában.

A *Tercemei tarihi seyyah* avagy az utazó históriája, mint említettük, leíró történeti összefoglalás, orientalista témájú könyv a legutóbbi afgán–perzsa háborúról. A kiadó latinból fordította törökre a lengyel származású Judas Tadeusz Krusiński (1675–1756) jezsuita páter, misszionárius és keleti utazó eredeti munkájából. A szerző később a Jagello Könyvtárnak ajánlott egy sajátkezűleg dedikált példányt,[3] amelynek török címlapjára a következőket írta: „*Historia Revolutionis Monarchiae Persicae.* Constantinapoli pro M[agno] Vezyrio conscripta et eiusdem iussu typis mandata. Opera P. Judae Krusiński Soc. Jesu, Missionarÿ Persici. Offert author J. K." Eszerint a szerző művét a nagyvezérnek írta, s az utóbbi parancsolatjára került nyomdába. A Rákóczival kapcsolatos részletekről a címlap és a fedőlap közti külön lapon az alábbi autográf beírás olvasható:

„ANIMADVERSIO.
Author hujus operis peremptorie Constantinapoli evocatus infirmitate, protunc presso Vezirio praefatam historiam praesentare non potuit, sed praesentandam reliquit in manibus principis Rakotski, qui post limino 8va 7bris 1729 haec authori perscripsit." (Magyar fordításban: Figyelem. Ennek a műnek a szerzője betegsége miatt végleg visszarendeltetvén Konstantinápolyból, akkor a nagyvezér akadályoztatása miatt a jelzett történetet nem tudta bemutatni, de Rakotski fejedelem kezébe adta bemutatásra, aki a szerző visszatérése után ezeket írta neki 1729. szeptember 8-án.)[4]

S folytatólag következik Rákóczi tudósítása a szerző kézirásával:

„Suppono informatam fuisse Reverentiam Vestram per Patrem Holderman *Historiam Persicam* praesentatam fuisse ex mandato meo per Ibrahimum nomine suo et non meo, cum tamen interrogatus fuisset, dixit eam me disponente compositam fuisse ab uno Nigro Dervis. Lecta *Historia*, desiderasset videre authorem et cum summa complacentia iussit imprimi.
Haec mihi mandaverat Ibraimus, cui iussi repraesentare vezirio me ab ipso petere, ne imprimi iuberet nisi post discessum legati Achraff, unius ex principibus Agvanis, qui obsidioni Aspahanensi interfuit, ne fors reduce in Persiam authore molestiae suscitarentur ei.
Respondit vezirius, se denuo legisse et per Tihajam ac Kapitan Passam examinari fecisse *Historiam*, sed nihil in ea reprehensibile, quin omni laude dignum repertum fuisse, singulariter ob prudentem impartialitatem, quae in relatis observata est. Itaque ut imprimeretur singulari fermeno mandatum est."

Íme a Rákóczi közreműködéséről tanúskodó korabeli följegyzés:

(Föltételezem, hogy Tisztelendőséged értesült Páter Holderman révén arról, hogy a *Perzsa Történet*et bemutatták az én megbízásomból Ibrahim közvetítésével, az ő nevé-

[3] Biblioteka Jagiellonska w Krakowie, sygn. 586726 I: „Historia podróżnika . . ." Ta'rīh-i Sejjāḥ . . .

[4] Krusiński ekkori tartózkodási helyét nem ismerjük. Az év elején talán még Drinápolyban lehetett. Az isztambuli császári követ titkos-rejtjeles irataiban ez olvasható: „. . . der Pater Krusinsky hat mir aus Adrianople geschrieben . . ." Haus-Hof- und Staatsarchiv Wien Türkei I Turcica 198. Bl. 87 verso, 8 December 1728. Dirling titkos dossziéjában található elszámolás szerint egyszer 42, majd 150 piasztert kapott kézhez. 199. Bl. 3–4. 3 Marz 1729.

ben és nem az én nevemben, de kérdéseire azt válaszolta, hogy azt egy fekete dervis állította össze az én kérésemre. Elolvasván a *Történet*et, szerette volna látni a szerzőt, és teljes egyetértéssel bocsátotta nyomdába.

Ezeket nekem Ibrahim jelentette, akinek meghagytam, mondja meg a vezérnek, hogy én azt kérem tőle, csak Achraff követ eltávozása után nyomtassa ki, aki az afgán vezérek egyike, és aki maga is részt vett Aspahanensis ostromában, nehogy a szerzőnek Perzsiába történő visszatérése után kellemetlenségei legyenek. A vezér azt válaszolta, hogy ő újból elolvasta, és udvari kapitányával, valamint a tengeri flotta parancsnokával meghányta-vetette a *Történet*et, de semmi kivetnivalót benne nem talált, sőt, csak dicséretre méltó dolgot, különösen bölcs pártatlansága miatt, amely az előadásban megnyilvánul. Ezért különleges parancsban intézkedett, hogy nyomják ki.)

Az idézett hiteles bejegyzés több szempontból is figyelemre méltó. Józan politikai megfontolásra vall Rákóczinak az afgán követre vonatkozó megjegyzése, illetve a kiadás időpontjára vonatkozó javaslata. Valószínűsíti, hogy a török fordítás alapjául szolgáló latin kézirat fölkeltette az emlékíró és politikai bölcselő érdeklődését, s a lengyel szerző kéziratát még a török fordítás nyomdába adása előtt maga is elolvasta. Tanúsítja továbbá, hogy jól ismerte Ibrahim Müteferrika török könyvnyomtatói munkásságát. S nemcsak tudott róla, hanem támogatta is úttörő vállalkozását. Sőt, a nagyvezérrel kialakult összeköttetéseit felhasználva, közbenjárt a szerző távollétében kézirata kiadása érdekében. Pártfogásának is köszönhető, hogy Ibrahim a nehézségeket legyőzve sikerrel folytathatta könyvkiadói tevékenységét. Ez az új egyetemes érdekű művelődéstörténeti „adalék" önmagában is gazdagítja a törökországi Rákóczi-emigráció történetét. Elsősorban a fejedelem sokoldalú tényked̈ése szemszögéből.

Rákóczi megismerte a másik „fekete dervis"-t is, a szótáríró páter Holdermant, akinek sorait Krusiński szintén följegyezte Rákóczival kapcsolatos bejegyzése után:

„Citatus porro Pater Olderman 8va augusti haec perscripserat" — az említett páter Olderman (Holderman) továbbá augusztus 8-án a következőket írta:

„Expectassem *Historiam Persicam* Turcice conscriptam a Vestra Reverentia hac occasione mittere, verum inter aliquos solum dies e praelo in lucem absoluta dabitur. Sultanus et vezirius opus hoc cum authore summopere admirati sunt et laudarunt, nec semel colloquio Vestrae Reverentiae frui exoptarunt, ut iustam laboris mercedem restituerent. Sed pro nostro sacristiae et sacelli infortunio aberat Vestra Reverentia."

(Szívesen vettem volna, ha Tisztelendőséged ebből az alkalomból elküldené a törökül írt *Perzsa Történetet*, de az csak néhány nap múlva kerül ki készen a nyomdából. A szultán és a vezér ezt a művet s szerzőjét a legnagyobb mértékben csodálták és magasztalták és nem egyszer óhajtották élvezi a Tisztelendőségeddel való beszélgetést (találkozást), hogy a műhöz illendő jutalmat adjanak. De Tisztelendőséged a sekrestyét és a kápolnát ért szerencsétlenség miatt távol maradt.)

Holderman sorai arra engednek következtetni, hogy azok már a következő évben kelteződtek, mivel a *Perzsa Történet* megjelenési éve is 1730, viharos éve a török könyvnyomtatásnak. De III. Ahmet és nagyvezére ún. tulipánkorszakbeli uralmának is, amelyet elsöpört a szeptember végi janicsárlázadás.

Krusiński bejegyzésének befejező sorai műve kiadástörténetével kapcsolatosak:

„Eadem *Historia* etiam Gallicis typis prodiit Pariziis et ex Gallico Amsterdami Holandicis Latina omnibus aliis uberior ex sub incude (?) expedita. Si ita videbitur iis a [. . .] de iure brevi imprimenda."[5] — „Ez a *Történet* Párizsban franciául is megjelent, és Amsz-

[5] Fordította Hegyi Balázs. A fordító megjegyzése: „Csak klasszikus szótár birtokában készült fordítás. Némely szövegrész romlott, ezért egy-két szó átültetése vitatható. Az utolsó mondat nyilván hibás szövegét így egészíteném ki: Si ita videbitur iis, a quibus de iure brevi imprimenda est."

terdamban a franciából készült holland fordításban, de a latin mindegyiknél gazdagabb, gondosabb munka eredménye. Ha így ítélik meg azok, akik illetékesek mihamarabb kiadni."

A *Tercemei tarihi seyyah* kiadása után egy évtizeddel megvalósult a szerző óhaja, latinul is kiadták művét. A párizsi francia, az amszterdami holland, az isztambuli török és a német kiadás után az eredeti latin szerzői kézirat végülis hazájában jelent meg: *Tragica Vertentis belli Persici Historia.* Per repetitas clades ab anno 1711 ad annum 1728vum continuata. Post Gallicos, Hollandicos, Germanicos ac demum Turcicos Authoris typos auctior Authore Patre Thadeo Krusinski Societatis Jesu Missionario Persico accessit Ad eandem Historiam Prodromus iteratis typis subjectus. Leopoli 1740. Typis Coll. Soc. Jesu.[6] A lengyel orientalista szétszóródott keleti gyűjteményének töredékei a varsói Załuski könyvtárba kerültek.[7] Rákóczival kapcsolatos rendkívül becses, a lengyel–török–magyar kultúrhistória körébe tartozó bejegyzését tartalmazó isztambuli kiadványának ritkaság számba menő példányát a krakkói Jagiello Könyvtár őrizte meg számunkra. Íme a lengyelországi levéltárakban és könyvtárakban folytatott búvárló munka eredményének újabb történeti értékű hiteles dokumentuma.

ZYGMUNT ABRAHAMOWICZ–HOPP LAJOS

Még egyszer Doby Antal tiszaújlaki könyvtáráról. A *Magyar Könyvszemle* 1959-es publikációjában[1] Papp Ivánné Doby Antal könyvtár-kezdeményezését épp az alapítás sajátos körülményei miatt tartja könyvtári kultúránk értékes emlékének. Ugyanő 1961-ben a tiszaújlaki könyvtár és Arany János kapcsolatát vizsgálja.[2] Már ezek a publikációk is, 1972-ben pedig Galambos Ferenc kiegészítő közleményének[3] újabb adatai világossá tették, hogy nem egyszerű kuriózumról, kultúrtörténeti érdekességről van szó, hanem egy sajátos vidéki szellemi mozgalom dokumentumairól.

Doby Antal könyvtáralapításának jelentőségét a környezet, a felsőtiszavidék akkori szellemi állapota határozza meg. A XIX. század első felében ez a vidék földrajzi, gazdasági és szellemi téren is periferiális volt. Ebben az időben a mai Kárpát-Ukrajna területén egyetlen sajtótermék sem jelent meg. Egy 1846-os ungvári próbálkozás után 1861-ben ott indul az első hetilap, a *Kárpáti Hírnök,* majd jóval megkésve, 1874-ben a *Bereg.* A terület első állandó nyomdája Deák György 1846-ban Beregszászon alapított sajtója, amely Doby Antal könyvjegyzékeit is kiadta. A vidék egyetlen középfokú iskolája az Ungvári Drugeth-gimnázium.

A művelődés más fórumaival párhuzamosan rendkívül rossz volt a vidék könyvtárhelyzete. 1853-ban a kassai kormánybiztos kérdésére adott válaszok szerint[4] Ugocsában sem a nagyszőllősi, sem a halmi, Bereg megyében pedig a vereckei és beregszászi járás-

[6] Jan REYCHMAN: *Orient w kulturze polskiego Oświecenia.* Wrocław–Warszawa–Kraków 1964. 47–48.

[7] REYCHMAN, i. m. 86., 316. A. MUCHLIŃSKI: *Materiały do dziejów Kościoła Polskiego z języków–wschodnich.* Pamiętnik religijno-moralny Seria II, t. 7. 1061. I. BARANOWSKI *Biblioteka Załuskich w Warszawie.* Warszawa 1917, 14. Ld. még REYCHMAN: *Znajomość i nauczanie języków orientalnych w Polsce XVIII wieku.* Wrocław 1950, 32–39. Uö. *Dzieje duszpasterstwa polskiego nad Bosforem.* Naszej Przeszłości t. 33. 1970, 169.

[1] PAPP Ivánné: *Könyvtár Tiszaújlakon.* MKsz 1959. 98–103.

[2] PAPP Ivánné: *Arany János és a tiszaújlaki könyvtár.* MKsz 1960. 177–183.

[3] GALAMBOS Ferenc: *Újabb adatok Doby Antal könyvtáralapítói és mecénási tevékenységéhez.* MKsz 1972. 275–280.

[4] Kárpátontúli Területi Állami Levéltár, Beregszász. 10-es alap, 14/59. sz.

ban nyilvános könyvtár nem volt, a munkácsi járásban pedig egyedül a munkácsi Kaszinónak volt könyvtára. Ezen túl a vidéken csak két egyházi jellegű könyvtár működött: A máramarosi papi könyvtár (Batizi András szervezte a század negyvenes éveiben) s az ungvári görögkatolikus püspöki könyvtár, amelyet Bacsinszky András alapított a századfordulón a maga 9000 könyvével. A Beregi Református Egyházmegye könyvtára ekkor még nem szerveződött egésszé. A kisebb-nagyobb magánkönyvtáraknak nem volt népművelő szerepük.

A felsorolt adatok fényében értékelhető igazán az a hősies küzdelem, amelyet Doby Antal folytatott egy népkönyvtár létesítéséért és fönntartásáért. Ez a magánkezdeményezés egy tágabb ívű, egyáltalán nem provinciális fölvilágosító koncepció része. A *Magyar Könyvszemlé*ben közölt cikkek több ízben utalnak Doby másirányú tevékenységére. Tudományos téren történelmi, geneológiai stb. munkásságára, de a városka és egész Ugocsa szellemiségében betöltött szerepére is. Céhe elismert mestereként az 50-es évek végén sikerül kiharcolnia egy polgár-egyesület engedélyezését. Több ez egy formális díszegyletnél; programját az alelnök Doby fogalmazta, hasonló jellegű német egyesületek alapszabályainak mintájára. (A politikum nyilvánvaló. A kormánybiztos is nyilván ezért engedélyezte. Időben távoli, térben közelebbi, sorsban azonosítható párhuzam: az 1920-as években is csak hasonló „cselfogás" után engedélyezték a kassai Kazinczy Társaság működését — a csehszlovákiai magyar kultúrélet hosszú évekig egyetlen szervezetét.)

Doby célja, szándéka ismert — naplójában is rögzítette — : a polgári haladás; ezért is választják a kaszinó elnevezés helyett a polgári kör nevet. 1863-ban azonban, egy újabb kezdeményezésénél, nyilván a másnemű közönség hiánya vagy távolmaradása miatt csak Mester Legény egyletről van szó.[5]

Doby szellemi fölvilágosulást sürgető koncepciója sokban illuzorikus volt. Anyagi erőforrások, jelentős külső segítség híján akadozik a könyvtár fejlesztése és komplektálása is. Érdekes módon azonban a legjelentősebbnek tűnő akadállyal, az abszolutizmus diktatorikus szerveivel birkózik meg legkönnyebben. Igaz, furfang és hamisítás segítségével. Naplójából tudjuk, hogy az érkezett könyvcsomagokat a rendelkezés ellenére sem mutatta be a szolgabírói hivatalban. Nyilván ezért kéri be a kormánybiztos a könyvtár jegyzékét. 1864. január 6-án Doby be is küldi „*A' T. Újlaki Kölcsön Könyvtár Laistromá*"-t.[6] A kéziratos jegyzék 463 könyvről számol be, a szerzők vagy szerkesztők ábécésorrendjében. Gonda László szerint azonban már az első nyomtatott jegyzék is (1860 körül) több, mint 1000 példányt számol, míg az 1866-os kiegészítő katalógus 322 művet tartalmaz.

A kormánybiztosi hivatalnak benyújtott 1864-es jegyzék tehát azokat a könyveket tartalmazza, amelyeket Doby „bevallhatott". Hogy mit és miért hagyott ki a felsorolásból, az első katalógus hiányában sajnos nem határozhatjuk meg. Érdekes azonban összehasonlítása a kiegészítő katalógussal. Ezek szerint Doby valószínűleg 1864—65-ben szerezte be Vörösmarty, Verne, G. Sand műveit, Imreffy: Magyar menekültek Törökországban, Maculay: Anglia története, Erdélyi János: Népdalok és mondák, Gaál József: Népmesék, Riedl Szende: Az Igor hadjárata c. könyveket s a lapok, folyóiratok nagy részét. Elképzelhető azonban, hogy ezek némelyike szintén az eltagadott könyvek közt volt már. Ez annál is valószínűbb, mert több, levelezéséből és naplójából ismert mű (pl. *Boldogházi esték* és a *Borászati lapok)* egyik ismert katalógusban sem szerepel.

Az 1864-es kéziratos katalógus tehát nem nyújt teljes képet a könyvtár állományáról, belső arányai azonban bizonyos következtetésekre adhatnak módot.

[5] Kárpátontúli Területi Állami Levéltár, Beregszász. 674-es alap, 5/számozatlan.
[6] Uo., 674-es alap, 5/497

Boros Mihály (6) és Vas Gereben könyve mellett megtaláljuk Beöthy László, Abonyi Lajos, Tóth Kálmán, Vahot, Vahotné, Emilia, Vadnai stb. írásait is, a legtöbb könyvvel azonban Jósika (12) és Jókai (11) szerepel. Magas a történelmi, művelődés- és zenetörténeti, nyelvészeti, irodalomtörténeti, gazdasági és pedagógiai munkák, valamint a visszaemlékezések és útleírások aránya. Egészében az olvasmányossággal szemben inkább a szakkönyvtár jelleg a hangsúlyozott. Viszonylag magas számban szerepelnek akadémiai kiadványok, amelyeket pedig a közgyűlés „magas"-nak tartott az ugocsa-beregi polgári olvasóközönség és a néptanítók számára.

Az Arannyal folytatott levelezésből és Doby naplójából, valamint a korabeli lapok tudósításaiból a könyvtár sorsa és 1869-es pusztulása ismert. (Egy makacs tévedéssel azonban: Pappné első cikkében tévesen a Szamos 1869-es áradásáról ír. Ez a nyilván sajtóhiba jellegű tévedés makacsul tovább él az ezt követő cikkekben. Tiszaújlak azonban a Tisza jobb partján fekszik. Ez a folyó öntötte el a városkát 1869-ben, s azóta többször is.) Arról is tudunk, hogy Doby 1871-ben megpróbálta, ha nem is állandó könyvtár, de legalább könyv-beszerző akció formájában felújítani misszióját. A könyvtár továbbélésének egyik mozzanata: bár Doby 1865-ben leállítja a beregszászi fiókot, valószínűleg a visszamaradt könyvekből s talán újabb beszerzéssel előbb Fried Salamon, később Démán Samu, végül Pinkász Samu tovább folytatják a Keszler Józseftől átvett könyvek kölcsönzését. Erről a *Bereg* c. lap több cikke is hírt ad, valamint Lehoczky[7] is létezőnek tudja.

Lényegében azonban a könyvtár az 1869-es árvízkatasztrófával megszűnt. Hogy a továbbra is aktív társadalmi szerepet vállaló Doby nem szervezte újjá, abban az is közrejátszhatott, hogy ekkorra már az apró, néhány száz kötetnyi állományú könyvtárak egész sora hálózta be a vidéket. Ezek közül többnek Doby is juttatott könyveiből: Ugocsa Megyei Néptanítók Egyesülete könyvtára, a Nagyszőllősi Kaszinó Könyvtára, az Ungvári Tanítóképezde könyvtára, Viska község könyvtára, a Nagyszőllősi Polgári Iskola Könyvtára, a Királyházai Olvasóegylet. Ezek kapták a Doby által ajándékozott 481 kötet jelentősebb részét, 297 kötetet.

Ekkora már pl. Beregszászban, ahol alig egy évtizede szükségesnek mutatkozott fiókkönyvtár létesítése, 6 kisebb könyvtár működik.[8] Ugyanez a helyzet Munkácson, Ungváron és a vidék nagyobb községeiben is.

Doby könyvtáralapító-fönntartó missziója ekkorra tehát nélkülözhetővé vált. Fennállásának egy évtizede alatt azonban valóban sürgető és nélkülözhetetlen feladatot vállalt és végzett becsülettel. Ezen túl, míg a magyar könyvtártörténetnek ez csak érdekes epizódja, a mai Kárpát-Ukrajna kultúrtörténetének nehezen fölmérhető és értékelhető, jellemző és fontos jelensége volt.

BENEDEK ANDRÁS

Szabó Ervin két levele Kolozsvárra. A szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattára — az intézmény jellegének megfelelően — főleg tudóshagyatékokat gyűjt, így teljesen természetes, hogy a kéziratállomány zömmel tudósok (Dézsi Lajos, Herrmann Antal, Márki Sándor stb.) levelezéseiből, kézirataiból, családi vonatkozású irataiból stb. tevődik össze. Mint minden ilyen gyűjtőkörű kézirattárnak, a szegedinek is a levelezésanyag a legértékesebb, legfontosabb része: Munkácsy Bernát, Kálmány Lajos, Katona Lajos, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Vikár Béla stb. levelei nélkül aligha írható meg a

[7] LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája*. Ungvár 1881. II. kötet, 119. old.

[8] *Bereg* 1886. XII. évf. 33. sz.

magyarországi társadalomtudományok századforduló körüli szakasza. A levelezés ugyanis az életmű magyarázója és kiegészítője; a levelekből tárulnak föl leginkább a tudósok életének eseményei, munkásságuknak az állomásai, írásaik létrejöttének „körülményei", s mindenekelőtt: az egyes tudósok gondolkodói magatartása, intellektuális attitűdje, Lukács György kifejezésével: „az egész valósághoz való viszonya".[1] Sajnos, az a gazdag, de ezúttal még vázlatosan sem ismertethető anyag, amely Szegeden van, egyelőre teljesen ismeretlen még a kutatók előtt is; most — bármennyire hasznos volna is — nem mutathatom be a Kézirattár egész anyagát (még jelzésszerűen, figyelemfelhívásképpen sem), csupán két olyan levelet, amelyek — éppen mert aligha gyanítanánk, hogy Szegeden találhatók — különösen elkerülhetik a kutatás figyelmét.

Mindkét levél írója Szabó Ervin. Szabó ideológia-történeti jelentősége, a századforduló szellemi életében vitt szerepe, munkásmozgalmi tevékenysége már eleve e levelek közzététele mellett szól. A szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött két Szabó Ervin-levél mindemellett — e hasábokon — külön jelentőséggel is bír. Mindkét levél ugyanis Szabó „hivatalos" tevékenységének, napi munkájának terméke; az egyik megírására könyvtárosi rutinföladatok késztették, a másikéra élete egyik utolsó nagyobb vállalkozása, a *Világ* tárcarovatának a fölfrissítése[2] ösztönözte. Mindkét levél tehát könyvtár-, ill. sajtótörténeti fontosságú.

1. Az időben első Szabó-levél Herrmann Antal (1851—1926) etnográfushoz, a modern magyar néprajztudomány egyik legjelentősebb szervezőjéhez[3] íródott, 1916. augusztus 17-én. A pár soros, érdemi részében sokszorosított szöveg: hivatalos írás. A Városi Nyilvános Könyvtár igazgatója hivatalosan „keresi meg" „Nagyságos Dr. Herrmann Antal egyet. tanár urat",[4] hogy küldené meg a könyvtár részére könyvárusi forgalomba nem került munkájának egy példányát. A sokszorosított szöveg megfogalmazása talán nem is az igazgató munkája, ő — mármint Szabó Ervin — alighanem csak aláírta. A levél mégis — éppen sokszorosított volta miatt — értékes dokumentum: a könyvtár — Szabó vezette — állománygyarapítási munkájának történetéhez szolgál adalékul.

Maga a levél egyébként a következő (a címzés s a kért könyv címe gépelt, a levél szövege sokszorosított, az aláírás autográf):

VÁROSI NYILVANOS KÖNYVTÁR
BUDAPEST IV. GRÓF KÁROLYI-UTCA 8.

Budapest, 1916. augusztus 17.

Nagyságos
Dr Hermann Antal
egyet. tanár úrnak

Kolozsvár

[1] Az idézett részt is tartalmazó Lukács-levelet közli: Ungvári Tamás: *Déry Tibor alkotásai és vallomásai tükrében.* Bp. 1973. Szépirodalmi K. 198.

[2] Kőhalmi Béla: *Pillanatképek Szabó Ervin élete utolsó évéből.* Magyar Könyvszemle 1968. 240—242.

[3] Vö.: Ortutay Gyula: *Halhatatlan népköltészet.* Bp. 1966. Magvető, 161. A kemény bírálatairól ismert, polemikus hevületű Jankó János egyik levelében így jellemzi Herrmannt „az ethnografia ügyét mindig szívesen hordtad s [. . .] azért többet tettél életedben, mint egész Magyarország 1000 éves fennállása óta (ez nem phrasis)." (Jankó J. levele Herrmann Antalhoz Tomszk, 1898. szept. 25. — Szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Herrmann-hagyaték.)

[4] Herrmann 1916-ban még nem volt egyetemi tanár, „csupán" magántanár!

Hálás köszönettel vennők, ha alant felsorolt becses munkáját, mely könyvkereskedői forgalomban nincsen, könyvtárunk rendelkezésére bocsátani szíveskednék.

Viszontszolgálatra mindenkor készen
teljes tisztelettel
Dr Szabó
igazgató

Románia, Magyarország és a világháború.

A levél nem szorul különösebb magyarázatra, csupán Herrmann szóban forgó „könyvéről" kell pár szót szólni. A *Románia, Magyarország és a világháború* eredetileg a *Brassói Lapok*ban jelent meg 1915-ben, folytatásokban; a füzet az eredeti (hasábos) szedés fölhasználásával (áttördeléssel) készült, voltaképpen tehát különlenyomat. Ez a körülmény nehezíthette meg a Fővárosi Könyvtár tájékozódását, ill. állománygyarapítási munkáját. Hogy Szabóék végül is hogyan szereztek tudomást — jó éves késéssel — a füzet létezéséről, nem lehet megállapítani; a késedelmes beszerzési kísérlet mindenesetre azt mutatja, hogy a könyvárusi forgalomba nem kerülő munkák figyelemmel kísérése még Szabó Ervinéknek is rendkívül nehéz feladatot jelentett.

2. Szabó Ervin másik levele élete utolsó hónapjaiból való (1918. június 30-án kelt); címzettje a kolozsvári egyetem irodalomtörténész-professzora, Dézsi Lajos (1868—1932) volt. Kőhalmi Béla tanulmányából tudjuk, hogy Szabó Ervin éppen ekkortájt (június elején) vette át a *Világ* tárcarovatának szerkesztését,[5] s próbálta kialakítani a tárcarovat munkatársi gárdáját. E szerkesztői-szervezői munka ma még a kelleténél ismeretlenebb, különösen részleteiben, ezért fontosnak látszik a Dézsihez írott, Dézsit a *Világ* munkatársai közzé invitáló levele is. Jó volna persze tisztázni: milyen „meggondolások" vezették el Szabó Ervint az akadémikus, s már akkor is konzervatív Dézsihez;[6] mindenesetre a havi egy tárcára való fölkérés mindenképpen Dézsi elismerését, megbecsülését mutatja, azt, hogy Szabó Ervin számolt vele.

A „VILÁG"
Tárcarovatának szerkesztősége

Budapest, 1918. jún. 30.
I, Ménesi-út 19.

Igen tisztelt Professzor Úr!

Nagyon köszönöm készségét, mellyel hajlandó a tárcarovatnál működni. Ha a Világ el is parentálta,[7] annál örvendetesebb, hogy ilyen életerősen támad fel éppen a tárcarovat számára. Nem hiszem, hogy megsokalnánk sűrű látogatásait, sőt azt szeretném, hogy a tárcarovatnál havonként 1 cikkre kötelezettséget vállaljon.

Szíves üdvözlettel
őszinte híve:
Szabó Ervin

[A boríték címzése:]
Nagys.
Dr. Dézsi Lajos
úrnak
Kolozsvár
Egyetem

[5] Kőhalmi Béla: *i. m.* 240—242.

[6] Dézsi Lajos pályájának, tevékenységének átfogó elemzése még nem történt meg; „konzervatizmusa" inkább csak föltételezett (pl. Császár Elemérhez, Berzeviczy Albert-hez fűződő barátsága alapján) — úgy tűnik azonban, szubjektív tisztességéhez semmi kétség nem férhet.

[7] Az elparentálásra való utalás — számomra — nem világos; tisztázása további munkát igényel.

E levél írásakor (három hónappal halála előtt) alighanem már súlyos beteg lehetett Szabó Ervin; a Dézsihez címzett levelet azonban még saját kezűleg írta meg. — Tudomásom szerint egyébként Dézsi nem publikált a Szabó Ervin szerkesztette tárcarovatban; a fönti invitálást olvasva azt kell gondolnunk, Dézsi távolmaradását is Szabó Ervin megbetegedésével hozhatjuk kapcsolatba.

3. E két Kolozsvárra küldött Szabó-levél fölveti Szabó Ervin kolozsvári (lehetséges) kapcsolatainak a felkutatását. Annál is inkább, mert 1918. februárjában az *Új Erdély* akkori szerkesztőjének, Szentimrei Jenőnek is írt egy fontos levelet, a levél *Egy levél* címen az *Új Erdély* 1918. február 23-i számában napvilágot is látott.

LENGYEL ANDRÁS

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A Pesti Gábor-féle „Nomenclatura" egyes kiadásainak problémái. A *Nomenclatura*, ez a Pesti Gábor által magyar értelmezéssel ellátott szójegyzék, az alapul szolgáló latin mellett olasz, francia, cseh, magyar és német nyelven tartalmazza két csoportban 55, ill. 9 fogalomkör mintegy kétezer szavát. Első kiadása 1538-ban jelent meg a bécsi Singriener nyomdában.[1] Harminc év múltán, 1568-ban az ugyancsak bécsi Stainhofer-féle műhelyben készült el e mű utolsó, ismert kiadása.[2] Azonban a kettő között napvilágot látott több, szintén bécsi kiadás mind a szakirodalomban, mind a sajnos csak igen kevés fennmaradt példányban meglehetősen zavaros képet mutat. Az alábbiakban egyrészt az eddigi ismeretek és vélelmek összefoglalására, másrészt az ellentmondások feloldására történik kísérlet.

Szabó Károly az említett 1538. és 1568. évi kiadások[3] közötti időből a *Nomenclatura* két további, a bécsi Singriener műhelyben készült megjelentetéséről adott hírt: 1550-ből[4] és 1561-ből.[5] Ismeretei mindkét esetben az OSZK-ban őrzött egyetlen példányra támaszkodtak. 1937-ben Schlauch Lőrinc könyvtárából előkerült e műnek egy elején és végén egyaránt hiányos példánya (ma az OSZK-ban), amely nem egyezett az addig ismert egyetlen kiadással sem. Kornfeld Móric könyvtárában azonban — anélkül, hogy publikálták volna — őriztek (feltehetően ebből a kiadásból) egy teljes példányt is, amely az 1554. évszámot viselte.[6] Végül a közelmúltban egy bécsi magángyűjteményben (Michael Krieg) sikerült fellelni egy 1568-ban Philipp Pidninger részére készült kiadást is.[7]

Az RMNy első kötetének megírása során sok gondot okoztak a most felsorolt nyomtatványok, mert ezek ismert példányai többségükben nyomdászatilag nem mutattak egységes képet: különböző kiadásokból összeállítottaknak tűntek. A beható vizsgálat során akkor a következő megállapításra jutottam. Az OSZK-nak Szabó Károly által ismertetett és a fentiekben említett két példánya[8] lényegében megegyezik egymással. A megjelenés időpontjában mutatkozó eltérés részben onnan származik, hogy az akkor ismert egyetlen, eredeti címlapon levő évszám utolsó számjegyét vakarással módosították.

[1] RMNy 21.
[2] RMNy 241.
[3] RMK I 9 és RMK I 64.
[4] RMK I 21.
[5] RMK I 45.
[6] RMNy 103. — A Kornfeld-féle példány eredetére vonatkozólag kézírásos bejegyzés olvasható a RMK I. kötetének abban a példányában, amely egykor Warga Lajos († 1890) református theológiai tanár könyvtárába tartozott. Ezt 1936. február 17-én vásárolta meg az OSZK Szórádi F.-től. (Ma ezt a példányt a Gyarapítási Osztály segédkönyvtárában őrzik.) Eszerint Kornfeld az 1554. évi kiadást 1921-ben vette a bécsi Gilhofer és Ranschburg cégtől.
[7] RMNy 240A
[8] RMK I 21 és 45.

Feltételezésem szerint ez eredetileg nyolcas volt, amelynek alsó körét eltávolítva most nullát mutat.[9] Ezt eredetinek tekintve vette fel e példány alapján Szabó Károly bibliográfiájába az 1550. évi kiadást.[10] A másik OSZK-példány címlapja hiányzik, a kéziratos pótláson az évszámot, amelynek eredeti alakja ma már nem ismerhető fel, utólag 1561-re változtatták. Ez az esztendő olvasható a kolofonban, amelynek alapján regisztrálta azután Szabó Károly.[11] Az 1550-re módosított címlapú példány zárósorában viszont az évszám utolsó két számjegyét vakarták ki, de ez különben nyomdai kivitel tekintetében teljesen megegyezik az 1561. esztendőben befejezett kiadással.

A fentiektől eltekintve tehát a lényegében azonos két példány első négy füzetében a latin szöveget fraktúrral, a további részben viszont antikvával szedték. Így az a kép alakult ki, hogy 1558-ban elkészült az első négy füzet, majd 1561-ben — részben más szedési sajátosságokkal — megjelentették a mű további részét. Az 1550. évi kiadást tehát törölni kellett a bibliográfiai nyilvántartásokból, hiszen ezt az évszámot tudatos módosítással, utólag mesterségesen hozták létre.

A legutóbbi időben azután a turócszentmártoni Matica Slovenská könyvtárában előkerült a Pesti-féle *Nomenclatura* egy újabb példánya, amelynek címlapján az 1559. évszám olvasható.[12] A címlap szedése pontosan megegyezik az OSZK-nak fentiekben említett és 1550. évszámra átalakított példányában láthatóval. Ennek alapján a korábban vélelmezett 1558. évszámot el kellett ejteni, mert a vakarás a feltételezettnél is egyszerűbben történt: az utolsó számjegy rövid alsó szárát távolították el: így lett a kilencesből nulla.

Újra átvizsgálva az OSZK 1554. évinek tartott, továbbá az elején 1559-ben és a végén 1561-ben készült két példányát, valamint az említett bécsi magángyűjtemény és a Matica Slovenská példányait, megállapítható volt, hogy ez az általunk eddig ismert öt példány négy különböző időben készült kiadásból származik. Ezek a következők:

1554 RMNY 103 — A teljes kiadvány (A^4-Z^4, $a^4-e^4f^3$) sorhű utánnyomása az 1538. évinek.
Példányok: OSZK RMK. I. 32d: B^4-Z^4, a^4-e^4
OSZK RMK. I. 45. 1. pld.: H^4
Matica Slovenská: E^4-Z^4, $a^4b^4c_{1-2}$
Tehát eddig még nem került elő az első (A^4) és az utolsó (f^{3+1}) füzet.

1559 RMNy — Feltehetően csak az első négy füzet (A^4-D^4) készülhetett ezzel az évszámmal, mert mind a három ismert példány további része más kiadás(ok)ból származik. Sorhű utánnyomata az 1538. és az 1554. évi kiadásoknak, azonban mindhárom végig egymástól eltérő, új szedésről tanúskodik. Így pl. a B_1a lap első hasábjában a cseh nyelvű szövegben a hivatkozott első négy fejezetszám után tett, ill. nem tett pontok alapján a három kiadás a következőkben különbözik egymástól: 1538: 18 — 50 — 21. — 5; 1554: 18 — 50 — 21 — 5; 1559: 18— 50. — 21 — 5.
Példányok: OSZK RMK. I. 45. 1. pld.: A^4-D^4 (Az évszám a címlapon vakarás útján változtatva.)
OSZK RMK. I. 45. 2. pld.: $A_{2-4}B^4-D^4$ (Az eredeti címlap kézírással pótolva.)
Matica Slovenská: A^4-D^4

1561 RMNy 166 — Feltehetően csak az első négy füzetet követő rész (vagyis E^4-Z^4, $a^4-e^4f^3$) készült ezzel az évszámmal, mert mind a három ismert példányában az ezt megelőző rész más kiadásból származik. A latin szöveg ebben — a korábbiaktól eltérően — antikva betűtípussal készült.

[9] RMNy 166.
[10] RMK I 21.
[11] RMK I 45.
[12] Erre Dr. Jozef Telgarsky volt szíves felhívni figyelmemet, akinek köszönhetem az egész példányról készült xeroxmásolat megküldését is.

Példányok: OSZK RMK. I. 45. 1. pld. E^4-G^4, I^4-Z^4, $a^4-e^4f^3$
OSZK RMK. I. 45. 2. pld. E^4-F^4, M^4-Z^4, $a^4-e^4f^3$
Michael Krieg: E^4-Z^4, $a^4-e^4f^3$
1568 RMNy 240A — E Pidninger-féle kiadvány is feltehetően csak az első négy füzetből áll (A^4-D^4), mert az egyetlen ismert példány ezt követően más kiadásból való. A latin szöveg itt is antikvával készült.
Példány: Michael Krieg: A^4-D^4

A fentiekből kiviláglik, hogy a megvizsgált öt példány közül csak egy (OSZK RMK. I. 32d) származik egyetlen kiadásból (1554. évi), az összes többit kettőből, ill. háromból állították össze. Az OSZK RMK. I. 45. 1. példány) eleje 1559-ből, vége 1561-ből, míg a „H" jelű füzet 1554-ből származik. Az OSZK RMK. I. 45. 2. példány eleje 1559-ben, a vége 1561-ben készült. A Matica Slovenská példányának eleje 1559-ből, a vége 1554-ből való. Michael Krieg példányában az első négy füzetet 1568-ban, a többit 1561-ben állították elő.

Megfigyelhető tehát, hogy a változás a különböző időpontokban nyomtatott részek között mindig a negyedik és ötödik füzet között áll be. Ennek feltehető oka az, hogy 1559-ben valószínűleg csak az első négy füzet készült el. Ehhez az új kiadványhoz azután hozzákötötték más kiadásból a többi füzetet. Lehetséges, hogy a *Nomenclatura* elejét azért szedték 1559-ben újra, mert az előző, 1554. évből e rész már elfogyott, de a többi füzetből még volt. (Ezt látszik bizonyítani a Matica Slovenská példánya.) Azonban az sem zárható ki, hogy új kiadás megjelentetését tervezték, de a szedés munkája — ma már ismeretlen körülmények miatt — a „D"-jelű füzetet követően megakadt, és azt csak 1561-ben folytatták, ill. fejezték be. (Mintha ezt igazolná az OSZK két RMK. I. 45. jelzetű példánya.)

Lehetséges azonban e két hipotézis kombinációja is, amely magyarázatot adna valamennyi ismert példány összetételére. Eszerint az 1554. évi kiadás első négy íve — vagy már az eredetileg is alacsonyabb példányszámban történt nyomtatás, vagy valami utólagos károsodás következtében — 1559-ben már nem állott az ifjabb Singriener rendelkezésére, ezért ezt a 16 levelet újraszedték, majd kinyomtatták az 1554. évi maradványnál nagyobb példányszámban. Ilyen módon forgalomba tudták hozni az említett teljes maradványt. (Ilyen lehet a Matica Slovenská példánya.) 1561-re az 1554. évi kiadás maradványa már teljesen elfogyott, de az 1559-ben készült első füzetek még nagyobb példányszámban rendelkezésre állottak. Ezért a „D"-jelű füzetet követő részt — a kiadvány végéig — szedték most újra, és nyomtatták ki. (Ekkor és ilyen párosításban jöhetett létre eredetileg az OSZK két példánya.) Az 1562-ben megszűnt Singriener-műhelyben ez alkalommal a *Nomenclatura* 1561-ben készült második, nagyobbik feléből maradhattak példányok, amelyek forgalomba hozatalát 1568-ban Pidninger az első négy füzetnek újraszedésével és kinyomtatásával oldotta meg. (E vállalkozás terméke lehet a Krieg-féle példány.)

A fentiek alapján bizonyos módosításokat, ill. kiegészítéseket kell tenni a RMNy-hez képest:

1. Törlendő a 144. és 145. tétel közötti és a tévesen 1558. évinek gyanított kiadásra történő hivatkozás.
2. Új tétel: S 151A
PESTI Gábor [transl.]: Nomenclatvra sex lingvarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae . . . per Gabrielem Pannonium Pesthinum. Vocabular sechsserlay Sprache(n) . . . Wien(n) 1559 Singriener [jun.].
A^4-D^4 = [16] fol. — 8°
3. Módosul a 166. tétel: az impresszumba az eddigi 1558 helyére 1559 kerül.
4. Módosul a 240A tétel: Az impresszum új szövege így hangzik: Wienn 1568 [1561] Pidninger [Singriener jun.].

*

Visszatérve az OSZK RMK I 45 jelzetű 1. példányára, érdemes szemügyre venni, hogy vajon mi lehetett az indítéka az évszámok manipulálásának. Amint erről a fentiekben már szó esett, az említett kötet címlapján az eredetileg 1559. évszámot az utolsó számjegy szárának eltávolításával 1550-re változtatták, míg ugyanebben a példányban a zárósorban állott 1561. évszám utolsó két számjegyét kivakarták. Aligha tévedünk, ha a fenti változtatás célját abban keressük, hogy az amúgy is ritka kiadás még érdekesebbnek és — ami ugyancsak módfelett valószínű ezzel párhuzamosan — egyben értékesebbnek tűnjék. Soha sem létezett kiadási év létrehozásával biztos unikumot lehet teremteni.

Az OSZK mindkét RMK I 45 jelzetű példánya az alapító Széchényi Ferenc által adományozott kötetekben használt bélyegzőt viseli. Az ő eredeti könyvtárában a Pesti-féle *Nomenclatura*-nak sem az „1550"-es, sem az 1561. évi kiadása nem volt meg.[13] Miután ő egészen az 1820-ban bekövetkezett haláláig folyamatosan adományozott magyar vonatkozású dokumentumokat az általa alapított gyűjteménynek, feltehető, hogy a két vizsgált példány is ilyen módon jutott az OSZK-ba. Erre a 19. század első két évtizede jön számításba. Talán nem helytelen az a következtetés, hogy előbb a címlap nélküli és 1561. évszámot viselő, mai 2. példány került ide. Ezután ugyanebből a kiadásból egy további példány megvásárlása esetén a ma már sajnos ismeretlen eladó aligha számíthatott komolyabb érdeklődésre, mégha ez alkalommal a címlap is megvolt. Viszont az azon látható évszámnak ügyetlennek nem is nevezhető módosítása révén létrehozott „unikum" megszerzése érdekében Széchényi nyilván nem zárkózott el jelentősebb anyagi áldozattól sem.

Régi, magyar nyelvű nyomtatványoknál ilyen manipulálás az évszámmal nem egyedülálló jelenség. Így Ozorai Imre *Az Christusrul* szóló munkájának második kiadása egyik példányában, amelyet ma az MTA Könyvtára őriz,[14] a kötet végén található címer mellé „1535" évszámot „pótolt" feltehetően annak felfedezője, az ilyen történelmi dokumentumok hamisításától nem visszariadó Kemény József.[15]

De nem csupán az évszám megváltoztatása, ill. utólagos rábiggyesztése nyújtott lehetőséget egy-egy érdekesebb kiadvány értékének növelésére. Így a *Tükör* című és 1627-ben írt asszonycsúfoló ének korábban ismert egyetlen példányában csak az első füzet maradt fenn. Hogy ennek az irodalomtörténeti szempontból jelentős dokumentumnak értékét növeljék, az utolsó meglevő lap alján állt őrszót kikaparták és a „Vége" szót írták rá kézzel. Így mint teljes és nem csonka kiadványként került regisztrálásra ez az 1733-ban nyomtatott unikum az OSZK-ban, ill. Petrik Géza bibliográfiájában.[16] A vers csonka voltát ugyan felismerte, de a példánnyal történt ügyeskedést nem, az így hiányos szöveget közreadó „RMKT XVII. század" sorozat 8. kötete.[17]

Mindezek alapján levonható tehát az a következtetés, hogy nem csupán a hazai középkori oklevelek kapcsán történt — különösen a múlt század első felében — nem kevés hamisítás, hanem a régi, elsősorban magyar nyelvű nyomtatványoknál is. Ez a szempont tehát nem maradhat figyelmen kívül az ilyen jellegű kiadványokkal kapcsolatban felmerülő problémák megoldásának megkísérelésénél sem.

BORSA GEDEON

[13] *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi.* Pars 1—2. et Supplementum I et Index. Supplementum II. et Index. Sopron—Pesth—Poson 1799—1807.
[14] Jelzet: RMIr 8° 2.
[15] *Magyar Könyvszemle* 1976. 165—169. l.
[16] *Magyarország bibliographiája 1712—1860. III.* Bp. 1891, 702. l. — A példány ma a Kisnyomtatványtár ún. Ponyva-gyűjteményében található.
[17] Bp. 1976, 588. l.

Egy magyar verseket tartalmazó casseli nyomtatvány 1638-ból. A Német Szövetségi Köztársaságban tett tanulmányútján Varjas Béla a marburgi egyetem könyvtárában egy Casselben 1638-ban folio alakban nyomtatott terjedelmes kiadványt talált

Monumentum Sepvlcrale ad Illustrissimi Celsissimique Principis ac Domini, Domini Mavritii Hassiae Landgravy, Comiti Cattimoelibocorum Deciorum Zigenhainiae et Niddae, etc. Principis Deo cum primis atque Imperio Romano fidelissimi, ut et pietatis, Quae secundum Deum est, Assertoris Constantissimi, ac vindicis libertatis Germaniae acerrimi, Memoriam Gloriae Sempiternam Erectum

címmel. A díszesen kivitelezett könyvnek érdekes magyarországi vonatkozása van. A 241—250. lapokat magában foglaló VII. fejezete az *Epicedia Transilvanorum* címet viseli, és 7 latin, 2 magyar, 1 spanyol nyelvű verset tartalmaz Erdélyben élő személyek tollából. Varjas Béla felfedezése így a Régi Magyar Könyvtár állományát gazdagítja egy eddig számon nem tartott kiadvánnyal.

Nincs terünk arra, hogy Móric hesseni tartománygróf személyével, magyar kapcsolataival foglalkozzunk. Nevével sokszor találkozunk Szenci Molnár Albert naplójában *(Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai.* Kiad. és bev. Dézsi Lajos. Bp. 1898.), elég bőven beszél róla Dézsi Lajos: *Szenci Molnár Albert* (Bp. 1897.) c. monográfiájában. (Vö. Rehm, Franz: *Geschichte der beiden Hessen.* Marburg und Leipzig. 1846. 1—2 Bd.

Hesseni Móric családjában elevenen élt az anyai ágon Árpádházi Szent Erzsébettől való származás hagyománya. Ezért is taníttatták gyermekkorában a magyar nyelvre, s Móric, ha magyarokkal találkozott, azokhoz magyarul is beszélt, és számos magyar deákot támogatott külföldi tanulmányaiban. Szenci Molnár Albert, aki 1607-ben Hebornban kinyomtatott *Psalteriumát* IV. Frigyes pfalzi választófejedelmen kívül neki ajánlotta, a *Szent Biblia* 1608-i hanaui kiadásának ajánlásában így emlékezik erről:

„. . . mivelhogy ennyi ekes nyelveknec tudása után, ez nyelvetis, megemlekezven anyai nemzetedről, meg akartad tanulni, engemetis ki ez nyelvnec nem utolso ekesgetője vagyoc (távol legyen az kerkedseg) szokot kegyessegednec raytam elébnyuytásával meltoztass.

Az én szerelmes földemi baratimatis, Varadi Gergelt, Szepsi Mihalt, Foktöi Mihalt, Debreceni Istvant, Keserüi Janost, Szikszai Istvant, Beszerményi Petert, kic velem eggyüt, ez Te Felseged hires Academiajában az tanuságnac elöviteliben munkálkodnj örülnec, Felseges kegyelmeddel és kegyes kedvednec környülvételivel meltoztassad.''

A tartománygróf bízta meg Szencit, hogy egy magyar grammaticát írjon. Ennek ajánlólevele 1609. jún. 17-éről keltezve az ifjú Móric herceghez szól ugyan, aki ekkor a marburgi egyetem rektora volt, a nyelvtankönyvért azonban Szenci az apától kapott szép summa pénzt.

Szenci Molnár Albertnek és a magyarországi tanulóknak pártfogója IV. (Bölcs) Vilmos fiaként 1573-ban látta meg a napvilágot. 1593-ban családi örökségként szállott rá a hajdani Hessen tartomány negyedrésze, majd miután két nagybátyja utód nélkül halt meg, 1604-ben az előbbinél jóval nagyobb Hessen—Cassel őrgrófja lett. Hessen fénykora uralkodásának idejére esik. A tudományok, művészetek, irodalom, iskolák pártolásán kívül maga is folytatott írói tevékenységet. A harmincéves háború azonban elérte az ő országát is, mely sokat szenvedett a császári katonaságtól. 1627-ben fia, V. Vilmos javára leköszönt a trónról. 1632-ben halt meg.

A *Monumentum Sepvlcrale* 1638-ban jelent meg. A halálára írt versek, melyekben az erdélyiek a „század fénikszét'' siratják, az alábbi alcím: „Phoenicem svi Secvli Mauritium Hass[iensem] Landgravium, etc. Principem supra Principes, Supremo hoc honore afficit

Illustris Scholae Bethleno-Rakocziana, quae est Albae-Juliae Transilvanorum, 27. Sextilis, Anno 1634." tanúbizonysága szerint 1634-ben keletkeztek.

A gyulafehérvári skóla három német származású professzora: Johannes Henricus Alstedius, Philippus Ludovicus Piscator, Johannes Henricus Bisterfeldius, továbbá a szintén idegen származású Judex György, a fejedelmi udvar orvosdoktora, Szigeti Ferenc a gyulafehérvári Kollégium igazgatója és a magát „Franciscus Thesaurarius Pannonius C. P." szignatúrával megjelölő személy írt a kiadványhoz latin nyelvű epicediumot. A két utóbbi közül Szigeti Ferenc egy három versszakos magyar versben is elmélkedik mindenki közös sorsáról, a halálról. Thesaurus Ferenc pedig a 40 soros latin versét szólaltatja meg hasonló terjedelmű magyar átültetésben. Benne Dacia nevében Bethlen Gábort, Németország nevében Mauritius halálát siratja, majd mindkét országot azzal biztatja, hogy az elhunytak helyében olyan két oszlop áll fenn, mely reményt kelt. Thesaurus Ferencről nem sikerült adatok nyomára bukkannunk. Szigeti Ferencről viszont tudjuk, hogy 1633-ban Baselben *Status Et Questiones Theologiae Contraversae Catholicos Inter Et Papistas De Sacramentis . . .* címmel disputációt nyomtatott ki (RMK III, 1491.). 1634-ben a fehérvári kollégiumot igazgatta, vagy az Akadémiához kirendelt mester volt. Ez a tisztség általában három évre terjedő megbízatás volt. 1638-ban Désen prédikátorkodik. Hamarosan esperesi tisztet is visel. Részt vesz az 1646. évi szatmári zsinaton.

A fentebb említett verseken kívül *Rhythmi Hispanici* címmel egy 24 soros terjedelmű verset találunk még a kiadványnak ebben a részében a következő záradékkal: „David Valerius Hispanus, nuper admodum ex Judaeo factus Christianus, et paulo post ab Illustrissimo Principe Transylvaniae, solenni disputatione Albae habita in Comitiis, publicus Philosophiae Professor constitutus." (Róla bővebben ír Herepei János: *Valerius Dávidnak pataki professzorrá való kinevezése* címmel.*(Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* Bp.—Szeged 1965. 499—501.)

A latin versek a műfaji követelményeknek megfelelően dicsérik Hesseni Móricot, gyászolják halálát. Bemutatóul alább közöljük Alsted verseit; a második azért is érdekes, mivel megemlékezik az őrgróf magyar nyelvi tanulásáról is.

I.

Mauritium celebrent Cicerones, atque Marones,
Athanasii, et Platones.
Nam fuit in prorsa facundo Tullius ore,
Varias sonando linguas.
In vorsa fuit ipse Maro, praedivite vena
Carmen canendo tersum.
In regione sua sinceram relligionem,
Athanasii instar acris,
Plantavit, fovit, defendit, non sine damno
Et persecutione.
Ingenio fuit ipse Plato, sophos omne tenendo,
Sed practice tenendo.
Hunc igitur plangant Cicerones, atque Marones,
Athanasii, et Platones.

II.

Hungare quid cessas magno persolvere justa
Mauritio? clari qui fulsit sideris instar
In patria, et longe radiorum verbera sparsit
In varias oras, Eoas Hesperiasque.

En ex innumeris unum tibi profero testem,
Grammaticam Hungaricam, quam procurando benigne
Instar revera permagnum, testibus aequis,
Attulit; et linguam hanc discendo, e mille vel unus
Quod vix praestiterit, magno te affecit honore,
Hungare, quid cessas ergo persolvere grates?

VARGA IMRE

FIGYELŐ

A Magyar Könyvszemle jubileuma. Folyóiratunk megindulásának századik évfordulója alkalmából, 1976. november 17-én az Akadémiai Kiadó és a *Magyar Könyvszemle* Szerkesztő Bizottsága sajtótájékoztatót tartott a Magyar Tudományos Akadémián. Bernát Györgynek, az Akadémiai Kiadó igazgatójának megnyitó szavai után, Mátrai László akadémikus, a Szerkesztő Bizottság elnöke méltatta a folyóirat szerepét és jelentőségét az elmúlt évszázad hazai tudománytörténetében, és ismertette a *Magyar Könyvszemle* előtt álló feladatokat.

Napilapjaink és szakfolyóirataink szép számmal megjelent képviselői a tájékoztató után kérdéseket intéztek az előadókhoz és a Szerkesztő Bizottság tagjaihoz. A lapok a következő napokban — részben a sajtótájékoztató nyomán, részben attól függetlenül — behatóan foglalkoztak a jubileummal.

A *Népszabadság* Mátrai László tájékoztatásából kiemelte azt a megállapítást, hogy a folyóirat társadalmi és kulturális szerepe a jövőben növekedni fog, mert növekszik az olvasási igény és mert meg kell teremteni a könyvtári kutatómunka még jobb feltételeit. „A szakfolyóirat művelődéstörténeti és tudománytörténeti feladatai mindinkább kilépnek a szűkebb olvasótábor köréből és a szocialista kultúra társadalmi tennivalói között kapnak helyet."

A folyóiratnak a szerkesztők által vázolt további programjával kapcsolatban azt írja a lap, hogy a szerkesztők igyekezni fognak a könyvtárosok és más tudományos műhelyek szélesebb köréhez — általuk az olvasók szélesebb rétegeihez — eljutni. Tanulmányokat, cikkeket közölnek a jövőben is az értékes régi magán- és közgyűjtemények, valamint az egyházi könyvtárak anyagának tudományos feldolgozásáról, megóvásáról és közreműködnek, többek között, sajtótörténeti összefoglalások kiadásának előkészítésében.[1]

A *Magyar Hírlap* a sajtófogadásról írt tudósításában méltatta a tájékoztatónak — „ellentétben a mostanában igen megerősödött jubileumi megemlékezések gyakran hivalkodó prezentálásával" — a szolidságát, mert a résztvevők ezúttal ajándékul a legbecsesebb ajándékot kapták: a folyóirat jubileumi számát." Magával a *Magyar Könyvszemlével* kapcsolatban is azt a „szolid és megbízható" hangot emelte ki, amit Mátrai László szintén a lap egyik legnagyobb erényének tartott.

Rámutatott a *Magyar Hírlap* tudósítója arra is, hogy a jubileumát ünneplő folyóirat címe is szerény és — egy kicsit félre is vezető. „Mert nem főleg — és nem elsősorban — könyvszemlét, könyvismertetéseket közöl a folyóirat, hanem nagyobb, kisebb terjedelmű tanulmányokat a könyv és a sajtó területéről, a bibliográfia, a dokumentáció kérdéseiről."[2]

[1] *Népszabadság* 1976. nov. 18. 9.
[2] *Magyar Hírlap* 1976. nov. 18. 6.

A *Magyar Nemzet* tudósítását a következő megállapítással vezette be: „A folyóiratok életét nem lehet az emberi élet hosszával mérni, száz esztendő azonban egy folyóirat történetében is tiszteletre méltó idő, ünnepélyes évforduló. Különösen akkor, ha céljával, hivatásával, jelentőségével a centenárium évében is elevenen, frissen él."

Mátrai László tájékoztatójából azt emelte ki a lap, hogy a száz éve érvényes cél — szolgálni a könyvet, az olvasást és a műveltséget — alapvetően ma sem változott meg, csupán elemeiben, hiszen a társadalmi fejlődés nyilvánvaló tartalmi és módszertani változásokat követelt. A *Könyvszemle* az írott értékek felkutatásával és számbavételével ma valamiféle „könyvtári műemlékvédelem" szerepét tölti be, de számtalan más szempontot is szem előtt tart.[3]

Az *Esti Hírlap* — hírt adván a sajtótájékoztatóról — Pálffy Judit beszélgetését közölte Havasi Zoltán társszerkesztővel, aki a feltett kérdésekre adott válaszában többek között azt hangsúlyozta, hogy folyóiratunk világviszonylatban is a legrégibb ilyen típusú szakfolyóiratok közé tartozik; továbbá kiemelte még a *Könyvszemle* kutatás-szervező szerepét.[4]

Lapjaink egy része, a későbbiek folyamán ismételten méltatta a száz esztendős folyóiratot. Így a *Magyar Hírlap* 1976. november 21-i számában Bóday Pál kéthasábos cikkben foglalkozik a jubiláló *Könyvszemlével*. Közli a legelső szám címlapjának képét, a korábbinál részletesebben foglalkozik a sajtótájékoztatóval és annak hangulatával. Felvázolja cikkében a múlt század hatvanas-hetvenes éveinek légkörét és törekvéseit, amelyekből a folyóirat megszületett. Írását Mátrai László optimista véleményét idézve fejezi be: „Aligha vonható kétségbe, hogy lapunk társadalmi, kulturális szerepe az újabb száz esztendőn át növekedni fog: nem az elméleti divatok mondatják ezt, hiszen ezek jönnek és mennek, hanem a társadalom fejlődésének máris világosan megfigyelhető tendenciái." Ehhez a cikkíró még hozzáfűzi: „Amely tendenciák erősödését, érvényesülését a második évszázadba lépő Magyar Könyvszemle is elősegítette."[5]

A *Magyar Nemzet* szintén visszatért folyóiratunk jubileumára. Az 1976. december 3-i számában Végh Ferenc *A Magyar Könyvszemle egy százada* címmel foglalkozik a száz év előtt meginduló lappal. Rámutat arra, hogy a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben a Magyar Tudományos Akadémia számos fontos szakfolyóirat — köztük a *Magyar Könyvszemle* — létrejöttét is támogatta. Az 1947—1955 közötti szünetelés eredményezte, hogy a százéves lap még nem tart a 100. évfolyamnál. Kiemeli Kőhalmi Bélának, a *Magyar Könyvszemle* egykori főszerkesztőjének az érdemeit abban, hogy a folyóirat újraéledhetett. Ő már akkor hangsúlyozta az interdiszciplinaritásnak a ma már általánosan felismert, nagy jelentőségét, amely a pontos, megbízható adatszolgáltatások révén teremti meg a szellemi és kulturális jelenségek történeti elemzésének lehetőségeit. Hivatkozik a szerző a közelmúltban megindult, vagy a közeljövőben induló marxista történeti összefoglalásokra, szintézisekre, amelyek „gazdagon merítenek a Magyar Könyvszemle hasábjain megjelent hosszabb rövidebb közleményekből. A magyar művelődéstörténet nemcsak régi évszázadokból eredő forrásanyagának feltárásában vannak hervadhatatlan érdemei a folyóiratnak, hanem a legújabb kori történet könyv-, könyvtár- és sajtótörténetének feldolgozásában is." Befejezésül a folyóirat színvonalával kapcsolatban ezt írja a cikkíró: „A Magyar Könyvszemle — ezt tanúsítják a 92 évfolyam polcokon sorakozó kötetei — mindig tudományos igényességgel igyekezett betölteni hivatását, ez a töretlen igényesség a biztosíték arra, hogy a jelentkező új követelményeknek is megfelel."[6]

[3] *Magyar Nemzet* 1976. nov. 18. 4.
[4] *Esti Hírlap* 1976. nov. 17. 2.
[5] Bóday Pál: *Egy százéves orgánum*. Magyar Hírlap 1976. nov. 21. 9.
[6] Végh Ferenc: *A Magyar Könyvszemle egy évszázada*. Magyar Nemzet 1976. dec. 3. 8.

A napilapokon kívül szakfolyóirataink is megemlékeztek a centenáriumról. A *Könyvtáros*, a sajtófogadásról hírt adva, kiemelte a tájékoztatóból, hogy a *Magyar Könyvszemle* mintegy 1200 példányban jelenik meg, ennek kb. fele kerül hazai terjesztésre, másik felének nagyrésze pedig, az információ szerint, külföldre.[7] A jubileum alkalmából egyébként a *Könyvtáros*, három számon keresztül, folytatásokban közölte Fülöp Géza tanulmányát, amely a *Könyvszemle* száz esztedejének történetét vázolja fel.[8] A *Magyar Sajtó*ban, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének folyóiratában B. Juhász Erzsébet emlékezett meg az aránylag ritka jubileumról.[9]

Az írott sajtón kívül, a Magyar Rádióban is foglalkoztak folyóiratunk centenáriumával. 1976 novemberében, a Rádió irodalmi „folyóiratá"-ban, a Gondolatban Korompai János emlékezett a világ egyik legrégibb könyvtörténeti folyóiratára. 1976. november 17-én pedig, Rapcsányi László interjúját közvetítette a Rádió Mátrai Lászlóval. Szerkesztő Bizottságunk elnöke a hallgatók széles körei számára is vázolta a *Magyar Könyvszemle* szerepét és időszerűségét.

(k. gy.)

Rövid megjegyzés a nemzetközileg legrégibb könyvtörténeti folyóiratokról. A *Magyar Könyvszemle* századik évfordulóján látott napvilágot Havasi Zoltán cikke e folyóirat megindulásának történetéről (1976. 3—14. l.). Ebben olvasható Fülöp Géza kéziratából az az idézet, amely a könyvtári kutatásokat közlő legrégibb orgánumokról szól. Ezek szerint a *Serapeum, Zeitschrift für Bibliothekswissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Litteratur* és az *Anzeiger für Litteratur der Bibliothekswissenschaft* időben jóval megelőzte a *Magyar Könyvszemlét*. Öt évvel járt még előtte e téren a spanyol *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, míg az amerikai *The Library Journal* ugyancsak 1876-ban indult (1976. 8. l.).

E fenti közlés — Havasi cikke célkitűzésének megfelelően — nagyon jól rögzíti a *Magyar Könyvszemle* kezdetének helyét a nemzetközi szakirodalomban. Ha azonban összevetjük az említett folyóiratok későbbi sorsát, úgy további, eddig nem közismert, de talán nem is érdektelen tények állapíthatók meg, amelyek lehetőséget nyújtanak a *Magyar Könyvszemle* „patinájának" megítéléséhez.

Mindkét német folyóirat 1840-ben indult, de a lipcsei *Serapeum* a 31. évfolyammal 1870-ben megszűnt, míg a Drezdában, ill. Lipcsében kiadott *Anzeiger* is — *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft* címváltozással — összesen csak 47 évfolyamot ért meg az 1886. esztendővel bezárólag. A madridi *Revista* — akárcsak a *Magyar Könyvszemle* — több megszakítást élt meg az 1871-ben történt megindulása óta. Már 1878-ban bekövetkezett ezek közül az első, majd után 1883-ban csak egyetlen évre jelent meg, 1897-től 1931-ig élt a harmadik folyam, míg 1947-től folyamatosan a negyedik. A New York-i *The Library Journal* 1876. év szeptemberében indult, és a mai napig töretlenül adják ki.

A fentieket értékelve megállapítható, hogy az említett két német folyóirat még a múlt században megszűnt, az amerikai kiadványt pedig az 1876. március elsején indult *Magyar Könyvszemle* időben félévvel megelőzte. Az 1871-ben először kiadott *Revista* egyrészt — amint ezt már Fülöp Géza is kiemelte — nem csupán a könyvtárügy, de egyben a levéltárak és a múzeumok szaklapja is, másrészt amíg a *Magyar Könyvszemle* 1976-ban a 92., addig a *Revista* ugyanakkor csak a 79. évfolyamába lépett.

[7] Könyvtáros 1977. 1. sz.
[8] Fülöp Géza: *Száz esztendeje indult a Magyar Könyvszemle.* Könyvtáros 1976. 12. sz., 1977. 1—2. sz.
[9] *Magyar Sajtó* 1977. 1. sz.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a *Magyar Könyvszemle* időrendben nemzetközileg a második legrégibb, ma is megjelenő könyvtörténeti folyóirat, amely évfolyamainak számával az elsőt meg is előzi. Ha pedig a sorrendet kizárólag a könyvtári dokumentumokkal foglalkozó orgánumokra szűkítjük, akkor az egész világon a legrégibb.

BORSA GEDEON

A debreceni KLTE Könyvtárának évkönyve.* Jubileumi kötetéhez érkezett, tizedik alkalommal látott napvilágot 1975-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának *Könyv és könyvtár* címen megjelenő évkönyve. Az 1976-os évszámmal jelölt X. kötet méltó folytatója az előzőknek, s meggyőző dokumentuma annak az elmélyült, gazdag és sokrétű könyvtári munkának és tudományos tevékenységnek, amely második nemzeti könyvtárunkban szinte a felszabadulás óta intenzíven folyik. Ma már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a modern tudományos könyvtárban dolgozó vezető munkatársaknak a könyvtári munkában elméletileg képzett és gyakorlatilag sokoldalúan jártas s egyben valamely tudományágban önálló alkotó tevékenység végzésére is képes személyeknek kell lenniök. A tudományos könyvtár napjainkban csak ilyen személyi feltételek biztosítása révén teljesítheti megfelelő színvonalon a ráháramló sokrétű könyvtári és információs feladatok ellátását, s vezető munkatársai csak e kettős (könyvtári és szaktudományi) képzettség, illetve ismeretanyag birtokában lehetnek irányítói, illetve méltó partnerei a könyvtári szolgáltatásokat igénylő olvasóknak, kutatóknak. A könyvtári és tudományos feladatok a mindennapi munka során nem válnak el (de nem is választhatók el) élesen egymástól, sőt szervesen egybefonódnak: a könyvtári munkák jórészének színvonalas elvégzése — eltekintve persze a mindennapos rutinfeladatoktól — tudományos ismereteket követel meg, ugyanakkor a felsőszintű mindennapi könyvtárosi és tudományos tájékoztató tevékenység kellő szaktudományi képzettséget igényel. Ez az összefonódás különösen megnyilvánul egy olyan sokoldalú és komplex feladatok ellátására hivatott intézmény munkájában, mint amilyen a debreceni egyetem könyvtára, amely egyetemi könyvtári funkciójából adódóan a felsőoktatás és az egyetem keretében — valamint részben Debrecenben az egyetemen kívül is — folyó tudományos kutatás bázisa, mint második nemzeti könyvtárra pedig hungarica-gyűjtő, megőrző, s közreadó, valamint központi könyvtárügyi feladatok is hárulnak, s végül Kelet-Magyarország legfontosabb tudományos könyvtáraként a Tiszántúl és Debrecen vonatkozásában regionális könyvtári teendőket (köztük koordináló jellegűeket) is el kell látnia.

A könyvtár korábban megjelent évkönyvei, de a jelen kötetben közzétett írások is meggyőzően tanúsítják, hogy a debreceni egyetemi könyvtár munkatársai az előzőkben körvonalazott sokrétű és összetett feladatok teljesítésére alaposan felkészültek és munkájukat színvonalasan végzik. A közreadott tanulmányok, közlemények, recenziók és beszámolók tárgykörüket tekintve változatosak, tematikailag számos tudományterületet, ismeretágat érintenek. Könyvtárelméleti, könyvtárszervezési (Csüry István: *Egységes mennyiségi mutatók lehetőségéről az egyetemi könyvtárak tervezésében, működésük értékelésében),* valamely könyvtári munkafolyamatra vonatkozó (Némedi Lajosné: *Die Klassifikationspraxis der UB Debrecen. Allgemeine Literaturwissenschaft. Deutsche Philologie.),* klasszika-filológiai, filológiai (B. Angyal Katalin: *Peregrinus in Vita Marci* (SHA) 13,1. A császári valláspolitika és a dunai tartományok vallásossága kapcsolatának kér-

* *Könyv és könyvtár X. Debrecen, 1976.* (A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. Szerk. CSÜRY István.) Debrecen, 1975. 245 l.

déseihez, Gombáné Lábos Olga: *A „négy birodalom" elméletének utókorához)*, nyelvtudományi, néprajzi (A. Molnár Ferenc: *Reguly Antal egy finnországi levele)*, irodalomtörténeti, irodalomszociológiai, közönségtörténeti (Némedi Lajosné: *A triviális irodalom kutatásáról*, Gombáné Lábos Olga: *Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok*. A. Molnár Ferenc: *Hozzászólás Domokos Péter „A finn irodalom fogadtatása Magyarországon" című könyvéhez)*, művelődés-, könyv- és könyvtártörténeti tárgyúak (Lengyel Imre: *Váradi Szabó János [1783—1864]*. A munkaoktatás egyik úttörője Magyarországon, Ojtozi Eszter: *A vilnai Újtestamentum és Zsoltárok egy példánya a Debreceni Egyetemi Könyvtárban*, Pálné Péter Judit: *Vikár Béla Kalevala-fordításának könyvészeti vonatkozásai a debreceni Egyetemi Könyvtár Vikár-gyűjteménye alapján*, Tóth Béla: *Maróthi György szerepe a debreceni Kollégium könyvtárának fejlesztésében*) egyaránt akadnak közöttük. Minden írás alapos tárgy- és anyagismeretről tanúskodó, jól megfogalmazott, tartalmilag gazdag szellemi alkotás, s valamennyi új adalékokkal, szempontokkal gyarapítja és gazdagítja azt az ismeretágat, amelybe tartozik, méltán kaphattak volna helyet szaktudományuk bármely (akár akadémiai) szakfolyóiratában. A helytörténeti vonatkozású tanulmányok, s a könyvtár állományának egy-egy részlegével vagy darabjával foglalkozó írások is olyan témaköröket dolgoznak fel, vagy érintenek, továbbá olyan megállapításokat tartalmaznak, amelyek általános érdekűvé avatják őket, eredményeikkel a különböző szaktudományok ismeretanyagát egyetemlegesen gazdagítják.

Hogy a kötet egészéről elmondottakat az egyes tanulmányok, közlemények egyenkénti számbavételével és elemzésével bizonyítsuk, arra e rövid ismertetés keretében sem helyünk, sem módunk nincsen, s nem is érezzük feladatunknak. (Néhány írás esetében persze kellő felkészültséggel és szakismeretekkel sem rendelkezünk ehhez.) Egy-két munkáról azonban, amelyek a könyv- és könyvtári kultúra, valamint a magyar művelődéstörténet érdeklődésünkhöz közelebb álló problémaköreit érintik, röviden külön szólunk. Első helyen Csüry István *Egységes mennyiségi mutatók lehetőségéről az egyetemi könyvtárak tervezésében, működésük értékelésében* című tanulmányát emeljük ki. Csüry a „könyvtári üzem" különböző problémáival, a könyvtárvezetés és a könyvtári üzemszervezés kérdéseivel már korábban is foglalkozott. Jelen írásában a külföldi és hazai szakirodalom, valamint a könyvtári gyakorlat elmélyült és sokoldalú elemzése révén egyrészt olyan munkanormák, másrészt olyan statisztika rendszer kidolgozásának a lehetőségére hívja fel a figyelmet, amelyet sürgetően megkívánnak „a gazdaságosabb belső szervezés szükségletei", s amely feltétlenül szükséges „a felügyeleti és fenntartó tevékenység hatékony ellátásához is." Bár — ahogy tanulmánya végén maga is írja — „alkalmazásra kész tervezési, működési mutatók kidolgozásáig" nem jut el, munkája meggyőzően igazolja, hogy a helyi sajátosságok, a különböző személyi és objektív tényezők szükségszerűen differenciáló hatásának figyelembevételével megvan a lehetőség a jövőbeli egységes megoldásokra. Csürynek a munkamódszere és elemzőkészsége — vizsgált tárgyának fontosságától függetlenül is — rendkívül figyelemre méltó. Könyvtárügyünk azon kevés vezető egyénisége közé tartozik, akik gyakorlati jellegű kérdéseket magas elvi szinten képesek vizsgálni: mindig a tapasztalatokból indul ki, innen jut el elméleti megállapításokig, s mutat rá a megfogalmazott elvi igazságok olyan gyakorlati alkalmazhatóságára, amelynek révén a mindennapi tevékenység magasabb szintre emelhető.

Ugyancsak a fejlett elemzőkészséget és meggyőző elvi általánosítóképességet kell elsőként kiemelnünk Némedi Lajosnénak *A triviális irodalom kutatásáról* szóló irodalomtörténeti, irodalomszociológiai tárgyú, nagyon érdekes tanulmánya kapcsán. E témakör nem idegen Némediné számára, a *Könyv és könyvtár* IV. kötetében (Bp. 1964.) közreadott *A magyar nyelvű könyv a „deáktalanok" szolgálatában. 1711—1780* című munkájában már számos vonatkozásban hasonló problémákkal foglalkozott. Újabb dolgozatában nem elsődleges kutatási eredményeket dolgozott fel, hanem az 1960—70-es években

megjelent olyan német irodalomtörténeti és irodalomszociológiai munkákat vett számba, amelyek a német nyelvű triviális irodalom (a szórakoztató irodalom, ill. a teljes subliteratúra) kialakulásának körülményeivel és funkciójával különböző (pedagógiai-népművelő, irodalomtudományi, irodalomszociológiai) aspektusból foglalkoznak. Azért tartja fontosnak, hogy a magyar kutatók is felfigyeljenek e problémakörre, mert a vizsgálódás központjában „két nagyon lényeges probléma áll: az irodalmi érték és értékelés és az irodalom társadalmi funkciójának a kérdése." S az irodalom társadalmi funkciójának szociológiai jellegű vizsgálata, az olvasóközönség társadalmi összetételének, a közönség történeti alakulásának, ízlése fejlődésének számbavétele valóban egyik jelentékeny adóssága irodalomtudományunknak. Amíg a jelen időszakra, vagy legalább is a felszabadulás utáni közönségviszonyokra vonatkozólag számos „felmérés" történt, az elmúlt korok közönségtörténetének kutatása csak a legutóbbi években indult meg. Aktuális problémára hívja fel tehát a figyelmet Némedi Lajosné és tanulmányával hatékony segítséget is nyújt a hazai közönségtörténeti, irodalomszociológiai kutatásnak.

Az általános magyar művelődéstörténetnek két jelentékeny, hosszabb ideig Debrecenben élő személyiségről szóló egy-egy tanulmányra hívjuk fel még az évkönyv olvasóinak figyelmét: Lengyel Imre *Váradi Szabó János (1783—1864). A munkaoktatás egyik úttörője Magyarországon* és Tóth Béla *Maróthi György szerepe a debreceni Kollégium könyvtárának fejlesztésében* című írására. Mindkét szerző — a publikált dokumentumokon túlmenően — forrásértékű kéziratos anyagot is feldolgozott munkájához. Lengyel Imre, bár Váradi Szabó Jánosnak nevelői tevékenységét és Pestalozzi oktatási-nevelési eszméinek hazai terjesztése és népszerűsítése érdekében kifejtett munkásságát helyezi vizsgálódása középpontjába, áttekinti teljes életpályáját, meglehetően részletesen Debrecenben töltött éveit is (pl. salétrominspektori munkáját), s ugyancsak szól könyvtáráról, amelyet 1963-ban külön dolgozatban elemzett. Tóth Béla a kiemelkedő kollégiumi professzorként s a híres kántus megalapítójaként közismert Maróthi György könyvtárosi tevékenységét ismerteti róla szóló közleményében, munkája során nem egy esetben helyesbíti az eddigi szakirodalom tévedéseit és ezzel lényegesen hozzájárul a kollégiumi könyvtár hiteles történetének megírásához.

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül A. Molnár Ferenc közleményét *Hozzászólás Domokos Péter „A finn irodalom fogadtatása Magyarországon" című könyvéhez.* Molnár hozzászólása egy, a szerzővel szakismeretek tekintetében egyenrangú szakember recenziója. Olyan recenzió, amelyet koncepciozitása és filológiai pontossága révén a szakkritika mintájának tekinthetünk. Molnár Ferenc készséggel ismeri el Domokos munkájának eredményeit, mint „a finn—magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának bizonyára még hosszabb ideig a legfontosabb forrásá"-t méltatja, de objektív hangon elmondja vele kapcsolatos fenntartásait, s szükségesnek tartja — és több lapon keresztül el is végzi — „a könyv pontatlanságainak, megjegyzést kívánó adatainak közel teljes felsorolását és helyreigazítását", s kiegészítéseket is csatol hozzá. Domokos Péter munkája Molnár kiegészítéseivel és helyesbítéseivel együtt teljesebbé, a finn—magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának pontosabb, használhatóbb segédletévé vált.

A *Könyv és könyvtár* X. kötetének külseje — szép papírja, kitűnő nyomdai kiállítása (ez az Alföldi Nyomda jó munkáját dicséri) és külső borítója (18. század végi metszet Debrecenről) — méltó belső, tartalmi igényességéhez és gazdagságához.

FÜLÖP GÉZA

Új lengyel könyv- és sajtótörténeti kézikönyvek. Ismeretes, hogy Lengyelországban milyen széles körű könyv-, sajtó- és általában: művelődéstörténeti kutatások folynak, és hogy e kutatások számára milyen sok intézet, tudományos műhely és publikálási lehe-

tőség áll rendelkezésre. Ezt az élénk kultúrtörténeti tevékenységet nem lehet megfelelő alapvető kézikönyvek, összefoglalások nélkül eredményesen folytatni; nem csoda tehát, ha az utóbbi években sorra jelennek meg Lengyelországban azok a művek, amelyek mögött általában egész kollektívák jól szervezett, sokszor egy évtizednél is hosszabb ideig tartó munkássága rejlik.

A lengyel könyvtörténeti kutatások egyik központja Wrocławban van. Itt jelenik meg a *Studia o Książce* című könyvtörténeti, periódikus kiadvány, amelynek köteteit folyóiratunkban ismertetni szoktuk. Itt székel a Lengyel Tudományos Akadémia kiadóvállalata is, amely az utóbbi években több fontos könyv- és sajtótörténeti munkát adott ki. A könyvtörténeti jellegű kiadványok közül is kiemelkedik az az összeállítás, amely a lengyelországi könyvtörténeti kutatások számára igen nagy segítséget nyújt: a *Słownik pracownikow Książki Polskiej.* (1972). A betűrendes lexikon a tágabb értelemben vett könyvtörténettel kapcsolatos címszókat tartalmazza. (Könyvtörténeten ugyanis Lengyelországban is — miként mi használjuk újabban e fogalmat — mindazt a stúdiumot értik, ami valamilyen módon kapcsolódik a könyvhöz.) Kiterjed ezért a lexikon — többek közt — a lengyel könyvnyomtatás, könyvkereskedelem, könyvkiadás és az olvasóközönség történetével kapcsolatos legfontosabb fogalmakra.

Folyamatban vannak olyan kézikönyvek megjelentetése is, amelyek valamennyi lengyel történeti kutatás számára alapvetőek. Ilyen pl. az új lengyel életrajzi lexikon, amely füzetenként jelenik meg. 1976-ban már a 21. kötetnél tartott és 85 füzetet foglalt magába. *(Polski Słownik Biograficzny).*

Előrehaladtak az új lengyel összefoglaló irodalomtörténeti bibliográfia *(Nowy Korbut)* munkálatai is. A korszakonként megszerkesztett kötetek az egyes írókra vonatkozó irodalmon kívül az írók életrajzát és műveit is tartalmazzák. Rendelkeznek általános, művelődéstörténeti jellegű fejezetekkel is.

Számos nagyobb gyűjteménynek elkészült már a kéziratos anyagáról a nyomtatott katalógusa, sok helyen pedig most folynak a feltáró munkálatok. Például a Lengyel Tudományos Akadémia krakkói könyvtárában eddig négy kötet készült el a sokszorosított kéziratkatalógusokból. *(Katalog rękopisów biblioteki Polskiegi Akademii Nauk w Krakowie).* E kötetek a mintegy nyolc ezer kéziratnak a felét tárták fel, a kutatást megkönnyítő mutatókkal és regiszterekkel. A magyar vonatkozású anyagot is tartalmazó kéziratgyűjtemény, e fontos segédeszköz elkészültével, még nagyobb segítséget tud nyújtani a kutatás számára.

A lengyelországi sajtótörténeti kutatások több központtal is rendelkeznek. Ezek közül az egyik legjelentősebb a 19. és 20. századi lengyel sajtó történetét kutatja, a lengyel irodalomtörténeti intézet keretében (Pracownia historia czasopiśmiennictva polskiego XIX i XX wieku PAN). Kiadványuk a *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego,* korábban évkönyv, újabban pedig negyedévenként megjelenő folyóirat formájában kerül kiadásra. Van a lengyelországi sajtókutatásnak egy központja Krakkóban is, amelyik főként a jelenkori sajtóval foglalkozik. (Osrodek Badan Prasoznawczych). Részben ennek az intézetnek a szervezésében, de széles körű szakember- és kutatói-gárda bevonásával a közelmúltban készült el, és jelent meg egy sajtóval kapcsolatos, értékes enciklopédia. *(Encikolpedia wiedzy o prasie.)*[1]

A kötet betűrendben azokat a címszókat tartalmazza — szám szerint mintegy kétezret — amelyek a sajtóval kapcsolatban leginkább előfordulhatnak. Például ilyeneket: hírügynökségek, szerkesztőségi archívum, lengyel sajtókutatás, autotípia, a folyóiratok különböző típusai, tárca, a lengyel sajtó története, szerkesztőség, szatíra stb. Az egyes

[1] *Encyklopedia wiedzy o prasie.* Szerk. Juliana Maślanki, bev. Walery Pisarek. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdansk, 1976. 284. l. Osrodek Badan Prasoznawczych.

cikkeknél — amennyiben a téma indokolja — nem hiányzanak a történeti áttekintések sem. Találunk a fejezetek között határozottan sajtótörténeti jellegűt is. Bár egyes lapok címei — csakúgy, mint egyes személyek — nem kerültek fejezetcímekként a lexikonba, de a jelentősebb lapokkal és személyekkel az egyes fejezetekben találkozunk. A hosszabb, tartalmasabb fejezetek végén rövid, de a nemzetközi szakirodalomra is utaló bibliográfia található, ami a kötet tudományos igényű felhasználását nagyban elősegíti. Ezt az igényt szolgálja az egész összeállítás magas, tudományos színvonalán kívül az a gyakorlat is, hogy a lexikon az egyes címszavakhoz közli a fogalom megfelelő angol, német és orosz nevét is. Ez, valamint a kötet végén található angol—lengyel, német—lengyel, francia—lengyel és orosz—lengyel nyelvű szakkifejezéseket tartalmazó összeállítás azért is indokolt, mert a sajtókutatással kapcsolatos számos új fogalom neve még sokszor vitatott, nem végleges, vagy többértelmű. Ebből a szótárból tűnik ki pl., hogy a lengyel nyelvben — hasonlóképpen a magyarhoz — csak három szóval, kissé körülményesen fejezik ki azt a fogalmat, amit a németben egy (Massenmedien), az angolban két rövid szóval (mass media) neveznek. (Tömegkommunikációs eszköz, środki komunikowania masowego.) A kötet, amelynek élén a szerkesztő bizottság elnökének, Walery Pisareknek a bevezetője olvasható, a lengyel sajtótudomány újabb értékes eredménye.

A lengyel sajtótudomány a sajtótörténet terén is értékes új eredményeket mondhat magáénak. 1976-ban, a Lengyel Tudományos Akadémia kiadásában a három kötetre tervezett lengyel sajtótörténeti szintézisnek megjelent a két első kötete. *(Prasa Polska w latach 1661—1864*, és *Prasa Polska w latach 1864—1918.)* [2] Ez az összefoglalás első ízben nyújt tájékoztatást a teljes lengyel sajtótörténetről. Mindeddig hiányzott a lengyel sajtó történetének bármilyen összefoglalása is, noha a lengyel hírlapirodalom — Kelet-Európában az elsők között — már 1661-ben megindult, lengyel nyelven.

Az utóbbi évek lengyelországi sajtó- és könyvtörténeti kutatásainak a fentiekben csak hiányosan és vázlatosan ismertetett eredményei csak úgy születhettek meg, hogy e munkálatokat országos méretekben, tervszerűen és szervezetten végzik. A Lengyel Tudományos Akadémia egyes intézeteinek és szakembereinek irányításával, de a tudományos könyvtárak és az egyetemek bevonásával készültek a fenti művek, és így folynak a további munkálatok is. Ez az együttműködés csak úgy jöhetett létre, hogy a könyvtárak a tudományos együttműködés terén is nyitott intézmények Lengyelországban: nem zárkóztak be saját technikai problémáik köré gyártott, öncélú elméletek váraiba, hanem a könyvtáros munka részének tekintik, hogy gyűjteményeik gazdag forrásanyagát az országos tudományos vállalkozások kereteiben is feltárják. Az Akadémia és más tudományos intézmények által irányított tudományos vállalkozások pedig nagy átgondoltságot mutatnak: nem alkalmi, periferikus és személyekhez kötött feladatokra fecsérlik a társadalmi szervezettség által rendelkezésükre álló nem csekély lehetőségeket, hanem azokra az alapvető tudományos feladatokra koncentrálnak, amelyek nélkül a társadalomtudományi kutatások nem fejlődhetnek tovább.

KÓKAY GYÖRGY

Iszlám könyvművészeti kiállítás. A londoni Hayward Galleryben az Arts Council of Great Britain a World of Islam Festival Trust-tel közösen mintegy huszonhárom ország gyűjteményei anyagából iszlám művészeti kiállítást rendezett. A nagy érdeklődésre számottartó kiállítást 1976. április 6-án nyitotta meg az angol királynő. Magyarországból

[2] *Prasa Polska w latach 1661—1864.* Historia prasy polskiej pod redakcja Jerzego LOJKA. Warszawa, 1976. 414. l. Polska Akad. Nauk. és: *Prasa Polska w latach 1864—1918.* Warszawa, 1976. — E kötetek ismertetésére még visszatérünk.

a Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum küldött műtárgyakat Londonba. A kiállított tárgyak eredetüket tekintve lényegében az egész mohamedán világ területéről kerültek ki, Indiától egészen Marokkóig. A kiállított fém, kerámia, textil, márvány stb. tárgyak mellett bemutatásra kerültek az iszlám könyvművészet válogatott darabjai is. Magára a könyvkiállításra a British Museumban került sor a British Library Authority rendezésében.

A legrégibb bemutatott kézirat az i. u. 9. századból származik, a legújabb a tizenkilencedik században készült. A kiállított művek többsége Korán. A legkorábbiak csupán egyes lapok a szentkönyvből. Talán a legnagyobb figyelemre — az iszlám viszonylatban ritkaságnak számító illusztrált, perzsa kódexek tartanak számot. A páratlan technikával készült élénkszínű illusztrációk méltó társai a korabeli európai miniatúráknak. A képes perzsa kódexek többsége a 15—16. századból származik. A kötetek között találhatók Hafiz, Firdauszi, Nizám és Szádi kéziratos verseskönyvei. Az arab kézírás gyönyörűen kalligrafált különböző típusai fellelhetők a kéziratokon. A főleg geometriai diszítésű bőrkötések majd minden csoportjából kerül egy-egy darab bemutatásra.

A kiállított kéziratokat nagy gonddal és hozzáértéssel Afrika, Ázsia, Európa és Amerika könyvtáraiból, köz- és magángyűjteményeiből válogatták össze. A mohamedán országok közül Egyiptom, Irán, Líbia, Irak, Szíria, és Tunisz küldött anyagot.

Az Iszlám művészeti kiállítás anyagáról tudományos igényű katalógus készült *(The Arts of Islam,* [London] 1976. The Arts Council of Great Britain. 396 p.), amelyből mintegy hetven oldal foglalkozik a kiállított könyvekkel. A katalógus külön érdeme, hogy mindegyik tárgyról képet közöl, amely alatt felsorolja a vonatkozó irodalmat is, ezek részletezése a könyv végén, a Bibliográfia részben található meg. Egy további fejezet az Iszlám művészetével foglalkozó alapvető műveket sorolja fel.

BATÁRI GYULA

SZEMLE

Bethlen Gábor korának költészete. Sajtó alá rendezte: KOMLOVSZKI Tibor és STOLL Béla. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó — MTA Irodalomtudományi Intézet. 652 l. (Régi Magyar Költők Tára, XVII/8.)

A nagymúltú sorozatról többféle tévedés van forgalomban. Az egyik mindenesetre az, hogy az RMKT a maga betűhív közlésformájával és kritikai apparátusával elsősorban és kizárólag az irodalomtörténészek (s legfeljebb a nyelvészek) szűk szakmai érdeklődését van hivatva kielégíteni. Ebben sok az igazság, de ha meggondoljuk, hogy egy-egy kötet mögött mennyi kézirattári és könyvtári kutatás, textológiai és bibliográfiai munka húzódik meg, akkor be kell látnunk, hogy ez nem a teljes igazság.

Az RMKT legalább annyi kéziratkutatási, paleográfiai, nyomda-, könyv- és könyvtártörténeti ismeretet követel meg, mint bármely igényes könyvtörténeti vállalkozás. De persze többet is, hiszen az általa vizsgált problémák jelentős részben beleágyazódnak a genealógia, a helytörténet, politika- és művelődéstörténet területébe, hogy végső fokon megállapítható legyen mindezekből az irodalomtörténeti végeredmény. Az RMKT XVII. századi sorozatának jelenlegi 8. kötetét tehát nemcsak úgy üdvözölhetjük, mint irodalomtörténeti eseményt.

A szerkesztők, miközben nehéz textológiai problémák sorát oldották meg, nem csupán részeredményekig jutottak el, hanem olykor (és nem is ritkán) tudományos dolgozat értékével felérő apparátust állítottak össze. Stoll Béla például egy olyan, megírásra kész munka anyagát sűrítette össze a *Csepreg romlásáról* szóló vers stemmájába, mely megfelelően kidolgozva szenzációs közlemény lehetett volna (550—553.). Komlovszki Tibor is hasonlóképp járt el a „két" Gyulai Márton személyét azonosító jegyzetében (581—583.), valamint Tállyai Pál esetében is a *Historia de venatione divi Maximiliani* kapcsán, melynek forrását Stephanus Vinandus Pighius *Hercules prodicius* (Antwerpen, 1587.) c. művében jelölte meg (593—595.).

A szerkesztők forrásfeltáró munkáját többen is segítették egy-egy cikkértékű anyag átadásával, lemondva ezáltal a publikálás lehetőségéről, a prioritás jogáról. Borsa Gedeon egy könyvtáblából kiáztatott széphistória-töredékkel *(Pyramus és Thysbe*, no. 117.), Dörnyei Sándor 18 sor terjedelmű ismeretlen kéziratos verssel (no. 71.), Klaniczay Tibor a Vatikáni Könyvtárban őrzött Pighius-szöveg másolatával és biográfiai adatokkal (no. 116.), Ritoók Zsigmondné egy terjedelmes széphistória-töredékkel *(Jázon és Medea*, no. 104.), Sólyom Jenő a *Csepreg romlásáról* szóló ének egy újabb, ismeretlen másolatával (no. 91.), Szörényi László ismeretlen RMK-kötetek felfedezésével (nos. 26—27.), Varga Imre pedig az előszóban is jelzett sokoldalú segítségével.

A nagy gonddal, filológiai akribeiával létre jött kötet azonban, ha eljuthatna nagyobb hazai könyvtárainkba, „céhbeli" igényeken kívül más célokat is szolgálhatna. Például a helytörténeti kutatásokat. Vajon hány könyvtár tájékoztató szolgálata ajánlja vidéki kis- és nagyközségek kutatóinak figyelmébe az RMKT köteteit? Hány helytörténeti munka jegyzetei közt lehet találkozni az RMKT-val? Hirtelenjében csak egyre tudnánk hivatkozni, de reméljük több is van: a GÁÁL József szerkesztette *Dévaványa története* (1977) c. kiadványra, mely számontartja Ványai Illés és Ványai János versírókat, épp a szóban forgó 8. kötet alapján. De ezen felül egész tájegységek vannak érdekelve: Sárospatak és környéke (Szerencs, Bekecs, Tarcal, Tokaj, Mezőzombor, Gönc), Gyöngyös, Debrecen, Kecskemét, valamint a Dunántúl nagyobb városai (Kőszeg, Sárvár, Csepreg, Pápa, Szombathely), nem is beszélve természetesen a számtalan kisebb helységről, ahol ezek az énekszerzők, hányatott életük folyamán, átmenetileg tartózkodtak.

Valamennyi közül Bodrogkeresztúr járt a legjobban, mert Stoll Béla kutatásai egy „új" költő és tudós egyéniséget analizáltak ki a „számára". Ez pedig nem kisebb író, mint az eddig Szilvás-Újfalvi Imrével összecserélt Újfalvi Katona Imre (1572—1610), aki változatos életpálya után (Sárospatak, Wittenberg, Heidelberg, Szepsi, Gönc) végül is Bodrogkeresztúron lelkészkedett, s innen küldte ki utolsó művét Heidelbergbe, a nagyhírű David Pareushoz, aki előszót írt hozzá. Minthogy a fiatal szerző időközben Keresztúron elhunyt, *Tractatus*át Pécseli Király Imre — korának neves énekszerzője — adta ki Frankfurtban, 1611-ben (RMK III. 1095.). Újfalvi Katona Imre életrajzát kései utódja, Tasnádi Nagy József prédikátor írta meg 1806-ban, jeléül annak, hogy emléke évszázadok múltán sem merült feledésbe. Ily módon, ha a bodrogkeresztúri helytörténészek számontartják az RMKT XVII/8. kötetét, Anonymus (Györffy György által feltételezett) ott-tartózkodásától nemcsak a keresztúri születésű Barczafalvi Szabó Dávidig vezethetik a községükkel kapcsolatba került neves írószemélyiségek listáját, hanem közbeiktathatják immár Újfalvi Katona Imrét is.

Olvasás közben kevés javítani valót adott a kötet. A főszöveg betűhív anyaga puszta olvasás révén egyébként sem javítható, csak a nyilvánvaló sajtóhibák és a szokatlan olvasatok kelthetnek gyanút. Címszövegben fordul elő: Szepsi Korocz Györgynél a *Korposon valo versec*, melynek első szavát nyilvánvaló betűcserék zavarják (151. l.), és Vásárhelyi Kerekes Istvánnál a *καταστρόφικον*, melynek első betűje „kappa" helyett szedéshibából torzult el (231. l.). A szó még kétszer fordul elő a könyvben, pontatlan ékezéssel ugyan, de jól (545—546.). Ízlés dolga egyébként, hogy a görög és latin verzál-betűtípusokat miért jó összekeverni, ha az egyik kurzív, a másik nem (vö. 151. l.). Szokatlan olvasatnak tűnik a *Józon és Medea*-töredék 706. sorában: „Piros és szép gyenge tetememe (?) vala" feltehetően „termete" helyett (293. l.). A jegyzetek között a no. 139.-nél strófamegfelelések miatt utalni kellett volna a 157. számura és viszont. Bibliográfiában nem idézhető az akadémiai *Irodalomtörténeti Kézikönyv* Pirnát Antal műveként (a 42. jegyzet végén, 524. l.). Tördelési hiba, hogy az *Epitaphium regis Cypri* 43. sorának lábjegyzete az előző oldalon (15.) maradt.

A névmutatóban általános jelenség a görög személynevek következetlen átírása (Aristoteles, Isocrates, Szolón stb.), a latin auktorok „helyreállíthatatlan" kiemelése a rosszul alkalmazott vesszők miatt (így lesz: Quintus Flaccus, Horatius, Publius Naso Ovidius, P. Maro Vergilius). Téves volt Curtius Rufust a Quintushoz besorolni. Magyar szerzőkkel is van baj: König Györgyöt legalább a névmutatóban azonosítani lehetett volna Király Györggyel, Cvittingert nem „w"-vel írjuk, Váczy Pétert pedig nem „i"-vel. Néhány hiányzó keresztnevet is könnyedén ki lehetett volna pótolni (Bonfinius, Claudianus).

Végül is, ez a néhány javítatlanul maradt pontatlanság nem feledtetheti el az RMKT mostani és korábbi köteteinek tudományos és művelődéstörténeti értékét, melyet egyforma nyomatékkal és ismételten szeretnénk hangsúlyozni.

V. Kovács Sándor

Mészáros István: Iskolai jegyzőkönyv a XVI—XVII. század fordulójáról. Bp. Akadémiai Kiadó, 1976. 89 l. (Nyelvtudományi értekezések 90.)

A Csáky család levéltárában, az Országos Levéltárban, található egy iskoláskönyv, amelyet Szepsi mezőváros iskolájában írtak 1587—1607 között. Ezt az iskoláskönyvet, annak keletkezését, tartalmát, tananyagát dolgozta fel Mészáros István. A jegyzetkönyv jelentőségét az adja, hogy jelenleg ez a legkorábbi, összefüggő magyar szövegrészeket is tartalmazó diákjegyzet, amely bizonyíték egyúttal arra is, hogy iskoláinkban az ismereteket a beszélt és leírt anyanyelv segítségével tanították és tanulták.

A jegyzetkönyv protestáns iskolában keletkezett, egy olyan iskolatípusban, amelyet a XVII—XVIII. században gimnáziumnak neveznek majd. Az oktatás első 3—5 évében a latin grammatika jelentette a tanulmányok alapját. Az utána következő 2—3 éves retorikai-poétikai tagozatban ezeken az alapokon folyt a köznapi latin beszéd begyakorlása, a levélfogalmazás elsajátítása, a prédikáció szerkesztése. A szerző által felfedezett és ismertetett jegyzetkönyv is ilyen retorikai tananyagot oktató iskolában jött létre. Tulajdonosa Meray István volt, aki kinőve az iskolából a füzetet tovább adta öccsének, Meray Jánosnak. Az általuk írt törzsanyagon kívül más írású szövegrészek is találhatók a füzetben, tehát több „tulajdonos"-sal is rendelkezett a jegyzet. Az iskolai tananyagon kívül családi feljegyzések, hadi események beírása teszi nagyon érdekessé a füzetet. A korszak nagy eseményei mellett egy kisebb közösség, Szepsi, és egy család életében lejátszódó eseményekről értesülve életközelbe

kerül a kor, annak iskolája, diákjainak mindennapja.

A jegyzetkönyv tartalma szerint a diákok Szepsiben a komplex retorika keretében fejlesztették tovább a latin nyelv tudását, „clarissimus vir dominus Vincentius Polac" vezetésével. A lejegyzett tananyag egy része ún. frázisgyűjtemény, a másik nagy egység pedig fordítási és fogalmazási gyakorlószöveg. A jegyzetkönyv tartalmi vizsgálatából kiderült, hogy ez a gyűjtemény is egy, a pedagógus egykori, iskolás korában írt, azután a tanításban újra felhasznált, továbbadott kéziratos iskolai jegyzete alapján készült. A fentiek mellett tartalmaz még egy sajátos módszerű verstani gyakorlatot, két erkölcsi-nevelési célzatú olvasmányt és egy karácsonyi prédikáció-szerkesztést.

A frázisgyűjtemény példáinak többségét Cicero műveiből vett mondatok alkotják. A sok íráshiba ellenére az látszik, hogy a mintaszövegeket jó magyar fordításban látta maga előtt a leíró, ami elődeinek munkáin csiszolódott ki. Néhány frázis fordítása a korabeli városok, mezővárosok magisztrátusáról tudósít. Hadd adjunk egy példát erre: tribunus plebis — község előtt járó. A miles szó fordítása pedig mindig „vitéz", ami ugyancsak a szöveg aktualitását bizonyítja. A fordítási-fogalmazási gyakorlószövegek között is számos konkrét levélrészlet van. Az egyik szerint „ . . . mostan az szüret csak az ajtónk előtt lévén, arra való készülés embert nem engedi a tanulásba be merülni." A levélfogalmazványok között van egy különös érdekességű, amely Mátyás korabeli személyes emléket tartalmaz, és itt nevezei magát a füzetben egyetlen alkalommal görögül a levélíró.

Az olvasmányok között időtlen és személytelen buzdító szövegeket másoltak le a jegyzet írói, aminek azért akad nagyon egyenes következtetése is: „ . . . még költségünket is tanítóinktól ne szánjuk, csakhogy tanítson." A gyakorló verseknek semmiféle magyar vonazkozása nincs, forrásuk egyelőre tisztázatlan. A szepsi iskolából megismerhetünk egy karácsonyi prédikációt, ezt a műfajt itt dispositiónak nevezték.

A jegyzetkönyv tartalmának ismertetése után a benne levő tananyagot Mészáros István összehasonlította a korabeli magyar és külföldi forrásokkal. A hazai gyakorlatban a lőcsei iskola, külföldi forrás pedig a braunschweigi iskola tanrendje volt. A tananyag alapján a Szepsiben levő iskola olyan iskolatípus volt, ahol nemcsak alapismereteket, azaz latin grammatikát, hanem retorikát és poétikát is lehetett tanítani. Ez az iskolatípus az 1648-as sárospataki zsinat szerint osztályozott iskolatípusok között a második csoportba tartozik. De a zsinati határozatok között már nem szerepel Szepsi neve, tehát erre az időre már visszasüllyedt az iskola „fokozata".

Az iskoláskönyv egyszer már említett életszerűségét fokozza, hogy számos korabeli politikai, vallási, hadi eseményt is megörökített, kiegészítve a helyi érdekeltséggel. A frázisgyűjteményben Eger eleste szerepel, és Cicerótól távol ilyen mondatokat olvashatunk: „ . . . az én gondolatom ez mostani hazánknak háborúságában és Istennek külömb-külömbféle ostori között ugyan haboz: nem tudván, mely részre kellene hajlani és minemű orvossággal élni . . ." Basta neve Bastia írásmóddal az iskolába is bevonult: „Bastianak neve általhágta az Havast és az Dunát által úszta . . ."

A jegyzetkönyv a pedagógiatörténeti forráson kívül értékes adalék a korabeli magyar helyesíráshoz is. A szerző kielemezte a magyar szöveg helyesírási és nyelvi sajátosságait is, és hangsúlyozza, hogy helyesírásunk fejlődésének kutatásában érdemes figyelembe venni az iskolai dokumentumokat is, hiszen a spontán írásgyakorlatot és a leendő írók helyesírását az iskolai oktatás is alakította. A nyelvi sajátosságok közül példaként az e hangzónak az erősen nyílt, á-ba hajló ejtését hozzuk fel. Ennek írásban való rögzítését kétféleképpen kísérelték meg: vagy a latinos ae-nek a' formájában, vagy e-vel. Ez utóbbi nagyon félreérthető is lehetett. Az egyik latin frázis fordításában az utóbbi helyesírással írva, a lélek a test „fajadalmaul" adatott az embernek és nem, mint a latinban, fejedelméül.

Az iskolai jegyzetkönyv feldolgozásának értékét, használhatóságát nagy mértékben növeli, hogy a feldolgozással együtt egyúttal forráskiadás is, tehát az érdeklődő a megközelítő betűhűséggel átírt teljes szövegközlést is tanulmányozhatja.

A forráskiadásnak és feldolgozásnak a fent említett érdemei mellett a kötet a magyarországi könyvtörténetnek is forrása. Ugyanis kódexlapba van kötve. Borítólapja egy XV. századi missale notatum, áldozócsütörtök ünnepének lecketöredékét, és áldozócsütörtök nyolcadába eső vasárnap miseszövegét tartalmazza. A szövegösszehasonlításkor csak egy biztos támpontunk maradt: a kódexlap nem esztergomi rítusú. Az áldozócsütörtök nyolcadába eső vasárnap offertorium szövege nem egyezik az esztergomi missale szövegével. De azonos a római, a krakkói, a domonkos, a pálos missale szövegével. Ez a szövegösszehasonlítás arra bizonyíték,

hogy a jegyzetfüzetet egészen bizonyosan Szepsiben vagy a környékén talált kódexbe kötötték. Mivel a kódexlapon egykorú írással előfordul a Meray név, a bekötés ténye is egykorú a jegyzetkönyv keletkezésével.

KÖRMENDY KINGA

Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919—1945. Összeállította és a bevezetőt írta: MARKOVITS Györgyi. Bp. 1975. Gondolat K. 344. l.

Markovits Györgyi *A cenzúra árnyékában*, a *„Terjesztését megtiltom"* című sikeres gyűjtemények után egy újabb antológiával jelentkezett, amely az 1919—1945 közötti szovjetunióbeli és nyugati magyar emigráns írók és publicisták eddig nagyrészt ismeretlen írásaiból válogatott egy kötetnyit. Munkájának fő forrása a könyvtárakban őrzött — meglehetősen kiaknázatlan — legális és illegális sajtóanyag, valamint a sok meglepetést és értéket rejtő aprónyomtatványok gyűjteménye, amelyeket Markovits Györgyinél alaposabban kevesen ismernek. E könyvtári források az antifasiszta küzdelem értékes és fontos írásos dokumentumai, amelyeknek egyszerre van könyvtörténeti és irodalomtörténeti jelentősége. A történelmi idők fenyegető fasiszta veszélyével szemben a haladó baloldali írók az irodalom széles skáláján, szinte minden műfajban harcoltak. Így tehát a kötetben egymást váltják a versek, novellák, művészeti és politikai esszék, újságcikkek, tudósítások, röpiratok és naptárak.

A gyűjtemény gazdag anyaga négy nagy fejezetre osztva, az események sorrendjében különül el egymástól: *„Dallá halnotok így kell . . ."* (1919—1932), *„Őrzők vigyázzatok a strázsán!"* (1933—1938), *„Hogy az ember ismét emberré legyen!"* (1939—1944), *Sorsforduló* (1945). Minden fejezetet egy programadó mottó nyit meg Ady Endre, Radnóti Miklós, Bálint György és Havas Endre írásaiból. A négy nagy csoportban található írások viszont nem követnek valamiféle rendszert (időrend vagy tematika), feltehetően a szerkesztés változatossága kívánta így, azzal a szándékkal, hogy a gyűjtemény műfaji színességét, olvasmányosságát biztosítsa. Így tehát az egész antológián keresztül különböző műfajú csoportból és időből származó dokumentumok váltják egymást.

A kötetben szereplő szerzők írásainak jó része ismeretlen ugyan, de a nevük nem, mint például Illés Béla karcolata *(Pillanatfelvétel)*; Illyés Gyula versei *(Kronstadti pályaudvar, Értünk elhulló proletár halottak)*; Kassák Lajos tanulmánya *(Leninről)* és versei *(Az idő szomorúságában, Márciusok)*; Lengyel József elbeszélése *(Favágók között)* és Lukács György elvi cikkei *(Magyarországnak választania kell a nemzeti és idegen érdekek között, Sorsforduló)*.

A szerzők másik csoportja már kevésbé ismert neveket vonultat fel: Czakó Ambró, Hunya István, Olexo Endre stb. A harmadik csoport szerző nélküli szövegeket tartalmaz, többek között olyan röpiratokat vagy programokat, mint a *Proletárok!* (A KMP Bécsben kiadott röplapja), *Nem szabad* (Ismeretlen szerző verse), *Fölhívás Amerika magyar értelmiségéhez*, *A moszkvai Új Hang programja*, *A Magyar Nemzeti Függetlenség hírei* stb.

A gyűjtemény szöveg-anyagát Markovits Györgyi gondos tanulmánya vezeti be, amely egyrészt jól eligazít az emigráció idézetekkel dokumentált rövid történeti és földrajzi áttekintésében, megrajzolja az emigráció jelentős egyéniségeinek portréit, szól az eszmei harc eszközeiről, a sajtóorgánumokról, szervezetekről, röplapokról és kiáltványokról. Másrészt tájékoztatja az olvasót a kötet felépítéséről és használatáról. Szövegközlési precizitása kiterjed mindenre, közli a kötetbe felvett szövegek élén az eredeti megjelenés helyét és dátumát, másodközlés esetén pedig a közvetlen forrást is.

A gyűjtemény értékét emeli a nem kis számú illusztrációs anyag, amely azon kívül, hogy színessé és változatossá teszi a kötetet egy-egy érdekes és szép címlap, vagy eredeti szövegrész bemutatásával, eddig nem ismert forrásokat tesz közkincscsé. Kár, hogy az illusztrációk kötetben való elhelyezése során helyenként üres féloldal is maradt. (Például: a *Magyar Lapok* Buenos Aires-i illusztrációjához, vagy *A franciaországi Magyar Nemzet Függetlenségi Mozgalom* Petőfi-bélyegéhez kerülhetett volna még egyéb felvétel is.)

Igen hasznos az a lexikális függelék is, amely az antológiában szereplő szerzők rövid életrajzát közli, de nem teljes pályaképet ad, hanem csak a gyűjtemény anyagának megfelelően a negyvenes évek közepéig kíséri figyelemmel működésüket.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek. Országos Gyarapodási Jegyzék. 1975. 1. sz. Szerk. KONDOR Imréné. 1976. Országos Széchényi Könyvtár.

Az *Országos Gyarapodási Jegyzék* mindkét sorozatának a — természettudományi és társadalomtudományi — megszűnte

(1961—1975) után a *Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek* kiadásával úgy tűnik, hogy az Országos Széchényi Könyvtár noha kevesebbet, de jobbat kíván nyújtani a társadalomtudományok kutatóinak, a könyvtárosoknak és az érdeklődőknek. A kiadvány célját az előszóban a szerkesztő — Kondor Imréné — a következőkben jelöli meg: „Az országba folyamatosan érkező, külföldi, a társadalom- és humán tudományok körébe eső összefoglaló jellegű külföldi könyvekről, a használók széles köre számára globális áttekintést kívánunk nyújtani. A kiadvány megtervezésénél a tudomány és a közművelés szolgálatában tevékenykedők . . . igényeit, felismert és várható szükségleteit vettük figyelembe."

Az összeállítás válogatásának szempontjai szerint a hagyományosan értelmezett segédkönyveken — bibliográfiák, lexikonok, szótárak, címtárak — kívül azokat a könyveket regisztrálja a kiadvány, amelyeknek az eredeti célja az informálás, és az utolsó tíz évben jelentek meg. A kiadvány elrendezése a *Magyar Nemzeti Bibliográfiá*hoz hasonlóan az Egyetemes Tizedes Osztályozás rendszerét követi. A több témát is érintő címekről a teljes leírás tételszámára utalók készülnek. A könnyebb tájékozódást elsősorban a betűrendes mutató segíti elő, amely a tételszámra utaló egységes beűrendben, a leírásokban előforduló szerzők, testületi és egyéni közreműködők nevét, a címeket (főcímeket, kötetcímeket, sorozatcímeket) foglalja magába.

A címfelvételek — úttörő módon — az IFLA által a közelmúltban kidolgozott ISBD(M) szabvány alapján készültek. Itt kell megjegyezni, hogy a *Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek* címfelvételei a Könyvek Központi Katalógusához beküldött cédulák és nem a könyvek kézbevétele alapján készültek, ezért a bibliográfiai adatok pontosságát sem tudják magából a könyvből ellenőrizni. Természetesen a bibliográfiai hitelességről azért így sem mondanak le.

A kiadvány figyelemre méltó előszava röviden ismerteti a Könyvek Központi Katalógusa nyilvántartó, felvilágosító és az utóbbi időben kialakított cédula elosztó tevékenységét, — „clearing állomás". Tájékoztatják a használót a bibliográfiai leírások jellegéről és elrendezéséről, továbbá a betűrendes mutató használatának módjáról, a betűrendezés elveiről, valamint a segédletekről.

A *Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek* ezen első száma 1456 tételt tartalmaz. Az egyes címfelvételek után feltüntetik a lelőhelyek kódját, illetve kódjait. Rövidítés és kiadói jegyzék — mintegy ötszáz kiadó nevével —egészíti ki az összeállítást. Végül közlik a lelőhely-könyvtárak kódjeleinek a feloldását is.

A jövő fogja majd eldönteni, hogy kik lesznek ennek az igazán hasznos kiadványnak a könyvtárosokon és a társadalomtudományi kutatók egy szűkebb csoportján kívül a használói. Kérdés, hogy vajon eljut-e az érdeklődök egy szélesebb csoportjához is — amint ez az összeállítók célkitűzéseiben is szerepel.

BATÁRI GYULA

Ila Bálint: Gömör megye I. A megye története 1773-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 495 lap. (A Magyar Országos Levéltár kiadványa.)

Az 1932-ben megindult kutató és feltáró munka befejezéseként jelent meg az időközben meghalt Ila Bálint megyemonográfiájának összegező kötete. A megye településeinek népességadatait közreadó II. kötet (A—L.) 1944-ben, a III. kötet (M—R.) 1946-ban, a IV. kötet pedig (S—Zs.) 1969-ben látott napvilágot, s a lassú ütemű megjelenés egyaránt utal a feltárás nehézségeire és a feldolgozás nagy tapintatot és körültekintést igénylő voltára. Ila Bálint monográfikus feldolgozása végül a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének szorgalmazására vált teljessé, az utolsóként megjelent összegezés szerkesztési munkáiban pedig Szigeti Mihály vállalt jelentős szerepet.

A történész-levéltáros szerző elsőrendű feladatának azt tekintette, hogy levéltári adatok, oklevelek, dica- és dézsmajegyzékek felsorolásaiban fellelhető család-, falu-, erdő- és határnevekből képet alkosson Gömör megye etnikumáról, népességének évszázadokon keresztül vonuló változásáról, a keveredésről és migrációról a megtelepüléstől 1773-ig, az úrbérrendezésig. Mindezt teljesíthette volna úgy is, hogy statisztikai kimutatások, felsorolások és minősítések útján közelíti meg témáját. Ila azonban ennél többre vállalkozott: objektív adatokra támaszkodva, felhasználva a táblázatok szemléltető erejét és a statisztikai kimutatások bizonyítékát, az egykori Gömör megye gazdasági és társadalmi történetét kíséri nyomon, a birtoklási viszonyok változásairól, a paraszti és nemesi falvak pusztulásáról, a kialakuló gömöri bányászság kiváltságaiért folytatott harcáról, a jobbágysors alakulásáról, a reformáció nyomán fellángoló

vallási harcokról, valamint a Rákóczi-féle hadjárat gazdasági és társadalmi hatásáról szólva a több nemzetiségű megye teljes anyagi és szellemi kultúrája kibontakozik könyvében. Ennek során — bár nem helyezve tárgyalása középpontjába — szót ejt a megye iskolázási helyzetéről, valamint a különböző foglalkozási ágakat elemezve a papság és tanítóság szerepéről, így a kötetből Gömör megye közműveltségi képe is kikerekedik.

A monográfia most megjelent I. — a sorozatot teljessé tevő — kötetét nem nélkülözhetik a helytörténészek, nyelvészek, a régmúlt századok magyar művelődéstörténete iránt érdeklődő olvasók, így haszonnal forgathatják a XVI—XVIII. századi olvasási kultúra kérdései vizsgáló kutatók is.

—gh

Two Renaissance Book Hunters. The letters of Poggius Braccolini to Nicolaus de Niccolis. Transl., and ed.: Ph. W. G. Gordau. New York—London 1974. 393 p. (Records of Civilisation: Sources and Studies XLI.)

A reneszánsszal megújúló európai művelődés könyvtörténetének az utókor számára átörökített legmaradandóbb produktuma az ókori klasszikusok felfedezése és másoltatása volt. Ebben a munkában kiemelkedő szerepet játszott Poggio Braccolini (1380—1459), aki kisebb megszakítással — 1418—1423 között Henry de Beaufort szolgálatában Angliában élt — közel ötven éven át a római pápai udvar adminisztrációjában tevékenykedett. Braccolini a XV. századi „könyvvadászok" egyik legeredményesebb képviselője, amiben jelentős segítséget nyújtott számára a pápai hivatalos életben betöltött pozíciója. Közel hétszáz ismert magánlevelében, melyeket mintegy kétszáz címzetthez írt, részletesen foglalkozik a napi politikai eseményekkel, magánügyeivel, terveivel — de elsősorban a könyvek felkutatása, azonosítása és másolása körüli problémákkal. „Vadásztársához" Nicolaus de Niccolisnak küldött 92 epistolája a könyvkutatások XV. századi történetének színes, eleven részletekben gazdag forrásai. Niccolis ugyancsak szenvedélyes könyvgyűjtő volt és bár nem dicsekedhetett olyan korszakos felfedezésekkel mint barátja, a könyvtártörténet jól ismeri nevét. 1437-ben bekövetkezett halála után hatalmas gyűjteményét a firenzei polgárokra hagyta, megvetve ezzel az első európai nyilvános könyvtár alapjait.

A kötetben kiadott leveleket felkutató, fordító és közreadó Ph. W. G. Gordau az amerikai reneszánszkutatás ismert képviselője. Bevezetőjében tudományos alapossággal mutatja be Braccolini és köre szellemi érdeklődését. A jegyzetekben további kutatásokat elősegítő információkat ad és közzéteszi a tárgyra vonatkozó bibliográfiai gyűjtését is. A szerkesztő munkájának értékét növeli annak a ténynek felismerése, hogy Braccolini a Niccolishoz írt epistoláit maga is kötetté formálta. Gordau ezt a koncepciót kibővítette és kiadványában Appendixként néhány más szerzőtől származó és Braccolininek másokhoz küldött írásait is közli. Ez utóbbiak közvetlenül kapcsolódnak a törzsanyaghoz és kiegészítik a Niccolishoz írt levelekben érintett könyvtörténeti motívumokat.

A kora legműveltebb humanistái közé tartozó Braccolini leveleiből kiderül, hogy a klasszikus latin auktorokkal való állandó foglalatossága mellett rendszeresen tanult görögül. Egyik 1416-ban írt epistolájában pedig vidám hangon adja elő héber tanítójával megesett történetét. Leveleinek legfontosabb mondanivalója azonban a görög-római szerzők elveszettnek hitt, vagy hiányosan ismert kéziratainak felkutatása, másoltatása körüli gondjainak és örömeinek közlése. Tájékoztatja Niccolist Lucretius, Petronius, Vitruvius, Cicero és mások munkáinak újabban feltárt lelőhelyeiről, a kéziratok állapotáról és beszámol barátjának könyvkutató terveiről is. Braccolini joggal feltételezte, hogy a németföldi, kelet-franciaországi, svájci, sőt egyes itáliai monasztériák évszázadokon keresztül érintetlenül megőrizték az ókori szerzők munkáit. Arra is gondolt, hogy nem csupán a könyvtárak polcain kell keresni az elfelejtett köteteket, hanem az épületek elhagyatott helységeiben is. Ennek a felismerésének köszönhette legnagyobb felfedezéseit. A kötetben két forrásból is megismerjük Braccolini és társai St. Gallenben végzett kutatómunkáját. Guarinus Veronensisnek írt beszámolójában elmeséli, hogy az egyik bástya alatti piszkos, bűzös börtöncellában bukkant az első teljes Quintilius-kéziratra és sok más könyvtörténetileg is fontos kincsre. Az Appendixben közölt, nem tőle származó epistolák egyike Cincius Romanus tollából származik, aki ugyanezt a kalandot írja le egykori mesterének Franciscus de Fiananak. Romanus leveléből megtudjuk, hogy Poggio Braccolini és társai fakéregre írt könyvet is találtak és megállapították, hogy ez a tárgyi bizonyítéka a latin „liber" = könyv szó etimológiájának.

Braccolini sok egyéb mellett tájékoztatta Nicolaus de Niccolist egy tervezett magyarországi utazásáról is. Leveleiből kiderül, hogy 1422 kora tavaszán Pier de

Lamberteschius magával szerette volna hozni Budára egy kereskedelmi delegáció tagjaként. Braccolini készült erre az expedícióra és több alkalommal is kérte barátját, hogy tartsa titokban tervét. Arról nem esik szó, hogy milyen diplomáciai manőver húzódott meg e vállalkozás mögött. Talán nem lenne érdektelen annak felderítése, hogy Pier de Lamberteschius, Antonis Frontis, Phillysius de Caponibus és Zenobius de Panzacius, akik 1423. okt. 30-án kapták meg az utazási engedélyt, milyen rejtett politikai céllal indultak Budára. Braccolini azonban nem tartott velük, amit a hazai reneszánsz és könyvtörténeti kutatás csak sajnálhat. Aligha lehet kétséges, hogy a szenvedélyes „könyvvadász" magyarországi látogatása után számos, ma már ismeretlen hazai kódexről lenne tudomásunk, esetleg másolatunk. Braccolini további magyar kapcsolatáról, Hunyadi Jánossal folytatott levelezéséről már beszámolt a szakirodalom. (Csapodi Csaba; Fil. Közl. 1965. 153—158.)

A Ph. W. G. Gordau kiadásában, kitűnő angol fordításában megjelent Braccolini-levelek ismételten felhívják a figyelmet a a máshol és mások által is levont két tanulságra. Az egyik, hogy a reneszánsszal foglalkozó külföldi szakirodalomban számos magyar vonatkozású adat rejtőzhet. A másik, hogy talán még nincs végzetesen késő a hazai pincékben, padlásokon körülnézni —, ahogy Braccolini tette volna, ha eljut hozzánk.

DÁN RÓBERT

Josef Stummvoll: Technikgeschichte und Schrifttum. Kurze Einführung in die Probleme der Geschichte der Technik und bibliographische Dokumentation der Fachliteratur. Wien 1975, Österreichisches Institut für Bibliotheksforschung, Dokumentation und Informationswesen. (Biblos-Schriften Bd. 80) 120 l.

Josef Stummvoll, az Osztrák Nemzeti Könyvtár (ÖNB) nyugalmazott főigazgatója igen fontos tudománytörténeti és bibliográfiai művet jelentetett meg. A technika tudományágának fogalmát, sajátosságait, elvi, szerkezeti, fejlődési módszertani, kutatásszervezési kérdéseit, más tudományággal való kapcsolatát és mindehhez a bibliográfiai adattárat húsz fejezetben foglalta össze. Helyet kapott a technika történetének tudományági kialakulása egészen egyetemi szintig, szisztematikus osztályozása, annak sémái, metodikája különös tekintettel a fontosabb művekre. Szemléletes a régi technikai kéziratos emlékanyag (privilégiumok, szabadalmak), hasonlóan a nyomtatásban megjelent régi anyag, a kameralisztika. Ez utóbbihoz csatlakozik a kortárskritika és a kameralisztikai könyvtárak sora. Külön fejezet foglalkozik Gottfried Erich Rosenthal: *Litteratur der Technologie* (1795) c. munkájával. Stummvoll így indokolja meg e mű kiemelését: „In Anbetracht des grossen Umfanges des Rosenthalschen Werkes, das ausschliesslich auf einer Literatur beruht, die man auch im heutigen Sprachgebrauch als technisch und nicht mehr nur technologisch bezeichnen würde, ist daher die Annahme nicht unbegründet, dass der Bäckmeister, Schriftsteller, Bergkommissar und Mitglied von Akademien und Gelehrtengesellschften namens Rosenthal seiner Zeit weit voraus war und dass man ihm zuschreiben darf, als erster von »technischen" Dingen nicht nur im Sinne der Technik als techne (= Kunst) geschrieben zu haben." Stummvoll ezen úttörő tudósnak a méltatását két illusztrációval — több nincs is könyvében — hangsúlyozza: Rosenthal művéről készült címlapreprodukciókkal.

Ezután következnek 1850-ig a német szakbibliográfiák, majd a lezárt technikatörténeti bibliográfiák a második világháborúig és az 1945 óta napvilágot látottak. A jelenleg folyamatosak egész külön fejezetet kaptak.

A szerző regisztrálja a régebbi technikai folyóiratokat, a tanulmányokat, tartalmi utalásokkal kísérve. Ezt követik a technikatörténetíróinak biobibliográfiai adatai: rövid életrajzuk és a rájuk vonatkozó irodalom. Felsorakozik a témával kapcsolatos, mindennemű tájékoztató munka, kézikönyv, könyvjegyzékek, katalógusok jegyzékei. Az utolsó fejezet ún. krónológiai tábla (= Zeittafel) azon művek sora, amelyek időrendben tükrözik a technikai- és rokontudományok történetét, például: Werner Stein: *Kulturfahrplan. Die wichtigsten Daten der Kulturgeschichte von Anbeginn bis 1969* (München 1971), amely — természetesen időrendben osztályozza anyagát, évmilliókra megy vissza, de az első meghatározott kor időszámításunk előtt 800. Már e vázlatos ismertetés is megérzékelteti a technikatörténet kapcsolatát a kultúrával, a társadalmi tevékenységgel. Fejlődésmenetét, tudománypolitikai jelentőségét. Bőséges a határtudományokkal való kapcsolatának anyaga is. Értékesek specialistáinak dokumentálásai.

Tudománytörténeti jelentőségéhez hozzátartozik, hogy a genetikus szempont szerint válogatott dokumentumok visszatekintenek a régmúlt kutatási területeire s ennélfogva a múlt epikusan leíró jellegét tükrözik és vele szemben a mai módszert,

amely a tudományág minőségi csomópontjait, a fejlődési korszakok külső és belső okait igyekszik feltárni. A régi technikatörténész egyszerűen regisztrált, legjobb esetben rendezett is, a mai a fejlődés objektív törvényeit vizsgálja.

Stummvoll előszavában hangsúlyozza, hogy anyagának teljességéről nem lehet szó, középutat követett ebben, a teljesség re csak törekedni lehet; az anyaggyűjtése több évtizedre megy vissza, mintegy 1942-re, amikor a berlini Bibliothek des Reichspatentamtes helyettes vezetője volt és a kézirat 1972-ben lett nyomdakész. Hiszen számos megbizatása, teendője mellett csak nagy megerőltetéssel tudott időt szakítani hozzá. A mű részleteiben 1972-től kezdve a *Biblos* c. folyóiratban jelent meg (1973, 1974), e szövegek változtatásokon és kiegészítéseken mentek keresztül a jelenlegi kötethez viszonyítva, amely még Düsseldorfban a *Technikgeschichte in Einzeldarstellungen* c. sorozat 36. köteteként is kiadásra került.

Stummvoll műve a tudománytörténet számára általános érdekű, ezt tekintve a magyar technika- és tudománytörténet feltárásához is jó útmutató.

D. Szemző Piroska

Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften aus der Sammlung der verst. David Solomon Sassoon. London, 1975. [19], 128, [3] l.

D. S. Sassoon (1882—1942) a héber kéziratoknak világszerte legnagyobb gyűjtője volt. Ezeket Spanyolországból, Olaszországból, Németországból és a Közel-keletről vásárolta. 11050 darab került a tulajdonába, a kairói genizából is számos töredék. A gyűjteménynek két kötetes katalógusa jelent meg s ennek alapján a tudós világ jól ismeri (D. S. Sassoon: Ohel Dawid. Oxford—London, 1932.).

1975. november 5-én 38 kézirat Zürichben aukcióra került. Legjelentősebbje Májmúni arab Misna-kommentárjának autográf kézirata (16. szám), amelynek egy kötete az oxfordi Bodleianában van. Ez utóbbit Lord Huntingdon szerezte meg a XVII. században Damaszkuszban. (Májmúni eredeti kéziratairól l. most Malachi Beit-Arié: *A Maimonides Autograph in the Rylands Gaster Genizah.* Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester. LVII. 1974. No. 1.) Ugyane szerző filozófiai művének, a Móre-nek autorizált héber fordítása is szerepelt az aukción (17. szám). Ez a XIV. századi Spanyolországban másolt kódex — a címer tanúsága szerint — Leon és Castilia királyi háza számára készült.

Sámuel Dreznitz két munkával szerepel (3., 30. szám). Az utóbbit e sorok írója azonosította. Megtudjuk, hogy londoni magángyűjtőnél további kézirata rejtezik (irodalmát l. *M. Könyvszemle.* XCI, 345.).

Áron Schreiber Herrlingen 1728-as Haggádájának (12. szám) párja a Kaufmann-gyűjteményben van (423. szám). Munkásságának sokfelé elvetődött darabjait össze kellene gyűjteni egyszer (l. cikkemet: *Isr. Wochenblatt.* LXVII. 1967. No. 16.).

Az Ábrahám b. Mátitja Treves Pesaróban, 1480-ban másolt és finoman illusztrált Máchzorjának (28. szám) ikertestvére is itt van Budapesten a Kaufmann-gyűjteményben (380/I—II. szám). A miénk egy évvel fiatalabb. Egy harmadik — ugyanebből az évből — Pármába vetődött (900. szám). Érdemes rápillantani a képekre: azonosak.

A legértékesebb kéziratok a jeruzsálemi Héber Egyetem könyvtárába jutottak.

A katalógust pompás illusztrációk díszítik. Kár, hogy a 67. lapon levő fejjel lefelé lóg.

Scheiber Sándor

Paul Hocks—Peter Schmidt: Literarische und politische Zeitschriften 1789—1805. Von der politischen Revolution zur Literarrevolution. Stuttgart, 1975. 141 l. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

A folyóiratok és hírlapok jelentőségét az irodalomtörténeti kutatás még mindig nem eléggé ismerte fel, és főként nem vonta le e felismerés valamennyi következményét az irodalomtörténet szempontjából. Jellemző, hogy ilyenféle megállapításokkal még német sajtótörténeti összefoglalásokban is találkozunk, noha a német sajtó a tudományos feldolgozás terén még irigylésre méltó helyet foglal el.

Hogy a 18. század végi német irodalmi és politikai folyóiratokról készített összeállítás bevezetőjében a szerzők, Paul Hocks és Peter Schmidt mégis ismételni kényszerülnek a fenti panaszokat, azzal indokolják, hogy a 18. század végi, 19. század eleji folyóiratoknak sem mint felvilágosult eszmék népszerűsítőinek, sem pedig mint önálló, irodalmi műfajnak a feldolgozása nem történt meg. Éppen a klasszicizmus és a romantika korában nyert kanonizálást a három műfaj: a dráma, a líra és az epika, és ennek következtében az irodalomtudomány megfosztotta magát annak lehetőségétől, hogy a folyóiratot is irodalmi műfajként kezelje. Pedig a kor német (és hozzátehetjük: magyar) írói, szerkesz-

tői Schlegellel és Novalis-szal a folyóiratokban a szellemi erők egyesítésének a legfontosabb eszközét látták, és úgy érezték: velük az irodalom számára is új fejezet kezdődik.

Az összeállítás bizonyos mértékig alkalmat kíván adni a kutatásnak arra, hogy mulasztásait némileg pótolja. Az 1789—1805 közti időszak válogatott német folyóiratait kívánja bemutatni, jellemezni, és a velük kapcsolatos legszükségesebb tájékoztatást megadni. Wieland *Teutscher Mercur*jától Schlegel *Europá*jáig öt fejezetben tárgyalja a mű a folyóiratokat, vagyis a francia forradalom első németországi visszhangjától a frigyesi porosz militarista állam összeomlásáig.

A szerzők a weimari klasszicista kör folyóirataival foglalkoznak először, majd a német forradalmi demokraták és liberálisok orgánumait veszik számba, és a koraromantika folyóirataival fejezik be a 18—19. század fordulója német folyóiratirodalmának szemelvényes áttekintését. Kézikönyv-szerűen tárgyalják az egyes korszakok legjellegzetesebb lapjait: vázlatosan, de a lényeges vonásokat kiemelve. Megismertetnek az egyes folyóiratok irányzatával, programjával, szerkesztőivel és azok kapcsolataival. Tájékoztatást kapunk a folyóirat címváltozásairól, a kiadókról és a megjelenés időtartamáról. Segítséget nyújtanak a kutatóknak a példányok lelőhelyeire, jelzeteire nézve is, sőt, amennyiben sor került a lap újabb kiadására, közlik ennek adatait is. Bőséges névsort közölnek a munkatársak névsorából és tájékoztatást adnak a legfontosabb irodalomról is.

Paul Hocksnak és Peter Schmidtnek a 18. század végi német folyóiratirodalom szemelvényes bemutatására szerkesztett műve hasznosan járulhat hozzá ahhoz, hogy a jövőben az irodalom- és eszmetörténeti kutatás komolyabban számoljon e folyóiratokkal. Számunkra még azért is tanulságos ez a kis összeállítás, mert a lapok jelentős része a magyar felvilágosultak körében ismert, olvasott sőt némelykor mintául és ösztönzésül szolgáló orgánumok voltak: Batsányiék, Kazinczyék is forgatták őket.

KÓKAY GYÖRGY

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Agócs András
A kézirat nyomdába érkezett: 1977. III. 8. Terjedelem: 9,8 (A/5 ív)
77.4269 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Rozsondai Marianne: Anton Koberger és a 15. századi kiadói kötések 101
Karner Károly: Két soproni polgár könyvtára a 17. század harmadik negyedében 111
Tasi József: József Attila és a Korunk 134

KÖZLEMÉNYEK

Barlay Ö. Szabolcs: 400 éves francia levelek és könyvszámlák. Batthyány Boldizsár és Jean Aubry barátsága. 156
Kovács József László: Irodalompártolás a reneszánsz Sopronban (1550—1631) 167
Pavercsik Ilona: Laurenz Brewer hagyatéki leltára 174
Abrahamowicz, Zygmunt—Hopp Lajos: Rákóczi és a török könyvnyomtatás 178
Benedek András: Még egyszer Doby Antal tiszaújlaki könyvtáráról 181
Lengyel András: Szabó Ervin két levele Kolozsvárra 183

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: A Pesti Gábor-féle „Nomenclatura" egyes kiadásainak problémái 187
Varga Imre: Magyar verseket tartalmazó casseli kiadvány 1638-ból 191

FIGYELŐ

(k. gy.): A Magyar Könyvszemle jubileuma 194
Borsa Gedeon: Rövid megjegyzés a legrégibb könyvtörténeti folyóiratról 196
Fülöp Géza: A debreceni KLTE Könyvtárának Évkönyve 197
Kókay György: Új lengyel könyv- és sajtótörténeti kézikönyvek 199
Batári Gyula: Iszlám könyvművészeti kiállítás 201

SZEMLE

Bethlen Gábor korának költészete. (RMKT XVII/8. köt. Bp. 1976.) *(V. Kovács Sándor)* 203
Mészáros István: Iskolai jegyzetkönyv a XVI—XVII. század fordulójáról. Bp. 1976. *(Körmendy Kinga)* 204
Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919—1945. Összeáll. Markovits Györgyi. Bp. 1975. *(B. Juhász Erzsébet)* 206
Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek. Bp. 1976. *(Batári Gyula)* 206
Ila Bálint: Gömör megye története 1773-ig. Bp. 1976. *(-gh)* 207
Two Renaissance Book Hunters. New York—London 1974. *(Dán Róbert.)* 208
Stummvoll, Joseph: Technikgeschichte und Schrifttum. Wien, 1975. *(D. Szemző Piroska)* 209
Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften. London, 1975. *(Scheiber Sándor)* 210
P. Hocks—P. Schmidt: Literarische und politische Zeitschriften. Stuttgart, 1975. *(Kókay György)* 210

Ára: 20 Ft
Előfizetés egy évre: 60 Ft

INDEX: 25.543
0025—0171

SOMMAIRE

Rozsondai, Marianne: Anton Koberger et le commerce du livre au XVe siècle 101
Karner, Károly: La bibliothèque de deux bourgeois de Sopron au troisième quart du XVIIe siècle 111
Tasi, József: La revue Korunk (Notre Époque) et Attila József 134

CONTRIBUTIONS

Barlay, Ö. Szabolcs: L'amitié de Boldizsár Batthyány et de Jean Aubry. (Des lettres et des factures de livres françaises d'il y a quatre siècles) 156
Kovács, József László: Patronage de la littérature à Sopron à l'époque de la Renaissance (1550—1631) 167
Pavercsik, Ilona: L'inventaire de la succession de Laurenz Brewer 174
Abrahamowicz, Zygmunt—Hopp, Lajos: Rákóczi et l'imprimerie turque 178
Benedek, András: Encore une fois sur la bibliothèque de Tiszaújlak d'Antal Doby 181
Lengyel, András: Deux lettres d'Ervin Szabó à Kolozsvár 183

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

Borsa, Gedeon: Les problèmes de quelques éditions de „Nomenclatura" de Gábor Pesti 181
Varga, Imre: Une publication de Cassel de 1638, contenant des poèmes hongrois 191

CHRONIQUE

(k. gy.): L'anniversaire de la Revue pour l'Histoire du Livre 194
Borsa, Gedeon: Une remarque succinte sur la revue la plus ancienne de l'histoire du livre 196
Fülöp, Géza: L'Annuaire de la Bibliothèque de l'Université Lajos Kossuth de Debrecen 197
Kókay, György: Manuels polonais nouveaux sur l'histoire du livre et de la presse 199
Batári, Gyula: Une exposition de l'art de livre de l'Islam 201

REVUE

Bethlen Gábor korának költészete. (RMKT XVII/8.) — La poésie de l'époque de Gábor Bethlen. (Collection des Anciens Poètes Hongrois. XVIIe siècle. vol. VIII.) Budapest, 1976. *(V. Kovács, Sándor)* 203
Mészáros, István: Iskolai jegyzetkönyv a XVI—XVII. század fordulójáról. (Un livre de notes scolaires du tournant des XVIe et XVIIe siècles.) Budapest, 1976. *(Körmendy, Kinga)* 204
Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919—1945. (Textes rentrés. Écrits des antifascistes émigrés hongrois 1919—1945.) Rédigé par Györgyi Markovits. *(B. Juhász, Erzsébet)* 206
Ila, Bálint: Gömör megye története 1773-ig. (L'histoire du comitat Gömör jusqu'à 1773.) Budapest, 1976. *(-gh)* 207
Manuels étrangers des sciences sociales. Budapest, 1976. *(Batári, Gyula)* 206
Two Renaissance Book Hunters. New York—London 1974. *(Dán, Róbert)* 208
Stummvoll, Joseph: Technikgeschichte und Schrifttum. Wien, 1975. *(D. Szemző, Piroska)* 209
Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften. London, 1975. *(Scheiber, Sándor)* 210
P. Hocks—P. Schmidt: Literarische und politische Zeitschriften. Stuttgart, 1975. *(Kókay, György)* 210

~~50,013~~

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. évfolyam

1977

3

ÉLET KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. ÉVF. 1977/3. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társszerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként — Trimestrielle

Articles appearing in this journal abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

Terjeszti Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetés bejelenthető az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010).
Példányonként beszerezhető: az Akadémiai Könyvesboltban (1368 Budapest V., Váci u. 22. Telefon: 185-881), a KHI Hírlapboltjában (1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 116-269) és minden nagyobb árusítóhelyen.

Előfizetés díj egy évre: 60,— Ft
1 szám ára: 20,— Ft
Index szám: 25 543

**Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat,
H-1389 Budapest, Pf. 149.**
Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

BORSA GEDEON

Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséhez

A müncheni Bayerische Staatsbibliothek-ban őrzött, Cod. lat. 14239. jelzetű, középkori, latin nyelvű kódex mindkét kötés táblájának belső lapján egy-egy nyomtatott búcsúlevél található. E kitöltetlen űrlapokkal a fatáblákat kívülről beborító bőr végeit ragasztották le a belső lapon. Mindkét kisnyomtatvány bibliográfiailag eddig regisztrálatlan. Az első táblában található és a törökök ellen hirdetett harc javára 1483-ban készült kiadvány ismertetésére más alkalommal és helyen kerül sor. Itt most tehát csak a hátsó táblában levő és Bakócz Tamás, esztergomi érsek által kibocsátott búcsúlevele lesz a vizsgálat tárgya.

Az átlagosan 196 × 290 mm méretű papír fekvő félívnek felel meg, amelyen található a 123 × 246 mm-es szedéstükör. Ennek szövege a második sorban így kezdődik:

„Thomas miseratione divina tituli Sancti Martini in Montibus sacrosanctae Romanae Ecclesiae presbiter cardinalis Strigoniensis patriarcha Constantinopolitanus".

Tehát a kiadvány kibocsátója egyértelműen Bakócz Tamás esztergomi érsek A következő (3—5.) sorok azt is elárulják, hogy milyen minőségben adta ki ezt az írást:

„ad Hungariae, Bohemiae, Poloniae, Datiae, Norvegiae & Sveciae regna, nec non Prussiam, Russiam, Livoniam, Lithvaniam, Valachiam, Slesiam, Moraviam, Lusatiam, Transilvaniam, Sclavoniam, Dalmatiam, Croatiam & Moscoviam omnesque & singulas regnorum & provinciarum praedictorum civitates, insulas, terras, atque loca illis subjecta & alia eis adjacentia apostolicae sedis legatus de latere".

Bakócz tehát ez esetben a megjelölt királyságokra és az azokhoz tartozó területekre megbízott apostoli delegátusként járt el.

Itt a szövegben néhány centiméteres helykihagyás következik, majd az 5—9. sorokban így folytatódik:

„Salutem in domino sempiternam. Tibi qui ad bellum contra Turcas loco seu vice (itt űrlapszerűen újra helyet hagytak a szövegben) accedere & per tempus a nobis praescriptum & ordinatum in illo permanere intendis. De omnipotentis Dei misericordia, ac beatorum Petri & Pauli apostolorum, nec non beatissimi papae Leonis decimi auctoritate nobis in hac parte tradita, plenariam omnium peccatorum tuorum, ac cum Deo altissimo reconciliationem, indulgentiam & remissionem, qualis per Romanos pontifices in subsidium Terrae Sanctae, aut aliorum locorum ab infidelibus occupatorum recuperationem proficiscentibus dari consvevit, & qualis in anno jubilei concessa extit, postque in bello praedicto statuto, ut praefertur cum effectu permanseris, concedimus pariter & indulgemus."

Bakócz megbízatása X. Leó pápától tehát a nyomtatvány szerint a törökök ellen hirdetett háborúban résztvevők számára biztosított búcsúkedvezmények megadására vonatkozott. Ez a hadi vállalkozás pedig nem volt más, mint az 1514. évi kereszteshadjárat. A hazánk történetében olyan jelentős parasztháborúhoz vezető ún. kereszthirdetésnek eddig egyetlen írásos vagy nyomtatott dokumentuma sem volt ismeretes, így a továbbiakban érdemes ezt a Münchenben őrzött búcsúlevelet részletesebb vizsgálat tárgyává tenni.

Barta Gábor és Fekete Nagy Antal e témával kapcsolatban a következőket írta:

„Az 1514. évi magyar parasztháborút kiváltó eseménysor kiindulópontját keresve X. Leó pápa 1513. július 15-én kiállított ünnepélyes okiratánál kell megállapodnunk. Az okirat értelmében a római egyház feje erdődi Bakócz Tamás bíbornokot, Esztergom érsekét és Konstantinápoly pátriákáját, Magyarország prímását három évre rendkívüli hatalommal felruházott követévé és képviselőjévé nevezi ki Magyar-, Cseh- és Lengyelország, Havaselve, Szilézia, Lausitz, Morvaország, Erdély, Szlavónia, Horvátország, Dalmácia, Poroszország, Litvánia, Livónia, Oroszország és Moszkva, Dánia, Norvégia és Svédország területére. A bulla a legátus feladatául a hitetlen törökök elleni szent háború megszervezését jelölte meg."[1]

A Magyarország ellenségei ellen harcolók javára szolgáló első keresztes-búcsú 1241 közepéről, a tatárok betörésének idejéből ismeretes. Az 1389. évi rigómezei csata után a törökök már közvetlenül veszélyeztették hazánk déli határait. Ettől kezdve azután se szeri, se száma az ellenük hirdetett keresztesbúcsúknak. Így ilyenek ismeretesek — többek között — a következő évekből: 1391, 1400, 1405, 1407, 1438, 1448, 1463 stb.[2] 1450-től kezdve azután — ugyancsak többek között — a minden 25 évben meghirdetett szentévhez kapcsolódó jubileumi búcsút is a törökök elleni harc támogatására használták fel Magyarországon.[3]

Bakócz említett 1513. július 15-i pápai megbízatására azonban sem közvetlen katonai indíték, sem szentév nem adott okot. Barta és Fekete Nagy a legátusi jogkör megadását a következőkben látták.[4] II. Gyula pápa 1513. február 20-án bekövetkezett halálát követően március 11-én a 25 bíboros közül 18 itáliai lévén, Giovanni Medicit választották meg X. Leó néven pápának. Ezzel meghiúsultak Bakócz tervei és reményei, hogy ő nyerje el a tiarát. A csalódott magyar prímás római jelenléte tehertételt jelentett az új pápának, Bakócz viszont csak számára előnyös engedmények elnyerése fejében volt hajlandó távozni onnan. A július 15-i legátusi megbízatást követően egészen szeptember 3-ig kellett várni, amíg elkészült, ill. ünnepélyesen kihirdetést nyert

[1] *Parasztháború 1514-ben.* Bp. 1973. 11. — A történelmi eseményekkel kapcsolatos adatok jelentős részénél erre az utoljára megjelent összefoglaló munkára lehetett támaszkodni. — Az említett pápai bulla szövege Bakócz hatáskörét az alábbi területekben jelölte meg: „. . .*ad* carissimos in Christo filios Wladislaum *Hungarię* et *Bohemię* ac Sigismundum *Polonię* reges illustres universaque eorum regna et dominia, *Wallachiam, Slesiam, Lusatiam, Moraviam, Transylvaniam, Sclavoniam, Croatiam, Dalmatiam, Prussiam, Livoniam, Lythvaniam, Russiam, Moscoviam omnesque et singulas illorum civitates, terras,* oppida et *loca* atque *alia eis adiacentia* necnon ad *Dacię, Norvegię, Svetię* regem et *regna* nostro et apostolice sedis legato. . ." A kurzivált szövegrészek azonosak a Bakócz-féle nyomtatott űrlap harmadik és negyedik sorában olvashatóval. Ebből kiderül, hogy mind a 19 földrajzi fogalom a két iratban azonos, de a sorrendben — elsősorban a kisebb területek esetében — jelentős eltérés tapasztalható.

[2] *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960. 242.

[3] *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960. 243—249.

[4] I.m. 25—26.

FORMA Indulgentiæ plenariæ pro ipso bellatore misso.

Thomas Miseratione diuina. tt. S. Martini in Mõtibus sacrosanctę Ro. Ecclesię p̃sbiter Cardinalis Strigonien. Patriarcha Constãtinopolitan. ad Hũgarię. Bohemię. Polonię. Datię. Noruegię. & Suecię Regna. Nec nõ Prussiã. Russiã. Liuoniã. Lithuaniã. Valachiã. Slesiã. Morauiã. Lusatiã. Transiluaniã. Sclauoniã. Dalmatiã. Croatiã. & Moscouiã. Oẽsq; & singulas Regnoꝝ & Prouinciaꝝ prędictoꝝ Ciuitates. Insulas, Terras: atq; loca illis subiecta: & alia eis adiacentia Apl̃icę sedis Legatus de latere Salutẽ in dño sempiternã. Tibi qui ad bellũ cõtra Turcas loco seu vice accedere: & per tẽpus a nobis pręscriptũ, & ordinatũ in illo ꝑmanere intẽdis. De oĩpotẽtis Dei misericordia, ac beatoꝝ Petri & Pauli Apostoloꝝ: Nec nõ beatissimi Papæ LEOnis decimi auctoritate nobis in hac parte tradita, plenariã omniũ peccatoꝝ tuoꝝ, ac cũ Deo altissimo reconciliationẽ, Indulgentiã, & remissionẽ, qualis ꝑ Romanos Pontifices in subsidiũ terræ sanctæ, aut alioꝝ locoꝝ ab Infidelibus occupatoꝝ recuperationẽ proficiscẽtibus dari cõsueuit/& qualis in anno Iubilei cõcessa extitit: postq; in bello p̃dicto tẽpore statuto, vt p̃fertur, cum effectu ꝑmanseris: cõcedimus pariter, & indulgemus. Et ab oĩbus peccatis tuis absoluimus & liberamus: & a dño absolutũ & liberatũ esse denuntiamus. Et si forsan designato sic tẽpore (vt pręmittit) & nõ ex acto postq; iter pro sancti operis ꝓsequtione arripueris: in itinere te ex hac luce migrare contingat, Animã tuã Sanctoꝝ Angeloꝝ cõsortio in cœlestibus æterna fœlicitate mansurã ꝑpetuo eadem auctoritate decernimus aggregãdam: a dñoq; aggregandã esse similiter denũtiamus: Eandẽq; plenariã Indulgentiã peccatoꝝ tuoꝝ, & remissionẽ tibi in dño elargimur. Tibi nihilominus cõcedentes, Vt morte tua interim supueniente etiã si sine confessione ab hac luce Te migrare cõtigerit/dũmodo aliqua signa cõtritionis in Te adhuc viuente apparuerint Cadauer tuũ in Ecclesijs seu Cimiterijs etiã stãte ecclesiastico interdicto absq; tamẽ solita pompa licite & libere sepeliri possit & valeat. Nec nõ vt donec in bello p̃dicto ꝑmanseris quibusuis sacerdotibus peccata tua cõfiteri/aliaq; ecclesiastica Sacramẽta, & Eucaristiã etiã in festo Resurrectionis Dñicæ, a quouis sacerdote licite recipere. Nec ad obseruantiã quorũcũq; ieiunioꝝ & officiorũ recitationẽ, ad q̃ ex voto ꝓfessione, aut ecclesię p̃cepto forsan tenereris: Si cõmode illa obseruare nõ poteris, minime obligatus existas, Quinimo vt in diebus Dñicis & alijs festiuitatibus quibuscũq; artificio tuo in vtilitatẽ tamẽ belli, & nõ aliter vacare impune possis & valeas. Similiter eadẽ auctoritate tenore p̃ntium cõcedimus pariter & indulgemus. Et pro pręmissoꝝ executione oĩbus & singulis Sacerdotibus legationi nostrę subiectis in Virtute sanctę obediẽtię districte pręcipiẽdo mandamus. Cæteros aũt hortamur: quatenus eũ a Te requisiti: & eisdẽ p̃sentes nostræ litterę exhibitę fuerint, Tibi plenariã omniũ peccatoꝝ tuoꝝ remissionẽ, & absolutionẽ, Iuxta premissa & secundũ infrascriptã formã auctoritate Apostolica tradãt & impendãt. IN QVOrũ fidem p̃sentes fieri fecimus, & per Secretariũ nostrũ ad hæc deputatũ subscribi: & deniq; Sigilli sanctę Cruciatę Impressione cõmuniri mãdauimus. Datũ Anno dñi. Millesimo quingẽtesimo decimo Die vero Mensis Põtificatus sanctissimi in Christo patris & dñi nr̃i dñi diuina prouidẽtia Papę Anno.

FORMA Absolutionis plenariæ.

Misereatur tui. ꝛc. Et post verba cõmunis absolutionis dicat sacerdos. Iterum Apl̃ica auctoritate mihi in hac parte cõmissa: absoluo te ab omnibus peccatis delictis/& excessibus quantũcumq; enormibus hactenus ꝑ te cõmissis: ac a censuris quomodolibet Incursis etiã sedi Apostolicę reseruatis. Inquantũ mihi facultas concedit. Et iterum remitto tibi per plenariã Indulgentiã omnẽ pœnam pro pręmissis tibi debitam: ac restituo te illi Innocentię & puritati quã in Baptismo accepisti. Ita q; decedenti tibi ab hoc sęculo clausę sint portæ pœnarum: & apertæ lanuę delitiarum Paradisi. IN nomine Patris ✠ & Filij ✠ & Spiritussancti ✠ Amen.

Im Repertorium der
Einblattdrucke eingetragen
nach VI, 38 i.
26.3.1966 Gi.

a pápai bulla, amely elrendelte azokban az országokban a keresztes hadjáratot, amelyekre korábban Bakócz legátusi jogkört kapott.

Ez a bulla képezte az alapját a most előkerült, nyomtatott búcsúlevélnek, ezért kell azt alaposabban szemügyre venni.[5] A pápai irat első részében (1—104. sor) a hitetlen török előnyomulásának veszélyével foglalkozik, rámutatva arra, hogy ez mindenek előtt Ulászló magyar és cseh, ill. Zsigmond lengyel király országait fenyegeti. Ezért Bakócz apostoli delegátusi megbízatása e két király birodalmára, továbbá Dániára, Norvégiára és Svédországra terjedt ki. E területen hirdetheti meg tehát a hitetlenek elleni keresztes hadjáratot, amelynek támogatására mindenkit felszólít a pápa (105—178. sor).

A bulla szövegének következő, meglehetősen terjedelmes részében (179—446. sor) gyakran a legapróbb részletekbe menő szabályozás olvasható, hogy kik és milyen feltételek mellett juthatnak a túlvilági üdvözüléshez az akkori hivők által oly nagyon óhajtott egyházi segítség, a bűnbocsánat elnyerésével. Az ebben részesülők igen pontosan körvonalazott kategóriái a személyesen hadba vonulóktól[6] a mások által biztosított pénzzel harcba küldötteken, ill. küldőkön át[7] a sereg ellátását szolgáló személyekig[8] egyaránt kiterjedtek.[9] A feltételek nagyon terjedelmes taglalása után a bulla arról is intézkedik, hogy leállítson minden más búcsúhirdetést a legátus hatáskörébe tartozó területen.[10] Az elnyerhető kedvezmények ismertetése[11] zárja a bullának ezt, a nyomtatott búcsúlevél szempontjából legfontosabb részét.

A pápai irat a továbbiakban (447—984. sor) szól a kereszteshadjáratoknak a fentiekben tárgyalt és a személyes részvétel, ill. a pénzbeli támogatás melletti további jelentős anyagi bázisáról, az egyházi tizednek az 1514. esztendőben e célra történő biztosításáról, ennek és a pénzbeli adományok beszedésének módjáról, szervezési kérdésekről stb.

Visszatérve a nyomtatott búcsúlevélre és a pápai bullának a búcsú feltételeinek szabályozásáról szóló részére, érdemes a kettőt összevetni. A nyomtatvány első sora: „Forma indulgentiae plenariae pro ipso bellatore misso." Tehát ez az űrlap olyan személy számára készült, aki maga vett részt a keresztes hadjáratban, még pedig mások adományainak felhasználásával. A másodiktól a kilencedik sorig terjedő szöveg a fentiekben már szó szerint ismertetésre került. Ezen belül a második-negyedik sorok Bakócz címeit, továbbá az 1513. július 15-i legátusi kinevezésének illetékességi területét sorolja fel. Az ezt követő üres helyet kéziratos kitöltésre szánták az űrlapszerű nyomtatványban. Ide

[5] A bulla kihirdetése természetesen ismeretes volt már korábban is, de teljes szövegében csak a megjelenés alatt álló Dózsa-okmánytárban fog először kinyomtatásra kerülni. Érszegi Géza volt szíves számomra rendelkezésre bocsátani már kéziratban ezt és más idézett szöveget, míg én a most ismertetésre kerülő, nyomtatott búcsúlevél reprodukcióját tudtam előzetesen nyújtani az okmánytár még teljesebbé tételéhez. A bulla sorszámozása is az említett kéziratból származik.

[6] „qui ad bellum contra eosdem Turcas in personis propriis se contulerint" — 188—189. sor.

[7] „unum bellatorem vel pecuniam pro uno bellatore juxta erdinationem praedictam miserint" — 226-227. sor.

[8] „medici, aromatarii, cerdones, sutores, carnifices, ferrarii et fabri, lignarii, carpentarii, machinarum directores et cujuslibet artificii in metandis castris oportuni artifices, apothecarii et mercatores medicinas, victualia et alia necessaria ad castra hujusmodi deferentes ac administrantes" — 263—269. sor.

[9] „ipsi bellatores et mittentes missi" — 261—262. sor.

[10] 373—391. sor.

[11] 392—446. sor.

annak a neve került, aki a törökök ellen harcba vonult. Ugyanennek az ötödik sornak végén levő szabad rész pedig annak a nevének beírására szolgált, aki az említett katona költségeit vállalta, vagyis aki helyett vonult a keresztesek táborába a búcsúlevél kedvezményezettje.[12]

Az ötödik sortól már jól figyelemmel kísérhető a keresztes hadjáratot meghirdető 1513. szeptember 3-i bulla szövegéből történt szó szerinti, ill. nyelvtanilag a szövegkörnyezethez, valamint a két irat kibocsátójának személye (X. Leó pápa és Bakócz Tamás) közötti különbséghez történt igazításokkal, ill. kihagyásokkal. A bulla két részletének szövege, a nyomtatvány ötödik-kilencedik sora azonossága esetén ennek kurzív betűkkel történő kiemelésével, így hangzik:

„. . . *qui ad bellum contra* eosdem *Turcas* in personis propriis se contulerint et *per tempus*, quod *a praefato legato praescriptum et ordinatum* fuerit, *in illo permanserint* confisi *de* ejusdem *Dei omnipotentis misericordia ac beatorum Petri et Pauli apostolorum . . .*"[13] — „. . . *tradita plenariam omnium peccatorum suorum* ac *cum altissimo reconciliationem, indulgentiam et remissionem, qualis per* predecessores nostros *dari consvevit proficiscentibus in subsidium Terrae Sanctae* et contra eosdem perfidissimos Turcas et *qualis in anno jubilei concessa exstitit . . .*".[14]

A nyomtatvány következő része (9—12. sor) — most már a bullából pontosan átvett részek (205—209. sor) tipográfiai kiemelésével — így hangzik:

„Et ab omnibus peccatis tuis absolvimus & liberamus, & a domino absolutum & liberatum esse denuntiamus. *Et si forsan designato sic tempore* (ut praemittitur) & *non ex acto postquam iter pro sancti operis prosecutione arripueris*, in itinere te *ex hac luce migrare contingat*, animam tuam *sanctorum angelorum consortio in coelestibus aeterna foelicitate mansuram perpetuo* eadem auctoritate *decernimus aggregandam;* a dominoque aggregandam esse similter denuntiamus, eandeque plenariam indulgentiam peccatorum tuorum & remissionem tibi in domino elargimur."

Érdemes itt megjegyezni, hogy ez az utolsó sor szövegének egy része az 1500. évi jubileumi búcsú magyarországi hirdetése során ugyancsak nyomtatott formában kibocsátott búcsúlevél egyik fordulatában felismerhető.[15] Ez a körülmény az egyházi szóhasználatban sűrűn használt formák újra meg újra történt felhasználásán túl alátámaszthatja azt a hivatkozást az 1500. évi jubileumi búcsúra, amelyről a fentiekben már szó esett mind a bullában (202. sor), mind a Bakócz által kiadott nyomtatott búcsúlevél nyolcadik sorában.

Ez utóbbinak következő szakasza (12—14. sor) a hadjáratban elhunytak részére biztosított kedvezményekről szól:

„Tibi nihilominus *concedentes*, ut morte tua interim superveniente *etiam si sine confessione ab hac luce Te migrare contigerit, dummodo* aliqua *signa contritionis in te adhuc vivente apparuerint* cadaver tuum *in ecclesiis seu cimiteriis* etiam stante *ecclesiastico interdicto* absque tamen solita pompa licite & libere *sepeliri possit* & valeat."[16]

[12] Ez a mai szemmel meglehetősen szokatlan megoldás akkoriban bevett jelenség volt. Elég itt csak arra utalni, hogyha a búcsút kizárólag a hadba vonultak szűk körére korlátozták volna, akkor a társadalomnak olyan rendkívül nagy, sőt számszerűleg túlnyomó része, mint az asszonyok és az öregek, kirekesztve érezték volna magukat e számukra oly fontosnak vélt túlvilági érdemszerzés lehetőségéből.

[13] 187—191. sor.

[14] 197—202. sor.

[15] Így a B. jelölésű kiadás 21. sorában: „. . .peccatorum suorum plenariam indulgentiam & remissionem . . ." — Vö. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960. 271.

[16] A bulla 392—398. soraival összevetve.

Ugyancsak szoros összefüggést mutatnak a nyomtatvány további sorai (14—17.) a bulla megfelelő részével (429—440. sor):

„Nec non ut donec in bello praedicto permanseris quibusvis sacerdotibus peccata tua confiteri, *aliaque ecclesiastica sacramenta*, & *eucharistiam etiam in festo resurrectionis dominicae*, a quovis sacerdote licite recipere. Nec *ad observantiam quorumcumque jejuniorum & officiorum recitationem, ad que ex voto professione, aut ecclesiae praecepto* forsan teneris. Si commode illa observare non poteris, minime obligatus existas, quinimmo ut *in diebus dominicis* & aliis festivitatibus quibuscumque artificio tuo in utilitatem tamen belli, & non aliter vacare impune possis & valeas."

Eddig ismerhető fel a félreérthetetlen összefüggés a pápai iratok és Bakócz búcsúlevelének szövege között. Egyedül a mennyiségi szempont is szembeszökő már a búcsúlevélnek mintegy felét hűen a bullákból vették, a lényeget tekintve pedig teljesen azokhoz igazodik.

A nyomtatvány törzsrészének vége, a keltezés formája ismét kifejezetten űrlaprendszerű. A 21. sorban a „Datum" szó után több centiméteres helyet hagytak a helységnév számára, majd „anno Domini millesimo quingentesimo decimo" szavak az évszámnak csak az évtizedét jelölik, míg az ezt követő üres rész annak utolsó számjegyének kiírására szolgált. A „die vero" szavak után a 22. sor elején a nap megjelölésére hagytak ki helyet, majd a „mensis" szót követően pedig a hónap részére. A „pontificatus sanctissimo in Christo patris & domini nostri domini" szavak után a pápa nevéhez szántak helyet a kézírásos kitöltéshez, akárcsak a „divina providentia papae" után az ő uralkodási évének sorszámát még az „anno" szó előtt. Bakócz nyomtatott búcsúlevelének utolsó öt sora (23—27.) a *Forma absolutionis plenariae* címmel kezdődik. Ezt követi a teljes búcsút biztosító gyónás végén a pap által mondandó feloldási szöveg.

A datálás űrlapszerű formájából az derül ki, hogy a nyomtatványt úgy fogalmazták, hogy az több éven át és esetleg új pápa uralkodása idején is felhasználható legyen. Bakócz megbízatása ugyanis a kereszt meghirdetésére, amint erről már fentebb szó esett, 1513. július 15-én három esztendőre szólt. De vajon mikor és hol nyomtatták Bakócz iratát ilyen előrelátó módon? Ehhez mindenek előtt végig kell kísérni a magyar prímás útját Rómától haza.

Az 1513. szeptember 3-án kelt bulla kihirdetése után még tovább tartott a színfalak mögötti alkudozás a pápa és Bakócz között. Október 24-én a consistorium termében X. Leó ünnepélyes keretek között adta át az esztergomi érseknek a legatio arany keresztjét, majd bíborostársai kikísérték a városkapuig. Ez azonban csak jelképes búcsúzás volt, mert Bakócz továbbra is Rómában maradt. Végül mikor a pápa beleegyezett, hogy helyettes kinevezése után majd visszatérhet Rómába, november 6-án haza indult.[17] Útja Lorettón át Anconába vezetett, ahol a hónap végén velencei gályára szállt, amelyen tette meg a viharos tengeri utat Zengig. Innen 1514. január végén érkezett Zágrábba, ahol rokonánál az ottani püspöknél pihente ki magát, és csak március elején érkezett vissza Esztergomba.[18]

1514. március 23-án a királyi tanácsban Bakócz egyesek ellenvéleménye ellenére keresztülvitte a kereszt hirdetésének jóváhagyását.[19] Ezt követően hamarosan sor került a kereszteshadjárat ünnepélyes meghirdetésére is, amely való-

[17] Barta—Fekete-Nagy: I.m. 27.
[18] Fraknói Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp. 1889. 141—142.
[19] Barta—Fekete-Nagy: I.m. 29.

színűleg április 9-én zajlott le Budán a Szt. Zsigmond templomban, ill. a Szent György téren. Azonban a keresztes hadnak április 24-ig nem volt vezére. Ekkor történt csak meg ennek beiktatása ugyancsak Budán, és másnap Bakócz azután elrendelte a pápai bulla kihirdetését.[20] A toborzás maga igen eredményesnek bizonyult, ezzel szemben a hirtelen összegyűlt keresztes sereg ellátását nem sikerült megszervezni. A nélkülöző katonák, zömmel parasztok így a későbbiekben önkényesen láttak hozzá saját maguk élelmezésének megszerzéséhez, ami kilengésekhez vezetett. Így került sor május 15-én Bakócz intézkedésére, amellyel betiltotta a további toborzást, majd 24-én magát a keresztes hadjáratot is leállította.[21]

Ezek szerint igen szűk időhatárok közé szorul a búcsúlevelek terjesztésének lehetősége: a pápai bulla ünnepélyes kihirdetése április 25-én és a toborzás betiltása május 15-én. A búcsúhirdetéshez szükséges nyomtatott űrlap megrendelésére, ill. elkészíttetésére azonban már korábban is sor kerülhetett.

Miután Magyarországon a 16. század első negyedéből egyetlen nyomda tevékenysége sem ismeretes, az űrlapot Bakócz csakis külföldi műhelyben rendelhette meg. Tekintettel arra, hogy hazautaztában nem érintette Velencét, a kor legnagyobb nyomdahelyét, amelynek vezetősége ráadásul némi gyanakvással figyelte az ő dalmáciai pozícióikat esetleg veszélyeztető magyar keresztesek toborzását, nem tűnt valószínűnek a búcsúlevélnek e városban történt előállítása. Budához, ill. Esztergomhoz legközelebb akkoriban Bécsben működtek nyomdák. 1514-ben ilyen ott kettő is létezett: az egyik Johann Winterburger, a másik Johann Singriener és Hieronymus Vietor közös műhelye. Az előbbitől Magyarország számára készült számos nyomtatott búcsúlevél került elő, ill. ismertetésre az utóbbi években.[22]

Bakócz búcsúlevelében a szövegtípus mellett az első, ill. a 23. sorban még egy valamivel nagyobb fokozatú antikva is található. Winterburgernak ezzel szemben csak egyetlen ilyen típusa volt húsz soronként 88 mm méretben. A szövegtípus mérete a müncheni egyleveles nyomtatványban viszont 79 mm. Mind ez, mind a kiemelő, nagyobbik, 111 mm-es antikvatípus megtalálható a másik bécsi műhely kiadványaiban, amelyet Singriener és Vietor az 1510—1514 közötti években együtt készítettek. Ugyancsak azonosítható volt a 2. sorban alkalmazott nagyobb, valamint a 24. sorban látható kisebb gót, kiemelő betűtípus.[23] A második sor elején álló „T" lombard mérete 17 mm, amely ugyancsak nem ismeretlen.[24]

Bakócz búcsúlevelét tehát bizonyosan a bécsi Singriener & Vietor műhelyében állították elő. Ennek időpontját aligha lehet a prímás Esztergomba történt hazaérkezése, vagyis március elé helyezni. A megrendelést viszont aligha

[20] Barta—Fekete-Nagy: I.m. 61. és 63.

[21] Barta—Fekete-Nagy: I.m. 77. és 89.

[22] *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960. 271—272. Uo. 1961—1962. 229—230. — Uo. 1963—1964. 184—185.

[23] Isaac, Frank: *An index to the early printed books in the British Museum. Part II. MDI—MDXX. Section II—III.* London 1938: 252 és 140 mm méretű gót betűk a 284. lapon, a 111 mm-es antikva a 285. lapon, míg a 79 mm-es szövegtípus a 286. lapon levő reprodukció alapján. Mind a négyet ellenőrizni lehetett az Országos Széchényi Könyvtárban eredeti kiadványok alapján is: a gót betűket az 1513. évi *Computus novus*-ban (Ant. 10 007—Isaac 14 437), az antikva típusokat az 1515. évi Albertus Magnus *De natura locorum* c. kiadványban (Ant. 2944(2) — Isaac 14 440).

[24] Méretben és formában egyaránt azonos ezzel az az „A"-lombard, amely az említett bécsi műhelyben 1514. december 13-án befejezett Albertus Magnus *Philosophia pauperum sive Isagoge* c. mű címlapján látható. — Országos Széchényi Könyvtár Inc. 1335(3).

adták fel május közepe után, így a nyomtatás 1514. március—május hónapjaiban történt.

A bécsi eredet ismeretében különösen érdekesnek tűnik, hogy Miksa császár levélben biztatta Bakóczot a bulla kihirdetésére a birodalomban, sőt egy római híradás szerint azt is megengedte, hogy azt Ausztria területén is nyilvánosságra hozzák.[25] Ugyancsak Miksa birodalmának területére utal maga a ma Münchenben őrzött kódex, amelyet 1433-ban Udalricus Pappenberger magister scolaris írt Gänchkofen-ban.[26] A Landshut melletti Gangkofen és München közötti kis távolság arra utal, hogy a Bakócz-féle nyomtatott búcsúlevelet tartalmazó kötet megírásától kezdve a mai napig folyamatosan Bajorország területén volt.

Ezek után arra lehetne gondolni, hogy az ausztriai, sőt esetleg bajorországi terjesztés során kerülhetett oda ez a fennmaradt példány. További kombinációs lehetőséget kínál az a körülmény, hogy — amint erről már a fentiekben szó esett — a keresztes hadjárat hirdetésére Magyarországon csupán az április 25 és május 15 közötti három hét alatt kerülhetett sor. Elképzelhető, hogy a több évre tervezett akcióhoz nyilván nagyobb mennyiségben kinyomtatott űrlapok a hadjárat leállítása után egyszeriben feleslegessé váltak, így azokat a továbbiakban csak papírnyersanyagként lehetett hasznosítani. Elvben az sem zárható ki, hogy a példány nem is került Magyarországra, hanem az még a bécsi műhelyben lett hirtelen makulatúrává, majd már mint ilyen jutott el a Duna mentén Bajorországba.

Mindkét fenti feltevésnek azonban ellen látszik mondani az a körülmény, hogy a müncheni kódexnek másik kötéstábláját belülről egy más korú és eredetű[27], de ugyancsak kitöltetlen, nyomtatott búcsúlevél fedi. A fenti két elképzelés esetén ugyanis sokkal kézenfekvőbb lenne, ha a kézirat bekötéséhez ugyanabból, a most már csak papíranyagként tekintett nyomtatványból használtak volna fel két példányt.

A megoldást ezek után inkább abban kell keresni, hogy a refomáció, ill. a tridenti zsinat után a pénzbeli támogatással megszerezhető búcsúk hirdetése megszűnt. Ennek a korábbi gyakorlatnak egykor megbecsült emlékei egyszerre értéktelen papírrá váltak nem csak a protestánsok, de még a katolikusnak megmaradt bajorok szemében is. Talán egy ilyen kitöltetlen búcsúlevelekből álló gyűjtemény darabjait használhatták fel a müncheni kódex kötéséhez, amely így megőrizte a mai napig ezeket, a különben egytől-egyig megsemmisült nyomtatványokat.

Az érvényesnek tartott búcsúlevél a kedvezményezett nevén és a datáláson kívül magán hordta az azt kiállító búcsúbiztos aláírását és pecsétjét is. Ezek hiányában a nyomtatvány egyszerű űrlapnak minősült, amely azonban egyben alkalmas volt a búcsúhirdetés propagandájára. Valószínűnek látszik, hogy ezeket, az akkori idők egyik jellegzetes híradási formájaként, távolabbi vidékekre is eljuttatták, akárcsak az eseményekről szóló és a helyszínen, ill. annak közelében írt leveleket. Ez utóbbiak közül a legérdekesebb és így szélesebb

[25] Barta—Fekete-Nagy: I.m. 60. — A 308. lapon levő jegyzetben közölt időpontok azonban igazítást igényelnek, mert a római híradások nem június, hanem július 22-én és 23-án keltek.

[26] *Catalogus codicum manu scriptorum bibliothecae regiae Monacensis. Tomi IV. pars II.* Monachii 1876. 148.

[27] 1483. évi nürnbergi nyomtatvány.

körökben is terjeszthetőknek tartottakat azután nyomtatásban is megjelentették, mint a mai újságok ősét.

Ilyenre a legjobb példa ebben az esetben éppen az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséről, annak parasztháborúba fordulásáról, végül pedig Dózsa György kivégzéséről szóló három, Budáról kelt és levélbe foglalt tudósítás. Ezek német nyelven *Ein gross Wunderzaichen,* ill. *Die Aufruhr* cím alatt 1514-ben több kiadásban is napvilágot láttak Münchenben és Nürnbergben.[28] A mostani téma szempontjából különösen érdekesek ezek a Dél-Németországban készült röplapszerű újságok. Az elsőnek már a címe is szorosan kapcsolódik a búcsúlevélhez: *Ein grosses Wunderzeichen, das da geschehen ist durch das Kreutz, das ein Kardinal hat ausgegeben in dem ganzen ungarischen Land wieder die Türcken.* A bíboros, vagyis Bakócz által meghiretett hadjárat során a kereszttel kapcsolatos és csodának minősített eseménnyel kezdve számol be a Magyarországon történtekről.

Ezek kiindulópontja a pápai bullának a már fentiekben említett és április 25-én Budán történt ünnepélyes kihirdetése volt, amely megindította az eseményeknek fordulatokban oly változatos sorát. A kereszt hirdetése tehát ekkor kezdődött meg, így az ehhez igénybe vett nyomtatott búcsúlevél-űrlapok használatbavételére is legkorábban ekkor kerülhetett sor. A vártnál jóval sikeresebbnek bizonyult toborzás során rendkívül nagy számban gyülekeztek a kereszttel megjelölt zászló alá. A széleskörű mozgósításban az obszerváns ferencesek szerepe — különösen az utóbbi időben és elsősorban Szűcs Jenő publikációiban[29] — egyre inkább felismerést nyert. Május első napjaiban a toborzás már nagy lendülettel folyt[30], amelynek eredményességét éppen a kereszt alá összegyűlt sok-sok ezer, zömmel paraszti eredetű sereg bizonyította.

Érdekes módon magának a toborzásnak és az azzal összefüggő és nyilván ugyancsak nagyarányú alamizsnagyűjtésnek szinte semmi nyoma sem maradt.[31] Ezért is különösen értékes és érdekes ez a most előkerült nyomtatvány, amely az eddig ismert egyetlen sajtótermék, amely az 1514. évi magyarországi parasztháborúhoz vezető kereszteshadjárat meghirdetésével kapcsolatban készült.

Bibliográfiailag pontos leírása a következő:

[Bakócz] Tamás: Forma indulgentiae plenariae pro ipso bellatore misso. — Forma absolutionis plenariae. [Viennae 1514 Singrenius & Vietor.]

Egyleveles, egyik lapjára nyomva, szedéstükre 123 × 246 mm, 27 soros, 79, 111, 140 és 252 mm/20 sor méretű betűtípusok, 17 mm-es lombard. *1. sor:* FORMA Indulgentiae plenariae pro ipso bellatore misso.// (T)homas Miseratione diuina. tt'. S.Martini in Mõtibus sacro sancte Ro.Ecclesie p̃ biter Cardinalis Strigonieñ. Patriarcha Constatinopolitañ.// ad Hũgarie. Bohemie. Polonie. Datie. Noruegie. & Suecie Regna . . . *21. sor:* . . .Datũ Anno dñi.Millesimo quingetesimo decimo Die vero// Menssis Põtificatus sanctisimi in Christo patris & dñi nři dñi diuina prouidetia Pape Anno.// FORMA Absolutionis plenariae.// Misereatur tui. ȝc̃. Et post

[28] Ballagi Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban.* Bp. 1925. 155—159. és 162. sz. — A kiadások bibliográfiai tisztázása, a nyomtatás helyének és nyomdászának megnyugtató meghatározása még elvégzendő feladat, mert a szakirodalom ezzel kapcsolatos eddigi állásfoglalásai sok vonatkozásban egymásnak ellentmondóak.

[29] *Levéltári Közlemények* 1972. 213—263. — *Irodalomtörténeti Közlemények* 1974. 409—435.

[30] Barta—Fekete-Nagy: I.m. 70.

[31] Barta—Fekete-Nagy: I.m. 77.

verba comunis absolutionis dicat sacerdos. Iterum ... *27. sor:*//Itaq decedenti tibi ab hoc seculo clause sint portae poenarum: & apertae Ianue delitiarum Paradisi. IN nomine Patris + & Filij + & Spiritu sancti + Amen.

München, Bayerische Staatsbibliothek (Cod.lat.14239)

GEDEON BORSA

Ein gedrucker Ablassbrief des Graner Erzbischofs zum Kreuzzug von 1514

Im Einbanddeckel einer Handschrift der Bayerischen Staatsbibliothek zu München (Clm 14 239) wurde ein eigeklebtes Exemplar des im Titel erwähnten Druckwerkes gefunden. Thomas Bakócz, der Primas von Ungarn, der mit dem Aufruf zum Kreuzzug gegen die Türcken beauftragt wurde, gab diesen Ablassbrief als päpstlicher Legat heraus. Der neu gewählte Papst Leo X. wollte dadurch seinen ehemaligen Nebenbuhler in der Konklave, den enttäuschten ungarischen Kirchenfürsten trösten, bzw. aus Rom entfernen. Die Bulle vom 3. IX. 1513 hat dem Graner Erzbischof eine sowohl moralisch, als auch materiell weitgehende Ermächtigung gesichert. Zurückkehrend nach Ungarn hat der Kardinal ab Ende März 1514 mit einem grossen Ehrgeiz die Durchführung seiner Aufgabe begonnen. Am 25. April wurde die päpstliche Bulle in Buda feierlich verkündigt. Der Aufruf zum Kreuzzug hatte unerwartet einen raschen und grossen Erfolg: wegen mehreren sozialen und wirtschaftlichen Faktoren strömten die Leute in grossen Mengen unter die Fahne des Kreuzzuges. Die meisten kamen aus dem schwer unterdrückten Bauerstand. Durch die schlechte Organisation entstandene ungenügende Versorgung brachte die Kreuzfahrer in Unruhe. So entstand — wie bekannt — der durch Dózsa geführte Bauerkrieg in Ungarn. Die Feudalherren des Landes haben sofort begonnen diese Bewegung zu unterdrücken. Der Primas von Ungarn hat den neuen Aufruf schon am 15. Mai aufgehoben und am 24.d.M. wurde von ihm selbst das Kreuzheer aufgelöst. Der nun entdeckte Ablassbrief, der als Formular nie ausgefüllt wurde, ist das einzige Dokument des oben beschriebenen Aufrufes, die dann zum Bauernaufstand führte. Sein Text richtet sich ziemlich treu nach der päpstlichen Bulle vom 3. IX. 1513. Nach der Aussage des typographischen Materials wurde der Einblattdruck in der Wiener Offizin von Johannes Singriener und Hieronymus Vietor hergestellt. Als durch die historischen Ereignisse bestimmten Zeitgrenzen zur Drucklegung können die Monate von März bis Mai des Jahres 1514 bestimmt werden.

DÁN RÓBERT

Erdélyi könyvek és a pfalzi antitrinitáriusok

A heidelbergi piactéren 1572. december 23-án délben lefejezték az antitrinitáriussággal vádolt egykori laudenburgi kálvinista szuperintendenst, Johann Sylvant. A XVI. századi európai eszmetörténet véres epizódjaként számon tartott esemény dokumentumanyagának egy részét 1702-ben tette közzé Ludwig Christian Mieg a *Monumenta pietatis . . .* című gyűjtőkötete lapjain. E kiadvány szolgált forrásul a későbbi történeti, ideológiatörténeti vizsgálatoknak, melyek során szó esett már a pfalzi antitrinitárius mozgalom és Erdély kapcsolatairól. A legutóbbi évek kutatásai alapján közelebbről is megismerhettük a „heidelbergi menekültek" — Sylvan elvbarátai — Adam Neuser és Matthias Vehe erdélyi tevékenységét.[1] Kevesebb szó esett azonban a fent említett dokumentumokban szereplő erdélyi könyvek jelentőségéről és a pfalzi antitrinitáriusok eszmefejlődésében betöltött forrásértékéről.

A *Monumenta pietatis . . .* kiadója az 1570-es esztendők legelején lefolytatott vizsgálatok hivatalos állami iratai publikálásakor, az általa fellelt szövegeket teljes terjedelmükben tette közzé és nem végzett forráselemzést, hogy vajon ezek az iratok a vádlottak saját szavait, a megjelölt írásos bizonyítékok a résztvevők hiteles leveleit tartalmazzák-e. Ebből a szempontból részletes vizsgálatot igényelt volna Johann Sylvannak az akkori Európa egyetlen unitárius fejedelmének udvarába, Giorgio Blandratának címzett levele. Az Erdélybe szánt dokumentumot Johann Sylvan és társai 1570. július 10-én a speyeri birodalmi gyűlésen következőként megjelent Bekes Gáspárnak nyújtották át. A pfalzi lelkészek antitrinitárius hitvallását és erdélyi kivándorlási szándékát tartalmazó irat később átalakított formában döntő bizonyítékként szolgált a heidelbergi bíróság számára. A laudenburgi szuperintendens akciójának hátterében a Pfalz fejedelemségben az 1560-as évek második felétől kibontakozó élénk belpolitikai vita és annak Sylvanék számára várhatóan negatív végeredménye húzódott meg. III. Friedrich országa értelmiségének egy része és a liberálisabb kálvinista nézeteket hirdető lelkészek szembekerültek az egyházfegyelem kérdésében a konzervatív szemléletet a világi politikai életben is érvényesíteni akaró egyháztanáccsal. Mindkét tábor jelentős erőket vonultatott fel;

[1] Horn, Curt: *Johann Sylvan und die Anfänge des Heidelberger Antitrinitarismus.* = Neue Heidelberger Jahrbücher. vol. XVII. Heidelberg 1913. 236 — 265. — Rott, Hans: *Neue Quellen für eine Aktenrevision des Prozesses gegen Sylvan und seine Genossen.* = Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der heinirschen Pfalz. VIII. 1910. 185—193, 248—256. — *Monumenta pietatis et literaria virorum . . . selecta.* Francofurti 1702. 318—330. — Pirnát Antal: *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitärier in den 1570er Jahren.* Bp. 1961. 117—134. — Dán Róbert: *The works of Vehe-Glirius and early Sabbatarian Ideology in Transylvania.* = Armarium. Bp. 1976. 87—94.

a nemzetközi hírű heidelbergi egyetem tanári kara is megoszlott ebben a dogmatikailag elsőrendű kérdésben. Az egyháztanács vezetője Wenzel Zuleger köré csoportosultak a rektor Peter Boquin, Caspar Olevianus és mások. A fejedelem az 1560-as évek végén nyíltan nem foglalt állást, de nagy hatással voltak rá a konzervatív elveket hirdető egyházférfiak, különösen Peter Dathen udvari prédikátor és Conrad Marius, Zuleger sógora. A mérsékeltebb világi ellenzéket Thomas Erast és Simon Gryneus képviselte a tudományos életben, politikai síkon nem kisebb jelentőségű személyiség támogatta a liberálisabb eszméket mint Christoph Probus, a kancellár. Az egyházi ellenzéket Johann Sylvan vezette, oldalán működött korábban a kaiserslauterni diakonus Matthias Vehe. Heidelbergben Adam Neuser és barátai, a vidéki városokban Jakob Suter és mások vallottak határozott antidiszciplinista elveket.[2] Az 1750. esztendő kora tavaszán az ellenzékiek defenzióba szorultak és ennek következtében a világi értelmiség egy része a részt vevő lelkészek kárára önmentő akcióba kezdett. A magukra maradt egyházfiak időközben túlléptek korábbi teológiai álláspontjukon és a liberálisabb kálvinista ideológia hirdetőiből az antitrinitárius eszmék követői lettek. Vallásváltásuk következményeként keresték fel Bekes Gáspárt, hogy Blandratával, az unitárius erdélyi fejedelem orvosával és tanácsadójával felvegyék a kapcsolatot. A kényes diplomáciai feladatot ellátó Bekesnek átadott levélről tudomást szerzett III. Friedrich belbiztonsági szolgálata és annak kiadására szólították fel az erdélyi követet. Bekes ennek eleget tett és ezzel a fontos ideológiatörténeti dokumentum elsüllyedt a hatóságok irattáraiban. A Blandratának címzett elfogott levél és a továbbiakban foganatosított házkutatások során előkerült további bizonyítékok alapján Johann Sylvant és Matthias Vehét, valamint az időközben elmenekült Adam Neusert, istentagadással, hazaárulással, *„negotio disciplinae ecclesiasticae"* és *"liberi arbitrii"* gyakorlásának vádjával terhelték.[3]

A *Monumenta pietatis . . .*-ban közreadott szövegek hitelességével szemben már G. E. Lessing is elgondolkoztató érveket sorolt fel. Véleménye szerint az abban szereplő Adam Neuserral kapcsolatos dokumentumok szavahihetősége több mint kétséges.[4] Hasonló a helyzet az újabban ismételten szemügyre vett Sylvan-féle iratok esetében is. A Mieg által közreadott textus ugyanis több helyen árulkodik a vádhatóságnak az eredeti Sylvan-levél átértelmezése, sőt annak kiforgatása körül végzett mesterkedéseiről. A különféle írásjelek és interpunkciók figyelembevételével, valamint a személyes névmások használatának következetes elemzése nyomán, a publikált irat három rétegét különíthetjük el. Az első csoportba sorolhatjuk az eredeti Sylvan-levélből vett egyenes idézeteket, melyek tipográfiailag elkülönülnek a további rétegektől és jellemzőjük, hogy Sylvan első személyben beszél magáról. A második réteghez tartoznak az eredeti levélből készített kivonatok, melyeket a készítők fogalmaztak és Sylvanról egyes szám harmadik személyben beszélnek. Végül a harmadik rétegben találjuk az eredeti levéltől független megjegyzéseket, melyeket az iratot előállító hatóság emberei szúrtak a szövegbe, ezek zárójelben vannak

[2] A heidelbergi antidiszciplinista ellenzék tevékenységéről l. Wesel—Roth, Ruth: *Thomas Erastus*. Lahr/Baden, 1954. — Dán Róbert: *Matthias Vehe-Glirius and the Radical Reformation*. Bp. 1978. (nyomdában) — A felsorolt résztvevők és további társaikról l. Rott, Hans: I.m.

[3] Bekes küldetéséről l. Szádecky Lajos: *Kornyáti Bekes Gáspár*. Bp., 1887. 21. — Rott, Hans: I.m. 213 skk.

[4] Lessing, G. E.: *Werke*. Hrsg. Leopold Zscharnack. Hildesheim—New York 1970. vol. XXI. 220—243.

értelemszerűen megkülönböztethetők az alaptextusoktól. E szempontok figyelembevételével, különválasztva az eredeti Sylvan-levélből vett egyenes idézeteket, nagyjából rekonstruálható a több mint négy évszázada elsüllyesztett dokumentum textusának nagy része. Ennek ismeretében pedig különös jelentőséget kapnak az Erdélyből Pfalzba került antitrinitárius könyvek.[5]

A Blandratának címzett levél elején Sylvan leszögezte hitvallásának lényegét:

„Gott der ein Erreter ist seiner Ehren, wolle den Gott der unseren Vattern ein unbekkanter Gott gewesen ist, vertilgen . . . Sie reizen den ewigen Gott, den heiligen Israels, in dem nicht Gott ist, und bewegen ihn zum Zorn in ihrer Eitelkeit etc." Ezután jelenti ki: „Ich erkenne keinen andern Gott, auch keinen andern Sohn Gottes, dann der Vatter allein Gott ist, und den Sohn, der nicht ein wesentlicher Gott ist."

Összehasonlításként idézzük a hivatalos iratok fogalmazóinak megjegyzését:

„Und in eingelegtem Zettul, vergleicht er Christum den erdichteten Göttern der Heiden, welche von wegen der fürtrefflichen Jugenden, so er nennet heroicas virtutes, seind Götter genennet worden."

Visszatérve a hiteles Sylvan szöveghez, a következőkben tájékoztatta Blandratát tevékenységéről:

„Ich habe neulich ein Buch geschreiben, in unserer Sprach von dem wahren einfaltigen Simplici höchsten und einigen Gott, und von dem einigen Mittler zwischen Gott und die Menschen, nemlich vom Menschen Jesu Christo wahren Messia, wider den Drei-Persönlichen etc."

A periratokból megtudhatjuk e könyv teljes címét is:

„Wahre Christliche Bekantnuss des urhalten Glaubens, von dem einigen wahren Gott, und von Messia Jesu der wahren Christen, wider den Drei-Persönliche Abgott, und zweigenaturten Götzen des Wider-Christ, aus Gottes Wort mit Fleiss zusammen getragen, und solche Kürtze beschreiben. Anno 1570."[6]

Sylvan eszmetörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű munkájának megszületési körülményeiről és egyben a pfalzi antidiszciplinista lelkészek antitrinitáriussá válásáról, az események másik szenvedő alanya Matthias Vehe számol be 1590-ben írt védelhárító iratában. Az ekkor a gretzyli várbörtönben senyvedő Vehe az 1570. évi események leírása során kitér arra, hogy Sylvan és társai vallásváltásában döntő szerepet játszottak a lengyel Christoph Thretius és Johannes Lasitius útján 1570 márciusában Pfalzba hozott erdélyi könyvek.[7] Az említettek heidelbergi utazására azért került sor,

[5] A Blandratának címzett Sylvan-levél részletes elemzését és az abban foglalt eszmetörténeti nézetek vizsgálatát l. DÁN Róbert: *Matthias Vehe-Glirius*. . . I. h.

[6] Itt és a továbbiakban idézett szövegeket l. *Monumenta pietatis*. . . I.m. 318—323.

[7] ROTT, Hans: I.m. 219. — WOTSCHKE, Theodor: *Geschichte der Reformation in Polen*. Leipzig, 1911. 55. Feltételezése szerint már 1563-ban terjedtek az antitrinitárius eszmék Heidelbergben. Vehe idézett szavai kizárják annak lehetőségét is, hogy az 1564. május 3-án a heidelbergi egyetemre beiratkozó Stanislav Farnovius hatott volna Sylvanra és társaira, vagy azok győzték volna meg a lengyel antitrinitárius mozgalom későbbi egyik vezéregyéniségét. C. Horn erre vonatkozó véleményét l. HORN, Curt: I.m. 257. E. M. Wilbur szerint a Marburgból érkező lengyel diák hatott Neuserra. WILBUR, Earl Morse: *A History of Unitarizm*. Boston, 1945. 258. Jacobus Palaeologus pedig 1564 elején éppen az antitrinitáriusok későbbi ádáz ellenfelével Zacharias Ursinus-szal tartott kapcsolatot

mert az 1560-as évek második felében megerősödő lengyelországi és erdélyi antitrinitárius mozgalommal folytatott ideológiai küzdelmek során könyvet akartak íratni azok érveinek cáfolására és a kávinista tételek bizonyítása tárgyában. Lasitiusnak már volt egy hasonló megbízatása 1567-ben, amikor a zürichi Josias Simler vállalkozott az antitrinitárius eszmék leleplezésére, propagandájuk ellensúlyozására. Az akciót akkor is Thretius szervezte, aki szoros kapcsolatban állt Méliusz Péterrel, és elvbarátján keresztül a lengyel antitrinitárius munkák mellé néhány erdélyi forrásművet is beszerzett. Ezekkel felszerelve érkezett Lasitius Simlerhez, aki azon nyomban munkához látott. A könyvíratási vállalkozás nagy port vert fel, de nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Az 1568. szeptember elején Zürichben megjelent *De aeterno dei filio domino et servatore nostro Jesu Christo . . . adversos veteres et novos Antitrinitarios* című mű előszavában a szerző többek között azzal is mentegeti magát, hogy sürgetésre sebtiben összekapkodott könyvet ad olvasója kezébe, anélkül, hogy néhány alapművet látott volna. Többek között említi Dávid Ferenc egyik-másik munkáját. Simler 1568. szeptember 8-án Theodore Bezanak írt leveléből tudjuk, hogy két magyar könyvet azonban sikerült megszereznie. Az egyik Dávid Ferenc *Refutatio scripti Petri Melii*, a másik a gyulafehérvári hitvitát tartalmazó kötet volt, de ezeket nem tudta kellően kihasználni.[8] Vehe szerint Simler azért bukott meg könyvével, mert érvelése során csupán a „patrum consilia"-ra támaszkodott és azt a biblia eredeti szövege alapján igen könnyű volt megcáfolni. Simler megbízói a lengyel kálvinisták sem voltak jobb véleménnyel a műről, és ezért 1569 végén újabb küldetésre bocsátották Lasitiust. Ez alkalommal felszerelték a legújabb erdélyi antitrinitárius „szakirodalommal", nehogy megismétlődjék Simler esete. A lengyel könyvszervező delegáció 1570 márciusában érkezett Heidelbergbe. Az ottani illetékesek ez idő tájt már alig titkoltan Sylvan és társai elveszejtésére törekedtek. Talán ennek volt köszönhető, hogy a kényes feladatot a nagyon tudósnak jellemzett laudenburgi szuperintendensre ruházták. Sylvan ekkor kézhez kapta a megcáfolandó antitrinitárius könyveket, melyek között a legfontosabbnak az erdélyi kéziratok és nyomtatott művek számítottak. Lasitius 1570. május 10-én elvégezve szervezői feladatát, a következőkben tájékoztatta Johann Wolfot Zürichben:

„Misit mihi Thretius statuta Polonica et librum quendam summe impium in Hungaria Albae Juliae excusum, quo illi mali omnem catholicam religionem evertere moliuntur . . . Demiror hominis ingenium; cuius libri impietate animadversa dedi eum e vertigio, uti jussus eram doctori Ursino seu, [Zacharias Ursinus a heidelbergi diszciplinisták egyik

Szczuki, Lech: *Jakub z Chios Paleolog.* 2.-Odrodzenie i Reformacja w Polsce. XIII. Warszawa, 1968. 13. Valószínűnek látszik, hogy a heidelbergi antitrinitárizmus kezdete Martinus Seidel nevéhez fűződik. Seidelt 1568. október 6-án távolították el Heidelbergből antitrinitárius meggyőződése miatt: „Petierat Senatus Ecclesiasticus a M.D. Rectore, ut Martinus Seidelus praeceptor sextae classis paedagogi. qui adeo Arrianismo infectus esse dicebatur, ut totius novi testamenti autoritatem in dubium vocaret, statim removetur ab officio." 1. Horn, Curt: I.m. 259. Sylvan és társai 1570 előtt nem voltak antitrinitáriusok 1. Seeling, W.: *Johannes Sylvan, Matthias Vehe und Justinus Beinhardt als Pfarrer in Kaiserslautern.* Blätter für pfalzische Kirchengeschichte. XXXII. 1965. 134—143.

[8] Zsindely Endre: *Bullinger Henrik magyar kapcsolatai* = Studia et Acta. II. Bp. 1967. 79. feltételezi, hogy Egri Lukács egyik könyve is eljutott Simlerhez. A Zürichben dolgozó Simler közvetlenül is kapott könyveket a magyaroktól. Wotschke, Theodor: *Der Briefavechsel der Schaveizer mit den Polen.* Leipzig 1908. 302. Simler apologiáját 1. *De aeterno dei . . .* Tiguri 1568. Praef .— Lasitiusék küldetéséről Rott, Hans: I.m. 214—218.

vezetője] ut dicam verius, dedi prius legendum docto philosopho et theologo Joanni Sylvano, Ladeburgensi pastori, ut ita una eademque opera et hunc et alterum de Christo Antichristi id est nostro refutet."[9]

Sylvan valóban hozzálátott a munkához, de annak során arra a meggyőződésre jutott, hogy nem az Erdélyből hozott könyvek ellen, hanem azok mellett fog kiállni. Figyelembe vette, hogy a trinitás az Ószövetségből csak közvetett úton bizonyítható, az unitás viszont közvetlenül. Rövidesen elkészült egy tézisrendszerrel amiről Vehe számol be, majd ezt követte, esetleg ezzel azonos a Blandratának küldött levélben említett „Wahre christliche Bekanntnuss".[10]

A *Monumenta pietatis* . . .-ban közzétett dokumentumokból és a továbbiakban bemutatásra kerülő iratokból egyértelmű, hogy Sylvan az erdélyi könyveket köröztette pfalzi elvbarátai között, akik azoknak hatása alatt az antitrinitárius eszmék híveivé váltak. Még 1570 májusa második felében megkapta az egyiket a korábban már említett Jakob Suter feidenheimi lelkész. Sylvan erről így számol be: „Ich habe ihme Sutero euer Buch geben gedruckt zu Alba Julia, daraus ist der ganz worden dieser Meinung etc." — írja Blandratának. Suter pedig 1572. augusztus 26-án Pfalzból való kiutasítása előtt írt, Dilsberg várában kelt békességlevelében így nyilatkozott:

„Nachdem ich durch emsiges nachdenken und lesen vor der Zeit und so lang ich im Kirchendienst zu Feidenheim gewesen von der wahren und wesentlichen gottheit in Christo gezweifelt . . . , solich opinion gleichvol eine gute Zeit vertruckt aber hernacher, als ich fast ebenmessiges bey Joanne Sylvano, damals Superintenden zu Ladenburg vermerkt, mit ihme allerhandt geschprech und collationes deswegen gehalten, bin letzlich ich durch die Confessionem Transylvanorum, so mir bemelter Sylvanus zu lesen zugestelt, gantzlich confirmirt . . ."[11]

Valamivel előbb vagy később Matthias Vehe kaiserslauterni diakonus is megkapta a könyvet. Sylvan erről így ír Blandratának:

„Da ich nun dieser Meinung gestarcket worden bin habe ich gedacht wie ich Matthia Vehe die Sach möchte zu verstehen geben . . . da habe ich ihme die Sache entdecket, und das Buch zu lesen geben . . ."[12]

A lelkészeknek az erdélyi követeknél tett látogatását követően a pfalzi belbiztonsági hatóság is nyomozott az erdélyi könyvek után. Vehe 1590-ben írt, korábban már idézett vádelhárító iratából megtudjuk, hogy a házkutatások során:

[9] Rott, Hans: I.m. 218. — Thretius szerepéről Wotschke, Theodor: *Christoph Thretius*. Altpreussische Monatschriff. 1907. 1. skk., 151. skk. A Sylvannak adott megbízatás pfalzi belpolitikai hátteréről l. Dán Róbert: *Matthias Vehe-Glirius and the Radical Reformation*. I. h.

[10] Vehe vádelhárító iratában azt vallja, hogy Sylvan: „ . . .ein antithesin symboli apostolorum et symboli Athanasii in teutsch gestellett hat", amit ő csak 1570 júliusa után heidelbergi fogsága idején látott. Rott, Hans: I.m. 219.

[11] Suter szerepéről l. Rott, Hans: I.m., *Monumenta pietatis* . . . *i.m.* 334—335., Horn, Curt: I.m. 260. — A további kutatás feladata lesz annak megállapítása, hogy azonos-e Balth. Conredini: *De Febris Ungaricae* etc. Passamoe 1594. eredetileg németül írt munkájának latin fordítójával.

[12] Vehe és Sylvan már 1567-ben együtt dolgoztak Kaiserslauternben. Sylvan többször küldött könyveket és iratokat egykori diakonusának miután őt áthelyezték Laudenburgba. l. Dán Róbert: *Matthias Vehe-Glirius* . . . I. h.

„. . . bei dem herrn Sylvano aber haben sie [vagyis a nyomozók] gefunden der Siebenbürger bekantnuss, 'De trinitate' samt anderen gedruckten und geschriebnen buechern von dieser materi . . . die im ein Polack mit namen Lasiccius überliferet hat."[13]

Sylvanék letartóztatásának híre és ügyük kivizsgálásának eredményei túljutottak a pfalzi fejedelemség határain. A hivatalos szervek tudatos propagandájának hatására fátyol borult Lasiciusék küldetésének eredeti céljára és arra a nem mellőzhető körülményre, hogy ők hozták Pfalzba megcáfolás céljából az antitrinitárius iratokat. Így 1570. szeptember 1-én már az egyébként jól tájékozott Bullinger is úgy tudta, hogy „Sylvanus accepit libros et libellos ex Transylvania a maledictis illis Italis".[14]

Bármennyire is sokat beszéltek a pfalzi hatóságok, a résztvevők és a külföldiek is az erdélyi könyvekről, a Lasitiusék által hozott kéziratok és nyomtatványok azonosítása a hiányos adatok miatt aligha lehetséges. Valószínűnek látszik azonban, hogy a pfalzi antidiszciplinisták vallásváltásában oly jelentős szerepet játszó *Confessio Transylvanorum* és a *De trinitate*, ha két könyvről van szó akkor egyike, ha egyről akkor az Dávid Ferenc és Giorgio Blandrata közös kiadásában 1568-ban Gyulafehérvárott nyomtatott *De falsa et vera unius Dei patris, filii et spiritus sancti cognitione etc.* című mű volt.[15] A forrásokban említett kéziratokról semmi közelebbi adat nem maradt ránk.

A Blandratának címzett Sylvan-levél egyik eredetiben idézett mellékmondata utal arra, hogy Sylvanék erdélyi szolgálatra ajánlkoztak és Adam Neuser valamint Matthias Vehe feladata lett volna előreutazni és előkészíteni a Sylvan-család kivándorlását. A levélből az is kiderül, hogy Sylvan különös jelentőséget tulajdonított az Erdélyben működő antitrinitárius munkákat kiadó nyomdáknak:

„. . .wann ich von Hinnen [azaz Pfalzból] durch Gottes hülff werde erlöset sein will verschaffen, das es [vagyis újabban írt könyve] ausgehe, oder in Druck komme . . .".

A levélből kivonatot készítő hivatalos személyek fogalmazásából megtudhatjuk, hogy lényegében programjuk centrális része német nyelvű antitrinitárius nyomda felállíttatása és működtetése. Egy az eredetiből vett egyenes idézet pedig távolabbi terveikre utal:

„Wir seind der Hoffnung das es geschehen wird, das diese Lehr durch uns forgeplanzet werde, in gar viel örter des ganzen Teutschen Landes."

[13] Rott, Hans: I.m. 214. — E kéziratos és nyomtatott könyvek később a heidelbergi vádhatóság asztalára, onnan minden valószínűség szerint a helyi egyházi, vagy esetleg a fejedelmi könyvtárba kerültek. Az erdélyi eszme- és könyvtörténeti kutatások egyik további feladata lesz e küldemény jelenlegi helyének felderítése. Talán valami útbaigazítást adhat a vatikáni könyvtár Pal.Lat. 1916. jelzetű kódexének 331—408. lapjain található könyvjegyzék: *Catalogus. Verzeichnis der Bücher, so von meinem gn. Herren Pfalzgrafen Friedrich dem vierten, Kurfürsten etc., aus dem Sclosse zu Heidelberg in di Landbibliotheke zum Heiligen Geiste mir überliferet worden.* Anno 1594. 1. Cassut, Umberto: *I manoscritti Palatini ebraici della Biblioteca Apos tolica Vaticana e la loro storia.* Citta del Vaticano. 1935. 9.

[14] Horn, Curt: I.m. 265.

[15] RMNy I. 254. — Nyugat-európai terjedéséhez l. Ferencz József, *Transactions of the Unitarian Historical Society* 1968. 72—77.

Ez a nagyvonalú koncepció túlélte Sylvan 1572 decemberi kivégzését, és ismét szoros szálakkal kapcsolódik az erdélyi könyvtörténethez. Talán ennek nyomait őrzi Adam Neuser 1571—1572-ben tett kísérlete.

A pfalzi antitrinitárius csoport e kalandos sorsú tagja 1570. július 10-ét követően megszökött hazájából, és Magyarország felé menekült. Eljutott Pozsonyig, de nem sikerült hódoltsági területre lépnie, és ekkor visszafordult Heidelberg irányába. 1570. október 25-én már a pfalzi hatóságok kezében volt. Neuser ellen a hivatalos szervek többek között azt a vádat is emelték, hogy egyenesen a török szultánhoz fordult, amit a házkutatások során talált levelével kívántak bizonyítani. A *Monumenta pietatis* . . .-ban közzétett írás hitelessége gondolkoztatta el Lessinget. Tény az, hogy Neuser felbukkanása Heidelbergben kellemetlen helyzetet teremtett és a heidelbergi antidiszciplinista világi ellenzék közreműködésével sikerült megszöknie. Neuser ismét kelet felé indult és 1572 tavaszán Lengyelországon keresztül Erdélybe érkezett. Később Dávid Ferenc tanácsára a temesvári unitárius püspök hatáskörébe tartozó hódoltsági területre ment, hogy munkáit kinyomtassa. Terve meghiúsult.[16]

Végül is csupán a társaság harmadik prominens tagjának sikerült megvalósítani Sylvan egykori elképzeléseit. Matthias Vehét 1572. augusztus 26-án Jakob Suterrel együtt utasították ki Pfalzból. 1576-ban Kölnben bukkant fel, ahol antitrinitárius csoportot szervezett, később a város környékén lakó zsidókkal tartott kapcsolatot, és ennek során a dávidi tiszta unitárius eszmerendszer ötvöződött tudatában a rabbinikus vallásfilozófia elemeivel. A kölni antitrinitárius csoport 1578-ban kinyomtatta — valószínűleg egy alkalmi lehetőséget kihasználva — Vehe *Mattanjah* című munkáját, amely az erdélyi szombatos ideológia kialakulásában játszott döntő szerepet. Hatására már a XVI. század utolsó évtizedeiben jelentős mennyiségű szombatos kézirat keletkezett. Két évvel később ugyancsak Kölnben sikerült sajtót szerezni egy másik kis művének is. Maga Vehe 1578-ban a Sylvan-levélben vázolt programnak megfelelően Erdélybe indult.[17] Évekkel később így számol be Németország déli és nyugati tartományaiban levő elvbarátai által támogatott útjáról:

„Postquam multi ex fratribus, dilectissimi in Deo, cum ex inferiori Germania, gratia visendorum fratrum, qui sunt in Moravia, Polonia, Lithvania, Transylvania et Ungaria abirem, me obnixe rogarunt, ut darem operam, quo libros illorum in has oras, si fieri posset, perferrem, ut lucubrationibus illorum adjuti . . ."

Erdélyben Vehe derekas munkát végzett és számos jelentős antitrinitárius kéziratot sikerült megszereznie. Ezeket 1582—1583-ban Krakkóban Theodosius Schimberg álnéven rendezte sajtó alá. A kiadói vállalkozás első darabja az egykori kolozsvári lektor Johannes Sommer műve volt. Vehe az 1574-ben befejezett kézirat bevezetéseként beszámol munkájáról amit

[16] Neuser elbeszélése szökéseiről Lessing, E.G.: I.m. 198—212. Wild, Karl: *Adam Neuser, oder Leben und Ende eines Lichtfreundes aus früherer Zeit.* 2. ed. Schaffhausen 1878. A *Monumenta pietatis* . . . szövegkiadásaira támaszkodva feltételezi, hogy Neuser csak egyszer szökött meg. Nézeteit megismétli Kathona Géza: *Megjegyzések Adam Neuser életrajzához és ideológiájához.* Itk 1963. 328—334. Pirnát Antal: I.m. 119. helyesen állapította meg, hogy Neuser kétszer menekült el Heidelbergből. V. ö. Rott, Hans: I.m. 232. — Pirnát Antal: I. m. 123—124.

[17] Vehe erdélyi hatásáról l. Dán Róbert: *The works of Matthias Vehe-Glirius* . . . I.h. Újabban felfedezett *Mattanjah* című művének keletkezéstörténetéről Dán Róbert: *Matthias Vehe-Glirius* . . . I.h.

„initium facientes, ab eo quod scriptum est contra Petrum Carolium, non tantum, quod brevitate, et dexteritate, reliqua superet, sed etiam quod ante reliqua fuerit conscriptum, a viro doctrina et pietate summa praedito Joanne Sommero, Pirnensi, Lectore scholae Claudiopolitanae, in Transylvania, per annos aliquot, sub viro doctissimo Francisco Davidis Superintendente Ecclesiarum de uno Deo confentientium."[18]

Egy évvel később a *Tractatus Aliquot* című gyűjteményben barátai és az utókor számára további megmentett kéziratokat adott ki. Johannes Sommer értekezéseit, Adam Neuser egyik tanulmányát, a kolozsvári iskolában elmondott saját székfoglaló beszédét és egy teológiai dolgozatát. Nagyon valószínű, hogy további munkák kiadására is készült. A gretzyli várbörtönben 1590. december 23-án bekövetkezett halála után a nála levő könyveket és kéziratokat elégették. Ezek között számos — talán örökre megsemmisült — erdélyi eredetű művek is lehettek.[19]

Külön művelődéstörténeti jelentősége van a *Monumenta pietatis . . .*-ban publikált Sylvan-levél záradékának. Egyrészről azért, mert ez szolgált döntő bizonyítékul a pfalzi antitrinitáriusok „törökössége" mellett, másrészt azért, mert itt maradt fent az egyetlen külföldön készült imaszöveg, amely János Zsigmond fejedelemért és az erdélyi tanítások nemzetközi terjesztésének sikeréért fohászkodik.

Johann Sylvan levelének eredeti szövegét így idézi a hivatalos jegyző:

„Also wird die Lehr [vagyis az antitrinitárius tanítások] wunderbarlich fortgeplanzet werden, und werdet dem Könige gar grosse herrlichkeit und Ehr, darzu auch Gunst zuwege bringen bei Deutschen, und unsern Italienern, ja auch der höchste Türkische Kaiser wird ein besser Geschren bekommen bei den Deutschen."

A fentiekből világos, hogy a főmondat alanya a „*König*" azaz János Zsigmond. A jegyző ezekután megszakította Sylvan szövegét és megjegyezte:

„Zu welchen Worten er (azaz Sylvan) noch dieses embsiges Gebat sezet". Ezt követi a Sylvan-féle fohász: „Unser Gott Jehova, der Allmachtige Vatter wolle ihn . . .", ide a jegyző beszúrta zárójelben („den Türkischen Kaiser"), majd tovább közli a fohászt: „. . . mit seiner Gnaden, je mehr und mehr ehren und umfahen, und wolle durch ihn seine Göttliche Ehre erretten und fürderen, und aber den Anti-Christen umkehren."

Eddig a megtisztított Sylvan-fohász, amely a rohamosan terjedő antitrinitárius tanítások fővédnökének tekinti János Zsigmondot, azok terjedésével reméli a németek iránti jóindulat növekedését még a török szultán előtt is. Ennek érdekében kéri az istent, hogy növelje János Zsigmond hatalmát, és akik Christust rosszul értelmezik, azok változtassanak meg. A török szultánra vonatkozó mellékes megjegyzést kihangsúlyozva a hivatalos fórumok számára dolgozó jegyző most már tudatosan értelmezte tovább a szöveget. Szerinte Sylvan az egész kereszténység ellen nyilatkozott:

„Dazer durch des Anti-Christen Reich, alle Christliche Obrigkeiten und Kirchen verstehe, welche die Lehr von der heil. Dreifaltigkeit der Personen in dem einigen Göttlichen Wesen unverfalscht behalten."

[18] Sommer, Johannes: *Refutatio scripti Petri Caroli . . .* Ingolstadii [Krakkó] 1582. 2—3-lev. RMK III. 712a.

[19] *Tractatus Aliquot Christianae Religionis.* Ingolstadii [Krakkó] 1583. RMK III. 720c — Könyveinek iratainak sorsáról Rott, Hans: I.m. 247.

Holott Sylvan szavainak lényege szerint az „Anti-Christen" terminus azokra vonatkozik, akik nem antitrinitárius értelemben tisztelik Jézust. Tehát arról van szó, hogy a trinitáshívők fogadják el az általa helyesnek tartott antitrinitárius felfogást. És semmi esetre sem arról, hogy a török szultán uralkodjék minden keresztény egyház felett. Ez az eredeti értelméből kiforgatott fohász szolgált bizonyítékul Sylvan és társai ellen.

Az antidiszciplinista meggyőződés híveiből az erdélyi könyvek hatására antitrinitáriussá lett pfalzi lelkészek iratanyagának ismételt átvizsgálása, a könyvtörténeti motívumokon túl, az európai eszmetörténet ismeretlen tényezőjére hívják fel a figyelmet. Rávilágítanak, hogy a korábban kizárólagosnak tekintett nyugat-keleti eszmeáramlás mellett egy párhuzamos, de ellentétes irányú kelet-nyugati vonulatú ideológiai hatás is érvényesült. Ebben pedig kiemelkedő szerepük volt a XVI. század hatvanas éveinek végén készült erdélyi kéziratoknak és nyomtatott könyveknek.

RÓBERT DÁN

Des livres de Transylvanie et les antitrinitaires du Palatinat

C'est la publication intitulée *Monumenta pietatis* ... qui a renseigné l'Europe, au commencement des années 1700, sur l'histoire de l'aile ecclésiastique du mouvement antidisciplinaire du Palatinat, mouvement qui s'est développé dans la deuxième moitié des années 1560. Dans ce recueil d'écrits qui a été publié, des mains officielles ont pourvu de notes interprétatives les documents originaux. Ainsi la littérature spéciale moderne a reçu un renseignement unilatéral sur l'activité des pasteurs du Palatinat, Johannes Sylvan, Adam Neuser et Matthias Vehe. Au cours de l'examen et de l'analyse réitérés des sources, il nous est devenu clair que ces pasteurs qui représentaient l'opposition ecclésiastique, sont devenus antitrinitaires en 1570, sous l'influence idéologique des livres reçus de la Transylvanie, et ils en rendent compte dans une lettre qu'ils ont écrite à Giorgio Blandrata, médecin de cour de Jean Sigismond, prince de Transylvanie. D'après le témoignage des informations contemporaines qui peuvent être considérées comme authentiques, Johannes Sylvan, contrairement aux accusations qui ont motivé son exécution, ne souhaitait pas l'extension du pouvoire du sultan turc sur l'Allemagne, mais l'accroissement de l'influence européenne du prince unitarien de la Transylvanie. Son compagnon, Adam Neuser, s'est évadé de sa prison et il s'est réfugié, à travers la Pologne, vers la Transylvanie. Le troisième accusé, Matthias Vehe a continué à développer les idées tolérantes de Transylvanie et les a amalgamées avec les éléments de la philosophie religieuse juive du moyen âge. Avec la commission des ses amis de Cologne, il est allé en Transylvanie en 1578—1579, où il a recueilli des manuscrits qu'il a publiés à Cracovie sous le pseudonyme de Theodosius Schimberg. Ces documents transvalués jettent de la lumière sur un facteur jusqu'ici inconnu de l'histoire des idées en Europe. Au XVIe siècle, auprès d'un courant d'idées venant d'Occident en Orient qu'on considérait plus tôt comme exclusif, il faut tenir compte d'une influence parallèle d'Orient en Occident, dans laquelle les manuscrits et les livres imprimés antitrinitaires, publiés à la fin des années 60 du XVIe siècle, avaint un rôle éminent.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

II. Rákóczi György és Erdély 1659. évi Puncta pacificationis-a s más ismeretlen hungarika-nyomtatványok a stockholmi Királyi Könyvtárban

A stockholmi Kungelige Biblioteket-ben folytatott kétnapos tájékozódó jellegű hungarika-kutatásaim során — számos Magyarországon meglevő régi nyomtatvány után — egy olyan kötetre bukkantam, amely kronológiai rendben összekötve hungarika röplapokat tartalmaz. Amikor e művek áttanulmányozása során eljutottam az 1659. évi *Friedens Puncta* című röplapig, már sejtettem, hogy a kötet kivételes ritkaságokat őrzött meg. A *Friedens Puncta* ugyanis a Várad és a Partium átadása ügyében Erdély és II. Rákóczi György által kötött egyezség egyetlen korabeli kiadása; eddig a szakirodalomban sem volt ismert. További 13 röplap nem szerepel sem Szabó Károly bibliográfiájában, sem Apponyi Sándor Hungarica-könyvtárának, sem a Széchényi Könyvtár régi röplapjainak katalógusában.[1] E hungarika művek a nemzeti könyvtár mai állományában sincsenek meg.

Az átvizsgált 22 nyomtatvány közül 6 röplapot leírnak ugyan a hazai bibliográfiák, de mivel ritka és értékes történeti dokumentumok, érdemes számon tartani stockholmi példányaikat is.[2] Közülük itt csak II. Rákóczi Ferenc *Manifestumá*nak 1704. évi latin és német nyelvű kiadását (RMK. III. 4464, RMK. III. 4493) említjük. Utóbbit Szabó Károly hazai lelőhely nélkül publikálta, s e kiadás ma sincs meg a Széchényi Könyvtárban. Hasonlóképpen ritkaságuk miatt legalább utalnunk kell a vizsgált korszakunknál későbbi, 18. századi két nyomtatványra.[3]

A stockholmi Királyi Könyvtár által rendelkezésre bocsátott xeroxmásolatok alapján lehetőségünk nyílt arra, hogy a hazai bibliográfiákban le nem írt régi hungarika nyomtatványokat részletesebben ismertethessük.

[1] Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár. I-III.* Budapest, 1879-1898. — Apponyi, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. I-IV.* München, 1903-1927. — Hubay Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480-1718.* Budapest, 1948.

[2] A stockholmi kötet jelzete: 107. E. 16b. Az egybekötött művek címlapján „Hist. Österr. Polit. (Br.)" jelzet és a nyomtatvány megjelenésének éve olvasható. A hazai bibliográfiában leírt nyomtatványok: a) *Umständliche Beschreibung Dess Von dem Käys. Kriegs-Heer . . . bey Nissa Erhaltenen grossen Siegs . . .* App. H. 1402., Hubay 1033. b) *Gründliche Beschreibung Des Von denen Christlichen Waffen . . .* Den 19. Augusti, 1691. Zwischen Peterwaradein und Salankamen . . . Erhaltenen Herrlichen Siegs . . . App. H. 1424, Hubay 1056. c) *Der Malcontante Fürst Ragoczy in Ungarn . . .* Cöln bey Stephan Martens Erben Anno 1704. RMK. III. 4464., Hubay 1115. d) *Die Ragotzische Kriegs-Flamme . . .* Cölln 1704. Hubay 1116. e) *Raisonables Bedencken über die Hungarischen Tractaten . . .* Cölln 1706. Hubay 1146. f) *Manifest Des Siebenbürgischen Fürstens Ragoczy. 1704.* RMK.III. 4493.

[3] *Reflexions d' un patriote allemand impartial Sur la demande de la garantie de la pragmatiue imperiale.* H., ny. n. (1732). 2° 17 (1) 1. — [Geisler, Adam Friedrich:] *Horja und Kqotska . . .* Karlsburg und Hermannstadt, 1785. 8° 71 l.

A Stockholmban fennmaradt röplapok közül három az 1600-1601. évi erdélyi hadicselekményekről számol be. Erdély válságos korszakát élte a 17. század fordulóján. 1599 tavaszán mondott le újólag a fejedelemségről az önálló politikai koncepció kialakítására képtelen Báthori Zsigmond. Utódját — Báthori Andrást — a székelyek által támogatott Mihály havasalföldi vajda győzelme után, 1599. október 28-án megölték. E csata egyik megdöbbentő ténye — a székelyek csatlakozása a havasalföldi vajda seregéhez — arra kellett volna, hogy figyelmeztesse az erdélyi nemeseket, hogy a feudális elnyomás, a székelyek kiváltságainak a visszavonása végsőkig kiélezte Erdélyben a társadalmi ellentéteket. A 16. század utolsó éveiben azonban a jogaiktól megfosztott székelyek sérelme még Erdély legkoncepciózusabb államférfiát, Bocskai Istvánt sem foglalkoztatta különösebben. 1595-1596-ban ő rendelte el a székely ellenállás letörését, 1599-ben pedig Basta seregeit várta. Azt hitte, hogy a székelyek is örömmel fogadják majd a császári uralmat, ha az visszaadja régi szabadságukat.[4] Az események azonban másképp alakultak. Basta seregei késtek, Mihály vajda pedig a magyar katonaságot Havasalföldre küldve, saját csapataival megkezdte Erdély meghódítását.

Erdély politikai-gazdasági helyzetének romlása ellentétben állt a török birodalom érdekeivel; a fejedelemség legyöngülése s Basta seregei révén a német befolyás elhatalmasodása pedig egyre határozottabb közbelépésre késztette a Portát. Támogatásáról biztosította az ismét fejedelemségre törő Báthori Zsigmondot, akit a kolozsvári országgyűlés fejedelemmé is választott. A császár viszont utasította Basta generálist, hogy helyezze vissza helytartói székébe Mihály vajdát. Basta és Mihály vajda seregei tehát egyesülve vonultak a Porta által fegyveresen nem támogatott Báthori Zsigmond, valamint az erdélyi nemesek ellen s 1601. augusztus 3-án Nagy-Goroszló mellett döntő győzelmet arattak. A vesztett csata után Báthori végleg elhagyta az országot, Mihály vajdát pedig az önálló akcióit nem jó szemmel néző Basta 1601. augusztus 19-én megölette.[5]

A vázolt erdélyi eseményekről hírt adó három röplap közül a *Newe Zeitung aus Ungern* (3. sz.) jelenhetett meg legkorábban, mert még 1601 előtti híranyagot tartalmaz.[6] Különböző forrásokra hivatkozva számol be a török békekötési szándékáról, Mihály vajda megbízhatatlanságáról, tervezett moldvai hadjáratáról, a császári sereg Erdélybe irányításáról és várható külföldi támogatásáról.

A *Gute Nawe Zeitung* (2. sz.) című drezdai újságlap kassai és prágai tudósítás alapján tájékoztat a goroszlói ütközetről, megjegyezvén, hogy a legyőzött Báthori Zsigmondot a Mihály vajda által 1600 májusában Moldvából kiűzött Jeremiás fejedelem hívta segítségül. A *Newe Zeitung Vom Fürsten Michael Weida* (4. sz.) a Torda melletti császári táborban 1601. augusztus 20-án készült tudósítást közöl Basta generális és Mihály vajda ellentéteiről s utóbbi augusztus 19-i megöletéséről.

A 17. századi hírközlés gyakorlata szerint a három röplap nemcsak a címlapon említett eseményekről tudósít, hanem általánosságban tájékoztat a török haderő és a magyar városok, várak helyzetéről, az országban állomásozó nyu-

[4] Benda Kálmán: *Bocskai István*. Budapest, 1943. 103.

[5] Acsády Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története 1526-1608*. Budapest, 1897. 558.

[6] A röplap címe után zárójelben közölt szám a tanulmány végén közreadott bibliográfiai leírás sorszámára utal.

gati csapatok ellátásáról, hangulatáról s ritkábban néhány németországi eseményről. A röplapok híranyagának összeállítói nyilvánvalóan nem magyarok, de érdekeltek voltak a korszak politikai eseményeiben, hadi vállalkozásaiban.[7] S mivel gyakran nem szemtanúk tudósításait, hanem közvetett úton szerzett híreket közöltek, igyekeztek a hitelesség dokumentálására autentikusnak tekinthető személyek levelére, vagy jól informáltnak hihető — de rendszerint névtelen — prágai, bécsi tudósítókra hivatkozni.

Az 1601-ből származó, további négy újságlap fő témája Székesfehérvár 1601. évi visszafoglalása. A *Fröliche Zeitung* (1. sz.) csupán rövid tudósításokat közöl az 58 év óta török kézen levő város felszabadításáról. A *Newe Zeitung, Was sich fürgewaltige Scharmützel* (5. sz.), valamint a *Newe Zeitung, Welcher Gestalt der Türck . . .* (6. sz.) címkezdetű két újságlap viszont szinte napról napra számol be a császári csapatok jelentős sikereként méltatott győzelem kivívásáról. Hely- és művelődéstörténeti szempontból mindhárom röplapnál több figyelmet érdemel a *Relation Und klarer Bericht* (7. sz.), amelynek a Fehérvár alatt elhelyezkedő keresztény táborból keltezett tudósításai a szemtanúk szubjektív élményei alapján adják elő az eseményeket. A szeptember 17-i híranyag szerzője leírja a város fekvését s a két előváros körülményes elfoglalását, ahová a keresztény csapatok a kifaggatott lakosság útbaigazítása nyomán, a mocsarakon át hatoltak be. A szeptember 19-i tudósítás sajnálkozva számol be arról, hogy a menekülő törökök a belváros lőporraktárnak használt főbb épületeit felrobbantották:

„Die schöne Burg neben der grossen Kirchen, so fast so gros als die zu Wien, und sonderlich die Thumbkirche, so uberaus schöne und grosse Gebewde gewest, desgleichen die schönen grossen gemaleten Heuser, die man aus den Vorstedten gar wol sehen können, ist alles von dem Pulver niedergeworffen und verbrant worden, dass es immer schade ist."[8]

A kétségkívül legértékesebb röplap — a hely- és nyomdanév nélkül kiadott *Friedens Puncta* (8. sz.) — a szakirodalomban eddig források alapján sem említett RMK. III. nyomtatvány: a II. Rákóczi György és az erdélyi rendek által kötött egyezség szövegét adja közre a Várad és a partium átadása ügyében. A besztercei országgyűlésen 1659. március 3-án ratifikált szerződés előzményei 1657-be nyúlnak vissza, amikor II. Rákóczi György X. Károly svéd király szövetségeseként bekapcsolódott a lengyelországi hadjáratba. Rákóczi Lengyelország megtámadása előtt kikérte a Porta engedélyét, de az — támogatás helyett — három hónap múlva visszatérésre szólította fel.[9] Közben X. Károly a Svédország ellen indított dán-osztrák támadás miatt visszavonulásra kényszerült, I. Lipót császár pedig csapatokat küldött Rákóczi ellen Lengyelországba. A kudarcba fulladt vállalkozás után a Porta kényszerítette az erdélyi rendeket Rákóczi fejedelemségének megszüntetésére. 1658. október 5-én — az idős Rhédei Ferenc után — Barcsai Ákos került Erdély trónjára, s csakhamar megkezdte a tárgyalásokat a Rákóczi tulajdonában levő Várad és a partium átadása ügyében. Rákóczi és az Erdélyt képviselő Lázár

[7] Benda Kálmán: *A törökkor német újságirodalma*. Budapest, 1942. 59.
[8] 4. lev. rektó.
[9] Péter Katalin: *A magyar romlásnak századában*. Budapest, 1975. 137.

György 1659. január 30-án írta alá a megállapodást[10], a rendek pedig 1659. március 3-án a besztercei országgyűlésen ratifikálták az egyezséget.[11] A *Friedens Puncta* című röplap a ratifikált szöveget közli német fordításban s helyenként kissé rövidítve, 1659. március 30-i téves dátummal. Minthogy sem a Lázár György által aláírt megállapodás, sem a besztercei országgyűlésen ratifikált *Puncta pacificationis* egykorú kiadásáról nincs tudomásunk, a történeti dokumentum értékű *Friedens Puncta* teljes szövegét hasonmásban mutatjuk be.

II. Rákóczi György lengyelországi sikertelen vállalkozásának megindításakor több tényezőt figyelmen kívül hagyott: közülük a legfontosabb a török erőviszonyok megváltozása volt. 1656-ban ugyanis a nagyvezérré kinevezett, nagy tehetségű Köprüli Mohamed ragadta magához a 17. század első felében belső válságokkal küzdő török birodalom irányítását, s az államapparátus és a hadsereg energikus megszervezésével rövid idő alatt ismét kezdeményező- és támadóképessé fejlesztette a török hatalmat. Fia, Ahmed nagyvezér 1663. évi hadjárata során előbb Párkány, majd Érsekújvár is török kézre került.

A Stockholmban fennmaradt *Journal* (9. sz.) Érsekújvárra vonatkozó tudósítása nem a város 1663. évi elfoglalásáról ad hírt, amint azt a címlapra ceruzával írt 1664. évszámból gondolni lehetne, hanem a 22 évvel későbbi felszabadítás előkészületeit ismerteti. A fontos erődítést több hetes kemény küzdelem után, 1685 augusztusában foglalták vissza Lotharingiai Károly vezetése alatt a magyar és császári seregek. A legtöbb egykorú híradás az ostrom eseményeiről és a győzelem jelentőségéről számol be[12]. Ezzel szemben a stockholmi gyűjteményes kötet *Journal* című darabja a Lotharingiai Károly által 1685. július 11-ére összehívott haditanácson megvitatott tervet ismerteti, majd naponkénti tudósításban sommázza a július 12-15. közötti hadicselekményeket. A város elfoglalásáról azonban már nem számol be. Szövege tehát nem azonos az ugyancsak 1685-ben kiadott *Journal* című, francia nyelvű röplapéval, amely mind az Országos Széchényi Könyvtárban, mind a stockholmi királyi könyvtárban megvan.[13]

A *Relation* (10. sz.) című röplap a felszabadító háború két évvel későbbi fontos eseményéről ad hírt: 1687. augusztus 14-éről keltezett tudósítás alapján a második mohácsi csatának is nevezett nagyharsányi összecsapásról számol be, amely Eszék, Pétervárad és más szlavon várak felszabadításával végződött. Szövege pontosan megegyezik az Országos Széchényi Könyvtár Röpl. 991 jelzetű, ugyancsak 1687-ben megjelent újságlapjának szövegével, de míg az utóbbi négy levélen, nagy kenyértípussal és levegősebb szedéssel készült, a Stockholmban őrzött *Relation* apró betűtípussal és kis sortávolsággal szedve, két lapon adja közre ugyanazt a szöveget.

A gyűjteményes kötet további három 17. századi, magyar vonatkozású nyomtatványa szintén a felszabadító hadjárat eseményeihez kapcsolódik. Közülük a *Lista* című (12. sz.) az 1691. augusztus 19-i pétervárad és szalánkeméni ütközet elhunytjainak és sebesültjeinek névjegyzékét közli, akárcsak a Széchényi Könyvtár Röpl. 1059 jelzetű darabja. Feltehetően ez utóbbi az utánnyomat,

[10] Erdélyi Alajos: *Barcsay Ákos fejedelemsége*. Budapest, 1906. 47. A szöveget közli: Szilágyi Sándor: *Monumenta comitialia regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek*. XII. Budapest, 1887. 146-148.

[11] A *Puncta pacificationis* magyar szövegét közli Szilágyi: I.m. 195—200.

[12] Hubay: I.m. 846, 851, 852, 852a, 861, 862, 862a, 869-872, 877a, 887-889, 891, 893-894, 898, 907.

[13] Hubay: I.m. 877a. A stockholmi Királyi Könyvtárban levő példány jelzete: Hist. Ty-Österrik. Polit. 1685.

mert kevésbé igényes tipográfiai kiállításban, 7 levélre szorítva adja közre a Stockholmban levő 8 leveles nyomtatvány szövegét.

A szalánkeméni ütközet áldozatainak névsora mellett maradt fenn a stockholmi kolligátumban a nagy győzelem megünneplésének egyik eseményét megörökítő *Descriptio* (11. sz.). A kétleveles nyomtatvány arról a fogadásról számol be, amelyet a bécsi angol követ adott a szalánkeméni ütközet alkalmából. A *Descriptio* szerint az ünnepség nem korlátozódott a meghívott miniszterek, követek és más előkelőségek körére: az eseményre összegyűlt nép között ugyanis pénzt és különféle ételeket osztottak szét. A palota bejárata fölé pedig fából faragott emlékmű került, amelynek tematikáját és szövegét a nyomtatvány részletesen ismerteti.

A kötet *Relations-Diarium* című darabja (13. sz.) az 1697. szeptember 11-i zentai csatáról tájékoztatja a közvéleményt. Érdemes összevetni e kiadást az ugyanezen eseményről beszámoló, egykorú röplapokkal, mert az eltérések bepillantást nyújtanak az újságszerkesztés 17. századi fogásaiba. Az Országos Széchényi Könyvtár Röpl. 1079, 1080, 1081. és App. H. 1460 jelzetű újságlapjaiban lényegében a *Relations-Diarium*-éval azonos szöveg jelent meg. A Röpl. 1081-ben azonban a császári csapatok veszteségeiről közreadott kimutatás után még egy *Kleine Relation des Verlusts an Türckis Seiten* című rövid híradás következik. Két újság (Röpl. 1079 és 1080) szűkszavúbb tudósítást közöl a törökök veszteségeiről; a Stockholmban levő *Relations-Diarium*-ból, valamint az App. H. 1460 jelzetű röplapból pedig már teljesen hiányzik az ellenség veszteségeinek sommázása.

A stockholmi kötet korszakunkba tartozó utolsó ismeretlen magyar vonatkozású röplapja Belgrád 1717. évi felszabadításáról és a város átadásának feltételeiről tudósít. Ebben az *Ausführliche Relation*-ban (14. sz.) ugyanaz a szöveg jelent meg, mint a Széchényi Könyvtár 1215. jelzetű röplapjában, utóbbiban azonban még egy epigramma is olvasható. Azonos szövegű tudósítást közöl a Széchényi Könyvtár 1214. jelzetű röplapja is, de az *Ausführliche Relation*-ban kiadott *Capitulations Puncte* című fejezet nélkül. Két másik röplapunkban (Röpl. 1212 és 1213) viszont csupán ez utóbbi szöveg ismétlődik.

A Stockholmban őrzött röplapok közül 10 hely-, illetve nyomdanév nélkül jelent meg. Közülük 5 röplap nyomdászát sikerült meghatároznunk. E nyomtatványok kiadására vonatkozó megállapításainkat — a röplapok bibliográfiai leírásainak sorrendjében — az alábbiakban ismertetjük:

4. Newe Zeitung Vom Fürsten Michael Weida.
Erstlich gedruckt zu Dressden, hernach zu Leipzig.

Az impresszum szerint a röplap valószínűleg Lipcsében jelent meg, a nyomdász neve azonban nincs megadva. A stockholmi kötet más darabjaival való típusösszevetés alapján jutottunk arra a következtetésre, hogy a *Newe Zeitung* ugyanazokkal a betűtípusokkal készült, mint a *Fröliche Zeitung* (1. sz.), amely „durch Jacobum Gaubisch, typis haeredum Berwaldi" megjelöléssel került forgalomba. A neves és igen termékeny Berwäld-officinát Jakob Berwäld alapította 1539-ben. Maga 1570-ig, Zacharias nevű fia pedig 1585-1598 között irányította a nyomda munkáját. Jakob Gaubisch 1589-től kezdve faktorként működött az üzemben s Zacharias Berwäld halála után az 1602-ig aktív nyomda kiadványain gyakran saját nevét is feltüntette.[14] A típusazonosság tanúsága szerint a *Newe Zeitung*ot is Jakob Gaubisch adta közre a Berwäld örökösök tulajdonát képező betűkkel.

[14] Benzing, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden, 1963. 263., 266.

5. Newe Zeitung, Was sich fürgewaltige Scharmützel (5. sz.)
Erstlich gedruckt zu Dressden, hernach zu Leipzig Im Jahr 1601.

Az előző nyomtatványéval azonos szövegezésű impresszum alapján feltételeztük, hogy ez a röplap is a Berwäld örökösök típusaival dolgozó Jakob Gaubisch kiadványa. A betűtípus-összevetés e feltevést igazolta, mert a 4. és 5. számú röplapok azonos kiemelő- és szövegtípussal készültek.

6. Newe Zeitung, Welcher Gestalt der Türck (6. sz.)
Erstlich gedruckt zu Dressden, hernach zu Leipzig, Im Jahr 1601.

Ugyanúgy Jakob Gaubisch nyomdásznév nélkül kiadott munkája, mint a 4. és 5. számú röplap. Ezt igazolja az azonos fogalmazású helymegjelölés, továbbá a címkép, amely a 4. számú röplap címlapján is szerepel. A kiemelő- és nagyobb szövegtípust Jakob Gaubisch a *Fröliche Zeitung*-ban (1. sz.), a kisebb szövegtípust viszont a 4. és 5. számú röplapokban használta.

11. Descriptio. . . H., év, ny. n.

A bécsi angol követségen rendezett ünnepségről kiadott alkalmi nyomtatvány változatos tipográfiája jól felszerelt, gondos officinára vall, kiemelő- és szövegtípusai pedig a bécsi Cosmerovius-nyomda betűivel egyeznek meg.[15] A vállalkozás megalapítója, Matthäus Cosmerovius 1640-től működött, 1649-től mint udvari könyvnyomtató. 1674-ben bekövetkezett halála után a nyomdát Matthäus Cosmerovius második felesége, Susanna Christina Saher vezette tovább.[16] Az 1691. évi eseményről tudósító *Descriptio* az özvegy műhelyéből került ki s csupán a nyomtatvány alkalmi, ünnepi jellege miatt maradhatott e róla "Susanna Christina Cosmerovin" szokásos nyomdamegjelölése.
1

12. Lista. . . H., év, ny. n.

Az 1691. évi szalánkeméni ütközetről szóló tudósítást — a 11. számú röplaphoz hasonlóan — Susanna Christina Cosmerovin adta közre, mert a kis nyomtatvány valamennyi típusa megtalálható az özvegy más kiadványaiban. Az a^2 levél rektóján levő címeres záródísz több magyar vonatkozású Cosmerovius-nyomtatványban (RMK. III. 3337, 3431, 3621) szerepel, az utolsó lap záródíszét pedig — mint a Cosmerovius-nyomda metszetét — Mayer bécsi nyomdatörténete is bemutatja.[17]

A 14 — eddig ismeretlen — röplap magyar vonatkozású híranyagának ismertetése, valamint közülük 5 impresszum nélkül kiadott újság nyomdászának meghatározása után, még röviden arra a kérdésre érdemes választ keresnünk: milyen politikai, diplomáciai és gazdasági tényezők játszhattak közre abban, hogy a magyarországi eseményekről tudósító, ismertetett röplapok éppen Svédországban maradtak fenn? A röplapokat magában foglaló gyűjteményes kötet jelzetéből — „Hist. Österr. Polit" — annyit rögtön megállapíthatunk, hogy az elsősorban Magyarországot érintő aprónyomtatványok a a Habsburg-ház történeti dokumentumaiként nyertek besorolást a stockholmi királyi könyvtárban. Ebben a szélesebb kitekintésben természetes, hogy az is-

[15] Ugyanezekkel a típusokkal készült Cosmerovius-kiadványok: [Spiess, Placidus:] *Augustana et Anti-Augustana Confessio.* Wien, 1681. Johann Christoph Cosmerovius. RMK. III. 3094a. — *Aussführliche und warhafftige Beschreibung, wie es mit denen Criminal-Processen . . . wider F. Nadasdi . . . hergangen.* Wien, 1671, Matthäus Cosmerovius. RMK. III. 2549.

[16] Benzing: I.m. 459. — Mayer, Anton: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482-1882. I—II.* Wien, 1883-1887. I. 232-235., II. 6-7.

[17] Mayer: I.m. I.356.

Newe Zeitung/

Was sich fürgewaltige Scharmützel/ die fast einer Feldschlacht zu vergleichē/ mit den Türcken/ welche Stulweissenburg wider belagert/ zugetragen/ Darinnen der barmhertzige Gott allemal das Glück geben/ daß die vnserigen die Türcken auß jhrem vorteil geschlagen.

Auch wie des Bassa von Ofen vñ Khihaia Kopff ins Läger bracht/ welchen die Türcken gerne wider lösen wollen.

Erstlich gedruckt zu Dreßden/ Hernach zu Leipzig.

Im Jahr 1601.

Newe Zeitung.

Welcher Gestalt der Türck nach grossem erlittenen schaden vnd verlust vieler fürnehmer Türcken/ für Stulweissenburg mit schanden abgezogen.

Deßgleichen wie der Beeg aus Lika in der Prouintz/ in seinem Gezelt vberfallen/ darvon sie ein grosses Gut bekommen/ vnd fast die gantze Prouintz mit Feyer verheeret/ viel Christen erledigt/ fast alle Türcken erschlagen vnd gefangen.

Erstlich gedruckt zu Dreßden/ Hernach zu Leipzig/ Im Jhar 1601.

Wege zu erdencken/solche/wie auch andere im gantzen Lande/zu defendirẽn und zu conserviren. Die Vestungen/Jenon/Lugas/Karan/Sebes haben weder wir noch unser gnädigster Fürst übergeben/sondern es sind uns solche unsers Vngehorsams halben zur Straffe genommen worden/und ist dergleichen wegen der andern noch übrigen in Siebenbürgen zu befürchten.

9. Was den andern Punct betrifft/der jenige Articul enthalten/welcher hiebevor im Monat Novembri geschlossen worden/daß nemlich die Mariossienser/so biß anhero meinem gnädigen Fürsten und Herrn unterthänig gewesen/nunmehro aber Jhr. Fürstl. Gn. das Homagium zu prästiren schuldig/wird solches suspendiret/weil ich deßwegen ohne außdrücklichẽ meines gnädigsten Fürsten Befehl nichts gewisses schliessen kan/biß/gönnet es Gott/auff künfftigen Landtag/da verspreche ich alsdann/die Sache bey dem Lande als meinem gnädigsten Fürsten und Herrn dahin zu vermitteln/daß niemand weder an seiner Person als auch an seinen Gütern Schaden nehmen dürffe. Vnd im fall solches geschehen/solte alsdann solches von den jenigen/von welchen er zugefüget worden/bester massen ersetzet werden.

Diese obenangeführten Puncte geloben und versprechen wir heute so wol für uns/im Namen aller dreyer Stände/und des gantzen Landes in allem und jeden recht und redlich nachzukommen/verpflichten uns auch hiermit bey unsern Christlichen Glauben dieselbe stet und unverbrüchlich zu halten/doch dergestalt und also/daß obgedachter Fürst Ragoczy die Vestung Waradin in massen er mit Hand und Siegel sich verpflichtet und verbundẽ/nebenst dem jenigen Antheil/so er in Ober-Vngarn hat/in unsere Hände liefere/und daß noch übrige/was er versprochen und zugesaget/fest halte. Zu mehrer Versicherung dessen haben wir diesen Vergleich mit eigenen Händen unterschrieben/und mit unsern angehengten Insiegeln bekräfftiget. Datum, die 30. Martji Anno 1659.

Obl 615

Friedens Puncta

Derer Stände aller drey Nationen in Siebenbürgen und Sr. Fürstl. Gnad.

ACHATII BARCHAY,

&c.

Gevolmächtigten Gesandtens

GEORGII LAZARI,

Auff

Derselben allgemeinen Landtage zu Beßterczy dem Durchläuchtigsten Fürsten und Herrn/

Hn. GEORGII RAGOZY,

&c.

Fürgetragen/und folgends mit Jhm geschlossen.

ANNO M DC LIX.

1.

Versprechen und geloben wir/weder heimlich noch öffentlich etwas/ so wieder Se. Fürstl. Gn. Ragotzi oder deroselben Fürstl. Gemahlin/ wie imgleichen unsern gnädigsten Fürsten Achatium Barchey/ oder dem gantzen Reiche præjudicirlich und nachtheilich bey der Türckischen Pforte/ weder durch Brieffe/ als auch sonsten/ unter was für einem Prætext und Schein es immer seyn möchte/ für zunehmen und zu practiciren/ wann auch iemand von uns zu dem Türcken entweder von Sr. Fürstl. Gn. zu gratuliren oder zu condoliren abgefertiget würde/ oder sonst in andere Gelegenheit dahin reisete/ auff dergleichen Fall versprechen wir bey recht Christlicher Treue und Glauben/ Ihrer Fürstl. Gn. bestes zu befördern / und dagegen allen Schaden müglichst zu verhüten.

2. Wir versprechen auch/ daß wir weder aus selb-eigenen Antrieb noch auff unsers ietzigen Fürsten Befehl/ noch auff anderer (wie sie immer Namen haben mögen) Vberredung uns dahin verleiten lassen wollen/ wider Se. Fürstl. Gn. die Waffen zu ergreiffen/ wir würden denn durch eine solche Macht/ welcher wir nicht widerstehen könten/ darzu genöthiget: Als wann wir etwan dessen von dem Türcken befehliget würden/ auff dergleichen Fall wir uns der Christlichen Gebür nach werden zu verhalten wissen/ damit nicht Christliches Blut möchte vergossen werden.

3. Die Güter/ welche beyderseits Fürsten in Siebenbürgen besitzen/ wollen weder wir/ noch ein Fürst den andern enteusern/ es sey dann/ daß dessentwegen eine ausdrückliche Verordnung von dem Türckischen Hofe ergienge. Auff welchen Fall wir uns dennoch dahin bemühen wollen/ wormit beyde Fürsten und dero Gemahlinne in ruhigem Possess möchten erhalten werden. Solches geloben und versprechen nicht allein beyde Fürsten unter sich selbst/ sondern auch wir / und daß weder wir noch auch sie die Fürsten weder für sich/ noch auch durch andere deßfalls bey dem Groß-Türcken etwas suchen oder ausbringen wolten/ sondern sollen vielmehr berechtiget seyn/ den Proprietarium solcher Güter bey seinem hergebrachten Recht zu manuteniren und zu schützen. Welches denn so wol von gegenwertigem als zukünfftigem gedachter beyder Fürsten zu verstehen/ und soll dieses Ihr und unser allgemeines Gesetze seyn.

4. Wann auch beyderseits Fürsten bey dero Lebzeiten/ oder auff begebenen Todesfall (welchen doch Gott gnädigst verhüten wolte) deroselben Fürstl. Erben in Siebenbürgen zu verbleiben gewillet wären/ sollen und wollen wir solches in keinerley weise verhindern/ wir würden daß eines andern von der Türckischen Pforte deßwegen befehliget.

5. So auch iemand wäre/ der etwan in Siebenbürgen oder auch in Vngarn begütert ist/ und belieben hätte in eines oder des andern Fürsten Dienste sich zu begeben/ demselben solches keines weges verwehret/ noch er deßhalben verunruhiget/ viel weniger durch uns oder unsere Fürsten dergleiche Reichs-Inwohner das Homagium zu præstiren/ angestrenget werden.

6. Es solauch allen und ieden beyder Fürsten Unterthanen in Siebenbürgen frey stehen/ ein- und abzuziehen/ wenn nur solches nicht zu des Landes Ruin und Schaden gereichet.

7. Wir begehren auch nicht/ von des Herrn Stephani Barkoczy Beelen Gemahlin Gütern etwas wegzunehmen/ noch auch das etwas weggenommen werden solte/ anzubefehlen / wenn er sich nicht als ein Fremder des Landes erzeiget / doch mit der Condition / daß er gewissen Verstand und Versicherung thue/ daß im Fall jemand auff solchen Gütern einige Anforderung hätte / er dessentwegen noch vor den Exequien durch Vermittelung auffrichtiger Leute einen gewisse Vertrag auffrichte. Die Exequien aber sollen inner Jahresfrist/ von dem Tage des Ablebens der seligen Frauen anzurechnen/ eingestellet. Vnd wenn die Sache vergeblich / so solches hernach mit einhelligem Consens beyder Partheyen / denen constituirten Richter fürgetragen / und inner Jahresfrist völlig vollenzogen werden.

8. Anlangende die von Sr. Fürstl. Gn. und uns abgetretene Vestung Waroda/ so verpflichten wir uns dieselbige dem Türcken unter keinerley Prætext zu übergeben/ sondern vielmehr allerley Mittel und

Wege

LISTA

Deſſen

Was bey jüngſtem/ unterm 19. Auguſti 1691. zwiſchen Peterwardein und Salankement vorbey gegangenen

Treffen/

So wohl

An Generals-Perſohnen / als allen andern Ober- vnd Unter-Officiern / auch Gemeinen Todt geblieben / vnd bleſſirt worden.

Auß dem Kayſerl. Feld-Lager zwiſchen Peterwardein vnd Salanckement/ den 19. Auguſti/ 1691.

Todte.

Weneral Feld-Wachtmeiſter Hertzog von Holſtein/ 1
General Feld-Zeuchmeiſter Herr Graf Souches iſt geſtorben den 26. Auguſti/ 1
General Feld-Wachtmeiſter Printz von Arenberg iſt geſtorben den 25. Auguſti/ 1
Obriſt Herr Graf von Buquoy 1.
Summa 4.

Bleſſirte.

General Feld-Wachtmeiſter Herr Graf Guido von Starhemberg 1
General Feld-Wachtmeiſten Herr Graf Corbelli 1.
Summa 2.

Folgen die Regimenter zu Fuß vom rechten Flügel.

Alt Starhemberg.

Todt.

Haubtmann Johann Frantz Baron von Clam/ 1
Haubtmann Arnold von Losch/ 1
Unter-Officier vnd Gemeine 111.
Summa 113.

Bleſſirte.

Obriſt-Leutenant Herr Heinrich Graf von Stahrenberg/ 1
Haubtmann Hörman von Gallenfelß/ 1
Haubtmann Friederich Waißmann/ 1
Haubtmann Stephan Coppy/ 1
Haubtmann Arnold de Leonne 1
Haubtmann Max Graf von Lamberg/ 1
Haubtmann Weſelini/ 1.

Leutenant.

Friederich von Gladiz/ 1
Johann Georg Ackermann/ 1
Johann von Feldenſtein/ 1
Jacob von Hepkel/ 1
Simon Unger. 1

Fendrich.

Frantz von Fruhin 1
Johann Georg Felſtancken 1
Johann Georg von Hohenſtein/ 1
Fridrich Antoninus Morelli von Mohrenberg/ 1
Unter-Officier und Gemeine/ 197.
Suma deren Bleſſirten von dieſem Regiment 213. Mann.

Salmiſche Regiment.

Todte.

Haubtmann Auguſtin Bacigalupi/ 1
Haubtmann Frantz Ludwig Zecko/ 1
Fendrich Michael Funck/ 1
Fendrich Hauß Beyer/ 1

mertetett egykorú tudósítások a svéd közvéleményt is érdekelték, mert a Habsburg birodalom az egyre jelentősebb északi nagyhatalom politikai és gazdasági célkitűzéseit saját hatalmi törekvéseivel folyamatosan zavarta, hátráltatta.

Az európai vezető hatalmak érdekellentétei a 17. század folyamán legelőször a harmincéves háború keretében bontakoztak ki. Az 1618. évi prágai események ugyanis alkalmat adtak a Habsburg-ház ellenfeleinek felzárkózására. Hollandia volt elnyomóit igyekezett hatástalanítani, Franciaországnak viszont nagyhatalmi törekvéseit nem hagyta érvényesülni az osztrák-spanyol uralkodóház. Közvetettebb érdekellentét formálta a svéd-osztrák kapcsolatokat. Dánia és Svédország ugyanis elsősorban balti kereskedelme védelmében került szembe a lengyel konkurrenciát nem egyszer támogató Habsburg-birodalommal.[18] A vezető európai nagyhatalmak e nemzetközi küzdelméhez nyújtottak közvetve segítséget a Habsburg-ellenes szövetségekhez, csoportosulásokhoz kapcsolódó erdélyi fejedelmek, s általában a magyarság függetlenségi harcai.

A XVII. század vezető magyar politikusait az általános fejlődés és az ország békéjének, gazdasági helyzetének megszilárdítása arra kényszerítette, hogy igyekezzenek rendezni kapcsolataikat mind a törökkel, mind a Habsburghatalommal. E program summája: hatástalanítani, s ha lehet, kiűzni a törököt, s az ország érdekeinek tiszteletben tartására szorítani az idegen Habsburg-abszolutizmust. A magyarságnak mindkét célhoz támogatókra, szövetségesekre volt szüksége. Az így kialakult svéd-magyar politikai-diplomáciai kapcsolatokat olykor gazdasági, máskor rokoni érdekeltségek erősítették, mint Bethlen Gábor fejedelemsége idejében. Sógora, Gusztáv Adolf állandó követet küldött Erdélybe, hogy biztosítsa Bethlen támogatását lengyelországi hadjáratához. Oxenstjerna svéd kancellár pedig egy nem jelentéktelen gazdasági szövetség — a svéd-magyar rézegyedáruság — létrehozására kérte fel az 1628 júliusában Erdélybe delegált követet, Strassburgi Pált.[19] E terv nem valósult meg, de svéd kapcsolataink Bethlen Gábor halála után sem szűntek meg.[20] Röplapjainkkal kapcsolatban csupán II. Rákóczi György és X. Károly lengyelországi vállalkozására utalhattunk, de X. Károly az 1658 tavaszán létrejött rajnai szövetség révén később is igyekezett érvényesíteni Habsburg-ellenes politikáját.

A felszabadító hadjáratok idején egyébként is nemcsak a szomszédos, vagy a részvételük folytán közvetlenül érintett országokban, hanem Európa távolabbi területein is fokozódott az érdeklődés a magyarországi események iránt, mert a török esetleges döntő győzelme, nyugati előretörése még a Habsburgházzal érdekellentétben álló nagyhatalmak számára sem volt kívánatos. Így nemcsak a hivatalos — diplomáciai-katonai — hírszolgálat tartotta nyilván Európa-szerte a felszabadító hadjárat eseményeit, hanem a közvélemény is igényt tartott arra, hogy figyelemmel kísérhesse az 1660-as évektől kezdve egyre nagyobb visszhangra találó küzdelem alakulását.

[18] PÉTER: I.m. 21—22.

[19] SZILÁGYI Sándor: *Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez.* Történelmi Tár, 1882. 241. — SZILÁGYI Sándor: *Bethlen Gábor és a svéd diplomácia.* Budapest, 1882. 13.

[20] SZILÁGYI Sándor: *Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez.* Budapest, 1873. — *Hungary and Sweden early contacts, early sources.* Ed. by the Swedish-Hungarian Historical Committee. Foreword by Folke Lindberg and György RÁNKI. Compiled by György SZÉKELY and the Swedish National Archives. Budapest, 1975.

A Habsburg-svéd érdekellentétek, a 17. században eléggé folyamatos svéd-magyar kapcsolatok, s az általános törökellenes hangulat egyaránt közrejátszott tehát abban, hogy a magyarországi hadi eseményekről tudósító újságok, fontos történeti dokumentumok Svédországba is utat találtak. Nem véletlen és nem is egyedi jelenség, hogy kivételes hungarika ritkaságok éppen Stockholmban maradtak fenn.

* * *

1. Frölíche Zeitung / / Von der Belagerung / / vnd Eröberung der herrlichen vnd / / gewaltigen Vestung / / Stulweissenburg / / So der Türck acht vnd funfftzig / / Jahr jnnen gehabt. / / Sampt andern Zeitungen mehr, etc. / / [Fametszet: várostrom.] Erstlich gedruckt zu Dressden, Hernach / / zu Leipzig durch Jacobum Gaubisch. / / Typis Haeredum Bervvaldi. / / ANNO / / M.DC. I. / /
4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 430a (xeroxmásolat).

2. Gute Nawe Zeitung, / / Wie Michael Weida / / der Fürst in Siebenbürgen, den Für- / / sten Sigissmundo Bathori geschlagen, das Feld / / erhalten, vnd in die Zehen Tausent Mann erleget, / / Hundert vnd Sechs vnd Sechtzig Fahnen, / / Geschütz, heimliche Briefe, vnd gantze / / Artolorey bekommen. / / [Fametszet: csatajelenet.] Im Jahr, / / M.DC. I. / / [F. 4r:] Dressden bey Matthes Stöckel den Jüngern. / /
4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 430b (xeroxmásolat).

3. Newe Zeitung aus Ungern. / / Mehomets Aga Bassa / / des Türckischen Keysers Kriegesvolcks / / Rath vnd Oberster Heuptman, vber das gantze La- / / ger, Schreiben an Duca di Mercurio Kriegs Obersten / / auff vnser der Christen seiten. / / Sampt der Historia von dem vberaus / / reichen Meissel Juden, welcher zu Prag gestorben, / / vnd sehr viel Golds verlassen, Vnd was sonsten aus Prag an / / führneme Herren geschrieben ist. / / Auch was sich in Ungern für ein gross / / Wunderwerck zugetragen. / / Gedruckt im Jahr MDCI. / /
H. ny. n. 4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 431a (xeroxmásolat).

4. Newe Zeitung / / Vom Fürsten Mi- / / chael Weida, dem die Keys. May. volck / / vnd Geld geschickt, Ihrer Mayt. zu gut Sieben- / / bürgen wider einzunemen, Aber als er solches eröbert, für sich selbst / / behalten, dess Keysers Volck mit hülff der Türcken vnd Tartarn / / verret herischer weise niederhawen, vnd als denn dieselben sampt sei- / / nem gantzen Heer dem Türcken zu gut in Ungern führen / / wollen, Darüber er von dem Herrn Basta mit der / / Keys. Mayt. Kriegssheer vmbringet, vnd mit / / den seinen erschlagen worden. / / . . . Sampt andern Zeitungen mehr. / / [Fametszet: Trónoló király előtt fegyveres hírhozó.] Erstlich gedruckt zu Dressdē, hernach zu Leipzig. / /
Leipzig [Jakob Gaubisch, typis haeredum Berwaldi, 1601.]
4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 431b (xeroxmásolat).

5. Newe Zeitung, / / Was sich fürgewaltige / / Scharmützel, die fast einer Feldschlacht zu / / vergleichē, mit den Türcken, welche Stulweissenburg / / wider belagert, zugetragen, Darinnen der barm- / / hertzige Gott allemal das Glück geben, / / dass die vnserigen die Türcken auss / / ihrem vorteil geschlagen. / / Auch wie des Bassa von Ofen vñ Khihaia / / Kopff ins Lager bracht, welchen die Türcken / / gerne wider lösen wollen. / / [Fametszet: Török férfi mellkép „DV STERCK GOTTES IST ALLER MENSCHEN SIGEL" körirattal.] Erstlich gedruckt zu Dressden, hernach zu Leipzig. / / Im Jahr 1601. / /
Leipzig [Jakob Gaubisch, typis haeredum Berwaldi].
4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 431c (xeroxmásolat).

6. Newe Zeitung. / / Welcher Gestalt der / / Türck nach grossem erlittenen schaden vnd / / verlust vieler fürnehmer Türcken, für Stulweis- / / senburg mit schanden abgezogen. / / Dessgleichen wie der Beeg aus Lika in der / / Prouintz, in seinem Gezelt vberfallen,

daruon sie ein / / grosses Gut bekommen, vnd fast die gantze Prouintz mit / / Fewer ver heeret, viel Christen erledigt, fast alle / / Türcken erschlageu vnd gefangen. / / [Fametszet: Trónoló király előtt fegyveres hírhozó.] Erstlich gedruckt zu Dressden, Hernach / / zu Leipzig, Im Jahr 1601. / /
Leipzig [Jakob Gaubisch, typis haeredum Berwaldi].
4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 431d (xeroxmásolat).

7. Relation / / Vnd klarer Bericht, was / / sich vom Anfang bis zum Ende, mit Eröberung / / der gewaltigen vnd schönen Vestung Stulweissenburg zuge- / / tragen vnd verlauffen. Wie auch der Oberste Beeg sambt / / andern Türcken vnd Türckinnen gefangen, vnd neben / / etlichen erledigten Christen, Weiber vnd Kinder, / / auff etlich hundert Wagen gen Raab geführ- / / ret vnd begleitet worden. / / Sambt andern Zeitungen mehr, zc. / / [Fametszet: Várost ágyúzó, ostromló törökök.] Im Jahr M. DC. I. / / [F. 4.] verzo: Dressden bey Matthes Stöckel dem Jüngern. / /
4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 431e (xeroxmásolat).

8. Friedens Puncta / / Derer Stände aller drey Nati- / / onen in Siebenbürgen und / / Sr. Fürstl. Gnad. / / ACHATII BARCHAY, / / ℭc. / / Gevolmächtigten Gesandtens / / GEORGII LAZARI, / / Auff / / Derselben allgemeinen Land- / / tage zu Beszterczy dem Durchläuchtig- / / sten Fürsten und Herrn, / / Hn. GEORGII RAGOZY, / / ℭc. / / Fürgetragen, und folgends mit Ihm / / geschlossen. / / ANNO MDCLIX. / /
H., ny. n. [1659] 4° 2 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, RMK. III. 2104b (xeroxmásolat).

9. JOURNAL / / Dessen was sich bey Angriff der Vestung / / Neuheusel zugetragen, und wie darmit / / avanciret wird. / /
H., ny. n. [1685.] 4° 2 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 877b (xeroxmásolat).

10. RELATION, / / Der von der Christlichen Armee, wi- / / der dero Erbfeind, bey dem Berg Harsan, / / unweit Siclos erhaltenen herrlichen / / Victori. / /
H., ny. n. [1687.] 4° 2 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 991a (xeroxmásolat).

11. DESCRIPTIO / / Der von dem, am Kays. Hoff anwesenden Kö- / / nigl. Engelländ. Hrn. Gesandten ℭc. ℭc. wegen dess bey / / Salankement erlangten Siegs wider den Türcken, aufgerichteten / / Structur vor seinem Quartier, bey dem am 7. und 17. Sept. / / 1691. gehaltenen grossen Festin, cum Chronographico der / / besagten Victori. / /
[Wien, Susanna Christina Cosmerovius, 1691.] 4° 2 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 1053a (xeroxmásolat).

12. LISTA / / Dessen / / Was bey jüngstem, unterm 19. Au- / / gusti 1691. zwischen Peterwardein und / / Salankement vorbey gegangenen / / Treffen, / / Sowohl / / An Generals-Personen, als allen andern / / Ober- und Unter-Officiern, auch Gemeinen / / Todt geblieben, vnd blessirt / / worden. / / Auss dem Kayserl. Feld-Lager zwischen Peterwardein / / vnd Salanckement, den 19. Augusti, 1691. / /
[Wien, Susanna Christina Cosmerovius, 1691.] 4° 8 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 1059a (xeroxmásolat).

13. RELATIONS-DIARIUM, / / Der Grossen, / / Zwischen denen Kayserlichen und Türcki- / / schen Armeen den 11. Septembr. 1697. unter dem / / Cammondo Ihrer Durchl. Printzen Eugenio von Sa- / / voyen, unweit Zenta und klein Canischa / / vorbeygangenen / / Blutigen Feld-Schlacht, / / In welcher der Türcken über 22000. Mann auf / / der Wahlstatt erlegt, und beyde feindliche Läger, diss-und / / jenseits der Theyss, nebst 140. Stuck Geschütz, und andern / / grossen Beuthen, ohne grossen Verlust der Unserigen / / glücklich erobert worden. / / Sammt beygefügter Liste aller Todten / / und Blessirten. / /
H., ny. n. [1697.] 4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 1079a (xeroxmásolat).

14. Ausführliche / / RELATION / / Von der, den 16 Augusti Anno 1717 geschehenen / / Niederlage / / der Türckischen Armee, / / Und darauff erfolgten Ubergabe der Weltberühmten / / Vestung Belgrad / / Auch der darin gewesenen Türckischen Besatzung zugestandenen / / CAPITULATION. / / . . . HAMBURG, / / Gedruckt und zu bekommen bey seel. Thomas von Wierings Er- / / ben . . . 1717. / /
4° 4 lev.
Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 1208a (xeroxmásolat).

ELISABETH SOLTÉSZ

Die zwischen dem Fürsten György Rákóczi II. und Siebenbürgen, 1659 geschlossenen „Friedens Puncta" und andere bisher unbekannte Hungarica in der Königlichen Bibliothek zu Stockholm

Im Laufe meines kurzen Aufenthaltes in Stockholm habe ich in der Königlichen Bibliothek neben vielen — auch in Ungarn vorhandenen — Hungarica-Drucken einen Sammelband gefunden, der in chronologischer Reihenfolge geordnet, Ungarn betreffende, interessante Flugschriften enthält. Von den durchstudierten 22 Flugschriften des Sammelbandes sind bloss 6 in den ungarischen Bibliographien erwähnt. Zu dieser Gruppe gehören zwei Ausgaben von 1704 des bekannten Manifestums des siebenbürgischen Fürsten, Ferenc Rákóczi II. (S. Szabó, Károly: *Régi Magyar Könyvtár* (Alte Ungarische Bibliothek), Bd. III. Budapest, 1898. Nr. 4464, 4493). Beide sind Raritäten. Von der letzteren besitzt sogar die Nationalbibliothek Széchényi zu Budapest kein einziges Exemplar.

Weitere 14 Drucke habe ich in der Fachliteratur umsonst gesucht, obzwar sie über Ereignisse der Türkenkriege in Ungarn berichten (S. die Titelbeschreibungen der einzelnen Drucke). Als wichtigstes historisches Dokument sei hier bloss der Druck *Friedens Puncta* (Nr. 8.) erwähnt. Er teilt den Text des Abkommens mit, das die Stände von Siebenbürgen mit dem ehemaligen siebenbürgischen Fürsten, György Rákóczi II., betreffend der Übergabe von Várad und dem Landteil „Partium" geschlossen und auf dem Landtage zu Beszterce in dem Jahre 1659 ratifiziert hatten. Die Vorgeschichte dieses Abkommens geht auf das Jahr 1657 zurück, als sich György Rákóczi II. dem polnischen Feldzug des schwedischen Königs, Karls X. angeschlossen hatte. Nach diesem unglücklichen Unternehmen wurde das Fürstentum Rákóczis — auf türkischen Befehl — abgeschafft. Über die in Beszterce ratifizierten *Friedens Puncta* des ehemaligen Fürsten von Siebenbürgen und der Stände der drei Nationen in Siebenbürgen ist kein anderes zeitgenössisches gedrucktes Dokument bekannt.

Von den in Stockholm aufbewahrten, erwähnten Hungarica-Flugschriften sind 10 Werke ohne Impressum veröffentlicht. Die von Stockholm übersandten Xeroxkopien ermöglichten uns, mit Hilfe des Typenvergleiches die Erscheinungsangaben von 5 Drucken zu bestimmen. Laut meiner Feststellungen wurden die Flugschriften Nr. 4., 5., 6. von dem Leipziger Drucker, Jakob Gaubisch, mit den Typen der Berwäld-Offizin hergestellt. Zwei spätere Drucke (Nr. 11., 12.) stammen aus der Wiener Druckerei von Susanne Christina Cosmerovin.

HAIMAN GYÖRGY

Németh János nyomdászattörténete (1818)

Irodalomtörténetírásunk, valamint a magyar nemzeti bibliográfia örvendetes előrehaladásának fényében egyre szembetűnőbbé válik a magyar nyomdászattörténet elmaradottsága: néhány monográfián és részkérdéseket érintő publikáción kívül a magyar nyomdászattörténet egészének korszerű összefoglalását, rendszerezését, de sok fontos kérdés monografikus feldolgozását is sajnálattal nélkülözzük.

Ilyen körülmények között nagy pazarlás, ha még a meglevőt is parlagon hagyjuk: ha tovább kívánunk lépni — ami sürgető kötelességünk —, akkor számba kell vennünk azt a hagyományt, amivel rendelkezünk: hogy valóban rendelkezhessünk vele.

E megfontolásból vizsgáltuk meg Németh Jánosnak, a szombathelyi Királyi Líceum történelemtanárának, papnak és hitoktatónak 1818-ban *Memoria Typographiarum inclyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transsilvaniae* címmel megjelent latin nyelvű nyomdászattörténetét[1], amely már tizenegy íven közreadott, sok adatot tartalmazó terjedelmével is meghaladta a korábbi, általában igen sovány tartalmú publikációkat.

Németh János munkájával a magyar nyomdászattörténet egyik olyan korai kísérletét szeretnénk bemutatni, amely eddig meglehetős homályban maradt. Hamar elfeledték és alig-alig használták: az utókor úgyszólván nem tud róla, s ami még rosszabb, meg nem érdemelt vádak is érték.

[1] *Memoria Typographiarum inclyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transsilvaniae* quam in systema redigit Joannes Németh . . . Pesthini, Typis et sumptibus Joannis Thomae Trattner. 1818. 176 lap. A műből vett magyar nyelvű idézeteinket Kulcsár Péter fordításában közöljük.

Németh János Vas megyében, Hegyfalun született 1778. december 7-én. Római katolikus papi pályára lépett, 1802-ben szentelték fel. 1803-ban a szombathelyi Királyi Líceum történelemtanára lett és bölcsészettudományi doktorátust szerzett. 1808-tól hittant is tanított és a líceumban hitszónok (exhortator) volt. 1817-től plébános a Vas megyei Rábagyarmaton, 1827-ben az őrségi kerület esperese, 1834-ben kanonok. 1836-ban Vas megye táblabírája, a szentszék ülnöke. 1843-ban ráckevei apátnak, 1847-ben őrkanonoknak léptetik elő. 1847-ben a káptalan követe az országgyűlésen. Meghalt 1848. április 12-én. Kiadványunkban érintett nyomdászattörténeti munkáin kívül a *Tudományos Gyűjtemény*-ben megjelent néhány publikációja művelődéstörténeti érdeklődéséről tanúskodik. Életéről és működéséről l. még Géfin Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története I—II.* Szombathely, 1929. és III. u.ott, 1935. c. művet. E tárgyban adott szíves felvilágosításáért köszönettel tartozunk Takács Gyula szombathelyi püspöki titkárnak. Irodalomtörténetírásunk egyébként alig mond valamit Németh Jánosról. Szinnyei a *Magyar írók élete és munkái* IX. kötetében röviden megemlékezik róla, de tévesen tulajdonít neki egy, a *Tudományos Gyűjtemény* 1825. évi IX. kötetében megjelent cikket. Ezt *Jóbarátaink vagy ellenségeink lehetnek nagyobb hasznunkra* címmel ugyanis névrokona, Németh János (1803—1868), szintén Vas megyei pap, később gércei plébános írta.

Mi késztette a szerzőt 1817—1818-ban, hogy e vállalkozásba fogjon? Amint az olvasóhoz intézett ajánlásában írja, Magyarország történetének oktatása során az irodalomtörténetben találta a legtöbb hiányt, ezért sorra feljegyezte és katalógusba foglalta azokat az adatokat, amelyeket munkája során feltárt. Belátta azonban, hogy a magyar irodalomtörténet egészét csak sok ember összefogásával lehetne megteremteni, s e nagy munkában való előrehaladásra egyéb elfoglaltsága mellett nincsen érkezése. Ezért „az irodalomtörténet többi ágát egyelőre csírájában hagyva", azt a részt foglalta össze, „mely eddig a legelhanyagoltabb volt", vagyis a nyomdászat történetét.

A gondolat időszerűsége a magyar nyelv és az irodalom, a sajtó- és a könyvkiadás, a könyvtárügy, általában a nemzeti kultúra fellendülésének korszakában nem szorul indoklásra. Németh azonban nemcsak az idők szavára hallgatott: elhatározása mögött szakmai és személyes indítékok nyomaira is lehet következtetni.

Az előző évtizedekben néhány kísérlet történt a magyarországi nyomdák számbavételére. A *Merkur von Ungarn* 1786-ban közzétette a Magyarországon, Horvát-Szlavonországban és Erdélyben működő nyomdák betűrendes névjegyzékét[2], Schedius Lajos *Zeitschrift von und für Ungern* c. lapjában az ország új nyomdáiról számoltak be 1804-ben.[3] Amikor Trattner János Tamás 1817-ben megindítja a *Tudományos Gyűjteményt*, s annak első évfolyamában közreadja az országban működő 37 nyomda adatait,[4] kinyilvánítja szándékát, hogy időnként tudósítani kíván a nyomdák „állapotjáról". S bár közléseit „a nemzetnek a tudományban való előmenetele" ügyéhez kapcsolja, kitűnnek cikkéből a fejlődésnek induló nyomdaipar szakmai és céhbeli érdekei is. Egyfelől kifogásolja, hogy a hatóságok egyes nyomdákat és egyes könyveket „kirekesztő engedelmek" (privilégiumok) révén méltatlan előnyhöz és busás haszonhoz juttatnak. Másfelől, noha óvatosabb fogalmazásban, gátat szeretne vetni új nyomdák alapításának, mondván, jobb lenne azokat csak a literatura fejlődésének arányában szaporítani, mert ha szegény a nyomdász, a tudós szerzőt sem tudja megfizetni.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi VIII. kötetében jelenik meg Németh János cikke: *Az első könyvnyomtató-műhelyről Magyarországban a mohácsi veszedelem után.*[5] A tanulmány a sárvárújszigeti nyomdáról szól Sylvester János, Abádi Benedek és Manlius János idejében. Ezt követi Németh cikke a XI. kötetben: *A magyarországi és erdélyi könyvnyomtatóknak neveik és a helyek ahol, és az idő, ameddig nyomtattak.*[6] Az utóbbi lényegében azonos az 1817-ben befejezett, de a következő évben kiadott könyvének VI. fejezetében megjelent összefoglalással.[7]

Németh tanulmányai mintegy történeti alapját adják Trattner cikkének, aki a folyóirat XII. kötetében a magyar nyomdászat korabeli keresztmetszetét

[2] *Alphabetisches Verzeichniss der jetzt in Ungarn, Kroazien, Slavonien und Siebenbürgen bestehenden Buchdruckereyen.* (23 városból 32 nyomda adatai.) Merkur von Ungarn, szerk. Kovachich Márton György. Pest, 1786. 2. füzet, pp.219—222.

[3] *Neue Buchdruckereyen in Ungern.* Zeitschrift von und für Ungern, szerk. Schedius Lajos. 1804, VI. kötet, 1. füzet. pp. 66—67.

[4] Trattner János Tamás: *Magyarországi könyvnyomtató műhelyek' 1817-dikbeli állapotjuk.* Tudományos Gyűjtemény, 1817. XII. kötet, pp.78—86.

[5] pp. 53—73.

[6] pp. 76—85.

[7] p. 117.

mutatja be. Talán nem könnyelműség, ha a három tanulmány ilyetén megjelenésében szerkesztői szándékot vélünk felfedezni.

Nem lehet tudni, Trattner figyelt-e fel Németh nyomdászattörténeti búvárkodására, vagy a szerző ajánlkozott-e a kiadónak, bizonyos azonban, hogy Trattner támogatására érdemesnek tartotta Németh munkásságát. Erre mutat, hogy a maga költségén adta ki a nyomdászattörténetet, olyan időben, amikor a nemzet kiváló íróinak és tudósainak egy része is maga vállalta kiadványainak költségét, Trattner szavaival szólva, a nyomtatást „váltó"-munkába adta a nyomdának.

A két férfiú meleg kapcsolatára vall Németh vélekedése Trattner felől. Amíg a magyar nyomdászattörténet eseményei és személyei iránt semmiféle érzelmet nem árul el, Pest nyomdászatának tárgyalása során Trattnert kitüntetett figyelemben és megbecsülésben részesíti:

„Napjainkban a nemes férfiú, Trattner János Tamás tõbb sajtóval felszerelt nyomdai nagyüzemét elsősorban olyan munkák nyomtatására szentelte, amelyek a magyar nyelv és a hazai tudományosság ápolását és terjesztését segítik elő. Imádkozzunk, hogy a hatalmas jóisten szerencsés sikerrel koronázza szándékát s mindenki hasonló törekvéseit!"

Németh János idejében a magyar nyomdászattörténet mindössze néhány szerény kezdeményezésre tekinthetett vissza. Az első kísérletnek általában Bod Péter 1767. évi *Erdélyi Féniksét* tekintik, ahol a tudós szerző voltaképpen Pápai Páriz Ferenc professzornak Tótfalusi Kis Miklós emlékére a könyvnyomtatás feltalálásáról és folytatásáról írott verseit látta el bőséges és sok értékes emléket megörökítő jegyzettel.[8] Most két éve, hogy közreadtuk a *Bod Péter és a magyar nyomdászat* c. kis munkánkat,[9] mely annak bizonyítására szolgált, hogy Bod Péter nemcsak az Erdélyi Féniksben, hanem számos egyéb művében a magyar nyomdászattörténet figyelemreméltó adatainak egész sorát őrizte meg. Mindez együtt is azonban nyomdászattörténeti rendszerezésnek, összefoglaló műnek kevés, legfeljebb tiszteletreméltó és megőrzésre méltó emléknek tekinthető.

Rendszerezett rövid összefoglalást ad a magyarországi nyomdahelyekről Wallaszky Pál, az első rendszeres magyar irodalomtörténet írója. *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria*[10] c. műve 1785-ben jelent meg, majd 1808-ban második bővített kiadásban.

„Az első magyar nyomdatörténet" elnevezést így egy 1788. évi keltezésű kézirat érdemelte ki, ahogyan erről V. Kovács Sándor megemlékezett a *Magyar Könyvszemle* 1973. évfolyamában.[11] A kézirat, melyet az esztergomi Bibliothecában őriznek, Miller Jakab Ferdinándnak a nagyváradi akadémia történeti tanszékén tartott előadásait tartalmazza *Exercitatio academica de primis lineamentis artis typographicae apud Hungaros* címmel.

Ezek voltak azok a szerény előzmények, amelyek után Németh a nyomda-

[8] F. Tsernátoni Bod Péter: *Erdélyi Féniks Tótfalusi Kis Miklós avagy Profes. Pápai P. Ferentznek a könyvnyomtatás mesterségének találásáról és folytatásáról, a Tótfalusi Kis Miklós emlékezetére írott versei.* [Enyed], 1767.

[9] *Bod Péter és a magyar nyomdászat.* Hasonmások munkáiból. Haiman György bevezető tanulmányával. Budapest, 1975.

[10] Wallaszky Pál: *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*, Pozsony és Lipcse, 1785. Új, javított és bővített kiadás: Buda, 1808.

[11] V. Kovács Sándor: *Az első magyar nyomdatörténet ismeretlen kézirata.* Magyar Könyvszemle, 1973, pp. 332—348.

történet megírására szánta magát, hozzátéve, hogy elődei közül Millernek más, nyomtatásban megjelent munkáját említi[12] — előadásairól és kéziratáról azonban sehol sem szól, tehát az utóbbiakat nem is ismerhette.

A könyvtárügy és bibliográfia területén már Németh idején sem voltak olyan kezdetleges állapotok, mint a nyomdászattörténetben. Ne menjünk vissza most a kezdetekig, ahová Németh János sem nyúlt vissza, de tekintsük át azokat a szerzőket és műveket, akikre-amelyekre ő is támaszkodott.

E korban még elevenen élt Bod Péternek, a *Magyar Athenás*, az első magyar írói lexikon szerzőjének máig ható tekintélye. 1767-ben kiadott műve mintegy 500 magyar író adatát jegyezte fel személyes tapasztalatai alapján, tehát olyan hiteles módszerrel, ami új jelenség volt a magyar tudomány életében.[13]

Tíz évre rá Horányi Elek már nagyszabású 3 kötetes műben 1145 író életrajzát publikálta. A *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum* 1775—1777-ben látott napvilágot.[14]

Igen sok irodalomtörténeti, könyvtörténeti adat gyűlt össze Weszprémi Istvánnak eredetileg orvostörténetnek indult nagy művében, melynek négy kötete 1774—1787 között jelent meg.[15]

Sándor Istvánt tekintik első igazi bibliográfusunknak, aki már a *Sokféle*[16] című sorozatának III. kötetében 105, a 16. században megjelent magyar könyv címét közölte, majd 1803-ban kiadta *Magyar Könyvesházát*.[17] Első nemzeti bibliográfiánk a könyvek címét időrendben és a nyomtatás helye szerint csoportosítja, s a 16. századból 198, a 17.-ből 778, a 18.-ból 2645 könyv címét írja le.

Ez időben látnak napvilágot a legkiválóbb gyűjtők könyvtárainak katalógusai. Nemzeti könyvtárunk alapítója, Széchényi Ferenc kiadja könyvtárának katalógusát, több kötetben 1799 és 1807 között.[18] Teleki Sámuel, a marosvásárhelyi Téka alapítója maga szerkeszti könyvtárának katalógusát, mely négy kötetben 1796 és 1819 között jelenik meg.[19] Cornides Dániel *Bibliotheca Hungaricá*ját 1792-ben Pesten adták ki.[20]

Csak a legfontosabbakat soroltuk fel a forrásokból, amelyekre Németh János művének összeállításakor támaszkodhatott. Amint láthatjuk: bőséges bibliográfiai anyag mellett kevés a nyomdászattörténeti forrás. A nyomdászattörténetnek azonban — másokkal együtt — legfontosabb forrása maga a nyomdai

[12] Miller Jakab Ferdinánd: *Fragmenta veteris typographiae Magno-Varadiensis*, Pest, 1803.
— — : *Über die erste Buchdruckerey in Ungarn.* Zeitschrift von und für Ungern, 1803, III. kötet, 5. füzet, pp. 305—315.

[13] F. Ts. Bod Péter: *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyarországban élt tudós embereknek, nevezetesebben akik valami, világ eleibe bocsátott írások által esméretesekké lettek, s jó emlékezeteket fennhagyták, históriájok* . . . 1766 [valójában Szeben, 1767].

[14] Bécs és Pozsony.

[15] Weszprémi István: *Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia* I—IV. Lipcse és Bécs, 1774—1787.

[16] Sándor István: *Sokféle.* I—VIII. Győr, 1791—1801, IX—XII. Bécs, 1808.

[17] — —: *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említések.* Győr, 1803.

[18] *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi.* Pars 1—2. et Index. Suppl. I. et Index. Suppl. II. et Index. Sopron—Pest—Pozsony, 1799—1807.

[19] *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Teleki de Szék.* I—II. Bécs, 1796, 1800. III. uott, 1811, IV. uott, 1819.

[20] *Cornides Danielis bibliotheca hungarica, sive Catalogus scriptorum de rebus omnis veneris Hungariae* . . . [Kiad. Kopp Károly] Pest, 1792.

termék, s így Némethnek a nyomtatványok bibliográfiai leírásai adták a kézenfekvő és legbiztosabb alapot munkájához.

Ajánlásából kitűnik az a törekvés, hogy a számára hozzáférhető műveket saját maga tanulmányozza, vagy ha erre nincs módja, hiteles katalógusok leírásait vegye igénybe. Így jött létre bibliográfiája, mint a nyomdák számbavételének eszköze. Hogy nem lehettek bibliográfusi szándékai, vagy legalábbis az, hogy nem ez volt nála az elsődleges, az kitűnik abból is, hogy a 16. századból leírt könyveinek száma a felét sem teszi ki a Sándor-féle *Könyvesház*ban található címeknek, a 17. századi anyaga pedig az egyharmadát sem; a 18. századból Sándor gyűjtése már ezrekre rúg, Némethnél alig éri el a 200-at.

Leírásai általában a teljes címlapszöveg visszaadására törekedtek, rendszerint megadják a formátumot, a könyv terjedelmét azonban csak esetenként közlik. Sok olyan annotációt ad, amely a nyomtatás történetére vagy nyomdászattörténeti adatokra utal. Így tudósít Batthyányi Ignác: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae* c. művében talált megjegyzéséről, amely a nyomdának Kolozsvárról Gyulafehérvárra való telepítését örökítette meg 1787-ben.[21] Az 1591-es kolozsvári *Magyar arithmetica*nál idézi a nyomdász utószavát, aki mentegetőzik magyar nyelvtudásának hiánya miatt (aki azonban nem biztos, hogy ifjabb Heltai Gáspár, mint ahogyan Németh gondolja).[22] Bornemisza Péter 1584. évi *Prédikáció*inak ajánlásából a szerző életrajzi adatait emeli ki.[23] Sylvester *Grammatiká*jának címlapjáról idézi a nyomdászat dicséretéről szóló hatsoros verset.[24] Pázmány *Feleleté*nek leírásában közli a szerző könyvtörténeti érdekességű megjegyzéseit a sajtóhibákról és a latin nyelv használatáról[25] — hogy néhány nyomdászattörténeti szándékú bibliográfiai feljegyzéséről példákat adjunk.

Nem tekintjük feladatunknak Németh könyvének a bibliográfia szemszögéből való méltatását, mégis kézenfekvő, hogy munkáját legalább az őt közvetlenül megelőző magyar könyvészeti kézikönyvvel, Sándor István *Magyar könyvesház*ával egybevessük. Ezt sem módszeresen és a teljesség igényével tesszük, csupán néhány fontos műnek a két kiadványban való szereplését hasonlítottuk össze.

Sylvester János újszigeti *Grammatiká*jának Sándor két sort szentel. Németh pontos leírást, évszámot, helynevet, terjedelmet és versidézetet közöl. Sylvester *Újtestamentumá*nak[26] Sándornál három sor jutott, Németh a részletes címleíráson kívül bőséges idézeteket közöl az ajánlásokból. Az 1550. évi kolozsvári *Ritust*[27] Németh felvette, Sándornál hiányzik. A Heltai-féle 1575. évi *Krónika*[28] Némethnél részletes leírással 10 sorban, de évszám nélkül, Sándornál két sorban évszámmal szerepel. A *Vizsolyi biblia*[29] Sándornál egy sort érdemelt ki, egy

[21] Batthyányi Ignác: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae* . . . I. Gyulafehérvár, 1785. (II—III. Kolozsvár, 1827, később jelent meg.)

[22] RMK I. 244, v. ö. RMNy 665.

[23] Bornemisza Péter: *Predikatioc egesz esztendö altal minden vasarnapra rendeltetet euengeliombol.* Detrekő és Rárbok, 1584. RMK I. 207.

[24] Sylvester János: *Gram(m)atica Hvngarolatina in usum pueroru(m)* . . . Sárvár, 1539. RMK I. 14.

[25] Pázmány Péter: *Felelet az Magiari Istvan Sarvari Praedicatornac, az Orszag romlasa okairul, irt köniuere* . . . Nagyszombat, 1603. RMK I. 385.

[26] RMK I. 15. Sándor: Könyvesház, p. 1., 1541, Újsziget.

[27] RMK II. 47.

[28] RMK I. 118. Sándor: *Könyvesház*, p. 6. 1575, Kolozsvár.

[29] RMK I. 236. Sándor: *Könyvesház*, p. 11., 1589, Vizsoly.

évvel korábbi évszámmal. Németh leírást, annotációt ad, hivatkozást közöl Ember Pál egyháztörténetére[30], s a helyes évszámot adja meg: 1590. Magyari híres reformátori vitairata: *Az országban való sok romlásnak okairól*[31] Sándornál 4 sort kapott, Pázmány Péternek a *Felelete*[32] hármat, s a szerző neve „Pázmándi Gábor". Németh mindkét mű részletes címleírása után másfél-másfél lapnyi bőséges annotációban ismerteti a vitát — kivételesen nem a nyomdászattörténet szemszögéből (nem tudni, vajon a hitvita kedvéért, vagy — mindkét fél álláspontjának helyet adva — saját vallási türelmességének kinyilvánítása érdekében). Sándor 1653-ból közöl első ízben sárospataki nyomtatványt,[33] Németh tud az 1650-es nyomdaalapításról és az egyik, 1652-ben megjelent Comeniusról.[34] Sándor nem vette fel a *Váradi Bibliát*[35], Németh teljes címleírással és a mű történetével számol be róla.

Németh maga is helyreigazítja Sándor néhány tévedését. Többek között tévedésnek tartja Sándornak a Csepregen nyomtatott *Új testamentum*ra vonatkozó adatát.[36] Ugyanúgy azt, hogy Sándor a Kolozsvárott nyomtatott műveket 1541—1546-ig vezeti vissza.[37] Közli, hogy Heltai *Száz fabulá*jának németújvári kiadása 1596-ban jelent meg, s nem 1593-ban, ahogyan Sándor írta.[38] Sándor *Könyvesház*ának 245. lapján a sárospatakiak között szereplő Pataki István-művet[39] Németh kolozsvári kiadványnak tartja, majd megjegyzi, hogy Szepsi András munkája 1681-ben nem jelenhetett meg a pataki nyomdában.[40]

Nézzük meg ezután munkájának felépítését. A könyvnyomtatás feltalálásáról és Hess András budai nyomdájáról szóló rövid — lényegében helytálló — bevezetés után évszázadonként felsorolja az ország nyomdahelyeit, s a nyomtatás meghonosításának, esetleges megszűnésének idejét.

Kortársainál és közvetlen elődeinél pontosabb képet ad a 16. század nyomdászatáról. 27 nyomdahelyet jelöl meg, ebből 9 nyomdahelyre vonatkozó adata mai ismereteinknek felel meg, másik 9-nél egy-két évvel tér el a maitól. Nem tudott a 16. századi pozsonyi nyomtatásról, amelyről 1872-ben írtak először,[41] de ma is vitatják, s az ugyancsak vitás kassai nyomdáról.[42] Nem ismerte a 16.

[30] F. A. Lampe [—Ember Pál]: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht, 1728.

[31] Magyari István: *Az Orszagokban valo soc Romlasoknac okairol* . . . Sárvár, 1602, Manlius. RMK I. 379. Sándor: Könyvesház, p. 15.

[32] Sándor: *Könyvesház*, p. 15. 1603, Nagyszombat.

[33] 1653: Medgyesi Pál: *Erdel's egesz Mag'arnep eg'mas után, tsak hamar érkezett Harmas Jajja* . . . Sárospatak. RMK I. 873. Sándor: Könyvesház, p. 37.

[34] J. A. Comenius: *Eruditionis Scholasticae Pars II. Janua* . . . Sárospatak, 1652. RMK I. 860.

[35] RMK I. 970.

[36] Sándor: *Könyvesház*, p. 14., a 16. századi é. n.-iek között: „Tsepreg. Új testamentom."

[37] Németh p. 10. A Németh által vitatott művek Sándornál: „1541. Kolozsvár. Buda vára meg vételének a Török Bálint elfogatásának Históriája. Ir. Tinódi Sebestyén." p. 1. —„ 1546. Kolozsvár. Móses Öt könyve. 4. For. Heltai Gáspár." p. 1.

[38] Németh p. 111. — RMK I. 285. Sándor Könyvesház, p. 12.

[39] S. Pataki István: *Ez világnak dolgainak igazgatásának mestersége* . . . Kolozsvár 1681, Veresegyházi Sz. Mihály. RMK I. 1263.

[40] Szepsi András: *Döghalál ellen Orvosság* . . . Sárospatak, 1662, Rozsnyai. RMK I. 998. Sándor: *Könyvesház*, p. 56., 1681. évszámnál.

[41] *Zwo warhafftige Neuezeitung* . . . Preßburgk, [15]94, Walo. (RMK II. 249) idézi RMNy 750. Wellner Emil: *Die ersten deutschen Zeitungen*. Tübingen, 1872, (787.) c. munkáját, amely elsőnek említi a nyomtatványt.

[42] Huszár Gál: *Isteni dicséretek és psalmusok*. [Kassa ?] 1560, Huszár Gál. RMNy 160. (RMK I. 40).

század nyomdahelyei közül Szászsebest, Szászvárost és Vimpácot. Ide sorolta viszont Szervestyét. Nyilvántartja, némi kételkedéssel ugyan, Szegedet[43] és Világosvárat, melynek viszont logikus érveléssel bizonyítja Németújvárral való azonosságát.[44] Nem tudott Huszár Gál debreceni és komjáti tevékenységéről és nem ismerte Hoffhalter Rafael 1665—66-os váradi működését, noha mindhárom város nyomdászatáról beszámol. A debreceni nyomdászat kezdetét 1562-re teszi.[45] Nem ismétli meg azonban Wallaszky Pál és Miller Jakab Ferdinánd tévedéseit, akik Csepreget, Somorját és Lőcsét a 16. századi nyomdahelyek közé sorolták, valamint Güssinget külön nyomdahelynek vélték. Németh már a helynévnél utal az azonosságra: „Német-Újvár (Gissing)". Újsziget (Neanesos) és Sárvár azonosságát is kimutatja, ezeket Wallaszky még külön nyomdahelyként említette. Wallaszky még 1808-ban is külön helységnek tartja Monyorókereket és Eberaut, s más-más nyomdásznak Manliust és Manuelt, Németh kimutatja, hogy a kettő egy és ugyanaz, s rámutat még, hogy Wallaszky Szécsényt közöl Sic helyett. Nem ismétli meg Wallaszky 1808. évi *Conspectus*ának tévedését, amely a temesvári nyomdaalapítást a 16. századra teszi. V. Kovács Sándor, Miller Jakab Ferdinánd nyomdászattörténetét hasonló módon ismertetve, többek között megemlíti a Miller-ből hiányzó nyomdahelyek között Abrudbányát, melyről 1876-ban, s Magyaróvárt, melyről 1855-ben jelent meg 16. századi nyomdászatukról szóló közlemény. Németh János azonban nemcsak a két helységet, de máig elsőnek ismert kiadványaik, az abrudbányai Balassa-komédia,[46] illetve az óvári Huszár Gál-féle prédikációs kötet[47] leírását is közzéteszi!

Kevesebb részlettel fárasztandó olvasóinkat, így alakul a 17. század összefoglalása: Wallaszky 24 nyomdahelyről ad számot (ebből 20 a helyes adat), 1808-ban ezeket még Bukarest, Targovistye és Jasi hozzásorolásával bővíti. Miller Jakab Ferdinánd 23 nyomdahelyről tud, melyből 19 bizonyul helytállónak. Németh 26 nyomdáról ad hírt, melyből Udvarhely kétséges, Zágrábot pedig nem soroljuk a magyar nyomdatörténetbe. Lorétom, Szenice és Tejfalu nyomdászatáról a három szerző közül egyik sem tud.

A 18. századból Wallaszky 23 nyomda létezését örökítette meg, majd 1808-ban 38-ra bővítette listáját. (E számokban néhány havasalföldi, moldvai és horvát-szlavonországi nyomdahely is benne van.) Miller Jakab Ferdinánd 34 nyomdahelyről ad számot, ebből 7 nyomdaváros adatai felől azonban maga is kétségeket támaszt. Németh János a századból 18 továbbélő és 27 újonnan keletkezett, összesen 45 nyomdát ismertet. Ez még a horvátországiak levonása után is 43 tétel, s így az addig legteljesebb felsorolás. Végül még négy új, a 19. század elején keletkezett nyomda, illetve nyomdahely beiktatásával gazdagítja a névsort.

Ezekután időrendi áttekintés következik arról a 72 helységről, ahol 1473

[43] Németh, p. 47. Ember Pál (kiad. Lampe) és Horányi megállapításait idézi.

[44] Németh, pp. 167—169.

[45] [Melius Juhász Péter:] *Confessio catholica* . . . Debrecen (1562) [Huszár Gál]. „Est primum Debrecinensis Typographiae Specimen" — írja Németh, p. 75.

[46] *Comoedia, Balassi Mennihart arultatasarul* . . . Abrudbánya (1569 Karádi Pál). RMK. I. 70. Németh, p. 31. V. ö. RMNy 260. Idézi Beöthy Zsolt cikkét, Századok 1876. pp. 191—208. és 261—295., amely először tárgyalta részletesen a művet.

[47] [Huszár Gál:] *Az Vr Iesus Christusnak szent Vachorairol* . . . *valo predicacioc.* Magyaróvár, 1558 [Huszár Gál]. RMK I. 36. Németh, p. 106. L. Sándor: Sokféle V. pp. 186—187; Sándor: Könyvesház, p. 2; Kemény József, Új Magyar Múzeum, 1855. I. p. 113.

óta nyomda volt. Majd 232 nyomdász nevét, működési helyét és idejét foglalja rendszerbe, Hess Andrástól a mű megjelenésének idejéig.

A külföldön működött magyar nyomdászok közül 9 nevet, s némely kiadványukat sorolja fel. Mint forrásra, a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évfolyamának I. kötetében megjelent cikkre hivatkozik. A cikket Boldogréti Víg László írói álnéven Horvát István írta.[48] A szerző G. W. Panzer *Annales Typographici* (Nürnberg, 1793—1803) c. munkája nyomán sorolja fel a külföldi magyarországi származású nyomdászokat és kiadványaikat. Németh ismertetéséből Thomas Septemcastrensis, Andreas de Corona, Petrus Ungarus, Martinus Burciensis de Szeidlino és Jacobus Lucius idesorolását Fitz nyomdászattörténete is igazolta. Bernardus de Dacia, Simon de Gara és Rafaynus Ungarus magyarországi származását napjainkig sem sikerült bizonyítani, de megcáfolni sem. Ismereteink viszont néhány névvel bővültek.

A névsort az idősebb Trattner János Tamás zárja, aki Gyimótfalván született és Bécsben lett a híres Trattner-ház alapítója. Németh elismerő méltatásából itt is kicsendül a neves nyomdászcsalád iránti vonzalma és tisztelete.

A budai könyvkereskedőknek Németh kevés helyet szentel, s mindössze Theobaldus Feger, Joannes Paep és Urbanus Kaym működéséről tesz említést. Wallaszky és bizonyára az ő nyomán Miller Jakab Ferdinánd további háromról emlékeznek meg: Michael Prischwicz, Stephanus Heckel és egy „Georgius" nevéről, aki alatt valószínűleg Georgius Gryneus értendő. Horvát István, ugyancsak álnéven, a magyarországi „könyvárosok"-ról is számot adott a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évfolyamában.[49] Panzer feljegyzéseit a „Pesti Fő Oskola" és a Nemzeti Múzeum könyvtárának adataival is gazdagítva, tíz olyan könyvkereskedő tevékenységét jegyzi fel, akiket ma is számon tartunk. Németh, úgy látszik, nem kívánt élni a Horvát által már feldolgozott adatokkal.

A bevezető összefoglaló fejezetek után a mű legterjedelmesebb része, 72 nyomdahely ismertetése következik kereken kilenc ívnyi terjedelemben. Az egyes nyomdahelyeken elsorolja a nyomdák keletkezéséről, a nyomdászokról és tevékenységükről összegyűjtött adatait, majd állításainak elsőrendű bizonyítékául felsorakoztatja az adott helyen megjelent művek leírását.

Kifejtettük, hogy Németh elsőrendű nyomdászattörténeti forrásai maguk a nyomtatványok, s ezért számára a bibliográfia elsősorban érv és dokumentum. További forrásai azok az irodalomtörténeti, bibliográfiai előzmények és könyvtári katalógusok, amelyekről már szóltunk. A részletes nyomdászattörténeti részből azonban meggyőződhetünk, hogy Németh apparátusában a kor valamennyi egyéb, a témához fűződő forrásmunkája megtalálható.

Nyilvánvaló, hogy támaszkodnia kellett korának történeti munkáira. Így többször idézi Ember Pálnak Lampe által kiadott *Historia Ecclesiae Reformatae* (Utrecht 1728.) c. művét. Ember Pál szerint ismerteti a *Hercegszőllősi Kánonok* — első ismert pápai nyomtatványunk — kiadásának történetét.[50] Lampe

[48] Boldogréti Víg László [Horvát István]: *Néhány Magyar és Erdély országi születésű külföldi könyvnyomtatókról a XV. században.* Tudományos Gyűjtemény 1817. I. kötet, pp. 71—77.

[49] B. V. L. [Horvát István]: *Magyar országi könyvárosok a XV. század végéről és a XVI. század kezdetéből.* U. ott VI. kötet, pp. 67—83.

[50] *Az alsó és fölsö Baronyaban valo ecclesiaknac articvlvsi . . .* (Pápa, 1577, Huszár Dávid). RMNy 393. (RMK I. 136). U. ennek latin kiadása:
Articuli consensvs Christianarum . . . (Pápa, 1577, Huszár Dávid). RMNy 394. (RMK II. 141).

megállapításait összeveti Benkő József *Transsilvania*jával (Bécs 1777—1778), Erdély történetének e kitűnő művével, s a két mű alapján rögzít nyomdászatunk két nagy alakjára: Szenci Kertész Ábrahámra és Tótfalusi Kis Miklósra vonatkozó fontos adatokat. Miután Ember Pál 1700 körül írhatta művét, a legkorábbi források egyike, amely Szenci Kertész betűit Hollandiából származtatja. A Kis Miklósra vonatkozó adatokat ugyan a *Mentség* is magában foglalta, de mivel az alig volt hozzáférhető, Ember Pál fontos missziót teljesített, amikor megőrizte és átörökítette a nagy betűmetsző és tipográfus életére, működésére vonatkozó történeti jelentőségű feljegyzéseit. Benkő nyomán jegyzi fel Páldi Székely Istvánnak, Tótfalusi egyik kitűnő kolozsvári utódának érdemét a balázsfalvi latin és román nyelvű nyomtatás megteremtése terén. Huszár Gál életrajzi adatainak megállapításához többek között Katona István *Historia critica regum Hungariae* (1779—1817)[51] c. művét, történelmünknek mai napig alapvető forrásmunkáját veszi igénybe. Katona forrása ez esetben Verancsics István püspöknek egy levele, míg egy másik Verancsics-levél, melyeket szintén Katona őrzött meg, s Németh felhasznál, Honterus Jánosra vonatkozó értékes életrajzi és könyvtörténeti adalékokat továbbít az utókornak. Katona más munkáját is igénybe veszi[52]. Neanesos-Újsziget és Sárvár azonosításához tudományos történetírásunk megalapítóját, Pray Györgyöt hívja segítségül (*Epistolae procerum regni Hungariae*, Bécs 1805). Pray nyomán ismerteti Telegdi nagyszombati nyomdájának 1584. évi privilégiumát, melyben I. Rudolf megtiltja mindazon nyomdák működését, melyek a király tudta és beleegyezése nélkül működtek. Használja még Seivert János[53], Kovachich Márton György[54] műveit, Michael Denis bécsi szerző *Buchdruckergeschichte Wiens bis 1560* (1782) című munkáját. Kazinczy új kiadása szerint tanulmányozza Sylvester grammatikáját.[55]

Régi kortárs forrásig ritkán nyúl vissza. Ilyen eset, amikor Hoffhalter Rafael 1567. évi haláláról szólva Schesaeus Keresztélyt idézi.[56] Ezért azonban nem érdemel elmarasztalást: Némethtől, a hazai tudomány akkori állása és a kutatás lehetőségei szerint az ősi, eredeti források megközelítését várni képtelenség volna. Másrészt, szüksége sem volt rá: amit maga elé tűzött, ahhoz az alapvető irodalomtörténeti, történeti művek már rendelkezésre állottak. Ítélőképességét dicséri, hogy a művek legjavához fordult: olyanokhoz, melyeket mai tudományunk is megbecsül és nem nélkülözhet. Igaz, hogy e művek minden tudós szerzőt joggal inspirálhattak is: elég, ha Katona *Historia criticájának* 42 kötetes lenyűgöző adattömegére gondolunk!

Érdeme, hogy forrásait igyekszik egybevetni az elérhető könyvekkel és egyéb ismereteivel: ennek köszönhető nem egy esetben, hogy régebbi keletű, több szerző művében is szerepelt téves hiedelmeket sikerült megcáfolnia és helyes következtetéseket levonnia. Kritikai módszere azonban nem elég következetes és nem terjed ki valamennyi forrásadat felülvizsgálatára. Ezért szűrőjén kétes

[51] 1—42. kötet, Pest, Pozsony, Kassa, Buda, Kolozsvár, Vác, Kalocsa.

[52] Katona István: *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae*. Kalocsa, 1800.

[53] Seivert János: *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Pozsony, 1785.

[54] Kovachich Márton György: *Scriptorum rerum Hungaricarum minores hactenus inediti*, Buda, 1798.

[55] Kazinczy Ferenc: *Magyar régiségek és ritkaságok I.* Pest, 1808.

[56] Schesaeus Keresztély: *Chronologia historica Pannoniae ad Rudolphum II.* Frankfurt, 1596.

adatok is átcsúsznak, amikor ébersége lanyhul, bizonyos szerzők tekintélyének enged — vagy ismeretei bizonyulnak a megítéléshez elégtelennek. Felülvizsgálat nélkül másolja Seivert, Horányi, Sándor néhány olyan tételét, amelyek tévesnek bizonyultak. Sajnos, nem jegyezte fel művében, hogy melyek azok a könyvek, amelyeket látott, s melyek azok, amelyeknek címleírását másoktól vette át, mert ha e hiányt pótolja, néhány máig megfejtetlen könyvészeti kérdés megoldásához is hozzájárulhatott volna.

Németh tehát elsőnek az általa is felsorolt, leírt könyvekre alapít, másodszor bibliográfiai forrásaira. Harmadik forrása a történetírás, negyedik pedig a könyvekből elleshető nyomdászattörténeti adatok, melyek a címlapon vagy a tipográfusi előszavakban, az ajánlásokban, a hibaigazítókban, általában a könyv *perifériáin* megbújnak.

Így derít fényt a nyomda alapítására és működési idejére, a nyomdász személyére és pályafutására, nyomdász és szerző, nyomdász és mecénás kapcsolatára, a nyomda és a hatalom, az engedély, a kiváltság és a tilalom viszonyaira.

Tehetett-e többet? Úgy vélem, ha saját korához és lehetőségeihez mérjük: nem! Nem, mert a nyomdatörténet módszeres feltárásához szükséges források: iratanyagok, levéltárak, ha egyáltalán léteztek, kutató számára hozzáférhetetlenek voltak. Tegyük hozzá: a történeti kutatás módszerei a 19. század végéig sem terjedtek el a nyomdászattörténetben, s máig sem nagy az olyan művek száma, melyeknek e tárgyú adatai levéltári dokumentumok átfogó elemzésén alapulnak. Másodszor: a nyomtatványok és nyomdák szabatos meghatározására irányuló típus- és tipográfiai vizsgálatok módszere is csak századunkban alakult ki és fejlődése ma sem tekinthető befejezettnek. Harmadszor: a könyvtárügy és bibliográfia fejlettsége akkori fokán könyvanyagot áttekinteni — egy-egy nyomda termékeit teljeskörűen feldolgozni — nem lehetett. Így a nyomda működésének képe is esetleges: hol teljesebb, hol hiányosabb volt.

19. századi nyomdászattörténetünkben kevés a magas színvonalú, maradandó értékű mű. (Hasonló bírálat érheti a 20. században megjelent művek egy részét is.) Bizonyos, hogy e hiányosságok egy része a szerzők személyes adottságaira vezethető vissza, más része azonban az itt felsorolt objektív körülményekben leli magyarázatát. Ezért fel kell mentenünk Németh Jánost Fitz József vádja alól, amely szerint „a 19. század végéig kiadott magyar nyomdászattörténeteknek s ezek fogyatékosságának Németh a forrása". A tárgyi körülmények ugyanis egyformán voltak kedvezők, illetve kedvezőtlenek Németh és utódai számára — ami pedig a személyes tevékenységet illeti, láttuk, hogy Németh megtette, amit adottságai között az ember és a szakember megtehet. Hogy mások — jóval utána és már kedvezőbb körülmények között — még ennyire sem jutottak, azt nem Németh fogyatékosságainak, hanem saját maguknak köszönhetik.

Nem tudjuk, milyen volt Németh munkájának fogadtatása. Úgy tűnik, visszhangtalan maradt, hiszen hasonló kísérlettel, amely a magyar nyomdászattörténetet rendszerbe foglalná, s melyet így Némethéhez lehetne hasonlítani, a 19. század folyamán lényegében nem találkozunk. Műve nem volt bibliográfia — ezért a bibliográfusok mellőzték. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár*ában mindössze néhány hivatkozást találunk rá (Beythe István 1582. évi Manlius által nyomtatott „világosvári" könyvénél igazolja Németh álláspontját arról,

hogy a nyomtatás helye Németújvár;[57] a „*Lelki paradicsom*[58] udvarhelyi nyomtatását többek között Németh tévedésének tartja; Kyrmesser 1585. évi galgóczi *Confessio*ját nem ismeri,[59] a művet többen — köztük Németh — felsorolták, a hallei magyar könyvtárban levő példányát csak 1941-ben találták meg és ismertették). Szabó Károly valószínűleg csak egyes esetekben használta Németh munkáját, hiszen előszavában, ahol Czvittingertől Sándorig számot ad azokról a magyar irodalomtörténészekről és bibliográfusokról, akikre támaszkodott, Németh János nevét nem tünteti fel. Napjainkban a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* szerkesztésekor Németh munkája mint forrás, már szóba sem került.

Latin nyelven íródott, így kezelése is nehézkesebb, s vált a latinitás hanyatlásával mind kényelmetlenebbé.

Az irodalomtörténészek — miután a legilletékesebbeknek, a bibliográfusoknak nem kellett — nem tartották számon. A nyomdászattörténetet főként nyomdászok, vagy a nyomdaiparban érdekelt szerzők művelték, a szerzők előtt azonban főként más ideálok lebegtek. Ballagi Aladár[60] a szabadságeszméket, Novák László[61] a nyomdászat dicséretét tűzte zászlajára; az adatok szorgalmas összegyűjtésén, megvizsgálásán, az analízisen és szintézisen alapuló, rendszerező aprómunkát senki sem méltányolta és nem is vállalta.

Ma sincs rendszeres magyar nyomdászattörténetünk, hiszen Fitz József műve befejezetlen maradt. Így, ha másként nem, szenteljünk némi figyelmet Németh János művének azért, hogy közel 160 év múltával folytatásra váró kísérletként kezdeményezésre serkentsen.

*

Németh János művét a magyar nyomdászattörténetben kíséreltük meg elhelyezni. Ahogyan szerzőjének sem tulajdonítottunk bibliográfusi szándékokat, magunk sem törekedtünk bibliográfiai hagyatékának méltatására. Mégis, szükségesnek tartottuk vizsgálódásunkat kiterjeszteni az általa számba vett nyomtatványokra: nevezetesen arra, vajon az általa felvetett kérdéseket megoldotta-e időközben a hazai bibliográfia, vagy rejteget-e műve olyan adatokat, amelyek mai ismereteinket is bővíthetik.

Tanszéki kutatócsoportunk tagja, Deseő Edit feldolgozta Németh címleírásait. A Németh által leírt 573-féle nyomtatvány zömét sikerült Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár*a, a Petrik-féle bibliográfia, s annak megjelent vagy előkészületben levő pótlásai, valamint a *Régi Magyarországi Nyomtatványok I.* szerint azonosítani. Egy kisebb részük a nemzeti bibliográfiákban nem szerepel ugyan, de a leghasználatosabb monográfiákban megtalálható, ezért ismertnek tekinthető. A Németh által leírt horvát-szlavonországi nyomtatványokat figyelmen kívül hagytuk. Mindezek után 13 nyomtatvány maradt hátra, amelynek bibliográfiai feldolgozását nem sikerült megtalálni, s melyeket — ha csak

[57] Beythe István: *Köröztyeni tvdomannak reuid summaya . . .* Világosvár, 1582, Manlius. RMK I. 199.

[58] *Lelki paradicsom, Mely Sok-féle Lelki Kertekből, összve-szedettetett taplalo gyümölcsfakkal . . .* H. n. 1700. RMK I. 1572.

[59] Kyrmezer, Pavel: *Confessio fidei et doctrinae de vera aeterna deitate Domini . . .* (Galgóc), 1585, Manskovits. RMNy 562. (RMK II. 185.)

[60] Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történeti fejlődése 1472—1877.* Budapest, 1878.

[61] Novák László: *A nyomdászat története* I—VII. (Grafikai Művészetek Könyvtára VII—XIII.) Budapest, 1927—1929.

valamely bibliográfiai munkában való, de általunk fel nem ismert szereplése be nem bizonyosodik — olyan nyomtatványoknak kell tekinteni, amelyekkel Németh János gazdagította a magyar bibliográfiát. További kallódásukat megelőzendő, az alábbiakban közreadjuk a 13 tétel címleírását, betű szerint idézve Németh munkájából. A címleírások élén a Németh János beosztása szerinti nyomdahelyeket tüntettük fel.

* * *

BUDA. Assertiones ex Universa Philosophia in Alma Archi Episcopali Soc. des Academ. Budensi 1764. publice propugnavit Erudit. D. Joseph. Knak. Budae, typis Leopoldi Francisci Landerer in 8-vo.

SZEBEN. Ars Joannis Gymnas. Cibin. A. C. Profess. — Agri Sabesiensis et locorum Confin. etc. Topographia Mineralogica. Dissertatio, quam pro loco inter Professores Gymn. Cibin. A. C. obtinendo etc. publice defendet. Cibinii Typis Joan. Barthii 1801. in 4-to pag. 23.

BRASSÓ. Apologia Reformationis anno 1543. conscripta, et in Comitiis Isabellae Reginae oblata. [Nem állapítható meg, hogy az utalás kéziratra vagy nyomtatványra vonatkozik-e.]

GYŐR. Carmen Mich. Anton. Painther etc. Jaurini 1806. Typis Josephi Streibig.

ÚJVIDÉK. Juventus Paedagogii Neoplantensis Ordine meritorum Semestri Secundo in Classes relata Anno M.DCCCVII. Neoplantae typis Joannis Jankovits Typographi, et Bibliopolae in 4-to.

BESZTERCEBÁNYA. Benedikt Dominik Dom. Custoden zu Neusohl — Predigt vom heiligen Messopfer bey Gelegenheit der Primizfeyer des etc. Felix Freyherrn von Gerliczy, gehalten den 7. October 1804. zu Schemnitz. Neusohl bey Joh. Stephani in 4. pag. 14.

PEST. Assertiones éx Universa Theologia, quas consensu Inclytae Facultatis Theologicea in Regis Scientiarum Universitate Pestiensi pro consequenda e Theologica Doctoratus Laurea publice propugnandas suscepit Ladislaus Vass in Lyceo Episcopali Sabariensi Historiae Ecclesiasticae, et Literariae Theologiae, Patrologiae et Institutionum Theologicarum Professor, V. Consistorii Episcopalis Assessor. Mense Augusto, Anno 1813. Pestini typis Matthiae Trattner in 8-vo.

POZSONY. Téli és Nyári Könyvtár. 17. Dar. A' Fösvény Ángy, vagy Amalia és Albert. Posonban és Pesten Füskuti Landerer Mihály Betűivel és költségével 1807. in 8-vo.

SELMECBÁNYA. Orationes Pii VI. P. M. in usum Juventutis Scholasticae, et aliorum fidelium per Presbyterum Scholarum Piarum ex Slavonico in Latinum transpositae. Editio altera Schemnicii Typis F. I. Sulzer 1804 in 16. pag. 96.

SOPRON. Bet- und Bussandacht, so wegen des an. 1673. den 28. Junii zu Oedenburg enstandenen Erdbebens begangen ist worden. Oedenburg, in 8-vo fol. 8.
Ebhardt Christoph. Apotheker in Oedenburg — Ueber das frühzeitige Absterben der Jungfrau Maria Elisabetha Neustädterin zu Tyrnau 1725. (Trauergedicht) Oedenburg in 4 to fol. 8.

TEMESVÁR. Elegia, qua etc. Ladislao Nagy de Peretsen I. Comitatus Aradiensis jurato Adsessori, ac moeniorum Musarum Cultori, in I. Ducalis Societatis Eruditorum Jenensis membrum nuperadlecto gratulatur Vates Cituanus T. P. Temesvarini typis Jac. Jos. Jonas 1804. in 4. fol. 5.

NAGYSZOMBAT. Emmanuelis Alvari Principia etc. Tyrnaviae Typis Academicis per Georg. Andr. Roden an. 1713 in 8-vo.

GYÖRGY HAIMAN

L' histoire de l' imprimerie de János Németh (1818)

János Németh (1778—1848), prêtre catholique romain, était, de 1803 à 1817, le professeur d'histoire et d'enseignement religieux du lycée royal de Szombathely. Il a publié dans la revue *Tudományos Gyűjtemény* (Recueil Scientifique) quelques articles du domaine de l'histoire de la civilisation et de l'histoire du livre, puis, en 1818, il a publié à Pest l'histoire des presses de Hongrie, sous le titre de *Memoria Typographiarum inclyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transylvaniae*. Cet ouvrage de langue latine est tombé dans l'oubli: cet article attire l'attention sur cet ouvrage et désigne sa place dans l'histoire de la presse hongroise.

Après une courte introduction sur l'utilisation de la typographie et sur la presse d'András Hess à Buda, il énumère, de siècle en siècle, les lieux d'imprimerie de la Hongrie et la date du commencement et de la cessation éventuelle de leur travail. Il donne une vue d'ensemble chronologique, à partir de 1473, sur 232 imprimeurs de 72 lieux d'imprimerie. Puis, dans une étendue de 9 feuilles, il analyse en détail l'activité des imprimeurs de ces 72 lieux d'imprimerie, et il publie un choix bibliographique des livres qu'ils ont produits.

L'ouvrage de János Németh, si l'on le compare aux essais d'histoire de l'imprimerie qui l'ont précédé, soutient l'épreuve. Il contient plus de données et des données plus précises que Pál Wallaszky en 1785 et 1808 et que Jakab Ferdinánd Miller en 1788. Avec sa solidité de bibliographe, il surpasse, sous certains aspects, István Sándor qui a publié la première bibliographie nationale, en 1803. Il utilise les meilleures sources de son époque, et, dans son introduction, il énonce qu'à la description des livres, il suit la méthode de l'autopsie. Ses fautes proviennent du fait que, quelquefois, en suivant des sources incontrôlées et cédant à l'autorité de certains auteurs, il répète leurs données non anthentiques aussi.

Mais l'ouvrage de János Németh n'est pas une bibliographie, et il l'est d'autant moins que le nombre de ses titres ne fait même pas la sixième partie de la bibliographie de Sándor, mentionnée ci-dessus. Pour Németh, les titres ne sont que les sources et les preuves des données de l'histoire de l'imprimerie, et ils servent à jeter un coup d'oeil dans l'histoire de la publication. Pourtant, on peut lire treize titres à la fin de cet article, qu'on n'a pas retrouvés, au cours de l'élaboration, dans les autres bibliographies hongroises.

Dans le domaine de l'histoire de l'imprimerie, l'ouvrage de Németh est un essai respectable qui mérite d'être sorti de l'oubli.

MARKOVITS GYÖRGYI

A Bécsi Magyar Újság 1919. október — 1923. december

„Régi axióma, hogy az, ki a haza mocskait palástolja, a haza fénypontjait piszkolja be; valamint a bűn leplezője mindig erényt sújt."

SZÉCHENYI ISTVÁN

Az 1919 októberében indult *Bécsi Magyar Újság* élete első, három hónapos szakaszában még nem sorolható a progresszív, emigráns lapok sorába. (1919. november 1-én indult Bécsben *Az Ember* Göndör Ferenc szerkesztésében, mely elsőként ostorozta a magyarországi fehérterrort. Mindössze két munkatársa volt ekkor, Diószeghy Tibor és Hajnal Jenő, akinek cikkeivel később sűrűn találkozunk a BMU hasábjain.) A BMU 1920 februárjáig a polgári lapoktól semmiben el nem tért. Konstadt Richárd szerkesztésében nap nap után közölte a híreket. Elsősorban a politikai kérdések — a békekötés, az antant, a Tiszagyilkosság, az osztrák helyzet, Bécs nyomora — foglalják le hasábjait, kulturális téma alig fordul elő, a szépirodalom teljesen hiányzik belőle. Ami politikai profilját illeti, azt nyugodtan nevezhetjük szélsőjobboldalinak. A november 1-i *Renner doktor* című vezércikkben az „orosz métely", „orosz barbárság"; 4-én, Noske nyilatkozatában „az orosz és magyar rémuralom" kifejezés szerepel, 6-án közzétették Clémenceau strassburgi beszédét „a bolsevista terrorról", 26-án Lenin-ellenes vezércikket közöltek.

Hasonló felfogásban számol be a lap a hazai helyzetről. A november 18-i szám üdvözli a nemzeti hadsereg ünnepi bevonulását Budapestre; együttérzéssel kommentálják a Huszár Károly-féle kabinet „keresztény-nemzeti" irányát; a hazai letartóztatásokat, Korvin Ottó perét, a „Lenin-fiúk" elfogását.

1920. január 1-től a fejlécen Róna Lajos neve áll kiadó-szerkesztőként, a felelős szerkesztő továbbra is Konstadt Richárd.

1920. február 13-án, a 37. számtól — teljes a *fordulat balra*. S bár a régi felelős szerkesztő neve rajta marad a lapon, a főszerkesztő e számtól kezdve dr. Lázár Jenő (azelőtt a *Pester Lloyd* munkatársa). A kiadóhivatalt Barna Sándor vezette, ő finanszírozta a lapot (a koncepciós perek idején a börtönben halt meg Budapesten mint volt argentínai állampolgár).

1920 őszétől Bölöni György a lap helyettes főszerkesztője, a közgazdasági rovatot júniustól Frank László vezette.

1923. február 1-én Jászi Oszkár lett a főszerkesztő. A BMU és a hazai illegális párt szinte az első perctől kezdve kialakította a szoros kapcsolatot, ez tette lehetővé, hogy a lap frissen reagáljon minden jelentős eseményre. Hírül adták, hogy Lloyd George Moszkvában fog Leninnel tárgyalni a békéről, közlik Lenin nyilatkozatát. Sorra-rendre követik egymást a magyarországi ordasvilágot leleplező, támadó cikkek, hiteles dokumentumok, meggyőző érvelések. Sorozat indult *Bizonyítékok, akták, levelek a Friedrich-jury asztalára* címmel. Február 22-én jelentkezik a BMU hasábjain első ízben Gábor Andor *Ki sír?* című versével, s ezután szinte minden számban ott állnak fegyverként versei és éles iróniával átitatott publicisztikai írásai *(Horthy, Dal a vérről, Az őrültek orszá-*

gából, Magyar szavak). Folytatásokban közölték „*H.H.H.*" című sorozatát (Hitvány Hóhér Hazudsz, He is a Hungarian Gentleman, Hohenzollern, Habsburg, Horthy). Gábor Andor méltó társa Halmi József, aki könyveiben *(Hajmáskér)* és a BMU hasábjain közölt kitűnő riportjaiban hívta fel a világ figyelmét a magyarországi borzalmakra.

A lap többször visszatér a Somogyi—Bacsó gyilkosságra; konkrét adatokat közöl a különítményesek akcióiról *(Ostenburg a parlamentben, Prónay-vitézek újabb hőstettei, Héjjasék rémuralma, A hajmáskéri vizit — Mr. Wedgewood és társai figyelmébe! Héjjasék vérfürdője, Darutoll és kakastoll, Orgovány).* Áprilisban indult a Magyar bírák arcképcsarnoka — sorozat Baloghy, Surgoth („a vérbíró"), Váry Albert portréjával. A június 9-i szám *Új harc kezdete* című vezércikkének írója megállapítja: a magyar fehérterror olyan fokot ért el, hogy a nemzetgyűlésen Apponyi kénytelen volt kijelenteni: ő és a komoly politikusok nem azonosítják magukat azzal, ami Magyarországon történik.

Az év második felében még erőteljesebbé válik a BMU hangja. Gábor Andor július 1-én ismerteti Halmi József *Fekete könyvét*, a további számokban pedig egymást követik azonos című cikkei, de itt a könyv szó helyén *könny*. . . szerepel. A szerzői névsor egyre bővül. Antal Sándor, Balázs Béla, Berény Róbert, Bíró Lajos, Bölöni György, Bródy Ernő, Fényes Samu, Halmi József, Jászi Oszkár, Kassák Lajos, Kőhalmi Béla, Németh Andor, Szende Pál, Szucsich Mária, különböző műfajú, de azonos alapeszméket hordozó írásaival találkozunk.

„Az emigráció sajtója ezekben a hetekben a magyarországi gazdasági és belpolitikai káosz tükrét tartotta a világ közvéleménye elé, s a munkásság nemzetközi akciójának legfontosabb hírforrása volt. A *Bécsi Magyar Újság* haladt az élen. A Magyarországról egyre áramló menekültek naponta, sőt óránként látták el a lapot értékes információkkal, de a budapesti napilapok szerkesztőségeiben ülő baloldali újságírók is módját ejtették, hogy a legújabb hiteles híreket eljuttassák az országon kívül küzdő kollégákhoz. A KMP illegális futárai utazgattak Bécs és Budapest között, s ha egyikük-másikuk lebukott, azonnal akadtak áldozatkész elvtársak, akik vállalták a kockázatot. Így nem volt csoda, hogy az ellenforradalmi kormány pillanatnyilag legveszélyesebb ellenfelének a Bécsi Magyar Újságot tartotta, és egyre nagyobb fejtörést okozott az illetékeseknek, hogyan fojthatnák meg ezt a lapot." — írta visszaemlékezésében Frank László.[1]

A BMU csomagjai közé eleinte sikerült becsempészni a Bécsben, 1920. június 30-án indult *Proletár* számait, majd Csehszlovákián keresztül Magyarországra, illegális terjesztőkhöz eljuttatni.

A BMU kezdettől fogva szemet szúrt a kurzus urainak, mindent elkövettek megkaparintására. Hogy ez nem sikerült, tanúsítja a lap minden közleménye. Két ízben tettek közzé *Nyilatkozat*ot:

„Hetek óta híre jár Bécsben annak, hogy a Bécsi Magyar Újság tulajdonost cserélt és fehér kézre került. Ezzel szemben a Bécsi Magyar Újság szerkesztősége kijelenti a következőket:

A Bécsi Magyar Újság részvényeit a régi tulajdonostól valóban új tulajdonos vette át. Hogy ki a Bécsi Magyar Újság részvényeinek bármikori birtokosa, az a Bécsi Magyar Újság olvasói számára azért lehet mellékes, mert a Bécsi Magyar Újság szerkesztősége számára is tökéletesen mindegy. A Bécsi Magyar Újság a Fehér Terror Horthyországa ellen harcolt, minden rendelkezésére álló eszközzel. Ezentúl is árnyalatnyi változás nélkül ugyanezt fogja tenni, mert a Bécsi Magyar Újság részvényeinek új tulajdonosa éppúgy nem szólhat bele a Bécsi Magyar Újság szerkesztésének szellemi részébe, ahogy ezt a régi tulajdonos sem tehette.

[1] Frank László: *Café Atlantis*. Bp. 1963, Gondolat. 63. l.

Mindaddig, míg a Bécsi Magyar Újság szerkesztősége ugyane helyen ennek az ellenkezőjét ki nem jelenti — s ha szükség lesz rá, meg fogja tenni — a Bécsi Magyar Újság célja, hangja, szelleme és tisztessége nem változik.

Bécs, 1920. július 15.

A Bécsi Magyar Újság szerkesztősége."[2]

Nyilatkozat

„Nyílt ellenségekkel és lappangó jóbarátokkal körülvéve a Bécsi Magyar Újság szerkesztőségének, a fehérterror ellenes küzdelem egyik legelőretoltabb őrszemének nehéz napokat kell végigverekednie. Az egész világ tisztességes magyarsága a mi híradásunkból egyenesen, más forrásokból nem-egészen így, megtudhatta, hogy a Bécsi Magyar Újság részvényeit a lap szerkesztőségének tudtán és beleegyezésén kívül, új tulajdonos vette meg. De nem vették és nem vehették meg a Bécsi Magyar Újság szerkesztőségét, kiadóhivatalát, nyomdaszemélyzetét, vagyis senkit — tehát egyetlen embert sem! — azok közül, akiknek a Bécsi Magyar Újság mai formájában és hangján való előállításában részük van. A Bécsi Magyar Újság gárdája helyén maradt és megingathatatlan energiával folytatja harcát Horthyék országának véres fehér fantómjai ellen.

A lapvásár óta rendelkezésünkre került adatokból egyelőre csak annyit állapítottunk meg, hogy a Bécsi Magyar Újság vételáraként szereplő egymillió ötszázezer koronának több mint egy-harmadát, ötszázhúszezer koronát, normális üzleteknél szokatlan s meg nem-engedett vesztegetésekre fordították, s tény, hogy az adás—vétel körül gyanúscélzatú, piszkos-kezű, politikai mellékbűzű közvetitők szerepeltek.

Mindaddig, amíg ennek a vásárnak összes hiteles adatait a nyilvánosság elé nem viszszük, ismét kijelentjük, nyílt ellenségeink és lappangó jóbarátaink munkálkodásával szemben, hogy teljes elszántsággal állunk és maradunk helyünkön, ahonnan semmi eszközzel és semmi módon, sem ellenséges támadással, sem baráti támogatással, eltávolíthatók nem vagyunk, s folytatjuk azt, amit eddig cselekedtünk:

Kímélet és irgalom nélkül csatázunk Magyarország iszonyú urai, Horthyék, Héjjasék, Friedrichék, herélő hadseregük, igazságölő bíróságaik, nemzetfojtogató és hazaáruló politikusaik, vérben fürdő és pénzt harácsoló egész kurzusuk ellen, s megnyugtatunk mindenkit, azt is, aki őszintén aggódik, azt is, aki okvetlen akar aggódni lapunkért, hogy amíg nevünket a lapban és a lapon látja, addig minden hátmögötti becstelenség ellenére is sem lapunk becsületén, sem eddigi irányzatán a legcsekélyebb csorba sem eshetik. Lapunkat elnémítani, hangját megváltoztatni, minket megfélemlíteni, bennünket megvenni nem lehet.

A Bécsi Magyar Újság szerkesztősége megbízásából:

Dr. Lázár Jenő
főszerkesztő

Gábor Andor

A kiadóhivatal nevében:
Barna Sándor
igazgató

A lapszedő-személyzet nevében:
Turkovich Dezső"[3]

A széles látókörű munkatársi gárda a korszak minden alapvető kérdésében állást foglalt. Gyors és pontos információkat kaptak az ellenforradalmi Magyarország belső helyzetéről, ismertették az angol küldöttség jelentését, Gorkij nyilatkozatát a berni alakuló kongresszusról, a magyar pártközi megegyezést, Kun Béláék kiszabadulását, írtak a bécsi fehér kémszervezetről, a MOVE-ről, az Ébredő Magyarok Egyesületéről. Az 1920. december 16-i számban közzétették *A magyar népbiztosokért! Politikai amnesztiát!* című felhívást, melyet G. B. Shaw, H. G. Wells, a Webb házaspár, Adler, Renner, Otto Bauer, Romain Rolland, s a magyarok közül Garami Ernő, Jászi Oszkár, Szende Pál írtak alá.

Az október 1-i számban leplezték le a BMU ellen szőtt — ám hamarosan szer-

[2] BMU 1920. júl. 16.
[3] BMU 1920. aug. 25.

tefoszlott — terveket: a bécsi magyar követség sajtóosztálya Szig.biz. jelentést küldött Eckhardt Tibor külügyi sajtófőnöknek, miszerint „A BMU irányításának és szellemi vezetésének átvétele végett minden szükséges intézkedés megtétetett".

A második évfolyam kulturális témájú közleményei, s a versek, elbeszélések, visszaemlékezések mind együttesen szolgálták a kitűzött célt. Akár Tihanyi Lajosról találunk rövid portrét (m.j.) (feltehetően Mácza János) tollából („. . . nem láttam még a rajzot, de biztos, hogy Tihanyi megrajzolta a lelkemet. . ."), akár interjút Bíró Lajossal, Berény Róbert cikkét Tihanyiról vagy a *Rajzok a magyar pokolból* című Vértes Marcell-album ismertetését — egyértelműen a levert forradalom melletti kiállást, a fehérterror, az ellenforradalom elleni tiltakozást érzi az olvasó. Ide tartozik Kaczér Illés Kacyrylia álnéven közölt Levelek Polynéziából-sorozata is. A BMU minden számában lel az olvasó rövid idézetet a szellemi elődök — Vajda János, Petőfi, Kölcsey, Arany, Madách, Ady tollából.

„— Künn tágasabb! Ez most a jelszó a pesti egyetemen. Nemcsak hogy beiratkozni nem engedik a másvallásúakat, de — mint Budapestről jelentik — a vendégjogot is megvonták tőlük. Az egyetemi tanárok előadásairól újabban a vendégeket is kizárták, vagyis a be nem iratkozott és így vizsgázó joggal sem bíró érdeklődőket. Az ügy előzményei a következők: A zsidó vallású egyetemi hallgatókat kizárták az egyetemről azzal a határozattal, hogy csak öt karhatalmi tiszt igazoló aláírására engednek be hallgatókat a budapesti tudományegyetemre. A karhatalmi tisztek becsületszavukra fogadták meg, hogy egyetlen zsidóvallású egyetemi hallgatónak sem adnak igazoló szankciót a beíratkozáshoz. A tantermek kiürültek, 300—500 tanuló helyett legjobb esetben 80—90 hallgató jelent meg az előadásokra. Megtörtént, hogy Bálint professzornál a nagy előadóteremben csak hét növendék jelent meg. Nékám tanár előadását pedig — aki a vesebajok egyetlen előadója a magyar orvosi egyetemen — össze-vissza 30 tanuló hallgatta. Az egész világon nyilvánosak az egyetemi előadások és ezt használták föl a kizárt egyetemi hallgatók arra, hogy tanulási vágyukat, tudományszomjukat kielégíthessék. Mint érdeklődő közönség jelentek meg a termekben és a tantermek lassan-lassan ismét megteltek. Nemcsak a tanárok vették ezt észre, hanem a beiratkozott hallgatók is. És habár a vendégeknek vizsgajoguk úgy se lett volna, elhatározták, hogy egykori társaikat a tanulásnak ettől a módjától is elütik. Hogy tervüket végre is hajtották, bizonyítja az alábbi hirdetmény, amely pénteken reggel az egyetem fekete tábláján jelent meg:

7026/1919—20.

Hirdetmény

A póttanfolyam előadásain kizáróan beiratkozott hallgatók vehetnek részt, idegeneknek azon megjelenni tilos.

Idegeneknek tekintendők, az intézet személyzetétől eltekintve, mindazok, akik az illető előadásra beiratkozva nincsenek.

A tilalom ellen vétőkkel szemben fegyelmi úton fogok eljárni.

Budapest, 1920. április 14.

Dr. Kenyeres Balázs
dékán

Ez a hirdetmény persze alaposan elvette az »érdeklődőknek« a kedvét attól, hogy az előadásokon tovább is megjelenjenek. Az új kultúrbotrány jellemzi azokat a szomorú madagaszkári állapotokat, amelyek Magyarországot oly rokonszenvessé teszik a művelt külföld előtt."[4]

Németh Andor szatírája az író kevésbé ismert arcát mutatja az olvasónak:

[4] BMU 1920. ápr. 21.

„A magyar költők közül néhányan, akik lantjukat nem óhajtják Horthy dicsőítésére pengetni, Goethe kis esti dalát törik kerékbe kétségbeesésükben. Hogyan jutott egyszerre öt-hat poétának eszébe egyazon verset fordítgatni, nem tudom, de mindnyájan csend-et rímelik, leng-gel, vagy reng-gel és elsikkasztják a vers zenei szépségét, holott az lenne egyedül fontos.

Aki nem botfülű, az a versben a muzsikát tartja lényegesnek. Ebből a szempontból ültettük át egy tréfás tavaszi reggelen magyar nyelvre Berény Róberttel Verlaine lefordíthatatlannak hírlelt költeményét, mely mint a Goethe-dal tiszta zene s melyet e szempontból nálunk tökéletesebben aligha fog fordító visszaadhatni. A költemény eredetijét és a fordítást párhuzamosan közöljük:

Chanson d'automne	Sáncon-dróton
(Verlaine)	(Vérlény)
Les sanglots longs	Légszagló lónk,
Des violons	Déri jó lón.
De l'automne	Dül ott ón,
Blessent mon coeur	Lesz önkör!
D'une langueur	Künn lóg őr
Monotone.	Monoron.
Tout suffoquant	Tudsz ü-t fokán,
Et blême, quand	Ébenkan?
Sonne l'heure	Szól őr,
Je me souviens	Zsemlye, szú mienk:
Aux jours anciens	Ó csurranj szívem
Et je pleure.	És söpörj.
Et je m'en vais	És ő hamv-e?
Aux vent mauvais	Ő van Move,
Qui m'emporte	Ki ma hord.
De ci, de là	De szid Ella:
Pareil à la	„Paraj, Halál —
Feuille morte.	Fej, mord!!"

A forma ily tökéletes hűsége mellett az értelem minden árnyalatának hű átültetése igazán lényegtelenné válik, annál is inkább, mert hiszen Verlaine is csak azt mondja, amit Goethe, hogy elmúlunk, így vagy úgy; persze azt, hogy ma élünk, nem tagadhattuk meg s a figyelmes filológus értékes megállapításokat vonhat le ebből a szempontból munkánkból. Politikai ellenfeleink talán szemünkre vetnek némely célzást — de ma a költőnek is, ha ember, politizálni kell — s így csak azok igaz vagy nem igaz volta jöhet szóba; így őszintén bevalljuk, hogy a monori őr lógása nem bizonyítható aktákkal, de hogy a Move hord, sőt nagyon is hord, azt már az ártatlan kisdedek sem vonják kétségbe."[5]

Ez a keserűen gyilkos irónia csendül Gábor Andor ismert verseiből és a kevésbé ismert *Magyar tüskék*ből is:

Ha ők magyarok: *én* nem vagyok az,
Ez igaz.
De hogyha én *az* vagyok: nem azok
E gazok.
(Dilemma)

Iskola volt eddig. De ma börtön. A kurzus akarta.
Iskola mégis e ház, megmarad annak így is.
Vidám gyermekeket oktattak e házban a múltra:
Bús felnőtt, aki ülsz: itt a jövőt tanulod!
(Kultúra)

Balázs Béla az írók elnémulásáról szól:

[5] Németh Andor: *Műfordítók.* — BMU 1920. ápr. 7.

„... az irodalomtörténetben hiányzani fog ez az év. Ez a csend külön fejezetbe foglaltatik majd és címe lesz: a néma esztendő. Ez az űr, az a csendrés, az a csendseb a magyar irodalomban halhatatlanabb lesz, mint amit legjobbjaink ma otthon írhattak volna. Ennek a csendsebnek szája világgá sikolt. Íme így hallgatnak el a magyar berkekben a magyar madarak, ha a »turul« kóválygó felettük. Nem. Ilyen lázító, ilyen félelmes éneket még költő nem énekelt. A Walesi bárdok dalainál százszor rettentőbb ez a csend ... Szózatos csend ez, mint a pauza a zenében. Lélegzetvétel és nekifutás ... Mert ez az a csend, melynek méhében »robbanások alusznak«, Majd nemsokára. Ha ennek a csendnek »titkos ágyúi vadul feldörögnek«.[6]

Fényes Samu — aki értékes irodalmi és politikai múlttal, majd négyhónapos börtönbüntetéssel a háta mögött, öregen és betegen kényszerült az ország elhagyására, Hazavezető nyomok címmel írt sorozatot:

„... hazamenni csak akkor lehet, ha egyidejűleg a börtönök és internálótáborok kapui is megnyílnak ... Külső segítségre hiába számítunk és ha netán kínálkozik is, nincs és nem lehet benne üdvösség. A világforradalomra sem várhatunk ... Nem marad hát egyelőre más út az emigráció számára, mint a hazai erőkkel való kapcsolat keresése."[7]

A következő évfolyam gazdag tartalma e kapcsolat erősödéséről tanúskodik. A központi téma még mindig a kurzus, a fehérterror bűneinek leleplezése; s a közelmúlt — október és március — eszméi melletti harc.

Itt találjuk Gábor Andor, Hajnal Jenő, Halmi József cikkeit, beszámolókat a Tisza-pörről, Eckhardt Tibor csalási kísérletéről. Több írás foglalkozik az ellenforradalmi cenzúrával. Frank László cikkének címe: *Ha sajtószabadság lenne, nem lett volna Orgovány*,[8] Jászi Oszkár a *Szellem gyilkosáról*[9] című cikkében megállapítja, hogy „sehol olyan lelkiismeretlenséggel és cinizmussal nem írnak újságot, mint Magyarországon". A horthysta Magyarország kultúrellenességét tanúsító írások egymást követik.[10] December 27-én az *Amnesztia az írónak* című cikkben találjuk Karinthy Frigyes megnyilatkozását: „... szinte félek beszélni: évek óta mintha őrültek házában élnék..."

Kőhalmi Béla több cikke Philobiblos aláírással jelent meg a lapban (Szabó Ervin hátrahagyott műve). Zilahi László tollából a Tőke magyar kiadásáról közöltek ismertetést. Ebben az évfolyamban is több Németh Andor írást talál az olvasó, s a munkatársak névsora bővül. Barta Lajos Baranyáról ír. Kassák Lajos, Déry Tibor irodalmi vitacikkei itt kaptak helyet. Egymást követik *A nő a kommunista társadalomban* című, a fehérterror által megsemmisítésre ítélt könyv szerzőjének, Dénes Zsófiának az írásai.[11]

Az 1921. szeptember 29-i számban rejtőzött több mint öt évtizeden át Déry Tibor írása:

[6] Balázs Béla: *A néma esztendő.* — BMU 1920. aug. 31.
[7] Fényes Samu: *Hazavezető nyomok.* — BMU 1920. aug. 23.
[8] BMU 1921. júl. 31.
[9] BMU 1921. aug. 11.
[10] Antal Sándor: *Mikor ölték meg a magyar kultúrát?* — BMU 1920. máj. 5. *Tűzre a könyvekkel! Wolff Károlyék rendet csinálnak a Fővárosi könyvtárban.* — BMU 1920. júl. 5.
[11] Dénes Zsófia: *A fekete gyalázat. Langston Hughes versei, Upton Sinclair a kurzus bűneiről, Beszélgetés Henri Barbusse-szel, Csehov özvegyénél.*

„UTAZÁS A HOLDBA

Angol lapban olvasom, hogy egy amerikai fizikus, bizonyos Robert H. Goddard tanár, rakétaszerű löveget készített, melynek belsejében pár óra vagy talán pár nap alatt felutazhatni a holdba. A tudós tanár — a worchesteri egyetem professzora — pontosan dolgozott s minden eshetőséggel számot vetett. A zuhanás veszélyét elkerülendő robbanó töltéssel látja el a löveget, mellyel paralizálhatni és mérsékelhetni a hold vonzó erejét, ugyancsak ezek segítségével küszöbölhetni ki az esetleges irányeltéréseket. A sebesség csak fokozatosan nagyobbodik s csak hétszáz mérföldön túl — tehát már légüres térben — éri el maximumát. Kettős, hermetikusan zárt acélburkolat fogja körül a járművet, oxigéntartályok frissítik fel benne a levegőt, a holdra való megérkezéskor pedig robbanással sűrű fekete füstöt fog fejleszteni, melyet a Mount Wilson teleskopjából — ez ötven mérföld közelségbe hozza a holdat — már észre lehet venni. Végül pedig azt olvasom, hogy Goddard tanárnál már eddig is 18 ember, köztük a newyorki légi rendőrség főnöke és számos ismert tudós, jelentkezett, kik valamennyien el akarják kísérni légi útjára. S olvasom, hogy a felfedezés a század legnagyobb szenzációja, s ha a terv sikerül, következményei beláthatatlanok.

Nos, bevallom, ez a hír is, mint számos más hír, mely az emberiség életéről hozzám érkezik, mélyen, vígasztalanul deprimált. Nem értem a szenzáció örömét s ha mi örömöt mégis értek belőle, az is úgy csapódik le visszájára, hogy csak árnyékát látom s fonák tragikumát. Ember, te el akarsz menekülni a földről! Csúnya fantaszta vagy, púpos, görbelábú vagy kopasz, koplalsz New York-ban vagy Szibériában, vagy agyonlőtték a fiadat, jobb lesz tehát talán a holdban! Mert valóban, úgy éltünk kezdettől fogva s úgy élünk ma is, hogy nem a földön keressük a megváltást. De soha talán még olyan fantáziákba nem burkolta az ember szenvedését, soha oly ügyetlenül merész, oly szánalmasan erős, oly kishitűen bátor nem volt még, mint manapság. Mert semmit nem tud, tehát mindent akar. A földön se tud még élni, de már repül, de már kapaszkodik a hold felé. Kétezer millió ember közül 1900 millió éhezik és szenved, úgy éhezik és úgy szenved, hogy tudja, nem kellene éheznie, és szenvednie, ha az a maradék százmillió jobban vigyázna az ő életére, 2000 millió ember közül 1900 millió beteg, púpos, rohadt és tüdőbajos és tudja, hogy egészséges és tiszta lehetne, ha a tudósok és professzorok egészséget és tisztaságot tanítanának, és nem holdi repüléseket — de hiába tudja — tovább éhezik és púposan bámul az égre. És mi, akik itt valamennyien szemmel, füllel és kézzel tapintjuk a rettentő rendetlenséget, új rendetlenséget indulunk kavarni az űrben.

Sokszor gondolkodtam már rajta, mily ártalmas és mennyi boldogtalanság okozója az emberi fantázia. Tökéletlenek maradtunk, mert Ádám fantasztikus ésszel és kézzel leszakította az almát. A végtelent megismerni gonosz, ópiumos láz hajt, és amíg körülöttünk megmérhetetlen az űr, addig bennünk végtelen marad a rendetlenség. Józan, ügyefogyott és kicsinyes ésszel itt magunk körül, testünkön, házunkban és a földön teremtsünk előbb rendet — a többivel ráérünk. Ha a világ összes tudósai összeállnának és felfedeznének egy cipőt — évezredek óta bőrcipőben jár az ember, mely tönkreteszi lábát, egészségtelen és évenként elromlik, lefoszlik, hogy folyton újjal kell pótolni mérhetetlen munkaerőpazarlással —, ha felfedeznék a *tökéletes* cipőt és anyagot, a tökéletes ruhát, a tökéletes lakást — mennyivel nagyobb értékkel gazdagodna a föld, mint akár a vasút, a repülőgép, a holdrakéta megismerésével. De fantáziánk a végtelen felé rúg, a hold felé hadonászunk s az egyetemek, laboratóriumok barlangjaiban vad anachoréták ülnek s a teremtés titkait lesik kiéhezetten.

S ma méginkább, mint valaha! Mágikus varázslókkal, bűvészekkel, alchimistákkal és költőkkel van tele a föld, s a hadvezérek, politikusok, tudósok és művészek lárvái alól soha nem látott szilajsággal vicsorodik elő a régi aranykotyvasztók mohósága. Mert így kell ennek lenni, habár ha amúgy lenne, jobb lenne. Mert a lakások, a városok és a földek tele vannak ma nyomorúsággal, kimenekül belőlük az ember, ahelyett, hogy megmaradna és ápolná nyomorúságát. Kishitű, mert végtelenebbnek látva a földi életet mint fantasztikus álmait, a hold felé emeli lábát; ügyetlen és szánalmas, mert a nagyszerű, húsos földi komédiát elhagyja égi és pokoli látomásokért. Derékig vérben, nincs az a boldog remény, mit fel nem áldozna egy vízióért, s nincs az a biztonság, mit kutyába ne venne, ha megadatik neki, hogy őrült halálugrással a holdra meneküljön. Van szatírája, van kétségbeesett humora, van álma és reménye, de hogy kezet fogjon a sorssal és megállja tragédiás tekintetét, arra nincs ereje. Üljön le a suszterbakra, és fogjunk neki a tökéletes cipőnek."[12]

[12] DÉRY Tibor: *Utazás a holdba.* BMU 1921. szept. 29.

Hasonlóképpen jelentős — mert elmélyíti a Jászi Oszkárról kialakított képet — a december 20-i vezércikk. „... Megvan tehát minden okunk — írja Jászi —, hogy szorongó lélekkel féltsük Oroszországot s minden rendelkezésre álló szellemi és erkölcsi erőnkkel támogassuk Lenin napoleoni frontját..."[13] (azaz: megőrizni a forradalom vívmányait és mindent megtenni azért, hogy elkerüljék a terrort).

A BMU hovatartozásáról talán leghívebben két — szinte költői szenvedéllyel írt — dokumentum tanúskodik. Október 16-án Kémeri Sándor álnéven, Bölöni Györgyné hírül adja a magyar kommunisták közelgő szabadulását, november 5-én pedig Halmi József üdvözli a Moszkvába érkezett volt foglyokat.

„MOSZKVA FELÉ

Forog az aranylevél ékes föld a finom párákban türkizként tündöklő őszikék ég alatt. Kertekben és völgyekben még nyílanak a pompás tüzes szirmú virágok. Csodás az élet, az ősz, a természet, gyönyörű a szabadság! Mily jó ámulni az ég és föld szépségein, járni-kelni szabadon a diadalmasan ragyogó nap alatt. És míg nappalok virradnak az éjszakákból, ha lelketek teleitatódott a szépség nagyságával, ha friss szellők erdők, mezők fűszeres szagával új életerőt, új lüktetést adnak véreteknek: eszetekbe jutnak-e börtöneik mélyén a magyar elítéltek. Kéri Pál és mind a magyar rabok? Az ő tüdejük szabad levegőtől nem tágul. Ha sóvárogva sóhajtanak, ha vágyódva mélyet lélegzenek, nem erdők, mezők erejét, nem avarról felszálló illatot lehelnek. Ha napsugárra, szabadságra áhítnak, nem a magyar bércek és rónák felé bontják ki vágyszárnyukat. Készülődnek Moszkva felé ...

És forog tovább az aranylevél ékes föld a finom párákban türkizként tündöklő őszikék ég alatt. Ablakomra őszirózsák nevetnek a kertkerítésre vadszőlő indái hintenek bíborszőnyeget. Fák koronái, pazar őszi fényűzésben hajladoznak, ringatják lágyan búcsúzkodó lombjaikat. Lendületes vonallal rajzolt hamvaskék hegyek ormán színes erdőkoszorú összeolvadó tónusait, kicsattanó zöldjét látom. Ívben repüléssel madarak suhannak át az érett gyümölcsszagú, melegét mégegyszer kiontó őszi levegőben, a szétolvadt aranylós sugárzásában.

Tűnődöm.

Komolyan nem hittem soha, hogy embernek igazán joga legyen: embertársát halálra ítélni. Nem hittem akkor sem, ha az egyik csakugyan vétkezett, valóban bűnös volt és nem ártatlanul meggyanúsított, a másikat pedig emberi — ha nem is emberséges — törvények felette ítélkező bírává rendelik. Nem hittem emberségemnek, hihetetlen volt. Az iskolapadok felől még ma is csendülnek a biblia szelíd és mély szavai: »Ne ítélj, hogy ne ítéltessél» ... A keresztény kurzusbírák mégis ítéltek ... Halálra ítéltek ... Igaztalanul, becsületes meggyőződés nélkül, politikai nyomás alatt lealjasítva emberségüket. Ha nem volnának a sokat hangoztatott »szeretet, irgalmasság, megbocsátás« vallásának keresztény bírái: vajon mit cselekednének jobb lelkiismeretük szerint megalázó, szégyenteljes ítéletük után? ... A pogány Japánban, a hajdani Ihoghunok uralma alatt a bírák, ha meggyőződésük ellen az igazság rovására voltak kénytelenek embertársuk felett igaztalan ítéletet kimondani: felmetszették a hasukat. Harakirit csináltak a rájuk mért kényszer és önmaguk iránti mélységes megvetésből. Kimetszették inkább a saját belüket, csakhogy ne legyenek a meghurcolt igazság és az ártatlanul elítélt tehetetlen szemlélői.

És forog az aranylevél ékes föld a finom párákban türkiszként tündöklő őszikék ég alatt. Változnak nappalok és éjszakák, míg gyötrődő agyakban vergődnek a gondolatok: csak Moszkva felé ... Oda lehet a magyar bilincs után ...

Mi emeljük fel szabad és bátor, októberi ősziragyogáshoz szokott szemünket: a magyar rabok, a halálra ítéltek és Kéri Pál felé. Nézzünk most mindannyian fel ő reá. Milyen önérzetesen, nemesen, gőgösen magaslik ki becsületes emberségében. Felénk világol, mint lelkifárosz az ítélkező embertelen, szolgai törpék közt.

Nézzétek és emlékezzetek! Szakítsátok meg a köntösötöket: mennyi gyalázat esett igaz embereken.

Ecce homo és újra Ecce homo!

[13] Jászi Oszkár: *Lenin napóleoni frontja.* — BMU 1921. dec. 20.

Magyar bírák, elsötétedett az ég, megrendült a föld. És ti bosszútól lihegve újra és újra ártatlan embereket ítéltetek halálra. Hiába mossátok, már marja is a sok könny és sok vér a kezeteket.

Jaj, magyar bírák, hogy űzitek a rabgondolatot:
Moszkva felé, csak Moszkva felé! . . ."

„SZABADULÁS

(TKB) Moszkva, 1921. november 4-én. (Szikratávirat) Tegnap 59 magyar fogságból kiszabadult kommunista Moszkvába érkezett.

Én láttam már magyar börtönből szabadult kommunistát, amikor gennyes, hasított, rettenetes sebekkel, hatnapos éhes gyomorral és ötnapos szakállal érkezett meg Bécsbe és könyörgött, hogy a nyomda pincéjének patkányos, hideg kövén aludhassa át az első boldog, szabad éjszakát. Beszéltem is vele és én, aki soha nem láttam még a magyar börtönt: a szívemben és az agyamban, az ereimben és az idegeimben sokkal jobban megismertem, mint akik hónapokon keresztül fetrengték meg azokat. Engem soha nem ért parasztcsendőr kemény puskatusa, húsomból nem csordult ki vér a fehér tiszt szőges korbácsának ütése nyomán, arcomra nem csapott le durva detektívököl és fejemre nem sújtott börtönöket látogató ébredő Horthy bunkója, de amikor láttam taposott testét: a fehérterror gyilkosainak minden elképzelhető atrocitását ezerszer végigéltem és végigfájtam. Mert, én láttam már magyar börtönből szabadult kommunistát és tudom, hogy a főkapitányság detektívszobáiban, ahol 108 nő volt együtt egy három méter hosszú szobában meggyulladt a tej a szoptatósasszony mellében és két kézzel zúzta be a szoba egyetlen ablakát; én tudom, hogy a tüdővészes tanítónőre ötven botot mértek az elsőemeleti hangfogóban (emberek!) és tudom azt is, hogy naponként tömegével vitték ki a főkapitányság udvaráról a holttesteket. Ezer és ezer rab, ezer ártatlan ember egyetlen, égighallatszó, borzalmas könyörgéssé simult ott össze: »csak egyszer innen szabaduljunk ki!« Utána jött a börtön, amelynek nyirkos falai között, a kemény priccsen már aludni, álmodni és ábrándozni lehetett a szabadulásról. És azok közül, akik akkor végigszenvedték az augusztusi nagykárolynapokat és tört háttal, bezúzott fejjel vagy összenyomorított testtel a magyar börtönökbe kerültek, most 59-en *szabadok*. Ma még 59-en, holnap, holnapután, meg a jövő héten a többiek; azután — talán — mindnyájan! Azon a napon, amikor a magyar börtönök 59 volt lakója nem hallja többé a porkoláb kulcs-zörgését és amikor nem érheti már többé testét a gyilkosok rozsdás drótfonata, amikor túl a magyar határon ismét *szabadok* és *emberek* lehetnek — lelkem minden melegével üdvözlöm őket . . ."

Halmi József

Az 1922-es évfolyam irányát a lap akkori elnökének, Károlyi Mihálynak újévi üzenete szabja meg: cselekvésre szólít. A magyar emigráció legfőbb kötelességének az összefogást tartja, félretéve minden egyéni és pártszempontot. A vezércikkek zömének szerzője Jászi Oszkár. A január 1-i számban a munkásmozgalom valóságos nemzetközi összefogását igényli („Az ellenforradalmi nemzetköziség egy tradicionális és jól begyakorlott rutinon alapszik. . ."), más írásaiban az új Október szükségére tér vissza. Halmi József ez évben is folytatja merész leleplezéseit (A magyar börtön, A rendőri sajtóiroda). A BMU sárguló lapjai tudósítanak a magyar publicisták bátorságáról, de hogy ez a bátorság mivel járt, a kései olvasó magából az újságból aligha érzékelheti. Halmi József özvegye sok év távlatából emlékezik vissza:

„. . . az én uram volt ott a legharcosabb cikkíró. Élete kockáztatásával írta a cikkeit — ha kijött a szerkesztőségből, két revolveres kolléga kísérte —, mindig kapta a fenyegető leveleket. A fehér tisztek el akarták rabolni . . . Az újságot élete kockáztatásával vitte a vasutasokhoz, akik eljuttatták Pestre, és hozták az anyagot . . . ezer-ezer előadása volt a fehérterrorról . . ."[14]

[14] Halmi Klára levele a dolgozat szerzőjéhez. Haifa, 1975. júl. 28.

A június 4-i számban Károlyi Mihály, Hock János, Jászi Oszkár, Linder Béla és Szende Pál aláírásával felhívást tettek közzé:

„Politikai barátainkhoz és bajtársainkhoz!
... a jövő elfogulatlan történetírása a magyar emigráció s elsősorban ezen újság főérdemének fogja tekinteni azt a tevékenységet, mellyel a magyarság és egész Európa lelkiismeretét felrázta a fehérterror garázdálkodásaival szemben ... angol mintára népies önkormányzatot akarunk teremteni ... a lapot függetlenül kívánjuk megtartani minden párt- és osztálypolitikától ... a párt- és osztályfelettiség eme szabad szelleme *nem gátolhat meg bennünket abban, hogy teljesen szolidárisaknak ne érezzük a szellemi és testi munka érdekeivel s hogy ne a szocializmusban lássuk azt az alapvető erőt, mely széttépett világunkat egy jobb korszakba fogja átvezetni* ... A magyar emigráció csak akkor térhet majd vissza egy napon emelt fővel hazájába, ha elmondhatja: — kényszerű távollétünk ideje alatt megtettünk minden lehetőt az otthoni rémuralom megdöntésére; a dolgozó magyarság nemzetközi összeköttetésének ápolására s egy oly magyar közlélek kialakítására, mely számolva a világhelyzet adottságaival, ki akarja venni a maga részét az új demokratikus, pacifista, a dolgozók önrendelkezési jogán alapuló, a szabad nemzetek konföderációján felépülő, minden népet, fajt és vallást respektáló új Európa megalkotásából."

Dénes Zsófia folytatta az előző évfolyamban megkezdett tudósításait (Uitz, Tzara, Bortnyik); Lesznai Anna verseskötetéről Balázs Béla írt ismertetést, Naplóját folytatásokban közölte a BMU, hasonlóképpen a filmművészettel foglalkozó sorozatát, *A látható embert*; *Az álmok köntöse* című Balázs Béla műről pedig Thomas Mann írt elismerő kritikát.[15] Németh Andor értő, szép sorokat szentelt Déry Tibor bécsi kiadású *Ló, búza, ember* — kötetének. Itt találjuk Kassák *Előszavát* Az új művészek könyvéhez. Május 26-án *Ők és a könyveik* címmel a *Népszavá*ból átvett hír nyomán közlik, hogy a 72-es postahivatal utasítást kapott minden, bécsi kiadású (Pegazus, Európa, Fischer, Hellas, Bécsi Magyar Kiadó, Bán, Libelli Verlag) munka megsemmisítésére. Kőhalmi Béla a magyarországi könykiadásról, irodalmi életről sorozatban számol be.[16]

A BMU 1922. február 25-én közzétette a következő dokumentumot:

„Felhívás a világ íróihoz és művészeihez!
A »Magyar Politikai Menekültek, Bebörtönzöttek és Internáltak Segítő Szövetsége« felhívást bocsátott ki a világ dolgozó munkásaihoz a Magyarországon szenvedők rettenetes sorsának enyhítésére.
Zalaegerszegen, Márianosztrán, Vácott, Szegeden, Egerben, Szolnokon, Balassagyarmaton, Miskolcon, Kalocsán, Cegléden, Kaposvárott, Sopronban, Budapesten, az ország összes fogházaiban és börtöneiben, több, mint harminc helyen éheznek és halnak a történelem legkegyetlenebb politikai bosszújának áldozatai. Dohos, penészes cellákban és barakkokban, férgektől ellepve fetrengenek a nyomorékká vert emberi roncsok, terhes nők, csecsemők éheznek a téli hidegben, a zalaegerszegi internálótáborban varrótűk elnyelésével keresik a halált az agyonkínzott nők, hogy szenvedéseiktől megszabaduljanak.
Világ írói és művészei!
Mi, külföldre kényszerült és külföldön élő magyar írók ezúttal túl minden politikán, az egyetemes emberi könyörületességre apellálunk. Segíteni akarunk embereken, akik szenvednek. A »Bebörtönzöttek Segítő Szövetsége« pártkülönbség nélkül a világ dolgozó munkásaihoz intézte felhívását — mi, írók, a dolgozó munkásságnak egy része, szintén részt kívánunk venni abban a munkában, amely talán enyhíteni tudja e szenvedést. Tegyünk meg mindent, ami módunkban van, világosítsuk fel külföldi íróbarátainkat, kérjük fel őket adakozásra is, gyűjtésre is, a rendelkezésünkre álló napilapokat használjuk fel minél hatásosabb propagandára, hogy megkapjuk, amire égetően szükségünk

[15] Thomas Mann: *Egy szép könyv.* — BMU 1922. máj. 23.
[16] Kőhalmi Béla: *Az emigráció ablakából.* — BMU, 1922.

van: a pénzt, — a kenyeret és ruhát — az éhező és meztelen börtönlakók nyomorának enyhítésére.

Részletes felvilágosítással szolgál a »Külföldön élő magyar írók gazdasági szervezete« (Wien, XX., Adalbert Stifter-Strasse 12., II. 35.)

Világ minden írói és művészei!

Rettenetes emberi szenvedés kiált hozzátok! Segítsetek!

Külföldön élő magyar írók
gazdasági szervezete."

Andor Leon — a rövidéletű bécsi ABC című lap szerkesztője — emigrációs visszaemlékezéseiben így értékeli a BMU-t:

„... 1920 tavaszán megjelent a magyar emigráció első komoly, nagy orgánuma. Nagyszerű gárda gyűlt össze a Canisius-gasse szerkesztőségében Lázár Jenő szerkesztő körül ... A Bécsi Magyar Újság megjelenésére felszisszentek a feudális magyar uralkodó körök. Ez már veszedelmes ellenfél volt, a lapot, amely kitűnő cikkekben, riportokban és hírszolgálati anyagban nap mint nap kipellengérezte a fehérterror bűneit és ostorozta a rendszert, természetesen betiltották, és megindult ellene az aknamunka az utódállamok magyarságának köreiben is. A rendkívüli műveltségű elméleti cikkek írói mellett a lap újságíró sztárja és kétségtelenül egyik legnagyobb vonzóereje Gábor Andor volt, aki félelmetes tollával, ragyogó cikkekben végezte ki a Horthy-rendszer exponenseit, a fehérterrort leleplező riportokban pedig Halmi József vezetett, aki az emigráció elismert legkitűnőbb riportere volt. A Bécsi Magyar Újság baloldali radikális programmal indult, de Magyarország és az utódállamok reakciós magyar köreiben azt hirdették róla, hogy kommunista lap — ami ezekben a társaságokban természetesen a legnagyobb bűnt jelentette, holott nem volt az — bárha munkatársainak jelentékeny része tényleg kommunistának vallotta magát, s csak a fehérterror elleni harc közös platformja fűzte őket össze a polgári kollegákkal és emigráns bajtársakkal."[17]

A BMU — Frank László adatai szerint — 1921 nyarán 35 ezer példányban készült, ebből 30 ezret a szomszédállamokban fizettek elő, illetve vettek példányonként, Bécsben háromezret adtak el, kétezret pedig Magyarországra csempésztek be. A BMU elkobzása — kivéve Ausztriát — mindenütt napirenden volt. Rendkívül gazdag az utolsó, 1923-as évfolyam is. Bár néhány régi munkatárs — Gábor Andor, Bródy Ernő, Frank László, Kaczér Illés — megvált a laptól, s Bölöni György lemondott főszerkesztő helyettesi megbízatásáról (a *Panorámá*hoz csatlakozott, Kőhalmi Béla munkatársaként), a BMU továbbra is a progresszió orgánuma maradt. Továbbra is közölték folytatásokban Upton Sinclair *Az ács fiának neveznek* című regényét, a folyamatosan, egészen a megszűnésig jelen voltak a lap hasábjain az olyan kommunista szerzők, mint Balázs Béla, Barta Lajos, Domokos József, Franyó Zoltán, Szucsich Mária (Barta felesége), Sebesi Ernő és mások. Ezt az eszmeiséget sugározták a külföldi szerzők — Henri Barbusse, Gorkij, Alfred Kerr, Nexő, Romain Rolland — írásai is.

A vezércikk túlnyomó többségét Jászi Oszkár, a lap akkori szerkesztője írta, de mellette nem egy vezető cikk élén Kunfi Zsigmond, Polányi Károly, Rónai Zoltán, Szende Pál neve áll. Ebben az évfolyamban is az ellenforradalom, a kurzus leleplezése dominál: beszámolók a terrorról, a Népszava és a Pesti Élet üldözéséről, az ébredő-mozgalomról — és már ekkor egymást követik a fasizmus elleni írások. Egyre több hírt közölnek a kampóskeresztes mozgolódásról. A szelíd lelkű polgári írónak elkönyvelt Németh Andor, mint a BMU németor-

[17] Andor Leon: *Bécsben kezdődött a mi emigrációnk.* — A toll mártírjai, Szerk. Mester Sándor. Bp. (1946), Magyar Újságírók Emigrált, Deportált, Internált Csoportja kiad. 104—111. l.

szági tudósítója sorozatban számol be az emberiséget fenyegető katasztrófa közeledéséről. Így írt Hitlerről egyik tudósításában:[18]

„... a zsidózásra építi fel kis pódiumát az általános gyűlöletegyetemen ... állandó lelket-ölő agitációval öt-hat szónoklatot tart naponta s mindezt a legaljasabb szándékok érdekében ... A minden rosszra kapható csőcselékre mágikusan hat ... az ilyen ember igazán undorító. Az ilyen embernek jövője van. Ha még egy-két esztendőt megélünk, az ilyen emberek fogják dirigálni Európát."

Polányi Károly *A berlini fajvédők* című cikkében szól a fasizmus ellen[19]; egy szerző nélküli cikk pedig a fasiszták harci dalát közli nyersfordításban, azzal a megjegyzéssel, hogy „a német kampóskeresztesek gépfegyvereik, kézigránátjaik és gumibotjaik mellé már harci indulóra is szert tettek".[20]

Gazdag az 1923-as évfolyam kulturális anyaga is. Itt él Ady szelleme Bölöniné, Dénes Zsófia, Jászi visszaemlékezéseiben. Adyról szól Gömöri Jenő Tamás is,[21] az *Új Modern Könyvtár* alapítója. A *Hajsza Bartók ellen* című írás is Adyval kapcsolatos, ugyanis Bartók Reinitznek ajánlotta az Ady-dalokat: „Sürgősen eltávolítani az Ady-dalokról a meggondolatlan dedikációt, vagy távozni a Zeneakadémia katedrájáról" — ezt követeli a Központi Sajtóvállalat valamennyi orgánuma, heves hazafiságtól űzetve ..."[22]

B. L. (Barta Lajos) így mutatja be *Az utolsó hajók* című új Ady-kötetet:

„Mily lelki pusztulás üvölthet az ellenforradalmi Magyarország sötét éjjelén, hogy az úri Magyarország kiátkozott, üldözött, ijesztő prófétája a temetőben ülő magyarság reménysége lett!"

Ezt a lelki pusztulást ábrázolta szatírájában Hajnal Jenő; *Magyar bányászok dala* címmel, a Magyarországon meghirdetett pályázatról, hasonló című vers megzenésítésére.

Április 15-én közölte a lap Kőhalmi Béla *Az emigrációs irodalom összegyűjtése* című felhívását, melyben a szerző-szerkesztő tudományos pontossággal fejti ki, hogyan, mit és milyen módon szükséges összegyűjteni. A május 3-án megjelent *Súlyos veszteség* című szerkesztőségi cikk az emigráció bonyolult belső problémáiba nyújt bepillantást; a Bécsben, 1920 tavaszán indult *Jövő* című napilapot búcsúztatják, melynek szerkesztői Garami Ernő és Lovászy Márton volt, segédszerkesztője Révész Mihály, főmunkatársa Hatvany Lajos.

„Laptársunk, a Jövő egy időre kénytelen megjelenését beszüntetni ... Bár némely világnézeti s nem egy taktikai kérdésben mi a Jövőtől eltérő álláspontot foglaltunk el, de azért mindig jó bajtársat és megbízható szövetségest tiszteltünk benne, aki lendületesen, bátran és megalkuvás nélkül harcolt az emigráció alapvető eszméiért ..."

A BMU utolsó évfolyama őrzi Balázs Béla avatott tehetséggel megírt cikkeit, többek között a *Nyugatról*, a „forradalmár" Chaplinről, Lukács Hugó (Ady orvosa) pszichológiai témájú írásait, Komlós Aladár kitűnő könyvismertetéseit, (Füst Milán, Karinthy), Kéri Pál szatirikus írásait, Hajnal Jenő Mikes Kelemen-i

[18] BMU 1923. máj. 27. Hitler. Legális és illegális reakció. — A parasztok. — A bajor antiszemitizmus lelke. München.
[19] Polányi Károly: *A berlini fajvédők.* — BMU 1923. jún. 21.
[20] *A kampóskeresztesek harci dala.* — BMU 1923. jún. 12.
[21] Gömöri Jenő Tamás: *Egy kisváros tragédiája. Ady Endre hatása a szlovák kultúrára.* — BMU 1923. máj. 8.
[22] *Hajsza Bartók ellen.* — BMU 1923. máj. 9.

száműzetés-leveleit (később Fényes Samu *Diogenes*ében folytatta a sorozatot), Gáspár Endre Yeats-fordítását, beszámolót az ÉK első matinéjáról, Strindberg Emberi jogok című (könyv alakban még meg nem jelent) írását, Barta Lajos *Az új ember és az új költő* című ismertetését Antal János és Becski Andor versesköteteről.

De a munkatársakat lassanként továbbsodorta a történelem. A szeptember 16-i számban a szerkesztőség még egy utolsó felhívással fordult a BMU barátaihoz, Károlyi, Jászi és Szende aláírásával, segítséget kérve „a magyar októberi forradalom egyetlen napilapjának" megmentéséért. Novemberben még Kéri Pál beszámol a „német fehérterror"-ról, részleteket közölnek Károlyi emlékirataiból; december 13-án *Az ellenforradalom fekete mérlege* címmel számolnak be a hazai viszonyokról. Közlik Barta Lajos és Sebesi Ernő egy-egy írását, végül pedig elbúcsúznak az olvasóktól, bejelentik, hogy a BMU megszűnik. Részben a munkatársak szétszóródása, végső fokon anyagi okok miatt 1923 december közepén megszűnt a BMU, de vállalt célkitűzését, — az ellenforradalom, a terror, a fasizmus bűneinek a világ elé tárását — betöltötte.

GYÖRGYI MARKOVITS

Le Journal Hongrois de Vienne 1919—1923

Dans l'histoire d'entre les deux guerres de l'histoire de la presse hongroise de l'émigration, surtout dans la période d'après la défaite de la République des Conseils, le Journal Hongrois de Vienne *(Bécsi Magyar Újság)* a rempli un rôle considérable. C'est du février 1920 jusqu' à la moitié de 1923 qu'elle luttait contre le régime contre-révolutionnaire, la terreur, la réaction. Parmi ses rédacteurs et ses collaborateurs, le lecteur trouve un camp large des représentants excellents de la progression hongroise: des communistes et des sans-partis, des radicaux et des social-démocrates. Ceux qui étaient réunis par le but commun, par l'engagement pour la patrie, pour le peuple ouvrier, pour le progrès et par la lutte menée chaque jour contre l'inhumanité. C'étaient György Bölöni, Andor Gábor, Mihály Károlyi, Oszkár Jászi qui étaient à la tête du journal à Vienne, et ils ont reçu un secours permanent — par une voie illégale, naturellement — de la part des collaborateurs de *Népszava*, et d'autres intellectuels poursuivis comme Aurél Kárpáti, György Király, József Madzsar. Deux auteurs, Andor Gábor et József Halmi, ont présenté le monde de la terreur blanche dans des séries de documents, à la base des informations récemment obtenues de Budapest, souvent en danger mortel, poursuivis par les officiers de détachements intrus à Vienne. Les trois années extrêmement riches du journal conservent — entre autres — les écrits de Béla Balázs, Róbert Berény, Tibor Déry, Zsófia Dénes, Jenő Hajnal, Lajos Hatvany, Lajos Kassák, Béla Kőhalmi, Károly Polányi, Rusztem Vámbéry. Le Journal Hongrois de Vienne entrait en lice pour sauver la vie des commissaires de peuple hongrois, Károlyi, Jászi sollicitaient un ralliement contre la réaction internationale. Les pages du Journal Hongroise de Vienne ont été imprégnées par l'esprit d'Ady, on citait ses vers devenus adages, et on publiait des souvenirs de la plume de ses amis, de ses contemporains et de ses compagnons d'armes. Au milieu de l'année 1923, les collaborateurs se sont dispersés, quelques uns sont rentrés dans la patrie, mais la plupart d'eux ont cherché une autre station d'émigration. Mais entre 1920 et 1923, ce journal qui était le plus considérable au début de l'époque de l'émigration, a atteint son but, a dévoilé devant l'opinion publique du monde les crimes de la terreur blanche et du régime.

KÖZLEMÉNYEK

Liebhard Eghenvelder egy kódexe az esztergomi Ferences Könyvtárban. Pozsonyban 1457-ben jegyezték be a Protocollum Testamantorumba Liebhard Eghenvelder városi írnok végrendeletét[1]. A végrendelet az írnok 37 kötetből álló könyvtárának a felsorolásával kezdődik. Sorban a nyolcadik kötet leírása:

Item mer ain predig puech de sanctis in ainer Roten haut von losch gebunden un dar Inn ain Tractat de arte Moriendi Auch ain Tractat von den heiligen drein kunigen, ain tractat vom Anticrist, drey Sermon de nouo sacerdote mit vil Themata, auch dy Concordantzen vber dy passion der ewangelisten, mit dem plancto Anshelmi, ain guter tractat de instructione confessorum vnd matrimonio.

Csontosi János *A pozsonyi sz. Ferenczieк tartományi könyvtárának codexei* c. cikkében[2] tizenhatodikként leírt egy 233 folióból álló, korabeli vörös bőrkötésben levő, 1435-ben Gebhardus (!) scolasticus által Hamburgban (!) írt kódexet:

Postilla de Sanctis. — Tractatus fratris Johannis de Hasselbach lectoris friburgiensis de instructione confessoris. — Guillelmi Durandi Episcopi numatensis(?) nonnulla opera.

1975-ben az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló Laboratóriumában egy az esztergomi Ferences Könyvtár tulajdonát képező 15. századi papírkódexet restauráltak. A kódex azonos a fentebb leírttal. Kéthasábos, gótikus könyvkurzívval írt, váltakozó sorszámú (42—47), korabeli vörös bőrkötésben levő, rézkoptatókkal ellátott. Az egyes művek elején piros, zöld és barna indadíszes iniciálék találhatók, a kötet végig gazdagon rubrumozott. Néhol előfordulnak marginális kiemelések a 16. századból. A kódexet Eghenvelder valószínű a pozsonyi Sz. Márton székesegyházra hagyta. A ferencesek tartományi könyvtárából a tartományi székhely Budapestre kerülésével a kódex is a pesti, majd onnan az esztergomi ferencesek könyvtárába került, ahol jelenleg az Ms. 1. jelzeten őrzik.

A tartalmi szempontból változatos kódex elején egy Postilla de sanctis super Ewangelia per anni circulum una cum textu annotato található. (ff. 1—80^{v}.)[3]. A 79. levélen, két Kata -

[1] Az OL-ben Č 9 mikrofilmtári jelzeten filmmásolat található róla. A könyvtárra vonatkozó adatokat közli Ortvay Tivadar: *Pozsony város története*, II/4. köt. Pozsony 1903. 342—349. A kódexek felsorolásában azonban nem követi a végrendeletben található sorrendet. Újabb közlése: Juraj Spiritza: *Testament Liebharda Ėgkenfeldera, Bratislavského mestského notára v rokoch 1441—1456*. Sborník Slovenského Národného Múzea LXI. 1967. História 7. 167—182.

[2] MKsz 1878. 45—54.

[3] A Postilla de sanctis sermoi sorrendben az alábbi ünnepekről szólnak: [Andreas], [Nicolaus ?], Thomas, Stephanus, Johannes, Purificatio BMV, Annuntiatio BMV, Adalbertus, Georgius, Phillippus et Jacobus, ,,de sanctis infra pasca et festum pentecosten'', Inventio S. Crucis, Vitus, Johannes Bapt., Paulus et Petrus, Visitatio BMV (két sermo), Margareta, Maria Magdalena, Jacobus Maior, Laurentius (két sermo), Assumptio BMV (két sermo), Bartholomaeus, Nativitas BMV, Exaltatio S. Crucis (két sermo), Matthaeus, Venceslaus, Sancti Angeli (két sermo), Simon et Judas, Omnes Sanctorum, Martinus, Sancti Quinque Fratres, Katherina (két sermo).

lin-beszéd közt arról tudósít bennünket a scriptor, hogy Hainburgban, 1434. év Szt. Lőrinc napjának vigiliáján fejezte be a másolást.[4] Utána a következő érdekes megjegyzést írja: et eodem anno . .gebat in die marci que erat die secunda post cantate et quasi omnes vinee fuerunt peruste per [pro] vinciam austrie et eciam ut audiui per fronconiam et alsaciam, sed in ungaria valuerunt. (f. 79.) A második Katalin-napi, vagy bármely más szűzről való sermot már 1435-ben másolta (ff. 79^{v}—80^{v}.), a következő Tractatus de arte moriendi-t (ff. 81—87.)[5] pedig 1434-ben. Mintegy annak bizonyítékaként, hogy Eghenvelder tulajdonosként is használta, olvasta kódexét, a 87^{v}-ra 15—20 év múlva az alábbiak kerültek:

In Anno domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo octauo proxima feria quinta post festum sancte Margarete vngarie obiit primogenita mea filia mihi carissima Margareta nomine In aurora diei que erat etatis In quarto anno a festo sancti Georgii. In domo et curia dominorum de sancta cruce Katherine ubi eo tempore eram constitutus Magister curie dominorum et notarius posoniensis cuius felix anima rquiescat in eterna pace Amen.

In Anno domini Millesimo Quadringentesimo L quinto feria quinta proxima post festum sancti Mathie apostoli obiit Anna uxor mea probissima et mihi carissima hora tertia ante ortum solis et sub puerperio filii mei Sebastiani et tunc eram notarius Ciuitatis posoniensis cuius anima requiescat in pace.

In Anno domini Millesimo quadringentesimo L quarto tercia die ante festum beati Thome apostoli obiit filius meus unicus Johannes in tenera etate annorum vite sue 3°. cuius anima requiescat in pace.

Ismét egy tractatus következik, az ún. Stella clericorum (ff. 88—92.).[6] Ezt is 1434-ben másolta Eghenvelder. A végén megjegyzi: de illa materia plus inuenies in minoribus sexternis heinrici. A három királyokról szóló értekezés (ff. 92^{v}—121^{v}.)[7] és annak registere között (f. 120.) ez áll: finis huius operis per manus liebhardi Arcium baccalaurei in hainburga 1435°. A register után pedig: finis illius Registri annotatum ex libro domini vicarii Georgii Tlethan tunc temporis in hainburga per manus liebhardi Anno domini etc. XXXV^{to} in octaua Epiphanie domini Eodem anno abiit Strenuus ac illustris vir Georgius de Rukkendorff Miles in haimburg In die circumcisionis domini cuius anima requiescat in pace etc. Amen. Az Antichristusról szóló tractatus (ff. 122—132)[8] után 1434-ben írt három sermo következik de nouo sacerdote ex angelico collecti (ff. 134—138.). Ugyancsak 1434-ben ke-

[4] A továbbiakban megadjuk a fontosabb incipiteket és bejegyzéseket, de felhívjuk a figyelmet arra, hogy a kódexről az OSZK-ban FM_1/2604. sz. jelzet alatt mikrofilm található.

[5] Incipit quidam Gloriosus tractatus de arte moriendi uidelicet quomodo homo se debeat disponere et offerre in mortem et diuiditur in sex particulas ut patebit secundum ordinem. In quibus finaliter ponuntur multe pulchre oraciones que legi debent super agonizantem . . .
Inc. Cum de presentis exilii miseria mortis transitus . . .
Expl. . . . ut prius ante quam nos accipiet mori distat etc.

[6] Incipit quidam tractaculus bonus et breuis tractans de actu sacerdotali et instructione eorum Et noncupatur Stella clericorum.
Inc. Quasi stella matutina in medio nebule . . .
Expl. . . . Et ita purificatis frugibus abiit demon et tamen de illo in die sancti magni confessoris siue ludvici confessoris.

[7] Secuntur laudes et gesta trium regum beatorum et Ritus atque secte multorum regnorum cum notabilibus autenticis quam plurimis diuersarum regionum hec patebunt.
Inc. Cum venerandissimorum trium magorum ymmo uerius trium regum . . .
Expl. . . . Vt in die iudicii sis secura in reddenda racione Amen.

[8] Incipit libellus compendiosus de Antichristo venturo cum approbacionibus.
Inc. Antichristus veniet in tempore habundancie peccatorum sicut dicitur daniel VIII. . . .
Expl. . . . ac talibus membrorum malorum cladibus cruciatus est ut propria manu se occideret etc.

rült a kötetbe az 56 + 16 szentbeszédhez szóló téma (ff. 138—144ᵛ.). A Krisztus szenvedéséről szóló összeállítás a 145—189. leveleken található. Először egy sermo, majd a négy evangéliumból összeállított concordancia passionum[9], amely után az alábbi megjegyzés olvasható:

Scripte sunt hec concordancie Ewangeli[st]arum super passiones in Haumburga feria sexta finite post nicolai Eodem Anno illustrissimus imperator semper Augustus Cesar Sigismundus fecit concordiam inter heresim Bohemorum et Christianorum fidem Et Blesco filius cuiusdem fiscolatoris resignat prenominato Cesani Sigismundo Ciuitatem ternauiam que iterate fuit resignata illustrissimo principi Alberto Austrie Anno etc. Millesimo etc. XXXIIII° etc.

Szent Anselm planctus-át (f. 181ᵛ .) és passio-ját (f. 185.) egy sermo követi (f. 186ᵛ.), amely után ismét egy megjegyzés olvasható: Plures sermones de passione domini inuenies in sermonibus de tempore Magistri Nicolai. (f. 189.)

1435-ben írt sermok következnek: de morte (f. 189.), de confessione (f. 189ᵛ.), de conversione peccatoris (f. 191.), de natiuitate (f. 192.). Aztán egy tractatus de instructione confessorum erga penitentes (ff. 194—212.)[10], majd aliqua brevia ex dictis Gwilhelmi durandi (ff. 212ᵛ—215ᵛ.)[11] és a végén csonkán a Summa matrimonii (ff. 215ᵛ—233ᵛ.)[12].

Liebhard Eghenvelder (1387—1455/57) életéről és működéséről meglehetősen sokat tudunk. A most előkerült kódexen kívül kezeírásával az alábbi fennmaradt kódexeiről van tudomásunk:

Brüsszel, Királyi Könyvtár, Nr. 8879—80.[13] — Végrendelet, 20.
Klosterneuburg, Zeitschrift für deutsche Philologie, 1903, 369. és Bleyer Jakab: Magyar vonatkozású bejegyzések egy brüsszeli kódexben. Századok, 1904, 181—183. Stiftsbibliothek, Nr. 486.[14] — Végrendelet, 6.
Bécs, Nationalbibliothek, Ser. Nov. 3344.[15] — A végrendeletben nem szerepel.

A fenti négy kódexen kívül Maschek a végrendeletben huszonharmadikként felsorolt régi jogi kódex és a bécsi Nationalbibliothek, Ser. Nov. 2584. sz. 13. századi kódexének azonosságáról is említést tett.[16] Egyéb előkerült kódexről nincs tudomásunk.

Eddigi ismereteinket a most előkerült kódexbe írt naplószerű feljegyzésekkel kiegészítve, a kódexek leírójáról a következőket mondhatjuk el:

[9] Secuntur concordancie passionum secundum quatuor Ewangelistas.
Inc. Scitis quia post biduum pasca erit . . . Matth. XXVI. vbi nota quod passio christi scribitur a matheo capitulo dicto . . .
Expl. . . . quod nobis concedat qui sine fine vivit . . .

[10] Incipit Tractatulus fratris Johannis de haselach lectoris friburgensis de instructione confessorum erga penitentes.
Inc. Simpliciores et minus expertos confessores de modo audiendi confessiones . . .
Expl. . . . et testamentum celeriter expediant frequentibus ammocionibus . . .

[11] Secuntur aliqua breuia ex dictis Gwilhelmi durandi episcopi collecta Mimatensis Ecclesie Episcopi (?) et primo de interrogacionibus ad (!) sacerdote ad peccatorem.
Inc. Dicit enim Augustinus quod sacerdos subtiliter sapienter . . .
Expl. . . . et qualiter diffirmantur patet in autore qui dicitur Seneca et tamen de illo etc.

[12] Incipit summa Matrimonii per talem prologum Quoniam frequenter penitenciali dubitaciones circa matrimonium . . .
Az elején közölt register 26 caputot sorol fel, szövegünk a 22. caput közben megszakad.

[13] Priebsch, Robert: *Aus deutschen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Brüssel.*

[14] Maschek, Franz: *Die Handschriftensammlung des Stadtschreibers Liebhard Eghenvelder.* Unsere Heimat, Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 1953, 93—96.

[15] Mazal, Otto — Unterkircher, Franz: *Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek.* „Series nove." Teil 3. Wien 1967, 67.

[16] I. m. 96.

A neve után ítélve Rajna-vidéki származású Liebhard Eghenvelder a bécsi egyetemet látogatta s ott a baccalaureusságig jutott.[17] 1431 és 1435 között Hainburgban találjuk, ott írta le a Bécsben, Klosterneuburgban és Esztergomban ma is megtalálható kódexeket. Az utóbbi kettőben elárulja, hogy scolasticusként tevékenykedett, s a neves osztrák Rukendorf nemesi családdal volt kapcsolatban Hainburgban való tartózkodása.[18] Az esztergomi kódexből az is kiderül, hogy 1435 vízkeresztjén halt meg a strenuus ac illustris vir Georgius de Rukkendorff Miles in Hainburg (f. 121^{v}.) Utána Eghenveldert Sopronban találjuk, ahol keze írásával több német nyelvű számadás, számadáskönyv és dézsmajegyzék maradt fenn.[19] 1442—1455 közt pozsonyi városi írnok. Az esztergomi kódexben található bejegyzés szerint 1448-ban a nótáriusság mellett ő a Szent Katalin curia magistere is (f. 87^{v}.). Ebben a curiában, az osztrák szentkereszti ciszterciták tulajdonában levő gazdasági központban lehetett a lakása, ahol 1437-ben még Michl Vogelt találjuk.[20] A Krisztustársulat 1445-ben bejegyzett 23 tagja közt is szerepelt Liebhard Statschreiber.[21] 1447-ben a városbíróval Budán járt Hunyadi János gubernátornál.[22] A Brüsszelben őrzött kódexben fontos bejegyzéseket találunk az 1451—1453 közötti időkből: Kapisztrán Jánosról, V. László királyról, Hunyadi Jánosról, Giskráról, Pozsonyról és Bécsről. Ugyaninnen tudjuk, hogy 1451-ben Pozsony város ügyében két társával együtt négyheti utat tett Temesvárra, 1452-ben pedig ismételten Budán járt.[23] Az esztergomi kódex családi körülményeiről is tájékoztat: 1448-ban Margit nevű, négyéves, elsőszülött lánya, 1454-ben Tamás nevű hároméves fia halt meg. Felesége, Anna, a végrendeletben emlegetett fia, Sebastianus szülésébe halt bele, 1455-ben (f. 87^{v}.).

Néhány érdekes feljegyzést tartalmaz a most előkerült kódex Enghenvelder környezetéről és a korabeli eseményekről is. Ezek sorrendben: 1434-ben a szinte egész Európát sújtó szőlőpusztulás Magyarországot megkímélte (f. 79.). A háromkirályok történetét a hainburgi vicarius, Georgius Tlethan [Trethan] kódexéből másolta 1435-ben (f. 121^{v}.). 1434-ben Zsigmond császár a husziták és a katolikusok között egyességet tett. Blesco, valamiféle halász fia visszadja Nagyszombat városát Zsigmond császárnak, aki azt Ausztriai Albertnek adta át (f. 180.). Két esetben másik kódexére utal Eghenvelder: a Stella clericorum után — de illa materia plus inuenies in minoribus sexternis heinrici — és később: Plures sermones de passione domini inuenies in sermonibus de tempore Magistri Nicolai. Utóbbi a végrendelet hatodik helyén felsorolt prédikációskötet, Nicolaus von Dinkelsbühl beszédeivel, előbbi a végrendeletben nem szerepelt.

Eghenvelder könyvtárát végrendeletében szétosztotta.[24] A 37 felsorolt kódex közül 20 esetben olvasható a leírás végén az ist meiner hanntgeschrift megjegyzés. Az esztergomi kódex esetében ez a megjegyzés elmaradt, de minden kétséget kizáróan Liebhard Eghenvelder saját kezű írásáról van szó: ezt nemcsak a bejegyzések, hanem az egyéb Eghenvelder-kéziratokkal való összehasonlítás is bizonyítja.[25] A végrendelet szerint a kódexek — néhány kivételtől eltekintve — pozsonyi magánszemélyek és egyházi testületek tulajdonába juthattak. Így Liebhard Eghenvelder könyvtára a magyarországi könyvkultúra szerves részévé vált.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

[17] MASCHEK: I. m. 94.
[18] Uo.
[19] MOLLAY Károly: *Többnyelvűség a középkori Sopronban.* Soproni Szemle 1967. 323.
[20] ORTVAY: I. m. II/1. köt. Pozsony 1895. 39.
[21] ORTVAY: I. m. II/4. 409.
[22] ORTVAY: I. m. III. Pozsony 1894. 435.
[23] BLEYER: I. m. 182.
[24] Vö. ORTVAY: I. m. II/4. 348—349.
[25] Vö. UNTERKIRCHER, Franz: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1401 bis 1450. I—II.* Wien 1971. II. 168. (Abl. 268.)

Ezúton mondok köszönetet Vízkelety Andrásnak e cikk megírása közben nyújtott szíves segítségéért.

Adalék Molnár Albert Imádságos könyvecskéjének nyomtatásához. Az Országos Levéltár R 313 számú, Személyek szerinti iratok gyűjteményében őrzi Szenci Molnár Albertnek 1620. szeptember 3-án Heidelbergből Nürnbergbe küldött levelét.* A címzett: Georg Rem nürnbergi jogtudós, Molnár Albert régi pártfogója és állandó levelezőpartnere, akinek Molnár ezúttal Heidelbergből Nürnbergbe igyekvő honfitársai révén küldött híradást. Ifj. Bethlen István a fejedelem unokaöccse, Barcsai Zsigmond, Bojti Veres Gáspár és Geleji Katona István 1620 szeptember elején hagyták el Heidelberget, mivel a Spinola vezette spanyol zsoldos sereg a császár megbízásából benyomult Pfalz területére és ezzel megkezdődött a pfalzi háború.[1]

A levél annál is inkább becses, mivel ebben az évben Molnár már nem vezette Naplóját. Az 1620-as „veszedelmes időkre" csak az *Imádságos könyvecske*[2] praefatiójában utalt. Ezt az ajánlólevelet egészíti ki a nemrég előkerült írás, amely érdekes adalékot tartalmaz az *Imádságos könyvecske* nyomtatására vonatkozóan is:

Salutem omnigenam & exoptatam in Christo Jesu felicitatem. Amplissime vir, mi D[omi]ne Reme, Amice & fautor desideratissime, quum proxime ad V[est]ram Amplit[udi]nem breviter scriberem & simul in obitum clariss[i]mi D[omi]ni Picarti p[iae] m[emoriae] Epigrammation mitterem, promiseram me prolixius scripturum per D[omi]nos populares brevi ad vos profecturos: quos modo ante trihorium intellexi cras bene mane isthinc discessuros; & ad vos Noribergam profecturos: per quos discuperem scribere ut promisi, prolixe, nisi temporis excluderer angustia: Verum vivae epistolae instar erunt mihi apud V[est]ram Excell[enti]am dilectissimi isti mei D[omi]ni populares, harum exhibitores: jam ante Pietati V[est]rae nomine & literis notissimi: Illustris D[omi]n[us] Comes Stephan[us] Bethlen de Iktar &c. ejus consanguinus Sigismund[us] Barczai, Ephori duo, D[omi]n[us] Stephanus Katona Geleinus, & D[omi]nus Caspar Veres Boytinus, ac eorum minister Nobilis D[omi]nus Michael Kornis. Hi meae deliciae o[mn]es, res nostras vos recensent, & ut spero apud vos ad tempus subsistent vel in illustri Academia Altorfina. Consilio pio V[est]ra Excellentia eos juvabit p[er]lubens, etiam me rogatu. Atque utinam sedata hac tempestate ad nos redeant salvi et incolumes. Res nostrae quo in statu versentur, triste est commemorare. O utinam subito det meliora Deus!

Literas D[omi]norum popularium de tristi ipsorum adventu ad Pragenses, simul remitto, & gratias agimus pro earu[m] communicatione. condoluerunt D[omi]ni populares o[mn]es. speram[us] eos jam suorum conspectu frui. Titulum Libri precum a me versarum, accipiet tuam(!) Excell[entia], qui sub prelo est Francofurti, sed admodum lente procedit impressio propter penuriam op[er]ariorum Typographicorum quo[rum] pleriq[ue] castra sequuntur. Inscripsi eas duabus nobilib[us] foeminis, D[omi]ni Szegedini, & Crausii uxoribus. In praefatione obiter refello eorum erroniam opinionem, qui foeminis noxiam esse asserunt literarum cognitionem. Istorum Nobilissimorum Maritorum literas expecto avidissime: misi ipsis impressa priora folia 4 per eos studiosos, qui postremi Ungari ex me salutarunt V[est]ram Amplitudinem: D[omi]nus Georgius Carolyinus Alumnus Principis Ungariae et Trans[ylvaniae] literas vestrae ampl[itudinis] recte accipit & mi ac reliquis popularibus praelegit; sed desino in hoc voto, Dominus Jehova V[estrae] Pietati benedicat cumulatissime, & diutissime te conservet salvum et incolumem, Amem.

Datum Haydelbergae 3. 7bris. 1620.

V[est]rae Excell[entiae] addictissimus
Albertus Molnar

Saluto officiosissime amicos & fautores D[omi]nos Noricos & Altorfinos o[mn]es & singulos, & hosce meos illustrissim[os] & nobiliss[im]os ac mihi dilectissimos populares o[mn]es, per V[est]ram Excell[entiam] commendo o[mn]ib[us] & singulis meis fautoribus. Noricis q[ui]b[us] Deus aeternu[s] benedicat & quosda[m] ab omni malo protegat.

* Dán Róbert—Stoll Béla: *Szenci Molnár Albert ismeretlen levele.* — ItK 1972. 681—683.

[1] *The Cambridge Modern History.* Vol. IV. The thirthy years war. Cambridge, 1906. 66. l.

[2] Szenci Molnár Albert: *Imadsagos könyveczke.* Heidelberg, 1621. RMK I 514. Praefatióját kiadta Stoll Béla. *Szenci Molnár Albert költői művei.* RMKT XVII. 6. Budapest, 1971. Akadémiai, 490—493. l.

Magyar fordításban:

Mindennemű üdvözletemet és a Jézus Krisztusban áhított boldogságot! Jeles férfiú, Rem uram, Barátom és szeretett jóakaróm, amikor legutóbb röviden írtam Kegyelmednek, és egy epigrammát is küldöttem a boldogemlékezetű híres-neves Piccart úr[3] halálára, megígértem, hogy hosszabban írok majd a hozzátok utazni készülő hazámbéliek útján: csak három órával ezelőtt tudtam meg, hogy ők holnap jókor reggel indulnak innen, és Nürnbergbe utaznak hozzátok: rajtuk keresztül kívánok írni, mint ígértem, hosszan, hacsak az idő hiánya nem akadályoz meg ebben: Mégis eleven episztolák lesznek rólam Kegyelmednél szeretett honfitársaim, az átadók: már előzőleg ismerősök névről és írásukból Kegyességed előtt: a híres Iktári Bethlen István gróf, atyafia Barcsai Zsigmond, két tanító: Geleji Katona István[4] és Bojti Veres Gáspár és szolgájuk a nemes Kornis Mihály.[5] Ők, akik mindannyian kedvenceim, elbeszélik majd helyzetünket és amint remélem, egy időre ottmaradnak nálatok vagy a híres altdorfi Akadémián. Méltóságod szíves tanáccsal készségesen örvendeztesse meg őket kérésemre is. S vajha, miután lecsendesedett a háború, épen és egészségesen térnének meg hozzánk! Szomorú felidézni, milyen állapotban vannak ügyeink. Vajha hamarsággal jobbakat adna az Isten!

Egyben visszaküldöm hazádbéliek levelét a prágaiakhoz való szomorú megérkezésükről és köszönjük, hogy megosztottad velünk azokat, minden hazámbéli együttérez. Reméljük, hogy már egymás látását élvezik. Az általam megfordított Imádságoskönyv címlapját meg fogja kapni Méltóságod. A könyv Frankfurtban van sajtó alatt, de a nyomtatás nagyon lassan halad a nyomdászok hiánya miatt, közülük legtöbben táborba vonulnak. Az imádságokat két nemes asszonynak, Szegedi és Krausz feleségének címeztem. A praefatióban többek között megcáfolom azoknak a téves vélekedését, akik azt bizonygatják, hogy a nőknek káros a betűk ismerete. Nagyon várom nemes férjeik levelét: elküldtem nekik a kinyomtatott első négy levelet azokkal a magyar tanulókkal, akik utoljára üdvözölték nevemben Kegyelmedet. Károlyi György[6] Magyarország és Erdély fejedelmének alumnusa Kegyelmed levelét rendben megkapja és elolvassa nekem és a többi hazámbélinek; de abba is hagyom ezzel a jókívánsággal: Jehova Úr Isten áldja meg Kegyességedet bőségesen és őrizze meg sokáig jó egészségben, Ámen.

Kelt Heidelbergben 1620. szeptember 3-án.

a Kegyelmedhez hűséges
Molnár Albert

Szívélyesen köszöntöm nürnbergi és altdorfi barátaimat és jóakaróimat együtt és külön-külön, és ezeket a híres és nemes, szeretett hazámbélieket Kegyelmeden keresztül ajánlom nürnbergi jótevőim mindegyikének, akiket az örökkévaló Isten áldjon meg és óvjon meg minden bajtól.

A levél alapján nincs okunk kételkedni abban, hogy az *Imádságos könyvecskét* 1620-ban Frankfurtban kezdték el nyomtatni és hogy praefatiója el is készült. Ezt Molnár Albert — szokásához híven[7] — „specimen"-ként elküldte Nagyszombatba a címzettek férjeinek: Mezőszegedi Gáspárnak és Krausz Jánosnak. Ebből a Frankfurtban készült ajánlólevélből azonban nem maradt fenn példány. A teljes *Imádságos könyvecske* — a címlap tanúsága szerint — „Haydelbergában Aubrius Daniel es David atyafiaknac, és Schleichius Kele-

[3] A Michael Piccart altdorfi professzor halálára készült latin nyelvű epigramma Altdorfban 1620-ban jelent meg. Utal rá Stoll Béla a 2. jegyzetben közölt kiadásban, 444. l.

[4] Bethlen István, Barcsai Zsigmond és Geleji Katona István heidelbergi tartózkodásáról együtt emlékezett meg Molnár Albert a *Syllecta Scholastica* (Heidelberg, 1621. RMK III 1330.) ajánlólevelében. L. a 2. jegyzetben közölt kiadást, 496. l.

[5] Kornis Mihály mint nobilis . . . de Toth-Varadgyia írta alá Barcsai Zsigmond: *Oratiuncula pro aeterna divinitate filii Dei asserenda* című művéhez (Heidelberg, 1620. RMK III 1291.) írt üdvözlőversét.

[6] Károlyi György = Károlyi C. György, ifj. Bethlen István nevelője. Herepei János *Adatok a heidelbergi diákok tanulásához.* Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I. Szerk.: Keserű Bálint. Budapest — Szeged, 1965. 158.

[7] Pl.: „A Zsoltárkönyv előszavát, melyet utasításomra valamivel több példányban húztak le, üdvözletemmel együtt elküldöm neked és nagy barátaimnak" — részlet Molnár Albert Ludovicus Luciusnak 1607. augusztus 18-án Marburgban írt leveléből. Szenci Molnár Albert válogatott művei. Budapest, 1976. Magvető. 576. l.

mennec kölczégével" jelent meg 1621-ben. A „Haydelbergában" megjelölés csakis a nyomdára vonatkozhat, mivel Aubry és Schleich ekkor Frankfurtban dolgozott[8]. A könyvecske Heidelbergben valószínűleg Johann Georg Geyder özvegyének műhelyében készült, amit bizonyos tipográfiai azonosságok is megerősíteni látszanak. Az ugyanebben az évben kiadott háromnyelvű *Lexicon*[9] is ennek a nyomdának a terméke, amint azt címlapja is elárulja.

Az *Imádságos könyvecske* praefatiója és főrésze között nyomdai kivitelben eltérés nincsen. Az ajánlólevél terjedelme a levélben említett négy levéllel szemben 11 lap. Ezek szerint a praefatiót is újranyomtatták Heidelbergben. Dátuma (1620. augusztus 10.) szerint Molnár a heidelbergi kiadás ajánlólevelének szövegét nem változtatta meg a frankfurti nyomtatáshoz képest.

Az impresszumban szereplő évszám (MDCXXI.) utolsó számjegyét szemmel láthatóan utólag erőltették bele a szedésbe, ennek következtében részben festékezetlen és kissé féloldalas. Ez utal arra, hogy az előzetes tervezés ellenére késett a nyomtatvány, 1620 helyett 1621-ben jelent meg.

Molnár Albertnek Frankfurttal való kapcsolata egész életében igen élénknek mondható. Többször megfordult a birodalmi fővárosban. A könyvvásárok pezsgésén kívül már fiatal korában több keserű élménye, kudarca is volt az itteni nyomdászokkal.

1601/2-ben Johann Sauer nyomdájában korrektorként dolgozott. „Jó Isten, mennyi kellemetlenséget nyeltem én itt le!" — sóhajtott fel Naplójában[10], amikor Sauer rokonának, Margareta Löchlernek kezét hiába kérte meg. Sauert hamarosan ott is hagyta, mivel személyes sérelmein kívül kiadói politikájával sem értett egyet.[11] Kudarccal végződött Molnár kísérlete 1607-ben is, amikor Zacharias Palthenius frankfurti könyvkiadótól megtagadták a Zsoltároskönyv kinyomtatásának engedélyét.[12] (Az még ugyanebben az évben Herbornban jelent meg.) 1608-ban viszont éppen Frankfurtban öntette ki Molnár Bibliafordításának kiadásához a Hanauban hiányzó betűket.[13]

A frankfurti és hanaui francia menekültekkel igen jóban volt. 1616-ban nekik ajánlotta Thuri Pál *Idea Chistianorum*ának általa sajtó alá rendezett új kiadását.[14] A francia gyülekezet lelkésze, Clement Dubois kedves, jó barátja. 1602-től Sauertől hozzájuk költözött,[15] és zsoltárfordítását is Dubois segítségével „ékesgette".[16]

A francia-belga ikeregyházhoz fűződő bensőséges kapcsolatáról háromnyelvű *Lexicon*a (1621) és *Institució*-fordítása (1624) ajánlólevelében[17] egyaránt említést tett. Így nem meglepő, hogy több művét a frankfurti könyvkereskedőkkel együttműködve jelentette meg.

Az *Imádságos könyvecske* címlapján megnevezett „könyvárosok" Daniel és David Aubry és Clement Schleich 1617-ben vásárolták meg Frankfurtban Claude de Marne-nek és Johann Aubrynak, az 1572-től Frankfurtban nyomtató Andreas Wechel vejeinek és utódai-

[8] Josef Benzing: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden, 1963. 120.

[9] Szenci Molnár Albert: *Lexicon Latino—Graeco—Ungaricum.* Heidelberg, 1621. RMK I 513.

[10] L. a 7. jegyzetben közölt válogatást, 511. l.

[11] Havas László: *Miért hagyta el Szenci Molnár a Sauer-nyomdát?* ItK 1964. 194—195. l.

[12] Dézsi Lajos: *Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai.* Budapest, 1898. 46. l.

[13] Hermann Wolf 1608. április 5-én Marburgban írt levele. Dézsi Lajos: I. m. 256. l.

[14] Thuri Pál: *Idea Christianorum Ungarorum sub Tyrannide Turcica. . . .* Nunc opera Alberti Molnar . . . edita. Oppenheim, 1616. RMK III 1174. Praefatióját kiadta Stoll Béla a 2. jegyzetben közölt kiadásban, 483. l.

[15] Dézsi Lajos: I. m. 33. l.

[16] *Psalterium Ungaricum.* Herborn, 1607. RMK I 407. Praefatióját kiadta Stoll Béla a 2. jegyzetben közölt kiadásban, 12. l.

[17] L. a 2. jegyzetben közölt kiadást, 495. és 499. l.

nak nyomdáját és üzletét.[18] S bár nyomdájuk 1638-ig folyamatosan működött, a harminc-éves háború hadi eseményei megnehezítették a munkálatokat. Ezekre Molnár két helyen is utalt az *Imádságos könyvecske* ajánlólevelében:

„De az kegyelmetec egynihanyszor meguyitott kérése, és kegyes kivanságának jelensége indított föképpen, hogy az tölem elkezdett öregb könyveknec kiboczatása elött, ez könyveczkét sietném ki nyomtattatni. Mellyet az kegyelmetec szándékommal eggyező kérésére még tavaly elkészitöttem, kiis boczáttam vólna még Husvét elött; az mint ez Nyáronnis kinyomtattatott vólna avagy az Calvinus Institutioja Magyaról, avagy az megöregbitött Dictionarium, hogyha az Nyomtatásban munkalkodo ifiuság hadi hireckel másuva nem vonyattatott vólna."

„Melly könyveknec, idejében kiboczatásában valo szándékomat, két dolog kesleli kiváltképpen. Elsö az Könyvárosoknac, hadaktul valo felelmec, és azoknac, nyomtatásban munkalkodo legényekböl valo szükségec: másodszor az én szökölködö állapatom . . . Megigértéc jollehet ez könyv Titulussa alatt megnevezett fö könyv árosoc, az Calvinus Institutiojának kinyomtatását, de nékem igen kevés jutalmommal: Söt az corrigalásban jövendö nagy fáratsagommal, és házam népére valo gondviselesemnekis fogyatkozásával. Ez mellett pedig készszebeknekis mutattyác magokat az megjobbitott Dictionariumnac, és az ö kértekre megforditando Martyrum Könyvnec kinyomtatására, hogy nem egyéb könyveknec, avagy az Elekes Janos megemlitet Prédicatioinac ki nyomtatására. Nemis czudálom ez félelmes idöben, jövendöre tekintéléseket. Látom egyébképpen hozzám, Nemzetsegünkhöz, és az igaz Tudomannac elöb mozditasára valo jo akarattyokat, és szandekjokat."[19]

Ezekből a Molnár Albert által jelzett könyvekből a már fentebb említett *Lexicon* kiadásán kívül még az *Institutio*-fordítás kiadása[20] valósult meg, mely ugyancsak a két Aubry és Schleich költségén Hanauban készült el, de csak 1624-ben. Itt 1622 és 1627 között vezettek közösen nyomdát.[21]

Kecskeméti Alexis János Szent János Jelenésére írott prédikációskötetét viszont Molnár nem tudta megjelentetni. Az azóta is ismeretlen prédikációskötet kézirata valószínűleg Heidelberg ostromakor (1622) veszett el.[22] Hasonlóképpen csak terv maradt egy magyar Martyrumkönyv kibocsátása is, nem is bizonyos, hogy Molnár egyáltalán elkészítette e fordítást.

A nyomtatás körüli nehézségek meglátszanak az *Imádságos könyvecskén*. Ehhez hozzájárult az is, hogy Molnár nem volt jelen a korrigáláskor[23], s így talán ez a legtöbb sajtóhibát tartalmazó kiadványa. Mindez azonban mitsem von le jelentőségéből. A kiadvány — különösen a nőnevelés fontosságát hangsúlyozó ajánlólevele miatt — egyik igen értékes „könyvbéli gyümölcse" Molnár életpályájának.

VÁSÁRHELYI JUDIT

Kner Imre levelei. Emlékezetem szerint — és erre utal *A Könyv Mestere* (1969) kötet egyik levele is — a Kner Imréhez fűződő baráti hangú levelezésem megindulását, ill. a Kner-kiadványokra vonatkozó kapcsolataimat Fitz József egykori könyvtári főigazgatónak köszönhetem. Ezt igazolja Kner 1935. március 11-én kelt, Fitz Józsefnek szóló levele: „Sajnálom, hogy Kozocsa doktor úrnak nem tudok példányt juttatni a már közölt okokból. (Pillanatnyilag nem állott példány rendelkezésre — KS.) Kérlek, köszönd meg neki helyettem is szíves fáradozását".

[18] BENZING: I. m. 177. és 120. l.
[19] L. a 2. jegyzetben közölt kiadást, 491. és 492. l.
[20] SZENCI MOLNÁR Albert: *Az Keresztyeni Religiora es igaz hitre valo tanitas.* Mellyet Deakul irt Calvinus Janos. Hanau 1624. RMK I 540.
[21] BENZING: I. m. 177. l.
[22] *Kecskeméti Alexis János Prédikációs könyve.* Sajtó alá rendezte: SZUROMI Lajos. Bevezette: GOMBÁNÉ LÁBOS Olga. RMPE 3. Budapest 1974. Akadémiai. 26—27. l.
[23] L. a 2. jegyzetben közölt művet, 400. l.

A levelezés-gyűjteményemben fennmaradt és féltve őrzött öt Kner-levél azt bizonyítja, hogy az 1940. november 19-től 1942. május 6-ig datált sorainak hangja egyre bizalmasabbá vált. Milyen érdekes adat, mindjárt az elsőben, hogy tiszteletpéldányként küldött Bevezetés a bibliográfiába (1939) című könyvemet még nem tudta elolvasni: „már évek óta nem azt olvasom és nem annyit, amennyit szeretnék . . .” Ez az igen-igen jellemző nyilatkozata, a messzi múltból visszapillantva sem sérelmes, s folytatja azt, amit Fülep Lajosnak 1934. februárjában írt: „a Tanút megszereztem magamnak, itt fekszik az íróasztalom mellett, s nem jutok hozzá, hogy elolvassam . . .”

Kner Imrével sajnos soha sem volt alkalmam személyesen találkozni. Levél-emlékeim Kner hivatásának, a szép könyvnek, valamint az én életcélomnak, a bibliográfia népszerűsítésének beszédes dokumentumai.

Gyoma, 1940. november 19. —

Mélyen tisztelt Uram!

Szíves sorait és a küldött könyveket megkaptam és nagyon köszönöm. Válaszomat bocsánatkéréssel kell kezdenem. Megkaptam ugyanis annakidején a Bevezetés a bibliográfiába című könyvét, amelynek nagyon örültem, de elmaradt rá a válasz, pedig ilyesmire nagy súlyt helyezek. Az volt a szándékom, hogy el is olvasom a munkát, mert egy ilyen összefoglalás erről a tárgyról nagyon érdekelt volna. De elmaradt ez is, mint annyi sok minden. Már évek óta nem azt olvasom és nem annyit, amennyit szeretnék, hanem folyton rendeleteket olvasok, amelyek mérhetetlenül fárasztanak, s korrektúrákkal rontom a szemem, s az, amit el szeretnék olvasni, egyre nagyobb tömeggé gyűl és egyre reménytelenebb, hogy hozzájuthatok.

Így maradt el a válasz az Ön könyvére is, amit nagyon szégyenlek és nagyon kérem érte szíves elnézését. —

Ami a Monumentát illeti, kérem, legyen szíves megírni, hogy milyen kiadásban van meg Önnek (merített, számozott kiadás-e félbőrkötésű táblában, vagy csak a sárgás régies famentes papiros — számozatlan — és a táblája milyen színű, zöldes, vagy kék színű vászon-e. A zöldes ugyanis úgynevezett hadi anyag még és erősen kifakult.)

Klasszikusainkkal, sajnos, egyelőre nem tudok szolgálni, mert a kötéséhez ugyanazt a rossz vásznat kellett felhasználni és azt nem szívesen adom ki a kezemből. Kötött példány már alig van. Intézkedtem már régebben, hogy bekössünk néhány sorozatot újra, szebb kötésbe, de ez a munkábavett tömeg másfél év óta van elcsomagolva féligkész állapotban és nem jutunk hozzá, hogy befejezzük. Fűzött példány pedig elég kevés van. Ha hozzájuthatunk, talán nemsokára befejezzük, úgy január vagy február felé és akkor majd talán rendelkezhetem — még — a példányok felett. — A Király György-féle kis könyvek teljesen elfogytak. Már gondoltam régebben rá, hogy ezeket újra ki kellene nyomtatnom, de hát ez is a viszonyoktól és lehetőségektől függ. —

Sajnálom, hogy egyelőre e két utóbbival nem szolgálhatunk, a Monumentára nézve pedig várom szíves válaszát és vagyok

szíves üdvözlettel híve
Kner Imre

Nagyságos
Dr. Kozocsa Sándor úrnak
Budapest
VIII. Nemzeti Múzeum
Orsz. Széchényi Könyvtár.
Kérem talán lakáscímét közölni,
hogy ha tudnám a Monumentát pótolni, oda küldhessem. —

Gyoma, 1940. november 22. —

Igen tisztelt Barátom!

Szíves soraira küldök itt egy második sorozat Monumentát ugyanolyan barna háttal, mint az első. Van néhány tábla ebből a színből is eltéve és így sikerült ezt összeállítani. Használja egészséggel, ahogy Gyomán mondják. Ha az idők beteljesülnek a Kner-nyomda felett, ez a sorozat egy kissé Monumenta Kneriana is lesz s jó tudni, hogy van belőle olyan embereknél, akik szeretik és megbecsülik. Bizony, sokkal többet ajándékoztunk el belőle, mint amennyit eladtunk, de talán ez még jobb üzlet, mint amilyen az eladás lett volna . . . Talán-talán rá tudom keríteni a sort a Király György féle „Három Csepke

Könyvek" utánnyomására, ahogy ő szegény nevezte. Azok is nagyon a szívemhez vannak nőve, s régen elfogytak, ugyanazon az úton és módon, sajnos. — Minden jót kívánva vagyok az Ön igaz híve

Kner Imre

Nagyságos
Kozocsa Sándor
úrnak
Budapest
VIII. Rákóczi út 19. I.

Gyoma, 1941. január 11. —

Igen tisztelt Barátom!

Szíves elnézését kérem, de hónapok óta igen nagy, sokszor a késő éjszakába nyúló, elfoglaltságban vagyok és bár levelezőlapja folyton itt feküdt előttem az íróasztalomon, képtelen voltam annyi kis időt szakítani, hogy elintézzem. Csak fűzve tudom a füzeteket megküldeni. Lehet, hogy majd a tavasz folyamán köttethetek, illetve befejeztethetem azt a sorozat kötést, amelyet már három év előtt elkezdtünk, de ez a mai viszonyok között teljesen bizonytalan s ezért nem várok az elküldéssel, hanem mindenesetre elküldöm a fűzötteket. — Justh Zsigmond megyémbeli volt, még sohasem olvastam tőle semmit, csak a Nyugatban megjelent naplótöredéket, amely nagyon érdekes volt. Előre is köszönöm a könyvet s vagyok

szíves üdvözlettel híve
Kner Imre

Nagyságos
Dr. Kozocsa Sándor
író úrnak
Budapest
VIII. Rákóczi út 19.

1941. január 18. —

Igen tisztelt Barátom!

Két napig nem voltam itthon és ezért nem tudtam előbb válaszolni kedves soraira. Őszintén gratulálok ehhez a szép új feladathoz, amelynek nagy jelentősége van. Nem kérek azonban tiszteletpéldányt, egyrészt azért, mert úgyis biztosan nagyon sokat kell küldenie ingyen, másrészt azért nem, mert sem időm, sem helyem nem volna számára. Így is vagy 60 lapot és folyóiratot kell állandóan figyelemmel kísérnem, főként persze közigazgatásiakat, s a folyóiratanyag és a könyvek lassanként már kiszorítanak a házból! De persze b. címét előjegyzésben tartom, ha most nincsenek is kiadói terveink. Egy pár dolog van csak előkészületben, amelyeket életjelnek szántunk. Ezeket majd megküldöm és ha ír róluk, akkor fogok majd támpéldányt kérni. —

Még egyszer sok szerencsét kíván szíves üdvözlettel régi híve

Kner Imre

Nagyságos
Dr. Kozocsa Sándor
egyetemi magántanár,
író úrnak
Budapest
VIII. Rákóczi út 19. I.

1942. május 6. —

Igen tisztelt Barátom!

Egyidejűleg elküldtem b. címére a Mazeppa egy példányát. A Beppo azonban nem nálunk jelent meg s nem is ismerem. Úgy rémlik nekem, mint ha Tevan kollégámnál jelent volna meg Békéscsabán, de ennek nem tudok utánanézni. — Készséggel állottam szíves rendelkezésére, amíg tehetem s vagyok kiváló tisztelettel híve

Kner Imre

Nagyságos
Dr. Kozocsa Sándor
egyetemi magántanár úrnak
Budapest
VIII. Rákóczi út 19. I.

Jegyzetek

1. levél

1. A *Bevezetés a bibliográfiába* című könyvem 1939-ben jelent meg az Egyetemi Nyomda kiadásában.
2. A Kner-féle *Monumenta literarum* című kétrészes sorozatot Király György szerkesztette Kozma Lajos rézmetszetű díszeivel. A tipográfiai elrendezést Kner Imre tervezte. Gyoma, 1921—1922, Kner.

I. sorozat

1. *Bölcs Salamon király. Canticum canticorum, azaz Bölcs Salamon király által szerzett énekek éneke.* Ford. Heltai Gáspár. 1552.
2. Apuleius: *Amor és Psyche.* Miletosi mese. Ford. Révay József.
3. *Aucasin és Nicolete.* Ófrancia széphistória. Ford. Tóth Árpád.
4. Boccaccio, Giovanni: *Dante dicsérete.* Ford. Kaposy József.
5. Gyergyai Albert: *Argirus királyfiról és egy tündér szűzleányról való szép história.*
6. *D. Faustus János históriája.* 1587. Ford. Király György.
7. Milton: *Kisebb költemények.* Ford. Tóth Árpád.
8. Molière: *A mucsai szép lelkek.* Ford. Laczkó Géza.
9. Colferidge: *Ének a vén tengerészről.* Ford. Szabó Lőrinc.
10. Stifter: *A pusztai falu.* Ford. Szabó Lőrinc.
11. Vörösmarty: *Cserhalom.*
12. Tolsztoj Lev: *A két zarándok.* Ford. Haiman Hugó.

II. sorozat

1. Lukianos: *Igaz história.* Ford. Révay József.
2. Kálidásza: *A király és a bajadér.* Ford. Schmidt József.
3. Hartmann von Aue: *A szegény Henrik.* Ford. Telekes Béla.
4. *Barlám és Josafát legendája.* 1526. Sajtó alá rend. Király György.
5. Machiavelli: *Mandragora.* Ford. Honti Rezső.
6. Montaigne: *A meghalás tudománya.* Ford. Lehel István.
7. Cervantes: *Cornélia.* Ford. Király György.
8. Zrínyi Miklós: *Viola.* Idiliumok. Sajtó alá rend. Király György.
9. Goethe: *Novella.* Ford. Turóczi József.
10. Poe: *Az arckép. A fekete macska.* Ford. Mikes Lajos.
11. Balzac: *Jézus Krisztus Flandriában.* Ford. Lányi Viktor.
12. Browning: *Amerre Pippa jár.* Ford. Reichard Piroska.

2. levél

A Király György-féle kis könyvek, az úgynevezett *Három Csepke Könyvek:*
Heltai Gáspár: *Egy nemes emberről és az ördögről való história.*
Egy özvegyasszonyról és egy katonáról való história.
A Miasszonyunk Szűz Mária csodáiról való hét legenda.
Mindhárom Gyomán 1920-ban Kner kiadásban 16° formában jelent meg. 1942-ben készült mindháromból új címlappal ellátott kiadás.

3. levél

Justh Zsigmond általam sajtó alá rendezett és Kner Imrének dedikált könyve Justh első, kéziratban maradt regénye: az *Ádám.* 1941-ben adta ki az Athenaeum, Athenaeum Olvasótára sorozatában.

4. levél

A levélben említett könyv: *Kassai Vidor Emlékezései,* 1940 karácsonyára került forgalomba az Egyetemi nyomda kiadásában a Könyvbarátok illetményei sorozatban.

5. levél

1. Byron: *Mazeppa.* Ford. Kosztolányi Dezső. Gyoma 1917, Kner.
2. Byron: *Beppo.* Verses elbeszélés. Ford. Kosztolányi Dezső. Békéscsaba 1920, Tevan.

Kozocsa Sándor

FIGYELŐ

Teleki Sámuel és a Teleki-téka.* A XVIII. századi magyar művelődésnek Európára kaput nyitó, felvilágosodást hozó folyamatában kiemelkedően fontos szerepe van az Erdélyből induló újigényű törekvéseknek. Az itteni sajátos politikai, társadalmi és vallási viszonylatok több szempontból igen korán és határozott irányultsággal vetették fel a hazai kultúra érdekében, a Habsburg-hatalom határain túlra tekintés vágyát és haladó gyakorlatát. A sokirányú, különböző alapozottságú törekvés közepette jelképesnek véljük — hogy csak tárgyunknál maradjunk —, amikor az 1750-es évek végén Mária Terézia politikailag célravezetőnek látta, hogy három előkelő erdélyi, magyar és ráadásul protestáns ifjúnak útlevelet engedélyezzen a hosszú idő óta tiltott külországokba, Svájcba, Hollandiába és Franciaországba, több éves felsőtanulmányok folytatására. Nem véletlen, hogy a három fiatal a politikai hatalom számára megnyerendő erdélyi arisztokrácia legszámottevőbb családjából, a még független Erdély életében vezető szerepet vitt Telekiekéből került ki. Hármuk közül az egyik, a majdan Voltaire-ral és Rousseau-val kapcsolatot tartó Teleki József és a másik, a Corneille Cidjét fordító Teleki Ádám, az évtizedek során befutott pályájuk, valamint a felvilágosodáshoz kötődő sajátos felfogásképük ismerete alapján, viszonylag kimunkáltabban épültek be a korról alkotott mai köztudatunkba, mintsem a „könyvtáralapító" Teleki Sámuel. Holott nagyon is idetartozik, s igen helyesen járt el a Kritérion kiadó, amikor a „Téka" sorozat jelen kötetével őreá irányította a mind ez ideig nem különösebben mélyreható köz- és tudományos érdeklődést.

A kötet először is kiváló és a problémákat sok ágon felismerő bevezető tanulmánnyal szolgál, Deé Nagy Anikó tollából, majd pedig gazdag válogatást ad Teleki Sámuel hatalmas méretű, teljességében ismeretlen levelezéséből. A bővebben közreadott saját leveleket kisebb arányban a hozzá írott levelek követik, azután pedig naplójába, könyvtára katalógus-köteteinek előszavaiba és végül magára a tékára vonatkozó egyéb írásokba (könyvtári törvényeibe, s idevágó végrendelkezéseibe) nyújt betekintést.

A Teleki Sámuelre vonatkozó eddigi irodalom igen szegényes állapotához képest — mely legtöbbször unalomig csak a könyvtáralapítás és a Janus-kiadás „érdemét" ismételgette —, most lényeges, mégha távolról sem befejező lépést hoz ez a kötet: szinte elsőként kísérli meg, hogy kijelölje Teleki helyét a XVIII—XIX. század művelődéstörténetében és értékelje sokirányú, több mint fél évszázados tevékenységét. Bizonyos, hogy a gondosan végigkísért életpálya és a bőségben felbúvárlott szövegek rendkívül sokoldalú alkotó egyéniséget állítanak elénk. Joggal teszi fel viszont a bevezető a kérdést, vajon mi is állt érdeklődésének és igazi teljesítményének gyújtópontjában ? S a felelet valóban nem egyszerű. Ha csak végigfutunk Teleki Sámuel pályájának néhány szembetűnő jellegzetességén, széles skálát tapasztalunk: ifjúkori tájékozódásában fontos helyet foglalt el a kor igénye szerint a természettudományos ismeretek megszerzése, majd pedig francia és svájci

* Bevezette és a szövegeket válogatta Deé Nagy Anikó. Bukarest, 1976. (Téka.) 262 l.

biztatásra a matematika-fizika magasabb művelése. De egyidejűleg klasszika-filológiai munkássága is mély alapokra terjeszkedett. Mindenek felett azonban hamarosan jól képzett, hozzáértő bibliofil szakemberré, szenvedélyes könyvismerővé és gyűjtővé vált. A tudományok közvetlen művelése mellett tudománypártoló, oktatás- és művelődésszervező tevékenységet is folytatott. Mindezeket egyeztetni tudta magas „udvari" funkciók, ellentmondásokkal terhelt pozíciók egyidejű vállalásával. A tisztánlátás nehéz, de nézetünk szerint munkásságának ma is elismeréssel értékelhető részét, fő irányát az a filológusi, bibliofil tevékenység teszi ki, amely a „litteraria historiá"-t, a könyvmegismerést és -gyűjtést, a textológiát stb. is magába foglalta. Ugyanakkor mindez szervesen kapcsolódhatott egyéb lényeges tevékenységi köréhez, nem utolsósorban a Janus-kiadás és a téka-fundáció szüntelen gondjához.

A kötet gondozója — mint hangoztatja — igyekezett úgy összeválogatni a közlésre kerülő szövegeket, hogy a jellemzett sokrétű munkásságról minél teljesebb kép rajzolódjék ki; de mégis a tárgyból következően a hagyományos megoldás adódott; a válogatás súlypontja ezúttal is a könyvtáralapítás körülményeire esik. A közzétett írások kivétel nélkül a könyvgyűjtéssel, a könyvtárszervezés problémáival foglalkoznak. Ezt a megoldást, bárha lemondás és elkanyarodás is a teljesebb igényhez viszonyítva, mégis mint első lépést helyeseljük. Ilyen értelemben viszonylag teljes képet kapunk a kor könyv- és könyvtár problematikájáról.

Hiányérzetünk viszont akkor támad, midőn azt tapasztaljuk, hogy a közreadott levelekből mintha túlzottan is csak a könyvtárszervezés konkrét technikai kérdéseire derülne fény és a lényegesebb idevágó tényezők háttérbe kerülnének. Erre vall, hogy a 71 darab itt közölt Teleki-levélből 35 darab a marosvásárhelyi megbízott könyvtárosokhoz szól és általában csak közvetlen utasításokat tartalmaz. További 10 levél feleségéhez szól, és csak minimális számú levél marad olyan kapcsolatokra, amelyek során mélyrehatóbb tudományos témák is felmerülnek. (Pl. a Teleki Ádámhoz, Aranka Györgyhöz, Kovásznai Sándorhoz írott levelek.) Az is jellemző, hogy a külföldi tudóskapcsolatokat mindössze 4—5 levél fémjelzi itt. (Beck, Iselin, Miegh.) A Telekihez írott 10 levél kiválasztása már célratörőbb. (Bod Péter, Benkő József, Zilai Sámuel, Kazinczy Ferencz stb.)

A közreadó a kötet szűkreszabott keretei között nem vállalkozott a téka könyvállományának mélyrehatóbb vizsgálatára. Pedig erre előbb-utóbb szükség lesz, mert a korban betöltött igazi szerepét ez az alapvizsgálat határozná meg. Mindenesetre meggyőzőnek látszik a bevezető azon érvelése, miszerint Teleki Sámuel gyűjteménye semmi esetre sem tekinthető csupán kedvtelésből született, „szép editiókat" bemutató, reprezentatív, barokk kirakatkönyvtárnak, hanem ellenkezőleg, tematikai összetétele arra vall, hogy az alapító a hazai közművelődést kívánta szolgálni a „nyilvános"-nak deklarált tékájával. Sajnos, több kérdés még nyitott marad, mint például a könyvtár felhasználásának arányai és hatásfoka, a továbbfejlődés miléntje stb.

Izgalmasan közelíti meg a bevezető Teleki világnézeti és politikai felfogásának eléggé bonyolult kérdéskörét. Még az ifjúkorban ért külföldi hatások vizsgálatában a bemutatott svjáci hatás mellett, részünkről a holland hatást erősebbnek véljük és ismerjük. (Pl. Ch. Sax professzor filológiai útmutatásai évtizedeken keresztül.) Egész világnézeti felfogásában nehéz lenne sommásan ítélni. Így a felvilágosodáshoz való viszonyában nem valószínű, hogy meghaladta volna unokaöccsének, Teleki Józsefnek sajátos, kétlakinak ismert felfogását. Jellemző, még ha nem is kívánjuk általánosítani Teleki Sámuel azon alábbi tanácsát, amit külföldön tanuló könyvtárosának adott: „Franciául is megtanuljon kegyelmed, mert sok a jó francia könyv a bibliothékámban. . . de németül is, . . . mert most a gyermek, ha németül nem tanul, ember nem lehet."

A szövegek közreadásában a Téka-sorozat jól bevált eljárását alkalmazta a kiadás. Az írásokat szöveghűen, a nyelvi sajátosságok megőrzésével kapjuk. A jegyzetek általában

pontosak, de legtöbbször igen szűkre szabottak, s így nemegyszer leegyszerűsítésre vezette a jegyzetelőt. Néhány kisebb tévedéssel és elírással is találkozunk (pl. a 73. sz. levél nem Bod Péteré, mint ahogy a 13. lap utal rá).

Végül hangsúlyozzuk, hogy a jelen kötetre, mint a tárgyban kitűnő kezdeményezésre méltán kell figyelmet fordítanunk, mert egészében helyesen talált rá azokra a továbbvitelre érdemes és megérett kérdésekre, melyeket Teleki Sámuel és kora a könyv- és művelődéstörténeti összefüggésekben elénk tár.

GYENIS VILMOS

A XVIII. századi magyarországi nyomtatványok feltárásáról. Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Bibliográfiai Csoportjában 1974 óta folyik az 1712—1800 között Magyarországon bármely nyelven, illetve külföldön részben vagy egészben magyar nyelven készült nyomtatványok országos felmérése. A munka célja kettős: egyfelől az, hogy az ország valamennyi állami és egyházi gyűjteményében (könyvtár, levéltár, múzeum) fellelhető, e gyűjtőkörbe tartozó példányról tudomást szerezzünk; másfelől pedig, hogy ebből kiindulva a lehetőségeknek megfelelően a legteljesebb mértékben feltárjuk a még bibliográfiailag nem ismert nyomtatványokat. Ezzel remélhetőleg sikerülni fog biztosítanunk a XVIII. századi hazai nyomdatermés mintegy 95—98%-os bibliográfiai ismertségét, amely alapot és kiindulást jelenthet majd az RMNY XVIII. századi kötetei számára. Az anyaggyűjtés mostani elvégzésével egyben lehetővé válik, hogy a XVII. századi hazai nyomtatványokat feldolgozó RMNY-kötetek elkészülte után a XVIII. századi könyvtermés igényes bibliográfiai feldolgozása folyamatosan történhessék. Ezzel mi is követjük azt az egyre általánosabban elfogadott nemzetközi gyakorlatot, amely szerint a régi nyomtatványok időhatára 1800.

Az 1712—1800 közötti könyvanyag tekintetében Petrik Géza *Magyarország bibliographiája 1712-1860. I—IV.* kötete (Budapest, 1888—1892) és az V. kötetként megjelent Pótlások (Budapest, 1971) áll rendelkezésünkre, továbbá a Petrik VI. kötet (Budapest, 1972), amely az I—V. kötetben közreadott 1712—1800 között megjelent magyarországi és külföldi nyomtatványok nyomdamutatója.

Már munkánk kezdetén helyesnek látszott a levéltári jellegű nyomtatványok gyűjtési körét korlátozni. Ezek a hivatalos ügyintézés során keletkezett nyomtatványok — iratjellegükből következően — általában címlap és az impresszumadatok megjelölése nélkül készültek. Éppen ezért bibliográfiai leírásuk és nyomtatási helyük megállapítása igen nehéz feladat, annál is inkább, mivel Mária Terézia és II. József idején számuk különösen megsokszorozódott. Így indokoltnak tűnt, hogy 1751 és 1801 között csak azokat a nyomtatott iratokat gyűjtsük, amelyeknek címlapjuk vagy impresszumadatuk utal arra, hogy szélesebb körben kívánták terjeszteni. 1751 előtt viszont továbbra is gyűjtőkörünkbe tartozik valamennyi hazai nyomtatvány, így a levéltári jellegű is, mivel addig viszonylag kis számban jelentettek meg ilyeneket, illetve nyomdatörténeti szempontból értékes kiegészítésekként gazdagítják egy-egy nyomda termékeinek ekkoriban bizony még meglehetősen szerény számát.

A feltáró munka előkészítése már 1973-ban megkezdődött. Az akkori Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Revíziós Területének 1973. június 5-én tartott főosztályvezetői értekezlete megtárgyalta a régi magyarországi könyvek országos nyilvántartásának ügyét. Az értekezlet határozatainak megfelelően 1973 szeptemberében a Minisztérium Könyvtári Osztálya „Tájékozódó felmérés"-t bocsátott ki, amelyben az egyes könyvtáraktól XVIII. századi anyaguk körülbelüli mennyiségére és a rendelkezésre álló segédletekre vonatkozóan kért választ. Az említett körlevelet több mint 300 intézmény kapta meg. A fővárosi nagykönyvtárakon kívül természetesen megkérdeztük a megyei, városi könyvtá-

rakat, az MTA és kutatóintézeteinek könyvtárát, az egyetemi könyvtárakat hálózatukkal egyetemben. A múzeumoknak a KM Múzeumi Főosztálya, a levéltáraknak a Levéltári Igazgatóság, az iskolai könyvtáraknak az Országos Pedagógiai Könyvtár révén küldtünk körlevelet, az egyházi könyvtárakkal pedig az egyes gyűjteményi központok segítségével vettük fel a kapcsolatot.

Kérésünkre a XVIII. századi nyomtatványokat tartalmazó gyűjtemények munkatervükbe illesztették az említett nyomtatványok jegyzékbe foglalását. Ennek elkészítése mindenhol azonos szempontok szerint történt. Legfőbb célunk az volt, hogy a könyvtárak ezt a munkájukat a lehető legegyszerűbb és leggazdaságosabb módszerekkel végezzék. Csupán annyi adatot kértünk az egyes nyomtatványokra vonatkozóan, amennyi feltétlenül szükséges az azonosításhoz (szerző, a cím néhány jellemző szava, impresszumadatok és a példány egyedi jelzete). A XVIII. századi nyomtatványokat nagyobb példányszámban tartalmazó könyvtáraknak egy-egy Petrik VI. kötetet adtunk, hogy a bibliográfiailag már regisztrált nyomtatványok példányainak jelzetét abba írják be, így csak az ismeretlennek tűnő adatokról készítettek jegyzéket.

A gyűjteményektől kapott lelkiismeretes támogatás és a központi adatgyűjtő munka eredményeként a Petrik-kötetekben eddig ismert 19 290 mű kb. 80 000 hazai példányának 3/4 részét 1976 végéig beépítettük nyilvántartásainkba. Néhány nagyobb gyűjteményen kívül mindenekelőtt a levéltárak és a plébániák adatai hiányzanak még, de csak ezután kerül sor pl. az OSZK Kisnyomtatványtára XVIII. századi anyagának szisztematikus átnézésére, valamint a Kézirattárban megbújó régi nyomtatványok kikeresésére is.

Nyilvántartásunkban a *Corpus iuris Hungarici* Budán 1779-ben megjelentetett kiadása „vezet": eddig 112 példányát regisztráltuk.

A még hátralevő hazai gyűjteményeken kívül egyre inkább előtérbe kerül a külföldi gyűjtemények állományának feltárása. Az utóbbi évek külföldi kutatóútjainak örvendetes tapasztalatai alapján különösen eredményesnek ígérkezik a feltáró munka a környező országokban, valamint azokon a helyeken, amelyek a magyar diákok „peregrináció"-inak színhelyei voltak (pl. Lengyelország, a német egyetemi városok). A külföldön várható kb. 40 000 példánynak mostanáig mindössze 1/4-ét regisztráltuk.

A bejelentésekből eddig kiszűrt és a Petrik Géza bibliográfiájában, ill. annak pótlásaiban fel nem lelhető tételek száma jelenleg meghaladja a háromezret. Nagyobb gyűjtemények adatai mellett kisebb könyvtárak, múzeumok, levéltárak bejelentésében is sűrűn akadunk eddig még le nem írt, régi hazai nyomtatványra. Különösen ezek a tételek igazolják e széles körű és tervszerű felmérés jogosultságát és jelentőségét, hiszen enélkül sok rejtett értékre csak véletlenszerűen vagy sohasem bukkant volna rá a kutatás. Az új tételek egységes bibliográfiai címleírása is megkezdődött maguknak a példányoknak alapján a majdani Petrik VII. kötet számára, amely előreláthatólag 1980 körül fog elkészülni Komjáthy Miklósné szerkesztésében.

Így a hazai XVIII. századi nyomtatványok feltárása — legalábbis a hazai gyűjteményeket illetően — belátható időn belül teljesnek lesz mondható. A munkánk során kiépített és állandóan tökéletesített bibliográfiai, nyomdahely, illetve példány szerinti nyilvántartásaink bizonyára eredményes segítséget nyújtanak a XVIII. századdal foglalkozó kutatók számára.

VÁSÁRHELYI JUDIT

Történelmi sorsfordulók falragaszokon és plakátokon. (Kiállítás a Nemzeti Galériában 1976. október—december.) A falragasz az a nyomtatványfajta, mely a múló pillanat számára készül: keletkezése napjaiban akar valami fontosat közölni az utcai járókelőkkel. Éppen ezért a későbbi idők emberének sokat mond korának légköréről, hangulatáról.

Salutem omnigenam & exoptatam in Christo
Jesu felicitatem. Amplissime Vir, mi Dñe Reme
Komice & fautor desideratissime, quum proxime ad
Vram Amplitm breviter scriberem & simul in obitum
clarissimi Dñi Picardi p.m. epicedion Epigrammation mitterem,
promiseram me proxime scripturum per Dnos populares
ray brevi ad vos profecturos: quos modo ante tri-
rium intellexi eras bene mane isthinc discessuros &
ad Vos Noribergam profecturos: per quos libenter
scribere ut promisi, protixe, nisi temporis excludere
angustia: Verum viva epistola instar ex me mihi
apud Vram Excell.m dilectissimi mihi Dni popu-
lares, horum exhibitores; jam ante Nobis Vra nomi-
ne & literis notissimi: Illustris Dn. Comes Stephanus
Bethlen de Iktar &c. ejus comitatus Sigismundus
Barczai, Ephorus duo, Dn. Stephanus Keatona Gebinus,
& Dnus Caspar Vrej Bistinus, ac eorum minister
Nobilis Dnus Michael Kormis. Hi mea debine aes-
res nostras vos recensent, & ut spero apud vos ad
tempus subsistent. Vael in illustri Academia Altorfina
Consilio pio Vra Excellentia eos juvabit plurimis, etiam
me rogante. Atq utinam sedata hac tempestate ad
nos redeant salvi & incolumes. Res nostra quo
in statu versentur, triste est commemorare.
Quotinam subito det melliora Deus!

Libras Dnorum populariorum de tristi ipsorum adventu
ad pragenses simul remitto, & gratias agimus pro earum
communicatione. condoluerunt Dni populares aeq. speramus
eos jam suorum conspectu frui. Titulum Libri premam
à me versarum, accepit tum Excell.s qui sub prelo
est Francofurti, sed admodum lente procedit impressio
propter penuriam operiorum typographicorum
quæ plurima castra sequuntur. Inscripsi eum Nobili
Juventuti Dni Regedini & Crausij uxoribus. In pre-
fatione, obiter nonnullo eorum erroneam opinionem, qui
famam nexiam esse asserunt literarum cognitionem.
Illorum Nobilissimorum meorum literas ex pecto
avidissime: missi ipsis impressa priora folia &
per eos studiosos, qui posdemi Ungari ex mi
salutarium vram studiosum: Dnus Georgius
Caroli, nuncy Alumnus Principis Ungariæ & Transil. literas
vestra ampl. recte accepit & mi ac reliquis popa-
libris pradigit: Sed desino in hoc voto Dominus
Jehova Vra Pietati benedicat cumulatissime, & diu-
tissime conservet salvum & incolumem. Amen.
Datum Norimbergæ 3. Febr. 1620

Vra Excell. addictissimus
Albertus Molnar

Salute officiosissima me amicos & fau-
tores Dnos Nori-
cos & Altorfinos
nos & singulos:
& hospita mea illu
strem & nobilissim
ac mihi dilectiss
mos populares aeq
per Vram Excell.
commendo oribu
& singulis meis
fautoribus
Noriæ
Deus altorum benedicat & custodiat ab omni malo protegat.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
UJKORI GYŰJTEMÉNY

Ugyanakkor a grafikai plakát műfajában a legszigorúbb esztétikai mércével mérve is jelentős alkotások keletkezhetnek. Fokozottan érvényes ez a politikai plakátok esetében, különösen a történelem feszült levegőjű pillanataiban. (Gondoljunk az Őszirózsás Forradalom, a Tanácsköztársaság vagy a felszabadulást követő évek plakátművészetére.) Ezért okozott nagy örömet a Nemzeti Galériának az a vállalkozása, hogy kiállításon mutassa be, mint tükröződnek a magyar történelem drámai fordulatai falragaszokon.

A belépőt a 12 pont fogadta, majd sorra következtek az 1848—49-es forradalom és szabadságharc idején megjelent hirdetmények, a márciusi napok mámorától a komáromi kapitulációig. Kisebb mennyiségű, de nagyon ügyesen válogatott anyag szemléltette az abszolutizmus időszakát. Itt találkoztunk néhány olyan nyomtatvánnyal is, melyek nem merítik ki teljesen a plakát fogalmát (az 1861-es országgyűlés feliratai, Kossuth híres nyílt levele Deák Ferenchez), ezek azonban olyan látványos dokumentumai koruknak, hogy akadékoskodás lenne kifogásolni kiállításukat.

A helyszűke miatt igen kis mennyiségű anyag szemléltette a dualizmus korának plakátművészetét, ám amit láttunk, az esztétikailag is jelentős élményt nyújtott, hisz a magyar politikai plakát egyik legnagyobb mestere, Bíró Mihály alkotta ezeket. Annál több hely jutott az első világháború idejének bemutatására. Ferenc József hadüzenetet bejelentő híres kiáltványa indította a sort, mégpedig a központi hatalmak uralkodóinak arcképével díszített változata.

Az 1918—19-es polgári forradalom és a Tanácsköztársaság korát, mely a magyar plakátművészet talán legsikerültebb produktumait ihlette, színvonalas válogatás mutatta be.

Az 1919 őszétől 1944-ig terjedő időszakról is számos falragaszt állítottak ki, de a kiállítás rendezői úgy határoztak, hogy egyértelműen ellenforradalmi vagy fasiszta jellegű plakátot még dokumentumként sem tesznek ki. Láthattuk az emigrációban élt Bíró Mihálynak a Szociáldemokrata Párt számára készített választási plakátját, Falus Eleknek az 1924-es Népszövetségi Kölcsönt propagáló plakátjait. A különböző nyomorenyhítő akciók hirdetményei jól érzékeltették a kor szociális problémáit, a második világháború éveinek hangulatát pedig a vöröskeresztes és légoltalmi plakátok. A Kommunista Párt illegális röpcédulái ellenpontozták az anyagot.

Az 1945 és 1948 közötti időszak ismét nagy korszaka volt a magyar plakátművészetnek. A feszült levegőjű, rendkívül mozgalmas évek Ék Sándort, Bortnyik Sándort, Konecsni Györgyöt, Filót (Mihályfi Ernőné Fischer Ilonát) és társaikat igen magas színvonalú alkotásokra késztették.

1949 körül megkezdődtek ezen a téren is a sematizmus évei, ám 1957 után ismét magas színvonalú alkotásokkal találkozhatunk a politikai plakát műfajában. Olyan művek voltak láthatók többek között a kiállításon, mint Balogh István Dózsa György-e, Filó Nem-je, ugyancsak tőle a Vádoljuk az Imperializmust, vagy Reich Károly gyermeknapi és anyák napi plakátjai.

Válogatott kollekciót láthattunk a képes plakátokból. Olyan nyomdatermékek ezek, melyek napjaink utcaképének elengedhetetlen tartozékai, amikkel azonban eddig még tudományosan igen kevéssé foglalkoztak. Pedig már csak azért is figyelmet érdemelnének, mert eleinte szinte kizárólag litográfiák voltak, később offset nyomással készültek többnyire kimondottan erre specializálódott nyomdákban. A velük való foglalkozás nyomdászattörténetünk egy eddig eléggé elhanyagolt területére derítene fényt.

INDALI GYÖRGY

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1971—1975. II. Nyomda-, könyv-, könyvtár- és sajtótörténet*

Rövidítések

AHist	— Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae
A. Hist. Litt. Hung. A. Univ. Szeg.	— Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Litteraria
ALitt	— Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae
AngFilTan	— Angol Filológiai Tanulmányok
Ann. Univ. Bp. Sect. hist.	— Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica
AOrient	— Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
DériM Évk	— A Debreceni Déri Múzeum évkönyve
EK Évk	— Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei
ÉlT	— Élet és Tudomány
It	— Irodalomtörténet
ItK	— Irodalomtörténeti Közlemények
Ktáros	— Könyvtáros
MűvtÉrt	— Művészettörténeti Értesítő
MG	— Magyar Grafika
MKsz	— Magyar Könyvszemle
MS	— Magyar Sajtó
MSH 1.	— Középkori kútfőink kritikus kérdései. Bp. 1974. (Memoria saeculorum Hungariae 1.)
MSH 2.	— Janus Pannonius. (Tanulmányok.) Bp. 1975. (Memoria saeculorum Hungariae 2.)
MTud	— Magyar Tudomány
OSzK Évk	— Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve
PedSz	— Pedagógiai Szemle
SoprSz	— Soproni Szemle
Száz	— Századok
TörtSz	— Történelmi Szemle
VasiSz	— Vasi Szemle

* A *Magyar Könyvszemle* 1977. 1. számában jelzett és közölt kurrens könyvtörténeti szakbibliográfiánk folytatásaképpen ezúttal — az I. részben közreadott *Középkori kéziratosság bibliográfiája* után — a könyvnyomtatás korának, tág értelemben vett, könyvtörténeti és sajtótörténeti szakirodalmát közöljük. A gyűjtés kizárólag a Magyarországon megjelent művekre és folyóiratokra terjed ki. Ez alkalommal, mint az első esetben is: még öt esztendő anyagát foglaltuk egybe; legközelebb azonban már természetesen áttérünk az évenkénti összefoglalásokra, és ettől kezdve az I. és a II. részt egyszerre publikáljuk. (Szerk.)

I. Bibliográfiák, katalógusok

Békés megye sajtóbibliográfiája 1855—1973. (Összeáll. a [Békéscsaba] Megyei Könyvtár munkaközössége, vez.: Kovács Mária.) Békéscsaba 1974. 367 l., 12 t.

Berlász Piroska: Comenius Magyarországon kiadott műveinek lelőhelybibliográfiája. Bp. 1970, Orsz. Ped. Könyvtár és Múz. 91 l. (Neveléstörténeti bibliográfiák 1.)

Borsa Gedeon—Käfer István: Az Országos Széchényi Könyvtár régi cseh és szlovák nyelvű nyomtatványainak katalógusa 1800-ig. Bp. — Martin 1970. 406 l.

Fazakas József: Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő, bibliográfiailag még le nem írt régi magyar nyomtatványok. 6. közlemény. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 217—230., 7. közlemény. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 231—241.

Galambos Ferenc: A magyar ex libris irodalom bibliográfiája (1920—1970). Eger 1972. 72 l. (Heves Megyei Könyvtár füzetei 25.)

Héthy Zoltán: Helyi röplapok és plakátok az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottság archivumában, 1900—1948. Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez 3. Debrecen 1973. 93—102., 4. Nyíregyháza 1974. 153—161.

Kárász József: A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1843—1970. Szeged 1974. 209 l.

Kovács Sándor, V.: Hungarica Strigoniensia. (Bél Mátyás bibliográfiai jegyzetei.) = MKsz 1975. 92—97.

A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája (1705—1945). Szerk. József Farkas, összeáll. József Farkas, Kókay György, Sinka Erzsébet, H. Törő Györgyi. Bp. 1972. 427 l. (Sajtótörténeti könyvtár.)

Magyarország bibliographiája, 1712—1860. V. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860. c. művének 1—4. kötetéhez. Az 1712—1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. (Szerk. Komjáthy Miklósné.) Kiad. Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1971. 561 l.

Magyarország bibliographiája, 1712—1860. VI. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1—5. kötetben közreadott 1712—1800 között megjelent magyarországi és külföldi magyar nyelvű nyomtatványokhoz. (Szerk. Markos Béla.) Kiad. Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1972. 567 l.

A miskolci Selmeci Műemlékkönyvtárban levő, 1850-ig kiadott könyvek kötetkatalógusa. (Összeáll. Drahos Istvánné, Kiss Árpád, Tarján Tamás.) Miskolc 1973. 149, 177 l.

Ojtozi Eszter: Slawische Bücher in den Sammlungen der Universität in Debrecen bis 1850. = Slavica 1971. 163—170., 1972. 161—167.

Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600. [Bibliográfia. Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár. Összeáll. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc stb. Bp. 1971, Akad. Kiadó. 928 l., 42 t.

Sajó Géza—Soltész [Zoltánné] Erzsébet: Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. (Collab.) Csaba Csapodi, Miklós Vértesy. (Intr. Erzsébet Soltész.) Bp. 1970, Akad. Kiadó. Vol. 1. (A—N.) LXXIX, 5—735. l., Vol. 2. (O—Z.) 737—1444. l., 40 t.

Szakáts István: Battonya hírlapirodalma (1890—1925). Battonya 1970. 36 lev., 9 t. (Battonyai füzetek 15.)

Torbágyi Tiborné: Szombathi János: Magyar Athenas Toldalékja. = EK Évk 6. 1972. Bp. 1973. 239—253.

II. Papír-történet

Bogdán István: Papírfeldolgozó iparunk a XIX. században. = Papíripar 1973. 23—31, 167—170.

Bogdán István: Papírgyáraink a XIX. századi kiállításokon. = Technikatörténeti Szemle 1973—1974. 71—80.

Bogdán István: Vízjellel az irathamisítás ellen. = Papíripar 1974. 30—36.

A papír világa. Antológia. (Szerk. Csepeli Szabó Béla.) Bp. 1974. 381 l.

Sugár István: Az apátfalvi papírmalom története, 1814—1847. = Archívum 1974. 59—86.

III. Cenzúra-történet

18—19. század

Buzinkay Géza: A magyar irodalom és a sajtó irányítása a Bach-korszakban (1849—1860). = MKsz 1974. 269—293.

Dér Ferenc: Petőfi sajtópere. = MS 1973. 119—120.

Donáth Regina: Tiltott könyvek egy Mária Terézia korabeli főúri könyvtárban. = MKsz 1972. 210—219.

Donáth Regina: Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez. = MKsz 1970. 173—181.
Donáth Regina: Van Swieten által cenzúrázott könyvek az Egyetemi Könyvtárban. = EK Évk 5. 1970. Bp. 1971. 249—267.
May István: Kérvény Mária Teréziához a rablókiadásokról. = MKsz 1971. 328—330.
Sashegyi Oszkár: A helytartótanács bekapcsolódása a cenzúraügyek intézésébe (1726—1730). MKsz = 1974. 40—53.
Váradi-Sternberg János: Eötvös József művei és a cári cenzúra. = MKsz 1975. 187—188.

20. század

Kálmán Lászlóné: Álcázott kommunista kiadvány a fasiszta Németországban. = MKsz 1973. 192—193.
Kondor Viktória, M.: Adalékok az első világháború alatti sajtó és cenzúra történetéhez. Törvények és a cenzúra szervezete. = MKsz 1975. 75—82.
Markovits Györgyi: Álcázott kiadványok a két világháború között. = MKsz 1973. 77—83.
Markovits Györgyi: A cenzúratörténet kutatásának problémáiról. = MTud 1972. 35—42.
Markovits Györgyi: Le poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922—1945). = MKsz 1970. 226—230.
Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom". Bp. 1970, Magvető. 481 l.
Nyakas Miklós: A m. kir. Belügyminisztérium által Bihar megyében 1944-ben elkobzásra ítélt röplapok és sajtótermékek. Bagosi krónika. Szerk. Dankó Imre. Hajdúbagas 1975. 57—66.
Szinai Miklós: Sajtócenzúra Magyarországon a második világháború alatt. = MKsz 1974. 346—355.

IV. Nyomdatörténet

Több évszázadot átfogó művek

Baranyi Dóra: A Franklin Nyomda százéves története. [Bp.] 1973. 199 l., 1 t.
Benda Kálmán: A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16—18. században. Előadások a nemzetközi könyvév debreceni ünnepén 1972. szept. 12—13. Debrecen 1973. 9—19.
Bolgár Iván—Végh Oszkár: Könyvnyomtatás Magyarországon, 1473—1702. (Bp.) 1973. 121 l.
Bolgár Iván—Végh Oszkár: Könyvnyomtatás Magyarországon, 1703—1900. Bp. 1974, Kossuth Kiadó. 140 l.
Csathó Emil: Egy egri nyomda története. = Hevesi Szemle 1974. 3. sz. 61.
Dán Róbert: A nyomtatott héber könyv Magyarországon. Évkönyv. 1970. Kiad. a Magyar Izraeliták Országos Képviselete. Bp. 1970. 222—230.
Dankó Imre: A vásárhirdetés. (Vásári plakátok.) = DériM Évk. 1971. 385—418.
A debreceni könyv 1561—1972. Debrecen 1972. 80 l.
Drenyovszky János: A Zrínyi Nyomda történetéhez. Budapest, 1971. 4. sz. 36—38.
1473—1801—1973. [Tanulmányok, dokumentumok.] A magyarországi könyvnyomtatás 500 éves évfordulóján kiadja a Szegedi Nyomda. Szeged 1973. 117 l.
Fallenbüchl Zoltán: A Magyar Kamara és könyvek. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 305—316.
Gyenis Vilmos: Les nouveaux résultats dans l'étude de la période initiale de l'édition en Hongrie. (A propos du 500e anniversaire de l'imprimerie hongroise.) = ALitt 1973. 419—430.
Haiman György: 500 éves a magyar könyvnyomtatás. = Békési Élet 1974. 259—263.
Holl Béla: A kétszáz éves váci könyv. (1772—1972) [Bp.] 1973. M. Helikon — Európa. 124 l., 1 t.
Hungarian music publication. 1774—1867. l. [Ed.] International Association of Music Libraries, [Magyar Nemzeti Bizottság]. Bp. 1973. 35 l.
Irinyi Károly: A [debreceni] nyomda művelődéstörténeti jelentősége és szerepe a politikai közgondolkodás formálásában 1867—1945. Előadások a nemzetközi könyvév debreceni ünnepén, 1972. szept. 12—13. Debrecen 1973. 20—31.
Käfer István: Az Egyetemi Nyomda Kelet-Közép-Európa művelődésében. = MG 1973. 68—77.
Koltai Ferenc: A Játékkártyagyár és Nyomda 100 éves jubileuma. = MG 1970. 24—27.
Kovács Sándor, V.: Az első magyar nyomdatörténet ismeretlen kézirata. = MKSz 1973. 332—348.
Murányi Róbert Árpád: Néhány ismeretlen bártfai nyomtatványról. = MKsz 1971. 68—71.
Soltész Zoltánné: A magyar könyvnyomtatás képeskönyve, 1473—1973. Bp. 1973. 15 l., 65 t.
Ötszáz éves a magyar könyvnyomtatás. Kiállítási kalauz. (Szerk. Berlász Jenő.) Bp. 1973. 56 [4] l.
Ötszáz esztendő. Tizenegy írás a fél évezredes magyar nyomdászatról. Borsa Gedeon, Fülöp Géza stb. tanulmányai.

[Bp.] 1974, M. Helikon — Európa. 124 l. (Magyar tipográfia 4 [15].) (Klny.: Magyar Grafika, 1973.)

PÜSKI Anikó: Könyvtörténeti kiállítás a Damjanich Múzeumban. Múzeumi levelek 13—14. [Kiad. a] Szolnok, Damjanich Múzeum. Szolnok 1973. 50—63.

REISINGERNÉ DÉKÁNY Mária: A nyomdaipari szabványosítás történetéből. = Szabványosítás 1970. 450—454.

SZÁNTÓ Tibor: Az ötszáz éves magyar könyv. = Papíripar 1973. 89—95.

SZÁNTÓ Tibor: A szép magyar könyv. 1473—1973. Az ötszáz éves magyar könyvművészet képeskönyve. Bp. 1974, Akad. Kiadó. 628 l., 16 t.

SZECSKÓ Károly: Az egri nyomdászat múltjából. = MG 1974. 64—66.

TEVAN Andor: A könyv évezredes útja. [Közrem. és bev.] (Keleti Arthúr). 2. jav., röv. kiad. Bp. Gondolat. 295 l., 9 t.

VAJDA Pál: Hungarian pioneers of printing art. Bp. 1972. 103 l., 18 t.

15. század

BORSA Gedeon: A budai Hess-nyomda új megvilágításban. = MKsz 1973. 138—149., ill.

BORSA Gedeon: Ötszáz éves a magyarországi könyvnyomtatás. = K.táros 1973. 254—257.

Chronica Hungarorum. Finita Bude A. D. 1473 in vigilia penthecostes per Andream Hess. Hasonmás kiad. + [A krónika magyar szövege.] Ford. Horváth János, [ifj.]. (Utószó): Soltész Zoltánné. Bp. 1973, M. Helikon — Európa. 138 (136), XXVII. l.

HARKÓ Viola, R.: Az első magyarországi nyomdaalapítás 500. évfordulójára. = Az Orvosi Könyvtáros 1972. 237—246.

KARIKÓ Sándor: Hess András helye a magyar kultúrtörténetben. = Forrás 1973. 2. sz. 73—79.

A második magyarországi ősnyomda egyik nyomtatványa. Laudivius Zacchia: Vita beati Hieronymi. 1478/1479. Hasonmás. Soltész Zoltánné bevezető tanulmányával. [Közread. a Budapest] Magyar Iparművészeti Főiskola, Typo-grafikai Tanszék. Bp. 1975. 54, [5] l., 10 t. (Studium.)

MÉSZÁROS István: Nyomtatott tankönyv a XV. század végi sárospataki iskolában. = MKsz 1975. 50—59.

PURUCZKI Béla: Hess András és a Chronica Hungarorum. A hazai könyvnyomtatás születésének 500. évfordulója. = ÉlT 1973. 1011—1017.

SOLTÉSZ Zoltánné: Hess András és kora. = MG 1973. 3. sz. 1—13.

SOLTÉSZ Zoltánné: Incunabula Hungarica 3. Constitutiones incliti regni Hungariae. = MKsz 1971. 270—280.

SOLTÉSZ Zoltánné: Milyen tervekkel és felszereléssel jöhetett Budára Hess András? = MKsz 1974. 1—13.

16. század

BORSA Gedeon: Computer-assisted examination of printing types of early printings. = MKsz 1971. 165—170.

BORSA Gedeon: Hoffhalter-problémák. = MKsz 1970. 368—373.

BORSA Gedeon: Legújabban előkerült XVI. századi magyarországi, illetve magyar nyelvű nyomtatványok. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 207—216.

BORSA Gedeon: Régi nyomtatványok betűtípusának vizsgálata számítógéppel. = MTud 1971. 488—491.

BORSA Gedeon: Salamon Suntzer ein Typograph und Schriftgiesser in Mittel- und Osteuropa (1564—1603). = ALitt 1971. 43—47.

BORSA Gedeon: A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás részmérlege. = MKsz 1973. 249—266.

BORSA Gedeon: A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatásról. A Hoffhalterek. = MG 1973. 3. sz. 27—37.

BORSA Gedeon—HERVAY Ferenc: Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok" (RMNy) első kötetéhez. = MKsz 1975. 85—92.

BOTTA István: Kísérlet Huszár Gál születése idejének meghatározására. = ItK 1971. 306—310.

BOTTA István: A reformáció és a könyvnyomdászat Magyarországon. = MKsz 1973. 270—285.

ČAPLOVIČ, Ján: Huszár Gál három ismeretlen műve. = MKsz 1972. 180—192.

DÁN Róbert: Sylvester Újszövetségének nyomdai és filológiai hátteréhez. = MKsz 1973. 355—359.

GYENIS Vilmos: Heltai Gáspár és Krónikája 400 év távlatában. = It 1975. 395—406.

HARGITA P[ál]: Clusius—Beythe: Stirpium nomenclator Pannonicus. = Acta Agronomica Academiae Scientiarum Hungaricae 1973. 194—202.

HERVAY Ferenc: Megoldás Rimay János Balassi-gyászversének kiadástörténetéhez. = ItK 1970. 498—499.

HOLL Béla: Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez. = MKsz 1970. 378—381.

Holl Béla: „Sajtóhibák" Heltai Gáspár Bonfini-kiadásában. = ItK 1970. 59—60.

Kozma Borbála, M.: Heltai Gáspár. = ÉlT 1974. 2019—2024.

Nemeskürty István: Heltai Ponciánusa és a magyar reneszánsz szórakoztató próza. = ItK 1972. 555—579.

Nussbächer, Gernot: Neue Beiträge über das Druckwerk „Török császárok krónikája". = MKsz 1970. 387—394.

Schulek Tibor: XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban. = MKsz 1970. 119—129.

Szepessy Géza: Érdekes adatok a Beythe András-féle „Fives Könüv"-ről. = Gyógyszerészet 1972. 294—300.

Tóth Lajos: Hideg bölcső [Vizsoly]. = Borsodi Könyvtáros 1973. 37—41.

17. század

Bakos József: Comenius emblémája és jelmondata. (A képi és a nyelvi jelrendszer közlő értéke.) = Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos közleményei 12, 1974. 135—153.

Borsa Gedeon: Nádasdy Ferenc pottendorfi és lorettomi nyomdái (1666—1673). = MKsz 1975. 201—207.

Csanda Sándor: Ismeretlen régi kassai magyar nyelvű nyomtatványok. = MKsz 1970. 381—387.

Czegle Imre: Amesius korai magyar tanítványai. Ismeretlen franekeri disputációk 1624—1625-ből. = A. Hist. Litt. Hung. A. Univ. Szeg. 10—11. Szeged 1972. 107—123.

Ecsedy Judit: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete. = MKsz 1975. 9—24.

Esze Tamás: Bársony György „Veritas"-a. = ItK 1971. 667—693.

Esze Tamás: Kolozsvári könyvek Baranyában. = A. Hist. Litt. Hung. A. Univ. Szeg. 10—11. Szeged 1972. 137—147.

Gál István: Tótfalusi Kis Miklós angliai összeköttetéseinek nyomában. = ItK 1971. 339—341.

Hervay Ferenc: Magyar krónika régi magyar kalendáriumokban. = MKsz 1970. 373—378.

Holl Béla: A hazai nyomdászat a XVII. század első felében. = MG 1973. 3. sz. 38—46.

Holl Béla: A pozsonyi nyomdászat történetéhez a XVII. század első feléből. = MKsz 1973. 377—385.

Holovics Flórián: Régi magyarországi nyomtatványok a Csáky család levéltárában. = MKsz 1971. 346—351.

Katona Imre: Farkas Imre csepregi nyomdája. = VasiSz 1973. 134—142.

Kéki Béla: Szenci Kertész Ábrahám a magyar puritánus mozgalom szolgálatában. = MG 1973. 3. sz. 45—57.

Korponay Béla: Anglicum Specielgium, the first English grammar printed in Hungary (1664). = AngFilTan 6. Debrecen 1972. 65—95.

Kovács József László: Farkas Imre sopronkeresztúri és csepregi nyomdája (1608—1643). = MKsz 1973. 359—364.

Soltrész Zoltánné: Gregor Gelbhaar bécsi nyomdász 1638. évi magyar kalendáriuma. = OSzK Évk 1972. Bp. 1975. 205—214.

Tarnóc Márton: A magyar könyv a XVII. század elején. = MKsz 1973. 313—327.

18. század

Bitskey István: Barkóczy Ferenc és egri nyomdája. = Hevesi Szemle 1973. 39—40.

Borsa Gedeon—Kükedi József: A kisalakú régi magyarországi nyomtatványokról. = MKsz 1972. 122—126.

Čurčić, Lazar: A pesti egyetem nyomdája és a szerb könyvnyomtatás. = Szomszédság és közösség. Bp. 1972. 153—166.

Esze Tamás: Erasmus nyomai Magyarországon a XVIII. század elején. = Könyv és Könyvtár 8/1. Debrecen 1970. 33—72.

Ganzinger, Kurt: A gyógyszerészet története a Mária Terézia korától 1855-ig kiadott osztrák gyógyszerkönyvek tükrében. = Gyógyszerészet 1971. 420—427.

Haiman György: Telegdi Pap Sámuel betűmintája és a Tótfalusi-mátrixok sorsa. = MKsz 1975. 300—305.

Markos Béla: Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai. = MKsz 1971. 1—11.

Markos Béla: Pest-Buda nyomdái a XVIII. században. Budapest 1972. 8. sz. 40—43.

Murányi Lajos: Adalékok a székesfehérvári könyvkereskedelem és nyomdászat történetéhez. = Fejér Megyei Könyvtáros 1973. 30—37.

Hopp Lajos: Ibrahim Müteferrika (1674/75?—1746) a török könyvnyomtatás megalapítója. = MKsz 1974. 126—131.

Hopp Lajos: Ibrahim Müteferrika (1674/75?—1746) fondateur de l'imprimerie turque. = AOrient 1975. 107—113.

Hopp Lajos: Egy magyar „praeceptor classicus" nyomtatványai Danckában. = MKsz 1970. 330—338., ill.

Sulyok János: Három székesfehérvári vonatkozású 18. századi ismeretlen nyomtatvány. = Fejér Megyei Könyvtáros 1973. 33—36.

Szabó-Pap Lóránt: A török könyvnyomtatás megalapítója. Ibrahim Müteferrika. = ÉlT 1973. 129—132.
Szállási Árpád: Lange Márton (1753—1792) és az első magyar nyelvű erdélyi bábakönyv. Orvosi Hetilap 1974. 1905—1907.
Valkó Arisztid: Adalékok egy Eszterházy Miklósra vonatkozó műről. = MKsz 1971. 326—328.
Vámos Éva: Erasmus a XVIII. századi magyar ponyván. = ItK 1972. 621—626.

19. század

Bethlenfalvy G[éza]: A Tibetan catalogue of the blocks of the Lamaist printing house in Aginsk. = AOrient 1972. 53—55.
[Betű-mutatvány Réthly Lipót nyomdájából (1847) és képek a mai Kner-nyomdáról.] Békési Élet 1973. 273—279.
Fülöp Géza: Nyomdászat és könyvkultúra az 1848—49-i forradalom és szabadságharc idején. = MG 1973. 3. sz. 78—86.
Kiss István: Hazai nyomdászatunk a XIX. század második felében. = MG 1973. 3. sz. 87—97.
Kovács József László: Ismeretlen soproni operaelőadás színlapja 1811-ből. (Judith und Holofernes, oder: Die Belagerung von Bethulia.) = SoprSz 1973. 175—179.
Mészáros Tibor: Magyar szakemberek szerepe a szedőgépek megteremtésénél. = MG 1973. 4. sz. 15—16.
Péteri Károly: Klisék alkalmazása magyar nyomdákban. = MG 1973. 4. sz. 18—19.
Székely Artúr: A nyomdászat magyar úttörői. = MG 1974. 3. sz. 60—63.
(Végh Oszkár): A pesti nyomdászok szervezkedésének kezdetei. 1848—1870. Bp. 157 l.

20. század

Gyoma, Kner Nyomda Múzeum. (Írta Elek László.) Gyoma 1970. 40 l., 8 t.
Kner Imre levelei Mata Jánoshoz. [Közli] Szíj Rezső. = DériM Évk 1971. Debrecen 1973. 495—541.
Kuntár Lajos: A felszabadulás utáni első sajtótermékekről. = VasiSz 1971. 292—294.
Kuntár Lajos: A szocialista nyomdászat kialakulása Szombathelyen. = VasiSz 1975. 50—59., ill.
Mautner József: Az ólombetűk katonái. A kaposvári nyomdai munkásság szervezkedésének története 1878—1945. [Kaposvár] 1974. 210. l., 12 t.
Szíj Rezső: Kilencven éve alapították a Kner-nyomdát. A nyomda anyagi helyzete Kner Izidor halála után és Knerék jelentősége a magyar kultúrában. Forrás 1972. 6. sz. 82—87.
Szíj Rezső: A Kner-család útja Gyomáig és a nyomda első étvizedei 1. = Békési Élet 1972. 47—59.
Szíj Rezső: A Kner-nyomda 1919—1920-ban. = MKsz 1970. 67—73.
Szíj Rezső: A „magánkiadás" hazai történetéhez. (A Kner Nyomda „privátdruck"-jai.) = Békési Élet 1973. 261—272.

V. Kiadástörténet

Balázs Béla: Magyar nyelvű könyvkiadás Csehszlovákiában. = Ktáros 1973. 165—167.
Bán Imre: Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány. = MSH 2. 491—508.
Beőthy Ottó: Egy Kazinczy kiadás variánsáról. = MKsz 1975. 174—180.
Borzsák István: Sambucus Janus-kiadványai. = MSH 2. 543—555.
(Botka Ferenc): Magyar szocialista irodalom. (Első kiadások 1945-ig.) Bp. 1975. 325 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetei E. sor. 1.)
Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. 1850—1945. = Száz 1975. 1226—1254. 1975. 112—150.
Hutira Albin: 125 éve alapították a Rózsavölgyi céget (1850—1975). = Parlando 1975. 11. sz. 20—23.
Kathona Géza: Melius „Igaz Szent Irasbol kiszedettet ének" c. műve 2. kiadásának variáns ajánlólevele. = MKsz 1973. 84—85.
Kiss József: Petőfi „Versek" (1844—1845) c. kötetének kiadástörténete. = MKsz 1973. 5—18.
Kovács Sándor, V.: Az újkori Janus Pannonius-filológia. (Ábel Jenőtől Huszti Józsefig.) = MSH 2. 563—585.
Kozocsa Sándor: A Kármán József-kiadások története. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 331—336.
Lőkös István: Vitkovics Mihály a magyar könyvek terjesztéséről. = Hevesi Szemle 1974. 2. sz. 54—55.
Makara Anna: A Corvina Kiadó. A kiadó története és profilja. A Könyv 1972. 6. sz. 18—32.
Mályusz Elemér: A Képes Krónika kiadásai. = MSH 1. 167—186.
Mezey László: Janus Pannonius XVI. századi utóéletéről. = MSH 2. 523—533.
Petró András: Huszonöt éves az állami tankönyvkiadás. = PedSz 1974. 751—756.

Szemere Samu: Bruno-monográfiám és az akadémiai könyvkiadás. = MKsz 1974. 161—164.
Szemző Piroska, D.: Jókai kiadói pere élete alkonyán. = MKsz 1975. 262—278.
Szemző Piroska, D.: Petőfi költeményei világirodalmi útjának egyik állomása. = MKsz 1973. 19—40.
Szilágyi Ferenc: Ki volt a Csokonai-kiadó Kelemföldy? = MKsz 1974. 133—139.
Varga Sándor: Fejezetek a magyar könyvszakma történetéből. = A Könyv 1970. 2. sz. 20—26. 3. sz. 22—35. 4. sz. 37—50. 5. sz. 43—55. 6. sz. 29—41.; 1971. 1. sz. 61—75. 2. sz. 62—77. 3—4. sz. 91—109. 5. sz. 69—87. 6. sz. 68—91. 1972. 3. sz. 90—100. 1973. 2. sz. 81—103.
Varga Sándor: A Nemzeti Parasztpárt könyvkiadója, a „Sarló" (1945—1949). = MKsz 1974. 294—306.
Varjas Béla: Az első magyar könyvkiadó [Heltai Gáspár]. = MG 1973. 3. sz. 13—26.
Varjas Béla: Heltai Gáspár, a könyvkiadó. = MKsz 1973. 290—311.
Zsoldos Jenő: Kiss József regényének első kiadása és a Deutsch Testvérek irodalmi-művészeti intézete. = MKsz 1973. 71—77.

VI. Sajtótörténet

Több évszázadot átfogó művek

Dersi Tamás—Szántó Tibor: A magyar sajtó képeskönyve. [Kiad. a] Magyar Újságírók Országos Szövetsége. Bp. 1973, Kossuth Kiadó. 301 l.
Gallyas Ferenc—Fülöp Géza: Mit kell tudni a világ sajtójáról? Bp. 1972, Kossuth. 286 l. (Mit kell tudni?)
Lajti Rudolf: A magyar sajtó múltjából. Kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban. = MS 1973. 345—346.

18. század

Csanak Dóra, F.: A Ratio Educationis és az iskolai újságok. = MKsz 1975. 243—261.
Dezsényi Béla: Die Anfänge des Zeitungswesens und des Zeitunslesens in Ungarn. Nova Posoniensia 1721—1722. = ALitt 1971. 55—81.
Kókay György: Egy budai dramaturgiai folyóirat terve 1791-ből. = MKsz 1972. 97—100.
Kókay György: Előkerült a Pressburger Kundschaftsblatt (1781) két száma. = MKsz 1973. 185—186.
Kókay György: A magyar hírlap és folyóiratirodalom kezdetei (1780—1795). Bp. 1970. Akad. Kiadó. 513 l. (Irodalomtörténeti könyvtár 25.)
Kókay György: Tállyai Dániel és az első szlovák újság megindítása. = MKsz 1973. 386—387.
Kókay György: Ungarische, deutsche und tschechische (slowakische) Zeitungspläne am Ende des XVIII. Jahrhunderts. = MKsz 1972. 220—232.
Molnár Imre: Az egyik legrégibb magyar nyelvű újság 45 példánya Somogyviszlón. = MS 1972. 39—41.
Pajkossy Györgyné: A két Mercurius Gallobelgicus. = EK Évk 1970. Bp. 1971. 239—248.
Ugróczky Mihály: 190 éve jelent meg az első magyar nyelvű újság. = MS 1970. 220—221.

19. század

Arató Antal: Kőnyomatos folyóirat a múlt század második feléből, a Jász-kürt [Jászjákóhalma 1873]. Jubileumi évkönyv a Jász Múzeum alapításának 100. évfordulójára. Jászberény 1974. 359—368.
Batári Gyula: Bugát Pál folyóirata, az Orvosi Tár. 1831—1848. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 357—370.
Batári Gyula: Az „Egri Hétilapok" című hirdetési folyóirat (1846—1847). = MKsz 1975. 321—324.
Batári Gyula: Az első magyar ipari folyóirat. Joó János „Hétilapok"-ja. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 361—372.
Batári Gyula: Az Orvosi Tár, az első hosszabb életű magyar orvosi folyóirat. = Orvosi Hetilap 1974. 1901—1903.
Batári Gyula: Sajtóügyek Pest-Budán a XIX. század negyvenes éveiben. = MS 1970. 28—29.
Batári Gyula: Egy soproni orvosi folyóirat a XIX. század közepén (Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn). = SoprSz 1974. 341—344.
Beke György: A „Brassói Lapok" három élete. = Forrás 1974. 9. sz. 72—73.
Dersi Tamás: Budapest élclapja: a Borszem Jankó. = Budapest 1972. 10. sz. 36—38.
Dersi Tamás: A Magyar Állam és Az Alkotmány vitái 1890—1900. = Sajtótudományi Közlemények 1972. 3—31., 121—122.
Dersi Tamás: A századvég katolikus sajtója. Bp. 1973, Akad. Kiadó. 191 l. (Irodalomtörténeti füzetek 81.)
Dersi Tamás: Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok. Bp. 1973, Szépirod. Kiadó. 525 l., 4 t.

Dezsényi Béla: Ein ungarischer Vorläufer der Gratis-Zeitungen. = MKsz 1970. 74—89.

Fábó Irma: Az „Euphrosine", negyvennyolc és Petőfi. = MKsz 1974. 149—155.

Fenyő István: Die Leipziger Grenzboten und Ungarn im Reformzeitalter. = ALitt 1970. 313—348.

Fenyő István: Szemere Pál és kritikai folyóirata, az Élet és Literatura. = ItK 1974. 18—40.

Fried István: A „Külföld" című soproni folyóirat szlavisztikai anyaga (1879). = SoprSz 1973. 168—175.

Fried István: Der Plan einer mitteleuropäischen Zeitschrift aus dem Jahr 1806. = MKsz 1974. 262—268.

Haraszti Éva, H.: A sajtó — Petőfi korában. A költő műveltségének forrásaihoz. = ItK 1975. 15—25.

Herepei János: Hirdetési lapok Erdélyben 1848 előtt. = MKsz 1971. 179—182.

Huszthy Sándor: Herman Ottó megindítja az Aquilát (1894). = A Herman Ottó Múzeum évkönyve 12. Miskolc 1973. 9—39.

Huszthy Sándor: A Természetrajzi Füzetek alapítása (1877). = MKsz 1972. 38—51.

Indali György: Kultsár István és özvegye előfizetési felhívásai a Hazai és Külföldi Tudósítások tárgyában. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 347—355.

Kelemen Elemér: A Népiskolai Szemle. (Adatok egy múlt századi megyei „nevelési-oktatási közlöny" történetéhez.) = Somogy 1974. 58—65.

Kempelen Kurt: Id. Schédy Sándor, a magyar gyógyszerészeti szaksajtó megalapítója. = Gyógyszerészet 1972. 467—470.

Kindlovits Kálmán: Az első magyarországi szerb nyelvű periodika. = MKsz 1974. 140—146.

Mák Mihály: A Tanodai Lapok harca az 1868. évi népoktatási törvény ellen. = Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei 8. Eger 1970. 111—123.

Máté György: Három újság a párizsi kommünben. = MS 1971. 59—60.

Miklóssy János: A „halálveszélyes apathia" ellen. (Vajda János 1863-as lapkísérlete.) = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 371—384.

Miklóssy János: „Organum a nagy közönségért." (A Vasárnapi Újság a Bach-korszak éveiben.) = OSzK Évk 1972. Bp. 1975. 329—342.

Molnár László: Das Pester Modeblatt (Pesti Divatlap) und das ungarische Kunstgewerbe. = Ann. Univ. Bp. Sect. hist. 11. Bp. 1970. 251—268.

Obermann, Karl: A Neue Rheinische Zeitung megalapításának történetéhez. = Száz 1972. 413—421.

Szabó Ferenc: A Grün nyomda és a szegedi sajtó történetéből (1801—1848.) = MKsz 1970. 343—349.

Szita László: Az első pécsi munkásújság, a Népbarát és a magyarországi osztályharcos szociáldemokrata ellenzéki mozgalom. = Baranyai Művelődés 1971. 87—93.

Ugrin Aranka: Közhasznú ismereteket terjesztő hetilapok a reformkorban. = MKsz 1975. 137—153.

Ugróczky Mihály: „Fegyverre hát, magyarok!" Forradalom és szabadságharc. = MS 1973. 311—312.

Vadász Sándor: Egy száz év előtti munkáslap, az Általános Munkás-Újság. = ÉlT 1972. 2288—2291.

Vértesy Miklós: Adatok kiegyezéskori sajtóviszonyainkra. = MKsz 1973. 186—188.

Vida Sándor: A Budapest című napilap. = Budapest 1973. 5. sz. 32—33.

Vincze Edit, S.: A „magyarországi munkáspárt központi közlönye." Az általános Munkás-Újság alapításának 100. évfordulójára. = MKsz 1970. 193—208.

20. század

Bata Imre: A Válasz sorsának alakulása 1934 után. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 385—395.

Benkőné Bartha Ilona: A Magyar Tanácsköztársaság gyermeksajtójáról. = MKsz 1971. 186—190.

Bényei József: A „Tovább". (Egy irodalmi folyóirat története.) 1—2. = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez 3. Debrecen 1973. 3—16; 4. Nyíregyháza 1974. 141—152.

Dedinszky Gyula: Emlékezés a Čabiansky Kalendárra. = Békési Élet 1973. 131—139.

Dersi Tamás: Bécsi lapok Budapesten. Vázlat a századforduló osztrák sajtójának hatásáról. = Világosság 1974. 399—402.

Dersi Tamás: Sajtó és irodalom a felszabadulás utáni években. = MKsz 1975. 294—299.

Doromby Károly: A Vigília negyven éve. = Vigília 1975. 171—176, 229—235.

Döme Piroska: A kommunista sajtó az ellenforradalom éveiben. = ÉlT 1974. 2313—2317.

„Éljen a köztársaság. Éljen a proletárdiktatúra!" Az 1918—1919-es forradalmak hódmezővásárhelyi sajtójának repertóriuma. A bevezetőt írta, az anya-

got gyűjtötte és összeáll. Kárász József. Hódmezővásárhely 1970. 59 l.

Az ellenforradalmi rendszer baloldali sajtójáról. 1919—1944. Szöveggyűjtemény 1—2. [Összeáll.] Márkus László, Vásárhelyi Miklós. [Kiad. a] MUOSZ. Bp. 1975. 502, 509 l.

JÓZSEF Farkas: Einige Frage der frühen ungarischen antifaschistischen Publizistik am Anfang der zwanziger Jahre. = MKsz 1975. 289—293.

FRIEDRICH Ildikó: A Tett indulásának, működésének, betiltásának dokumentumai. = MKsz 1970. 104—108.

GALAMBOS Ferenc: Bortnyik Sándor Plakát című folyóirata (1933). = MKsz 1971. 64—67.

Az illegális Szabad Nép. (Szemelvények.) Összeáll. és bev. Máté György, Bp. 1974, Kossuth Kiadó. 121 l.

JESZENSZKY Géza: A Times és Magyarország az 1904—1906-os politikai válság idején. = OSzK Évk 1972. Bp. 1975. 371—408.

K[EMÉNY] I[stván]: A párizsi Magyar Szemle és Magyarország felszabadulása. = MS 1970. 95—96.

KRONSTEIN Gábor: A Borsszem Jankó válsága a XX. század elején. = MKsz 1975. 188—196.

KUNTÁR Lajos: A Tanácsköztársaság vasi sajtója. = VasiSz 1970. 256—272.

LISZTES László—PALOTÁS Gyuláné: A szegedi Széphalom — Zolnai Béla folyóirata. = MKsz 1970. 230—232.

LITVÁN György: Két adalék az 1914-es Új Magyar Szemle előtörténetéhez. = It 1974. 149—160.

LŐKÖS Zoltán: Útunk — 1945. = MS 1974. 217—219.

MARKOVITS Györgyi: Elsüllyedt folyóiratok: az 1933-as Munkáskórus. = MKsz 1970. 363—365.

MARKOVITS Györgyi: Az emigráns Diogenes (1923—1927). = MKsz 1975. 279—288.

MARKOVITS Györgyi: Emigráns magyar lapok Dél-Amerikában a második világháború éveiben. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 433—443.

MARKOVITS Györgyi: Ismeretlen magyar lapok. = MKsz 1974. 343—346.

MARKOVITS Györgyi: Két elsüllyedt folyóirat a felszabadulást követő évekből. = MKsz 1970. 243—248.

MARKOVITS Györgyi: Két elsüllyedt irodalmi folyóirat. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 390—398.

MARKOVITS Györgyi: A Magyar Szemle. = Sajtótudományi Közlemények 1972. 97—107, 130—131.

MARKOVITS Györgyi: Egy New York-i magyar folyóirat a második világháború idején. „Magyar Fórum." = OSzK Évk 1972. Bp. 1975. 409—425.

MARKOVITS Györgyi: Egy rövid életű folyóiratról. Új Föld, 1927. = MKsz 1975. 82—85.

MARKOVITS Györgyi: A svájci Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Közleményeiről. = It 1972. 460—476.

MÁRKUS L[ászló]: Über die methodologischen Richtlinien der Untersuchungen zur neuesten ungarischen Pressegeschichte. = AHist 18. 1972. 353—357.

IGNOTUS Pál: Megállapodás a Szép Szó és a Pantheon között. = It 1974. 630—632.

MEZEY Katalin: A Ma. A nemzetközi avantgarde mozgalmak magyar fóruma [1916—1925]. = Valóság 1973. 66—73.

MOLÁT Ferenc: „Üzemi lapok" a felszabadulás előtt. = MS 1970. 373—374.

MUCSI Ferenc: A magyarországi munkássajtó 1905—1914. = Sajtótudományi Közlemények 1972. 33—41. 123—124.

NAGY Dezső—TÁLAS Géza: A dachari magyar hadifoglyok lapjáról (1945—1946). = MKsz 1970. 92—99.

NAGY Lajos, Cs.: „Esztergom Vármegye". Jegyzetek egy értékes sajtótörténeti emlékről. Forrás (Tatabánya) 1970. 113—116.

NAGYDIÓSI Gézáné: Adalék a „Magyarország és a Nagy Világ"-hoz. = MKsz 1970. 362.

NÉMEDI Dénes: A Magyar Szemle [1927—1944] revíziós nacionalizmusának szerkezetéről. = TörtSz 1972. 75—110.

NYÉKI Károly: Egy radikális századelejei lap: az „Új Szatmár". = Szabolcs-Szatmári Szemle 1971. 81—84.

PALÁSTI László: A Horthy-korszak sajtóperdömpingje. = MS 1973. 383—385.

PÁSZTOR József, M.: Irodalmi folyóirat Szolnokon 1932-ben. = MKsz 1970. 315—328.

PÁSZTOR József, M.: Radnóti Miklós és a budapesti folyóiratok. = MKsz 1974. 79—97.

PÁSZTOR József, M.: Társadalmi Szemle (1931—1933). = Filozófia — Politikai gazdaságtan — Tudományos szocializmus 1974. 3—4. sz. 99—113.

PERGEL Ferenc: A Magyar Csillag (1941—1944). = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 417—435.

PÓK Attila: Néhány dokumentum a „Huszadik Század" történetéhez. = Száz 1974. 1187—1206.

POMOGÁTS Béla: A kolozsvári Korunk. = Forrás 1972. 1. sz. 64—67.

PÓSFAI H[ORVÁTH] János: Tűzből mentett papíron . . . = Életünk 1973. 41—50.

PURUCZKI Béla: Hősi harcok híradásai. A magyar ifjúmunkás-mozgalom sajtójá-

nak története 1944-ig. Bp. 1970, Ifj. Lapkiadó. 158 l.

RITTER Aladár: A megyei napilapok fejlődése. = MS 1973. 1. sz. 17—20.

ROMSICS Ignác: „Az Alföld" Kecskeméten. Adalék a századelő sajtótörténetéhez. = Forrás 1975, 11. sz. 58—62.

SÁNDOR Ernőné: „Renaissance". Egy politikai-társadalmi-művészeti és közgazdasági folyóirat története (1910—1911.) = EK Évk 1970. Bp. 1971. 201—221.

SÁNDOR László: Az ungvári Munkás Újság szépirodalmi anyaga. = MKsz 1974. 164—168.

SÁNDOR Pál: A Népszava és a kommunisták a felszabadulás előestéjén. = MKsz 1970. 1—20.

SIROKMÁNY Lajos: A Mi Utunk. = MS 1973. 89—90.

SUGÁR István: A Vörös Hadsereg által kiadott egri Új Hírek története. = MKsz 1971. 339—345.

SZABÓ Ferenc: A helyi és az országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925—1926-ban. = Békési Élet 1970. 503—511.

SZTRÓKAYNÉ MÁNDI Teréz: Fényszóró. Balázs Béla művészeti hetilapja és életútja. = MS 1974. 375—376.

SZTRÓKAYNÉ MÁNDI Teréz: Vigyázz, ha újságot olvasol! Nagy Lajos és a sajtó. = MS 1973. 282—284.

TIMÁR Ede: A moszkvai Szociális Forradalom. = MS 1975. 344—345.

TIMÁR Ede: A pétervári „Nemzetközi Szocialista". = MS 1973. 183—184.

TISZAY Andor: Első vidéki folyóiratunk a felszabadulás után. [Nemzedékek.] = MKsz 1970. 90—92.

VÉRTESY Miklós: Viraág Béla és a Budai Napló. = Budapest 1972. 11. sz. 42—43.

VII. Könyvművészet, könyvillusztráció

16—18. század

BENDEFY László: Lázár deák „Tabula Hungariae . . ." című térképének eddig ismeretlen kiadásai. = Geodézia és Kartográfia 1974. 263—269.

CENNERNÉ WILHELMB Gizella: Adalékok az ifjú II. Rákóczi Ferenc és felesége ikonográfiájához. = MüvtÉrt 1975. 62—66.

CENNERNÉ WILHELMB Gizella: Báthory Zsigmond moldvai hadjáratának egykori grafikus emlékei. = Folia Historica 2. Bp. 1973. 57—67., 19—24. t.

CENNERNÉ WILHELMB Gizella: Erdélyi fejedelmi arcképsorozatok. Magyarországi reneszánsz és barokk. Bp. 1975. 279—312.

FALLENBÜCHL Zoltán: Müller János Kristóf Magyarország-térképe megjelenésének előzményei. = Geodézia és Kartográfia 1974. 453—462.

GÁL István: Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyiánában. = MKsz 1970. 218—220.

HAIMAN György: Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és a tipográfus élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében. + [Függelék]: Soltész Zoltánné: (Tótfalusi Kis Miklós nyomtatványainak bibliográfiája.) [Bp.] 1972, M. Helikon — Európa. 317 l., 6 mell. (Magyar tipográfia.)

HAIMAN György: Tótfalusi Kis Miklós betűmetszői és tipográfusi hagyatékához. = MKsz 1972. 193—209.

HAIMAN György: Tótfalusi Kis Miklós nyugat-európai mestereinek és üzletfeleinek kérdéséhez. = MG 1973. 58—67.

HRENKÓ Pál: A Lázár-térkép szerkezete. = Geodézia és Kartográfia, 1974. 359—365.

KARDOS Gyula: Iniciálék az Egyetemi Nyomda XVI—XVIII. századi kiadványaiban. Bp. 1973. 139 l.

RÓZSA György: Lackner Kristóf a rézmetsző. = SoprSz 1971. 194—207, 312—322.

SZÉKELY Artúr: Tótfalusi Kis Miklós két levele a grúz nyomdabetűk ügyében. = Filológiai Közlöny 1971. 144—145.

VARJAS Béla: Tótfalusi Kis Miklós-problémák. = MKsz 1974. 222—231.

VÉRTESY Miklós: A könyvművész Dürer. = Ktáros 1971. 290—293.

19—20. század

CENNERNÉ WILHELMB Gizella: Tompa Mihály arcképei. = Folia Historica 3. Bp. 1975. 81—88.

KÉKI Béla: A mai magyar könyvművészet kibontakozása. Előadások a nemzetközi könyvév debreceni ünnepén. 1972. szept. 12—13. Debrecen 1973. 32—48.

KELETI Arthúr: Tevan Andor könyvművészeti munkásságához. = Békési Élet 1970. 346—351.

KERTAINÉ FRIEDRIK Klára: Tyroler József, a Kossuth-bankók rajzolója. = Budapest 1973. 4. sz. 42—43.

KNER Imre gondolatai az életről, az irodalomról, a könyvművészetről. (Vál. és sajtó alá rend. Élek László.) Gyoma 1970. 124 l. (Bibliotheca Bekesiensis 4.)

KNER Imre: A könyv művészete, Bp. 1972, Szépirodalmi Kiadó. 249 l., 19 t.

LENCSÓ László: Magyar könyvművészeti törekvések a századfordulón. (Kiad. a Petőfi Irodalmi Múzeum; MTA Művészettörténeti Kutatócsoport.) [Bp. 1975.] 30 l.

SZÁNTÓ Tibor: Anno 1800 . . . Elfelejtett hazai nyomtatványok. [Bp.] 1972, M. Helikon, 10 l., 50 t.

SZÍJ Rezső: Keleti Arthúr (1889—1969) könyvművészeti munkássága. = MKsz 1970. 306—314.

SZÍJ Rezső: Bisztrai Ferenc, az Ars Hungarica és a Magyar Bibliofilek Szövetsége. (Adatok a hazai művészeti könyv két világháború közötti történetéhez.) = MűvÉrt 1974. 137—143.

TASI József: Egy Rippl-Rónai József által készített könyvborító története. = MKsz 1975. 324—328.

VÉRTES Jenő: Budapesti nyomdajegyek (1873—1973). = Budapest 1973. 1. sz. 36—38.

Exlibrisek

ANDRUSKÓ Károly: Miniatűr ex librisek. [Bev.] (Galambos Ferenc) Bp. 1974. 57 l., 64 t.

Régi magyar exlibrisek. 1521—1900. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. Budapest, 1970. nov. [6—13]. (Rend. Bélley Pál.) Leíró katalógus. (Összeáll., [bev.] Nyiredi István.) Bp. 1970. 46 l.

WEINER Mihályné: Magyar exlibrisek Soó Rezső kisgrafika-gyűjteményében. = MűvÉrt 1974. 71—79.

WEINER Mihályné: Könyvgyűjteményeket ábrázoló exlibrisek. = A Könyv 1972. 6. sz. 45—49.

WEINER [Mihályné] Piroska: Österreichische Exlibris. = Ars decorativa 1975. 93—109.

WEINER [Mihályné] Piroska: Ungarische Exlibris in der Kleingraphiksammlung von Rezső Soó. = Ars decorativa 1974. 157—172.

Könyvkötészet

BORSA Gedeon: Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 301—321.

BORSA Gedeon: Nyomtatványok Manlius kötéstábláiban. OSzK Évk 1972. Bp. 1975. 165—203.

KOROKNAY Éva, Sz.: Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek. Bp. 1973, Akad. Kiadó, 125 l., 34 t. (Művészettörténeti füzetek 6.)

MAGYAR Zsuzsa: Egy 18. századi könyvkötő Székesfehérvárott. Philipp Jacob Aman. = Fejér Megyei Könyvtáros 1974. 1. sz. 35—41.

A Nyugat-Magyarország könyvművészete című kiállítás jegyzéke. Szombathely, Savaria Múzeum, 1971. [Rend.] Sz. Koroknay Éva. [Szombathely 1971.] 44 l.

VIII. Könyvtártörténet

Több évszázadot átfogó művek

DOMOKOS László: Adalékok Makó könyvtártörténetéhez. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1972. június. 39—43.

FARKAS László: Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig. 1867—1918. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 271—297.

FÉNYES Miklós: A Pécsi Egyetemi Könyvtár története I. Pécsi Püspöki Könyvtár. Pécsi Egyetemi Könyvtár. = Jubileumi évkönyv 1774—1974. Pécs 1974. 7—114.

FÓNYAD Ernő: A 125 éves Műegyetemi Könyvtár. = Budapest 1973. 4. sz. 22—25.

GYŐRI György: Könyvtárat az ötvenezer kötetből! [Hódmezővásárhely] = Ktáros 1973. 80—83.

HARKÓ, Vida, R.: Az orvosképzés és az Egyetemi Könyvtár 1—2. 1770—1951. = Az Orvosi Könyvtáros 1970. 159—172, 419—434.

HÉBERGER Károly: 125 éves a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. = MKsz 1972. 202—210.

HÉBERGER Károly: 125 éves a Műegyetemi Könyvtár. = Felsőoktatási Szemle 1973. 308—313.

HÉBERGER Károly: 125 éves a Műegyetemi Könyvtár. = Ktáros 1973. 192—194.

HERNÁDI Istvánné: A Borsodnádasdi Munkás Olvasóegylet Könyvtárának története. Miskolc 1971. 25 l., ill. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc munkáskönyvtárainak története 3.)

HOÓZ Istvánné: A Pécsi Egyetemi Könyvtár folyóiratállományának alakulása és összetétele. Pécsi Egyetemi Könyvtár. = Jubileumi évkönyv 1774—1974. Pécs 1974. 193—219.

HUNYADY József: A Lévay József Tudományos Könyvtár. = Borsodi Könyvtáros 1973. 2. sz. 37—38.

ILLYÉS Bálint: Adalékok a kunszentmiklósi gimnázium könyvtárának történetéhez. = Könyv és Nevelés 1971. 3. sz. 19—20.

ILLYÉS Katalin: Adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884-től 1914-ig. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 243—269.

KATONA Rezsőné: Könyvgyűjteményből könyvtár [Sátoraljaújhely]. = Borsodi Könyvtáros 1973. 4. sz. 22—24.

KOCSIS Botond: A soproni patikamúzeum könyvei. = Gyógyszerészet 1970. 105—106.

KOVÁCS Máté: A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében (2.) 1849-

től 1945-ig. (Közrem.) Babiczky Béla, Dér Mária stb.) Bp. 1970. 722 l., 18 t.

KULCSÁR Péter: Szeged könyvtártörténete az egyetem alapításáig. Szeged 1970. 52 l. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta bibliothecaria 7/3.)

MAGYAR András: A diósgyőri „Jószerencse" Dal- és Önképzőkör Könyvtárának története. Miskolc 1970. 44 l. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc munkáskönyvtárainak története 1.)

MÓRA László: A Műegyetemi Könyvtár története 1848—1948. Bp. 1971. 226 l.

SCHEIBER Sándor: A Magyar Izraeliták Országos Könyvtára. = Könyvtári Figyelő 1973. 170—175.

SZABÓKI Györgyi: Régi adatok az „iskolai könyvtárnok"-ról. = Könyv és Nevelés 1976. 6. sz. 24—26., 1971. 2. sz. 24—28.

SZENTIMREI Mihály: A Sárospataki Nagykönyvtár. = Borsodi Könyvtáros, 1973. 3. sz. 8—14.

TÓTH András: A hazai könyvtártörténeti kutatás egyes módszertani kérdéseiről. = MKsz 1971. 288—295.

ZSÁMBOKI László—KISS Árpád: A Selmeci Műemlékkönyvtár. = Borsodi Könyvtáros 1973. 2. sz. 39—43.

15—17. század

BAKOS József: A könyvek sorsa. (A Nádasdy-könyvtár Egerbe került könyveinek filológiai és helytörténeti vonatkozásairól.) = Hevesi Szemle 1974. 50—51.

BERLÁSZ Jenő: Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16—17. Jahrhundert. = MKsz 1974. 14—28.

BERLÁSZ Jenő: Újabb információk Istvánffy Miklós tékájáról. Erdélyi analekták 1598-ból. — A zágrábi Corvina-kódex. = OSzK Évk 1972. Bp. 1975. 215—244.

BITSKEY István—KOVÁCS Béla: A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyaték. = MKsz 1975. 25—37.

BODA Miklós: A Trident-előtti egyházvédő irodalom jelentős képviselőjének műve Oláh Miklós könyvtárában. = MKsz 1975. 59—61.

CSAPODI Csaba: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. = MSH 2. 189—208.

CSAPODI Csaba: The Corvinian Library. History and stock. Bp. 1973, Akad. Kiadó. 516 l. (Studia humanitatis 1.)

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Vitéz János könyvtára. = MSH 2. 235—245.

DÁN Róbert: Még egy kötet Apáczai könyvtárából. = MKsz 1973. 172—175.

DÁN Róbert: Péchi Simon két könyvbejegyzése. = MKsz 1975. 73—75.

HEREPEI János: Teleki Jankó könyvtára. = MKsz 1970. 338—343.

KOVÁCS Sándor Iván—KULCSÁR Péter: Szenczi Molnár Albert V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált könyvei a Vatikáni Könyvtárban. = MKsz 1970. 249—252.

KOVÁCS Sándor, V.: Könyvek és könyvjegyzékek a XVI. századból. = MKsz 1975. 66—71.

RITOÓK Zsigmondné: Budai polgárok könyvei a XVI. században. = MKsz 1974. 312—314.

SZENTIMREI Mihály: Bethlen Gábor fejedelmi könyvtárának egy darabja Sárospatakon. = MKsz 1974. 29—39.

VIDA Mária: Egy humanista könyvtára — a könyvgyűjtő Erasmus. = MKsz 1973. 41—52.

18. század

BERLÁSZ Jenő: Könyvtári kultúránk a XVIII. században. = Irodalom és felvilágosodás. Bp. 1974. 283—332.

BITSKEY István: Androvics Miklós egri könyvtára 1777-ben. = MKsz 1974. 325—331.

BITSKEY István: Könyvek a XVIII. századi Egerben. = Hevesi Szemle 1974. 47—49.

BODA Miklós: Három évtized könyvtártörténeti emlékei a Klimó-gyűjteményben. Pécsi Egyetemi Könyvtár. = Jubileumi évkönyv 1774—1974. Pécs 1974. 163—192.

CSANAK Dóra, F.: Teleki József könyvtára. = Irodalom és felvilágosodás. Bp. 1974. 401—444.

FÜVES Ödön: La Bibliothèque Kallonas à Gyöngyös. = MKsz 1972. 101—102.

GALAMBOS Ferenc: Egy elfelejtett magyar bibliofil: Reviczky Károly. = Ktáros 1973. 613—614.

KERÉNYI Ferenc: Az első magyar színtársulat könyvtárának története. = MKsz 1974. 331—338.

PETROVICH Ede: A 200 éves Klimó-könyvtár történetéhez. = MKsz 1974. 315—325.

PETROVICH Ede: Klimó püspök levelezéséből. = MKsz 1975. 305—308.

SOMKÚTI Gabriella: Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 175—199.

SZŐKEFALVY-NAGY Zoltán: Born Ignác könyvtára 1769-ben. = Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei 11. Eger 1973. 347—362.

VÉGH Ferenc: Adalék a „magyar Faust" könyvtárához. = Ktáros 1973. 551—552.

19. század

Asztalos István: A latiniskola könyvtára [Aszód, Elemi iskola]. = Petőfi Aszódja — Aszód Petőfije. Aszód 1975. 84—95.

Batári Gyula: Kórházi könyvtár Pesten 1859-ben. = Ktáros 1972. 100.

Benedek András: Egy vidéki magánkönyvtár sorsa a XIX. század közepén. = MKsz 1975. 182—185.

Bényei Miklós: Eötvös József és a magyar könyvtárügy. = Ktáros 1971. 155—159.

Bényei Miklós: Eötvös József könyvtára. = MKsz 1970. 182—192.

Berlász Jenő: Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt? Az értelmiség jelentőségének felismerése. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 55—84.

Berlász Jenő: Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 109—173.

Bezerédy István: Somogyi Károly könyvtárát felajánló leveléről. = MKsz 1970. 357—362.

Bugyi Balázs: Cavalier Calixte, a könyvgyűjtő orvos (1820—1888). = MKsz 1971. 88—89.

Farkas László: A Nemzeti Múzeum „államosítása" Eötvös József miniszterségе idején. = MKsz 1971. 269—309.

Fráter Jánosné: Bolyai Farkas könyvtára. = A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának közleményei 19. 1970. 271—294.

Fráter Jánosné: Bolyai Farkas könyvtára. = Tiszatáj 1975. 2. sz. 48—52.

Fülöp Géza: Skublics Károly és Zala megye könyvtára. (A reformkori magyar könyvtárügy történetéhez.) = MKsz 1975. 313—320.

Fülöp Géza: A vidéki birtokos nemesség könyvkultúrája a 18—19. század fordulóján. (A Skublics-család zalaszentbalázsi könyvtára.) = MKsz 1974. 249—261.

Galambos Ferenc: Újabb adatok Doby Antal könyvtáralapítói és mecénási tevékenységéhez. = MKsz 1972. 275—280.

Halász Anna: A Zempléni Casinó könyvtára 1831—1850. = MKsz 1970. 349—351.

Horváth Pál: A „Fővárosi Frank-könyvtár" művelődés- és jogtörténeti szerepe. = Jogtudományi Közlemények 1973. 1—8.

Indali György: Heckenast Gusztáv körlevele kölcsönkönyvtára megnyitásakor. = MKsz 1973. 68—71.

Indali György: Kisfaludy Károly könyvtára. = Ktáros 1973. 361—362.

Indali György: Kultsár István és a komáromi könyvtár. = Ktáros 1974. 732—734.

Kelecsényi Ákos: Egy magyar régiségkereskedő a 19. században. Liberáti Nemes Sámuel (1794—1842). = OSzK Évk 1972. Bp. 1975. 307—327.

Kovács József László: Petrik Géza feljegyzései a Magyar Könyvészet születéséről. = SoprSz 1974. 352—353.

Kuntár Lajos: A közkönyvtárügy fejlődése Szombathelyen. = VasiSz 1972. 262—277, 358—373.

Kuntár Lajos: Szombathely könyvtári öröksége. = Ktáros 1972. 288—289.

Mezősi Károly: Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai. = MKsz 1971. 24—38.

Palotás Ádám: 117 éves iskolai könyvtár Békéscsabán. = Könyv és Nevelés 1972. 4—5. sz. 35—42.

Péter László: A Közművelődési Palota építéstörténete, 1895—1897. = Somogyi-könyvtári Híradó 1970. 99—130.

Podhradszky György: Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai. = MKsz 1971. 39—45.

Rácz Zsigmond: Egy jubiláló gimnázium könyvtáráról [Hajdúböszörmény]. = Könyv és Nevelés 1972. 1. sz. 16—19.

Rákóczi István: A Szentgáli Olvasó Egylet Könyvtára. = Ktáros 1973. 218—221, 277—279.

Szász Béla: Kátai Gábor könyvtára. = Az Orvosi Könyvtáros 1972. 247—253.

Szilágyi Ferenc: Csokonai könyvtárának egy kötete a prágai Egyetemi Könyvtárban. = MKsz 1975. 167—174.

Urošević, Danilo: A könyvek, újságok, folyóiratok és olvasókörök fejlődése a magyarországi bunyevácoknál a XIX. század második felében. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 373—383.

Vértesy Miklós: 1852-es kezdeményezés egy kórház-könyvtár alapítására. = Ktáros 1973. 35.

20. század

Antall József—Harkó Viola, R.: A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár rövid ismertetése, kialakulásának története. = Az Orvosi Könyvtáros 1971. 3—15.

Bánó Zsuzsa: Vas megye könyvtárügye, 1945—1969. Repertórium és bibliográfia. = Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár évkönyve 1969—1970. 205—247.

Batári Gyula: A Társadalomtudományi Társaság könyvtára. = Ktáros 1971. 414—415.

Bertók László: A Pécsi Tanárképző Főiskola Könyvtárának története, 1948—1973. Pécs 1974. 97 l.

BEZERÉDY István: Móra könyvtáregyesítő terve 1921-ben. = Somogyi-könyvtári Híradó 1971. 273—280.

BODA Miklósné: Fitz József a Pécsi Egyetemi Könyvtár élén. Pécsi Egyetemi Könyvtár. Jubileumi évkönyv 1774—1974. Pécs 1974. 115—162.

BURKUS Andrásné: Az Újszegedi Szövőgyár Szakszervezeti Könyvtárának 25 éve. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1973. 1—4. sz. 78—82.

CSENDES Katalin: A Képviselőház Könyvtára a Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügyében. = Ktáros 1970. 480—482.

CSÉP Attiláné: A félévszázados angyalföldi könyvtár. A 7. számú könyvtár története. = Főv. Ktár Évk 14. 1970. 131—144., 1 t.

CZIGLER Róbert: A budapesti vegyipari szakszervezeti könyvtárak története. = Ktáros 1974. 601—605, 663—670.

DEZSÉNYI Béla: Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 81—158.

DRECHSLER Ágnes: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a szaksajtó tükrében. = Főv. Ktár Évk 15. 1970—1971. 85—100.

GÁL István: Szekszárdra kerül Babits megmaradt könyvtára. = Tolnai Könyvtáros 1973. 1. sz. 47—50.

GÁL István: Tóth László könyvmentése a náci megszállás napján. = Forrás (Kecskemét) 1974. 10. sz. 69—73.

GALAMBOS Ferenc: A literátus főkapitány [Szalay József]. = Ktáros 1973. 39—41.

GOMBOCZ István Az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottságának 40 éves működése. = OSzK Évk 1970—1971. Bp. 1973. 89—105.

HAVASI Zoltán: Könyvtári kutatások és a Magyar Könyvszemle a felszabadulás után. = MKsz 1975. 1—8.

HODINKA László: Beszélgetés az Országos Pedagógiai Könyvtár múltjáról. = Könyv és Nevelés 1970. 1. sz. 15—17.

INDALI György: A budapesti nyomdászkönyvtár történetéhez. = MKsz 1970. 351—352.

INDALI György: A Kereskedelmi Alkalmazottak Szakszervezetének könyvtára 1924-ben. = MKsz 1974. 339—343.

KISFALUDI Sándor: A muzeális értékű iskolai könyvtárakról. = Könyvtári Figyelő 1972. 184—194.

KOGER Tamás: Fejezetek Komárom megye könyvtári múltjából. = Komárom Megyei Könyvtáros 1972. 14. sz. 34—39. 15. sz. 36—40.

KÓKAY György: Az egyházi könyvtárak helyzete és a tudományos kutatás. = Könyvtári Figyelő 1975. 189—196.

KÓKAY György: Egyházi könyvtárak Magyarországon. = Ktáros 1975. 595—598.

KORMÁNYOS András: Adalék a Tanácsköztársaság könyvtárügyéhez. = Ktáros 1972. 147—148.

KOVÁCS Ilona: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége, 1936—1944. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 171—184.

KRAJEVSZKY Gizella: A megyei könyvtár gyűjteményének kialakítása és feltárása, 1952—1969. = Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár évkönyve 1969—1970. 134—153.

KUNTÁR Lajos: Falukönyvtárak szervezése Vas megyében. = Ktáros 1973. 156—159.

LÁNG Péter: A Horthy-korszak munkáskönyvtárai. = Budapest 1970. 6. sz. 32—35.

MAGYAR András: Munkáskönyvtárak Borsodban a felszabadulás előtt. = Könyvtári tudományos ülésszak a Nemzetközi Könyvév alkalmából, Miskolc 1972. 118—123.

MAGYAR András: A Vas- és Fémmunkások Diósgyőri Szövetsége könyvtára a két világháború között. Miskolc 1973. 58 l. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc munkáskönyvtárainak története 5.)

MARTON Istvánné: A Mindszenti Községi Könyvtár története. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1972. március. 23—28.

N[EMÉNYI] L[ászló]: A székesfehérvári Velinszky László Városi Könyvtár. = Fejér Megyei Könyvtáros 1973. 1. sz. 37—43.

Ötven éves az óbudai kerületi könyvtár. = Ktáros 1973. 728—730.

PETHŐ Gyula: A szombathelyi járás községi könyvtárainak fejlődése. = Berzsenyei Dániel Megyei Könyvtár évkönyve 1969—1970. 154—175.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: Az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteménye. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 159—170.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: Az Országos Széchényi Könyvtár „Régi Magyar Könyvtár" gyűjteménye a két világháború között (1919—1939). = OSzK Évk 1960—1971. Bp. 1973. 201—215.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: A Todoreszku—Horváth-gyűjtemény. = MKsz 1972. 52—60.

REMETE László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a felszabadulás időszakában. = Főv. Ktár Évk 14. 1970. 100—112.

REMETE László: Ismeretlen Szabó Ervin dokumentumok. = Főv. Ktár Évk 15. 1970—1971. 62—71.

REMETE László: Lenin a svájci és francia könyvtárakban. = MKsz 1970. 21—33.

Romhányi Józsefné: Ötven éves a Magyar Nemzeti Bank szakkönyvtára. = Ktáros 1974. 205—208.
Scheiber Sándor: Zsidó könyvek sorsa Magyarországon a német megszállás idején. = MKsz 1970. 233—235.
Sebestyén Sándor: A Tanácsköztársaság könyvtárügye Heves megyében. = Hevesi Művelődés 1971. 113—115.
Sipos Istvánné: Adatok az egri Megyei Könyvtár történetéhez. = Hevesi Művelődés 1970. 2—3. sz. 22—25.
Sugár Ágnes: A 10-es számú VI. kerületi Szabó Ervin Könyvtár ötven éves története. Bp. 1974. 64 l.
Sugár István: Az Eger városi nyilvános könyvtár alapítása. = MKsz 1971. 60—63.
Szabó Kálmán: A soproni Városi Könyvtár története. = SoprSz 1970. 236—241.
Takács Miklós: Vas megye könyvtárügyének 25 éve, 1945—1969. = Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár évkönyve 1969—1970. 5—20.
Taxner Ernő: Szabó Dezső kéziratos könyvtár-„lajstroma". = It 1972. 724—734.
Uray Béla: Buda első közművelődési könyvtára. A 6. számú kerületi könyvtár 50 éve. = Főv. Ktár Évk 14. 1970. 113—130., 1 t.
Varga László: Népkönyvtárak Heves megyében 1945 előtt. = Ktáros 1975. 720—723.
Vértesy Miklós: Ballagi Aladár és az Egyetemi Könyvtár. = MKsz 1975. 196—200.
Vértesy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár története, 1899—1919. = EK Évk 6. Bp. 1973. 43—86.
Vértesy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár a Horthy-korszakban. = EK Évk 5. Bp. 1971. 123—172.
Vértesy Miklós: Kőrösy Kornél tervei a könyvtárak közti együttműködés javítására. = Ktáros 1972. 211—212.
Wiesz Sándorné: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kezelési és ügyviteli szabályzatainak története. = Főv. Ktár Évk 15. 1970—1971. 72—84.

IX. Olvasókörök

Batári Gyula: Magyar olvasóegylet Bukarestben a múlt század közepén. = Ktáros 1975. 405—406.
Batári Gyula: Olvasókör mesterlegényeknek. = Ktáros 1970. 675.
Cserháti János: 75 éves a diósgyőri munkás olvasómozgalom. = Ktáros 1971. 12—15.
Fülöp Géza: Olvasásra buzdítás a reformkori sajtóban. = MKsz 1975. 181—182.
Indali György: Kölcsönkönyvtárak és olvasókörök hazánkban az abszolutizmus idején. = OSzK Évk 1968—1969. Bp. 1971. 347—360.
Kiss Géza: Könyvtárügy — könyvek — olvasók Baranyában a szabadságharc előtti fél évszázadban. = Baranyai Művelődés 1975. 1. sz. 135—140.
Kuntár Lajos: Olvasókörök és népkönyvtárak Vas megyében. = Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár évkönyve 1969—1970. Szombathely 1970. 21—73.,
Kuntár Lajos: A 100 éve alakult Nagygeresdi Olvasókörről. = Életünk 1974. 1. sz. 45—50.
Magyar András: Hírlapolvasás egy régi munkáskönyvtárban. = MKsz 1970. 222—224.
Magyar András: Az ormospusztai munkások olvasókörének története. Miskolc 1971. 47 l., (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc munkáskönyvtárainak története 4.)
Magyar András: A perecesi „Bányamécs" Dal- és Műkedvelő Egylet Olvasókörének története. Miskolc 1971. 48 l., (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc munkáskönyvtárainak története 2.)
Pernesz Gyula: Győri Olvasó Társaság — 1938. = Ktáros 1971. 541—543.
Tanka János: Nyomozás egy régi olvasókör után .= Ktáros 1970. 541—543.
Tóth Dezső: Felolvasások a régi olvasókörökben. = Ktáros 1973. 93—94.

Borsa Gedeon — Szelestei N. László

SZEMLE

Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány Indexe. 1840—1970. 1—3. köt. Szerk.: *Darabos* Pál és *Domsa* Károlyné. A repertóriumot összeáll.: *Pétervári* Lászlóné és *Sz. Garai* Judit. Bp. 1975. MTA Könyvtára. XVII, 1241 l. (Magyar Tudományos Akadémia Könytárának Kiadványai, 73-75.)

Az *Index* jelentős, sőt mondhatni monumentális vállalkozás. Egyrészt azért, mert 130 év anyagát tartalmazza e három kötet, másrészt a feldolgozás módja is igényes, analitikus (tartalmi) feltárás. Ez a módszer azonban minden előnye mellett buktatót is rejt magában. A feldolgozás feltétlenül megkívánja a közreműködő kollektíva egységes, azonos szemléletű gyűjtését. Hogy ez mennyire sikerül: az *Index* szempontjából nagyon lényeges kérdés, főképp azért, mert nem képzelhető el, hogy a szubjektív szemlélet ne érvényesülne a gyűjtés során. Az ilyen típusú feltárás esetében az lenne a legideálisabb, ha egy jól felkészült szakember *egyedül* tudná elvégezni a munkát. Mivel a vállalkozás nagyszabású és csak csoportos munkával végezhető el, így a hibák egyrészt a feldolgozás formájából, másrészt a gyűjtés hiányosságaiból származnak. Ezekre a nehézségekre Darabos Pál is rámutat az *Index* előszavában, melyben szól a munka egy további gondjáról is, miszerint sem az *Akadémiai Értesítő*, sem a *Magyar Tudomány* nem szakfolyóirat a szó szoros értelmében.

A nehézségeket úgy hidalták át, hogy egységes betűrendbe állították anyagukat, így a gyakorlati használatban mindenki számára könnyűvé tették a tájékozódást. Sajnos azonban a sok jó információ mellett téves adatok is találhatók. Talán legfeltűnőbb valamennyi közül Csahihen Károly és Waldapfel József személyének azonosítása. (Csahihen nevénél két ízben is csupán utalást találunk Waldapfel Józsefre! Vö. VI. lap és a betűrendben 117. l.) A tévedés feltételezhetően abból adódott, hogy Csahihen *Pest-Buda irodalmi élete 1780—1830.* c. könyvét — nyilván emlékezetből — összetévesztették Waldapfel *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830.* c. munkájával. A címazonosságot az magyarázza, hogy mindkét esetben pályaműről van szó. Mindezek alapján Csahihen „megszüntetett" tételét úgy állíthatjuk helyre, hogy kiemeljük Waldapfel nevénél az „52/1942/37—39." adatot, mert ez Csahihenre vonatkozik, a többi pedig Waldapfelre.

Ha már az utalásokról van szó: nem lehet utalni névtelen cikkre. A gyűjtők által kiderített nevet csupán a repertórium tüntetheti fel, de természetesen akkor is szögletes zárójelben.

Hadd tegyünk szóvá egy tipografizálási problémát is, az *Index*ben szerencsésebb lett volna a személyneveket verzális és a tárgyszavakat inkább kurrens betűtípusokkal kiemelni. Furcsa a szemnek ilyet látni: Császár Mihály, CSÁSZÁRI cím, Császka György (121. l.).

Az *Index*et kiegészíti egy *Repertórium*, amely Pétervári Lászlóné és Sz. Garai Judit munkája. Az összeállítók szükség esetén műfaji annotációt is adtak, ezeket néha annyira finomították, hogy a különbségek alig érzékelhetőek (pl. előadás és felolvasás megkülönböztetése az 1126. lapon).

A lényeges kérdés azonban a kutatás és a használat szempontjából végső fokon nem ezekben a részletkérdésekben rejlik. A döntő probléma az, vajon megtérül-e a kutatás segédeszközének szánt, sok energiát felemésztő, nagy alaposságot igénylő analitikus feltárás a kutatás gyakorlati hasznában, a visszakeresés gyorsasági fokán? És mivel erre határozottan igennel felelhetünk, az *Index* jelentőségét ezzel egyértelműen meg is határoztuk.

JUHÁSZ ERZSÉBET

Balogh, Jolán: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Matthias Corvinus und die Kunst. Graz, 1975. Akademische Druck-

und Verlaganstalt. 453 S. (Forschungen und Berichte des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz, IV.)

Balogh Jolán közel félezer oldalas munkája, műfaját tekintve: korszakmonográfia a szerző egyéni periodizálásának jegyében. E szerint a magyar kora reneszánsz kb. 1460-tól 1541-ig, a reneszánsz pedig 1541-től 1690-ig tart. Az első korszak két alperiódusra oszlik: kb. 1460-tól 1500-ig, illetve 1500-tól 1541-ig. Balogh Jolán könyve a kora reneszánsz első szakaszát tárgyalja.

A Mátyás-kori reneszánsz kultúra sokféle arculatából jelentős teret mondhatnak magukénak a könyvtörténeti vonatkozások. Nemcsak e témakör, de szinte a könyv élén is a Corvina áll (S. 16—27.). Balogh a könyvtár bemutatását természetesen a keletkezéstörténettel kezdi, majd a könyvek elhelyezését, tartalmi sokoldalúságát ismerteti. Nagyságrendjét, Csapoditól eltérően — aki 2000—2500 közé helyezi a kódexek számát Beatrix és a királyi kápolna könyvei nélkül — valamivel több, mint ezerre becsüli, mondván, hogy a számba vehető korabeli könyvtárak átlaga sem igen haladta meg az 1500—1600 darabot. Lehet, hogy Balogh Jolán közel jár az igazsághoz, de még ha így lenne is, e különvélemény kedvéért kár volt négy nyomtatott sorból önálló (!) alfejezetet kialakítani (jegyzetapparátusa viszont nyolc sor. . .).

Ezután arra keres választ, mennyiben tükrözi a gyűjtemény Mátyás humanista műveltségét. Jól válogatott példákkal dokumentált fejezet illusztrálja a király érdeklődését és irodalmi ízlését, miáltal mindjárt érthetővé is válik alapítójának rokonszenve a humanizmus és annak külföldi és magyar képviselői iránt. Kitér Balogh Jolán a magyar nyelvű korvinák kérdésére is. A probléma feltétlenül megérdemel ugyan egy alfejezetet, de nem itt, hanem valahol másutt, például a Corvina előzetes bemutatásánál, a könyvállomány ismertetésekor. Végül lakonikus formában — másfél oldal terjedelemben — a Corvina művészi értékéről kapunk összefoglalást.

Amit keveseltünk ebben a fejezetben, azt részletesen és jól áttekinthető formában megtalálhatjuk a *Malerei, Buchkunst, Graphik* címen később (S. 204—255.). Jól eligazító summázat foglalkozik a könyvfestészettel, s örvendetesen bő terjedelemben olvashatunk a reneszánsz kötéstörténetről is. (Kár, hogy Tardy Lajos és mások, nem művészettörténeti vonatkozású írásai elkerülték a szerző figyelmét.) Jóval elégedetlenebbek lehetünk a könyvnyomtatásról és könyvkereskedelemről szóló fejezettel (S. 250—255.), melyből sajnálatos módon kimaradtak Soltész Zoltánné eredményei a második magyar ősnyomdáról (vö. *Gutenberg Jahrbuch* 1958. és *Magyar Könyvszemle* 1958.).

Az eddigiekből annyi tanulság talán máris leszűrhető, hogy Balogh Jolán munkája nem annyira — klasszikus értelemben vett — önálló monográfia, mint inkább hallatlanul megalapozott *kommentár* ahhoz a két monumentális dokumentumkötethez, mely közel egy évtizede jelent meg (*A művészet Mátyás király udvarában*, 1—2. k. Bp., 1966.). Művének tengernyi adata között csak azokat kell talán kissé óvatosabban kezelni, melyek nem művészettörténeti vonatkozásúak. Balogh Jolán reneszánszkoncepciójának egésze például ellentmond az irodalomtörténeti tényeknek, hiszen Vitéz János életművét csaknem teljes egészében, Janus Pannonius itáliai korszakának hatalmas költői termését mindenestül kirekeszteni a kora reneszánszból — még a művészettörténeti emlékek mégoly bizonyító ereje ellenére sem lehet! Nem is beszélve arról, mennyire vitatható a reneszánsz periódus áthelyezése a XVI—XVII. századba, 1690-ig.

A nagy problémák magukkal hozzák a kisebbeket is. Balogh Jolán ténynek veszi a budai egyetem alapítását (S. 51.), püspöknek nevezi Garázda Péter esztergomi nagyprépostot (S. 238.), kit egyébként kihagy a budai humanista körből is (S. 24.), jóllehet Callimachus Experiens ott találkozott vele 1483—1484 táján. Valami félreértés folytán a Mátyás körében keletkezett történeti művek élére állítja Janus Pannonius *Hunyadi-eposzát* (S. 47.), melyről csak annyi biztos, hogy tervbe vette, de azt is Itáliában (*Guarino-panegyricus*, 677.). Nem sikerült megoldani a könyvben említett humanisták nevének egységes olasz vagy latin használatát sem, bár ez a tarkaság sokaknak fel sem fog tűnni (S. 15: Thebaldeus, S. 19: Tebaldeo; S. 21: Ficinus, S. 22: Ficino stb.).

Igaz ugyan, hogy Balogh Jolán most megjelent műve önálló kötet, nem lennénk azonban méltányosak vele szemben, ha megfeledkeznénk arról, hogy ez az általa is „tanulmányi rész"-nek nevezett munka tulajdonképpen egy fejezete annak a háromkötetes, grandiózus vállalkozásnak, mely most vált teljessé. Balogh Jolánnak ezt a fő művét nem részleteiben, hanem egységesen kell mérlegre tenni, ha értékelni akarjuk. E komplex feladat elvégzésére mások hivatottak, mi ezúttal csak a könyvtörténeti vonatkozásokra kívántuk felhívni a figyelmet.

V. Kovács Sándor

Széplaki, Joseph: Louis Kossuth „The Nation's Guest". A bibliography on his trip in the United States December 4, 1851—July 14, 1852. Comp. and ed. —. Ligonier, Pa., 1976, Bethlen Press. 160 l.

Történelmünk viszontagságai, különösen pedig levert, elbukott szabadságküzdelmeink rengeteg kapcsolatot, „áttételt" hoztak létre Magyarország és a külországok között. Ez magyarázza, hogy fontos magyar vonatkozású történelmi dokumentumok találhatók nemcsak a világ számos nagy könyvtárában és levéltárában, de kisebb helyi gyűjteményekben is, Ohiotól egészen Irkutszkig. Ezeknek a fölfedezése és földolgozása szép feladata a külföldön élő magyaroknak, magyar származásúaknak, s a Széchényi Könyvtár katalógusai, leltárai azt mutatják, hogy sokan — ki hivatásszerűen, ki amatőr alapon — végzik is ezt a hasznos munkát. Az ilyen „magyarságtudományi" kutatómunka megbecsülése Nyugaton nem a legjobb: anyagi támogatást nehezen kap, kiadót ritkán talál, s szélesebb figyelemre sem tarthat számot. Ha már másként nem segíthetünk, nekünk legalább a tudomásul vétellel, a jó szándékú munka megbecsülésével, esetenként szakmai kritikával volna kötelességünk támogatni ezeket a kutatásokat és publikációkat.

Széplaki Józsefnek Kossuth 125 évvel ezelőtti amerikai útjáról készített bibliográfiája sok tekintetben tipikus példája ezeknek a külföldi vállalkozásoknak. A minnesotai egyetem könyvtárosa már évek óta gyűjti és publikálja a magyar történelem amerikai forrásait, általában szerény köntösben, nem túlságosan ismert orgánumokban. Kossuth amerikai fogadtatása ideális téma egy amerikai magyar kutató számára: magától értetődő magyar jelentősége mellett az Egyesült Államok történelmében sem volt teljesen jelentéktelen epizód, az anyag összegyűjtése mindkét ország nyelvének, történetének, publikációinak az ismeretét igényli. Az 1632 tételes bibliográfia fő érdemei: számos ismeretlen, vagy Magyarországon hiányzó, Kossuth amerikai tevékenységét érintő könyv és dokumentum fölsorolása, néhány fontosabb korabeli amerikai lap Kossuthra vonatkozó cikkanyagának összegyűjtése, a Kossuthtal kapcsolatos kongresszusi viták, beadványok jegyzékének közlése, s a Kossuth által, vagy őhozzá írt, különféle egyesült államokbeli gyűjteményekben őrzött levelek lelőhelyének megadása. Mint az összeállító megjegyzi, a jelen bibliográfia „csak jelzi a rendelkezésre álló információ nagyságát és mélységét". Külön színfoltja a munkának, hogy kitér Kossuth látogatásának tükröződésére az amerikai szépirodalomban, művészetben, sőt divatban is, s mindezt jól egészíti ki néhány korabeli illusztráció, Kossuthot köszöntő vers.

Önmagában csak helyeselhető, hogy Széplaki témakörét tágan értelmezte, első 211 tétele a Magyarország általános történelmével, az 1848/49-es forradalmi mozgalmakkal, s az amerikai magyarság történetével foglalkozó irodalmat ismerteti, s a továbbiakban is belevesz a munkába a magyar államférfi életének más korszakaival foglalkozó publikációkat is. Ez a „sokat markolás" azonban szakmai szempontból föltétlenül szóvá teendő hibák forrásává is vált. Kisebb baj lenne, hogy nem válik kellőképp szét a Kossuthra, vagy általában a korabeli Magyarországra vonatkozó általános irodalom az amerikai körút szűkebb témájától, súlyosabb fogyatékosság azonban, hogy nem világos, milyen szempontok irányították a válogatást? Elfogadható lett volna, ha az angol nyelvű, angol-amerikai közönségnek szóló kiadvány csak az angol nyelvű irodalmat vette volna figyelembe, de miközben magyar és német nyelvű munkák is szép számban szerepelnek az összeállításban, hiányoznak fontos angol munkák, pl. S. Horner, A. Yolland, E. Preissing és Eckhart Ferenc magyar történeti összefoglalója, hogy a Budapesten 1974-ben angolul is megjelent történeti szintézist ne is említsük. Ezeket pedig nem lett volna szabad kifelejteni egy olyan munkából, amely számos kiadatlan disszertációt s jobb-rosszabb egykorú országismertető leírást is közöl. Az 1848/49-es fejezet bőven tartalmaz magyar nyelvű munkákat is, de olyan alapvető fontosságú könyvek hiányoznak belőle, mint Horváth Mihály klasszikus kétkötetes összefoglalója, Gracza György nagy képes vállalkozása, Waldapfel Eszter monográfiája a 48/49-es magyar külpolitikáról, Haraszti Éváé a szabadságharccal kapcsolatos angol külpolitikáról, Andics Erzsébet fontos munkái. E korszak angol nyelvű könyvészete sincs hiánytalanul képviselve a bibliográfiában, erre csak néhány példa: J. C. Kastner: *Sketches in remembrance of the Hungarian struggle...* (London—Glasgow, 1853), Andor Klay: *Daring diplomacy, the case of the first American ultimatum* (New York, 1957), Eörsi J.: *Hungarian heroes of liberty*, Naphegyi Gábor: *Hungary...under the guidance of Lewis Kossuth...* (New York, (1849), Henry W. de Puy: *The history of Hungary and the late Hungarian War* (Buffalo, 1858), Wildman, A.B.M.: *A brief history of Hungary, letters of Kossuth and lyrics on the Hungarian struggle.* (Bradford, 1850). Még a szűkebb tárgy, az amerikai magyar emigráció témaköréből is hiányzik

néhány munka, így L. Gál Éva Újháziról írott könyve, a Tábori Kornél által kiadott bécsi titkos jelentések az amerikai magyar emigrációról, Kacziányi Géza írása Figyelmessy emlékiratairól stb.

A jó bibliográfia célja persze nem a címvadászat, s a bírálat feladata sem ennek a kiegészítése. Hiányzó tételeket minden bibliográfiában lehet találni, s a Kossuth-irodalom terjedelme eleve kizárja a teljesség igényét. Széplaki munkájának sem az a fő hibája, hogy ez vagy az a még oly fontos munka kimaradt belőle, hanem az, hogy látható módon nincs tudomása a legfontosabb bibliográfiai segédeszközről, a Magyarországon 1950 és 1952 között I. Tóth Zoltán irányítása mellett megjelent négy kötetes *Magyar Történeti Bibliográfia (1825—1867)* létezéséről, aminek alapján a fönt említett hiányok jelentős része kiküszöbölhető lett volna. Úgy látszik, hogy ez a fontos referensz-munka hiányzik az amerikai könyvtárakból, csak úgy, mint az 1945 után megjelent magyarországi történeti irodalom java része, márpedig Széplaki csak az amerikai gyűjtemények alapján dolgozott. Ez az eset is bizonyítja, hogy amerikai-magyar témákat nem lehet csak az egyik ország anyagára alapozni.

Széplaki bibliográfiája — hiányosságai ellenére is — lehetővé teszi, hogy a Kossuth-emigráció már eddig is gazdag irodalma kiegészüljék egy olyan korszerű munkával, amely a korabeli magyar és amerikai viszonyok ismeretének birtokában, az egykorú és a későbbi irodalom ismeretében földolgozná az emigráció amerikai tevékenységét, befolyását, közvetlen és hosszabb távú hatását, történelmi jelentőségét. Ehhez a most föltárt, összegyűjtött források jó alapot nyújtanak, kár lenne, ha a téma megrekedne a bibliográfiai szinten.

JESZENSZKY GÉZA

Pató Imre: A Híd repertóriuma (1934—1941). Novi Sad 1976. Hungarológiai Intézet — Fórum. 278 l.

Hosszú ideje folyik a vita arról, hogy a folyóiratokat bemutató repertóriumok milyen szerkezetben tükröztessék anyagukat? Az egyik felfogás szerint a kronológia elvét kell követni, a másik nézet a folyóirat tartalmi beosztását kívánja a repertórium szerkezetében felmutatni.

Pató Imre gordiuszi csomóként oldja meg e sokat vitatott kérdést. A felszabadulás előtti legjelentősebb baloldali folyóiratot, a *Híd*at feldolgozó repertóriuma ugyanis mind a két szerkesztési elképzelésnek eleget tesz. A repertórium első része számról számra haladva sorolja fel nemcsak kronologikusan, hanem összesített tartalomjegyzékszerűen is a lap közleményeit. A repertórium második része viszont tematikus és szerzők szerinti fejezetekben is áttekintést ad a folyóirat publikációiról.

A *Híd* számonkénti, kronologikus bemutatását az indokolja, hogy — az 1935/1936-tól a Jugoszláv Kommunista Párt orgánumának is tekinthető lap rendkívül kevés példányszámban maradt ránk. (Pató Imre előszava szerint egyetlen közgyűjtemény sem rendelkezik a *Híd* teljes sorozatával!)

A folyóirat tematikus feltárását viszont az teszi szükségessé, hogy ebben a formában is felszínre hozzuk a lap rendkívül gazdag és sokfelé ágazó tartalmát. Ezt a sokféleséget a szerző által általános résznek nevezett fejezet főbb egységeinek a puszta felsorolása is jól érzékelteti: I. Munkásmozgalom, II. Nemzetközi kérdések, III. Filozófia, IV. Természettudományok, V. Történelemtudomány, VI. Nyelvtudomány, VII. Oktatás és művelődés, VIII. Irodalom. Az egységek természetesen szinte minden egyes témakörnél továbbtagolódnak. Példaképpen utalunk az Irodalom főfejezetre, amely a további kisebb egységekre bomlik: 1. Az irodalomról általában, 2. Irodalmi estek, emlékezések, 3. Katalógusok, 4. Könyvismertetések, 5. Könyvsorozatok, 6. Híd-könyvtár, 7. Egyéb Híd kiadványok, 8. Könyvhirdetések, 9. Sajtó, periodika.

A szépirodalmi alkotások a szerkesztő által „A Híd szerzői"-nek nevezett harmadik főfejezetben kerülnek felsorolásra.

Mint minden bibliográfiában, így a *Híd* repertóriumában is találhatunk kisebb vitatható megoldásokat. A munkásmozgalom c. alfejezet magyarországi részében szinte kizárólag csak a népi írók tevékenységére utaló címfelvételek vannak felsorolva. A filozófia címszava alatt számos olyan kérdésről is olvasható pl. pszichoanalízis (208, 226 tétel), vagy V. I. Lenin politikai gazdaságtanához tartozó ismertetések (421. tétel) — amelyek elhelyezése egy más egységben talán szerencsésebb lett volna. Vitatni lehet A Híd szerzői c. fejezetnek azt a gyakorlatát is, amely nemcsak szerzők műveit sorolja fel, hanem a szerzőkre vonatkozó írásokat is. Ez utóbbiak jelenléte akkor válik különösen problematikussá, ha nem szépíróról van szó, hanem pl. zeneszerzőről. (L. a Liszt Ferencre vonatkozó 284. tételt.) Kisebb bizonytalanságokért messzemenően kárpótolja a használót a filológiai teljességnek az a foka, amellyel kevés hasonló kiadványban találkozhatunk. A repertórium bevezető része pl. a legteljesebb részletezésben adja a *Híd* könyvészeti adatait.

Egy távolabbi fejezet a folyóirat által kiadott könyvsorozat, az ún. *Híd-Könyvtár* leírását is elvégzi. Ami nemcsak formális szempontból érdekes, hanem azért is, mert szemléltetően reprezentálja a szerkesztők koncepcióját, amely többek között Petőfi, Ady Endre és József Attila verseit juttatta el füzetnyi válogatásokban a kevéspénzű előfizetőknek. Külön értéke a repertóriumnak az álneveket és szignókat feloldó táblázatrendszer, valamint az a kislexikon, amely rövid jellemzést ad a folyóirat valamennyi fontosabb munkatársáról. Első olvasásra talán könnyen szembetűnik, hogy a sok név között hiányzik Miroslav Krleza halálának éve, ez azonban nem homályosíthatja el azt a hallatlan sok utánjárást, amely a kevésbé ismert és vajdasági érdekű szerzők életére és munkásságára vonatkozó adatok kiderítésén végzett a repertórium szerzője. Pató Imre repertóriuma hézagpótló. Nemcsak a hiányosan fennmaradt nyolc évfolyam formális egységét reprodukálja a használó előtt, elemző rendszere a *Híd* tartalmát, szellemi arculatát is a kutatás szolgálatába állítja, — új területet vonva be a két világháború közti magyar nyelvű szocialista irodalom és kultúra látókörébe.

LAKATOS ÉVA

Hutterer, Claus Jürgen: Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen. Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó, 543 l.

A monográfia címe és a szerző, Hutterer Miklós eddigi munkásságának ismerete nem hagy kétséget afelől, hogy elsősorban nyelvtudományi munkával: a germán nyelvek „történeti tipológiájának felvázolásával" (előszó) van dolgunk. Azaz, mivel az egyes élő nyelvek nyelvtudományi értelmezéséhez nem elegendő e nyelveknek egymástól elszigetelt történeti szemlélete, a szerző az egyes nyelvek döntő fejlődési fázisaiban, a nyelvállapotot vizsgáló keresztmetszetek segítségével igyekszik a közös és eltérő tendenciákra utaló állapotot kimutatni.

Ennek a vállalkozásnak méltatása nyelvészeti-filológiai folyóiratainkba kívánkozó feladat. Bennünket itt azok, a műben tárgyalt vagy csak jelzett összefüggések érdekelnek, amelyek a germán nyelvek fejlődése és az írásbeliség megjelenése és alakulása között állnak fenn. A hagyományos nyelvtörténeti periodizációk során is többször történtek inkább analógiás érvényű utalások ezekre az összefüggésekre. A német nyelvtörténet felosztásának tárgyalásakor (ófelnémet 7—11. sz.-ig, középfelnémet 11—14. sz-ig, újfelnémet 14. sz-tól) is sokszor megállapítást nyert, hogy a három nyelvállapot elterjedését a 8. századtól meginduló kolostori anyanyelvi írásbeliség, majd a 12. századi nagyobb volumenű laikus lovagi-udvari kultúra, végül a 15. századi könyvnyomtatás segítette elő egy-egy századnyi eltolódással. Ezek csak a kultúrtörténeti összefüggésekre utaló megállapítások természetesen kiegészítésre szorulnak. A kérdés összetett voltát jelzi, ha Hutterer könyvének megfelelő részeiből kiindulva felfigyelünk rá, hogy a példaként felhozott, a német nyelv kialakulását kísérő-hordozó latin betűs írásbeliség már a germán népeknél előforduló harmadik írás volt.

Az első, a runa-írás eredete máig sem tisztázott. Az etruszk hatás bizonyosnak látszik. Ebből kiindulva jöhetett létre egy „alpesi abc" (Marstrander—Hammarström elmélet), amelybe már egyes latin unciális írásjelek is adaptálódtak. Az így kialakult jelsor hagyományos sorrendjére, ill. ezen belül bizonyos csoportok összetartozására viszont csak a keltában találunk hasonlóságot. Zavarja a dél—észak irányba való terjedés elméletét ezen kívül még az is, hogy az emlékek csaknem azonos időben tűnnek fel délen, északon és keleten. Szerepük nem irodalomhordozó, hanem mágikus, szakrális, később inkább tulajdonmegjelölő (csak a keresztény korban történnek elszigetelt kísérletek, hogy a runákat könyv-írássá tegyék!). Feltűnésük (a 3. sz.-tól, egyetlen emléket kísérelt meg H. Scheteling a 2. sz.-ra datálni) mindenesetre egybeesik a népvándorlás korával és egyúttal a törzsi államszervezet egyre szorosabbá válásával. Bár nincs nyoma annak, hogy a runa-írásnak a törzsi szervezet kialakulása során valamilyen kodifikáló szerep jutott volna, a kettő párhuzamos jelentkezésének bizonyára megvan a társadalmi alapja, hiszen a mitológiában is a Wotan-kultusz ekkor kezdi tükrözni a törzsfő és kíséretének egymásrautalt összetartozását, ill. az erre való törekvést.

Nagyon kevés konkrétumot tudunk a nyugati és keleti gótoknál az ariánizmusnak az államhatalommal való kapcsolatáról, de már csak a kultikus építkezés is azt mutatja, hogy ez nem lehetett jelentéktelen. A második germán írás, a görög unciális íráson alapuló gót abc, amely néhány runa-jelet is felvett, mindenesetre kizárólag a gót birodalmakhoz és az ariánizmushoz fűződött. Ez az elszigetelődés is közrejátszott a latin és a gót kultúra infiltrációjának megakadályozásában, és a katonai fölény ellenére a keleti gót birodalom gyors hanyatlásában.

A latin írásnak a germán nyelvek rögzí-

téséhez való felhasználása mindenütt a római egyház missziós tevékenységének következménye volt. Az írek (5. sz.), az angolszászok (6. sz.), majd a 7. századtól a kontinens germán törzseinek térítése azonban már — főleg a karolingek alatt — együtt haladt a feudális államszervezéssel. Ezért találhatta meg, újból a fenti német példát elővéve, az ófelnémet a pergament felé vezető utat. A szász császárok, elsősorban az Ottók (I—III.) korára esik a német írásbeliség mintegy 150 éves hiátusa, amikor a császári hatalom a világi vazallusokkal szemben elsősorban az egyházi feudumokra igyekezett építeni, ezek lévén kevésbé kitéve a feudalizmus struktúrájával együttjáró centrifugális tendenciáknak. A középfelnémet nyelvállapot azután már a császárságnak és pápaságnak a szupremáciáért folytatott harcában, amikor a feudalizmus új stádiuma lehetővé tette a laikus lovagi réteg kultúrteremtő törekvéseit, csiszolódik sokrétű, árnyalt nyelvvé. Jellemző az is, hogy a runa-írás a skandináv államokban tengette életét a késő középkorig, ahol a földrajzi tagoltság miatt a feudalizmus nem alakulhatott ki olyan fokban, mint a kontinens belsejében. A korai újfelnémet nyelv fejlődését az írásbeliséget (már nyomtatott formában is) felhasználó újabb társadalmi-politikai mozgalmak (paraszthábórúk, territoriális fejedelemségek szervezése kancelláriák segítségével, reformáció) segítik elő. Követhetnénk ezeket az összefüggéseket tovább is (pl. az abszolutista törekvések és a nyelvművelő társaságok írás- és nyelv-normalizálása közötti kapcsolatok), e néhány példa is illusztrálja azonban már az ismertetett mű általános megállapítását (103. l.) az írásbeliség alakulása, a nyelvfejlődés és az államfejlődés kölcsönhatásáról.

VÍZKELETY ANDRÁS

Widmann, Hans: Geschichte des Buchhandels. Von Altertum bis zur Gegenwart. Teil I. Wiesbaden, 1975. Otto Harrassowitz. 308 l.

A könyvkereskedelem története iránti érdeklődés — még a könyvtörténeti kutatások keretén belül is — meglehetősen háttérbe szorult. Különösen vonatkozik ez ránk, ahol az utóbbi három évtizedben e tárgyban összefoglaló jellegű munka egyáltalán nem, de kisebb tanulmány és cikk is csak elvétve jelent meg. Pedig a könyvkereskedelem, mint a könyvek terjesztésének, és így az irodalom közvetítésének is egyik jelentékeny tényezője, sokkal több figyelmet érdemelne könyv- és művelődéstörténeti szempontból éppenúgy, mint az irodalomtörténet szociológiai jellegű kutatásainál, hiszen pl. csak maguk a könyvkereskedői katalógusok is kiváló források lehetnek az olvasóközönség történetének kutatásánál.

Németországban felismerték az utóbbi évtizedekben, hogy szükség van a hazai és a külföldi könyvkereskedelem történetének korszerű szintézisére. Hans Widmann, akinek egy könyvkereskedelemtörténeti munkája már az 1931-ben kiadott *Handbuch der Bibliothekwissenschaft*ban megjelent, az ötvenes évek során a Börsenverein des Deutschen Buchhandels történeti bizottságában több alkalommal is rámutatott arra, hogy a könyvkereskedelem történeti feltárásához többkötetes, munkatársak bevonásával készítendő összefoglalásra van szükség. Bár javaslata helyeslésssel találkozott, a vállalkozás részben anyagi okok, részben pedig az előtanulmányok hiánya miatt nem indulhatott meg. Ezért bizonyos fokig áthidaló megoldásnak számított a Harrassowitz Verlagnak az a felkérése, amelyben Widmannt a mű új átdolgozásával bízta meg. Műve ugyanis közben, 1952-ben önállóan is megjelent, de példányai teljesen kifogytak.

Hans Widmann kétkötetesre tervezett összefoglalásának első része 1975-ben megjelent. Ez az első kötet a könyvnyomtatás feltalálásáig a könyvkereskedelem egyetemes történetét tartalmazza, de Gutenbergtől kezdve csak a német könyvkereskedelem fejlődését tekinti át, igaz, hogy szinte „napjainkig". (A tervek szerint a külföldi könyvkereskedelem könyvnyomtatás kori történetét a második kötet fogja tartalmazni.) A szerző korábbi műveiből jóformán csak az adatokat használta fel, egyébként teljesen átdolgozta azokat. Nemcsak felhasználta az újabb szakirodalmat, hanem — az egyes fejezetek élén — részletes tájékoztatást is nyújtott a részletkérdések kutatóinak: így — a részletesebb szintézis elkészültéig — e mű valóban alkalmas lesz egy könyvkereskedelem-történeti kézikönyv szerepének a betöltésére.

A szerző tárgyát — az általános szokástól eltérően — nemcsak a könyvnyomtatás feltalálásától kezdve tekinti át, hanem a kéziratos könyvekkel és általában a kéziratokkal való kereskedelem ókori és középkori történetével vezeti be munkáját. Az antikvitás és a középkor könyvkereskedelmének felvázolása arra is alkalmat ad, hogy a könyv történetének egészéről is képet adjon: a kéziratokkal való kereskedés kifejlődésének történetét szoros összefüggésben tárgyalja magának a könyvnek a kialakulásával, a szerző és a kiadó viszonyának alakulásával, a könyvárakkal és a honorá-

rium kérdéseivel, valamint a cenzúra első jelentkezéseivel.

A kötet nagyobbik része természetesen a nyomtatott könyvvel folytatott kereskedelem történetét tekinti át, de ezt már csak Németországban. Behatóan elemzi Gutenberg találmányának korszakalkotó hatását, és annak a viszonynak a történeti kezdeteit, amely — a kezdeti „perszonálunió" után — a nyomdász és a kiadó között létrejött. Figyelemmel kíséri a könyvterjesztésnek a reformáció korában kialakuló új formáit, a könykereskedői reklám első jelentkezéseit és a könyvvásárok kifejlődését. A németországi újkori könyvcenzúra kiépülését és laicizálódását, a nyomtatási privilégiumok és a kötelespéldányok történetét éppenúgy gazdag, illusztratív anyaggal mutatja be, mint a cserekereskedelem és az utánnyomás históriáját. Ez utóbbi, mint a szintén tárgyalt olvasókabinetek és olvasótársaságok ügye, olyan témák, amelyek különösen méltók a hazai kutatás figyelmére is, hiszen a 18. század végén a németországi hatás e téren is nagy volt kulturális életünkre. (Ismeretes, hogy míg a legkiválóbb német írók: Lessing, Kant, Fichte és mások élesen elítélték az utánnyomás gyakorlatát, II. József egy ideig védelmébe vette. Az e kérdések körüli széles körű egykorú vita hazai feltárásához is jó segítséget nyújt Widmann könyve.)

A németországi 19—20. századi könyvkereskedelem történetét már statisztikai adatokkal és táblázatokkal is bőven illusztrálhatja a szerző. E fejezetek a német könyvkereskedő egyesületek létrejöttét, az első német szocialista kiadók megalakulását tárgyalják. A huszadik századi részben külön fejezeteket szentelt a „Harmadik Birodalom" könyvpolitikájának és a második világháború utáni helyzetnek. Részletes elemzést nyújt ennek során mindkét német állam könyvkultúrájáról, amelyhez a legfrisebb adatokat is felhasználta.

Hans Widmann hiányt pótló kézikönyvének első kötete után érdeklődéssel várjuk az egyetemes könyvkereskedelem történetét feldolgozó második részt.

KÓKAY GYÖRGY

Bibliografie československé balkanistiky za léta 1972—1974. Sestavili a k vydaní připravili: Ivan **Dorovský** a Marta **Romportlová.** Brno, 1975. Univerzita J. V. Purkyně 196 l.

A brnói egyetem hungarisztikai és balkanisztikai kabinetje avval is segíti a szaktudományt, hogy a körébe tartozó tudományágakról összeállítja csehszlovákiai bibliográfiáját. Ez azért jelentős, mert a megnövekedett publikációs információmennyiségben pontosan és kimerítően tájékoztat, hogy az adott tárgykörben mi jelent meg a cseh és a szlovák folyóiratokban, évkönyvekben, napilapokban, képes revükben; mit fordítottak le az adott irodalmakból csehre és szlovákra. E bibliográfiák olyannyira teljességre törekednek, hogy még a napilapokban megjelentetett fordításokat is számba veszik. A cseh tudomány a felvilágosodás (illetve cseh terminológiával: a nemzeti ébredés első szakasza) óta érdekelt a balkanisztikában, a cseh felvilágosodás legkiválóbb tudósa, Jozef Dobrovský a szerb és a bolgár nyelvészet-irodalom művelésében is jeleskedett. E nemes hagyomány méltó folytatója a brnói balkanisztika, amely e bibliográfia összeállításával világossá tette számunkra a cseh balkanisztika hatalmas teljesítményét.

A bibliográfia hat fő részre oszlik: általános rész, nyelvészeti balkanisztika, irodalomtudományi balkanisztika, Közép- és Délkelet-Európa története, etnográfia és folklorisztika, a nemzetiségi enklávék problémája. Ezt az anyagot rövid, tájékoztató jellegű előszó, a feldolgozott publikációk jegyzéke és szerzői regiszter egészíti ki. A munka jelentősége akkor derül ki, ha elmondjuk, hogy a gyűjtők nyolc bibliográfiát, száznegyvenöt (!) periodikát, valamint huszonöt tanulmánykötetet, illetve kollektív munkát dolgoztak föl. S ehhez hadd tegyük hozzá, hogy az anyag természete megkövetelte: ne maradjanak az országhatárokon belül, nézzék át a megfelelő magyar, bolgár, jugoszláv, lengyel és görög kiadványokat is. A hat fő részt természetesen további egységekre tagolják, s az ismétlések elkerülése céljából — de az átfedések elkerülése végett is — utalók könnyítik a bibliográfia használatát. Külön ki kell emelnünk a szerkesztők törekvését a tudományág teljes igényű feldolgozására. Ezen belül hangsúlyosan mutatunk rá a nemzetiségi enklávék (pl. a Jugoszláviában élő szlovákok, a romániai szlovákok, a burgenlandi horvátok és így tovább) nyelvészeti, irodalomtörténeti, történelmi, néprajzi vonatkozású dolgozatainak, illetve a róluk szóló, ilyen jellegű dolgozatoknak bibliográfiai fölmérésére.

Az előszó szerint a bibliográfia diákoknak és tudományos kutatóknak egyaránt szól. Valóban, kutatási segédeszköz, méghozzá kiválóan használható, követésre méltó elrendezettségű.

FRIED ISTVÁN

Bulovec, Štefka: Prešernova bibliografija. Maribor 1975. Založba obzorja, 760 l.

A teljességre törekvés dicséretes erényével büszkélkedhet a legnagyobb szlovén költőről, a Vörösmartyval egylényegű romantikusról készült — nyugodtan írhatjuk így — hatalmas bibliográfia. Nem kell bővebben fejtegetnünk, hogy a személyi bibliográfia megszerkesztése, a sokféle, különböző jellegű, minőségű anyag összegyűjtése nemegyszer szinte megvalósíthatatlan feladat elé állítja a bibliográfust; az előkészítő munkálatok olykor teljes hiánya nehezíti a vállalkozást. Štefka Bulatović is töretlen utakon vágott új csapást, s bár a kötet 6470—6574 közötti tételeiben bibliográfiákat sorol fel, a gyűjtés e mennyisége és kiterjedtsége előzmény nélküli a szlovén irodalomtudományban.

Maga a bibliográfia 6574 tételt tartalmaz, és a bevezetés, a rövidítésjegyzék után hét részre oszlik. Az első nagy tematikus fejezet a kéziratok leírását, lelőhelyét adja (Prešeren versei, dedikációk, általa gyűjtött-feldolgozott népdalok, levelezése, életrajzi adatok sorrendjében), a második fejezetben a Prešeren-művek megjelenésének bibliográfiáját kapjuk, a harmadik nagy fejezet a Prešeren-költemények fordításainak jegyzékét tartalmazza (gyűjteményes kötetek, antológiák, egyes költemények egymásutánjában, itt is, mint másutt is a kronológia, illetve a szlovén ábécé egymásutánja szerint), a negyedik fejezetben a megzenésített Prešeren-versekről kapunk képet (zenei gyűjteményes kötetek, egyes versek megzenésítése, illetve olyan zeneművek jegyzéke, amelyben megzenésített Prešeren-vers található), az ötödik fejezet címe: Prešeren a szépirodalomban, a hatodiké: Prešeren-kutatás (Prešernológia), majd a mutatók zárják a sort. Csak sajnálhatjuk azt, hogy a szép visszhangot kiváltó magyar Prešeren-kötet már nem kerülhetett be a bibliográfiába; hogy már nem nyílt arra mód, hogy a lassan-lassan mégis meginduló magyar Prešeren-kutatást már nem regisztrálhatta a gyűjtés, s ezek pótlására a bizonyára folytatódó vállalkozásokban kerülhet csak sor. A mutatók is igen alaposak, biztosítják az áttekintést: a versek után (ábécérendben közlik a verscímet, majd azt, a biliográfiában hol található róluk valami) a név-, illetve a tárgymutató következik, majd a kéziratoké, valamint a feldolgozott periodikáké és a gyűjteményes köteteké. Ilyen jelentős mű esetében felvetődhet a kérdés: vajon szükség van-e arra, hogy minden apró cikket, emlékbeszédet, jelentéktelen megnyilatkozást regisztráljon? Nem kellene-e eleve válogatni az anyagban, s a legfontosabb művekről részletesebb annotációt mellékelni? E kérdéseket természetesen nem e valóban kitűnő bibliográfia megrovásának szánjuk, hanem olyan jellegű kétely kifejezéséül, amely mindannyiszor elfog, ha hasonló bibliográfiákat lapozgatunk. A kevésbé jó elrendezés esetén ugyanis elveszünk az anyagban, a lényeges nem válik el a lényegtelentől.

E bibliográfia tanulmányozása a magyar kutatók számára is haszonnal járhatna. Jugoszlavisztikánkat új dolgozatok írására ösztönözné, bibliográfusainkat pedig a kötet módszertani problémáinak elemzésére serkentené. A magyar író-bibliográfiák más módszerrel készülnek általában. A máshonnan származó tanulságok tudomásulvétele azonban a magyar feldolgozás finomodásához vezethet.

FRIED ISTVÁN

1828—1978
MEGJELENT AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS 150. ÉVÉBEN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Salgó István
A kézirat nyomdába érkezett: 1977. V. 24. — Terjedelem: 8,75 (A5) ív
77.73221 Petőfi Nyomda, Kecskemét — Felelős vezető: Ablaka István igazgató

TARTALOM

Borsa Gedeon: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséhez 213
Dán Róbert: Erdélyi könyvek és a pfalzi antitrinitáriusok 223
Soltész Zoltánné: II. Rákóczi György és Erdély 1659. évi Puncta pacificationis-a s más ismeretlen hungarika-nyomtatványok a stockholmi Királyi Könyvtárban 233
Haiman György: Németh János nyomdászattörténete (1818) 243
Markovits Györgyi: A Bécsi Magyar Újság 1919—1923 257

KÖZLEMÉNYEK

Szelestei N. László: Liebhard Eghenvelder egy kódexe az esztergomi Ferences Könyvtárban 271
Vásárhelyi Judit: Adalék Molnár Albert Imádságos könyvecskéjének nyomtatásához 275
Kozocsa Sándor: Kner Imre levelei 278

FIGYELŐ

Gyenis Vilmos: Teleki Sámuel és a Teleki-téka 283
Vásárhelyi Judit: A XVIII. századi magyarországi nyomtatványok feltárásáról ... 285
Indali György: Történelmi sorsfordulók falragaszokon és plakátokon 286

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1971—1975. II. Nyomda-, könyv-, könyvtár- és sajtótörténet. Összeáll.: *Borsa Gedeon* és *Szelestei N. László.* 289

SZEMLE

Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány Indexe. 1840—1970. Bp. 1975. *(B. Juhász Erzsébet)* 305
Balogh Jolán: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Graz, 1975. *(V. Kovács Sándor)* 305
Széplaki, Joseph: Louis Kossuth „The Nation's Guest". Ligonier, Pa., 1976. *(Jeszenszky Géza)* 307
Pató Imre: A Híd repertóriuma (1934—1941). Novi Sad, 1976. *(Lakatos Éva)* 308
Hutterer, Claus Jürgen: Die germanischen Sprachen. Bp. 1975. *(Vizkelety András)* 309
Widmann, Hans: Geschichte des Buchhandels I. Wiesbaden, 1975. *(Kókay György)* 310
Bibliografie československé balkanistiky za léta 1972—1974. Brno, 1975. *(Fried István)* 311
Bulovec, Štefka: Prešernova bibliografija. Maribor, 1975. *(Fried István)* 312

Ára: 20 Ft
Előfizetés 1 évre: 60 Ft

INDEX: 25543
ISSN 0025—0171

TABLE DES MATIÈRES

Borsa, Gedeon: La lettre d'indulgence imprimée de Tamás Bakócz pour la proclamation de la croisade de 1514 213
Dán, Róbert: Des livres de Transylvanie et les antitrinitaires du Palatinat 223
Soltész, Elisabeth: György II Rákóczi et les Puncta pacificationis de la Transylvanie de l'année 1659 et d'autres imprimés hongrois inconnus à la Bibliothèque Royale de Stockholm 233
Haiman, György: L'histoire de l'imprimerie de János Németh (1818) 243
Markovits, Györgyi: Le Journal Hongrois de Vienne 1919—1923 257

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Szelestei N., László: Un codex de Liebhard Eghenvelder à la Bibliothèque des Franciscains d'Esztergom 271
Vásárhelyi, Judit: Une contribution à l'impression du Livret de prières d'Albert Molnár 275
Kozocsa, Sándor: Les lettres d'Imre Kner 278

CHRONIQUE

Gyenis, Vilmos: Sámuel Teleki et la Téka (Bibliothèque) Teleki 283
Vásárhelyi, Judit: Sur la découverte des imprimés de Hongrie du XVIIIe siècle 285
Indali, György: Les tournants de l'histoire sur les affiches et les placards 286

BIBLIOGRAPHIE

La littérature spéciale hongroise de l'histoire du livre, 1971—1975. IIe partie: L'imprimerie, l'histoire du livre, des bibliothèques et de la presse. Rassemblée par *Gedeon Borsa* et *László Szelestei N.* 289

REVUE

L'Index des revues Akadémiai Értesítő (Bulletin de l'Académie) et Magyar Tudomány (Science Hongroise) 1840—1970. Budapest, 1975. *(B. Juhász, Erzsébet)* 305
Balogh, Jolán: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Graz, 1975. *(V. Kovács, Sándor)* 305
Széplaki, Joseph: Louis Kossuth „The Nation's Guest". Ligonier, Pa., 1976. *(Jeszenszky, Géza)* 307
Pató, Imre: Le répertoire de la revue Híd (Pont) (1934—1941). Novi Sad, 1976. *(Lakatos, Éva)* 308
Hutterer, Claus Jürgen: Die germanischen Sprachen. Budapest, 1975. *(Vizkelety, András)* 309
Widmann, Hans: Geschichte des Buchhandels I. Wiesbaden, 1975. *(Kókay, György)* .. 310
Bibliografie československé balkanistiky za léta 1972—1974. Brno, 1975. *(Fried, István)* 311
Bulovec, Štefka: Prešernova bibliografija. Maribor, 1975. *(Fried, István)* 312

50.013

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. évfolyam

1977

4

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. ÉVF. 1977/4. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társszerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként — Trimestrielle

Articles appearing in this journal abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetés bejelenthető az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010).
Példányonként beszerezhető: az Akadémiai Könyvesboltban (1368 Budapest V., Váci u. 22. Telefon: 185-881), a KHI Hírlapboltjában (1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 116-269) és minden nagyobb árusítóhelyen.

Előfizetés díj egy évre: 60, — Ft
1 szám ára: 20, — Ft
Index szám: 25 543

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149.
Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

TÓTH BÉLA

Szilágyi Tönkő Márton „Philosophiá"-ja megjelenésének körülményei

Az első magyar kartéziánus tankönyv, *Philosophia ad usum Scholarum praesertim Debrecinae applicata* (RMK. III. 2899) 1678-ban jelent meg, Heidelbergben, Szilágyi Tönkő Márton (1642—1700) debreceni professzor tollából. Szilágyi, miután tanulmányait az utrechti, franekeri, leideni egyetemeken befejezte, 1670-ben volt nevelő iskolájának, a debreceni Kollégiumnak a professzora lett, mégpedig az 1657 óta üresen álló második, ún. írásmagyarázati tanszéken, ami elsősorban a bibliai nyelvek, a héber és a görög tanítására kötelezte ugyan, de mintha meghívása a tanszék tantárgyi körének kibővítését is jelentette volna, mert mint Veszprémi István írja róla szóló kéziratos életrajzában[1], mindjárt kezdetben „ad obeunda in facultate Philosophica munia sollemni ritu inauguratus est", azaz a filozófia tanításával bízták meg, s egyúttal a rector-professor tisztét is ráruházták.[2]

Szilágyi Márton működése első percétől kezdve új ösvényt vágott a filozófia debreceni tanításában. Az ő felléptéig ugyanis Debrecenben ezt a stúdiumot régebben Keckermannak, a protestáns iskolákban általában használatos *Systema logicuma* (s esetleg *Systema physicum*ja) képviselte,[3] amelyet 1660 után Martonfalvi Ramus logikájával cserélt fel. Szilágyi, a ramusi logika mellett (amelyet továbbra is Martonfalvi tanított) olyan új módszert és elveket *(Metho-*

[1] A kézirat a debreceni Ref. Kollégium Könyvtárában található F.300,22 jelzet alatt.

[2] Johann Heinrich Heidegger (1633—1698) zürichi professzorhoz írott leveleiben pl. legtöbbször így írja magát alá: „Martinus Szilágyi, Illustris Collegii Debrecinensium Rector, Philosophiae et Linguarum ibidem Professor" (l. az 1675. november 20-án kelt levelét. Szilágyi Tönkő Mártonnak hat Heideggerhez írott levele maradt ránk a zürichi Zentralbibliothekban. Ezek xerox-másolata megtalálható a Kollégium könyvtárában R.3329/1—6. jelzet alatt. A levelek 1665 és 1669 között íródtak a „*Philosophia*" kinyomtatása ügyében. Tanulmányom első részének adatait főleg ezekből merítettem. — J. H. Heidegger előbb Heidelbergben volt docens, majd 1667-től Zürichben a teológia professzora. Mint teológus, Coccejus mérsékelt követője volt, s mint ilyen, a descartes-i filozófiának sem ellensége. A felekezeti türelmesség képviselője. 1675-ben pl. ezért bízták meg a svájci consensus formula megfogalmazásával. E magatartása, tevékenysége a svájci felvilágosodás előkészítői közé emeli. Élénk részt vett a magyar gályarabok kiszabadítására indított akcióban, s mikor azok kiszabadulva Zürichbe érkeztek, közvetlenül is támogatta őket. Mintegy harminc kötetet kitevő levelezése, mint néhány példánk is mutatja, jelentős művelődés- és egyháztörténeti anyagot rejthet magába (L. *Religion in der Geschichte u. Gegenwart*, Tübingen, 1928. II. k. 1687. hasáb, és Hans Scheffel: *J. H. Heidegger*, Theologiai Szemle 1975. 7—8. sz.)

[3] Keckermann, Bartholomäus (1571—1609), filozófus, a danzigi ref. „Gymnasium illustre" tanára az arisztotelizmus híve, Ramus ellenfele volt. Tankönyveit (logikáját, fizikáját) a magyar református iskolákban is használták.

dus et Principia) vezetett be a tantárgy előadásában, melyet, mint maga írja egyik levelében, „a közönséges (Vulgaris) és skolasztikus filozófusok okoskodásaitól" (λογομακιαισ) eltértek.[4] Vagyis amint kinyomtatott munkájából és egyéb adatokból kiderül, Descartes bölcseletét kezdte tanítani, tehát azt a filozófiát, amelyet hollandiai egyetemi tanulmányai során sajátított el. Hiszen Utrecht, Franeker, Leiden ekkorra már a kartezianizmus fellegvárai lettek.[5] A szerző ugyan sem leveleiben, sem munkájában nem hangoztatja Descartes nevét, hiszen az még mindig vörösposztó Európa sok helyén, mint azt könyvével kapcsolatban is látni fogjuk, de a mű egészéből kitűnik, hogy Szilágyi „módszere és elvei" nem más, mint a nagy gondolkodó tanainak ismertetése.[6] Természetesen tudnunk kell, hogy a filozófia ekkor még a természettudomány tanainak összességét jelentette, amint azt munkája második részének címlapján (94. l.) maga az író is kifejti. Szilágyi műve beosztásában is Descartes 1644-ben megjelent *Principia philosophiae* c. munkáját követi. Ennek első része, a „metaphysica", a megismerés alapelveit tárgyalja. A második általános (generalis) fizikát ad, a harmadik a világrendszerek és égitestek elrendezését magyarázza, a negyedik pedig azokat az ismereteket foglalja magába, melyek Földünkre vonatkoznak. Szilágyinál is a 93 nyolcadrét oldal terjedelmű első rész, a Praeparativa, a descartes-i ismeretelméletet s az arisztotelészi filozófia éles bírálatát tartalmazza. A második, a 94-től a 143. lapig terjedő szakasz „Physica generalis". Itt Descartes nyomán definiálja a testet, a mozgást, a mozgás okait, s utóbbival kapcsolatban támadja Galilei impetus elméletét. A 144. lapon kezdődő „Physica specialis" ismerteti a descartes-i örvényelméletet a háromféle anyagot, és a Föld mozdulatlanságának kartéziánus paradoxonját. A következő 12 fejezetből álló rész, majd a végső, öt szakaszból álló caput is a descartes-i fizika nyomán halad.[7]

Az új módszernek és elveknek tanítványaira tett hatásáról maga Szilágyi beszél Heideggerhez írott első levelében (1675. nov. 20.):

„Azt tapasztalom, hogy ifjúságunk, mely a teológiai tárgyakba mélyebben és alaposabban belemerült, azokkal szinte eltelve, még a jogosnál is nagyobb éhséget érez a filozófia iránt, és kész annak szentelni magát. Sőt, a mindenható Isten, minden fénynek és világosságnak adományozója a megértésben, annyi kegyelemmel árasztotta el a mi csekély igyekezetünket, hogy sokan, mégoly távoli vidékről is, a törekvések egyéb nemei

[4] Ezek a szavak munkája ajánlásában is olvashatók. L. Dedic. 7. r.

[5] A hollandiai egyetemek kartezianizmusára nézve l. BÁN Imre *Apáczai Csere János* c. monografiájának (Bp. 1958) „Descartes eszméi Hollandiában" c. szakaszát (117—125.). Ebből az tűnik ki, hogy a három legjelentősebb holland egyetem már Apáczai ott tanulása idején erősen hódolt Descartes eszméinek, később pedig méginkább azok hatása alá került, 1660—1680 között pl. már kartéziánus skolaszticizmusról beszélhetünk velük kapcsolatban. Leidenben Szilágyi a neves kartéziánus, Arnold Geulincx (1624—1669) tanítványa, s 1669-ben disputát is áll nála (RMK III. 2493).

[6] A „methodus" és „principia" szavak is Descartes két művére utalnak, az 1637-ben megjelent *Discours de la methode*ra és az 1744-ben kiadott *Principia philosophiae*ra.

[7] A descartes-i filozófiának már Szilágyi előtt is voltak ismerői Debrecenben. Így pl. Budai P. István, aki 1655-től 57-ig kollégiumi tanár volt, 1657-től pedig debreceni lelkész, s Utrechtben a kartéziánus Jan de Bruyn tanítványaként disputált is, valamint Komáromi Csipkés György, aki *Iudiciaria Astrologia* c. művében (1665) először említi a „cartesianusok"-at Debrecenben. Valószínű, hogy Szilágyi az ő bátorításukra kezdett a descartes-i bölcselet tanításához. Szerepe volt itt természetesen annak is, hogy Debrecen ekkor már erősen a puritanizmus befolyása alatt állott, s a puritanizmus és kartezianizmus összefüggése eléggé ismeretes. Nálunk a legjobb példa rá Apáczai tevékenysége.

mellett, melyekkel a természet ura (arbiter naturae) a mi athenaeumunkat gazdagítani akarta, ennek a vágyától is hajtva, hozzánk sereglettek."[8]

Ez a hatás (és nyilván az új filozófia terjesztésének igénye) hozta magával, hogy mint ugyancsak Szilágyi írja (1. levél):

„A mi filozófiának szentelt ifjúságunk közös elhatározással, izzó könyörgéssel kérte és követelte, hogy készítsek egy filozófiai kompendiumot annak a módszernek a szellemében és jellegének megfelelően (Secundum genium et indolem Methodi et Principiorum), amelyet követek, — s azt sajtó alá bocsátva, majdan az ő hasznukra fordítsam."[9]

A szóban forgó munka Szilágyi előadásai nyomán már 1673-ban kialakult, és írásbeli formát is öltött, sőt mint Heideggerhez szóló ötödik levelében (1677. júl. 30.), s könyve előszavában is írja, az egy tanítvány révén[10] eljutott Johann Ludvig Fabriciushoz, a heidelbergi egyetem teológia-tanárához is, aki már akkor kedvezően nyilatkozott róla, s véleményét később a megjelenő mű ajánlásában is megerősítette. 1675 őszén pedig a szerző már annyira késznek érezte a munkát, legalábbis nagy részében, hogy elérkezettnek látta az időt a kinyomtatásra. Kéziratát e végből egy 1675. november 20-án kelt levél kíséretében két Zürichbe induló tanítványával, Kotsi Jánossal és Gyöngyösi Istvánnal elküldte Heideggerhez, hogy tanácsát és segítségét kérje a kinyomtatáshoz.[11] Hogy a könyv mégis három évvel később és Németországban, Heidelbergben jelent meg, annak több oka volt, amelyek mind igen éles fényt vetnek a magyarországi és európai tudományos viszonyokra. Mutatják pl. azokat a nehézségeket, melyek között egy magyar tudós munkája készült és sajtó alá kerülhetett, de mutatják azt is, hogy a mostoha körülmények ellenére e művek egyik-másika mennyire haladóbb volt és haladóbb környezetről tett tanúságot, mint ama tudósok némelyike, akik Nyugat-Európában, minden szempontból kedvezőbb lehetőségek között, a haladás forrásaihoz közelebb működtek.

Nagymértékben hátráltatta pl. a mű befejezését, hogy az, mint Szilágyi írja (1. levél), „az egész világon legsanyargatottabb hazában" készült. Ne felejtsük el, az úgynevezett gyászévtizedben vagyunk, a protestáns lelkészek bebörtönzése, megkínzása, gályákra hurcolása idejében, amikor — hogy megint Szilágyi szavait használjuk — „egyházunk oldalának véres tőrök vannak szegezve" (1. levél). Debrecen kivételes történelmi helyzete, melyet eddig a három hatalom (Habsburg-, török, Erdély) egyensúlya biztosított számára, a két utóbbi meggyengülése folytán, ugyancsak megrendült, illetve most már inkább abban

[8] Az új filozófiának az ifjúságra tett nagy hatásáról Bán Imre is megemlékezik a holland egyetemekkel kapcsolatban: ... " a leideni és utrechti egyetemen kitűnő és tudós professzorok a hallgatók tapsaitól kísérve („nec sine quodam applausu auditorum suorum") hirdették Descartes tanait (I. m. 120.).

[9] Hogy a Kollégium ifjúsága tisztában volt azzal, hogy Szilágyi Tönkő Descartes filozófiáját tanítja, mutatják az egykori tanítvány, a később kitűnő kartéziánus filozófussá fejlődött Apáti M. Miklós *Vita Triumphans* (1688., RMK III. 3445) c. művének szavai (21.), melyben arról beszél, hogy maga Szilágyi nyíltan Descartes *Methodus*ának és *Meditationes*ének tanulmányozására utasította tanítványait.

[10] Ez a tanítvány egy Vásárhelyi György nevű, „Transylvanus" volt (L. M. Sylvanus: *Philosophia*, 1678. RMK III. 2899., 2. v.) Thury Etele Iskolatörténeti adattárában (Pápa, 1908.) ez olvasható róla: „Georgius Vásárhelyi. Visitavit academias, unde pastor Püspokiensis" (I. m. II. k. 134.)

[11] Kotsi (Csergő) János (1648—1711) 1694-ben debreceni professzor lett, 1700-tól pedig haláláig a tiszántúli egyházkerület püspöke volt. — Gyöngyösi István Debrecenből Zürichbe, Genfbe távozott tanulás végett. 1681-ben állítólag Párizsban időzött. Ezután nyoma veszett (L. Zoványi Jenő: *Cikkei stb.*, Bp. 1940.).

jelentkezik, hogy a versengő hatalmaknak szinte csatatere lett. Hol a török, hol a német csap reá, hol a kurucok háborgatják az elkövetkező időben, egymást kergetve, egymás elleni bosszújukat a városon töltve ki. Ez események nyitánya volt az ún. Szejdi-járás 1660-ban, s szomorúan jellemző példája Carlo Strassoldo 17 napig tartó fosztogatása 1673 februárjában, melyről Szilágyi még a hónap végén kelt levelében egyebek közt azt írja, hogy az „a várost nem kevéssé elszegényítette, . . . az egyház szolgáit az iskolai ifjúsággal együtt veszélyeztette". Hivatali elfoglaltsága mellett ilyen gondok akadályozták, hogy mint írja, munkája egyes részeit a kinyomtatás előtt „kellő gonddal átsimítsa", illetve mint 1676. június 10-i levelében, mely a kézirat befejező részét (nyomtatásban ez a Praeparativa) kíséri, olvassuk: „Honfitársaink és idegenek fegyverzajának zúgásában s a magyar Siont már-már tíz éve sújtó megpróbáltatások hullámai között" kellett művének a végső rendet és csiszolást megadnia.

Ez a helyzet részben választ ad arra a kérdésre is, hogy miért kellett Szilágyinak könyve számára idegenben keresni nyomtatási lehetőséget. Debrecenben ugyan már 1561 óta működik egy nyomda, de a vázolt körülmények között ennek léte is igen bizonytalannak látszott, azonkívül felszerelése elavult volt (egy század óta jóformán nem újították), s 1662-től 1676-ig, mikor Karancsi György volt a vezetője, működésének mélypontját élte, mint a nyomda történetében olvashatjuk:

. . . „nyomdatechnikai szempontból ez a korszak a debreceni tipográfia mélypontja. Karancsi nem is törekedett arra, hogy szép és tiszta munkát végezzen — maga a tanács is szégyellte a piszkos nyomású, hibáktól hemzsegő könyveket, amelyek bizony nem váltak díszére Hoffhalter egykori officinájának."[12]

Ezért fordul tehát Heideggerhez a kinyomatás ügyében. Első levelében (1675. nov. 20.) még csak tanácsát kéri a nyomtatás helye (Zürich, Bázel, Genf?) és költségei felől. Az 1676. június 23-i levél már egy Gessner nevű zürichi nyomdász ajánlatával foglalkozik. Szilágyi szeretné, ha a vállalkozó a könyvét 500 példányban, 12° alakban, nem a legfinomabb papíron 100 tallérért elkészítené, további 200 példányért pedig egy-egy tallért adna ívenként „a mi ugyancsak nem egészen fehér papírunkon" (Vagyis a papírt Szilágyi szerezné be). Ha azonban „a petit betű többe kerülne vagy a nyomdász úr vonakodna a példányok számát megtetézni, ez ne legyen akadály, a munka haladjon". . . S mindjárt küld is 35 tallért a költségekre.[13] Az 1677. július 30-án kelt levélben pedig, melyhez a mű dedicatioját és praefatioját is csatolja, arra kéri Heideggert, hogy lássa el a könyvet ajánlásával, hogy „ezáltal az erőtlennek erő, a dísztelennek (informi) ékesség adassék". Reméli, hogy Heideggert nem riasztja el kérése teljesítésétől, hogy kézikönyvében (cynosura) a filozofálás új módszerét (μεθοσειαν) alkalmazta, annak a nyomán halad, követve sokaknak erről szóló felfogását.

„Mert ha az — írja — némileg az újdonság hidegét és következményeit árasztja is. az általunk gyakrabban használt részekben szorgalmasan enyhítettem, magyaráztam, módosítottam. Megvallom ugyanis, hogy az érdem mellőzésével való mohó újításnál,

[12] Benda Kálmán — Irinyi János: *A 400 éves debreceni nyomda története*. Bp. 1961. 29.

[13] A sorszám szerinti 4. levélben, melynek kelte 1676. június 10., újabb 42 tallér küldését jelzi. A levél tartalmából kivehetőleg az 1676-os évszám elírás, mert hiszen akkor az előbbi levél előtt íródott volna, holott, mint tartalmából kiviláglik, annál későbbi dolgokra vonatkozik. De a következő, 1677. július 30-án kelt levél is úgy hivatkozik rá, mint amelyet közvetlenül ez előtt küldött írója.

a Sárát erőszakkal Hágár alá való rendelésnek [14] s így az ortodoxia trónjáról való letaszításának nagy ellenzője vagyok".

Tiltakozik viszont azok eljárása ellen, „akik a módszernek amaz újdonságait, melyek mellett kitartok (insisto), a dogmák magaslatáról és segítőcsapataival igyekeznek megsemmisíteni s az elátkozás kardjával meggyilkolni." (Szerencsére) „akadnak viszont többen, akik járatosak mind a természet, mind a Szentírás forgatásában (in volumine), s akik annak (ti. az új módszernek) vagy teljes egészében vagy részben aláírnak". Megemlíti még, hogy J. L. Fabriciustól is kérni fogja négy évvel korábban (Quarto ab hinc anno) nyilvánított véleményének megerősítését és végleges formába öntését.

Nincs közvetlen adatunk arra, hogy Szilágyinak tudomása lett volna a könyve körül Zürichben kitört egyházi és világi (városi) háborúságról (bár mintha a fenti mondatok ilyesminek a tudatában fogantak volna, s arra céloznának), mindenesetre: ha csupán Szilágyi leveleit ismernénk, váratlannak találnánk a fordulatot, amelyről a könyv címlapja s Szilágyi 1679. május 9-én kelt levele értesít. Ebben ugyanis Heidegger 1678. augusztus 4-én kelt levelére válaszol s közli, hogy tudomásul vette „filozófiai rendszere nyomtatásának abbamaradását, nem csupán külső nyomás következtében (non quidem publica. . . authoritate), hanem a te és barátaid bölcs elhatározásából is" s azt, hogy a munkát átküldték Fabriciusnak. Miután köszönetét fejezi ki Heideggernek „ob merita perenni cedro condigna hac in re erga scholas Hungaricas maxime nostram Debrecinam praestita" — rendkívüli érdemeiért, jelzi, hogy a kinyomtatott példányokat febr. 2-án nagy örömükre (magát és a kollégiumi ifjúságot érti) már meg is kapták.

* * *

A Zürichben lejátszódó eseményekről egy, az ottani Zentralbibliothekban Ms. L. 408. jelzés alatt őrzött több száz lapból álló kézirat számol be, melynek idevágó része a *Pro memoria* címet viseli.[15] A manuscriptum az első két oldalt kitevő részében elmondja, hogy azokról a villongásokról fog szólni, melyek 1763-ban keletkeztek a zürichi lelkészek és tanítók (e szón a főiskolai tanárokat érti) soraiban, melyek 1680-ig elhúzódtak, hevességük pedig a szószékekig felcsapott. A viszályok közül többnek jelentős magyar vonatkozása van. Pl. mindjárt az első debreceni tiszteletes Veresegyházi Tamás disputációja körül tört ki, mely a helvét hitvallás tizedik pontjáról szólt,[16] a továbbiakat ugyan svájci (zürichi) lelkészek dogmatikai vitái okozták, de volt két másik magyar vonatkozású „botránykő" is. Ezek közül az egyiket az képezte, hogy a gályákról kiszabadított s Zürichben tartózkodó magyar prédikátorok külön, „auf den Chor

[14] Utalás a bibliai Ábrahám és felesége, Sára, valamint ágyasa, Hágár történetére (Mózes, I. kv., 16. f.).

[15] A német nyelvű gótbetűs kézirat elég nehezen olvasható, főleg mivel nem irodalmi, hanem svájci köznyelven s „egyéni" helyesírással van írva. Központozása is rendkívül hiányos vagy következetlen, ezért értelmezése is meglehetősen nehéz munkát jelentett.

[16] Veresegyházi Tamás (1643—1716) Debrecenben született és tanult, majd több külföldi egyetemen (Odera-Frankfurt, Marburg, Zürich, Bázel) is megfordult. — Zürichi disputációját részletesen ismerteti Zoványi Jenő *A coccejanizmus Magyarországon* c. művében (Bp. 1890. 136—137.).

Herren Stuben" kívántak úrvacsorát venni[17], a másik pedig a debreceni Szilágyi filozófiai értekezése *(Philosophisches Tractat)* miatt keletkezett.[18] A viták rendkívül élesek voltak, s mint a beszámolóból kitűnik, erősen személyeskedő, csoport- vagy pártjelleget öltöttek.[19]

A cívódások sorából minket most a Szilágyi „*Tractatus*"-a körül zajló érdekel, amely maga is mintegy három évig tartott, s hevességben szinte valamennyin túltett.[20] A történet úgy kezdődik, mint egy Balzac- vagy Turgenyev-regény: „Az 1675. év végén ide (ti. Zürichbe) érkezett két magyar diák, név szerint Kotsi (a szövegben: Kothi) János és Gyöngyösi István urak, mindketten Debrecenből", s magukkal hozták Szilágyi (Sylvanus) Márton debreceni rektor és professzor filozófiai értekezését a szerzőnek azzal a dr. Heideggerhez intézett kérésével, hogy segítsen a mű kinyomtatásában. A továbbiak szerint Heidegger azt tanácsolta az ifjaknak, hogy mivel Kotsi János úgyis tovább szándékozik utazni Heidelbergbe, vigye magával az értekezést, mert ott kisebb költséggel ki tudja nyomtatni, mint Svájcban.[21] Kotsi el is vitte a kéziratot, s Heidelbergben L. Fabricius meg is egyezett az akadémia nyomdászával, minthogy azonban a nyomtatás költsége nem volt kéznél, az nem volt hajlandó megkezdeni a munkát. Mivel pedig Kotsinak tovább kellett utaznia[22], a kéziratot visszaküldte Gyöngyösinek Zürichbe, hogy az most már sürgősen, ott próbálja elvégeztetni a nyomtatást. Közben a pénz is megérkezett, s a „Pro memoria" szerint „Gyöngyösi úr tárgyalt Gessner Dávid nyomdásszal", az értekezést pedig a fennálló törvények értelmében átadták Schweitzer professzornak mint hivatalos cenzornak. Ez, miután látta dr. Fabricius „már nyilvánosan kinyomtatott bizonyítványát", melyben az többek között azt írja, hogy „még nem látott művet, amely ezzel fölérne, s örül, hogy a bölcselkedésnek (Philosophandi) ez az értelmes módja Törökország és Magyarország határain is hívekre talál"[23], s egyébként sem tapasztalt benne semmit, ami a hit és a jó erkölcsök ellen vétene, a mű kinyomtatását javasolta H. Escher Seckelmeisternek mint a cenzorok elöljárójának.[24] A munka meg is kezdődött, s már hét ív el is készült, amikor Gessner egyéb dolgai miatt 1677 augusztusáig felfüggesztette

[17] Ennek főleg liturgikai okai voltak. A zürichi ref. egyházak tagjai még a 18. sz.-ban is ülve vették az úrvacsorát, s ragaszkodtak a kovásztalan kenyérhez és ostyához (L. Paul WERNLE: *Der schweizerische Protestantismus im XVIII Jahrhundert.* Tübingen, 1923. I. 64.) A magyar reformátusoknál viszont már a 16. sz.-ban meghonosodott a két szín (kenyér és bor) alatti úrvacsorázás s a gályarab-prédikátorok ehhez ragaszkodtak. — A „Chor Herren Stube" a reformáció előtt a kanonokok ivószobája volt, később a zürichi klérus vendéglője lett. A reformáció után pedig egyházi jellegű előadások (disputációk), összejövetelek színhelye.

[18] A kézirat Szilágyi nevét többnyire Szylaginak vagy latinosan Sylvianinak írja (A többi magyar nevet is erősen torzítja).

[19] A tárgyban járatos olvasó előtt egy-kettőre kitűnik, hogy a *Pro memoriat* valamely, Heidegger pártján álló krónikás készítette.

[20] A viták e mozzanatáról a kézirat 200—229. lapjain a negyedik fejezetben (Das vierte Kapitel) olvashatunk.

[21] Erre lehetőséget adott neki Szilágyi kísérő levele, melyben csupán tanácsot kér Heideggertől a nyomtatást illetőleg. Heidegger intézkedésének az is oka lehetett, hogy ő ismerte a helyi vezető körök elfogultságát a kartéziánus filozófiával szemben, s meg akarta kímélni a szerzőt a későbbiektől.

[22] Kotsi Csergő valószínűleg akkor indult Hollandiába. L. ZOVÁNYI Jenő: *Cikkei.*

[23] Ezek a szavak valóban ott olvashatók J. L. Fabricius 1674. március 19-én kelt levelében, mely Szilágyi Praefatiója után található a megjelent munkában (2. r.)

[24] Escher, Heinrich (1626—1770), mint Seckelmeister a város pénzügyeinek legfőbb intézője volt. A „forderist censoris" (Vorderst, Erster, primus censor) tisztét csak ebben az esetben töltötte be, 1678-tól polgármester lett.

a nyomtatást. Ekkor azonban, mielőtt újra felvette volna a munkát, bemutatta az értekezést Holzhalb assessornak,

„amit előzőleg elmulasztott, s talán szándékosan, mert tudta, hogy Holzhalb úr titkos egyezségre lépett J. Müller professzor úrral és H. J. Gessner diakonussal, hogy mindazt ami a nyomdában történik, házukba és fülükbe juttatja."[25]

A dolog azonban Heideggernek is fülébe jutott, s ő megpróbálta az assessort kedvező döntésre bírni. Érvei közt megemlítette pl., hogy a mű, amely az ő tetszését is megnyerte, sem teljesen arisztotelészi, sem teljesen kartéziánus, felhozta Fabricius „bizonyítványát", s azt a körülményt, hogy a könyvnek elkészülte után egy példánya sem marad Zürichben, hanem valamennyi Magyarországra kerül. Azokkal az urakkal szemben pedig, „akiknek semmi sem tetszik", állítja, hogy az [a mű] mindenkinek tetszeni fog. (211—215. l.) Holzhalb úgy tett, minha elfogadná Heidegger érveit, s parancsot adott a nyomdásznak a munka titokban való folytatására. Közben azonban az elkészült hét ívet eljuttatta Gessner diakonushoz, sőt azt állította, hogy dr. Heidegger megtiltotta neki, hogy Müller professzort és Gessner diakónust tájékoztassa az értekezésről, ő viszont a nyomdásznak azt a tanácsot adta, hogy a kinyomtatott íveket semmisítse meg, a kéziratot juttassa vissza Gyöngyösihez, s a nyomdász ezt a tanácsot, a „békesség és egyetértes kedvéért, s hogy a becsületes Szilágyi urat is kímélje", készségesen megfogadta. (215—216. l.)

A viszálykodás fellobbant tüzét azonban nem sikerült kioltani. Sőt, most már nyilván az ellenfél, „suttogó propagandája" következtében, a polgárság körében is „szörnyű riadalom" (ein ungeheures Geschrei) keletkezett. Egy Bulot nevű prédikátor pénteki prédikációjában „nyilvánosan is lármázni kezdett" (angefangen öffentlich lärmen) keményen ócsárolva a föld mozgására vonatkozó kopernikuszi hipotéziseket, s azokat a nyomdákat, melyek ilyen ocsmány dolgokat kinyomtatnak. Egyetértését fejezte ki Müller professzor és követői (Anhang) véleményével a kartéziánus filozófia távoltartását, s a filozófiára vonatkozólag a cenzúra megszigorítását illetőleg[26]. Két lelkész pedig (Peter Füssli és Hans Jakob Gessner káplán) az ellenkező felfogásúakat sértegető hangú cédulákat (verletzliche Zädel) küldözgetett világi uraknak, s Gessner diakónus nem sajnálta a fáradságot, hogy a Holzhalbtól megkapott hét ív alapján egy bántó, erélyes tanulmányt (einen heillosen und biederlichen Aufsatz) készítsen, melyben gonoszul több dolgot hozott fel a szerző rovására, amelyekre azonban derekas választ kapott.

A viszálykodás hullámai elérték a városi tanácsot is: a röpcédulák (fliegende Zädel) eljutottak a tanácsurakhoz is, és az egyik ülés végén (dátuma nem szerepel forrásunkban) több tanácsúr, akikhez „Herr Statthalter Meier", vagyis Meier helytartó és a „Bunts Bürgermaister" (a zürichi városállam legfőbb vezetői) is csatlakozott, bosszúságát fejezte ki a cédulák miatt, s úgy vélekedtek, tiszta vizet kellene önteni a pohárba: meg kell vizsgálni, hogy miért és ki miatt

[25] Müller, Johannes (1629—1684), régebben a zürichi főiskolán a héber nyelv, egyháztörténet, katekizmus tanára volt, 1660-ban pedig diakon (lelkész), majd archidiakon lett a városban. 1672-től haláláig ismét professzor. — Gessner, Hans Jakab (1639—1704), 1661-től diakon Zürichben, majd 82-től archidiakon a Grossmünsterben. Erősen orthodox nézetei miatt többször ellentétbe került a zürichi városállam kormányzatával.

[26] Valószínűleg Hans Ulrich Bulot (1624—1687) lelkészről van szó, aki 1672-től a zürichi Grossmünster archidiakonja volt. Erősen maradi szellemű teológus volt, aki meggyőződését ellenfeleivel szemben pamfletekkel is védelmezte (L. *Lexicon der Schweiz*, Neuenburg, 1924., II. k. 425. l.).

(worum und um wen) történnek ezek a dolgok. A tanács október 26-án (1677 ?) foglalkozott az üggyel, melynek során több tanácsúr (pl. Bodmer és Körner) élesen összeszólalkozott, a Bürgermeister pedig Gessner diakónus becsületsértő cédulái (ehrührige Zetteln) miatt emelt szót, s úgy látszott, hogy az eljárás egészében az ősz végéig el fog tartani. Miután azonban Gessner Meier helytartótól írásban bocsánatot kért, a dolog elcsöndesedett, s várták, mit szándékozik tenni Müller és pártja a továbbiakban (220—221.).

Közben a dékánok prosynodusán, okt. 22-én az oberwäzikani káptalan dékánja társai nevében igen megindító előterjesztésben kérte a város lelkészeit a zűrzavarok megszüntetésére. Több éles felszólalás után a jelenlevő Müller archidiaconus igyekezett megnyugtató választ adni, s megígérte, hogy a következő zsinaton jó hírrel fognak szolgálni. Füssli lelkész azonban mindenre tekintet nélkül dühös kirohanást intézett azok ellen, akik „a mi hitvallásunk ellen" (wider (!) unsere Confession) írnak, s többek között megemlítette „Herr Szilágyi Philosophy" (a Szilágyi Filozófiáját) s személy szerint is megtámadta Heinrich Escher Seckelmeistert. (A vádak közt úgy látszik a chiliazmusra is történt célzás, mert szó van olyanokról, akik „von einer guldenen Zeit" aranykorról beszélnek.) Szavaira dr. Heidegger igyekezett a megbékélés szellemében válaszolni. Füssli azonban tovább folytatta támadásait, sőt a már említett Bulot lelkész is segítségére sietett. Ezzel véget is ért a gyűlés. Ennek végeztével ugyan Füssli félrevonta dr. Heideggert, „s egészen más hangon, a jövőre nézve egyetértését és barátságát ajánlotta, persze minden állhatatosság nélkül (Eintracht und Freundlichkeit erboten aber ohne Bestand), főleg mert Gessner is állandóan ingerelte" (220—223). Müller pártja (Müllers Partei) ezután dr. Heidegger ellen a polgárság körében indított röpcédula-hadjáratot. Gyalázkodó céduláikban azzal vádolták, hogy ő is az újítók mellett van, egyetért velük. Annyira ment a dolog, hogy dr. Heidegger felsőbb kívánságra írásban válaszolt a vádaskodásokra (betreffend die vermeinte göttliche Offenbarungen Drabicy, Rottera, Poriatoviae, Melischy), azaz Drabik stb. vélt isteni kinyilatkoztatásait illetőleg. (Ez a mondat is mutatja, hogy a chiliazmus is szerepelt a vádak között. Az említettek chiliasta rajongók voltak.) Heidegger válaszát *y* jelzéssel a főszöveghez csatolták (224.). Ezt azonban nem volt módomban megtekinteni.

A következő (XI.) szakasz mintegy összefoglalja Johannes Müller archidiakonus és pártja Heideggerrel kapcsolatos rosszindulatú eljárását (itt említés történik Müllernek a magyar gályarabok iránti barátságtalan magatartásáról is), s Heideggernek főleg Szilágyi értekezése körüli tevékenységével kapcsolatos védekezését. Ennek lényege: 1. ő csupán szolgálatkészségből (aus dienstfertigem Gemüt) vállalta, hogy segítséggel és tanáccsal szolgáljon az értekezés kinyomtatásában; 2. egyáltalán nem gondolt arra, hogy a mű egyházainkra gyalázatot vagy veszélyt jelentene, egyrészt mert egy nagyszerű teológus (Fabricius prof.) kitüntető bizonyítvánnyal látta el, másrészt mert valamennyi példány Debrecenbe került volna, továbbá: az itteni cenzúra sem talált benne semmi kivetnivalót; 3. az is szokásos volt (so war es auch nit [!] wieder die Gewohnheit), hogy az itteni nyomdák olyan műveket is kinyomtassanak, amelyek tartalmát nem mindenben helyeselték. Csupán az előszóban rámutattak, hogy nem értenek egyet a könyv minden részletével (erre nézve a szöveg konkrét példákat hoz fel.) Ez történt volna ebben az esetben is (welches man auch, bei diesem Buch zu tun gesinnt war). A nyomdák ilyen gyakorlata ellen eddig senkinek sem volt kifogása. 4. Egyébként kevéssel a történtek után

Szilágyi filozófiai értekezését Heidelbergben a teológiai és filozófiai fakultás beleegyezésével s a legcsekélyebb megjegyzés nélkül kinyomtatták. Mindez világos bizonyítéka annak, hogy a heidelbergi Akadémiának egyáltalán nem olyan volt a véleménye és felfogása (Meinung und Concept) az értekezésről, mint az itteni túlbuzgóknak (wie die hiesigen Eiferer) (224—228).

* * *

Az „itteni túlbuzgók" véleménye szerencsére mint a *Pro memoria* melléklete *(Litt X* jelzet alatt*)* ránk maradt. Ennek szövegét (fordításban) teljes egészében ide iktatjuk, mert világosan elénk tárja azokat a sarkalatos pontokat, amelyekkel Szilágyi értekezése megbotránkoztatta az „*Orthodoxia*" zürichi védelmezőit.

„A Szilviasy [így] Philosophiajában" megfigyelt tévedések.[27]

P[agina][28] 3. Úgy látszik, a szerző azt állítja, hogy az igaz bölcsességhez vezető helyes és egyenes út az, ha elfogulatlanok vagyunk (indifferentem esse) mind az állítás, mind a tagadás tekintetében.[29]

I. megjegyzés (Nota). Ez ellenkezik az V. cikkellyel, melyben a szent (?) rendek (Hl: Staden) megtiltották annak tanítását, hogy az embernek mindenben, még Isten létét (Wesen) illetőleg is kételkednie kell, minthogy az ember azokat a dolgokat, amelyben kételkedik, hamisnak tartja.[30]

II. megjegyzés. A szerző ugyan nem használja könyvében a kételkedni (dubitare oder zweifeln) szót, hanem ehelyett a megvizsgálni, az ítéletet függőben tartani, elfogulatlannak lenni (Examinare, suspendere iudicium, indifferentem esse) szavakat: az egyik azonban annyi, mint a másik.

III. megjegyzés. Ez a manichaeusok régi módszere; ők is a kételkedés leple alatt fertőztek meg másokat a maguk ostobaságaival.

P. 51. A szabad ítélettel való olyatén visszaélésben, mely az értelem használatát fonákul alkalmazza, áll az észnek ama sajátos tökéletlensége, amelyet tévedésnek hívunk, amennyiben szándékosan határain túl, visszaélünk vele.[31]

I. megjegyzés. Ez az állítás is szembe fordul a szent rendek XVII. cikkelyével, amelyben megtiltották annak tanítását, hogy rajtunk múlik, ha vigyázunk, hogy ne tévedjünk, ne hibázzunk, és hogy a tévedés egyesegyedül a mi akaratunkon áll.

II. megjegyzés. Az újítók (Novatores) ezt tanítva és ebben a meggyőződésben (élvén) nemcsoda, ha orcátlanul és beképzelten magukat a világosság gyermekei (Filii Lucis) címmel ékesítik.

[27] A kéziratban a Szilágyi könyvéből vett állítások (nem szó szerint) latin nyelven, a hozzájuk fűzött megjegyzések német nyelven vannak írva.

[28] A lapszámok eleinte valószínűleg a Gessner által kinyomtatott ívek számozását követik. Bár valószínű, hogy a kézirat is Gessner kezében volt, mert az „idézett" állítások lapszáma messze túlmegy a hét íven.

[29] A megjelent műben a 4. lapon: „2. Istud examinis, vel examinare, nobis non aliud est, quam de rebus incognitis iudicium suspendere, et suspendendo errorem vitare: seu indifferentem esse ad duo, nempe: affirmandum, et negandum ante inventionem certi alicujus principii, ex quo de re ignota cognosci, et sciri queat."

[30] A nehezen olvasható kézirat itt és még többször a „Hl(Heilige) Staden" által kiadott kánonokra, decretumokra hivatkozik. A hivatkozások forrását sem irodalmi kutatás, sem többszörös svájci érdeklődés útján nem tudtam megállapítani.

[31] *Philosophia*, 1678. 50. l. — Az „Errores observati" Szilágyi *Philosophiájá*nak az igazság kritériumaira vonatkozó fejezetéből (Praeparativa, Caput III.) csak egy állítást emel ki, azt is a saját szavaival. A felhozott kifogás az említett fejezet 15—16 és 22. pontjaira vonatkozhat (50—51., 53.).

P. 43. A világnak nincs megszabott határa (Mundus est indefinitus). [32]

Megjegyzés. Itt a szerző mellőzi az „infinitus" (végtelen) szót, hogy ne tűnjön ki, hogy ő a dekrétum és kánonok ellen cselekszik, mivel a XI. kánonban meg van tiltva annak tanítása, hogy a világ az ő kiterjedésében végtelen, tehát nem lehetséges, hogy több mint egy világ legyen. Az ő állításáról viszont azt mondjuk; az, hogy a világnak nincsenek határai, s annyira határtalan, hogy még csak gondolni sem lehet nagyobbat, csupán játék a szavakkal (lusus in verbis), s ezzel a XI. cikkely és az igazhitűek (Orthodoxorum) tanítása ellen cselekszik, amely azt állítja, hogy a világnak van határa (mundum esse finitum).

P. 51. A tévedés elkerülésének szabálya (norma et regula) megvan a filozófiai tudományokban: sohasem csalatkozunk, ha világos és pontos észrevételek alapján értelmezünk, mivel Isten az észrevétel (érzékelés stb.) legfőbb létesítője (facultas), így a nekünk adott képesség sem fordulhat rossz irányba, s a megértés (felfogás) képessége csak arra terjed ki, amit világosan érzékelünk. Csalódunk viszont, amikor nem pontos érzékletekre alapozzuk a megértést.

NB. Ez megint ellenkezik a Szent Rendek tilalmával, akik a XVII. cikkelyben megtiltották, hogy azt tanítsák: a mi hatalmunkban áll, ha vigyázunk, hogy ne tévedjünk.

II. megjegyzés. Ebből nyilvánvaló, hogy a szerző azt állítja: valamely dolog helyes felfogása az igazság szabálya és zsinórmértéke, s ettől a durva tévedéstől függ egy másik, amely ebből következik: az emberi értelem oly biztos, mint a kijelentett igazság, ami Wittichius Theologus pacif. §. 133, 134, tanítása, aki a Lapis Lydius előszavában oly nagy dicséretet nyert, bár Wittich épp oly téves tanokat adott elő.[33]

P. 128. Az első égnek vesszük azt a hatalmas örvényt, melyben mint majd előadjuk, az általunk lakott földet más bolygókkal együtt a nap körül az álló csillagokon belül egy égi anyag (materia coelestis) forgatja.[34]

I. megjegyzés. Itt azt ígéri, lentebb bebizonyítja, hogy a föld a bolygókkal együtt mozog.

II. megjegyzés. Ez megint nyíltan Isten igéje ellen szól: *Prédikátor* (Eccles.) könyve 1. v. 4. Egyik nemzedék megy, a másik jő: a föld azonban megmarad örökké; *Zsoltárok könyve* 104. v. 5. (Psalm.) Te helyezed a te földedet az ő talajára, amely megmarad mindörökkön örökké.

III. megjegyzés. Bár a szerző kissé óvatosabban tér erre a dologra, mint a többire, hogy az óvatlanokat rászedje, és ravaszságát ne lehessen oly gyorsan felismerni, amikor a 139. lapon a tévedését azzal akarja leplezni, hogy azt írja: azt lehet mondani, a föld valamilyen járulékos erő (per accidens) következtében mozog, rejtett mozgással, amely érzéklé-

[32] Itt újból nem szó szerint, de a *Philosophia* 46. lapján (Praeparativa) olvasható kijelentésre hivatkozik a szerző: „Sed ea, in quibus nullos fines assequimur (ut sunt numerus Stellarum, magnitudo mundi etc.) tanquam indefinita agnoscenda et dicenda". (A következő, 5. pontban Szilágyi az infinitus és indefinitus szavak értelmének különbségét tárgyalja). — Érdekes, hogy a világ végtelenségének, más csillagok lakott voltának kérdése Maróthi groningeni disputációjában (17—36) is felmerül (L. Tóth Béla: *Maróthi György eltitkolt disputációja*. Ref. Egyház 1972. 6. sz.), de itt a kopernikuszi tanokra való hivatkozással Maróthi már határozott igennel felel rá.

[33] Itt közelebbről a Praeparativa, c. III. 23. pontjáról van szó (54.), de mivel, mint utaltunk rá, az egész fejezet az igazság kritériumait tárgyalja, az *Errores* szerzője, valójában az egész caputot kifogásolja. — A Wittichiusra való utalás Christoph Wittich (1625—1687) német származású leideni professzor *Theologia pacifica* c. művére vonatkozik. Wittich coccejanus theologus és következetes kartéziánus s a volt, dogmatikus tanokkal szemben a tudományos világszemlélet elsőbbségét hirdette. — A *Lapis Lydius* (próbakő) cím valószínűleg Jean Gontery (1526—1616) francia jezsuita hasonló című, a reformáció ellen irányuló hitvitázó munkájára utal (a könyvészeti adatok szerint a munka Magyarországon is többször megjelent).

[34] *Philosophia*, 1678., Physica Specialis Prima I. 20.: „Pro primo coelo sumimus: Ingentem illum vorticem, in quo tellurem, quam nos incolimus cum aliis planetis circa Solem intra stellas fixas a materia coelesti circumferri suis locis ostendemus" (155.). Szilágyi itteni állítása Descartes közismert örvényelméletén alapszik, melyet az *Principia Philosophiae* (1644) c. művében fejtett ki.

sünket elkerülve nem vevődik figyelembe a Szentírásban minthogy azok tudvalevően a mindennapi élet gyakorlatához alkalmazkodnak.[35]

IV. megjegyzés. Itt ezt akarja [t. i. mondani — tőlem]: A föld rejtett módon valamilyen járulékos erő folytán mozog körbe-körbe, amellyet a Szentírás (amely tehát többet ad az emberi életre, mint az ilyen természeti dolgokra) nem vesz figyelembe. Ez az utóbbi a bizonyíték, hogy a szerző mily alattomosan igyekezett mérgét elrejteni, de azért elárulja magát, mikor azt állítja: a Szentírásnak az a szokása, hogy a köznép hamis és téves előítéletei szerint beszéljen.[36]"

Látnivaló tehát, hogy a több évig tartó vita személyeskedő jellegétől eltekintve, valóban lényeges kérdések körül folyt. A régi maradi, betűhöz, Szentíráshoz, kánonokhoz ragaszkodó felfogás csapott itt össze a gondolkodásnak amaz új módszerével és elveivel, melyeket Descartes kezdeményezett, s amelyek a világnak elfogulatlan, reális megismeréséhez, egy új természeti világkép (pl. kopernikanizmus) kialakulásához vezettek. S mindez egy debreceni tudós könyve körül. Elannyira, hogy tanulmányunk címéül akár azt is írhattuk volna: „Egy magyar tudós műve, amely a 18. században megremegtette Zürichet".

BÉLA TÓTH

Les circonstances de la publication de la „Philosophia" de Márton Szilágyi Tönkő

L'étude analyse les circonstances de la publication du premier manuel hongrois de philosophie, ouvrage de Márton Szilágyi Tönkő (1642—1700), imprimé à Heidelberg en 1678, intitulé *Philosophia ad usum Scholarum praesertim Debrecinae applicata.* C'est en 1670 que Szilágyi est devenu le professeur du Collège de Debrecen, et dès le commencement de son activité, il a enseigné la philosophie cartésienne qu'il a adoptée à des universités néerlandaises (Utrecht, Leyde, Franeker). Son ouvrage s'est revêtu d'une forme écrite déjà en 1673, et il l'a envoyé, par l'intermédiaire d'un de ses élèves, à J. L. Fabricius, professeur d'Heidelberg. Fabricius s'est exprimé sur l'ouvrage en termes appréciatifs, et plus tard il a confirmé son opinion par écrit aussi. Au mois de novembre de 1675, Szilágyi a envoyé le manuscrit à Zurich, au professeur de théologie J. H. Heidegger, et il a prié son aide pour l'impression du livre. Heidegger dont la sympathie pour les Hongrois était généralement connue, s'est mis d'accord avec un imprimeur nommé David Gessner, mais celui-ci a fait traîner longuement le travail. Entretemps, le contenu du livre, le fait qu'il analyse la philosophie cartésienne, est parvenu à la connaissance des chefs arriérés du clergé de la ville. Ceux-ci ont fait tout leur possible pour en empêcher l'impression. A l'aide de leur propagande clandestine, de leurs prêches de chair, de leurs feullies volantes, l'affaire est parvenue aux sessions du conseil municipal, à des rassemblées ecclésiastiques, de plus, ces nouvelles ont causé „une panique effroyable" („ein engeheures Geschrei") parmi les bourgeois de la ville aussi. C'est pourquoi, pour conserver la paix, le professeur Heidegger a conseillé à Szilágyi de faire imprimer son ouvrage à Heidelberg, où il a paru finalement en 1678.

Cette querelle bruyante est un témoignage clair du fait que la Hongrie et la ville de Debrecen, tourmentées par la lutte des Turcs et des Allemands, étaient bien souvent plus

[35] *Philosophia*, 1678. Phys, Spec. Prima, Cap. II. 8. (167.) „Ex duobus hisce fontibus, rursus supponimus: IV. Terram, et omnes Planetas in suo quidem coelo quiescere; sed nihilominus ab iisdem deferri". „Ezt a mozgást azonban nem vesszük észre, mint azt sem, ha a hajót szél vagy evezők híján a tenger áramlása (occulto cursu delabens) viszi". — Az *Errores* végül itt is többet mond, mint Szilágyi szövege, de valójában nem tér el annak szellemétől.

[36] Az e szavakban kifejezésre jutó kartéziánus elv már ott szerepel Apáczainak a *Disputatio de mente humana* c. műve X. thesisében (RMK. 918.), s hasonlóképpen érvel Maróthi is már említett disputációja II. szakaszában a kopernikuszi rendszer igazsága mellett. De hasonló érveket hoz fel, Chr. Wittich is a tudományos szemlélet elsőbbségét hirdetve a Biblia betű szerinti értelmezésével szemben.

avancées dans le domaine du progrès de la science que ceux, qui, dans des circonsstance beaucoup plus favorables et beaucoup plus proches des sources de la science, auraient pu former plus librement leurs convictions, leurs efforts.

Les sources de notre étude étaient d'une part les copies des lettres de Márton Szilágyi Tönkő, conservées à la bibliothèque du Collège de Debrecen (Sign. R. 3329/1—6, leurs originaux se trouvent à la Zentralbibliothek de Zurich), d'autre part un manuscrit en langue allemande conservé de même à la Zentralbibliothek, intitulé *Pro Memoria* (Sign. Ms L. 408), qui décrit en détail les luttes autour de l'impression du livre. L'annexe „Litt. X." de ce dernier manuscrit est très interessant et très important, parce qu'il expose, en latin et dans des points détaillés, les objections des „orthodoxes" contre Szilágyi et les doctrines progressistes de Descartes.

FABÓ IRMA

Barsi József laptervei 1848 őszén

Megvalósulatlan tervek — mégis rögzítésre méltók. Azzá teszi őket céljuk, szellemük és keletkezésük ideje. A kör, ahonnan kiindultak, szerényebb a közismerteknél, de felvilágosult, sokoldalúan művelt, világlátott, tág látókörű; bírál, nevelni és használni akar, ellensége a vakhitnek és elnyomásnak, ahogyan Barsi írja zászlajára: „szabadságért, emberségért" akar élni, s azért tudatosan megszenvedni. Nevelési elveik pestalozziánusok, haladók, néptanítók és néptanítókat nevelők óhajtanak lenni.[1]

E körből maradtak fenn Barsi Józsefnek (1810—1893) Kánya Pálhoz (1794—1896), a pesti evangélikus iskola tanárához 1847 és 1852 között írt baráti levelei.[2] Szerepel bennük szinte egész körük és törekvéseikben számos kapcsolatuk: protestálók és protestánsok — elsősorban Horárik János, Tavasi Lajos, az utópista szocialistából radikálissá váló Nagy Károly, általa Kossuth, Táncsics, Vörösmarty, a reformgróf Batthyány Kázmér, sőt Kánya Pál tanári működése révén a „széplelkű" István nádor is. Barsi leveleiben „a köztársasági párt részesének" mondja magát, és éppúgy lázadozik a klérus uralma ellen, mint Horárik; bár bicskei pap létére hatalmukban van, már 1847 elejétől szintén arra készül, hogy hamarosan szabaddá, majd protestánssá legyen. Tavasi haladó pedagógiai működése, elméleti, szakírói és szervező munkássága ismert.[3] Kánya Pál és Nagy Károly jeles természettudományos ismeretterjesztők; a levelekből kiderül, hogy a világlátott, éles elméjű bicskei jószágigazgató Nagy Károly a kéziratokat közvetítő kéz Kossuth és Táncsics között, támogatja Horárikot, Vörösmarty is jár nála 1847 júniusában. Kánya Pálra a legjellemzőbb, amit Emília leánya ír emlékiratában: „... nálunk mindenkit szívesen

[1] Ismeretterjesztő igyekezetük előzményeire példák: Ugrin Aranka: *Közhasznú ismereteket terjesztő hetilapok a reformkorban* = Magyar Könyvszemle 1975. 2. sz. 137—153; Fülöp Géza: *Törekvések, tervezetek és egyesületek a köznép művelésére és olvasóvá nevelésére a felvilágosodás idején és a reformkorban* = Magyar Könyvszemle 1976. 1—2. sz. 94—102., továbbá Fenyő István megállapítása a publicista és a pedagógus Vajda Péter demokratikus felvilágosító hivatástudatáról: „Igazság, jog és erkölcs hármasságát hirdette, az ember, a dolgozók, a nép tiszteletét." = *A magyar irodalom története.* 3. k. Bp. 1965. 596—598.

[2] Magántulajdonban; 1848. február elejéig Neumann, azontúl Barsi József aláírással. E levelek tartalmát itt-ott visszamenőleg kiegészítik életrajzi adatok, jellemvonások, nézeteinek megfogalmazása tekintetében az olmützi várfogságból 1851—1854 között De Caux Mimi (Marie) világjáró magyar operaénekesnőhöz írt (cenzúrázatlan) levelei (MTA Könyvtára MS 10.232) és a mindkét forrásnál található, egymást kiegészítő sajátkezű versesfüzetek, azonkívül *Utazás ismeretlen állomás felé 1849—1856* c. 1888-ban lezárt emlékezései (Bp. 1890.). — Az alább újabb hivatkozás nélkül idézőjelben közöltek Barsi leveleiből vagy verseiből származnak.

[3] Oroszné Murvai Margit: *Tavasi Lajos válogatott pedagógiai művei* Bp. 1955.

láttak, aki igényt tarthatott tudásra és műveltségre", majd másutt: „Sok forrongó elme bukkant föl már a 45—46-ik évben is hazánkban", Horárik megjelenése pedig „majdnem forradalomszerű élénkséget hozott társaságunkba . . . érdekes egyéniség volt, éles megjegyzéseivel föltűnést keltett bárhol is", éppígy újságcikkeivel, és „nagy rajongással fogadták a szabad gondolkodású társaságban". Oly radikális, hogy neve említése is veszélyes, a levelezésben mint „Hák" fordul elő. Nagy Károly mégis arra ösztönzi üzenetében 1847 nyarán, hogy Németországból „jőjjön haza, fogjon munkához, dolgozzon, mit szabad" és hazatértét 48 márciusában száz forinttal támogatja. — A Kánya Pál házába bejáratos Pákh Albert hírlapírói működését tartják számon. — A „felséges tímárlegény" Batthyány Kázmér[4] neve később együtt szerepel többek között Kossuthtal, Petőfivel, Táncsiccsal és az eltorzított nevű Barsival azok sorában, akiket utóbb a magyar forradalomban való részvételük miatt a monarchiában köröznek.[5]

Barsi József írásaiban sokkal erélyesebb és merészebb, mint ahogyan személyét jellemzi Kánya Emília: szelíd, vidám lelkületű, édes szavú; igen művelt és szerényen élő, „nem csak lelkésze volt híveinek, hanem barátja, tanácsadója is . . . sűrűn felkeresték, és láttam a nagy szeretetet, mely őket egymáshoz fűzte". Ezt az őszinte viszonyt akarják megrontani rágalmaikkal egyházi fölöttesei, akik minduntalan megróják igazságot hirdető szónoklataiért is; szerinte korábbi püspöke, az abszolutista Scitovszky bíboros a szerzője minden bajának — elfogatásának, elítéltetésének is —, mert

„nem érezvén a korpafejek, a piszkos kezek, a kőszívek iránt tiszteletet, azt nem is mutattam iránt ok. . . a képmutatás, a tettetés, a szereplés nem telt ki természetemből. . . esküdt ellensége vagyok a vakhitnek és mindazoknak, akik fejős tehénné alacsonyítják le (a vallásos érzelmeket) és birkanyájnak tekintik azokat, kik nekik hisznek és rájok hallgatnak" — azaz: „arany pap, fa tanítás."

Tágabb körben mindnyájan igen nagy becsben tartják, s földrajzi és anyagi helyzetükhöz képest mindenkor figyelemmel kísérik a sajtót. Egyetértenek Szalay Lászlóval abban, hogy „a journalistica tekintély".[6] Jellemző azonban a viszonyokra, hogy amikor Klein Hermann, a *Der Ungar* szerkesztője 1848 júniusában munkatársul kéri fel Barsit, ő azt üzeni: nem írhatok olyan lapba, amelyet nem olvasok, előfizetni pedig nincs módom; csak akkor küldök cikket, ha díjazásomra előlegül megküldi a lapot. Az érdekesebb cikkek, akár támogatandók, akár ellenérvre serkentők, kézről kézre járnak: Kánya Pál elküldi Barsinak, aki elviszi Nagy Károlyhoz, tőle viszont az összeköttetései révén érkező külföldi lapokból kap néha. (Ezek előfizetésére császári és királyi hivatalok ritkán elérhető engedélye kellett volna, meg drágák is voltak.) A sajtó a felvilágosult eszmék terjesztésének és megvédelmezésének az élőszó mellett legfürgébb közvetítője és rögtöni vítere — gyakorlott stilisztának még cenzúrázottan is: ezért a rengeteg álnév és főleg a betűkkel jelzett cikk. Barsi világosan fogalmazott, szigorú szerkezetű cikkei, félreérthetetlen versei is túlnyo-

[4] „Tímár legénynek szeretik magokat nevezgetni az ellenzéki körnek olyan tagjai, kik szilárd jellemeikkel a nemzet emberei, s a gyűldében nem járnak, tehát radicalok . . . felséges tímár legények gróf Batthyány Lajos és Kázmér . . ." = *Országgyűlés 1847*. Pest, 1848. 10—11.

[5] A *Pester Zeitung* 1849. szeptember 20-án (1077. sz. 6010—6011.) 69 betűrendbe szedett nevet közöl a *Konst. Blatt aus Böhmen* nyomán, köztük Kossuth, Kossuthné, Petőfi részletes személyleírásával.

[6] Szerkesztői vezércikk = *Pesti Hírlap* 1844. augusztus 15. 378. sz.

mórészt névtelenül jelennek meg több radikális, majd forradalmi, de legalábbis jószándékú lapban. Néha örül is a kényszerű névtelenségnek, így *Húsvét* című versének olvasottságát hallva[7]: „Ne tudják a boncok, hol terem a tüsszentető, és ne értsék az idioták szavainkat. Elég, ha mi és rokonink értik." *B. G.* és *d. k. Z.* jelzeteit felfedi Kánya Pálnak, s 1848 őszén már maga leplezi le *D. k. L.* jelét.[8] Egyaránt ír magyar és német lapokba, de mindenekfölött magasztalja a magyar nyelvet, habár nem anyanyelve, ezenkívül tud szlovákul, olaszul, franciául, angolul, s mint bölcsészdoktor és teológus, képzettségével jár a latin, görög, héber ismerete, tájékozottsága tehát sokoldalú. A sajtó szerepére nézve — ha másban nem is — azonosak nézetei Eötvös Józseffel, aki későbbi jegyzeteiben így foglalta össze annak lényegét:

„Azon tényezők között, melyek civilisationk fejlődésére hatnak, nincsen fontosabb mint az időszaki sajtó. Ez az, aminek az eszmék sebes körfutását, az esméreteknek általjában elterjedését köszönjük, s mely valamint korunk gyors haladásának, úgy democratikus irányának feltételeit képezi... feladásunk nem lehet más, mint hogy ... miután a tapasztalás azt mutatja, hogy oly eszmék és irányok, melyek az időszaki sajtó által képviselve nincsenek, napjainkban méltánylásra nem számolhatnak, törekvéseinket arra fordítsuk, hogy időszaki sajtónk semmit, mi nemzeti kifejlődésünkre fontos lehet, ne hanyagoljon el... hogy egészében a nemzet életének hív tükre legyen", (s talán szintén visszavetíthetően teszi hozzá:) „s nekünk úgy látszik, hogy az időszaki sajtó ezen feladásnak hazánkban még nem felel meg."[9]

Kihat a sajtóviszonyokra, amit Barsi sűrűn felpanaszol: az összeköttetés és terjesztés akadálya, a lassú, bizonytalan és megbízhatatlan posta. 1848-ban nagyobb cikkben sürgeti a postai hálózat kiépítését az egész országban.[10]

A külső és belső nyugtalanság 1847—48-ban a sok nehézség ellenében is folytonosan új lapterveket érlel, nem annyira az addig megszűntek helyébe szánva, mint inkább az új célok szabta igényekből fakadóan.[11] A népműveléshez legelőbb népoktatókat kell nevelni és folyamatosan képezni. Ezért foglalkozik Tavasi, majd Kánya és Barsi olyan lap megindításának tervével, amely az elfogult katolikus *Religio és nevelés*, meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* jellegétől eltérően az iskolát, s ne az egyházat állítsa előtérbe. Az utóbbiról már a múlt században megállapította Ferenczy József, hogy „tartalmas paedagogiai dolgozatokat nem közölt, didactikai elvek nem kerültek szóba, a tanítás fogalma nem képezte eszmecsere tárgyát". Indokoltan írja tehát Barsi 1847. június 17-i levelében Kánya Pálnak:

... „csinálhatnának belőle lapot, mely mellőzve minden pártszagot, kerülve mennyire lehet a szűkkeblűség patvarkodásait, mit Polemiának nevezgetnek, ... a tiszta vallás és az emberiség egyetlen jövendő Megváltója, a »Szabadságra való Nevelés« zászlaja alatt, ne theoremizáljon sokat, legalább ne kizárólag, hanem problémákat rakjon az illetők elébe..."

[7] 1847 márciusában. Megrója azokat, akiknél csak „Húsevés és nemevéstől Függ az öröm, függ a bú? Hol az ünnep komolysága? Hol magasztos tanúsága, Ha csak gyomrod szomorú? A tanítás szabadsága Bántatott Nagypénteken — ..."

[8] Ezenkívül Gulyás Pál *Magyar íróí álnév lexikon*a szerint 1841-ben Kossuth *Pesti Hírlap*jában: I. H. S.

[9] Országos Széchényi Könyvtár. Fol. Hung. 3000. ff 79—84. (Az időszaki sajtóról.)

[10] D. k. L.: *Was brauchen wir vor Allem?* = Neue politische Ofner-Pesther Zeitung 1848. jún. 22. 23. sz. 120.

[11] Vahot Imre *Új lapok* című híreiben (= Pesti Divatlap 1848. I. félév 612.) is szerepel ilyen — megvalósulatlan — terv: „SZEGFI Mór 'Politikai s társadalmi egyenlőség' címmel szinte lapot adand ki a másod félévben."

Fel is vázolja, de nem dolgozza ki egy új lap tervét, mert kiadót nem találnak, maga s Kánya pedig vagyontalanok. Tavasi már előzőleg, az 1846. augusztus 10-i első protestáns tanári tanácskozmányon „fölemlíti egy nevelési folyóirat szükségességét".[12] 1848-ban, a budapesti magyar nevelési társaság megalakulásakor már tágabb körnek szól a bejelentés: „Ney Ferenc és Tavasi Lajos ‚Tanoda' című nevelési és tanítási folyóiratot megindítani szándékoznak, mire az egyetemes tanítói kar közremunkálását kikérték."[13] (A Tavasi szerkesztésében 1846 óta hat füzetben, de csak öt ízben kiadott *Nevelési Emléklapok* más jellegű, inkább protokolláris, s felekezeti kezdeményezés.)

1848. július 25-én azután Eötvös József mint „tanügyminiszter" meghirdeti egy *Nevelési Szemle* megindítását újévtől:[14]

„A népnevelésnek hazánkban jobb lábra állíthatása nélkülözhetetlen tényezőként igényel egy olyan folyóiratot, melyben az e részben követendő például előttünk álló nemzetek nevelési elvei, hazánk s korunk szükségeihez illesztve, időről időre felmutattassanak; a saját körünkben felmerülő népnevelési előnyök és hiányok, kellő használat s orvoslás tekintetéből, ismertessenek; az oktatás s neveléstan egyes legfontosabb kérdései népszerűleg kimerítve megfejtessenek; a neveléstani irodalom művei, honiak s külföldiek egyiránt, az azok közt célszerűleg választhatásra irányadólag bíráltassanak; s midőn az ily szellemben közlendő értekezések által, egy részről legkitűnőbb szakembereink felmérésére alkalmat nyerünk, ugyanakkor más részről folytonosan pótoljuk azon tanítóink fogyatkozását, kiknek hivatalba állásuk előtt nem vala módjok magokat, rendeltetésök céljához illő módon kiképezni . . ."

A mondottak alapján azt hihetnők, hogy ez a program kielégítő, a lapterv mégis nagy ellenérzést vált ki, Barsiból tiltakozó cikket is, mert ha a szerkesztés miniszteri hivatalból indul ki — márpedig Eötvös közfizetéssel hirdet pályázatot a szerkesztő és segédszerkesztő tisztére, jó díjat állapít meg a cikkekért és a szemlét a tanítói karnak „anyagi terheltetése nélkül" ígéri, — akkor az „irányadót" hatalmi eszközök sugalmaznák. 1848. augusztus 3-i levelében Barsi bírálja Eötvös tanügyi elgondolásait is, s megelőzendő, Kánya Pál társaságában mást tervez:

„A fordulat, melyet Európa szabadsága, és azon kapcsolatnál fogva, melyben közép Európa népei egymással állanak, a mi szabadságunk is venni látszik, nem igen bíztató. Legalább Eötvös eddigi lépései nem oda mutatnak, mintha a mi elveinknek tudná vagy akarná hasznát venni. Meglehet, neki van igaza, meglehet, hogy nekünk: de útjai sohasem lehetnek a mieink, mert ő hátra néz, mi előre.

Magam is gondoltam, még mielőtt becses leveledet vettem volna, hogy a nevelési szemle, miután nálunk minden nevelendő, minden mezők közt a leggyümölcsözőbb lehetne, és hogy érdemes volna megkísérteni a szerencsét, ha talán lelkes fáradság mellett sikerülne olvasókört gyűjteni és a jobb kor magvait elhinteni az annyi időtől parlagon hevert földbe; de jobban meggondolván a dolgot, úgy látszott, mintha nem igen összeférne a tanítás és írás szabadságával, mely nélkül e téren nincs üdv, ha ministeriális hivatalnokká teszik a szerkesztőt, és ministeriális belátás szerint választják az országos pénztárból díjazandó kéziratokat. Valamint a dohánytrafika úgy hangzik ezen ministeriális nevelési eszmegyár stb. — Nekünk, ha csakugyan akarunk hatni, a ministeriális növelési szemlének ellenében kellene föllépnünk és ellenőri, vetélkedő szerepet vállalnunk; buktatnunk Ministert és lapját, szerkesztőjét és dolgozó társait — a független tanok, a díjazatlan eszmék nevében és érdekében."

Kánya nem íly harcias, mégis „azon gondolatra vezérli" barátját, hogy:
„csak egy kis pénz kellene, és még October elejével indítanánk egy kis *Kandallót* a korán beköszöntő hideg és sötétség elűzésére . . . Jókor kellene hirdetni, és próbalapot szétkül-

[12] *Nevelési Emléklapok*. 2. füzet. 1847. 114. — Ferenczy József véleményét l.: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Bp. 1877. 457.
[13] *Nevelési Emléklapok*. 6. füzet. 1848. 16.
[14] *Nevelési Emléklapok*. 6. füzet. 1848. 101—102., ill. a napilapokban, és németül (hírként) = *Pester Zeitung* 1848. 738. sz. 3862.

deni; kautio nem kellene, mert nem politika. Hetenkint mehetne egyszer egy íven mint egykor az Athenaeum. Első cikkül mindjárt írnék egy kis eredetiséget: Mit kell egy Nemzetnek tudnia; ott volna, hogy: ásványokat kezelni, növényeket termeszteni, állatokat tenyészteni, hadat viselni, hajózni, csillagokat ismerni, stb. — Mivel nálunk alphánál kell kezdeni, — a házi nevelést, vagyis a gyermekek azon nevelését, melyet szülői házánál a ház összessége által nyer, téve alapul, — íveket tele írni nem járna semmi nehézséggel. — Csak ember kellene, ki legalább Januar elsejéig viselné a költséget. És megtartván hivatalainkat szerkesztésdíjul megelégednénk a jóval, mit eszközlénk, vagy eszközölni akaránk, és tudom, dolgozó társaink közül is azok volnának a leghaszonvehetőbbek, kiket nem pénzremény ösztönöz írásra."

A tervezgetések mögött azonban már balsejtelmek húzódnak meg:

„Egyébiránt, én mi jót sem várok többé ez évben, és a szabadsági küzdelmek jelen epochájában. Az eső igen kevés volt, a mennydörgés hamar elmúlt, a földrengés alig döntött le egykét kéményt; a tornyok sértetlenek, a paloták, kaszárnyák, várak mit sem szenvedtek: nincs miből építeni a szabadság templomát. — Minden alapos eszme üldöztetni, minden merészebb szó börtönöztetni fog; vagy ha nyílt erőszaktól mégis tartózkodniok kellene, — megbuktatják csellel az új igék hirdetőjét. Vagy álarc alatt áruljunk igazságot? Inkább tartsuk magunknak."

Ezt ugyan mégsem tette, mert — főleg, amióta szabad a sajtó — igen sűrűn cikkezik, és csak decemberben hallgat el.[15] Magyar forradalmi lapokból eléggé ismertek írásai (pl. *Kossuth Hírlapja, Marczius Tizenötödike, Népelem)*, de meglehetősen elfelejtődött az a német lap, amelynek szorgalmas tudósítója és nyíltszavú cikkírója: a *Neue politische Ofner-Pesther Zeitung,* szerkesztője és kiadója Jánisch József várbeli lakos (1802—1877).[16]

Kitérőt kell tennünk e lap előzményeihez, mert ugyancsak rejtőző újságtervhez vezetnek el. Jánisch dicsőítő irataiból ítélve odaadó híve volt József és István nádornak,[17] barátságos viszonyban volt Kánya Pállal és Barsival, és bebizonyította, hogy inkább személyekhez kötődő lojalitása mellett demokratikus felfogású, igazságszerető, lapjában Kossuthot támogatja. 1835—1845 között neve feltüntetése nélkül szerkesztette a viszonylag nagy példányszámú *Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung*ot és nevével annak melléklapját, a *Gemeinnützige Blätter*t, így megvoltak kapcsolatai a helytartótanácsi hivatalokkal, ahol akadt jóakaratú ember is.[18] A Rösler János Kristóf alapította lapok

[15] Az 1848 decemberében megjelent *Jövő*, Ábrányi Emil „népszabadság, köztársaság" programú lapja ugyan indulásakor az „állandó dolgozótársakul csatlakoztak" sorában említi Barsi Józsefet (nyilván ezért került be Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái* adatai közé), de sem neve, sem jelzete abban nem fordul elő, és Olmützből visszaemlékezve maga is megerősíti, hogy akkor már szinte semmit nem írt, nem szónokolt. Horárik viszont több önálló cikket, vezércikket írt a *Jövő*be, másutt pedig ismételten felhasználta Barsi verseit, például a *Népelem* 1848. szept. 23-i 71. számának *Vezér eszmék és teendők* c. vezércikkében N. J. jelzettel ezt: „Kár magyarnak ott segélyt keresni, Honnét három század átka jött. Kábaság szelíd szavakkal élni, Róka, farkas és kígyók előtt, S alkudozni gyujtó gyilkosokkal Égő házunk üszkei fölött." Ugyanitt közölte aug. 20-án az Egyenlőségi Társulatban már felolvasott *A szabadság fája* című Barsi-verset. (Ezt Torday György tévesen tulajdonítja könyvében — *Horárik János*. Bp. 1954. 72. — Horáriknak.)

[16] Igazság terén (!), azaz a budai Városház-téren; nyomtatja Budán Bagó M. gyorssajtóján.

[17] L. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.*

[18] A lojális-konzervatív Babarczy Antal báróról például utóbb kiderült, hogy — Barsi olmützi beszámolója szerint — magyar politikai foglyot szabadított ki a várfogságból. — Janisch szerkesztőségéről csak 1837-tól (Rösler Kristóf halálától) tud Réz Heinrich (*Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn, von Beginn bis 1918*. München, 1935. 21., 77. l.) és 1848-as lapját tévesen hetilapnak tünteti fel. Jellemző, hogy ezt csak bibliográfiájában említi, német nemzetiségi szemszögből (1935-ben!) nem szól róla; ebből is nyilvánvaló, hogy csak nyelve volt német.

megszűnése (1845) után sem tett le Jánisch lapkiadó szándékáról. Elképzeléséről, szerkesztői gyakorlatára is hivatkozva, részletes tervezetet készített. Ez a Budán, 1847. augusztus 3-án kelt *Prospectus* kommentár nélkül maradt fenn Széchenyi István hagyatékában.[19] A meglevő lapoktól eltérő, enciklopédikus, a közhasznú ismeretek és a szórakoztatás szócsövének szánt *Pesther Morgenzeitung* heti háromszori megindításának szándékát így indokolja:

„Ein charakteristisches, höchst erfreuliches Zeichen der Zeit, in welcher wir leben, ist die humane Tendenz: die Segnungen der Cultur und Bildung allen Classen und Ständen zuzuwenden, und die Errungenschaft auf dem Gebiete des Geistes und des praktischen Lebens zum *Gemeingut aller Menschen* zu machen. Mit Wohlgefallen ruht in dieser Beziehung der Blick des Menschenfreundes auf unserm theuren Vaterlande. Welch preiswürdiger Eifer, die Schuld früherer Jahrhunderte abzutragen, Bildung und Wohlstand auf alle Classen auszudehnen und so den Morgen einer schönern Zukunft heraufzuführen über Ungarns Gefilde! — Zur Förderung dieser humanen Tendenz, zur Verwirklichung dieser erhabenen, einer weisen, gütigen Regierung und einer hochherzigen Nation würdigen Idee beizutragen, ist der *Journalistik* wichtige Aufgabe. Je gesinnungsvoller, vielseitiger, gemeinnütziger das Wirken derselben: desto eminenter die Lösung ihrer aufgabe, desto herrlicher ihre Resultate. Durchdrungen von der *Ueberzeugung*, dass ein Journal, welches eine so gemeinnützige Wirksamkeit erstrebt, gegenwärtig ein allgemein gefühltes Bedürniss in unserem Vaterlande ist, . . ."

részletesen felsorolja a tervezett rovatokat, választékul mindent belezsúfolva, ami csak előfordulhat, sokszor szinte mai fogalmazással; jellemzésül kivonatosan ezeket: *Irodalom, tudomány és művészet* (híradás és értékelés elsősorban hazai művekről; tudományos tárgyú cikkek). *Népművelés és népélet* (alsó- és felsőbbfokú nevelési és oktatási intézmények, tudományos egyesületek, közhasznú társaságok, intézetek működése). *Honismeret* (város- és tájépítés, nevezetes építmények). *Néprajz. Statisztikák. Útleírások. Természeti jelenségek, földtan, csillagászat, meteorológia* (a budai csillagvizsgáló jelentései!). — Emberbaráti intézmények. Gyár- és kézműipar, kereskedelem, iparkiállítások. Mező- és erdőgazdaság, háztartás. Egészségügy. Közélet, a társadalom élete. Közérdekű kérdések megvitatása. A lakosság szellemi és anyagi jólétét érintő felsőbb intézkedések ismertetése. Röviden (kommentár nélkül) a főbb napi események — és még sok minden, megemlékezve nevezetes nőkről is, meg némi szépirodalom, szórakoztatás, hirdetések . — Végül összefoglalva:

„Besonders würde uns das Ziel unverrückt vor Augen schweben, das Gute, Edle und Schöne im Vaterlande ehrend anzuerkennen und zu würdigen, ohne die Schattenseiten in den heimatlichen Verhältnissen unberührt zu lassen, zeitgemässe, das allgemeine Beste bezweckende Vorschläge zur öffentlichen Kunde zu bringen . . . Bürgersinn, Unterthanentreue und Eintracht zu fördern . . ."

Jánisch terve ebben a formában nem valósult meg, hanem megvárva a sajtószabadságot és az új sajtótörvényt, 1848. május 1-én megindítja, és júniusi hirdetése szerint meglepő sikerrel egész évben négyszer hetenként kiadja „hazafias vállalkozását", most már szükségszerűen belevonva a politikát is; programját ekkor (a melléklappal együtt) így jelöli meg: „Wir proclamiren die *Neue politische Ofner-Pesther Zeitung* und die *Gemeinnützigen Blätter* als Organ des Fortschrittes, somit als Organ der gesetzlichen Freiheit, des Rechtes, der

[19] MTA Könyvtára K. 205/68. 4 l. (7 ff) — Csak gyanítani lehet, hogy talán István nádor közvetítésével juthatott Széchenyi Istvánhoz.

Wahrheit, Gleichheit, Einheit und Bruderliebe!"[20] A főlap körét nyolc pontban közli, és az első kettő, a kormányzati közlemények meg az országgyűlési hírek után a harmadikban tér rá fő céljára: reformeszmék, gyakorlati nézetek ismertetése, téves nézetek helyesbítése, hazafias tanácsok; azután következnek az események, híradások — külön felemlítve a nemzetőrség és a népgyűlések híreit —, majd az „azonos igát nyögő" ausztriai németek ügye, külföldről leginkább az abszolutizmus-ellenes intézmények ismertetése, végül árfolyamok, piaci jelentések, vízállás, hirdetések. Végiglapozva az évfolyamot, a hivatalos közlemények és a szabadságharc eseményei után a külpolitikát megelőzően találjuk állandó levelezőinek beszámolóit az ország több tájáról, s közbül egy-egy összefüggő cikket. Mindig feltűnően egészükben közli (ha nem is egy napon) Kossuth beszédeit, vele külön cikkben is foglalkozik, s gyakran átvesz a *Kossuth Hírlapjá*ból. A magyar ügyet képviseli, még azt is le meri írni, ha egyesek republikánusoknak vallják magukat. Barsi általában Székesfehérvár keltezéssel, betűjellel küldi aktuális írásait, s friss hangon kommentálja az eseményeket. Cikkei közül némelyik replika monarchiabeli német lapok cáfolandó cikkeire, és a többi is aktuális tárgyú, mint a postaügyben említett; azután a megértés és egyetértés érdekében nyelvünk megtanulását ajánlja a magyarországi nem-magyaroknak:[21] ebben a tárgyban már előzőleg (április elején) levelet küldött Kánya Pál útján Eötvös miniszternek, amiről ezt jegyzi meg:

„Egy kis indítványt teszek, melynek ha sükere lesz, igen fognék örülni, ha nem lesz, se baj, minthogy meglehet hogy kivihetetlen. A felső vidéken járván, azt tapasztaltam, hogy a nép mindenfelé nagyon szeretne magyarul tudni. Én azt javaslom, nyissanak mindenütt, hol kell és lehet, kisdedóvókat."

Jánisch lapjában írja meg nézeteit a centralista kultuszminiszter tervezett, szerinte a gondolatszabadságot csorbító Nevelési szemléje dolgában.[22] A katolikus egyházi reform-kívánalmai ügyében az alsópapsághoz forduló *(S. W.)*-t követve, Barsi itt közli októberben németül teljes aláírásával azt a merész cikkét Magyarország főpapjaihoz, amelyet a *Kossuth Hírlapjá*ban Bajza mint szerkesztő átvételre ajánlott minden hazafias lapnak.[23]

A *Neue politische Ofner-Pesther Zeitung*-ról még megemlítendő, hogy elég sűrűn találjuk meg hátlapján a pesti könyvkereskedők nagyméretű hirdetéseit (pl. Geibel, Müller, id. Kilian), sőt Magyar Mihály magyar könyveket ajánl: Vasvári Pál *Történeti névtárát* és Nyári Albert: *A magyar forradalom napjait*.

[20] A kevésbé sikeresen feltámasztott melléklapról ne essék szó: a fennmaradt első szám jobbára érdektelen ollózás külföldi német lapokból. — Jánischnak, amint Barsi említi, fivére volt a segédszerkesztője.

[21] *Der katholische Landgeistliche: An die Nichtmagyaren in Ungarn* = Neue politische Ofner—Pesther Zeitung 1848. jún. 3. 15. sz. 77—78.

[22] B. G.: *Stuhlweissenburg, im August* = uo. aug. 20. 56. sz. 259. Hangadó — írja — nyilván a két meglévő félig pedagógiai lap fölött akar lenni a hivatalos nevelési szemle; persze bőven lesz pénzért tudós szerkesztő, munkatárs, de gondolat-, tan- és erkölcsi szabadság nem lehet olyan nevelés gyümölcse, melyet havonta miniszteri hivatalból sugalmaznak. Nevelés kell, a nevelők (főleg a szülők) felvilágosítása: ehhez pedig szabad sajtó kell, rendezett posta, szólás- és társulási szabadság, védelem minden elnyomás és zaklatás ellen.

[23] (S. W.): *An meine Amtsbrüder, die niedere kath. Geistlichkeit in Ungarn* = uo. aug. 20. 56. sz. 258—259. (A nemzeti zsinat elé terjesztendő reformkívánatok: anyanyelvű istentisztelet, szabad [egyház-] községi és egyházi választás, a cölibátus és a kolostorok eltörlése.) — Joseph Barsi, Pfarrer (D. k. L.): *An Ungarns höhere Geistlichkeit* = uo. okt. 7, 8, 10, 12. 84—86. sz.

Barsi Józsefre visszatérve, őt folytonosan élénken foglalkoztatja a tanügy és a Kánya Pállal összefogva indítandó lap terve. Táncsics nézetével, hogy „a nevelés az egyenlőtlenség ellen keljen ki"[24] — persze egyetért, de Eötvös iskolareform-terveihez szeptember 4-i levelében így szól hozzá:

„Mit mondasz a tíz új középtanodák iránti tervről? Van-e annak csak legkisebb józan alapja? Lehet-e úgy alkotni hat új rendszeres oskolát, hogy mind a hat év egyszerre képes legyen tanítványaival, kik természetesen mind a régi rendszerből kerülnek, boldogulni? Minő összefüggésben lesznek ezen középtanodák a többi nem új tanodákkal? Lehet-e a régiekből ide, és innét oda menni, a tanulmányok összezavarása és a drága időnek elpazarlása nélkül? — Mi szép volna tanítónak lenni! De hol az alap hibás, ott nem tudom, mi jövendőt lehessen remélleni?"

Mindezek az adalékok Barsi József nézeteihez elvezetnek az 1848. november 16-án pontosan megfogalmazott, immár az időszakhoz alakított célzatú laptervéhez. Közvetlen ösztönzője Kánya Pál földrajzkönyvének kiadója, ifj. Kilian György, aki ismerve Barsi szándékát „új térre lépni", napilap-szerkesztői állást kínál fel neki.[25] Erre nyilatkozik Barsi említett levelében így:

„Szeretett Barátom és Komám! Csak tegnap vettem e hó 12-én kelt soraidat, mellyel nagy szöget vertek fejembe, azon pályára nyitván előttem kilátást, mely rám nézve annyi ingerrel, annyi vonzó erővel bír, mely szünetlen óhajtásaim tárgya volt, s melyen annyi jót véltem szeretett nemzetem olvasó része által a nem olvasóval is tehetni. Azért sietek rájok felelni, azon őszinteséggel, melyet nálam tapasztalhatál.

Bár mennyire ohajtom is a lapszerkesztési pályát, mindazonáltal a most ajánlkozó alkalmat el kell szalasztanom, csak azért, mert amily bajos a lapok dolgozó társának a szerkesztők személyétől függni, szintoly bajos, vagy talán még bajosabb függni a szerkesztőnek a kiadó szeszélyeitől. Nem hiszem, hogy találkozik kiadó, ki a szerkesztőnek a lap szellemi irányára nézve teljesen szabad kezet engedne; a politikai lapoknál, a conjuncturák változásával az ilyen pénzemberek igen gyakran köpenyt forgatnak, és a lelkiismeretes szerkesztő hoppon marad.

Ezt általában megemlítvén, a jelen esetre különösen azt kell megjegyeznem, hogy mindennap megjelenő lapokban hiányt éppen nem szenvedünk; ezekkel versenyt kellene futni, mi kezdő lapnak mindig nehéz, s meglehet a kiadó mindjárt az első félévben akarni eprészni. Azonfölül napilap szerkesztésére okvetlenül itt kellene hagyni jelenlegi állásomat . . . és a mi fő, a velem lévő háznépet szinte most a tél közepén ki kellene tennem, mint a halat szárazra.

Hanem, ha Kilian hajlandó volna oly füzeteket megindítani, melyek függetlenül a napi aprólékos hírektől, csupán a fődolgok fonalát tartva szemmel, s a nemzet újra alakatását főcélul kitűzve, tájékozást, irányt, módokat, eszközöket, elveket, eszméket tárgyalnának, akár kéthetenkint akár havonkint megjelennének, és fűzve küldetnének a postán az előfizetőknek, azok szerkesztését szívesen elvállalnám, s egyszersmind Nagy Károly közremunkálását előlegesen igérhetném s talán Antal testvéremét is, ki igen finnyás ilyen dolgokban és nevére igen kényes, kitől tehát csak talpra esett organicus cikke-

[24] Igaz, Táncsics hozzáteszi: „és tulajdon" ellen. *(Józanész.* 1848)

[25] KÁNYA Pál: *Népszerű földrajzi oktatás, iskolai és magánhasználatul.* Pest, 1847. (Ismerteti NEUMANN [BARSI] = *Nevelési Emléklapok.* 5. füzet. 1848. 144—147.) — Sennovitz Adolf szerint *(A Kilianok könyvárus családja Pesten* = Magyar Könyvkereskedők Évkönyve, 1899. Bp. 1900. V—LXIV.) a Kilian és Társa cégnéven működő ifj. Kilian György (1805—1877), a tekintélyes könyvkereskedő—kiadó, korábban Bajza *Kritikai Lapok* című vállalkozása első öt füzetének is kiadója, túlnyomórészt magyar kiadványaival nagy szolgálatot tett a magyar irodalomnak; „Föld- és útrajzi s történelmi" kiadványai közt az i. m. külön fölemlíti, hogy „Kánya Pál népszerű földrajza. . . sokáig mint jeles munka közkézen forgott s Kiliánnak egyik' bevált' cikkét képezte." — Megemlítendő még, hogy minden kiadói tárgyalást, pest-budai közvetítést Barsi érdekében Kánya Pál intézett, sőt Reseta cenzornál is ő járt el ismételten 1847-ben Barsi *Pacsirta* gyűjtőcímű verseinek engedélyezése végett, és kísérletezett a kényszerű változások elfogadtatásával. Ezek közül a leglényegesebb törlendő a „Szabadságot a sajtónak!" sor volt, ami így szelidült meg: „Józan törvény a sajtónak" — mindazonáltal sohasem került nyomdába.

ket lehetne várni. — A füzetek, ha kétszer egy hóban jelennek meg, lehetnének 4, ha egyszer egy hóban, 8 ívesek. Eleinte minél kevesebb, annál jobb; talán a mondottak fele is elég volna, takarékos nyomtatás mellett. Inkább keveset és jót, mint sokat és haszontalant. — Ott lehetne

I. napi politika, ennek megítélésére vezérfonalak, s alapnézetek.
II. Organicus cikkek: az állam helyes elrendezéséről, mindig a napi szükségeket tartva szem előtt.
III. Magasabb politika, mely a jelent magasabb szempontból felfogva, a jövőre adna útmutatást.
IV. Életszükségek. Oskola, tudomány, kereskedés, ipar, földművelés, bányászat, tábor, törvényszék, stb. pénz.
V. Irodalmi és művészeti Szemle a lefolyt napok fölött.
VI. Följegyzése a lefolyt napokban történt hazai és külföldi nevezetességeknek. Különösen Pantheon jelesebb embereinek számára.
VII. Külföldi Irodalom, művészet és socialis mozgalmak.
VIII. Parallellák állapotaink és más népek hasonló állapotaik között.
IX. Ellenőr minden hibás lépések, s egyéb megrovandó eljárások fölött. Különösen Pandemonium kakukkfiak számára.
X. Állandó hivatalos rendeletek regestrálása.
XI. Jelesebb költemények és szózatok, melyek a napi lapokban elszóratván, itt állandó menhelyet találnának.
XII. Hirdetések, főképp irodalmi és művészetiek.

Íme ez volna a váz, melyre érdekesnél érdekesebb kincseket le lehetne rakni. Itt elkerültetnék azon kényszerűsége a napi lapoknak, mely szerint a szerkesztő nem képes, mert hirtelen kell dolgoznia, megadni lapjának azon tökélyt, melyre nyelvünk és gyermeki állapotunk joggal tarthatnak számot. A megjelenést minden hó elsejére és 15-re lehetne határozni, úgy hogy az első füzet Januar elsején megjelennék. Én itthon készítvén el mindent, azon rovatok betöltése végett, melyeket itthon betölteni lehetetlen, valamint a correcture végett is a megjelenés előtt három nappal Pestre jönnék s ott mulatnék, míg a füzet megindulna. Az idő és körülmények engedvén, több időt is töltenék Pesten, hol mindenesetre hivatalos szobát kellene tartanom, mit talán Kilian maga is adhatna házánál. Mit becsületes, lelkiismeretes munka, mit haza-, tudomány- és művész-szeretetem, mit az emberiség jobb sorsa iránt lángoló lelkem képes volna tenni, azt szívesen megtenném.

Nagy Károlyon és öcsémen kívül van még sok erő a hazában, mely sokkal nagyszerűbb, semhogy napi hírek rágásával akarna foglalkozni. Ezek állandóbb munkához szívesen járulnának, és idővel a füzetek tekintélyt, hitelt, közkedveltséget és oly terjedést nyerhetnének, melyet egy lap sem mutathat, ez mintegy pótlása lévén valamennyinek.

A cím iránt nem vagyok válogató, Honőr igen jól hangzanék és mindent kifejezne, mi a lap tartalmához tartozik.

Talán már sokat is írtam. Szólj vele. Közöld vele nézeteimet, és írd meg szándékát. A szerkesztői díj iránt velem igen könnyű lesz megegyeznie. Csak ki kell állítani, mi nekem szükséges, és a költség pótolva legyen, a többivel nem sokat törődöm. — Nem hiszem, hogy legyen belőle valami . . . Személyesen csak akkor beszélnék Kiliannal, ha tervemet vagy egészen, vagy szellemében elfogadná . . ."

Az előérzetet a szabadságharc eseményeiről jövő hírek hamarosan vészterhessé teszik — íme néhány kusza sor Kányához: „Üdv és türelem! Népünk borzadásig csendes . . . Én még itthon vagyok. Nyugtalanságom jeleit ezennel küldöm . . ." (versben búcsúzva a csendes óráktól.) Azután felfogásáért — mert ő „durch und durch Gift" a klérus és a császáriak szemében — elfogatása Windischgraetz parancsára 1849. január 2-án: ez véget vet minden szellemi hadakozásának („Mi életem egyetlen vágya volt . . . Önálló munka férfias tevése"), addigi pályájának. Olmützi várfogsága alatt ottani „tartási költségeire" Bicskén minden javát elkobozzák, oda többé nem tér vissza, s kilép az egyházból. Tiszteletre méltó, ahogyan Barsi József leveleiben tettrekész becsületes szándékait megfogalmazza és ahogyan hitvallását az igazságról már fogolyként 1852-ben összefoglalja:

„Emberekért élni, mert érettünk is emberek élnek: igazság. Jövő nemzedékekért fáradni, mert érettünk is fáradtak, akik már kimúltak, az is igazság. De az ember első kötelessége, hogy maga keresse, mire szüksége van, és e keresésben ne undorodjék és ne féljen semmitől, csak attól, hogy mástól el ne üsse fáradsága gyümölcsét, mert ez igazságtalanság volna . . . Ez az, mit korunk egészen eltévesztett szeme elől."

IRMA FABÓ

Zeitschriftenpläne von Josef Barsi im Herbst 1848

Fortschrittliche Pädagogen von demokratisch-humanitären Ansichten, Reformen ersehende, der Aufklärung nahestehende Geistliche, gebildete Naturwissenschaftler, klarsehende Republikaner, kurz: meistens Radikale bestreben gegen Ende der Reformzeit — also vor und vornehmlich in 1848 — immer mehr, das Volk aufzuklären, zu lehren und zu diesem Zwecke Volkslehrer im breitesten Sinne des Wortes heranzubilden. Die Presse, besonders die am 15 März 1848 prinzipiell (praktisch wohl beschränkt) zensurfrei gewordene Presse ist das wichtigste Mittel, um weitschallend Wort ergreifen zu können, deshalb tauchen immer häufiger verschiedene Zeitungs- und Zeitschriftenpläne auf. Wenn sie auch zum Teil nicht verwirklicht werden konnten, sind ihre Zielsetzungen und die praktischen Einzelheiten der Gründungspläne doch der Rezension würdig, zumal die hier erwähnten Skizzen in Manuskripten verborgen blieben. Nur der eingangs zitierte Plan einer *Tanoda* (Schule) zu benennenden Lehrerzeitschrift, von dem namhaften pestalozzianischen Pädagogen Lajos Tavasi proponiert, erhielt einige gedruckte Worte in dem von ihm redigierten Fachblatt. In einem handgeschriebenen *Prospectus* wurde in 1847 der Plan eines „encyclopädischen Journals" unter dem Titel *Pesther Morgenzeitung* abgefasst, beabsichtigt vom Ofen-Pester Redakteur und Herausgeber deutschsprachiger Zeitungen, Joseph Jánisch. Dieses Journal blieb ein Vorhaben, erst nach Inkraftsetzung des neuen Pressegesetzes verwirklicht der Redakteur (vom 1. Mai 1848 bis Jahresende), aktuell geartet, die *Neue politische Ofner-Pesther Zeitung*, mit acht kurz kundgegebenen Rubriken, die ungarischen Freiheits- und Reformbestrebungen in der Folge betont beachtend.

Ein eifriger Mitarbeiter dieser Zeitung, ferner von mehreren radikalen ungarischen Revolutionsblättern war Josef Barsi, der für seine journalistische Tätigkeit und Gedichte, für seine aufklärischen Ansichten als Landgeistlicher bald von den kaiserlichen Truppen des Windischgraetz'schen Feldzuges gegen Ungarn eingefangen und mit schweren Kerkerjahren in Olmütz büssen musste. In den Jahren 1847—1852 schrieb Barsi eine Reihe aufschlussreicher Briefe seinem geistesverwandten Freunde, dem Gimnasialprofessoren Paul Kánya, in dessen Gesellschaft er in 1847—48 erst an die Redaktion einer periodischen Publikation für Ungarns Lehrer, dann auf eine für breitere Kreise gemeinte Halbmonatsschrift, *Honőr* (Heimatswächter) benannt dachte: im Herbst 1848 teilt er die Umrisse bereits ausgearbeitet seinem Freunde mit. Der geplante Inhalt ist fortschrittlich, zugleich praktisch, Auslandsvergleiche und Inlandskritik inbegriffen. — Die unglücklichen Ereignisse des ungarischen Freiheitskampfes vereitelten die Verwirklichung all dieser Zeitschriftenpläne.

BATÁRI GYULA

Magyar írók olvasmányairól

A hazai irodalmi életben már hagyománnyá vált időnként felkérni az írókat, a szellem embereit, hogy nyilatkozzanak: milyen irodalmi alkotások hatottak a legmélyebben életszemléletükre. Az ilyen körkérdésekre adott válaszok nem csupán a nyilatkozók irodalmi és szellemi fejlődéséről árulnak el sokat, hanem a korszellem alakulásáról, az irodalmi ízlés változásairól is van mondanivalójuk. Az írók vallomásai olvasmányaikról irodalmárok, történészek, olvasásszociológusok és könyvtárosok számára jelentős forrásértéket képviselnek.

Magyarországon az első ilyen jellegű vállalkozás Kiss József lapjában *A Hét* hasábjain látott napvilágot 1893-ban. A szerkesztők kezdeményezésükkel az ebben az időben lanyhuló irodalmi érdeklődést szerették volna megpezsdíteni, ily módon felhívni a figyelmet egyes írókra, művekre és nem utolsósorban saját lapjukra. Egyébként *A Hét* igen jelentős irodalmi szerepe is indokolja, hogy megemlékezzünk szerkesztői által szervezett körkérdés-akcióról — ahogyan akkor nevezték „könyvankét"-ről — amelynek keretében 44 magyar író, művész nyilatkozott az általa legjobbnak minősített hét könyvről. A szerkesztőség az irodalom, a művészet területén működő „előkelőségekhez" körlevél útján a következő kérdéseket intézte:

„Az egyetemes, minden irodalmi ágat magában foglaló világirodalom melyik hét könyve az, mely az igen tisztelt uramnak mindenekfelett kedves? Melyik az a hét könyv, melyet megtartana, ha hét könyvön kívül minden egyéb irodalmi műtől mindörökre megválni volna kénytelen?"[1]

A beérkező válaszokat három egymást követő számban tették közzé a szerkesztők. Vállalkozásuk célját abban jelölték meg, hogy „Magyarország legintelligensebb, legképzettebb fiai . . . megjelölik azokat a könyveket, melyek leginkább . . . hatottak közre Magyarország mai kultúrállapotának, az uralkodó felfogásoknak megerősítésére. Sőt hatalmas alapot nyerünk ez által magának a mai életfelfogásnak a megismerésére, ami a napi élet kusza összevisszaságánál és a szellemi élet szakaszokra való tagoltságánál fogva közvetlen szemlélet és tanulmány útján nagyon egyoldalú, bizonytalan eredménnyel jár." A másik figyelemre méltó cél az volt a kérdésekkel, hogy „a könyv iránt való hanyatló érdeklődést iparkodnánk felélesztení". Tudatában voltak annak is, hogy a korszak hazai könyvtermése nem kényeztette el különösebben az akkori olvasókat, ezért írják kesernyésen: „Könyvek, melyek általános vélemény szerint irodalmunk nívóját emelik, egyetlen saison alatt túlélték magukat, mellőzve porladnak a könyvkereskedésekben." De arra is rámutatnak, hogy „minden kor

[1] *A hét könyv kérdése.* = A Hét 1893. 12. sz. 183—184.

termett néhány könyvet, amely áldásosan hatott olvasójára". Nem érdektelen megemlíteni, hogy a hírlapolvasást némiképpen elítélik: „Ne olvassunk oly sok újságot, ne olvassunk oly kevés könyvet."

A Hét körkérdésére sok már elfeledett korabeli nagyság mellett többek között a következő ismert írók és művészek válaszoltak: Jókai Mór, Justh Zsigmond, Ábrányi Emil, Bársony István, Kozma Andor, Ágai Adolf, Acsády Ignác, Vámbéry Ármin és Jászai Mari.

Talán a kérdés feltevésének különös formájában kereshető az ok, hogy a megkérdezettektől aránylag csak kevés igazán érdekes válasz érkezett. Ugyanis a szerkesztők a hetes szám bűvöletébe esve érdeklődtek a hét legkedvesebb könyvről (talán lapjuk címe is csábította őket erre). Ez a körülmény eleve meghatározta és némileg korlátozta is a nyilatkozatok tartalmát. Többen azonban túllépve a kérdések adta korlátokon rendkívül érdekes tartalmú válaszokat küldtek a lapnak. Ilyenek voltak például Justh Zsigmond, Jókai Mór és Jászai Mari írásai.

Talán Justh Zsigmond nyilatkozatának részleges közlése érzékelteti a közölt válaszok jellegét:

„Jókai Magyar Nábobja, legszebb éveimre emlékeztet, midőn még az élet álmai délibábként magasan lebegtek fenn, szinte a föld felett.

Hol vannak az álmok? hol az idők? Szerencsére a könyvem megvan, s még ma is sokszor olvasgatok belőle. —

Goethe Faustja meg arra az időszakomra emlékeztet, midőn mindent feketén láttam s elégedetlen voltam az ég és földdel: a boldogtalan, de rózsaszínű huszadik év idealizmusára.

Pár évvel később Párizsban, az élet symphoniájának közepén, Baudelaire Fleurs du mal-ja volt mindennapi kenyerem. Ez az irodalmi mákony jól esett akkor, midőn az izgalmas napok huszonötödik órájában sem bírtam nyugodni . . . Midőn aztán az életért meg kellett fizetnem, s nagy betegen Egyiptomban búcsúztam az élettől, Häckel Teremtéstörténetében találtam megnyugvást: én megyek, de az egész, a minden marad s én olvastam, csak olvastam. Majd a Nílus partján egyszerre csak bele szaladt a lelkembe a távoli pásztortüzek fénye, s belebolondultam Petőfibe: de egy élet folyamára.

Az ő könyve haza vitt, s éreztem: a cosmopolitából magyar ember lettem hatása alatt. Neki köszönöm a pusztát, neki, hogy a népdal mélységes világát érzem. Neki, hogy otthonom van, hogy mindenünnen haza vágyok —

A Budha szent könyvei pedig végleg megerősítették a lelkem, kitépvén belőle a hiábavaló, a haszontalan iránti érzéket . . .

De legtöbbet mégis csak a magyar közmondások könyvéből tanultam, ebből éreztem ki fajom bölcsességét, egyensúlyban lévő világnézetét.

»Valahogy csak lesz« mondom velök »sehogy még nem volt«, ha érzem, hogy fejemre szakad a ház. Így hát ha még ezt a hét könyvet is elveszíteném, valahogy abba is belenyugodnék, hisz csak nyitva az élet könyve előttem!"[2]

Több mint két évtizeddel később — 1918-ban — *Kőhalmi* Béla is igen nagyra értékelte *A Hét* kezdeményezését egyik cikkében. Sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy ez az anyag sohasem jelent meg kötet formában, egyben mentegetődzik, hogy saját kiadványában nem említette meg *A Hét* körkérdés-akcióját:

„*A Hét* ankétjának a mai könyvpiacra is találó bevezető sorai rámutatnak a magyar könyv halandóságára . . . *A Hét* izgalmas ankétjének negyvenkét érdekes egyéniségtől származó válasza sem látta meg könyvformában a napot, pedig Jókai Mór, Vámbéry Ármin . . . Justh Zsigmond is közötte volt. . .

Ami meakulpázás az én részemen, viszont elismerés A Hét nagynevű szerkesztőjének s ez teszi könnyűvé az elkövetett mulasztás beismerését."[3]

[2] *A Hét* 1893. 14. sz. 221.
[3] *A Hét* 1918. 40. sz. 623.

A Hét által közzétett válaszokban legtöbbször előforduló írói nevek a magyarok közül: Petőfi Sándor, Jókai Mór, Arany János. A külföldi írók közül pedig Shakespeare, Goethe és Dickens. A legtöbbször megemlített hazai és külföldi írónevek azt a körülményt tükrözik, hogy noha e korszak — a múlt század kilencvenes évei — nem bővelkedett kimagasló irodalmi alkotásokban Magyarországon, de a hazai kulturális élet legjobbjai az igazán jó műveket becsülték a legtöbbre. Feltehetőleg egy szélesebb olvasóréteget érintő felmérés más — kevésbé értékes — szerzők neveit vetette volna felszínre.

A Hét körkérdését időrendben Gyalui Farkas vállalkozása követte, ő már tanulva Kiss Józsefék hibájából nem megkötő jellegű kérdésekkel fordult a nyilatkozókhoz.

Gyalui 1902-ben bocsátotta közre kora kiváló íróinak, művészeinek vallomásait olvasmányaikról *Legkedvesebb könyveim* címen. A Singer és Wolfner kiadónál megjelent összeállítás célját az előszóban a következőkben jelölte meg:

„Az irodalomtörténetnek és a művelődéstörténetnek kívántam adatokat szolgáltatni a mai magyar szellemi élet néhány vezérének s kiváló munkásainak olvasmányairól. Hiszem, hogy egyúttal sikerül a közfigyelmet általuk ráirányítanom a könyvekre s kivált néhány olyan könyvre, mely éppen ezért, mert nevezetes hatást tett kiváló szellemekre, méltó arra, hogy a magyar közönség újból és újból olvassa."

Gyalui Farkas kiadványával a könyvek kultuszát is kívánta szolgálni, ezért közli néhány exlibris nyomatát is. „Azoknak, akik könyvet gyűjtenek lelkük, házuk ékességére, jó szolgálatot teszünk, ha megismertetjük néhány művészi kivitelű ex librissel" — írja a könyv utószavában, végül pedig felsóhajt:

„Vajha Magyarországon a könyv szeretete és a gyűjtés minél szélesebb körben terjedne. Vele együtt fellendülne természetesen az ex librisek szaporodása is. Szintúgy kedvesebb előttünk a könyv, ha nevünket rajta magyar művészek ötlete és tudása ékesíti, egy szikra a magyar művészetből."

Gyalui mintegy 34 író, művész vallomását gyűjtötte össze életkoruk szerinti egymásutánban. A nyilatkozók közül ma is ismertek a következő nevek: Tóth Lőrinc, Jókai Mór, Vámbéry Ármin, Hermann Ottó, Ágai Adolf, Rákosi Jenő, Bartha Miklós, Mikszáth Kálmán, Jászai Mari, Ábrányi Emil, Bársony István, Tóth Béla, Benedek Elek, Rákosy Viktor (Sipulusz), Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc és Tömörkény István.

Az összeállítást név- és tárgymutató egészíti ki, amelyből kiderül, hogy a legtöbbször előforduló név Dickens, őt követik sorrendben Jókai, Petőfi, Shakespeare, Arany, Vörösmarty, Hugo, Jósika, Heine, Goethe, Schiller, Dosztojevszkij, Cervantes és Eötvös József.

Gyalui kiadványának egyik jellemző és egyben eléggé ismeretlen vallomása Tömörkényé, ezért nem látszik érdektelennek néhány részét idézni:

„Elsősorban, így gondolom, hogy irodalmi működésemre az olvasmányok kevesebb hatással voltak, mint a nép között való élés. Az apám vendéglős és birtokos volt, gyerekkorom óta minden szabadságidőmet a tanyán töltöttem, továbbá mint katona több éven át külföldi szolgálatban, közös életben voltam egyik legmagyarabb, a 46-os szegedi ezred legénységével.

Olvasmányaim, a mennyire visszaemlékezni tudok, apró gyerekkoromban ugyanazok voltak, a mik egykoru társaimé: Robinson, Jelky András, a szép Meluzina, a szent Genovéva, a fordított Rübezahl, Tatár Péter ponyvairodalma, idősebb testvéreim iskolai olvasó-könyvei — ezek hatását nem érzem.

Fenimoore Cooper dolgai, továbbá a Cserkésző, melynek szerzője nevét elfeledtem, inkább mondhatom, hogy maradandó hatást tettek . . .

Megjegyzem, hogy mert az édes apám vendéglős lévén, az akkori (hetvenes) években neves összes heti és napi lapokat olvastam, ha édes apám beteg volt s ágyban feküdt, én olvastam fel neki a lapokat, ez időben igen erősen rajongtam Verne Gyula munkáiért, imitt-amott támadt pénzeimet a könyveire költöttem (bár előzőleg már azokat olvastam a Vasárnapi Újságban), mert az otthoni könyvtár is leginkább földrajzi munkákat tartalmazott.

Aztán jött Vas Gereben, az összes műveivel. Radákovics után pedig Jókai csaknem teljesen . . .

Azután Twain Mark, Bret Harte s még egy A-val kezdődő nevű amerikai humorista, a nevét elfeledtem, könyvét 1872-ben adta ki az Athenaeum. (Aldrich, T. B.)

Maradandó hatásul 15—16 éves koromban Turgenyev: Egy vadász iratai munkáját említhetem: e könyvet a szegény néppel foglalkozó irodalom legszebb gyémántjainak tartom ma is."[4]

Figyelemre méltó, hogy Tömörkény azt emeli ki vallomásában, hogy irodalmi tevékenységére az olvasmányok előtt, a nép volt hatással.

Végül meg kell említeni Gyalui Farkas összeállításáról azt a körülményt, hogy megőrizte számos nagy magyar író és művész vallomását olvasmányairól, ösztönzőleg hatott a későbbi hasonló jellegű kiadványokra is.

A következő hasonló jellegű kiadvány 1918-ban Budapesten jelent meg Kőhalmi Béla szerkesztésében *Könyvek könyve* címen Lantos kiadásában. Kevés könyv jelent meg a huszadik században hazánkban, amely jobban tükrözné a kor irodalmi ízlését, többet mondana a magyar írókról, mint ez az összeállítás. A könyv puszta megjelenése is a béke mellett való kiállás volt az első világháborúnak e legvéresebb esztendejében. Nyolcvanhét magyar író — közöttük a *Nyugat* gárdájának legjobbjai —, tudós és művész nyilatkozott kedves olvasmányairól az alábbi felhívás kérdései alapján:

„Most, hogy a háború véres függönye mögött hihetetlen hódításokat tesz a magyar könyv, ideje talán arra gondolni, hogy ezt a hirtelen támadt könyvkultuszt el is kellene mélyíteni azok tapasztalataival, akik a könyvvel régóta intim viszonyban vannak. Ezért jutott eszünkbe éppen ma, hogy megkérjük, írja meg — tetszésére bízva, hogy tíz sorban vagy százban — melyek azok a könyvek (nemcsak magyarok), melyek állandó vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai, és hogy átmenetileg mely könyvek gyakoroltak Önre mély hatást?

A legutolsó ankét, a Gyalui Farkas-féle (Legkedvesebb könyveim) tizenöt év előtt volt, azóta egy új, diadalmas írói nemzedék támadt és helyezkedett el. Ennek a nemzedéknek a könyvhöz való viszonya és erről szóló vallomása nyereségesebb lesz a mai olvasóközönség számára a régi ankétnál, amely ma már az irodalomtörténeté.

Nagy örömünk telnék abban is, ha exlibrise egy példányát is rendelkezésünkre bocsátaná."[5]

Úgy gondoljuk, Kőhalmi Bélát, de a közönség legjobb részét is a „diadalmas" új írónemzedék újszerű olvasmányélményei érdekelték. Ennek az igénynek a kötet maradéktalanul eleget tett a kor legjelentősebb hazai íróit felvonultatva: Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Benedek Marcell, Bíró Lajos, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Lesznai Anna, Móricz Zsigmond, Oláh Gábor, Pásztor Árpád, Révész Béla, Szabó Dezső, Szini Gyula, Tóth Árpád, Fülep Lajos, Hatvany Lajos, Hevesi Sándor, Ignotus, Lukács György, Schöpflin Aladár.

A korabeli avantgardista írók szélsőséges véleményét tükrözi Kassák válasza, ezért nem látszik érdektelennek idézni vallomásának egy részét:

[4] Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim*. Bp. 1902. 147—150.
[5] Kőhalmi Béla: *Könyvek könyve*. Bp. 9—11.

„Hogy az ankéton, ha csak néhány sorral is részt vehessek: legelsőbben a feladott kérdéseket kell így visszájára állítanom: melyek azok a könyvek, amelyek formájukkal és tartalmukkal a legkevésbé dühítettek meg? Mert bevallom, sem a régiséggyűjtéshez, sem a szórakoztató játékhoz nincs sok érzékem. S általában és vérré vált elvből utálom a mai kultúrafejlődésnek fölfújt, minden tökfejből kicsurgatott literatúrát. Hitem, hogy az irodalomnak és tágabban: minden művészetnek a reális tudományok előtt fáklyázó intuitív forradalmi erőnek kell lennie. Ezzel szemben a mi irodalmunk a legjobb esetben is csak l'art pour l'art játék, — egy magába bolondult én kifelé tetszelgése. Ezen alul pedig ponyva, amely szociális szempontból (és jobbra kívánkozó emberiségünknek egyelőre ez a legfontosabb szempontja) kártékonyabb minden bacillus melegágyánál, mert holdkóros romantikájával, — maga a világot rendben láttató tunyaság. Így látom a mi irodalmunkat s a mi ezen kívül esik, magasan fölibe áll, az alig több 2×2 komoly élet munkásságánál.

A magyar könyvek közül Ady Endre, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Szabó Dezső és Szomory Dezső munkái azok, amelyekkel legalább a szakmabeli örökös kíváncsiságával el tudok olvasni. Ez az öt ember, akit ha nem is teljes világnézetével, de előbbre és előbbre lökő temperamentumával érdemesen közel tudok magamhoz.

A könyvek nyugodtan testes formátumával egyedül a Kner-nyomda barátkoztat céljaihoz.

Az idegenből portált irodalmunkról sem máshangú a véleményem és kiválasztott emberem sem több a mienknél . . ."[6]

Kőhalmi kötetének minden egyes vallomása ma már igen értékes irodalmi dokumentum, amelyet ki-ki irodalmi egyénisége szerint írt meg az idézett Kassákéhoz hasonlóan. Karinthy Frigyes például nyilatkozata végén így ír: „Nem folytatom — most veszem észre, nem tudok felelni. Holnap talán mást írtam volna, mint ma. A legszebb könyvet — ez kellene hogy legyen minden írónak a hite — még nem írták meg."[7]

Könyvtárosoknak, könyvbarátoknak érdemes felfigyelni Dézsi Lajos irodalomtörténész válaszára, amelyben azt írja, hogy az antikvár-katalógusok a legkedvesebb olvasmányai közé tartoznak: „Alig voltam húsz éves, mikor a debreceni kollégium segédkönyvtárosa lettem, a bibliográfiát ekkor kedveltem meg: az antikvár-katalógus ma is egyik legkedvesebb olvasmányom."[8]

Kőhalmi Béla összeállítását egy statisztikai kimutatás egészíti ki, amely a vallomásokban a tíznél többször megemlített írókat sorolja fel az említések számának sorrendjében. A lista élén Goethe áll (54), majd Arany és Jókai (49), Shakespeare (47) Dickens (38) stb. (Zárójelben az említések száma.) A *Nyugat* írói közül Ady Endre, Móricz Zsigmond és Babits Mihály nevét említették meg legtöbbször.

A kiadvány végén bibliográfia és névmutató található. A bibliográfia az olvasásról szóló műveket, vallomásokat, az idevágó fontosabb folyóiratcikkeket és könyvválogatási kalauzokat sorolja fel. A mutató betűrendben közli a nyilatkozatokban említett szerzőket és fontosabb könyvcímeket.

A kritika nem fogadta egyértelmű lelkesedéssel a *Könyvek könyvé*-t, például a *Magyar Könyvszemle* kritikusa: „Bibliofil" (Gulyás Pál) így írt az ilyen jellegű művekről:

„Valami sok haszon nem származik belőlük s különösen nem az mintha az ilyen feleletek alapján lehetne egybeállítani az olvasásra érdemes műveket . . .

Mint szubjektív nézetek az egyes nyilatkozatok egész érdekesek, s ha valóban őszinték (Ezt a jövő századvég forráskutató doktorandusai fogják majd kideríteni) úgy az illető nyilatkozottevők megítélésére fontosak is lehetnek, de hogy ki lehetne belőlük hozni az

[6] Kőhalmi: *I. m.* 108—109.
[7] Kőhalmi: *I. m.* 104—105.
[8] Kőhalmi: *I. m.* 45—46.

írók rangsorát, azt csak az hiheti, akinek az irodalmi érdemek mérlegelésénél egyetlen zsinormérték a kelendőség. Az a »rangsor«, melyet a szerkesztő fölállít, nem az írók, hanem az olvasók rangsorát adja s legfeljebb olyan könyvtári szakemberre hatnak irányítólag, akinél nem az a fődolog, hogy mit, hanem, hogy mennyit olvasnak a könyvtárában . . .''[9]

Gulyás Pál itt lényegében ki is merítette az ilyen jellegű kiadványokkal szemben felhozható érveket. Mindez azonban nem csökkentheti Kőhalmi összeállításának értékét.

1937-ben jelent meg *Az új könyvek könyve,* ugyancsak Kőhalmi Béla szerkesztésében. Itt már 173 író, tudós, művész vall olvasmányairól. A kiadvány előszava burkoltan figyelmeztet a közeledő háború veszélyére, amellyel szemben az igazi kultúra értékeit igyekszik felvonultatni, mint a védekezés egyik lehető formáját. Kőhalmi rámutat a korszak könyvégetéseire célozva, hogy „az új barbarizmus pedig a nyomtatott szó erejének, a műveltség vonzerejének hanyatlásával kezdődik''. Tehát ma már megállapíthatjuk, hogy ez az összeállítás a maga sajátos módján szellemi fegyver volt az akkor előretörő erőkkel szemben.

Az új könyvek könyve kérdései elsősorban az 1918-as régi ankét résztvevőitől érdeklődnek a közben eltelt 20 év legnagyobb hatású könyveiről:

„A világháború utolsó évében, »Könyvek könyve« címen megjelent 87 magyar író, tudós, művész vallomásait egybefoglaló munkához kapcsolódik jelen ankétom első fejezete. Fájdalom, sokan elköltöztek — ki örök hazába, ki idegenbe — a régi ankét résztvevői közül. Ankétom folytonosságát megőrzendő, körlevelemmel elsősorban a régi ankét szereplőihez fordultam. Az elébük tárt kérdések háború utáni éveik olvasmányai iránt érdeklődnek, hiszen a fejlődésükre gyakorolt hatásokról már beszámoltak.

A világháború óta eltelt közel két évtized alatt mely művek voltak azok, amelyek hatása messze túlnőtt az úgynevezett »elolvasandó könyvek« hatásán, melyek azok, amelyeket függetlenül attól, hogy mennyit köszönhet nekik, szeret (újra meg újra visszatérő olvasmányok), melyek azok, amelyeket trouvailleként üdvözölt, volt-e köztük olyan, amelynek kívánatos, szükséges megrendülést köszönhetett? (Döntő olvasmány.)''[10]

A már korábban szereplők közül a kérdésekre többek között a következő írók válaszoltak: Babits Mihály, Benedek Marcell, Hatvany Lajos, Ignotus, Oláh Gábor, Schöpflin Aladár.

Talán egy, Babits Mihály nyilatkozatából kiemelt idézet jellemezheti a többi másodszor résztvevő írásainak hangulatát is:

„Az új könyvek? Hol van már az a szenzáció, amivel akkor lestünk egy-egy új könyvet! Olyan könyvek voltak, amik ma is élnek, és talán mindig élni fognak. Mi még kortársnak tudtuk Tolsztojt s a többieket . . . Ezek álltak legújabbként a kirakatban.

Vajjon csak mi öregedtünk meg, vagy az irodalom is? Ma is jönnek jó könyvek, az irodalom termékenyebb mint valaha, alig tudjuk számontartani. Érdekes és kitűnő alkotások ostromolják figyelmünket. Hideg elismeréssel fogadjuk őket, s néhány év alatt elfelejtjük.

Az egyetlen nagy élményt ennek az új korszaknak irodalmából, az egyetlen életreszóló, átalakító gazdagodást, melyet a fiatalkori felejthetetlen olvasmányok hatásához hasonlíthatók, Proust ezerrétű művéből kaptam. Emellett úgy halványodik el az egész kortárs-irodalom, mint a Divina Commedia mellett Dante koráé. De alig várom az első nagyobb szabad időt, hogy újraolvashassam, hogy beletemessem magam, mint valami hatalmas zene hullámai közé, ez mást jelent, mint egyszerűen az irodalmi kiválóságot. Egy detektívregény olykor jobb opium, mint legtöbb remekmű. Proust nekem tápszer és opium

[9] Bibliofil: *Kőhalmi Béla: Könyvek könyve. . .*= Magyar Könyvszemle. 1918. 208—210.

[10] Kőhalmi Béla: *Az új könyvek könyve.* Bp. 1937. 17.

egyszerre, tudom kortyonként ízlelgetni, mint díszlakomák végén a tokajit, s részegen szívni, mint a lebujok borát. Olvasása néha büszkévé tesz, mint turistát a magasság. De máskor olyan érzéssel forgatom, szinte lopva, mint diákkorom pad-alatti, tilos olvasmányait.

Ezenkívül alig hatott reám valami az újakból; legfeljebb érdekelt mulattatott. A költők közül a kedvencem ma Horatius: ami annyit jelent, hogy nagyapáimhoz hasonulok. A magyarok? Róluk nem beszélek. Ha őket olvasom, egy kicsit mindig mintha magamat olvasnám. A fiatal magyarok írásai mintha a saját műveim lennének, jók vagy rosszak. Itt a vége az »olvasó gyónásnak«. Magunkkal szemben nem vagyunk »olvasók«."[11]

A könyv második része azok vallomásait tartalmazza, akik 1918-ban még nem nyilatkoztak. Velük kapcsolatban elsősorban arról szeretne tudomást szerezni Kőhalmi Béla, hogy „kialakulnak-e egy, a háború előtti nemzedékek érdeklődésétől eltérő szellemi klímának frontjai . . . Ha valaki azt tűzné ki céljául, hogy megrajzolja a háború utáni magyar lelkiség térképét, ha a maszkok sokadalma mögé akarna pillantani, nem hisszük, hogy ne találna ebben a tükörben egynéhány vonást és sok-sok útmutatást a mappája számára. Átadjuk neki, éljen vele."

Kőhalmi Béla több mint kétezer magyar írónak, tudósnak és művésznek küldte meg kérdéseit, amelyekre 173 válasz érkezett. A szerkesztő felteszi a kérdést: vajon, ha a kétezer mind válaszolt volna „kimerítették volna-e a sokrétű magyar szellemi közélet gazdagságát?" Erre szkeptikusan önmaga így felel: „Bizonyára nem."

Kőhalmi 1937-ben elsősorban arra, a mai újainkban még sokkal időszerűbb, izgalmas és döntő kérdésre kíváncsi, „hogy tud-e még elragadtatásuk, tud-e szenvedélyük tárgya lenni a könyv". Az előszóban szóba kerül a könyvnek, az olvasásnak a filmtől, a mozitól, és a rádiótól való szorongattatásának a kérdése is, természetesen még a televízió említése nélkül. A Gutenberg galaxis válságának a lehetősége is már szinte felrémlik Kőhalmi remek bevezető esszéjében.

A kötetben az újonnan nyilatkozók a következő két kérdésre válaszoltak nyilatkozataikban:

„1. Világképe, eszményei kialakulására, fejlődésére, mely művek voltak jelentős befolyással? (Nem katalógusszerű felsorolást kérek.)

2. Mely művek voltak azok, amelyek hatása messze túlnőtt az ún. »elolvasandó könyvek« hatásán, melyek azok, amelyeket függetlenül attól, hogy mennyit köszönhet nekik, szeret (újra meg újra visszatérő olvasmányok!), melyek azok, amelyeket trouvailleként üdvözölt, volt-e köztük olyan, amelynek kívánatos, szükséges megrendülést köszönhetett? (Döntő olvasmány!)"[12]

A kérdésekre válaszoló írók közül sok még napjainkban is él és alkot, az itt közölt, a nyilatkozókat reprezentáló névsorban megtaláljuk az ő neveiket is: Bartalis János, Bernáth Aurél, Bóka László, Déry Tibor, Falu Tamás, Füst Milán, Gulyás Pál, Halász Gábor, Illyés Gyula, Karácsony Benő, Komlós Aladár, Laczkó Géza, Márai Sándor, Németh Andor, Ortutay Gyula, Pap Károly, Radnóti Miklós, Ráth-Végh István, Remenyik Zsigmond, Sárközy György, Sík Sándor, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Szép Ernő, Szerb Antal, Tersánszky-Józsi Jenő, Tompa László, Várnai Zseni, Vas István, Veres Péter, Vikár Béla. E tanulmány szerzőjével Kőhalmi Béla szóban közölte, hogy annak idején mindent elkövetett, hogy az akkor már igen beteg József Attilát nyilat-

[11] Kőhalmi: *I. m.* 18—19.
[12] Kőhalmi: *I. m.* 53—54.

kozásra bírja — mert érezte, hogy József Attila vallomása nélkül kötete „csonka" marad —, sajnos e kísérlete nem járt sikerrel.

A kötet második részének jellemzésére Radnóti Miklós vallomásából idézünk:

„Jellememet éppúgy alakította a Winettou, mint kamaszkorom kedvencének, Jack Londonnak aranyásói és tengerészei, vagy Knut Hamsun sajátosan szemérmes hőse, Glahn hadnagy, aki a báró fülébe köp. S Szabó Dezső Elsodort falu-jának Farkas Miklósa éppúgy, mint Raszkolnyikov. A világrenddel való viszonyomat, emberi magatartásomat egyaránt színezi Aquinoi Tamás, Neitzsche Zarathustrá-ja s a Barbusse Jézusa, a gyermekkorba olvasott Tamás bátya kunyhója és az öt éve Párizsban látott gyarmatügyi kiállítás szociális élménye. Könyvek és tapasztalatok együtt alakítják a lelket. Ami sajátos irodalmi fejlődésemet illeti, azt hiszem, a kép — ha lehetséges — még összetettebb, a szellem tájai még változatosabbak, éghajlatuk még személyesebb. A nemzedékek annyiban különböznek egymástól, amennyiben a hagyományokból mást és mást választanak ki s vállalnak s hogy a fiatalabb nemzedék hagyományához hozzátartozik már a megelőző nemzedék is. Nekem, aki tizenhét éves korom óta választom, vagy válogatom tudatosan olvasmányaimat, (a testében hét éve nem élő Ady ezidőtájt már mithosz volt), hagyomány a Nyugat első nemzedéke, sőt a másodikból is a korán indulók, . . .

Irodalomszemléletem kialakulásáról tarka emlékeim vannak, Babits esszéi, Lukács György »kísérletei« és Riedl Aranya épp oly fontos itt, mint az irodalomtudomány újabb szintézisei, a külföldi szakkönyvek, melyekből sokszor csak az engem érdeklő fejezetet olvastam el, de gondolatokat ébresztettek, melyek tovább éltek és értek bennem. S az íróság szempontjából fontosnak érzem azt, hogy nyelvészetet tanultam, de ezzel kapcsolatban egyes könyvekről nem lenne értelme a beszámolónak. A nyelvészeti folyóiratok és szótárak kedves olvasmányaim.

Tulajdonképpen húszéves korom óta nem vagyok olvasó a szó megszokott értelmében. Olvasok, de a nyelv foglalkoztat, az anyag, amellyel dolgozom. Az anyaggal való harc sikere érdekel, a nyelv és annak változó állapota. Állandó, jobban mondva visszatérő olvasmányaim az utóbbi időben is Károli Gáspár Ó- és Újtestamentuma, Csokonai, Arany János, Kazinczy, különösen a Pályám emlékezete s megjelenése óta sokat forgatom Babits Amor Sanctusát."[13]

Kőhalmi összeállítása végén található olvasmánystatisztika kimutatja, hogy ebben a kötetben Ady Endre nevét említik meg a legtöbbször (68), a sorrend a továbbiakban a következő: Tolsztoj (főleg a *Háború és béke;* 58), Dosztojevszkij (főleg a *Karamazov* és a *Félkegyelmű;* 57), Arany János (54), Goethe (47), Shakespeare (43) stb. (Zárójelben a megemlítések száma.)

A szerkesztő által feltett kérdésekre három külföldi író is válaszolt: Aldous Huxley, André Maurois és Robert Musil.[14]

Kis József, Gyalui Farkas és Kőhalmi Béla kezdeményezései után ismét napvilágot látott egy hasonló jellegű összeállítás, amely tudatosan az előzmények folytatásának vallja magát. Ugyanis a közelmúltban megjelent egy kötet, amely 70 kortárs magyar író és költő legkedvesebb olvasmányairól írott vallomását foglalja magában.[15] Az összeállítás kapcsolata az itt felsorolt előzményekkel nemcsak a kérdésfeltevés hasonlóságában jelentkezik, hanem abban is, hogy a most nyilatkozattevők közül néhányan vallottak már Kőhalmi Béla kiadványaiban is. Elsőnek az időközben elhunyt Benedek Marcellt kell megemlíteni, akinek neve az 1918-as és az 1937-es kiadványokban egyaránt megtalálható, a közben elhalálozott Lengyel Menyhért Rómából küldte el írását (ő is 1918-ban nyilatkozott). Néhányan az 1937-ben válaszolók közül is meg-

[13] Kőhalmi: *I. m.* 265—268.

[14] Batári Gyula: *Robert Musil nyilatkozata olvasmányairól egy magyar kiadványban.* = Filológiai Közlöny 1971. 1—2. sz. 180—181.

[15] Írók könyvek közt. Kortárs magyar írók vallomásai olvasmányaikról. Bp. 1974. 251. l.

találhatók az új kiadványban, így Bernáth Aurél, Illyés Gyula és Szabó Pál (aki azóta szintén eltávozott az élők sorából). Az egyik nyilatkozó — Jékely Zoltán — megköszöni, hogy most alkalma nyílik egy hajdani mulasztását pótolni, ugyanis 1937-ben Kőhalmi Béla felszólítására nem küldte el válaszát.

Itt kell még megemlíteni: lényegében különbség a korábbi kiadványokhoz viszonyítva csupán abból adódik, hogy a válaszolóknak az olvasmányélmények mellett lehetőségük nyílt a képzőművészeti, zenei és egyéb hatások kifejtésére is. Azonban ezzel a lehetőséggel a nyilatkozók többsége nem élt.

Végül ismertetjük az összeállítás olvasmánystatisztikáját. A legtöbbször előforduló név Ady Endréé (108 említés), akit Petőfi Sándor követ (77). A legtöbbször említett külföldi író: Dosztojevszkij (58). Negyedik a sorrendben József Attila és Lev Tolsztoj, majd Kosztolányi Dezső és Móricz Zsigmond következik. A hatodik és hetedik helyre Arany János és Babits Mihály került.

Talán a mellékelt táblázat — amely az írói olvasmányokról készült öt összeállítás alapján készült — szemléltetheti némileg a magyar írók körében tapasztalható ízlésváltozásokat és egyben azok állandóságát is.

A tárgyalt öt kiadványban a legtöbbször említett magyar és külföldi írók nevei az említések számának sorrendjében

Kiss József: „A Hét"	Gyalui Farkas: „Legkedvesebb könyveim"	Kőhalmi Béla: „Könyvek könyve"	Kőhalmi Béla: „Új könyvek könyve"	„Írók könyvek közt"
Petőfi S.	Jókai M.	Arany J.	Ady E.	Ady E.
Jókai M.	Petőfi S.	Jókai M.	Arany J.	Petőfi S.
Arany J.	Arany J.	Petőfi S.	Jókai M.	József A.
	Vörösmarty M.	Ady E.	Babits M.	Kosztolányi
	Jósika M.	Vörösmarty	Petőfi S.	Móricz Zs.
Shakespeare	Dickens	Goethe	Tolsztoj, L.	Dosztojevszkij
Goethe	Shakespeare	Shakespeare	Dosztojevszkij	Tolsztoj, L.
Dickens	Hugo	Dickens	Goethe	Biblia
	Heine	Tolsztoj	Shakespeare	Shakespeare
	Goethe	Dosztojevszkij	Biblia	Goethe

GYULA BATÁRI

Sur les lectures des écrivains Hongrois

En Hongrie, une tradition s'est formée déjà qui consiste à inviter les écrivains du pays à se prononcer sur leurs lectures préférées. La première enquête de ce genre a été organisée par la revue littéraire *A Hét* („La Semaine"), rédigée par József Kiss, dans le cadre de laquelle 44 écrivains et artistes ont dit leurs opinions sur sept livres qu'ils ont qualifiés comme les meilleurs. Dans les réponses publiées, les noms les plus souvent mentionnés sont, parmi les Hongrois: Sándor Petőfi, Mór Jókai et János Arany. Parmi les auteurs étrangers: Shakespeare, Goethe et Dickens.

L'initiative suivante était le mérite de Farkas Gyalui, écrivain et bibliothécaire. Il a publié son volume en 1902, intitulé *Mes lectures préférées*. Ce volume a rassemblé les confessions de 34 écrivains et artistes. Le nom qui y figure le plus souvent est celui de Dickens, puis en ordre de succession, Mór Jókai, Sándor Petőfi, Shakespeare, János Arany, Mihály Vörösmarty, Hugo, Jósika, Heine et Goethe.

L'entreprise suivante de caractère semblable a paru en volume sous la rédaction de Béla Kőhalmi sous le titre de *Könyvek könyve* („Le livre des livres"). Dans ce livre, 87 écrivains et savants hongrois se sont prononcés sur leurs lectures. L'intérêt particulier du

volume réside en ce que la publication des livres hongrois a pris de l'essor durant la première guerre mondiale, et en même temps le nombre des lecteurs a augmenté aussi considérablement. C'était dans ces circonstances que Béla Kőhalmi a cherché à rassembler les expériences de lecture de ceux qui avaient une liaison proche avec le livre. Le but principal du rédacteur était de faire parler les écrivains qui se sont groupés autour de la revue progressiste *Nyugat* („Occident").

C'était en 1937 que *Le nouveau livre des livres* a paru, rédigé de même par Béla Kőhalmi, où 173 écrivains, artistes et savants déposent leurs aveux sur leurs lectures préférées. L'enquête du volume s'adresse avant tout à ceux qui figuraient déjà dans le volume précédent aussi, et les prie de se prononcer sur leurs impressions de lecteur durant les vingt dernières années. La seconde partie de l'anthologie contient les écrits de ceux qui, en 1918, ne pouvaient pas encore se prononcer. Les questions ont été envoyées à 2000 écrivains, savants et artistes. La statistique qui se trouve à la fin du livre démontre que c'est le nom d'Endre Ady qui a été mentionné le plus souvent dans ce volume. Trois écrivains étrangers ont répondu aux questions du rédacteur: Aldous Huxley, André Maurois et Robert Musil.

Tout récemment, on a vu paraître de nouveau une publication analogue qui contient les confessions de soixante-dix écrivains hongrois contemporains sur leurs lectures préférées. Le titre du recueil est: *Írók könyvek közt* („Écrivains parmi les livres"). Dans les 70 réponses à l'enquête du rédacteur, c'est le nom d'Endre Ady qui figure le plus souvent, et parmi les écrivains étrangers celui de Dostoïevski.

KÖZLEMÉNYEK

Elias Corvinus és magyarországi barátai. A németújvári humanista kör jelentősége egyre élesebben kezd kirajzolódni. Különösen azóta, amióta sorra jelennek meg külföldön is a Batthyányiak szerepét méltató tanulmányok, könyvek.[1] Feladatunkat itthon Iványi Béla közel 50 évvel ezelőtt már nagy vonalakban vázolta, amikor a körmendi levéltár rendezése alkalmával rámutatott a Batthyány missilisek, memorabiliák eddig érintetlen, feldolgozatlan kincsesbányájára. A németújvái könyvtár alapításánál szereplő könyvbeszerzők neve között sokszor előkerült Elias Corvinusé is. Szerepe Batthyány Boldizsár életében sokkal szerteágazóbbnak, tartalmasabbnak tűnt, mint ahogy azt kiadatlan tanulmányában Iványi feltüntette.[2] Az a latin nyelvű bevezetés pedig, amelyet Sárkány Oszkár írt a Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum sorozatban megjelent — *Elias Corvinus, Joannis Hunniadae res bellicae contra turcas. Carmen epicum.* (Ed. Oscarius Sárkány Lipsiae, 1937.) — kiadványban, mindössze a Hunyadi eposz keletkezésének körülményeit tárgyalja. Corvinus életrajzát egyedül a bécsi levéltári adatokból állította össze. A jelek szerint nem ismerte azt a közel hatvan levelet, melyet Batthyány Boldizsárnak írt, és amelyet ma az OL őriz.[3] A levelek átnézése számtalan új adattal bővíti nemcsak Elias Corvinusra vonatkozó ismeretünket, hanem gazdagítja a németújvári humanista körrel kapcsolatos kutatásainkat is. Sárkány ui. épp e levelek ismeretének híján Corvinus magyarországi kapcsolatait Hugo Blotz, Listhius János és Zsámboki irányában kereste és jelölte meg.[4] Iványi Bélán és Sárkány Oszkáron kívül Corvinus nevével, szerepével nem foglalkozott a szakirodalom. Legfeljebb Takáts Sándort említhetnénk, aki *Rajzok a török világból* c. művében érinti Corvinusnak kapcsolatát a Radéczy István köré csoportosuló humanistákkal. Takáts azonban céljának megfelelően ezúttal is csak évszámot jelölt meg (1573), de közelebbi forrást, jelzetet nem közölt.[5]

Az eddig elmondottakból azt a következtetést lehet levonni, hogy a Batthyány Boldizsárhoz küldött hatvan levél birtokában Elias Corvinus magyarországi kapcsolatának bemutatása új távlatokat ígér mind bécsi relációink, mind könyv-, és könyvtártörténeti ismereteink vonatkozásában.

A lutheránus szülőktől származó Elias csak később vette fel a Corvinus nevet. Család-

[1] Batthány Boldizsár németújvári humanista centrumának nemzetközi távlatait Robert Evans tárta fel: *The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572—1627.* Oxford, 1975, v. ö. ismertetésemet MKsz 1976. 1-2. sz. Helytörténeti vonatkozású, de számtalan témánkhoz tartozó adatot rögzít Arnold Magyar: *Güssing* c. műve (Graz, 1976).

[2] *Batthyány Boldizsár, a könyvbarát* c. kiadatlan tanulmány tördelt kézirata OSzK Kézirattár Fol. Hung. 2903 (MKsz 1948).

[3] Körmenden Iványi még 61 levelet talált. Ma az OL 55 levelet őriz a P 1314 jelzet alatt (8056—8111).

[4] V. ö. Introductio I. *De vita operibusque Eliae Corvini,* SÁRKÁNY O.: i. m. 5. 1.

[5] TAKÁTS Sándor: *I. m.* I. k. 37., III. k. 308.

ját eredetileg Raabnak hívták. Szülőhelyének, Joachimsthalnak lelkésze hamar felfigyelt az éleseszű fiúra, ezért Wittenbergben akarta taníttatni. Útnak is indult, de betegsége miatt Wittenberg helyett Karlsbadban kötött ki. Rekatolizálásának hátterét nem ismerjük. Mindössze arról van adatunk, hogy a bécsi katolikus klérus felkarolta, és így vált lehetővé, hogy tovább tanuljon. Döntő fordulatot jelentett Georg Eder egyetemi rektorral kötött ismeretsége. Nemcsak felsőbb tanulmányainak elvégzésére buzdította, hanem előmozdította a „poeta laureatus" címnek megszerzéséhez szükséges hírnév biztosítását. Az 1558. és 1569. években szerepel neve a bécsi egyetem matrikuláiban. 1562-ben a padovai egyetemen igen neves professzorok előadásait hallgatja. Többek között Sophianost, a kor egyik leghíresebb grécistáját és Carolo Sigoniót, akit Bernardino Tomitanóval és Fallopio doktorral együtt verseivel is megtisztelt. Az itáliai évek alatt írta a *Hymen in nuptiis Alfonsi Ducis Ferrariae*-t és a velencei doge-k történetét taglaló hosszú versét, a *Venetorum ducum Historia ex Petro Marcello et Marco Antonio Sabellico Proteust* is. Ezek a költemények abban az 1568-ban, tehát közvetlenül az itáliai tanulmányút után Lipcsében kiadott verseskötetben jelentek meg, melynek címe: *Eliae Corvini Joachimici Poematum libri duo*, quorum primus Heroica, secundus Elegiaca continet. Lipsiae, Excudebat Joannes Rhamba Typis Voegelianis. A ritkaságszámba menő kötet Sárkány szerint csak a bécsi és a londoni könyvtárakban található meg. Az MTA Kézirattára is rendelkezik egy példánnyal.[6] A II. Miksának ajánlott verseskötet részben válogatás az elmúlt másfél évtized terméseiből, részben neves humanista barátairól írt újabb elégiák, ódák. Ami az előbbit illeti, feltűnő a bibliai hangvétel. Négy részletre osztva tárgyalja József történetét *Josephiados* címmel. Ezt követik Jézus életének és legfőbb tanainak versbe foglalt hosszas sorai. Számunkra sokkal fontosabbak a második csoporthoz tartozó versek, mert betekinthetünk Corvinus ismeretségi körébe. A címek, a versekben előforduló nevek közül elsősorban azokét emelem ki, akik nem közömbösek a magyarországi humanizmus számára. A már említett padovai humanistákon kívül a legtöbb a bécsi körhöz tartozik. Mindegyikük fölé helyezi egykori rektorát Georg Edert.[7] Róla többek között azt is tudjuk, hogy a császár rábízta Brutus históriájának kritikáját. Az ő véleménye perdöntő volt. Sajnos csak egy-két fejezetet tudott elolvasni a műből, — a halál meggátolta, — de az elolvasottak alapján kiadásra méltónak ítélte. Herberstain Felicián személye nemcsak Corvinusra volt hatással.[8] A karinthiai politikus-humanista élénk levelezésben állt néhány magyarországi főúrral; többek között Batthyány Kristóffal és fiával, Boldizsárral. A hozzájuk intézett 74 levél, valamint Corvinusnak Németújvárra küldött beszámolói tanúskodnak arról, hogy milyen szoros kapcsolat volt hármuk között. A *De familia Comitum a Salmis* c. költemény is egy olyan családról mond dicséretet, melynek magyarországi ága számos esetben beleírta nevét művelődésünk történetébe.[9] A *Wolfgango Lazio historico caesareo* c. költemény pedig rávilágít érdeklődési körére.[10] A törökellenes magatartásának kialakulásához hozzátartozik az olyan jellegű művek ismerete, mint

[6] A ritka példányt az MTA Könyvtárában tanulmányoztuk, melyre Ritoókné Szalay Ágnes volt szíves figyelmeztetni. A verseket l.: 118; 234; 232; 124—155.

[7] Corvinus az elsők között kapta meg a „poeta laureatus" címet abban a „Collegium poetarum"-ban, melynek alapító tagjai 1557-ben Georg Eder, André Dadius, Paul Fabritius voltak. V. ö.: J. ASCHBACH: *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhundert ihres Bestrebens*. Wien, 1888. Corvinus Edernek köszönhette jó hírnevét; pl. a *Catalogus Rectorum*ban közölte tanítványának egyik carmenjét az *Academia Viennensis*t (Wien, R. Hoffhalter 1559.) v. ö. SÁRKÁNY i. m. 7. — A Brutusra vonatkozó adatot l. TAKÁTS S. i. m. I. k. 37. és IVÁNYI B. i. m. 110 l.

[8] IVÁNYI: *I. m.* 103; Corvinus verseskötete 157. l.; valamint számtalan levél, pl. OL 8056: 8061; 8068; 8077; 8078.

[9] A Salm családról CORVINUS: *I. m.* 219. Reusner jellemzése: róluk l. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: *Pannóniából Európába*. Bpest 1975. 33; 277.

[10] CORVINUS: *I. m.* 189.

pl. Laziusé *(Rei contra Turcas gestae anno 1556. brevis descriptio)*; nem szólva arról, hogy Laziushoz fűződő kapcsolata arra is némi fényt derít, hogy a bécsi „katolikus párti" erazmisták indították útnak. Ez az a kör, melyhez annak idején feltételezések szerint Pesti Gábor is tartozott . . . És a nálunk is jól ismert humanista neveket még sorolhatnánk tovább, ha nem lennénk sokkal több és konkrétabb adat birtokában Corvinusnak magyarországi kapcsolataira vonatkozóan. Ezek a versek a mi szempontunkból mindenesetre arra jók, hogy a corvinusi relációk útjelzőinek tekintsük.

Összefoglalva a *Poematum libri duo*ban talált adatokat, azt kell mondanunk, hogy fontosak Corvinus fiatal éveinek, érdeklődési körének megismeréséhez. A kötet tulajdonképpen határkő, mert 1568 — vagyis a kiadás éve — éles vonalat húz az életrajzban. Összefoglaló akkordnak szánta a bécsi és a padovai élménydús esztendők végére. Ezután a felfelé ívelés jegyében halad életpályája, melynek során még közelebb kerül hozzánk. Az erre vonatkozó adatokat két csoportra osztva tárgyaljuk. Először sorra vesszük azokat a bécsi és padovai adatokat, melyek Corvinusnak a hazai humanista körökhöz tartozását igazolják. A második csoportban tárgyaljuk az erre vonatkozó legbeszédesebb bizonyítékot, németújvári levelezését (1557—1587).

A szálak, mint rendszerint, itt is Padováig nyúlnak vissza. Igaz ugyan, hogy az első adat a hazai relatióinak sorában az a levél, melyet 1557-ben Bécsből küldött Batthyány Boldizsárnak.[11] Ez a dátum rendkívül fontos, mert egyrészt kettőjük kapcsolatának korai időpontját határozza meg, másrészt rámutat arra, hogy még mielőtt Eder hatására beiratkozott volna a bécsi egyetemre, hazánk felől is érték impulzusok. A címzett (vagyis Batthyány és a levélben említett Istvánffy) úgy gondolom, eléggé rávilágít, hogy nem is akármilyen impulzusok. De ezek később bontakoznak ki a maguk teljességében, előbb még egy sor olyan magyarországi fiatalemberrel köt ismeretséget, sőt barátságot, akikkel együtt tanult a padovai egyetemen. Itáliába indulása előtt, a velünk már szimpatizáns Corvinusra bizonyára nagy hatást gyakorolt az is, hogy padovai évei alatt több kitűnő képzettségű magyar, illetve erdélyi egyetemistával találkozott. Ezekben az években ui. (1562—68) valóságos peregrinációs találkozóhellyé vált Padova a külföldet járó magyar diákoknak.[12] Az első évben a magyarok konsiliáriusa Pesti János. 1562 októberében iratkozik be és tanulja az orvostudományt a Bázelből Padovába érkező Jordán Tamás (büszkén írta neve mellé később egy hazánkfia „medicus celeberrimus . . . Brunnae"). Ugyanekkor iratkozik be Paulus Kertius, vagyis a brassói Kercz Pál, majd később az ugyancsak brassói Bogner Péter, aki előbb már a fél világot bejárta. 1565-ben avatták orvosdoktorrá Andreas Marciust, a „gentilhuomo transilvano"-t. Lehetséges, hogy még Padovában tartózkodott Corvinus, amikor egymás után érkeztek Kubinyi László, Hunyadi Demeter, Forgách Ferenc, Berzeviczy Márton, zömmel 1568-ban, abban az évben, amikor ő visszatért Ausztriába. Ha ez nem is, de a Purkircher György baráti köréhez való tartozása bizonyítást nyert. A pozsonyi származású, eleinte feltűnően katolikus-ellenes Purkircher egy évvel előbb kezdte padovai tanulmányait, mint Corvinus. A jelek arra engednek következtetni, hogy már otthon ismerték egymást. Közös témájuk a latin ver-

[11] 1557. okt. 17. OL 8056.

[12] Veress Endre: *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. Bpest. 1915. 67—70. A *Lusus Poetici* címlapjáról készített másolat u. o. 71. A felsoroltakon kívül még mások is mentek Erdélyből Padovába; Leonardo Contarini velencei követ bécsi jelentésében szerepel két kémgyanús egyén, akiket II. János bizonyos feladatok elvégzésére küldött Itáliába, de ők e helyett a padovai egyetemre iratkoztak be. Az 1565. febr. 9-i jelentést l. Gustav Turba: *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*. Wien. 1895. III. k. 293. A jelek szerint Contarini ugyanarról a két ifjúról beszél, akiket név szerint is említ Báthory István 1565 tavaszán: Barbély Márton és Nicolaus literatus ex Sclavonia számára II. János nevében kiállítja velencei útjuk alőtt a Salvus conductust — v. ö. Veress E.: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. Kolozsvár 1944. I. k. 57.

selés volt, amihez mindketten értettek. Purkircher két ódát, illetve zsoltár parafrázist adott ki Padovában Miksa dicsőítésére. Néhány hónappal később, amikor doktorátust szerzett az orvostudományokból, barátai kiadtak tiszteletére egy verseskötetet: *Lusus Poetici ad Georgium Purkircherum Pisoniensem, Laurea in arte medica, donatum* Die XXI. Decemb. Anno M.D.LXIII Apud Gratiosum Perchacinum. Ez az egykor unikumnak, ma már eltűntnek tekintendő kis könyv (RMK III. 514,) amelyet Veress Endre még látott és címlapjáról, valamint az első oldalon olvasható Cuilelmus Bernhardus Behm a Friedshaimtől származó versről másolatot is készített, dokumentálja Corvinus szerepét és bizonyos értelemben tekintélyét.[13] A padovai írógárda között ui. nemcsak ismeretlen nevekkel találkozunk, mint Bertrandus Diemar nobilis vascanus, Dionysius Puklerus, hanem a már említett Paulus Kerzius Transylvanuson kívül egyik tanárukkal is, Michael Sophianos Bizantinus-szal és a szakirodalomban annyira dicsért Nicasius Ellebodius Casletanussal, pozsonyi kanonokkal. A felsorolt hat humanistán kívül Elias Corvinus is szerepel a kötetben egy latin verssel. A *Lusus Poetici* jelen esetben nem a versek tartalma vagy azok fajsúlya miatt érdekel minket, hanem az ún. „padovai írógárda" összetétele miatt. A tény mindenesetre az, hogy a bécsi egyetem „poeta laureatusát" a padovai humanisták is maguk közé sorolták. Hogy ezekben az években kik álltak ezek élén, azt legutoljára Klaniczay Tibor vázolta fel Ellebodiusról szóló tanulmányában.[10] Padovai éveiről szólva, tanárairól is tárgyal; többek között Carolo Sigonioról és a krétai Michael Sophianosról. A „háttér", az ismeretségi kör tehát ugyanaz Corvinus esetében is! Sigonioról verset írt, Sophianos-szal pedig együtt szerepel a Purkircher doktoravatására készített verseskötetben. Bizonyára nem azért, mert az említett professzorokkal egyenrangú tudóst láttak benne, hanem azért, mert az alacsony sorból származó fiatal humanistát tanárai, társai nagyrabecsülték. Mindenekelőtt Purkircher György és Nicasius Ellebodius, akikkel később, a pozsonyi években is fenntartotta a kapcsolatot, amint ezt levelezésének számtalan adata bizonyítja. Hazai szemszögből tekintve padovai tartózkodását, azt állíthatjuk, hogy az ugyancsak ott tanuló magyarországi humanistákkal kötött barátsága itt vált egész életére kiható élménnyé. Az 1560-ban Padovában tartózkodó Batthyányt még évtizedek múltán is ő informálja az egyetemi város híreiről és a többi „padovás" hazánkfiát is figyelemmel kísérte hosszú éveken keresztül.

Az itáliai tartózkodás után kiadott versei között olyant is találunk, melyben jelzi, hogy hamarosan visszatér. Valóban így volt, de ezúttal a török elleni hadműveletekben való részvétel miatt. Karrierje szempontjából ez ügyes választás volt, mert a császári udvar egyetemi katedrával tüntette ki poétáját bátorsága miatt. A bécsi professzori évekről nemcsak azért kell említést tennünk, mert Corvinus jelentőségét legjobban ismerő Iványi figyelmét ez a kérdés elkerülte, hanem különösen azért, mert itt ismét olyan körökkel került szoros kapcsolatba, melyek megerősítették a magyar humanizmushoz fűződő szimpátiáját. Gondolunk itt pl. Hugo Blotiusra, akiről egy Corvinushoz írt leveléből értesülünk, hogy közbenjárását kérte. Blotius már 1572-ben egyetemi tanárnak nevezi Corvinust és olyan tekintélynek, akinek szavára sokat adnak a főhercegi körökben. Éppen ezért keresi fel őt soraival és kéri, hogy egyengesse útját az egyetemi katedrához. A Liszthi János szolgálatában álló, későbbi hivatalnoknak és több év után a bécsi udvar első könyv-

[13] A 4r 6 sztlan levélből álló RMK tételt már Kneifel Mária sem találta meg amint ezt *Purkircher György* c. értekezésében írta 1942-ben A Sárospataki Ref. Egyházker. Nagykönyvtára, mely őrzője volt az egyetlen ismert példánynak, kérdésemre a következő felvilágosítást adta: „A kérdéses kiadvány a Budapestre szállított s a háború alatt elveszett könyvek között volt. Ma ez az érték a tudományos kutatás számára *hozzáférhetetlen*." (Czegle Imre szíves közlése, 1976. ápr. 12.)

[14] Klaniczay Tibor: *Nicasius Ellebodius és Poétikája*. ItK 1971. 24—34.) (Reneszánsz Füzetek 10.)

[15] Ad librum suum c. vers, Corvinus i. m. 236.

tárigazgatójának életpályájánál tehát Corvinus fontos szerepet töltött be.[16] Blotius magyarországi levelezését, szerepét jól ismerjük. De Corvinus egy másik tanártársának hazai relációit csak újabban kezdi felmérni a hazai szakirodalom. Paul Fabritiusra gondolunk, akinek hatása a jelek szerint Blotiuséhoz hasonló, vagy még nagyobb. Amit ezzel kapcsolatban az elmúlt évtizedek kutatásai felszínre hoztak, vagyis a természettudományok terén tapasztalt hatását, azt az RMNy (137; 165; 408; 529) adatai összefoglalták. Botta István levéltári kutatásai és a jelen tanulmány alapjául szolgáló Corvinus-levelezés az eddigi adatokat igazolják és bővítik. Fabritiusnak nagy tekintélye volt humanistáink szemében és ezt barátjának, Corvinusnak is köszönhette. Ha csillagászati probléma merült fel a németújvári berkekben, a vitát Fabritius véleményével döntötték el, amit Corvinus közölt Batthyányval.[17]

Az eddig felsorolt érvek is elegendők lennének annak illusztrálására, hogy Elias Corvinus személyét nem lehet kihagyni a hazai humanizmus történetének lapjairól. Végére hagytuk a legbeszédesebb bizonyítékot, németújvári levelezését.

Ezzel kapcsolatban az első észrevétel az, hogy ez *nem egyoldalú* volt. Igaz ugyan, hogy Batthyány leveleit, válaszait sem én, sem más nem látta, mert azok — ha egyáltalán fennmaradtak — Corvinus esetleges hagyatékában, vagy egy osztrák levéltár feltáratlan anyagában rejtőzködnek. De Corvinus leveleiből pontosan értesülünk, hogy mikor és miről írt neki a németújvári főúr. E levelezésnek épp ez egyik legizgalmasabb értéke: rekonstruálható Batthyány humanista szellemisége, érdeklődési köre és könyvtárgyarapítási tervei, eredményei. — Másik észrevétel a *levelek hangnemére* vonatkozik. Már az első, vagyis az 1557. okt. 17-i levél oly stílusban, közvetlen, szívélyes hangon íródott, hogy korábbi ismeretséget tételez fel és utal azokra a „csatornákra", melyeken keresztül Németújvárra eljutottak a politikai és humanista jellegű hírek: Felicián gróf, Istvánffy Miklós és volt egy itáliai „összekötő": Pistalocius, ui. hozzá futottak be az olaszországi levelek. Annyi jóakaratot, baráti gesztust tapasztalt Batthyány részéről, hogy egyik levelében (Bécs, 1572. jan. 21.) így fogalmaz: „Tanta fuit semper erga me benevolentia tua M. Dne Baro, ut perpetuo tibi me obstrictum fatear ingenue: quidquid ergo per me effici volueris, manda sine respectu, in omnibus enim, quantum possibile est, officia mea et gratitudinem offero et promitto . . ."[18] Érintkezésük nemcsak levél útján történt, hanem sűrű személyes találkozások, látogatások révén is. Ezek alkalmával beszélték meg mindaztl amit levélben nehezen lehetett volna megtárgyalni. Pl. 1575 májusában azért kereste fe, Boldizsárt a „várban", hogy személyesen megmutassa és a vételárat megbeszélje az udvari

[16] Blotius kitartóan kereste Corvinus barátságát. Felkérte arra is, hogy együtt szerkesszenek egy olyan művet, mely híres férfiak életéről szólna. A terv nem valósult meg: v. ö. Sárkány O. i. m. 5. lap jegyzetei.

[17] Fabritiusról az újabb adatok épp azzal az üstökössel kapcsolatosak, melyről Corvinus leveleiben is olvashatunk. Heltai egyik mondatához („mostannis a minemő uy czillag tamadott az égen") ez a margó-széli bejegyzés van írva: „Vide Paulum Fabritium Caesarsi Maximiliani Mathematicum, De noua stella circa finem octobris orta 1572" V. ö. Ján Čaplovič: *Heltai Gáspár három ismeretlen műve.* MKsz 1972. 186. Ugyanerről a műről ír Corvinus 1573. máj. 23. Batthyánynak, 1. OL 8071. — Egyéb magyarországi kapcsolatait jelzi a gyermek Nádasdy Ferenc és Verancsics Antal számára készített két horoszkóp (1555. okt. 6. és 1558. jan. 1.). Különben személyesen is járt Magyarországon, ahogy ezt Botta István levéltári kutatásai alapján tudjuk: Oláh Miklós érsek külön megparancsolja, hogy a híres tudóst minden szükségessel lássák el, és méltón fogadják. Valószínű ekkor gyűjtötte a *Bécs és vidéke flórája* c. könyvének hazai adatait. A könyv 1557-ben jelent meg Bécsben, de egyetlen példány sem került elő. A Fabritiusra vonatkozó adatokat Botta István bocsátotta rendelkezésemre, melyet ezúton köszönök meg. A hazai botanika története szempontjából is fontosak ezek az adatok, mert jelzik, hogy Batthyány már Clusius előtt rendszeresen foglalkozott a hazai flórával, Corvinus számtalan esetben küld neki magvakat, palántákat; még Luxemburgból is hozatott számára növény-gumókat.

[18] OL. 8062.

könyvbeszerző, Jean Aubry által megvásárolt francia kozmográfia ügyében. A közvetlenség egyik kedves momentumáról számol be az a levél (Bécs, 1572. jan. 27.), amelyben válaszol Batthyányné Zrínyi Dorottya (a szigetvári hős leánya!) áldott állapotával kapcsolatos kérdésekre. Beszélt bécsi orvosokkal — írja Boldizsárnak — és azok bő ruhát javasolnak „. . . quae a gravidis matronis apud nos frequenter sumuntur sine ullo periculo"[19]. De e mellett fontos katonapolitikai híreket is találunk Corvinus leveleiben, különösen az 1572-ben elhatározott újabb török elleni hadmozdulatokról, melyekben Corvinus is részt vett: „Decem vero millia hominum pro subsidio remanebunt Otranti, Capitanus Sfortia magnum exercitum ducet in Dalmatia." (febr. 28.)[20] Corvinusnak jól esik, hogy barátja félti a hadjárat miatt és hogy hosszabb ideig nélkülöznie kell őt, illetve leveleit, s hogy utazása előtt még gyorsan eljöhessen hozzá, ménesének egyik legszebb, leggyorsabb lovát küldi el neki (márc. 28.). Ez a közvetlen, baráti hangnem mindvégig jellemző marad levelezésükben. Egyedül az 1584 telén küldött néhány sorból lehet arra következtetni, hogy a mérhetetlen összeget felemésztő alkémiai, laboratóriumi kísérletek fejében az eddig önként felajánlott összegek elmaradása nagyon rosszul esett Corvinusnak, aki ekkor már rég felmondta professzori állását és Alsó-Ausztria szenátoraként vett részt a politikai, társadalmi élet irányításában[21]. Batthyány 1585 nyarán rendezte a kérdést, Corvinus ui. köszönettel nyugtázza a 30 magyar aranyat.[22]

Corvinus leveleinek másik nagy értéke *könyvtártörténeti adatainak* bőségében rejlik.[23] Az egymást követő levelekben ui. sok szó esik könyvekről, melyeket olvasott és tartalmuknál, értéküknél fogva Batthyánynak is elküld. Máskor válaszol könyvrendelésekkel kapcsolatos kérdésekre. Ezeknek az adatoknak időrendbeli összeállítása érdekes képet nyújt kettőjük érdeklődési köréről; másrészt kiegészíti a Batthyány könyvszámláiban talált címeket:

1572:

febr. 28.: Megvásárolta a *Germanicum colloquium contra Anabaptistas* és a *De rebus Gallicis* c. műveket.

márc. 3.: Küldi a megrendelt „librum Amadis germanicum", vagyis a francia Amadis-t német fordításban.

dec. 13.: A *Catalogus librorumot* tartalmazó levelet Propatich helyett ő vette át és a lista alapján megvette a könyveket, melyeknek címét nem írta le válaszlevelében.

1573:

ápr. 25.: A könyvkereskedőknél hiába kereste a kért *Contra ducem Albanum et Regem Galliarum* kötetet. Említi, hogy a szóban forgó *Contra Gallum* művet közös barátjuknál, Purkirchernél látta: „a Purkirchero potest haberi".[24]

1574:

aug. 6.: Élvezettel olvasta és ajánlja Batthyánynak is a *Tractatus de Vitriolo* c. alkémiai művet.

[19] OL. 9063.

[20] OL. 8064.

[21] Corvinus életútjának további adatai: Bécsi professzorsága alatt a bécsi udvar felkéri a Habsburg-ház történetének megírására. 1578-ban lemond katedrájáról. 1581. augusztustól Alsó-Ausztria szenátorának nevezik ki. 1591—92-ben kancellár. A Német Lovagrend tagjaként birtokot kap Karinthiában. Mátyás főherceg aranyláncal tünteti ki. Halálának éve: 1602. dec. 2. Az adatokat Sárkány gyűjtötte össze: i. m. Introductio.

[22] A két levél: 1584. szept. 28. és 1585. szept. 14. OL. 8103. és 8104.

[23] A könyvekre vonatkozó adatokat a következő levelekből gyűjtöttem: 1572. év: OL. 8064, 8065, 8068. 1573. év: 8076. 1574. év: 8075, 8079, 1575. év: 8081, 8083, 8084.

[24] Az adat bizonyíték arra, hogy a padovai évek alatt kialakult barátságuk Pozsonyban sem szűnt meg. Ismerték egymás könyvtárát, ez tette lehetővé a művek circulációját.

dec. 8.: 8 napig hiába utazott a *Libri Theophrasti* megszerzéséért, de egyéb kémiai, csillagászati könyveket sem talált.[25] Ami pedig Misaldus alkémiai könyvének előszavát és annak íróját illeti, megtudta róla, hogy J. Metellustól való, aki lehet, hogy ért a joghoz, de az alkémiában „omnino simplex". Helyette Geber művét ajánlja.

1575:

márc. 5.: A megvásárolt 28 könyvet elvitte a könyvkötőhöz. Szerzők, címek ismeretlenek.

júl. 5.: A francia szerzők 4 kötetes Kozmográfiáját 30 tallérért árulják a kereskedők. „Aber will im etwas abrechen."

júl. 14.: Bécsben hiába kereste Jacob Andreas *Contra Illyrienses* művét. De küldi „versionem Rablais" (bizonyára német fordítás).

A későbbi években is szerepelnek levelezésükben könyvek; rendszerint Corvinus beszámol tartalmukról, véleményt nyilvánít velük kapcsolatban. Ezek között található néhány érdekes adat képekről (talán rézmetszetekről?). Pl. 1577 szeptemberében hosszabban ír „egy régi könyvről", melyből egyik barátja, Gaspicius rajzokat készített — bizonyára Batthyány megbízásából —; ezek alighanem ábrák lehettek a könyv egyes fejezeteihez („. . . fierent picturae istius intentionis ad singula capitula"). Addig azonban nem lát hozzá a festő, míg Batthyány nem olvassa el a könyvet és amíg tetszését nem írja meg levélben („. . . de picturis nihil volui incipere, priusquam V. M. perlegeret iterum, atque mihi rescriberet").[26]

1586-ban Batthyányt újból foglalkoztatják a képek. A bécsi udvar könyvbeszerzőjével, a francia Jean Aubryval lép emiatt érintkezésbe. Ezt Corvinus dec. 18-án írt leveléből tudjuk meg, mely beszámol arról, hogy a „perspektivikus" (?) képek ügyében nem tudott tárgyalni Aubryval, mert elutazott Bécsből, helyette annak barátja ígérte meg az ügy lebonyolítását: „. . . Bibliopola Gallus ipsemet non adest, sed suus collega promisit, quod *pro imaginibus perspectivis* scribit".[27] Sajnos, ennél többet nem árulnak el e sorok, úgyhogy nem tudjuk, tulajdonképpen milyen képrendelésről van szó? Ugyancsak a németújvári bibliotékával van szoros kapcsolatban Corvinusnak egy másik tevékenysége, a könyvek beköttetése. Nem egyszer írja, hogy a megrendelt könyveket megvásárolta és jelenleg a könyvkötőnél vannak.[28]

Feltűnő, hogy a későbbi évek folyamán egyre kevesebbszer fordulnak elő könyvek vásárlásával kapcsolatos megjegyzések; helyettük viszont annál többször ír alkémiai kísérletekről, hírekről, könyvekről. Corvinus leveleiben annyi adatot lehet ezzel kapcsolatban összegyűjteni, hogy azokból — véleményem szerint — jogosan messzemenő következtetéseket lehet levonnunk egy eddig feltáratlan „németújvári alkémista laboratórium" létezéséről. Erről másutt számolok be.[29] Itt azt kívánom hangsúlyozni, hogy ezt viszont Corvinus Elias beszámolóiból tudhatjuk meg elsősorban. Ez pedig e levelezés művelődéstörténeti forrásjellegéről tesz tanúbizonyságot. Kevés olyan írásos dokumentummal rendelkezünk, mely a természettudományok elméleti és gyakorlati ismeretének hazai állapotáról és könyvészetéről ily sokrétű beszámolót nyújtana.

Minket azonban elsősorban Corvinusnak azok a levelei érdekelnek, melyekben irodalom-

[25] Batthyánynak a csillagászat iránti érdeklődését több levél tanúsítja; ezenkívül a Memorabiliák közt talált 3 ív, melyen ez a cím olvasható: „Kurtzer Extract ausz Paul Grebners Coniectur 1572 vom neuen Stern publicirt". V. ö.: Iványi B.: Körmendi Füzetek 3. i. m. 126. 1. (Mem. 440.)

[26] 1577. szept. 12. OL. 8099.

[27] 1586. dec. 18. OL. 8106.

[28] Pl. 1572. márc. 3. az Amadis könyvekkel kapcsolatban „ligabitur in 4 tomos" OL. 8065. Vagy ugyancsak ebben az évben „satisfactum est Magn. V. in libris coemedis et ligandis".

[29] *A németújvári alkémisták.* (Kézirat)

történeti vonatkozások találhatók. És ezen a téren is van miről szólni. A bécsi egyetem „poeta laureatusa" ugyanis sokszor kitért az irodalomra, és Batthyányval ebben a vonatkozásban is bizalmas volt. A „transmitto versionem Rablais" és az Amadis kötetekről szóló értesítés jelzik, hogy ezeket ő szerezte be a könyvtár számára. Említ egy „opusculus-t", melyet német teológusok, papköltők írtak. Külön kiemeli a G lapon található verseket. Ezekről a következőket írja Batthyánynak: „M. Vestra Maioris Philomelam . . . inveniet et Carmen de Cygno (hoc est Luthero). Admiror hanc venam ultra omnes poetas nostri temporis, sed aliquo modo duriuscule scribit, *omnino tamen more Vergiliano*".[30] A már említett Hunyadi-eposzáról is hírt ad; ez két okból fontos. Egyrészt segít a „carmen epicum" keletkezésének időpontjára vonatkozó bizonytalanságot eloszlatni. 1573 májusában ugyanis arról számol be Batthyánynak, hogy épp ennek a témának szenteli idejét. Ezek szerint a Sárkány Oszkár által feltételezett egyik időpont, az 1572. esztendő elesik. Másrészt kiegészíti az ő másik megállapítását is, mely Corvinus forrására vonatkozik. Sárkány ui. azt kizárólag Bonfiniben jelöli meg. Nos, a missilisekben világos utalást találhatunk ezzel kapcsolatban: „De altero proposito Joannis Hunniadiany (!) curabo *ut dicar diligens et aemulus Cortesiy*".[31] Az is eldöntöttnek tekinthető, hogy Blotius és Listhius helyett elsősorban Batthyányt jelölhetjük meg, mint akivel a Hunyadi-témát megtárgyalta; annál inkább, mert Corvinus szemében is Boldizsár, a hős Zrínyi veje mindenek felett álló tekintély volt a török-kérdésben. Úgy gondolom, hogy az sem eléggé hangsúlyozható, hogy a Hunyadi-eposz létrejöttének nem is annyira az írásos dokumentumok a legközvetlenebb forrása, hanem az az egyéni élmény, melyet Corvinus 1572 nyarán élt át egy hadivállalkozás alkalmával. Február 28-án arról értesíti barátját, a németújvári főurat, hogy Pozsonyban élőszóval szeretné elmondani mindazt, amit ezzel a hadivállalkozásával kapcsolatban elhatározott: „. . . deliberavi certo mecum intra mensem hinc abire in Italiam *ad classem christianam*, uni per totam aestatem mansurus sum, quapropter libentiss. cum T. M. antea conversarer . . ."[32] — Arra vonatkozóan is van több adatunk, hogy Corvinus megmutatta Batthyánynak saját verseit. Egyik levelének kitétele félreérthetetlenül bizonyítja, hogy egy bizonyos németújvári „monumentum" feliratán dolgozik, ennek tervéről ezeket írja: „Si V. M. venerit, faciam aliquot versiculos pro *monumento in Gyssing*".[33]

Végül megemlítem azokat az adatokat, melyek Batthyány Boldizsárt és rajta keresztül Elias Corvinust a pozsonyi Radéczy-körhöz tartozónak tüntetik fel. Hogy ez a kapcsolat lazább volt, mint a szakirodalom által ismertetett többi író, költő esetében, bizonyosra vehető — de jelen esetben, amikor eme „irodalmi körnek" egyelőre még csak létezését és körvonalait kíséreljük felmérni —, ez az adat is sokatmondó. Az első erre vonatkozó utalás egy 1573. máj. 7-én Bécsből keltezett levélben található. Egy versét küldi el Batthyánynak és arra kéri, hogy azt adja át alkalom adtán a főtisztelendő püspöknek. Itt ugyan még nem nevezi meg, hogy ki ez a főpap, de a vers címe a pozsonyi irodalmi csoportosulással foglalkozók számára nyomravezető önmagában is; t.i. *Carmen de Tilia* a vers címe. A Radéczy István egri püspök pozsonyi rezidenciájának kertjében a hársfa annyira híres volt, hogy szimbólumnak vehető. Minden kétséget kizár ugyanez év nov. 14-én kelt levél adata, mely egy másik vers továbbításáról számol be. Alighanem átélt háborús események húzódnak meg a latin versike sorai mögött. Címe *Principi Joanni de Austria post captum Tunetum*. A barnás török papírra írt vers mellé egy kísérőlevelet csatolt, melyben szintén arra kéri

[30] 1573. ápr. 25. OL. 8076.
[31] 1573. máj. 7. OL 8077. A Mátyás udvarában élő és a Hunyadiakról eposzt író Cortesiust többek között a Zsámboki-féle, 1568-as Bonfini kiadásban olvashatta.
[32] OL. 8064.
[33] 1575. okt. 19. OL. 8086.

barátját, hogy másolatát küldje el az *egri püspöknek*[34]! A hársfa és az egri püspök említése, ha másról nem, de arról mindenképpen meggyőzött, hogy Corvinus ismerte Radéczy Istvánt és a köréje csoportosuló humanistákat. Mindaz, amit padovai éveiről bevezetőként elmondtam, természetessé teszi e kapcsolatot, hiszen a kör tagjai egyetemi társai voltak, vagy ő előtte Padovában tanultak. Az pedig, hogy Batthyányt kéri közvetítőnek, megerősít abban a feltevésemben, hogy ő is pártolta ezt a humanista kört, melynek szabadelvű, toleráns jellegét épp Batthyány luteránus, Purkircher Róma-ellenes beállítottsága illusztrálja. A katolikus püspök köré tömörült humanistákról Istvánffy Miklós is megemlékezik carmináiban. A „formosissimus hortus" zöldelő fái között a legszebb a sűrű lombú hárs. Ír a padokról, a háromlábú székekről, melyeket művészi kezek alkottak. A baráti kör tagjai közül Zsámbokiról ezeket mondja: „még most is napunk vagy!" Dicséri Purkirchert és a görög, latin nyelv mesterét Nicasiust. Nemcsak versekkel foglalkoztak, hanem gyógynövények hatását is megtárgyalták. A „varias herbarum agnoscere vires" tudományára Apollo tanította őket. — A missilisekből megtudjuk, hogy Istvánffy elküldte hársfáról szóló versét Batthyánynak is. 1573. máj. 17-én Szentmihályból ui. köszönő levelet ír Németújvárra, mert Boldizsár egy fülemilével és egy kis hársfával kedveskedett neki; válaszként saját versét küldi el, mely ugyan gyenge alkotás, mégis Radéczynek igen tetszett. A szövegből kivehető, hogy az előbbi hársfa-versről van szó. „Mitto de tilia versiculos nonnullos rogatu domini Radetii conscriptos, qui quamvis sunt certe rudiusculi, quia tamen domino Radetiio nimium placent, volui eos cum D. V. M. communicatos".[35] Corvinus is azzal a céllal küldi el Németújvárra hársfáról szóló versét, hogy juttassa el Pozsonyba Radéczyhez, akinek irodalompártolásáról — a jelek szerint — külföldi körökben is tudtak. A tridenti zsinat évtizedei után elég ritka volt egy olyan csoportosulás, mely felfogás, vallási hovatartozás figyelembevétele nélkül egy katolikus püspök vezetése alatt működött. Úgy tűnik, hogy a pozsonyi hársfa alatt a szenvedélyek lecsendesedtek. Hogy ennek hátterében komoly szellemi tartalom élt, azt a pozsonyi rezidencia szabadságrajongó kanonokjának, Ellebodiusnak egy nyilatkozata tárja fel. 1573. ápr. 22-én ui. azt írja Pinellinek, a padovai szellemi élet Európa-hírű vezetőjének, hogy beleszámítva hazáját, Flandriát, sőt kedvelt Itáliáját is, tudományos terveit legjobban Pozsonyban tudná megvalósítani.[36] A máglyahalálra ítélt hugenották szenvedését látó Batthyány (1559—60) és az inkvizíciós szellemtől irtózó Purkircher és társai talán mélyebb humánumot éreztek Pozsonyban, Németújvárott, mint külföldön? Ellebodius és Corvinus levelei erre engednek következtetni.[37]

BARLAY Ö. SZABOLCS

[34] A két adat közül az első OL. 8077. Az egri püspökhöz küldendő versről l.: IVÁNYI B.: Körmendi Füzetek 2. i. m. 13. l. (Mem. 447). Szövege Iványi jegyzetében:

Caroliden iuvenem Tuneti nuper in urbe
Proxima Carthago vidit et infremuit:
Dii superi Europae quantus bellator ab oris.
Dic mihi tu quondam Scipio terror eras,
Macte animo Austriade: te nunc exhorruit Afer,
Te quoque mox Asiae barbara turba tremet.

A hársfáról szóló költeményt eddig nem találtam meg a Missilisekben. Az említett nov. 14. levélhez csatolva Iványi még látta a Körmendi Levéltárban.

[35] Nicolaus Istvánffy, Carmina, ed. J. Holub et L. Juhász. Lipsiae 1935. 39—42.

[36] KLANICZAY T.: *I. m.* 29.

[37] Padovai humanista élményét még későbbi egyetemi tanár korában írt levelei is tükrözik; OL. 8056—8060; vagy az „Elixir Bellizani Patavini" gyógyszerről szóló 1575. júl. 14-i levél: OL 8084. A levelek azt is igazolják, hogy nemcsak Batthyányn keresztül érintkezett a pozsonyi körökkel: OL 8059; 8060; 8064.

Joinus-Joó János padovai Aristoteles-példánya. A debreceni Egyetemi Könyvtárban kezdett possessor-regisztrálási munkálatok során némi eredményeket máris sikerült elérnünk.[1] Arra nincs reményünk, hogy tucatjával bukkanunk olyan becses régi könyvekre, mint amilyeneket régebbi alapítású könyvtáraink őriznek, — és amilyen például a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának Copernicus-kötete[2], — munkálatainkat mindenesetre tovább folytatjuk.

A *Könyvszemle* 1964-es évfolyamában[3] már volt szó a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik régi Aristoteles-kiadványáról,[4] melynek címlapkeretét Urs Graf metszette. A szóban forgó Aristoteles-mű címlapján áthúzott, de világosan olvasható possessor-bejegyzés található: *Joannes Joinus Pannonius*. A nevet H. Gerstingernek egy Sambucus-levélhez (H. Blotio, 1572: *Saluta Listhium a me et alios. Joinus ille vester nunc est ad Cancellariae opus redactus estque apud reverendissimum nostrum Listhium)* fűzött jegyzete[5] alapján sikerült azonosítanunk.[6] A körmendi születésű Joó János Verancsics Antal unokaöccsének, Faustusnak volt a nevelője (1569-től) Padovában, Nicasius Ellebodius és Hugo Blotius, Báthory István és Kovacsóczy Farkas stb. társaságában, majd Listhius János beosztottja a kancellárián.[7] Nicasius Ellebodius kéziratos hagyatékának feltárásával Klaniczay Tibor váratlan fényt derített az 1560—70-es évek magyar humanistáinak arisztotelizmusára.[8] Verancsics Antal ránk maradt leveleiből tudjuk, hogy Nicasius Ellebodius Verancsics unokaöccsét, Faustust egyebek közt Aristoteles *Rhétorikájának* ismeretébe vezette[9], amiért a prímás köszönő sorokat küldött a Padovában időző Ellebodiusnak.[10] Az Urs Graf címlapkeretével díszített Aristoteles-parafrázis possessor-bejegyzése, valamint a pergamenkötésen olvasható olasz jegyzetek Joinusék padovai időzésének emlékét őrzik, maga a könyv pedig a pozsonyi és bécsi humanista kör Aristoteles-tanulmányainak hajdani tárgya, ma dokumentuma. Mint a későbbi bejegyzések mutatják, Joó tulajdonából — Blotius közvetítésével ? — a Hofbibliothektól nem messze, a Szt. Mihály-templom parochusához, majd a bécsi karmeliták könyvtárába sodródott; hazakerülésének útja-módja egyelőre tisztázatlan. (A budapesti Egyetemi Könyvtárba az Országos Széchényi Könyvtár útján az Országos Könyvtári Központ ömlesztett anyagából jutott.)

[1] Gombáné Lábos Olga: *Megjegyzések Milotai Nyilas István Agendájához.* (Kolozsvár 1621.) Könyv és Könyvtár 1977. 11. köt.

[2] Ld. *Magyar Könyvszemle* 1965. 133.

[3] Borzsák István: *Aristoteles, Vergilius és társai.* Magyar Könyvszemle 1964. 47—50; vö. Uő., *Az antikvitás XVI. századi képe.* Bp. 1960, 272 skk. l.

[4] Jelzete: Vet. 25/22.

[5] H. Gerstinger: *Die Briefe des Joh. Sambucus.* Wien 1968, 135.; vö. Ernuszt, Johanna: *Die ungarischen Beziehungen des H. Blotius.* Bp. 1943, 24.

[6] Vö. Veress Endre: *Matricula et acta Hungarorum in Universitate Patavina studentium.* I. Bp. 1915, 77 skk., 208. és 211.

[7] Veress Endre idézett munkájában (78.l.) Verancsics Faustus és Joó János padovai tartózkodását 1569—1575-re teszi. Verancsics Antal leveleinek tanúsága szerint azonban Joó János 1569-től legfeljebb csak 1571 vagy 1572-ig tartózkodhatott folyamatosan Padovában, azután Listhius környezetében tevékenykedett; Verancsics A. 1572. XI. 21-én kelt levelében már arra inti bölcs tanácsokkal Joó Jánost, hogy elégedjen meg a győri püspök mellett kapott állásával és ne akarjon máris bizalmas bécsi beosztásba jutni.

[8] Vö. Klaniczay Tibor: *Nicasius Ellebodius és poétikája.* ItK 1971. 24 skk. l.

[9] Verancsics Antal: ÖM X. 19. (1569. nov.) Persze egy korábbi Verancsics-levélből (IX. 282, 1569. jun.) az is kiderül, hogy Joinus neveltje inkább a divatos zenével foglalkozott, amit az érsek érthetőleg nem nagy lelkesedéssel fogadott, mert még majd azt mondják unokaöccséről itthon a költséges tanulmányút után: „*Scytha Patavium, Scytha Patavio*' (barbár szkítaként ment Padovába, úgy is tért vissza).

[10] Verancsics A.: ÖM X. 31. Megjegyezzük, hogy a Verancsics-levelezés indexében két adat hibásan van a X. kötethez vonva; helyesen: XI. 150 és 175. Megjegyezzük továbbá, hogy Verancsics irományainak kiadója a latinos *Joinus* nevet következetesen *Jovius*-nak olvasta.

A *Könyvszemle* fentebb idézett cikkében a szerző részletesen foglalkozott Urs Grafnak azzal a címlapkeret-kompozíciójával, amelyen a mester a középkori Vergilius-legendák változatait tette a főhelyre a szerelem okozta elvakultság hol sajnálatra, hol nevetségre méltó áldozatainak galériájában: a bibliai Dávid, a legszebbnek Venust ítélő Paris, valamint Pyramus és Thisbe társaságában. A címlap feldolgozója Aristoteles utókorának hasonló mozzanataira[11] utalva megjegyzi, hogy a nagy filozófus

„*lóvátételének* számtalan változatban megírt és ábrázolt története . . . nehezen fér össze a Stagirita nagyságával, de azzal az istenes környezettel is, ahol képzőművészeti ábrázolásai sóbálvánnyá mereszthetik a gyanútlanul ájtatoskodó szemlélőt." Hogy szerepelhet a „legbölcsebb pogány" vagy majdnem keresztény szentnek tisztelt Vergilius ilyen kínos helyzetben, emberi méltóságából ennyire kiforgatva? „Elrettentő példa gyanánt . . . , a középkori egyház moralizáló hajlandósága folytán-e vagy a kényszerű moralizálás takarója alól előmerészkedő szabadabb szellem megnyilatkozásaként?"

Ennek a meghökkentően pajzán hagyománynak a corpusát mi sem akarjuk összehordani. Éppen csak személyes élményeinkkel hitelesítjük a fenti kérdésekben megfogalmazódó kételyt és zavart: hogy kerülhetett Aristoteles „gáláns" kalandja például a lausanne-i székesegyház XIII. századi stallumainak faragványai közé? Amint utánanézésünk eredményeképpen kiderült, az itteni ábrázolás nálunk illetékesebbeknek is feltűnt: a művészettörténeti szakirodalom csak úgy számon tartja, mint a baseli Münster hasonló emlékeit.

Emile Mâle klasszikus könyvében — *L'art religieux du XIIIe siècle*[12] — az ókor szerepét is vizsgálja a középkor művészetében. Az e szempontból liberálisabb bizánci művészettel ellentétben Nyugaton az ókor nagyjai csak elvétve tűnnek fel az egyházi ábrázolások között: „Kain leszármazottainak nincs helyük isten országában." A chartres-i katedrálisban ott találjuk ugyan Cicerót a retorika, Aristotelest a logika, Pythagorast az arithmetika és Ptolemaiost az asztronómia képviselőjeként, de máshol alig, vagy ha igen, „dans quelle attitude!"[13] Mâle itt tárgyalja a négykézlábra kényszerített Aristoteles és a légyottra hívott, de csúffátett Vergilius ábrázolásait, e groteszk történetek forrásait és franciaországi előfordulásaikat. Közli a lyoni Aristoteles — Campaspe-faragvány képét, a 337.1. jegyzetben pedig felsorolja a hasonló ábrázolásokat Rouenból, a caen-i St. Pierre-ből és Lausanneból.[14]

Nagyjából ugyanezt ismétli meg „*Virgile dans l'art du Moyen Âge français*" c. tanulmányában is.[15] Rendkívül tanulságos a történetíró Philippe de Commynes (megh. 1511) síremlékének itt[16] olvasható ismertetése: ezen együtt szerepel minden csábító nőszemély, Éva anyánk csakúgy, mint a Héraklést máglyára juttató Déianeira, az Orpheust az alvilágba is maga után vonzó Eurydiké, és természetesen Aristoteles Campaspéja (máshol: Phyllis), meg a Vergiliust megszégyenítő római királykisasszony. *Ezt* a még középkori kuriózumkeresést kielégíthette a síremléki ábrázolás moralizáló „megoldása", a világi esendőség elgondolkoztató példái fölött a szűziességet jelképező unikornis, — de néhány évtized múlva a Pléiade költői már rájönnek, hogy Vergilius „varázstudományát" nem az efféle kalandos kitalálásokban, hanem költészetének hatásában tapasztalhatjuk meg.[17]

[11] Vö. pl. Bornemisza Péter: *Post.* IV. 535: „Az nagy bölcs Aristotelesről írják az képírók, hogy felesége az hátán ült és vesszővel verte." Tanítványa, Balassi Bálint is ezt kérdi egyik versében (ÖM 35):

„Aristotelesnek mit használt bölcs esze,
Hogy szép felesége őtet megnyergelte?"

[12] Paris 1925; 8. kiad. 1948, 335 skk. l.
[13] I. m. 337.
[14] Vö. A. Ramé: *Notes d'un voyage en Suisse.* Annales archéol. 16 (Paris 1856) 56.
[15] *Studi Medievali* 5 (1932) 325 skk. l.
[16] I. m. 329. sk. l.
[17] Mâle, 331,

Mâle adatait hasznosította K. Künstle is.[18] Összefoglalása azért tanulságos, mert rokon témaként a megszokott ábrázolásokkal együtt említi az Urs Graf-kompozícióban szereplő Pyramus és Thisbe történetét is. Ugyancsak Künstle az, aki ebben az összefüggésben számon tartja a baseli Münster fentebb érintett ábrázolásait.[19]

A *Könyvszemlé*ben[20] közölt Urs Graf-címlap *eredetijét* annak idején Ed. His ismertette.[21] Ebből a leírásból kiderül, hogy a kompozíció felső részén, a kagylószerű boltíven kapaszkodó angyalkák egy üresen hagyott címerpajzsot tartanak, amelynek szerepét és jelentését több más, ugyanezzel a címlappal díszített kiadvány (pl. *Annotationes Iacobi Lopidis Stunicae contra D. Erasmum Roterodamum in defensionen tralationis Novi Testamenti*[2] Paris 1522; *Q. Asconii Pediani in orationes M. T. Ciceronis enarrationes*, Paris 1520.) nyilván mutatja. Ezeken ti. a címerpajzs nem üres, hanem Basel város címerével (a kampós pásztorbottal: „Basler Stab") van kitöltve, és így az olvasó máris tudhatta, hogy a Párizsban („sub scuto Basiliensi", vagyis „a baseli címer alatt") működő, de tulajdonképpen baseli Conrad Resch nyomdatermékével van dolga. Urs Graf eredetileg *ennek* a kiadónak készítette a különféle könyvek címlapjául felhasználható keret-metszetet, amelynek levonata egyébként a baseli Kupferstichkabinettben is megvan (Schachtel rot, 33).[22]

A kiindulásul szolgáló Bornemisza-monográfia szerzője[23] a Vergilius-legenda legmodernebb feldolgozásaként Richard Strauss „*Feuersnot*" c. operáját (1901) említi. Talán nem árt, ha egy antik nagysághoz fűződő középkori hagyomány modern felhasználását közelebbről szemügyre vesszük.

Az opera szövegkönyvének írója, Ernst von Wolzogen, a híres berlini „Überbrettl" megalapítója, a főszereplő *Kunrad* különös alakjában tulajdonképpen Wagner zenei forradalmát akarta megjeleníteni, ill. a müncheni sörivó polgárok értetlen közönyét figurázta ki. („Wo man in schäumenden Krügen erränkt die zögernde Zeit", vagy pl.: „Sein *Wagen* kam allzu *gewagt* Euch vor, da triebt Ihr den *Wagner* aus dem Tor" — csupa szójáték a zeneszerző *merészen* száguldó *„fogatával"* és Wagner — tulajdonképpen „kocsis" — nevével.) Az obskurus anyagra R. Strauss egy régi németalföldi mesegyűjteményben (Niederländisches Sagenbuch, 1843) bukkant; fantáziát látott benne és ő kérte meg Wolzogent a szövegkönyv megírására, eleve azzal a szándékkal, amit később sem titkolt, sőt a drezdai bemutató (1901. november 21.) karmesterének kifejezetten meg is írta, hogy az opera „burleszk, szemtelen és kihívó elemeit" erősen hangsúlyozza, ne enyhítsen rajta semmit: „Legalább kiosztottunk a filiszter hadnak néhány vaskos . . . gorombaságot!"[24]

[18] *Ikonographie der christl. Kunst.* I. Freiburg i. Br. 1928, 177 skk. l.
[19] I. m. 179.
[20] I. h.
[21] Ed. His, *Beschreibendes Verzeichnis des Werksvon* von *Urs Graf*. Jahrb. für Kunstwissenschaft 6 (1873) 182.
[22] Vö. H. Koegner: *Hundert Tafeln aus dem Gesamtwerk des Urs. Graf*. Basel 1947. 93 J. W. Spargo: *Virgil: the necromancer. Studies in Virgilian legends*. Cambridge Massach. 1934. 263. és 432, 32. j. Ugyanitt (a 266. lap után) látható a szóban forgó Urs Graf-keret, ez alkalommal egy *Vergilius*-kiadás élén: P. Verg. Maronis Aeneis cum eruditissimis Servii. Honorati commentarijs. Jehan Petit, Paris 1529.
[23] I. m. 279,3. j.
[24] Vö. M. Steinitzer: *R. Strauss*. Berlin 1922. 171.; J. Gregor: *R. Strauss, der Meister der Oper*. München 1939. 73 skk. l.; a hazai irodalomból Fábián Imre: *R. Strauss*. Bp. 1962, 149 skk. l. Fábián a zeneszerző emlékezéseiből idézi: „Kezembe került egy régi flamand monda. . . Bosszú kedves szülővárosom, azaz München ellen, ahonnan harminc évvel ezelőtt a nagy I. Richard, most pedig a kis III. Richard — mert második nincs, mondta egyszer Bülow —, oly kevés örvendetes emlékkel távozott." Fábián a tűzgyújtás ősi — és korántsem németalföldi találmányú — motívumát mindenesetre az avatatlanok számára érthetetlen prüdériával ismerteti: „Nem is gyújtotta meg addig (ti. Kunrad a kioltott tüzeket), amíg a lány meg nem bánta tettét."

A nagyközönségnek obskurus anyagot azonban sem a sok, még obskurusabb szövegbeli célzás, sem Strauss páratlan zenei invenciója[25] nem tudta tartós sikerű operává formálni. A mondabeli királykisasszonyból a „mesés hajdankor" müncheni polgármesterének leánya (Diemut) lett; az húzza fel a szobájába Kunradot *félig* a kosárban.[26] Wolzogen Kunradja, azonban nem szégyenül meg, mint a középkori monda Vergiliusa, hanem ő szégyeníti meg a kosárból tartott feddő prédikációjával (Gregor: „Kapuzinerpredigt") a bámész müncheniekét, akik mesterét, Reichartot (azaz Richard Wagnert) is csak keserítették közönyükkel. A Mester varázstudományához folyamodik hát, és büntetésül az egész városban kialszik a tűz. A drámai kifejlést sem a kényes leányzó oly sokszor ábrázolt nyilvános megcsúfolása hozza,[27] hanem a két szerelmes egymásra találása: Kunrad a furcsa prédikáció után egy ugrással Diemut erkélyén terem, és az ifjú pár „Liebes- und Feuersnot"-jának enyhültével kigyúlnak a tüzek, visszatér a fény: „All Warme quillt vom Weibe, all Licht von Liebe stammt."

A téma legújabb variációját pedig F. Fellini leleményének köszönjük. Petronius Satiriconjának filmfeldolgozásában (1969) Nero korának reménytelenül romlott valóságát jelenítette meg, hogy sajátos művészi eszközeivel a modern kor intellektuális és erkölcsi válságát tükrözze. Fellini nem éri be Petronius csavargóregényének ritkán derűs, annál gyakrabban az emberi elaljasodást elénktáró jeleneteivel: a nehezen követhető szimbolikus képsorok közt Vergilius groteszk felvonatása és az elementáris hatású tűzgyújtás is felvillan.[28]

A tárgyalt régi könyv címlapábrázolásának feldolgozásához kapcsolódva személyes élményeinkkel is igyekeztünk gazdagítani, ill. hitelesíteni az Urs Graf-keretkompozíció egyes motívumainak előzményeiről, összefüggéseiről és későbbi — egészen modern — fejleményeiről kirajzolódó képet. A messzire vezető utalásoknál közelebbről érint bennünket az a könyv- és magyar irodalomtörténeti szempontból sem egészen közömbös apróság, hogy XVI. századi arisztotelizmusunknak egy eddig ismeretlen dokumentuma, egy latin *Organon*-parafrázis Padovában szerzett és az ottani magyaroktól forgatott példánya előkerült. A könyv hajdani tulajdonosát, Joinus-Joó Jánost, a Nicasius Ellebodius nevével jelölhető humanista kör tagjaként tarthatjuk számon. A dolgozatunkban ismertetett adalékok Nicasius Ellebodiusnak Klaniczay Tibortól feltárt tevékenységét is kiegészítik, XVI. századi irodalmunk kutatóit pedig további feladatokra emlékeztetik.

GOMBÁNÉ LÁBOS OLGA

II. Apafi Mihályné Bethlen Kata ismeretlen könyvjegyzéke. II. Apafi Mihály, az utolsó erdélyi fejedelem és felesége, Bethlen Kata életművének irodalomtörténeti értékeléséhez eddig két értékes forrás állt rendelkezésünkre.

Thallóczy Lajos 1881-ben közölte I. Apafi Mihály könyvtárát.[1] A 165 tételből álló jegyzékben több olyan kötet is szerepel, mely már az öreg fejedelem halála, 1690 után jelent meg, így joggal tekinthetjük ezt a könyvtárat a fiatal fejedelmi „íróházaspár" könyvtárának is.[2]

[25] Vö. STEINITZER: *I. m.* 171.: „Die Musik blüht und glüht" (a végén fellángoló tűzről); „was mit dem einfachen *Flammenmotiv* . . . erreicht wird, ist unbeschreiblich."

[26] Vö. a Bornemissza- monográfiai 283. lapján közölt egylapos ősnyomtatvány metszetábrázolásával és a csúfolódó vers refrénjével: „. . .Kunrade, der Schreiber im Korb."

[27] Gregor az előzményeket nem ismeri, így megbocsátható, hogy a „nagyszerű" jelenet az id. Breughelre, nem Urs Grafra vagy másra emlékezteti: I. m. 73.

[28] Nemeskürty István *Fellini*-könyvében (Bp. 1974. 154.) csak a Petroniusból (Sat 134,8) vett Oenothea alakjáról ír néhány szót.

[1] THALLÓCZY Lajos: *Apafi Mihály könyvtára.* Magyar Könyvszemle 1881. 121—134.

[2] Lásd a 74., 117., 118., 124., 146. és a 156. tételeket.

Jakab Elek a *Századok*ban ismertette Bethlen Kata hagyatékát,[3] ebben 31 kötet könyv is szerepel.

Újabban Jankovics József hívta fel a figyelmünket egy eddig ismeretlen könyvjegyzékre, mely tovább gazdagíthatja egyébként hiányos, hézagos ismereteinket Bethlen Kata és Apafi Mihály bécsi életéről. A *Specificatio Librorum* című jegyzékkel egyidejűleg ugyaninnen előkerült egy másik jegyzék is. Ez Bethlen Kata képeinek leírását tartalmazza német nyelven. A listán szereplő képeket a fejedelemasszony rendelésére festették, és később a jegyzéket készíttető Bánffi Mária[5] kereteztette be azokat.[6] A képek témája egészen változatos: bibliai tárgyúakat — Noé bárkája, Káin és Ábel, Jákob az angyallal —, rokokó pásztor- és parasztidilleket, tájképeket egyaránt találhatunk a Mátyás királyt vagy akár Bethlen Kata rokonait ábrázoló festmények mellett. Így egészülhet ki képzeletünkben a kärntnerstrassei palota berendezése, az ezüst szarvassal díszített óra felett függhetett akár a szarvast, akár a vadászt ábrázoló kép, s a kutya alakú óra óránként „megugathatta" falon vadászó társát.[7]

A könyvjegyzék közvetlenül a fejedelemasszony halála után, 1725. január 5-én készült Bécsben, s feltehetően azokat a könyveket tartalmazza, melyek Bethlen Kata keze ügyében voltak, amelyeket leggyakrabban forgatott. Az egyes kötetek meghatározása és azonosítása elsősorban azért volt fontos, hogy felderíthessük az írónőként eddig kevéssé ismert és méltatott fejedelemasszony *Bujdosásnak emlékezetköve* című imádságoskönyvének forrásait.[8]

A jegyzék folio nagyságú dupla ív, az első lap két oldalán szerepel a könyvek felsorolása, a hátsó oldalon pedig a címzés található. A kézírások különbözősége azt mutatja, hogy a könyvlistát nem az aláíró Bánffi Mária készítette.

A jegyzék a következő:

Specificatio Librorum

1. Magjar Biblia in fol.
2. Lelki élet in 8°[9]
3. Psalterium Hungaricum in 12°[10]
4. Paraditsom Kertetske in 12°[11]

[3] Jakab Elek: II. *Apafi Mihályné Bethlen Kata hagyatéka.* Századok 1883. 668—684, 786—802, 857—866.

[4] Országos Levéltár, Erd. Fisc. Lev. — F 234, 502. cs. XVII. szekrény, Fasc. 40. *Specificatio Librorum.*

[5] Bánffi Mária több szálon is rokona II. Apafi Mihályné Bethlen Katának. Egyrészt apai nagyanyja (Bornemisza Kata) II. Apafi Mihály édesanyjának, Bornemisza Annának nővére, másrészt édesanyja — Bethlen Klára — Bethlen Kata nővére. (Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzetrendi táblákkal.* Pest, 1857. I. 166. ill. II. 80.)

[6] A jegyzék 1725. január 27-én készült.

[7] Vö.: Kovács Sándor Iván: *Egy képzelt irodalomtörténettől a valóságos rendszerig.* Jelenkor 1976. 10. sz. 96. Kötetben: Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel.* Bp. 1977. 24.

[8] *Bujdosásnak emlékezetköve.* Lőcse, 1726. Egyetlen példánya: OSZK RE 669 — Az imádságoskönyvről lásd bővebben Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel — A magyar költészet rejtett értékei és furcsaságai.* XV. rész. Kortárs 1976. 6. sz. 944—948.; ill. Kovács Sándor Iván: *I. m.* 904—908. Kötetben: Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel.* Bp. 1977. W. S.: 275—281. K. S. I.: 22—27.

[9] Valószínűleg: Campegius Vitringa: *Lelki élet,* ford.: Bala Ferenc. Vö.: Petrik Géza: *Magyarország bibliográfiája,* I. 377 — itt azonban a méret 12°

[10] Szenci Molnár Albert: *Psalterium Hungaricum.* Valószínűleg: Várad, 1648. RMK I. 817 (Az ilyen esetekben, amikor a könyv több ízben is megjelent, csak a legvalószínűbb: helyben és időben a legközelebbi kiadás RMK-számát jelöljük.)

[11] Huszti István: *Keresztényi jóságos tselekedetekkel tellyes Paraditsom Kertetske.* Kolozsvár, 1698. RMK I. 1524. (Ez a könyv Thallóczy könyvjegyzékében a 74. tétel.)

5. Baratsagi dorgalas in 8°[12]
6. Magjar Kronika in 4°[13]
7. Soltarok Magjarazattja in 4°
8. Keresztény Seneca in 12°[14]
9. Magjar Imadsagos Könyv in 12°
10. Halotti Predikacio in 8°[15]
11. Vezer Csillaga in 12°[16]
12. Kegjössegnek nagj titka in 8°[17]
13. Franzia Biblia in 12°
14. Fejedelmi Lelek in 4°[18]
15. Orbis Pictus in 8°[19]
16. Magjar Imadsagos Könyv Sine tit. in 12°
17. Lelki Hodolás in 12°[20]
18. Thomas Kempis in 24°[21]
19. Magj. Imads. Konyv Sine tit. in 28°
20. 12. Liliom in 12°[22]
21. Ennéhany szép Soltarok in 24°
22. Lelki Flastrom[23]
23. Utmutatasa az igaz Keresztenysegre in 12°[24]
24. Soltaros Konyv in 28°
25. Mennyei Tarhaz Kultsa in 12°[25]
26. 7. Napi Utitars in 12°[26]
27. Magjar Imadsag in 12°
28. Keskeny Ut in 12°[27]
29. 12. Elmelkedések in 12°[28]
30. Gyogjito Balsamom in 24°[29]
31. Ahitatos Imadsagok in 24°
32. Ahitatos Imadsagok in 24°
33. Balassa in 28°[30]
34. Soltarok Magjarazattja in 12°

[12] Czeglédi István: *Baratsaghi Dorgalas.* Kassa, 1663. RMK I. 1002

[13] Valószínűleg: Pethő Gergely: *A Magyar Krónikának veleje.* Bécs, 1702. RMK I. 1645

[14] Kéri Sámuel: *Keresztyen Seneca.* Bécs, 1654. RMK I. 882

[15] Valószínűleg: Báthory Mihály: *Halotti Predikacio.* Debrecen, 1664. RMK I. 1011

[16] Szőnyi Nagy István: *Kegyes lélek' vezér csillaga.* Valószínűleg: Debrecen, 1681. RMK I. 1257

[17] Hegyesi István: *Kegyessegnek Nagy Titka.* Kolozsvár, 1686. RMK I. 1352 (Thallóczy könyvjegyzékében ez a 60. tétel.)

[18] Teleki Mihály: *Fejedelmi Lelek.* Kolozsvár, 1689. RMK I. 1373

[19] Comenius Jo. Amos: *Orbis Pictus.* Nem eldönthető, hogy melyik kiadása. (Thallóczy könyvjegyzékében ugyanez a könyv az 5., 33., 34. tételekben)

[20] Ráday Pál: *Lelki Hódulás.* Debrecen, 1715.

[21] Jakab Elek jegyzékében a 15. tétel: *Thomas Kempis* című német könyv.

[22] Petrőczi Kata Sidonia: *A Kereszt nehéz terhe alatt elbágyatt szíveket élesztő jó illatú XII. Liliom.* Kolozsvár, 1705. RMK I. 1704

[23] Kabai Bodor Gellért: *Lelki Flastrom.* Debrecen, 1677. RMK I. 1208

[24] Vásonyi Márton: Augustus Hermannus Franckenak Rövid és együgyü de Fundamentomos Ut mutatása az igaz kereszténységre. Halle, 1711. RMK I. 1783

[25] Némethi Mihály: *Mennyei Tárház Kultsa.* Valószínűleg: Kolozsvár, 1676. RMK I. 1194. (A kötet Bornemisza Annának van ajánlva. Jakab Elek jegyzékében ez a könyv a 15. tétel Jakab Elek: *I. m.* 798.)

[26] Kún István: *Hét napi Uti-Tars.* Kolozsvár, 1677. RMK I. 1214

[27] Pápai Páriz Imre: *Keskeny Ut.* Valószínűleg: Kolozsvár, 1671. RMK I. 1116

[28] Debreczeni Péter: *12 Idvoesseges Elmelkedesek.* Nem kideríthető, hogy melyik kiadás.

[29] Szokolyai István: *Sérelmes Lelkeket gyógyító Balsamom.* Patakon, 1669. RMK I. 1097

[30] Balassi—Rimay istenes énekeinek egyik kiadása. Vö.: „1758-ban a szlavóniai Rétfalu református lelkésze, Dömény József írja, hogy ifjúkorában a rétfalvi oskolamesterek »nem tsak a soltárokat, Dicséreteket és Hymnusokat, de a Balassát is tudták könyv nélkül. . .« A *Balassa* itt a Balassi—Rimay-féle istenes énekek gyűjteményét jelenti." (Klaniczay Tibor: *A múlt nagy korszakai.* Bp. 1973. 426.)

35. Arany Temjenezö in 24°[31]
36. Imadsagos Konyvetske in 24°
37. Iffiu Groff Gyulaj Ferencz Vrm Contraféja[32]
Az fellyeb Specificalt könyveket kezemhez vöttem. Datum Viennae die 5 Január 1725
G. Bánffi Mária[33]

A hátoldalon található címzés a következő:
Specification, deren bey Händen der Frauen Gräfin Giulain befindlich fürstlich Apaffy Büchern.

A jegyzékbe foglalt könyvek olyan gazdag műveltséganyagot tartalmaznak, amelyre az imádságszerző fejedelmi párnak akár a kegyesség mindennapi gyakorlásában, akár az írói munkában szüksége lehetett. A gyűjteményben megtalálható a kor magyar nyelvű pietista irodalmának legjava. Az Arndtból és Franckéból fordított művek mellett Bethlen Kata könyvespolcán ott állt Ráday Pál *Lelki hódulása*, Kéri Sámuel *Keresztény Senecája* és más egyéb kegyességi írások azon rendben, „melyekben amaz aranyra és Cédrusra méltó könyvecske, a mi megváltó Krisztusunk követéséről, Kempis Tamástól íratott".[34]

Huszti István, a fejedelemasszony háziorvosa, *Paraditsom Kertetskéjét* Bethlen Kata személyes kérésére fordította le magyarra. Az *Elöljáró beszéd*et hosszú, közvetlen hangú ajánlólevél előzi meg, melyben Arndt nézeteitől függetlenül fejtette ki gondolatait a gyakorlati vallásosság lényegéről, a hit megújult tartalmáról: „Ha pedig valaki közel akar Istenhez lenni, az igaz megtérés és az Isten képének bennünk újólag való felállítása által kell meglenni . . . így lészen a belső ember a könyörgés által hatalmas és erős" [35]

A pietizmus irányzata — amelyben Thomas Mann-nal szólva „a jámbor érzület, a bensőséges mennyei öröm lázadt fel a megkövült ortodoxia ellen"[36] — Halléból indult ki, s nálunk különösen Erdélyben vált széles körben ismertté. A vallásnak ez az új formája különösen közel állt a bécsi száműzetésben magányosan élő fejedelmi párhoz. Pazarló és léha nagyvilági életüknek csak látszólag mond ellent a meghitt imádságok közé való menekülés, pszichológiailag annál hitelesebbnek tűnik a befeléfordulásnak, a lelkiismeretfurdalásnak és önvizsgálatnak ez a módja. Bethlen Kata imádságoskönyvének írásakor gyakran forgatta a jegyzékbe foglalt könyveket, az ezekből merített sablonokon és konvencionális formulákon azonban átcsillognak a fejedelemasszony ellentmondásos személyiségének jellegzetes vonásai. Ezek felkutatása — a források ismeretében — az irodalomtudomány feladata.

SZÉKELY JÚLIA ANNA

[31] KANISAI PÁLFI János: *Arany Temjenező*. Pápa, 1632. RMK I. 625

[32] A *contrafé* megegyezik a francia *contrefait* alakkal, mely Eckhardt Sándor francia szótára szerint *hamisított*at, *utánzott*at jelent. A szó — eredeti, franciás helyesírással — előfordul a már említett német képjegyzékben is: „Meiner Schwester der gräffin Susanna Banffi *contrefait*". Ebben a szövegkörnyezetben feltételezhetően *arcképmás* jelentéssel fordul elő. A *Bethlen Miklós önéletírásához csatolt* szószedetben *(Bethlen Miklós önéletírása.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. WINDISCH Éva Bp. 1955. II. 395.) a következő értelmezése található: uralkodó arcképével ellátott érem. Elképzelhető, hogy ennek a jelentésnek a kialakulásában is szerepe van az *arcképmás* értelmezésnek, hiszen ezt az érmet a király arcképe különbözteti meg a többitől. Ha mindezt elfogadjuk, akkor ez a 37. tétel jelentheti azt, hogy Gyulai Ferenc képmása került a könyvjegyzék végére. Persze még más értelmezése is elképzelhető, erre azonban most térhetünk ki.

[33] Gyulai Ferenc egyébként Bánffi Mária férje. (NAGY Iván: *I. m.* IV. 487) Gyulai Ferenc maga is próbálkozott tollforgatással. 1685-ben írta *Gyulai Ferencnek Karafával való discursusát*. (SZINNYEI József: *Magyar írók élete és művei*. IV. 138.) Bánffi Mária kéziratos naplót hagyott hátra. (u. o.)

[34] KÉRI Sámuel: *Keresztyen Seneca*. Bécs, 1654. Elől járó Beszéd.

[35] HUSZTI István: *Keresztyéni jóságos tselekedetekkel tellyes Paraditsom Kertetske*. Kolozsvár, 1698. Ajánló levél.

[36] Thomas MANN: *Doktor Faustus*. Ford.: Szőllősy Klára. Budapest, 1967. 111.

Specificatio Librorum.

1 Magjar Biblia in fol.
2 Lelki élet in 8vo
3 Psalterium Hungariae in 12o
4. Paraditsom Kertetske in 12
5. Baratsagi dorgalas in 8
6. Magjar Kronika in 4o
7. Soltarok Magjarasattja in 4o
8 Keresztény Seneca in 12.
9 Magjar Imadsagos Könyv in 12o
10 Halloti Praedikaõ in 8.
11 Veter Csillaga in 12.
12. Kegjossegnek nagj titka in 8.
13. Francia Biblia in 12.
14 Fejedelmi Lelek in 4
15. Orbis Pictus in 8o
16 Magjar Imadsagos Könyv sine tit. in 12.
17 Lelki Hodolas in 12.
18 Thomas Kempis in 24.
19. Magj Imads. Könyv sine tit. in 18.
20 12. Liliom in 12.
21 Ennéhanystép Soltarok in 24o
22 Lelki Flastrom
23 Utmutatasa az igaz Keresztenysegre 12.
24. Soltaros Könyv in 18.
25 Mennyei Tarhas Kultsa in 12.
26 7. Napi Utitars in 12.
27 Magjar Imadsag in 12.
28 Keszeny Ut in 12.
29 12. Elmelhedések in 12.

MAGYAR KIRÁLYI ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
F szekció

30. Gyrjjito Balsamom in 24.
31. Ahitatos Imadsagok in 24.
32. Ahitatos Imadsagok in 24.
33. Balassa in 28.
34. Soltarok Magjarasattja in 12.
35. Arany Temjenesö in 24.
36. Imadsagos Konyvetske in 24.
37. Ithi Proff Gyulaj Ferencz Vrm Contrafejen
[illegible] Specificale kömjvehet lezenhez vöttem.
Datum Viennae die 5 Januar 1725

G Banssi mattia

A klasszicizmus visszaszorulása és utóvédharca — a Felső Magyar Országi Minerva. Az 1810-es évek végén — 1820-as évek elején Pest irodalmi központtá emelkedéséről nemcsak a *Tudományos Gyűjtemény* megindulása tanúskodik, hanem 1819-től kezdődően Kisfaludy Károly színműveinek átütő sikere is, majd nagy jelentőségű irodalmi zsebkönyvünk, az *Aurora* létrejötte, azon belül pedig az ifjú romantikus nemzedék csoporttá szerveződése. Mindez kiváltotta Kazinczy, az addigi irodalmi vezér rosszallását: e jelenségek ugyanis együttjártak irányító szerepének elvesztésével s az általa hirdetett klasszicista elvek fokozatos elhalványulásával. Baráti köre — Dessewffy József, Kis János, Guzmics Izidor és mások — nézeteiben már csak azért is osztoztak, mivel műveik elavultsága, középszerűsége miatt a Pesten szerkesztett új vállalkozásokból mindinkább kiszorultak.

Kazinczy a *Tudományos Gyűjtemény*nyel szemben kezdettől fogva ellenérzésekkel viseltetett. Az *Aurorát* ugyan eleinte támogatta, de a húszas évek közepén egyre jobban elhidegült annak a nemzeti múltat felidéző romantikus irányától. Egy véleményen volt mindebben egyik legközelebbi barátjával, Dessewffy József gróffal, aki egyik, 1818. február 13-án kelt levelében ugyancsak dohogva állapította meg: „. . . A Tudományos Gyűjtemény nagyon német kaptára kezd verődni".[1] Dessewffy az *Aurorától* szintúgy idegenkedett: a romantikus művek őt is taszították.

Széphalom és környezete számára a húszas évek közepére világossá vált: ha szembe akarnak fordulni Pesttel és a Pest közvetítette új szellemű irodalommal, akkor önálló orgánumra van szükségük. Nem tudjuk, kiben ötlött fel először az időben harmadik kassai folyóirat, a *Felső Magyar Országi Minerva* eszméje, de az bizonyos, hogy 1824 januárjában Kazinczy már két levélben is biztatta Dessewffy titkárát, Dulházy Mihályt, hogy ne tántorodjék el egy folyóirat indításának gondolatától.[2] Kapóra jött, hogy Kassán már 1786 óta nyomda működött: az Ellinger-féle, amelynek vezetője. Ellinger István hajlandónak mutatkozott a vállalkozás megjelentetésére. A nyomdász-kiadó kérelmét Kassa város magisztrátusa 1824. augusztus 25-én terjesztette fel pártolólag a helytartótanácshoz, s szeptember 21-én született meg az engedély, azzal a kikötéssel, hogy a lap teljesen politikamentes legyen.[3]

Az új folyóirat szellemi irányítója és mecénása, Dessewffy József gróf megtestesítője volt a hazai vezető rétegek ellentmondásosságának, kétarcúságának. Ifjúságától kezdve a politikában éppúgy folyvást ingadozott a társadalmi reform és a fennállóhoz ragaszkodás póluspárja közt, mint az irodalomban is összeegyeztetni kívánta romantika és klasszicizmus ellentétességét.[4] Előharcosa volt például a magyar nyelv jogainak, de beszédeit, sőt naplóját latinul írta. Az elsők közt szállt síkra a liberalizmus eszméiért, a szabadkereskedelemért és a sajtószabadságért, de élete végén épp a reform irányadóival, Széchenyivel, majd Bajzával keveredett meddő vitába. A kor politikusai közül egyike azoknak, akik a nemzeten már nemcsak a nemesi *natio*-t értik, folyóiratát azonban az arisztokrácia támogatásával (és támogatására!) tartja fenn. Méltánylója Anglia szellemi és anyagi fejlődésének, de élete végéig nem képes szakítani a rendi nacionalizmus beidegzettségeivel. A Habsburg-abszolutizmus és mindenfajta despotizmus elszánt ellenfele, abból azonban semmi sem szűrődik le folyóiratában. Egyike az eredetiség-elv hazai úttörőinek, de gya-

[1] Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig.* Bp. 1887. 140—141.

[2] Kazinczy Ferenc: *Levelezése.* Bp. 1909. XIX. k. 18., 27.

[3] Sashegyi Oszkár: *A Felső Magyarországi Minerva történetéhez.* Magyar Könyvszemle 1941. 374—380.; Beleznay M. Cecilia: *A Felső Magyarországi Minerva,* Bp. [1942.]

[4] *Gróf Dessewffy József önéletrajza.* ItK 1891. 472—480.; Toldy Ferenc: *Gyászbeszéd gróf Dessewffy József felett. Irodalmi beszédei.* Pest 1872. I. k. 85—89.; Gr. Dessewffy József: *Munkái. III. k. Levelek.* Bp. 1888.; Ferenczy József: *Gróf Dessewffy József életrajza.* Bp. 1897.; Maday Attila: *Gróf Dessewffy József angol irodalmi műveltsége.* Debrecen 1941.; Fenyő István: *Az irodalom respublikájáért.* Bp. 1976. 47—49.

korlásából lehetőleg kiiktatná a szubjektivitást és a meditációt, s a fordításokat részesíti folyvást előnyben. Egész nemzethez egyszerre szóló irodalmat akar, ehhez azonban az antikvitás kultuszát hívja segítségül. Szükségesnek ítéli a kritikát, de bírálataiért Kölcseyt ő is kárhoztatja, s a műfajnak vállalkozásában egyre alárendeltebb szerepet szán.

Az eddigiekhez hozzá kell tennünk: a húszas évek második felében Dessewffynek már mindinkább a negatívabb vonásai jutottak előtérbe. Abban az 1824. november 15-én kelt előfizetési felhívásban is, amelyet Dulházy és Ellinger írtak alá (Dessewffy névlegesen nem vállalta a szerkesztést), s az írókhoz ugyanekkor szétküldött körlevélben a fejlődést lehetőleg mérsékelni kívánó törekvése szólal meg.[5] Szelídséget, jámborságot ígér, a „csatapiac" kerülését (oldalvágás az antikritikákat, pennacsatákat bőven közlő *Tudományos Gyűjtemény*re!), a bölcsesség mértékletességét, az olvasóhoz simulást, a „magos ég középtájai"-t, a többséghez alkalmazkodást. Hangsúlyozza, hogy törekedni fognak az ép ízlés megőrzésére, a könnyen érthető előadásra, a kímélésekre, az akár elavult, akár nagyon újító írásmódok elkerülésére. Kimondatlanul is aligha kétséges, hogy az *Aurora* ellenében.

A vállalkozás kezdetben sokat köszönhetett Kazinczy közreműködésének. Megjelenés előtt elolvasta az első füzetet, mozgósította barátait a folyóirat támogatására, folyamatosan adott kéziratokat, s nem fukarkodott a bírálattal sem.[6] Erőteljesen kifogásolta például a lap negyedrét, „monstruózus" formáját, valamint hosszú és semmitmondó címét (amely egyébként csak a feudális partikularizmus erősítésére volt alkalmas a polgári nemzetté válás tendenciáival szemben), s helyette a még klasszicistább *Amalthea* nevet javasolta. Dessewffy védekezett, a felelősséget Ellingerre hárította, de az ormótlan név és forma maradt.

1825 áprilisának közepén jelent meg a *Felső Magyar Országi Minerva* első füzete, azaz első negyedévi száma. Címlapja igazolásul szolgált a külső kiállítását eleve kárhoztatóknak: maga Dessewffy is elismerte, hogy a közepén látható múzsa klasszicista ideálképe bizony idétlenre sikerült.[7] Alatta ugyancsak antikvitást idéző jelige olvasható, az átalakított horatiusi mottó: „Opto tibi vultum multa et praeclara minantis"; a címlap hátoldalára viszont — Dessewffyre jellemző ellenpontként — Kisfaludy Károly *Mohács*ából vett sor került: „Él Magyar, áll Buda még!" Az olvasó kezdetben nemcsak az irányzatok közt nem ismerte ki magát — nehézkes volt a folyóirat belső tagolódása is. Negyedévente jelent meg 7—8 ív terjedelmű füzetekben, de a szerkesztő e negyedévi számokat — versenyzendő a *Tudományos Gyűjteménny*el — hónapokra, azaz három-három részre osztotta, s ezáltal eleve körülményessé tette belső szerkezetét. Igen nagy alakjával, rendkívül széles tükörrel nyomott fekete betűivel, véget alig érő soraival pedig az akkori lapviszonyok közt is kellemetlen esztétikai hatást keltett a folyóirat, s ehhez járult a közlemények osztályozatlan zsúfolódása: az egyes írásokat egymástól pusztán számokkal különítette el, rovatok nem voltak, a legkülönbözőbb tárgykörű és műfajú közlemények válogatás, csoportosítás, elvi szerkesztés nélkül következtek egymás után. Sőt, a folyóirat oldalszámozása az egyes évfolyamok végén nem fejeződött be, hanem esztendőkön át folytatódott — még áttekinthetetlenebbé téve a lapot.

Szerkesztői újságnak szánták, hogy a negyedévi füzetek előtt egy-egy egész oldalas képet is közöltek, rendszerint annak a feudális közéleti tekintélynek (érsek, nádor, aranygyapjas vitéz stb.) képmását, akinek hozsannázó életrajzával vezették be a számot. Az arisztokráciára való orientálódást jelezte egyébként az előfizetők megoszlása is: az induló évfolyam 403 előfizetője között nagyon sok a főrend, jelentős számú a császári és királyi kama-

[5] Előfizetési felhívás a Felső Magyar Országi Minervára. MTA Kézirattár. Batsányi János hagyatéka. Tört. 4° 49. sz.; A Felső Magyar Országi Minerva irányítóinak nyomtatott körlevele az írókhoz. Uo.

[6] KAZINCZY: *I. m. XIX. k.* 240., 242.. 243., 249., 251—252., 257., 303., 307.

[7] Gróf DESSEWFFY József: *Munkái. III. k. Levelek.* Bp. 1888. 160.

rás, táblabíró, alispán — főleg a felvidéki megyékből. (Utóbb ez még fokozódott: 1828-ban a 278 előfizetőből 65 báró, gróf vagy herceg — az egyházi méltóságokon kívül!) Viszonylag kevés ezzel szemben az értelmiségi, azok is az idősebb évjáratokból (pl. Budai Ézsaiás, Cserey Farkas, Görög Demeter, Pánczél Dániel, Pápay Sámuel), a nevesebb pesti írók sorából csak Fáy András és Schedius Lajos fizetnek elő, a liberális törekvések vezető képviselői közül Széchenyi és Wesselényi (ebben azonban nyilván közrehatott, hogy mindkettejüket egy-egy ódával tisztelte meg a folyóirat).

Az induló folyóiratot Dessewffy József programcikke vezeti be, mint címe is jelzi — *Előszó az avulni kezdő és a nagyon újítgató írásmódról a magyar nyelvben* — kifejezetten az egyeztetés, a kiegyenlítés jegyében. Éppúgy elveti az ortológiát, mint a túlzott neológiát, — középutassága azonban akkor, amikor az ortológia már végleges vereséget szenvedett, az újítás pedig az irodalmi orgánumok természetes gyakorlatává vált, csupán látszólagos: a lényeget illetően a konzervatív törekvések képviseletét jelenti. Dessewffy látja és méltányolja a fejlődést, elfogadja az irodalom eredetiségének és nemzetiségének elveit is („. . . minden nyelvnek . . . a maga típusa szerint kell a tökéletesség és szépség felé emelkedni") — csak éppen hozzáteszi, hogy ezt ő másként értelmezi, mint a szélsőségek képviselői. Óv a kölcsönzésektől, az újítások, a nyelvi díszek használatában mértéktartást igényel, ideálja az, amikor az író a hathatós nyelvet a választékossal szövi össze, s harmóniában marad az olvasók többségével. „. . . Lassan és halkkal kell megszelídíteni olvasóikat, nem rántva, hanem vonszogatva a helyesebbet, a szebbet" — hirdeti meg Dessewffy folyóiratában az irodalmi-kulturális konzervativizmus vezérelvét. Írótársainak a horatiusi mottót ajánlja jelmondatul: *quod multa dies et multa litura coercuit* — azaz a korrekciónak, az alkotói ihlet megfegyelmezésének, a szüntelen csiszolgatásnak, ideáció és produkció szétválasztásának elavult, klasszicista elveit. S amit itt nyelv és kultúra viszonylatában elvileg kifejt, azt folyóirata következő számában — Delille abbé *L'homme des champs* című, jellegzetesen klasszicista verseskötetének Kis János nyújtotta fordításával kapcsolatosan — az irodalomra is alkalmazza (1825. II. negyed). Az a költészet tetszik neki, ahol nincsenek nagyobb szenvedélyek, érzelmi konvulziók, ahol nyugodt mederben tükröződnek a megfegyelmezett érzelmek, ahol a harmóniát és a belső békét indulati viharzások nem veszélyeztetik:

„. . . Nem minden ember szereti a záport, a villámokat és a mennykövek durrogtatását. Sokan inkább kedvelik a csendesebb ég s föld tüneményeket a rettegtető földalatti mélységek sötétségeinél s rázkódásánál."

A sikerült első számban még az egyeztetés tendenciája uralkodik, nem fordulnak nyíltan szembe az új törekvésekkel. Montesquieu 1725-ben mondott beszéde a tudományok míveléséről az emberi értelem haladása melletti tanúság; Kazinczynak legrégebbi nyelvemlékeinket bemutató cikke ugyancsak a fejlődéselvet revelálja, méghozzá a nemzeti irodalom egészén belül; a szerkesztő fiának, Dessewffy Aurélnak az ízlésről alkotott tanulmánya pedig egészen kanti és schellingi nyomokon jár: a szépélmény befogadásáról szólva vérbelien romantikus esztétikai elveket fejt ki. Az az episztola is, amelyben Kazinczy Wesselényi Miklóst s benne a jövendő reformifjút, a nemzet hivatott vezérét ünnepli, a fiatalt, aki másként él, mint hazája átlagos arisztokrata ifjúsága, akár az *Aurorába* beillene.

S magát az első évfolyamot lapozgatva is nem egy új szemléletű, főképp esztétikai-irodalomelméleti tárgyú írásra bukkanunk. Dessewffy Aurél a szépről értekezve annak gondolati magvát, az érzelmeket mozgásba hozó „összefogó közgondolat" fontosságát emeli ki (1825. II. negyed); Mokry Benjamin a régi és az új poézis közt különbséget téve az antikvitásba sorra belelátja a romantikus irodalmiság jegyeit (III. negyed); az Olaszországban utazó pályakezdő kritikus, Szontagh Gusztáv a haldokló gallus, a szabad hazá-

ért magát feláldozó hős szobráról ír elragadtatottan, s Canova fölé helyezi az „isteni" Michelangelót és Rafaelt (IV. negyed); kiváló statisztikusunk, az ekkor Patakon professzor Magda Pál pedig egyenesen olyan nézeteket hangoztat, hogy valódi magyarságot a népnél kell keresni, a nemzeti nyelvnek és műveltségnek a népnyelv az alapja (II. negyed). Emellett kezdetben a közéleti irodalom terén is tud tartalmasat nyújtani folyóiratunk. Dessewffy *Az élet-vermekről* címmel az előbbi évek súlyos ínsége nyomán nyíltan feltárja a falusi lakosság nyomorát (I. negyed), amikor pedig 1825 őszén Széchenyi megteszi híres akadémiai felajánlását, elsőként üdvözli lelkes ódában a nemzet ébresztőjét és az európai műveltség hazai magvetőjét (IV. negyed.)

Mégis: már az induló *Felső Magyar Országi Minerva* anyagának zöme súlyos korszerűtlenségről tanúskodik. A szerkesztő a hajdani *Orpheus*t vette mintájául, ahol nyelv, költészet, morál és tudomány még együtt szerepelt, s amely fordításokat bőven közölt. Közben azonban végbement nemzeti műveltségünkben a szépirodalom önállósulása a tudománytól, az erkölcsnemesítő irodalom helyett mindinkább a társadalmi publicisztika került az érdeklődés előterébe, az eredetiség pedig az *Erdélyi Muzéum* óta irodalmunk folyvást hangoztatott princépiuma volt. S tegyük hozzá: az 1790-es év Kazinczyja lehetőleg olyan idegen auktorokat szólaltatott meg, akiknek valamiképp közük volt az akkori jelenhez, a kassai lapban átültetett antik klasszikusok, Platón, Epikúrosz, Xenophón s a többiek, valamint XVIII. századi társaik, Johnson, Buffon, Voltaire, Wieland stb. már a letűnt idők kórusát képviselték. Másrészt Kazinczynak annak idején sikerült a kor csaknem valamennyi jelentős költőjét maga köré gyűjtenie — itt viszont ő volt az egyetlen irodalmi tekintély.

Kevés kivétellel hiányoztak a pesti írók, már csak a folyóiratban őket ért támadások miatt is. Kisfaludyékat irritálta, amikor a széphalmi mesternek Mailáth János gróf német nyelvű dalairól írott himnikus magasztalásai közt olyanokat olvastak, hogy „. . . a reális világ halála a művésznek", s hogy az aulikus gróf versei azért gyönyörűek, mert bennük „. . . Nincs megnevezve a hely, nincsenek megnevezve lakóji" (II. negyed). Ugyanígy idegenkedést keltett bennük a „rajoskodás", azaz az ábrándozás, a merész képalkotás, a képzelőerő elleni kirohanás, illetve az irodalmi zsebkönyvek „túlzásai" ellen intézett didaktikus intelmek is (IV. negyed). A folyóirat kontextusában még Fáy András *Levéltöredék Pestről* című szépprózai írása is a fővárosból való kiábrándultságot erősítette (IV. negyed). Ehhez járult a folyóirat szépirodalmi anyagának nagyfokú gyengesége: jobbára azok töltötték meg klapanciáikkal, finomkodó érzelgéseikkel és a formalista üresjárataikkal a *Minervát*, akiknek az *Aurorá*ban már nem, a másik zsebkönyvben, a *Hébé*ben éppen nem jutott hely.

Ennek megfelelő volt a visszhang is. Az 1826. évi előfizetői hirdetés már jelzi ezt: a „főméltóságok"-nak ugyan tetszett a folyóirat, de „némely szőrszálhasogató hazafi"-nak nem.[8] Közéjük tartozott Kölcsey, aki nem talált benne „legkisebb használhatót" sem; az ifjú Zádor György, aki a régebbi kassai vállalkozások után harmincöt esztendővel jóval többet várt volna; valamint a lapot igen kevésre értékelő Bajza.[9] Még Toldy is, jóllehet ő a *Tudományos Gyűjteménny*el való akkori ellentéte miatt támogatta a *Minervát*, megállapította 1826 tavaszán: az új folyóirat nem kapott erős lábra, s nehezen is fog.[10]

Így igaz: a második évfolyamtól kezdve mind erőteljesebbé vált a hanyatlás. Nem csupán a szerkesztőségen múlott ez, ahonnét Dessewffy József az első év végén az országgyűlésre távozott, s távollétében a lap irányítása tizenhat éves fiára, Aurélra, a koncepciót-

[8] Jelentés Minerva 1826. esztendei folytatása iránt. Felső Magyar Országi Minerva 1825. 10. sz.

[9] Kazinczy: *I. m.* Bp. 1910. XX. k. 171., XIX. k. 427.; *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése.* Bp. 1969. 286.

[10] Bajza József és Toldy Ferenc: *I. m.* 292.

lan Dulházyra és Ellingerre maradt. Súlyos csapást jelentett az a hatósági eljárás is, amelyet a Széchenyi-óda közlése előidézett: udvari dekrétummal tiltották be miatta a kötetet, új lapokat ragaszttattak az inkriminált költemény helyébe, a cenzort felelősségre vonták, a lapot pedig attól kezdve mondvacsinált ürügyekkel folyvást háborgatták.[11] Könnyű elképzelnünk, hogy az addig is konzervatív szellemiségű szerkesztőség a hajsza hatására mennyire megmerevedett és mily konformissá vált! Panaszkodott is az üldözés és a kevésszámú előfizető miatt keservesen Dulházy Mihály, 1826 nyarán Kazinczynak: „. . . Mindenképp el kell enyészni Minervának nemsokára."[12]

A kedvezőtlen körülmények s a rátermett irányítás hiánya következtében a második évfolyamtól kezdve a folyóirat mind görcsösebben és reménytelenebbül igyekszik épp az ellenkezőjét csinálni annak, mint a *Tudományos Gyűjtemény*. Ha ott előtérbe kerül a kanti individualitáseszme, a szubjektum fontossága, az egyéni tehetség, akarat és cselekvés elhivatottsága, akkor a kassaiak az emberiség keresztyén közösségét hirdetik a protestáns prédikátor-szerzők kegyes erkölcsnemesítő modorában. Míg a Pesten szerkesztett folyóirat másik jelentős törekvése a polgári nemzetté válás eszmevilágának, a rendiségen kívül állók érdekeinek megszólaltatása, Dessewffy orgánuma erről érdemlegeset nem mond. A liberális romantika jegyében amaz egész sor nép- és helyleírással ismerteti meg olvasóit — a *Minerva* lapjain viszont legfeljebb az ókori Rómába kalauzol el a buzgó Kis János, tíz éven át tartó folytatólagos és fáradhatatlan szívóssággal. Ott az időszerű reformjavaslatok körül ütköznek meg a vélemények, itt a régi típusú népnevelő irodalom folyik tovább, a népoktató könyvecskék szintjén, „ártalmatlan" ismereteket nyújtva az olvasónak. Thaiszék, méginkább Vörösmartyék a teremtő géniusz, a nemzeti irodalom és a népiesség ideáit kolportálják, — ezzel szemben soha annyi (s annyi fölösleges, funkciótlan) fordítást, mint a kassai folyóiratban, hozzávéve ehhez az antikvitás kultuszának szinte elefántkórját! A pestiek a nemzeti hagyományokat affektív módon, a jelent ébresztve-erősítve idézik, — a kassaiak kezén régiséggé porlik szét a múlt. S a szépirodalmi anyagot nem is szabad az *Auoráéval* egy napon említeni. A műfajok megoszlása árulkodó itt: a zsebkönyvben a nemzeti múltidéző epikum műfajai dominálnak (eposz, elbeszélő költemény, heroid), kiegészítve a realisztikus novellával, népdalokkal, vígjátékokkal; a *Minervá*ban tanítóköltemények-ekbe, epigrammákba, szonettekbe, szentimentális dal- és Himfy-regeutánzatokba, „eredeti magyar románok"-ba, levelekbe, allegóriákba és parabolákba fulladhatunk. A klasszicizmus idejétmúlt perzsavásárába. S főleg az alkalmi versek áradatába, amelyeket az *Aurora* már elvszerűen kirekesztett. Leginkább pedig a munkatársak névsora jelzi a különbséget: Kis János, Guzmics Izidor, Nagyapáthi Kiss Sámuel, Edvi Illés Pál, Terhes Sámuel, Bárány Ágoston, Udvardy János írnak Kassára rendszeresen — azaz többnyire epigonok, féltehetségek vagy éppenséggel dilettáns tollforgatók. Kölcsey és Kisfaludy Károly, a húszas évek legnagyobb irodalmi tekintélyei viszont nem adnak kéziratot.

Az eredmény meglátszik az előfizetők számának megcsappanásán. Ez a szám már 1826-ban a kezdeti 403-ról 264-re zuhan, s attól kezdve sohasem éri el a háromszázat. A helyettes szerkesztő nemcsak Kazinczynak panaszkodik emiatt: az újabb szerkesztőségi közleményekben nyíltan szól arról, hogy a közönség nem támogatja a folyóiratot.[13] S hogy mennyire nem, azt Széchenyi fulmináns kritikája tükrözi legérzékletesebben. Ez a bírálat és a körülötte támadt polémia nemcsak a *Minerva* megítéltetése miatt érdekes, s nem is csupán azért, mivel ez volt a „legnagyobb magyar" első személyes jelentkezése a hazai

[11] Sashegyi: *I. m.*
[12] Kazinczy: *I. m. XX. k.* 70.
[13] Jelentés. Hazai és Külföldi Tudósítások 1826. 22. sz. (IX.13.) melléklete; előfizetési felhívás az 1827. évre. MTA Kézirattár. Batsányi János hagyatéka. Tört. 4° 49. sz.

sajtóban, hanem azért is, mivel érzékletesen tanúsítja mély érdeklődését az újságírás, a korszerű publicisztika iránt.

1828 tavaszán Széchenyi megelégelte a kassai folyóirat mind színvonaltalanabb számait, s külső kiállításáról szóló ironikus-fanyar glosszát küldött be a szerkesztőségnek.[14] A cikket közölték, de egyszersmind ellátták sértődött és kioktató széljegyzetekkel. Újabb cikkében Széchenyi udvariasan bár, de fenntartotta kifogásait, sőt levélben fordult Dessewffy Józsefhez. Ez az 1828. szeptember 26-án kelt levél elsőrangú dokumentuma a hazai sajtó történetének: szerzője benne már a liberális, ellenzéki sajtónak azt a modelljét vázolja fel, amely utóbb az *Athenaeum*, a *Budapesti Szemle* és a *Pesti Hírlap* hasábjain valósult meg.[15] Széchenyi mindenekelőtt praktikus javaslatokkal él: nem lehetne-e minden füzetet úgy, mint azt az *Edinburgh Review* (az angol liberálisok világhírű folyóirata!) egyedül is megvásárolni; azt megvalósítani, hogy minden esztendő egyes lapszámmal kezdődjön s csak két füzet alkosson egy kötetet; hogy a tárgyakat a folyóirat minden lapján külön feltüntessék, végül pedig, hogy a középszerű rajzokat mellőzzék? Még fontosabbak tartalmi jellegű elgondolásai. Mellékeli a folyóirat általa vágyott-elképzelt témajegyzékét: a *Library of Useful Knowledge* című angol folyóirat ismertetése, Új-Hollandiában tett utazások, John Bowring utazása Magyarországon, Magyarországnak a tengerrel való összeköttetése, magyar termékek kivitele 1820-ban és 1829-ben, Fiume magyar kikötőhely haszonvételei, vizsgálatok az új és régi gazdaság módjáról, pesti függőhíd, Dunán való kereskedés a Fekete-tengerre stb. Különösebb kommentár itt aligha szükséges: a későbbi nagy reformpolitikus és publicista társadalmi koncepciója készül itt elő.

Széchenyi fellépésének — egyelőre legalábbis — meglett a foganatja. 1829 januárjától kezdve új formátumban, nyolcadrét alakban jelent meg a folyóirat, egy-egy évfolyam pedig a sokkal kezelhetőbb két kötetben. Változtattak egy időre a szellemi matéria egyoldalúságán is: az oly cikkek társaságában, melyek szerint minden újítást gyanakvással kell fogadni, s hogy a magyar nép alkatilag idegenkedik a költészettől és a színjátékoktól, népdalai pedig értéktelenek, most már más jellegűek is megjelennek. Udvardy János földmérő kőntörfalazás nélkül leírja, hogy a szegény dolgozó parasztnak sorsa sok helyen nem jobb a baroménál; Kazinczy Wesselényi lótenyésztési tevékenységéért lelkesül; Almási Balogh Pál pedig a sajtó hasznáért, a nyugat-európai újságírás eredményeiért, az angliai „határtalan nyomtatásbeli szabadság"-ért (II—IV. f.). Megszólaltatják az Aurora-kör egyes tagjait is: Bajzának az újabb kori európai fejlődést az antikvitás fölé emelő történetfilozófiai eszmefuttatását közlik, Vörösmartytól pedig *Mikes búja* című híres elégiáját (a cenzúra miatt *Az öreg rabszolga Pompejus sírja fölött* címmel), a haza magára hagyatottságának fájdalmas, gazdag személyességű siratását. (III—IV. f.)

Ez a fellendülés azonban nem tart sokáig. 1830-ban lezajlik a Conversations-lexikoni pőr, amelyben a lap szellemi irányítója tudvalevőleg alapvetően érdekelt, megindul az őt tönkreverő *Kritikai Lapok*, mindennek hatására pedig a *Minerva* még retrográdabb, valóságellenesebb szintre zuhan vissza, mint 1829 előtt. Képtelen antikvitáskultuszára mi sem jellemzőbb, hogy 1831-ben már egyik munkatársa jelentet meg cikket itt *A régiségek eránt való szerfelett tiszteletről*. (I. k.) Az 1830-cal kezdődő évfolyamok sivár betűtengerében Kazinczynak posztumusz műve, az *Erdélyi levelek* már valósággal oázist jelent: tájak villannak fel, emberi arcok elevenednek meg, mozgás, változás tűnik elénk. Azt kapjuk benne, amit a kassai folyóiratban különben ekkor már soha: életre kel a holt anyag. (1831. III—IV., 1832. I. k.)

[14] A Minerva számára gróf Széchenyi István. Felső Magyar Országi Minerva 1828. II. negyed 1759.; vö. még: III. negyed 1880—1884.

[15] Gróf Széchenyi István: *Naplói*. Bp. 1932. III. k. 746—748.; Dessewffy válasza: uo. 757.

A harmincas években már csak vegetál a *Minerva*. Oly kevés az előfizető, hogy névsorukat 1830-tól nem közlik többé, 1833-ban meg sem jelenik a folyóirat, 1835—1836-ban pedig csupán két-két kötet. Ez utóbbi évben — a sors iróniájaként — épp itt lát napvilágot időszaki sajtónk helyzetéről egy élesen bíráló közlemény, melynek találó megállapításai sorra ülnek a *Felső Magyar Országi Minervára*. Ez az álnéven közölt, *Egy-két szó az időszaki iratokról s ezek nem tenyészhetésüknek főbb okairól hazánkban* című írás főképp azt kárhoztatja, hogy a szerkesztők anyaghiány miatt helyt adnak

„. . . olykor a legérdektelenebb, legüresebb, léhább, hogy ne mondjam, egészen hasztalan iratoknak is", hogy „. . . minden tudni és olvasni méltók összehányva és szétszórva, mint annyi káoszok jelennek meg egyugyanazon folyóiratban gyakran", hogy az olvasó „. . . enciklopédiai gyűjtemény helyett merő antikváriusi kompilációk halmazát, reves oklevelek s egyéb penész körül elészedett, régi, érdeketlen iratok gyűjteményét" kapja, „. . . az élet való képei helyett ízetlen rokkameséket".[16]

Az ismeretlen cikkíró olyan folyóiratot kíván, amely jelen szükségleteinkkel leginkább foglalkozó írásokat közöl. Kívánsága nemsokára teljesül: 1837-ben megindul az *Athenaeum*. A kassai lap szerkesztői pedig még egy utolsó, kétségbeesett kísérletet tesznek: 1837-es előfizetési felhívásukban a folyóirat címét *Magyar Minervára* változtatják, s azt ígérik, hogy ezentúl az egész országhoz kívánnak szólni.[17] A közönség azonban így sem reagál: a vállalkozás 1836 után nem jelenik meg többé.

Tíz évfolyam, negyven kötet, közlemények végeláthatatlan sokasága — a *Felső Magyar Országi Minerva* egészen eredménytelen lett volna? Önmagában kétségkívül igen, — de haszontalan mégsem volt. Azzal ugyanis, hogy összegyűjtötte a hazai művelődés elavult és színvonaltalan törekvéseit, szándéka ellenére is katalizálta, felerősítette és még határozottabbá tette a sajtó újat akaró erőinek, az *Élet és Literatúra — Muzárion*, a *Tudományos Gyűjtemény*, leginkább pedig a *Kritikai Lapok* szerkesztőinek tevékenységét. Plasztikusan tükrözte a kor gondolkodó fői előtt egyfajta irodalmiság és kultúrakoncepció visszafordíthatatlan elmúlását.

FENYŐ ISTVÁN

Bartha Boldizsár Rövid Chronicajának XIX. századi kiadásairól. Bartha Boldizsárnak, a szűcsmesterből lett városi főbírónak várostörténete nemcsak művelődéstörténeti szempontból érdekes és értékes munka Debrecen 1564—1664 közötti éveiből[1], hanem mint személyes hitelű irodalmi alkotás, egyéni hevületű történelmi mű is figyelemre méltó, ha újabban ki is szorult irodalomtörténetünkből. Toldy Ferenc még méltónak tartotta reá, hogy legalább megemlítse a XVII. század „kisebb" történetíróinak sorában[2], s Angyal Dávid joggal írta a „nagy Beöthy"-ben a századfordulón, hogy

„mulasztás volna hallgatással mellőznünk Bartha Boldizsár épp oly eleven mint hiteles Rövid Chronicaját (1666), mely Debrecen városának, a szerző »édes lakó-hazájá«-nak, különösen a II. Rákóczi György lengyel hadjáratát követő években kiállott szenvedéseit beszéli el."[3]

De később az olyan nagy részletező munkában is, mint amilyen a „nagy Pintér" puszta bibliográfiai adat lett a *Kortörténeti följegyzések szerzői* között. Később azután még ennyi sem. Pedig ma is megérdemelné figyelmünket, már csak stílusánál fogva is, mely vetek-

[16] *Felső Magyar Országi Minerva* 1836. I. k. 14., 15—16., 22.
[17] MTA Kézirattár. Batsányi János hagyatéka. Tört 4° 49. sz.
[1] ÖRVÉNYI Béla: *Bartha Boldizsár „rövid chronica"-jának művelődéstörténeti vonatkozásai*. Bp. 1906.
[2] L. *A magyar nemzeti irodalom története*. Írta TOLDY Ferenc. I. Pest, 1868. 69.
[3] L. *A magyar irodalom története*. Szerkesztette BEÖTHY Zsolt. I. Bp. 1896. 331.
[4] L. PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténete. III*. Bp. 1931. 195.

szik helyenként legjobb emlékíróink lapjaival. Többek között ez is oka lehetett annak, hogy a XVII. századi kiadványnak, amely egy század múltán szinte hozzáférhetetlenné vált, új kiadásait készítették elő a XIX. század elején.

Maga Csokonai is ott található a tervezett új kiadás munkásai között. 1801-ben készített *Vázlatos kiadási terv*-ében Zrínyi *Szigeti veszedelmé*nek tervbe vett új kiadása után található a „Barta B." utalás,[5] amely nyilván Bartha Boldizsár *Rövid Chronicájára* vonatkozik. Más forrásokból is tudunk róla, hogy készült e munka kiadására: 1804. jún. 14-én írta Kazinczynak:

„Ha az a' tőlem legközelébb kiadandó Manuscriptum, mellynek titulussa: *Debretzen Krónikája, és Debreczeni Miscellák*, a' Purizáló által a' héten elkészültek volna, magam is annak kedvéért Váradra fel menék vala."[6]

Bartha Boldizsár krónikáját Csokonai atyja is lemásoltatta 1774 nyarán abba a kéziratos kötetbe, amelyet *Csokonai József naplója* néven szoktak emlegetni, s amely aztán a költőre szállt.[7] Hogy mégis újra lemásoltatta a művet, az azt bizonyítja, hogy az értékes — illusztrált — családi ereklyét nem akarta nyomdába adni. Egyébként a *Debreczeni Miscellák* anyaga is alighanem Csokonai József kéziratos kötetéből került ki, amelyben többek között ő maga is följegyezte a város életének fontosabb eseményeit 1774—1782-ig.[8]

Csokonai kiadási szándéka már nem valósulhatott meg: fél évvel azután, hogy Kazinczynak tervéről beszámolt, meghalt. A kiadás munkája barátaira maradt.

Azt, hogy Bartha Boldizsár 1666-ban megjelent műve a XVIII. század végén már hozzáférhetetlen volt, s hogy megvolt az igény olvasására, bizonyítja Csokonai József kötete is, éppúgy, ahogy számos többi egykorú másolata.[9] Különös és szomorú időszerűséget adhatott a kötetnek az a sok erőszakosság, amivel a Habsburg-hatalom a város protestáns autonómiájának megtörésére törekedett s amelyről Csokonai József is beszámolt naplójában.[10] Bartha Boldizsár *Chronikájának* szilárd hitéből, nemes patriotizmusából s a közösségért élő-haló önzetlen felelősségérzetéből erőt meríthettek az utódok is szorongatottságukban. Emellett nagy vonzóerőt adott a könyvnek az is, hogy érezni lehetett hangjából, stílusából, hogy egy népével eggyé vált debreceni polgár, „civis Debrecinus" beszél belőle, olyan valaki, aki saját bőrével, idegével próbálta végig a fenyegető évtizedeket.

Olyan könyve lehetett Bartha Boldizsár *Rövid Chronicaja* a városnak, amely a Biblia mellett ott állhatott a mestergerendán szinte minden házban, így érthető, hogy a tűzvészektől gyakran látogatott Debrecenben egy század leforgása alatt alig maradt példány a különben is agyonolvasott könyvből.

Szabó Károly 1879-ben a *Régi Magyar Könyvtár*ban már csak egyetlen teljesen ép példányáról tudott, amelyet a debreceni Ref. Kollégium könyvtárában őriztek. (S mindössze öt föllelhető példányáról volt még tudomása; a nagyenyedi kollégium kötete 1848-ban megsemmisült.)[11]

[5] Vö. Csokonai Vitéz Mihály: *Összes művei. Költemények. I.* Bp. 1975. 225. A következőkben: ÖM. I.

[6] L. KazLev. III, 202—203., ill. HG.II, 789.

[7] Vö. *Csokonai emlékek.* Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Bp. 1960. 543 kk. A következőkben: CsEml.

[8] Vö. CsEml 545.

[9] Ilyen másolatai az OSZK-ban a Quart. Hung. 92., 93. és 2054. jelzet alatt. Molnár József a hajdúnánási gimnázium Hajdú-múzeumából említette a *Chronicá*nak egy félbőrkötésű másolatát, s egy másik hajdúnánási másolatáról is említést tett, Igmándy József tulajdonából. (L. DebrSzle 1939. 173.) A debreceni Kollégium Nagykönyvtárában öt másolata található Bartha művének s a Déri Múzeumba is került egy a Csokonai-Kör tulajdonából (Vö. *Pap Károly Emlékkönyv.* Debrecen, 1939. 593.)

[10] CsEml 8., 17., 19. stb.

[11] L. RMK 1032. sz.

A debreceni Kollégium Nagykönyvtárában azonban Bartha Boldizsár munkájának még egy példánya található, amelyről Szabó Károly azért nem szerezhetett tudomást, mivel az csak 1863-ban került a könyvtár tulajdonába.[12] Ennek az R. 681. 20. jelzetű példánynak a története érdekesen vet fényt a város polgárságának olvasottságára és művelődési igényére: 1704-ben Ethei István borbélymester tulajdona volt, akinek hagyatékában, 1729-ben 97 (!) darabból álló könyvtárat találtak.[13]

Érthető érdeklődéssel vettem ezek után kézbe a prágai Egyetemi Könyvtár Kubelik (Széll) gyűjteményében egy kötetet, amelynek címlapján ez volt olvasható:

„Rövid Chrónica, | avagy oly | beszélgetés, | melly | a' közelebb elmúlt száz esztendők alatt | Debreczenben | esett | emlékezetesebb dolgokról . . . | írattatott, és szedegettetett öszve | Bartha Bóldisár | által | 1664-dik Esztendőben. | Nyomtatódott Debreczenben | 1666."

A 107 számozott oldalból álló nyomtatványról mindjárt látszott, hogy impresszuma ellenére nem lehet XVII. századi, legföljebb a XVIII. század végén vagy a XIX. elején készülhetett.

Vajon azt a XIX. századi bécsi kiadást találtam volna meg, amelyre Toldy utalt irodalomtörténetében?[14] Toldyra hivatkozva említi Szinnyei is ezt a bécsi kiadást.[15] Hogy mégsem a bécsi kiadás akadt kezembe, arról Petrik győzött meg, aki bibliográfiájának 1892-i pótkötetében pontosan idézi ezt a ma már ismeretlen bécsi kiadványt: „*Rövid chrónica . . . 1664. esztendőben* (8-r. 4. lev., 158 l. és 1 lev.) Bécs, 1819. (Ny. n.)." Az évszám és a hely igazolja Toldyt, a terjedelem viszont bizonyítja, hogy nem lehet azonos a 107 oldalas prágai példánnyal. Petrik adatának hitelét megerősíti, hogy idézi Horovitz 1876-i árjegyzékét is, amely a könyvet 3 frt-ért ajánlotta.[16]

Hazai könyvtárainkban nem sikerült nyomára bukkannom az 1819-i bécsi kiadásnak, amely száz éve még a könyvárjegyzékekben is szerepelt. Talán valamelyik bécsi könyvtárban megtalálható.

A Toldy említette bécsi kiadásról Örvényi Béla is megemlékezett s ugyanott egy debreceni utánnyomást is megemlített: „Debreczenben is az 1666.-iki első nyomtatás után még volt később utánnyomás, de annak példányai nem ismeretesek."[17] Közelebbi adatot a debreceni utánnyomásról nem közölt.

Zoltai Lajos viszont pontos leírást adott Bartha *Chronicájának* a debreceni Kollégium anyakönyvtárában őrzött J. 2371 jelzetű „papírfedelű, 8-ad rétű példányá"-ról, „amely csakugyan a mult század [= XIX. sz.] elejéről származó nyomtatványnak látszik."[18] Megírja azt is, hogy „se a nyomda helye, se a kiadás éve nincs rajta megnevezve". (Ezt úgy kell érteni, hogy az utánnyomás újraközölte az első kiadás helyét és évét.) Majd megállapítja, hogy

„Minthogy Pósalaki János »Declaratio afflicti status lib. Reg. que Civitatis Debreczen etc . . . 1696.« című latinnyelvű emlékiratát is tartalmazza, nagyon valószínű, hogy Debreczen város könyvnyomdájában készült, mégpedig javított irályából következtetve, a mult század tizes-huszas éveiben . . ."

[12] Vö. Zoltai Lajos: Barta Boldisár, Debrecen XVII-ik századbeli krónikása. *Pap Károly emlékkönyv*. Debrecen, 1939. 592.
[13] Vö. Zoltai: I. h.
[14] Idézett munkájának könyvészeti részében Bartha krónikájának adatai így találhatók: „*Bartha Boldizsár Debreceni krónikája* (Debr. 1664. és Bécs 1819)" (I. m. 69)
[15] L. I. m.
[16] L. Petrik IV, 14.
[17] I. m. 24.
[18] I. h. 592.

Mivel megírja, hogy a munka 107 lap terjedelmű s ebből 84 jut a *Chronicára*, a többi a *Declaratio*ra, eldőlt, hogy a prágai példány azonos ezzel a XIX. század eleji — föltehetően debreceni — kiadással. (A 107 oldalas prágai példány is tartalmazza Pósalaki János *Declaratio*ját, amelyet különben Csokonai József is bemásoltatott — magyar nyelven! — naplójába[19] s amelyet általában együtt másoltak le ebben az időben Bartha *Chronicá*jával.[20]

A Zoltai által említett példány jelenleg is megtalálható a debreceni kollégium Nagykönyvtárában, s így kétséget kizáróan sikerült azonosítanom vele a prágai Egyetemi Könyvtárban a Széll Farkas hagyatékában talált példányt. Ezek szerint ebből a XIX. század eleji — valószínűleg debreceni — kiadásból jelenleg két példány ismeretes.

Az 1819-i bécsi s a vele nagyjából egykorúnak tekinthető debreceni kiadás mellett volt még egy közel egykorú kiadása Bartha *Chronicá*jának, s ez most már pontosan helyhez és időhöz köthető.

Már Szinnyei említést tett arról 1891-ben, hogy „Lenyomatott újra a jelen század első felében a debreczeni naptárakban; ezekből Nagy Gábor 1837-ben egy példányt összeállított, mely megvan a nemzeti múzeumban . . ."[21] A „debreczeni naptárak" nem más, mint a Csokonai barátja, Fazekas Mihály által szerkesztett *Debreczeni Magyar Kalendáriom*, amelynek 1822—1831-i évfolyamában jelent meg Bartha munkája, némi kihagyással (a diák- és civislázongásokról szóló részletek maradtak ki, nyilván tekintettel a cenzúrára is). Ezekből a közleményekből állította össze Csokonai másik barátja, a könyv- és kéziratgyűjtő ügyvéd, Nagy Gábor a Szinnyei által is említett példányt, amely jelenleg az OSZK-ban 197 844. jelzet alatt található.[22] Nagy Gábor *Jegyzés*-éből az is kiderül, hogy csak kéziratos másolatból ismerte az 1666-i első kiadást, s nem tudott a későbbi bécsi és debreceni kiadásokról: Fazekas kalendáriumi közlését nevezi „második kiadás"-nak.[23]

Mindenesetre igen érdekes, hogy Bartha Boldizsár 1666-i *Chronica*jának, több mint 150 év múltán, szinte egyidőben három új kiadása is született. A fölmerülő igény érthető Debrecennek a Habsburg-katolicizmus által fenyegetett már említett helyzetéből. S az, hogy Barthának erősen protestáns és demokratikus színezetű munkája nem kívánatos könyv volt a Habsburg-birodalomban, látható abból is, hogy mind az 1819-i bécsi, mind a nagyjából vele egyidős debreceni kiadás a kiadó és a nyomda neve nélkül látott napvilágot s Fazekas Mihály is elhagyott két kényes fejezetet belőle naptárában.

A mű nagy olvasottságára jellemző, hogy a bécsi kiadásból egy példány sem maradt ránk s a debreceni kiadásból is mindössze kettő: kevesebb, mint a szintén nagyon ritka XVII. századi editio princepsből.

Gondolkodni lehetne Bartha Boldizsár irodalmilag is értékes munkájának — amelyet már Csokonai is ki akart adni s amelyből mindössze egyetlen teljesen ép példány ismeretes — új hasonmáskiadásáról.

SZILÁGYI FERENC

[19] L. CsEml 544.
[20] L. DebrSz. 1939. 173.
[21] MÍrók I, 638.
[22] A kötetté ollózott, fűzött közlemények elején Nagy Gábor autográf bejegyzése: „*Bartha Boldisár Debreczen Kronikája.* Nyomt. Debreczenben. 1666. 8*adrétb* egynehány Kalendáriumokban lett új nyomtatásból öszveszedte 1837-ben Nagy Gábor sk."
[23] „Ezen második kiadásban a' nyomtatás ideje 1664-re hibásan tétetik; mert 1666-ki Debreczeni 8° kinyomtattatását mind az én Kéziratom, mind a' Gróf Teleky Sámuel Catalogussa III 97. mind Horányi I. 166. bizonyitják. Ezek közt Telekynek legtöbb hitelt adhatni, kinek maga a' könyv is megvólt."

Darvas József Fekete kenyér című regényének ügyészi „kritikája". 1. A *Fekete kenyér*, mely először 1934-ben jelent meg, Darvas József első regénye (s első könyve). A címlapon a Viktória Nyomda Könyvosztálya van kiadóként föltüntetve, de a könyv tulajdonképpen Darvas magánkiadásában jelent meg, — a 132. lap alján ugyanis ott az árulkodó jegyzet: „Kiadásért felel Darvas József Budapest, Bérkocsis u. 26." E regény természetesen, mint a 22 éves írók első könyvei általában, nem igazán jó regény. Minden vonatkozásban alatta marad annak a szintnek, amely majd a kiforrott Darvast jellemzi. Nem is művészi megformáltsága, esztétikai értéke keltett figyelmet, hanem a könyv életanyaga. Alighanem általános volt a vélemény, amelyet a *Nyugat* kritikusa, Nagypál István fogalmazott meg:

„Darvas könyvének megvan az az előnye a legtöbb ilyen hátterű regénnyel szemben, hogy ment marad a kínálkozó agitációtól, a mondanivalón túllépő állásfoglalástól. *Elég állásfoglalás maga a tárgya és az átélt szemlélet(. . .) A tények beszélnek, nem kell az írónak túlordítania őket*".[1] (Kiemelés tőlem. — L. A.)

E lázító életanyagra — aligha véletlenül — a budapesti „kir. ügyészség" sajtórendészeti osztálya is fölfigyelt. A szegedi Egyetemi Könyvtár 47363 szám alatt őrzi (sajnos, gondatlanul!) e regény ügyészségi kötelespéldányát — az ügyészség bejegyzéseivel, bélyegzőivel stb. E példány szinte Nagypál István idézett sorainak illusztrációja: tele van ügyész által kifogásolt és megjelölt szöveghelyekkel! Nyilvánvaló: e locusok számbavétele, leírása márcsak azért is szükséges, mert az így nyert forrásanyag elemzésével lehet csak megragadni azt a felületet, amelyen a kor nagy ideológiai tendenciái és az államhatalom ideológiai—hatalmi apparátusa ütközött. E „felület" számbavétele s elemzése pedig minden cenzúratörténeti kutatás egyik alapfeladata!

2. A könyv belső címlapjának rektóján két bélyegző is van; az egyik dr. Thury Endre ügyész névbélyegzője, a másik az átvételi keletbélyegző. Hogy Thury neve ott szerepel a címlapon, sajnos, semmit nem bizonyít, noha valószínűleg ő is látta a könyvet. Bélyegzőjét kollégái is használták, — ez az ügyészségi anyag ismeretében bizton állítható. Az átvételi keletbélyegző azonban stabil, megbízható fogódzó: ennek alapján tisztázottnak tekinthető, hogy a *Fekete kenyér* 1934. június 1-én hagyta el a nyomdát. — A címlap fölső részén, Darvas neve fölött fekete tintás iktató szám áll: *353./6 — 1934.* Ez a szám valószínűleg a könyv ügyészségi „pályafutásának" nyoma; e szám alatt az ügyészségi iratanyagban ott lehet a *Fekete kenyér*re vonatkozó anyag. Mellette pirosceruzás név nyomai látszanak — sajnos, olvashatatlanná radírozva.) E név pedig minden kétséget kizáróan a ténylegesen cenzúrázó ügyész neve!) A cím alatt kék ceruzás keretben kiradírozott, de mégicsak kibetűzhető grafitceruzás szöveg is van: „*L. tuloldal*".

A „tuloldalon", a belső címlap verzóján áll az ügyészi „kritika" — megintcsak radírozva, de többé-kevésbé olvashatóan.

Fölül a könyv lapjaira utaló számok: 3.4.5.8.9.(olvashatatlan szám), 19.31.32.33.34.35. 37.42.43.51.52.53.54.63.64.71.73.74.77.91—95.96.97.103.105.109.110.111.112.118.119.122. — A számok mellett összekapcsolójel, melyet olvashatatlanná radírozott ceruzás szöveg követ. Az ügyészségi gyakorlatot ismerve e szöveg az esetleges vádemelés alapjául szolgáló paragrafus(ok)ra utalhatott.

A számok alatt öt sornyi grafitceruzás szöveg áll, amelyből a fölső három — nem kis nehézséggel — olvasható: „*Általában a könyv egész tartalma izgató, a nincstelen földmunkásokat* (. . .)". — A szöveg e ponton sajnos olvashatatlanná vált. Erdei Ferenc egyik könyvének hasonló ügyészi bírálatából azonban tudjuk, hogy az olvashatatlan két sor az ügyész vádemelési, ill. vádat elejtő indoklásának záró része.[2] Mindenképpen nagy kár tehát, hogy nem tudjuk kibetűzni!

[1] NAGYPÁL I.: *Fekete kenyér. Darvas József regénye.* = Nyugat 1934. II. 232.
[2] Vö.: PÉTER László: *Ügyészi „kritika" Erdei Ferenc könyvéről.* = Tiszatáj 1974. 7. sz. 59—60.

3. A *Fekete kenyér* Szegeden őrzött példányának legérdekesebb s cenzúratörténeti szempontból kétségtelenül a legfontosabb hozadéka a könyv lapjain húzódik meg. A föntebb idézett számok ugyanis a könyv egy-egy lapjára utalnak: a konkrét kifogás alá eső szöveghelyekre. Mivel az ügyész pontosan megjelölte a könyv lapjain a szerinte törvénybe ütköző részleteket, e locusokat a lapra utalásnál pontosabban is reprodukálhatjuk.

E szöveghelyek a következők:

3. p.: A lap egész szövege, kivéve a legalsó sort.
4—5. p. : A 4. lap alsó sorával kezdődő s az 5. lap felülről számított 5. sorával bezáródó rész. (Utolsó szavak: „. . . tied a mennyeknek országa!")
8—9. p.: A 8. lap felülről számított 2. bekezdésétől a 9. lap 3. bekezdésének végéig („. . . és nyugdíjazni sem kell! . . .").
18—19. p.: A 18. lap felülről számított 5. bekezdésétől a 19. lap első bekezdésének végéig („. . . kis kolduskenyérhez jutni").
31—32. p.: A 31. lap első sorától a 32. lap 3. bekezdésének végéig („. . . nincs munka . . .").
33—35. p.: A 33. lap legalsó sorától a 35. lap alulról számított 7. soráig („nézte az aszszony kínlódását.").
37. p.: A felülről számított 3. sortól az alulról számított 3. sorig („. . . nem akkor szül, amikor akar.").
42—43. p.: A 42. lap alulról számított 2. sorától a 43. lap első bekezdésének végéig („. . . majd megfullad a jólléttől?").
51—52. p.: Az 51. lap csillag utáni bekezdésétől az 52. lap első bekezdésének végéig („. . . molesztálja az embert . . .").
53—54. p.: Az 53. lap első sorától az 54. lap 2. bekezdésének végéig („. . . kituszkolta a rendelőből.").
63—64. p.: A 63. lap 2. bekezdésétől a 64. lap (felülről számított) 2. bekezdésének a végéig („. . . nézni a kínlódását . . .").
71. p.: A felülről számított 2. bekezdéstől az utolsó bekezdésig („. . . összekuporgatott holmijait.").
73—74. p.: A 73. lap felülről számított 3. bekezdésétől a 74. lap közepe táján levő csillagig. („. . . egy megvadított csorda.").
77. p.: A felülről számított 3. bekezdéstől az alulról számított 2. bekezdés kezdetéig („. . . is tudnék alkalmazni.").
91—95. p.: A 91. lap alulról számított 5. bekezdéstől a 95. lap közepe táján levő csillagig („. . . lapátjukról a vért.").
96—97. p.: A 96. lap első sorától a 97. lap 2. bekezdésének végéig, a csillagig („. . . a jövendő kenyere.").
103—105. p.: A 103. lap legutolsó bekezdésétől a 105. lap alulról számított első bekezdéséig, tehát a csillagig („. . . úr! Éljen . . .").
109. p.: A felülről számított 3. bekezdéstől (tehát a csillagtól) a következő bekezdés végéig („. . . nincstelenek aratás előtt.").
110—111. p.: A 110. lap felülről számított 2. bekezdésétől a 111. lap felülről számított 5. bekezdésének végéig („. . . ezért még meglakolsz!").
112. p.: A csillag alatti két bekezdés; „Az uradalom"-tól az „Enni!"-ig.
118—119. p.: A 118. lap felülről számított 9. sorától a 119. lap közepe táján levő csillagig („. . . a két cselédnek . . .").
119. p.: A csillag alatti bekezdés teljes egészében.
122. p.: A felülről számított 4. sortól az alulról számított 2. sorig („Majd én megmutatom . . .").

A könyvben egyébként még több aláhúzás, margóra tett figyelmeztető jel s egyéb is található. Ezek a szöveghelyek azonban enyhébben ítéltettek meg; az ügyész csak első olvasásra ítélte kifogásolhatónak őket. A vádemelés alapjául, figyelmesebb mérlegelés után nem szolgálhattak.

4. Az ilyesféle ügyészi „kritikát" szinte automatikusan az író érdemének szokás elkönyvelni, valljuk meg, nem is alaptalanul. Az inkriminált szövegek, ill. szövegrészek alapos eszmetörténeti elemzése azonban többnyire elmarad, noha jól tudjuk, ezek az ügyészi tilalomfák tulajdonképpen a szellemi élet határait cövekelték ki: eddig lehetett mozognia

a toll emberének, e határt azonban büntetlenül nem léphette át. A két világháború közötti ügyészi „kritikák" konkrét tartalmi elemzése tehát nem kevesebbet, mint az akkori hatalmi-uralmi apparátus ideológiai toleranciájának jellegét, mechanizmusát és mértékét is megmutatja. Márpedig ennek tisztázása kulcskérdés, hiszen a 20. századi fejlődés egyik fontos új eleme, mozzanata az ideológia-„termelés" tudatos, esetenként hatalmi-uralmi eszközöket is igénybe vevő irányítása, ill. irányítási kísérlete. Az utólagos cenzúra, amilyen a Darvas-könyv ügyészi „kritikája" is, voltaképpen előtörténete a manipulációnak; nyilvánvalóan az esetleges, utólag bekövetkezhető megtorlás tudata előzetes, öntudatlanul működő önkontrollt indíthatott be az írónál, mely hatott mondanivalója anyagára, megformálására stb. is. Hogy e cikk ezúttal mégsem vállalja ezt a fontos és elengedhetetlen elemző munkát, annak csupán egyetlen (nyomós) oka van: a két világháború közötti cenzúratörténet ily jellegű forrásai eddig nem vagy alig kerültek nyilvánosság elé — a maguk történeti összefüggéseiben! A *Fekete kenyér* ügyészi fogadtatása tehát szükségképpen csak izoláltan volna szemlélhető most. Ezt a (hibás) gyakorlatot elkerülendő lett e cikk: forrásközlés, „adalék". Annyit azonban ezen írás keretén belül is szükséges leszögezni, hogy az ügyészi ceruza jól kitapintható mechanizmus szerint működött. A séma ez volt: 1. Az ügyész mindent megjelölt, ami *szociális probléma leírása* a könyvben; tehát már arra a bizonyos írói életanyagra is reagált. 2. Különösen figyelt *a hatalom képviselőinek („uraság", ispán, stb.) ábrázolására;* puszta könyvbeli megjelenésükre is fölfigyelt, bíráló (negatív) megjelenítésük pedig azonnal mozgásba hozta ceruzáját. 3. A könyv *reflexív, elmélkedő részei* kivált éles reagálást váltottak ki belőle; ahol Darvas nemcsak leírta a tényeket, eseményeket, de beszéltette is szereplőit, ceruzája azonnal működött. Az egyik szereplőnek, Hegedüs Mózesnek a 42—43. lapon olvasható „morfondírozását" pl. külön is megjelölte piros ceruzával (tegyük hozzá, a saját szempontjából érthetően és jogosan): „Másutt van a hiba. Ott, hogy az ember szegény, nyomorult és még szülni sem szülhet, mert éhendöglik a gyerek. Hát ennek mi az oka? Mi az oka, hogy az egyik embernek kenyérre se telik, a másik pedig majd megfullad a jólléttől?" — Úgy hiszem, az ügyészi „kritika" mechanizmusa és tendenciája ennyiből is érzékelhető már.

LENGYEL ANDRÁS

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pécsi Lukács levele az 1593. esztendőre nyomtatott nagyszombati kalendáriumról. Telegdi Miklós 1578-ban alapított nagyszombati nyomdájában már a második évtől, 1579-től folyamatosan jelentek meg magyar nyelvű kalendáriumok. Ezeknek fordítója és kiadója a XVI. század folyamán a nyomda adminisztrátora, Pécsi Lukács volt. A század végéig ebből a naptársorozatból csupán tíznek ismerjük példányát. A többi tizenhárom kiadás a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* kézikönyvébe a nyomda folyamatos működésére alapozott következtetés eredményeként a „naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető" megjegyzéssel került be. E feltételezéseket igazolhatja az egyes kiadások példányának utólagos előkerülése, olykor azonban egykorú feljegyzés, levéltári adat is tanúskodhat létezésükről. Ilyen dokumentum a pozsonyi Városi Levéltárban Pécsi Lukácsnak egy levele, amelyben az 1593. esztendőre készült kalendáriumát (RMNy 697, itt csupán feltételezett) ajánlja a pozsonyi polgármesternek és a városi vezetőségnek. (Archív Mesta Bratislava, Missiles 8390.) A levél szövege a következő:

Nobiles ac Circumspecti D[omi]ni, mihi plurimu[m] obseruan[di] seruitioru[m] debitam commen[dationem].
Meam in V[est]ror[um] D[ominatio]nis p[ro]pensam voluntat[e]m, animiqu[e] candorem exiguo signo ostendere uolui, ubi Ephemeridem anni futuri lingua Hungarica popularibus nostris, uestro sub nomine Amplissimo Typis mandaui, et emulgaui; Quicquid illud sit animu[m] ne autem munus ponderabant. In posterum si uiuere dabitur maioribus honori ac splendori uestro seruire conabor. Diutissime florentes ac feliciter ualeant.
Ternauiae 128 bris 92

V[estro]rum D[omi]n[or]um
S[ervito]r, amicus et vicinus nouus
Lucas peechi
Fiscalis Eccl[esi]ae Strigonien[sis]

Kívül: Prudentibus ac Circumspectis d[omi]nis Judici Magistro Ciuium, Juratisque Ciuibus, Ciuit[a]tis Regiae Posonien[sis] etc. D[omi]nis obseruan[dis].

A teljes vagy hiányos, példányból is ismert nagyszombati kalendáriumok közül eddig hatnak ajánlásából ismerjük a címzetteket. A legelsőt, az 1579. évit latin vers vezeti be keltezés nélkül *Matthaeo Poklostoi praeposito Sagiensi* megszólítással (RMNy 441). Az 1589. évre szólót Pécsi a királyi helytartónak, *Stephano Feierküi episcopo Nittriensi* ajánlotta 1588 november 1-én (RMNy 619). Három további ajánlás már „testületnek" szól. Az 1591. évre nyomtatott kalendáriumot 1590. október 6-án *A nemes, nevezetes és bőséges Magyarországnak végházaiban helyeztetett vigyázó hadnagyoknak és minden rendbeli, vitézlő, erős férfiaknak* ajánlja (RMNy 649). Az 1596. esztendőre szóló naptárnak csak a prognosztikon-részét ismerjük; ennek ajánlása 1595. október 3-án az esztergomi egyházmegye vezetőihez szól (RMNy 764). Végül az 1599. évre kiadott naptárnak ajánlása 1598. október 17-én kelt és *A nemes és koronázó helynek . . . Pozsonyi vármegyének . . . ispánnak, szolga*

bíráknak, esküdteknek, nemes és nemtelen lakozóknak címezte a fordító-kiadó (RMNy 837). Pécsi Lukács itt közölt levele nemcsak az 1593. évre nyomtatott és eddig csupán feltételezett kalendárium (RMNy 697) egykori meglétét bizonyítja, hanem az is megtudható belőle, hogy az általa „Ephemerides"-nek nevezett magyar nyelvű naptár ajánlása Pozsony polgármesterének és tanácsának szólt.

HOLL BÉLA

Pótlások és kiigazítások az RMNy első kötetéhez IV. Az RMNy első kötetének ismertetése során Ritoók Zsigmondné hívta fel a figyelmet a csak részben magyar nyelvű nyomtatványokra: „Ezek között talán helyet kaphatott volna Georgius Bartholomaeus De ritibus differentiis Graecorum et Armeniorum című, valószínűleg Antverpenben 1544-ben megjelent műve is (RMK. III. 969.), amelyben magyar beszédgyakorlatot is közölt!"[1]

Ezzel kapcsolatban felmerülhet, hogy a csak részben magyar nyelvű kiadványok közül vajon melyek tartoznak a RMNy gyűjtőkörébe, és melyek nem. Az RMNy első kötetének útmutatója[2] nem bocsátkozott ennek részletezésébe, azonban a közelmúltban elkészült az Országos Széchényi Könyvtárban belső használatra a hungarikum meghatározásának az adott lehetőségek szerint igényes megfogalmazása.[3] Ebben a nyelvi hungarikumok meghatározása között a részben magyar nyelvű régi könyvtári dokumentumokról a következő olvasható:

„Teljes terjedelmén magyar nyelvű szöveg is végigvonul (pl. két- vagy többnyelvű szótárak, szójegyzékek) — Jelentős önálló magyar szövegrészt is tartalmaznak. Az önálló szöveg fogalmát a dokumentum fajtájától és keletkezési időpontjától függően egyre szigorúbb mércével kell elbírálni. Kritériumai: A XVI. század közepéig szórványszavak, egyes kifejezések (1300-ig tulajdonnevek is, 1300 után nyelvemléknek minősülő szórványszavak, glosszák stb.), 1700-ig teljes mondat, 1800-ig egy önálló bekezdésnyi magyar szöveg (pl. száznyelvű Miatyánk, amely magyar Miatyánkot is tartalmaz, distichon-terjedelmű ajánló vers stb.)."[4]

A fentiek alapján kétségtelen, hogy Ritoókné észrevétele helyes és indokolt volt, így az alábbiakban e mulasztást kell pótolni. A szakirodalom már korábban tudósított a regényes sorsú író e művében előforduló magyar nyelvű szövegrészekről, így Groszmann Zsigmond[5] és Franz Kidrič,[6] akik a négy magyar mondat szövegét is közreadták. Ez latin megfelelőjükkel együtt a következő: „Isten agsionapot io uram. Deus det tibi bonum diem optime Heros. — Fogags isten atciam fia. Suscipiat Deus patris mei fili. — Isten maragion bazad. Deus maneat tecum. — Iar bekiuel serete Vram. I cum etus pace charissime Heros." E mondatok a Ritoókné által említett nyomtatvány utolsó levelének rektóján alul olvashatók.[7]

Bartholomaei Georgii Pannonii De Ritibus & differentijs Graecorum & Armeniorum: tum etiam de captiuitate illius, ac caeremonijs Hierosolymitanorum in die Paschatis celebrandis libellus. Additis nonnullis uocabulis & salutationibus in lingua uernacula Hungarica sua, cum interpretatione latina c. műnek ma is egyetlen ismert példányát a mostani nevén bécsi Österreichische Nationalbibliothek-ból Hellebrant Árpád közölte.[8] Tehát már a cím szövegéből is kiderül, hogy a kiadványban magyar nyelvű részek is találhatók (1. ábra).

[1] *Magyar Tudomány* 1971. 802.
[2] RMNy 27. l.
[3] *A könyvtári dokumentumok magyar vonatkozásai.* [Bp. 1976] 10 l. — soksz.
[4] U. o. 3.
[5] *Georgievics Bertalan, XVI. századbeli magyar író élete és művei.* Bp. 1904. 32.
[6] *Bartholomaeus Gjorgjević.* Biographische und bibliographische Zusammenfassung. Wien—Prag—Leipzig 1920. 17.
[7] D_4b lap 18—27. sorok.
[8] RMK III. 969.

Különösen figyelemre méltó az a körülmény, hogy a szerző a „lingva vernacula Hungarica sua" kifejezést használta. Ez azt bizonyítja, hogy Georgievits anyanyelvként használta a magyar nyelvet. Mind magyarországi származására, mind magyar nyelvtudására más műveiben is számos adat található. Neve mellett a címlapon „Hongarus", „Hungarus", ill. a németalföldi fordításban „Hongere" áll munkái közreadásának már első esztendejében, vagyis 1544-ben.[9] A francia nyelvű fordításban pedig neve egyenesen „Bartholomieu Hongrois" formában szerepel.[10] De ez a megjelölést alkalmazza könyveinek szövegében is.[11] Ugyancsak írt arról is, hogy magyarul beszélt.[12]

Georgievits tehát a mintegy másfél évtizedes török fogságának többségében szomorúan kalandos életútját ismertető műve végére két magyar köszöntést és azok megválaszolását tartalmazó mondatokat fűzött. Ennek rugója feltehetően aligha anyanyelvi büszkesége, hanem inkább a magyar nyelvnek Nyugat-Európában szinte exotikusnak számító volta lehetett. Más munkáiban is élt széles körű nyelvismeretét bizonyító részek hozzáfűzésének lehetőségével: szerb-horvát szójegyzéket és szövegeket csatolt a *De afflictione*[13], ill. a török nyelv megismerését szolgáló részeket a *De Turcarum ritu* c. művéhez.[14]

A magyar nyelvvel természetesen a németalföldi nyomda szedője nehezen boldogult, mert a négy mondatnak a fentiekben közölt szövegét szinte le kell fordítani mai helyesírásra: Isten adjon jó napot jó uram. — Fogadj Isten atyámfia. — Isten maradjon hozzád. — Járj békével szerető uram.

Groszmann összefüggést vélt felfedezni[15] e mondatok és a Sebald Heyden-féle beszédgyakorlat magyar változata[16] között. Ez utóbbi első négy dialógusa valóban szinte csupa üdvözlési formát tartalmaz, de logikus, vagy bizonyítható összefüggés Georgievits négy mondatával nem fedezhető fel.

Hátra van még a kiadványon fel nem tüntetett impresszumadatok megállapítása. Hellebrant hely megjelölése nélküli 16. századi nyomtatványként sorolta be az RMK harmadik kötetébe megjegyezve, hogy a bécsi unikumot őrző könyvtár cédulakatalógusában „Lőven van írva nyomtatási helyül".[17] Nyilvánvaló, hogy a katalogizáló ezt a helynevet az ajánlás keltezéséből vette. Kidrič viszonylag behatóan foglalkozott e problémával. Az említett ajánlás datálása hiányos: évszám nélkül, csak „Idibus Mart." olvasható annak végén. Kidrič korabeli, hiteles adat alapján meggyőző módon mutatta ki, hogy az írás az 1544. esztendőben kelt. A nyomda megállapítására is kísérletet tett, de az antverpeni Copenius neve után kérdőjelet tett, mert azt maga is csak még bizonyításra szoruló feltételezésnek tekintette.[18] Ritoókné, aki a közelmúltban foglalkozott Georgievits személyével, ezek után óvatosan csak annyit írt e téma kapcsán, hogy a művet „Antverpenben valószínűleg 1544-ben" adták ki.[19]

A kis kötet előállításához használt nyomdai anyag azonosítása szolgálhat a műhely legbiztosabb meghatározásához. A szöveget illusztráló két fametszet ebből a szempontból rendkívül hasznos lenne, ha nem volna ismeretes, hogy ezek — nyilván a szerző tulajdo-

[9] Pl. RMK III. 349, 350 és 352.
[10] RMK III. 353.
[11] Pl. „ipsi nos Hungari maxime nobis hanc causam mali dedimus" — Apponyi: *Hungarica* 1737, C_2b lap.
[12] Pl. „Omnia tamen fiebant per interpretem propter astentem multitudinem et quidquid ille Turcice interrogabat, Hungarice mihi referebatur, et ipse interpreti Hungarico repondebam et non Turcico sermone" — RMK III. 375, D_2a lap.
[13] RMK III. 349. és számos további kiadásban.
[14] RMK III. 350. és számos további kiadásban.
[15] I. m. 32.
[16] RMNy 8.
[17] RMK III. 969. — Jelzete: 63. J. 6 (5)
[18] I. m. 19. l. 8. sz.
[19] *Szomszédság és közösség. Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok.* Bp. 1972. 55.

63.J.6(5)

Bartholomæi

GEORGII PANNONII DE Ritibus & differentijs Græcorum & Armeniorum: tum etiam de captiuitate illius, ac cæremonijs Hierosolymitanorum in die Paschatis celebrandis libellus.

Additis nonnullis uocabulis & salutationibus in lingua uernacula Hungarica sua, cum interpretatione latina.

Cum priuilegio Cæsareæ Mat. ad Biennium.

tamad. Mai. 15. napian nagyob ſél tamad. Mai. 16. napian ſűtőt felle-gőc forognac. Mai. 17. napian igen nagy ſél tamad.

Iuniuſnac tellyes volta leſſen Maiuſ. 19. napian, Es e negyednec közenſeges vdeie álhatatlan leſſe.

Mai. 20. napia hol tiſta, hol homállyos leſſen. Mai. 21. 22. és 23. napiai zauaroſoc leſſnec. Mai. 24. napia hol tiſta, hol zauaros leſſen. Mai. 25. napian mcleg eſſő leſſen.

Iuniuſnac vtólſo negyede leſſen Maiuſnac 26. napian, Mellynec közenſeges vdeie tiſta és ſeles leſſen.

Maiuſ. 26. és 27. napian tiſta és ſél leſſen. Maiuſ. 28. napian hewſég leſſen, és eſtue felé villámlóſoc. Maiuſ. 29. és 30. napiain ſép tiſta vdő leſſen. Maiuſ. 31. napian gyönyörüſeges ſelec funac.

naként — más országban megjelent kiadványát is díszítik.[20] Az öt kis (16×17 mm) és három még kisebb (9×9 mm) iniciálé adhatna további eligazítást. Összehasonlító anyagként egyedül az Országos Széchényi Könyvtár nyomdák szerint már zömmel meghatározott 16. századi állománya szolgált. Ebben akadt is a Kidrič által említett Copeniusnak egy 1545. évi kiadványa, amelyben a Georgievits-féle önéletírás C_3a lapján látható „V"-iniciáléval azonos méretű és mintájú fametszet volt felismerhető.[21] A részletesebb vizsgálat során azonban kiderült, hogy a két iniciálé valóban nagyon hasonlít ugyan egymáshoz, de mégsem azonos. Az OSZK-ban őrzött 16. századi németalföldi kiadványok közötti keresgélés Antverpenen túl kiterjedt az ajánlás keltezésének városára, az említett Leuvenre is. Végül azután a „De ritibus . . ." szövegében használttal méretben és formában egyaránt megegyező betűtípust sikerült találni az antverpeni Richard-nyomda egyik 1543. évi kiadványában.[22]

Természetesen egyrészt az összehasonlítás céljaira rendelkezésre állott anyag viszonylag korlátozott volta, másrészt a betűtípusok elterjedtsége és vándorlása alapján egyaránt megkérdőjelezhető ez a nyomdameghatározás. Akadt viszont más körülmény, amely megerősíteni látszik a Richard-műhely feltételezett szerepét a Georgievits-féle kiadvány megjelentetésével kapcsolatban. Ez az 1540-től tevékenykedett antverpeni nyomdász, aki előszeretettel készített illusztrált, ezen belül földrajzi tárgyú könyveket, több nyomdászjelvényt is használt, amelyek a „Fortuna rotat omne fatum" jelmondatot viselték.[23] Ezek közül az időrendben első az a 65×44 mm méretű metszet, amelyet 1541-ben Hans Sebald Beham vagy Dirk Vellert rajzolt.[24] Ez látható Georgievitsnek egy másik, a törökök fogságába esettek szomorú sorsáról *De afflictione* kezdetű címmel írt könyve németalföldi nyelvű fordításának 1544-ben készült kiadásában.[25] Tehát e nyomdász — anélkül, hogy nevét feltüntette volna — kivette részét ez évben Georgievits munkáinak elkészítéséből. Ezek után nem tűnik megalapozatlannak az a feltételezés, hogy a *De ritibus* kezdetű mű kinyomtatását is ez a műhely végezte.

A nyomtatvány részletesebb leírása az RMNy gyakorlata alapján:

S 53A.

GEORGIEVITS, Bartholomaeus: Bartholomaei Georgii Pannonii de ritibus & differentijs Graecorum & Armeniorum, tum etiam de captiuitate illius, ac caeremonijs Hierosolymitanorum in die Paschatis celebrandis libellus. Additis nonnullis uocabulis & salutationibus in lingua uernacula Hungarica sua cum interpretatione Latina. [Antverpiae1544 Richard.]

A^4—D^4 = [16] fol. — 8^0 — 2 ill., init.

RMK III 969

Önéletrajz és a jeruzsálemi keresztény egyházak húsvéti szertartásainak ismertetése. — A címlevél hátán kezdődik *Jacobi Jaspari Dani Cimbri Arhusensis, publici lectoris Graeci in libellum hunc Bartholomaei Hungari sui amicis.* című vers, amelyet az alábbi címűek követnek még: *Jacobus Sylvius lectori — In libellum Bartholomaei Georgii P. H. — Aliud ed eundem.* A szerző *Lovanii Idibus Mart.* keltezésű ajánlásának címzettje: *Philippo de Lespinoy, praeposito ecclesiae collegiatae divae Pharaildis Ganden.* A főrész első, terjedelmesebb részében Georgievits leírja élete sorát, amely a mohácsi csatavesztés utáni török fogságba kerülésétől számított 13 évet foglal magában. Ennek során jutott el Jeru-

[20] Így 1545-ben a RMK III. 368. a németországi Wormsban látott napvilágot.
[21] Apianus, Petrus: *Cosmographia.* — OSZK Ant. 4717(1), A_1b, C_3a és R_2b lapon.
[22] Sacrobosco, Joannes de: *Libellus de sphaera.* — OSZK Ant. 5536(2).
[23] *Bibliotheca Belgica IV.* Bruxelles 1964, p. 125.
[24] Rouzet, Anne: *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle.* Nieuwkoop 1975. 187.
[25] RMK III. 352. D_4a lap.

zsálembe is, ahol alkalma volt összehasonlítania a görög és örmény orthodox egyháznak különösen húsvéti szertartásait a rómaival, beleértve a jeruzsálemi katolikusokat is. Erről szól a könyv második része. A kiadvány végén *Salutatio, responsio, valedictio*[9] *gratiarum actio Hungarorum* címmel négy magyar köszöntés áll latin fordítással.

Szövegkiadás: A főrész életrajzi részének szövegét az illusztrációk reprodukciójával Franz Kidrič rendezte sajtó alá: *Bartholomaeus Gjorgjević*. Wien—Prag—Leipzig 1920, 12—17 l., és I—II t.

* * *

Huszár Gál nyomdájának korábban csak feltételezett, 1560. évi, kassai tevékenységét meggyőzően bizonyította a Stuttgartban előkerült énekeskönyve. Már ennek ismertetése során hivatkoztam Ritoók Zsigmondné kutatási eredményeire.[26] Ő ugyanis Gyalui Torda Zsigmond, a bécsi Magyar Kamara tanácsosának kéziratos naplójából az alábbi adatokat hozta napfényre.

1560. augusztus 17-én Thurzó Ferencet, valami „versus" miatt a király elé citálták. Ez ügyben a feljelentést Lenhard Cromer, kassai jegyző tette. Másnap már Tordát magát hívatta Johann Trautsohn, a Hofmarschall ez ügyben. Harmadnapra azután Ferdinánd király megbocsájtott. A meglehetősen szűkszavú naplóbejegyzések értelmére világosságot vetett Ritoókné azzal, hogy azokat összevetette Cromer 1561. február 11-én kelt jelentésével. Ebben a jegyző beszámolt Ferdinándnál történt kihallgatásáról, amikor is a király haragosan szemrehányást tett neki az előző év októberében letartóztatott Huszár Gálnak 1560 karácsonyakor Kassáról történt szökése miatt. Az uralkodó szerint Huszár „még minket is kinyomtatott könyveivel a legnagyobb szidalmakkal és gyalázattal illetett."[27]

Ritoókné meggyőző következtetése szerint ez az előző év augusztusában zajlott „versus"-ügyre vonatkozik:

„Huszár Gál 1560 tavaszán a városba [Kassára] költözött s nyomdáját is magával hozta Magyaróvárról. A nagyobb mű [énekeskönyve] kiadására való előkészület közben a város lakosságának apróbb nyomtatványokkal kedveskedett. Ezek között lehetett az ominózus „könyvecske" [a Cromer beszámolójában említett „libellus"], amely feltehetőleg 1560 tavaszán vagy nyarán készült, Bornemisza Péter segédletével, mint nyomtatóval mindenesetre, de talán mint szerzőével is."[28]

A kiadvány Ritoókné szerint „németeket kicsúfoló, bizonyára magyar nyelvű" volt.[29] A fenti, korabeli feljegyzésekre támaszkodó következtetések alapján a példányból sajnos ma már nem ismeretes kassai nyomtatvány bibliográfiai regisztrálása a következő:
S 160A
»POLITIKAI röpirat(ok). Kassa 1560 Huszár.«

* * *

Az MTA Könyvtárának terjedelmes töredék-gyűjteményéből előkerült egy nyolcadrét alakú, magyar nyelvű, nyomtatott kalendárium prognosztikon részének többé-kevésbé épen maradt 11 levele. Ezeket egykor egy ma már rekonstruálhatatlan könyvkötés táblájából bonthatták ki. Az öntött, levélke alakú cifrákkal keretezett lapok mind a kiadvány

[26] MKsz 1976. 53.
[27] „. . . . et nos maximis contumeliis et conviciis aeditis libellis etam affecit" — KEMÉNY Lajos: *A reformáczió Kassán*. Kassa 1891. 105.
[28] ItK 1971. 268.
[29] ItK 1971. 269.

„D"-jelű ívéből valók. Az első levél egyetlen példányának alsó ötöde hiányzik. A második levélből — a fentivel nagyjából hasonló méretű csonkultsággal — két példány maradt fenn. A harmadik és hatodik, ill. negyedik és ötödik levél ma is két, összefüggő levélpárt alkot. Mind a hetedik, mind a nyolcadik levélből két-két példány került elő: a nyolcadik levél egyike alul csak sérült, a többi háromnak az alsó ötöde itt is hiányzik (2. ábra).

A laponként 25 sort tartalmazó szedés a márciustól októberig terjedő időszakra vonatkozó időjárási jóslásokat és csillagászati előrejelzéseket tartalmazza a következő fejezetcímekkel: [Március,] *azaz böjt második havának napjai — A kikeletnek, avagy tavasznak idejéről — Április, azaz Szent György havának napjai — Május, azaz Pünkösd havának napjai — Június, azaz Szent Iván havának napjai — A nyár időnek állapotjáról — Július, azaz Szent Jakab havának napjai — Augusztus, azaz Kisasszony havának napjai — September, azaz Szent Mihály havának napjai — Október, azaz Mindszent havának napjai.*

A prognosztikon szövegéből volt megállapítható az esztendő, amelyre az készült. Augusztus hónapnál ugyanis a következő olvasható: *Az embolismusnak teljes volta leszen aug. 15. napján, mely negyednek ideje, noha főképpen tiszta lészen, de amellett esős is leszen. És ebben, a hónap teljes voltában lészen a második ecclipsis, vagy a Holdnak elhomályosodása.*[30] Amint ezt Ponori Thewrewk Aurél csillagász megállapítani szíves volt, az összes adat az 1570. esztendőre illik. Ekkor volt február 20-án az első és augusztus 15-én pedig az említett, második holdfogyatkozás. A holdjárás más adata is[31] megerősíti az 1570. évre történt meghatározást.

Ezek szerint igen korai, magyar nyelvű kalendárium töredéke került tehát elő. Az ilyen kiadványok sorát a Bécsben nyomtatottak kezdték meg: az 1558-ra szólóról csupán korabeli feljegyzés tanúskodik,[32] míg az 1561-re készültből már töredék is került elő.[33] Az 1562. esztendő magyar kalendárium végén csonka unikumának sorsa a második világháborút követően ismeretlen.[34] E bécsi, meglehetősen hiányos és szinte csak nyomokban fennmaradt sorozatokat időrendben a kolozsvári követi. Az 1569. esztendőre Heltai Gáspár műhelyében készült kalendárium töredékét a múlt század végén ugyancsak kötéstáblából áztatták ki, de ennek sajnos időközben nyomaveszett.[35] A következő kolozsvári naptár, amelyből a címlaptól eltekintve teljes példány is fennmaradt, az 1573. esztendőre szól.[36]

Az ezzel történt összevetés alapján megállapítható volt, hogy az 1570. évre készült prognosztikon azonos betűtípusokkal, tehát ugyancsak a kolozsvári Heltai-műhelyben készült. Azonban a prognosztikon szövegelrendezése, de főleg tipográfiai beosztása eltérő a két nyomtatványban. Az 1570. éviben, amint erről már szó esett, öntött levélkékből kialakított keret övezi a laponként 25 sorból álló szöveget, míg az 1573. éviben ilyen keret nem található, és így a szedéstükör 27 sort tartalmaz.

Összefoglalóan megállapítható, hogy előkerült a példányból ismeretes legrégibb, magyar nyelvű, hazai kalendárium, amelynek alapján jogosnak tűnik annak feltételezése, hogy 1569 és 1573 között nem csak az ismertetett 1570., de a közbeeső 1571. és 1572. évre is készült ilyen kiadvány a kolozsvári nyomdában, hiszen ennek tevékenységében e korszakban semmilyen törés sem volt.

[30] D_7a lap.
[31] A telihold május 19-én volt: D_4a: *Júniusnak teljes volta lészen május 19. napján.*
[32] RMNy 137.
[33] RMNy 159.
[34] RMNy 165.
[35] RMNy 257.
[36] RMNy 315.

S 272A
[1—2] [KALENDÁRIUM és prognosztikon az 1570. esztendőre.][Kolozsvár 1569 Heltai.]
[A—C] $D^8 + ? = [32 + ?]$ fol. — 8^0
S 289A
<Kalendárium és prognosztikon az 1571. eszteudőre. Kolozsvár 1570 Heltai.>
A naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető. — Naptár és prognosztikon.
S 305A
<Kalendárium és prognosztikon az 1572. esztendőre. Kolozsvár 1571 Heltai.>
A naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető. — Naptár és prognosztikon.

* * *

A debreceni naptárak sorában az 1600—1604. évekre szólók feltételezésére az RMNy az alábbi indoklással nem vállalkozott:

„A magyar országgyűlés 1599. évi 45. törvénycikke súlyos pénzbírság terhe alatt megtiltotta, a régi naptár használatát. Debrecen mint református város pedig bizonyára vonakodott az újat elfogadni, és így lehetséges, hogy ott 1599-től több éven át nem nyomtattak naptárt. Talán ezzel magyarázható, hogy ez után az 1599-re szóló naptár után a sorozat következő ismert tagja csak az 1605-re kiadott kalendárium (OSZK RMK I 397a)."[37]

Ez a tartózkodó magatartás túlságosan óvatosnak bizonyult, mert időközben a nyomdai kiállítás alapján sikerült kétségtelenül megállapítanom, hogy az 1603-ra szóló és korábban hely nélküliként regisztrált kalendárium[38] Debrecenben készült. Ezzel e város naptárainak sorozatában a hiány mindössze három évre[39] szűkült. Az 1606—1615 közötti tíz esztendőből is csupán háromból[40] maradt fenn töredék, ill. példány, míg hetet csak ki lehetett következtetni.

Azonban mind itt, mind a korábbi évek ma hiányzó debreceni naptárai joggal feltételezhetők, mert a fentiekben hivatkozott országgyűlési törvénycikk az ún királyi Magyar országra vonatkozott. Debrecen városa e területrész, a török hódoltság és az erdélyi fejedelemség érintkezőpontján Erdélyhez húzott. De már ott is az 1591. esztendőtől kötelezően bevezették az új-naptár használatát.[41] A régi naptár használatának teljes megszűnésére azonban a hazai protestánsok körében csak 1700 tájt került sor. (Így a neves lőcsei kalendárium utoljára az 1700. esztendőre közölt még ó-naptárat.)[42] Az általuk előállított és használt kalendáriumok a 17. században már az új-naptáron alapultak, de a lapszélen, kisebb terjedelemben — de azért még a címben is — feltüntették az ó-naptárt. Ilyen megoldás mind a királyi Magyarországon, mind Erdélyben a hivatalos fórumok által elfogadott és a nyomdász gyakorlatban általánosan elterjedt volt.

A debreceni kalendáriumok közül időrendben az első, amely példányban is fennmaradt, az 1593. esztendőre készült.[43] Ez, és ettől kezdve valamennyi a 16. században az ó-naptár mellett feltüntette az újat is, így az 1598.[44] és 1599.[45] évi. Valószínű azonban, hogy a 16. századi gyakorlattól eltérve és a korábbi sorrendet felcserélve, amely egyben értékrend is

[37] RMNy 831.
[38] *Erdélyi Múzeum* 1906. 40. — Köblös Zoltán.
[39] 1600, 1601. és 1602.
[40] 1608, 1610. és 1613.
[41] Knauz Nándor: *Kortan.* Bp. 1876, 31.
[42] RMK I. 1565.
[43] RMNy 680.
[44] RMNy 800.
[45] RMNy 831.

kalendáriumok már az új-naptár szerint készültek, és csak kiegészítésül közölték a régit. Az 1599. évi hivatalos rendelkezések tehát nem akadályozták a debreceni kalendáriumok megjelentetését, hanem ezek feltehetően ettől kezdve nem az ó-, hanem az új-naptárat vették alapul, de emellett továbbra is közölték a régi időszámítást.[46]

Összefoglalóan megállapítható, hogy az abban az időben folyamatosan működött debreceni nyomdában mind az 1600., mind az 1601. esztendőre készült kalendárium. A két, még a 16. században nyomtathatott kiadványnak bibliográfiai regisztrálása a következő:

S 855A

<Kalendárium és praktika az 1600. esztendőre. Debrecen 1599 Rheda.>

A naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető. — Naptár és prognosztikon.

S 864A

<Kalendárium és praktika az 1601. esztendőre. Debrecen 1600 Rheda.>

A naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető. — Naptár és prognosztikon.

BORSA GEDEON

[46] Érdekes a kétféle időszámításnak megfigyelése az 1627. évi debreceni kalendáriumban (RMK I. 561. — MKsz 1911.155. — SZTRIPSZKY I. 1908a). Ebben az esztendőben ugyanis, a címlap hátán olvasható magyarázat szerint, a húsvét mind az új-, mind az ó-naptár számítása szerint ugyanarra a vasárnapra esett. A ki nem mondott, de megvalósult következménye ennek azután az lett, hogy ez a debreceni kalendárium — a korábbi és későbbi évtizedek gyakorlatától eltérően, szinte egyedülálló módon — csak az új-naptár adatait közölte és a régiét nem. Ebből kiderül, hogy a naptár használói számára nem a napok számában mutatkozó, akkoriban tíz napos különbség volt a lényeges, hanem a változó ünnepeknek a húsvét kiszámításához igazodó rendszerében mutatkozó eltérés.

FIGYELŐ

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973.* Az Országos Széchényi Könyvtár nemrég megjelent 1973. évi Évkönyve méltó folytatása az eddig megjelent évkönyveknek. Hazánkban hasonló jellegű kiadványok eléggé ritkán jelennek meg, ezért minden szakmáját szerető könyvtáros figyelmét felkelti az évkönyv megjelenése. Különösen jelentős, hogy szinte hosszú idő óta állandósult az Évkönyv profilja: tartalma összhangban van az ország első könyvtárának funkciórendszerével, a magyar könyvtárügyben betöltött helyével és szerepével. Ezt tükrözi az évkönyv formai és tartalmi tematikája, a közölt tanulmányok jellege és — kissé erős kifejezéssel, de valós megjelöléssel — e tanulmányok tudományos mélysége is.

Az Évkönyv tartalmi szempontból három fő részre tagolódik: az első rész az Országos Széchényi Könyvtár és a Könyvtártudományi és Módszertani Központ *1973. évi működéséről* ad számot, a második részben a könyvtár napi életéhez szorosan csatlakozó *Az OSzK gyűjteményeiből és történetéből* c. témakört találjuk, míg a harmadik rész — szinte a szokásjognak megfelelően (és igen logikusan) — *könyvtártörténeti és művészettörténeti tanulmányok*at tartalmaz.

Somkuti Gabriella összeállítása mértéktartással, lényegretörően mutatja be a könyvtár működését. Már a bevezetőben utal olyan feladatok elvégzésére, amelyek — véleményünk szerint — az új fejlődés előhírnökeként értékelhetők. Így pl. az állomány Várba való áttelepítésének megkezdése, a szervezeti változtatások említése, az állománnyal kapcsolatos rekonstrukciós munkák stb. Ezeknek a kérdéseknek a bevezetőben való óvatos megfogalmazása egyúttal arra is utal, hogy e téren a konkrét megvalósulásig még igen sok tennivaló van a könyvtárban. A kezdet még csak a lehetőségek szabta határokon belüli eredményeket tükrözi. Bízunk benne, hogy a későbbi évkönyvek e kezdeti lépéseket követő konkrétabb, kézzelfoghatóbb és főként teljesebb eredményekről adhatnak számot.

Külön ki kell emelnünk a beszámolóval kapcsolatban, hogy — bár a régi, hagyományos rendszert követi — azért minden területen kiemeli az újat, az új felé törekvés eredményeit vagy kísérleteit. (Pl. a feltárás munkaterületén a kísérletek megkezdése egy új xerox—offset technikával történő cédulasokszorosítás bevezetésére, vagy a magyar nemzeti bibliográfia gépesítésével kapcsolatos kísérletek, eredmények stb.)

A beszámoló első részével kapcsolatban még egy pozitívumot kell megemlítenünk: évekkel ezelőtt az évkönyv recenzense — igen logikusan — hiányolta a beszámolóból a műemlék könyvtárakról szóló megemlékezést. Az évkönyv 1973. évi kötetében már találunk utalást a keszthelyi, a zirci és a gyöngyösi könyvtárakra. Igaz, hogy ez az utalás szerfölött rövid, de a benne foglalt információ lényeges és feltétlenül e kötetbe tartozik.

* Szerk. biz. Bata Imre, Ferenczy Endréné, Haraszthy Gyula, Soltész Zoltánné, Windisch Éva. Felelős szerk. Németh Mária. Technikai szerk. Homor Ferenc. — Budapest, 1976. OSzK. 341 l.

Az évkönyv II. része *Az OSzK gyűjteményeiből és történetéből* címmel közöl tanulmányokat. A szerkesztő bizottság munkája e téren igen nehéz, mert némely tanulmány helye kérdésessé tehető. A magunk részéről például az első tanulmányt (Soltész Zoltánné: *A 16. századi külföldi nyomtatványok meghatározásának és a könyvritkaságok felismerésének összefüggéseiről* szóló rövid, de tartalomban annál jelentősebb közleményét) inkább a könyvtár- illetve könyvtörténeti tanulmányok sorába iktattuk volna. Ezt a véleményünket annál is inkább aláhúzzuk, mert Soltészné e munkája a kérdést ismerő, a dolgok lényegére törő olyan írás, amely a hasonló és a más kérdésekkel foglalkozók számára mintául szolgálhat. Kurcz Ágnes: *Ismeretlen velencei Melanchton-kiadás — Egy töredékes ars moriendi meghatározása* című tanulmánya a könyvtári tevékenység melléktermékeként jelentkező műhelymunka. Különösen jelentős, hogy a kérdésre vonatkozó igen nagy irodalmi apparátust milyen biztos kézzel használja Kurcz Ágnes és hogy a vonatkozó irodalom ismeretében milyen nagy hozzáértéssel és finom „műérzékkel" írja le a mű meghatározásának útját és eredményét. Fazakas József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez* című írása már a nyolcadik ilyen jellegű közlemény. Egy ilyen folyamatos közlésnél a folyamat önmagáért beszél, mégis szükségesnek tartjuk annak megjegyzését, hogy a magyar könyvkultúra szempontjából nélkülözhetetlen sorozat véleményünk szerint az évkönyv jellegzetes arculatához tartozik. Biztosak vagyunk abban, vagy inkább reméljük, hogy ilyen pótlások, kiegészítések még sokáig gyarapítják a magyar könyvkultúrát.

P. Eckhardt Mária: *Liszt Ferenc és magyar kortársai az Országos Széchényi Könyvtár dedikált Liszt-zeneműveinek tükrében* c. munkája két okból is jelentős. Egyrészt komoly és hiteles adalékokat szolgáltat Liszt Ferenc kapcsolatairól, másrészt felhívja a figyelmet tizennégy OSzK-ban őrzött dokumentum művészettörténeti értékére. Ez utóbbi azért is fontos, mert az igen logikus összeállítás egyben a korabeli társadalmi háttér kérdéséről — az egykorú összefüggésekről és kritikákról is — becses adatokat szolgáltat.

Kovács Ilona: *Adatok az Országos Széchényi Könyvtár állománygyarapodásának alakulásához a két világháború között* című vizsgálódása véleményünk szerint az OSzK története feldolgozásában nélkülözhetetlen adatokat tartalmaz. A munka szorosan a tárgy feldolgozására irányul. Ténymegállapításai, adatai igen hű képet adnak az állománygyarapítás alakulásáról, annak jellemzőiről és a kor főbb tendenciáiról. Külön érdeme, hogy tudatában „a szűkös anyagi körülmények" adta lehetőségeknek, a vizsgálódást kiterjeszti a teljes állománygyarapodásra. Úgy gondoljuk, hogy hasonló jellegű vizsgálódások más korszakokra — és más könyvtárakra vonatkozóan — komoly eredményt jelentenének hazai könyvtártörténetünk kimunkálásában. V. Windisch Éva: *Fondok az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában* című munkája különösen a kézirattárral rendelkező könyvtáraknak ad érdekes információkat. Külön kiemelkedő a fond mint új fogalom megjelenése és az OSzK gyakorlatának történeti összekapcsolása. Ez annál is inkább érdekes, mert az OSzK e tekintetben történetileg szinte a maga kora előtt járt. A cikkíró szerint a fondok gyűjtése megfelel a hagyományoknak, a gyűjtemények természetének és a kutatás kívánalmainak egyaránt. . . „Kezelésük mai módja azonban a könyvtári keretek között újszerű, ennek megfelelően nem is problémamentes." E problémák feloldásához ad segítséget, módszertani útmutatót Windisch Éva tanulmánya. Berczeliné Monori Erzsébet: *A Színháztörténeti Tár díszlet- és jelmezterveiről* ad számot az évkönyvben megjelent írásában. Berczeliné Monori Erzsébet igen értő tollal vázol egy olyan területet, amely a köztudat szerint a múltban nem is annyira könyvtári és színházi téma volt. Tanulmánya azonban minden olvasót meggyőz arról, hogy a kultúrtörténet szerves része a tervszerű formai megjelentetés díszlet- és jelmezterve múlt és jelenbeli vonatkozásban egyaránt. A tanulmány azért is jelentős, mert a kérdést kor- és stílustörténeti szempontból is vizsgálja,

ez pedig igen értékes adalékokat szolgáltat a magyar színházi kultúra közelebbi megértéséhez, helyének és szerepének meghatározásához.

A *Könyvtártörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok* sorát Csapodiné Gárdonyi Klára *Újabb adalékok a Képes Krónika történetéhez* című tanulmánya vezeti be. Csapodiné Gárdonyi Klára vonatkozó munkássága közismert. Az a néhány adalék, amit e helyütt a *Képes Krónika* kódexének történetével, sorsával kapcsolatban fölvázol, becses és értékes kiegészítése eddig közreadott kutatási eredményeinek. Borsa Gedeon: *Újabb adatok Manlius tevékenységéhez* című rövid tanulmánya rövidsége ellenére lényeges adatokat tartalmaz. Itt nem csak az adatok feltárásának jelentőségét kívánjuk kiemelni — Borsa Gedeon munkáinak e vonatkozása közismert, szintúgy kutatásai eredményeinek számos új adata —, hanem azt az igen példamutató kérdésfeltárást, amely a módszer és eredmény egységben való feldolgozásában rejlik. Berlász Jenő: *Könyvtári kultúránk bontakozása a 16—17. században* című tanulmánya a kérdést ismerő tudós kutatási eredményeinek rövid összefoglalása. Megállapításai és adatai a magyar könyvtári kultúra kezdeti időszakának valós értékelésén és történeti szemléletű feldolgozásán alapulnak. Úgy gondoljuk, hogy e kérdésről igen szívesen olvasnának könyvtárosok és nem könyvtárosok egyaránt bővebb tanulmányokat is. Fried István: *A magyar irodalmi népiesség az 1850-es években és a déli szláv népköltészet* című írása történeti tényeket megállapító, e tények hatását és kölcsönhatását is reálisan értékelő munka. Miklóssy János: *Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban* című összeállítása a magyar történelem egyik szomorú korszakának egy adott irodalmi térre való vetítése. A társadalmi viszonyok, az elismert szükségletek és az ezekből kialakuló — a lehetőségek szabta határokon belüli — megvalósulás hű szintézise. De nem csak a valós értékelés ereje e tanulmánynak. Jelentős érdeme az irodalmi törekvések ismertetése mellett az eredmények, illetve az eredménytelenség szemléltetése is. Még az is a kérdés pontosításához tartozik, hogy a példányszámok megjelölésével is rámutat a kor igen komoly problémáira, a társadalomnak a kérdéshez való viszonyulására. Jeszenszky Géza: *A londoni Eighty Club magyarországi látogatása 1906-ban* című írása igen értékes adalékokat szolgáltat e kor angol—magyar kapcsolatairól és igen értékes információkat kapunk a politikai összefüggésekről. Markovits Györgyi írása, *Magyarok a fasizmus ellen Mexikóban a második világháború idején*, a szerző eddig megjelent tanulmányainak szerves folytatását képezi. Jelentősek a dokumentumok, amelyek a szerző adatait, megállapításait igazolják. Ecsedy Judit: *Forrásvizsgálat és szakirodalmi ellátottság* című munkája mint módszer- és mint eredményfeltáró írás, igen mintaszerű. A nyelv- és irodalomtudományi szakfolyóiratok közleményeiben felhasznált külföldi irodalom elemzése a fő téma, de példát mutat más tudományágak hasonló vizsgálatának szükségességére, részben módszerére is. Az ilyen és hasonló munka-írások méltán tartoznak az évkönyv profiljába.

Rövid ismertetőnk igen lényeges kérdésekre sem terjedhetett ki. Célunk inkább a figyelemfelhívás, semmint az egyes tanulmányok értékelése volt. Befejezésül azonban egy lényeges következtetést, és egyben értékítéletet kell tennünk. Az OSzK új Évkönyve az eddigi jól bevált hagyományokat folytatja, tartalma valódi problémákat tár fel, illetve olyan könyv- és könyvtártörténeti eredményeket involvál, amelyek valóban az évkönyv megjelentetési, szerkesztési feladatkörébe tartoznak. Magyar könyvtári, kulturális és művészeti adatok, értékek méltó megörökítésének, méltatásának és közelebbi megértésének jelentős tényezője az évkönyv és annak minden tanulmánya.

FÉNYES MIKLÓS

Buday György-kiállítás a Széchényi Könyvtárban. Szerb Antaltól kölcsönöztük a mottót az Országos Széchényi Könyvtár Buday György-kiállításához, amelynek megrendezéséhez a Londonban élő világhírű magyar grafikusművész 70. születésnapja kínált alkalmat:

„Én mégis csak Pesthez s a magyar költőkhöz tartozom. A British Museum, meg a Bibliothéque Nationale nem érvényes számomra a Széchényi Könyvtár nélkül."

Az idézettek kvintesszenciája Buday György művére és magatartására is érvényes, erről azonnal meggyőződünk, ha megtekintjük alkotásait, olvassuk leveleit, közöttük azokat, amelyeket a Széchényi Könyvtár vezetőivel váltott, ezek közül néhányat ki is állítottunk. Benne él ő teljes lélekkel a magyar valóságban, noha negyven esztendeje, hogy eltávozott tőlünk.

Buday és a könyvtár kapcsolata adott, hiszen az illusztrációk művésze ő. „Könyvsorozatokat gondolt el, tervezett meg, látott el művészi köntössel", ahogy egyik méltatója, Baróti Dezső mondja róla.

Eredeti stílust tudott teremteni — szavaival élve „magyaros"-at és „modern"-et — az 1930-as években, amelynek könyvművészetét — Kner Imre törekvéseit nem számítva — a sivárság, a jellegtelen eklekticizmus, a szűkkeblű prakticizmus jellemezte.

Buday életművéből kilenc tabló és ugyanannyi tárló próbál ízelítőt adni.

Az első, amely felett Buday György 1971-ből való tablóképe áll, a mester életének személyes emlékeit eleveníti meg a szülői háznál, a szegedi egyetemi évek idején; végül londoni műtermében, amelyet „körüljár a napfény".

Oroszlánnak körmeit viselő zsengék díszítik 2. tárlónkat. A *Szegedi Kis Kalendárium* (1930—35) Buday díszítette füzetei, amelyek már a Székely népballadák és a népmesék illusztrátorának erényeit sejtetik. A *Boldogasszony búcsúja* c. képregényt, amelyet 1931-ben a Magyar Bibliophil Társaság „az év legszebb magyar könyve" címmel tüntetett ki. Mesterünket már a határainkon túl is jegyzik: Európa legnevesebb grafikusai társaságában kap meghívást Goethe művei illusztrálására. Így készül el a Faust témájából merített *Walpurgis-éj*.

A „fába vésett balladák", a *Székely népballadák* (1935) és Arany János balladái (1933) kaptak helyet 3. tárlónkban; a fekete-fehér színeknek és foltoknak e ritkán tapasztalt összhangja és ellentéte, amelynek látásától nehéz szabadulni.

„Népi szövegek, betyárnóták, népmesék" — így foglaltuk össze Buday György nyomán a 4. tárlóban kiállítottak summáját. Az Ortutay Gyula gyűjtötte *Nyíri és rétközi parasztmesék* (1935), a *Bátorligeti népmesék* (1937) és a Keresztury Dezső szerkesztésében megjelent *Ungarn* (1937), a németre fordított magyar novella-gyűjtemény illusztrációi a legfőbb látnivalók.

A fölötte függő tabló Radnóti Miklós egyik verséhez, a *Táj változással* című műhöz, Tamási Áron regényéhez (*Ábel a rengetegben*, 1935) és Madách Imre németre fordított *Tragédiájához* készült metszeteiből mutat be egyet-egyet. Buday György ekkor már Rómában él, ahová 1936-ban küldik ki, ösztöndíjasként. Ekkor keletkezett műveiben az addig uralkodott népi elemek mindinkább intellektualizálódnak.

„Néppel érző írók — a képzőművészet nyelvén" — ez a tárlónk is illusztrációi létrehozójától nyerte címét. Ő maga így ír erről: „többszáz fametszetet alkottam, főleg népi szövegeket, népballadákat, betyárnótákat, népmeséket, vagy néppel érző írók — mint Arany János, Tamási Áron, Radnóti Miklós és mások — írásait illusztráltam, vagy pontosabban mondva: fejeztem ki a képzőművészet nyelvén fametszeteimben". Madách, Berzsenyi, Radnóti Miklós portréi mellett a *Tragédia*, az *Ábel* és Radnóti *Új hold* címet viselő verskötetének illusztrációi láthatók. Az utóbbi mellett — irodalom- és könyvtörténeti érdekességként — Buday díszítette előfizetési felhívása is megtalálható.

„Az ihlető anyag nemzet-felettivé kiszélesedése", így foglaltuk össze a 6. tárlóban láthatókat. Ezek az alkotások már külföldön születtek. A külföldi évek stációiról nyújtanak villanásnyi áttekintést. A *The Vigil of Venus* (1952) — Vénusz vigiliája, várása és a karácsonyonként megjelenő *Little Book* — kis könyv-sorozat illusztrációi a dominánsak. Aztán

egy *Petőfi* születésének 150. évfordulójára készült metszet. A tablóra az 1940—41-ben készült *Britannia* és az *Emberi üdvözlet* kerültek.

Következő tárlónkban 11 portrét láthatunk; 10 belőlük athéni *Timoné*, az azonos című Shakespeare-dráma főhőséé. A *Limited Editions Club* nevű New York-i bibliofil kiadóvállalat kérte fel e kötet illusztrálására Budayt. Idehaza elsősorban eseményeket jelenített, odakünn a portré-ábrázolás vált művészete központi témájává.

A 8. tabló és tárló az arab mesék angol fordításához készült illusztrációt kínálja látnivalóként. Míg a 9. tabló két metszetének címe *T. E. Lawrence* levelei és a *Tribute to Gyula Illyés*.

Az utolsó tárló címe személyes jellegűnek látszik: *Buday György és az Országos Széchényi Könyvtár*. Művei dedikált példányai a Széchényi Könyvtárnak és a vezetőivel folytatott levelezés. Egy könyvtár és egy külföldön élő magyar művész jó kapcsolata? Nem, Buday György a Nemzeti Könyvtárnak küldi el dedikált alkotásait, azaz: a nemzetnek. Nekünk és a helyünkbe lépőknek.

MIKLÓSSY JÁNOS

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1976

Rövidítések

AntTan	— Antik Tanulmányok
FK	— Filológiai Közlöny
GK	— Geodézia és Kartográfia
HK	— Hadtörténeti Közlemények
It	— Irodalomtörténet
ItK	— Irodalomtörténeti Közlemények
Ktáros	— Könyvtáros
LK	— Levéltári Közlemények
MG	— Magyar Grafika
MKE Évk	— A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve
MKsz	— Magyar Könyvszemle
MT	— Magyar Tudomány
MTA I. Ok	— A Magyar Tudományos Akadémia I. (Nyelv- és Irodalomtudományi) Osztályának Közleményei
OSzK Évk	— Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve

I. A KÖZÉPKORI KÉZIRATOSSÁG

Könyvtörténet — Könyvdíszítés

FEHÉR Géza: Türkische Miniaturen aus den Chroniken der ungarischen Feldzüge. Bp. 1976.

WEHLI Tünde: A Csatári biblia lokalizációs kérdései. = ArsHung 1975/2. 331.

WEHLI Tünde: Perugiai Bernát kódexe és a Pray-kódex helye a középkor magyar könyvfestészetben. = ArsHung 1975/2. 197—208.

ZENTAI Loránd: A 14—16. századi kolostori könyvfestészet néhány kérdéséről. = ArsHung 1975/2. 332.

Kéziratkatalógusok

BERLÁSZ Jenő: A kéziratkatalogizálás kérdései Ausztriában. = MKSz 1976. 424—426.

MAZAL, Otto: Katalog der abendlandischen Handschriften des Österreichischen Nationalbibliothek. „Series nova". Theil 4. Cod. ser. n. 4001—4800. Wien 1975. — Ism. Vizkelety András, MKsz 1976. 195—196.

Wissenschaft im Mittelalter. (Kézirat és ősnyomtatványkiállítás az Osztrák Nemzeti Könyvtárban.) — Ism. Vizkelety András, MKsz 1976. 186—187.

Egyes kéziratok

Krónikák

GERICS József: Krónikáink és a III. András-kori rendi intézmények frianli-aquileai kapcsolatairól. = FK 1975. 309—325.

Pray-kódex

MEZEY, László: Probleme der Entstehungsgeschichte des Pray-kodex. = Armarium 23—40.

Anonymus

BENDEFY László: Sabaria Anonymus „Gesta"-jában. = MKsz 1976. 120—126.

Képes Krónika

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Újabb adalékok a Képes Krónika történetéhez. = OSzK Évk 1973. 183—189.

Egyéb kódexek

DURZSA Sándor: Egy Boetius-Kommentár az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében. = AntTan 1975. 75—104. (OSzK Clmae 12.)

CSAPODI Csaba: Az Academia Istropolitana egy fönnmaradt könyve. = MKSz 1976. 262—265. (Öst. Nat. Bibl. Cod. Lat. 4596.) — Németül: Armarium 45—48.

CSAPODI Csaba: (Tizenharmadik) XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben. = MKsz 1975. 231—242. (A wolfenbütteli Herzog August Guelf Helmst 52. jelzetű kódexe)

Horae beatae Mariae Virginis. = Bp. 1976. M. Helicon-Corvina-Kossuth. I/A kódex hasonmás (kiadása) 2) Iványi Sándor Horae Beatae Mariae Virginis + Dercsényi Dezső: A kódex díszítése.

Peregrinus ritus in Vita Marci (SHA)13,1. (közli) B. Angyal Katalin. = Könyv és könyvtár. A Debreceni KLTK Évk. Debrecen 1975.

SCHEIBER, Sándor: Immanuel Norsa's defence. (A hebrew manuscript from Budapest and its Background) = Armarium 71—85.

VIZKELETY, András: Zur Überlieferung der Werke Ulrichs von Pottenstein. = Armarium 41—44.

Corvinák

Bibliotheca Corviniana (Összeáll., tanulmány és jegyz. Csapodi Csaba, — Csapodiné Gárdonyi Klára) 2. jav. kiad. Bp. 1976.

RUFFY Péter: Két korvina előtt a milánói Sforza-kastélyban. = MNemzet 1976. 252. sz. 11. (A milánói Trivulziana Cod. n. 817. és Cod. n. 818. jelzetű kódexei.)

Töredékek

FODOR Adrienne: Az Egyetemi Könyvtár karoling-kori Deuteronomium töredéke. = MKsz 1976. 373—380.

MADAS Edit: Ad terrorem omnium. (A középkori vágánsének magyarországi változata) = MKsz 1976. 380—385.

MEZEY László: Egy karoling kódextöredék. (Ticonius in Apocalypsin?) = MKsz 1976. 15—24.

SZELESTEI N. László: VIII. századi antiphonarium-töredék Sárospatakon. = MKsz 1976. 256—262.

TIMKOVICS, Pál: Glossiertes Johannesfragment aus dem 9. Jahrhundert in Bratislava. = Armarium 15—22.

Nyelvemlékek

BÁN Imre: A Karthauzi Névtelen műveltsége. Bp. 1976. (Irod. tört. füz. 88.)

CSAPODI Csaba: Magyar nyelvű babonás imádságszöveg egy XV. századi kódexben. = MKsz 1976. 126—128. (Öst. Nat. Bibl. Cod. lat. 3949.)

DÁN József: A „Pécsi Disputa". = ItK 1976. 1—14.

MOLNÁR József—SIMON Györgyi: Magyar nyelvemlékek. Bp. 1976. — Ism.: V. Kovács Sándor, MKsz 1976. 416—421.

Könyvtártörténet

Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum. Herausg. Piroska Dezsényi Szemző und László Mezey. Bp. 1976.

FODOR, Andrienne: Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1500. = Armarium 49—70.

JAKÓ Zsigmond: Reneszánsz könyvkultúra a XV. századi Váradon. = Művelődés 1976. 9. 35—38.

MARZA, Jacob: Unfamiliar libraries 14. The Batthyaneum, Alba Iulia. = The Book Collectar 24. 1975. 558—564.

V. KOVÁCS Sándor: Könyvek és könyvjegyzékek a XVI. századból. = MKsz 1975. 66—67.

Művelődéstörténet

Zene

RAJECZKY Benjamin írásai. (Vál., szerk. Ferenczi Ilona) Bp. 1976.

Jogtörténet

BÓNIS György: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Benelthy-formuláskönyv. = LK 1974. 89—101. (A gyulafehérvári Batthyanyana MSI 152. jelzetű kötete.)

FODOR ADRIENNE—MADAS EDIT

II. NYOMDÁSZAT-, KÖNYV-, KÖNYVTÁR- ÉS SAJTÓTÖRTÉNET

Bibliográfiák, katalógusok

Bibliográfiák, katalógusok

FAZAKAS József: Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. = OSzK Évk 1973. Bp. 1976. 73—85.

HARGITA P[ál]: The oldest Hungarian apiarist book. = Acta Agronomica Academiae Scientiarum Hungaricae 1972. 193—200.

KOROMPAINÉ SZALACSI Rácz Mária: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843—1970. Debrecen 1973. 447 l.

A magyar könyvtörténetírás irodalma. Ajánló bibliográfia. (Összeáll. és az ismertetéseket írta Neményi László.) Székesfehérvár 1976. 199 l.

A magyarországi papírtörténet válogatott bibliográfiája 1955—1975. Összeáll. Rózsahegyi Tiborné, Tarján Ferencné. = Papíripar 1976. 71—72.

MÓNA Ilona: Hungarian music publication 1774—1867. l. = Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1974. 261—275.

Varjas János professzor jegyzetei Bod Péter Magyar Athenasához. [Közli] Héthy Zoltán. = A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1974. 827—832.

Bibliográfiák története

JANSITS Gabriella: Egy száz év előtti szakbibliográfia. = Az Orvosi Könyvtáros 1975. 475—480.

KLEMENTIS, Eugen: Coopération entre les premiers spécialistes des bibliographies nationales hongroise et slovaque. = Armarium 1976. 317—324.

REMETE László: Új adatok Szabó Ervin és a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet kapcsolatáról. = Ktáros 1976. 269—273.

Szabó Károly huszonöt levele Haan Lajoshoz. Békéscsaba 1976. 31 l., 16 t.

Papírtörténet

BOGDÁN István: Emberalakos XVIII. századi vízjelenik. = Papíripar 1976. 185—191.

Nyomdatörténet

BORSA Gedeon: Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve. = ItK 1976. 367—377.

BORSA Gedeon: Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok" (RMNy) első kötetéhez, III. = MKsz 1976. 281—294.

BORSA Gedeon: Régi hazai nyomtatványok kutatása külföldön. = Könyvtári Figyelő 1976. 93—97.

BORSA Gedeon: Régi magyar nyomtatványok felfedezése az NSZK könyvtáraiban. = Ktáros 1976. 129—131.

BORSA Gedeon: Régi nyomtatványok feltárása Magyarországon. = MKE Évk. 1973. Bp. 1975. 17—29.

BORSA Gedeon: 16. századi magyar nyomtatványok Stuttgartban. = MKsz 1976. 42—60.

BORSA Gedeon: Újabb adatok Manlius tevékenységéhez. = OSzK Évk 1973. Bp. 1976. 191—201.

BUZINKAY Géza: Orvosi-természettudományos szakirodalmunk kialakulása és az egyetemi nyomda. = Az Orvosi Könyvtáros 1976. 255—262.

CZÉGELY Tibor: Nyomdászok a harmincas években. = Budapest 1976. 2. sz. 31—33.

CSAPODI Csaba: Az Academia Istropolitana egy fönnmaradt könyve. = MKsz 1976. 262—265.

DEMÉNY Lajos: Ouvrages imprimés en caractères cyrliilques en Transylvanie au XVIe siècle et conservés dans les bibliothèques et musées de Moscou et de Leningrad. = Armarium 1976. 95—126.

HAIMAN György: A Tevan Nyomda 1944. évi leltára. Békési Élet 1976. 129—131.

HOLL Béla: Ozorai Imre vitairatának kiadásairól. = MKsz 1976. 156—170.

HOPP Lajos: Ibrahim Müteferrika, a török könyvnyomtatás úttörője (1674/75?—1746). = Helikon 1974. 549—550.

KARDOS Gyula: Néhány gondolat a régi magyar miniatürkiadásról. = Mikrobibliofilok 1975. 19. sz. 7—9.

KOZMA Borbála, L.: „Az magyarok az ő nyelvekben megláthassák az ő elejeknek dicső tetteit". Emlékezés Heltai Gáspárra. = Theológiai Szemle 1974. 245—247.

KURCZ Ágnes: Ismeretlen velencei Melanchton-kiadás. Egy töredékes ars moriendi meghatározása. = OSzK Évk 1973. Bp. 1976. 67—72.

MAUTNER József—FARKAS Béla: Kaposvár nyomdái (1832—1976). (A kiadványjegyzéket összeáll. Sipos Csaba.) Kaposvár 1976. 71 l., 8 t.

MÉSZÁROS István: Egy magyar vonatkozású pedagógiai szakkönyv Velencéből, a XV. század végéről. = FK 1975. 154—173.

MURÁNYI Lajos: Kner Izidor Székesfehérváron. = Fejér Megyei Könyvtáros 1976. 44—49.

OJTOZI Eszter: A vilnai Új Testamentum és Zsoltárok egy példánya a Debreceni Egyetemi Könyvtárban. = Könyv és Könyvtár 10. Debrecen 1975. 199—208.

ORTVAY Gyula: Kner Imre. = MTA I. OK 1974. 159—162.

SOLTÉSZ Zoltánné: Az 1630. évi, hamis szebeni impresszummal közreadott Wunderbarliche Prophezeyhung nyomdásza. = MKsz 1976. 170—174.

Soltész Zoltánné: Magyar vonatkozású röplapok eddig ismeretlen nyomdászai. = MKsz 1976. 321—332.

Soltész Zoltánné: A 16. századi külföldi nyomtatványok meghatározásának és a könyvritkaságok felismerésének összefüggéséről. Hans Kohl 1549. évi parasztkalendáriuma. = OSzK Évk 1973. Bp. 1976. 59—65.

Szántó Tibor: A könyv története. Bp. 1976. 30 l. (A mi világunk 25.)

Tóth Béla: 175 éves a szegedi nyomdászat. = Tiszatáj 1976. 55—60.

Varró Attila: A debreceni városi nyomda a XVIII—XIX. században. = MG 1974. 72—76.

Végh Oszkár: Nyomdászat Magyarországon. Fejezetek a magyarországi nyomdászat 500 éves történetéből. Bp. 1976. 147 l.

Kiadástörténet

Csanak Dóra, F.: Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság megalakulása. = MKsz 1976. 333—349.

Csapláros István: Jókai útja a lengyelországi átlagolvasóhoz. = MKsz 1976. 137—143.

Halasi László: „A tőke" első magyar nyelvű kiadásairól. = Párttörténeti Közlemények 1976. 125—137.

Köpeczi Béla: A magyar könyvkiadás útja a felszabadulás után. = MTA I. OK 1974. 163—169.

Ladányi Sándor: Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. századvégi kiadástörténeti problémáiról. (Zilahi Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787—1792). = ItK 1975. 482—498.

Nyerges László: Az üstökösök jelentéséről szóló Dudith-értekezés kiadásáról. = FK 1974. 195—197.

Rejtő István: A Vajda kritikai kiadás első öt kötetéről. = MKsz 1976. 110—119.

Scheiber Sándor: Héber könyvek a pesti vásáron 1772-ben. = MKsz 1976. 396—397.

Steiner, Gerhard: Das Ungarnbild des deutschen Verlegers Joseph Meyer. = MKsz 1976. 350—357.

Szállási Árpád: Pápai Páriz orvos fiai és a Pax Corporis egyik ismeretlen kiadása. = Orvosi Hetilap 1976. 2730—2731.

Tasi József: József Attila és az Európai Költők Antológiája. = MKsz 1976. 149—155.

Tolnai Gábor: Tótfalusi Kis Miklós. (Kutatásának és értékelésének kérdéséhez.) = MTA I. OK 1974. 151—158.

Tóth Sándor: Negyedszázad a katonai könyvkiadás szolgálatában. 25 éves a Zrínyi Katonai Kiadó. = HK 1976. 112—115.

Vuray György: A Kner nyomda kiadói tevékenysége 1882—1947. = A József Attila Megyei Könyvtár évkönyve 1975. Tatabánya 1976. 157—188.

Sajtótörténet

18—19. század

Ács Tibor: A Honvédelmi Szövétnek, az első magyar hadtudományi folyóirat. = HK 1975. 689—720.

Batári Gyula: Az első jelentős magyar tudományos folyóirat orvosi vonatkozásai. Tudományos Gyűjtemény. (1817—1842.) = Orvosi Hetilap 1975. 811—814.

Batári Gyula: Fischer Dániel és az első magyar orvosi folyóirat terve. = Orvosi Hetilap 1975. 2614.

Batári Gyula: Pap Ignác „Sebészeti Almanach"-ja. = Orvosi Hetilap 1975. 1895—1896.

Dezsényi Béla: Gravures sur bois d'origine allemande et française dans le plus ancien „illustré" hongrois. = Armarium, 1976. 279—297.

Fazekas Árpád: Csurgay Kálmán „Gyógyszerészi Közlöny"-éről. = Orvosi Hetilap, 1975. 2615.

Fenyő István: A reformkor eszmei előkészítője: az Erdélyi Múzeum. = ItK 1976. 15—34.

Fenyő István: A Tudományos Gyűjtemény indulása (1817—1818). = MKsz 1976. 211—226.

Fülöp Géza: Száz esztendeje indult a Magyar Könyvszemle. = Kláros 1976. 709—712.

Gramada, Livia: Die ungarische und rumänische satirische Presse aus Pest im 19. Jahrhundert. = Armarium 1976. 299—316.

Exenberger, Herbert: Leo Frankel und seine Beiträge in der sozialdemokratischen Presse Österreichs. = Armarium 1976. 325—346.

Havasi Zoltán: A százéves Magyar Könyvszemle megindulása. = MKsz 1976. 3—14.

Kindlovits Kálmán: A szerb Matica Letopis-ának első évtizede. = MKsz 1976. 227—243.

Kókay György: Hajnóczy József és Széchényi Ferenc kapcsolatai C. D. Bartschcsal, a Wiener Zeitung szerkesztőjével. = MKsz 1976. 76—93.

Kolár, Jaroslav: Die Zeitung in der tschechischen Literatur in 16. Jahrhundert. = Armarium 1976. 135—145.
Kovács Magda: Adalék a Kelet Népe vitájának történetéhez. = MKsz 1976. 401—404.
Lang, Helmut W.: Der „Cursor Ordinarius", eine neuaufgefundene Wiener lateinische Zeitung. = MKsz 1976. 201—210.
Miklóssy János: Irodalmi folyóiratok a Bach-korszakban (1849—1859). = OSzK Évk 1973. Bp. 1976. 233—290.
Miklóssy János: Vajda János és Zilahy Károly kapcsolatáról. = MKsz 1976. 272—277.
Miklóssy János: Vita a „néplapokról", a népi ismeretterjesztésről. Fejezetek az abszolutizmus kora sajtótörténetéből. = MKsz 1976. 404—409.
Móra László: Az első magyar kémiai folyóirat, a „Vegytani Lapok". = MKsz 1976. 133—137.
Murányi Lajos: A radikális újságírás kezdetei Székesfehérváron. A Szabadság című társadalmi, szépirodalmi lap előzményei. = Fejér Megyei Könyvtáros, 1975. 45—55.
Németh G. Béla: Defenzió a hatalom fogságában. (Gyulai Budapesti Szemléje — a Budapesti Szemle Gyulaija.) = ItK 1975. 599—608.
Rigó László: Kemény Zsigmond három levele Emich Gusztávhoz. = ItK 1975. 691—694.
Rixer András—Zalai Károly: A gyógyszerészek publikációs tevékenysége a magyar orvosi szaksajtóban az első magyar nyelvű gyógyszerészeti szaklap megjelenéséig (1831—1862). = Gyógyszerészet 1975. 343—345.
Szakács János: Az újkonzervatív arisztokrácia fellépése az 1840-es évek első felében. Kossuth Lajos és Dessewffy Aurél eszmei párviadala a Pesti Hírlap és a Világ c. napilapok hasábjain = Budaörsi Füzetek. = 1975. 370—383.
Szállási Árpád: Pethe Zsigmond és az Egészségi Tanácsadó. = Orvosi Hetilap 1975. 209—210.
Szállási Árpád: Flesch Nándor lapja, az Orvosi Heti Szemle. = Orvosi Hetilap 1975. 1653—1655.
Szelestei N. László: Tersztyánszky Dániel iskolai újság-tervezete. = MKsz 1976. 390—396.
Szemző Piroska, D.: The Beginnings of Illustration in Hungarian Magazines. = Armarium 1976. 201—278.
Tapolcai Ernőné: A Komáromi Tudós Társaság és a Mindenes Gyűjtemény 1789—1792. = A József Attila Megyei Könyvtár évkönyve 1975. Tatabánya 1976. 111—156.
Turányi Kornél: Természettudományi folyóiratirodalmunk kezdetei. (Három eddig ismeretlen kezdeményezés.) = MKsz 1976. 270—272.
Voit Krisztina: A magyar munkásmozgalmi sajtó kezdeteihez. = MKsz 1976. 409—415.
Zám István: Sajtóperek a Népszava ellen (1893—1895). = Budaőrsi Füzetek 1975. 82—108.
Zsigmond Gábor: Katona Lajos és az Élet köre. = Valóság 1976. 74—92.

20. század

Angyal Endre: A Dunántúli Szemle évei. (Adalékok Pável Ágoston pályaképéhez.) Savaria, 4 Szombathely 1973. 397—408.
Arató Antal: Baloldali szociáldemokrata hetilap Jászberényben az első világháborút megelőző években. = Jászkunság 1976. 77—84.
Arató Antal: A jászapáti sajtó története. II—IV. = Együtt 1974. 1—2. sz. 29—36, 3. sz. 57—61. 1975. 3. sz. 5—11.
Bertók László: Irodalmi folyóirat Csurgón, 1952-ben. = Somogy 1976. 3. sz. 78—80.
Botka Ferenc: A Korunk-kutatás problémái. = MKsz 1976. 358—372.
Csehi Gyula: A Korunk jubileumára. = Nagyvilág 1976. 762—766. (Dokumentumok a Korunk-ról.) Tiszatáj 1976. 6—19.
Dudás Lajos: Egy elfelejtett csongrádi újság. Tiszavidék. (3.) = Somogyi-könyvtári műhely 1975. 309—316.
Gál István: Balázs és Lukács elitfolyóirat-terve 1910-ben. (Balázs Béla levelei Babits Mihályhoz.) = Tiszatáj 1976. 46—53.
Kállay István: A Horthy-korszak sajtójogának jellemzéséhez. (A Magyarországi Szocialista Munkáspárt sajtóperei 1925—1927.) = Jogtudományi Közlemények 1976. 379—384.
Markó György: A „Vasútépítők" című csapatújság. = HK 1975. 553—566.
Markovits Györgyi: Hungarian Writers in England, English Books in Hungary during the Years of Hitler's Rule. = Armarium 1976. 347—369.
Markovits Györgyi: Magyarok a fasizmus ellen Mexikóban a második világháború idején. A „Szabad Magyarság". = OSzK Évk 1973. Bp. 1976. 313—327.
Máté György: Rózsa Ferenc és a Szabad Nép. + Rózsa Ferenc politikai cikkeiből. + Halálra kínozták. Röpiratrészlet. Bp. 1976. 181 l.
Mucsi Ferenc: Egy évtized a Népszava történetéből (1905—1914). = Párttörténeti Közlemények 1976. 71—101.
Sándor László: Emlékeim a Korunkról. = Napjaink 1976. 6. sz. 8.

Szabó Ferenc: A tízéves Békési Élet. = Békési Élet 1976. 219—227.

Szepesi Hajnal: Adalékok az Én Újságom és a Jó Pajtás című gyermeklapok történetéhez. = Könyv és Nevelés 1976. 14—17.

Sztrókayné Mándi Teréz: Madzsar József és a Társadalmi Szemle. = Magyar Sajtó 1976. 117—119.

Tamás Aladár: Egy folyóirat-tervezet története. = Kritika 1976. 4. sz. 9—11.

Timár Ede: Igaz eszmék erejével . . . A magyar kommunista sajtó a Szovjetunióban, 1917—1945. [Bp.] 1976. 228 l. (A magyar sajtó kiskönyvtára 16.)

Tóth Sándor: Egyedülálló teljesítmény. (1926—1940.) [Korunk.] Forrás 1976. 5—6. sz. 62—69.

Turczel Lajos: A Magyar Nap szerepe a népfront-korszak progresszív Petőfi-kultuszában. = MKsz 1976. 103—109.

Könyvművészet, könyvillusztráció, exlibrisek

Antifasiszta plakátok. [Reprodukciók.] (Összeáll. B. Fábri Magda.) Bp. 1976. [78] lev.

Bakos József: Az Orbis Pictus képanyagának és szövegének forrásairól. = Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei XIII. Eger 1975. 189—210.

Balla György: Történelmi atlaszok készítése Magyarországon. = GK 1976. 36—42.

Bendefy László: A Werner-féle kassai litográfiai intézet három megyetérképe. = GK 1976. 121—126.

Buday György: Újabb jegyzetek Kis Miklósról, a „Janson"-betűk megalkotójáról. = MKsz 1976. 61—75.

Cseh Mária: A Kommunista Proletár Múzeum plakátanyagából. = A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum közleményei 1975. Különszám. 31—38.

Dörnyei Sándor: Zur Geschichte des ungarischen Exlibris im 16. Jahrhundert. = Armarium 1976. 127—133.

Galambos Ferenc: A XX. századi magyar exlibris. = Hevesi Szemle 1976. 3. sz. 15—19.

Galavics Géza: A törökellenes harc és egykorú képzőművészetünk. = Művészettörténeti Értesítő 1976. 1—40.

Haiman György: Harry Carter életművéhez. = MKsz 1976. 181—183.

Horváth István: Esztergom 1594-ben. (Egy régi metszet alapján.) Krónika. = Komárom Megyei Múzeumok Tájékoztatója IV. 1975. 4—7.

Hrenkó Pál: Magyarország Gastaldi térképén. = GK 1975. 110—211.

Hrenkó Pál: Düreri Ferdinánd-címer Magyarország térképén. = GK 1975. 194—200.

Kéki Béla: Stílusirányzatok századunk magyar könyvművészetében. 1973. Bp. 1975. 47—60.

A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete. (Szerk. Makkai László.) Bp. 1976. 164 l.

Németh Lajos: Kassák Lajos avantgarde könyvművészeti törekvései. MKE Évk 1973. Bp. 1975. 61—63.

Rózsa György: Friedrich Bernard Werner magyarországi vedutái. Művészettörténeti Értesítő 1974. 28—48.

Soltész Zoltánné: Johannes Lichtenberger Prognosticatiojának Mátyás királyra vonatkozó jóslata és illusztrációi. = MKsz 1976. 25—41.

Szántó Tibor: A könyvcímlap. = MG 1976. 9—24.

Tóth Béla: A debreceni rézmetsző diákok. Bp. 1976. 87 l., 1 mell. (Magyar tipográfia 5.)

Vértessy György: A régi térképek és metszetek jelentősége a helytörténeti kutatásokban. = GK 1975. 273—287.

Wilhelmb Gizella, C.: Thököly Imre és szabadságharca az egykori grafikában. = Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége" Bp. 1976. 347—371.

Könyvtártörténet

Módszertan

Makkai László: A könyvtártörténetírás művelődéstörténeti módszerei. = MKE Évk 1973. Bp. 1975. 33—38.

Remete László: Könyvtártörténetírási tapasztalatok. = MKE Évk 1973. Bp. 1975. 39—45.

15—18. század

Barcza József: Az első könyvtári törvények Sárospatakon. = Ktáros 1976. 89.

Berecz József: Könyvtárgyarapító Rákócziak. = Borsodi Könyvtáros 1976. 1. sz. 1—3.

Berlász Jenő: Könyvtári kultúránk kibontakozása a 16—17. században. = OSzK Évk 1973. 203—218.

Fallenbüchl Zoltán: Dobai Székely Sámuel, a Robinson Crusoe első ismert magyar olvasója. = MKsz 1976. 128—133.

Fodor Adrienne: Die Bibliothek der Karthuse Lechnitz in der Zips vor 1500. (Geschichte und Buchbestandrekonstuktion.) = Armarium 1976. 49—70.

KISFALUDI Sándor: Muzeális értékek az iskolai könyvtárakban. = Ktáros 1976. 263—266.

KOLTAY Jenő: A szombathelyi Herzan-könyvtár művészeti könyvei. 1. = Savaria 5—6. Szombathely 1975. 523—540.

SZIJ Rezső: „Könyvtárközi kölcsönzés" a XVII. században. Szenczi Molnár Albert, az örökmozgó könyvtáros. = Komárom Megyei Könyvtáros 1976. 56—60.

TÓTH Béla: Maróthi György szerepe a debreceni Kollégium könyvtárának fejlesztésében. = Könyv és Könyvtár 10. Debrecen 1975. 215—228.

VÉRTESY Miklós: A Corvina Könyvtár kutatása. Beszélgetés a Csapodi házaspárral. = Ktáros 1976. 542—545.

19—20. század

BALOGH Attiláné: Százéves a Szolnoki MÁV Járműjavító szakszervezeti könyvtára. = Ktáros 1976. 545—548.

BATÁRI Gyula: Első kísérletek betegek kórházi könyvtárának létrehozására Pesten. = Orvosi Hetilap 1975. 211—212.

BERECZ József: A könyvtárügy alakulása tanítóképző intézeteinkben a dualizmus korában (1867—1918). = Borsodi Könyvtári Krónika. Miskolc 1976. 151—236.

BERZA László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye. = Ktáros 1976. 191—195.

CSAPODI Csaba: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnyomtatványgyűjteménye. Bp. 1976. 34 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 53.)

CSANAK Dóra, F.: A „G. Telekiek alapítványa." = MT 1976. 545—551. l., 1 t.

FRÁTER Jánosné: Az Akadémiai Könyvtár szerepe a múlt század közművelődésében. = Ktáros 1976. 475—479.

FRÁTER Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia állandó Könyvtári Bizottsága, 1865— 1949. = MT 1976. 563—569.

FRIED István: A Matica Srpska százötven éve. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása.) = MKsz 1976. 300—302.

GYŐRI Erzsébet: A miskolci Városi Könyvtár története, 1960—1975. Borsodi Könyvtári Krónika. Miskolc 1976. 114—138.

GYŐRI György: Könyvmúzeumok az iskolákban. = Köznevelés, 1975. 42. sz. 3—5.

HILLER István: Hazánk első szakkönyvtárának kialakulása. Az Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtárának története. Közread. az Erdészeti és Faipari Egyetem. Sopron 1976. 291 l.

JUHÁSZ Erzsébet, B.: Elek Artur könyvtárának sorsa. = MKsz 1976. 145—149.

KOVÁCS Ilona: Adatok az Országos Széchényi Könyvtár állománygyarapodásának alakulásához a két világháború között. (A könyvállomány gyarapodása.) = OSzK Évk 1973. Bp. 1976. 131—140.

LÁNG Mátyás: A Szilády Áron Gimnázium Könyvtára. = Bács Megyei Könyvtáros 1975. 1. sz. 34—38.

LIGETI Lajos: Százötven éves a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. = MT 1976. 533—536.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Szerk. Rózsa György. Bp. 1976. 40 l.

NOVÁKNÉ SZABÓ Katalin: A Szabolcs-Szatmár megyei „Józsa András" Kórház Gerlei-könyvtárának rövid fejlődéstörténete. Az Orvosi Könyvtáros 1974. 79—89.

PATAY Pálné: Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának keletkezése, fejlődése és mai állománya. = GK 1975. 188—194.

PÓCSI Gusztáv—SZABÓ Gyula—URSZIN Sándor. A miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár eseménytörténete (1952—1975). = Borsodi Könyvtári Krónika. Miskolc 1976. 62—113.

RÓNA-TAS András: Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteménye. MT 1976. 573—577.

RÓZSA György: „Tudományok és művészségek szeretete . . ." = MT 1976. 537—541.

SULYOK János: A székesfehérvári püspöki könyvtár. = Fejér Megyei Könyvtáros 1976. 24—41.

SZABÓ Gyula—URSZIN Sándor: Adalékok Borsod-Abaúj-Zemplén megye tanácsi könyvtárainak történetéhez (1945—1975). Borsodi Könyvtári Krónika. Miskolc 1976. 5—61.

SZEMZŐ Piroska, D.: Az Osztrák Nemzeti Könyvtár története. = MKsz 1976. 302—307.

TASI József: József Attila könyvtára. = ItK 1976. 378—401.

TÓVÁRI Judit, M.: Nagyobb magánkönyvtárak Miskolcon az 1880-as években. = Ktáros 1976. 160—161.

VÉRTESY Miklós: Százéves az Egyetemi Könyvtár épülete. = Ktáros 1976. 125—128.

Olvasókörök

BEZDÁN Sándor: Hódmezővásárhelyi olvasókörök (1869—1900). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Szeged 1973. 1. r. (Tanulmányok a társadalomtudományok köréből. 61—76.)

FÜLÖP Géza: Törekvések, tervezetek és egyesületek a köznép művelésére és olvasóvá nevelésére a felvilágosodás idején és a reformkorban. = MKsz 1976. 94—102.

MAGYAR András: Irodalmi és művészeti rendezvények a munkás olvasókörökben (1884—1950). = Borsodi Könyvtári Krónika, Miskolc 1976. 262—316.

UGRIN Aranka: Olvasmányok, könyvélmények. Az irodalmi érdeklődés alakulása 1893 és 1937 között. = It 1976. 683—697.

VARGA László: A sajtó, a könyvtárak és az olvasás szerepe a Heves megyei munkásmozgalomban. = MKsz 1976. 244—255.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

SZEMLE

Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum. Studien aus der Geschichte der Schrift, der Bücher und der Periodica. Hrsg. von Piroska DEZSÉNYI SZEMZŐ und László MEZEY. Budapest, 1976. Akadémiai, 382 l.

A művelődéstörténeti érdekű és értékű írás- és könyvtörténeti kutatások fellendülésének korszakát éljük újra. A korunk igényei szerinti szintézisek késlekednek ugyan, ám számos vállalkozás ezek megalapozása irányába mutat. Hazánkban erős hagyományai vannak a könyvtári kutatásoknak, ezen belül a könyvtörténetieknek is. Manapság az elődök által összegyűjtött részletismeretek és a mai új felismerések egy magasabb egységbe illesztésének igénye merül fel.

A magyarországi tapasztalatok szerint (feltehetően a nemzetköziek szerint is) a könyvtörténeti kutatások fellendülése csaknem mindig egybeesik a nagy nemzeti retrospektív bibliográfiai vállalkozásokkal, a könyvtári feltáró munkában jelentkező fellendülések korszakaival, végsősoron a történeti kutatások által igényelt forrásfeltáró nekibuzdulásokkal. Természetszerű összefüggés ez: egy dokumentum bibliográfiai regisztrálásra akkor kerülhet, ha a vele kapcsolatos könyvtörténeti kutatások, meghatározások fő elemei már megbízhatóan összeálltak, ekkor jelölhető ki időbeli, térbeli és gondolati helye a művelődés folyamatában.

Nemzeti művelődésünk történetének az eddigiekhez képest teljesebb és hitelesebb bemutatása érdekében a nemzeti hagyományok, a nemzeti kulturális értékek számbavételének új vállalkozásai indulnak el. Az írott emlékek, a nyomtatott könyvek felkutatása, rendszerezése, a kezdetektől máig ivelő vonulatba rendezése nélkül nem képzelhető el forrásokra alapozott marxista művelődéstörténet. Bibliográfiai és könyvtörténeti műhelyeink jelentősége nő, hatékony működésük iránti igény fokozódik, a munkálatok összehangolásának követelménye erősödik.

A könyvtörténeti kutatások fő műhelyei a legjelentősebb tudományos könyvtárak, mert a forrásfeltáró tevékenység a forrást őrző helyek elháríthatatlan kötelessége. Nem hagyhatók figyelmen kívül az egyetemi történeti tanszéki műhelyek sem. Az akadémiai bizottságok pedig a kutatásirányítás, a tudományos ellenőrzés és koordinálás fontos tényezői. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága ma elismerten olyan szervező erő, amely hazánkban a hatáskörébe tartozó kutatások magas szintű összefogására méltán hivatott és nemzetközileg is egyre rangosabb testületté, partnerré alakul. Publikációs lehetőségeink is bővülnek. Akadémiai folyóiratunk, a *Magyar Könyvszemle* már korábban a könyvtörténeti kutatások szerveződési központjává vált. Közgyűjteményeink évkönyveiben, más kiadványaiban, közleményeiben gyarapszik a könyvtörténeti publikációk száma.

Szemle-rovatunkban most új sorozat indulásáról adhatunk hírt, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága új sorozatának első kötetéről.

A gyűjteményes kötet tanúsítja a Munkabizottságról az imént leírtakat. Hazai írás-, könyv- és sajtótörténeti kutatásainkból fontos részeredményeket, metszeteket ad, de nem szűkíti le a vizsgálódási kört a hazai témákra. Magyar kutatók a külföldi írás- és könyvtörténet eredményeit is gyarapítják, a kötet külföldi szerzői viszont a szomszédos népek művelődéstörténetét szolgáló írásaik mellett magyar vonatkozású témákkal járulnak hozzá a magyarországi kutatásokhoz. A német, francia és angol nyelven közzétett tanulmányok kéziratait a szerzők Budapestről, Bécsből, Bukarestből, Kolozsvárról, Marosvásárhelyről és Prágából küldték.

A sorozat egyik célja, az első kötet megvalósulásának értelme ebben a nemzetközi

jellegben keresendő. Hazai kutatásaink ugyanis az egyetemes művelődéstörténeti összefüggésekbe helyezendők. Az ismeretág művelésének szintjét, a műhely rangját, tekintélyét mindig elég megbízhatóan jelzi, ha külföldi szerzőket is vonzani tud. Az idegen nyelvű közlés pedig segíti a tanulmányoknak a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe való áramoltatását és igényli a nemzetközi figyelmet, valamint kritikát.

Más, további szervesebb egységbe fogó köteléket, rendező szálakat most a szerkesztéstől ne követeljünk. Elegendő, sőt kellően méltánylandó, hogy a kötet tanulmányainak tárgyai az olvasó számára alkalmat kínálnak — a 9. századi kódextöredéktől a 20. századi könyvkiadásig terjedő tematika kapcsán — egy nagy ívű művelődéstörténeti háttér átgondolására, a szakember pedig a maga korszakában, a speciális kutatási területén értékes kutatási részeredményekhez jut. A további kötetek fogják bizonyára igazolni: lehet-e majd közös megközelítésre, sőt közös kutatásra fogni, esetleg közös témák kidolgozására kérni a szóbajöhető szerzőket, szerzői közösségeket. Lehet-e a sorozat profilját, koncepcióját kollektív szerkesztő munkával (minden bizonnyal egy létesítendő szerkesztő bizottsággal) körülhatároltabbá fejleszteni.

A megjelent első kötet a korábbi években fogant elhatározás szülötte. A több mint két évtizede eredményesen működő Munkabizottság következetes munkálkodását demonstrálja és létrejötte is olyan folyamatról tanúskodik, amelyet ugyan az elhatározó, a megvalósítást elkezdő személyek sorába beálló változások (néha a kíméletlen erejű és elhárítatatlan változások) időlegesen megtörhetnek, de amely más személyek munkálkodása révén továbblendül, a nemzedékek egymásra épülése folytán tartós irányúvá fejlődik. A kutatás tárgyának a történetisége mellett a kutató személyek közösségének kontinuitását is példázza ennek a gyűjteménynek a szerkesztése, közreadása. Az *Armarium* egyik szerkesztője, Mezey László a kötetet e kutató közösség vezető tudósának, Mátrai László akadémikusnak ajánlotta 65. születésnapjára. Ugyancsak Mezey László emlékezik az 1972-ben elhunyt Dezsényi Bélára, aki az *Armarium* elindításában is, de az egész könyv- és sajtótörténeti kutatásban, annak művelésében és szervezésében elévülhetetlen tudományos nyomokat hagyott. A jelen kötet másik szerkesztője Dezsényiné Szemző Piroska, aki töretlenül folytatja a maga sajátos kutatásait, gondozza Dezsényi Béla hátrahagyott szellemi örökségét és sokunkban tiszteletet ébresztve ápolja eltávozott férje emlékét.

A tanulmányok sorát Timkovics Pálnak egy, a pozsonyi Akadémiai Könyvtárban található IX. századi kódextöredékről szóló elemzése nyitja meg. Mezey László a Pray-kódex keletkezéstörténetével foglalkozó kutatásai eredményét teszi közzé, tárja most már a tágabb nemzetközi szakérdeklődés elé. Vízkelety András Ulrich von Pottenstein, középkori szerző hatásának kérdését helyezi új megvilágításba salzburgi, bécsi, kalocsai, egri, budapesti és müncheni kéziratok összevetésével. Csapodi Csaba egy, az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzött kódex vizsgálatából állapítja meg, hogy ez a kódex az „Academia Istropolitana", a Mátyás király alapította pozsonyi egyetem könyvtáráé volt; ily módon egyetemtörténeti ismereteinket is gyarapítja. Fodor Adrienne az 1500 előtti könyvtártörténet kutatási eredményeihez hoz fontos adalékot az egykor a lechnitzi kolostori könyvtárban őrzött kéziratok és ősnyomtatványok jegyzéke ismeretében. Scheiber Sándor Magyarországon talált, olyan héber kéziratot tesz közzé és ismertet, amely az 1500-as évek legelejének történetébe enged bepillantást. Dán Róbert az erdélyi antitrinitárius mozgalom ideológiájának kialakulása és Matthias Vehe (Erdélyben M. Glirius néven tevékenykedett) viszonyát vizsgálja. Demény Lajos olyan, a XVI. századi Erdélyben nyomtatott cirillbetűs kiadványokat ismertet, amelyek moszkvai és leningrádi könyvtárakba kerültek. Dörnyei Sándor írása az ex librisek XVI. századi történetének megismeréséhez szolgáltat adalékokat. Jaroslav Kolár a XVI. századi sajtó és a cseh irodalom és irodalmi publicisztika viszonyát vizsgálja. Spielmann József, Trócsányi Zoltán és L. Szini Karola közös tanulmánya tudománytörténeti jelentőségű: a Lencsés György által írt első magyar orvostudományi mű, az „Ars Medica" és szerzője életének vizsgálata a tárgya. Hölvényi György a XVIII. századi jezsuita történetírással foglalkozik tanulmányában. Dezsényiné Szemző Piroska a magyar folyóiratilluszráció XVIII. századi kezdeteit mutatja be művelődéstörténeti összefüggésben. A Dezsényi Bélától származó tanulmány pedig a XIX. század első felének magyar képes folyóirataiban látható fametszetekről és azok német és francia mintáiról szól. Livia Grămadă közleménye XIX. századi, Pesten nyomtatott magyar és román szatirikus sajtótermékeket mutat be. Eugen Klementis írásából és levélközléseiből fény derül a múlt század végi magyar és szlovák nemzeti bibliográfiai kapcsolatokra. Herbert Exenberger Frankel Leó és az osztrák szo-

ciáldemokrata sajtó kapcsolatáról adott közre ismereteket. Markovits Györgyi tanulmánya a Hitler hatalomra jutása utáni időkről, közelebbről az angliai magyar emigrációs írók tevékenységéről tájékoztat.

HAVASI ZOLTÁN

Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976. 376. l.

A szerző — a kötet előszava végén — közli: számvetésnek szánta könyvét és „ítélet alá bocsátja" kutatási felfogása helyességének és eredményességének kérdését. Nos, megítélésünk: egyértelműen elismerő. A közölt kutatási eredmények erősítik és igazolják azt a meggyőződésünket, hogy az írást, a könyvet úgy tekintjük, mint az emberi művelődés nélkülözhetetlen hordozóját. A könyvtörténész a könyv és műveltség történetének kutatója, így kutatási eredményei művelődés- és tudománytörténeti jelentőségűek. Jakó Zsigmond felfogása tanúsítja, hogy a kutatói szemlélet tágasságára van szükség, amellyel a könyv kutatása behelyeződik az olvasási kultúra, a művelődés alakulásának horizontjába és a társadalmi, művelődéstörténeti folyamatba, mert a könyv az olvasásban, a műveltség fejlesztésében nyer értelmet, a műveltség, a kultúra pedig történetiségében fogható fel. De nem lehet parttalan sem az írásos emlékekre, a nyomtatott könyvekre irányuló tudományos vizsgálódás, megvan a könyvtörténetírás sajátos, specifikus területe is. Az írással és könyvvel foglalkozó kutatás sokoldalú felkészültséget és ugyanakkor konkrét esetekben egy különleges vizsgálódási tárgyra irányított, összpontosított, a gondolkodás szigorú fegyelmét kívánó megoldásokat, meggyőzően bizonyító szakmai eljárásokat követel.

A szerző vallja, hogy a tudományos haladás egyik előfeltétele a folytonosság, nemzedékek munkájának egymásra építése. A kötet erénye a megelőző nemzedékek részeredményeinek, valamint saját kutatási eredményeinek egy magasabb egységbe szervezése, a szerző alkotó pályájának, az írás, a könyv és a középkori értelmiség történetével foglalkozó tanulmányainak összegezése. Átfogó a felfogás és a megvalósítás abban az értelemben is, hogy nagy történelmi korszakokat ölel fel. A paleográfiai felkészültséget követelő középkori témákról a szocialista könyvtárügyi vizsgálódásokig köti át az ismereteket.

A tanulmányok egy része már eddig is ismert volt előttünk. 1958-tól kezdve figyelhettünk fel közleményeire, most mégis meglepő, hogy a hatvanas évtizedben és a hetvenes évtized első felében keletkezett erdélyi tanulmányok (amelyek szerteágazó konkrét forráskutatásokat követeltek) milyen gazdag hozzájárulást jelentenek a magyarországi művelődéstörténeti kutatásokhoz is.

A kötet jól példázza azt is, hogy a művelődéstörténeti és tudománytörténeti érdekű eredmények a könyv- és könyvtártörténeti kutatások szerves egysége jegyében várhatók, vagyis a művelődéstörténeti irányú könyvtártörténeti kutatások az egyes gyűjteményeket megalapozó könyvek kutatása nélkül, az állományok elemzése nélkül elképzelhetetlenek. A forrásokhoz, a kezdetekhez visszanyúlás, a részletmunka, az analízis, az új módszerek kipróbálása adja az alapját az összefoglalásnak, a szintézisnek, adja alapját az irányok felderítésének, az összefüggések megismerésének, a továbbhaladás megjelölésének.

Az első fejezetben *(Írástudás — Íráshasználat — Értelmiségi fejlődés)* az erdélyi értelmiség kialakulásának, a laikus írásbeliségnek a kezdeteiről, Rődi Cseh Istvánról, az anyanyelvi írásbeliség egyik erdélyi úttörőjéről, valamint az erdélyi vajdai kancellária 16. század eleji szervezetéről szól. Az *Írásemlékek — iratvédelem — levéltárügy* c. második fejezet *(A torockói legenda születése és kritikája. — Az erdélyi hivatalok levéltári utasításai (1575—1841). — Viser Lipót értekezése a megyei levéltárak lajstromozásáról 1785-ből. — A levéltárvédelem útja az erdélyi református egyház körében)* a korszerű történettudomány és segédtudományai kitűnő alkalmazását tanúsítják. A harmadik fejezet legközvetlenebbül a könyv- és könyvtártörténeti kutatások tematikájába vág.

Az ismertetésben idáig érve fájlaljuk, hogy most e kötetnek csak a Szemle rovatunkban keltjük a hírét. Nem vállalkozhatunk a részletekbe hatoló értékelésre. Ebben a fejezetben érvényesül igazán a gyűjteményes kötet keretei között is egyfajta teljesség, a középkortól kezdve ível az egyes témákon át a jelenig a könyv- és könyvtártörténeti fejlődési vonal. Várad helye középkori könyvtártörténetünkben c. tanulmánytól az Erdély és a Corvina kapcsolatán, a XVI—XVII. századi könyvnyomtatást és könyvtárfejlődést bemutató írásokon *(Szeben latinbetűs könyvnyomtatása a XV. században. — Az 1544. évi román katekizmus nyomában. — A nagyenyedi Bethlen kollégium régi könyvtárának kéziratos ritkaságairól)* át a XVIII—XIX. századig *(A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története. — A balázsfalvi nyomda kezdetei. — A Ciparíu-könyvtár kialakulása és története)* és egészen el egy tömör össze-

gezésig, ebben jelenünkig *(Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben)*. Mindez az előző nemzedékektől összehordott adatok kritikai ellenőrzésével, a légből kapott információknak a hitelesek közül történő kirostálásával és sok új, az eredeti források kutatásán alapuló saját eredménnyel, továbbá számos, a könyvtártörténet és a könyvtárosi gyakorlat számára megszívlelendő szakmai tanáccsal.

A szerző nagyfokú tudatossággal törekedett a romániai történetkutatás országos és nemzetiségi érdekei egyidejű szolgálatára. Miközben a marxista történetírás követelményei szerint hitelesen tárja elénk az adott témakörökben a román—magyar—szász együttélés művelődéstörténeti tényeit, jó szolgálatot tesz a szocialista Románia kulturális gazdagodásának, jól szolgálja a két szomszédos szocialista ország közös érdekű tudományosságát.

HAVASI ZOLTÁN

A múlt magyar tudósai VII. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp. 1976. Akadémia K.

A kultúra és a tudományok története iránt az utóbbi évtizedben világszerte megnövekedett az érdeklődés. A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége, felismerve e hazánkban is jelentkező igényt, nyolc esztendővel ezelőtt elhatározta, hogy egy tudománytörténeti sorozat keretében bemutatja a magyar tudomány múltjának kiemelkedő személyiségeit. Azoknak a tudósoknak az életrajzát és méltatását kívánták közreadni, akiknek tevékenysége jelentős nyomot hagyott a hazai és nemritkán a nemzetközi tudomány fejlődésében.

Az évi öt kötet tudós-életrajz kiadásának tervét az Akadémiai Kiadó sikeresen valósítja meg: az 1970-ben indított sorozatból eddig 35 kis kötet jelent meg. A 60 kötet kiadására készülő vállalkozásnak a félidejében, az eddigiek alapján is megállapíthatjuk, hogy szerencsés ötlet sikeres megvalósításának lehetünk tanúi. Olyan kiadványnak, amely össze tudja egyeztetni az olyan — nem éppen ellentétes, de mégsem mindig egybevágó — szempontokat, mint a tudományos és az ismeretterjesztő célkitűzés. E többnyire csak két-három szerzői ívre méretezett „mini monográfiák" a szaktudományok művelői számára is értékes tájékoztatást adnak a hazai kutatások korábbi szakaszairól, amikor — nem egy ízben első alkalommal — összefoglalják egy-egy tudós életművét. Ugyanakkor, közvetlen stílusuk és vonzó, bibliofil kiállításuk révén, alkalmasnak bizonyulnak arra, hogy az olvasóközönség szélesebb rétegei számára is bepillantást nyújtsanak a magyar tudománytörténetbe.

A sorozat most megjelent VII. gyűjteménye keretében a hazai statisztika és közgazdaságtan, a pszichológiai valamint a nyelv- és a zenetudomány kiváló képviselőiről kapunk színes tablót. Az itt tárgyalt öt tudós életműve a magyar tudomány történetének fontos fejezeteit alkotja — a reformkortól a XX. század derekáig.

A magyar reformkor kiemelkedő íróira, politikusaira és a közvéleményre egyaránt nagy hatást gyakorló tudósának, Fényes Eleknek enciklopédikus gazdagságú tevékenységét Paládi-Kovács Attila foglalta össze. Fényesben több szaktudomány művelői is elődjüket tisztelhetik, mert annak az államismereti tannak volt az összegezője, amely magába foglalta a földrajzot, a statisztikát, a néprajzot és a közgazdaságtant. Közéleti elkötelezettségű tudós volt, akit Széchenyi István a „magyar Marat"-nak nevezett, és akinek munkásságát az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása törte derékba. Ugyancsak a reformkor társadalmi mozgalmai és eszményei indították el tudományos pályáján Rónay Jácint bencés tanárt is, a darwini tanok első hazai hirdetőjét; az ő munkásságával Pál Lajos könyve ismertet meg. A negyvenes évek hazai liberális mozgalmaiban, majd a forradalomban és a szabadságharcban is tevékenyen résztvevő Rónay londoni emigrációja alatt neves angol tudósokkal ismerkedett meg, és — európai viszonylatban is — az elsők között tette magáévá és ismertette a darwini tanításokat.

E sorozatban olvashatunk első ízben összefoglaló munkát Vámbéry Árminról, a híres magyar utazóról és nyelvészről. Hazai György tekinti át a tudós életének főbb állomásait, ismerteti közép-ázsiai utazásait, mérlegre téve ezeknek, valamint turkológiai munkásságának és a magyar—török nyelvi és kulturális kapcsolatok terén elért eredményeit. Ezek az eredmények — a többnyire már a kortársak által is helyreigazított tévedései és hibái ellenére — már szervesen beolvadnak az újabb tudós nemzedékek munkájába.

Bizonyára nem véletlen folytán, hanem tudatos szerkesztői munka révén, ez alkalommal két magyar zenetudós portréját is kézhez kaptuk: a magyar zenetudomány múlt századi megteremtőjének és európai szintre emelőjének és korunk — zenetudomány terén is — világhírű lángelméjének a munkásságáról egyidőben tájékozódhatunk. Sz. Farkas Márta mutatja be Bartalus István úttörő jelentőségű tevékenységét, Lampert Vera pedig Bartók Béla zenetudósi munkásságát. A hazai és a nemzetközi Bartók-irodalom gazdagsága ellenére

ez az első olyan mű, amely Bartók Béla zeneszerzői működéséhez szorosan kapcsolódó, de mégis: önmagában is nagyjelentőségű tudományos munkásságának egészéről ad képet. Beszámol népdalgyűjtő útjairól, tudományos módszereinek fejlődéséről, az elemző és rendszerező tevékenységéről és az összehasonlító népzenekutatás terén elért eredményeiről. Bartók ismertebb művészi profilja mellett így alkalmunk van a tudósit is megismerni és felfedezni a kettő közti harmóniát.

A múlt tudósai-sorozat újabb kötetei — miként a korábbiak is — nem csak emléket állítanak tudományosságunk kiválóságainak, hanem sok értékes példát, tapasztalatot és ismeretet is közvetítenek számunkra. A sorozat közönségsikere, csakúgy mint e kiadványok által is jól dokumentált tény: tudománytörténetünk még mindig meglévő sok fehér foltja, bizonyára szintén ösztönző lesz kutatásunk és kiadáspolitikánk számára egyaránt. Mert amennyire dicséretes, hogy e vállakozás segít valamit törleszteni művelődéstörténetünk adósságaiból, mégis tisztában kell lennünk azzal is, hogy e kereteken kívül is, az eddigieknél sokkal nagyméretűbb és szervezettebb tevékenységre van szükség ahhoz, hogy tudomány- és művelődéstörténetünk éppen úgy népünk közkincsévé válhasson, mint irodalmunk és történelmünk hagyományai.

KÓKAY GYÖRGY

Kovács József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920—1945. Bp. 1977. Akadémiai K. 439 1. (Irodalom — Szocializmus)

Sokféle tudományág látja hasznát ennek a munkának, mivel egyaránt foglalkozik az 1920—1945 közötti időszak amerikai magyarságának politikai, irodalmi, színházi és nem utolsósorban sajtótörténeti tevékenységével. Az anyag két részre oszlik: egy kismonográfiát pótló igen alapos bevezető tanulmányra, valamint egy koncepciózusan válogatott, gazdag forrásanyagot feltáró szépirodalmi (és egyéb tartalmú) antológiára.

A tanulmánykötet első része a szerző korábbi kandidátusi disszertációjára támaszkodik, de kibővítve és új csoportosításban került átdolgozásra. Úgy tűnik, hogy annak egy igen előnyösen, árnyaltan fogalmazott kiérlelt változata. A történeti rész hírlapokkal foglalkozó tanulmányai közül különös figyelmet érdemelnek az első hírlapok *(A Magyar Száműzöttek Lapja, Magyar Híradó* stb.) és egyesületek (Clevelandi Magyar Segélyző Egylet, Munkás-Betegsegélyző és Önképző Szervezet stb.), de persze *Az amerikai magyar munkássajtó* jelenti a kérdés érdemi tárgyalását. Ez a fejezet végigkíséri a szociáldemokrata és a kommunista sajtó egyes termékeit indulásuktól megszűnésükig. *(Előre, Szabadság, Amerikai Magyar Népszava; Bérmunkás, Új Előre, Kanadai Magyar Munkás.)* Kovács József ezzel a magyar sajtótörténet, a magyar munkássajtó egy régen hiányzó, megíratlan fejezetét készítette el, melynek tudományos értéke jelentős. Felmerülhet a kérdés, hogy az amerikai magyar sajtó hogyan lehet a magyar sajtótörténet része, de Kovács kötete választ ad erre is, kimutatva, hogy a két világháború közti időszakban milyen szoros volt a kapcsolat pártmunka formájában a magyarországi baloldali értelmiség moszkvai és bécsi emigrációja, valamint az amerikai magyar munkássajtó szervezői és irányítói (Péter József, Bebrits Lajos, Bolgár Elek, Kövess Lajos, Lékai János) között.

Érdeme Kovács Józsefnek az is, hogy mindezeket széles művelődéstörténeti keretbe ágyazza, egyes részfejezetekben kitér az amerikai magyar munkásmozgalom általános, főleg szervezeti kérdéseire, például a Nemzetközi Munkásegylet, a Kultúrszövetség megalakulására. Teszi ezt azért is, mert ezekből a szervezetekből „nő ki" a mozgalom legtöbb lapja, folyóirata, így a Kultúrszövetségből például a legrangosabb amerikai folyóiratok egyike, a *Kultúrharc*.

A kötet nagyobbik fejezete az első, kutatásra is alkalmas antológia a szocialista irodalom amerikai magyar sajtóbeli anyagából. Olyan nevekkel találkozhatunk itt, mint Gábor Andor, Illyés Gyula, Lengyel József, Karikás Frigyes, Illés Béla, Zalka Máté, de megtalálhatjuk a nem kevésbé érdekes ismeretlen tehetségek írásait is.

Függelékként Kovács József az *Uj Előre* 1921—1937 közötti időszakának válogatott irodalmi bibliográfiáját, az Előre Műkedvelő Kör 1913—1934 közötti színpadi bemutatóit, valamint névmutatót ad kiegészítésül.

Jó lett volna, ha az önmagában is tanulságos kötethez (vagy bevezetőként, vagy a függelék élére) keszült volna pár szavas szerkesztői eligazítás, amely a szokásos tájékoztatáson kívül elárulná a tanulmánykötet jelentős, új eredményeinek forrását. De így is elmondhatjuk, hogy Kovács József munkája sajtótörténeti szempontból különösen értékes darabja az évek óta rendszeresen megjelenő *Irodalom — Szocializmus* című közismert sorozatnak.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Pató Imre: Az osztályharcos. (Simokovich Rókus élete és naplója.) (Szabadka), 1976. 143 l. (Életjel Miniatűrök 30.)

A jugoszláviai magyar sajtó- és folyóirattörténeti kutatások föllendülésben vannak. Összefoglaló, nagy szintézisek ugyan még nem készültek (hacsak Bori Imre irodalomtörténetét nem számítjuk ide), de megszaporodtak az előkészületek, a részmunkák, a vázlatok. Ma már csak a *Kalangyá*ról, ill. a *Híd*ról (e két, igaz központi jelentőségű folyóiratról) egyedül is tanulmányok, cikkek sora szól. Történetüket legutóbb is tudományos ülésszak tárgyalta (vö.: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 21.); nemrég pedig elkészült, pontosabban megjelent Pató Imre *Híd* repertóriuma, s elkészült, bár egyelőre kéziratban van a *Híd* monografikus földolgozása is.

E munka egyik szükségszerű és hasznos állomása Pató Imre most megjelent kis könyve: *Az osztályharcos (Simokovich Rókus élete és naplója)* is. A kötetke ugyan szemmel láthatólag az alkalom szülötte, hiszen Simokovich Rókus (1905—1941) halálának 35. évfordulójára adták ki, de e munka mind Pató, mind a *Híd*-kutatás szempontjából nézve egy átgondolt, tervszerű munkafolyamatba illeszthető be. Pató Imre immár jó évtizede kutatja a *Híd* történetét; nagy (többnyire még publikálatlan) anyagot gyűjtött össze, cikkei, különféle összeállításai (Híd-képeskönyv, -repertórium) jelentek meg e témakörből. E sorba szervesen tartozik új könyve is, mert Simokovich nem „csak" a jugoszláviai munkásmozgalom egyik jelentős alakja volt, de a *Híd* egyik felelős szerkesztője is 1936 májusa és 1937 januárja között. Következésképpen Simokovich tevékenysége a lap történetének is része, el nem hanyagolható összetevője. Az ugyanis közhely: hogy milyen „ember" a szerkesztő, mi jellemzi műveltségét, ízlését, milyen irányúak vonzalmai és ellenszenvei, milyen körülmények között dolgozik, vannak-e kapcsolatai stb., stb. — mind-mind kulcskérdés egy folyóirat története szempontjából. Márpedig az életrajz — egyebek mellett — e kérdéssorra is válasz; ez teszi érdekessé szempontunkból Pató munkáját is. Tanulmánya ugyan itt-ott nem eléggé adatszerű, az életrajz hiányait a kegyelet konvencionális nyelvi fordulatai töltik ki, s ezért munkája kicsit bőbeszédűnek tűnik. De Pató összegyűjtött mindent, amit ma el lehet érni Simokovich életéről, — s ez egy ismeretlen pálya esetében, mint a Simokoviché, nem kevés. Fölkutatta (s könyve függelékeként) közölte Simokovich 1926 29 közötést írt naplóját; összegyűjtötte a rávonatkozó kortárs-emlékezéseket, bírósági aktákat, családi iratokat és fényképeket, stb. Adataiból kirajzolódik Simokovich életútja, tevékenysége. Nagy érdeme, hogy ezekből az adatokból az is nyilvánvalóvá válik: Simokovich nem a szerkesztők „hagyományos", literátus típusába tartozott. Neki a *Híd* szerkesztése nem „hivatali" munkát, vagy önmaga kiteljesítésének eszközét, hanem a mozgalmi kötelesség teljesítését jelentette. Voltaképpen autodidakta, „egyszerű" nyomdai munkás: könyvkötő volt. A húszas évek végén egyéni nyomorúsága, eszmélése vitte a munkásmozgalomba is. A szabadkai Munkásotthon, a nyomdász szakszervezet volt az igazi „iskolája"; az ottani *Népszava* körében nőtte ki magát. Azok között a „munkás tollforgatók, terjesztők és tudósítók" (tehát ún. munkáslevelezők) között kell látnunk őt, akik e mozgalom bázisát adták, s akik nem külön-külön ítélhetők meg helyesen, hanem inkább együttesükben, ahogy együtt is tevékenykedtek. Nem véletlen, hogy nem annyira szerkesztőként, inkább a *Híd*-mozgalom „fáradhatatlan szervezőjeként" emlékezett rá egyik jó társa, Malušev Cvetko is. S bár a *Híd* akkor tolódott igazán „balra", amikor Simokovich jegyezte szerkesztőként a lapot, ez nem egyedül (s talán nem is elsősorban) az ő érdeme volt, hanem a szerkesztést végző kollektíváé. E munka azonban így is — Patót idézve — „életének egyik legnagyobb feladata volt" (30. lap). Pató nem mondja ki, de kutatásai sejtetik velünk: az autodidakta Simokovichnak ez volt a „csúcs"; az intézményes kultúra elsajátításából kizárt vajdasági munkások ilyen irányú lehetőségeinek és teljesítményének fölső határa. Szögezzük le: nagy szó, a társadalomfejlődés nagy eseménye, hogy egy munkás végül is eljutott e szintre; hogy önmaga és osztálya ideológusa, „írástudója" lett.

Ha komolyan kifogásolnunk kell valamit Pató könyvében, akkor azt, hogy nem sikerült rekonstruálnia megfelelően Simokovich Rókus műveltségének (egyszerűbben szólva: „olvasottságának") körét és tartalmát. Ez, különösen az előbb mondottak szempontjából lett volna hasznos, — s úttörő. De, ismerve Pató Imre szorgalmát s ügyszeretét, egyszer talán erre is sor kerül. Bizonyos, hogy megérné a fáradságot.

LENGYEL ANDRÁS

Documenta artis Paulinorum. 2. A magyar rendtartomány kolostorai. N—Sz. A kötet anyagát gyűjtötte: GYÉRESSY Béla. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát

írta: HERVAY Ferenc. Bp. 1976. MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja. 474 l. (Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Kiadványai)

E sok haszonnal forgatható forráskiadvány első kötetéről szólva (MKSz 1977. 313.) már méltattuk Gyéressy Béla anyaggyűjtő és regesztázó módszerének azt az előnyét, hogy a szűken értelmezett művészettörténeten kívül nem hagy veszendőbe menni más művelődéstörténeti — könyv- és könyvtártörténeti — adatot sem. A mostani második kötetre ugyanezek az erények jellemzőek, így forrásértéke is változatlan. Ezúttal 35 újabb pálos kolostor anyagával ismerkedhetünk meg, zömében kiadatlan akták, historia domusok, levelek, protokollumok, alkalmilag összeállított leltárak és még sok egyéb vegyes irat alapján. Ezeket latin nyelvűség esetében egységesre átírva, magyar szövegközlés esetében pedig betűhíven közli Gyéressy.

Ha valaki össze akarná gyűjteni a régi magyar könyvjegyzékeket (mely nagyon hálás feladat lenne), a *Documenta artis Paulinorum* vaskos köteteiben valóságos kincsesbányára lelne. Lépten-nyomon könyvadományok és könyvtári célokra szánt pénzadományok adataira, könyvjegyzékek lelőhelyeire bukkanhatunk 1444-től (Fr. Bereck könyvajándékozásától) kezdve egészen az 1700-as évek végéig. Könyvtártörténeti szempontból is korszakhatár a feloszlatás éve (1786), mivel ekkor mindenütt leltárt készítettek a pálos kolostorok állapotáról.

Elismeréssel szólhatunk a bevezetéseket és jegyzeteket író Hervay Ferenc munkájáról is, aki példamutató tömörséggel foglalja össze a szükséges tudnivalókat minden kolostorról. Szigorú filológusi kritikája megóvja őt a megalapozatlan hipotézisektől —, pedig a hiányzó adatok csábítanak erre — ám néha mégis kénytelenek vagyunk vitatkozni vele. Nem értjük például, milyen elv alapján nevez meg egyes kolostorokat.

Kézenfekvő lett volna, hogy közkeletű, modern elnevezéseket használva a történeti bevezetőben sorolja fel az összes korábbi változatokat.

Hervay azonban ennél bonyolultabb megoldást választ. Márianosztra esetében például a legrégibb okleveles adatot veszi át (1366), így lesz belőle Nosztre, Székesfehérvárnál azonban eltekint ettől a gyakorlattól és az első említést (1780) mellőzve nem az „Alba Regalis" mellett dönt, hanem meghagyja a mai Székesfehérvár névalakot. Legkülönösebben a Pálos-rend ősmonostorával bánik. A fejezet élén álló „Szentkereszt" mellé hozzáteszi: „Keresztúr", jóllehet több, hasonló „Szentkereszt" elnevezés nincsen. Aztán elmondja, hogy a helyet „Sancta Crux"-ként említik 1274-től 1686-ig, s ettől fogva lett belőle magyarra fordítva „Szentkereszt", illetve később Pilisszentkereszt. A meglepő az, hogy Hervay mindezek után mégsem szentkereszti, vagy pilisszentkereszti pálos kolostorról beszél, hanem következetesen *keresztúri*ról, ama spekuláció alapján, hogy ez a Sancta Crux megfelelője a középkori magyar nyelven(!).

A Gyéressy-féle kötet forrásértékét mindezek az apróbb következetlenségek természetesen nem érintik. Reméljük, hogy a folytatás ezúttal sem marad el és e nagyszabású vállalkozás mihamarabb teljessé válik.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Horae Beatae Mariae Virginis. Az egri főegyházmegyei könyvtárban őrzött kódex hasonmása. IVÁNYI Sándor és DERCSÉNYI Dezső tanulmányával. Két kötet. Magyar Helikon—Corvina, 1976, 160 lap.

Napjainkban világszerte megnőtt az érdeklődés a hasonmás kiadások iránt. Az olvasók nemcsak kiállításokon szemlélik meg gyönyörködve a régi szép, kézzel festett kódexek, pompás metszeteket tartalmazó könyvek egy-egy bemutatott lapját, hanem művészi érdeklődésüket otthon is szeretnék kielégíteni újra és újra átlapozva, szinte átelmélkedve, s a kísérő tanulmány révén egyre jobban megközelítve azokat.

Ennek a reális társadalmi igénynek igyekszik megfelelni a jelen kiadás: az egri főegyházmegyei könyvtár U^2 VI. 8. jelzetű 15. sz. végi, 16. sz. eleji pergamenre írt 56 leveles festett *hóráskönyv*ének 1976 karácsonyára történt hasonmás publikálása.

Az első kötet a kódex facsimile kiadása Katona Tamás szerkesztésében és Szántó Tibor tipográfiai megformálásában jelent meg közel tizenegyezer példányban. A reprodukálás és nyomás a Kossuth Nyomdát, a kötés pedig a Dürer Nyomdát dicséri. A Radocsay Dénes emlékének szentelt második kötet ugyanazzal a borítólappal van ellátva, mint az első: a 21. levélen látható vizitáció jelenettel: Mária látogatása Erzsébetnél.

Az első tanulmány szerzője az egri főegyházmegyei könyvtár vezetője, Iványi Sándor, aki a hóráskönyvekbe, a laikus hí-

vek számára készült középkori Mária-imakönyvekbe vezeti be az olvasókat, bőséges irodalmat adva. Kódexünk valahol Franciaországban készült, egy tehetős, polgári réteghez tartozó világi hívő számára. A 18. századból már néhány prossessort ismerünk, a Montrozat, a Guillot, a Noyel családokat. A 18. sz. végéről való a legmeghatóbb, legemberibb bejegyzés: „Joseph aime Marie Chastelain de Latour, année 1799". (A magunk részéről az évszámot nem 1793-nak olvassuk, hanem 1799-nek.) A 19. sz. elején szerezte meg a művészetpártoló egri érsek, Pyrker János László, az ő hagyatékából került a könyvtárba 1848-ban.

A művészettörténész Dercsényi Dezső a kódex díszítésével foglalkozik tanulmányában. A magyar könyvtárak több mint harminc, kézzel írt imakönyvet őriznek, ezek közül a túlnyomó többség idegenben készült, nem magyar megrendelők számára, hisz a hóráskönyvek közül csak *Kinizsi Pálné Magyar Benigna* két *imádságos könyvéről* a *Festetich-* és a *Czech-kódex*ről tudjuk, hogy magyar volt a megrendelője és a művésze is. Az *egri hóráskönyv* a toursi Jean Bourdichon iskolájának terméke. 10 egész oldalt betöltő nagy, 6 kisebb miniatúrájának és 24 naptár-képének részletes elemzését adja Dercsényi.

Az *egri hóráskönyv* hasonmás kiadása, mint az első ilyen jellegű mű kísérő tanulmánnyal történt facsimile publikálása, mind a szépet kedvelő bibliofilek, mind pedig a szaktudomány számára jelent nyereséget.

KOVÁCH ZOLTÁN

Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika, iparművészet, építészet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1975. 265 l.

Három nagy fejezetben foglalta össze a szerző az európai rangú Kozma Lajos munkásságát. A könyvművészeti, az illusztratív és az alkalmazott grafikával foglalkozik az első. Itt mond az irodalomtörténetnek a legtöbbet. Ady Endre, Bartók Béla és Révész Béla nevét találjuk ebben a fejezetben. Koós Judith gazdagon dokumentálja Kozma velük kapcsolatos munkásságát csakúgy, mint a Tanácsköztársaság alattit. Külön érdemes említeni, ahogy Kozma és a Kner — a nagy közönség előtt talán legjobban ismert — alkotó kapcsolatát elemzi. A Kner-klasszikusok Kozma illusztrációi sokakban élnek elevenen, de elévülhetetlen érdemei vannak a korai Ady kiadások körül, is, és emlékezetes a *Margita élni akar* Amicus kiadásához vésett metszete.

Az iparművész és az építész (a belsőépítész is) kerül ezután sorra. Szintén gazdagon dokumentáltan.

Egy ilyen rangú és kvantumú életműről szólva — meghökkentő, hogy Koós Judith munkája az első Kozma Lajos munkásságáról. Ez azonban igazi adósságtörlesztés. Érénye, hogy mindig szem előtt tartja az itthoni és a külföldi párhuzamokat, egyszerre figyel a hazára és Európára. Csaknem háromszáz illusztráció hozza közel vizuálisan is Kozma Lajos világát.

VARGA JÓZSEF

1829—1978

Megjelent az Akadémiai Könyvkiadás
150. évében

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Salgó István
A kézirat nyomdába érkezett: 1977. VIII. 21. Terjedelem: 8 (A/5 ív)
77. 74488 Petőfi Nyomda, Kecskemét

TARTALOM

Tóth Béla: Szilágyi Tönkő Márton „Philosophiá"-ja megjelenésének körülményei 313
Fabó Irma: Barsi József laptervei 1848 őszén 325
Batári Gyula: Magyar írók olvasmányairól 335

KÖZLEMÉNYEK

Barlay Ö. Szabolcs: Elias Corvinus és magyarországi barátai 345
Gombáné Lábos Olga: Joinus—Joó János padovai Aristoteles-példánya 354
Székely Júlia Anna: II. Apafi Mihályné Bethlen Kata ismeretlen könyvjegyzéke 357
Fenyő István: A klasszicizmus visszaszorulása és utóvédharca — a Felső Magyar Országi Minerva 361
Szilágyi Ferenc: Bartha Boldizsár Rövid Chronicajának XIX. századi kiadásairól ... 367
Lengyel András: Darvas József Fekete kenyér című regényének ügyészi „kritikája" .. 371

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Holl Béla: Pécsi Lukács levele az 1593. esztendőre nyomtatott nagyszombati kalendáriumról 374
Borsa Gedeon: Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok" (RMNy) első kötetéhez IV. 375

FIGYELŐ

Fényes Miklós: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973. 382
Miklóssy János: Buday György-kiállítás a Széchényi Könyvtárban 384

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1976-ban. Összeáll.: *Fodor Adrienne, Madas Edit, Szelestei N. László.* 387

SZEMLE

Armarium. Hrsg. von Piroska Dezsényi und László Mezey. Bp. 1976. *(Havasi Zoltán)* 395
Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez Bukarest, 1976. *(Havasi Zoltán)* 397
A múlt magyar tudósai VII. Bp. 1976. *(Kókay György)* 398
Kovács József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920—1945. Bp. 1977. *(B. Juhász Erzsébet)* 399
Pató Imre: Az osztályharcos. Simokovich Rókus élete és naplója. Szabadka, 1976. *(Lengyel András)* 400
Documenta artis Paulinorum 2. Bp. 1976. *(V. Kovács Sándor)* 400
Horae Beatae Mariae Virginis. Az egri főegyházmegyei könyvtárban őrzött kódex hasonmása. Bp. 1976. *(Kovách Zoltán)* 401
Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika, iparművészet, építészet. Bp. 1975. *(Varga József)* 402

Ára: 20 Ft

Előfizetés 1 évre: 60 Ft

INDEX: 25543
ISSN 0025—0171

TABLE DES MATIÈRES

Tóth, Béla: Les circonstances de la publication de la „Philosophia" de Márton Szilágyi Tönkő 313
Fabó, Irma: Les projets de journal de József Barsi en automne de 1848 325
Batári, Gyula: Sur les lectures des écrivains hongrois 335

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Barlay, Ö. Szabolcs: Elias Corvinus et ses amis de Hongrie 345
G. Lábos, Olga: Un exemplaire d' Aristote de Padoue de János Joinus—Joó 354
Székely, Julia Anna: Un invertaire de livres inconnu de Madame Mihály II Apafi, née Kata Bethlen 357
Fenyő, István: La régression et le combat d' arrière-garde du classicisme—la Minerve de Haute Hongrie 361
Szilágyi, Ferenc: Sur les éditions au XIXe siècle de la Chronique Brève de Boldizsár Bartha 367
Lengyel, András: La „critique" de procureur du roman de József Darvas, intitulé Pain noir 371

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

Holl, Béla: La lettre de Lukács Pécsi sur le calendrier imprimé pour l'année 1593 à Nagyszombat (Tyrnavie) 374
Borsa, Gedeon: Suppléments et corrections au premier volume des „Anciens Imprimés de Hongrie" IV. 375

CHRONIQUE

Fényes, Miklós: L'Annuaire de la Bibliothèque National Széchényi 382
Miklóssy, János: L'exposition des oeuvres de György Buday à la Bibliothèque Nationale Széchényi 384

BIBLIOGRAPHIE

La littérature spéciale de l'histoire du livre hongrois en 1976. Rassemblée par *Adrienne Fodor, Edit Madas, László Szelestei N.* 387

REVUE

Armarium. Hrsg. von Piroska Dezsényi und László Mezey. Bp. 1976. *(Havasi, Zoltán)* 395
Jakó, Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. (Écriture, livre, intellectuels. Études à l'histoire de la Transylvanie.) Bucarest 1976 *(Havasi, Zoltán)* 397
A múlt magyar tudósai VII. (Savants hongrois VII.) Bp. 1976. *(Kókay, György)* ... 398
Kovács, József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920—1945. (Les documents de la littérature socialiste hongroise dans la presse hongroise des États Unis 1920—1945.) Bp. 1977. *(B. Juhász, Erzsébet)* 399
Pató, Imre: Az osztályharcos. Simokovics Rókus élete és naplója. (Le champion de la lutte de classes. La vie et le journal de Rókus Simokovics). Szabadka 1976. *(Lengyel, András)* 400
Documenta artis Paulinorum II. Bp. 1976. *(V. Kovács, Sándor)* 400
Horae Beatae Mariae Virginis. Le facsimile du codex conservé à la bibliothèque du Diocèse d' Eger. Bp. 1976. *(Kovách, Zoltán)* 401
Koós, Judit: Kozma Lajos munkássága. Grafika, iparművészet, építészet. (L'activité de Lajos Kozma. Graphique, art industriel, architecture.) Bp. 1975. *(Varga, József)* 402